
БЕЛАРУСКІ КНІГАЗБОР

БЕЛАРУСКІ КНІГАЗБОР

Серыя распрацавана
ў Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Заснавана ў 1996 годзе

Серыя I. Мастацкая літаратура

Аўтар праекта і галоўны рэдактар
Кастусь Цвірка

БЕЛАРУСКІЯ
*АЛЕКСАНДРІЯ,
ТРОЯ, ТРЫШЧАН...*

Перакладная белетрыстыка Беларусі
XV–XVII стст.

Мінск
«Беларуская навука»
2009

УДК 821.161.3
ББК 84 (4 Бєи)
Б43

Укладанне, расчытанне, пераклад з старабеларускай,
прадмова, каментар
Алеся Бразгунова

*Гэтае выданне прысвячаецца
светлай памяці сп. Зоры Кіпель,
нястомнай даследчыцы нашай
даўняй пісьмовай спадчыны
XV–XVII стагоддзяў.*

МИЛОСТЬ ТРЫШЧАНОВА

Яко не вечна цветовъ красота...

Сімяон Полацкі

Кгды прыдалося по мору пывавшу
Пану Трышчану, посэльство справлявшу,
Въ мeste Бияне узрэти Ижоту,
Велькую сэрцу онъ задалъ работу:
Ову понеже не смель собе взяти,
Кгды жъ королевой та мела ся стати
Марку, што паномъ ся звалъ Коръновалу.
Плынуть науспакъ, а бывшу упалу,
Зною велику: усхочуть испити
Пива, имъ жажу дабы усмирыти,
Да прынесе имъ служанка у фляшы
Пите милосно, того не познавши
Въ темной коморы. Инявшы напою,
Мовить Ижота красная зъ собою:
«Што ми ся чынить, жэ сэрцэ задръжало?
Мыслю, ижъ мало ми жыти зостало!
Где есми заразъ, жэ чую ся пьяна,
По што тутъ бачу пры собе Трышчана?»
Видечы тое, Трышчанъ панъ здумель ся:
«Панно, где естъ корабель нашъ поделъ ся?
Чы мы на небе, чы въ пекло вътручоны?
Чую ся въ сэрцы назбытъ засмучоны...
Дивно ми тое: якъ жывъ я, николи
Не имываль есмъ подобное боли.
Цветъ свой даруй ми, жалосному пану,
Въдни и уночы о то молитъ стану.
Яко не вечна цветовъ красота,
Тако, Ижото, твоя лепота».

ISBN 978-985-6852-74-2

© Бразгуноў А., уклад., пер. з старабел.,
прадм., камент. 2009
© Афармленне. ПУП «Кнігазбор», 2009

ІЗМАРАГДЫ Ў КАРОНЕ НАШАГА ПІСЬМЕНСТВА

Уся гэтая літаратура... паказвае, на якім
грунце магла развівацца наша сама-
стойная літаратура таго часу.

*М. Гарэцкі. «Гісторыя беларускае
літаратуры»*

Нібы старажытны Калізей, пакалечаны бязлітасным часам і раўнадушнымі людзьмі, але трывалы і нязрушны, высіцца ў смуге стагоддзяў велічны гмах нашай пісьмовай спадчыны. Не ўсё ацалела, але і не ўсё страчана безваротна. Часам варта адно нагнуцца, пазбіраць адпалы наўзбоч камяні і ўмацаваць іх на належнае месца. Доўгая і марная гэта праца для самотнага чалавека — не паспее ўмацаваць адзін мур, як валіцца другі, але ўдзячная, хаця і карпатлівая, для многіх. Час і нам азірнуцца ў захапленні на тыя скарбы, што збіралі руплівыя продкі для прышлых пакаленняў, і пакланіцца велічы духу і мужнасці сваіх папярэднікаў. Як нястомныя мурашы будуюць наноў разбуранае гняздо, так і нашыя дзяды па шматлікіх пажарах вайны імкнуліся нанова будаваць сваё гаспадарства. У гэтай цяжкой працы здараліся і такія хвіліны, калі душа прагнула гармоніі і прыгажосці, і рукі самі цягнуліся да «кніг не вылучно деля спасенія, але венцей для душы потешенія»:

Загінулі яны, і, можа, соткі год
З тых часаў працяклі, і згінуў іх народ,
І ўсё змянілася, і ўжо пра іх забылі.
Вы, літары, цяпер нанова ўсё збудзілі!
І людзі зведаюць аб прадзедах сваіх, —
Аб горы, радасцях і аб прыгодах іх,
Каму маліліся, чаго яны шукалі,
Дзе на глыбокім дне іх крыюць мора хвалі.

М. Багдановіч, «Летапісец».

«Залаты век» нашай культуры... Ён для беларускай душы як недасяжны Вырай, куды хочацца паляцець, але шляхі-дарогі куды наведкі закрытыя. Аднак любая вялікая цывілізацыя не знікае ў гісторыі без следу, пакідае па сабе помнікі матэрыяльнай культуры, і ёсць адзіны спосаб спасцігнуць, ці насамрэч яна была вялікай, дасягнула унікальнага ўзроўню, — спраўдзіць яе каштоўнасці часам, гэтым няўмольным і грозным гаспадаром жыцця. Веліч старажытных Грэцыі і Рыма ў гэтым сэнсе — падмурак нашай еўрапейскай цывілізацыі, якая прынята казаць сёння. Якую галіну чалавечай дзейнасці ні закрані, усюды бачныя сляды гэтага ўплыву: у архітэктуры, заканадаўстве, ваеннай справе, навука, мастацтва, літаратуры... Так і з нашай «літоўскай спадчынай» — яна вабіць, прыцягвае сваёй неразгаданасцю, але мы не заўсёды хочам заўважыць яе прысутнасць у штодзённым жыцці, прысутнасць у мове і слове. Ад Скарыны мы сталіся нацыяй Кнігі і Слова, тут наш пачатак: наша гісторыя, наша культура, наша мова. Багаты ўраджай, што ўзрос на беларускай літаратурнай ніве, падняўся не з занесенага выпадковымі вятрамі, але з выпешчанага мясцовымі майстрамі слова насення, хай сабе і «заморскага» часам роду. Усё, што было раней звязана з літаратурай вуснай або рукапіснай, цяпер, са з'яўленнем друкарскага варштата, пачало шырыцца па Еўропе ў тысячных накладках і сотнях перакладаў на нацыянальныя мовы: раманы і апавесці, крыніцы якіх выцякалі з пракаветнай мінуўшчыны, атрымалі другое дыханне і, прыздоблення ў галантныя шаты новай эпохі, зноў набылі незвычайную папулярнасць.

Хаця сама назва «перакладная літаратура» падразумявае запазычанне, прычыны яе папулярнасці ў Вялікім Княстве Літоўскім палягаюць не так у знешнім уплыве, як у тых сацыяльна-палітычных зрухах, што адбыліся ў XV–XVII стст. у грамадстве і змянілі яго светапогляд. Калі ў Сярэднявеччы мэтай жыцця было дасягненне царства нябеснага, і таму вольныя хвіліны запаўняліся рэлігійнай практыкай і малітвай, а кнігі цаніліся настолькі, наколькі гэтаму спрыялі, то ў эпоху гуманізму чалавек усё часцей пачынае звяртацца да кнігі не адно ў практычных мэтах, але і як да сродку прыемнага баўлення часу. Паколькі «старая спадчына» не магла задаволіць мастацкіх густаў новай асобы і яе попыту на літаратуру як мастацтва слова, павінны былі з'явіцца тыя, хто быў у стане такі попыт задаволіць — прафесійныя пісьменнікі. У многіх заходнееўрапейскіх літаратурах вылучэнне пісьменніцтва на «народнай мове» ў асобны, варты павагі занятак або ўжо адбылося (Чосер, Дантэ, Бакача), або толькі пачыналася: словам, тут мелася культурна-літаратурная традыцыя пісьменства пэўнага тыпу (вершаваны і праязны рыцарскі раман, разнастайныя лірычныя жанры, народныя эпічныя паэмы), якое ў чымсьці аказалася сугучным ідэям і духу эпохі Адраджэння і таму прадоўжыла ў ёй сваё існаванне і развіццё. На жаль, праз розныя культурна-гістарычныя абставіны (по-

зья тэрытарыяльна-палітычнае і культурнае аб'яднанне беларускіх земляў, недастатковая распрацаванасць літаратурнай мовы і інш.) у беларускай літаратуры да пачатку XVI ст. такой традыцыі не існавала. Таму наша мастацкая проза разглядаючы эпохі існавала пераважна ў форме перакладаў.

Істотна, што і ў нас пісьменства з цягам часу пачало арыентавацца на т. зв. «народную мову» — старабеларускую. З пашырэннем гуманістычных і рэфармацыйных ідэй, з развіццём гарадоў і мястэчак, з вылучэннем на першыя пазіцыі ў дзяржаве шляхецкага і мяшчанскага станаў старабеларуская мова паступова займае дамінуючае становішча ва ўсіх сферах грамадскага і дзяржаўнага жыцця — навуцы і асветы, адміністрацыйнай і юрыдычнай практыцы, дыпламатыі і пісьменстве. У меншай ступені гэты працэс закрануў арыгінальнае царкоўна-рэлігійнае пісьменства — у першую чаргу з-за кансерватыўнай пазіцыі духавенства, якое ўпарта трымалася стараславянскай або лацінскай моўных традыцый як адзіна магчымых у рэлігійнай практыцы. Ужо ў раннім Сярэднявеччы (XI–XIII стст.) айчынны чытач меў магчымасць пазнаёміцца (у перакладах на царкоўнаславянскую і старажытнарускую мовы, у грэчаскіх і лацінскіх арыгіналах) з асобнымі кнігамі Бібліі, апокрыфамі, жыццямі, творах айцоў Царквы, гістарычнымі апавесцямі, хронікамі ды іншымі помнікамі, што бытавалі ў той час у Візантыі і Егіпце, у Рымскай імперыі і краінах Блізкага Усходу. Беларускае пісьменства «пачало яўна выяўляць асаблівасці беларускай гаворкі, якое... цалкам умацавалася ў XV–XVI стагоддзях»⁸, калі прыкметна павялічвалася колькасць і якасць перакладаў на старабеларускую, што стала вынікам пашырэння гуманістычных і рэфармацыйных ідэй, росту нацыянальнай свядомасці і падрыву манополіі духавенства на асвету народа. Гэта аказала дабратворны ўплыў на развіццё айчыннай мовы як літаратурнай, а саму літаратуру зрабіла больш разнастайнай у ідэйных, жанравых і тэматычных адносінах.

Сацыяльна-эканамічная, палітычная і культурна-моўная кансалідацыя беларускіх земляў Вялікага Княства Літоўскага паспрыяла актывізацыі грамадскага жыцця ў многіх сферах, у тым ліку і ў галіне прыгожага пісьменства. Грамадству ўжо не хапала ўласнай культурнай спадчыны з яе грэка-візантыйскай «аднабаковай арыентацыяй», узнікла неабходнасць шырэйшага пазнання свету. Юрыдычнае замацаванне прававога стану шляхты і мяшчанства, якія падтрымалі памкненні манархіі да аб'яднання беларускіх земляў у моцную дзяржаву і з гэтай падтрымкі займелі свае палітычныя і сацыяльныя прывілеі, значна паскорыла працэс духоўнай эмансціпацыі. А з'яўленне айчыннага кнігадрукавання, секулярызацыя літаратуры, паступовае

⁸ Карский Е. Белорусы: В 3 т. Т. 3: Очерк словесности белорусского племени. Вып. 2: Старая западнорусская письменность. Петроград, 1921. С. 3.

Ўдасканаленне літаратурнай мовы дало штуршок развіццю адметнай нацыянальнай культуры. Дзеля таго, каб паўнапраўна ўдзельнічаць у сістэме кіравання дзяржавай і рабіць кар’еру, патрэбна была не толькі элементарная адукацыя, але і веданне эканомікі, юрыспрудэнцыі, моваў і літаратуры. Адраджэнне ў якасці вядучых ідэй акрэсліла культ працы і дзелавітасці, прынцып спалучэння грамадскіх інтарэсаў з асабістымі, пошук гармоніі і справядлівасці на падставе разумных законаў. У XVI ст. значна актывізуюцца стасункі Беларусі з суседнімі і заходнееўрапейскімі краінамі як на афіцыйным, так і на прыватным узроўні. У шматлікіх універсітэтах Чэхіі, Германіі, Італіі студыявалі ў той час выхадцы з Беларусі, вялі гандаль або падарожнічалі па ўсёй Еўропе купцы і заможныя выхадцы з літоўска-беларускіх земляў. Знаходзячыся за мяжой, яны не толькі паглыблялі веды ў пэўных галінах навукі, але і авалодвалі рыцарскім майстэрствам, знаёміліся з перадавымі філасофскімі і рэлігійнымі канцэпцыямі, геаграфічнымі адкрыццямі, традыцыямі розных народаў. Не магла не захапіць іх і гуманістычная заходнееўрапейская літаратура, якая сваімі тэмамі, матывамі і вобразамі кантраставала з дасягненнямі айчынай культуры. Развіццё еўрапейскіх літаратур на мясцовых мовах, якое ў значнай ступені спрыяла пашырэнню патрыятычных настрояў і станаўленню нацыянальных культур, безумоўна, не магло не аказаць дабратворнага ўплыву на «сыноў Літвы», якія вярталіся на радзіму не толькі з новымі ведамі, але і з перадавымі гуманістычнымі ідэямі. Найбольш значным вынікам гэтага «далучэння да Еўропы» з’явілася фармаванне свецкай культуры, неад’емнай часткай якой была і літаратура.

Шляхі пранікнення перакладнага пісьменства на Беларусь сведчаць пра шырыню беларуска-еўрапейскіх літаратурных узаемасувязяў. Нярэдка тыя ці іншыя творы паходзілі з некалькіх крыніц, і часам вельмі складана сцвярджаць напэўна, якая канкрэтна літаратура стала пасрэднай у беларуска-еўрапейскім літаратурным узаемадзеянні. У храналагічным плане паўднёвыя славяне, культурныя сувязі з якімі мелі працяглыя традыцыю, былі першымі, хто пазнаёміў беларусаў са свецкай літаратурай (з гістарычнымі і рыцарскімі творамі ў прыватнасці). З цягам часу праз беларуска-ўкраінскае пасрэдніцтва многія з гэтых твораў набылі вядомасць у Расіі. Творчы дыялог беларускай і балканскіх літаратур у многім быў абумоўлены культурнымі, эканамічнымі, а часам і індывідуальна-родавымі кантактамі прадстаўнікоў вышэйшай магнатэрыі. Да прыкладу, магнаты Вішнявецкія і Глінскія мелі трывалыя кантакты з сербамі, што жылі на тэрыторыі Венгерскага караўства, знаходзіліся ў прамым сваяцтве з сербскім дэспатам Ёванам, дочкі якога пасяліліся ў ВКЛ: Алена выйшла замуж за Івана Вішнявецкага, а Ганна — за Васіля Глінскага. У XVI–XVII стст. Рэч Паспалітую наведвалі сербскія песняры гераічных песень: магчыма,

менавіта праз іх трапілі ў Беларусь рыцарскія раманы, вядомыя з Пазнанскага зборніка.

Найбольш інтэнсіўнае літаратурнае ўзаемадзеянне паміж славянскім і заходнім светам адбывалася тады ў Босніі і Далмацыі, таму цалкам верагодна, што менавіта на гэтых землях узніклі першапачатковыя славянскія рэцэнзіі многіх помнікаў заходняга паходжання. Палітычны крах сербскай і балгарскай дзяржаўнасці ў XIV–XV стст. прывёў, адпаведна, да заняпаду іх прыгожага пісьменства і на многія стагоддзі перапыніў літаратурны абмен паміж Балканами і ўсходнеславянскім рэгіёнам.

Аднак з канца XV ст. у беларускім пісьменстве значна пашыраюцца заходнеславянскія ўплывы, звязаныя з інтэнсіўным развіццём у XV ст. польскай і чэшскай літаратур на нацыянальных мовах. Заканамернасць такіх уплываў абумоўлівалася не толькі геаграфічным становішчам, але і культурнымі, рэлігійнымі і палітычна-эканамічнымі чыннікамі.

У XIV–XV стст. для некаторых сацыяльных слаёў Польшчы, звязаных з вышэйшай адміністрацыяй і дваром, чэшская мова была размоўнай і літаратурнай; адпаведна яна непасрэдна ўплывала і на характар культурнага развіцця гэтай краіны. У свой час палякі лічылі чэшскую культуру і літаратуру ўзорнай. Кракаўскі універсітэт запазычыў многія рысы заснаванага ў Празе ў 1348 г. Карлавага універсітэта — першага ў Цэнтральнай Еўропе. З канца XIV ст. — у якасці багасловаў, дыпламатаў, адміністратараў і г. д. — разгортваюць сваю дзейнасць у Польшчы выхадцы з Чэхіі, а чэшская мова на пэўны час робіцца мовай польскай шляхты (Гурніцкі, аўтар «Польскага двараніна» (1566), раіў, па магчымасці, карыстацца чэшскай мовай, на яго думку, самай прыгожай з славянскіх). Не была чужая чэшская мова і адукаваным беларусам (напрыклад, Сымону Буднаму), асабліва пасля пранікнення ў Літву ў часы вялікага князя Вітаўта рэфармацыйнага гусіцкага вучэння (адзін з яго актыўных прапагандыстаў, Еранім Пражскі, у 1413 г. нават наведаў ВКЛ, у прыватнасці, Вільню і Віцебск). У такіх умовах пераклады з чэшскай маглі і нават павінны былі з’явіцца ў Беларусі і Украіне. Чэшска-беларускія сувязі знайшлі адлюстраванне, між іншым, у юрыдычных і летапісных помніках³, і ў дзейнасці Францішка Скарыны, які ў 1517 — 1519 гг. ажыццявіў у Празе 22 выпускі кніг Бібліі. У якасці ўзору Скарына выбраў чэшскую Біблію, выданую ў 1506 г.

У XVI–XVII стст. еўрапейскі ўплыў на ўсходнеславянскія літаратуры адбываўся пераважна праз польскае пасрэдніцтва, якое аказалася настолькі плённым і трывалым, што пераклады з польскай

³ *Западно-русские летописи* // ПСРЛ. Т. 17. Спб., 1907. Стб. 182, 287, 337, 398, 464). У сувязі з «літоўскімі» ці польскімі справамі згадваюцца і чэшскія каралі з дынастыі Ягелонаў, якая да 1526 г. валодала Чэхіяй.

мелі надзвычайную папулярнасць нават у Маскве. Але ў дадзеным выпадку ўсходнеславянскія перакладчыкі найчасцей мелі справу не так з арыгінальнымі польскімі творамі, як з польскімі пераробкамі заходнееўрапейскіх крыніц (пераважна чэшскіх і нямецкіх), і хаця пры выбары твораў яны кіраваліся ўласным густам, «самі аб'екты гэтага выбару былі абмежаваны папярэдняй польскай селекцыяй заходнееўрапейскага матэрыялу»^а.

Характар літаратурных узаемадачыненняў паміж еўрапейскімі культурамі ў XVI–XVII стст. спрычыніўся да таго, што вектар літаратурнага развіцця быў скіраваны з захаду на ўсход Еўропы. Таму цалкам заканамерна, што беларуская культура пачала выконваць адносна рускай тую самую ролю «перадатчыка», «трансфарматара», якую адносна яе самой адыгрывалі ў розныя перыяды сербская, чэшская і польская культуры: «У XVI стагоддзі актыўную ролю адыгрывае беларускі кніжны і чытацкі свет, у XVII стагоддзі гэты ўплыў дасягае і маскоўскага кніжнага і чытацкага асяроддзя»^б. Да прыкладу, «Бава» (рыцарскі раман з Пазнанскага зборніка) захаваўся ў адзіным спісе XVI ст., аднак многае ўказвае на яго ранейшае існаванне. Беларуская версія рыцарскага рамана пра Баву легла ў аснову першай рэдакцыі адпаведнай рускай аповесці, якая па сваёй лексіцы і фразеалогіі вельмі блізкая да тэксту Пазнанскага зборніка. Нягледзячы на адсутнасць на дадзены момант спісаў рускай рэдакцыі, якія адносіліся б да XVII ст., сведчанні з галіны анамастыкі даказваюць, што ўжо ў сярэдзіне XVI в. аповед пра Баву меў шырокае распаўсюджанне ў Расіі. Нават у складзеным у канцы XVI ст. руска-англійскім слоўніку Марка Рыдлі занатаваны словы, якія маглі паходзіць толькі з аповесці пра Баву: 'личарда — рыцар', 'меч-кладенец — булава'. Такім чынам, калі ўжо ў сярэдзіне XVI ст. беларуская версія рамана была добра знаная ў Расіі, цяжка аспрэчыць, што ў самой Беларусі яна існавала і ў больш ранні перыяд. Многія спісы траплялі далей на ўсход, у Расію, дзе лёс іх часта быў незайздросны, бо «заходнеруская (беларуская. — А. Б.) кніга, звычайна патлумачаная або перакладзеная з польскай, у сваёй беларускай апрапане была дастаткова зразумелая, асабліва больш начытанаму кніжніку; пры перапісванні... беларускія рысы натуральна згладжваліся як у граматычных формах, так і ў выбары слоў; пры другім перапісванні гэта паўтаралася зноў, і нарэшце пераказ атрымліваў зусім рускі склад»^в.

^а Липатов А. Формирование польского романа и европейская литература. М., 1977. С. 22.

^б Флоровский А. Чехи и восточные славяне: Очерки по истории чешско-русских отношений (X — XVIII вв.). Т. 2. Прага, 1947. С. 7.

^в Пытин А. История русской литературы. Изд. 4-е. Т. II. Спб., 1911. С. 493.

Гістарычны раман. Хуткаму распаўсюду перакладнога гістарычнага рамана паспрыяла прысутнасць ваенна-патрыятычных матываў у найбольш пашыраным айчынным жанры — летапісе. Еўрапейская гістарычная літаратура таксама развілася шляхам белетрызацыі гістарыяграфічных і летапісных крыніц («Троя» ўзыходзіць да Хронікі Манасіі, «Атыла» — праз «Vita Attilae» М. Олаха — да мадзьярскіх летапісаў і хронік), але там гэты працэс пачаўся значна раней, і ў XV–XVI стст. перакладная літаратура прынесла з сабой у завершаным выглядзе тыя жанравыя формы, якія на Беларусі былі яшчэ ў зародковым стане. З'яўленне перакладных гістарычных твораў павінна было не толькі дапамагчы ў глыбейшым пазнанні навакольнага свету, але магло паслужыць і прыкладам, узорам для арыгінальнай творчасці. Распачынаючы аповед на гістарычную тэматыку, аўтар заставаўся ў межах гістарычнай традыцыі (пра што сведчаць «агульныя месцы» мастацкіх твораў і гістарычных крыніц). Але паколькі аўтар — найперш стваральнік літаратурнага твора, гістарычная імавернасць адыходзіла для яго на другі план. Тоеснасць факта гісторыі з матывамі і сюжэтам літаратурнага твора непазбежная ў рамане, звязаным з гістарычнымі падзеямі, хай сабе і пададзенымі ў агульным і часта скажоным выглядзе — гісторыя дала багатыя магчымасці для фантазіі, і яе адвольная трактоўка заставалася адным з мастацкіх сродкаў для творцаў. Псеўдагістарызм перакладных раманаў выявіўся ў адыходзе ад праўды гістарычнага факта з мэтай стварэння ідэалізаванага вобраза героя (Македонскі, Атыла); у варыятыўным стаўленні да фактаў (разбурэнне Троі з-за царыцы Алены або за грахі горада, смерць Аляксандра Вялікага ў маладыя гады як пакаранне за празмерную пыху або як вынік прадвызначанасці чалавечага лёсу), у пераразмеркаванні функцый рэальных асобаў (напрыклад, прыпісванне Атылу (а не Татылу, як было насамрэч) забойства св. Урсулы) і да т. п. Рэальныя і міфічныя матывы ў падобных творах размежаваць немагчыма, бо матэрыял настолькі моцна звязаны мастацкай сістэмай канкрэтнага твора, што ў выніку паўстае новая, літаратурна-мастацкая міфалогія.

Перакладны гістарычны раман карыстаўся ў Беларусі вялікай папулярнасцю, бо ўдала спалучаў паасобныя элементы старой мастацкай сістэмы з новымі запатрабаваннямі чытача — імкненнем да спасціжэння незвычайнага, адлюстраванага значна шырэй, чым тое дазваляла форма летапіснай аповесці або хронікі: утрымліваючы нямала легендарна-міфалагічнага і казачнага матэрыялу, яны, аднак, успрымаліся як творы пра рэальныя гістарычныя падзеі. Імкненне да ісціны, гістарычнай праўды і яе сумяшчэнне з апісаннем ірэальных з'яваў цалкам адпавядала светаўспрымання рэнесансавай асобы, якая ў многім заставалася пад уплывам сярэднявечнага мыслення. Насамрэч, калі ў эпоху Адраджэння заставаліся рэальнасцю і Бог і чорт, то чаму не маглі лічыцца рэальнасцю міфалагічныя матывы «Троі» і

«Александрыі»? Само разуменне гістарычнасці твора ў кожную канкрэтную эпоху было розным. Ад рымскай і грэчаскай гістарыяграфіі пісьменнікі перанялі прыхільнасць да рыторыкі і маралізатарства, погляд на тое, што гісторыя павінна павучаць. Яны не столькі ставілі перад сабой задачу дакладнай перадачы фактаў мінуўшчыны, усталявання паміж імі прычынна-выніковай сувязі, колькі імкнуліся інтэрпрэтаваць іх у залежнасці ад пэўнай рэлігійнай або палітычнай канцэпцыі.

Зварот да антычнай гістарыяграфіі як да крыніцы ведаў і скарбніцы сюжэтаў, ідэй і вобразаў звязаны з эпохай Адраджэння, калі адбываецца секулярызацыя гістарычных ведаў, якія больш не разглядаюцца як ажыццяўленне боскага провіду. Адною з важнейшых асаблівасцяў гуманістычнай гістарыяграфіі робіцца наследаванне антычным лацінамоўным узорам, імкненне да драматызацыі дзеяння. Пісьменніка мала хвалюе ўнутранае жыццё тых ці іншых краін і народаў, яго ўвагу прыцягвае тое ж, што і антычных пісьменнікаў — гісторыя войнаў і палітычных пераваротаў. Для гуманістаў гісторыкі і пісьменнікі старажытнасці з'яўляліся бяспрэчнымі аўтарытэтамі, таму нават самым неверагодным звесткам з іх твораў заўсёды знаходзілася рацыянальнае вытлумачэнне. Адмаўляючы сярэднявечную мадэль свету, паставіўшы ў цэнтры чалавека, новыя еўрапейскія культуры прагнулі прыкладаў чалавечай велічы і ўсемагутнасці. Падобныя факты з лёгкасцю можна было адшукаць у папярэдніх эпохах: спачатку пачалі ўзнікаць заснаваныя на антычным матэрыяле раманы змешанага, псеўдагістарычнага характару; пазней — раманы, у якіх гістарычны элемент служыў толькі фонам, абрамленнем для аповеду, што надавала апошняму імавернасць. Таму не дзіўна, што найбольшая цікавасць пачынае выяўляцца да напісаных у займальнай форме твораў пра буйных гістарычных дзеячаў ці пра падзеі сівой даўніны: «сухасць» хранікальна-летапісных характарыстык герояў цудоўна ажыўлялі даўнія паданні. У сукупнасці ўсё гэта стварала ў чытача абсалютны давер што да праўдзівасці апісаных неверагодных падзей.

Гістарычныя раманы эпохі Адраджэння, у адрозненне ад сярэднявечных, якія ў XV–XVI стст. толькі працягнулі ў новай форме сваё мастацкае развіццё, вызначаюцца якасна іншымі ідэйна-мастацкімі прыярытэтамі. Некаторыя з іх, такія, як «Гісторыя пра Атылу, караля Угорскага» або «Аповесць пра Скандэрбега, князя Албанскага», можна разглядаць як спробы стварэння мастацкіх біяграфій герояў еўрапейскай гісторыі. Абодва творы з'яўляюцца на пачатковым этапе венгерскай і албанскай дзяржаўнасці, што супадае ў часе з пашырэннем ідэй Адраджэння. Узнікла неабходнасць адшукання або стварэння вобраза-сімвала, своеасаблівага культурнага героя, які мог бы ідэйна з'яднаць новыя грамадствы. Вырашэнне задачы не магло быць паспяховым без стварэння нацыянальна міфа — ідэалізаванай

і паэтызаванай гісторыі народа. Узнікненне такога міфа, непарыўна звязанае з адшуканнем у мінуўшчыне культурнага героя-асілка, было, па сутнасці, не чым іншым, як стварэннем агульнанацыянальнага гераічнага эпасу. Перадавыя слаі албанскага і венгерскага народаў у пошуках сваіх гістарычных каранёў звярталіся да блізкай (Скандэрбег) і далёкай (Атыла) мінуўшчыны, адным з вынікаў чаго было з'яўленне «дакументальнага пацверджання» права народа на самастойнасць — белетрызаваных жыццяпісаў народных герояў. Падобныя творы грунтаваліся пераважна на летапіснай традыцыі, якая шмат у чым захавала народную эпічную плынь. У адрозненне ад ананімнага сярэднявечнага эпасу часоў Адраджэння стаў вынікам аўтарскай літаратурнай апрацоўкі разнастайнага вусна-паэтычнага і гістарыяграфічнага матэрыялу. Іншымі словамі, гэта літаратурна апрацаваны эпас, з'яўленне якога ёсць вынікам волі канкрэтнага творцы і які мае вызначаную ідэйную і ідэалагічную задачу (калі ў традыцыйным летапісе-хроніцы гэта робіцца прама і адназначна, то ў перакладных творах праз сам сюжэт, у працэсе разгортвання падзей і апісання ўчынкаў і думак герояў).

У ліку першых перакладаў свецкай тэматыкі, папулярных у ВКЛ з часоў Сярэднявечча, былі творы пра Аляксандра Македонскага і Траянскую вайну. На пачатку XVI ст. «Трою» і «Александрыю» згадвае Францішак Скарына ў «Прадмове да ўсяе Бібліі»: «Аще ли же кохание имаши ведати о военных а о богатырских делех, чти книги Судей или книги Махавеев, более и справедливее в них знайдеш, нежели во Александрии или во Трои».

«Александрыя» карысталася ва ўсходніх славянаў вялікай папулярнасцю ўжо ў XII ст., а з XIII ст. у перапрацаваным выглядзе пачала ўключацца ў склад хранографіі. Ацалелыя пяць беларускіх спісаў і адзін урывак помніка належаць як да лацінскай, так і да сербскай рэдакцый рамана. Да поўнай лацінскай рэдакцыі адносяцца два ідэнтычныя рукапісы XVII ст. (адзін з іх прадстаўлены ў гэтым выданні), асноўнай крыніцай для якіх паслужыў польскі старадрук «Historya o żywocie i znamienitych sprawach Alexandra Wielkiego» (1550).

Камапазіцыю твора вызначае перапляценне «дакументальнасці» і мастацкай выдумкі, казачнага і містыкі. Згадваюцца або часткова аднаўляюцца падзеі, што апісваюцца ў гісторыкаў Арыяна, Плутарха, Квінта Руфа і інш., аднак паслядоўнасць падзей часта парушаецца (недакладнасць у падачы гістарычных фактаў мае вялікае значэнне для разумення адметнасці рамана, бо сведчыць пра розныя крыніцы паходжання яго сюжэтаў). Казачныя элементы праступаюць у аповедах пра невядомыя краіны і іх незвычайных насельнікаў, у апісанні скарбаў чужых земляў і атрыманых там Аляксандрам дароў. Асабліва шмат такіх элементаў у аповесці пра індыйскі паход палкаводца, які

сустракае на сваім шляху дзівосных людзей-паўзвяроў (шасцірукіх, безгаловых, з вачыма на грудзях, трохвокіх, з сабачымі галовамі, з птушынымі тулавамі, іншых неверагодных істот), наведвае незвычайныя землі. Аляксандр адважваецца падняцца ў паветра на крылах аграмадных птушак і апусціцца на дно марскога ў шкляной бочцы. Казачны характар мае і сам пачатак рамана. Егіпецкі цар Нектанаў, даведаўшыся пра набліжэнне варожага флоту да берагоў Егіпта, хоча пазбегнуць навалы праз магічныя дзеянні; аднак егіпецкія багі адварочваюцца ад яго. Тады цар уцякае з Егіпта ў Македонію. Заслужыўшы там сабе рэпутацыю чарадзея і астролога, пад выглядам бога Амона ён спакушае македонскую царыцу Алімпіяду. У выніку гэтай сувязі і нараджаецца Аляксандр. Нараджэнню героя спадарожнічаюць дзівосныя правы прыроды: «сталосе крутное гримене и зъ грома знамена розмаитыи, и блискалосе по всем свете». Ды і само немаўля незвычайнае з выгляду: «волосы [...] якобы лвиный [...] очи его, яко звезды, ясны, але барвы розной: одно черно, другое жолто се указовало; зубы его были остри».

Характар Аляксандра вымалёўваецца праз апісанне яго стасункаў са шматлікімі персанажамі; аднак гэта статычны, пазбаўлены ўсялякага псіхалагічнага развіцця і супярэчнасцяў характар. Тут няма месца для перажыванняў і роздумаў героя, а канкрэтная гістарычная рэчаіснасць служыць фонам для аповеду пра яго жыццё ад нараджэння да смерці, пра барацьбу за дасягненне мэтай у розных жыццёвых сітуацыях. Аляксандр — гэта ідэалізаваны партрэт мужа палкаводца, які валодае ўсімі вартасцямі і цнотамі. Яшчэ ў юнацтве ён вызначаўся незвычайным розумам, спрытнасцю, вынослівасцю і сілай: утаймоўвае страшнага каня Буцафала, умее валодаць сабой і не даруе крыўды. Увесь час падкрэсліваецца высакароднасць і гуманнасць Аляксандра ў адносінах да палонных і палеглых, у стаўленні да цара Дарыя і яго сям'і, у захаванні звычайў заваяваных народаў.

Па сутнасці, «Александрыя» — анталогія твораў пра вялікага палкаводца, падпарадкаваная сюжэтнай канве яго сапраўднай і легендарнай біяграфіі. Складанасць кампазіцыі твора можна параўнаць з іншымі класічнымі творамі: «Адysesей» Гамера, казкам пра Сіндбада-мараплава і нават з найдаўнейшым творам сусветнай літаратуры — эпсам пра Гільгамеша. Як і Гільгамеш, Аляксандр заўсёды ў пошуку, ён заваёўвае ўсю айкумену, але, ідучы наперад, з кожнай новай сустрэчай (гімнасафісты, амазонкі, егіпецкі бог Серапіс, дрэвы Сонца і Месяца) паступова траціць ілюзію ўласнай усемагутнасці. Пабудаваны на хуткай змене падзеяў, захапляльных падарожжаў па нязведаных краінах, смелых учынкаў герояў, незвычайных сітуацый, фантастычных здарэнняў і пададзены ў папулярным, даступным выглядзе, раман пра знакамітага палкаводца мог, вядома ж, задаволіць патрэбы самага патрабавальнага чытача.

Гэты твор аказаў вялікі ўплыў на беларускую народную творчасць: як адлюстраванне ў народнай свядомасці адпаведных эпизодаў «Александрый» можна разглядаць асобныя народныя казкі (пра медны і сонны гарады, пра вогнедыхаючых гадзюк, пра гаворачыя дрэвы і птушак) і батлейку («Бітва цара Аляксандра і Пора»).

«Троя». На землі ўсходніх славянаў першыя звесткі пра падзеі Траянскай вайны трапілі яшчэ ў часы старажытнай Русі праз паўднёваславянскі пераклад Хронікі Іаана Малалы (VI ст.). Найбольшае ж пашырэнне атрымала тая версія аповесці, што ўзыходзіць да балгарскага перакладу Хронікі Канстанціна Манасіі (1369).

Гэтая невялікая аповесць з'яўляецца кампіляцыйнай міфаў і гамераўскіх матываў: сцісла апавядаецца пра нараджэнне і дзяцінства Парыса (з-за яго, згодна з прароцтвамі багоў, мелася загінуць Троя), падаецца класічная фальклорна-паэтычная версія прычынаў вайны (выкраданне Парысам жонкі цара Менелая Алены), апісваюцца падзеі апошняга года вайны, якая завяршаецца гібеллю асноўных персанажаў і разбурэннем Троі. Сцісласць сюжэта і дынамічнасць разгортвання падзей надалі «Троі» арыгінальны характар, што прывяло да функцыянавання яе ў якасці самастойнага твора па-за межамі хронік. Скарачаючы некаторыя эпизоды, рэдактар кіраваўся, верагодна, той думкай, што прапушчаныя эпизоды ўжо вядомыя чытачу з папярэдняга выкладу хранаграфічнага матэрыялу. Каштоўнасць «Троі» ў тым, што яна пазначае характар і адзін з кірункаў далейшага развіцця гістарычнай прозы — яе белетрызацыю, пераход у разрад папулярнай гістарычнай літаратуры, якая не толькі навучае, але і служыць для займальнага чытання.

«Гісторыя пра Атылу, караля Угорскага» перакладзена на беларускую мову ў 80-я гады XVI ст. з польскага друкаванага выдання «Historia spraw Atyle» («Гісторыя дзеяў Атылы», 1574, Кракаў). У адрозненне ад беларускага перакладу польскі мае свайго аўтара. Ім быў польскі пісьменнік, друкар і дзеяч рэфармацыйнага руху Цыпрыян Базылік, які з 1558 па 1567 г. знаходзіўся на службе ў М. Радзівіла Чорнага. Заснаваўшы ў Берасці друкарню, Ц. Базылік выдаў шэраг уласных перакладаў. «Гісторыя дзеяў Атылы» Ц. Базыліка — даслоўны пераклад лацінамоўнай «Vita Atilae» («Жыццё Атылы») венгерскага гуманіста, прымаса Венгрыі Міклаша Олага. Пачатак XVI ст. — гэта час абуджэння патрыятычнага настрою сярод перадавых колаў венгерскай інтэлігенцыі, якая перад тварам турэцкай небяспекі разумела неабходнасць мець мудрага і моцнага кіраўніка і дзеля абгрунтавання свайго права на дзяржаўнасць звярнулася да гісторыі. Прыклад такога кіраўніка быў знойдзены ў асобе Атылы, што паступова прывяло да выпрацоўкі нацыянальнага міфа, паводле якога гуны — продкі венграў, а Атыла — першы кароль венгерскай дзяржавы. Адметна, што гэты вобраз неўзабаве будзе інтэрпаліраваны на асобу Стафана Баторыя, які

ў якасці «законнага спадчынніка Атылы» прэтэндаваў на паўночна-заходнія землі Маскоўскай Русі — т. зв. Югры, прарадзімы венграў.

У сваёй працы М. Олаг спасылаецца на многіх гісторыкаў і храністаў Сярэднявечча, выкарыстоўвае звесткі з венгерскіх хронік, якія побач з гістарычнай праўдай увабралі ў сябе і створаны ў народнай свядомасці міф пра Атылу і паходжанне венграў. З-за моцнага перапляцення ў творы гістарычнай і легендарнай плыняў сапраўдная паслядоўнасць і дакладнасць падзей пры апісанні парушаецца. Так, насуперак праўдзе, Атыла падаецца сучаснікам св. Урсулы, якую ён пераследуе ў 451 г. падчас яе вяртання з Рыма (насамрэч падзеі адбыліся ў 383 г. і звязаныя з імем Татылы); Дытрых Бернскі, герой нямецкага эпаса, атаясамліваецца з каралём готаў Тэадорыкам Веронскім і выступае ў творы сучаснікам Атылы пад імем Дэтрыка Вераненчыка; насуперак гістарычнаму факту бітву на Каталаунскіх палях выйграе войска Атылы, а не рымляне; нарэшце, сама Каталаунская бітва адбываецца не ля г. Шалон-сюр-Марн у Францыі, а ў іспанскай Каталоніі. Акрамя шматлікіх паданняў, легенд, анекдотаў твор змяшчае нямала пафасных прамоваў Атылы, вытрыманых у духу лепшых узораў лацінскай араатарскай прозы.

Атыла паўстае перад чытачом як чалавек эпохі Рэнэсансу, а не бязлітасны і крыважэрны правадыр гунаў: ён смелы і рашучы ў дзеяннях, але ў яго сэрцы ёсць месца для спагады і міласэрнасці. Імкнучыся да стварэння прыхарошанага вобраза правадыра гунаў і «продка» венграў, Олаг амаль пазбаўляе яго адмоўных якасцяў, вылучаючы на першы план мудрасць, адвагу і разважлівасць героя, што адпавядала светаўспрыняццю венгерскіх патрыётаў. Высока ацэньваючы асабістыя якасці Атылы, аўтар стрымана апісвае дзеянні гунаў, не акцэнтуючы ўвагі на апісанні іх жорсткасці, больш падрабязна спыняецца на паказе гераізму заваяваных гунамі народаў. Беларускі пераклад амаль даслоўна перадае польскую крыніцу, якая ў той жа ступені — лацінскую. Гэта адзін твор, але на розных мовах, гэта менавіта пераклад, а не апрацоўка, што набліжае яго да сучаснага разумення перакладу як дакладнага ўзнаўлення першакрыніцы.

«Казанне пра разгром Мамая» — адзін з нямногіх гістарычных твораў расійскага паходжання, перакладзеных у XVI–XVII стст. у ВКЛ. Казанне склалася на аснове гістарычных звестак, вусных паданняў, расійскай летапіснай аповесці і іншых матэрыялаў пра Кулікоўскую бітву 1380 г., важную ролю ў якой адыграў беларускі полк. Напісаны ў традыцыйным стылі воінскай аповесцяў, твор спалучае паэтычную вобразнасць расійскай «Задоншчыны» і царкоўна-легендарныя матывы, што забяспечыла яму шырокую папулярнасць. На працягу трох стагоддзяў помнік пашыраўся, перапісваўся, уключаўся ў самыя разнастайныя зборнікі, рэдагаваўся ў адпаведнасці з тымі ці іншымі патрабаваннямі. Падчас гэтых перапрацовак узнік беларускі

варыянт, які захаваўся ў рукапісе XVII ст. У адрозненне ад арыгінала (першая трэць XV ст.) і сямі пазнейшых велікарускіх рэдакцый беларуская вызначаецца сцісласцю, яснасцю і выразнасцю мовы, строгай паслядоўнасцю раздзелаў, цэласнасцю іх структуры. Разам з тым у творы нямала фактычных недакладнасцяў, некаторыя факты падтасаваны, імёны збытаны, што было непазбежным наступствам доўгага бытавання і перапрацоўкі твора рознымі перапісчыкамі на свой густ.

Рыцарскі раман. Адной з навінак беларускай літаратуры ў XVI ст. стаў рыцарскі раман, які, аднак, з'явіўся ў нас на заключнай стадыі свайго развіцця як жанру, бо ў Заходняй Еўропе пад канец XV ст. ён дарэшткі страціў сваё ранейшае значэнне. Але паколькі менавіта рыцарскі раман быў асноўным відам рамана ў Еўропе XII–XVI стст., заканамерным бачыцца яго ўплыў на станаўленне гістарычнага рамана, які тэматычна развіўся са скупых радкоў хронік і біяграфічнай літаратуры. З XIII ст. гістарычныя раманы пачалі афармляцца на ўзор рыцарскіх: іх героі ідуць насустрач подзвігу (вайсковая авантура), называюцца рыцарамі / віцязямі, іх жыццё поўніцца прыгодамі і незвычайнымі здарэннямі. Разам з тым калі ў рыцарскім рамане герой пускаецца на шматлікія вайсковыя авантуры без усялякае на тое прычыны, то ў рамане гістарычным такая дзейнасць прычынна абумоўлена — Аляксандр вырашыў заваяваць свет, героі Траянскай вайны аднаўляюць справядлівасць (ахейцы) і абараняюць радзіму (траянцы), Атыла хоча дасягнуць славы і дабрабыту для свайго народа. Нейкія элементы рыцарскага кодэксу выявіліся і ў нашых перакладах, аднак яны не атрымалі далейшага развіцця, бо звычайна заходнееўрапейскага рыцарства пярэчылі нашым звычайным кніжным уяўленням. Калі асобныя творы рыцарскай літаратуры пазней называлі пераробкі, гэты рыцарскі ідэалізм абавязкова замяшчаўся грубым бытавым рэалізмам (як у навілах зб. «Рымскія Дзеі»). Падобныя раманы ўспрымаліся хутчэй як займальныя апісанні прыгодаў волата-асілка, пры гэтым не заўсёды знаходзіліся і словы для адпаведнай перадачы рэалій заходнееўрапейскага жыцця. Таму ў нераманскіх літаратурах рыцарскія раманы падвяргаліся пэўным зменам, прывасоўваліся пад ідэйныя запатрабаванні і мастацкія густы мясцовых эліт. У нейкай ступені беларускім адпаведнікам заходнееўрапейскага рыцарства была службовая шляхта (слова «шляхціц» у сярэднявечнай Беларусі і ў Польшчы стала сінонімам рыцара), і менавіта ў яе асяродку ўзнікаюць пераклады «Трышчана» і «Бавы». Паколькі галоўным абавязкам шляхты была вайсковая служба і ўдзел у бясконцых, знісальваючых войнах Вялікага Княства Літоўскага з іншымі дзяржавамі, часу на стварэнне сваёй адметнай культуры ў шляхты асабліва не было. Аднак мелася патрэба ў высокіх прыкладах гераізму, самаадданасці і служэння Айчыне, якія павінны былі натхняць воінаў. Безумоўна, тут

сказаліся і даадраджэнскія традыцыі прыгожага пісьменства з іх акцэнтацый увагі менавіта на воінскім подзвігу, воінскім учынку. Аднак беларуская шляхта-рыцарства мела адрозны ад заходнееўрапейскага рыцарства погляд на сваю ролю ў жыцці грамадства: галоўным сваім абавязкам яна лічыла вайсковую службу, на чым, уласна кажучы, яе разуменне рыцарства як інстытуцыі і заканчвалася. Не маючы той ідэйна-эстэтычнай, шмат у чым ілюзорнай, асновы, на якой грунтавалася ідэалогія заходнееўрапейскага рыцарства, шляхта проста не магла стварыць уласнай, саслоўнай па характары літаратуры. Іншымі словамі, паняцці «рыцар» і «рыцарскі этыкет», «рыцарская культура» не ўтваралі ў яе свядомасці адзінага ментальнага комплексу. Зрэшты, неабходнай умовай стварэння такой культуры з'явілася б узмацненне індывідуальнага, асабовага пачатку ў літаратуры, фармавання ідэалу служэння рыцара даме, т. зв. куртуазіі. Тлумачачы феномен уздзеяння феадальнай этыкі і ідэальных уяўленняў пра рыцара на многія эпохі, нямецкі літаратуразнавец Э. Аўэрбах дакладна адцёміў: «Менавіта таму, што ідэал гэты настолькі далёкі ад любой рэальнасці, яго можна было прыстасоўваць да любой сітуацыі»^а. Несфармаванасць нацыянальнага гераічнага эпасу таксама адыграла не апошнюю ролю ў адсутнасці арыгінальнай рыцарскай літаратуры. Відавана, што калі і суджана было з'явіцца на Беларусі рыцарскаму раману, то выключна ў выглядзе перакладных твораў.

Класічны рыцарскі раман шырока ўжывае апавядальныя клішэ: зыходнае становішча — пір пры двары Артура, завязка — прыезд варожага пасланца ці ворага, які кідае выклік Артуру і ягоным рыцарам; выезд героя на пошукі ворага; стэрэатыпныя сустрэчы па шляху, часткова казачна-фантастычныя; рыцарскія двубой; прыём у замку; сустрэча з будучай дамай сэрца. У параўнанні з гераічным эпасам клішэ рыцарскага рамана больш індывідуалізаваныя, яны заўсёды застаюцца ў межах тыповага, а паводзіны героя вызначаюцца саслоўнымі нормамі. Стварэнне новых герояў і новых раманаў адбываецца па старых шаблонах, так будуюцца ў далейшым пашыраныя праязныя кампіліцы кшталту старафранцузскага цыкла «Вульгаты» (першая палова XIII ст.) і англійскага рамана «Смерць Артура» (1485) Томаса Мэлары.

Пры спробе вызначэння межаў рыцарскага рамана нечакана выяўляецца, што ўвесь еўрапейскі раман з XIII і амаль да канца XV ст. успрымаўся менавіта як рыцарскі. Нямецкі даследчык П. Фэлькер удакладняе, што «аж да новага часу пад «раманами» маюць на ўвазе пераважным чынам рыцарскія гісторыі»^б. Словам, нягледзячы на

^а Аўэрбах Э. Мимесис: Изображение действительности в западноевропейской литературе. М., 1976. С. 149.

^б *Vöelker P.* Die Bedeutungsentwickelug des Wortes Roman // *Zeitschreiben für romanische Philologie.* X Band, Heft 4. Berlin, 1886. S.129.

тое, што развіццё рамана цягам XII–XV стст. не мела раўнамернага і адназначнага характару, падаецца апраўданым весці гаворку пра тое-насьць і сінанімічнасьць паняццяў раман і рыцарскі раман у еўрапейскай літаратуры гэтага часу.

У свой час яшчэ Ё. Гердэр звярнуў увагу на тое, што менавіта ў Францыі ў пэўны гістарычны момант склаліся ўмовы для ўзнікнення рыцарскага рамана^а. Паколькі ў Францыі раман прыйшоў на змену гераічнаму эпасу, гэта не магло не аказаць істотнага ўплыву на творчасць трувераў XIII ст., якія ў пошуках новых тэм і сюжэтаў звярнуліся да паданняў і легендаў язычніцкіх народаў, што яшчэ нядаўна насялялі Еўропу (у прыватнасці, кельтаў). Вялікую ролю ў захаванні і перадачы легенд і паданняў адыгралі раннесярэднявечныя хронікі, асабліва лацінская «Гісторыя каралёў Брытаніі» (каля 1137) валійца Гальфрыда Монмуцкага, які прыўкрасіў вобраз легендарнага караля Артура і надаў яму рысы валадара феадальна-рыцарскай эпохі.

На кантыненте кельцкі матэрыял дзвосным чынам пераплятаўся з мясцовымі французскімі эпічнымі паданнямі, ствараючы тым самым для трувераў і трубадураў багаты сюжэтно-кампазіцыйны і тэматычны пласт, так званыя *chansons de geste*. З гэтай прычыны вялікае значэнне набывае выяўленне ўзаемасувязі паміж рыцарскім раманам і гераічным эпасам. Тут нельга абмінуць выказанага Я. Меляцінскім меркавання, што фальклорным эквівалентам рыцарскага рамана ў значнай ступені ёсць казка, якая шырока ўзаемадзеінічае з раманам і часткова спараджае рыцарскі раман або сама ўдасканальваецца пад яго ўплывам^б.

Беручы пачатак ад традыцыйнага гераічнага эпасу, раман узбагачаецца казачнымі элементамі, якія даюць творцу права не арыентавацца на гістарычную і міфалагічную дакладнасць, а займацца выключна мастацкай творчасцю — паэтычнай выдумкай. У адрозненне ад героя эпасу раманны герой — асоба самадастатковая, ён дзейнічае дзеля асабістай славы, а не з мэтай праслаўлення клана або роду. Таму ў цэнтры рамана — асабісты лёс героя, яго ўнутраны свет і перажыванні, яго прыватнае жыццё, чаго нельга знайсці ў казцы. Што праўда, у казцы таксама выяўляецца пэўная зацікаўленасць лёсам героя, але там яна не з'яўляецца духоўнага жыцця — гэта сфера раманняга эпасу. З гэтай прычыны многія рыцарскія раманы вызначаюцца недахопам увагі да ўнутранага свету героя і часам падобныя на казку, бо імкнуцца да першакрыніцы свайго сюжэта.

У XV ст., з пачаткам Адраджэння ў Заходняй Еўропе, калі набывае вагу літаратура на народных мовах, сярэднявечны тып рамана перажывае крызіс — пачынаецца працэс яго трансфармацыі, распаду

^а *Гердер И.* Идеи к философии истории человечества / Иоганн Готфрид Гердер. М., 1977. С. 588.

^б *Мелетинский Е.* Средневековый роман. М., 1983. С. 3.

кампазіцыйнай структуры і звужэння тэматычнай кампаненты; працэс гэты завяршаецца толькі ў XVII ст. Атрымлівае працяг распачатая ў папярэднія стагоддзі праца па перакладзе вершаваных раманаў у празачныя. Раман па-ранейшаму застаецца жывой і распаўсюджанай літаратурнай з’явай. Пра гэта сведчыць і той факт, што рыцарскі раман, убіраючы новыя эстэтычныя павевы, спарадзіў надзвычай папулярны шэраг «Амадысаў», шматлікія перайманні з якіх з’явіліся ў літаратурах многіх еўрапейскіх народаў. Своеасаблівым «творчым адказам» на схематызм і шаблоннасць мастацкіх прыёмаў рыцарскага рамана, адарванасць яго герояў ад рэальнасці, надуманасць і рытарычнасць іх перажыванняў сталі неарыцарскія «Дон Кіхот» і «Персілес і Сізізмунда» М.Сервантэса, які хацеў не столькі высмеяць, як рэфармаваць рыцарскі раман.

Канец XV ст. стаў часам, калі «жанравую форму патрэбна было абнавіць у адпаведнасці з абноўленым зместам культуры»^а, прывесці ў адпаведнасць з густамі новага грамадства, якое было ўжо далёкае ад куртуазных ідэалаў рыцарства і разумення яго ідэалогіі і саслоўнай выключнасці. Ад рыцарскага рамана засталася толькі тое, што было ў ім цікавага для ўсіх саслоўяў — тэма кахання і рыцарскіх прыгодаў, паддзеньных у казачна-міфалагічным асвятленні раманнай формы. Аднак і міфалагічныя матывы хутка пачынаюць падвяргацца пэўнай рацыяналізацыі. Творча ўспрыняўшы міф-архетып, рыцарскі раман стварае міф літаратурны, што і надае казачнасць той мадэлі свету, у межах якой рыцар здзяйсняе свае подзвігі: пачаўшыся з міфа, міфам рыцарскі раман сваё развіццё і заканчвае. Менавіта XVI ст. — час, з якога можна весці гаворку пра рыцарскі раман некуртуазнага тыпу: увага пісьменніка з любоўных «уздыхаў» перакладаецца на апісанне шматлікіх прыгодаў рыцара (што характэрна для беларускіх перакладаў «Трышчана» і «Бавы»).

У еўрапейскіх літаратурах рыцарскі раман паступова ператвараўся ў простанародную кнігу і набываў характар вандроўных аповесцяў, што сведчыла пра змену чытацкай аўдыторыі і пачатак фалькларызацыі раманных сюжэтаў. У славянскіх літаратурах фалькларызацыі спрыяла тое, што побыт, звычкі і норавы заходняга рыцарства не ўўсёды разумеліся ў іх аўтэнтычным значэнні. Адсюль у перакладах пэўныя недарэчнасці, якія тлумачацца немагчымасцю адэкватнага выказвання па-славянску як знешніх формаў гэтага побыту, так і яго ўнутранага зместу, рыцарскіх звычаяў і ідэалаў. Разам з тым многія рысы рыцарства супадалі з народным эпічным волатаўскім духам, характэрным для герайчных песень, што ў вялікай ступені спрыяла знешняму засваенню рэальнага рыцарскага жыцця. Найперш сказанае адносіцца, вядома, да апісання шматлікіх двубояў рыцара з ворагамі (або сябрамі), і, ад-

^а Андреев М. Рыцарский роман в эпоху Возрождения. М., 1993. С. 13.

паведна, паказу яго мужнасці і адвагі (або майстэрства). Пры гэтым двубой, як правіла, апісваецца шаблонна — адзін рыцар выклікае другога на бітву, яны сутыкаюцца конна, спачатку б’юцца на дзідах, потым на мячах, нарэшце бітва заканчваецца смерцю аднаго з іх (або прызнаннем слабейшым свайго паражэння).

Спрыялі знешняму засваенню і агульныя элементы універсальнага кодэксу воінскага гонару, аднолькавыя, у прынцыпе, як для заходняга рыцара, так і для славянскага воя-ратніка: адмова прызнаваць паражэнне, асуджэнне забойства спячага воіна, жаданне ведаць імя праціўніка. Вялікім гонарам лічылася сысціся ў бітве са знымым рыцарам, але яшчэ большым гонарам была перамога: «Рыцэру, збодайся с Трышаномъ, и если его добудеш, велику чест будеш мети, иж добылъ наибольшого рыцэра. А коли онъ тебе добудет, ганбы тебе с того нет, аже ты добыл наибольший рыцэр» — намаўляе каралева Жэнібра Гаваона ў рамане «Трышчан».

Такім чынам, ад часу зараджэння ў сярэдзіне XII ст. да пачатку заняпаду на мяжы XVI–XVII ст. рыцарскі раман як жанр зведаў у сваім развіцці два якасныя этапы. Па-першае, уласна рыцарскі эпас, які ў XII–XV стст. развіваецца як самадастатковая мастацкая форма. Гэтая эпічная форма прыходзіць на змену народным эпэям, кшталту гістарычных песень пра Нібелунгаў, Раланда, Сіда. Тут раман — цалкам выдуманы твор пра подзвігі рыцара, ён мае пэўнага аўтара (Тама і Крэцьен дэ Труа ў Францыі, Вальфрам фон Эшэнбах і Конрад з Вюрцбурга ў Германіі, Томас Мэлары ў Англіі і г. д.). Па-другое, на мяжы XV–XVI стст., калі рыцарства перастае быць сапраўдным прадстаўніком усяго грамадства і паступова дэградуе, рыцарскі раман, як гэта ні дзіўна, адраджаецца ў новай форме (неарыцарскі раман) і набывае надзвычайную папулярнасць. На гэтым, другім этапе яго гісторыі раман ужо цяжка назваць рыцарскім, гэта новы, рэнесансавы жанр, які з рыцарскім эпасам лучаць толькі вобразы і мастацкія сродкі, бо для апавядальнай літаратуры феадальнага грамадства характэрна традыцыйнасць сюжэтаў, «якія вар’іруюцца ў адпаведнасці са зменлівымі ідэалагічнымі запытамі і мастацкімі густамі дадзенага грамадства»^а. Новы тып рыцарскага рамана быў адказам на запатрабаванні эпохі Адраджэння з яе велічнымі падарожжамі адкрывальнікаў новых земляў, з сацыяльнымі зрухамі, пафасам усемагутнасці чалавека і яго разняволеннем. Фабулы і формы рыцарскага эпаса сталі прыдатнай глебай для мастацкага адлюстравання новай героікі, і ў XVI ст. пад рыцарскім раманам разумеюцца ўжо творы, «якія ў сваіх прыгодніцкіх

^а Жирмунский М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. Ленинград, 1979. С.77.

і фантастычных «рыцарскіх» фавулах выяўляюць гераічна-авантурны змест эпохі»^a.

З беларускіх перакладаў еўрапейскіх рыцарскіх раманаў эпохі Адраджэння да нашага часу, на жаль, ацалелі толькі два. Змешчаны яны ў складзе т. зв. Пазнанскага зборніка канца XVI ст. побач з вышэйзгаданай «Гісторыяй пра Атылу» і «Летапісам Рачынскага». Зборнік першапачаткова належаў сям'і наваградскага шляхціца Рыгора Уніхоўскага, жонка якога паходзіла з роду Трызнаў — сваякоў знакамітага канцлера Льва Сапегі. Верагодна, падчас чарговай выправы ў Вільню і набыў Р. Уніхоўскі гэты манускрыпт у аднаго з перапісчыкаў велікакняскай канцылярыі або ў самога Л. Сапегі (зборнік запісаны адным з почыркаў, якімі акурат пры канцы XVI ст. перапісаны многія кнігі Літоўскай Метрыкі). Пасля сям'і Уніхоўскіх уласнікамі зборніка былі нясвіжскія Радзівілы, на што ўказваюць пазнакі ў рукапісе. А. Мальдзіс апісвае, як зборнік быў выкрадзены з Радзівілаўскай бібліятэкі: «Цяпер ужо ведаю, якім чынам Тытус Дзялынскі набыў 96 рэдкіх рукапісаў з радзівілаўскай калекцыі. У 1822 годзе К. Квяткоўскі, нясвіжскі бібліятэкар, украў іх, а затым прадаў за 2000 талераў (12 тысяч злотых) пазнанскаму магнату»^b. Сярод скрадзеных рарытэтаў аказаўся і рукапіс, вядомы цяпер як Пазнанскі зборнік. Там, у Познані, у 1842 г. ён і быў выяўлены славістам В. Бадзянскім, там ён і захоўваецца да нашага часу.

«Трышчан» — беларускі варыянт славутага еўрапейскага рыцарскага эпаса «Раман пра Трыстана і Ізольду». Па змесце «Трышчан» вельмі блізкі да венецыянскай рэдакцыі XV ст., якая, па меркаванні многіх даследчыкаў, паслужыла галоўнай крыніцай для беларускага перакладу.

Асноўная сюжэтная лінія разгортваецца ў трохкутніку Трышчан — Іжота — кароль Марк. Трышчан — мужны рыцар і адважны воін, заўсёды гатовы рынуцца ў бой дзеля асабістай славы. Пры двары французскага караля Перамонта спасцігае ён рыцарскія навукі: не мае сабе раўні ні ў верхавой яздзе, ні ў фехтаванні («шырмерстве»), ні ў валоданні дзідай («сулицею»), ні ў гульні ў шахматы і шашкі («варцабы»), ні ў грані на арфе і лютні. У сваім каханні герой таксама хоча быць праўдзівым і высакародным: якім бы майстрам сваёй справы ні быў рыцар, без рыцарскага ўзнёслага кахання ён як бы непаўнаважны. Таму Трышчан адваргае прапанову дачкі караля Перамонта, якая нахабна дамагалася яго, але аддаецца каханню з Іжотай, якую сасватаў для дзядзькі. Гэта было яўнае парушэнне да-

^a Кожин В. Происхождение романа. М., 1963. С. 55.

^b Мальдзіс А. І ажываюць спадчыны старонкі: Выбранае. Мінск, 1994. С. 109.

дзенай каралю прысягі і не стасавалася з кодэксам паводзін рыцара. Каб пазбегнуць пры абмалёўцы характару героя гэтай супярэчнасці, неабходна было звярнуцца да матыву любоўнага напою, які нібыта «прымушае» Трышчана і Іжоту пакахаць адно аднаго. Але матыў душэўнага разладу з-за супярэчнасцяў паміж любоўнымі пачуццямі Трышчана і яго васальскім абавязкам у беларускай версіі не такі трагічны, як у французскіх або італьянскіх раманах.

Іжота — мудрая і чуллівая дзяўчына, якая ўмее, калі таго вымагаюць абставіны, прыхаваць пачуцці да часу. Аднак яна мужна паўстае супраць уласнай маці на абарону Трышчана, які з'яўляецца забойцам яе дзядзькі; вытрымлівае знешнюю прыстойнасць у стасунках з Маркам, а па начах тайна сустракаецца з любым; загадвае пазбавіць жыцця служанку Брагнію, каб тая часам не раскрыла каралю вочы на падман першай шлюбнай ночы, а пераканаўшыся ў вернасці служанкі, шчыра радуецца яе вяртанню. І перад Іжотай, і перад Трышчанам паўстае шэраг праблем: як сумясціць нормы жыцця тагачаснага грамадства з нястрымнай страсцю, што ахапіла іх душы і сэрцы? Як застацца лаяльнымі да караля і не здрадзіць пры гэтым сваім пачуццям? Здавалася б, пасля таго, як Марк прайграў Іжоту рыцару Паламідажу, ён страціў на яе ўсялякае права, а на шляху да шчаслівай будучыні для закаханых больш не існуе ніякіх перашкод. Аднак Трышчан не скарыстоўвае выгаднай для сябе сітуацыі і паводзіцца як сапраўдны рыцар — вяртае Іжоту законнаму мужу, паколькі звязаны прысягай (для чалавека Сярэднявечча парушэнне прысягі або слова было раўназначна страце гонару).

Перакладчык беларускага «Трышчана» адвольна скарачаў не зусім зразумельны яму эпізоды, бо быў далёкі ад усведамлення сутнасці труверскай канцэпцыі служэння рыцара даме, якая ў XVI ст. нават у Заходняй Еўропе ўжо страціла першапачатковы сэнс, і смела апускаў эпізоды, звязаныя з заходнееўрапейскай міфа-паэтычнай сістэмай. Напрыклад, з беларускага перакладу чытач няшмат можа даведацца пра Мерліна, «пророка», зачыненага пад зямлёй якойсьці чараўніцай (маецца на ўвазе фея Маргана, зводная сястра Мерліна). Фантастычная гісторыя Анцалота (Ланселота Азёрнага заходнееўрапейскіх раманаў) у частцы, якая не закранае гісторыю Трышчана, наогул прапушчана: магчыма, перакладчык хацеў сканцэнтраваць увагу менавіта на асобе Трышчана. Не выключана, што перад намі — адлюстраванне працэсу драблення раманаў Артураўскага цыкла на кампазіцыйна і ідэйна самастойныя творы. Скарачэнні сведчаць, што асноўную ўвагу перакладчык засяродзіў на авантурным (прыгодніцкім) баку жыцця героя. Дзеля гэтага ён звузлі любоўны план рамана, пакінуўшы эпізоды, якія адпавядалі паняццю авантурнасці (падман Іжотай караля Марка ў першую шлюбную ноч, сцена сустрэчы Іжоты з Трышчанам у садзе пад яблыняй).

Венецыянскі «Трыстан» і беларускі «Трышчан» пазначаюць пераломны этап у развіцці еўрапейскага рыцарскага рамана — яго пераход да формы авантурнага рамана. Менавіта ў XVI ст. у Еўропе з’яўляецца першы авантурны рыцарскі раман — «Трыстан» П.Сала, дзе ад першапачатковага сюжэта твора не засталася амаль нічога.

«Бава». Па сваім змесце, сюжэце і кампазіцыйных асаблівасцях гэты твор узыходзіць да італьянскага цыклічнага рамана XV ст. «Каралевічы Францыі» (1491), чацвёртая кніга якога змяшчае французскую гераічную песню XII–XIII стст. пра *Bueves d’Hanstone*. У XIII–XIV стст. рукапісныя варыянты твора пашыраюцца ў асноўным у Англіі і Італіі; пазней з’яўляюцца яго апрацоўкі па ўсёй Еўропе, у тым ліку і на Балканах, адкуль, па ўсёй верагоднасці, ён і трапіў у XVI ст. у ВКЛ. Еўрапейскі рыцарскі раман пра Баву даволі хутка распаўсюдзіўся ва ўсходніх славянаў, пра што сведчаць больш як 70 расійскіх і ўкраінскіх спісаў і апрацовак гэтага твора, частка якіх прама ўзыходзіць да беларускага перакладу, змешчанага ў Пазнанскім зборніку. На працягу XVII–XVIII стст. «Бава» зведаў уплыў фальклорнай традыцыі, а ў рускай кніжнасці і народнай літаратуры займеў шырокую вядомасць як казка пра Баву-каралевіча.

У Пазнанскім зборніку «Бава» акрамя агульнага з «Трышчанам» загаловак мае і асобны, непасрэдна перад тэкстам — «Исторыя о княжати Кгвидоне», што можа ўказваць на скарачэнні ў творы. Магчыма, у першакрыніцы спачатку распавядалася гісторыя бацькі, а затым сына. Беларускі пераклад у асноўным захаваў сюжэт італьянскага тэксту, але маюцца і нязначныя адступленні: адсутнічае апісанне двубою Бавы з угорскім каралём; крыху інакш апавядаецца пра пазнаванне Бавы Сімбалдам і Тэрызам. Найперш варта адзначыць складанасць інтрыгі і дамінаванне рыцарска-авантурнага элемента. Сюжэт рамана развіваецца па некалькіх лініях адначасова. Пры гэтым аўтар часта ўмешваецца ў апавед: ён уважліва адсочвае змены ў лёсе герояў, суперажывае ім, радуецца за іх, што выяўляецца ў шматлікіх спачувальных ускліканнях: «О Боже великий, якая болюшка нашлася!», «Аи Боже и святая Мария, якое зло учинила пани!» і г. д.

У творы выразна адчуваецца ўплыў феадальнай ідэалогіі: Бава змагаецца за страчанае спадчыннае каралеўства, феодальны ваяуюць між сабой, хрысціянне супрацьстаяць сарацынам, помста за смерць бацькі з’яўляецца свяшчэнным абавязкам сына, ухваляюцца ідэалы васальнай вернасці і рыцарскай адвагі. Значнае месца адводзіцца апісанню бітваў, двубоюў, воінскіх подзвігаў і шматлікіх прыгодаў. Згодна з традыцыямі еўрапейскага рыцарскага эпаса, герой мае незвычайнага каня і чарадзейную зброю, надзеленую асабовымі імёнамі: конь — Галец, меч — Глярэнцыя (пазней вядомы як меч-кладзязнец рускіх народных казак). Да таго ж меч гэты калісьці належаў самому Аліверу (заходнееўрапейскі Аліўе, сябра Раланда). Але казачны эле-

мент не абмяжоўваецца чарадзейнай зброяй і канём: прысутнічаюць і чарадзейныя зёлкі, і вешчыя сны, і пачвара Пулькан — паўсабака-паўчалавек, з выгляду «як дыябол с пекла». Усё гэта сведчыць пра агульнасць мастацкіх прыёмаў, ужываных у еўрапейскім рыцарскім рамানে і славянскай народнай казцы, стварае чароўную атмасферу твора, служыць развіццю яго авантурнай лініі.

У сюжэт уводзіцца шэраг эпізодаў (уцёкі, продаж у рабства, пасольства з падкладным лістом, бура на моры, дзікія звяры), якія кожны раз задаюць развіццю фабулы новы паварот. Авантурны пачатак патрабуе наяўнасці такіх элементаў, як пераапраананне (прыдворны пераапраананецца ў караля, Бава ў пілігрыма, Дружнена — у скамарошку) і пазнаванне (Дружнена пазнае Баву па мячы і ране, Бава Дружнену — па яе прыгажосці і адзенні). Такое спалучэнне прыздобленай казачна-фантастычным элементам рыцарскай авантуры з любоўнымі матывамі выразна прасочваецца праз увесь твор. Галоўная ідэя беларускага перакладу палягае ва ўслаўленні непераможнай сілы кахання, якое хаця і не прызнае абмежаванняў, але патрабуе пераадолення шматлікіх перашкод на шляху да шчасця.

* * *

Беларуская перакладная літаратура XV–XVII стст. была цесна звязана з літаратурай арыгінальнай, складала з ёй арганічнае цэлае і ўтварала адзіную ідэяна-эстэтычную і мастацкую сістэму, якая суадносілася са светапогляднымі ўстаноўкамі чытача. Яна істотна дапаўняла арыгінальную літаратуру тымі творами, патрэба ў якіх была найбольш адчувальнай на пэўным этапе культурнага развіцця грамадства. Аднак у само паняцце *перакладу* як адной з найважнейшых формаў творчага ўзаемадзеяння ў розныя гістарычныя перыяды ўкладваўся розны змест; адпаведна змяняліся і патрабаванні да перакладу. На ранніх этапах развіцця літаратуры гэта адначасова было і засвойванне, і «прысвойванне» іншаземнага твора; пазней перакладная літаратура ўсё больш аддалялася ад арыгінальнай, пакуль пераклад не пачаў успрымацца як твор замежнай літаратуры, які ўваходзіць у беларускую літаратуру толькі таму, што атрымаў новае моўнае ўвасабленне, якое, аднак, не раўназначнае арыгінальнаму твору, не замяняе яго. Далейшае развіццё перакладу вяло да падзелу паміж аўтарам і перакладчыкам і ўсё большай залежнасці апошняга ад аўтара.

Пасрэдніцтва — з’ява адносна нетрывалая, з ёй звязана толькі перагiсторыя засваення літаратурай пэўнага іншамоўнага матэрыялу, уласна гісторыя пачынаецца тады, калі праз патрэбы літаратурнага развіцця на змену перакладам з перакладаў і «прыступкаваму» пранікненню тых ці іншых эстэтычных ідэяў у іншую літаратуру

ўрэшце прыходзіць прамы пераклад з арыгінальнага тэксту. У гэтым сэнсе беларуская перакладная літаратура XV–XVII стст. падзялялася на два тыпы. Першы ўмоўна можа быць акрэслены як *літаральны* пераклад, характэрны ў цэлым для XV ст. і пачатку XVI ст., калі асноўную масу складалі творы рэлігійнага і псеўдарэлігійнага зместу. Даслоўнасць гэтых твораў абумоўлівалася піэтэтычным стаўленнем перакладчыка да самога прадмета адлюстравання — падзеяў і вобразаў свяшчэннай біблейскай гісторыі, а таксама кананічным статусам асобных твораў (біблейныя кнігі, пісанні святых айцоў і г. д.) або іх аднесенасцю да сферы царкоўнага падання («Тры каралі», «Страсці Хрыстовы»). З пачаткам XVI ст., аднак, літаральны пераклад зведвае пэўныя змены, звязаныя найперш з асобай Францішка Скарыны, які не толькі даслоўна пераклаў на старабеларускую мову кнігі Старога Запавету, але і далучыў да перакладу ўласныя прадмовы і пасляслоўі. Разам з тым літаральнасць перакладу назіралася і ў пазнейшыя эпохі (самы яскравы прыклад — раман «Атыла», які даслоўна паўтарае польскую крыніцу, а апошняя — лацінскую).

Другі тып перакладу — *адаптацыя* (спрашчэнне), характэрны для твораў свецкай тэматыкі, пераважна гістарычнага («Троя») і рыцарскага («Трышчан», «Бава») рамана. У гэтым выпадку мы маем справу з пачаткам уласна літаратурнай творчасці, бо адаптацыя патрабавала ад перакладчыка пэўных пісьменніцкіх здольнасцей (хаця не заўсёды — мастацкага вымыслу), і менавіта перакладчык — у адпаведнасці са сваімі эстэтычнымі густамі і эрудыцыяй — вызначаў той аб'ём арыгінальнага твора, які меў з'явіцца ў перакладзе.

Трэці тып перакладу — *кампіляцыя* — закрануў у асноўным гістарычны раман («Александрыя») і гістарыяграфію (хронікі М. Бельскага, М. Стрыйкоўскага, А. Гваньіні і інш.). Кампілятыўны характар мелі не толькі беларускія пераклады твораў названай групы, але і самі гэтыя творы. Так, лацінская рэдакцыя «Александрыя», вядомая ў Беларусі ў XVI–XVII стст., папярэдне прайшла ў Заходняй Еўропе складаны шлях развіцця і да часу свайго з'яўлення ў нас была ўжо трэцяй па ліку рэдакцыяй. Акрамя зробленых рознымі аўтарамі і ў розных краінах уставак з геаграфічных, прыродазнаўчых, багаслоўскіх, містычных трактатаў і літаратурных твораў, трэцяя лацінская рэдакцыя была дапоўнена ўстаўкамі з «Александрыя» сербскай рэдакцыі. Новыя дапаўненні былі ўнесены і беларускімі перакладчыкамі.

З той прычыны, што ў эпоху Сярэднявечча і на ранніх этапах Адраджэння паняцці аўтарскага і нацыянальнага права на мастацкі твор не мелі такога істотнага значэння, як у пазнейшыя часы, значная колькасць перакладаў бытвала ананімна, падвяргалася скарачэнням і пераробкам. Больш за тое, у іх пазнейшых рэдакцыях многія пераклады наогул мала што звязвала з першатаворам. Тагачасныя рэдактары, тлумачальнікі і перапісчыкі звычайна кіраваліся не столькі задачай даслоўнага пе-

еракладу абранай крыніцы, колькі перадачай яе змястоўнага і ідэяна-маральнага нападўнення (а часам і выкладу ўласнага погляду на пэўныя з'явы ці факты). Менавіта таму многія выдатныя помнікі сусветнай літаратуры існавалі ў разнастайных рэдакцыях і варыянтах, што дае падставы разглядаць іх як неад'емную частку той нацыянальнай літаратуры, у якой яны бытвалі. Апраўданаць такога падыходу пацвярджаецца і выяўленнем сувязі многіх матываў і сюжэтаў вуснай народнай творчасці з канкрэтнымі помнікамі перакладной літаратуры. Разам з тым працэс рэцэпцыі замежнай літаратуры не быў аднабаковым: выступаючы актыўнай удзельніцай міжнароднага кнігаабмену, Беларусь выступала ў ролі пасрэдніка ў перадачы многіх помнікаў сусветнай літаратуры суседнім краінам, у першую чаргу Расіі і Украіне. Наяўнасць беларускіх перакладаў паспрыяла не толькі станаўленню многіх жанраў арыгінальнай літаратуры (і, адпаведна, умацаванню ў ёй свецкай плыні), але і ўзнікненню асобных жанраў фальклору (сюжэты перакладных фацэцый захаваліся ў беларускіх анекдотах, а змест рыцарскага рамана «Магелона» перададзены ў народнай казцы пра Пятра і Магдалену). Пераклад не толькі з'яўляўся добрай школай фантазіі і творчасці, але і паказваў, на якой глебе магла развівацца арыгінальная літаратура, выяўляў духоўнае жыццё праз свецкія інтарэсы таго часу, пашыраў круггляд беларускага грамадства, знаёміў з гістарычнай і літаратурнай спадчынай іншых эпох і народаў.

Алесь Бразгуноў

ПРЫНЦЫПЫ ПЕРАДАЧЫ ТЭКСТУ

Пры перадачы тэксту асобныя літары старабеларускага алфавіту (Ѡ, Ѣ, Ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѫ, ѫ, Ѭ, ѭ, Ѯ, ѯ, Ѱ) замяняюцца на фанетычныя адпаведнікі сучаснага алфавіту.

Кропкі над літарамі і надрадкавыя знакі не ўзнаўляюцца.

У квадратных дужках – [] – раскрываюцца цітлы і прапушчаныя літары, словы і іх часткі.

Квадратнымі дужкамі з шматкроп'ем – [...] – пазначаны месцы рукапісаў, дзе перакладчыкам былі пакінуты лакуны з-за няздольнасці перакласці адпаведнае слова, а таксама там, дзе рукапіс з'яўляецца нечытэльным.

Адной * абазначаецца лішняя слова, напр.: *и взем ее ей* за руку.*

Двума ** на пачатку і ў канцы фразы абазначаецца тэкст, запісаны іншым почыркам.

Тэматычна і граматычна закончаныя раздзелы вылучаюцца абзацам.

Знакі прыпынку расстаўлены ў адпаведнасці з правіламі пунктуацыі сучаснай беларускай мовы.

Вынасныя надрадкавыя літары ўстаўляюцца ў радок без выдзялення.

Літарнае абазначэнне лічбаў перадаецца арабскімі лічбамі.

Канец старонкі рукапісу перадаецца дзвюма прамымі рыскамі з устаўленым паміж імі нумарам аркуша, які выдзяляецца тлустым шрыфтам у ніжнім рэгістры, напрыклад – |₂₃^{алв.}|.

Запісы на палях рукапісаў перадаюцца ў зносцы на адпаведнай стронцы пасля словаў **Ad marginem** (з лац. – 'запіс на палях') пад арабскай нумарацыяй.

Спасылкі для параўнання беларускага тэксту з першакрыніцай падаюцца пасля слова **Confer** (з лац. – 'параўнай').

Загалоўкі раздзелаў «Александрыі», прапушчаныя ў беларускім перакладзе, падаюцца ў каментары на падставе польскай крыніцы пасля **HA, titulus**.

Неабходныя для разумення тэксту гістарычныя, культуралагічныя і моўна-літаратурныя рэаліі, а таксама сэнсавыя разыходжанні старабеларускіх перакладаў з іх устаноўленымі крыніцамі падаюцца ў пастаронкавым каментары пад арабскай нумарацыяй.

ГІСТАРЫЧНАЯ ПРОЗА

[АЛЕКСАНДРЕЯ]

ПОХОЖДЕНИЕ ЦАРЯ АЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСКОГО^a

|,| Египтяне мудрии, розумеючи меру земли, розность водь морскихъ и рядь небеский знаючи, то есть бегъ звездный, и теж рушане округу небесного, котории тежъ на вес светъ выдали велми широко узане наукъ чернокнижских. А иж поведает о царю ихъ, же был добре розумеющий в науце звездной и в практыце цвичоный.

[О]дного часу, дня некоторого, коли ему поведено, иж Хусь, царь перский¹, з мощною рукою неприятскою против ему притягнул, он для того не порушал рицерства своего, ани готоваль силъ своих, але потаемне вшоль до особой ковнаты полаты своеи, а взявши медницу мосязовую, наполненую воды дождовой а держачи в руке посох мосязовый, там през чернокнижский чари дияволов взывал. А розумель то добре през чернокнижство во оной медницы, яко шикованыи люди против ему мощно приходили.

Было теж рицерство царя Анектонава уставичне на сторожи границъ перскихъ. Прибегль к нему некоторий з рицеров его, боязливе ему мовечи: «Великий пане наш Анектонаве! Тягне войско на тебе Хусь, царь перский, з великостю неприятел и з поганством незличоным. Сут з ним парты, меды, персове, сири, месопотани, драпес, фарес, аргири, халдеи, бахири, консирес, гиркани, егиопи² и иншого люду велми много, зо всходу с[о]лнца тягнучого».

Коли то услышаль Анектонав, воздхнулъ и рекль: «Сторожу, которую есмъ тебе поручил, добре заховай. А всяко ж не яко княжа рицерское учинил, але яко боязный ч[е]л[о]в[е]къ, абовем сила и мужност не належит толко в великости люду, але и в сталости люду^b. Або не ведаешъ, иж один лев много елений угоняет?»

^a Загаловак твора записаны іншим пазнейшым почыркам.

^b Ad marginem: *умыслу*.

А рекши то, вшол зас до ковнаты и справил чернокнижством лодки *и людъ*^а з воску в медницы, наполненной воды дожчовой, а держачи в рукахъ рузку палмовую^б, глядячи на ню, начал |₁^{альв}| всими силами чароват. И видель там, яко египчико́ве были потлумлены навалностью людей поганскихъ.

Царь Анектанав, бачечи то, зараз шаты отменил; оголивши голову и бороду а взявши з собою золота, иле мogle набрат, и иных речий, котории ему были потребны ку науце звездной и ку чернокнижству, збегль прочь зъ Египту аж близко Пелузиум³.

Потом, пришедши до Муриной земли⁴, оболоткльсе в шаты тонкии, египчик яко пророкъ до Македоней вшол. Сядячи там впосеред места, пред обличностью греков, на нь смотрячих, явне пророковал.

Египчико́ве зас, побачивши, иж Анектанав, царь ихъ, уже не был найден в земли Египетской, пошли до Серапим⁵, бога ихъ великого, и просили его, абы имъ правдивыи отповеди далъ о Анектанаве, царю ихъ. Сирапис отповедал: «Анектанав, царь вашъ, пошол зъ Египту для Хуса, царя перского, который вас къ своему панству подбие; але по малом часе воротитсе до вас⁶, зкинувши з себе неволство, а помститсе над неприятелми вашими, подбиваючи ихъ вам». Тии отповеди взявши, египчико́ве заразом справили царский столпъ з камня чорного на честь Анектонаво́ви, а у ног его написали отповеди, абы такъ долга паметка была. А Анектанав мешкал в Македоней, никому незнаемый.

⁷В той часъ Филипъ, царь македонский⁸, на войну выехалъ. А Анектанав вшол на полату царскую, абы там царицу Алимпияду огледалъ, а еи чудност видель. Коли там входил, яко скоро ю узрель, на тых мeсть его сердце еи чудностью было зранено а ку ей м[и]л[о]сти се все распалило. Стягнувши руку свою, поздоровил ю, мовечи: «Будь поздоровлена, царевая македонская!». Не смель еи речи «пани». На то ему отповедала Алимпияда: «Здоров будь, начителю! Приступи ближей а сяд». Коли сель Анектанав, spy|₂|тала его Алимпияда: «Здает ми ся, жес есть египчикъ?». Отповедал ей Анектанавъ: «Царское-сь слово рекла, коли есь египтяны поменила: абовемъ египтяне сут разумны, котории иж сны розводят, знамена указуют, птаству

^а Курсівам вылучаны словы, фразы і сказы, лішнія ў параўнанні з польскай крыніцай.

^б Ad marginem: *палмо[вую]*.

роумеют, таемности объявляют и знают речи пришлыи. Я тежъ о том всем, яко пророкъ, роумею».

⁹А то мовечи, пойзрель на ню смыслом пожадливым. Бачечи то Алимпияда, иж так на ню пойзрель, рекла: «Учителю, што-с помыслил, на мене так пойзревши?» Отповедал Анектанав: «Вспомнелъ есми на многии отповеди богов: абовемъ взял есмъ отповед от бога, иже-м мель гледет на чудную царевую». А рекши то, на тых мeсть вынял з пазухи своеи велми дивную таблицу, учиненую з мосязу и з кости слоновой, местцы переделеную золотом и серебром, три кола в себе маючая: вь одном коле было 12 знамен небесных, в другом с[о]лнце и м[е]с[ц]е. Потом указал ланцухъ, з кости слоновой справлений, з которого походили семъ звездъ велми ясных, години розмеряючи и рожене людское. Потом семъ камней, мистерне ритых, и два камени, на сторожу людскую уставлены. Видячи то, Алимпияда рекла ему: «Философе, хочешъ абы-м тебе уверила — поведай мне рокъ, день и годину нароженя царя моего». Анектона́в рекль царевой: «Жадаеш ли от мене што иншого слышат?» Царица рекла: «Хочу, абы мне поведал, што се межи мною а царемъ Филипом мае пригодит, бо люди поведают, ижъ коли царь прииде з войны, мене выженет а иншую жену пойме¹⁰». Которой Анектанав рекль: «Много речий фалшивых поведают. А всяко ж по долгом часе тое се выполнит, што-с рекла; але потом тебе Филип прииме за жону». На то царевая рекла: «Прошу тебе, милый философе, абы мне всю правду ознаямил». Которой Анектанав рекль: «Один з намоцнейших богов буде з тобою спаль, а тебе во всехъ пригодах счастливых и противных буде вспомогал». Алимпияда отпове|₂^{альв}|дала: «Прошу, философе, абы мне объявил, которую особу мае он богъ». Отповедалъ Анектанав: «Ани молодой, ани старий, але сивизну маючи и бороду приоздобленную. Для того, если се тебе подобает, будь ему готова, абовемъ его вночи огледаешъ а през сонъ от него почнешъ». Царица рекла: «Если то узру не яко пророка, але яко бога, оного буду хвалила». Повставши, Анектанав поздоровил ю и вышол прочь з полаты.

Вышедши з места на пустое местце, рвалъ зелья, котории онъ ведал, а стерши ихъ, бралъ сокъ от нихъ а начал чароват през диявольскии знаки, абы тои ж ноци царица Алимпияда бога Амона з собою лежачого видела, который бы ей мовил: «Невесто, почала-с оборонителя твоего».

Коли была назавтрее Алимпияда зо сну повсталала, и возвала собе Анектанаву а ему сонъ, который видела, поведала. Теды

Анектанав рекль: «Если мне даси местце на полате, бога оного обличне огледаешь, абовемъ он богъ въ особе смоковой до тебе прииде, а потом прииме особу людскую а на мое подобенство се укаже». На то Алимпияда отповедала: ^[1+]а «Обери себе местце в полате, а если той правды досведчишь, тебе яко за отца буду мела». А рекши то, приказала ему гмахъ в полате дати.

Коли было о второй або о третьей године вночь, Анектанав през чернокнижство почал се переменять во особу смоковую а, шикаючи, против кознате Алимпияды почал летат. Потом вшол до кознаты на ложе^b ей ^[2+] и выполнилъ свою волю. Коли от ней вставал, ударил ю легко в живот, мовечи: «Тое почате буде мстителемъ, а нехай не буде жаднымъ обычаемъ звитяжоно от ч[е]л[о]в[е]ка». Такъ здражона Алимпияда з ч[е]л[о]в[е]ка, мнимаючи быт бога, почала.

[П]отом рано вышол Анектанав з полаты. А царица уже была бременна. А коли ей уже почал живот наростат, возвала до себе Анектонава и ре[з]кла ему: «Философе, хочу, абы мне поведалъ, што зо мною цар Филипъ буде чинил, если се воротит». Рекль ей Анектанав: «Не лекайсе, абовемъ богъ Амонъ вспоможителемъ твоимъ буде». Рекши то, вышол з полаты перед место на пустое местце; а рвучи там зелья, терль ихъ и бралъ сокъ от нихъ. Ухвативши теды птаха морского, почаль над нимъ чароват и мазат его сокомъ зъ оныхъ зелий. А то все чинил през дияволскии знамена, абы такъ здрадил царя Филипа през сонъ.

[С]талосе той ж ночи: указалсе Филипови богъ Амон, лежащий з женою его Алимпиядою. А потом видел, якобы он богъ ей реч затулял и золотымъ перстеномъ запечатовал, в которомъ перстеню былъ камень дорогой и в которомъ было вырито голову лвовую, возъ солнечный и мечъ, зъ obu сторонъ острий. И рекль ей: «Невесто, почала ешь оборонителя твоего». Повставши царъ Филипъ зо сну, возвал к себе своего вещька а той сонъ, который видел, ему объявил. А он вещько такъ рекль: «Царю Филипе, не от ч[е]л[о]в[е]ка, але от бога жона твоя почала, абовемъ голова лвиная, возъ солнечный и мечъ острий тыи речи знаменуют, ижъ той, который се з ней мае народит, перестане ажъ до всходу

^a Парадкавымі цыфрамi ў ^[1] у межах кожнага аркуша рукапісу пазначаюцца разыходжанні паміж беларускім і польскім тэкстамі. Знакам ⁺ пазначаюцца апушчаныя беларускім перакладчыкам часткі польскага тэксту (больш падрабязна гл. АСНОЎНЫЯ РАЗЫХОДЖАННІ З ПАРЫСКИМ ТЭКСТАМ 1550 г. ВYДАННЯ ў канцы твора).

^b Ad marginem: *постель*.

с[о]лнца, отколе с[о]лнце походит. А през мечъ острий тое се разумее, ижъ вси рожаи ему маюць быт поддани».

^[1]В той часъ, коли се царъ Филипъ з неприятелемъ своимъ потыкал и оного звитяжил, виделъ смока в битве, который его уперезал а его неприятели потлумлял. А коли се уже з звитяжствомъ ворочал до Македоней, забежала ему Алимпияда, а он ю поцеловал^[2]. Смотрячи такъ на ню, царъ Филипъ рекль ей: «Кому-с се, Алимпиядо, поддала? Згрешила-с и не згрешила, абовемъ кгвалтъ ешь от бога принела. Я-м то все, што се в тебе стало от бога, през сонъ виделъ. А всяко ж и от мене и от людей не ^[аль.] ест-ес подозряно^[3]».

^[4][Д]ня некоторого царъ Филипъ годоваль з княжаты и предложеными в Македоней восполокъ з жоною сваею Алимпиядою. Анектанав теды през чернокнижскую науку пременилсе в смока, а през посередокъ седячихъ идучи, окрутне шикал, такъ ижъ вси годующии великимъ страхомъ порушил. А приближившисе ку Алимпияде, положил на ей лоне голову и поцеловаль ю. Видечи то, Филип рекль Алимпияде: «Тобе поведаю и всемъ, иже-м того смока виделъ, коли есмъ свои неприятели поражал».

^[5][П]о колку дний седячи Филип-царъ в палацу своемъ, указалсе ему малый а велми тихий пташекъ, который прилетел на его лоно и знесль яйце, которое упало на землю и збилосе. А на тыхъ местъ з него вышол маленький ужъ, который, полозячи около яйца, коли потомъ хотел во оное яйце влезти, яко скоро голову свою во яйце вложил, на тыхъ местъ здохль. Видечи то, царъ Филипъ засмутилсе; и возвал вещька своего а ему чудъ, который виделъ, поведал. Которому вещько рекль: «Филипе, народитсе^a тебе сынъ, который буде царствовал по смерти твоей, а окружит весъ светъ, одержавши панство над всеми людми; але первой, нижъ се воротит до своей земли, смертию наглою умрет».

[К]оли се уже приближалъ часъ нароженя, Алимпияда в великой се болести мучила ^[1+], казала до себе возват вещька и рекла ему: «Мудрьче, живот мой великими болестями ешь дручонъ». А Анектанав почал мовит: «Поднесисе маленько ^[2+] з столца твоего, абовемъ той години живюль^b от с[о]лнца пренагабаны». И сталосе, ижъ заразомъ болестъ от ней отшла. А по малой хвили рекль до ней Анектанав: «Сядь, царице». А такъ, седячи, породила.

^a У рукапісе: *народилсе*.

^b *живюлы* — стыхіі (ад пол. żywioty).

Заразом, коли оное дятя упало на землю, сталосе окрутное гримене и зь громы знамена розмайти, [4] и блискалосе по всем свете. Тогды се стала темность праве аж до остаточной години дня.^[1+]

[В]идечи теды Филипъ-царъ тьи знамена, дрижачий а боязливый вшол до Алимпияды и рекль ей: «Умыслилом был, абы тое дятя жадным обычаемъ не было ховано, абовемъ не з мене почато. Але розумею, же от бога створено. А иже-м при нароженю его видел живюлы прменены, теды нехай буде ховано в доброй памети, якобы был мой сын; але нехай буде поличон на местцы сына, которого-м зь иншой жоны мель». Мовечи то, зо всякою пилностью дятя рядил.

[С]пособ оного дятя — ани отца, ани матки выобразене мело: волосы на голове его, якобы лвиныи, розмаите накроплены; очи его, яко звезды, ясны, але барвы розной — одно чорно, другое жолто се указовало; зубы его были остры, попудливість его хоглива а горячая, яко лвиная; але згола его постать моцъ и мудрост, которих напотом мель, указовала. Мьянован ест от родичов Александер. [П]отом, коли ходил до школы, перевитежал вси в науках и каждого мудре прегадал, такъ иж вскоре над все одержаль першое местце в наукахъ.

Коли был во 12 летъ, был цвичон ку воеваню и уперезал каждого в хутком ширмованю. На которого хитрост^[2] Филип-царъ погледаючи, залецал его и мовил ему: «Сыну Александре, хуткост твою и довтипност умыслу твоего милую skutечне, але се з того смучу, иж твоя особа видит ми се быть неподобна и негодна».

Слышачи то, Алимпияда, великим страхомъ порушона, возвала до себе Анектанава и рекла ему: «Мудръче, поведай мне, што о мне Филип мыслит? Абовемъ мовил Александрови — «прудкост твою милую и довтепъ розуму твоего хвалю, але-м з того смутен, иж особа твоя ни в чом мне не ест подобна.» Анектанав почал мыслит, потом рекль: «Мышлене его жадным обычаем не ест шкодливо».

А яко [4^{адв}] звыкль Анектанав смотрет на звезды, взглядал в небо а розознавал звезду некоторую, а скланял от того жажду свою. Слышачи то, Александер рекль ему: «Звезду, которую видишь, видитсе велми висока». Которому Анектанав рекль: «Такъ ест, сыну». Александер рекль ему: «Можешъ мне ю указат?» Отповедал Анектанавъ: «Пойди зо мною години ночной

^a Ad marginem: *Monachus Theopanus Sabebnikous*.

а укажу тебе ю». Александер рекль: «Докончене живота твоего если тебе ведомо, чили непевно?» Анектанав отповедал: «Есть вядома заправду,^[1+] ижъ от сына моего маю умерети».

Рекши то, вышол прочъ з полаты. Вышол тежъ и Александеръ за ним. Години вечерной вышли перед место, а коли ходили над перекопом местким, рекль Анектанав: «Сыну Александре, погледай на звезду». (А бачат звезду Геркулисову, яко се смутит, а Меркурий се веселит.) «Иовиша¹⁶ тежъ вижу яснячого, уже практиковане мне близкую смерть от сына моего обещае».

Коли так погледал вгору Анектанав, приступил к нему ближей Александеръ — забежавшисе на него навалностью, пхнул его, ажъ впаль в перекоп, — мовечи ему такъ: «О нещасный! Слушне, абы-с такъ умеръ! Коли есь земских речий *не* розумел, чому-с смел о небесских гадат, фалшиве пришлыи речи поведаячи?» Которому [А]нектанав отповедал: «Ведал есми то добре, иже-м таковою смертию мель умерети. Або-м тебе того не поведаль, ижъ мене мой сын мель загубит?» Александеръ рекль: «Теды-м я ест сын твой?» Анектанав отповедалъ: «Заправды есмъ я породил тебе». А мовечи то, умерль.

Александер теды, порушоный милосердьемъ сыновским, поднесль тело умерлого Анектанава на рамена свои, несль его на палаць свой. А коли его узрела Алимпияда, рекла: «Сыну Александре, што то ест?» Которой отповедал: «Тело Анектанаво ест». Алимпияда рекла: «Анектанав отецъ твой был»¹⁷. Александеръ [1]отповедал: «Яко шаленство твое справило, такъ то ест». И приказал е в гробе схват.

¹⁸Тыхъ часов княжа з Каппадокеи¹⁹ привело одного коня неусмиренного, велми окрутного, невымовно великого а велми оздобного, увязавши зо всехъ сторон ланцухи железными (абовемъ той конь для окрутного войзрения людей жерль). Дучепал мянован ест: або для знаменя, ижъ голову мель нахштальт телца-неука,^[1+] або для того, ижъ неякии рошки походили зь его чола²⁰.

Коли видел царъ Филип чудность оного коня, рекль челяди своей: «Прикажете краты железныи справит, абы лотрове, котории з права бывають осужени на смерть, были потлумлени от него».

²¹Потом оныхъ дний мел отповед царъ Филипъ от бога своего през сонъ, ижъбы той по смерти его царствоват мель, хто бы на том окрутном коню ездил.

Александер теды во 12 летех сталсе моцный, смелый, мудрый и ростропный, бо се уже был научил зуполне всехъ наук

вызволёных²² през учителя сваяго Аристотеля і Кастора²³. Некагораго дня, коли се прохожалъ през оное местце, где стоял он конь несмиранный, коли на него смотрел през железныя кратаы (а перед ним руки и иншия члонки людскыя туды и сюды роскиданы), дивовалсе велми. И стягнул на тых мест руку свою през крату до него; а кон тежъ стягнул до него шию и почал его руку лизат. А потом, склонивши ноги свои, палъ на землю перед ним, а подневши голову свою, почал остро смотрет на Александра. Порозумевши Александр поволност онога коня, отворил кратаы, а вшедши до онога коня, почал его легко а лагодно по хребте гладит. А кон тежъ заразом инялсе перед ним такъ покорне ласит, яко коли песь перед паном своимъ — такъ тежъ конь перед Александром. Потом Александр, вседши на него, почал выежчать з кратаы.

Коли ^{аль.}его узрель царь Филипъ, рекль до него: «Сыну Александре, вси отповеди божскыя выполнены сут в тебе, абовем по смерти моея царство мое буде от тебе ряжоно». Которому Александер рекъ: «Отче, если може быт, допусти мене, абых в возе царском седел!». Отповедал ему Филип: «Радъ то учиню. Возми собе сто рицеров а семдесят тисечъ золотых; едь же, такъ мощным рицерством оздобленый». И сталосе такъ.

Коли проежчалъ Александр сполечне зъ Ефесом-философом, приятелем своим, и зъ дванадцатью панят, которыи онъ себе выбрал и на свою волю научалъ, а мель з собою коштовныя убири и золота досыт. Приказал тежъ рицером своим, абы о конехъ мели працу пилную. Потом, коли се приближал до Полепонту-места, забежалъ ему Миколай²⁴, цар той ж краины, з войском своим, абы з ним валку мель^а. Приблизившисе до него, рекль ему: «Хто-с ты естъ, поведай мне». Которому Александер отповедалъ: «Я есмь Александеръ, сын царя Филиппа Македонскаго». Цар Миколай рекль: «А котораго мене мнимаешъ быт?» Александеръ отповедалъ: «Ты естес цар арридийскый, а всяко ж нехай твое сердце в пыху не подносит, иже-м тебе царскую почестност придалъ; абовем высокыи речи звыкли упадат на нискость, а зас нискост бывает подвышона». Миколай-царъ отповедал: «Чисте мовишь, бач толко сам себе». Александер рекль: «О ч[о]л[о]в[е] че! Отступи от мене, бо ничога не маешъ против мене мовит, ани я против тебе зъ яким уволоченемъ чти». Слышачи тыя слова, царъ Миколай велми се розгневал и рекль ему: «Бачъ то, што тебе поведаю! Присегаю през здраве отца моего: если на

^а Ad marginem: *ве[л]*.

тебе намней плону, умрешъ». А мовечи то, плюнул на него и рек: «Возми, што на тебе належит, счєня, а соромейсе того!». Але Александер, водлугъ летъ своих походячи и тежъ наук своих учителявъ, рекль ему: «Миколаю, иже-с взгордель малост мою, присегаю тебе през ласку отцовскую и през живот матки моея, в котором есмь был от бога початый, ⁷³и жъ мене узришь во отчизне твоей воуюючаго а царство твое под мое панство подбываючаго». А онъ замолчал. И уставил[и] межи собою ден валки. Потом се роз[ъ]ехали.

²⁵Воротившисе Александер до царя Филиппа а зобравши там войско люду, дня уставленнаго зъехалисе обадва ку битве. А такъ, коли трубы военныя трубили, обадва уфы неприятельским се обычаем потыкали а велми окрутне се з собою воевали. Але Александер наостаток звитежство одержал а шию утял Миколаевы-царевы мечем своим. [Т]ого дня Александеръ великое звитежство одержалъ, подбиваючи под свою моць царство Миколая-царя. И для великаго веселя рицери его взложили на него коруну и на коня. А такъ з звитежством до отца своего ехал.

Коли Александер приехал до Македоней, узрель Филиппа гудючога, бо уже был выгнал Алимпияду а прилучил собе некагораго ч[е]л[о]в[е]ка дочку, именем Клеопатру²⁶. А коли входил Александер на угоды, напервей такъ рекль: «Першаго звитяжства моего взял есми честь и коруну. А всяко ж, коли буду матце моея годы справовал, привлащивши ю царевы иншому за жону, тебе жадным обычаемъ не взову: яко и ты годы строишь, ку которим мене жадным всказанемъ не зываешъ». Слышачи то, некагорыи з седячих именем Лисия²⁷ рекль до царя: «З Клеопатри народитсе сын, тебе подобный, который по смерти твоей царство одержит». Александер, то слышачи, засмутилсе велми, а того далей не терпячи, з великаго попудливости порушилсе против оному и ударил его в голову лескою, которую держалъ, ажъ зараз умерлъ. Видячи то, царъ Филипъ, жалостю порушоный, повсталъ и попудилсе на Александра; а хотячи его ¹⁺ударит, заразом на землю упалъ. А чим болшей к не^{аль.}му приступовал, тым болшей упавал на землю, якобы громом пораженный. Рекль ему Александеръ: «Филипе, который есь Грецею одержалъ, для чога не маешъ моцы в ногахъ своих?» А зараз было великое замешане на оных годехъ. Александер потом всехъ седячих з столы выгнал. Оная тежъ Клеопатра соромотне с полаты выбегла, а царъ Филипъ захорал.

По колку дний Александер вшол на палаць, абы наведил хорога царя, и рекль до него: «Филипе, ачъколвекъ неслушно, абых тебе именовъ власным звалъ, а всяко ж не яко сын, але яко приятел до приятеля до тебе мовлю: привороти жону твою, а зъ смерти того то Лисия жадным обычаем се не смути — добре есмь учинил, иже-м его забилъ, бо не залежало на него, абы таковыи речи фалшивыи проповедал. Але-с негодную речь учинил, иже-с хотел твоего меча на мене добывать!». Коли то Александер мовил, цар Филип, ласкавостю побужонный, почал плакат. Александеръ зас вышол от него а пошол до Алимпияды, матки своей, и рекль ей: «Ты, матко моя, не буд отцу моему в том противна, ачъколвекъ есть в закритости грех твой и подозряна ест-ес». А рекши то, вель ю до царя Филипа. Цар коли ю узрель, поцеловал ю.

²⁸[П]отом приехали великии панове, от Дария²⁹ послани до царя Филипа, хотячи брат чиншь и дань цесарови. Которим Александеръ рекль: «Поведайте Дарию, пану вашему, иж яко скоро сынъ Филипов нарочон, кокоша, которая яйца золотыи несла, уже се стала неплодна: а так Дарий дани и чиншу от того часу отстрадалъ». Слышачи то, послове Дариевы дивовалисе мудрости и мове его, и воротилисе до Дария, царя перского.

³⁰В той часъ поведано цареви Филипови, иж Армения ^{|74|} против ему се бурила, которая ему была поддана. Зготовавши войско, послал там Александра, абы воевал з ними а ижбы под свое панство подбилъ.

[Б]ыл того часу некоторый ч[е]л[о]в[е]къ в Македонеи именем Павсонъ, сын Кересты, муж смелый а хуткий, подданный Филипови. Той през многих часов жедал Алимпияды и присягль забит царя Филипа. А змоцнившисе против ему, зобрал люду велми много а неприятелским обычаем бегль против цареви. Услышавши то, царъ Филип забежалъ ему в полю з трохою люду; а видячи великост, которую Павсонъ вель, тыл подавши, инял утекат. Которого Павсон стигаючи, волочною окрутне пробил³¹. Цар Филип, ачъколвек был велми ранен, а всяко ж не зараз умерль, але такъ лежал на дорозе наполю умерлый. Сталосе заправды великое замешан[е] межи македоняны, коли се уже сподевали быт Филипа умерлого. А Павсон, в пыху поднесеный, вшол смеле на палаць а оттоле Алимпияду гвалтомъ взял, абы ю собе одержалъ¹¹.

[П]ридалосе, ижъ Александер, звитяживши армены³², ворочалсе з звитежством до Македонеи и нашол в царстве великое замешане для Филипа. Алимпияда, матка его, вышедши на одно

местце полаты потаемне, коли видела знамена звитежства и хоругви росточоны Александровы, почала взыват до него, мовечи: «Сыну Александре! Где есть пророцтво твое, которое ес от богов взялъ, абы-с се сталъ звитежца а незвитяжонным?» Услышавши о пристю Александровом, Павсон заразом выехал против нему. Которого коли узрель Александеръ, забил его своим мечем.

³³Некоторый з рицеров его рекль Александрови: «Царю, отецъ твой *уже* умерль на полю». Александер, то слышачи, оного нашедши наполю умерлого, велми ревню плакал. А взглядаючи на него, Филипъ рекль до него: «Тепере ж весело уже умираю, коли ты, Александре, забивши моего неприятеля, взял есь великую помьсту над нимъ для мене». А мовячи то, зараз сконал. А так Александер, смерти плачучи царя Филипа, учинил ему почтивый погребъ.

^{|74|} ^{аль-|} ³⁴[Д]ругого дня Александер на столцу маестату ^[1+] своего седель³⁵, а згромдивши люду великост, такъ до них мовил: «Мужове македонский, трацесове, тесалоникове и грекове! Взглядайте на Александра, абы такъ отшла от васъ боязнь всех поганских людий, которих я подбю под панство мое, такъ ижъ не погани, але грекове во хвале звитежства будут залецани. Если хто з вас зброи не мае, возми з полаты моеи а готуйсе на войну; а хто мае, нехай своей уживает». Слышачи то, старшии рицери одностайным голосом отповедали, мовечи: «Царю Александре, през многи часы служили-смы Филипови. Уже намъ сила и моць устала, жебы-смы зброю зносит мели и утиски военные, абовемъ уже лета наши в старости подошлы. Для того, если се тебе подобает, выбер себе молодых, а от рицерства, котории-смо до того часу справовали, нехай будем волни». Отповедал Александеръ старим рицером: «Далеко волю мет поважност опатрную старшихъ, нижли перхливост неопатрную молодых, абовемъ молодыи звыкли подыймоват смерть в молодости своей, велми уфаючи в силы свои, але старшии вси речи чинят, рядне розважаючи». Коли то вымовил, вси мудрост его хвалили а ку его мудрости пристат умыслили.

³⁶[П]о колку дний згромдивши и справивши Александеръ великое войско, пустилсе по мору ку Влоской земли³⁷. Там же притягнул до Халкидонеи и звалчил ю. Але халкидонове, на мури мест[с]кийи вступуючи, ему се моцне заставляли. До которих Александеръ мовил: «Поведаю вам, халкидонове: абы мужне воюйте, абы под моць можнейших ^[2+] будте поддани». А всяко ж Халкидонию одержалъ.

[В]ыехавши оттоле а везучисе по мору, вшол до Влохъ³⁸, абы там ускромил пыху римляном. Римский ^{|75|} райцы, слышачи

прісте Александра, велми се полекали: згромадивши людъ, зложили подарки Александрови — шестдесят тисеч фунтовъ золота и сто золотыхъ корон ему послали, просячи его, абы против имъ не штурмовал. Александер, взявши подарки от римлянов и от всехъ, во Влоской земли мешкающих, везлсе аж до моря Заходнего — до краины, которую зовут Европию, зоставивши римляны в покою.

[П]отом, отголе плавлючи по мору, квапилсе до Африки³⁹, в которой мало нашол свовольныхъ^[1], бо се ему добровольне поддавали. Выежчаючи зъ Африки, приказаль рицерем своимъ, абы вступили з ним в корабли, або въ окруты, и везлисе до Фаранрады, высны одной, абы се там бога Амона в чом порадиць⁴⁰. Коли шли до Амонова капища, забежалъ на дорозе елен, которого казал Александер устрелять рицером. Они, стреляючи на него, велми много стрель выстреляли, а оного наимей не ткнули. А коли Александер взял стрелу одну, заразом оного еленя ранил. И от того часу оное местце зовут Стрелець. А вшедши до божницы Амоновы, учинил тамъ офери, и просил тежъ Александеръ оного бога, абы ему правдиве отповеди обещоваль.

[П]отом се рушил з войском, притягнуль на одно местце, которое зовут Тафостри, где тежъ было 15 сель, а мели рекъ 12, котории бегомъ своим в море впадали. А были там браны замъкнены и ланцухами железными умоцнены; где там Александеръ чинил офери богом. Тои ж ночи указалсе Александрови богъ Серапис в постати велми высокой а въ особе велми срогкой и страшливой, который ему рекль: «Александр, можеш ли ты переменит тую гору а нести ю на раменах своих?» Александеръ отповедалъ: «А яко бы то хто моглъ учинит?» Серапис рекль: «Яко тая гора не переменит местца своего, такъ имя и sprawy твои будут слы⁷⁵ |^{абу} |нут аж до сконченя света». Над то Александеръ почал его просити, мовечи: «Прошу тебе, Серапис, объяви мне *то*, которою смертию маю умерети». Рекль ему Серапис: «Добра речъ есть — кром болести остатней години не ведат. А всяко ж, коли-с мене просил, повемъ тебе: по выпитом трунку горкую смерть укусишь а в молодости твоей доконаешъ дний твоих. Але не выведовайсе години ани часу, бо тебе жаднымъ обычаем не повемъ, абовемъ поведят тебе богове под восходом солнца». Повставши зо сну, Александеръ засмутилсе велми. И почал тамъ место своему именеви фундоват, которому прозвище даль Александрия.

⁴¹[Е]гипчикове, слышечи прісте Александрово, вышли против ему и поддалисе ему, и з великою его ^[1+] почтивостю

приняли. А вшедши Александеръ до Египту, нашол там столпъ царский з великого камени выкован⁴², на который смотречи, рекль: «Той столпъ чий есть?» Египчикове отповедали: «Той столпъ ест Анектанав, царя египетского велми умеетного». Слышачи то, Александеръ рекль: «Анектанав отецъ мой был». А рекши то, паль на землю, почал столпъ целоват.

Потом, отголе взявши з собою рицерства, до Сиреи се квапил⁴³. Сирийчикове, ему ^[2+] се заставляючи, валчили з ним и некоторых его з рицерства побили. [П]отом отголе притягнувши до Дамаску, мужне его звалчиль⁴⁴.

Такъ, уже одержавши всю Сирею, приехал и розбилъ наметы над местом Тир. Там Александер, з войском своимъ лежачи, много небеспечностей ужил, бо было место велми мощно, такъ во огорненно морскомъ, яко и в мощном будованю и тежъ в прироженой мощности оного местца высокого, такъ ижъ его жадною навалностю не моглъ добыт. Теды Александеръ приказал справит дом великий на мору на окрутехъ, през который уже моглъ место одержать, ижъ тежъ для него жадной лоди ани ^{|76|} шихованя окрутов до пристани местской не могли мет приступу. Александеръ теды мыслил, якъ бы огорнуть мел^a место. Але ижъ потребовал болшей люду, зараз листь послал до архиерея жидовского именею Адды⁴⁵, напоминаючи его, абы ему на помоч люду послал а ижбы тежъ живности и што продажного его людови зготовал; чиншь тежъ, который звыклъ дават Дариеви, его ему без жадного отволоченя выдал, абы собе обрал болшую приязнь македонянов, нижли персовъ. Архиерей зась жидовский отповедал з присягою тым, котории листы принесли, же уже Дариеви даль, и иж тежъ против ему жаден валечнои руки не поднесль; ажъ бы теж Дарий обличне пришол, а не змог бы своеи присяги отменит. Слышачи то, Александеръ розгневалсе велми на архиерея жидовского и мовил: «Такую помсту учиню над жида, ижъ будут ведат, чие приказане мают ховат». А всяко ж и для того *Тиру* не опустил⁴⁶.

Выбрал теды рицера своего Малеагра а дал ему пятсотъ рицеров, приказуючи имъ, абы ехали до паствища Иосафат⁴⁷, где там много быдла пасено з места Гады⁴⁸. А один з ним, Самсонъ, был вожем ихъ, бо вси местца краины онои велми добре ведал. [К]оли до того паствища въехали а луп^b незличоный вели, заступиль имъ Теозель, который был вожем а сторожем быдла

^a Ad marginem: *могл*.

^b У рукапісе: *люд*.

оного, и много ихъ поразилъ. Але Малеагер, будучи мужной в мощности рицества збройнаго, вси сторожи оного быдла звоеваль. Гавел⁴⁹ тежъ, который был з стороны македонов, вожови оного быдла голову стялъ.

[К]оли се то деяло, княжа одно, Бытирион з места Гады⁵⁰, выбежал з тридцатю тисечий ездных, ку битве зготованых. Такова заправды была великост валчучих, ижъ для крику округного земля дрижала. Видевши то, македонове смутилисе. А в том ^[1+] Арридъ⁵¹ скоком ехал до Александра, абы ему небеспечност греков оповедал. Александеръ теды, опустивши Тиръ, вторгнулъ до Иосафат, где тамъ Бытириона и его ^[76. аиб.] людъ весь выбил^[1] и потлумил. А потом, ворготившисе до Тиру, нашолъ онъ дом, который был на мору казал збудоват, з кгрунту весь розорванный, абовемъ княжа Валаам, зо всими пробываючими в Тире по отходе Александровом вышедши, будоване оное мужне збурил. То видячи, макидонове засмутилисе, зас Александер тежъ, з ними вонтпечи в добытню места Тиру. [Н]очи теды пришлои видел во сне Александер, ижъ держаль в руку ягоду, а покинувши на земли, терлъ ю своими ногами, ижъ з ней вино вытиснулъ. Повставши Александер зо сну, казал прийти до себе вещкови а ему сонъ, который видель, объявил. Которому вещок отповедал: «Александр, буд сталый на Тир а не вонтпи ни в чом — ягоду, которую держаль в руце а оную, на землю покинувши, ногами стерлъ, то значит: место тое маешъ власными руками звалчит а оное ногами потопчешъ». Александер теды мыслил, которм бы обычаем могль место збурут. И збудовал повторе на мори великий дом на округтех, который былъ стом котвиць увязаный а былъ таковой высокости, иж над мури и над вежи тирский Александеръ се оказовал. Теды Александеръ сам на он домъ вступилъ, в зброю прибранный, а приказал полком своим, абы се готовали ку валце а зараз, якобы его скоро видели приближаючогосе ку месту, абы все навалностю штурмовали на мури местский. А такъ, коли повстягнуено котвицы оного дому, приближилсе ку муром местским. Теды Александеръ скочил на землю, где стоял Валаам, а з великою поупудливостю скочивши до него, забил его и вкинул его в море. Узревши то, македонове и грекове зараз почали вступоват на мури, некотории по драбинах, некотории тежъ руками се хватаючи. Такъ велми се были тирове прелекли з забитя ихъ княжати Валаама, иж се жадным обычаем навалности греков не спротивляли. Тым теды обычаем место было взято и з кгрунту выкоренено. При том тежъ иншихъ две месте грунтовныи ^[6] збурил, в которих яко много утерпели,

сирейчикове ажъ до нынешнего часу вспоминают. Потом, оттоле рушивши войско, пришол до места Еазань, которое тежъ одержавши, до Иерусолима се квапил⁵².

⁵³Слышачи Иадда, архиерей жидовский, присте Александрово, злякъсе, а возвавши жидов, уставил имъ постъ презъ три дни, абы набожными м[о]л[и]твами и оферами бога зывали. Тои ж ночи по офере указалсе архиереови ангел божий, мовечи: «Не лекайсе, але што наскорей приохандожъ улицы мест[с]кии а браны отвори, а весь люд нехай выйде во оденю белом. А ты и иншии священники з столами⁵⁴ ясными выйдете на дорогу Александрови, абовемъ есть потребно, абы царствовал, ижъ всего света паном буде, а потом его гнев божий поразит». Которий зо сну повставши, возваль жидов и объявил имъ, што видель през сонъ. Такъ то приказал справит, яко ему во сне было объявлено. А зараз вышедши з места восполь з священники и з великостю месткого люду, пришол до одного местца, которое зовут Скопул, отколе церковь и все место може огледат — там Великого Александра пристя ожидал.

⁵⁵Александер, приближаючисе до оного места а видячи великост люду во оденю белом, свещеники теж, велми белыми столами приохандожоны; и видель тежъ архиерея жидовского, стола велми янностю зъ гиацинтовъ^a приохандожоного, а на голове его диадиму, або коруну, велми чудную, на которой верху золота бляшку справленую, на ней же написано было имя божое ^[1+], зараз приказал всем своимъ станут. А самъ Александеръ пошол до них, зседши з коня, и упаль на землю ^[2+]. Заразъ вси жидове почали Александра поздоровлят, зыва[ю]чи великими голосы: «Жив буд, навыйшший царю Александре! Жив буд, навыйшший цесарю! Жив будъ, звитежцо незвитяжоный, над все княжата хваленый!» Видячи то, цареве сирийский, ^[6. аиб.] велмие здумевши, шемрали. Некоторий теж з кнежат его, которму имя было Парменон⁵⁶, спытал его, мовечи: «Великий цару, што то есть, ижъ вси тебе хвалили, а и ты-с сам похвалил архиерея жидовского?». Которму Александер рекль: «Не того-м я похвалил, але бога, которого он имени ^[1+] уживает; абовем в таком оденю видел есмъ его през сонъ, кгда-м еще был в Македонеи. А коли есмъ мыслил, якъ бы могль Асию подбит, то имя побужало мене во сне, абых не омешковал, але абых, усилне уфаючи, мужне поступоваль. А для того бачу быт оного, которого-м през сонъ видел, а оттоле мнимаю, ижъ з божею помочю Дария звитяжу и

^a у рукапісу — *иаинтовъ*.

моць перскую розвяжу; и вси иншии речи, котории во умысле маю, маю надею быт пришлыи». А мовечи то, з священники до места вшоль. Потом теж вшол до церкви божи, которую збудовал онь на мудрьшии Соломонь⁵⁷, а там водлуг указана священнического богу оферу чинил. Тогда ему архиерей принесль книги Даниила-пророка⁵⁸, в которих было написано, иж некоторий з грековь мелъ збурит перскую моць. Александер, домнимаючисе быт самого себе, увеселилсе велми и заразом архиереови и иншим священником много дал даров коштовных. А мовил имъ то: иж чого-колвекъ бы от него жедали, то мели одержат. Тогда архиерей жидовский просил его, мовечи: «Прошу, нехай намъ буде волно нашихь отцевъ устав уживат, а сегомо року без дани и чиншу быт». Александер имъ всего дозволил. Потом его архиерей просил, абы жидове, в Медеи и в Вавилонеи осажены⁵⁹, своихь прав уживали. И все имъ то дал, о што *его* просили, Александер. Потом, справивши рицество, зъ Иерусолима вель уфы^а до иншихь местъ околичных, а до которих-колвекъ ехал — вдячне был принят.

⁶⁰Того часу сирийчикове, котории *были* утекли от Александра, |,| поведали все Дариеви. Слышачи, цесар Дарий пытал ихъ о способе и о кшталте Александровом. А они ему указали образъ его, на картине вымалеваный. Которий коли узрел Дарий, взгорделъ его для малости особы а зараз ему послалъ пилу, мачугу и завоекъ блазенский и листь, такъ написаный:

«Дарий, цар над царми и пан над паны, родич с[о]лн[е]чный, которий светит весполокъ з перскими боги, — службникови нашему Александрови оповедамы. Слышали-смы, иж ты, будучи поднесеный в пыху и през порожнюю хвалу подвышоный, зобрал-ес лотрики з границъ заходнихъ а жадаешъ з великостю персовъ валчит, которих силы жадною мерою не затлумишь, абовем они сами богове, котории вес светъ охандожают и в моцы мают; а имя наше хвалят и залцают. Але ты, яко ч[е]л[о]в[е]къ а овшем з мужев наимнейший, силуючисе над малост твою, якобы мышъ, выскакуючи з своей ямы, вышол-ес з земли недостаточной а по широкихь местцах перскихь скачешъ, игри строишь, якобы мышъ в дому, где котов ловныхь або лапакъ немашъ. А я, потаемне взглядаючи на справы твои, коли беспечней будешъ хотелъ шаленства строит, тебе в неопатрности твоей, в попудливости полаплю; а так шкарядо доканаешъ дний твоих. Обач же ся прето в том. Поведам тебе то, беднику убогий, абыс

^а Ad marginem: *силы* (уфы, гуфы — палкі, атрады).

се прочъ отворотил а успокоилсе на лоне матки твоей. Ото *тобе* шлю пилу, мачугу и завоек з золотом, з которими играй, яко детя; абовемъ, ижъ еще ест-ес детя, слушно тебе и потребно, абыс детинский речи справовал. Дивна речъ есть, коли-с ты, ^[1+] в бедном а в малом теле будучи, моцно в то уфаешъ, абы панство Дариево мелъ себе подбит. През душу отца моего присегаю, ижъ такъ много золота в Персеи лежит, ижъбы звитяжило ясность слонечную, коли бы от початку было згромажено. А для того тебе приказуемы моцно, абы ты, опустивши шаленство и порожнюю хвалу, до Македонеи |, ^{алв.} се воротил. Чого если не будешъ хотел учинит, пошлемы на тебе незличоную великост збройного рицества, котории тебе не яко Филипового сына, але яко княжа лотровское укрижуют».

⁶¹Пришедши теды до Александра котории были посланы от Дария-цесаря, отдали ему лист, посланый з пилою, з мачугою и з завойкомъ. Александеръ зараз казал лист перед всеми читат. Рицери, слушаючи поводу оного листу, барзо^а се смутили. А бачечи ихъ Александер быт смутных, рекль до них: «О мои намоцнейшии рицери, для чого сердыца ваши сут порушоны з слов листу Дариевого? Або не ведаете, ижъ псы, котории велми счекают, не мают жадной хоти ображеня^[1]? Мы-смы теды уверили, ижъ *той* листь в чом-колвекъ правду поведал, то ест толко о великості золота, которую Дарий поведает мет. А для того мусим мужне воеват з нимъ, абовемъ великост золота его нас охоче побужает ку воеваню». А рекши то, приказал рицерем своим, абы послы Дариевы поймали а на шибеници повешат казали. А они почали до него великими голосы взывати: «Царю Александре, што за причина вины есть в нас для царя нашего, жебы-смы мели муки поднят?» Которим Александеръ отповедал: «Слова цесара вашего то учинит побужают мене, которий вас яко до лотрика послалъ». А они отповедали: «Для того то писал нашъ цесар, ижъ велможност ваша не есть ему запевне знаема. Пусти нас волно, а мы ему твою хвалу оповемы». Тогда ихъ Александеръ казалъ выпустит и на годы возват. А коли седели за столом, рекли Александрови: «Царю, если се подобает маестатови вашему, прикажите, абы тисеча ездных з нами ехало, а мы Дария в руке ихъ выдамы». На то им Александер отповедал: «Нехай се вашъ умыслъ веселит з того, ижъ спокойне сидите, абовемъ през выдане вашего царя не буде вам даный и один рицер».

^а Ad marginem: *велми*.

Другого потом дня казал Александерь лист писати Дариеви тым обычаемъ:

||⁶²«Александръ, сын Филипов и Алимпияды-царевои, — Дариеви, цареви над царми, родичови слонечному, который светит весполк з боги перскими, поведаячи то, приказуемы. Если праве хочемо глядет на правду, то, што маемы, не есть наше власное, але нам до часу позычано неправе держимо. Абовемъ кгда ж вси в коле прудкому Фортуны обцуемо, частокрот з богатствъ во убозство, з веселия в смутокъ, з высокости на нискость и туды и сюда пременяемо. Для того, будучи хто на вышшом местцу кола Фортуны, не мает такъ велми уфат в свой стан высокий, иж през пыху поднесеный и пороженю хвалою повожоный, велми низких справы взгаржает, кгда ж то частокрот бывает, ижъ нанижший бывает повышон, а зас велми высокий на нискость упадает. Розумей быт речъ велми шкарядою и соромотою, тебе, так наяснейшому цесарови (водлугъ того, яко-с от людий есть виден), мне, малому а низкому, таковыи речи слат. Абовемъ ты, яко поведаетъ, ест-ес ровен с[о]лнцеви, а иж седишь на столцу^a маестату твоего, зосланным от богов, весполк з перскими боги, але ижъ богове сут несмертелны, з смертелными обцоват ненавидят. А заправду естем смертелный, а такъ до тебе иду яко з смертелным ч[е]л[о]в[е]ком валчит; а ты зас, который ест-ес велможный и повышоный а хочеш се зват несмертелнымъ, коли хочешъ з нами валчит, жадной славы не одержишь^[1], если мене звитежишь, абовемъ малого ч[е]л[о]в[е]ка а лотрика звитяжиш. Але если я превитяжу, великую отголе хвалу возму, ижъ навелможнейшого цесаря звитяжу. Але иже-с рекль Перскую землю в великости золота обфитуючую, побудил-ес смыслы наши а справил-ес нас для того мужнейших, абы-смы золота вашего могли достат а недостаточност нашу, которую нам приписуешь, могли бы-смы *от насъ* отдалит. А прето, ижес намъ послал пилу, мачугу и завой, котори мают быт речи пришлии, певне а право есь осудил, чога се тежъ мы сподаваемы з приязни ||^{абв} богов. През округлост *той-то* пилы тое себе розумеемы, иж округлост всего света под наше пановане мае быт дана. През мачугу, которая есть скривлена от головы, знаменуемы, иж вси цареви и княжата свецкии перед нашою обличностью будут се кланят. През золотый завой, который голову ч[е]л[о]в[е]чую приодевает и окружает голову, нас быти звитежцы а незвитяжонны сподаваемы. Ты заправду, который ест-ес великий и намоцнейший, уже-

^a У рукапісе: с[о]лнцу.

нам дань отдал, кгда ж есмо от тебе пилу, мачугу и золотый завой взяли, котории таковыи достойности в себе замыкают». Коли такой лист написал, возвал ку собе послов Дария цесаря, а давши им коштовныи дари з листом, отправил их. [П]отом Александер, рушивши рицество, почал поступоват.

Тогда Дарий, прочитавши *оныи* лист, засмутилсе велми. Потом лист написал паном своим преложоным тым обычаем:

«Цар над царми, Дарий, — Примусови и Антиохови объявляю веселье. Слышали-смы, иж Александер, сын Филипа Македонского, шаленством побужоный, вшол до Азии а оную з цудности знишил. Для того вам приказуемы, абы згромадивши великих а моцных мужев нашего панства наболшихъ^[1], против оному детяти повстат не замешковайте; а поймавши, его перед нашу обличность приведете, абы то яко детя убичовавши а приволокши его в порпуру, пошлю его матце его Алимпияде зганбеного, абовем не годитсе на него валчит, але абы з детми детинскии речи справовал».

Прочитавши лист, панове Дариевы так ему отписали:

⁶³«Цареви над цари, Дариеви, богу великому, Примус и Антиох — службу! Рач ведат, велможност ваша, иж то детя — Александер, который, яко поведаете, нашу землю збурил и ро|,спорошил. Мы, згромадивши великост люду, з ним есмо валчили, а наостатокъ есмо тыл подали и ледво-смы ушли рукъ неприятелскихъ. Мы теды, котории мените быт помочники *быт* панства вашего, велможности вашей покорне просимы, абы-сте нас, ваши слуги верныи, вспомогли».

[К]оли Дарий той листь читал, прибежалъ другой посол, мовечи, ижъ Александерь положилсе з войском над рекою, которую зовут Сирагма⁶⁴. [С]лышачи то, Дарий-цесарь повторе Александрови тым обычаем писал:

«Дарий, цар надъ цари и пан над паны, — служебникови нашему приказуемы. По всем свете залецано есть имя Дариево и похвалено, абовем и богове не зносили имени его. А ты которим обычаем смел-ес перейти реки, гори и моря а чинит навалност против маестатови панства нашего? Заправды бы мель великую хвалу, коли бы кром дозволения и воли нашої Македониею справовал. Лепей бы тебе было з твоих злостей покутоват, нижли бы от насъ великую кривду мель поднят; кгда ж през^a нашего панованя земля могла бы, яко вдова, осиротелою быт. А для того воротисе до земли твоей первой, нижли гневъ нашъ на голову

^a Ad marginem: без.

твою вступит. Заправды, бы познал, яко велика хвала и моць наша есть, давамы тебе знат през тьи зернета маковыи, котории тебе в меху шлемы; бач же, если можешь тьи зернетка зличит, такь запевне ведай, ижъбы тым обычаем людъ нашъ не могли быт зличонь. Чого если доказат не можешь, воротисе до земли твоей а запаметай уже того, што-с чинил, бовемъ нашего люду валечного есть незличоная великост. А от того часу болшей се того не смей доущат».

⁶⁵[К]оли пришли послове Дариевы до Александра, лист ему от Дария з маком отдали. Заразь коли Александерь лист почал читат, вложивши свою руку в мехъ, взял оног маку и почал жват, |₉^{алв}| мовечи: «Бачу добре, ижъ люду его есть много; але яко тое насене есть мякко^а, такь розумею и людъ его млелый». А в том пришли некотории макидонове, поведаячи Александрови, иж Алимпияда, его matka, тяжкою немочю была знята. То слышачи, Александерь сталсе велми смутнымъ, а всяко ж лист написал Дариеви тым обычаем:

⁶⁶«Александерь, сын Филипов и царевои Алимпияды, — Дариеви, цареви, приказуемы. Ведай, ижъ много листов пришло, котории нас поневоле отсель отводят. А всяко ж ты не мысль о том, абы-смы для боязни або вонтпливостю твоеи порожней хвалы назадь от[ъ]ехат мели, але абых огледал матку мою, котоя тяжкою хоробою есть обтяжона. А прето ведай, ижъ по малом часе до тебе з великостю валечных людий се поспешимы а велми скоро притягнемы. А то тебе тепер шлемы — накшталт насеня макового — той перець, абыс то знал, ижъ насеня макового великост того перцу остростю бывает знята». Той лист даль Александер рицерем Дариевым и перець и дари выборныи, а потом ихъ пустилъ.

⁶⁷Потом, оттоле рушивши рицерство свое, *Александерь* оборотилсе назадь ку Македонеи. Того ж часу некоторий мужъ велми мощный, которому имя Амонта, княжа рицерства Дариевого под Аравиею, з рукою неприятелскою з войском лежал. Той, коли услышал присте Александрово, рушивши вес людъ свой, заставилсе против Александрови и почал з ним мужне воеват. Велми рано почалосе воеване великое, аж до заходу с[о]лнца и з obu сторон однако воевали такь, же тежъ през три дни уставичне окрутна валка тривала, абовем такь велми мощно а окрутно было побите, же се с[о]лнце затмело, не хотячи взглядат на оное великое вылите крови. Потом з стороны персовъ много тель умерлых

^а У рукапісе: *маком*.

пада|₁₀|ло. Што видячи, княжа, тыль подавши, з рукъ неприятелских ледве з *людом* малым утеклъ; а такь прудко бежалъ, ижъ еще перед Дарием зостал оньи, котории от Александра приехали, а Дарий еще держалъ лист в руках и пытал ихъ, што Александер чинил зь оним маком. А они ему истотне поведали ^[1+]. Взявши теж Дарий перцу Александрового, а вложивши во уста свои, почал жват, а въздъхнувши, рекль: «Мало его есть рицеров, але сут мощни, яко то той перець: ледве найде на свете, што се имь спротивит». Отповедало княжа Амонта: «Такь есть, пане: мало рицерства мае Александер, але мужных, котории много моих рицеров побили; з которих рукъ ледве-м ушоль».

А всяко ж се Александерь для того ^[2+] в пыху не поднесль, ижъ звитяжство одержалъ, але такь перский людъ, яко и макидонский, котории были побиты, приказал в гробехъ поховат.

⁶⁸Потом Александерь приехалъ до Киликеи и Савинеи⁶⁹, в которих земляхъ много местъ его панованю присягло; а над то 17 000 люду до войска своего прилучил. ^[3+] Вступил тежъ Александер на гору, которую звано Таврус, и пришол до места Просополя⁷⁰, в котором было 9 000 тисечий люду, и, взявши от них рицерства, притягнул до Азии, много местъ подбиваячи. Потом притягнул до Фригеи; и вшол до божницы С[о]лнца и офери богом чинил. Оттоле приехавши до реки Самодроны ^[4+] и мовил до оног люду: «Благо вам, ижесте славы Гомеровои достали!»⁷¹. А некоторий Докомиктъ ^[5+] отповедал ему: «Царю Александер, болшой бы славы о тебе писаны збы могли, нижли учинил Гомеръ и о тых, котории место Трою збурили, абовем иж *ты* болшии речи ^[6+] справуешь, нижли онъ». Которому Александерь рекль: «Учителю, волю быт мудрого учеником, нижли от глупого хвалу мет».

⁷²[П]отом, рушивши рицерство, притягнуль до Македонеи, а тамъ |₁₀^{алв}| нашол матку свою з немочи повсталую, з которую розмовляючи, недолго мешкал.

Рушившисе Александерь з Македонеи, тягнул до Персеи и положилсе з войском на местцу, которое звано Авдырон⁷³. А люди оног места зо всехъ сторон браны позамыкали. Видячи то, Александер розъгневалсе и росказал рицером своим, абы ихъ запалили. Рицерство теды Александрово, учинивши навалност, почали ихъ бурит. А местский людъ, бачечи то, ижъ не могли зносит великосты збройных, бо оное местце не было з прирожена оборонно, почали взыват, мовечи: «Царю Александре! Не замкнули есмо брон местских для того, абы-смы се твоей высокости спротивили, але боячисе Дария, царя перского, которий, коли

бы то услышал, зослал бы на нас паны свои, котории бы нас зо всехъ сторонъ распорошили». Александерь имь отповедал: «Отворете браны местский, если хочете з рукъ валечныхъ уйти. А коли з Дариемъ конецъ учиню, теде з вами буду розмовлял». Слышачи то, одначе отворили ему место.

Идучи оттамтоле, оборотилсе до Брохеи, а потом Халдеополим перешол. А оттамтоле пришол до реки Сенис⁷⁴, и тамъ былъ великимъ голодомъ обтяжоный людъ Александров. Шемрали теде рицери, мовечи: «Кони наши уставаютъ безъ перестанку». Которимъ Александерь, потвержаючи ихъ, мовил: «О мужеве и рицери мои намоцнейшии, котории есте до тыхъ часовъ военныи небеспечности подыймовали! Або ли для недостатку маете кони^a распчат в здорovou?! Всяко ж, поки душа буде в телахъ вашихъ, коний незличонныхъ достанем; если побудемъ здорovou — и коний нам не треба^[1]. Поквапмысе там, где достанем живности себе и конем достатокъ». ^[2]

⁷⁵Выехавши оттамтоля, Александерь притягнул до места, которое Тева зовут⁷⁶. И мовиль людемъ оного места: «Дайте мне пятсоть рицеров, котории бы мне пришли на помоч, в зброю приоболочоны». Слышачи то, тевани замкнули ₁₁ браны местский, а прибравшисе з нихъ 10 000 в зброю, вступили на мури, взываючи великими голосы, мовечи: «Александре, если не от[ъ]едешъ от нас, тебе и твои рицери помучим». Слышачи то, Александер, усмихнувшисе, рекль: «Тевеи! Велми се залецаете з mocy своей! Замкнули есте браны меский а хочете з мною валчит? Ч[е]л[о]в[е]къ мощный, до бою охочий, не замыкается в мури, але в полю мужне валчит противъ неприятелемъ». А рекши то, казал чотыремъ тисечемъ стрелцомъ, абы окружили оное место, ижбы оныхъ стоячихъ на мурехъ устреляли. Приказал тежъ и двема тисечомъ ездныхъ, абы оныи фундаменты местский, котории збудовал Амфион и Зохус⁷⁷, поламали; другимъ тисечомъ росказаль, абы огнистыми походнями браны зо всехъ сторонъ запалили местский; а другии три тисечи справил, абы били на муръ тараны а железными приправами роскидали. Самъ тежъ Александер з тыми стоял, котории умели зъ опорокъ кидат камене, и з иншими рицерми. А такъ, коли уже битву зачали, место зъ одной стороны окрутне горело а людъ през мур на шию упадал: котории умерли, а другимъ се голени и рамена ламали. И такъ оное место было внивечъ оборочоно. ^[1]

^a У рукапісе: *кому*.

⁷⁸Александерь, опутивши место Теванское спостушоно, тягнул до Коринту. И просили его коринтове, абы ширмеромъ игри строити казал; на которихъ прозбу призволил. И зошлося много люду на дивоване, которимъ рекль Александер: «Хто з васъ выйде починат игри?» И *заразъ* Тытомат ^[2+] з места Тевеи былъ отповедал: «Если мило вашему маестатови, я, взявши дозволене ширмованя, перший разъ почну». А *заразъ* на дозволене Александрово ширмовал и выйграль. И рекль ему Александерь: «Если третимъ разомъ выйграешъ, будешъ коронованъ!». *Заразъ* ширмуючи, вторимъ и третимъ разомъ выйграль. А такъ *заразомъ* на приказане Александрово ₁₁ ^{алб.} взял коруну хвалебную на свою голову, которий тежъ былъ приворочон до Тевеи-места^[1].

⁷⁹Потомъ *Александерь*, вышедши з Коринту, пришол до места именемъ Плятея⁸⁰, которого княжства уживалъ некоторый именемъ Страксагон. Вшедши тамъ Александер до божницы Дияны, нашол там панну, которая была попомъ и въ оденю поповскомъ ходила. Которая, узревши его, рекла ему: «Поздоровлен будь, Александре! Счастлиное твое приехане! Ты маешъ вес светъ под свое панство подбит». [Д]ругого тежъ дня вшло княжа Страксагон до божницы, в которой была оная панна. Коли его узрела, так мовила до него: «Чого хочешъ, Страксагоне? По малыхъ днешъ страдаешъ княжства своего». Услышавши то, Страксагон розгневалсе велми и рекль ей: «Не ест-ес годна священства уживат! Александерь вшол до тебе а добре есь ему пророковала, а мне есь рекла, абыхъ мелъ стратит все княжество». Панна *отповедала*: «Не гневайсе, такъ ти то мусит быт, а не може быт жаднымъ обычаемъ отменено». Сталосе потом по колка дний, ижъ се Александер розгневал на Страксагона, зложил его з княжства и выгналь. Шоль теде Страксагон до Афины-места, и ускаржалъсе з плачемъ на Александра ^[2+].

⁸¹Александерь, рушивши людъ, приехалъ до Афины⁸², ^[3+] и писал до афинянъ листъ тымъ обычаемъ: «Александерь, сынъ Филиповъ и царевой Алимпияды, афинове, то вамъ поведамы. Коли умерль отецъ нашъ, седели-смы на столцу достойности его, потомъ вступили-смы на границы заходныи, где тамъ вси пребываючи под наше панство се поддали, почавши от места Римского ажъ до моря Заходного. Котории насъ приимовали спокойно, котории *тежъ* през воеване подбиты. А котории до насъ не хотели прийти спокойно, ихъ прибитки приказали-смы ажъ до кгрунту розрушит. А тыхъ часовъ, коли-смы выехали з Македоней а през всю ₁₂ Африку переходячи, тевани почали нашему панству *чти* уволочат, которихъ пыху ажъ до земли-смы

склонили. А вам теж, афином, пишемы, абы-сте намъ послали 10 философов, з которими жадамы нашъ розум острит. Ничого от вас не жадаемы иншого, толко то, абы-сте се нас бояли яко царя и пана своего. Если ж се не хочете поддати панству нашему, потреба есть, абы-сте над насъ моцнейши были, або се намъ, моцнейшим, укорит».

[К]оли читали афинове лист, почали верещат, якобы шалени. Евструл⁸³ теды, мудрець, повставши з великости люду, рекль, абы жадным обычаем не призволяли листом Александровым. А люд згромадивши в купу, просили Демостена⁸⁴, мудрѣца, абы им раду добрую даль, а што бы се его раде видело, абы то ознаймил. Демостен теды поднесльсе на вышшое местце, а рукою учинивши молчане, такъ почал мовит:

«Мужеве и мешане, весполк зо мною мешкаючи! Приимете скромне, прошу, слова мои а слухайте. Если се таковыми быт знаете, жебы-сте могли велможност Александрову затлумит, валчте з ним а слов его жадным обычаем не приимуйте. А если ж се ему спротивит не можете, поддайтеся его маестатови. Всякъ то ведаете, ижъ, яко-смы слышали от наших старшихъ, Сенес, царь велми моцный, в своем панстве високий, ачъколвекъ был много звитествъ доступил, а всяко ж в Клаеде⁸⁵ много шкодь подняль. Але той Александръ незличоньи валки чинил, в которих ничого иншого — одно звитежство — завжды одержал. Аза ли перебуваючи в Тире не были рицери велми моцни и во всеи умеетности валечной вычвичоны? Што ж имъ помогла ихъ великост або моць? Тевей мудростю великою яснели, котории и которих место наукою валччя не мней было окрашно. Што имъ теды была пожиточна мудрост и сила, або мужност валечная? Пелипенсове⁸⁶, ачъколвекъ мужне валчили зъ Александром, всяко ж потом устали |₁₂^{аав}| от навалности збройныхъ. Або ли есте не порозумели, ижъ незличоньи места, до которих-колвекъ вшоль, кром всякого валччя и спротивленья его маестатови се поддали? Для того теж, ижъ Страксагону зъ его панства зложил, добре учинил, абовемъ выступъ Страксагоны упередил. А ижъ есмы слышали Александра быт мудростю приоздобленого, што бы снат без вины Страксагоны не скинул^а».

⁸⁷Тое слышачи, афины одностайне почали хвалит раду Демостена-мудрѣца; и умыслили послат Александрови корону золотую, которая важила полтора ста фунтов, през послы, обецуючи ему чиншь и дань; але ему философов жадным обычаем

^a Ad marginem: *зложил*.

послат не хотели. Коли *теды* паслове пришли до Александра, подали ему корону золотую, чиншь и дань рочный обецуючи, яко сами афинове брали. Выслухавши ихъ, Александръ зараз порозумель раду Евѣскула-мудрѣца, которий мовил, абы се спротивили Александрови^[1+]. И писал до них Александр тым обычаем:

⁸⁸«Александръ, сын Филипов и Алимпияды царевой — жадным обычаемъ царского имени не приимемы, ажъ под моцную руку кгречкую поганство подбиемы — афином то поведеаемы: не умыслили-смы до вашего места зо всем людом войти, але толко з княжаты, котории маемы; умыслили-смы заправды вас от всего подойзрѣня выступку вызволит, але вы умыслили есте противност намъ, яко сведчит сумнене ваше. Сведчусе боги моими, ижъ если бы се хто з вас поднесль противко нам, за то бы-смы се на нь не гевали. Але, яко ведаете, злыи завше зле мыслят и выполняют^[2+]». *А далей*: «Писали-смы вам, абы-сте нам 10 мудрѣцев послали⁸⁹, а вы есте прочъ откинули наше приказане, не узнавши Александровой моцы. Ачъколвек бы-сте оттоле могли быт з выступку подойзрѣни, всяко ж вам всякою *не* неправости вину отпушамы. Будте жъ теды потвержени и веселы^[3+] для того, ижъ есте пристали ку раде Демостена-мудрѣца». А афинове з того увеселилисе велми.

|₁₃|⁹⁰Александръ, рушившисе зъ оного местца з людом, притягнул до Латедомонеи⁹¹. Але латедемонове приказаню его не хотели быт послушни^[1+]: брони местский замкнули а вступуючи на мури, зо всех сторон стояли^[2+]. Видячи то, Александр писал имъ, такъ мовечи: «^[3+] [Л]атедомоном то поведеамы: вам радимы, абы веру, которую есте от наших продковъ взяли, зуполне ховали; а не подносите рукъ ваших на висо[ко]сьтий, которих не можете досячи. А если се хочете веселит з моцности персонъ ваших,^[4+] приказуемы, абы-сте доброволне вышли з ваших лодий первой, ниж вас огонь примусит окрутне упадати^[5+]».

⁹²Читаючи той лист, латедемонове розгневалисе велми и почали се моцно готовати ку битве. Александръ теды з людом окруживши место а учинивши штурмъ, почали ихъ переметат през муръ умерлыхъ и раннихъ; лоди тежъ ихъ запаленыи горели, абовем котории з них, вступуючи в лоди, против ему выежчали на береги морской^[6]; а остаток латедемонов, таковой бачечи упадокъ, вышли з места и упали передъ ноги Александра, просячи его о горла, а он даль им волност.^[7+]

⁹³Потом *Александръ*, рушивши людъ, вшоль в стороны Киликеи, в краины поганский. Дарий теды цесар, слышачи о пристю

Александровом, зляктыся велми. Зараз зобравши княжата и паны свои, радилсе ихъ, мовячи: «Яко бачу, той поступуе, валчечи а множачисе в звитежстве и в моцы, а я-м его мнимал быт якого лотрика, который бы яко драпежца млельи земли злупил. Онъ заправды воюе яко муж валечный¹⁸⁺. Зачим болшей на него усилую, тым болшей имя его на высокости се подносит¹⁹⁺, а где-колвекъ се оборотит, везде его счаслива фортуна наследеу. Потреба, абы-смы з пилностью мыслили о нашем выбавленю, абы-смы не упали въ упадокъ поднесены и шаленства порожней хвалы»¹⁰⁺.

⁹⁴Коли то *и иншое* вымовил Дарий, отповедалъ Махерь, брат его: «Увелбил есь Александра, мовечи, ижъ он усилуе |₁₃^{алв.}| до Персеи войти, нижли бы-смы мели его Елладу осягнут. Для того, если се тебе подобает, уживай обычаев Александровыхъ, а такъ твое царство стане ненарушоно, а еще других болшей подбиешъ. Абовемъ Александер, коли хоче с ким валчит, не шле панов ани княжат своих, але самъ обличне приступуе ку битве; а такъ се ему имя и хвала множит». Слышачи то, Дарий рекль: «Або ли я от него, або он от мене мае прикладъ брат?» Отповедал один з княжат, мовечи: «Александер во всих речахъ ест довтипный и умеетный, а ни в чом не выступил, але сам през себе все мужне чинит, который способ от нароченя своего взял на взрост лва». Которому Дарий рекль: «Отколь то ведаеш?» А он отповедал: «Коли на росказане твое ехали-смы до Македо-неи, абы-смы взяли чиншъ от Филипа, видел есмь особу его и великую мудрост. А для того, если се тебе подобает, розошли по всехъ сторонах царства твоего а згромат паны твои и княжата вси — бо под царством перским ест много люду, то ест: парты, миды, аполинати, итали, бартеи, дырумани⁹⁵ и инший людъ, которих ест сто и пятьдесят, котории сут послушни маестатови твоему — нехай же вси будут згромажени в купу, а шукаймы от бога вспоможены. Потом, коли узрит Александерь великост люду и поганскую моць, вси члонки его боязнью будут зняты». Которому другое княжа рекло: «Добро есь поражене, але непожиточне, выдал! Чи не ведаешъ, ижъ один волкъ великое стадо овецъ угоняет и распорошает? Также теж и греков мудрост превитежает великост панов».

⁹⁶В той час Александерь, згромадивши люду великост валечного, пришоль ку личбе сто тисечий люду, з которим приехал ку реце прозвищем Окиян, з которой вода велми зимная и ясная походила. Придалосе, же се |₁₄| омывал во оной реце, потом голова его была обтяжона великою болестю, же тежъ и зимницею был

дручон⁹⁷. Которого макидонове видячи немощного, засмутилисе велми; боячисе, такъ межи собою мовили: «Если буде объявлена немочь Александрова Дариеви, учинивши навалност против намъ — исто нас загладит». Але потом здорове Александрово вси рицери потвержало.

⁹⁸Теды Александер возвал до себе лекара, именем Филипа а о немочи своей пилне пытал. Был то лекар Александров еще млоденець, а во всякой науце лекарской добре досконалый, и обещовал то Александрови, ижъ мель през один трунокъ приворотит его ку першому здоровю. Некоторое княжа з рицества, который держаль Армению, именем Пармезъ, который велми зазрел тому лекареви (прето, ижъ от Александра невымовне был милован), писал потаемне до Александра, мовечи: «Стережисе от Филипа-лекара а не пий того трунку, который тебе мае дат, абовемъ Дарий обещал ему дочку свою за малжонку дат а оного в царство собе прилучит, абы тебе одно яко-колвек загладит могль». Прочитавши лист, Александерь не засмутилсе з того, абовемъ уфаль в широе а чистое сумнене Филипово. В той часъ Филипъ з трункомъ наготованым вшол до Александра и подал ему его. Александер, взявши, трунокъ во одной руке держаль, а в другой лист, смотрячи остро в твар Филипову. Рекль ему Филип: «Не лекайсе, великий цесару, трунку, але его пий!». А зараз Александер трунокъ принял, потом Филипови лист указал. Прочитавши лист, Филипъ рекль: «Цесару великий, не естем в том винен, што лист поведае».

Александер tedy сталсе добре здоровым, и возвал до себе Филипа, и обнял его, мовечи: «Знай, Филипе, милост, которую есмь мель ку тебе: первой есмь трунок пиль, потом есмь тебе |₁₄^{алв.}| лист указал». Которому Филипъ отповедал: «Цесару великий, прикажи тому то перед обличностью твоею станут, который тебе таковой лист послал, абовемъ мене научал таковую злост пополнит». Заразом росказал до себе возват Пармеза-княжата. А коли его пытал, найденъ был годеи смерти; и росказал его стят.

⁹⁹Оттамътоле рушившисе, Александерь з людом ехаль до Медеи и Арменеи Великои, а оныи под свое панство подбилъ. Потом през колко дний пришол на местце велми сухое, где воды не было^a, а переходячи през местце, которое зовут Адриат¹⁰⁰, притягнул ку реце Ефрату; там же поставил наметы свои. Заразом приказаль дерево возит, и казал мост на лодяхъ справит през

^a У рукапісе: *была*.

оную реку а змоцнит добре гвоздзми железными и ланцухи. Потом приказал рыцерамъ своимъ, абы перешли. Оны, видячи великую реку велми скоро плынучую, бояли [се] през онъ мость перейти, абы се ланцухи не поламали, будучи обтяжоны великостю люду. Видячи ихъ Александеръ вонтпливых, приказал сторожом, котории быдло вели, абы первой переходили, потом инший людъ. Але рыцери еще в том вонтпили. Теды се Александер розгневал, а воззавши княжат своих, первой сам перешол, потом вси за ним. Тыи две реце, Тигръ и Ефрат, текут през Мидею и Месопотамию и Вавилонею а в реку Ниль выпадают¹⁰¹.

¹⁰²Коли перешол Александер през реку и люд весь, положилсе з войском, розбивши наметы свои, а мость казал зо всехъ сторон розорват. Видячи то, они з войска смутилсе велми, а шемрячи жежи собою, иняли мовит: «Если се нам придаст з битвы уежат, не будем мели якъ през воду перебежат». Зрозумевши Александеръ шемране, рекль до нихъ: «Што есть, што з собою мовите? Если се нам придаст, абы-смы з войны утекали, не буде нам утечка през воды. Правдиве то ведайте, иже-м для того мост казал розорват, абы-смы тым мужней воевали; бо если се болшей будем меть ку утеканю, нижь ку битве, вси [15] разом погинемы: звитежство залежит в воеваню, не въ утеканю^[1], але котории мужне а смеле поступуют. А для того нехай будут умоцнены сердца ваши, а мощност валки якобы игри себе розумейте. Ведайте то запевне, ижъ Макидонеи жадным обычаем не узрите, аж вси поганы усक्रमимы — тогда се з звитежством воротимо».

¹⁰³В той часъ Дарий-цесаръ, зобравши великостъ неприятел, розрядивши пятсотъ гетманов з своими гуфы, притягнувши, положився над рекою Тигръ¹⁰⁴. Другого теды дня сточилисе обедве стороне: Дарий и Александеръ почали велми валчит, наостатокъ велми много упало з стороны поганов. Видячи то погани, иж почали быт превитяжани, подалисе назадъ. [В] той-то битве был некоторий муж смелый, велми великий и кшталтовный, которому Дарий пошлюбил дат дочку свою за жону, если бы Александра забил. Той теды, убравшисе в шагы и в зброю макидонскую, жежи шики валчучих замешаный станул в тыл Александра; а добывши меча своего, ударил тяжко в голову его: протявши прилбицу, ранил в голову Александра. Видячи то рыцери Александровы, зараз его инявши, поставили перед обличностю. Которому Александеръ рекль: «О намужнейший мужу, для чого-с мене ранил? (Мнимал его быт Александеръ з своихъ макидонов.) Або ли не узнал-ес мене быт Александра,

вспоможителя и слугу вашего?» Которому персь-поганин отповедал: «Не мнимай, великий цесару, мене быт макидона, але з люду округного поганского. А то-м для того учинил, ижъ ми Дарий обецал дочку свою приспособит, если бых голову твою перед обличност его принесль». Теды Александеръ, воззавши своих рыцеров, поставил его перед ними а пытал ихъ, што бы з ним хотели учинит. Рыцере мовили, абы был укрижован, а другии, абы был стят, котории тежь, абы был спален. Александер, то услы^[15] а^{аб.}шавши, отповедалъ: «Што злого учинил той мужъ, кгда ж усиловал приказане пана своего полнит? Абовемъ хто его осужает смерти годного, сам себе осужает напотом, абовемъ кгда бых я приказал которому з вас забит Дария? Бо есте справедливого поганина осудили на смерть^а». А рекши то, казал ему волно выйти, залецаючи его з мужства и з моцы его¹⁰⁵.

Дарий, слышачи, же его рыцери устают, заразом воззвал великосты ездных и пеших; а вступивши на гору Силикею, маючи надею з людом своим превитяжит можность Александра, повторе потыкалсе зъ Александром. А наостатокъ Дарий был перевитяжен. Александеръ учинил погоню за ним ажъ до места его Бакерем¹⁰⁶; там же се положил з войском своим а своим богом офери чинил. Другого дня штурмовал на место и добыл его. Оседши теды там, поставил столецъ царский; вси тежь места околичны под свое панство подбил. В том-то месте нашол незличную великост волов згромажонных, матку теж Дариеву и сыны з жоною его¹⁰⁷.

¹⁰⁸Коли се такъ деяло, один з княжат рыцерства Дариевого приступил до Александра, мовечи: «Цесару великий, естем [1+1] з княжат Дариевых, которому есмъ много^[2] послугъ чинил, а за то есмъ от него ничего доброго не одержалъ. Прето, если се подобает Маестатови вашему, дайте мне 10 000 млоденцовъ збройныхъ: обецую тобе заправду Дария и великостъ рыцерства его имъ выдат». Слышачи то, Александеръ рекль: «Приятелю, не дам тобе чужоземцовъ, кгда ж се спротивит хочешъ своим».

[В] той часъ котории з кнежат Дариевых писали лист, такъ в себе маочий:

«Цареви над цари славному и богу великому Стаксы и Спютирь¹⁰⁹ поклон нашъ! Писали-смы иншихъ часов маестатови вашему, тепер тежь пишемы и повторе речъ Александра Македона. Он заправды, яко левъ до земли нашої входячи, вси добытки наши драпежне злупил и наши рыцери побил. А такъ ест-есмы

^a Ad marginem: *каране*.

таковым смуткомъ обтяжены, ижъ навалности его от того |₁₆| часу не можем стерпеть. Для того вашей божской милости покорне просимы, абыс мель на памяти службу нашу, рачили бы-сте нам допомочь такъ, якобы-смы неприятелемъ спротививши, гвалтъ, которий нам чинят, могли бы-смы отбит».

Которий лист прочитавши, Дарий zarazом писал лист Александри тым обычаем:

«Дарий, царь перский и царь над цари, — служебникови нашему Александри приказуемы. Недавно слышали-смы о том, ижъ твоя малость хочешъ нашей высокости *се* зривнат. Але речъ есть неподобная: гнусного а ленивого осла на высокост летат, кгда ж криль не мает. Нехай се не подносит твое сердце в пыху для звитежства, которое есь чинил. Слышали-смы вправде, ижъ над маткою моею и сыны моими великую ласкавост указуеш, для того ведай запевне, ижъ якъ долго будеш имъ добрую волю указоваль, не будешъ з мене приятеля мель; а если ж имъ тежъ што злого чинишъ, для того тежъ неприязни не достанешъ. Не ленисе теды утисковат^a ихъ, ижъ николи гневу нашего сказаня огледаешъ, на твою надутост приходячий».

[А]лександр, взявши лист, читал его, усмехаючисе, и отповедал през лист Дариеви тым обычаем:

«[А]лександр, сын Филипов и Алимпияды-царевой, — Дариеви, цареви перскому, мовечи, приказуемы. Пыху, надутост и порожнюю хвалу богове завжды в ненависти мели, а также теж смертелне карают, коли себе имя несмертелности привлацают; а ты не перестаешъ, яко надолжей можешъ, боги блюзнит. А ижъ нас з того караешъ — для доброй воли, которую-смы твоим кровным указали — неслушною мыслью ест-ес порушон, абовемъ то не для твоей доброты ани для одержаня ласки твоеи чинимы, але то пошло з чистости сердца нашего, або з цноты. Зас з тых звитежствъ, которих намъ опатрност божская узычае, жадным обычаем се не подносимы в пыху, бовемъ нас богове вспомагают, которими ты уставичне гордишъ. Той теды лист скоро прочитай а стережисе, бо певне против тебе иду з квапливостю». |₁₆^{абв}| Той листъ дал послом Дариевымъ и дари выборнымъ и отпустил ихъ.

[П]отом Александръ писалъ листъ княжатам своим тым обычаем:

«Александръ, сынъ Филипов и Алимпияды-царевой, княжатам и паном, подданным нашим, пребывающим в Сиреи, в Каппадокеи, в Депогионеи, во Аравеи, в Папаталсеи, в Лаодикеи¹¹⁰,

^a Ad marginem: *мучит*.

и иншому люду — ласку! Давамы вам мощно на приказане, абы каждый з вас намъ давал скуръ з зверят побитых, добре оправных, тисечу, и пошлете ихъ до Александри, абы нам и нашим рицером одене з скур были справлены; а велблюды наши, котории во Александри маемы, ажъ до реки Ефрат пошлите».

[О] том тежъ один з княжат Дариевыхъ, именемъ Нестодъ, писал лист Дариеви тым обычаемъ:

¹¹¹«Дариеви, наяснейшому богу великому, — Нестод поклон свой. Негодна речъ есть мне послат такия речи Маестатови вашему; але поневольный то чиню и припужонный. Рачъ же то ведат, ваша велможност, ижъ два зацнныи з наших остатного дня доконали в битве, которую-смы зъ Александром мели. А я, будучи велми зранен, ледве-м утеклъ. Много тежъ з ваших рицеров намоцнейшихъ и наславнейшихъ, отприсягшисе от панства вашего, прилучилисе ку войску Александровому, которий ихъ почтively принял и роздал им царскии земли».

¹¹²[В]зявши Дарий лист, прочитал его, а писал Нестоду, княжати своему, абы много люду зготовал а против войску македонскому стоялъ мощно. [П]исал тежъ и другий лист — до Пору, индейского царя¹¹³, абы ему люду на помочь послал. Поръ зас Дариеви такъ отписал:

«Поръ, индейский цар, — поздровлене. Яко есте нас просили, абы-смы вам на вспоможене пришли, ест-есмы готови и были-смы завжды на вспоможене вам приходит. Але тым часом пренагабала нас немочь, которою ест-есмы зняты. Жаль нам заправды того для той кривды, которую тяжко терпите, для того ведайте нас 10 000 мужев¹¹⁴ на вспоможене вам вскоре прийти».

¹¹⁴А слышавши Родога, matka Дария-цесаря, ижъ се Дарий з людом го|₁₇|товаль, абы другую битву сточил зъ Александром, засмутиласе велми а zarazом писала лист до него тыми словы:

«Дариеви, наймилейшому сынови своему, Родога, matka, веселе оповедае. Слышали-смы, иже-с людъ твой згромадил, абы зъ Александром повторе валчилъ. Але то тебе ничего не есть пожитечно, абовемъ бы-с вси пребываючи на свете згромадил, ему се намней спротивит не можешъ, кгда ж его божская опатрност стережет и заховывает. А прето опусти смыслъ высокости твоей а склонисе малечко от хвалы твоеи, уступуючи высокости Александровой. Лепей то тебе есть заправды опустит то, чога задержат не можешъ, а котории речи могут быт задержаны, абы ихъ спокойне поживал, бо не можешъ всимъ пановат, коли-с ты самъ от всех взгоржонъ».

[Т]ой листь коли принесено пред Дарія, засмутилсе а почал ровно плакат, вспомневши на родичи свои.

¹¹⁵В той чась Александръ, рушивши людъ, приближивсе ку месту перскому, в котормъ Дарій был, перегледаючи^[11] высокии местца горъ, котории были над местом оным. Александръ приказал рицером своимъ, абы секли розки з дерева а зелье рвали а метали перед ноги конем и мулом. Што видечи персове з высокости горъ, здумелисе. А идучи такъ през три дни ку месту перскому, в котормъ был Дарій, и положивсе там з войском своим. Возвавши теды княжат своих, рекль до них: «Пошлимо послы Дариеви, мовечи ему, абы з нами воевал, або се нехай поддаст под моць валчучих».

Также noci указалсе Александрови Меркурий, маючий на себе^[2+] одене макидонское, мовечи ему такъ: «Сыну Александре! Коли тебе буде потреба, завжды тебе буду на помочь. Бачъ же теды, абыс не слал Дариеви посла, которого-с рекль — хочу того, абыс принял особу мою, абы там самъ шол. Ачъколвекъ есть речъ небеспечна — цареви ити за посла, а всяко ж се не лекай, бо я тебе буду на помочи, ижъ жадного утиску не почувешъ».

Повставши Александръ зо сну, велико се веселил, а возвавши приятел намернейшихъ своих, объявил имъ сонъ, который видел. А они ему радилы, бы такъ учинил, яко ему^[17] ^{альв} през сонъ объявленно. Тогда Александръ возвал одного з княжат своих, именем Евмула, бовемъ той муж был мощный, смелый а намернейший Александрови, и казал ему на конь всести, абы его наследовал. А коли ехали оба два ку реце Краме^[1+], а перским языком Стагма^[16], нашли ю замерзлую. Заразомъ Александръ, отменившисе в шагы княжате своего, зоставил его з двома конми и зъ оным, што сам на нем ехал, а перешедши оную реку, почал се ку месту Дариевому приближат. А княжа оное его просил его, мовечи: «Великий цесару, допусти мне перейти за тобою тую реку, абы се тебе якая злая пригода не придала». Которому Александръ рекль: «Жди мене тут, бовем мне буде на помочи той, которого-м во сне видел».

Тая река, которую-смы перед тым наменили, часу зимы и весны презъ всю ночь замерзла стоит, але рано, коли с[о]лнце загревает, растет; а прудко бежит, ижъ коли бы хто вшол в ню — заразом бы его похватила; а широкост ей есть яко през одно стаяне.

А коли Александер пришол до браны местской, персове, его видячи, велми се здумели, бо его розумели быт богом. Зараз

его пытали, мовечи: «Хто-с ты есть, пане?» А он отповедал: «Я естем отповедник Александров».

Дарій-цесар перегледаючи през гори а згромажаючи велми великий людъ, абы другую валку вел зъ Александром. Которий коли пришол до брони местской а нашол там Александра мовячо[го] з персами, здивилсе велми особе его, мнимаючи его быт бога Аполона, который з неба зступил. Зараз его похвалил, мовечи: «Которий есь ты, пане?» Которому он рекль: «Послал мене цар Александер до тебе, абых тебе мовил: для чого продолжаешъ, яко боязливый? Выйди прето з приятели твоими а воюной, або се поддай под моць звитежци». Слышачи то, Дарій рекль ему: «Або ты ли еси Александръ, который з таковым гневом твою мову подаешъ? Абовемъ, яко вижу, не яко посол, але яко царъ пышныи речи оповедаешъ. А всяко ж то ведай, иже-м з словъ твоих намней се не лекаю. Сядъ тепер зо мною при вечери».

А рекши то, узяль руку его и велъ его на правой стороне и вшол з ним весполокъ до палацу своего. А Александръ презначал то^[18] собе оною правицею помочь божскую, ижъ мель вскоре его палаць быти^[11]. Вшедши Дарій весполокъ зъ Александром до одного кгдаху оздобного, где там была справлена гойнаа и роскошная вечера, сель з ним. [О]дно княжа рицерства Дариевого обачил быт обличне Александра. [Б]ыл той-то палаць, або вечерникъ, зо всехъ сторон приохандожон. А персове, видячи способ Александров, мудрост, смелост и моць, которая се в то[м] малом теле тайла, згола его не знаючи. Мисы тежъ, столы и лавы были з щирого золота справлены, а подчашии носили пите в кубкахъ золотых и в перлахъ велми коштовных. А коли подали кубок перловый ку питю Александрови, поставил его на лоне своем; принесено ему потом другой кубок, а також ему учинил; также и третим разом. Видячи то, тыи, котории приносили кубки, поведали цесареви Дариеви. Слышачи то, Дарій поднесльсе и рекль: «Приятелю, што ж то чинишъ, ижъ ты кубки до пазухи ховаешъ?» Которому Александръ рек: «При годованю нашего царя таковой есть обычай, ижъ годуючи, если хочут, берут кубки, з которих пинют. Але если той обычай видитсе быт вамъ негодный, то вам, негодным, ворочу без омешъканя». ^[2+] Некотории тежъ княжата хвалили той обычай и велми залецали.

Некоторий княжа Дариево, которому имя было Анопулус, седячи за столом, часто погледал на обличе Александрово, бо его тежъ перед тым видал, коли з приказаня Дариевого ездил до Македонеи, абы чиншъ взял от царя Филипа. Той, розумею-

чи голос его и особу его видячи, почал в себе самъ мыслит: «Поправде мне се здаеть, же то есть Александерь». А зараз повставши, приступилъ ку Дариеви, мовечи ему: «Цесару великий, той посол, которого видишь, есть то Александер, сын Филипа Македонского».

Дарий же царь з радостью рекль ему: «Если то такъ есть, то я тепер всему свету царь. Але не веру тому, якъбы он то могль учинити». Анополус теж рек: «Если то, царю, не так ест, чти мене отсуди и кажи мя стяти».

Александер теды, видячи оныи сполечныи розмовы, порозумель, ижъ о нем мовили. *На тых местъ перстень вещьбный^a |₁₈^{аав.}| з тоболки своей вынял и на руку^b взложил, и зараз жадным не был виденый. Тогда царь Дарий рекль Александрови: «Ч[е]л[о]в[е]че, поведает ми, ижъ приличонъ еси персоною Александрови». А Александрь отповедал: «Правда ест, великий царю. Для того мене мой царь любит, што ж естем ему подобный; и многии ми се люде кланяют, творячи^c Александрю». Теды Дарий, в розмышлене впадши, встал от столу и йшол до ложницы, мышлячи, якъбы его мель поймати. И вси за Дарием з полаты вынесли, а Александрь з бояри Дария зосталсе употемку. И на тых местъ зволокъ з себе коштовныи шаты македонскии, а маючи той перстень на палци, выскочил з полаты и пришол до брони местскои, и вынял кубокъ той, который взял был, сядячи за столом, и дал его воротному, мовечи: «Держи в себе той кубокъ, поки се назад ворочу, бо мене царь послал умоунити сторожю». А воротный кубокъ он взял, а его за ворота выпустил. Александер ку другой броне пришол и другой тежъ кубок воротному дал, мовечи: «Царь мене послал, абых до него гетманы возвалъ». А такъ и той пустил его за ворота; а Александерь, поспешившисе, вскочил на кон а яко могль напрудшей утекал, и реку Краму заледве ку свету переехал.*

А Дарий, вшедши до своей ложницы, возвал до себе княжат своих и поведал имъ, же той посол, который до него пришол, сам есть царь Александрь. А они, слышавши, вси рекли: «Боги перский змиловалисе над нами!». Теды Дарий Кондаркусу, илидонскому цареви, розказал Александра тихо поймати. А они его тут и тамъ шукавши и не нашедши, до бронь местскихъ бегли, пытаючи Александра; а воротныи то имъ поведали, яко се то

^a Ad marginem: волфничий.

^b Ad marginem: палец руки своей.

^c Ad marginem: мнимаю[чи].

деяло. Персове, то обачивши, вси з великим гурмом збройни на кони вседши, стигали^[1+] Александра. Але ижъ^[2+] прибегли до реки Крамы, уже всходило с[о]лнце, а река ростекласе.

[Д]арий тежъ, седечи на столцу своем, мыслил, якую смелост учинил Александерь; а замыслившисе, смотрел на столпъ золотый, который был справлен Ксерксови, цареви першому перскому¹¹⁷, который столпъ был под столцемъ цесарским. А такъ зараз оный столпъ упаль, а в кусы се спадал. Видячи то, Дарий zarazом был порушоный жалостю великою а почал велми ревню плакат, мовечи: «То знаме заправды упадку живота моего есть |₁₉| и всего панства Перского понесене шкоды!».

Александерь теды, перебегши реку^[1] Краму^[2+], пришол ку княжати своему Евмулусови. Обадва се воротили до рицества, поведаячи имъ, што чинил з Дарием и яко утеклъ зъ его палацу^[3].

¹¹⁸[П]отом Александер другого дня, згромдивши людъ, которого было дваокрот сто тисечей^[4+], а вступивши на вышшее местце, потвержалъ ихъ, мовечи: «Не зровнаетсе великост персовъ з грецкою великостю, бовемъ нас есть болшей, ниж оных. А всяко ж, хочъ оных и болшей буде, нехай се не лекают з того сердьца ваши, бо великое зобрание мухъ не учинит жадной поражки малости осам». Услышавши то, весь людъ, вси одностайным голосом хвалили мудрост его и залецали.

¹¹⁹Рушивши Дарий великое войско свое, тянул ку реце Краме а там свои наметы розбилъ. Был заправды люд Дариев великий и велми мощный, мель ездных взов приправленыхъ зъ остриими железми 10 000. А такъ другого дня зъехалисе в поле обадва гуфы. А Александрь, вседши на кон, которого звал Дучепал, выскочил на герсть а перед всим рицеством своимъ станулъ. Которого персове видячи, велми се его бояли: для того, ижъ его взгляд виделсе имъ срогий и окрутный.

Потом, коли почато бит в бубны и трубы военныи^[5+], а такъ се zarazом замешали шики и почали се окрутне бит. Упадали зъ obu сторон рицери ранныи, а была таковая великост а густост стрель, ижъ тежъ все поветрее наполнено стрелами, якобы оболки затменными. Был там плач, нарекане и смутокъ великий, ижъ все поле было наполнено умерлыми. Почаласе битва от всходу с[о]лнца а трвала аж до заходу. А наостаток персове почали упадат гвалтовне. Видячи то Дарий, ижъ уставали рицери его а люду убывало, подавши тыл, зъехал^[6] прочь з войны.

А уже приходила темность ночная, а з того великост взов острих, котории назад утекали, много^[7] поразили персовъ: упа-

дали персы перед возми, яко збоже на полю, бо от великости ездных были потоптаны. А коли Дарий ¹¹⁹ |₁₉^{абв}| ку реце прибегль, нашол ю замерзлую. Персове теж, переходячи, наполнили реку от одного берегу до другого, а такъ для великости люду ледь се проломил; а иле ихъ было на реце — вси погинули. Некотории теж, приходячи до оной реки а не могучи утекат през ню, от неприятел сут побити. На той валце побито персовъ трикрот сто тисечий окром тых, што потонули¹¹.

¹²⁰Коли Дарий утеклъ, вшоль до места ^аСусана¹²¹, а вшедши до палацу своего, будучи там в замкненю, упал на землю на обличе свое, там же почаль тяжко вздыхат и ревно плакат, а нарекаючи, то мовил: «Горе мне, бедному! Беда мне, несчастному, ижъ мене божская моць потлумила! Я-м заправды ажъ до неба през хвалу был повышон, а тепер ажъ до земли естем мизерне зложон! Тепер збегъ и подданный сталсе есмъ Дарий, который есмъ всих под всходом с[о]лнца ку службе способил, а тепер естем подданный. О бы то было ведомо ч[е]л[о]в[е]кови бедному, што се з ним мае деят напотом, то бы в нынешнем часе розмышлял! Абовемъ в прудкой хвили то приходит, ижъ люде ажъ до оболоков подвышае Фуртуна, а зас высокии ажъ до темностей погружает в глубокоств». А рекши то, пришол ку себе, и поднесльсе з земли, и зараз написал лист Дарий до Александра, тыми словы мовечи:

«Пануючому мне Александрови Дарий, цар перский, веселие оповедаст. ^bТакова есть ваша мудрост, которую умыслъ вашъ яснее, так ижъ теж през таемности прошлых речий, нынешних, пришлых неотпорне вси свои речи справуете. Для того рачъ, ваша ласкавост, узнат, же и вы есте ч[е]л[о]в[е]къ, яко и мы, з невесты телесне нароченый. А прето ваше сердце нехай се не подносит ку таковой высокости, жебы-сте мели запометат скончєня своего, кгда ж остатнии речи звькли мет розност от першихъ. Недосыт есть ч[е]л[о]в[е]кови валчучому, иж звияжство одержит. Вспометайте на Ксеркса, царя мощного, от которого *коли*-смы початок взяли, который незличонныи звитежства одержалъ и въ счасливости живъ, але — ижъ над звычай умыслъ свой на высокости подносил — всих звитежствъ своих в Грецеи докональ. ¹²⁰ |₂₀| Вспомните, иже-сте тое звитежство з бозской опатрности взяли. Нам тежъ, покорне просячим, милосердья

^a Ad marginem: Вавилон[а].

^b Ad marginem пазнейшая прыпіска: *Коли Дарий на землю звалився, то тогда под Александра склонився.*

вашего узычте: приворотете нам матку и сыны и жону, а дамы вам скарбы, которих маемы во Аидем, в Сусане и в Бартраме¹²², котории скарбы наши продкове, згромажаючи, в скритости земли заховали. Дамы теж вам над миды и над персы царскую достоиньство, абы-сте поживали звитежства, которое вам рачиль дат найвышший богъ Епитор¹²³».

¹²⁴[К]оли приступили послове Дариевы до Александра, подали ему лист, который зараз Александръ казал перед всеми читат. Слышачи то, рицери его веселилисе велми. Тогда один з княжат его, именем Пармезион¹²⁵, рекль ему: «Цесару великий, возми вси богатства, котории тебе обецуе Дарий, а вороти ему жону, матку и сыны!». Слышачи то, Александр возвал к себе послов Дариевых а перед всеми рекль имъ: «Поведайте цесарови вашому: дивуемyse тому, иж перед тым сподевалсе з рукъ наших вырват матку, сыны и жону. Если теж звияжон Дарий, нам нехай не обецуе заплаты, але се нам поддавши, вси достоинности его и богатства высокому маестатови нашему нехай будут выданы. А если не есть звияжон Дарий, нехай же з нами еще валчит». А рекши то, дал имъ дари выборныи и пустил ихъ. [П]отом приказал рицером, абы зносили тела умерлыхъ и поховали в гробех, а ранним абы давали лекарства.

¹²⁶[П]отом Александръ, рушившисе з войском, положилсе у реки Крамы, которая през колка дний была замерзла, а там чинил богом офери. Были там подле реки полаты оздобныи, велми мистерне постановлены, которих збудовал Ксерксъ, перский царь¹²⁷. Которих видячи, Александръ казал запалит, а зас по малой хвили, ужалившисе ихъ, приказал, абы ихъ жаден не смел рушит. На том теж местцу была оздобная ролья и великая, на которой се старии цареви и судеве перскийи умерлых ховали¹²⁸. Там теде копаючи, макидонове найдовали в гробехъ кубки перловыи. Нашли тежъ там гробъ Нина, царя асирийского и перского¹²⁹, ¹²⁰ |₂₀^{абв}| з камня одного аметиста выкованый, на котором было вырито розки и квете розмаитое, и птахи тежъ з каждого рожаю справлены. А такъ был прозристый аметист, ижъ теж все тело ч[е]л[о]в[е]чье было видно. Там тежъ на том местцу была одна вежа округна а прикра, в которой было велми много вязнев: одны зъ утинаныи ногами, другии з поламаныи голєнями, другии без рукъ, а некотории теж без очью¹³⁰. Тыи, слышачи тресканє людий збройных, зывали до Александра. Услышавши Александр верещанє ихъ, казал ихъ вытгнут; а видячи их, милосердєем порушоный, жаловал ихъ и плакал а казал имъ дат каждому засобно 10 000 золотых, и казал имъ теж ихъ властности зуполне воротит.^[1+]

[В] той чась ворочаючисе паслове Даріевы от Александра, поведали ему все, што мовил Александеръ. Дарій, тыи речи слышачи, почал се готоват, абы еще зъ Александром валчил. [П]исал теж и другий лист до Пора, царя индийского, таким обычаем:

«[Д]арій, цар перский, Порови, индийскому цару, веселе оповедаю. Перед тым недавно просили-смы вас и тепер повторе просимы, абы-сте нам пришли на помочь против тым, котории усилюют распорошит наши палацы, запевне то ведаючи, ижъ се и вам може придат такова пригода, если не будете дбат на то, видячи розбиваючих полаты князства нашего. Абовем той Александер, што то такъ воюе, неусмеренный мае умысль а велми срокгий, которий яко левъ не переставает, а яко море, коли от ветров навалных се порушает. А всяко ж, хотя поневолни зобравши людъ незличоный, умыслили-смы з ним валчит ажъ до смерти, бо лепей заправды ест нагле навалностю згинут, нижи псоване нашего людю видет а през долгий час в фрасунку^[2] жит. Для того вас покорне просимы, абы прозбы наши ку внутръностямъ сердечным припустивши, нам, въ утиску положоным, помогли. Обещуемы то вам, ижъ всякому^a вашему бояринови, нам на помочь приходячому, 10 золотых, а пешому — пят без жадной вымовки дамы. А где се колвекъ ихъ людъ положит, пошлемы до них сто и 80 девок, прибранных во уברי золотыи, и коня тежъ Дучепала, и вес строй Александров, и |₂₁| вси лупы тых, што будут поймани, вашему людюви и вам выдамы».

¹³¹Потом теды утиску некотории княжата от Дарія до Александра и поведали ему, ижъ се Дарій готовал ку битве, абы еще валчил з ним ^[1+].

¹³²Слышавши то, Александеръ, заразом рушивши войско свое, тягнул против Даріевы ^[2+]. Дарій теды, и персове з ним, слышачи присте Александрово, злеклисе.

Некотории теды з княжат Даріевых, одинъ именованъ Висос, а другий — Ариоварзанъ¹³³, заразъ яко скоро услышали о пристю Александровом, сприсяглисе веспол, абы Дарія забилы, сподеваючисе, абы мели взят приемную заплату от Александра. Умоцнивши то межи собою, вошли до палацу. Добывши мечов, пришли перед Дарія. Которих видячи, Дарій рекль: «О намилейшии мои, котории есмъ вас мелъ за слуги свои, але тепер меню быт паны моими, для чого мене забит хочете? Або не досыт ли вам на зверхныхъ тяжкостяхъ моих, котории внутр-

^a У рукапісе: *всему*.

ности мои, яко мечъ, проникают? Если мене потаемне забите, а Александер васъ найде, возме над вами болшей, ніжъ над розбойники, помсту». Они, не дбаючи ничего на его мову а не будучи склонни ку милосердью, почали на нь сечи. Дарій, закладаючисе раменем своимъ, упаль ранний. И так его зоставили в палацу наполю умерлого.

¹³⁴Александеръ, услышавши, ижъ Дарія забито, перешол реку Краму з людом своим велми скоро и вшол до места Сусана. Персове, видячи его, отворили ему брони местский и почтively его приняли. А коли обачили входячого Александра оныи, котории ранили Дарія, скрилисе доброволне, хотячи зрозумет Александра в том, же забилы Дарія. Александеръ теды, вшедши на палац а перехожаючисе в нем, дивовалсе велми оному мистерному будованю. Абовем то был збудовал Кир, царъ перский¹³⁵. А была там земля ^[3+] по всем палацу з розмаитого камня коштовного а велми ясного. Стены |₂₁^{абв}| были з золота, з каменемъ дорогим из звездами ясными приохандожоно; тако ж и столпы з золота, котории держали высокок поднебенья. То все видячи, Александер дивовалсе велми. А переходячи през палацъ, вшол до ложницы, где лежал Дарій наполю умерлый.

Узревши его, Александер, милосердием порушоный, знял з себе одене цесарское, приодель его, а обнявши его, ^[1+] з великим плачем ^[2+] потешал его, мовечи: «Будь потвержонъ, цару Дарій, а повстанъ! Яко-с перед тым твое панство держалъ, такъ и тепер прийми перскую корону а уживай моцы твоей, яко-с перед тым был. Присегаю тебе през намоцнейшии боги твои^a, ижъ тебе правдиве все панство твое отдаю а жадаю з тобою покармов поживат, яко сын з власным отцемъ своимъ. ^[3+] А объяви мне неприятели твои, абы помсту меча — остатнюю заплату — взяли». То, плачучи, мовил.

А Дарій, подневши руце свои, обнял его и целовал перси, шию и руки его, мовечи: «Сыну Александре! Яко зуполней и достаточной мудрост твоя узнала, весь светъ на скаженю есть положен. Абовем божская мудрост, все перегледаючи и мысли людский розознаваючи, такъ его от початку света створил[a], ижъ не было ничего сталого або моцного. Але небытностю своею вси прременности в свои противности се оборочают. ^[4+] А такъ то богъ хотел метъ, абы се вси речи переменяли, ижъ коли хто, в щасливости будучи, для пыхи своей не знал бы створителя своего, з высокости пыхи на низкость покори упадет; ижъ

^a Ad marginem: *мои*.

што през поднесене счасливости о бозе запаметал, зас през понижене в нужи вспаметал. Водлугъ яко-с по мне видель, иже-м так велми в щасливости обфитовал, же для великих богатств, котрых есмь мель, не боже створене, але товаришом божим сподеваломсе быт. А чого-м на он часъ през заслепене пыхи не видел, тепер през нискоц покори вижу и знаю.

^[5+] А для того нехай се не подносит, милый сыну, умысл твой в пыху для звитежствъ, тебе от бога даных, абыс теж добре то чинил, што богове чинят, а руками твоими право неба не сегал. Завжды паметай на остатнии дни твои, абовемъ смертелный ест-ес, а смерть твою уставичне перед очима мей. ^[6+] Взглядай ₂₂ прето на мене а бачъ, яковым вчорашнего дня был, а який естем ныне, котрый нужне ажъ до земли естем потлумлен а котрый есмь мало не вес светъ держаль под рукою своею, а тепер сам над собою моцы не маю. Прошу, нехай мене погребут рuce твои налааскавши. Нехай прийдут на обходъ мой персове, миды, грекове, а от того часу царство Перское и Макидонско во едности нехай буде. Матку мою, Родогону, тебе велико поручаю, а над жоною моею м[и]л[о]сть мей. Дочку мою, Роксану, возми себе за жону¹³⁶, слушна речъ ест: з шляхетных шляхетный рожай походит».

^aА мовечи то, в руках Александровых умерль. А такъ, водлугъ обычаю цесарского, зложил Александер тело его, а з великим обходом несли е на погреб за упережающими збройными персы и макидоны. А Александер, подложивши шию свою под мари, горко плачучи ишол. Плакали теж и персове: не толко для смерти Дариевы, яко для м[и]л[о]сти Александровой. А так ему чинили погреб. Потом се Александръ воротил на палац Дариев.

¹³⁷[П]отом другого дня седель Александеръ на маестате золотом, котрый Киръ, царь перский, перед тымъ справил, а згромдивши макидоны и персы, взложил на голову свою корону Дариеву, которая такъ коштовна была, иж от людий не могла быт ошатована, абовемъ был освечон палацъ вес зъ ясности дорогого камня. Был теж онъ маестат з чистого золота на сем локот над высокоии столцы поднесеный, а през семь стопнев вступовали цареве на маестат¹³⁸. Были тыи то стопни дивною справою велми мистерне справлены.

Первыи стопен был зъ аматисту, вторий зъ змарагду, третий зъ топазиана, четвертый зъ кгранату, пятый зъ адаманту, шостый зъ зчирого золота, семый цеглоу положоный. А то не без причины

^a Ad marginem: *Смерт Дария-царя.*

были такъ зряжоны, бо перший стопен таковую скритост в себе мель, ижъ аматыст усक्रमляет мощност вина, а не допускает того, хто его носит, з памети отходит; такъ теж потреба было каждого персу, ₂₂^{альв.} котрый бы хотел вступит на царскую достоинность, абы не вступовал през неумеетност з дороги ростропности. Вторий стопен зъ змарагду, котрый взрокъ носячому выясняет и заховывает; такъ теж цареви потреба взрокъ сердечный мет острый, иж то, што на нь належит видет, мае ростропне розознат. Третий стопен был зс топазиона, котрый таковой ясности бывает, ижъ в нем особу свою огледает, такъ ижъ голову свою видит в нем на долъ склоненую а ноги ку горе поднесены; такъ тежъ цареви быт треба такому, абы на остатнее докончене бачил^[1+]. Четвертый стопен зъ кгранату, абовем яко ггранат вси походни огнистыи своею ясностю перевышает и все иншее камене чирвоностю переходит; такъ залежит на царя, абы был чистый и ясный в цнотахъ а в соромежливости чирвоный, то ест абы слушных речий не переступоваль а зас неслушныи опушаючи. Пятый стопен зъ адаманту; адамант ест таковой твердости, иж ани от железа, ани от камня не може быт покрушон, хiba бы был полит кровю козловою; так же теж царъ мае быт таковой сталости, иж ани през прозбы, ани през причины, ани през дари не мает отступоват от дороги справедливости. Шостый стопен зъ счирого золота: золото заправды вси крушцы чудностю и дорогостю превышает и переходит; так тежъ царъ над весь людъ мае быт обычайми приохандожоный и накшталтовнейшими цнотами мае яснети, абы вси ему поддани слушне и тежъ пожиточне были рязжени. Семый стопен был зъ глины; той для тои причины был такъ справлен, ижъ коли человекъ буде на царский достоинности поднесеный, абы паметал, ижъ зъ земли простои матерей пошол, а яко потом се в землю мае оборотит.

На том теды маестате Александеръ, коронованый и прибранный в шаты цесарский, седель, а згромдивши макидоны и персы, приказал писат по всех краинахъ таковым обычаем:

«[Ц]ар над цари и пан над паны, Александеръ, сын бога Амона и царевой Алимпияды, всим посполите княжатом, паном преложоным и всим, въ якой-колвек достоинности будучим, и людем в местех ₂₃ по всем царстве Перскомъ уставленным, — ласку свою. Кгды ж се то богу подобало, иже-смы сели на высоком маестате Дариевом, велико се мае зъ того веселит и тешит. Приказуемы вам, абы в каждом месте были суди и преложонны, ^[1+] разумне чинили справедливост каждому; которое приказане от всех подданных кром всякой вымовки абы было ховано и абы

каждый особливе власности свои в покою одержаль и справовал. А зброи в царских домех абы были захованы и абы ихъ жаден не смел брат ани носит. Приказуемы теж то, абы от того места перского аж до Макидонеи дорога была явна и посполита¹³⁹, абы там едучии и ворочаючиесе кром жадного пренагабана переходили з купецтвы ихъ свободне».

¹⁴⁰Молчане всим приказал и рекль: «Котории з вас забили Дария, моего неприятеля, нехай приступят ку мне а возмут слушную заплачу. Присягаю през намоцнейшии боги мои и през намилшую матку мою, иж имъ годную а слушную заплачу дам». ¹²⁺¹Теды *выступили* злосливии мужебойцы, Висос и Ариоварзанъ, станули доброволне пред Александром и рекли ему: «Цесару великий, ест-есмы котории-смы власными руками забили». Видячи ихъ, Александер заразом приказаль рицерем своим, абы ихъ поймали и звязали а звязаных абы вели до гробу Дариевого, а там абы были *только* постинани. Они теды иняли верещат: «Цесару великий, або ли ес през намоцнешии боги не присягал и през здорове матки твоей, иже-смы не мели ничего противного терпеть?». Которим Александер отповедал: «Заправды, иже-м обецал, же вам мел-ом дат слушную заплачу. Ваше объявене жадным обычаем не могло быт, если бых того был присягою не подтвердил; мой умысль таковой был з початку, абы выступнии мужебойцы горла страдали». Коли то Александер мовил, почали его персове хвалит яко бога; а оныи мужебойцы казал постинат. А такъ всю оную землю в покою уставивши, по всехъ местех суди и преложонны росправил.

¹⁴¹Того часу *был* некоторый ч[е]л[о]в[е]къ |₂₃^{алв.}| старий, которому имя было Дурикус, вуй Дария-цесаря, а той был от персовъ велми милован, той на прозбу всего люду от Александра княжатем в Песиде естъ уставлен.

¹⁴²[И]ншого дня Александер, седячи на маестате, ¹⁺¹казал Роксане, дочце Дария, пред обличност свою прийти; которая корону золотую з камнем коштовным на голове мела. Которую водлугъ обычаю перского взял за жону, а казал ей подле себе на столцу золотом седет и росказал, абы яко царева от всехъ была шанована. Персове, то видячи, веселилисе велми. А зараз взявши боги свои, принесли ихъ перед Александра и почали Александра яко бога хвалит, мовечи: «Ты сам ест-ес богъ, а то, што естъ богом мило, чинишь». Александер, то видячи, засмутилсе, а дрижачи и боячисе, мовил до нихъ: «Не хвалите мене яко бога, абовем естем ч[е]л[о]в[е]къ, яко и вы, сказителный и смертелный».

[П]отом писал листь Алимпияде, матце своей, и Аристотелеви, своему научителеви, о незличонных битвах и утисках, котории в Персиде подняль, и о великих богатствах, которих нашол во оной земли. Зас то писал, абы през осмъ дний чинили веселе для Роксаны, дочки Дария, которую себе взял за жону.

¹⁴³[П]отом зобравши людъ Александер — такъ макидонов, яко и персовъ, — приказал, абы против Порови-царевы были готовы¹⁴⁴. А такъ, рушившисе з великим людомъ, почал тягнут во Индею. А там едучи през землю пустую, велми широкую, в которой воды не было, и по горах скалистых, такъже в дорозе окрутной спрацовалсе и рицерство его, иж теж зъ утиску великого распачали; а прето вси, шемрячи межи собою, мовили: «Досыт есмы уже мели на том, же-смы Персию звоевали и Дария есмы одержали, которий нам чиншь и дань бралъ. Для чого болшей уставамы, шукаючи Индеи, в которой окрутныи зверята пробывають? А так запомнимы земли нашой, в которой мели-смы всего добра досыт. Александеръ, той ничего иншого не жадает, одно абы весь светъ подбилъ; вправде битвы и звяды |₂₄| тучат тело его, абовемъ коли бы през малый час в спокойности трвал, яко ч[е]л[о]в[е]къ без покарму уставае. Мы, опустивши его, воротемся до своей земли, а он з персами нехай иде, где ему се подобает».

Услышавши то, Александер казал успокоит весь людъ, а вступивши на высшее местце, мовил до них: «Нехай се персове отлучат на одну сторону, а макидонове и грекове на другую!». А смотречи на макидоны и греки, мовил имъ: «Мои рицери намоцнейшии, макидонове, словъ моих покорне послушайте. Персове, до тых часов будучи своволни, под моцъ се нашу поддали, а вы мене тепер хочете опустит а назадъ до отчизны вашой тягнут? Ведаете, яко есте были засмучоны з слов Дариевых; потвержалом вас, потешаючи и радячи, а были умоцнены мысли ваши. Зас коли-смы шли в поле з неприятelmi нашими, перед всеми станул и первой есмъ битву почал. Або-м не для вашего здоровья шол есмъ посланый до Дария а выдал есмъ самого себе для вас в многих небеспечностях и шкодах? Ведайте то за певне, яко-м до того часу звитежал, так и потом з помощю богов звитежство одержу. А если же хочете сами до Макидонеи ехат, я ¹⁺¹се не ворочу».

А коли то мовил, вси княжата макидонский засоремелися, а просячи отпушена, мовили: «Цесару великий, живот нашъ в руку ваших положон: где-колвекъ се оборотите, маестату вашего будем наследоват; теж бы-смы мели померет, васъ жаднымъ

обычаем не опустимы». Потом, рушивши люд свой, пустился в великую широкость Индеи.

[П]отом м[е]с[е]ца лица забежали ему послове от Пора, царя индейского, котории ему лист таковой принесли:

«[П]оръ, царь индейский, лотрови Александрови, которий, лотруючи, одержует места — приказуючи, приказуемы. Кгды ты, будучи смертелный, несмертелному богу валчити хочеш, шаленост знела умысль твой; кгды ж ты очи маешь, а не видишь; ^[2+] и мнимаешь, абы-смы были ровни персомъ, ^[24^{а^в}] которих *ес* ты под свое панство подбилъ. Заправды-с з мзлелыми воевал, а иже-с ихъ звитяжил, мнимаешь, абы-с высокост нашу под твою малость подбилъ, што вжды не може быт, ^[1+] жебы земля над высокост небескую мела быт преложена. Заправды мы естесмы мощни звитежцы, ижъ не толко люди, але тежъ и богове имену нашему услужуют. ^[2+] А для того тебе приказуемы, абыс се до своей земли воротил, бо где пановат не можешъ, там не помышляй».

^[145][К]оли той листь Александрови отдано, казал его перед всеми читат, а рицери, слушаючи листу, засмутилисе велми. Которим *рекль* Александерь: «Мужеве, рицери мои намоцнейшии, умыслы ваши з слов листу Порового жадным обычаем нехай се не смутят; або не бачите, зь якою пыхою мовит? Заправды вам мовлю, ижъ вси погани мают товариство з немymi зверята, котории ^[3+] в мощност и оборонность лесную уфаяют».

А рекши то, казал писат листь тым обычаем:

«[Ц]аръ над цари и пан над паны, Александръ, сын Амонов и царевой Алимпияды — Порови росказуемы. Зьострил есь смыслы наши а додал-ес нам смелости валчит против вамъ, ижес поведаль ^[4+] не толко людем, але теж и богом росказоват, до тебе тягнены — з тобою не яко з богом, але яко з человеком поганским, пыхи и порожей хвалы полного, воеват».

^[146][Ч]итаючи листь, Поръ-царъ розгневалсе велми, а згромдивши великост люду и слонов велми много, з которими звыклъ валчити, против Александрови вышли. Был заправды Поров люд великий велми, мель з собо[й] 14 000 возов, вси зь острими железами (а то личачи кром ездных и пеших), 400 слонов, на которих хрибтех были деревяныи вежи поставлены, а в каждой з особна веже было 30 мужев. А такъ, то видечи, македонове и персове, котории зь Александром были, злекнувшисе, велми се засмутили и дивовалисе велми — не толко з великост люду, яко з зверят окрутных; а всяко ж зь обох сторон, зрядивши шики, мужне станули.

^[25] ^[147][А]лександр, вседши на коня Дучефала, перед всеми рицери своими стануль збройный и приказаль макидоном и персомъ [абы] зпереду^a воевали, а он з макидоны и греки стоял ку потканю готов. Персове от слонов были поражени, ижъ приступу мет не могли ку неприятелю. Всяко ж такъ Александерь ^[1+] мудрей розмышлял, казал столпы^b медяныи справит а казал в нихъ уголье сыпат; а коли было огня полно в них, ижъбы не охолоделы, казал тежъ справит железный возъ, на котором бы стояли, а перед слоны з ними ездит. Тыи столпы коли слонове узрели, мнимаючи ихъ быт людий, стягали носы свои, хотячи ихъ притягнут, яко и людий. А так се з великого распаленя пожгли, а такъ назад утекаючи, жадным обычаем не хотели ку битве, а коли видели людъ збройный, утекали, боячисе спарит носов своих, яко от столповъ. Видячи то, Поръ засмутилсе. Персове затым чинили навалность на индейн, стреляючи и копями ихъ пробиваючи, поражали. А так уставичне през 20 дний война трвала, на которой битве мидове и персове в великом стисненю уставали. Видячи Александер, ижъ они уставали, розгневалсе велми, а седячи на коне Дучупале, вбежал в войско^[2] и почал мужне валчити; а за ним макидонове и грекове индейн усилне поражали. Заразом индейне почали устават, которих *царь* Поръ уменшаючи видячи, тыл подавши, утеклъ; а индияне *теж* за ним утекали.

^[148][А]лександръ, лежачи тамъ з войском своимъ, чиниль богом своим офери; и приказал такъ индеи, персы и макидоны погрести, а другого дня одержаль оное место Порова и збурил^[3] е^[149]. Вшедши Александерь в палацъ Поров, нашол там — што бы се видело быт людем неподобно ку уверенно — чотыриста столповъ, або филиаров, золотыхъ з галками золотыми, велми мистерне справлеными, а межи филиарами грона золотыи з листками золотыми висели; были там грона, якобы в винницы, з кришталу, а другии з перель, некотории з змарагду, а некотории зь онихимов, такъ ижъ се тамъ видело быт з прирожена ^[25^{а^в}] уросли. Стены теж оного палацу были з блях золотыхъ, которих ламаючи, макидонове находвали, яко палець в толщъки. А были оныи стены приохандожоны з перел коштовных, во однакой вазе, з карбункулюсовъ, з смарагдов и зь аматистов. Стены в бронях и двери оного палацу з слоновых костий были. ^[1+] Склепене над

^a Ad marginem: *напервей*.

^b Ad marginem: *болваны*.

дверми и над окны было справлено зь евану, дерева чорного велми вонного; комори и ковнаты з дерева кипарисоваго.

В дворе онога палацу были филиари золотыи, межи которыми были явори золотыи, на кот[о]рих гольяхъ седели птахи з розмаитых рожаев, а каждый птахъ водлуг власного своего рожаю был вымалеван; ножки ихъ и пазногти были з чистого золота. А такъ оныи птахи, илекрот хотел Поръ ведлуг чорнокнижских наукъ, оздобне спевали. Нашол там теж Александер во оном палацу начине розмаитое золотое, з камня дорогого и з кришталу, велми мистерне справлено; а намней сребреных найдовали. [П] отом, отголе рушивши людъ, притягнул до пристани^[2] Каспеи¹⁵⁰ а там наметы постановил. Была там земля велми добрая, але в ней было много розмаитых рожаев ужовъ.

Потом писал лист до Талифриды, царевой амазонской, тыми словами:

«[Ц]ар над цари и пан над паны, Александер, сын бога Амона и Алимпияды-царевой, Талифриде-царевой — веселье. Воеваня, которих есмы з «богом» Дариемъ чинили, а яко есмо валчили, так розумею, ижъ добре ведаете. Валчили-смы теж з Пором, царем индейскимъ, и з иншими поганы незличоными, а жадным обычаем се нам противит не могли. Для того вам приказуемы: если хотите землю вашу з рук наших выбавит, чиншъ и дань нам платите».

¹⁵¹«^[3+][Т]алифрида, царевая амазонская, изъ иншими амазоны, намоцнейшими над иншии вси рицери, котории под небомъ сут, Александрови Макидонскому — веселье. Слышали-смы, ижъ твой умысль мудростью квитне и яснее, ижъ прошлыи речи па-метаешъ, нынешнии справуешъ, маючы знаемот о пришлых. А прето огляди то а бачъ первой, ниж в границы войдешъ, |₂₆| якии тебе утиски и небеспеченства могут се придад; еще бо против нам жаден руки не поднесль, которий бы з великим соромом не отишол; бачъ же теды на пригоды твои.

Блазенство то ест мудрому, коли през неопатрность впадает в морскую глубокость. А ижъ снат обцоване наше и мешкане жедаешъ ведат, тебе през той лист оповедамы.

Пребыване наше естъ выспа, которую оглонула река, которая початку и докончя не мает, а з одной стороны велми мастистый входъ. А естъ нас в личбе двакрыт сто тисечий и 40 000 белых голов. Мужеве не мешкают з нами сполным пребываньем, але за рекою противною мешкают. А всяко ж рочный света обходимы, а з мужми нашими през 30 дний мешкаючи, роскоши телесный справуемы. А если жена почне и породит сына, ховает его ажъ до

семи летъ, потом его до отца пошле; а если буде девка, теды ест хована водлугъ нашего обычаю. Коли тежъ маем выйти против нашим неприятелем, десеткрыт сто тисечий на прудкихъ конех, прибраны в зброи валечныи, выежчаемы; а другии зостанут, абы выспы стерегли и боронили. А коли се з звитезством ворочаемъ, от наших однакъ хвалу беремы.

А такъ, если против намъ выедешъ, умыслили-смы мужне воеват; а если ты нас перевитежишъ, згола жадной хвалы не одержиш, ижъ невесты звитежишъ. А для того давамы тебе знат, абы жадным обычаем против намъ гвалтовне не ездилъ, бо се тебе много противностей може придад, о которих ты ничего не мыслишъ».

[К]оли принесено лист Александрови; а читаючи его, смеялсе а заразом казал лист писат тым обычаем: «[Ц]ар надъ цари а пан над паны, Александер, сын бога Амона и царевой Алимпияды, Талифриде, царевой амазонской, и иншимъ^[1+] — веселье. Три части света подбили-смы — Азию, Африку и Европию, — а нашей моцы намне[й] се противит не могли; а если вы з нами хочете валчит, што се вам придад — розмыслъте се добре. Але, ижъ ваше обцоване милуемы, давамы вамъ на поражене^a, абы, вышедши з вашего |₂₆^{абв}| выспу весполок з мужми вашими, жебы есте пришли перед обличност нашу. Присегаемы вам през Амона, отца нашего, и през Юноню и Минерву, богиню нашу, ижъ от нас жадного утиску або якои кривды терпети не будете, а чиншъ и рицерство з ваших амазонов выдайте, а такъ вас покойне пустимы».

Оны, розмыслившисе, послали ему 10 жеребцовъ необ[ъ] ежчоных, годных ку объежчаню, над которих ровныхъ не было найдено, и 10 коний тежъ белых неокротаных, але выборных; при том чиншу велми много. А царевая приступила обличне перед Александра, а потом покойне воротиласе з веселием.

¹⁵²[Т]ого ж часу поведано Александрови, ижъ Поръ, царъ индейский, которий з битвы уехал, был в месте в Бактритине¹⁵³ а збирал людъ, абы з ним повторе валчилъ. То коли услышал Александеръ, рушил против ему людъ, а выравши сто и 60 тисеч и две тисечи рицеров, м[е]с[е]ца серпня почали ехат през великое палене с[о]лнца.

Шли теды през местца песчистыи а велми сухии, где великая великост ужовъ и окрутных зверят было. Александер приказал,

^a на поражене — у якасці парады.

абы вес людзь збройный шол; а ясел здалека он людзь весь, яко звезды, бо ихъ зброи были позолочоны.

А такъ ездячи през дни многии, воды нигде не нашли. Тогда некоторый рицерь з макидонов, которому имя было Зефир, нашол во одном каменю жолобоватом троху воды, которая се там зтекла з росы небесной, а набравши еи в прилбицу свою, принесль до^a Александра. Видечи Александръ оную воду, такъ рекль мудре: «Если тую воду буду пиль, возмут ли тежь потвержене або охоложене члонки все макидонов и персовъ? Изали я толко маю быт жив при них?» Отповедалъ Зефир: «Ты сам будь посилен, пане». Александер рекль: «А если вси помрете, для чого сам маю жит з болестю, видячи смерть такъ македонов и персовъ?» Зараз перед всеми казалъ воду вылит. А видячи то, рицери его были потвержени на своемъ сердцьу, и зас [в] дорогу ехали.

Другого теды дня приехали ку одной реце, на которых берегах полно было тростины¹⁵⁴ велми толстои, яко сосны, на шестдесят стопъ высо|₂₇|ки. Теды приказал Александеръ черпат оную воду, которую пиючи, макидонове мели от неи бегунку^[1+]; а такъ мерли, бо оная вода была велми горка, яко чемерица.

В великом утисненю и смутку был Александръ и весь людзь его — не такъ сами для себе, яко для быдла и иных зверят, котории гинули, бо Александеръ мел слонов тисечу, котории золото его носили, а 400 возов всех, з косами острыми приправленных, а 12 сотъ каръ^b ездных; трикрот сто тисечий велблюдов; мулов, драбаров невымовную и незличоную великост, котории збоже и иншии потребности людови носили. Воллов тежь, коров, вепров и иншого быдла в незличоной великост з собою вели. В такомъ заправду макидонове богатстве обфитовали, иж ледво могли великост золота зносит; быдло тежь для великого прягнення здыхало. Некотории тежь зь его рицеров лизали траву, други пили оливу, а некотории пили свой власный мочь; а над то еще — для великой великости ужовъ — мусели в зброи ездит, што то было зь ихъ болшою тяжкостю и утиском.

¹⁵⁵[А] такъ Александеръ, едучи над берегом преречонной реки з людом своим, а о осмой године на ден дошли одного замку, который впосередку онои реки был збудован, около которого великая часть реки обходила. А был той замок збудован з той великой тростины. Которой тежь реки было^[2] на чотыри стая-

^a Ad marginem: *пред.*

^b *кар* — ад лац. *˚caraga* ('воз'). У тэксце: *парь*.

ня. Зь оного тежь замку указовалисе люди. Теды Александеръ приказал ихъ индейским языком пытат, где бы могли воду солодкую а годную ку питю брат, а они се иняли крит. Заразомъ Александеръ приказал, абы стреляли во оный замок; а они се тым болшей крили. Бачечи то Александер, иж ему не хотели отповедат, казал, абы некотории, переплынувши оную реку, на замок вошли. И сталосе такъ. Коли *теды* вошли во оную реку некотории смелшии нагии з голыми мечми, в личбе 37, а коли уже четвертую часть реки переплынули, зараз се на них порушили з воды иппотамове, котории сут кшталту конского, — округне ихъ пожерли. [П]отом оттоль отшли а ездили такъ целый день, великою а не|₂₇^{алв}|зносною тяжкостю спрацовани. Забегали имъ лвове, пардове, недведи, однорожцы, зубреве и смокове, которих мощно забивали.

¹⁵⁶[К]ружачи такъ около онои реки, потом, о одинадцатой године на день, нашли озеро роскошное, а там се положилъ з войском. Приказал там Александеръ лесъ онъ на широкост высечи на три мили; который лесъ былъ около оного озера з преречонной тростины, а было широко на чотыри стояня. Приказалъ тежь там Александер великий огни палит, бо там умыслил през многии дни помешкат. А коли уже м[e]c[e]ць почал светит, зараз з великою навалностю недведеве округни а велми велики почали до оного озера приходит.

Потом смокове розличных барв и ужове почали се квапит ку озеру з великим кшиканемъ, такъ иж оная вся земля з кшиканя их стогнала, бо, выходячи з гор, з навалностю бегли до оного озера¹⁵⁷. Смокове тежь мели на головах своих гребни, а так шли, поднявши бруха а рознявши пашеки. Ихъ дхнене было смердяче^a а смертельно, а зь очью ихъ искри палаючии огнистыи выходили. Видячи то, он людзь боязнью перестрашоный был, бо розумели вси, абы ихъ уже мели пожерет. Теды Александеръ потешал ихъ, мовечи: «О мои намилиши рицери! Не смутитесе з того, але яко узрите у мене, што буду чиниль, такъ и вы чините». А рекши то, взял широкою волочно и тарчь и почал валчит з смоки и ужьми, котории против ему округне приходили. То видечи, рицери его были в том посилены; а взявши на себе зброи, почали их мужне забиват. От которой гадины 20 рицеров и 30 служебных погинуло.

Потом зь онои тростины раки велми великийи выходили, маючи хребты, твердыи над коркодилы, а коли били на них

^a Ad marginem: *смордливо*.

волочнямі, не былі жадным обычаем ображэны; а всяко ж ихъ много побілі, а другіі входзілі во озеро.

А коли было о вторих курах вночь, велми нагле припали на них лвове белыи, меншии ниж оныи раки, з великим риком ячачи^a, наставляючи |₂₈| свои чола. Они теж з войска, чинячи штурмъ на них, брали ихъ на свои волочни; которых велми много побілі.

Потом пришли вепри дивнои великости, которых клы, або зубы, на локот долги были; а были з ними восполочь люди лесныи, мужеве и жены, маючи каждый шест рукъ. А такъ сполечне з вепрьми на люди квалтовне бегли, але рицери, беручи ихъ на волочни свои, от навалности ихъ уходили. Велми велико был утискован Александръ и его людъ, а такъ казал еще болший огонь чинит около войска над озером.

[П]отом прибеглъ на них один зверь округный а велми великий, мощнейший нижли слонъ, а подобен был коневу, голову маючи чорную, а на чоле ему три роги велми твердыи; звано его индейским языком «онокентаврус». А первой, ниж се воды напил, кинулсе гвалтовне на рицество Александрово. А Александр, и там и самъ се проежчаючи, рицери свои тешил. Забил оный зверь 28 рицеров а 40 ихъ ранил; а потом сам усталъ для навалности збройныхъ.

[П]отом вышли зъ онои краины мышы болшии, ниж кретове, котории ели тела умерлыхъ; а коли ели иншии зверята, тогды здыхали; а всяко ж ихъ кусане людем не шкодило.

[З]атым почали летат нетопыри такъ великии, яко голуби, у которих зубы были, яко у ч[е]л[о]в[е]ка; а летаючи, били на тварь людскую, некоторим угризаючи носы, некоторим уши уриваючи.

[К]оли се потом день приближал, прилетели великии птахи чирвоныи — а носы у нихъ и ноги чорныи, — котории имъ ничего не шкодили, але, великостю своею наполнивши береги оного озера, вытегали з него рыбы^[1+], которих перед ними ели.

¹⁵⁸[П]отом Александръ оттоле рушившисе, опустивши места шкодливыи а небеспечныи, притягнули з стороны латри марийскои¹⁵⁹, котории в золоте и в богатствах обфитовали; а люди онои земли ласкаве его приняли и много ему подарковъ дали. Мешкали там през 30 дний. [Б]ыли там люди, которих звано сероны, у которих деревья сут таковыи, иж листьё мают яко волну наоздобнейшую, ко|₂₈^{а^{лв}}|торую он людъ збирал а

^a Тут: енчучы.

шаты в них чинили. Рицери теж Александровы тым болшей были посилены и увеселены з звитяжствъ, которих одержали над оными гадынами.

¹⁶⁰[П]отом, рушившисе з своим войском, тягнул на оное местце, где Поръ лежалъ з людом зобраным¹⁶¹. Александр теды, зшиковавши гуфы, стануль на своем коню Дучуфале а межи всеми учинивши первой сам навалность, коли почали бубны бримет военныи, почал мужне валчит, и индеове без перестанку уставичне упадали в битве. Коли обачилъ Поръ на войне своих уставающих, стануль перед всеми а великим голосом зывал и мовил:

«Александр, неслушно ест цесарови такъ по порожницы тратит свой людъ, але сам през себе мае доконат валки. Нехай теды стане твой людъ зъ одной стороны, а мой з другои, а мы толко сами перед всеми видячими будем воеват: если мене пере-витажиши, людъ мой тебе буде подданъ; если же ты в руках моихъ устанешъ, под мене панство, людъ твой буде подданъ».

То для того Пор мовил, ижъ видел^[1] Александра в малости возрасту его. А всяко ж не ведал и теж не знал смелости, которая се в малом теле Александровом таила^[2+]. Прето уфалъ Поръ в высокости тела своего, которая была на пят локтий. Зараз, коли се успокоили шики, обадва царе толко сами з собою се поткали, а рицеры Поровы великими голоса верещали. Слышачи теды Поръ верещане, которое его людъ чинилъ, оборотил свое обличе к нимъ, а в той час Александръ ударил мечемъ в голову его и зараз его забил.

Узревши то, индеяне почали з макидоны валчит, котрым Александръ рекль: «Нехай перестане навалность ваша, а доброволно се воротете до власностей вашихъ. Заправды жадной кривды не будете терпет, прето же есте мужне воевали». Индеяне зараз, услышавши мову Александрову, зкинувши з себе зброю, почали Александра яко бога хвалит. Александръ теды постановил там войско свое и богом своим офери чинил, а казал людскии |₂₉| тела погрест^[1]. Пора-царя почтыве поховал.

¹⁶²[П]отом Александръ рушившисе з войском до гимнософистов^[2]. Гимнософистове¹⁶³ заправды люде сут, в котрих умысле жадная пыха не пануе. Не валчат ани се вадят, а наго ходят, не маючи мечь, але во яскинях и в скалах при горах мешкают.

[К]оли цар того люду услышал о пристю Александровом, послал лист таковый до него: «[С]мертелныи гимнософисты, ч[е]л[о]в[е]кови Александрови пишемо. Слышали-смы, иж на

нас едешь валчит, для чого се тому дивуемы, бо ничего от нас не можешь взят, абовемь ничего не мамы, где бы-смы тела наши заховали — што ж от нас возьмешь? А если ж з нами хочешь валчит, простости нашої жадным обычаем не опустимы».

¹⁶⁴[П]рочитавши лист, Александеръ послал до них, мовечи, ижъ до нихъ з покоем и весело приеде. А потом выехал до них. Александеръ теды, погледаючи на них, — а они наги ходили а мешкали в скритости и въ яскинях; дети теж зъ ихъ жонами особно пребывали, з жонами; и пытал ихъ, мовечи: «Не маете ли гробов?» А они ему указали яскини, в которых мешкали, и мовили: «Тут през все дни отпочиваемы». Затым рекль Александеръ: «Што хочете меть, дам вамъ». А они ему рекли: «Дай нам несмертелност, а ничего иншого не жадаемы». Которим Александеръ отповедал, ижъ «и я естем смертелный, несмертелности не могу дат». А они ему рекли: «О бедный! Для чого ж се и туды и сюды туляешь, такъ великий злости пополняючи? Бо то все толко от навышшой мудрости есть ряжоно». Александеръ имъ так отповедал: «Не ведаете, ижъ море жадным обычаем се не порушает, одно коли от ветров навалныхъ бывае порушено? Хотел бых я заправды в покою трват, але маю такого духа в себе, который змыслови моему такъ мощно пануе, ижъ жадным обычаем спокойным мене быт не допускае». А рекши то, опустил ихъ в покою.

[Д]ругого дня, рушивши войско, Александръ приехал до ²⁹адв. одного местца, где были столпы, которых Иракий поставил¹⁶⁵: один был золотый, а другой сребренный; высокоост ихъ была на 20 локот, а широкоост на два локти. ¹¹⁺

Потом, едучи далий, вошли в великий пустыни, где было зимно а темность велика, такъ ижъ се сами ледво познавали. А такъ ездячи 15 дний, приехали до реки теплои. И видели над оною рекою невесты велми оздобныи, котории были в гробом а шарядом оденю, седячи на конех а маючи сребряныи зброи — бо у нихъ было ани железа, ани меди; мужове теж з ними мешкали. [К]оли войска хотели през оную реку [переехат], жадным обычаем не могли, бо была велми широка, полна смоков и иныхъ смоков^а ядовитых.

[П]отом се оборотили на левую сторону, до Индеи, и вошли на некую низкость болотную и высхлую¹⁶⁶, в которой было полно тростины; през которую коли хотели перейти, зараз вышол зверь против имъ, подобный иппотамови, маючи перси,

^a Ad marginem: зверят.

яко у коркодила, хребет — якобы острая пила, а зубы его остри, яко мечъ; в хоженю был ленив, яко жолвь. А тое зверя двох рицеров забило; которого коли не могли пробит, килепами ихъ железными збили.

[П]отом Александеръ, рушившисе з войскомъ, в Висаидскую землю, где се перець родит, виол. В которой-то земли людъ есть велми малый и недужий, который в печерах каменных мешкают, але по скалах и местцахъ высокыхъ добре лазити умеют, бо там сут местца скалистыи и гороватыи. А деревья тыи, на которых се перець родит, сут низки и плосковерхи. Перець теж коли се родит, великъ бывает; але спекшисе от с[о]лнца, затрачае овочъ свой. А коли уже созреет, теды зо всех оныхъ сторон людъ онъ, з печер выходячи, несут з собою солому и фороств — Алимпию-гору зо всехъ сторон запаляют, бо в земли оной^a всегда есть темность, ижъ с[о]лнце в ней не светит для гор велики. Там же полно смоков и всякого гаду, который то гадъ для огня оног[о] вбегает въ ямы, а люде тиш кладут огонь на ямахъ тыхъ и палят ихъ. А тогды уже мужи, жены и де³⁰ти, выходячи з печер своихъ, тресут и берут перець и в печери свои носят. Иншого ничего люд онъ не робит, толко се перцемъ живит: живност, шаты и иншии речи ним себе покупают. А измаилтове на велблюдех борздыхъ пшелицу до нихъ приносят, а за пшелицу перець берут от нихъ в ровную меру. Тиш то люде головы и волосы воликий мают, прето же не стригут ихъ. А цар ихъ голдуе индейскому панству.

Посеред теж оной земли течет з Рая река именем Индосия, которая во один час всю землю ихъ водою окривает. По поводи ж оной находят оныи люди дорогое камене, то ест: смарагдъ, самфиръ и карвамуклюс, который и вночи се светит, который тежъ всему камению паном ест, и топазион — то ест гнездо корвамуклюсса: сам ест топазион жолтый, але ядерко в нем чирвоно, яко жаратокъ, а той же вночи светит; и иншое дорогое камене и перло ест в реце оной.

¹⁶⁷[Р]ушившисе Александеръ з своим войском, ехал през 30 дний ажъ до конца лесов индейскихъ, и розбил там наметы свои подле реки Тамар. Коли было о 11-той године на ден, почало з леса выходит незличоная личба^b слонов, а округне бегли против мужом. Заразом Александеръ, вседши на коня Дучефала, почал против имъ приступоват, а приказал макидоном, абы з собою

^a Ad marginem: там бовем.

^b Ad marginem: великост.

гналі вепре, з котрымі бы шлі навалне протыв слоном. Видячы он людзь, слонове стягали носы свои, абы их к собе притягали. А макидонове, будучи боязнью зняты, не смели ку ним жадным обычаем приступоват. Котрым Александеръ рекль: «Мужеве, рицери мои намоцнейшии, не смутетесь, бо ректаньем вепров распорошимы слоны». Потом, коли услышал регтание^a вепровъ, трублене трубъ, бубнов бримене — не боронячисе, невымовне утекали. Макидонове же теды, скоком за ними, стреляючи и волочнями кидаячи, округне их |₃₀^{алв.}| ранили, з котрых веми много побили; а побравши от нихъ зубы и скури, от[ъ]ехали прочь.

¹⁶⁸[Д]ругого дня рушившисе Александер з войском, идучи през оныи лесы, нашли там невесты, маючи бороды ажъ до персий а головы голы, котории се приодевали в скури зверячии; а гонечи ихъ, ухватили з них некотрых. Узревши ихъ, Александер казал ихъ индейским языкомъ пытат, яко в лесехъ свой живот вели, бо уже там жадное пребыване людий не было. А они рекли: «З лову зверят, котрых в лесех хватаемъ, а тым се живимы».

¹⁶⁹[И]дучи потом далей, вошли в неякое поле и нашли местце, з которого преречоная река Тамар походила. Нашол там люди наго ходячии, на котрых тело волосами обросло, яко на зверятах, котрым был звычай такъ в реце, яко и на земли пребыват. Коли тыи узрели людъ Александров, зараз се в реку понурили.

[От]тамътоле едучи Александеръ през 15 дний, вошли в лесы округныи, в котрых было полно ринотефалев, котории коли узрели людъ — навалностю се метали на них, а Александер и рицери его — копями, волочнями, и стрелба ихъ побивала.

[От]тамтоле зас едучи през 40 дний, приехали на поля спустошалыи, на котрых не было ничого видат высокого, ани гори з жадной стороны не могли быт виданы. [П]отом о 11-той године ветрь зо всходу с[о]лнца такъ округне а нагле почал веят, иж вси наметы з войска розвезяль и подерль. [П]отом летали огнистыи искри, от котрых вес людъ великим утисненем был огорнен. Тогда рицери, шемрячи сами межи собою, мовили: «Гнев богъвъ зступил на нас для того, иж над обычаи шукаемы всходу с[о]лн[е]ч[н]ого». Александер же ихъ в том потешаль, мовечи: «О мужеве, рицери намилишии мои, не трвожтеся¹¹! Не пришол на нас гневъ богов, але се то придало для осеннего зровняня ночи з днем». Коли се успокоилъ ветрь, рицери все, што распорошил ветрь, зобрали. А потом, рушившисе з войском, ехали през 25 дний до некотрого падолу |₃₁| великого, а там наметы свои по-

^a *регтание* — рычэнне, рык.

ставили. Тогда приказал Александеръ, абы обфите огонь палили, бо се почало вщинат зимно велми округне а незносно. Падал теды снегъ великий, якобы волна; а боячисе Александер, абы се не розмножал болшей, казал его топтат; а много имъ помогал огонь паленый; для снегу и для великого зимна умерло драбов пятсотъ, котрых Александер приказал в гробех поховат.

Потом был дожць великий и темный оболоць, которий такъ затмил поветрее, ижъ през 3 дни с[о]лнца не видели. Потом почали з неба падат якобы походни огнистыи, такъ ижъ все попалил[и]. Заразом Александеръ почал богом своим оферу чинит. А коли се молил, заразом поветрее выяснило, такъ иж жадного оболоку темного не было.

¹⁷⁰[Р]ушившисе Александеръ з войском, притягнуль ку реце рохманской велми великой, которую звано Гагега, там се положил з войском, розбивши наметы. А смотречи за оную реку, узрели трой людий, котрых казал Александер пытат индейским языкомъ, котории бы были. А они рекли: «Рохманове¹⁷¹ ест-есмы». Жедал теды Александер з ними мовит, але онои широкости реки жаден не могль переплынут для великости иппотамов, недведков и коркодилов, котории се уставичне по оной реце туляли, кром м[е]с[ц]а липца и серпеня. Бачечи то Александеръ, ижъ жадным обычаем не могль онои реки перейти, смутилсе; заразом казал лодю з рогоза справит а зверху ю оболочи скурами зверячыми, абы такъ през реку перешли. А коли ю справлено, вступил в ню зъ одним рицеромъ, которому Александеръ дал листы, абы ихъ несль Дандамиеви, цареви рохманскому, тыми словы:

«[Ц]аръ над царми и пан над паны, Александеръ, сын бога Амона и царевои Алимпияды, — Дандамиеви, цареви рохманскому, веселие. Коли-смы к тымъ летом пришли, иж яко-колвекъ можем розознат доброе от злого, жадали-смы отдалит от себе неумеетност, а бытъ^a наполнени мудростю въ умыслехъ наших; абовем, |₃₁^{алв.}| яко наших мудръцов наука высведчает вымова кром мудрости болшей може зашкодит, ниж быт пожиточна. А оттоле теж, до наших ушью з многих повестий пришло, ижъ обычаи ваши над обычаи всех иншихъ сут розны, такъ иж ани на земли, ани в мору жадного вспоможеня не потребуете, иншои науки се не держите, одно тоеи, которой-сте ся от своих продков¹¹ научили. Для того вас пилне просимы, абы есте нам всю вашу науку и мудрост през ваши листы об[ъ]явили. Можемы тежъ з

^a *а бытъ* — у тэксце: *абы то*.

ваших рукъ добродейство одержать, а в том се мудрости вашей намней не уменьшит».

Такое то ест усиловане мудрости, которой се походня запаленая прировнывает, от которой коли много походный берут огонь — не мней теж она светит, которая инших розъсвечает.

«[Д]андамий, рохманский игумень^[2], — Александрови здорово. Зрозумели-смы з листов твоих, ижъ умысль твой жадает правдивой умеетности и досконалои се мудрости научит, которой над иншии царства сут лепши; а не може быт ихъ важност розумом огорнена. З чого ростропность твою не мней *теж* залецаемы, абовем всякий цесаръ або розказуючий, который мудрости не знает, не пануе подданым, але подданыи в его панстве пануют. А иже-с писалъ, абы-смы живот нашъ и обцоване наше тебе об[ъ] явили достаточне през листы, што маемы за неподобную речъ, абовемъ, ачъколвекъ тебе нешто выпишемы о нашем животе, всяко ж жадным обычаем умысль твой не найде смаку жадного в нем, прето иж причины валечныи затмили твой умысль. Але вжды не буд тои вери, жебы-смы то з зазрости чинили, але иле можемы, тебе о наших обычаях умыслили-смы выповедаат.

Мы заправды, рохманове, простый а чистый живот ведемы, грехов не полномо ани хочемо ихъ назбыт мети, нижили наше прирожене зносит, все стерпимы и все здержуемы. Тая речъ ест ^[3+]налепшая, которая не ест збытняя. Земли нашої не оремы а тежъ в ню ничего не всеваемы. Воловь в возы не запрегаемы, сетий в море для лове^[32], ня рибъ не впускаемы, ловов жадных зверят ани птаховъ не чинимы. Ничого тежъ ку еденю не шукаемы, одно што земля без працы людской выдавае. Тых покармов не поживаемы, которых вы, бо намъ сут негодни; ничего у нас брухов не множит, прето теж ест-есмы кром вродов; а коли живемы, завжды уживаемы телесной здоровости. Не чинимы себе жадных лекарствъ ани теж жадного вспоможеня шукаемы для здоровья наших тель. Одним dokonченем смерти живот нашъ буде кончонъ, абовемъ один над другого болшей не живет, але ведлуг уряду нароженя своего каждому з нас dokonчене смерти прииде. У огня для зимна не седаемы, жадного упаленя тела наши не чуют, завжды наги ходимы, жажды тела нашего не выполняемы, все през терпливост скромне зносимы.

Вси неприятели наши внутрныи забиваемы, также тежъ зверхных не боимы. Абовемъ место латвей бывае одержано, коли отъ внутрных и зверхныхъ бывае найгравано. А ты, цесару, з зверхными толко вадишь^a, ижъ вправде дияволы, яко вепре,

^a Ad marginem: [ва]лчи[шь].

тучишь и ховаешъ. Беспечней завжды живемы в мору, а на земли жадной помочи не жадаемы. Тела наши листемъ приодеваемы з дерев, которых овочу поживаемы. Воду з реки Тевалияны пиемы. Одного бога найвысшого хвалимы а ему уставичне бл[а]годарение чинимы, живота пришлого веку жадаемы, речи жадной, которая не ест ку пожитку речи посполитой, не слушаемы. Не много мовимы, а коли што маемы мовит — мовимы правду, а оную уставичне проповедаемы. Богатствъ не милуемы. Межи нами жадная заздрост ани ненавист не пануе. Жаден теж межи нами не ест ани высший, ани моцнейший; зъ убожства, которое маемы, ест-есмы богаты, которое посполите вси держимы. Звадь жадных не чинимы ани скури^[1] на тела не беремы, покой завжды з звычайо ховаемы. ^[32] Судов жадных не маемы, бовемъ злости не чинимы, для которых бы-смы до суду были возваны. Одна толко устава ваша ест нашей противна, иж милосердья не чинимы: прето иж жадных злостей не полнимы, для которых бы-смы мели милосердье одержат. Жадной працы ани роботы, которая лакомству служит, не подыймуемы; члонков наших ку жаждам телесным не выдаваемы, чужоложства се не допускаемы ани жадного выступу не чинимы, през который бы-смы до покуты были приведены. Для недостатковъ се не клопочемы, а то, што правого ест, вси чинимы и выполняемы. Наглои смерти не чуемы, бо през смродливыи учинки поветра не казимы. Жадных барвъ на шаты не вымышляемы. Жены наши не прибираютсе для того, абы се нам сподобали, з ними се не злучаемы для нерядной жажды, але толко для плоду; а оны теж жадной окрасы не шукают, одно што имъ бог промыслом^a даль. А ништо не смее божской справы зменит. А если бы хто прирожене зменити хотел, за грехъ то поличаемы. Лазен не маемы — на с[о]лнцу зогреваемы а от росы небесной бываемы покроплени. Жадных мыслии не маемы. Ани людми, ани зверятаи пануемы: маемы то себе за окрутенство — приневолит ку службе ч[е]л[о]в[е]ка, иж божское зряжене нас доброволне выбавило и створило.

Вапна з камня не делаемы, абы-смы себе дома будовали. Начиня з земли жадного не чинимы, а в скалах кром працованя отпочиваемы. Таковыи мы дома маемы, в которых, коли-смы живы, пребываемы, а коли помремы — в них же будемы погребены. Для купецства якого по мору се не возимы; науки вымовности се не учимы, але простостю — которой уживаемы, которая нам лжи^b

^a Ad marginem: божска опатрност.

^b Ad marginem: лгат.

не допускает — все поведаемы. До школ мудрьцов не ходимы, которых наука есть негодна, ничого теж певного ани мощного, але се по лгарстве туляют. Игорь жадных не милуемы, але коли бы-смы мели играт — наши и наших продков справы розчитаемы. А коли се маемы смеят — плачемы и смутимысе. Але теж иншии речи видечи, [з] которых се серд[ц]а наши увеселяют, яко коли смотримо в небо, звез₃₃|ды, незлично ясноючи, с[о] лице велми яснее, которого ясностю вес светъ бывает освечон и зогреван. Море чирвоное завжды видимы, а коли навалностю бывает порушоно, не псуе землий близьких, яко се пригожает в сторонах ваших. Тое море яко свою сестру милуемы, коли се кружит, там се розмаитых рожаев рыбь нагледимы. Кохаемы теж видет квитнучии поля, з которых роскошная вонность идет в ноздры наши; теж кохаемысе в местцахъ оздобных лесных и при водах цудных, на которых роскошное пенье птахов слышимы. Ты-то заправды речи и обычаи ховаемы, которых если быг держат хотел, тебе се буде видело горко а прикро; а если бы того держат не хотел, нам не можешь иншого обычаю оставит. Тобе то шлемы, водлугъ зданя^[1] листу твоего, справы наши и науку.

[X]оцемы теж тебе о твоємъ прироженю нешто поведаат, абовемъ живот твой нам се велми прикрий видит. Ты поведаеть, иже-с през малый часть одержаль Африку, Азию и Европию; ты ясност с[о]лн[е]чную чинишь устават, коли бегъ его окрутенством збройных звитежаешь. Ты-с оныи реки, Пактоли и Гирины¹⁷², велми ясныи, в которых был песокъ золотый, зубожил и з чудности ихъ злупил. Ты, пиючи воду з Нилу-реки з твоим людом. уменшилъ есь ей. Ты-с указал, абы се по окрутном мору вожоно. Ты-с пекелного сторожа, то есть пса Терверуса¹⁷³, над можност мытом змоцнил. Ты во офере твоей сыны твои забиваеть. Ты межи покорными людьми завжды незгоду розсеваешь а даваешь знат людем, абы не были насычени великостю земли, але еще жадаешь небесских палацов шукат. В дни твои многии речи выполняешь, яко они чинят и чинили, абовемъ сведецтво може быт взято от Иовиша, бога твоего, и Просерпины, богини твоеи, которых ты хвалиш.

Иовишь вправде много жен зчужоложил, Просерпина много их учинила своего чужеложства участники¹⁷⁴. А такъ много бедныи боги хвалиш, противники и чужоложники. А не допускаешь людем жити во их свободности, але ихъ в неволство пригоняешь и приневоляешь; правых судов намней не судишь, уставы перемеяешь; о доброты поведаеть, а намней ей не наследуешь ани справуешь; жадного не мнимаешь быт мудрого, одно хто

бы добрую вымову мель — весь смыслъ въ языку |₃₃^{альв.}| маешь и вся мудрост в твоих устех заставаат; золото милуешь и дома великий будуешь а жадаешь мет обфитость слугъ. Такъ много еси и пиешь, ижъ жолудокъ, великостю покармовь обтяжоный, в розмаитост хоробъ впадае, а також перед часом смерть подыймуешь. Все хочешь одержат, з чого тебе вси речи мают за слугу. Толока сама неумеетност рохманов всей мудрости твоей пануе, абовем если правее хочемы бачит, оная тебе матка породила, которая камене и дерева на светъ выпустила. Ты приоздобляешь гробы твои а всюды камене коштовного, порох тела твоего заховываеть и — што горшого може быт? — одно тыи кости, котории земля мае принят, не допускаешь земли з тела твоего покарму взят. Мы ку чти богом быгла не забиваемы, церквей не будуемы ани болванов золотых або сребряных не ставляемы; ты сам тую уставу маешь, иж з добра твоего оферу чиниш, абы выслухали прозбу твою. Чи ли не розумеешь, ижъ богъ не для пенезей ани для крови телцовъ, скопов и козлов, але для цнотливых справ и молитвъ покорныхъ бывае ку милосердью порушон? А для того богъ выслушает ч[e]л[о]в[е]ка для слова, бо з слова ставаемыя ровни богу; богъ слово есть, а з того слова вси речи живут и трвают — мы тое слово завжды милуемы а тое в почтивости маемы. А для того розумеемы тебе быт велми несчастливого, иж веришь прирожене богов, або з боги обцоване, меть, всяко ж перед богом нечистотою и балвохвалством завжды смердишь, коли то чинишь, што милуешь, а от того по смерти велики муки будешь терпель. Мы зас противност тому чинимы и милуемы, абы-смы по смерти божской хвалы поживали. Ты не служишь одному богу, который царствует в небе, але многим богом. Такъ много богов хвалиш, иле маешь в теле члонковъ, абовем ч[e]л[о]в[е]ка зовешь мнейшим светом; а яко тело ч[e]л[о]в[е]чое мае члонковъ много, такъ теж и в небе поведаеть много богов быт. Еноню веришь быт богиню сердца, прето иж была гневлива. Марса поведаеть быт богом перси, для того ижъ был княжа валечных. Меркурия — богом языка, иж радъ смеле^[1] мовил. Геркулия — богом рамен, иж 12 праць подняль, валчачи; Бахуса горлового бога быт розумеешь, иж пьянство перший вынашол.^a Купиду боги₃₄|ню быт розумеешь, иж не-

^a Ad marginem paznejшыя запісы: «Бахусъ пьянство первой знаишолъ. — Быль скверний человекъ Бахус, то той первой пьянство винаишолъ. — Напрасно Бахуса называютъ скверным человекомъ: онъ изобретениемъ вина зделалъ великую пользу человеческому роду. 1-ое

рядною а нечистою была — поведаетш, ижъ в рукахъ походню горячую держит, которою хоть побужает и запалает, а такъ ю богинею осердя розумееш. Кереру богиню бруха поведаетш, а Венеру — прето ижъ была матка нечистости — богинею члонковъ таемныхъ быт розумееш. А такъ все тело ч[е]л[о]в[е]чое богом розделяеш, жадной частки собе не заставляючи; а не веришъ, ижбы один богъ, который есть в небе, тело твое створил, хвалишъ боги иншии, котории тебе къ службе пригоняют, а имъ офери чинишъ. Марсови оферуетш вепра, Бахусови — козла, Еноне — пава, Иовишови — телца, Апполонови — барана, Венере — голубицу, Минерве — сову, Керере — жито, Меркуриеви — медь, Геркулиеви — олтари, листвием з дерев прихандожоньи; Купидови — церковь^a, рожоу, кветемъ и листемъ розмаитымъ прибираеш¹⁷⁵; а всю моцъ твою покладаешъ в них, а не есть члонок в теле твоём, которого бы имъ не привлащал. Згола не богове, але слушне катове мают быт названи, абовем члонки твои розмаитыми утисками мучат. Мусит теды то быт, ижъ такъ много мукъ подыймуеш, иле богов а балвохвалских хвалъ чинишъ. Один богъ тебе научает чужоложит, другой пит, другой се сварит — вси тебе росказуют и всехъ слушаеш, ижъ злости полниш а не хочеш се от злости жаднымъ обычаем отворотит, а прето таким богом служишъ, котории тебе напоминают зле чинити. ^[1+] Тыи то сут умученя твои, о которих тебе научители твои поведали, котории тебе, яко умерлого, мучат и утягают. Што еси хочешъ праве обачит, жаден не може горей утерпеть, яко ты терпиш. ^[2+] Поведает такъ, ижъ завжды в пекле мешкаючии прыгнут и голоднуют а николи не могут быт насычени. А ты такову ж маешъ жажду и хот набываня, ижъ коли не можешъ охоложон быт великими богатствы, а зас вси речи, котории в пекле ^[3+] поведали, в тебе се без вонтпеня найдуют. О горе тебе, бедному, который маешъ по смерти твоей незличонны муки терпеть!»

[К]оли той листъ принесено Александрови, розгневалсе велми для кривды богов и зараз росказал до него лист писат тым обычаем:

вино имело такую спасительную силу, что принимали его каплями; и ежели большой выпьет оного, то бывал здоровъ. Но человек чрез меру животолобив — стал принимать по ложке, дабы более прибавилось здоровье, потом по стакану стал; чем далее, тем въ большемъ количестве его принимал. Верне писатель говорить, что всякая вещь, чрез меру употребленная, приносит человеку вред».

^a Ad marginem: божницу.

¹⁷⁶«[Ц]арь над цари и пан над паны, Александерь, сын бога Амона и ³⁴царевы Алимпияды, — Дандамиевы поздоровлене. Если се то все найдуе, о чом есте нам през ваши листы об[ъ] явили, сами бы-сте толко могли быт людми названи, котории, яко поведаете, жадной злости не чините. Але то ведайте запевно, ижъ таковой живот не з цноты, але з звычайю ховаете, ижъ водлуг звычайю або се мените быт боги, або се заздростю порушаючи против намъ. Яко есте поведали, иж не орете, не сеете, ани винницъ, ани дерев счепите, домов будоват не хочете — явно то есть розезнане, иж железного начиня, которым бы-сте робит могли, у себе не маете, а з чого ж робит, по мору се возит, будоват и орат вамъ заборонено; а для того мусите простыхъ овощей^a поживат, яко бытло, и живот вести срогий и лесный, абовем ани збожя, ани мяса, ани риб метъ не можете. Або ли не такъ волцы чинят, котории, коли не могут быт мяса насычени, з голоду се землею насычают?»

Бы вам слушно было войти до нашой земли, не приймовали бы-смы мудрости вашой и нужу, которую маете, але бы той голод в своих сторонах зосталъ; также и мы, коли бы-смы в ваших сторонах прибытки^b поставили, убозства бы-смы, яко и вы, поживали. Не есть хвалебный муж, который завжды в нужи живет, але который мерне богатствъ уживает. А если же бы тыи были хвалебны, котори сут въ утиску положени, теды бы слепии, хромьи, трудоватыи мели быт над иншии люди залецани. Поведали-сте теж, же се жены ваши не прибирают; а якии ж убири мают носит, коли их не мают ани могут метъ?

Зас ижъ не чужоложите, але завжды в чистости мешкаете — яко жъ могут телесной жажды уживат тии, котории не едят? Абовемъ хоть не походит отколе, одно з теплоти утробы и покармов; а вы ничего не есте, одно зелья, якобы вепри, и голоду не отдаляете, а для того жадной причины не можете мет выполннати учинки малжонскии. Наукъ не маете, абы-сте ся учили, ани милосердя шукаете — а то все з зверяты держите, бо, яко они з прирожения не мают, абы што доброго чинили, также ся тежъ ни в чом добром не кохают. Але зас нам, розумным, а котории маемы добровольность в том прирожению, много нам лагодностей придано. Неподобная речь есть, абы той ³⁵великий округъ света могль быт без рушаня, абы по смутку не мело быт веселье, бо людская воля ест розмаита, которая се з переменностью света

^a Ad marginem: зелья.

^b Ad marginem: наметы.

менит. ^[1+] Много роскошных речий перед наши очи приходят, о которых вы николи ничего не ведаете. ^[2+] З земли вси пожитки беремы, з моря — рыбы, з поветря — птахи, и в пеню пташем се кохаемы. ^[3+] Я водлуг розуму моего осужаю то, иж обычаи ваши болшей ку шалености, ниж ку мудрости се склоняют».

[В]зявши листь, Дандамий читал его, а потом повторе писалъ Александрови тым обычаемъ:

«Дандамий, рохманский игумен, Александрови¹⁷⁷ — поздравлене. Не мешкаемы на том свете, абы-смы вечно на немъ мешкали, але пелгримуючи^a, иж коли смерть прийде, идемы до иных краин або мешканя; а не мешкаемы в вечных прибитках на том свете¹⁷⁸. Жадного крадежства не чинимы, а для нашего сумнения явне выходимы. Не розумеемысе быт за боги ани против богу, заздростю се не порушаемы. Богъ, который все створил на свете, много розмаитых речий оставил, который дал ч[е]л[о]в[е]кови доброволенство, абы се по всех речах, котории на свете сут, розознавал и оглядал. Кто бы теды, все опустивши, а наследовал бы лепших речий, той не слугою божим, але приятелем его буде назван. З мянованя спокойне живемы. Для чого мовишь, абы-смы были богове або жебы-смы против имъ порушались заздростю? Тое заправды розумене вас се самых тыче, которое о нас держите, бо з великих счасливости, котории маете, великою пыхою ест-есте надуты. Тела ваши коштовными шатами прибираете а кладете на ваши палцы золотыи убири. Але што то вам есть *за* пожиточно? Правдиве, з золота души ваши жадным обычаем не будут збавлены ани се тела людскии не насытят. Але мы, котории пожитокъ знаемы и того золота прироне розознаваемо, коли прягнемы, идемо до реки пит. Золото теж, коли найдемы, ногами топчемы, бо золото голоду не отдаляет ани прягнення ускумляет, ани може немочий людских зглядит.

Бы ч[е]л[о]в[е]къ прягнуль а золото пил, прягнене бы не отшло; ³⁵ ^{альв} а если бы голоднел а покармомъ, справленным з золота, был бы кормлен, голоду не отдалит. ^[1+] Што ж теды за пожитокъ дает золото? Не очищает, не ускумляет, не насыщает, не потвержает — жадного здоровья ани пожитку сердцу ч[е]л[о]в[е]кчому не давает. Для чого золотое начине справуете? А з глины не такъ *ли* много учинит пожитку? Толко иж смыслы ваши болшей для ясности золота в пыху се подносят. Злост то заправды золото есть, бо яко его хто наболшей мает, тым наболшей жажду имения розмножает».

^a Ad marginem: *переходя*.

[А]лександръ теж на тую его отповедь отказаль ^[2+]: «Присегаю презъ несмертелный боги мои, иж коли бы-смы до вас войти могли, отдаливши от вас тую нужу, казали бы-смы вас во зброю на конехъ рицерскихъ приборат».

¹⁷⁹[В] той часъ Александръ приказаль, абы на том местцу столпъ мрамуровый округной великости был поставленъ а казал на нем той титуль литерами грецкими ^[3+] и индейскими выбит: «Я, Александръ, сынъ Филипа Макидонского, по смерти Дариевой аж на тое местце, воуюючи мечем, валчил».

Тамъ теж Александръ неподалеку нашоль непосполитыи гори, з которых выходжал огонь над многих местцах. В том тежъ огню нарождаются черви, мянованыи каламандри, безъ которого огню нимала терпети не могут¹⁸⁰. А огонь той без престанку горит. Тыи-то черви, во оном огню будучи, выпускают з себе нити, яко шолкъ; котории теды там люде, беручи а полотно выткавши, робят з них шаты, што есть дорожше над всяки шаты. Бо се коли скаляют, не мьют ихъ, але до огня вкидают — и зас прозрачна и чиста бывает.^a

¹⁸¹[П]отом, рушивши людъ, тянул в поле великое, которое зовут Адсия¹⁸², а там наметы свои поставил. Был там в кругу оною поля лесъ велми густый з дерев овочных, з которых се живили люди лесныи, мешкаючи во оном лесе, котори были велики яко олбримове, в скураном оденю ходячи. Они, коли видели людъ Александров, дивовалисе. Заразом росказаль Александер всим великим голосомъ кричат. Заразом, скоро почали кричат, оныи люди лесныи, велми моцны, почали се боят ³⁶, прето иж не звыкли были слухат лудскихъ голосов ани их орозумет. А такъ вси, распорошившисе по лесе, почали утекат. Александр теды и рицество его, бежачи за ними, побили их 634, але тежъ рицером его згнуло 137. Стояли там през три дни, ихъ овочи едаючи.

¹⁸³[П]отом Александръ рушившисе з людом, приехали к некоторой реце а тамъ свои наметы поставили. Потом, коли было о девятой године на ден, пришол к ним ч[е]л[о]в[е]къ велми великий, дикий а косматый, яко вепрь, голос теж его, яко у вепра; а не мовил ничого, але все якобы скригитал. Которого коли узрель Александеръ, росказал рицерем своим, абы его ухватили и привели перед него. Коли теды рицери погнались против нему, он се ихъ намней не боял ани *теж* утекал, але перед всеми небоязливе станул. Видячи то, Александер казал до себе привести якую панну а казалъ ю з оденя зволочи и поставити

^a Ad marginem: *смотри*.

перед оное зверя. Он теды муж дикий, кинувшисе, порваль ю, а отшедши з нею на сторону, почал великим голосом ричет а зубами зкригитати. Заразом Александер росказал от него панну отнят, а он, яко наокрутнейшее зверя, почал се метат. Потом з великою працою уфатили его и поставили перед Александра, на которого смотречи, дивовалсе особе его; потом его казал звязат и спалит.

¹⁸⁴[П]отом *Александрь*, рушивши оттоле людь, пришоль до другого поля, в котором деревья стояли велми великии, котории посполу з солнцем выходили а зас веспол з с[о]лнцем заходили; а ижь от першой години денной выростали з земли, ажь до шостои години велми высоко росли; зас по шестой године ажь до заходу с[о]лнца такь зступовали, же ихь намней не было видат з земли, а на каждый ден овочь роскошный давали. Тыи деревья коли видел Александр, росказал некоторому рицерови, абы ему листья зь оныхь дерев принесль. Он коли хотел росказане пана ³⁶ |^{ав}| своего выполнит, заразы его злый дух збил з дерева, а такь перед всеми умерль. И услышали голос, мовячи на поветру: «Хто-колвек до тых дерев ближей приступит — смертью наглою умре!». Были теж там на том полю птахи, велми тихо летаючи; а коли их хто хотель ткнути, заразом походил з них огонь, которий его окрутне палил.

¹⁸⁵Тягнул потом оттамтоля ку некоторой горе, которая была такь высока, ижь шли на ню през семь дний. Потом там нагле напали на смоки, на ужи и на великост лвовь, з которими великою працы ужили; потом же от ихь навалности ушли. Зступуючи з гори, вошли в падол темный, такь ижь один другого ледве могль видет. В том теж падоле был такь знижонный оболък, ижь его руками сегали. Теж в том падоле были незличонны деревья, з которого овочу поживали, а листь мель смакь острый. Жерела теж ясныи оттамтоля походили. Ходили такь презь осмь дний уставичне, с[о]лнца намней не видели. Потом, коли се осмь дний выполнили, пришли ажь до кгрунту одной гори. А такь был людь вес утяжонь з поветра грубого, ажь теж душност великую терпели. А коли вступовали на высокост гори, нашли там поветрее суптелнейшее, а ден был ясный. ¹⁺ А коли зступовали з гори, нашли там поле невымовно широкое, которого земля была велми чирвона. Там же теж были на ономь ²⁺ полю незличонныи деревка, котории над меру локтя болше не росли, которих овочь и листе, яко фиги нарскошнейшии. И нашли там жерола водь велми много, которая вода была бела, яко молоко, а такой моцы была, иж тежь тела белюхны кром покормовь инших живила

и тучила. Ездячи такь по широкости поля през сто и 70 дний, пришли ку велми высоким горам, которих верхи виделисе дотыкают неба. А тыи гори были скалисты, якобы стены, а такь прикри, ижь жаден не могль до ихь верху вступит. А вся ³⁷ |^{ко} ж нашли две дорозе, або стежки, през самыи гори розделны. ¹⁺

[П]отом, коли вошли межи оныи гори ку всходу с[о]лнца, ходили през осмь дний по дорозе велми острой. Зас осмого дня над[ъ]ехали василиска велми округного застарелого и невымовне смродливого, которий такового был яду, иж не толко смродом своим, але теж и взроком — яко надалей могль зайзрет — поветрее заражаль. А коли макидонове и персове местце оно, где смокь лежал, переходили, толко от самого взроку его падали и умирали. Бачечи рицери так великий упадь, не хотели поступоват далей, мовечи: «Моц божая перед нась зашла на дорозе, которая нам далей ити не допущает». Тогды сам Александрь почаль ити по высокой стороне гори, такь ижбы здалека причину таковой заразы могль обачит. Коли станули на высшой стороне гори, узрель оного василиска, впосеред дороги лежачого, которий уставичне спал. (А коли почуль ч[е]л[о]в[е]ка або якое зверя, приближаючоесе до себе, отворял свои очи, а на котории-колвекь взглядал — заразы мерли.) Што коли побачил Александр, зступил з гори и уставил границу, през которую бы жаден не смель переходит. И казал учинит тарчь велику и долгую на сем локтий а широкую на чотыри локти; а наверху оной тарчи казал приправит великое зеркало, а учинивши себе заслону лняную от ногь коневых. А так поступовал против василискови, заставляючисе тарчею, такь иж ани головы, ани ногь, ани жадной стороны з боков не было видет. А приказаль рицерству своему, абы оных границь не переходили. Коли был уже близко василиска, отвориль василискь очи свои а велми гневливие поглядал в зеркало; а видячи самого себе в зеркале, заразы здохль. Александрь теды, побачивши его здохлого, вступил на него, а призвавши рицеров своих, рекль до них: «Приступете уже а огледайте згладителя нашего». А они з квалпливостю прибегли и видели василиска здохлого. ³⁷ |^{ав}| И такь его на приказане Александрово макидонове заразом спалили, з чого вси восполокь хвалили мудрост Александрову.

¹⁸⁶[Р]ушившисе оттамтоля, пришли до остаточной стороны одной гори, такь ижь далей ехат не могль, бо там были гори велми прикрии против себе и скалы, звысока всьячии. Потом узрели стежку ¹⁺ некоторую межи бори, которую пришли до ровного поля. И умыслил Александрь простою дорогою ку

полночной стороне ехат. А такъ, удавшисе в дорогу, през 15 дний ездилі; зась опустивши оную дорогу, удалісе в правую сторону. Едучи теды през 90 дний, приехали ку некоторой горе адамантыновой, на которой берегу золоты ланцухи висели. А тая гора мела стопнев полтори тисечи з камня шафирового, по которих вступовано на оную гору; а там наметы поставил.

¹⁸⁷[К]оли было назавтрей, чинил Александеръ офери богом своим. Потом, взявши с собою 12 княжат своихъ, по оных стопнях на гору взышли. И нашли там палаць, дивным обычаем справлений, велми сличный, маючи в себе ворот, або бронь, 12 а окон 70^a. Были двери велми ясны, окна теж з чистого золота справлены, а той палаць назван Дом С[о]лн[е]чный. Там же теж церковь была вся золотая, през которую улочка была, винница невымовно оздобная, маючи грона з камня оздобного^b — з унионов, зъ карвункулевь и з незличоних перель. Коли теды вшел Александер з княжаты своими во оный палаць, нашли ч[е]л[о]в[е]ка, лежачого на одном ложу золотом, которий был приоденый шатою, утканую з золота. А той ч[е]л[о]в[е]къ был велми великий и оздобный, которого голова и борода виделасе, яко начистшая волна. Коли то Александеръ узрель и княжата его, заразы падши на свои колена, ему хвалу дали. Которим рекль старецъ: «Александр, ты огледаеш, чога ч[е]л[о]в[е]къ телесный^[2+] не оглядает, и услышишь то, чога^[3+] ч[е]л[о]в[е]къ земный не услышит». Которому Александер отповедалъ: «А которим обычаем, бл[а]г[о]сл[о]венный, мене позналъ?» А онъ^[38] рекль: «Первей, нижъ вода Потопу закрыла землю, тебе есмь пришлого преизрель. Изали жедаете видет насвятейшии дерева С[о]лнца и М[е]с[е]ца, котории пришлии речи поведают и объявляют?». Што коли услышалъ Александеръ, невымовне се [у] веселил, и рекль: «Жедаемы ихъ, милый пане, видет». Тогда онъ отповедалъ: «Если же днес ест-есте чисти от злученя невестего, можете войти на оное местце, где столецъ ест Божий». Александеръ отповедал: «Есть есмо чисты». А такъ, заразы поднесшися, он старецъ рекль до них: «Зложите з палцов своих перстени а боты ззуйте, а пойдете за мною». Теды Александеръ казал станут княжатам своим, знявши перстени з палцовъ и боты ззувши, весполк з Птолемеом и з Антиохом и з Пердыкою¹⁸⁸ шоль.

^a Ad marginem пазнейшым почыркам: *о се не шлюбую, если ест правда.*

^b Ad marginem: *коштовного.*

^c Ad marginem: *то был гетманъ его.*

А такъ шли през онъ лесъ, которий был на верху той-то гори. Была там в земли далеко болшая част онога палацу и ширшоое двору будоване, были там дерева высокии на сто стопъ, а были подобны бобковому и оливному дереву, з которих кадило и балсам обфите выплывал. Потомъ, идучи през оный лесъ, видели одно дерево велми высокое, на нем седель птахъ великий. А тое дерево ани листья, ани овочу жадного не мело. А он птахъ мелъ на голове гребен, подобный павовому, а подгорлокъ гребенистый, а около шии его былъ обручь оздобный и ясный, праве яко золото, самъ был весь барвы чирвоной, *або ясно-бронатной*, а зас под брухом пер[ъ]я оздобны, яко рожка, на которих была барва золотая местцы накропляна. Коли его Александеръ узрель, дивовалсе велми его особе. И рекль ему онъ старецъ: «Той птах, которого видишь, ест то птахъ Финиксь».^a

¹⁸⁹[И]дучи по оном лесе, пришли до деревъ С[о]лнца и М[е]с[е]ца. Теды имъ рекль старецъ: «Смотрете вгору, а о чом-колвекъ хочете ведат, в сердьцах своих розмышляйте, але явне ничего не мовте». Были тыи дерева велми велики и высоки; дерево с[о]лн[е]чное мело листье якобы сребряное. Рекль Александер: «Которим языком мне отповедают?» Отповедалъ^[38] старецъ: «Дерево с[о]лн[е]чное языком индейским почне, а грецким выложитъ. А зась Дерево М[е]с[е]ца грецкою мовою почнет, а индейскою докончит». Тогда Александеръ, поцаловавши оныи дерева, почал в своем сердцу мыслит, если бы се з звитежством до Македоней воротил. Тогда дерево с[о]лн[е]чное индейским языком отповедало: «Ты звитежца света и пан^[1+] ест-ес, але царства отцовского по жадных часехъ не узришь, еще рокъ один и осмъ м[е]с[е]цей перетрваешъ, а в котором уфаешъ, тебе смертный трунокъ подаст». Тогда Александер почалъ в своем сердцу мыслит: «Поведай мне, насвятейшоое дерево, хто мене мае забит!». Отповедало дерево: «Коли бы тебе был об[ъ]явлен муж, которий тебе мае з животом розлучит, тогда быс его забилъ, а такъ бы мои пророцтва солгали». В той часъ рекль до него старецъ, которий вель Александра: «Не чини болшей прикrostи тым деревьям пытанемъ пришлых речий, але се назад воротемо». Коли се Александеръ ворочал, плакал велми ревно для короткого часу живота своего; и княжата з ним плакали.

А коли пришли до онога палацу, рекль старецъ Александрови: «Воротисе назадъ зас, бо тебе ити далей не дозволено; а если

^a Ad marginem пазнейшая прыпіска: *о сем глаголетъ Давид-псалмист: «праведникъ, яко Финикс, процветаеъ и, яко кедръ, иже въ Ливане, умножится».*

хочеш, можеш се удат ку стороне полночной, але се не туляй по долгих местцах земли». А рекши то, вшол оный старец до палацу. Александер теж з княжаты своими зступил по оных стопнях до своих наметов.

Другого потом дня рушивши войско свое, почал се ворочат назад; а такь от дня до дня пришол ку оному местцу^[2] межи гори, где се оное великое поле кончило, а там се з войском положилъ. Там же на оном местцу казал Александеръ межи две дорозе поставит два столпы мрамуровыи велми великии, а впосеред ихъ менший, на котором казал написат литерами грецкими,^[3+] жидовскими и индейскими: «Я, Александер Филипа Макидонского, той есмь столпъ поднесль по збуреню Дария, царя перского, и Пора, царя индейского; хто-колвек хоче далей ити, мает се на левую сторону оборотит, а хто бы на правую сторону хотел — много найде небеспечностей, |₃₉| котори переказят его хожене».

[П]отом, рушившисе зь оного местца,^[1+] пришол до земли, которая речена Прасия¹⁹⁰, а там стануль з войскомъ. Люди онои земли, слышачи о пристю Александровом, принесли ему великии дари. [В] той же там стороне было место на высокой горе з дорожного камня кром вапна збудовано, которое держала одна вдова именован Кондакея¹⁹¹, которая мела трехъ сынов: один именован Кондавлус, другой — Марсипа, третий — Каротерь. Теды Александеръ послал лист до неи тым обычаемъ:

«[Ц]аръ над цари и пан над паны, Александеръ, сын бога Амона а царевой Алимпияды, Кондакеи-царевой — веселие. Ото ^aкапища^[2+] и столпы божи з чистого золота оповедаемы, а для того вступи на гору а богу Амонови оферуй, а будем весполк офероват».

[К]оли царица Кондакия прочитала лист, зараз послала посылы до Александра, котории ему несли розмаитыи дари и лист таковый:

«Александрови, цареви над цари, Кондакия, царица муринская^[3], — послушенство. Вемы, ижъ тебе от бога объявлено, абыс збурил Египет, Персиду, Индею, Медию и иншое все поганство свое подбил. А тыи деи, котории-с полнил, не толко от ч[е]л[о]в[е]ка, але тож и от всехъ богъ твоих тобе сут об[ъ]явлены. Нам теж, котории маемы ясныи души, непотребав ездит на гори для оферованя богу Амонови^b твоему тыи дари.

^a Ad marginem: *церкви погански.*

^b Далей, паводле тэксту польскай крыніцы (*ale iż nie chcemy twemu majestatowi sie przeciwić, oto ślemy Hamonowi, bogu*), павінна быць:

При том просимы высокости вашои, если-сте вес светъ подбили под свое панство, дайте нам знат през листы ваши». [П]ри тых дарех, котории послала оная царица Александрови, послала некоторого маляра своего, добре умеетного, который бы пилне обачил способ и кшталтъ Александров, а такъ, намалевавши, до царевой принесль. Што се такъ стало. [К]оли Александеръ видел дари, вдячне ихъ принял и послы велико учтилъ. Потом, коли се воротили до царевой Кондакеи, принесли ей образ, намалеваный на кортыне; который коли узрела Кондакея-царица, увеселиласе велми, бо особу его от давных часов жадала видет.

|₃₉^{альв}| [П]отом один з сынов царевой Кондакеи, именован Кондаулос, выехавши з жоною своею и з малым рицества своего на проежчане, абы себе подвеселил. В том ему заступил царъ евротский^[1]; а иж ведал цудности жоны его, припадши на него з великостю неприятель, много ихъ поразил и жону его кгвалтом взял. Он теды з малым збегши до замковъ Александровых и пошол до Александра — просит его, абы ему даль против цареви евроцкому помочъ. Тогды сторожи, котории замку стерегли, иняли его и привели перед Птоломей, который был по Александре второй. И рекль ему Птоломей: «Хто-с ты ешь?» А он отповедалъ: «Естем сын царевой Кондакеи». Рекль ему Птоломей: «Для чого-с тут пришол?» Он отповедал, яко был огорнен от царя евроцкого, а яко ему гвалтом жону взял. Слышачи то, Птоломей казал его задержат, а вышедши з гмаху своего, шол до палацу, где Александеръ спаль; а уже была темна ночь. А вшедши до ложницы, обудил Александра и все ему объявил, што ему Кондаулос поведал. Услышавши то, Александеръ рекль: «Воротисе на столець твой, а взложи на голову твою корону, а сяд яко цар, а поведайсе быт Александром, а прикажи, абы перед обличност твою пришол Антиохъ — в том теды по мене пошлешъ. А коли перед тебе прийду, будешъ мне перед тым росказовал, хто тебе тое поведал. Потом мене будешъ пытал под особою Антиоха, што бых с тым мель чинит, радячи — мне прикажешъ». Вышедши, Птоломей все, што ему приказал Александеръ, выполнил.

Станувши перед ним Александеръ, пытал его Птоломей, если бы што з того хотел учинит. Отповедал Александр, где стоял Кондаулос: «Цесару великий, если се *то* подобает маестатови вашему, поеду я з тым млоденцом з стороны вашои, а дам знат цареви евроцкому, абы ему без замешканя жону его

Але иж не хочемо твоему маестатови се противит, шлемы Амонови, богу.

воротил; чога если не буде хотел учинит — место его заразъ запалимы». Слышачи то, Кондаулос учинил ему почестност, мовечи: «О наумдръший Антиоху, слушно бы, абы поживал царской короны!».

Потом, коли выехали з Кондаулосом вночи до места царя евроцкого, тогда ихъ местский сторожи спытали, котории бы были. Александр отповедал: «Кондаулос есть и Антиохъ. Приказуе вам Александр, абы есте казали воротит жону Кондаулосови; а если того не учините, тогда ⁴⁰ ваше место запалимы, аж припадет навалност збройного люду». Услышавши то, люди места онога зараз выламали двери до палацу царского, а взявши гвалтом жону Кондавლოსову, зараз ему ю выдали. Тогда Кондаулос рекль до Александра: «Мой намилший Антиоху, прошу тебе велми, абыс зо мною перед обличност матки моеи ехаль, абы за тую честь, которую-с мне учинил, тебе даровала». Коли то услышал Александръ, был тому радъ, прето ижъ жедал видет царевую и еи место. Рекль Кондаулосови: «Поедмы до цесара Александра, а проси мене у него, а такъ всю волю твою выполню». И сталосе такъ; взявши дозволене, ехаль з Кондаулосом Александръ.

Коли такъ в дорогу ехали, пришли на высокии гори, котории праве переходили оболоки. Там же на них видели велми высокии дерева, подобны кедровому, на которих были яблока. Котории видячи, Александръ дивовалсе велми. Видели теж винныи деревка, маючи грона невымовне великии, которого бы грона один ч[е]л[о]в[е]къ понести не могль; также теж и орехи, маючи овочъ великий, яко малыны^а; а там была незличоная великост малпъ.

[П]отом, идучи, пришли к месту Кондакеи-царицы. Коли услышала царица, ижъ еи сын Кондаулос добре¹¹ здоровый весполкъ з жоною ворочалсе к месту, а яко тежъ посоль Александров з ним ехаль, урадовал[а]се велми; а убравшисе в царский шаты, взложила на голову свою корону золотую велми коштовную¹², вышла против имъ весполкъ з паны своими перед палац свой. Была тая царица велми оздобна. Коли ю видел Александр, виделосе ему, яко бы магку свою Алимпияду видел. Палац ей был велми коштовный, а счит его от золота и от перел ясел.

¹⁹²Теды вступил Александр веспол з Кондаулом до палацу, где были ложи з чистого золота справлены; а вес оный палацъ был з золота и з камня онихионового велми коштовного, столы

^а малыны (лац. malenus) — дыні.

також и лавы были з камени змарагдового и аматистового. Филляри онога палацу и ложницъ были з камени порфирионового³¹. Мела оная царица возов военныхъ, острих железъ наполненныхъ, и слонов велми много. Под оным палацемъ роскошная река плынула, ясна, яко кристаль. Того дня годовал^а Александр з царевою веспол и ⁴⁺ зъ еи сыны.

⁴⁰ ^{альб.} [П]отом другого дня, взявши царица Александра за руку, ввела его самого до ложницы, которая была золотом и дорогим камнемъ прихандожона. А такъ, переходячисе з ним, вошла з ним до иншого гмаху, который был збудован з дерева еванового чорного, з бусиного и з кипарисового. А той гмах был поставлен на колах през чернокнижство, и от двадцати слоновъ, з камня ритых, был вожонъ; также и люди были на то справлены з камня чернокнижством, котории такожъ ходили.

Коли Александръ почал входит до того гмаху, заразом се гмах онъ порушил а почал з ними ходит. Александръ се здумель, а дивуючисе, рекль царевой: «Бы таковыи речи у нас были видены, заправды бы были велми коштовны». Отповедала царевая: «Правду мовиш, Александре. Болшей бы у греков, нижли у индеов, были дивны». А коли услышал имя свое, замутилсе велми, а его обличе почало бледети. Тогда ей рекль: «Пани, Антиох мое имя есть, не Александр!».

Царевая рекла: «Слушной тебе есть Александръ!». А мовечи то, узьяла его за правую руку и увела его до иншой ложницы, а там ему указала его образъ, на кортыне намалеван, и рекла ему: «Александре, знаешь той образъ?» Коли его Александръ видел, почал се боят и теж блядети. Рекла ему царица: «Для чога се зменила барва твоя, сказителю света ¹⁺? А тепер, кром поражки люду и кром отповеди, впадаешъ в руки Кандокеи-царевой. Ведай певне, ижъ ч[е]л[о]в[е]къ або сердце ч[е]л[о]в[е]чое жадным обычаем не мае се в пыху подносит, бо коли счасливост всякая ч[е]л[о]в[е]кови есть дозволенна, зараз и противност ему буде зготована». Слышачи то, Александръ, скригитаючи зубами, погледал на все стороны. Которому царевая рекла: «Чому се самъ в себе гневаешъ а смутен есь? Што тепер моць и сила твоя поможе и цесарская хвала може быт пожиточна?» Александръ отповедал: «Для того мне есть гневно, царице, ижъ меча не маю». Царица рекла: «А коли быс мечъ мель, што быс учинил?».

Александръ отповедал: «Для того, иже-м се доброволне выдал, тебе первой забивши, потом бых сам себе забит не омешкал». Царица от-

^а Ad marginem: *бенекто[вал]*.

поведала: «Рекль есь яко мудрый пан, а всяко ж се не смути, бо добрая послуга хвалебной заплаы пожадае и потребуе. ^[41] А иже-с выбавил жену Кондаулосову з рукь царя евроцкога, теды теж тебе выбавлю з рукь поганскихъ; бо коли бы ведали о твоёмъ пристю — забилы бы тебе, прето иже-с Пора, царя индейского, власными руками забилъ; абовемъ жона сына моего Каротера дочка была Порова». А рекши то, узяла его за правую руку и ввела его до палацу, и рекла до своих сынов: «Намилейшии сынове мои, тому рицерови Александровому приязнь домовую и гостинную укажете, бо он ку вам приятельский скутокъ показал».

Отповедал Каротер, молодший сын: «Матко милая, правда то есть, ижъ его Александеръ послал до нас и жону брата моего з рукь неприятельских выбавил, але жона моя приводит мене на то, абых его забил». ^[1+] Царица Кандокея отповедала: «А што бы-смы з того за славу одержали, коли бы-смы его в таком упадку забилы?» Услышавши то, Кондаулос рекль до брата: «Той мене выбавил и жону мне приворотил, хочу его теж аж до замков цесарских в здоровю приворотит». Которому Каротеръ рекль: «Што то мовишь? Хочеш, абы-смы на том местцу от мечов сполне померли?» Кондаулос рекль: «Я не хочу, але если то хочеш мет, готов есмь то учинит». Видечи то царица Кандокия, иж се хотели бит сынове ей, велми се засмутила, а узявши Александра за руку, отвела его на сторону и рекла тихо до него: «Для чога тепер в той справе мудрости своєї не указуешъ, абы се сынове мои з собою не били^а». Которой рекль Александеръ: «Допусти мене мовит з ними». А она ему дозволила.

Коли пришол Александеръ к ним, рекль Каротерови: «Если бы ты мене забил, жадной ^[2+] хвалы з того не мелъ; мае цесар болших княжат, а для того з смерти моеї не смутил бы се. Вериш ли тому, иж коли бых был мил Александрови, теды бы мене в руки твои не послал?» ^[3+] А так *по оной розмове* згодилисє з собою ^[4+]. Потом царица Кандакия возвала до себе Александра и рекла ему: «Добро бы мне было, коли бых уставичне перед моима очима тебе видела, бо бых з тобою над всеми неприятельми моими звитежство одержала». А рекши то, принесла ему корону золотую, каменми велми коштовны[ми] окрашону из дияментов, зас ему дала шату невымовне коштовную ^[41^{адв.}] цесарскую, з золота уткуваную велми мистерне, теж каменемъ дорогим и перлами прихандожоную. А поцеловавши его, пустила его в дорогу доброволне.

^a У рукапісе: *были*.

Выехавши Александер оттамтоле з Кондаулом, ехали в дорогу целый день ^[1+]. И, пожекнавшисє з Кондаулом, воротилсє ку своимъ.

[Д]ругого дня, рушивши войско, тягнул през некоторый падоль, который был полон великих ужов, котории мели на головах якобы короны смарагдовыи. Тыи то ужове живилисє перцемъ и лязуром, бо се тое там родило ^[2+]. [П]отом, рушивши людъ, приехалъ до некоторого местца, где там велми много дивной гадины было, котории мели головы и копы[та], якобы вепри; а *копыта* были широки на три стопы; которми рицество Александрово поражали ^[3+]. З тыми ж се помешали грефовє, котории з великой прудкости в тварь рицером се метали; а таковой были моцы, ижъ рицера з конем переворочали. Александеръ теды, боячисє, переижчал и туды и сюды и потвержалъ рицество свое; а такъ ихъ стрелами и волочнями мужне перевитязили. Умерло в том воеваню людий двестє и осмь.

[О]ттамтоле притягнул Александер до некоторой реки велми великой; а была вшир на 12 стаян, а на берегу было тростины полно высокої ^[4+]; которую видячи, Александеръ приказал рицером *своим*, абы з ней чинили лоди а оболокали скорами, абы в них оную реку переижчали. [Л]юдъ, который за рекою был, слышачи о пришествю Александровомъ, принесли ему ^[5+] *розмаитыи дари*. Были там в той реце панны ^[6+] велми оздобныи, котории мели волосы сличныи аж до костокъ. Тыи панны, коли видели люди чужоземцы, през реку плынуции, хватали их; а ухвативши якого мужа, вели его до тростины, а там з ним чинили телесный скутокъ аж до умореня. Которих гонячи, макидонове ухватили две, на котормх се тело белело, яко снегъ; были высоки на 10 стопъ, зубы мели, яко пси.

^[93] [П]отом едучи, Александеръ удалсє мало в сторону всходу с[о]лнца, где нашли людъ нечистый а на войзреню срогий, котории ^[42] пошли з поколения сынов Афетовых^[94]. Александеръ, видячи ихъ нечистост и невымовную плюгавост, встыдилсє ихъ и бридился ими, бо они вси гадины, яко ест^[1]: псы, мышы, ужи, здохлину, также плодъ, который недобре се еще выполнилъ, и выпоротки з животов зверят смродливых, умерлых людий не ховали, але ихъ ели. Коли то все видел Александеръ, што они злосливе и неслушне чинили, боячисє, абы коли не вошли до Земли Святой, абы ей не заразили своим смродом и плюгавством, просил бога всемогучого, абы велель^a злучитисє двом горам,

^a Ad marginem: *каза[л]*.

котарыі там былі межы всходом с[о]лнца а межы стороною полночною. А такъ приказуючы, собрал ихъ жены з дѣтми и зо всеми их наметы ^[2+] и загнал ихъ межы гори ^[3+], где нимах ани *вхожѣня оттаттоле, ани выхожѣня* ^[4+]. Для того теды почал просит Бога всемогучога Александерь, и выслушал его прозбу. Приказал богъ всемогучый горама двама, которих зовут Увера и Каспа¹⁹⁵, а злучившисе до себе яко на 12 локот; справил межы ними ворота великии медяныи и змоцнил ихъ ассуром ^[5+]. Ижъ коли бы ихъ хотели отворит — не могут ани жадным железом, ани огнем, бо коли огонь учинит хочут [у] браны — заразом згасне ^[6+], ижъ оттоле жадным обычаем выйти не могут. Аж коли буде Бог хотел, в дни остаточный^а выпустит ихъ на тот светъ, водлуг повести Езекеиля-пророка, которий такъ мовит: «В ден остаточный скончѣня света выйде Гогъ и Магогъ в землю Израилскую¹⁹⁶. Котории сут люди и цареве, котории замкнулъ Александерь Великий в сторонах всходу с[о]лнца и в сторонах полночных, то ест: Гогъ и Магог, Мосах и Тувал, Аногъ, Агегъ, Атенал, Гей, Ливий, Куней, Фарилей, Тевей, Ламарх[и]ан, Хахамий, Амагартъ, Аргимардъ, Алянъ, Кинотефалий, Каривей, Тасвей, Филосонити, Ануфаги, Аркеней и Салтерей¹⁹⁷ — тыи сут 24 цареве в том замкненю межы горама». ^[7+]

¹⁹⁸[Р]ушивши людъ Александер и приехалъ до моря Акиянског¹⁹⁹, и ехалъ над берегом моря против стороне, где с[о]лнце уставае в Козорожцу знаменю небесном. А едучи през 40 дний, пришли ₄₂^{алб.} ажъ до мора Чирвоного а там свои наметы розбили. Была там гора велми высока, на которую коли вшол Александерь, виделсе ему, яко бы близко неба был. Теды умыслилъ в своем сердцу справит то, якъ бы его грифове могли поднести на высокост поветря. А зступивши з гори, приказал возват до себе столяров, и казал столецъ велми дивный справит а ланцухи железными моцне звязат, абы такъ беспечней в нем могль седег. Потом приведено грифы; казал ихъ моцными ланцухи увязат при оном столцу ^[1+]. А так грифове, мнимаючи, абы мели досягнути оног мяса, великим пудом поднеслисе зъ Александром вгору. На такуюю заправды высокост взлетели, ижъ Александрови виделсе округъ света, яко бы гумно^б, на котором збоже молотят; а море се ему видело, яко бы смокъ, в коло ^[2+] звитьй. Потом божая моць затмила грифы, ижъ коли мнимали на высокост летет — на нискость земли ступовали. А так потом

^а Ad marginem: *последни[и]*.

^б Ad marginem: *токъ*.

пали на одно поле, далеко от войска, яко бы могль убежат през 15 дний; а не мель жадной образы во оных кратках железныхъ. А так ледве з великою працою до войска пришол.

²⁰⁰[П]отом то вошло в сердце Александрови, абы могль досягнут глубокости морской а там абы оглядал розмаитыи рожаи рыбы, морских дивовъ. Тогды приказал жегляром до себе прийти, а казал имъ справит судъ який з скла велми ясног, такъ ижъ през него преглядал все. Коли се то стало, казал онъ судъ на ланцуху велми долгом увязат а рицером моцным держат; а онъ, коли вшол во он судъ, казал себе заперет дверцама, а смолоу залит, а такъ се пустил в глубокост морскую. Будучи там, видел розмаитыи рыбы и розныхъ фарбъ; маючи некотории способъ зверят земских, котории по земли в глубокости морской, яко иншии бестыи^а, ходили и ели там овочъ з дерев, котории се в глубокости морской множили. Велерибове тежъ и иншии рыбы великии приходили до него, а потом утекали. Видел там и иншии дивы розмаитыи, о которих жадному не хотель поведат — для того, ижбы се людем видели быт неподобны ку увереню. Потом, коли се час выполнил его мешканя в мору, о котором был перед тым назначил рицером ₄₃ своим, вытягнули его наверхъ.

[П]отом ехали над берегом моря Чирвоного, а там се положили на одном местцу, где нашли некотории зверята, маючи на голове кости карбованыи, яко пила, которою трут, а остри, яко мечъ, которими окрутне поразили людъ Александров, такъ ижъ тежъ тарчи пробивали; звано ихъ однорожцы. А побили ихъ 8 550. ^[1+]

[П]отом, рушивши *людъ*, розбили наметы на местцу, где было риноцефалов велми много, котории мели шии, подобны конем, и роги великии, зубы также, а зъ усть окрутне поломени выпускали. Коли узрели людъ Александров, порушилисе гвалтовне против имъ. Александер теды, проежчаючисе туды и сюды, тешил рицери свои, абы в таком воеваню не ослабели; а всяко ж в том згнуло немало рицеров, але побили много риноцефалов.

²⁰¹Рушившисе *Александръ* з войском, воехали в некотории падолы и в поле, а там се положили. Мешкал там Александерь з людом през колка дний, прето ижъ его конь Дучефаль был велми хоръ, а такъ потомъ здохль. Коли Александер видел коня здохлого, невымовне его жаловал, для того ижъ его выбавлял з розмаитых а трудных небеспечностей. И казал ему справит

^а Ad marginem: *зверята*.

гробъ великий; там же на том местцу место збудовал, которое на паметку своего коня мяновал Дучефалень²⁰².

²⁰³[П]отом *Александръ* оттоле рушившисе, притягнул к реце, которую зовут Тиръ. И забежали ему там люди онои земли, ведучи ему в дари слонов пят тисечий и возов острих военных сто тисечий. Ехавши оттамтоле и притягнули до палацу Ксеркса, царя перского; а там во оном палацу нашол ложницу, цудне справлену. Были теж там птахи белыи, котории чинили знаки з людей немочных: коли смотрели в твар немочному, тогды повстал з немочи, але если не хотели смотрет — без вонтпеня такой умерль.

[Р]ушившисе оттамтоле, ехал до Вавилонеи, которую под свое панство подбилъ, а забивши царя вавилонского, оставил тамъ старосту своего, Навозардана. Там же, в Вавилонеи, през семь месяцев ажь до своей смерти спокойне мешкал.

⁴³^{альб.} [Р]осказал писат листъ до Алимпияды, матки своеи, и до Аристотеля, научителя своего, о воеваню и о небеспечностях розмаитых, котории во Индеи терпелъ; також и о великом буреню, которое^a со зверми и з розмаитыми дивы меваль.

[А]ристотел також ему отписал на той лист тыми словы:

«[Ц]ареви над цари великому и пану над пануючими, Александрови, Аристотел, — поклон свой вам отдаваю. Кгды-м на ваших листех воеваня розмаитыи читал, велми се есмъ здумель, а з того почал есмъ мыслит, иж в себе маешь некую частку божества: видел есь и того-с се покушал, чога бы ч[е]л[о]в[е]къ телесный не смел се покусит. А для того великий а неизмененый дяки даваю всего округу света створителеви. Все еси переви-тежилъ, жаден се спротивит маестатови твоему не могль. Бл[а]г[о]сл[о]вени для того сут княжата твои, котории тебе в такъ великих¹¹ утисках наследовали».

[П]отом того часу Александр казал справит в Вавилоне маестат золотый, которому подобен не был найден на свете; бо так много золота были принесли з собою зъ Индеи и з Персеи грекове, иж е мели за ледашто¹².

Казал теде учинит оный столецъ на^b локот высокий, а през 12 стопнев мармуровых вступовано на него. Был вел[ми] коштовне и мистерне справлен на 12 филирех золотых, котории маестат оный столпы^c толко руками держали, а над каждым образом¹³⁺

^a У рукапісе: *коториш*.

^b Тут у рукапісе лакуна для лічбы.

^c Ad marginem: *образы*.

были написаны имена¹⁴⁺ княжат Александровых. Самъ столец оного маестату был з смарагду, а стены его з топазиона; по всех стопнях были коштовное камене всякого рожаю¹⁵⁺ вправлено; зас наверху был камен велми сличный чирвоный, который такъ в ночи яко и во дни светил. А по всем маестате были образы^a въ округи справлены, над которими были римы написаны грецкими литерами¹⁶⁺, то ест имена всехъ земель, котории служили Александрови.

Потом теж казал корону золотую справит,¹⁷⁺ рожаев всякого каменя невымовне коштовного, а на^b ней казал учинит титул литерами грецкими¹⁸⁺ тым обычаем: «Всход и Заход, Полночь и Полудне мне служат».

[К]оли такъ Александръ мешкал в Вавилонеи спокойне, не-которая невеста породила сына велми дивного, который от головы аж до пупа⁴⁴ был способу людского, але зас от пупа аж до ногъ мел подобенство розмаитых бестый; а был живый. Оная теде невеста, прикривши оное деля, несла е потаемне до Александра. Которое коли узрел, велми се ему дивовал; и казал зараз возват до себе вещька, и указал ему оный див. Вещокъ, видечи оный див, воздхнул а жалосливие рекль: «Цесару великий! Пришол час, иж уже з того света маешь зыйти». Которому Александр: «Поведай мне, — *мовит*, — яко?» Отповедал вещьокъ: «Цесару великий, половица тела, которая мае подобенство умерлого ч[е]л[о]в[е]ка, которую-с видель, знаменуе тебе, который маешь поднят упадъ смерти; а зас другая половица, живая, розмаитых бестий, — цари, котории по тебе будут, указуе; а такъ они вси за ништо будут стоят прировнанемъ высокости твоей и маестату твоего». Александръ, то слышачи, сталсе велми смутный а плачучи горко, тое мовил: «Иопитер, боже наивысший, для чога-с дни мои в малом часе постановил?! Слушне то бы было, абых еще должей, *должей* был живъ, абых выполнит могль великийи речи, о которих мой умысль мыслил¹¹⁺».

[Т]ого часу был некоторый ч[е]л[о]в[е]къ в Македонеи, именем Антипатеръ²⁰⁴, сын Иозанов, который се сприягль з множеством людей, абы забили Александра. Але того не могли учинит, бо Алимпияда, матка Александра, многократ мовила тому Антиратрови, абы се выстерегал от велможности Александрови¹²⁺.

^a Ad marginem: *балваны*.

^b У рукапісе: *не*.

²⁰⁵[П]отом теды Антипатр умыслил през ядъ Александра стратит; а пошедши до лекара добре умеетного и купилъ у него трунокъ велми ядовитый, которого жаден кубокъ задержат не могль, але в железный слоекъ вылили и даль его Косандрови²⁰⁶, сынови своему, и послал его на службу до Александра. И научил его такъ, абы се змовил з братом своимъ Ровоасом и умыслили, якъ бы той трунокъ подали Александрови. Был той Ровоас, або яко иншии мовят, Иуль^[3], в летехъ млоденець, которого Александеръ велми миловал. Придалосе тего часу, ижъ его Александер в голову ударил без вины, а для тоеи причины Ровоас, жалостю порушоный, ку его смерти, *порушоный*, призволил.

^[44]^{алв.}[П]отом, коли Александер справовал велики угоды там же, в Вавилонеи, а на них вси княжата зо всех сторон казал возват. Коли Александеръ дня умовленого на угодах седелъ з своими княжаты, и были велми веселы, Ровоас, которий перед Александром служил, наполненный злои мысли, взял слоекъ^[1] от своего брата Кассандра и вложил яду на пазногот великого палца²⁰⁷; а такъ, коли мел подат вино з кубком Александрови, палець оный в вине омочил.

Александер, коли себе подвеселил, тым болшей питя пожедал. Ровоас теды Александрови золотый кубокъ зъ ядом подаль. Коли то Александеръ выпил, заразом голосом великим зывал, мовечи «Допоможите! Допоможите!», а склонивши *голову* на правую сторону, здалосе ему, яко бы мечем его утробу прободено; а здержавшисе маленко, стерпель болесть и повстал от угодов, мовечи: «Прошу вас, будте веселы!». Они се теж не меней засмутили, повставши от столов, стояли вси перед ним, абы такъ dokonчене видели. Александер потом вшол до ложницы и шукаль якого перка, абы, впустивши в горло, могль бы взятый ядъ выкинут^a. Кассандеръ зас подал ему перо, тым же ядом помазано; а он впустивши перко в горло, абы могль скинут. Тым болшей принятый ядъ почал его мучит. Тогда казал некоторому, абы отворил палацовыи двери, котории были ку реце Ефрат, а такъ онои целой ночи не спал.^[2+] В том Роксана, жона его^[3+], облапляючи, его целовала и плакала велми ревно, мовечи: «^[4+] Если уже конец живота твоего, прошу, розсуди вжды нас!» Заразом воззавши Симона, писара своего, казал се вести до вечерницы, а зобравши вси княжата свои, казал писат тестамент:

²⁰⁸«[А]ристотелю, намилший научителю нашъ! Просимы тебе, абыс з нашего скарбу роздалъ межи жерць^b египетский,

^a Ad marginem: *зблеват*.

^b Ad marginem: *попы*.

котории при церквахъ служат, тисечу фунтовъ золота. Але иж за живота моего мыслил есми, которий мель пановат по смерти моеи, сторожь тела моего и рядител вашъ нехай буде. Тестамент мой завжды перед очима мейте. Зас если Роксана породит сына, нехай поживае панства и цесарства нашего, а имя ему якое хочете дайте. А ^[45]если девку, нехай макидонове выберут себе царя, а она нехай ему буде дана за жону. Роксана, жона моя, нехай буде волна во всем панстве моем. Птоломей Египет нехай справует²⁰⁹; а Клеопатру, которую был отецъ мой пошлюбил себе за жону, нехай возме за малжонку; а над то над всеми княжаты под всходом с[о]лнца аж до места Бактры нехай одержит князство и в царстве Перскомъ нехай пануе. [К]леотер Муринаго панства нехай поживае. Антиох — в Сиреи аж до замкнена Гога и Магога. [А]рридеус нехай держит пелопоненский права. [А]ртистус нехай держит Индею. [С]елевкей, то ест Неханор, Селевкею нехай пануе и Елеспонт нехай держит²¹⁰. Измагас — Угорское царство²¹¹. Алус — Армению. [Л]иохус — Далмацею и Сикилею²¹². [С]имон, писар мой, — Каппадокеею и Пелагонею²¹³. Кассандер и Ровоас нехай держат аж до реки Соль²¹⁴. Антипатер, ихъ отецъ, в Киликеи нехай пануе».

Коли той тестамент был написан перед Александром,^[1+] тогды по всем свете был рознесенъ голос о смерти Александровой. В той же часъ приехали вси макидонове з земли своей и пришли^[2] до двору Александрового^[3+]. Коли то услышал Александеръ, казал себе вынести на ганокъ. Потом отворено улички, и приказал Александеръ, абы вси макидонове пред него пришли. Коли се зошли до него, тогды их почал напоминат, абы вси спокойне жили. А макидонове зывали с плачем: «Цесару великий! Устав то межи нами, хто по смерти твоей мае нам розказоват!». Александеръ *рекль*: «Мужеве макидонский, кого-колвекъ хочете метъ, того потвержаю». А они отповедали одностайным голосом, абы имъ выбрал Пердыку, которий перед тым был имъ бурмистром. Тогды розказал Пердыки перед себе возват а ему все царство Макидонское поручил, и дал ему Роксану, жену свою, и все рицество ему поручил.

[П]отом почал вси макидоны каждого з особна целоват, а вздыхаючи, плакал горко. Был на оном местцу плачь такъ великий, ижъ яко гром был слышан.^[4+] Бо вси макидонове великим голосом плачливе зывали: «Лепей бы нам было всим померет, нижли видет^[5+] перед нашою обличностю умираючого! Вемы то, ижъ по смерти ^[45]^{алв.}твоей наше царство буде распорошено! Беда ж нам, нужным^[1+]! Где проч от своих макидонов отходишь, пане нашъ милый Александре?!!»^[2+]

[В] той же час паслал Александеръ до Афин корону золотую до капища Аполонового и шату золотую, велми коштовную, и столець золотый.^[3+] Приказал тежъ Птоломееви, абы во Александрии золотый гроб ему даль справит, а такъ заразом перед всеми видячими умерль.

[К]оли Александеръ умерль, княжата поднесли тело его и прибрали е в шаты царский, а взложивши корону золотую на голову его, положили его в возе цесарскомъ, которого кнежата сами собою везли от Вавилонеи до Александрии^[4+]. *Вси* рицери Александровы, идучи до Александрии, *ревно* плакали. Потом учинили погреб знаменитый, а поховали тело его в гробе высокок а мистерне справленом и велми коштовном.

²¹⁵Быль Александер стану середнего, долгои шии, очью ясных, ягоды обличя его ку ласковости мерной запалены, и иншии члонки его были почестностью окрашены. *Был жив 35 летъ, двадцати летъ началъ валчить, а 12 летъ мужне воевал*²¹⁶. *А подбивши все поганство под свое панство, мало што опочинул. Народилсе м[е]с[е]ца стычня, а умерль априля.*^[5] Збудовал *есть* 12 местъ, в которих до тых часов^[6+] мешкают.

²¹⁷Первое место — Александрия Ипусвита, вторая — Александрия на Пипере, третья — во Египте, четвертая — во Орпехъ, пятая — самая Александрия столечная; Александрия в Скитех, Александрия на Крупиде-реце, Александрия на Трояде, Александрия в Вавилоне на Тигре-реце, Александрия на Масагите, Александрия на Головах Конских; Александрия, где забито Пора²¹⁸.

*Авторъ тоеи повести Александровы, именем Арияна*²¹⁹, *ученикъ был Епиктита-философа за часов Нерона, цесаря римского*²²⁰, *которий, подобно, також перекладад з повестей з иншихъ, абовемъ уже было по летах многихъ.*

Конецъ «Алексадрей».^[7]

Тэкст падаецца паводле рукапісу РНБ Ф. XVII, № 5, арк. 1 — 45^{алв.}. Памылкова аркушы 73 — 76^{алв.}, якія з'яўляюцца працягам «Алексадрей» паміж арк. 5^{алв.} і 6, знаходзяцца ў канцы змешчанай тут жа аповесці «О начале Тройском». Асноўнай крыніцай гэтага спісу паслужыў польскі пераклад рамана (W Krakowie, 1550; 2-ое выд. 161 г.), паводле якога падаюцца разыходжанні і спасылкі ў каментарых (НА або НА, *titulus*).

АСНОЎНЫЯ РАЗЫХОДЖАННІ З ПОЛЬСКИМ ТЭКСТАМ 1550 Г. ВЫДААННЯ^a

HISTORIA O ŻYWCIE Y ZNAMIENTYCH SPRAWACH
ALEXANDRA WIELKIEGO, KRÓLA MACEDOŃSKIEGO,
KTÓRA W SOBIE WIELE PRZYKŁADÓW CUDNYCH ZAMYKA,
KAŻDEMU RYCERSKIEGO STANU CZŁOWIEKOWI KU
CZYTANIU POŻYTECZNA Y POTRZEBNA.

Historia o wielkim Aleksandrze, krolu macedońskim i o jego bojowaniu.

[2^{алв.}] 1.+Jakoż rzekł, mistrzu, wezmi | 2.+i począł ją chciwie całować, a w tym całowaniu etc.

[3^{алв.}] 1.+i jej żywot wielkie był dręczon | 2.+krolowa

[4] 1.+Tego też czasu we Włoskiej ziemi części z obłokow upadały. | 2. *xumprost* — chutkość

[4^{алв.}] 1.+Aleksander rzekł: — Chcę tego doznać. — Anektanabus odpowiedział: — Wiem zaiste

[5] 1.+z więtszej strony barwy przypalanej.

[73] 1.+ mieczem

[74] 1. *абы ю собе одержал* — ją z sobą wiodł a onę otrzymał

[74^{алв.}] 1.+ojca | 2. *можнейших* — bojowników

[75] 1. *своолных* — krnąbrnych

[75^{алв.}] 1.+ w Egipcie | 2.+zaprawdę mężnie

[76] 1.+chcieli posłać Meleagra do krola Aleksandra, aby przybieżał do nich na pomoc, ale ich rady nie przyjmował Meleager. Gdy tak walczyli z sobą, Samson zabił od Bitiriona, a macedonowie, wielkim ogarnieniem nieprzyjacioł uciśnieni, już niejako ustawali. Co bacząc, jeden z nich

[76^{алв.}] 1. *выбил* — zhańbił

[6] 1.+Tetragrammaton | 2.+a imię boże, ktore napisane widział, pochwalił

[6^{алв.}] 1.+abo biskupstwa

[7] 1.+ledwie

^a Разыходжанні беларускага тэксту з польскім падаюцца па: *Historia o żywocie i znamientnych sprawach Alexandra Wielkiego (1550)*. / Wyd. J. Krzyżanowski. Kraków, 1939. (*Biblioteka pisarzy Polskich*, t. 86). У квадратных дужках тлустым вылучэннем пазначаны адпаведны аркуш беларускага рукапісу. Парадкавымі лічбамі ў межах кожнага аркуша — словы, выразы або сказы, якія ў беларускім і польскім тэкстах маюць адрозненні. Пасля знаку + падаюцца словы, выразы і сказы польскага тэксту, прапушчаныя ў беларускім перакладзе.

[7^{alb.}] 1. жадной хоти ображэня — dowcipności

[8] 1. валчит, жадной славы не одержиши — dopełnić bojowanie, nic nie otrzymasz

[8^{alb.}] 1. наболших — nawierniejszych

[10] 1.+«Wziął a jadł, mówiąc wielkich, ale małych» | 2. +żadnym obyczajem | 3.+Potym stamtąd jechał do Sawiniej, która krom żadnego przeciwienia, poddała się mu | 4.+która Stamadro jest rzecona, której rzeczki szerokość na piętnaście łokci | 5.+z około stojących, imieniem Dokomiktus | 6.+ twoich czasow

[10^{alb.}] 1. и коний нам не треба — nie będzie nam pożyteczna obfitość koni | 2. Далей у беларускім рукапісе пропуск:

+Jako Aleksander przyszedł do kościoła Apollinowego, który Aleksandra wezwał Herkulesem

Potym z zastępy swemi przyszedł na miejsce, które zwano Lukrus, gdzie tam wiele żywności i pastwisk zwierzęcych nalazł. Potym zoną ruszywszy zastępy, przyszedł na miejsce, które jest rzeczzone Tragacintes, i rozbił tam namioty swoje i wszedł do kościoła Apollinowego, a chciał tam ofiary czynić bogom i boskie odpowiedzi wziąć, ale mu powiedziała panna, która była kapłanem w tym kościele, imieniem Zochora, iż nie była godzina odpowiedzi boskiej. Drugiego tedy dnia przyszedł Aleksander, a tam ofiary czynił; natychmiast go wezwał Apollo: — Herkule, Herkule! — Odpowiedział Aleksander: — Czemuś mię Herkulesem nazwał? Teraz zaprawdę baczę, iż twoje odpowiedzi są fałszywe.

[11] 1. И так оное место было внивец оборочено. — Гэтай фразы няма ў польскім тэксце. Далей у беларускім рукапісе пропуск:

+Był tam niekto człowiek między wojskiem Aleksandrowym, Sistorus nieprzyjacieli; ten się weselił, widząc miasto tak spustoszone. Ale niekto muzyk miejski, imieniem Iswimea, widząc upadek ojczyzny swej, padł przed nogi Aleksandrowe, natychmiast począł płaczliwie a rzewno śpiewać, mając nadzieję, aby miał Aleksandra [poruszyć], iżby miastu miłosierdziem był skłonion. Weźrawszy nań Aleksander, rzekł: — Dla czego mię tak usilnie prosisz? — Iswimea odpowiedział: — Abych mógł umysł twój ku miłosierdziu skłonić. — Słyszając to Aleksander rozgniewał się barzo i przykazał mury miejskie rozrzucić z fundamentow. Potym stamtąd poruszywszy zastępy, ciągnął dalej. Ktorego naśladował niekto ślachcic onego miasta, imieniem Ditomatus; a Tebei, którzy zostali po pogorzeniu miejskim, prosili odpowiedzi od boga Apollina, którym odpowiedział Apollo, mówiąc: — Ten, który miasto tebańskie zbuduje, trojaki zwycięstwo otrzyma, a dostąpiwszy trojakiego zwycięstwa, natychmiast nasze miasto sprawi na pirwszy sposób. | 2.+ktoregosmy przed tym mienili

[11^{alb.}] 1. которий теж был приворочен до Тевеи-места. — Гэтай фразы няма ў польскім тэксце. Далей у беларускім рукапісе пропуск:

+Rzekli jemu woźni: — Opowiedz nam imię twoje! — Ditomatus rzekł: — Stradający miasta jestem rzeczcon. — Słyszając to, Aleksander rzekł: — O namilejszy bojarzynie, dla czego jesteś stradający miasta rzeczcon? — Ditomatus odpowiedział: — Wielki cesarzu, przed tym królewskiej dostojności pożywając, miałem miasto namienione, ale gdyś cesarstwo przyjął, takżeż już miasta stradał. — Tę odpowiedź zrozumiałwszy Aleksander, baczył, iż o Tebanoch mówił, i rzekł do woźnych: — Wołajcie, aby Tebańczyk miał przywrócić miasto tebańskie.

2. +który go złożył z księstwa jego. Ateńscy panowie słyszając to, rozgniewali się barzo, mówiąc cięższe rzeczy sprawić przeciw Aleksandrowi, jeźliby Straksagony nie przywrócił na księstwo. | 3.+Słyszając to, co Atenowie mówili

[12^{alb.}] 1.+ a radę Demostena, mówiącego, aby się przykazaniu Aleksandrowemu nie sprzeciwiali. A wszakże | 2. +a za nie wiecie, iż Tebanowie przeciw nam zbroję podnosili, słusznie też wzięli zapłatę swoją, a wy też, mając złe sumnienie przeciw nam, jużście nas winne uczynili, iżesmy Straksagonę z państwa złożyli, który ciężko przeciw majestatowi naszemu ciężko wystąpił. | 3. Будте ж теды потвержени и веселы — Bądźcie, abowiem od nas żadnej ciężkości nie uznacie

[13] 1. +i jednostajnie mówili: — Nie masz ludu mdlejszego, jako są Atenowie, którzy się bali nawałności Aleksandrowej; ale my siły nasze mężnie okażemy! — A rzekszy to | 2.+a niektorzy też z nich, wstąpiwszy w łodzie, przeciw jemu wyjeździli na brzegi morskie | 3.+Aleksander, syn Filipow i królowej Olimpiej | 4.+tak siły wasze ukazujcie, jakobyście od nas godną cześć otrzymali. Dla tego wam mocnie | 5.+czego jeśli nie chcecie uczynić, będziecie się sami winować, gdy zwycięży Aleksander. | 6. абовем нектории з них, вступаючи в лоди, против ему выежчали на береги морских. — Гэтай фразы няма ў польскім тэксце. | 7. о горла, а он дал им волност — aby nie byli poimani. Далей у беларускім рукапісе пропуск:

+Odpowiedział im Aleksander: — Przyszedłem do was cichy, a nie chcieliście mię spokojnie przyjąć, popalone są wasze łodzi i zubożało miasto. Izalim wam nie mówił, abyście rąk waszych nie podnosili na wysokość, której żaden dosiędz nie może? Bo kto na wysokości wstępuje, nie mając mocy w nogach swoich, bez wątpienia upada na głębokość. Zasię gdy dobrze obaczamy, was z tego nie winujemy, gdyżście mieli nadzieję tak z nami uczynić, jako Kserkses i rodzicy waszy [z] staradawna czynili, ale teraz nadzieja wasza owszkie was zdradziła, boście nie mogli znieść nawałności zbrojnych. — A rzekszy to, Lacedemonom ustawił dobrowoleństwo.

8.+Posłałem mu piłę i maczugę, aby gry stroił dziecińskie, ale ktoregom mówił być jako ucznia, widzę, że przechodzi mistrza | 9.+wzgardzając go, mówiąc: «Nic nie jest pycha Aleksandrowa!», dla tegoż z ufności naszej weselimo się, gdyż małość jego mnoży się, a nasza wielkość ustawa. Nie

wątpię i w tym, iż boska opatrzność może go wspomóc, chcąc jemu życzyć i korony królestwa, czas jemu przyniesie i przymnoży, a gdym mniamał wyrzucić go z jego ziemie, on nas wyrzuci z Persyj.

[15] 1. *не в утеканю* — nie w tych, co uciekają

[15^{alb.}] 1. +jeden | 2. *многo* — niezliczne

[16^{alb.}] 1. *мужев* — śmow

[17] 1. *был, перегледаючи* — siedział, tak iż przeglądał | 2. +płaszcz i

[17^{alb.}] 1. *Краме* — którą zowią Grankus

[18] 1. *Александр презначал то собе оною правницею помоч божскую, иж мел вскоре его палац быти.* — A Aleksander począł myślić w sercu swym, mówiąc: — Dobrze znamię we mnie uczynił ten poganin, mnie po prawej stronie wiodł na pałac swój, abowiem z pomocą boską będzie w rychle moją pałac. | 2. +A mówiąc to, oddał zasię podczaszym kubki. A Persowie, ktorzy siedzieli na godowaniu, mówili wespółek: — Ten obyczaj jest chwalebny i pożyteczny.

[18^{alb.}] 1. +co najprędzej | 2. +noc była ciemna, poczęli błędzić, niektorzy porażali oblicza swoje o drzewa, a drudzy upadali w doły; ale Aleksander, mając w rękę ognistą pochodnię, prostą drogą biegał.

[19] 1. *непребегши реку* — przypadszy ku onej rzece | 2. + nalazł ją zamarzną i przeszedł ją, ale niż przeszedł, roztajała a konia jego porwała, sam też z wielką trudnością z rzeki wyszedł, a | 3. *з его палацу* — z pochodnią | 4. +i dwadzieścia tysięcy ludu zbrojnego | 5. +Aleksander na nią nawalnością uderzył | 6. *зъехал* — zbiegł | 7. *многo* — niezliczne

[19^{alb.}] 1. *што потонули* — które głębokość rzeki zadawiła

[20^{alb.}] 1. +Ty to jeńce zatrzymał Dariusz w ciemnicy, bo byli ślachetnego rodzaju, a ich dobyteki sługom swym rozdał. | 2. *фрасунку* — smutku

[21] 1. +i jako pisał do Porusa, króla indyjskiego, aby pan Bog na pomoc przyjechał. | 2. +mając to na umyśle swym, iż imienia cesarskiego żadnym obyczajem nie miał sobie przywłaszczać, ażby drzewiej królestwo Dariusa cesarza otrzymał. | 3. +położona

[21^{alb.}] 1. +rany jego | 2. +począł wypowiadać. A tak | 3. +Zaprawdę żaden będąc w dostojności jakiej, nie ma się weselić z upadu nędznego, który w takiej dostojności przed tym był, gdyż się od niego może przemienić szczęśliwość w co przeciwnego. | 4. +Abowiem by był pan Bog sprawił wszystkie szczęśliwości nad ludźmi nie odmiennie obfitujące, takowa by była pycha i próżna chwala ludzka, iżby też nie bogom ale mocy swej wszystko przywłaszczała, a tak by ludzie odeszli od stwórcy swego. A jeśli by też wysokość bostwa jego tak okrag świata sprawiła, iżby wszystkie złości i nieszczęśliwości na ludzi krom odmiany przychodziły, takowe by były nieznosne krewkości ludzkie, które przyrodzenie przesładują, iżby też wszyscy w sidło rozpaczania byli przyciągnięni, tak iżbysmy też od Boga nie mieli żadnej nadzieje dobroci. | 5. +Gdyby też kto był w wielkim nieszczęściu ogarniony, a mając nadzieję w Bodze, wspomóżenia od niego żądał, podwyszczy go pan Bog ku błogosławieństwu szczęścia, a kto będąc

w nędzy bogomyślności mieć nie może, ten w szczęśliwości będąc, ma się gotować i uznawać. Kogoś ono poniży, zasię może powyszczyć, zasię ktorego człowieka powyszcza, może potłumić na głębokość. | 6. +Izali nie baczysz, iż tylko siedm albo ośm łokci płotna weźmiemy w grob z sobą z tego świata? Żywot nasz jest pajęczynie przyrownan, która widzi się że barzo subtylnie sprawiona, a gdy przypadnie na nią wiatr nagły, tedy się przerywa i w niwecz obraca.

[22^{alb.}] 1. +aby (jako topazyjus ukazuje) jego głowa, to jest dostojność jego, z wysokości na niskość nie była potłumiona.

[23] 1. +jako czasu Dariusa, którym przykazujemy, aby | 2. +Gdy tak przysięgał Aleksander, wszystkie lud gorzko płakał.

[23^{alb.}] 1. +złotym koronowany, a według przykazania Dariusa cesarza

[24] 1. +żadnym obyczajem | 2. +snadź wierzysz

[24^{alb.}] 1. +żeby bogowie byli ludzom poddani, albo też | 2. +Aza nie wiesz, iż niekiedy Dionizyus Bachus (który dobrowolny ociec jest wezwan) wszedł do Indyj walczyć, ale na ostatek tył podawszy, przed Indi uciekł, nie mogąc się sprzeciwić ich mocy. Przed tym też to było, niżli Kserses królował w Persydziej, iż Macedonowie dawali czynsz Indom, ale iż niepożyteczna była ich ziemia i królowi nieprzyjemna, wzgardzili ją Indowie, abowiem wszelki mądry więcej rzeczy obfitych niżli niedostatecznych pożąda. | 3. +mieszkań, jako z tigris, z pardi i z inszemi bestyjami, iż gdy ty od ludzi będą pobite | 4. +Macedonią być nieplodną we wszelkim dostatku, a Indyją hojną, we wszelkiej roskoszy obfitującą, a dla tego wszystkimi siłami będziem z tobą walczyć, abysmy ziemie twej (ktoraś rzekł barzo obfita) dostali; ale iż się rzekł

[25] 1. +o słoniach | 2. *в войско* — w bitwę | 3. *збурил* — otrzymał

[25^{alb.}] 1. + Zanisowanie też, albo | 2. *до пристани* — do portow, abo brzegow | 3. +Krol nad królmi i pan nad pany Aleksander, syn boga Hamona i Olimpiej królowej, jako do nas pisał, dobrzesmy zrozumieli.

[26] 1. +Amazonom

[27] 1. +albo czerwoną niemoc | 2. *было* — szerokość była

[28] 1. +i węgorze

[28^{alb.}] 1. *видел* — wzgardził | 2. +abowiem postawa jego na wysokość była trzy łokcie

[29] 1. *тела погрест* — chowali w grobiech | 2. *гимнософистов* — Eksydrakow

[29^{alb.}] 1. +Ktore widząc Aleksander, kazał je przewiercić, doświadczając, jeśliby były dęte; a gdy były przebite, widział je Aleksander być dęte, wpuścił w nie tysiąc tysięcy i pięć set złotych, a potem kazał ony dziury zanitować.

[30^{alb.}] 1. *не трвожтеся* — nie lękajcie się

[31^{alb.}] 1. *иншои науки се не держите, одно тоеи, которои-сте ся от своих предков* — inszej nauki się dzierżąc, niżli tej ktorejemy od swych mistrzow | 2. *игумен* — mistrz | 3. +u nas

[32] 1. *скури* — zbroi

[33] 1. *зданя* — żądania

[33^{alb.}] 1. *смеле* — wiele

[34] 1.+Jeśli cie radzi wysłuchają bogowie twoi, wiele sie złego tobie przyda, abowiem ich o złe prosisz, a jeśli cie nie wysłuchają, twoim żądzam przeciwni będą, a tak jeśli cie wysłuchają albo nie, zawždy to ku twemu złemu czynią. Takowe są boginie twoje, które jędze piekielne zową, które sie po śmierci ludzkiej nad grzechy jadowicie mszczą. | 2.+O którychkolwiek znamionach mistrzowie twoi w piekle być powiadali, istnie pewne znakomite są męki twoje w piekle. Ty jeszcze będąc czujny, męki sobie gotujesz, jako kradziewstwa, nieczystoty, cudzołóstwa, które pełnisz. | 3.+być

[35] 1. +A dzie dzień jasny czyni umysł człowieczy wesoly, a zasię ciemny dzień smutny czyni zmysł ludzki i zaćmiony, także i przez rozmaite lata sie jednako przemienia. A jako dzieciństwo kocha sie w prostości, zasię gdy będzie kto młodzieńcem, kocha sie w śmiałości i w rozpustności, w starości będąc, kocha sie w stałości i w pokoju. | 2.+insze rzeczy przez widzenie oglądamy, drugie przez słuchanie pobaczamy, drugie po wonności przyciągamy, niektóre przez dotykane czujemy, a insze też przez ukuszenie smakujemy. | 3.+Jeśli tedy od tego zwyczaju waszego nie chcecie sie powściągać, albo sie was pycha będzie trzymała, albo nam będziecie zajrzeć, dla tego iż nam, a nie wam, ty rzeczy są dane.

[35^{alb.}] 1.+gdyby złoto było takowej natury, iżby go brał człowiek ktemu, byłby karan z grzechu żądliwości. | 2. Тыг у беларускім рыканіце пропуск раздзела.

+Odpowiedź Aleksandra Didimowi, krolowi bragmańskiemu

— Krol nad krolmi i pan nad pany, Aleksander, syn boga Hamona i krolowej Olimpiej, Didimowi odpowiadając, przykazujemy. Ize wasze mieszkanie od niebiespieczności świeckiej jeszcze z początku jest ustawiono, tak iż też do was cudzoziemcy wnidź nie mogą, ani wy także do nich, dla tego wasze ustawy chwalicie, a powiadacie sie być błogosławionemi, iż tak jesteście w zamknięciu, bo gdybyście wyniść chcieli, wzdby wam nie słuszało inszych obyczajow pożywać, a tak, lubo chcąc albo nie chcąc, wasz obyczaj chwalicie. Tak że też według nauki waszej, żywot onych, którzy bywają w ciemnicy zamknięci, mogli być nie mniej chwalon, którzy niekiedy żywot nędzny aż do skonania swego wiodą. Ty dobra, które powiadacie mieć, mogą być przyrównany uciskom i udręczeniu onych, którzy w ciemnicy bywają zamknięci. A cokolwiek nasze prawo o złych ludziach sądzi, to wy z przyrodzenia cirpicie. A stąd może być, iż kto u was rzeczon jest mądry, u nas winien może być wezwan. Zaprawdę tedy nie błogosławieństwem, ale nędzą wasz żywot może być okraszony. Ale (Далей адпаведнасць гэктаў аднаўляецца.)

| 3. +łacińskimi

[36^{alb.}] 1. +A tak idąc do wirzchu onej gory, przez jedennaście dni widzieli z jednej strony dzień barzo jasny. | 2. +rownym

[37] 1.+jedno przeście ukazowało sie ku stronie pułnocnej, a drugie sie skłoniło ku wschodu słońca. Gdyż Aleksander myślił, jako by ty gory były tak rozdzielone, nie ludzką ręką, ale nawałnością potopu rzekł je być rozbite.

[37^{alb.}] 1. +albo drogę | 2.+nigdy | 3.+nigdy

[38] 1. *чирвонои* — brunatnej | 2.+Potym | 3.+przyszli | 4.+Ktoremu

[38^{alb.}] 1. *и пан* — pan i ociec | 2. *месты* — weściu | 3.+łacińskimi

[39] 1.+począł po szerokości onego pola jechać, a nie przez ony drogi, ktoremi był przyjechał, ale przez pułnocną stronę, skąd by rychlej ku Macedoniej przyszedł | 2. *капица* — kościół | 3. *муринская* — merońska

[39^{alb.}] 1. *евротский* — ebrucki

[40] 1. *добре* — bez urażenia | 2. *велики коштовную* — z kamieniem barzo kosztownym | 3. *порфирионового* — porfirykiwego | 4.+byli weseli

[40^{alb.}] 1. +skazicielu Persydziej i Indyjej, któryś zwyciężył Party, Medy i Baty

[41] 1.+A stąd sie wielce smęcił Aleksander. | 2. +by | 3.+A jeśli chcesz, abych Aleksandra, zgładziciela, w ręce twoje wydał, przysięż mi, iż czego będę żądał, to wypełnisz, a ja tobie obiecuję, iż Aleksandra w ręce twoje podam. Usłysawszy to, Karoterus był temu barzo rad, i uwierzył mu | 4.+i obiecali mu dać, oczby ich żądał.

[41^{alb.}] 1. +i przyszli do niektorej jaskiniej barzo wielkiej, a tam nocowali. I rzekł do niego Kandeolus: — Wszyscy bogowie do tej jaskiniej schodzą sie na radę. — Gdy to zszyszał Aleksander, natychmiast uczynił ofiary bogom swym, a wszedszy sam do jaskiniej, widział tam mgły i wielkie obłoki i gwiazdy jasnące, a między onemi gwiazdami widział niektorego boga wielkiego, jasnącego, a oczy miał świecące jako gwiazdy; ktorego gdy ujrział Aleksander, bojaźnią przestraszony, i stał sie jakoby w jakim zachwyceniu albo zaśnieniu. Potym rzekł do niego on bog: — Bądź pozdrowion, Aleksander! — Aleksander odpowiedział: Któryś ty jest, miły panie? A on odpowiedział: — Ja jestem Tintisus, krolewstwo świata trzymając i świat podbijając, ktorem wszystkie ludzie świeckie twemu majestatowi poddał; zbudowałeś twemu imieniowi miasto, a memu imieniu kościola nie sprawi! — Aleksander odpowiedział: — Proszę cie, miły panie, jeśli mi dopuszczisz do Macedoniej przyjechać, zbuduję kościół na chwałę imieniu twemu, ktoremu podobny nie będzie nalezion na świecie. — Tintisus odpowiedział: - Cesarzu, nie oglądasz Macedoniej, a wszakże postępuj dalej! — Gdy Aleksander począł wychodzić, ujrział drugie ciemności obłokow i drugiego boga, na krolewskim stolcu siedzącego, i rzekł do niego: — Któryś ty jest, miły panie? — A on odpowiedział: — Ja jestem wszystkich bogow początkiem, ktorem cie widział do Libiej wchodzącego, a teraz cie tu widzę; Serapis jestem wezwan. — Ktoremu Aleksander rzekł: — Proszę cie, Serapis, aby mi opowiedział, kto mię ma zabić? — Ktoremu Serapis rzekł: — Powiadałem ci to przed tym, gdyby była człowiekowi znajoma przyczyna śmierci jego, wielką boleścią był by poruszony. Zbudowałeś miasto

imieniowi twemu chwalebne, które wiele cesarzów zburzą i zwalczą, tam będzie grob twój sprawiony, i tam ciało twoje pochowają. — A wyszedłszy stamtąd Aleksander

2. +a tak na każdy rok oni wężowie z sobą walczyli, a stąd ich barzo wiele ginęło. | 3. +takież i głowy mieli jakoby wieprze, a ogony mieli jakoby u lwów. | 4. +i barzo mięszszej | 5.+ w dary gąbki białe i brunatne, barzo wielkie, konchy wielkie, które zaważyły dwa albo trzy łoty, takież i szat sprawionych z wełny, która na drzewiech rosła, i ryb wielkich, które z onej rzeki wyciągali, których mięszszność była jako ud człowieka, a były barzo smaczne i słodkie. Przynieśli mu też ryb czerwonych barzo wielkich i drugich ryb, które zowią moreny, które z morza bliskiego wyciągali, a każda morena zaważyła dwieście i pięćdziesiąt funtów. | 6.+albo panienci

[42] 1. *бо они вси гадины, яко есть* — abowiem jedli wszelki rodzaj gadziny nieczystej i smrodliwej, to jest | 2. +a wywiodszy je z ziemie wschodu słońca | 3.+grożąc im i przynaglając im, aby weszli w stronę granic wschodu słońca | 4.+ani wyścia ani weścia, począwszy od wschodu słońca aż do zachodu, gdzieby kto miał do nich wnidć, albo oni tam stąd wynidź. | 5. *Увєра u Касна* — ubera aquilonis, albo Kaspie gory, a złączając się, przybliżyły | 6. +co się wykłada, jakoby dawając mocność murów | 7. +A tak już pokuszają rozmaitych czar albo czarnoksięstwa, wynalezienia nowego, chytrności rozmaitej i diabelskiego wzywania. To im wszystko nic nie pomoże, bo ten lud jest barzo przewrotny, złośliwy i smrodliwy, i bogu barzo mierzony, tak iż już swemi czary zastarzałemi to zapsowali i zakazili | 8. +Potym odjechał przez Aleksander do skończenia ziemie, do morza wielkiego Oceanckiego; był tam na morzu jeden wysep, w którym słyszeli ludzie mówiące greckim językiem. Natychmiast tedy Aleksander przykazał niektórym rycerzom swym nago wnidź w wodę, aby płynęli do onego wyspu. Tedy niektórzy Macedonowie zwlokli się z szat, weszli w morze, a natychmiast rakowie wielcy wychodząc z głębokości morskiej, wszystkie z sobą zatopili.

[42^{alb.}] 1.+a na wirzchu, na różniech mięso przywiązać. | 2.+stoczony albo

[43] 1. +Ruszywszy się z onąd, ciągnęli na miejsca puste do morza Czerwonego i do Arabiej, gdzie była wielka wielkość wężów, którzy byli takiej wielkości, iż mieli rogi na głowach, jako barani, któremi tłumili rycerstwo Aleksandrowo; a wszakże pobili wężów onych niezliczną wielkość.

[43^{alb.}] 1. *великих* — niewymownych | 2. *за ледацито* — za wzgardzone | 3. +albo słupem | 4. +dwunaście | 5. +położone albo | 6. +i łacińskimi | 7. +ze wszystkich | 8. +i łacińskimi

[44] 1.+ale gdyż się tobie nie podoba, abych je wypełnił, proszę cię, aby mię przyjął za swego poddanego. | 2.+a stąd Olimpia wielkim udęczeniem była poruszona a | 3. *Иул* — Iobas

[44^{alb.}] 1. *слоек* — trunk | 2. +Gdy było o północy, podniósł się ze swego łoża a kaganiec, który przed nim świecił, zagasił; ale iż nie mógł chodzić,

także na rękę i na nogach szedł ku ulicze, którą chodzono do rzeki, aby się tam utopił. | 3. +za nim biegła, a przypadszy do niego, padła nań | 4. + Ty mnie nędzną opuszczasz, panie Aleksander, a idziesz, aby się sam zabił. — Rzekł do niej: — Proszę cię, Roksana, miła moja, aby nikt nie wiedział dokonania mego. — Zatem go wiodła do łożnice, a

[45] 1. +natychmiast się sstały gromy, błyskanie i drzenie ziemie wielkie, a drżała wszytka Babilonia | 2. *пришли* — przybiegli | 3. +a poczęli wołać, mówiąc: —Wiedźcie o tym, panowie, jeśli nam nie ukażecie cesarza naszego, wszytki was pobijemy. — Usłyszawszy Aleksander szmer wielki między ludźmi, pytał, co się to dzieje? — Odpowiedzieli panowie: — Zebrali się wszyscy Macedonowie zbrojni, a mówią, iż jeśli by was nie widzieli, my wszyscy poginiemy od ręki ich. | 4. +Dziwna rzecz, iż nie tylko ludzie płakali tak wielkiego cesarza, ale się i słońce zaćmiło w ten czas i wszytki żywioły prawie się zasmuciły. Niektory człowiek, imieniem Solencyjus, stał blisko łoża Aleksandrowego; ten z wielkim płaczem mówił: — Wielki cesarzu, co my po twej śmierci będziemy czynić? Filip, otec twój, dobrze królestwo trzymał, ale szczerobliwe skutki twoje kto może wysłać? — Tedy Aleksander podniosszy się na łożo i siadł, a uderzywszy się w usta, począł rzewno płakać, a macedońskim językiem tak mówił: — Niestetyms mnie nędzemu! Aleksander umiera, a Macedonia się umniejsza! | 5.+ciebie

[45^{alb.}] 1.+gdzie puścimy pana naszego, Aleksandra! | 2. +Aleksander też częstokroć płacząc a wdychając, mówił: — O Macedonowie namilszy, już odtychmiast imię wasze nad pogany nie będzie panowało! — Tedy Macedonowie poczęli wołać: — Panie Aleksander, tyś nas wiodł do Persydziej, Arabiej i Indyjej, aż do wschodu Słońca, a teraz przez nas odchodzisz. Dla czego teraz odchodzisz od nas? Wiedź nas, panie, z sobą, gdziekolwiek się obrocisz! | 3. +Takież i do wszystkich kościołów przykazał donieść melodińską ziemie i mirrę, i ziemie teglodicką, a przykazał, aby po śmierci tym ciało jego było pomazano. Abowiem powiadają, iż temi dwiema rzeczami ciało pomazane, bywa zachowane krom żadnego naruszenia. | 4. +a Ptolomeus wielkim głosem wołał, mówiąc: — Niestetyms mnie, Aleksander, mężu najmocniejszy! jakoś ich wiele w żywocie będąc zagubił, także ich i po śmierci wiele zabijasz! | 5. *Был жив 35 лет, двадцати лет начал валчить, а 12 лет мужне воевал. А подбивши все поганство под свое панство, мало што опочинул. Народилсе месяца стычня, а умерл априлия.* — Ty lata były żywota jego: trzydzieści i dwie lecie i siedm miesięcy. Osmenastego roku od narodzenia swego począł walczyć, a przez dwanaście lat mężnie bojował. W siedmi lat podbił pod państwo swoje wszytko pogaństwo. Narodził się osmego dnia księżyca stycznia, a umarł czwartego dnia kwietnia. | 6.+ludzie | 7. *Тут у беларускім тэксце пропуск.*

+O pogrzebie Aleksandrowym

Czytaliśmy o pogrzebie Aleksandrowym kosztownym, do którego wiele się było zeszło mędrców; z których jeden tak rzekł: — Aleksander ze złota uczynił skarb. — Drugi rzekł: — Wczorajszego dnia nie dosyć miał we

wszytkim świecie, a dziś we czterech łokciach płotna ma dosyć. — Drugi rzekł: — Wczora ludziom rozkazał, a dziś jemu ludzie. — Drugi: — Wczora wiele ich mógł od śmierci wybawić, a dziś ani jego dusza nie pomogła. — Drugi: — Wczora wiodł zastęp z miasta, a dziś od nich jest wiedzion na pogrzeb. — Drugi: — Wczora ziemię dręczył, a dziś go ziemia dręczy. — Drugi: — Wczora go sie ludzie bali, a dziś go mają za wzgardzonego. — Drugi: — Wczora miał przyjaciele i nieprzyjaciele, a dziś ma wszystkie jednakie.

АЛЕКСАНДРЫЯ

ДЗЕІ ЦАРА АЛЯКСАНДРА МАКЕДОНСКАГА

Мудрым егіпцянам былі добра ведамыя землямеранне, рознасць марскіх водаў, разбіраліся яны і ў будове неба, гэта значыць у руху зорак, а таксама ў бегу нябеснага круга; таксама яны шырока распаўсюдзілі па свеце чарнакніжніцкія навукі. Сцвярджаюць, што цар іхні добра знаўся на зорках і ў прадказаннях быў вучоны.

Аднойчы, даведаўшыся, што напаў на яго з вялікімі варожымі сіламі персідскі цар Хус, не стаў цар склікаць рыцарства і войска збіраць, а зайшоў у патаемны пакойчык свайго палаца і, узяўшы поўную дажджавой вады латунную пасудзіну ды латунны посах, выклікаў там чарамі д'яблаў. І праз тыя чары ўбачыў яскрава ў пасудзіне, якім чынам узброены і пастроены людзі, што з вялікай моцай выступілі супраць яго.

Рыцарства цара Анектанава ўвесь час было на ахове персідскіх межаў. І прыйшоў да цара адзін з рыцараў, са страхам распавядаючы:

— Вялікі пане наш Анектанаве, ідзе на цябе з вялікімі варожымі сіламі і незлічонай колькасцю язычнікаў войска Хуса, цара персідскага: рухаюцца з ім з усходу парты, меды, персы, сіры, месапатамы, драпесы, фарэсы, аргіры, халдэі, бахіры, кансірасы, гірканы, егіпцы ды безліч іншых народаў.

Выслухаўшы яго, уздыхнуў Анектанаў і мовіў:

— Аддана нясі службу, якую я табе даверыў. Аднак ты павёўся як палахлівы чалавек, а не рыцар, бо сіла і мужнасць залежаць не толькі ад колькасці воінаў, але і ад іхняй адвагі. Ці ж не ведаеш, што адзін леў можа загнаць многа аленяў?

Сказаўшы так, пайшоў цар у пакой і чарнакніжніцтвам учыніў у поўнай дажджавой вады пасудзіне лодкі і людзей з воску; затым, трымаючы ў руках пальмавую кветку і гледзячы на яе, пачаў чараваць. І ўбачыў, як навала паганскіх народаў перамагла егіпцянаў.

Бачачы тое, пераапрунуўся Анектанаў і, пагаліўшы галаву з барадой ды прыхапіўшы столькі золата, колькі змог падняць, а таксама іншыя рэчы, што былі яму неабходныя для гадання па зорках і чарнакніжніцтве, уцёк з Егіпта пад Пелузіюм; а дайшоўшы да Мурынскай зямлі, апрунуўся ў тонкія шаты. Пад выглядам вешчуна з'явіўся ён у Македоніі і пачаў займацца там прадказаннямі, седзячы пасярод горада, на вачах у грэкаў, якія дзівіліся з яго.

Егіпцяне ж, бачачы, што цара Анектанава каторы ўжо дзень няма ў зямлі егіпецкай, пайшлі да Серапіса, бога свайго вялікага, і прасілі даць ім праўдзівы адказ пра цара Анектанава. «Цар ваш Анектанаў пакінуў Егіпет з-за Хуса, персідскага цара, які далучыць вас да сваёй дзяржавы. Але неўзабаве ён вернецца, скіне няволю і адпомсціць ворагам вашым, скарыўшы іх перад вамі», — адказаў Серапіс. Тады паставілі егіпцяне ў гонар Анектанава царскі абеліск з чорнага каменю, а на падножжы абеліска запісалі на доўгую памятку той адказ. Тым часам Анектанаў жыў у Македоніі, нікому не вядомы.

У той час паехаў на вайну Піліп, цар македонскі. Анектанаў жа зайшоў у царскі палац, каб пабачыць царыцу Алімпіяду. І ўбачыў, якая яна прыгожая. І адно ўбачыў, адразу сэрца ягонае паранілася прыгажосцю і распалілася каханнем да царыцы.

— Вітаю цябе, царыца македонская, — узняўшы руку, прывітаў Анектанаў царыцу, не смеючы назваць яе «пані».

— Вітаю і цябе, настаўнік, падыдзі бліжэй ды прысядзь, — адказала яму Алімпіяда і, калі прысеў, дадала: — Здаецца мне, што ты егіпцянін?

— Царскае слова ты мовіла, згадаўшы егіпцянаў, — адказаў Анектанаў, — бо егіпцяне мудрыя людзі: выясняюць сны, тлумачаць прыкметы, разумеюць птушыную мову, разгадваюць тайны і ведаюць справы будучыні. Я таксама, як вяшчун, пра ўсё тое ведаю.

Кажучы так, глянуў на яе пажадлівым вокам.

— Настаўнік, пра што думаш, так на мяне гледзячы? — заўважыўшы пагляд, спыталася Алімпіяда.

— Прыгадаў я многія з прадказанняў багоў. Я таксама маю ад бога прадказанне, што глядзецьму на чароўную царыцу, — адказаў Анектанаў.

Мовіўшы тое, выняў ён з-за пазухі дзівосную табліцу з лагуні ды слановае косці, падзеленую месцамі золатам і срэбрам, з трыма кругамі пасярэдзіне: у адным крузе было дванаццаць

знакаў нябесных, у другіх — Сонца і Месяц. Потым дастаў ён ланцуг, зроблены са слановае косці з сямю яркімі зоркамі, якія вызначаюць век чалавека і яго нараджэнне; потым сем камянёў, па-майстэрску апрацаваных, і два камяні для абярогу.

— Філософе, калі хочаш, каб я табе паверыла, назаві мне год, дзень і час нараджэння майго цара, — угледзеўшы тое, мовіла Алімпіяда.

— Ці не хочаш даведацца ад мяне яшчэ пра што? — спытаў Анектанаў.

— Хачу, — мовіла тая, — каб сказаў мне, што мае стацца між мной і царом Піліпам, бо кажуць людзі, што, вярнуўшыся з вайны, цар мяне выганіць ды ажэніцца з другой.

— Нямала няпраўды кажуць людзі, але па нейкім часе сапраўды станецца так, як ты казалася; але потым Піліп зноў ажэніцца з табой, — адказаў Анектанаў.

— Мілы філософе, прашу, скажы мне праўду.

— Узляжа з табою адзін з наймагутнейшых багоў. І потым ён заўсёды памагацьме табе ва ўсіх тваіх пачынаннях, — мовіў Анектанаў.

— Скажы ж мне, філософе, які ён будзе з аблічча, той бог? — папрасіла Алімпіяда.

— Ні малады, ні стары, але з сівізнай і прыгожай барадой. Таму, калі ты згодная, падрыхтуйся да сустрэчы, бо ўначы ён з'явіцца да цябе і ты зачнеш ад яго ўва сне.

— Калі ўбачу, — мовіла царыца, — услаўлю яго не як вешчуна, але як бога.

Падняўшыся, развітаўся з ёю Анектанаў і пайшоў з палаца за горад, на пустку, ды пачаў рваць сакавітыя травы і чараваць д'ябальскімі знакамі, каб царыца Алімпіяда тае ж начы ўбачыла побач з сабою бога Амона, які б сказаў ёй: «Нявеста, зачала ты абаронцу свайго».

Назаўтра, ачнуўшыся, паклікала Алімпіяда Анектанава і расказала яму бачаны сон.

— Як знойдзеш для мяне месца ў сваім палацы, убачыш аблічча таго бога: спачатку з'явіцца табе ў абліччы дракона, а потым прыме чалавечае і будзе падобны да мяне, — выслухаўшы, мовіў Анектанаў.

— Сам выберы сабе месца ў палацы. Калі ўсё акажацца праўдай, назаву цябе сваім бацькам, — адказала Алімпіяда і загадала выдзеліць яму пакой у палацы.

І як надыйшла другая ці трэцяя гадзіна ночы, змяніўся Анектанаў з дапамогай чарнакніжніцтва ў дракона і лётаў, шы-

каючы, пры пакоі Алімпіяды. А потым зайшоў у пакой, узлёт з ёй на ложа і споўніў сваю волю.

— Гэтае зачатае дзіця будзе мсціўцам, — устаўшы і лёгенька пляснўшы Алімпіядзе па жываце, сказаў Анектанаў. — То хай ніколі не пераможа яго ніякі чалавек.

Вось так падманутая Алімпіяда, мяркуючы, што ад бога, зачала ад чалавека.

Нараніцу Анектанаў пакінуў пакоі. Царыца сапраўды зацяжарала, і калі пачаў нарастаць ёй живот, паклікала яна Анектанава:

— Філосафе, скажы мне, як абыдзеца са мной, вярнуўшыся, цар Піліп?

— Не бойся, — адказаў Анектанаў, — сам бог Амон будзе табе памочнікам.

Сказаўшы тое, пайшоў ён з палаца за горад, на пустыку, і рвучы там зёлкі, пераціраў іх ды выціскаў з іх сокі. Злавіўшы затым марскую птушку, чараваў над ёю і змазваў сокам тых зёлак. І рабіў тое ўсё — каб падмануць ува сне цара Піліпа — праз д'ябальскія знакі.

І ў тую ж ноч убачыў у сне Піліп бога Амона, які ляжаў з жонкай ягонаю Алімпіядай. І сніў таксама, як той бог закрываў ёй вусны і запячатваў іх залатым пярсцёнкам з каштоўным каменем, на якім былі выразаны галава льва, сонечны воз і двустры меч, кажучы пры тым: «Нявеста, зачала ты абаронцу свайго».

Ачнуўшыся, паклікаў Піліп свайго вешчунна і распавёў яму бачаны сон.

— Цару Піліпе, не ад чалавека, але ад бога зачала твая жонка, бо галава льва, сонечны воз і двустры меч азначаюць: той, хто народзіцца ад гэтай жанчыны, дойдзе да ўсходу сонца, дзе сонца нараджаецца, — мовіў вяшчун і дадаў: — А востры меч азначае, што падпарадкуе ён сабе ўсе народы зямныя.

Пры сутычцы ў баі з непрыяцелем і пасля перамогі над ім бачыў цар Піліп дракона, які ляцеў паперадзе і змагаў ворага. І калі вяртаўся Піліп з перамогай у Македонію, выехала насустрэчу яму Алімпіяда. Пацалаваўшы жонку, спытаўся Піліп, глядзячы ёй у вочы:

— Каму паддалася ты, Алімпіяда? І зграшыла, і не зграшыла, бо гвалт прыняла ад бога. Пра ўсё, што з табой сталася, ведаю я праз сон ад бога. І ні я, ні людзі не вінавацяць цябе ні ў чым.

Аднаго дня банкетавіў цар Піліп з жонкай сваёй Алімпіядай у Македоніі з князямі й начальнікамі. Анектанаў з дапамогай свайго чарнакніжніцтва перакінуўся ў дракона і, ходзячы паміж прысутных, раз'юшана сыкаў, наганяючы страху на банкетуюнікаў. Падышоўшы да Алімпіяды, паклаў ён галаву ёй на лона і пацалаваў яе.

— Кажу табе і прысутным, што бачыў я гэтага дракона, чынычы паразу ворагам сваім, — мовіў тады Піліп Алімпіядзе.

Праз колькі дзён, седзячы ў сваім палацы, убачыў Піліп маленькую і непужлівую птушачку; тая прысела яму на ўлонне і знесла яйка, што ўпала на зямлю і пабілася. І выпаўз з яго маленькі вуж, які пачаў поўзаць вакол яйка, хочучы ўлезці назад, але — адно тыцнуў туды галавой — адразу здох. Гледзячы на тое, цар Піліп засмуціўся і, прызваўшы да сябе вешчунна, распавёў яму пра бачанае дзіва.

— Піліпе, нарадзіўся твой сын, які будзе цараваць па тваёй смерці, — сказаў вяшчун. — Ён завае ўвесь свет, панавацьме над усім чалавецтвам, але перш як вернецца ў сваю зямлю, нечакана памрэ.

Калі ж наблізіўся час родаў, цярпела Алімпіяда моцных пакуты. Загадала яна паклікаць вешчунна і сказала яму:

— Мудры чалавеча, чэрава маё разрываюць вялікія болі.

— Прыўздыміся паціху на сваім троне, — параіў той, — бо ў гэты час сонца дрэнна ўплывае на ўсё жывое.

І сапраўды, следам боль адступіў. А па нейкім часе сказаў Анектанаў:

— Сядзь, царыца.

Гэтак, седзячы, яна і спарадзіла.

І адразу, як тое дзіця ўпала на зямлю, учыніліся жудасныя грымоты, а следам пачаліся розныя дзівосы, і бліскала па ўсім свеце, і завісла цямрэча амаль да канца дня. Бачачы тыя дзівосы, дрыжучы, перапужаны цар Піліп увайшоў да царыцы Алімпіяды ў пакой.

— Пастанавіў быў я, што ніколі не прызнаю гэтага дзіцяці, бо не ад мяне яно зачатае, але цяпер разумею, што яно ад бога, — сказаў цар. — І калі ж пры нараджэнні ягоным бачыў я ператварэнне стыхій, няхай хлопчык гэты гадуецца ў добрай памяці як мой сын, але сын ад іншай жанчыны. Трымаймаса гэтага непарушна, дзеля дзіцяці.

Вось як выглядала тое дзіця: абліччам не было падобнае ні да бацькі, ні да маці; валасы, нібы ў льва якога, па ўсёй галаве; вочы ясныя, як зоркі, але колерам розныя: адно здавалася чорным, а другое — жоўтым; зубы вострыя; лютасць дзіця мела зацягую і гарачую, як леў; уся пастава ягоная сведчыла пра дужасць і мудрасць, якія дзіця гэтае выявіла пазней.

Бацькі далі яму імя Аляксандр. Пайшоўшы ў школу, выявіў ён большыя за іншых здольнасці да навук, і кожнага пераўзыходзіў мудрасцю настолькі, што хутка стаў першы ў навучах. А калі дасягнуў дванаццаці гадоў, пачалі навучаць яго вайсковай справе, і ён пераўзыходзіў усіх у фехтаванні. Бачачы такую ўвішнасць, пахваліў цар Піліп Аляксандра, мовячы:

— Сыне Аляксандр, даспадобы мне спрытнасць твая і мудрасць розуму твайго. Але шкада, што ты не падобны абліччам сваім да мяне і невысокі чалавек.

Тое ўчуўшы, узрушылася Алімпіяда вялікім страхам і паклікала Анектанава, спытаўшы:

— Мудры чалавеча, скажы, што думае пра мяне Піліп? Бо ён сказаў надочы Аляксандру: «Даспадобы мне спрытнасць твая, і мудрасць розуму твайго ўхваляю, але засмучаны я, што з аблічча свайго ты ні ў чым да мяне не падобны».

— Думкі яго бяскрыўдныя, — падумаўшы, адказаў Анектанаў.

Анектанаў меў звычай глядзець на зоркі, узіраючыся ў неба і вывучаючы якую-небудзь зорачку, спатольваючы тым сваю прагу. Ведаючы пра тое, спытаўся ў яго аднойчы Аляксандр:

— Здаецца, зорка, якую ты вывучаеш, вельмі высокая?

— Сапраўды так, сыне, — адказаў Анектанаў.

— Ці не можаш паказаць мне яе? — пацікавіўся Аляксандр.

— Калі пойдзеш са мною ўначы, пакажу табе яе.

— А ці ведаеш ты, калі скончыцца тваё жыццё? Ці табе пра тое няведама?

— Ведаю пэўна, — мовіў Анектанаў, — што прыму смерць ад рукі сына свайго.

Сказаўшы тое, Анектанаў выйшаў з палаца, і Аляксандр пайшоў следам.

Увечары выйшлі яны за горад, і, калі праходжваліся над гарадскім равом, сказаў Анектанаў сыну:

— Аляксандру, паглядзі на зоркі.

І ўбачылі яны, як зорка Геркулеса засмуцілася, а Меркурыў узвесяліўся.

— Выразна бачу Юпітэр. Прарочыць ужо мне мая навуча хуткую смерць ад уласнага сына, — сказаў Анектанаў.

І калі ён гэтак стаяў, паглядаючы ўгору, Аляксандр падскочыў да яго нечакана і так штурхануў з усёй моцы, што зваліўся Анектанаў у роў.

— О няшчасны! — усклікнуў Аляксандр. — Ты варты такога смерці! Калі не разумеў спраў зямных, навошта ж браўся разважаць пра нябесныя, фальшыва гаворачы пра дзеі дзён прышлых?!

— Я ведаў, што памру такой смерцю, — адказаў Анектанаў. — Ці ж не казаў я табе, што мяне загубіць мой сын?

— То што, я твой сын? — здзівіўся Аляксандр.

— Сапраўды, я спарадзіў цябе, — прамовіў Анектанаў і, тое сказаўшы, памёр.

І Аляксандр, узрушаны сыноўскай міласэрнасцю, падхапіў цела памёрлага Анектанава на плечы і панёс у палац.

— Сыне, што гэта? — пыталася, убачыўшы яго, Алімпіяда.

— Гэта цела Анектанава, — адказаў той.

— Ён быў тваім бацькам, — мовіла тады Алімпіяда.

— Спрычынілася да таго шаленства тваё! Гэта сапраўды так.

І загадаў Аляксандр пахаваць бацьку.

У той час нейкі князь з Кападокі прывёў неаб'езджанага каня — дужа лютага, велізарнага і вельмі прыгожага, — спутаўшы яго жалезнымі ланцугамі, бо той конь праз свой люты нораў жэр людзей. Зваўся ён Дучапалам: ці праз тое, што на лобе меў пляму накшталт галавы маладога бычка, ці праз тое, што на галаве ў яго тырчэлі нейкія адросткі. Як ўбачыў цар Піліп таго дзівоснага каня, загадаў чэлядзі:

— Зрабіць жалезную клетку, каб мог ён таптаць злачынцаў, па праву сказаных на смерць!

У тыя ж дні было цару Піліпу адкрыццё ад бога ўва сне: па яго смерці хай царуе той, хто ўтаймуе лютага каня.

Аляксандр у свае дванаццаць быў дужы, смелы, мудры й разважлівы, бо дзякуючы настаўнікам сваім Арыстоцелю і Кастору засвоіў ужо ўсе вызваленныя навукі.

Аднаго дня, праходзячы міма таго месца, дзе стаяў нейтаймоўны конь, які пазіраў на яго праз жалезныя краты —

а перад ім тут і там былі параскіданыя рукі ды іншыя часткі чалавечых целаў — Аляксандр дужа здзівіўся. Прасунуў ён праз краты да каня руку, а той выцягнуў шыю і пачаў лізаць яму руку, а потым, сагнуўшы ногі, стаў перад ім на калені і, задраўшы галаву, утаропіўся на Аляксандра. Зразумеўшы, што конь скарыўся, расчыніў Аляксандр краты і, увайшоўшы, пачаў лёгка і лагодна гладзіць каня па спіне. Конь таксама пачаў лашчыцца: як часам які сабака да свайго гаспадара — так і конь да Аляксандра. Тады Аляксандр сеў на каня і выехаў з клеткі. Бачачы тое, сказаў яму цар Піліп:

— Сыне Аляксандр, усе абяцанні боскія ўвасобіліся ў табе, таму па смерці маёй ты будзеш гаспадарыць у маёй дзяржаве.

— Ойча, калі тое магчыма, дазволь мне сядзеццэ на царскай калясніцы, — папрасіў Аляксандр.

— З радасцю зраблю тое, — мовіў Піліп. — Даю табе сто рыцараў і семдзесят тысячаў залатых: ездзі ў пекным таварыстве такога непераможнага рыцарства.

І паехаў Аляксандр у таварыстве філосафа Эфеса, прыцяля свайго, і дванаццаці паноў, якіх сабе выбраў. І навучаў іх па сваёй волі; і меў пры сабе безліч дарагіх шатаў і золата ўдосталь. Патрабаваў ён таксама ад сваіх рыцараў, каб добра даглядалі свае коні.

І калі даехаў быў Аляксандр да горада Пелепонта, рушыў на яго з войскам Мікалай, цар тае краіны.

— Скажы, хто ты? — спытаўся Мікалай у Аляксандра, пад'ехаўшы бліжэй.

— Аляксандр, сын цара Піліпа Македонскага.

— А як думаеш, хто я?

— Ты арыдыйскі цар. Аднак жа хай твай сэрца не поўніцца пыхаю, што я называю цябе царом, бо высокае можа апусціцца, а нізкае зноў можа ўзвысіцца.

— Добра кажаш, — заўважыў Мікалай, — адно сабой любешся.

— О чалавеча, — адказаў яму Аляксандр, — адыдзіся, бо няма табе чаго сказаць супраць мяне!

Моцна разгневаўся цар Мікалай на тыя словы і мовіў:

— Прысягаю здароўем бацькі майго: калі я толькі пльону на цябе, памрэш! — і, сказаўшы так, пльонуў на Аляксандра, дадаўшы: — Маеш, што заслужыў, шчаня! Саромейся гэтага!

На тое яму Аляксандр, паводзячыся па летах сваіх і павучаных настаўнікаў, адказаў так:

— Мікалаю, за тое, што пагарджаеш маёй маладосцю, прысягаю табе міласцю бацькоў сваіх, у якой быў зачаты: пабачыш, як я заваюю тваю айчыну і скару пад сваю ўладу тваю дзяржаву!

Затым умовіліся яны пра дзень двубою і па тым раз'ехаліся.

Вярнуўшыся да цара Піліпа, сабраў Аляксандр войска, і ў прызначаны дзень з'ехаліся на бітву. І адно сурмы ваенныя пратрублілі, сышліся абодва палкі па варажым звычай на бітву і люта рубаліся. І ўрэшце дасталася перамога Аляксандру — сцяў ён мечам сваім галаву цару Мікалаю. У той дзень, зваяваўшы царства цара Мікалая, атрымаў Аляксандр вялікую перамогу. І з вялікае радасці ўсклалі рыцары кароны і на яго, і на каня ягонага. З той перамогай паехаў Аляксандр да бацькі свайго.

Прыехаўшы ў Македонію, застаў Аляксандр Піліпа пры банкэце: выгнаўшы прэч Алімпіяду, пабраўся ён з Клеапатрай, дачкой аднаго прыдворнага.

— Я атрымаў гонар і карону сваёй першай перамогі, — зайшоўшы ў банкетную залу, абвесціў Аляксандр. — Але, аддаючы маці за іншага цара і спраўляючы ў ейны гонар банкет, цябе, ойча, ні за што не паклічу: вось жа, ты ладзіш банкет, на які мяне нават не клікаў!

На тое адзін з прысутных па імені Лісіі мовіў цару:

— Клеопатра народзіць сына, які будзе падобны да цябе і які па смерці тваёй атрымае ў спадчыну царства.

Моцна ўгнявілі Аляксандра такія словы: не хочучы трываць падобныя рэчы, рынуўся ён, раз'юшаны, на Лісію і так ляснуў яго бізуном па галаве, што той сканаў на месцы. Узрушаны шкадаваннем, кінуўся цар Піліп на сына, але спатыкнуўся ды ўпаў. А потым зноў і зноў, чым бліжэй падступаўся, тым часцей падаў, як перуном прыбіты.

— Піліпе, які заваяваў Грэцыю! — усклікнуў Аляксандр. — Чаму ж няма моцы ў нагах тваіх?

І ўчыніўся на тым банкэце вялікі пярэпалах. І павыганяў Аляксандр з-за сталоў запрошаных, а згаданая Клеопатра таксама з вялікаю ганьбаю ўцякала.

Па тым цар Піліп захварэў.

Праз колькі дзён зайшоў Аляксандр у палац пераведаць хворага цара.

— Піліпе, — мовіў яму Аляксандр, — хаця ты і не заслужыў, каб я называў цябе ўласным імем, тым не менш раю табе не як сын, а як прыяцель прыяцелю: вярні жонку сваю. А пра смерць таго Лісія не дужа шкадуі: я слухна зрабіў, што забіў яго, бо не варта было прапаведаваць фальш; нядобрыя меў ён намеры, бо хацеў скіраваць на мяне твой меч.

Цар Піліп, расчулены словамі Аляксандра і яго лагоднасцю, заплакаў. Тады Аляксандр пакінуў яго і пайшоў да маці сваёй Алімпіяды.

— Ты, маці, не праціўся бацьку майму, паколькі грэх твой у тайне і ты па-за падазрэннем, — сказаў Аляксандр і павёў яе да цара.

Убачыўшы Алімпіяду, распалаваў яе Піліп.

Потым прыехалі да Піліпа вялікія паны ад Дарыя, каб узяць чынш і даніну ад імя свайго цэзара.

— Скажыце пану вашаму Дарыю: як толькі нарадзіўся ў Піліпа сын, курыца, што несла залатыя яйкі, зрабілася няплоднай. Ад гэтага часу хай не чакае Дарый ні даніны, ні чыншу, — сказаў ім Аляксандр.

Выслухаўшы, здзівіліся паслы з мудрасці і словаў Аляксандравых і з тым вярнуліся да Дарыя, персідскага цара.

Данеслі цару Піліпу, што паўстала зваяваная ім Арменія. Сабраўшы войска, паслаў Піліп туды Аляксандра, каб ваяваў з арменамі і падначаліў іх сваёй уладзе.

Жыў у той час у Македоніі чалавек па імені Паўсон, сын Керэўсты, муж адважны і спрытны, падданы Піліпа: ён даўно прагнуў Алімпіяды і прысягаў забіць цара Піліпа. І вось, паўстаўшы, сабраў мноства людю і непрыяцельскім звычай рушыў на цара. Даведаўшыся, сустрэў яго цар Піліп у полі з купкай вояў; і як угледзеў, што Паўсон вядзе процьму воінаў, даўся Піліп наўцёкі, паказаўшы спіну. Але Паўсон, кінуўшы дзіду, пацэліў у Піліпа. Моцна зранены, але яшчэ жывы, упаў цар Піліп на дарогу; і калі ўсе вырашылі, што ён мёртвы, усчаўся паміж македонянаў вялікі пярэпалах. А Паўсон, паднесены пыхай, смела рушыў на палац і гвалтам забраў адтуль Алімпіяду.

І сталася так: перамогшы арменаў, вяртаўся Аляксандр у Македонію і даведаўся, што ў царстве пярэпалах з-за Піліпа. Тым часам Алімпіяда, выйшаўшы ў тайнае месца свайго пакоя, угледзела распушчаныя Аляксандравы харугвы ды пачала яго клікаць:

— Сыне Аляксандр! дзе ж прадказанне, атрыманае табой ад багоў, што ты будзеш пераможцам і непераможным?!

Дачуўшыся пра з'яўленне Аляксандра, кінуўся яму Паўсон насустрач, але Аляксандр працяў яго сваім мечам.

— Цару, бацька твой канае ў полі, — сказаў тут адзін з рыцараў Аляксандру.

І знайшоў Аляксандр паўжывога бацьку, і плакаў горкімі слязьмі.

— Цяпер магу памерці спакойна, бо ты, Аляксандр, адпомсціў за мяне, забіўшы майго ворага, — гледзячы на яго, адно і сказаў Піліп і следам сканаў.

Аплакваючы бацькаву смерць, учыніў яму Аляксандр годнае пахаванне.

Наступнага дня сядзеў Аляксандр на троне велічы сваёй і тымі словамі мовіў да мноства сабраных:

— Мужы македонскія, фракійцы, фесаланікійцы і грэкі! Гляньце на мяне, Аляксандра, каб пазбыцца страху перад язычнікамі, якіх далучу я да сваёй дзяржавы, і не язычнікі, а грэкі будуць цешыцца слаўнай перамогаю. Калі хто з вас не мае зброі, хай возьме з маёй збройніцы і рыхтуецца да вайны, а хто мае — хай карыстаецца сваёй.

Выслухаўшы яго, мовілі ў адзін голас старыя рыцары:

— Цар Аляксандр, мы доўга служылі Піліпу, бракуе нам ужо сілы й моцы, каб несці зброю і трымаць ваенныя нягоды, бо леты нашы да старасці блізняца. Таму спадзявайся на маладзейшых, а нас збаў ад рыцарскіх абавязкаў, якія спаўнялі мы дагэтуль.

— Мне больш даспадобы абачлівая паважнасць старэйшых, чым неабачлівая зухаватасць маладых: маладыя, празмерна спадзеючыся на ўласныя сілы, прывыклі страчаць смерць у маладосці, а старэйшыя ўсе справы робяць па разважлівай радзе, — адказаў ім Аляксандр.

І ўсе згодна ўхвалілі яго мудрыя словы.

Праз колькі дзён, сабраўшы і падрыхтаваўшы вялікае войска, пусціўся Аляксандр морам да Валоскай зямлі, а па шляху прыйшоў у Халкідонію і пачаў яе ваяваць. Халкідоны, засеўшы на гарадскіх мурах, давалі яму моцны адпор.

— Халкідоны, — казаў ім Аляксандр, — або ваюйце адважна, або паддайцеся сіле больш магутнай.

А потым усё ж захапіў Халкідонію.

Адтуль па моры прыплыў ён у Валохі^а — утаймаваць рымскую пыху. Даведаўшыся пра з'яўленне Аляксандра, дужа перастрашыліся рымскія раднікі і, склікаўшы народ, сабралі і паслалі Аляксандру дары — шэсцьдзсят тысяч фунтаў золата і сто залатых карон, просячы не штурмаваць горада. Атрымаўшы ад рымлянаў і ўсіх жыхароў Валоскай зямлі дары, адплыў Аляксандр па Заходнім моры ў краіну, званую Еўропія, пакінуўшы рымлянаў у спакоі.

Адтуль, плывучы па моры, спяшаўся ў Афрыку, дзе няшмат аказалася народаў, што не паддаліся яму па добрай волі. Пакідаючы Афрыку, загадаў сваім рыцарам плыць разам з ім у караблях на востраў Фаранрада, каб атрымаць там прароцтва ад бога Амона.

І калі яны йшлі да храма Амона, перабег ім дарогу алень, якога Аляксандр загадаў падстрэліць. Цялючы ў аленя, нямала рыцары выпусцілі стрэл, але нават не зачэпілі яго. А калі Аляксандр нацягнуў стралу, ён адразу параніў аленя. (З таго часу месца тое называецца Стралец.) Зайшоўшы ў бажніцу Амона, прынёс Аляксандр ахвяры і прасіў таго бога даць праўдзівыя прароцтвы.

Затым павёў Аляксандр сваё войска да горада Тафостры, вокал якога было пятнаццаць сёлаў і дванаццаць рэк, што ўпадалі ў мора. Брамы горада былі зачынены і ўмацаваны жалезнымі ланцугамі.

І там Аляксандр прынёс багам ахвяры, і ў тую ж ноч з'явіўся яму ў аграмаднай паставе бог Серапіс, строгі й суровы з аблічча.

— Аляксандр, ці можаш зрушыць гару і панесці яе на сваіх плячах? — спытаў ён.

— Хіба ж па сілах каму тое зрабіць? — здзівіўся Аляксандр.

— Як гэтая гара не зрушыцца з месца свайго, так імя і ўчынкі твае будуць слыць да сканчэння свету, — мовіў Серапіс.

— Прашу цябе, скажы, Серапіс, якой смерцю я памру.

— Добрая справа — не ведаць хваробы да апошняй гадзіны. Але скажу табе пра тое, пра што пытаеш: выпіўшы атруту, прымеш ты страшную смерць, дні свае скончыш у маладосці. Але не

^а У Італію.

старайся выведаць ані гадзіны, ані часу — я не скажу, бо скажучы табе пра гэта багі на ўсходзе сонца, — мовіў Серапіс.

Ачнуўшыся, моцна засмуціўся Аляксандр. Пасля на свой гонар пачаў будаваць там горад, які назваў Александрыяй.

Егіпцяне, даведаўшыся пра з'яўленне Аляксандра, выйшлі насустрач і прынялі яго з вялікай пашанай, здаўшыся на яго волю.

Будучы ў Егіпце, убачыў Аляксандр складзены з аграмадных камянеў царскі абеліск, гледзячы на які, спытаў:

— Чый гэта абеліск?

— Гэта абеліск Анектанава, цара егіпцянаў.

— Анектанаў быў маім бацькам, — мовіў Аляксандр і, уклечыўшы, пачаў цалаваць той абеліск.

Потым рушыў Аляксандр з рыцарствам сваім у Сірыю. Сірыйцы з ім ваявалі і забілі колькі рыцараў. Затым выступіў Аляксандр на Дамаск і адважна яго зваяваў.

Зваяваўшы Сірыю, прывёў Аляксандр войска сваё да горада Ціра і паставіў лагер. Стоячы там з вайскам, звездаў ён вялікія цяжкасці, бо горад быў добра ўмацаваны — прыкрыты морам і збудаваны моцна, да таго ж размешчаны на ўзвышшы — ніякім чынам немагчыма было яго здабыць. Тады загадаў Аляксандр адвесці караблі далей у мора і будаваць на іх высокія вежы для штурму горада, бо ў прыстані немагчыма было нават лодцы прыткнуцца, тым больш караблю.

Здумеўся Аляксандр, якім чынам захапіць горад, бо меў патрэбу ў воях. Паслаў ён жыдоўскаму архірэю па імені Адда ліст, просячы прыслаць на падмогу ваяроў, а таксама жыўнасці і харчу на продаж. І яшчэ загадаў Адду, не марудзячы, прыслаць яму чынш, сплачаны Дарыю. Архірэй жа кляўся і бажыўся тым, якія прынеслі лісты, што чынш пасланы ўжо Дарыю, таму ніхто не мае права ўзняць на яго збройнай рукі; што калі б нават сам Дарый з'явіўся да яго — ён не адмовіўся б ад сказанага. Выслухаўшы адказ, моцна ўгнявіўся Аляксандр на жыдоўскага архірэя.

— Я так адпомшчу жыдам, што яны добра запомняць, чые загады маюць выконваць, — адно і мовіў Аляксандр.

Але ўсё адно не адступіўся ён ад Ціра: загадаў Малеагру, прыдаўшы яму пяцьсот рыцараў, ехаць на пасвішча Іясафат, дзе пасвілася многа быдла з горада Газа. Правадніком тых рыцараў

быў Самсон, які добра ведаў мясціны таго краю. І як прыехалі яны на пасвішча, заступілі ім дарогу Тэзел, пастух, і ахоўнікі таго быдла, і многіх забілі. Але Малеагр, найадважнейшы з рыцараў, перамог усіх ахоўнікаў быдла; а Гавел з македонянаў пастуху таго быдла зняў галаву.

Тым часам выехаў з Газы з трыццаццю тысячамі гатовых да бою вершнікаў князь Бацірыён. І так многа ваяроў было, што ад іх лютага крыку зямля дрыжэла. І сумеліся македоняне, і выправілі вершніка Арыда, каб сказаў Аляксандру пра небяспеку для грэкаў. Тады, адступіўшыся ад Ціра, уварваўся Аляксандр на пасвішча Іясафат і вынішчыў усё войска Бацірыёна, і яго самога забіў.

Вярнуўшыся да Ціра, убачыў Аляксандр, што вежы, якія загадаў ён збудаваць на моры, дашчэнтну разбураны: па Аляксандравым адыходзе гараджане разам з князем сваім Валаамам выйшлі і смела парушылі тыя спаруды. І засмуціліся з таго македоняне, таксама і Аляксандр пачаў сумнявацца, што возьме Цір.

Тае ж начы ўбачыў Аляксандр сон, што трымае ў руцэ ягаду, а потым, кінуўшы на зямлю, пачынае таптаць яе нагамі, пакуль не пацякло віно. Ачнуўшыся, паклікаў ён вешчуну і расказаў яму бачаны сон.

— Аляксандр, не адступайся ад Ціра і ні ў чым не сумнявайся. Ягада, якую трымаў у руцэ, а потым, кінуўшы на зямлю, растаптаў нагамі, азначае: ты заваюеш горад уласнай рукою і потопчаш яго нагамі сваімі, — адказаў вешчун.

Зноў прызадумайся Аляксандр, як бы захапіць той горад. І зноў загадаў будаваць у моры на караблях высокія вежы, што трымаліся сотняю котвіц і былі такія высокія, што ўзвышаліся над мурамі й вежамі Ціра. Пры зброі, узабраўся Аляксандр на адну з іх — каб усе бачылі, як хутка ён будзе падступаць да горада, і навалай штурмавалі гарадскія мury. І загадаў войску рыхтавацца да бітвы.

І вось, калі адпусцілі котвіцы той вежы, прыблізіўся Аляксандр да гарадскіх муроў. Спрытна скочыў ён на сцяну побач з Валаамам і, забіўшы, кінуў таго ў мора. Угледзеўшы тое, македоняне і грэкі пачалі ўзбірацца на мury — хто па драбінах, хто хапаючыся рукамі. А ціране так спужаліся забойства князя свайго Валаама, што і не супраціўляліся больш грэчаскай навалі.

Вось так быў захоплены і зруйнаваны горад Цір. Да таго ж былі зруйнаваныя яшчэ два гарады. Сірыйцы аж да гэтага часу памятаюць, як нацяпеліся тады.

Адтуль павёў Аляксандр сваё войска на горад Еазань, захапіўшы які, рушыў на Ерусалім.

Дачуўшыся пра з'яўленне Аляксандра, архірэй Адда моцна спужаўся. Склікаў ён жыдоў і ўстанавіў для іх трохдзённы пост, каб звярталіся да Бога з малітвамі і чынілі яму ахвярапрынашэнні. У ноч па ахвярапрынашэнні з'явіўся архірэю анёл божы, які сказаў:

— Не страшыся, а хутчэй упрыгожвай вуліцы горада і расчыняй насцеж брамы. Хай увесь народ выйдзе ў белым убранні. І няхай іншыя святары выйдуць разам з табой у белых столах сустрэць Аляксандра, які цараватьме, пакуль зробіцца панам усяго свету, а затым пакарае яго гнеў Божы.

Прачнуўшыся, склікаў архірэй жыдоў і расказаў ім, што бачыў у сне, і ўсё загадаў учыніць так, як адкрылася яму ўва сне. А пасля, выйшаўшы з горада са святарамі і мноствам гараджанаў, прыйшоў у мясцовасць, званую Скопул, адкуль была відна царква і ўвесь горад, і там чакаў з'яўлення Аляксандра.

Дайшоўшы да горада, сустрэў Аляксандр натоўп у белым і святароў у столах, таксама белых. І ачольваў іх жыдоўскі архірэй, які быў увабраны ў светлую стору з гіяцынтамі, а на галаве меў дыядэму, на самым версе якой ззяла залатая цэшка — на ёй было напісана імя божае. Аляксандр загадаў усім спыніцца, а сам, скочыўшы з каня, рушыў насустрач натоўпу, а потым нізка пакланіўся. Тады ўсе жыды пачалі вітаць Аляксандра, усклікаючы:

— Слаўся, найвышэйшы цар Аляксандр! Слаўся, найвышэйшы цэзар! Слаўся, пераможца непераможны, за ўсіх князёў найслаўнейшы!

Гледзячы на тое, дзівіўся сірыйскі цар, а адзін з князёў ягоных, па імені Парменіян, спытаўся ў Аляксандра:

— Вялікі цар! Што з таго, што ўсе цябе славяць, калі сам ты ўславіў жыдоўскага архірэя?

— Не яго я ўславіў, а Бога, імя якога ён прызывае, бо, будучы яшчэ ў Македоніі, бачыў я ўва сне гэтага архірэя ў ягоным убранні, — адказаў на тое Аляксандр. — І калі разважаў я, як зваяваць Азію, зноў жа ўва сне імя гэтае заклікала мяне не марудзіць і з цвёрдаю верай чыніць мужныя справы. Веру: гэта яно адкрылася мне ўва сне, а таму не маю сумнення, што з божай дапамогай перамагу Дарыя і знішчу персідскую моц, і ўсё, што задумаў, маю надзею здзейсніць у прышласці.

Мовіўшы тое, увайшоў Аляксандр з святарамі ў горад, а затым у царкву божую, збудаваную наймудрэйшым Саламонам, і

там чыніў Богу ахвяраванне. Затым прынёс архірэй кнігу прарока Данііла, дзе было запісана, што адзін з грэкаў мае знішчыць персідскую моц. Мяркуючы, што гэта ён сам, усцешыўся Аляксандр і асыпаў архірэя ды іншых святароў многімі каштоўнымі дарамі, абяцаючы: што ні пажадаюць мець ад яго — усё атрымаюць. І звярнуўся жыдоўскі архірэй да яго з просьбай:

— Дазволь нам жыць вольна, паводле закону бацькоў нашых, і на кожны сёмы год не плаціць даніны і чыншу.

Аляксандр дазволіў. І зноў прасіў архірэй: жыды, якія аселі ў Медыі й Вавілоніі, хай будуць вольныя ў карыстанні ўласным правам. І дазволіў ім Аляксандр усё, пра што прасілі.

Затым, папоўніўшы ў Ерусаліме шэрагі рыцарства, павёў Аляксандр свае палкі на іншыя навакольныя гарады, і дзе ні з'яўляўся — усюды прымалі яго з пашанай.

Тым часам сірыйцы, якім удалося ўцячы ад Аляксандра, данеслі пра ўсё Дарыю. І распытваў іх Дарый пра характар і знешнасць Аляксандра, і паказалі перабезчыкі яму маляваны партрэт цара. Разгледзеўшы партрэт, пачаў Дарый пагарджаць Аляксандрам праз мізэрнасць аблічча ягонага, а потым паслаў яму мяч, кій і блазенскі каўпак, і так ліст прыклаў:

«Дарый, цар над царамі і пан над панамі, народжаны сонцам, якое свеціць разам з персідскімі багамі, служку нашаму Аляксандру тое паведамляем. Дачуліся мы, што ты, паднесены пыхаю і ўзвышаны пустою славай, сабраў на заходніх межах разбойнікаў і хочаш змагацца з веліччу персаў, моцы якіх нічым не зможаш стрымаць, — персы і ёсць багі, якія вызначаюць парадак у свеце і трымаюць яго ў сваіх руках. Імя нашае славяць і на яго спадзяюцца. А ты, як чалавек і наогул найменшы з мужоў, пнешся быць вышэй за сябе самога, як мыш, выбягаеш з уласнай нары. Пакінуўшы ўласную бедную зямлю, скачаш ты па шырокіх персідскіх прасторах, ладзіш гульні — як мыш у тым доме, дзе няма лоўчых катоў або пастак. І я, моўчкі назіраючы за тваімі ўчынкамі — калі ты, пачуваючы бяспеку, надумаеш учыніць глупства, — цябе па неабачлівасці тваёй жорстка злапаю, і канец жыцця твайго будзе варты жалю. Зразумей, няшчасны: кажу табе такім чынам дзеля таго толькі, каб ты паспеў вярнуцца і супакоіца на ўлонні маці тваёй. Вось, пасылаю табе мячык, кіек і каўпак з пазалотаю — гуляй з імі, як дзіця, бо ты яшчэ дзіця, а таму слушна яно і неабходна займацца табе дзіцячымі справамі. Дзіўная рэч, але, маючы нягеглае і малое цела, ты цвёрда верыш,

што можаш зваяваць царства Дарыя! Клянуся душою бацькі свайго: так многа золата ў Персіі, што калі б магчыма было сабраць яго ў адно месца — зацьміла б ззяннем сваім само сонца. А таму настойліва табе загадваем — пакінуўшы сваю дурноту і пустыя мары пра вялікую славу, вяртайся ў Македонію. Калі ж аслухаешся, пашлю на цябе незлічоныя цьмы збройных рыцараў, і яны цябе не як сына Піліпа, але як князя разбойнікаў укрыжуюць».

Прышоўшы да Аляксандра, перадалі яму Дарыевы паслы той ліст разам з мячом, кіем і каўпаком. І загадаў Аляксандр чытаць ліст перад прысутнымі, якія, слухаючы, моцна здзівіліся з прычыны, па якой той ліст быў напісаны.

— О мае магутныя рыцары! Што сэрцы вашыя ўзрушыла? Ці не гэты Дарыеў ліст? — бачачы іхняе засмучэнне, сказаў Аляксандр. — Хіба ж не ведаецца, што сабака, які гаўкаціць, не мае намеру тым кагосьці абразіць? Цяпер ведаю: калі і ёсць у гэтым лісце каліва праўды, то гэта колькасць золата, пра якую піша Дарый. А таму маем прычыну мужа з ім ваяваць, бо колькасць ягонага золата добра падахвочвае нас да вайны.

Па тым слове загадаў Аляксандр рыцарам схпіць паслоў Дарыя і павесіць на шыбеніцы.

— Цар Аляксандр, у чым жа наша віна? Ці мы ў адказе за цара нашага і маем прыняць пакуту? — загаласілі паслы.

— Вымушаюць мяне да таго словы цара вашага, які паслаў вас да мяне як да разбойніка, а не цара, — адказаў ім Аляксандр.

— Так напісаў наш цэзар таму толькі, што не ведаў, відаць, пра вашу магутнасць, — запярэчылі паслы. — Адпусці нас, і мы раскажам яму пра славу тваю.

Тады загадаў Аляксандр іх вызваліць і запрасіць на бяседу. І, ужо седзячы пры сталае, мовілі паслы Аляксандру:

— Цару, калі тое заўгодна вашмоўці, загадай тысячы верхнікаў паехаць з намі, і мы аддамо Дарыя ў вашыя рукі.

— Супакойце свой розум і цешцеся, што самі ацалелі, — мовіў Аляксандр, — бо для выдачы вашага цара не дам вам нават аднаго рыцара.

Назаўтра загадаў Аляксандр так адпісаць Дарыю:

«Аляксандр, сын Піліпа і царыцы Алімпіяды — цару Дарыю, народжанаму сонцам, якое свеціць разам з персідскімі багамі: пішучы — загадваем. Калі хочаш глянуць праўдзе ў вочы,

зразумей: тое, што нам належыць, — не нашая ўласнасць, а пазычанае да часу, і трымаем яго мы няпраўдаю. Паколькі ўсе мы круцімся ў хуткабежным коле фартуны, частакроць і ў той, і ў гэты бок змяняем багацце на беднасць, радасць на смутак, узлёт на падзенне. Таму той, хто знаходзіцца ў найвышэйшым месцы кола фартуны, не павінен празмерна давяраць свайму высокаму становішчу: узнесены пыхай і кіраваны пустою славай чалавек пагарджае дробнымі справамі, хаця часта здараецца так, што найніжэйшы ўзвышаецца, а ўзнесены дужа высока — звяргаецца ўніз.

Зразумей, што для мяне, мізэрнага і невысокага чалавека, было б дужа гнюснай і ганебнай справай чыніць у адносінах да такога, як ты, найяснейшага цара, тое, у чым ты мяне вінаваціш. Кажаш, што ты роўны сонцу, што сядзіш у сонцы велічы сваёй, спасланай багамі, разам з персідскімі багамі; але ж несмяротныя багі не любяць мець справу са смяротнымі. Я смяротны, а таму іду ваяваць з табой як са смяротным чалавекам; ты ж, які называешся вяльможным і ўзвышаным, але прагнеш вайны, не здабудзеш сабе славы, мяне перамогшы, бо пераможаш мізэрнага чалавека і разбойніка. А вось калі я перамагу цябе, то здабуду сабе вялікую славу, бо наймагутнейшага цара перамагу.

Пішучы нам, што зямля ваша персідская дужа багатая на золата, абудзіў ты думкі нашыя і скіраваў наймужнейшых з нас на тое, каб здабыць сабе вашае золата і такім чынам пазбыцца — як ты кажаш пра нас — свайго недахопу ў ім.

Паслаўшы мне мяч, кій і каўпак, якія сведчаць аб прышлых справах, ты пэўна і праўдзіва прарочыш мне тое, на што я і сам спадзяюся, чакаючы ад багоў да сябе прыхільнасці. Па акругласці мяча разумею, што ўсяму акругламу свету быць пад маім панаваннем. Кій, загнуты зверху, прадвяшчае, што ўсе цары і князі зямныя схіляцца перад абліччам маім. Пазалочаны каўпак, які звычайна ўпрыгожвае галаву, сведчыць, што я (спадзяюся) буду пераможцам, а не пераможаным. Ты, які сапраўды вялікі й магутны, ужо сплаціў мне даніну, прыслаўшы мяч, кій і пазалочаны каўпак, якія ўвасабляюць сабой такія годнасці».

Склаўшы той ліст, паклікаў Аляксандр Дарыевых паслоў і, прыдаўшы з лістом дарагія дарункі, выправіў іх дамоў; а сам з рыцарствам рушыў у паход.

Моцна засмуціўся цар Дарый, прачытаўшы пасланне ад Аляксандра, а затым напісаў князям сваім:

«Дарый, цар над царамі, — Прымусу і Антыёху шле добрую навіну. Даведаліся мы, што Аляксандр, сын Піліпа Македонскага, глупствам рухомы, увайшоў у Азію і знішчыў яе прыгажосць. Таму загадваем, каб вы, сабраўшы вялікіх і моцных мужоў нашай дзяржавы, не марудзячы, паўсталі супраць гэтага хлапца і, схапіўшы, прывялі яго перад аблічча нашае: адлупцаваўшы, як дзіця неразумнае, і апрануўшы ў парфіру, адправім яго, зняслаўленага, да маці ягонай Алімпіяды, бо не гадзіцца нам ваяваць з ім — хай з дзецмі лепш ладзіць свае дзіцячыя забаўкі».

Прачытаўшы ліст, так адпісалі князі пану свайму:

«Дарыю, цару над царамі і богу вялікаму, — Прымус і Антыёх паведамляюць. Ведайце, ваша вяльможнасць, што з гэтым, як вы пішаце, дзіцём Аляксандрам, які зямлю нашу зруйнаваў і спапяліў, мы, сабраўшы вялікае войска, ваявалі, але ўрэшце вымушаны былі адступіць, ледзьве пазбегнуўшы палону. Таму мы, у якіх вы бачыце памочнікаў у сваім панаванні, пакорна просім вашмосць дапамагчы нам, слугам вашэці».

Калі Дарый чытаў гэты ліст, прыбег другі пасланец і паведамаў, што Аляксандр стаіць з войскам на рацэ Сірагме. Вysłухаўшы пасланца, Дарый зноў напісаў Аляксандру:

«Дарый, цар над царамі і пан над панамі, служку нашаму — загадваем. Па ўсім свеце славіцца і ўзносіцца маё імя, бо нават багі не мелі такога. Па якім жа праве пасмеў ты перайсці рэкі, горы і моры ды абрынуцца нашэсцем на веліч дзяржавы нашай?! Сапраўды, меў бы ты вялікую славу, каб без нашага дазволу і маёй волі і надалей панаваў у Македоніі. Лепш было табе ад уласнае злосці пакутаваць, чым прычакаць ад нас вялікага няшчасця, паколькі пад нашым панаваннем зямля твая можа асірацець, як удава. Таму лепш вяртайся ў зямлю сваю, перш чым гнеў наш абрынецца на тваю галаву. Наколькі вялікая слава і моц наша, даем табе ведаць па гэтых макавых зернетках, што пасылаем у меху. Скажы, ці зможаш ты гэтыя зернеткі злічыць? То ведай напэўна, што і люд наш такі ж незлічоны. А таму, калі ты не ў сілах гэта спраўдзіць, вяртайся ў сваю зямлю і здаволься тым, што паспеў зрабіць, бо ў мяне люду вайсковага — цьмы цьмоў. І не смей больш рабіць таго, што дагэтуль».

З'явіўшыся да Аляксандра, аддалі яму Дарыевы пасланцы ліст і мех з макама. Чытаючы ліст, засунуў Аляксандр руку ў мех, набраў таго маку ды пачаў жаваць, сказаўшы:

— Добра бачу, што людзей ў яго сапраўды нямала. Але ж насенне мяккае, то і людзі ў яго, мяркую, млявыя.

Тым часам прыйшлі македоняне і паведамлілі Аляксандру, што маці яго Алімпіяда злегла ад цяжкай хваробы. Дужа засмуціла тая вестка Аляксандра, аднак ён усё ж адпісаў Дарыю такі ліст:

«Аляксандр, сын Піліпа і царыцы Алімпіяды, — Дарыю цару, загадваем. Ведай, што дайшлі нам лісты, якія проці волі нашае прымушаюць нас адсюль зысці. Аднак не спадзявайся, што мы з-за страху перад тваёй пустой веліччу павінны вярнуцца на радзіму, але каб пабачыцца з нашай маці, якая пакутуе ад цяжкай хваробы. Таму ведай, што неўзабаве вярнуся да цябе з вялікім войскам. А цяпер пасылаю табе, наўзамен макавага насення, гэты перац, каб ты зразумеў, што вастрэня гэтага перцу моцай сваёй нераўня макаваму насенню».

І перадаў Аляксандр пасланцам цара Дарыя той ліст разам з перцам і падарункамі ды, іх адпусціўшы, вярнуўся з войскам у Македонію.

Тады ж, ваюючы з непрыяцелем, стаяў у Аравіі з войскам адзін з магутных Дарыевых князёў, Амонт, які, дачуўшыся пра з'яўленне Аляксандра, выступіў супраць яго і пачаў адважна ваяваць. Ад самага ранку пачаўшыся, доўжылася тая вялікая бітва аж да заходу сонца. Тры дні з роўнай сілай сыходзіліся бакі ў лютай бітве — і такой моцнай і жорсткай яна была, што сонца зацьмілася, не хочучы бачыць такога вялікага праліцца крыві. Нарэшце персідскі бок панёс вялікія страты, што бачачы, кінуўся князь Амонт наўцёкі і ледзь паспеў выслізнуць з малой часткай войска з рук непрыяцеля. І так шпарка ўцякаў князь, што яшчэ застаў у Дарыя пасланцоў, якія вярнуліся ад Аляксандра.

А Дарый, трымаючы ў руцэ ліст, распытваў пасланцоў, што зрабіў Аляксандр з макама. І тыя распавялі цару, як і што адбылася.

Узяўшы прысланы Аляксандрам перац, паклаў яго Дарый у рот і пачаў жаваць, а потым, уздыхнуўшы, сказаў:

— Хоць і няшмат рыцараў у яго, але яны моцныя, як гэты перац. Наўрад ці знойдзецца на свеце той, хто зможа ім процістаяць.

— Сапраўды так, пане, — мовіў Амонт. — Рыцарства Аляксандрава невялікае, ды адважнае. Нямала паклалі яны маіх рыцараў, ды й самому мне ледзьве ўдалося выслізнуць з іхніх

рук. Аднак Аляксандр не заганарыўся сваёй перамогай, а загадаў пахаваць палеглых — як з македонскага, так і з персідскага боку — у трунах.

Потым рушыў Аляксандр у Кілікію і Савінею — у тых землях многія гарады склалі яму прысягу вернасці, і ён далучыў да войска яшчэ семдзесят тысяч вояў.

Потым перайшоў Аляксандр праз горы, званыя Таўрус, і з'явіўся ў горадзе Персепалі, дзе жыло адзінаццаць тысяч народу. Набраўшы там рыцараў, рушыў у Азію, беручы многія гарады.

Потым прыйшоў Аляксандр у Фрыгію і наведаў свяцілішча Сонца, дзе прынёс багам ахвяры. Дайшоўшы адтуль да ракі Самдроны, сказаў тутэйшаму народу:

— Благавёнены вы, бо дзякуючы Гамеру дасягнулі славы!

— Цар Аляксандр, ты годны большае славы, чым тая, якую стварыў Гамер сабе і тым, што разбурылі Тройю, бо ты распачаў большую справу, чым Гамер, — адказаў яму нейкі Дакаміт.

— Настаўнік, лепш мне быць вучнем мудраца, чым слухаць хвалу ад неразумнага, — мовіў на тое Аляксандр.

Потым адправіўся Аляксандр з рыцарствам сваім у Македонію, дзе застаў маці выздаравелую пасля хваробы, і, пагаварыўшы з ёй, не доўга там затрымаўся.

З Македоніі рушыў Аляксандр у Персію, куды йдучы, стаў з войскам сваім пад горадам Аўдыронам. І пазамыкалі месцічы з усіх бакоў цвердзі брамы, на што Аляксандр раззлаваўся і загадаў сваім рыцарам брамы тыя падпаціць. І калі Аляксандрава рыцарства пайшло на штурм і пачало крушыць брамы, месцічы — разумеючы, што брамы не выстаяць перад такой збронай сілай, і ведаючы, што горад не прыстасаваны да абароны, — узмаліліся:

— Цар Аляксандр, брамы замкнулі мы не таму, што хацелі спрацівіцца вашай моцці, а таму што баімося цара Дарыя: калі б мы таго не зрабілі, прыслаў бы сюды цар князёў сваіх, якія пусцілі б нас з пылам на ўсе бакі.

— Расчыняйце брамы, калі не хочаце адчуць на сабе моц маёй збронай рукі! — загадаў Аляксандр. — Як скончу з Дарыем, тады з вамі буду размаўляць.

Тое чуўшы, здалі яму ўсё ж месцічы горад.

Выступіўшы адтуль, павярнуў Аляксандр на Брахею, потым на Халдэяполіс, аж дайшоў да ракі Сеніс. Там абрынуўся на Аляксандравых воінаў вялікі голад, і забурчэлі яны, мовячы:

— Коні нашы стамляюцца без адпачынку!

І Аляксандр, хочучы ўмацаваць дух вояў, сказаў ім:

— О мае адважныя рыцары і мужы, якія зносіце небяспекі вайны! Хіба ж праз недахоп чагосьці сапсавалася ў каго з вас здароўе? У любым выпадку важна тое, каб душа была ў целе, а коней мы здобудзем незлічоную колькасць. Але як страцім здароўе, то і коні нам будуць непатрэбныя. То спяшайма туды, дзе здобудзем і сабе ежы ўдосталь, і коням корму дастаткова.

Адтуль прыйшоў Аляксандр да горада Тэвы і сказаў жыхарам:

— Дайце мне ў дапамогу пяцьсот рыцараў.

Выслухаўшы яго, тэванцы замкнулі гарадскія брамы. Уздзеўшы панцыр, узабраліся яны на гарадскія мury і стуль пачалі крычаць:

— Аляксандр, калі не пакінеш нас у спакоі, выматаем і цябе, і тваіх рыцараў!

— Тэванцы, не дужа спадзявайцеся на сваю моц, — усміхнуўшыся, адказаў Аляксандр. — Вы хочаце са мною ваяваць, зачыніўшы гарадскія брамы? Чалавек, гатовы да бітвы, не хаваецца за мury, а адважна ваюе з непрыяцелем у полі.

Сказаўшы тое, загадаў чатыром тысячам стральцоў акружыць горад і пастрэляць тых, што стаялі на мурах. Затым загадаў дзвюм тысячам вершнікаў разбурыць умацаванні, збудаваныя Амфіёнам і Зетам; іншым дзвюм тысячам — падпаліць з усіх бакоў палаючымі паходнямі гарадскія брамы; яшчэ тры тысячы паслаў разбіваць таранамі мур і расцягваць яго жалезнымі крукамі. Сам жа быў з тымі, што шпурлялі ядры з апаракаў, і з іншымі рыцарамі.

Падчас бітвы ўспыхнуў страшны пажар з аднаго канца горада, і народ стрымгалоў кідаўся з муроў: адны загінулі, а іншыя паламалі сабе рукі й ногі. Так быў зруйнаваны горад.

Пакінуўшы спустошаную Тэву, рушыў Аляксандр на Карынт. І папрасілі жыхары Карынта, каб загадаў ён шырмам наладзіць саборніцтва, на што Аляксандр згадзіўся. І зышлося нямала народу паглядзець.

— Хто з вас распачне саборніцтвы? — спытаў Аляксандр.

— Калі тое даспадобы вашэці, я з вашага дазволу распачну, — азваўся Тытамат з Тэвеі.

І калі перамог, мовіў яму Аляксандр:

— Як возьмеш верх тройчы, увянчаю цябе.

Калі ж перамог і другім, і трэцім разам, тады на загад Аляксандра ўсклалі яму на галаву вянец славы, пасля чаго Тытамат вярнуўся ў Тэвею.

На тым пакінуў Аляксандр Карынт і пайшоў да горада Плятэі, дзе княжыў хтосьці па імені Страксагон. Зайшоўшы ў бажніцу Дыяны, убачыў там Аляксандр дзяўчыну, што была жрыцай і насіла жрэцкія шаты.

— Вітаю цябе, Аляксандру! У добры час ты з'явіўся, — мовіла Аляксандру дзяўчына. — Ты ўвесь свет сабе падпарадкаеш.

На наступны дзень прыйшоў у тую бажніцу і князь Страксагон. Угледзеўшы яго, дзяўчына мовіла:

— Чаго табе, князь? Праз колькі дзён ты ўжо не будзеш князем.

Пачуўшы тое, дужа ўгневаўся Страксагон і мовіў:

— Ты не вартая быць жрыцай! Зайшоў да цябе Аляксандр — і ты прадказала яму ўдачу, а мне прадвешчаеш страту ўсяго княства.

— Не гнявіся, так мусіць стацца, і нікому не пад сілу таму перашкодзіць.

І па некалькіх днях сталася, што ўгневаўся Аляксандр на Страксагона, звергнуў яго з княжання ды выгнаў. І выправіўся тады Страксагон у Афіны і там, плачучы, скардзіўся на Аляксандра.

Сабраўшы войска, прыехаў Аляксандр у Афіны. І напісаў да афінянаў ліст: «Аляксандр, сын Піліпа і царыцы Алімпіяды, звяртаецца да вас, афіняне. Калі памёр бацька наш, занялі мы сталец велічы ягонаў. Затым рушылі мы на захаднія межы — і ўсё тамтэйшае насельніцтва, пачынаючы ад Рымскага горада і аж да Заходняга мора, скарылася пад нашу ўладу. Адны прынялі нас спакойна, іншыя ж былі захоплены сілай. Жытлішчы тых, хто не хацеў нам скарыцца спакойна, загадалі мы разбурыць да грунту. І ў той час, калі мы выехалі з Македоніі і прайшлі праз усю Афрыку, захацелі тэванцы паменшыць славу нашага валадарства — пыху іхнюю аж да зямлі мы схілілі. Таму і вам,

афіняне, пішам, каб прыслалі да нас дзесяць філосафаў, з дапамогай якіх хачу я зрабіць свой розум вастрэйшым. Нічога іншага нам ад вас не патрэбна, толькі гэта: бойцеся нас, як цара і пана свайго. Калі ж не хочаце нам скарыцца, то патрэбна, каб вы былі мацнейшыя за нас і каб мы скарыліся перад мацнейшым».

Прачытаўшы ліст, кінуліся афіняне ў крык, як шалёныя. Тады мудрэц Яўструл, прыўзняўшыся над натоўпам, заклікаў не звяртаць увагі на Аляксандраў ліст, а, сабраўшыся разам, прасіць мудраца Дэмастэна аб добрай парадзе — хай выкажацца, што думае на гэты конт. Тады Дэмастэн, стаўшы на ўзвышэнні і знакам рукі заклікаўшы да цішыні, пачаў гаварыць так:

— Мужы і месцічы, што жывяце са мной у гэтым горадзе! Прашу вас, спакойна ўспрыміце мае словы і слухайце. Калі ўпэўненыя, што зможаце стрымаць Аляксандраву моц — ваюйце з ім і не слухайце, што ён піша. Калі ж не можаце аказаць яму супраціву, скарыцеся перад яго веліччу. Усім добра вядома, бо чулі мы пра гэта ад старэйшых, што Сенес, дужа магутны і вялікі цар, хаця й атрымаў нямала перамог, а ўсё ж у Клаедзе зведаў ці мала няшчасця. Гэты ж Аляксандр веў бясконцыя войны, у якіх заўсёды толькі перамогі меў. Хіба ж тыя, што знаходзіліся ў Ціры, не былі магутнымі рыцарамі, абазнанымі ва ўсіх вайсковых навукх? Чым жа ўпамагла ім іхняя веліч або моц? Тэванцы былі славуць вялікай мудрасцю, і не менш славіліся яны і іхні горад ваеннай наукай. І што ім дала тая мудрасць і моц або вайсковая адвага? Радаваліся персы, што можна ваявалі з Аляксандрам, аднак потым усё ж знісілелі ад нашэсця. Ці ж вы не бачыце, што ўсе незлічоныя гарады, у якіх толькі з'яўляўся Аляксандр, без барацьбы і супраціву здаліся перад яго вяліччу? І ён добра зрабіў, што звергнуў Страксагона з княжання, бо папярэдзіў ягоны бунт: усе мы добра ведаем пра Аляксандраву вялікую мудрасць, і не можа быць, каб звергнуў Страксагона без віны.

Выслухаўшы, афіняне аднадушна ўхвалілі парадку мудраца Дэмастэна і вырашылі паслаць Аляксандру з пасламі залатую карону, што важыла паўтараста фунтаў, абяцаючы да таго чынш і даніну. Але нізашто не хацелі адправіць да яго філосафаў. Прышоўшы да Аляксандра, паднеслі яму паслы залатую карону, абяцаючы чынш і штогадовую даніну — такую, якую бралі самі афіняне. Выслухаўшы, згадаў Аляксандр парадку мудраца Яўструла, які заклікаў афінянаў супраціўляцца, і так адпісаў ім:

«Аляксандр, сын Піліпа і царыцы Алімпіяды, не прыме царскага імені, пакуль не падначаліць моцнай грэцкай руцэ паганскі свет — скажыце пра гэта афінянам. Мы не маем намеру ўваходзіць у ваш горад з усім воінствам, а толькі з князямі, якія пры нас. Мы сапраўды прагнулі ачысціць вас ад падазрэння, але ж вы задумалі адваротнае, пра што сведчыць ваша сумненне. Заклікаю багоў сваіх у сведкі: калі б хто з вас і аказаў нам супраціў, мы б на яго не гнявіліся. Але ж, ведаеце самі, злыя заўсёды злое замышляюць і чыняць. І яшчэ: пісалі мы да вас, каб прыслалі нам мудрацоў, а вы, не зведаўшы Аляксандравай моцы, адпрэчылі наш загад. Хаця і варта было б пасля такой правіны паставіцца да вас з недаверам, аднак прабачаем вам усялякую віну. Будзьце ж, у такім выпадку, пэўныя і цешцеся, што прыслухаліся да парадку мудраца Дэмастэна».

І мелі з таго ліста афіняне вялікую радасць.

Адтуль павёў Аляксандр сваё войска ў Латэдамонію. Але латэдаманяне і чуць не хацелі ягоных загадаў: зачынілі гарадскія брамы і, узышоўшы на мury, пасталі з усіх бакоў. На што напісаў да іх Аляксандр:

«Так гаворым латэдаманянам і раім: веры, якую прынялі ад нашых продкаў, ва ўсім трымайцеся; і не ўздывайце рук вашых да вяршыняў, якіх не ў стане дасягнуць. Калі ж хочаце цешыцца з вашае моцы, загадваем — пакіньце лодкі свае, перш чым агонь змусіць вас люта загінуць».

Прачытаўшы, дужа ўгнявіліся латэдаманяне і пачалі рыхтавацца да бітвы. Тады Аляксандр узяў горад у аблогу ды кінуў войска на прыступ: паляцелі з муроў забітыя і параненыя, загарэліся падпаленыя лодкі — асобныя латэдаманяне заходзілі на іх супраць Аляксандравага войска з мора. Рэшта латэдаманянаў, бачачы такую паразу, выйшлі з горада і кінуліся Аляксандру ў ногі, просячы жыцця, і той злітаваўся.

Дабраўшы войска, павёў яго Аляксандр у землі Кілікіі, у паганскую краіну.

Тады цэзар Дарый, даведаўшыся пра надыход Аляксандра, меў вялікі страх і, склікаўшы князёў ды паноў сваіх, радзіўся з імі, кажучы:

— Як цяпер бачу, ён прыбліжаецца, ваюючы, ды памнажае перамогі й сілу. Я ж прымаў яго за нейкага разбойніка, што, як

пужлівы драпежнік, рабуе землі. Але ён сапраўды ваюе, як ваянны муж. І чым больш высілкаў маіх супраць яго, тым больш імя ягонае ўвысь узносіцца, і дзе ён ні акажацца — усюды яму таварышыць шчаслівая фартуна. Маём добра разважыць, як нам ратавацца ды не паддацца пыхлівасці й шаленству пустое славы.

Калі Дарый скончыў, мовіў Махер, брат ягоны:

— Спадабаўся мне Аляксандр, калі прысягнуў, што хутчэй ён здолее прыйсці ў Персію, як нам удасца захапіць ягоную Эладу. Таму, калі не пярэчыш, варта і табе трымацца Аляксандравых звычаяў: гэтак і царства тваё застанецца цэлае, і іншых яшчэ больш да сябе прывяжаш; бо Аляксандр, як мае намер з кім ваяваць, не пасылае паноў ці князёў сваіх, а сам асабіста кідаецца ў бой — так узвялічвае імя сваё і множыць славу сваю.

— Ці мне з яго, ці яму з мяне браць прыклад? — выслухаўшы, спытаў Дарый.

— Аляксандр ва ўсіх справах дасціпны і ўмелы, і ні ў чым не даў маху, і ўсё — ад самага нараджэння — звык чыніць сам, як адважны леў, — мовіў на тое адзін з князёў.

На што Дарый спытаў:

— Скуль жа табе пра тое вядома?

— Калі на твой загад былі мы ў Македоніі, каб узяць чынш з Піліпа, бачыў я Аляксандра і яго вялікую мудрасць. А таму, як хочаш, пасылай ва ўсе бакі царства твайго ды склікай усіх паноў і князёў. Нямала ж бо ў Персідскім царстве народаў — парты, ліды і палінаты, італы, бартэі, дыруманы і іншыя, — усіх сто пяцьдзесят, паслухмяных велічы тваёй: хай усе збяруцца, ды разам шукаць мем у Бога ратунку. І як пабачыць Аляксандр вялікае мноства вояў і паганскую моц — здранцвеюць ад страху ўсе члены ягоныя.

На тое адказаў іншы князь:

— Ты даў добрую, але няўдалую парадку: ці ж не ведаеш, што як адзін воўк вялікі статак авечак зводзіць і расейвае, так і грэцкая мудрасць перамагае мноства паноў?

Тым часам Аляксандр, сабраўшы мноства вайсковага люду, якога налічыў сто тысячаў, дайшоў з ім да ракі, званай Акіян, з якой выцякала вельмі халодная і празрыстая вада. І здарылася, што выкупаўся ў той рацэ, а следам апанавала яго раптам дужа моцная прастуда. Гледзячы на нядужага Аляксандра, моцна засмуціліся македоняне і ў страху казалі між сабой: «Адно

пачуе Дарый пра Аляксандраву немач, то, напаўшы, умэнт нас пераб'е». (Але потым Аляксандрава здароўе ўсіх рыцараў цешыла.)

Паклікаў тады Аляксандр лекара свайго Піліпа і як след распытаў пра сваю хваробу. Хоць лекар быў яшчэ юнак, але добра знаўся на ўсякай лекарскай навуцы. І паабяцаў ён Аляксандру, што з дапамогай атруты верне яму ранейшае здароўе. Але князь Пермез, з ліку рыцараў, які валадарыў у Арменіі і які моцна зайздросціў лекару, бо той меў ад Аляксандра невымоўную ласку, напісаў Аляксандру тайна: «Асцерагайся лекара Піліпа і не пі атруты, якую ён збіраецца табе даць, бо Дарый прысягаў даць яму за жонку сваю дачку і далучыць да царства свайго, адно толькі хай якім чынам цябе загубіць».

Прачытаўшы ліст, не засмуціўся Аляксандр, бо верыў у шчырае і чыстае сумленне Піліпа. Тым часам Піліп увайшоў да Аляксандра з прыгатаванай атрутай і падаў яе цару. Аляксандр, трымаючы ў адной руцэ атруту, а ў другой — ліст, пытліва паглядаў Піліпу ў твар.

— Не бойся, вялікі цар, атруты, а выпі яе, — мовіў Піліп.

Тады Аляксандр прыняў атруту, а следам паказаў лекару ліст.

— Вялікі цар, я не вінен у тым, пра што пісана ў лісце, — прачытаўшы, мовіў Піліп.

Ачуняўшы, паклікаў Аляксандр да сябе Піліпа і, абняўшы, сказаў:

— Ведай, Піліпе, пра любоў, якую меў я да цябе: спачатку я выпіў атруту, а потым паказаў табе ліст.

— Вялікі цар, — адказаў той, — загадай з'явіцца перад аблічча сваё таму, хто паслаў табе ліст, бо ён намаўляў мяне ўчыніць тое зло.

Не адкладваючы, загадаў Аляксандр паклікаць князя Пермеза і, распытваючы, знайшоў, што той варты смерці; і загадаў яго засячы.

Адтуль павёў Аляксандр сваё войска ў Медыю і Вялікую Арменію, і заваяваў іх для царства свайго.

Праз колькі дзён прывёў ён сваё войска ў дужа сухую і бязводную мясцовасць, званую Адрыят, перайшоўшы праз якую, дайшлі да ракі Яўфрат, дзе зрабілі прывал. Адразу загадаў Аляксандр звозіць лес ды класці на лодках мост цераз раку, мацуючы яго жалезнымі цвікамі й ланцугамі. Калі ўсё было

готова, загадаў рыцарам перайсці на другі бераг, але тыя, бачачы хуткі бег вялікай ракі, асцерагаліся ступаць па тым мосце — каб не парваліся часам, абцяжараныя мноствам людзей, ланцугі. Бачачы тую нерашучасць, загадаў Аляксандр пастухам, што гналі быдла, перайсці першымі, а за імі — астатнім. Але і пасля гэтага рыцары вагаліся. Тады Аляксандр разгневаўся ды разам з сваімі князямі перайшоў першы, а ўжо следам астатнія. (Тыя рэкі Тыгр і Яўфраг цякуць праз Медыю, Месапагамію і Вавілонію і ўпадаюць у раку Ніл.) Калі перайшоў цераз раку сам, а следам і ўсе астатнія, зрабілі прывал, а мост Аляксандр загадаў знішчыць. Гледзячы на тое, некаторыя воі засмуціліся ды, перашэптваючыся, пачалі гаварыць:

— Як прыйдзеца ўцякаць з бітвы, не будзе як перабрацца па вадзе.

— Што вы там між сабой таёмнічаеце? — спытаў Аляксандр, скеміўшы, пра што яны шэпчуцца. — Як прыйдзеца нам уцякаць з вайны, не мецьмем уцэкаў па вадзе. Ведайце, што для таго загадаў я мост знішчыць, каб мы з большай адвагай ваявалі. Бо калі ў нас будзе больш прычынаў для ўцэкаў, як для бітвы, — усе разам загінем: перамога ў бітве залежыць не ад уцэкаў, але ад мужных і смелых учынкаў. А таму хай узмоцняцца сэрцы вашыя — бітву ўспрымайце, як гульню. Ведайце, што не бачыць вам Македоніі, пакуль не зваюем усіх язычнікаў — тады толькі, з перамогай, вернемся.

Тым часам цэзар Дарый, сабраўшы мноства непрыяцеляў і прызначыўшы пяцьсот гетманаў над сваімі палкамі, зрабіў прывал ля ракі Тыгр. На наступны дзень бакі зышліся ў бітве — Дарый і Аляксандр пачалі вайну. Вельмі шмат палегла з боку язычнікаў, і яны, бачачы, што іх перамагаюць, пачалі адступіць.

У той бітве быў адзін смелы муж, вельмі высокі і стройны, якому Дарый паабяцаў: аддасць за яго сваю дачку, як заб'е Аляксандра. І той, уздзеўшы македонскія шаты і зброю і змяшаўшыся ў шыхтах ваюючых, апынуўся ў Аляксандра за спінай ды, выхапіўшы меч, моцна стукнуў яму па галаве — прабіў прылбіцу і параніў у галаву. Угледзеўшы, схапілі яго Аляксандравы рыцары і прывялі перад аблічча Аляксандрава.

— О найдаважнейшы муж, навошта ж ты мяне параніў? — спытаўся ў яго Аляксандр, бо думаў, што гэта адзін з ягоных македонянаў. — Ці ж ты не пазнаў мяне, Аляксандра, памочніка і слугу вашага?

— Не думай, вялікі цар, што я македонянін, — адказаў перс. — Я з жорсткага народа язычнікў. А ўчыніў тое, бо абяцаў Дарый даць за мяне сваю дачку, калі прынясу перад аблічча ягонае тваю галаву.

Тады Аляксандр, склікаўшы рыцараў, паставіў яго перад імі і спытаў, што б з ім хацелі зрабіць. Адны рыцары казалі, што трэба ўкрыжаваць, другія — зняць галаву, а некаторыя патрабавалі спаліць.

— Што ж дрэннага ўчыніў гэты муж, калі паспрабаваў выканаць загад свайго пана? — выслухаўшы ўсіх, спытаў Аляксандр. — Той, хто ўважае яго годным смерці, асуджае на будучыню самога сябе: а калі б я загадаў катораму з вас забіць Дарыя? Вы асудзілі на смерць невінаватага язычніка.

Па тых словах адпусціў Аляксандр язычніка, ухваліўшы яго мужнасць і моц.

Дарый, бачачы, што рыцары пачынаюць стамляцца, склікаў мноства вершніх і пешых. Узышоўшы на гару Сілікію і маючы надзею вялікім войскам перамагчы Аляксандра, двойчы зышоўся з ім, але сам урэшце быў пераможаны.

Аляксандр кінуўся за ім у пагоню аж пад горад Бакерэм, дзе стаў з войскам сваім і прынёс ахвяры багам. На наступны дзень пайшоў ён на прыступ і захапіў горад. Спыніўшыся на нейкі час, зрабіў там сваю сталіцу, зваяваўшы паступова ўсе навакольныя гарады. У тым жа горадзе знайшоў Аляксандр мноства валовых статкаў, а таксама Дарыеву маці і жонку з сынамі.

Калі тое дзеелася, прыйшоў да Аляксандра адзін з князёў Дарыевага рыцарства і мовіў:

— Вялікі цар, я адзін з князёў Дарыя, якому аказаў нямала паслуг, але не зведаў за тое ніякага дабра. Таму, калі вашэці жадаеце, дайце мне дзесяць тысяч узброеных юнакоў — абяцаю, што выдам ім у рукі цара Дарыя і нямала ягонага рыцарства.

— Дружа, не дам табе чужаземцаў, бо ты хочаш здрадзіць сваім, — выслухаўшы, адказаў яму Аляксандр.

Тым часам некаторыя князі напісалі Дарыю ліст:

«Цару, над царамі слаўнаму, і богу вялікаму *стаксы і спіятыр*, — паклон наш. Пісалі мы вялікасці вашай і ў іншыя часы, цяпер жа паўторна пішам пра Аляксандра Македонскага. Ён, як леў, уварваўшыся ў нашу зямлю, усе набыткі нашы драпежна абрававаў і рыцараў нашых пабіў. І так мы абцяжараныя

смуткам, што нашэсця ягонага з таго часу не можам стрымаць. Таму пакорліва просім вашу боскую міласць, памятаючы службу нашу, аказаць нам дапамогу, каб мы, даўшы ворагу адпор, маглі спыніць той гвалт, які ён нам чыніць».

Прачытаўшы той ліст, Дарый адразу ж напісаў Аляксандру:

«Дарый, цар персідскі і цар над царамі, слуге нашаму Аляксандру — загадваем. Надоечы даведаліся мы, што твая маласць хоча зраўняцца з нашай веліччу, але ж гэта нягодная справа: гнюсному і гультаяватаму аслу на вышыню ўзняцца, крыл не маючы. Хай тваё сэрца не падносіцца ў пыху з-за перамогі, якую ты атрымаў. Дайшло да нас, праўда, што вялікую ласку аказаў ты маці маёй і сынам маім. Але ведай напэўна, што як бы добра ты да іх ні ставіўся, не мецьмеш у маёй асобе прыяцеля. Калі ж прычыніш ім якое зло, тады таксама не зведаеш ад мяне прызнасці. Не лялуйся, у такім выпадку, прыціскаць іх, бо ты ніколі не зважаеш на нашы гнеўныя загады ў адказ на тваю пыхлівасць».

Узяўшы ліст, чытаў яго Аляксандр, усміхаючыся, і так адказаў Дарыю: «Аляксандр, сын Піліпа і царыцы Алімпіяды, Дарыю, цару персідскаму, кажучы, загадваем. Пыху, ганарлівасць і пустую пахвальбу багі заўсёды ненавідзелі, а таксама яны смяротна караюць, калі хто прыўлашчвае сабе бессмяротнае імя. А ты ўсё імкнешся як мага зняславіць багоў. Калі ж ты нас караеш за добрую волю, якую мы выявілі ў адносінах да тваіх родных, то няслушнаю думкаю зводзіш сябе. Бо робім мы гэта не дзеля твайго дабра і не дзеля атрымання тваёй ласкі — тое паходзіць з чысціні сэрца нашага або цноты. Зноў жа, з тых перамог, якія спасылае нам провід божы, ні ў якім разе не падносімся мы ў пыху, бо нам дапамагаюць багі, якімі ты ўвесь час пагарджаеш. Таму хутчэй прачытай гэты ліст, сцеражыся і ведай напэўна — гэта супраць цябе іду я паспешна».

Уручыў Аляксандр той ліст з каштоўнымі дарамі паслам Дарыя і выправіў іх. Затым напісаў да сваіх князёў:

«Аляксандр, сын Піліпа і царыцы Алімпіяды, князям і панам, падданым нашым, якія знаходзяцца ў Сірыі, у Кападокіі, у Дэлагіеніі, у Аравіі, у Папаталсіі, у Лаадькіі, і іншым народам. Строга загадваем вам, каб кожны даваў нам па тысячы добра вырабленых скураў бітага звера ды слаў іх у Александрыю, каб нам і нашым рыцарам была спраўлена адзежа са скуры. А вярблюдаў нашых, якія ў Александрыі, пашліце на раку Яўфрат».

Тады ж адзін з князёў па імені Нестад напісаў Дарыю ліст:

«Дарыю, найяснейшаму богу вялікаму, шле Нестад паклон свой. Нягодная гэта справа для мяне — пасылаць такія словы вашай вялікасці, але раблю тое не з сваёй волі, а са страху. Ведайце ж, ваша вяльможнасць, што двое слаўных нашых рыцараў загінулі мінулага дня ў бітве, якую мелі мы з Аляксандрам. А я, зранены, ледзь уцёк. Таксама многія з вашых наймацнейшых і найслаўнейшых рыцараў адпалі ад вашага царства, далучыліся да войска Аляксандра, які прыняў іх з пашанай і раздаў ім царскія землі».

Прачытаўшы той ліст, адпісаў Дарый князю Нестаду, каб сабраў вялікае войска і моцна стаяў супраць македонянаў. Напісаў ён і другі ліст — да Пора, цара індыйскага, каб той прыслаў на падмогу войска.

Пор жа адпісаў Дарыю:

«Пор, цар індыйскі, жадае добрага здароўя. Паколькі вы прасілі, каб мы прыйшлі вам на дапамогу, — мы гатовыя, як і заўсёды былі гатовыя. Але цяпер апанавала нас немач. Нам сапраўды шкада таго няшчасця, якое вы стойка зносіце. Таму ведайце: хутка на дапамогу вам прыйдуць дзесяць тысячаў нашых мужоў».

Даведаўшыся, што Дарый рыхтуецца да другой бітвы з Аляксандрам, моцна засмуцілася Радога, маці цара Дарыя, і напісала яму такі ліст:

«Дарыю, найлюбаму сыну свайму, Радога, маці, з радасцю паведамляе. Даведаліся мы, што ты сабраў войска, каб паўторна ваяваць з Аляксандрам, але гэта не прынясе табе ніякае карысці. Нават калі збярэш усіх, хто жыве на свеце, яму ніколучкі не зможаш спрацівіцца, бо яго божая ласка сцеражэ і ахоўвае. А таму схіліся ў велічы і адступіся крыху ад славы сваёй, саступаючы Аляксандравай велічы. Сапраўды, лепш табе пакінуць тое, чаго не можаш утрымаць. А што-нішто і ўтрымай, каб распараджацца ў спакоі, бо не можаш ты панаваць над усімі, калі ўсе табой пагарджаюць».

Калі прынеслі Дарыю гэты ліст, ён моцна засмуціўся і пачаў галасіць, згадаўшы сваіх родных.

Тым часам Аляксандр, ведучы сваё войска, наблізіўся да персідскага горада, дзе быў Дарый. Агледзеўшы ўзгор'і вакол горада, загадаў Аляксандр рыцарам секчы пруты з дрэваў і рваць зямлю ды кідаць пад ногі коням і мулам. Гледзячы на тое з узгор'яў, дзівіліся персы.

Дайшоўшы такім чынам за тры дні да таго персідскага горада, дзе быў Дарый, стаў там Аляксандр з войскам, і склікаўшы затым князёў, сказаў ім:

— Давайце выправім паслоў да Дарыя, кажучы: хай або з намі ваюе, або здаецца на літасць.

Уначы з'явіўся Аляксандру апрануты ў македонскі строй Меркурый і мовіў: «Сыне Аляксандру, заўсёды, як будзе патрэба, прыйду табе на дапамогу. А за гэта не пасылай да Дарыя пасла, пра якога ты казаў: хочу, каб ты сам туды адправіўся ў маім абліччы, бо вялікая небяспека для цара — быць паслом. І не бойся, бо я табе ўспамагу, ніякай нязручнасці не адчуеш».

Ачнуўшыся, усцешыўся Аляксандр. І склікаў ён самых адданных сяброў, і расказаў ім бачаны сон, а яны паралілі ўчыніць тое, што было абвешчана ўва сне. Тады паклікаў Аляксандр сабе ў таварыства аднаго з князёў, Яўмула (быў ён адважны і з самых адданных Аляксандру мужоў), і загадаў яму, асядлаўшы каня, паехаць следам.

І даехалі яны да ракі Крамы, а па-персідску Стагмы, і ўбачылі, што рака замерзла. Тады Аляксандр, памяняўшыся з князем штамі, пакінуў яго пры конях, а сам перайшоў раку і пайшоў да горада, дзе быў Дарый.

А князь той прасіўся:

— Вялікі цар, дазволь мне перайсці з табой за гэтую раку, каб не сталася табе якая злая прыгода.

— Чакай мяне тут, бо дапаможа мне той, каго бачыў у сне, — адказаў яму Аляксандр.

(Тая згаданая рака ўзімку і ўвесну праз усю ноч стаіць замерзлая, а раніцой, адно сонца прыгрэе, растае. А плыве так хутка, што каб хто ўвайшоў у яе — падхапіла б і панесла. А ўшыркі яна ў адно стаянне.)

Калі Аляксандр прыйшоў да брамы, угледзелі яго персы і моцна здзівіліся, бо прынялі за бога.

— Хто ты, пане? — спыталіся.

— Я Аляксандраў пасол.

Падышоў тым часам да брамы цар Дарый, які збіраў велізарнае войска, каб даць яшчэ адзін бой Аляксандру. Ubачыўшы гасця, які размаўляў з персамі, вельмі здзівіўся Дарый з ягонага аблічча, думаючы, што гэта сам бог Апалон зышоў з нябёсаў, узнёс яму славу і спытаў:

— Хто ты, пане?

— Паслаў мяне да цябе цар Аляксандр спытацца: чаму паводзішся, як баязлівец? — мовіў той. — Таму або збяры сваіх прыяцеляў і ваюй, або скарыся моцы пераможцы.

— Ці ты часам не сам Аляксандр, што з такім гневамі гаворыш? Бо бачу я, што ты не як пасол, а як цар гаворыш напышлівыя словы. То ведай, што словы твае мяне ані не напужалі. А цяпер прашу цябе да мяне на вячэру, — адказаў яму Дарый і, падхапіўшы пад руку, павёў яго праваруч сябе ў свой палац.

І падумаў Аляксандр: паколькі яго паставілі па правай руцэ, бог так учыніць, што неўзабаве той палац будзе ягоны.

І ўвайшлі Дарый з Аляксандрам у пекны палац, або вячэрнік, дзе была накрыта багатая і раскошная вячэра, і селі пры сталі. І адзін князь з ліку Дарыевых рыцараў зразумеў, што перад ім сам Аляксандр. (Персы бачылі мудрасць, смеласць і моц, што таілася ў няўзглядным Аляксандравым целе, але не ведалі, хто ён.) Міскі, а таксама сталы й лавы былі з чыстага золата, а чашнікі насілі пітво ў залатых кубках і каштоўных жамчужынах. Калі ж падалі Аляксандру адпіць з жамчужнага кубка, ён паставіў яго на ўлонні сваім; затым прынеслі яму другі кубак — зрабіў тое ж; таксама і трэцім разам. Заўважыўшы, тыя, што прыносілі кубкі, паскардзіліся цару Дарыю. Пачуўшы, падняўся Дарый і спытаў:

— Прыяцелю, што ж ты робіш? Навошта хаваеш кубкі за пазуху?

— У нашага цара існуе такі звычай у бяседзе: бяседнікі, калі хто жадае, забіраюць кубкі, з якіх пілі, — мовіў на тое Аляксандр. — Калі ж вам гэты звычай не па душы, я зараз жа ўсё вярну.

Асобныя з князёў таксама ўхвалілі той звычай. Седзячы пры сталі, адзін з іх, Анопалус, часта паглядаў на Аляксандрава аблічча, бо бачыў яго, калі на загад Дарыя ездзіў у Македонію збіраць чынш з цара Піліпа. Пачуўшы Аляксандраў голас і глянуўшы на ягонае аблічча, так разважыў: «Напраўду мне здаецца, што гэта Аляксандр». Падняўшыся, падышоў ён да Дарыя і мовіў:

— Вялікі цар, той пасол, што перад табой, — сам Аляксандр, сын Піліпа Македонскага.

— Калі так, то цяпер я — валадар свету, — жартам адказаў Дарый. — Але не веру, што ён мог так учыніць.

— Цару, калі гэта не так, пазбаў мяне гонару і загадай зняць мне галаву, — стаяў на сваім Анопалус.

Бачачы тья таемныя размовы, зразумеў Аляксандр, што гаворка — пра яго. Выняў тады ён з мяшэчка чароўны пярсцёнак і, надзеўшы на руку, адразу зрабіўся нябачны для ўсіх, акрамя Дарыя, які ў гэтую хвілю сказаў Аляксандру:

— Чалавеча, кажучь мне, што ты падобны абліччам на Аляксандра.

— Гэта праўда, вялікі цар. Таму і любіць мяне мой цар, што я на яго падобны. І многія мне кланяюцца, успрымаючы за Аляксандра.

Здумеўшы, падняўся Дарый з-за стала і пайшоў у спачывальню, разважаючы, як бы яму падлавіць Аляксандра. Услед за Дарыем пакінулі палац і астатнія.

Аляксандр жа застаўся, нябачны, з Дарыевымі баярамі. Скінуў ён тут з сябе багатыя македонскія строі ды, маючы на пальцы той пярсцёнак, выскачыў з палаца. А прыйшоўшы да брамы, выняў з-за пазухі кубак, які ўзяў, седзячы пры стале, і аддаў яго брамніку, кажучы:

— Трымай гэты кубак пры сабе да таго часу, пакуль не вярнуся, бо цар выслаў мяне спраўдзіць ахову.

Узяў брамнік той кубак і выпусціў Аляксандра за браму.

Прыйшоўшы да іншае брамы, аддаў Аляксандр брамніку другі кубак, кажучы:

— Паслаў мяне цар склікаць гетманаў.

Вось так і гэты брамнік выпусціў Аляксандра, які спешна ўскочыў на каня і што духу паімчаў назад, і ледзь паспеў да світання пераехаць раку Краму.

Тым часам Дарый, зайшоўшы ў спачывальню, склікаў князёў сваіх і паведаміў, што той пасол, які да яго з'явіўся, сам цар Аляксандр.

— Злітаваліся з нас персідскія багі! — усклікнулі ўсе.

І загадаў Дарый ілідонскаму цару Кандаркусу пакрыёма схапіць Аляксандра. І воі, шукаючы тут і там і не знайшоўшы, кінуліся да брамаў, пытаючы пра Аляксандра. І распавялі ім брамнікі, што і як было, і вялікі натоўп узброеных і верхніх персаў кінуўся услед Аляксандру. Калі ж яны даехалі да ракі Крамы, ужо ўзыходзіла сонца, і рака разлілася.

Дарый, седзячы на троне, разважаў, як смела павёўся Аляксандр. Здумеўшыся, пазіраў ён на залаты, адліты ў гонар першага персідскага цара, Ксеркса, слуп, які знаходзіўся ля царскага трона. І ў той самы час залаты слуп упаў і пабіўся на кавалкі. Моцна зажурывся з таго Дарый і заплакаў, прыгаворваючы:

— Гэта знак, што надышоў канец майго жыцця, што блізкі заняпад усёй персідскай дзяржавы!

Тым часам Аляксандр, перайшоўшы раку Краму, з'явіўся да князя свайго Яўмулуса і разам з ім адправіўся да рыцараў і распавёў, як абышоўся з Дарыем і як уцёк з ягонага палаца.

Сабраўшы наступнага дня вояў, было якіх двойчы па сто тысяч, натхняў іх Аляксандр, стоячы на ўзвышэнні:

— Не параўнаць веліч персаў з веліччу грэкаў, бо нас больш, як іх. А нават калі б іх было й больш, хай не маюць сэрцы вашыя з таго страху, бо вялікая зборня мух не прычыніць ніякае шкоды малой колькасці восаў.

Выслухаўшы, воі аднадушна ўхвалілі і Аляксандра, і ягоную мудрасць.

Тым часам Дарый з вялікім войскам дайшоў да ракі Крамы і зрабіў там прывал. Войска Дарыя сапраўды было вялікае і магутнае, налічвала дзесяць тысяч асаджаных вострымі косамі вазоў. І вось назаўтра выйшлі ў поле абодва войскі. Ускочыўшы на каня Дучапала, выехаў Аляксандр наперад і стаў на чале свайго рыцарства. Гледзячы на яго, адчулі персы вялікі страх, бо погляд ягоны здаўся ім суровы і жорсткі. Потым, як забухалі бубны і зараўлі сурмы, змяшаліся шыхты і пачалася лютая сеча, з абодвух бакоў падалі зранення рыцары.

І так шмат і густа было стрэл, што ўсё паветра было імі напоўнена — нібы аблокамі зацьмёнае. Быў там плач, нараканне і смутак вялікі, і ўсё поле пакрыта было палеглымі. Усчалася бітва з узыходам сонца і цягнулася аж да захаду, калі персы нарэшце пачалі цярэць паразу.

Зразумеў Дарый, што рыцары знясіліліся, — а людзей усе менела, — і, развярнуўшыся, уцёк з бітвы. А ўжо апускалася цемра начная, і таму мноства асаджаных вострымі косамі вазоў пакалечыла нямала персаў, якія ўцякалі з бітвы: падалі персы пад вазамі, як збожжа ў полі, і былі імі раздушаныя.

Дабегшы да ракі, убачыў Дарый, што яна замерзлая. Але, пераходзячы, запоўнілі персы раку ад берага да берага, і праз мноства народу лёд трэснуў — і ўсе, хто быў на рацэ, загінулі. Некаторыя ж, дайшоўшы да ракі ды не могучы па ёй уцячы, згінулі ад непрыяцеля. У той бітве палегла, не лічачы патанулых, тройчы па сто тысяч персаў.

Уратаваўшыся, выправіўся Дарый у горад Сусану. А там, замкнуўшыся ў палацы, рухнуў долу на аблічча сваё і цяжка заўздыхаў, плачучы і наракаючы:

— Гора мне, беднаму! Бяда мне, няшчаснаму, што мяне божая моц пакарала! Я ж пад неба быў узнесены славай, а цяпер да зямлі мізэрна прыніжаны. Уцёкшы, стаў я, Дарый, падданым; я, які ўсіх на ўсход сонца змог паставіць сабе на службу, цяпер сам падданы. Каб жа ведаць беднаму чалавеку наперад, што з ім станецца! Бо часта так бывае, што фартуна пад аблокі ўзняе чалавека, а следам кідае ўзнесенага ў глыбіні цемры.

Па тым напісаў ліст Аляксандру:

«Пануючаму нада мной Аляксандру Дарый, цар персідскі, паведамляе радасць. Такую маеце мудрасць, якой розум ваш яснее, што праз яе таямніцы чынілі ў мінулым, чыніце цяпер і чыніцьмеце ў будучым усе справы свае. Але памятайце, што вы такі самы, як я, чалавек, жанчынай цялесна народжаны. А таму хай сэрца вашае не ўзносіцца да такіх вышыняў, што забудзецца пра свой канец. Паколькі вынік звычайна розніцца ад пачатку, ваяру недастаткова самой перамогі. Згадайце Ксеркса, магутнага цара, ад якога бярем і мы свой пачатак, які меў незлічоны перамогі ды жыў у шчасці. І вось за тое, што празмерна ўзносіў свой розум, усе перамогі свае скончыў у Грэцыі. Не забывайцеся, што гэтую перамогу маеце вы з божага папушчэння; таму будзьце да нас, пакорлівых просьбітаў, міласэрныя — вярніце нам маці, сыноў і жонку. А мы аддамо вам наўзамен скарбы, што маем у Аідэме, у Сусане, і скарбы, сабраныя нашымі продкамі ды схаваныя ў зямлі ў Бартраме. Надамо вам таксама царскую годнасць над медамі і персамі, каб мелі вы з перамогі тую карысць, якую вызначыў вам найвышэйшы бог Юпітэр».

Прышоўшы да Аляксандра, падалі яму Дарыевы паслы ліст, які Аляксандр загадаў чытаць у прысутнасці ўсіх. Выслухаўшы ліст, узвесяліліся рыцары. І мовіў Аляксандру адзін з князёў, званы Пармезіян:

— Вялікі цар, прымі абяцаныя Дарыем скарбы і вярні яму жонку, маці й сыноў.

Тады паклікаў Аляксандр Дарыевых паслоў і сказаў перад усімі:

— Перадайце вашаму цару: дзіўна нам, што надоечы спадзяваўся ты вырваць з рук нашых сваіх маці, сыноў і жонку. Калі Дарый пераможаны, хай не абяцае нам адплату, а, скарыўшыся, няхай перадасць нашай вялікасці ўсе годнасці й

багацці свае. Калі ж Дарый не пераможаны, то хай з намі яшчэ паваюе.

Сказаўшы тое, даў ім каштоўныя дарункі і адпусціў.

Потым загадаў рыцарам цэлы палеглых пазносіць ды пахаваць у магілах, а зраненым даць лекі.

Потым спыніўся Аляксандр з войскам ля ракі Крамы, якая ўжо колькі дзён як замерзла, і там учыніў ахвярапрынашэнні багам. На беразе той ракі стаяў па-майстэрску аздоблены палац, збудаваны персідскім царом Ксерксам, які Аляксандр загадаў быў спаліць. Але неўзабаве стала яму шкада палаца і загадаў, каб ніхто не пасмеў яго руйнаваць. Побач была прыгожая і вялікая даліна, дзе даўней хавалі памерлых персідскіх цароў і суддзяў. Капаючы там, знаходзілі македоняне ў магілах жамчужныя кубкі. Знайшлі там і вырабленую з суцэльнай глыбы аметысту труну Ніна, асірыйскага і персідскага цара, на якой было выразаны галінкі і розныя кветкі ды птушкі. І такі ясны быў аметыст, што праз яго віднелася чалавечае цела.

Таксама ў той мясцовасці знаходзілася страшная і жахлівая вежа, у якой было многа вязняў — хто з адсечанай нагой, хто са зламанай галёнкай, хто без рук, а хто і без вачэй. Пачуўшы шум збройнага люду, пачалі яны клікаць Аляксандра, які загадаў іх вывесці з вежы і, рухомы міласэрнасцю, шкадаваў іх, плачучы; а потым загадаў кожнаму даць па залатым ды кожнаму цалкам вярнуць маёмасць.

Тым часам Дарыевы паслы вярнуліся ад Аляксандра. Выслухаўшы іх, пачаў Дарый рыхтавацца да новай бітвы з Аляксандрам, напісаўшы індыйскаму цару Пору другі ліст:

«Дарый, цар персідскі, Пору, цару індыйскаму, шле радасць. Надоечы прасілі мы вас, і цяпер паўторна просім, каб прыйшлі вы нам на дапамогу супраць тых, што хочучь абрававаць нашы палацы — ведаючы напэўна, што і вам можа прыйсці тое няшчасце, калі вы, гледзячы на рабаванне палацаў у нашым княстве, не падумаеце, як самім падобнага пазбегнуць. Бо гэты ваяўнічы Аляксандр мае неўтаймоўны і разважлівы розум, і ён неўтаймоўны — як той леў або мора, што ўсходзіцца часам ад навальнага ветру. Таму, хоць і супраць нашае волі, вырашылі мы, сабраўшы незлічонае войска, ваяваць з ім да смерці: лепш раптоўна загінуць у часе нашэсця, як бачыць пагаршэнне ў нашым народзе і потым жыць у бясконцых турботах. Таму з

пакарай вас просім — успрыняўшы просьбу нашую ўсім сэрцам, успамажэце нам у цяжкую часіну. Абяцаю, што кожны ваш баярын, які прыйдзе нам на ўспамогу, атрымае без усякай умовы дзесяць залагых, а пешы — пяць. Да таго прыйшлем ім у стан сто восемдзсят дзяўчын у залатых строях, а таксама каня Дучапала і Аляксандравы шаты. Аддамо таксама вам і вашым людзям усю маёмасць тых, што трапяць у палон».

Неўзабаве ўцяклі ад Дарыя да Аляксандра асобныя князі і паведамлілі, што Дарый рыхтуецца да новай з ім бітвы. На што Аляксандр, не марудзячы, рушыў на Дарыя сваё войска, з чаго Дарый і персы, якія былі пры ім, мелі вялікі страх. І вось князі — адзін званы Вісас, а другі Арыяварзан, — адно дачуліся пра набліжэнне Аляксандра, згаварыліся забіць Дарыя, спадзеючыся ўзяць з Аляксандра за тое добрую плату. Змовіўшыся, увайшлі яны з аголенымі мячамі ў палац і кінуліся на Дарыя.

— О мае любыя, каго я лічыў сваімі слугамі, а цяпер маю сваімі панамі, чаму мяне забіць хочаце? — усклікнуў той. — Ці ж замала вам таго, што і так вялікае няшчасце, як меч, прашывае нутро маё? Калі вы мяне заб'яце таемна, Аляксандр вас абавязкова вылічыць і памсціцца больш, як над разбойнікамі.

Яны ж, не пераймаючыся з таго і не думваючы пра міласэрнасць, пачалі яго рубаць. Дарый, закрываючыся рукамі, упаў, зранены; і так пакінулі яго ў палацы, нападзены.

Пачуўшы, што Дарый забіты, Аляксандр паспешна перайшоў з войскам раку Краму ды ўвайшоў у горад Сусану. Расчынілі перад ім персы гарадскія брамы ды прынялі з пашанай. Ubачыўшы Аляксандра, тыя, што паранілі Дарыя, стаіліся —хацелі пабачыць, як Аляксандр паставіцца да забойства Дарыя.

Тым часам Аляксандр зайшоў у палац і, ходзячы па ім, дзівіўся са зробленага з майстэрствам палаца, збудаванага за Кіра, цара персідскага: падлога па ўсім палацы была з розных каштоўных і празрыстых камянёў; сцены былі ўпрыгожаны золатам з каштоўнымі камянямі ды яснымі зоркамі; слупы, што падпіралі высокую столь, таксама былі з золата.

На ўсё тое глядзячы ў задзіўленні, Аляксандр прайшоў праз палац у спачывальню, дзе ляжаў нападзены Дарый. Ubачыўшы яго, зняў з сябе Аляксандр царскую шату і, рухомы міласэрнасцю, прыкрыў і прыабняў, з плачам суцяшаючы:

— Трымайся, цар Дарый, ды падымайся: як раней кіраваў ты сваёй дзяржавай, так і цяпер прымі персідскую карону і спраўляй

уладу. Прысягаю наймацнейшымі тваімі багамі, што сапраўды аддаю табе ўсю тваю дзяржаву і жадаю з табой спажываць, як сын з родным бацькам. Назаві мне ворагаў тваіх, каб праз помсту меча ўзялі яны апошнюю плату!

І Дарый, узняўшы рукі свае, абняў яго і цалаваў у грудзі, шыю і рукі, кажучы:

— Сыне Аляксандру, як поўна і дастаткова выявілася твая мудрасць! Свет на знішчэнні трымаецца, бо ў мудрасці сваёй Бог, які ўсё перадбачае, думкі людскія распознае, так ад пачатку свету ўстанавіў, што няма нічога так пастаяннага і трывалага, што праз нябыт у процілегласць сваю не абярнулася б. Так Богу ўгодна, каб усе рэчы былі зменлівыя. Калі хто, жывучы ў шчасці, праз пыху сваю не прызнае створцы — з вышыні пыхі на нізкасць пакоры ўпадзе; і, прыніжаны ў няшчасці, хутка згадае, што запамятаваў пра бога, узнесены шчасцем. І па мне тое мог бачыць: я так багацеў у шчасці, што праз вялікасць багацця мерыў стацца ўжо не божым стварэннем, а таварышам божым. І чаго не бачыў тады праз засляпленне пыхі, цяпер бачу і ведаю праз нізкасць пакоры. Таму не ўзнося, сыне любы, да пыхі з-за богам дадзеных табе перамог. Рабі належна тое, што робяць багі, і не імкніся сцягаць неба рукамі: заўсёды памятай пра свой апошні дзень, бо ты смяротны, ніколі не забывай пра смерць. Зірні ж на мяне і згадай, кім быў я ўчора і кім ёсць сёння — у патрэбе, да зямлі прыгнуты. А кім быў я, калі ці не ўвесь свет у руцэ трымаў? А цяпер сам над сабой моцы не маю. Прашу, хай мяне пахаваюць твае найласкавейшыя рукі. Хай прыйдуць на паховіны мае персы, меды, грэкі. Ад гэтага часу персідскае і македонскае царствы хай будуць адным. Маці маю Радагону табе даручаю, і да жонкі маёй літасць май. З дачкой маёй Раксанай ажаніся: слушная рэч, калі шляхетны працягвае шляхетны род.

Па тых словах сканаў Дарый у Аляксандра на руках.

І вось увабраў Аляксандр цела ягонае паводле царскага чыну, і потым вырушыла на пахаванне вялікая працэсія, ачолена ўзброенымі персамі і македонянамі. Падставіўшы плячо пад насілку, ішоў Аляксандр, горка плачучы, а за ім плакалі й персы: не так з-за смерці Дарыя, як з-за Аляксандравай да яго любові. Так пахавалі Дарыя. А потым Аляксандр вярнуўся ў Дарыеў палац.

Наступнага дня, склікаўшы македонянаў і персаў разам, сядзеў Аляксандр на залатым троне, зробленым колісь на загад Кіра, цара персідскага. Усклаў ён сабе на галаву карону Дарыя — такі кошт яна мела, што ніякі чалавек не змог бы яе ацаніць, — і ўвесь палац асвяціўся ад зіхцення каштоўных камянёў. Трон таксама быў з чыстага золата, узвышаўся ён на высокім памосце на сем локцяў і вялі да яго сем прыступак, па якіх ступалі цары да трона.

Былі тыя прыступкі ўчынены дзівосна і з вялікім майстэрствам: першая — з аметысту, другая — са смарагду, трэцяя — з тапазу, чацвёртая — з гранату, пятая — з адаманту, шостая — з чыстага золата, сёмая — з гліны. І не без прычыны былі прыступкі размешчаны ў згаданым парадку.

Першая прыступка такі сэнс мае: аметыст аслабляе моц віна і не дае таму, хто яго носіць, страчваць памяць. Ад кожнага перса, які хацеў займець царскую годнасць, вымагалася не саступіць, праз неўмеркаванасць, са шляху разважлівасці.

Другая прыступка — са смарагду, які праясняе і захоўвае зрок таму, хто яго носіць. Так і цару неабходна мець востры сардэчны зрок: каб тое, што павінен бачыць, прадбачліва распазнаў.

Трэцяя прыступка — з празрыстага тапазу, у якім аблічча відно такім чынам, што галава аказваецца перакулена ўніз, а ногі дагары. Таксама і цар павінен прадбачыць вынік.

Чацвёртая прыступка — з гранату, бо гранат усе вогненныя паходні светласцю пераўзыходзіць і ўсе камяні чырвонасцю пераважае. Так і цар павінен быць чысты й адкрыты ў цнотах, а ў сарамлівасці чырвоны — г. зн. павінен прыслухацца да добрых спраў, а няслушныя адпрэчваць.

Пятая прыступка — з адаманту. Адамант настолькі цвёрды, што не скрышыш яго ні жалезам, ні каменем, хіба толькі пальеш казлінай крывёю. Таксама і цар павінен быць такі цвёрды, каб не збочыць са шляху справядлівасці — ні на просьбу, ні з іншых якіх прычын, ні за дарункі.

Шостая прыступка — з чыстага золата. Золата, сапраўды, усе мінералы прыгажосцю і каштоўнасцю пераўзыходзіць. Таксама і цар — больш, чым які іншы чалавек, павінен быць упрыгожаны звычаямі і найпакнейшымі цнотамі яснець, каб справядліва і паспяхова кіраваць сваімі падданымі.

Сёмая прыступка была з гліны, і вось чаму: каб чалавек, узнесены да царскай годнасці, памятаў, што паходзіць са звычайнай матэрыі зямлі, у якую потым зноў ператворыцца.

Вось на такім троне сядзеў Аляксандр, укаранаваны і ў царскіх шатах.

У прысутнасці македонянаў і персаў загадаў ён пісаць па ўсіх краінах:

«Цар над царамі і пан над панамі, Аляксандр, сын бога Амона і царыцы Алімпіяды, — усім князям, панам-уладарам і ўсім, хто займае якую б ні было пасаду, і людзям у гарадах па ўсім царстве персідскім — сведчыць любоў сваю. Паколькі богу было ўгодна, каб мы селі на высокім Дарыевым прастоле, вялікай павінна быць радасць ваша і пацяшэнне з таго. Загадваем вам, каб у кожным горадзе былі суддзі, і кіраўнікі каб разважліва абыходзіліся з кожным па справядлівасці. Гэты загад мае захоўвацца ў тайне ад усіх без выключэння падданных, каб кожны выконваў свае ўладныя абавязкі ў спакоі. Зброя павінна перахоўвацца ў царскіх дамах, і ніхто не смее яе ні браць, ні насіць. Загадваем таксама, каб ад гэтага персідскага горада аж да Македоніі была праяма і агульнадаступная дарога, па якой без усякай перашкоды маглі б рухацца па сваіх купецкіх справах і тыя, хто ад'язджае, і тыя, хто вяртаецца».

А потым, загадаўшы ўсім захоўваць спакой, мовіў:

— Тыя, што забілі Дарыя, непрыяцеля майго, падыдзіце да мяне і атрымайце справядлівую плату. Прысягаю сваімі найвялікшымі багамі і найлюбаю маці сваёй, што атрымаеце ад мяне годную і справядлівую плату.

Тады выйшлі наперад лютыя мужабойцы Вісас і Арыяварзан і, стаўшы вольна перад Аляксандрам, мовілі:

— Вялікі цару, гэта мы ўласнымі рукамі забілі Дарыя.

На што Аляксандр загадаў рыцарам схапіць іх і, звязаўшы, павесці да магілы Дарыя і там сцяць ім галовы.

— Вялікі цар, ці ж не ты прысягаў вялікімі багамі і здароўем маці сваёй, што не прычыніш нам благага?! — пачалі галасіць мужабойцы.

— Сапраўды, я абяцаў, што атрымаеце ад мяне справядлівую плату, — адказаў Аляксандр. — Вы ж ніколі не прызналіся б, каб я чым не пакляўся. Ад самога пачатку меў я намер, каб злачынныя мужабойцы сплацілі жыццём.

За тыя словы пачалі персы ўслаўляць Аляксандра як бога. І сцялі тым мужабойцам галовы. Устанавіўшы ў той зямлі мір, прызначыў Аляксандр ва ўсе гарады суддзяў і ўладцаў.

У тыя часы жыў адзін стары па імені Дурькус, вуй цара Дарыя. Вельмі любілі яго персы, і на просьбу народа прызначыў яго Аляксандр князем у Персіды.

Наступнага дня, седзячы на прастоле, загадаў Аляксандр з'явіцца Раксане, дачцэ цара Дарыя (мела яна на галаве залатую карону з каштоўнымі камянямі), з якой, паводле персідскага звычаю, ажаніўся, і загадаў ёй сесці поруч на залатым прастоле, наказаўшы кожнаму шанаваць яе як царыцу. Дужа ўсцешыліся з таго персы і, пазбіраўшы стоды багоў сваіх, прынеслі іх Аляксандру, якога пачалі прызнаваць за бога:

— Ты сам бог, і ўсё, што ты робіш, — багам любася.

Сумеўся з таго Аляксандр і, задрыжэўшы, сказаў персам у страху:

— Не шануйце мяне як бога, бо я — такі ж, як і вы, грэшны і смяротны чалавек.

Затым напісаў ліст да Алімпіяды, маці сваёй, і да Арыстоцеля, настаўніка свайго, пра незлічоныя бітвы і пра няшчасці, зведаныя ў Персідзе, і пра вялікія багаці, знойдзеныя ў гэтай зямлі. У тым жа лісце напісаў, што восем дзён таму наладзілі вяселле Раксаны, Дарыевай дачкі, з якой ён пабраўся.

Злучыўшы македонскае войска з персідскім у адно вялікае, выступіў Аляксандр у паход на цара Пору, у Індыю.

Едучы праз пустыню бясконцую зямлю, дзе не было вады, і праз скалістыя горы, моцна стаміўся Аляксандр у дарозе. І рыцарства ягонае было ў распачы праз вялікія нястачы.

— Хопіць нам і таго ўжо, што зваявалі Персію і перамаглі Дарыя, які браў з нас чынш і даніну. Дзеля чаго нам далей марнавацца, шукаючы Індыі, у якой водзяцца лютыя звыры? Так мы забудземся пра сваю зямлю, дзе мелі дастаткова ўсякага добра. Гэтаму Аляксандру нічога не трэба, адно каб увесць свет зваяваць; сапраўды, бітвамі і сваркамі ён сыты, бо каб хоць нейкі час жыў у спакоі, ведаў бы, як чалавек без ежы стамляецца. Пакіньма яго ды вяртаймася ў сваю зямлю, а ён хай ідзе сабе з персамі, куды хоча, — шапталіся міжсобку.

Дайшло тое да Аляксандра, і, каб супакоіць войска, стаў ён на ўзвышэнні:

— Хай стануць персы з аднаго боку, а з другога македоняне і грэкі. — І потым, гледзячы на македонянаў і грэкаў, мовіў: — Македоняне, мае наймацнейшыя рыцары, паслухайце мяне ўважліва. Персы, якія дагэтуль жылі свабодна, скарыліся нашай моцы, вы ж цяпер хочаце мяне пакінуць і вярнуцца ў сваю айчыну. Згадайце, як суцяшаў я вас, раіў вам і вас мацаваў, засмучаных словамі Дарыя. Згадайце, як выехаў я наперад і першым распачаў бітву, калі сышліся мы з непрыцелем першых раз. Ці ж не за вашыя жыцці хадзіў я пасланцом да Дарыя,

падвяргаў сябе дзеля вас многім небяспекам і шкодам? Будзьце пэўныя: як дагэтуль перамагаў, так і надалей з божай дапамогай буду перамагаць. Калі ж вы па-ранейшаму жадаеце вярнуцца ў Македонію, паедзьце самі, бо я з вамі не вярнуся.

Ад слоў тых князям македонскім стала сорамна, і загаманілі, перапрашаючы:

— Вялікі цару, жыццё наша ў вашых руках, куды скажаце — усюды рушым за вашай вялікасцю. Нават калі давядзецца памерці, вас не пакінем.

Затым павёў Аляксандр сваё войска ў вялікую прастору Індыі.

У ліпені месяцы перанялі яго паслы Пору, цара індыйскага, якія прынеслі наступны ліст:

«Пор, цар індыйскі, разбойніку Аляксандру, які трымае гарады, загадваючы — загадваем. Калі ты, смяротны, збіраешся ваяваць з несмяротным богам, то, пэўне, шаленства апанавала твой розум: маеш вочы, а не бачыш, і мяркуеш, што мы раўня персам, зваяваным табой. Сапраўды, ты ваяваў з адважнымі; і з таго, што іх перамог, мяркуеш, што і нашу вялікасць здолееш скарыць сваёй маласці. Але таму не бываць, каб зямля ўзвысілася па-над нябёсныя вышыні. Мы насамрэч моцныя пераможцы, бо не адно людзі, але і багі служаць нашаму імені. Таму загадваем табе вяртацца ў сваю зямлю, бо дзе не зможаш панаваць — там не задумляй».

Атрымаўшы той ліст, загадаў Аляксандр чытаць яго перад усімі, і рыцары, слухаючы, дужа засмуціліся.

— Мужы, рыцары мае наймацнейшыя! — мовіў да іх Аляксандр. — Хай розумы вашы не пераймаюцца з таго, што чулі ў лісце Пору: ці ж не адчулі, з якой пыхай ён піша? Сапраўды, кажу вам, усе язычнікі падобныя да нямых звыроў, якія спадзяюцца, што лес іх схавася і абароніць.

І следам загадаў напісаць такі адказ:

«Цар над царамі і пан над панамі, Аляксандр, сын Амона і царыцы Алімпіяды, Пору — загадваем. Навастрыў ты розум наш і дадаў нам адвагі ваяваць з вамі, бо сцвярджаеш, што не адно людзям, але і багам аддаеш ты загады. Ідзем ваяваць з табой не як з богам, але як з язычнікам, поўным пыхі і пустой пахвальбы».

Чытаючы той ліст, дужа ўгнявіўся цар Пор: сабраўшы вялікае войска ды мноства сланоў, з якімі прывык ваяваць, рушыў ён супраць Аляксандра. Пор сапраўды меў вялікае войска: было

ў ім чатырнаццаць тысяч вазоў, усе з вострымі косамі (гэта не лічачы вершнікаў і пяхоты), чатырыста сланоў з драўлянымі вежамі на хрыбтах, у кожнай па трыццаць мужоў. Засмуціліся з таго македоняне і персы, што былі з Аляксандрам, і здзівіліся не так з лічбы войска, як з лютых звяроў. Але ж, звёўшы палкі з абодвух бакоў, можна сышліся ў бітве.

Ускочыўшы на Дучапала, стаў Аляксандр у поўным узбраенні перад сваім рыцарствам і загадаў македонянам і персам першымі рынуцца ў бой; а сам, гатовы да сутычкі, стаў з македонянамі і грэкамі. Сланы чынілі персам вялікую шкоду, і тыя не маглі падступіцца да ворага. Разважыўшы, загадаў Аляксандр насыпаць гарачага вуголля ў медзяныя трубы, паставіць іх на жалезны воз і ездзіць перад сланамі. Бачачы тыя трубы і мяркуючы, што гэта людзі, павыцягвалі сланы хобаты, хапаючы трубы, як людзей, але паапякаліся аб моцна распаленую медзь ды рынуліся прэч з поля бою. Бачачы ўзброенага чалавека, кідаліся яны прэч, баючыся папячы хобаты, як папяклі ўжо аб трубы. Гледзячы на тое, засмуціўся Пор. Па тым рынуліся персы на індыйнаў і ўчынілі паразу, страляючы і працінаючы іх дзідамі.

Тая бітва трывала без перапынку дваццаць дзён. Стаміліся моцна меды і персы ад цеснай бітвы. Тое ўбачыўшы, рынуўся раз'юшаны Аляксандр на сваім Дучапале ў самую гушчу і біўся з вялікай адвагай, а за ім македоняне і грэкі чынілі паражэнне індыйнам, якія адразу пачалі знясьлівацца. Бачачы, што іх усё менш і менш, кінуўся цар Пор уцякаць, а следам за ім і астатнія індыйяне.

Стоячы там з войскам, прыносіў Аляксандр ахвяры багам. І загадаў пахаваць індыйнаў, персаў і македонянаў.

На наступны дзень захапіў ён Пораў горад і разбурыў. Зайшоўшы ў Пораў палац, знайшоў там Аляксандр — чаму чалавек можа і не даць веры — чатырыста залатых калон, або філяраў, з выштукаванымі па-майстэрску залатымі шарыкамі; а між філяраў віселі залатыя гронкі з залатымі лісткамі. Былі там гронкі, як на вінаграднай лазе, з крышталю, а іншыя з жэмчугу ці то са смарагду, а некаторыя з аніксу, — здавалася, што яны жывыя. Сцены палаца былі ў залатых бляхах, зрываючы якія, бачылі македоняне, што яны з палец таўшчынёй. Былі таксама тыя сцены ўпрыгожаны каштоўнымі жамчужынамі і роўнымі на вагу карбункуламі, смарагдамі й аметыстамі. Сцены брамаў і дзверы палаца былі са слановай косці. Складзены над дзвярыма і вокнамі былі з вельмі пахучага чорнага дрэва яван, а пакоі і залы — з кіпарысавага дрэва. У двары палаца стаялі залатыя

філяры, між якімі «раслі» залатыя явары. На галінках сядзелі птушкі разнастайных відаў, і кожная была афарбавана па сваім відзе, ножкі і кіпцюры мела з чыстага золата. Птушкі тыя пекна спявалі — столькі, колькі хацелася Пору. (А ўсё тое чыніў ён праз чарнакніжніцкія навукі.) Знайшоў у тым палацы Аляксандр і разнастайны залаты посуд, аздоблены каштоўнымі камянямі і крышталём, і крыху срэбнага.

Стуль павёў Аляксандр сваё войска у прыстань Каспію, дзе зрабіў прывал. Зямля там была добрая, але вадзілася ў ёй нямала розных вужоў.

Потым пісаў Аляксандр ліст да Таліфрыды, царыцы амазонскай:

«Цар над царамі і пан над панамі, Аляксандр, сын бога Амона і царыцы Алімпіяды, — Таліфрыдзе, царыцы, пасылаю прывітанне. Спадзяюся, што вам добра вядома і пра нашы бітвы з царом Дарыем, і пра само наша ваяванне: ваявалі мы таксама з Порам, царом індыйскім, з іншымі незлічонымі язычнікамі, і яны не змаглі даць нам адпору. Таму загадваем, калі хочаце ўратаваць зямлю вашу ад рук нашых, — сплывайце нам чыніш і даніну».

«Таліфрыда, царыца амазонская, разам з іншымі амазонкамі, дужэйшымі за ўсіх рыцараў на свеце, вітае Аляксандра Македонскага. Дачуліся мы, што розум твой мудрасцю квітнее і яснее: мінулыя справы памятаеш, цяперашнія чыніш, ведаючы пра будучыню. Таму зразумей і ўбач, перш чым ступіш на мае межы, з якімі нястачамі й небяспекамі можаш сутыкнуцца. Бо яшчэ ніхто не ўзняў на нас рукі, не адышоўшы потым з вялікай ганьбай; таму думай, як табе павесціся. Глупства, калі мудры па неабачлівасці сваёй падае ў марскія глыбіні».

Паколькі хочаш навязаць з намі знаёмства і ведаць пра месца нашага жыхарства — паведамім табе тое ў лісце.

Месца знаходжання нашага — выспа, акружаная ракой без пачатку і канца, і толькі з аднаго боку пракладзены падыход. Лік нам — двойчы па сто тысяч і сорак тысяч дзяўчын. Мужчыны з намі ўвесь час не жывуць — яны на другім беразе ракі. Аднак мы разам абыходзім гадавыя святы і, жывучы з мужамі трыццаць дзён, аддаем сялесным раскошам. Калі жанчына зацяжарыць і народзіць сына, яна выходзіць яго да сямі гадоў, а потым выпраўляе да бацькі. Калі ж народзіцца дзяўчынка, яна выходзіцца ў адпаведнасці з нашым звычаем. Пры патрэбе

выступіць супраць непрыяцеля збіраецца нас, узброеных і на хуткіх конях, дзесяць разоў па сто тысяч; астатнія застаюцца сцерагчы і абараняць востраў. Вяртаючыся з перамогай, роўную славу маем. Таму калі выступіш супраць нас, будзем ваяваць адважна, і калі раптам нас пераможаш — не здабудзеш нікае славы, бо жанчын пераможаш. Таму асцеражыся выступаць супраць нас, што можа прынесці табе такія змены, пра якія ты і не здагадваешся».

Калі прынеслі Аляксандру ліст, той, чытаючы, смяяўся. І тут жа загадаў напісаць такі ліст:

«Цар над царамі і пан над панамі, Аляксандр, сын бога Амона і царыцы Алімпіяды, вітае Таліфрыду, царыцу амазонскую, і іншых. Тры часткі свету мы зваявалі — Азію, Афрыку і Еўропу, і яны ніколечкі не змаглі спрацівіцца нашай моцы. А калі ўсё ж хочаце з намі ваяваць — добра падумайце, што гэта вам дасць. Шануючы знаёмства з вамі, прапануем вам падумаць над такім выходам: пакінуўшы вашу выспу, прыйдзіце перад аблічча маё разам з вашымі мужамі. Прысягаем вам Амонам, бацькам нашым, і Юнонай з Мінервай, багінямі нашымі, што не будзе вам нікага прыгнёту або крыўды — адно сплаціце чынш і дайце рыцараў з вашых амазонаў, і тады ідзіце сабе з мірам».

Разважыўшы, паслалі амазонкі Аляксандру дзесяць неаб'езджаных жарабцоў, якім не было раўні, а таксама дзесяць белых неўтаймаваных адборных коней; і сплацілі дужа вялікі чынш. Сама царыца асабіста з'явілася да Аляксандра, а потым, радасная, спакойна вярнулася дамоў.

У той час даведаўся Аляксандр, што Пор, цар індыйскі, які ўцёк з бітвы, знаходзіцца ў горадзе Бактрытыне ды збірае войска, каб ваяваць зноў. Сабраў тады Аляксандр супраць Пора войска і, выбраўшы сто шэсцьдзсят дзве тысячы рыцараў, у жніўні, не зважаючы на моцную спёку, рушыў у паход. Ішлі яны праз пясчаныя засушлівыя мясціны, дзе вадзілася многа вужоў ды лютых звяроў. На загад Аляксандра ўсе ішлі ўзброеныя, і блішчэла гэтае войска здалёк, як зоркі, бо зброю мела пазалочаную.

Едучы так праз шмат дзён, нідзе не знайшлі вады. Аж вось рыцар Зефір, з македонянаў, знайшоў у заглыбінцы на камені крыху вады, што апала з нябёснай расы, і, набраўшы ў шалом, прынёс Аляксандру.

— Калі я вып'ю гэтую ваду, ці ўзмоцняцца і ахалодзяцца з таго члены ўсіх македонянаў і персаў? Хіба адзін я маю застацца жывы? — пазіраючы на тую ваду, сказаў Аляксандр разважна.

— Узмацуй сябе, пане, — мовіў яму Зефір.

— Калі вы ўсе памраце, навошта ж мне жыць, з болем глядзячы на такую смерць македонянаў і персаў? — спытаў Аляксандр і ў прысутнасці ўсіх загадаў выліць ваду.

Тады рыцары, усё бачыўшы, акрэплі духам і адразу рушылі ў дарогу.

Назаўтра прыйшлі яны да ракі, па берагах якой было поўна надзвычай тоўстага трыснягу — вышынёю з сасну, на шэсцьдзсят стопаў. Аляксандр дазволіў чэрпаць з ракі ваду, п'ючы якую, займелі македоняне бягунку, і ад таго паміралі, бо вада была горкая, як чамярыца. У вялікай нястачы і суме быў Аляксандр і ўсё войска, і не так з-за сябе саміх, як з-за быдла ды іншай скаціны, якая мерла: меў Аляксандр тысячу сланоў, што неслі ягонае золата; чатырыста вазоў, астаяваных вострымі косамі; дванаццаць соцень езных вазоў, тройчы па сто тысяч вярблодаў, нязмернае і незлічонае мноства мулаў і драбараў, што везлі збожжа і іншыя патрэбныя рэчы; таксама вялі з сабой многа валоў, кароў, вепрукоў ды іншага быдла. Македоняне, сарпаўды, так былі распанелі, што ледзь змаглі ўсё золата забраць, і быдла здыхала таксама і з-за цяжкай паклажы. Адны з Аляксандравых рыцараў аблізвалі траву, іншыя пілі аліву, а некаторыя і ўласную мачу; да таго ж праз мноства вужоў мусілі ехаць у панцырах, што было для іх найбольш цяжкім і гнятлівым.

І павёў Аляксандр сваё войска па беразе згаданай ракі. А восьмай раніцы дайшлі яны да замка, збудаванага з таго вялікага трыснягу пасярод ракі, якая амаль цалкам яго агінала і мела шырынню ў чатыры стаянні. Калі ж паказаліся людзі з замка, загадаў Аляксандр спытацца ў іх па-індыйску, дзе можна здабыць пітнае вады, але тыя схаваліся. Тады Аляксандр загадаў страляць па замку, але зразумеўшы, што людзі не хочуць яму адказваць, загадаў колькім рыцарам пераплысці раку і зайсці ў замак. І вось некаторыя смялейшыя рыцары ўвайшлі ў раку, распранутыя і з аголенымі мячамі; калі пераплылі яны з чвэрць ракі, напалі на іх іпатамы, падобныя на коней, і люта пажэрлі.

Рушыўшы стуль, ехалі гэтак рыцары цэлы дзень, стомленыя вялікім і нязносным цяжарам. Перабягалі ім дарогу ільвы, гепарды, мядзведзі, адзінарогі, зубры і цмокі, якіх яны жорстка забівалі. Туляючыся ля той ракі, аб адзінацатай гадзіне раніцы знайшлі вялікае возера, на беразе якога і спыніў Аляксандр сваё войска, загадаўшы высечы лес на тры мілі вакол. (Лес вакол во-

зера быў з таго трыснягу, а само возера было шырынёй у чатыры стаянні.) Загадаў Аляксандр таксама паліць вялікія вогнішчы, бо меў намер затрымацца там на некалькі дзён.

Калі ж узышоў месяц, пачалі нечакана з’яўляцца ля возера аграмадныя лютыя мядзведзі. Потым сталі спаўзацца з гучным шыпеннем рознакаляровыя цмокі й вужы — аж зямля ад таго шыпення стагнала, бо, сходзячы з гор, яны валам каціліся да возера. На галовах у цмокаў былі грэбні, і сунуліся яны з прыўзнятым чэравам і разяўленай пашчай. Дыханне мелі смярдзючае і смяротнае, а з вачэй іх выліталі палаючыя вогненныя іскры. Гледзячы на тое, спужаліся воі, бо думалі, што цмокі іх зжаруць.

— О наймілейшыя мае рыцары, не бойцеся, — супакойваў іх Аляксандр. — Рабіце следам за мной.

Сказаўшы так, схопіў ён шырокую дзёду і шчыт ды пачаў змагацца з цмокамі й вужамі, якія з лютасцю кідаліся на яго. Гэта надало рыцарам адвагі, і яны, уздзеўшы панцыры, адважна пачалі біць цмокаў. Ад тых гадаў загінула дваццаць рыцараў і трыццаць слуг.

Пасля выпаўзлі з трыснягу вялізныя ракі, з цвярдзейшымі, чым у кракадзілаў, хрыбтамі. Б’ючы дзідамі, не маглі рыцары прычыніць ім ніякае шкоды, але ўсё ж нямала іх пабілі, а астатнія вярнуліся ў возера.

А ўначы, па другіх пеўнях, агалошваючы наваколле моцным рыкам і выцягваючы шыі, напалі на іх нечакана белыя лвы, меншыя за ракаў. Ідучы ў наступ, калолі іх рыцары дзідамі, і шмат іх забілі.

Потым з’явіліся вепрукі незвычайнай велічыні, з ікламі даўжынёй з локаць; разам з імі прыйшлі лясныя людзі — шасцірукія мужчыны і жанчыны. І так, разам з вепрукамі, кінуліся яны неспадзявана на людзей, але рыцары, колючы іх дзідамі, адбілі напад. Усё гэта прычыняла войску немалы клопат, таму Аляксандр загадаў развесці вакол войска над возерам яшчэ большы агонь.

Потым напаў на іх дужа вялікі і люты звер, мацнейшы за слана. Падобны той звер быў на каня, меў чорную галаву, а на чале — тры дужа цвёрдыя рогі; па-індыйску завецца анакентаўрус. Перш чым напіцца, кінуўся ён на рыцараў, якіх Аляксандр супакойваў, ездзячы тут і там. Той звер забіў дваццаць восем рыцараў, а параніў сорок, покуль выдыхся ад збройных нападаў.

Затым павылазілі мышы з зямлі, большыя за кратаў, якія жывіліся з трупаў; калі ж елі іншага зверу — здыхалі, укусы іхні не шкодзіў чалавеку.

Пасля наляцелі кажаны, велічынёй з голуба, але з зубамі, як у чалавека; лётаючы, кідаліся яны людзям у твар, адным адгрызаючы насы, іншым адрываючы вушы.

На святанні ж прыляцелі вялікія чырвоныя птушкі — з чорнымі дзюбамі й лапамі — якія нічым рыцарам не шкодзілі, але, запоўніўшы берагі таго возера, лавілі з яго рыбу, якую следам глыталі.

Рушыўшы стуль, пакінуўшы гіблыя і небяспечныя мясціны, прыйшоў Аляксандр у поўныя золата і багацця землі латры марыйскай. Людзі тае зямлі прынялі яго ласкава і далі шмат падарункаў; і прастаяла там войска трыццаць дзён. Былі там людзі, званыя серонамі, яны вырошчваюць дрэвы з лісцем кшталту найпышнейшае воўны: збіраючы тое лісце, робяць з яго шаты.

Тым большае мелі натхненне і радасць Аляксандравы рыцары з атрыманай над гадамі перамогі.

Потым павёў Аляксандр сваё войска туды, дзе спыніўся з войствам Пор. Выстраіўшы палкі, Аляксандр — адно загрымелі вайсковыя бубны — першы рынуўся на сваім Дучапале ў бітву і распачаў мужае ваяванне. Індыец адзін за адным гінулі ў бітве, і як агледзеў Пор, што ягоныя воі знясіліліся, стаў перад імі і гучна заклікаў:

— Аляксандру, не прыстала цару так марна губляць сваіх вояў, мы з табой самі павінны завяршыць бітву. Хай тваё войска стане па адзін бок, а маё — па другі, а мы будзем біцца перад усімі. Калі ты пераможаш — мой народ схіліць шыю перад табой, калі ж я перамагу — твой народ скорыцца перада мной.

Сказаў тое Пор, спадзеючыся на свой вялікі — на пяць локцяў — рост і бачачы, што Аляксандр у маладых гадах. Але не знаўся ён яшчэ з адвагай, што таілася ў юным целе Аляксандра. Развёўшы палкі, сышліся цары сам-насам. І закрычалі тут Поравы рыцары на ўсё горла, а той абярнуўся да іх тварам, і тут Аляксандр ударыў яго мечам па галаве і забіў. Індыец ж, раз’юшаны, рынуўся на македонянаў.

— Спыніцеся ды йдзеце дамоў! — усклікнуў да іх Аляксандр. — Абяцаю, не будзе вам ніякае перашкоды, бо вы ваявалі адважна!

Тады індыеане пакідалі сваю зброю і ўславілі Аляксандра, як бога. І Аляксандр, спыніўшы бітву, таксама прынёс ахвяры сваім багам, а потым загадаў пахаваць целы палеглых і цара Пору пахаваў з пашанай.

Затым павёў Аляксандр сваё войска на гімнасафістаў. Гімнасафісты — людзі, у розумах якіх няма месца для пыхі, яны не ваююць, не сварацца і ходзяць голыя. Не маючы гарадоў, жывуць у пячорах і ў горных скалах. Даведаўшыся пра надыход Аляксандра, цар іхні паслаў яму такі ліст:

«Смяротныя гімнасафісты — чалавеку Аляксандру. Даведаліся мы, што ідзеш на нас вайной, з чаго моцна здзівіліся, бо не маеш чаго ў нас узяць — нават целы свае не маем дзе схавць. Што ж ты ў нас можаш узяць? Калі ж будзеш з намi ваяваць, мы не адмовімся ад свайго простага жыцця».

Прачытаўшы ліст, паслаў Аляксандр да гімнасафістаў паслоў з весткай, што прыйдзе да іх з мірам і радасцю. А потым сам паехаў. Паглядзеўшы, што ходзяць голыя і жывуць ва ўкрыццях ды пячорах, асобна ад дзяцей сваіх і жонак, спытаў Аляксандр:

— Ці маеце вы магілы?

Яны ж, паказваючы на пячоры, у якіх жылі, адказалі:

— Тут спачываем праз усе дні.

— Усё, што хочаце мець, дам вам, — мовіў тады Аляксандр.

— Дай жа нам бессмяротнасць, бо нічога іншага не хочам.

— Я і сам смяротны, бессмяротнасці даць не магу.

— О няшчасны, навошта ж ты і туды і сюды кідаешся, і без таго немалое зло павялічваючы? Бо ўсё перадвызначана найвышэйшай мудрасцю.

— Ці ж не ведаецца, што мора нішто не ўзрушае, акрамя моцнага ветру? Хацеў бы і я жыць у спакоі, але маю ў сабе духа, які так моцна пануе над розумам, што ніяк не дае мне спакою.

Тое сказаўшы, адпусціў іх Аляксандр з мірам.

Назаўтра прывёў Аляксандр сваё войска ў мясціны, дзе стаялі ўзвядзеныя Іракліем абеліскі: адзін залаты, а другі срэбны, вышынёй у дваццаць і шырынёй у два локці.

Едучы далей, трапілі яны ў вялікую пустэлю, дзе было холадна і панавала такая страшэнная цемрадзь, што людзі ледзь бачылі адзін аднаго. Едучы так пятнаццаць дзён, трапілі да цёплай ракі, дзе сустрэлі надзвычай прыгожых жанчын на

конях; паверх грубай адзежы былі на іх срэбныя панцыры, бо не было ў тых краях ні жалеза, ні медзі. Але войска не здолела перабрацца праз тую раку, бо была яна дужа шырокая і поўная цмокаў ды іншых атрутных гадаў.

Патым звярнулі налева, у Індыю, і зайшлі ў балоцістую і высахлую нізину, дзе расло шмат трыснягу. Калі тудой прабіраліся, выскачыў ім насустрач звер, падобны да гіпапатама — грудзі кракадзілавы, хрыбет — як вострая піла, а зубы вострыя, што меч; рухаўся няспешна, як чарапаха. Таго зверу забілі двое рыцараў; не змогшы прабіць дзідамі, дабілі яго жалезнымі сякерамі.

Ведучы сваё войска далей, увайшоў Аляксандр у Вісаідскую зямлю, дзе родзіцца перац. Людзі ў той зямлі нізкарослыя і нягеглыя, жывуць у каменных пячорах, але ўмеюць спрытна лазіць па скалах і ўзвышшах, бо мясцовасць там скалістая і гарыстая. Дрэвы, на якіх расце перац, нізкія і пласкаверхія, але перац на іх вырастае вялікі — саспеўшы, ападае. Тады ўжо, як выспее, адусюль вылазяць з пячораў людзі і, несучы салому і ламачча, з усіх бакоў асвятляюць гару Алімпію: у зямлі той пануе вечная цемра, бо сонца не прабіваецца праз высокія горы. Поўна таксама там цмокаў і ўсякіх гадаў, якія хаваюцца ад агню ў ямы, а людзі кладуць агонь на ямах і паляць гадаў. Мужчыны, жанчыны і дзеці, выходзячы з пячораў, атрасаюць і збіраюць перац ды цягнуць яго ў свае пячоры. Нічым іншым той народ не займаецца — адным перцам сыты: жыўнасць, адзенне і іншыя рэчы выменьвае на перац. Ізмаіліты прывозяць ім на хутканогіх вярблюдах пшаніцу, а наўзамен бяруць роўную меру перцу. Тыя людзі маюць вялікія галовы і даўгія валасы, бо не стрыгуцца. Цар іхні — у залежнасці ад Індыйскай дзяржавы.

Пасярод тае зямлі выцякае з раю рака Індосія, якая ў пэўны час залівае ўсю іхнюю зямлю. Пасля паводкі збіраюць тыя людзі каштоўныя камяні, а менавіта: смарагд, сапфір, карбункул, які свеціцца нават уначы і шляхетнейшы над усе камяні. Тапаз — сарцавіна карбункула — жоўты, а ядзерка мае чырвонае, які жараток; яно і свеціцца ўначы. Нямала ў той рацэ й іншых каштоўных камянёў ды жэмчугу.

Вёў Аляксандр сваё войска трыццаць дзён, аж пакуль скончыліся індыйскія лясы, і там, ля ракі Тamar, зрабіў прывал. Аб адзінаццатай гадзіне раніцы выйшла з лесу безліч сланоў, якія раз'юшана рынуліся на вояў. Аляксандр, ускочыўшы на Дучапала, загадаў македонянам гнаць на сланоў вепрукоў, а сам

адважна кінуўся наперад. Ubачыўшы людзей, павыцягвалі сланы хобаты, каб пахапаць іх, і македоняне, агорнутыя страхам, не адважыліся да іх падступіцца.

— Мужы, рыцары мае наймужнейшыя! — усклікнуў Аляксандр. — Не бойцеся, мы разгонім сланоў рыкам вепраў.

Пачуўшы рык вепраў, гук трубаў, гром бубнаў, сланы даліся наўцёкі, а македоняне кінуліся следам, страляючы з лукаў і кідаючы дзіды — многіх цяжка паранілі, але нямала і ўпалявалі ды, сабраўшы іхнія іклы і скуры, паехалі прэч.

Ідучы праз тыя лясы другі дзень, сустрэлі там лысагаловых жанчын, з бародамі аж да грудзей і ў звярыных скурах. Пагнаўшыся, схпілі некаторых. Агледзеўшы іх, загадаў Аляксандр распытацца, якім чынам выжываюць яны ў лясках, бо не бачыў навокал нікага чалавечага жытла.

— Жывімся з лову звера ў лясках, — адказалі жанчыны.

Рухаючыся далей, наехалі яны ў полі месца, скуль выцякала згаданая рака Тамар, дзе знайшлі людзей — голых, з целамі, зарослымі поўсцю, як у звера, — якія маглі жыць і ў вадзе, і на зямлі. Заўважыўшы Аляксандрава войска, пахаваліся яны пад ваду.

Едучы далей, заехалі на пятнаццаты дзень у дрымучыя лясы, дзе было поўна рынацэфалаў, якія, угледзеўшы людзей, накінуліся на іх. Аляксандр з рыцарствам сваім перабіў іх стрэламі й дзідамі.

Стуль праз сорак дзён заехалі на раўніну, дзе не было ані гары якое, ані ўзвышша. Раптам аб адзінаццатай гадзіне падзьмуў ад усходу сонца такі люты вецер, што параскідваў і парваў усе намёты. Следам паляцелі агністыя іскры, з чаго ўсім зрабілася дужа горача.

— Гнеў божы зышоў на нас, бо мы шукаем усходу сонца, — пачалі перашэптвацца між сабой рыцары.

— О мужы, рыцары мае любяыя, не трывожцеся, то не гнеў багоў, — супакоў іх Аляксандр. — Тое сталася праз восеньскае зраўнанне ночы і дня.

Як вецер аціх, пазбіралі рыцары свае рэчы і рушылі далей.

Праз дваццаць пяць дзён прыйшлі яны ў вялікую даліну і там зрабілі прывал. Загадаў Аляксандр класці вялікія вогнішчы, бо пачало жудасна і нязносна халадаць, а потым выпаў вялікі снег, як воўна, — баючыся, каб не засыпала снегам, загадаў Аляксандр яго таптаць. Добра паслужылі ім тады супраць снегу і страшэннага холаду распаленыя вогнішчы. Тады ж здохла пяцьсот драбаў, якіх Аляксандр загадаў закапаць у могільніку.

Потым пайшоў моцны дождж і з’явілася цёмная хмара, якая так зацьміла паветра, што тры дні не паказвалася сонца. Пасля гэтага паляцелі з неба агністыя паходні, якія ўсё папалілі. Тады Аляксандр зрабіў ахвярапрынашэнні сваім багам. І толькі пачаў ён маліцца, як адразу паветра праяснілася настолькі, што ад цёмнай хмары не засталася і знаку.

Па нейкім часе павёў Аляксандр сваё войска да велізарнай рахманскай ракі, званай Гагега, і там зрабіў прывал. Пазіраючы на другі бераг, убачылі трох чалавек, у якіх Аляксандр загадаў спытацца па-індыйска, хто яны.

— Рахманы мы, — быў адказ.

Захацелася тады Аляксандру з імі паразмаўляць, але ніхто не мог пераплаўсці тае шырокае ракі — праз гіпапатамаў, медзвездзянтаў і кракадзілаў, якія круглы год плавалі па рацэ, акрамя месяцаў ліпеня і жніўня. Бачачы, што ніякім чынам нельга праз раку перабрацца, здумеўся Аляксандр, а потым загадаў зрабіць човен з чароту ды абцягнуць яго звярынымі скурамі, каб можна было плыць па рацэ. Калі ж човен быў гатовы, сеў у яго адзін з рыцараў, якому даручыў Аляксандр адвезці лісты для Дандамія, рахманскага цара.

«Цар над царамі і пан над панамі, Аляксандр, сын бога Амона і царыцы Алімпіяды, вітае Дандамія, цара рахманскага.

Даросшы летаў, калі навучыліся адрозніваць дабро ад зла, захацелі мы збыцца невуцтва і напоўніць мудрасцю свой розум. Сведчыць бо і навука нашых мудрацоў: красамоўства без мудрасці больш можа зашкодзіць, чым даць карысці. Дайшло таксама да нашых вушэй з многіх апавяданняў, што вашыя звычэйныя ўспамогі ні на зямлі, ні ў моры, што не ведаеце ніякай іншай навукі, акрамя тае, якой навучыліся ад сваіх продкаў. Таму прашу вас настойліва: раскажыце нам усю вашу навуку і мудрасць у лістах — можаце тым аказаць нам добрую паслугу, а мудрасці вашай ад таго менш не стане. Мудрасць мае тую самую моц, што і распаленая паходня — калі ад яе запаліць шмат паходняў, тая, ад якой прымаюць святло іншыя, не стане з таго свеціць слабеі».

«Дандамій, рахманскі ігумен, вітае Аляксандра.

Зразумелі мы з лістоў тваіх, што імкнешся розумам тваім да існых ведаў і навучання мудрасці — яны важнейшыя за царствы, і значнасць іх нельга ахапіць розумам. Таму ўхваляем тваю разважлівасць, бо кожны цар або гаспадар, які не знаецца

з мудрасцю, не кіруе падданымі, але падданья кіруюць у ягонай дзяржаве. А паколькі ты просіш, каб мы дасканалы распавялі табе ў лістах пра сваё жыццё і дачыненні, ведай, што тое мы ўважаем за немагчымае: калі й напішам табе што-нішто пра сваё жыццё, розум твой, аднак, не знойдзе ў тым нічога цікавага, бо ён зацьмёны ваеннымі справамі. Але не думай, што робім так з зайздрасці: наколькі тое магчыма, вырашылі мы распавесці табе пра свае звычкі.

Сапраўды, мы, рахманы, вядзем простае і чыстае жыццё, грахоў не прыбаўляем і не хочам, каб было іх больш, чым патрабуе наша прырода. Усё зносім і ўсё трываем. Найлепшая тая рэч, якая не празмерная: зямлі не арэм, але нічога і не сеем; валоў у вазы не запрагаем, сецяў у мора для лоўлі рыбы не закідаем, не ловім ніякіх птушак і звяроў, таксама не шукаем нічога для ежы, — толькі тое спажываем, што зямля выдае сама па сабе, без працы чалавечай. Мы не ўжываем той ежы, што вы, бо яна для нас непрыдатная; жываты нашыя нішто не гадуе, акрамя родаў. Пакуль жывем, маем цялеснае здароўе. Не рыхтуем сабе ніякіх лекаў і не шукаем ніякага ратунку для захавання цялеснага здароўя. Толькі з прыходам смерці сканчаецца наша жыццё. Ніхто не жыве больш за іншага — усе сустракаемса са смерцю. Не сядзем пры холадзе ля вогнішча, целы нашы нячуйныя да спякоты, заўсёды ходзім голыя, прагавітасцю целаў сваіх не поўнім, усё з цярплінасцю сціпла зносім.

Сваіх унутраных ворагаў забіваем, а знешніх не баімося, бо горад лягчэй захапіць унутранымі і знешнімі ворагамі. А ты, цар, толькі сварышся са знешнімі ворагамі, у той час як унутры д'яблаў сыціш, як вепрукоў, і ахоўваеш. У моры мы заўсёды ў бяспецы, але і на зямлі не шукаем якой успамогі. Целы свае апрацаем лісцем з тых дрэваў, плады якіх спажываем. Ваду п'ем з ракі Тэваліяны. За найвышэйшага ўслаўляем адзінага бога і пастаянна прыносім яму падзяку; чакаем жыцця ў будучым свеце. Не слухаем таго, што не служыць супольнаму дабрабыту. Гаворым няшмат, а калі ўжо маем што сказаць, кажам праўду, якую ўвесь час спавядаем. Багацця не шануем, не пануюць між намі ні зайздрасць, ні нянавіць, няма між нас ні вышэйшых, ні мацнейшых. Беднасцю, у якой жывем усе, мы багатыя. Сварак не ўсчыняем, скур на цела не апрацаем. Мір захоўваем заўсёды. Судоў не маем, бо не чынім ніякага зла, за якое можна было б паклікаць на суд. Толькі адзін закон маем, вашаму супярэчны, — не чынім міласэрнасці, бо не робім зла, з-за якога павінны выяўляць міласэрнасць.

Не маем ні працы, ні работы, якая б служыла насычэнню цела. Жарсцяў цялесных сабе не дазваляем, чужаложства не дапускаем, і наогул не робім учынкаў, якія выдуць да пакуты. Праз нястачу не турбуемся, а тое, што справядліва, — робім і выконваем. З раптоўнай смерцю не знаемся, бо паганымі ўчынкамі паветра не псуем, фарбаў для аддзежы не выдумляем. Жанчыны нашы не прыхарошваюцца, каб нам спадабацца; з імі злучаемся не для наталення нячыстай пажыды, а толькі для працягу роду; яны ж таксама не шукаюць упрыгожанняў — толькі тое маюць, што ім бог провідам сваім даў, і ніхто не можа перайначыць боскае справы. А калі б хто і схацеў змяніць сваю натуру, мы палічылі б тое за грэх. Лазняў не маем, грэемса на сонцы, акрапляе нас нябесная раса. Ніякіх намераў не маем. Не пануем ні над чалавекам, ні над зверам. Лічым вялікай жорсткасцю зняволенне чалавека на службе, бо моц божая збавіла нас і стварыла. Вапны з каменя не здабываем, каб збудаваць жылло, ніякага начыння з зямлі не робім, а ў скалах замест працаваць адпачываем — яны нашае жылло, дзе жывем, пакуль жывыя; а як памрэм, там нас і пахаваюць. Для купецкага гандлю па моры не плаваем, навуку красамоўства не вывучаем, а гаворым папросту, як звыклі, — гэта не дае нам ілгачы. Да школ па нягодную навуку мудрацоў не ходзім — няма там нічога пэўнага і трывалага, бо жывуць яны ў ілжы. Ніякіх гульняў не прызнаем, бо наогул не маем такой патрэбы. Справы продкаў нашых і свае ўласныя размяжоўваем. Калі трэба смяяцца, плачам і сумуем.

Але ж маем і іншыя рэчы, якімі пацяшам сэрцы свае. Да прыкладу, глядзячы на неба, на незлічоныя ясныя зоркі, на зіхатлівае сонца, якое ўвесь свет асвятляе і саграе. Заўсёды ў нас перад вачыма Чырвонае мора. Калі і ўсходзіцца, не псуе, аднак, яно прылеглай зямлі, як тое бывае ў вашых краях. Мора мы любім, як уласную сястру, любім назіраць, як віруе ў ім рыба розных відаў. Любім таксама глядзець на квітнеючыя палі, з якіх далятае да нас раскошны водар. Па душы нам прыгожыя мясціны ў лясах, ля цудоўных водаў, дзе можна наслухацца пекнага птушынага спеву. Сапраўды, трымаемса такіх рэчаў і звычайў, што калі б і ты захацеў іх трымацца, было б табе горка і прыкра. А калі б ты сам не схацеў іх трымацца, то як бы змог нас прымусяць жыць паводле чужых звычайў?

Пасылаем табе на просьбу тваю гэтак апісанне справаў сваіх і навукі.

Хочам таксама паведаміць табе што-нішто пра тваю натуру, бо жыццё тваё бачыцца нам дужа прыкрым. Пішаш, што за малы

час зваяваў Афрыку, Азію і Еўропу: ты святло сонечнае змянаеш, перамагаючы бег ягоны збройнай лютасцю; ты зубожыў і пазбавіў прыгажосці празрыстыя рэкі Пактоль і Гірыну, у якіх быў залаты пясок; ты, п'ючы з сваім войскам ваду з ракі Ніл, абмяліў яе; ты загадаў, каб ездзілі па страшным моры; ты звыш разумнае меры ўзмоцніў мытам вартавога пекла Цэрбера; ты забіваеш сыноў сваіх падчас ахвярапрынашэння; ты сееш вечны разлад між пакорлівых людзей і паказваеш ім, што не трэба здавольвацца зямным абсягам, бо хочаш і нябесных палацаў сягнуць. У дні твае многія рэчы чыніш так, як робяць і рабілі багі твае. Прыкладам могуць служыць бог твой Іёвіш і багіня Прасерпіна, якіх ты ўслаўляеш. Іёвіш, насамрэч, многіх жанчын зчужаложыў, Прасерпіна многіх зрабіла саўдзельніцамі свайго чужаложства. І так зацята ўслаўляеш ты, гарэтнік, багоў — праціўнікаў і чужаложнікаў, а людзям не даеш жыць у іхняй свабодзе, а даводзіш і прымушаеш іх да няволі: справядлівых судоў не чыніш; законы змяняеш; гаворыш пра дабро, аднак яго не трымаешся і ім не кіруешся; нікога не палічыш за мудраца — адно таго, хто здольны да пекнай прамовы; увесь сэнс для цябе — у языку, уся мудрасць — ва ўласных вуснах. Любіш золата і будзеш высокія дамы, і жадаеш мець многа слугаў. Ты так шмат ясі і п'еш, што страўнік твой, абцяжараны мноствам страваў, падпадае многім хваробам — гэтак можаш прычкакаць заўчаснае смерці.

Усё хочаш утрымаць, таму для цябе ўсё важнае. Толькі ведай, што няўмельства рахманаў перавышае ўсю тваю мудрасць. Бо, калі хочаш праўды, спарадзіла цябе тая маці, якая пусціла ў свет каменне і дрэвы. Ты аздабляеш магiлы свае і прах цела свайго хаваеш у каштоўных камянях. І што можа быць горшае за тое, што ты не даеш зямлі ўзяць пакорм з твайго цела — толькі твая косткі, якія яна мае прыняць! Мы для ўшанавання багоў быдла не забіваем, цэркваў не будзем і не ставім ані залатых, ані срэбных стодаў. Ты ж маеш такі закон, што прыносіш багам ахвяру з багацця свайго, каб выслухалі просьбу тваю. Ці ж не разумееш, што бог выяўляе міласэрнасць не за грошы і не за кроў цяльцоў, спакладзеных бараноў і казлоў, а за цнатлівыя ўчынкі і пакорлівыя малітвы? Бог выслухоўвае чалавека праз слова, бо ў слове мы робімся роўнымі богу, бог ёсць слова, ад якога ўсё існае жыве і доўжыцца — вось гэтае слова мы любім і ўшаноўваем.

Таму і сцвярджаем, што ты няшчасны, бо марыш мець прыроду багоў або нешта з імі агульнае. Аднак, калі робіш тое,

што заўсёды падабаецца толькі табе, — смярдзіш ты перад богам нячыстасцю і ідалапаклонствам, і за гэта трывацьмеш па смерці вялікія пакуты. Мы ж робім і шануем адваротнае, каб па смерці аглядаць славу божую. Ты не служыш адзінаму богу, які царуе на небе, а многім багам; услаўляеш столькіх багоў, колькі членаў мае тваё цела, бо чалавека ты завеш меншым светам. І паколькі чалавечае цела мае многа членаў, то кажаш, што і ў небе павінна быць многа багоў. Юнону лічыш багіняй сэрца, бо была гняўлівая; Марса — богам грудзей, бо быў ваяўнічым князем; Меркурыя — богам языка, бо смела гаварыў; Геркулія — богам рук, бо, ваюючы, здзейсніў дванаццаць подзвігаў; Бахуса — богам горла, бо першы прыдумаў п'янства; пра багіню Купіду, бязладную і нячыстую, кажаш, што трымае ў руках запаленую паходню, якой абуджае і распяляе страсць, — яе ўважаеш за багіню лёгкіх; Керэру лічыш багіняй жывата, а Венеру — за тое, што стала мацярай нячыстасці, — багіняй сарамлівых ворганаў.

І гэтак усё цела чалавечае падзяліў ты між багамі, і ніводнае часткі сабе не пакінуў, і не верыш, што цела створанае адзіным богам, які ёсць у небе. Услаўляеш іншых багоў, якія цябе прымушаюць сабе служыць, і ім прыносіш ахвяры. Марсу ахвяруеш вепрука, Бахусу — казла, Юноне — паву, Іёвішу — цяльца, Апалону — барана, Венеры — галубіцу; Мінерве — саву, Керэры — жыта, Меркурыю — медзь, Геркулію — аздобленыя лісцем дрэваў алтары, для Купіды прыхарошваеш кветкаю ружы і рознай лістотай бажніцу. Усе сілы кладзеш на іх, і няма ў цэле тваім члена, якога б не прысвяціў ты ім.

Зусім не багамі — кáтамі варта іх называць, бо непакояць яны члены твае рознымі прымусамі. У такім выпадку, колькі ідалапаклонскіх хвалаў уносіш ты багам, столькі і пакут маеш. Адзін бог падвучвае цябе чужаложыць, другі — піць, трэці — сварыцца: усе табой кіруюць, і ўсім ты паслухмяны, і хаця поўны злосці, ніяк ад тае злосці адварнуцца не хочаш. А таму служыш тым багам, якія намаўляюць цябе да зла. Яны — твае пакуты, пра якія казалі табе настаўнікі і якія цябе, як памерлага, мучаць і зводзяць.

Глянучы на ўсё праўдзіва, ніхто не трывае горшых пакут, як ты. Кажуць, што тыя, хто навекі ў пекле, прагнуць і галадаюць, і ніколі не насычваюцца. Такая ж смага і сверб набывання апанавалі й цябе; калі цябе не здатныя астудзіць вялікія багацці, то ўсе рэчы, што згадваюцца ў пекле, у табе прысутнічаюць без сумневу.

О гора табе, беднаму, які трывацьме па смерці бясконцыя пакуты!»

Калі прынеслі той ліст Аляксандру, угнявіўся ён моцна за абразу багоў і загадаў неадкладна адпісаць Дандамію:

«Цар над царамі і пан над панамі, Аляксандр, сын бога Амона і царыцы Алімпіяды, вітае Дандамія.

Калі б усё, пра што вы напісалі ў вашых лістах, было праўда, то адны вы маглі б звацца людзьмі, якія — як сцвярджаеце — ніякага зла не чыняць. Але ведайце напэўна, што такога жыцця трымаецеся вы не па ўласнай цноце, а па звычаі, бо, па звычаі, або сябе ўзнавайце за багоў, або кіруйцеся зайздасцю да нас.

Пішаце нам, што не араце, не сееце; не прышчапляеце ні вінаграднае лазы, ні дрэваў; дамоў будаваць не жадаеце. Гэта яўна сведчыць пра тое, што жалезных прыладаў, з дапамогаю якіх гэта магчыма зрабіць, вы не маеце. А таму працаваць, плаваць па моры, будаваць і араць вам забаронена, і таму мусіце, як быдла, спажываць звычайныя плады і весці строгае лясное жыццё, бо не можаце мець ані збожжа, ані мяса, ані рыбы. Ці ж не тое і ваўкі робяць, калі, не могучы здабыць мяса, ад голаду насычаюцца зямлёй?

Калі б вам давалося прыйсці ў нашу зямлю, адпрэчылі б мы мудрасць вашу і нястачу, а голад ваш застаўся б у вашым краі. Таксама і мы, калі б паставілі жытлішчы свае ў вашай старане, жылі б у беднасці, як і вы. Не той слаўны муж, што заўсёды жыве ў патрэбе, а той, хто разумна распараджаецца багаццем. Калі б годныя хвалы былі тые, хто ў прыгнечаным стане, то былі б гэта — сляпыя, кульгавыя, пракажоныя. Пішаце таксама, што жанчыны вашыя не ўпрыгожваюцца: якія ж упрыгожанні ім насіць, калі яны іх не маюць ды і мець не могуць?

Цяпер пра тое, што не чужаложыце і заўсёды ў чысціні жывяце. Як жа могуць спатоліць цялесную смагу тые, што не ядуць?! Бо паходзіць яна акурат з цяпла жывата і ежы. А вы ж нічога не ясце, толькі зелле, як вепрукі, а таму і голаду ніяк не пазбудзеце і не маеце моцы для выканання сямейнага абавязку.

Навук не маеце і не шукаеце міласэрнасці — і ў гэтым вы падобныя да звяроў, бо і яны ад нараджэння не звыклі рабіць добра, таксама як і захапляцца будзь-чым вартым. Але ж мы, маючы розум і добрую волю з самой натуры сваёй, вялікай лагоднасцю надзеленыя. Нядобра, каб гэта вялікая частка свету засталася некранутай, каб па смутку не прыйшла радасць, бо воля чалавечая разнастайная — яна лічыцца са зменлівасцю свету.

Шмат раскошных рэчаў праходзіць перад нашымі вачыма, пра якія вы ніколі й не чулі. З зямлі бярам мы ўсялякі спажытак, з мора — рыбу, з паветра — птушак; і мы таксама любім птушыны

спеў. І розумам сваім я асуджаю тое, што звычаі вашыя больш да шаленства, чым да мудрасці схіляюць».

Прачытаўшы той ліст, другім разам адпісаў Дандамію Аляксандру:

«Дандамію, рахманскі ігумен, вітае Аляксандра.

На гэтым свеце мы жывем не дзеля таго, каб жыць вечна, а мімаходзь, бо з прыходам смерці выпраўляемся ў іншыя краіны або месцы жыхарства, а не знаходзімся ў вечным прытулку на гэтым свеце. Мы не дапускаем ніякай пакражы, таму чыстыя перад уласным сумленнем. Мы не лічым сябе багамі і не паўстаем у зайздасці на бога. Бог, які ўсё стварыў, устанавіў мноства рэчаў і даў чалавеку свядомасць, каб распазнаваў і аглядаў усе тые рэчы. Той жа, хто пакіне ўсё і будзе трымацца добрых справаў, — той не слугой божым, але прыяцелем ягоным назавецца. З богам у міры мы жывем. Навошта кажаш, што мы павінны быць багамі або што маем паўстаць на іх у зайздасці? Сапраўды, усё што вы думаеце пра нас, тычыцца вас саміх: ад вялікай фартуны, якая вам таварышыць, узрасла ў вас вялікая пыха — целы свае ў дарагія шаты ўбіраеце і чапляеце на пальцы залатыя аздобы.

Але што ж вам за карысць з усяго гэтага, насамрэч? Золатам вы аніяк не ўратаеце душаў, і целы людскія ім не насыцяцца. Але мы, якія ведаем, у чым карысць, распазналі і прыроду таго золата. Калі нам хочацца піць, ідзем да ракі, а калі знойдзем там золата, топчам яго нагамі, бо золата голаду не аддалае і смагі не наталіе, як і хвароб чалавечых вылечыць не можа. Калі б чалавек хацеў піць і піў золата, смага не адпусціла б, а калі б быў галодны і наеўся згатаванай з золата ежы, голаду б не насыціў. Што ж за карысць тады ў золаце? — не ачышчае, не спатольвае, не насычае, не ўмацоўвае, аніякага здароўя і карысці чалавеку не прыносіць. Навошта вы робіце залатое начынне? Ці ж з гліны нельга зрабіць столькі ж? Таму толькі так ёсць, што розумы вашы ад бляску золата пыхай уносяцца. Злосць — вось ваша сапраўднае золата, бо хто мае яе найбольш, той больш прагу да набытку памнажае».

Аляксандр адпісаў і на гэты ліст:

«Прысягаю сваімі несмяротнымі багамі: калі б маглі мы да вас дайсці, пазбавілі б вас тае нястачы, загадалі б вам у панцырах асядлаць рыцарскіх коней».

Тады ж загадаў Аляксандр паставіць у тым месцы высачэзны мармуровы абеліск і выбіць на ім грэчаскімі ды індыйскімі

літарамі: «Я, Аляксандр, сын Піліпа Македонскага, па смерці Дарыя ваюючы, аж да гэтага месца свет зваяваў».

Непадалёку адтуль знайшоў Аляксандр незвычайныя горы, з якіх у многіх месцах зыходзіў агонь. З таго агню родзяцца чарвякі, званыя каламандрамі. Жывучы ў агні, які гарыць не-супынна і без якога яны не могуць існаваць, чарвякі выпускаюць ніткі, падобныя на шоўк. Ткучы з нітак палатно, людзі робяць адзенне, даражэйшае за ўсялякае іншае: забрудзіўшы, яго не мыюць, а кідаюць у агонь — і яно адразу робіцца светлае і чыстае.

Затым прывёў Аляксандр сваё войска на вялікую роўнядзь, званую Адсія, і там зрабіў прывал. Вакол тае роўнядзі рос дры-мучы лес з пладовых дрэваў, з якіх жывіліся лясныя людзі — высокія, як волаты, і ў скураным адзенні. Ubачыўшы Аляксан-дравых воінаў, моцна здзівіліся тыя людзі^a. Тут загадаў усім Аляксандр закрычаць на поўны голас, і ад таго крыку магутныя лясныя людзі ўпудзіліся — бо не звыклі ні да людскіх галасоў, ні да іх разумення — і, рассяўшыся па лесе, кінуліся ўцякаць. Аляксандр жа з сваімі рыцарамі, кінуўшыся ўслед, забілі іх шэсцьсот сорок чатыры, але таксама загінула і сто трыццаць сем рыцараў. І прастаяла ля таго лесу войска тры дні, спахвываючы яго плады.

Затым дайшлі да нейкай ракі, пры якой зрабілі прывал. А дзевятай гадзіне раніцы з’явіўся да іх высачэзны чалавек, дзікі й калматы, як вяпрук, і голас таксама меў вяпрыны; і не казаў нічога, а ўсё як бы скрыгатаў зубамі. Ubачыўшы, загадаў Аляксандр сваім рыцарам схапіць яго і прывесці да сябе. Кінуліся да яго рыцары, але ён ніколечкіне збаяўся і стаяў перад імі без страху. Тады загадаў Аляксандр прывесці якую-небудзь дзяўчыну, зняць з яе адзенне і паставіць перад тым зверам. І той дзікун, кінуўшыся, парваў яе, а потым адскочыў убок ды моцна зарычэў і заскрыгатаў зубамі. Загадаў Аляксандр дзяўчыну тую ў яго адабраць; ён жа, як найлюцейшы звер, пачаў кідацца. Тады з вялікай цяжкасцю ўхапілі яго і паставілі перад Аляксандрам, які падзівіўся з аблічча ягонага, а потым загадаў звязаць і спаліць.

Потым зайшлі на іншую раўніну, дзе раслі высачэнныя дрэвы, якія з сонцам усходзілі з зямлі і з сонцам заходзілі ў зямлю. Да першай гадзіны дня вырастаючы з зямлі, да шостаі

^a Гаворка пра малпаў.

раслі яны дужа высока; адразу па шостаі так змяншаліся да захаду сонца, што цалкам хаваліся ў зямлі, штодня даючы рас-кошны плод. І загадаў Аляксандр аднаму з рыцараў прынесці яму лісця з тых дрэваў. Калі ж той хацеў выканаць загад свайго пана, спіхнуў яго з дрэва злы дух; і так загінуў на вачах усіх. І пачуўся голас з паветра: «Хто-кольвек да дрэваў падступіцца бліжэй, раптоўнай смерцю загіне». Былі таксама на той раўніне птушкі, якія лёталі ціха, а калі хто іх зачэпляў — выпускалі на яго спапяляючы агонь.

Адтуль дайшоў Аляксандр з воямі да такой высокай гары, што ўзбіраліся на яе сем дзён. Нечакана натрапілі там на цмокаў, вужоў і мноства львоў, ад якіх нямала нацяпеліся, але ўрэшце змаглі адбіцца. З гары спусціліся ў такую цёмную даліну, што ледзь маглі адзін аднаго бачыць. У той даліне аблогі былі так нізка, што можна было крануць рукой. Была там безліч дрэваў з ядомымі пладамі і вострым на смак лісцем, з-пад якіх выцякалі празрыстыя крыніцы.

Ідучы далей восем дзён (і ўвесь гэты час не паказвалася сонца), пры канцы апошняга дня дайшлі да ўзножжа нейкай гары. Знёсшы моцную спёку, знясіленыя цяжкім паветрам, узышлі на вяршыню тае гары, аж там аказалася чысцюткае паветра і светлае сонца. Сышоўшы з гары, апынуліся ў бязмежна шырокім полі, зямля на якім была надзвычай чырвоная. Былі там незлічоныя дрэўцы, якія не раслі больш як на локаць, але пладамі і лісцем сваім падобныя да найраскошнейшых фігаў. Знайшлі там мноства водных крыніц, вада ў якіх была белая, як малако, і мела такую моц, што, акрамя ўсяго, жывіла і сыціла цела, робячы яго бялюткім.

Праехаўшы тое шырокае поле за сто семдзесят дзён, дайшлі да высачэнных гор, вяршыні якіх, здавалася, краналіся неба. Горы тыя цягнуліся скалістай сцяной і былі такія непрыступныя, што ніхто не змог бы дайсці да іхніх вяршыняў. Але ўсё ж знайшліся дзве дарогі ці, хутчэй, сцежкі, праз тыя горы. Зайшоўшы ў горы з усходняга боку, восем дзён ішлі па крутой дарозе.

На восьмы дзень напаткалі васіліска, дужа старога і невымоўна смярдзючага, які меў у сабе такую атрутнасць, што не толькі смуродлівым дыханнем, але і поглядам — дакуль мог зірнуць — атручваў паветра. Македоняне і персы, ідучы праз тую мясціну, дзе ляжаў цмок, ад аднаго толькі погляду ягонага падалі й паміралі. Бачачы так вялікія страты, не схацелі рыцары рухацца далей, мовіўшы:

— Моц божая зайшла нам дарогу і не дае рушыць далей!

Тады Аляксандр, каб глянуць здалёк на прычыну тае пошасці, вырашыў узабрацца на вышэйшы бок гары, а ўзабраўшыся, угледзеў таго васіліска, які ляжаў упоперак дарогі: увесь час сплючы, ён, пачуўшы блізка сябе чалавека або якога звера, расплюшчваў вочы, і хто ў іх глянуў — адразу паміраў. Сышоўшы з гары, пазначыў Аляксандр мяжу, праз якую ніхто не смеў пераступаць. Потым загадаў зрабіць вялікі шчыт — даўжынёй у сем локцяў і шырынёй у чатыры, а зверху прымацаваць вялікае люстра. Затым учыніў ільняную шырму да самых конскіх капытоў і рушыў на васіліска, так закрыўшыся шчытом, што нідзе не было відаць з бакоў ні галавы, ні ног, ні чаго іншага; і яшчэ раз загадаў сваім рыцарам не пераходзіць пазначанай мяжы. І калі Аляксандр быў ужо блізка, расплюшчыў васіліск вочы, грозна глянуў у люстэрка і, угледзеўшы там самога сябе, здох. Бачачы тое, узлез на яго Аляксандр і, паклікаўшы рыцараў, мовіў:

— Падыдзецца цяпер і гляньце на забойцу нашага.

Падбегшы, убачылі рыцары здохлага васіліска. Затым па загадзе Аляксандра македоняне яго спалілі, і тады ўжо ўсе разам праславілі мудрасць Аляксандра.

Рушыўшы стуль, дайшлі да краю гары, а далей ехаць ужо не было магчыма, бо наперадзе ўзвышаліся зусім непрыступныя горы і высока навіслыя скалы. Аж знайшлі сцежку ў гарах, па якой дайшлі да роўнага поля. І вырашыў Аляксандр ехаць проста на поўнач. Рушыўшы ў шлях, ехалі пятнаццаць дзён, затым падаліся направа.

Праз дзевяноста дзён даехалі да адамантавай гары, на схіле якой вісели залатыя ланцугі, а на саму гару вялі паўтары тысячы прыступак з сапфіравага каменю. Ля гары і зрабілі прывал.

Назаўтра прынёс Аляксандр ахвяры сваім багам, а потым з дванаццацю сваімі князямі ўзышоў па згаданых прыступках на гару. Там убачылі надзвычай прыгожы і дзіўным чынам збудаваны палац, які меў дванаццаць брамаў і семдзсят акон. Дзверы былі блішчатыя, вокны таксама былі спраўлены з чыстага золата. Той палац называўся Домам Сонца. Стаяла там і царква, уся з золата, праз якую цягнуўся, навісаючы шатром, невыказна прыгожы вінаграднік, гронкі ў якім былі з пекных камянёў — уніёнаў, карбункулаў і незлічоных жамчужын.

Калі ўвайшоў Аляксандр з князямі сваімі ў палац, убачыў ён старца, які ляжаў на залатым ложы, — быў ён высокі і прыгожы, валасы ягоныя і барада былі падобныя да найчысцейшае воўны. Аляксандр і князі, адразу укланчыўшы, узнеслі яму хвалу.

— Аляксандр, ты аглядаеш тое, чаго нельга аглядаць цялеснаму чалавеку, — мовіў старац.

— Як жа ж ты, бласлаўлены, мяне пазнаў? — здзівіўся Аляксандр.

— Раней, чым воды патопу акрылі зямлю, бачыў я тваё будучае прыйсце, — адказаў той. — Ці не жадаеце пабачыць найсвяцейшыя дрэвы Сонца і Месяца, якія прадказваюць і абвясчаюць будучыню?

— Вядома, любы пане, мы хочам іх пабачыць! — узрадаваўся Аляксандр.

— Калі вы сёння не злучаліся з жанчынай, то можаце ўвайсці сюды, дзе знаходзіцца прастол божы, — мовіў тады старац і, падняўшыся, загадаў: — Здыміце з пальцаў пярсцёнкі і разуйце боты ды йдзіце за мной!

Тады загадаў Аляксандр князям сваім — Пталемею, Антыёху і Пердыку — зняць з пальцаў пярсцёнкі, разуйце боты і стаць побач. І пайшоў з імі, і йшлі яны праз лес, які рос на вяршыні гары.

У тым баку была куды большая частка палаца, і двор быў шырэй разбудаваны. Раслі там дрэвы вышынёй на сотню стоп, падобныя да бабковага і аліўнага, і шчодро выцякалі з іх кадзіла і балсах. Ідучы праз лес, бачылі высачэзнае дрэва без аніякага лісця і плоду, на якім сядзеў вялікі птах: грэбень у яго, як у павы; падгорлак таксама падобны на грэбень, а вакол шыі — прыгожы і бліскучы, як золата, абруч; сам чырвоны ці то светла-руды, а на падбрушкі — пекнае, нібы ружа, пер'е, акропленае месцамі золатам. Моцна здзівіла тое Аляксандра.

— Гэта птушка Фенікс, — мовіў старац.

Правёўшы іх праз лес да дрэваў Сонца і Месяца, зноў мовіў старац:

— Глядзіце ўверх, і калі схочаце пра што даведацца — разважайце ў сэрцах сваіх, але яўна нічога не кажыце.

Тыя дрэвы былі дужа вялікія і высокія. На дрэве Сонца лісце было як быццам са срэбра.

— Якой мовай яны адказваюць? — спытаў Аляксандр у старца.

— Дрэва Сонца пачне па-індыйску, працягне па-грэчаску, а завершыць зноў па-індыйску. Дрэва ж Месяца пачне па-грэчаску, а закончыць па-індыйску.

І вось Аляксандр, пацалаваўшы тыя дрэвы, пачаў думаць у сэрцы сваім, як бы вярнуцца ў Македонію з перамогай. Тады адказала па-індыйску дрэва Сонца:

— Ты пераможца і гаспадар свету, але царства бацькі свайго ўжо ніколі не ўбачыш. Яшчэ год і восем месяцаў ты пажывеш, і той, каму давяраеш, падасць табе смяротную агруту.

Тады падумаў Аляксандр у сэрцы сваім: «Скажы мне, найсвяцейшае дрэва, хто мяне мае загубіць?»

— Калі б я ўказала табе на чалавека, які пазбавіць цябе жыцця, ты забіў бы яго, і такім чынам маё прадказанне аказалася б фальшывым, — адказала дрэва.

Тут старац, які суправаджаў Аляксандра, мовіў:

— Не спакушай гэтыя дрэвы распытамі пра будучыню, вяртаймася лепш назад.

Вяртаючыся да палаца, голасна плакаў Аляксандр, што такі кароткі час жыцця ягонага; і князі ягоныя плакалі разам з ім.

— Цяпер вяртайся, бо далей ісці табе заказана. Як хочаш, можаш падацца ў паўночны бок, але не хадзі ў большыя зямныя абшары, — мовіў тут Аляксандру старац і знік у палацы.

І сышлі Аляксандр і князі ягоныя па прыступках назад, да свайго прывалу.

Назаўтра павёў Аляксандр сваё войска ў зваротны шлях. Ідучы дзень за днём, дайшлі да таго месца між гор, дзе заканчвалася вялікае поле, і там зрабілі прывал. І загадаў Аляксандр паставіць між дзвюх дарог два высокія мармуровыя абеліскі, а паміж імі — меншы, на якім выбіць грэчаскімі, жыдоўскімі й індыйскімі літарамі: «Я, Аляксандр Піліпа Македонскага, узвёў гэты абеліск пасля пакарання Дарыя, цара персідскага, і Пора, цара індыйскага. Той, хто захоча ісці далей, хай паверне ў левы бок; а хто захоча направа — сутыкнецца з вялікімі небяспекамі, якія загубяць ягоны паход».

Адтуль павёў Аляксандр сваё войска ў зямлю, званую Прасія, і там стаў на прывал. Народ той зямлі, даведаўшыся пра з'яўленне Аляксандра, прынес яму багатыя дары. У той краіне на высокай гары быў горад, збудаваны без вапны, але з каштоўных камянёў, дзе валадарыла ўдава па імені Кандакія, якая мела трох сыноў: першы зваўся Кандаўлус, другі — Марсіп, трэці — Каратэр. Напісаў ёй Аляксандр:

«Цар над царамі і пан над панамі, Аляксандр, сын бога Амона і царыцы Алімпіяды, вітае царыцу Кандакію.

Вось капішчы і слупы божыя з чыстага золата. Падыміся на гару, каб прынесці ахвяру богу Амону, разам учынім ахвярапрынашэнне».

Прачытаўшы ліст, царыца Кандакія паслала дары і адпісала:

«Аляксандру, цару над царамі, выказвае пакору Кандакія, царыца мурынская.

Ведаю, што сам бог абвесціў табе, што ты зваюеш Егіпет, Персіду, Медыю і іншыя землі язычнікаў. Здзейсненае табой не толькі чалавекам, але таксама і багамі тваімі было табе абвешчана. Нам жа, якія маюць чыстыя душы, няма патрэбы ехаць у горы, каб прынесці ў ахвяру богу твайму Амону дары. Прытым просім вашэць, калі вы скарылі сабе ўвесь свет, дайце нам вестку пра гэта ў сваіх лістах».

Разам з дарамі, якія паслала Аляксандру, выправіла да яго царыца і аднаго свайго здатнага мастака, які, уважліва разгледзеўшы будову і выгляд Аляксандра, меўся намаляваць яго і прынесці царыцы партрэт.

Аляксандр з удзячнасцю прыняў дары і годна адарыў паслоў. Вярнуўшыся да царыцы Кандакіі, прынеслі паслы і маляваны партрэт, гледзячы на які, усцешылася царыца, бо даўно марыла ўбачыць Аляксандрава аблічча.

Неўзабаве адзін з сыноў царыцы Кандакіі, Кандаўлус, выехаў з жонкай і з малым атрадам рыцараў на прагулку, павесяліцца. Аднак зашкодзіў яму яўроцкі цар: ведаючы пра пекнату жонкі Кандаўлуса, напаў на яго з вялікім атрадам і, забіўшы многіх рыцараў, гвалтам захапіў жонку. Даехаўшы з рэштай рыцарства да замка, прыйшоў Кандаўлус прасіць у Аляксандра падмогі супраць яўроцкага цара. Але вартавыя, што ахоўвалі замак, схавалі яго і прывялі да Пталемея, другога па значэнні пасля Аляксандра.

— Хто ты такі? — спытаўся Пталемей.

— Я сын царыцы Кандакіі, — адказаў той.

— Навошта ты сюды з'явіўся?

І распавёў Кандаўлус, як напаў на яго яўроцкі цар і гвалтам забраў ягоную жонку. Выслухаўшы, загадаў Пталемей яго затрымаць, а сам выйшаў з сваіх пакояў і пайшоў у палац, дзе спачываў Аляксандр. А была ўжо цёмная ноч.

Зайшоўшы ў спачывальню, разбудзіў Пталемей Аляксандра і распавёў яму, што пачуў ад Кандаўлуса.

— Вярніся і сядзь на прастоле, усклаўшы сабе на галаву карону і, назваўшыся мною, сядзі, як цар, — загадаў яму Аляксандр. — Загадай таксама з'явіцца Антыёху, а сам пашлі па мяне, і калі я з'яўлюся, распавядзі мне пра ўсё ў прысутнасці таго, хто

распавёў табе. Затым спытайся ў мяне — нібыта ў Антыёха, — што маем рабіць: гэтак, раячыся, аддасі мне загад.

І зрабіў Пталамей усё так, як загадаў Аляксандр.

Калі з'явіўся перад ім Аляксандр, спытаў у яго Пталамей, што ён зрабіў у такім выпадку.

— Вялікі цар, калі вашэць не пярэчыце, паеду я ад вас з гэтым юнаком і загадаю цару яўроцкаму неадкладна вярнуць яму жонку. Калі ж цар адмовіцца, тады аддамо агню ягоны горад, — адказаў Аляксандр у прысутнасці Кандаўлуса.

Выслухаўшы, ухваліў Кандаўлус Аляксандрава парад:

— О наймудрэйшы Антыёх! Слушна, каб ты насіў царскую карону!

І калі ехаў Аляксандр з Кандаўлусам уначы да горада яўроцкага цара, спынілі іх гарадскія стражнікі і спыталіся, хто яны такія.

— Кандаўлус і Антыёх, — адказаў Аляксандр. — Загадвае вам Аляксандр, каб вы вярнулі Кандаўлусу жонку. Калі запярэчыце, спалім ваш горад і прышлем на вас войска.

Пачулі тое месцічы і, высадзіўшы дзверы ў царскі палац, схпілі жонку Кандаўлуса і аддалі яму.

— Найлюбы мой Антыёх, вельмі прашу цябе паехаць са мной да маёй маці, каб яна адарыла цябе за той гонар, які ты мне аказаў, — мовіў тады Аляксандру Кандаўлус.

Узрадаваўся Аляксандр тым словам, бо хацеў пабачыць царыцу і горад, а Кандаўлусу адказаў:

— Паедзьма да цара Аляксандра, прасіць дазволу, і тады я зраблю, як ты хочаш.

Потым, узяўшы дазвол, паехаў Аляксандр з Кандаўлусам.

Па дарозе заехалі яны ў вялікія горы, якія амаль перавышалі аблогі. Раслі ў тых гарах дужа высокія, падобныя да кедр дрэвы, на якіх віселі яблыкі, гледзячы на якія, Аляксандр нямала быў здзіўлёны. Бачылі таксама вінаградныя дрэўцы, на якіх віселі такія аграмадныя гронкі, што адну гронку адзін чалавек наўрад ці й падняў бы, а таксама арэхі, ядры якіх былі памерам з маліны. Бачылі там малпаў без ліку. Едучы гэтак, дабраліся да горада царыцы Кандакіі.

Дужа рада была царыца, як даведалася, што сын ейны Кандаўлус у добрым здароўі вяртаецца ў горад разам з жонкай, везучы з сабой Аляксандравага пасланца. Апрунуўшы царскія шаты, усклала яна на галаву сваю дужа каштоўную залатую карону і выйшла разам з панамі сваімі перад палац сустракаць

гасцей. Царыца была надзвычай прыгожая: як глянуў на яе Аляксандр, здалася яму, што ўбачыў маці сваю, Алімпіяду.

Царыца мела раскошны палац, які спераду зіхацеў золатам і жамчугамі. Увайшоў туды Аляксандр разам з Кандаўлусам. Ложы ў тым палацы былі з чыстага золата, і ўвесь ён быў з золата і каштоўнага аніхіёнавага каменю; сталы, як і лавы, былі са смарагду і аметысту, а філяры і спачывальні — з парфірыёну. Мела царыца калясніцы, асаджаныя вострымі косамі, і вельмі шмат сланоў. Бліз палаца працякала шырокая рака, чыстая, як крышталь.

У той дзень піраваў Аляксандр з царыцай і ейнымі сынамі.

На наступны дзень, узяўшы Аляксандра пад руку, павяла царыца яго ў спачывальню, аздобленую золатам і каштоўнымі камянямі. Прахаджваючыся, зайшла з ім у іншы будынак, збудаваны з чорнага явану, з бусіну і кіпарысу. Будынак той — праз чарнакніжніцтва — быў пастаўлены на колы, і вазілі яго дваццаць выразаных з каменю сланоў. Таксама праз чарнакніжніцтва былі зроблены з каменю людзі. І толькі зайшоў Аляксандр у будынак, як той страсянуўся і паехаў. Здзівіўся Аляксандр і сказаў царыцы:

— У нас такія рэчы не мелі б кошту.

— Твая праўда, Аляксандру, — адказала тая. — Для грэкаў было б гэта большае дзіва, чым для індыйцаў.

Пачуўшы сваё імя, сумеўся Аляксандр і спалатнеў:

— Пані, я завуся Антыёх, а не Аляксандр.

— Аляксандр табе больш пасуе, — адказала царыца і, узяўшы яго за правую руку, павяла ў іншую спачывальню.

А там паказала яму ягоны маляваны партрэт і спыталася:

— Ці бачыў ты гэты партрэт?

Убачыўшы партрэт, спужаўся Аляксандр і спалатнеў.

— Чаму змяніўся колер твару твайго, разбуральнік свету? — мовіла царыца. — З-за таго, што цяпер, без забойстваў і нечакана, трапіў у рукі царыцы Кандакіі? Ведай жа, што чалавек або сэрца чалавека ніколі не павінна ўзносіцца да пыхі. Бо калі ўсё гэта шчасце чалавеку дадзена, то і адваротнае яму ўжо згатаванае.

Слухаючы, скрыгатаў Аляксандр зубамі, аглядаючыся па баках.

— Навошта злуешся сам на сябе і маркоцішся? Чым табе цяпер успамогуць моц і сіла твая, як і царская слава? — спытала Кандакія.

— Злуюся я, царыца, што не маю пры сабе меча, — адказаў Аляксандр.

— А калі б меч быў, што б ты зрабіў?

— За тое, што добраахвотна выдаў сябе, спярша б забіў цябе, а следам — сябе.

— Ты гаворыш, як мудры гаспадар. Ды не журыся, бо добрая паслуга вымагае і патрабуе годнай адплаты. Паколькі ты выбавіў жонку Кандаўлуса з рук яўроцкага цара, і я выбавіў цябе з рук язычнікаў: калі б ведалі, што ты тут, забілі б цябе — за тое, што ты ўласнаручна забіў Пору, цара індыйскага, а жонка сына майго Каратэра была дачкой Пору.

Затым узяла яго за правую руку, завяла ў палац і сказала сынам сваім:

— Найлюбыя сыны мае, выкажыце гэтаму Аляксандраваму рыцару прыязнасць і гасціннасць, бо ён выявіў да вас сяброўскую прыхільнасць.

— Любая маці, гэта праўда, што Аляксандр паслаў яго да нас і што ён уратаваў маю братавую з непрыяцельскіх рук, але жонка мая патрабуе, каб я забіў яго, — сказаў Каратэр, малодшы сын.

— Якая ж слава пойдзе пра нас, калі мы заб'ём яго ў такім становішчы?! — усклікнула Кандакія.

На што мовіў Кандаўлус брату:

— Ён уратаваў мяне і вярнуў мне жонку, таму я таксама за тое, каб ён у добрым здароўі вярнуўся ў замак свайго цара.

— Пра што ты кажаш?! Ці ты хочаш, каб усе мы там жа палеглі ад іхніх мячоў? — сказаў яму Каратэр.

— Я не хочу, але як ты хочаш, то я гатовы тое ўчыніць! — уклікнуў Кандаўлус.

Зразумеўшы, што сыны яе могуць пабіцца, дужа засмуцілася царыца Кандакія. Узяўшы Аляксандра пад руку, адвяла яго ўбок і ціха спытала:

— Чаму ж цяпер, у гэтай справе, не пакажеш ты сваёй мудрасці, каб сыны мае не біліся між сабой?

— Дазволь мне пагаварыць з імі, — папрасіў Аляксандр і, падышоўшы да братоў, сказаў: — Калі б ты мяне забіў, ніякае славы сабе не здабыў бы: мае цар і большых за мяне князёў, а таму смерць мая — ці паверыш? — не засмуціла б яго. Калі б я быў любы Аляксандру, ён бы мяне не адправіў табе ў рукі.

Па такой размове браты памірыліся.

Затым паклікала царыца Кандакія да сябе Аляксандра і мовіла яму:

— Была б я шчаслівая, калі б магла бачыць цябе заўсёды, бо з тваёй дапамогай адолела б усіх сваіх ворагаў.

Па тым паднесла яму Кандакія залатую карону, аздобленую каштоўнымі камянямі і дьяментамі, таксама дала яму залатую царскую шату, па-майстэрску сатканую і аздобленую каштоўнымі камянямі і жамчугом.

А пасля, пацалаваўшы Аляксандра, з мірам выправіла яго ў шлях.

Вяртаючыся адтуль, ехаў Аляксандр з Кандаўлусам цэлы дзень, а потым, развітаўшыся з ім, паехаў сам праз даліну, поўную вялікіх вужоў, якія мелі на галовах штосьці накшталт смарагдавай кароны (тыя вужы жывіліся з перцу і лязуру, бо толькі гэта там расло).

Затым прывёў Аляксандр войска у мясціны, дзе вадзілася безліч дзівосных гадаў: галовы й віхры былі ў іх, як у вепраў, а капыты шырынёй у тры стапы — імі паражалі Аляксандрава рыцарства. Да гадаў далучыліся грыфы, якія з лёту кідаліся рыцарам у твары і былі такія дужыя, што перакульвалі рыцара на кані. Аляксандр кідаўся і туды, і сюды, натхняючы сваіх рыцараў, пакуль стрэламі й дзідамі не адолелі гадаў. У той бітве загінула дзвесце восем вояў.

Адтуль прывёў Аляксандр сваё войска да вялізнае ракі, шырынёй у дванаццаць стаянняў, на берэзе якой расло шмат трыснягу. Загадаў Аляксандр рыцарам сваім рабіць з таго трыснягу чоўны ды абцягваць іх скурамі, каб можна было пераехаць раку. Даведаўшыся пра з'яўленне Аляксандра, народ, што жыў за ракой, прынёс яму разнастайныя дары.

Жылі ў той рацэ вельмі пекныя дзяўчаты, з прыгожымі валасамі да самых пятаў. Ubачыўшы чужаземцаў, штоплылі праз раку, пачалі іх дзяўчаты хапаць, а схапіўшы рыцара, цягнулі яго ў трыснёг, дзе да знемажэння чынілі з ім цялесныя зносіны. З іх удалося македонянам схапіць дзвюх: цэлыя яны мелі бялюткія, што снег, зубы — накшталт сабачых, а ростам — у дзевяць стоп.

Ведучы сваё войска далей, падаўся Аляксандр на ўсход ад сонца. Там знайшлі нячыстых і жорсткіх на выгляд людзей, якія паходзілі з пакалення сыноў Афетавых. Аляксандру, які бачыў іхнюю нячыстасць і неверагодную плюгавасць, зрабілася сорамна за іх — гідзіўся імі, бо яны спажывалі любога гада, сабак, мышэй, вужоў, здыхляціну, нявыспелы плод і выпараткі з чэраваў смярдзючых звяроў; а таксама памерлых людзей, якіх не хавалі, а елі. Бачачы тыя іхнія нядобрыя і непрыстойныя справы, Аляк-

сандр — баючыся, каб яны з часам не дайшлі да Святой Зямлі і не заразілі яе сваім смуродам ды плюгаўствам, — папрасіў бога ўсемагутнага, каб злучыў дзве гары, што былі між усходам сонца і паўночным бокам. І вось загадаў ім Аляксандр сабрацца разам з жонкамі сваімі й дзецьмі ды намётамі, а потым загнаў іх між гор, дзе няма ні ўваходу, ні выхаду. І пачаў Аляксандр зноў прасіць бога ўсемагутнага, і схіліў той вуха сваё да ягонай просьбы, і загадаў дзвюм гарам — Уверы і Каспе — зысціся на адлегласці дванаццаць локцяў ды ўчыніў паміж імі вялікую мядзяную браму і ўмацаваў яе асурам. І калі б тыя народы захацелі яе расчыніць, то не змаглі б ані жалезам, ані агнём: як захочуць расчыніць браму агнём, агонь патухне. І ніякім чынам не змогуць выйсці адтуль, аж да апошніх дзён, калі выпусціць іх бог у гэты свет, па прадказанні Езекііла-прарока: «У апошні дзень канца свету прыйдуць у зямлю ізраільскую Гог і Магог, якія ёсць цыры, замкнутыя Вялікім Вялікім у краінах усходу сонца і ў краінах паўночных. Гэта: Гог і Магог, Мосах і Тувал, Аног, Агег, Атэнал, Гей, Лівій, Куней, Фарылей, Тэвей, Ламархан, Хахамій, Амагарт, Аргімард, Алян, Кінатэфалій, Карывей, Тасвеі, Філасаніці, Ануфаг, Аркеней і Салтэрэй. Вось тыя дваццаць чатыры цыры ў тым затачэнні паміж гарамі».

Ведучы сваё войска далей, дайшоў Аляксандр да Мора-Акіяна і пайшоў па беразе мора ў адваротны ад усходу Сонца бок пад нябесным знакам Казярога. Праз сорак дзён дайшлі яны да Чырвонага мора і зрабілі прывал. Была там высачэзная гара. Калі Аляксандр на яе ўзышоў, здалося яму, што ўжо блізка да неба. Тады задумаў ён у сэрцы сваім учыніць так, каб грыфы ўзнялі яго ў вышыню паветра. Сышоўшы з гары, паклікаў ён сталяроў і загадаў зрабіць незвычайны сталец, моцна ўвязаўшы яго жалезнымі ланцугамі, каб можна было сядзець бяспечна. Калі прынеслі грыфаў, загадаў Аляксандр прывязаць іх моцнымі ланцугамі да таго стальца, [завесіўшы перад імі кавалкі мяса].

І вось грыфы, спадзеючыся дастаць тое мяса, узняліся ў вялікім спудзе ўверх разам з Аляксандрам на такую вышыню, што таму адкрыўся ўвесь свет — як гумно, дзе малоцяць збожжа. А мора падалося яму цмокам, згорнутым у кола. Потым божая моц асляпіла грыфаў, і яны, мяркуючы, што ляцяць увыш, спусціліся ўніз, на зямлю, і селі на полі так далёка ад войска, што трэба было вяртацца пятнаццаць дзён; і Аляксандр, не зведаўшы ніякае шкоды ў той жалезнай клетцы, з вялікай цяжкасцю дайшоў да свайго войска.

Потым апанавала Аляксандрава сэрца жаданне сягнуць глыбіняў марскіх і агледзець там разнастайныя віды рыб ды марскія дзівосы. Загадаў ён маракам учыніць судна з вельмі празрыстага шкла, каб можна было праз яго ўсё бачыць. І калі было гатовае, загадаў прывязаць да таго судна доўгі ланцуг, а дужым рыцарам — яго трымаць. Зайшоўшы ў судна, загадаў зачыніць за сабой дзверы і заліць іх смалой, і так спусціўся ў глыбіні марскія. Там аглядаў ён размаітых рознакаляровых рыб. Некаторыя былі падобныя да зямных звяроў — яны хадзілі па марскім дне, як ходзяць зямныя бестыі, і спажывалі плады з дрэваў, якія раслі ў марскіх глыбінях. Кіты, як і іншыя вялікія рыбіны, падплывалі да яго, а потым уцякалі. Бачыў там Аляксандр і іншыя разнастайныя дзівосы, пра якія нікому не схацеў казаць, бо людзі маглі не даць таму веры. Затым, па сканчэнні часу яго побыту ў моры, пра які было дамоўлена з рыцарамі, выцягнулі Аляксандра наверх.

Затым павёў Аляксандр сваё войска па беразе Чырвонага мора. І спыніліся яны ў адной мясцовасці, дзе знайшлі звяроў з нейкімі зубчастымі, як у піле, і вострымі, як меч, косткамі на галаве, якімі яны так люта паражалі Аляксандравых воінаў, што прабівалі шчыты. Тых звяроў называлі адзінарогамі, і забілі яны восем тысячаў пяцсот восем Аляксандравых рыцараў.

Потым зрабілі прывал у мясцовасці, дзе жыло многа рынацэфалаў: мелі яны шыі, падобныя на конскія, вялікія рогі й зубы, а з пашчаў выпускалі страшэнны агонь. Кінуліся яны знянацку на Аляксандравых вояў. Аляксандр жа, едзячы сярод рыцараў, заклікаў іх не аслабляць націску, але ўсё ж нямала рыцараў загінула, хаця і рынацэфалаў нямала забілі.

Ведучы сваё войска далей, дайшоў Аляксандр да роўнай даліны, дзе зрабілі прывал на некалькі дзён, бо захварэў, а потым здох Аляксандраў конь Дучапал. Гледзячы на здохлага каня, моцна шкадаваў яго Аляксандр, бо той конь не раз ратаваў яго ў розных цяжкасцях і небяспеках. І загадаў Аляксандр насыпаць па кані вялікі курган, а потым збудаваў на тым месцы горад, які ў памяць свайго каня назваў Дучапалія.

Адтуль прывёў Аляксандр сваё войска да ракі Тыгр. І сустрэлі іх людзі з тае зямлі, якія прывялі ў дар Аляксандру пяць тысяч сланоў і сто тысяч вазоў з вострымі косамі. Быў там палац Ксеркса, цара персідскага, і ў тым палацы знайшоў Аляксандр дзівосную спачывальню з белымі птушкамі, якія чынілі цуды над

нямоглымі людзьмі: глядзелі у твар занямогламу, і той збываўся немачы; а хто не жадаў глядзець, — паміраў.

Адтуль прывёў Аляксандр сваё войска ў Вавілонію, якую зваяваў, забіўшы вавілонскага цара. Прызначыўшы сваім старстам у той краіне Навазардана, сам Аляксандр жыві спакойна ў Вавілоне сем месяцаў, да самай смерці.

Загадаў ён пісаць ліст да Алімпіяды, маці сваёй, і да Арыстоцеля, настаўніка свайго, пра бітвы і розныя небяспекі, што меў у Індыі, а таксама пра доўгае змаганне са звырамі і разнастайныя дзівосы. Адпісаў яму Арыстоцель на той ліст:

«Цару над царамі і пану над панамі, Аляксандру, Арыстоцель шле свой паклон.

Чытаючы ў тваіх лістах пра розныя бітвы, быў я нямала здзіўлены. І таму прыйшоў да высновы, што ты маеш у сабе нейкую частку боства: ты ўбачыў і выпрабаваў тое, на што не адважыўся б чалавек цялесны. За тое ўзношу вялікую і несупынную хвалу Створцу ўсяго свету. Усё ты перамог, ніхто не змог справіцца велічы тваёй. Блаславёныя князі твае, што таварышылі табе ў тых вялікіх небяспеках!»

І загадаў Аляксандр паставіць у Вавілоне залаты сталец, роўнага якому не было больш на свеце (бо так шмат золата прынеслі грэкі з Індыі й Персіі, што і цаніць яго перасталі). Загадаў Аляксандр, каб той сталец быў вышынёй у локаць і каб вялі да яго дванаццаць мармуровых прыступак. Сталец быў на каштоўных і па-майстэрску зробленых залатых статуях-філярах, якія трымалі яго на руках, над кожнай статуяй былі напісаны імёны Аляксандравых князёў. Сядала стальца было са смарагду, а падлакоці — з тапазіёну; у кожную прыступку былі ўпраўлены каштоўныя камяні розных гатункаў. Зверху быў змешчаны прыгожы чырвоны камень, які свяціўся як удзень, так і ўначы, а па ўсім стальцы — ўпраўлены ў кругі выявы, над якімі грэчаскімі літарамі былі выпісаны рыфмы, г. зн. назвы ўсіх зямель, што служылі Аляксандру.

Затым загадаў Аляксандр змайстраваць залатую карону з розных гатункаў надзвычай каштоўных камянёў і выпісаць на ёй грэчаскімі літарамі такі тытул: «Усход і Захад, Поўнач і Поўдзень мне служаць».

І калі Аляксандр так спакойна жыві у Вавілоне, спарадзіла адна жанчына незвычайнага сына: ад галавы да пупа меў ён чалавечае аблічча, але ўжо ад пупа да ног выглядаў як розныя звыры. Захутаўшы дзіця, прынесла яго жанчына патаемна да Аляксандра. І той, глядзячы на дзіця, быў моцна здзіўлены, а потым загадаў паклікаць вешчуну. Глянуўшы на тое дзіця, уздыхнуў вешчун і мовіў у жалобе:

— Вялікі цар, прыйшоў твой час пайсці з гэтага свету.

— Скажы мне, чаму ты так вырашыў? — спытаў Аляксандр.

— Вялікі цар, тая палова цела, што мае аблічча смяротнага чалавека, прадвешчае — цябе скосіць смерць. А другая палова, ад розных звыроў, азначае цароў, якія будуць пасля цябе. Усе яны будуць нішто ў параўнанні з тваёй веліччу і тваім панаваннем, — адказаў вешчун.

Выслухаўшы, моцна зажурыўся Аляксандр і, плачучы, сказаў з горыччу:

— Юпітэр, божа найвышэйшы, чаму ты даў мне такі кароткі век?! Мне б яшчэ жыць ды жыць, каб здзейсніць вялікія справы, якія я задумаў...

Жыві тады ў Македоніі адзін чалавек па імені Антыпатар, сын Язанаў, які змовіўся з многімі забіць Аляксандра. Аднак ім ніяк не ўдавалася тое зрабіць, бо Алімпіяда, маці Аляксандрава, не раз папярэджала Антыпатара, каб асцерагаўся Аляксандравай усемагутнасці.

Тады Антыпатар задумаў загубіць Аляксандра праз ежу. Пайшоў ён да абазнанага доктара і купіў у яго дужа моцную атруту, якая раз'ядала любы кубак. Пераліўшы атруту ў жалезны слоік, даў яе Антыпатар сыну свайму Касандру і выправіў яго на службу да Аляксандра, падвучыўшы змовіцца з братам Раваосам і вырашыць, якім чынам даць Аляксандру тую атруту. (Раваос, або, як называюць яго некаторыя, Юл, быў у юначых летах, і Аляксандр яго вельмі любіў. Але аднойчы Аляксандр без віны стукнуў яго па галаве, і пакрыўджаны Раваос змовіўся з братам на Аляксандрава смерць.)

Неўзабаве прызначыў Аляксандр у Вавілоне вялікі пір і загадаў склікаць усіх князёў з усіх бакоў. У прызначаны дзень сядзеў ён з князямі на піры, і ўсе весяліліся. І Раваос, які прыслужваў Аляксандру, поўны злога намеру, узяў у брата свайго Касандра слоік і паклаў атруты на пазногаць вялікага пальца. І

вось, калі меўся падаць Аляксандру кубак з віном, абмакнуў той палец у віно. Падвесялеўшы, яшчэ больш зажадаў Аляксандр пітва. Тады Раваас падаў яму залаты кубак з атрутай. Выпіўшы, пачаў Аляксандр клікаць на дапамогу:

— Ратунку, ратунку!

Схіліў ён галаву на правы бок, і здалося яму, што вантробы працялі мечам; але, ператрываўшы боль, падняўся з-за стала, мовіўшы гасцям:

— Прашу вас, весяліцеся.

Госці таксама былі засмучаныя: падняліся з-за сталаў, сталі перад ім, каб бачыць, чым усё скончыцца.

Тым часам Аляксандр пайшоў у спачывальню і пачаў шукаць якога пёрка, каб, паказываўшы ім у горле, зрыгнуць прынятую атруту. Тады Касандр падаў яму змазанае той самай атрутай пяро, і засунуўшы яго ў горла, Аляксандр яшчэ больш пачаў пакутаваць ад атруты. Тады загадаў ён слуге расчыніць палацавыя дзверы, што выходзілі на раку Яўфрат; і так не спаў усю тую ноч. Раксана, жонка ягоная, абдымаючы, цалавала яго і моцна плакала, кажучы:

— Калі ўжо канец жыцця твайго, прашу цябе — рассудзі нас.

Тады, узяўшы пісара свайго Сімана, загадаў Аляксандр весці сябе на палац і, склікаўшы ўсіх князёў сваіх, загадаў пісаць тастамент:

«Арыстоцель, любы настаўнік наш, просім цябе раздаць з нашай скарбніцы егіпецкім жрацам, якія служаць пры храмах, тысячу фунтаў золата. Яшчэ пры жыцці вырашыў я: той, хто панавальме па маёй смерці, хай будзе сторажам цела майму, а вам — панам. Тастамент мой заўсёды трымайце перад вачыма. Калі Раксана народзіць сына, хай ён пануе ў дзяржаве і царстве нашым; імя ж яму дайце, якое захочаце. Калі ж народзіцца дзяўчынка, няхай македоняне абяруць сабе цара, а дзяўчыну дадуць яму за жонку. Раксана, жонка мая, хай будзе вольная ў сваім панаванні. Пталамей хай кіруе Егіптам, пабраўшыся з Клеапатрай, якую бацька мой быў узяў за жонку; акрамя таго, хай будзе панам усіх князёў на ўсход сонца аж да горада Бактыр, а таксама гаспадаром Персідскага царства. Клеатэр хай трымае Мурынскую дзяржаву, Антыёх — Сірыю аж да месца затачэння Гога і Магога, Арыд хай пануе ў Пелапанэсе, Артыст — у Індыі, Селеўк Нікатар — у Селеўкіі і Гелеспонце. Ізмагасу адпісваю Угорскае царства, Алу — Арменію, Ёху — Далмацыю і Сіцылію, пісару майму Сіману — Кападокію і Пелагонію, Касандру і

Раваасу — землі аж да ракі Соль, а бацьку іх Антыптру — Кілікію».

І адно той тастамент быў дапісаны, паляцела па свеце вестка пра смерць Аляксандра.

Прыехалі тады ўсе македоняне з зямлі сваёй і прыйшлі да двара Аляксандравага. Даведаўшыся пра гэта, загадаў Аляксандр вынесці сябе на балкон. Затым расчынілі аканіцы, і загадаў усім македонянам падысці бліжэй; тады пачаў прасіць іх, каб усе жылі ў міры. Македоняне ж клікалі з плачам:

— Вялікі цару, прызнач нам таго, хто кіравацьме намі па смерці тваёй!

— Мужы македонскія, — адказаў ім Аляксандр, — каго вы захочаце, таго і прызначу.

Яны ж у адзін голас прасілі, каб прызначыў над імі Пердыку, які дагэтуль быў іхнім бурмістрам. Тады загадаў Аляксандр паклікаць Пердыку і даручыў яму ўсё Македонскае царства; і аддаў яму жонку сваю Раксану, і ўсё рыцарства яму даручыў. Затым пачаў цалаваць усіх македонянаў, кожнага асобна, і, уздыхаючы, горка плакаў. Стаяў у тым месцы такі вялікі плач, што як бы гром грымеў, — бо ўсе македоняне голасна і слёзна клікалі:

— Лепей было нам усім памерці, як бачыць на свае вочы цябе паміраючага, Аляксандру! Ведаеш, што па смерці тваёй царства наша рассыплецца. Гора ж нам, бедным! Куды ж ты ад македонянаў сваіх адыходзіш, пане наш любы Аляксандру?!

Потым адправіў Аляксандр у Афіны, у свяцілішча Апалона, залатую карону, вельмі дарагую залатую шату і залаты трон. Таксама загадаў Пталамею змайстраваць сабе ў Александрыі залатую капліцу. І пасля гэтага памёр у прысутнасці ўсіх.

Па смерці Аляксандравай прыбралі князі цела ягонае ў царскія шаты і, увянчаўшы галаву залатой каронай, паклалі яго на царскі вазок, які самі везлі ад Вавілона да Александрыі. Ідуць туды, горка плакала Аляксандрава рыцарства. А потым было пышнае пахаванне, і паклалі Аляксандрава цела ў высокую, пекна вырабленай і дарагой капліцы.

Быў Аляксандр сярэдняга росту, меў доўгую шыю, светлыя вочы, шчокі з лёгкай пунсовасцю — усё ў ім сведчыла пра шляхетнасць. Пражыў трыццаць пяць гадоў. У дваццаць пачаў ваяваць. За дванаццаць гадоў адважна зваяваў язычніцкі свет,

ніколі не маючы спакою. Нарадзіўся ў месяцы студзені, а памёр у красавіку.

Збудаваў Аляксандр дванаццаць гарадоў, у якіх і да гэтага часу людзі жывуць: першы — Александрыя Іпусвіта, другі — Александрыя на Піперы, трэці — Александрыя ў Егіпце, чацвёрты — Александрыя ў Орпах, пяты — сталічная Александрыя, Александрыя ў Скіфах, Александрыя на рацэ Крупідзе, Александрыя ў Трыядзе, Александрыя ў Вавілоні на рацэ Тыгр, Александрыя ў Масагіце, Александрыя на Конскіх Галовах, Александрыя на месцы забойства Пора.

Аўтар гэтай аповесці пра Аляксандра зваўся Арыянам, ён быў вучань філосафа Эпіктэта ў часы рымскага цэзара Нерона. Верагодна — было гэта шмат гадоў таму — свой твор ён пісаў з іншых аповесцей.

Канец «Александрыі».

[ТРОЯ]

О НАЧАЛЕ ТРОЙСКОМ

⁶⁷ За часов, коли царствовал Д[а]в[ы]дъ, сынъ Иесеов, в земли Жидовской^a, былъ в Елинех царь поморский именем Придеш¹, который одного часу для ловеня зверу заплыв до некоторой велми оздобной и веселой выспы, в которой з одной стороны прилежит море великое, а з другои Скомандра река², з третей стороны Пелешино море або озеро великое³, з четвертой стороны притягнув лугъ, названный Додома⁴, а з пятой стороны долина и лесъ приточилъ, где велми есть садового и розмаитого дерева. Уподобал себе царь оный островъ и положене. Зараз на имя свое место заложив⁵, которое муроваль ажъ до смерти своей. Приказал тежъ и сыну своему⁶, умираючи, абы не переставал оного места будовати. И такъ один другому, умираючи, по себе поводъ давали, а оного места муровати ажъ до шести поколений⁷ не переставали.

^b Коли дошлося потом царя Троила⁸, той теж приложил над всихъ продковъ своих болшой працы и назвалъ место оное именем своим Троя. А по смерти Троила вступил на панство Приямъ, сын его⁹, который мель жону именем Екаму¹⁰.

Придалося теды оной Якаме през сонъ то видети, якобы породила вместо детяти головню, которая, возлетевши на поветрее высоко, и упала на море, а з моря пустилися искри на место Трою и, запаливши, выгладили все место.

^c Коли ся царица Якама от сна очутила, сказала он сонъ цареви Прияму, мужеви своему. Теды Приям, призвавши своих мудрих и вешков, поведалъ им оный сонъ. Они ему поведали, мовечи, иж «ся народит з жены твоей сын, през которого Троя место згинет, аж и камен на камени не зостанет». А царь Приям розказал жоне, абы скоро сына породила, того ж часу згубити его ^{адв.} дала.

^a Ad marginem: Придеш.

^b Ad marginem: Троил.

^c Ad marginem: царица Якама.

А такъ, коли царевой пришла година роженю, породила сына. И обачила дѣтя красно и вдячно велми, ужалилася над нимъ, яко родичка, — не хотела его стратит. Але, обертевши его в коштовныи шаты, а там до него сребра и золота довольно накладши, казала отнести далеко от места положити е[го].

Быль теж в месте оном один пастыр¹¹ жонатый, которому теды в той часъ также жона его повила сына. Тогда пастыр оный, пасучи овцы, нашол дѣтя оное царское, на пуци покиненное, взял е[го]. А принесши ^ав дом, казал его посполу з сыном жоне своей кормити и ховати. И назвали его Фарижом¹².

Коли было Фарижови лет 7, ходил з отцемъ^б посполу на поле и там, яко дѣтя, а звлаше играючи, силу в себе оказало, поймавши два быки дужих. И вязаль ихъ, жебы ся бороли. Которий же з них переможе, тому сплеталь венець з оливы, а недужому з соломы, и вкладал имъ на роги.

Взросши теды Фариж онъ, а будучи надобный млоденец, стал накладати и лучитися до сынов боярскихъ и до рицества, кгда ж в каждой игре и вытече не был ему жадный подобным, бо был валечный и велми мужной, а во всихъ людей мель ласку в очах.

Часу одного княжа одно, будучи славное и уделное, именем Велешъ, чинил веселье, або учту, на вси паны и дворяны¹³, тако ж честовал и малжонки ихъ, на которой учте был и Фариж пастыревичъ, оный царевичъ, запрошоным. Были теж на оной учте три невесты вещьки, которых еллини за богини мели¹⁴. А четвертой богини для того не звано, же была звадлива.¹⁵ А она, видячи, же взгаржоною zostала, зараз казала уробит яблоко золотое а на нем такъ написат казала: «Которая з трех тых богин удячнейшою есть, тое яблоко оной нехай буде». И казала яблоко оное вкинут до саду, где пировали оныи богини. Богини оныи, прохожаючи по саду оном, ⁶⁸нашли яблоко оное. А коли прочитали, здалися на Фарижа пастыревича. Которую бы з них надобнейшою призналь, той теды яблоко оное быт мело. А упередивши з них одна¹⁶ Фарижа, упростила его потаемя, мовечи: «Если мене оздобнейшою признаешь, учиню тебе имя новое, ижъ Александръ будешь названъ¹⁷, и скажу тебе отца, матку и весь родъ твой, абовемъ не естес ты старца оного сыном. Ку тому теж ознаймую тебе Менелая¹⁸, царя грецкого, жону, которая над всехъ нас женъ оздобнейшою». А Фариж

^a Ad marginem: сын пастуха, названный Фариж.

^b Ad marginem: з пастырем.

признал Елнушу межи оныи богини оздобнейшою, такъ бо ей имя было. А Елнуша оная указала ему, иж онъ есть сын Прияма царя и Якамы царевой.

Фариж з великою радостью шол до мниманого отца своего, то ест до пастыря. А пожегнавши з ним и подяковавши, шол до царя Прияма, которому даль о собе ведат, ижъ есть сынъ царский. А Приямъ царъ, коли ся от жоны своеи правды доведат, принял его в ласку и кохал его велико.

Потом цар Приямъ, умысливши, призвав всех мудрих и вещьков и рекль имъ: «Если бы ся хто мне такой обралъ, абы Трою место збудовал ширшим муром, даль бых ему три мере золота». Спромеж которых выступили два дияволи¹⁹; обралися^а на оный учинокъ и будовали место таким абычаем: Тебушь играль в гусли, а место ся само будовало, а Нептенабуш понырал в воду^б и выносил камень и вапно. И змуровали место за час невеликий, которое ся велми цареву подобало. А коли ся дияволи о заслуженое упоминали у царя Прияма, онъ не учинил имъ досыт ведле умовы. А они ся на него розгневавши, рекли ему: «Мы есмо Трою место збудовали, мы теж незадолго и збурием е[го], яко теж многии вещьки и богини еллинские пророковали о затраченю Трои места».²⁰

Александръ-Фариж упрости отца Прияма ⁶⁸и ехаль до Менелая, царя грецкого²¹, якобы на службу з множеством богатства и слуг, которого цар Менелай, поткавши, принял. А Александр ему ся оферовал, мовечи: «Пришол есми тебе, цареву, служити не для взятку якого або скарбу, але абы-м учтил великою зацностю твою велможност». З чого ся Менелай утешил велико и мель в своем доме в пошанованю великом Александра, иж з ним ядали и пивали вкупе цар и царица его Елена. А потом Александръ и царица Елена змовилися з собою.²²

В том Менелай послал до брата своего Агемена²³, мовечи: «Будь, брате мой, веселым, же брата наша, цареве, на службу до нас приходят». Которому отказаль Агемена: «Я-мъ есть веселым, кгда-с мы есть самовладцы. А о то чому ся маю веселити, же братя цареве нам служат? Але о то и фрасую: боюся, абы чужая вдячност не отобрала учтивости нашей, з чого встыдъ великий буде наопсле». И услышавши то, Менелая цар рекль: «Яко то зацност моя не есть мила брату моему».

^a Ad marginem: поднялся.

^b Ad marginem: море.

А в том пришла ведомост Менелаю цареви, же ся откинул^a от него Ругась, княжа каакимское²⁴. И заразом Менелай, зобравшися з войском великим, ишол на него, а з собою ся и Александру-Фарижу казалъ готовати, который учинившися хорим и облеглъ в постели. «Коли, — мовит, — здоров буду, догоню тебе в дорозе».

Теды по от[ъ]езде Менелая, царя грецкого, царица Елена з паннами своими вшла до огороду. А Александръ-Фариж з слугами своими, поспешившися, ухватил царицу и, упавши до корабля борзьдого, убежал и приплынул зъ Еленою до места Трои. Всяко ж всим трояном не было то вдячно, прето же без пролитя крови не мело то хибит. А цар и царева, то ест отецъ и matka его, поткали и приняли его ч[е]стно.

Коли то учуль Менелай, цар грецкий, о жоне своей Елене, воротился з войны заразом. Уведал теж то и Агамен царь, |₆₉| брат его, который, скупивши войско свое, пришол до Менелая. Зобралися теж войска велми великии греков, которых не было личбы. Пришол бовем еще до них Аякшъ, Саламаников сын, з тридцатю каторгъ, и Паламид, сын Придеков,²⁵ з тридцатю кораблей войска на помощь.

Был теды в Грецеи муж знакомитый именем Урекшишъ, сын Лантешов²⁶, который учинился бесен и почал песокъ орати а соль сеяти. А онъ чинил то для того, абы не был учасником тройской крови. И уведавши то, цареви²⁷ казали сына его малого перед ралом положить: «Если, — мовят, — бесен, то переорет и сына своего». Коли такъ учинили, он застановил волны и перестал орати. Кгды о то его цареви до себе приведенного пытали: «Я, — мовит Урекшишъ, — лепей бых зезволил з бесным псом през три лета бегат, нижли быт тройской крови учасником».

Пришло теж до них на посилокъ безчисленное множество народов такъ землею, яко и морем з Афины, от Италия, з Архия и зо всея Еллады²⁸ и з иных царствъ розмаитых. Менесерес з Афинъ, Нестор от Пила, Дисевес, з Саламина Еа, Идоменевес з Крита, Глипалеж з Рода,²⁹ — а вси тыи, которые се мяновали зацного рожаю и царской крови, мужеве валечныи и мужныи. А Ахиллея, евфийского царя,³⁰ — всему рицерству гетманом, бо был муж велми валечный и мощный, которого Иром называли. 1100 и 70 одных кораблей³¹ было, которыми на все острова Тройский знагла напали. А сухом все места и замки бурили.³² А народ секли и в неволю брали, и старалися о збуреню Трои,

^a Ad marginem: *выламалсе з голду.*

для царицы Елены встыд свой нагородит, а над Троею ся местом помстит, Троя бовем оплывала великими богатствы и скарбы.

Бачечи трояны такъ великии а безчисленныи грецкии войска, порозсылавши везде, и собрали противку ним також без личбы войска, то ест каран, ликаян, мисов, меонян и фругов³³ и приспособили себе вес народъ посполитый асийский. А в самом месте |₆₉^{альв.}| Трои мужев валечных болшей, ниж 8 тисечь было. А такъ 9 летъ минуло, чинячи з собою войну. На початку бовем з места Трои валчилися добре, але коли досведчили Ахиллея валечност и мужностъ, замкнувшися, в месте при мурах седели.

Жена некоторая, именем Велеша³⁴, которую в месте Трои мели за богиню, владела през чари морскими навалности. Тая, розгневавшися, пустила на море хвилю, хотячи вси корабли потопити з грецкимъ войскомъ, о што зафрасовалися цареви и радилися попа своего Колкоша³⁵. Который, онъ попъ, поведаль, мовечи, ижъ «естъ в месте богиня, которая розгневалася для кошуты³⁶, которого есте забили, бо был еи. И для того хоче всехъ вас потопити.³⁷ Всяко ж, если царь Агамен дасть ей дочку Цветану, ускромится хвиля». ^a Што радъ не радъ, царь Агамен мусил ей дочку свою дати.³⁸

А потом греки оточили Троею около кораблями, которых тройское рицерство густым стрелянемъ не допустили до места. А наболшей царь Екторъ, сынъ Приямов,³⁹ ижъ одним з лука огненнымъ пострелом затоплял трох кораблей посполу. А Аякшъ, сын Саламаников, щитом своим 17 кораблей заштурмовываль перед стрелянемъ Екторовым⁴⁰.

А потом Менелай, царь грецкий, учинивши зъ еллыны примире, и ходиль самъ на вере до места и напоминал царя Прияма, абы ему выдалъ царицу его Елену и крови бы людской болшей не было розливано. Але не помогло его наупоминане ничего, бо и сам Менелай был бы, певне, забитый през Александра-Фарижа, если бы Приям не заховал его при здоровю.⁴¹

Потомъ цар Екторъ чинил валку през вси дни и поражаль греческии войска завжды. Всяко ж боявся^b Ахиллеевы моцы. А коли такъ през многи дни чинил наезды греком Екторъ, шол^c Ахиллей противку |₇₀| нему з хоругвою своею. А скупившися, уфатилися за руки, и того дня не хотели з собою бою учинити.

^a Ad marginem: *бесу офера.*

^b Ad marginem: *уходил.*

^c Ad marginem: *выехал.*

В том теды грецкое^a войско Ригеуша попа дочку⁴² поймало и привело до обозу, которую Агемен цар, братъ Аменелаев, видевши красну и вдячну велми, за жону себе взялъ ю. А Ригеушъ попь был сын Тебуга чаровника⁴³, который то Тебугъ през чари свои напустил хоробы на грецкии войска, з которой мнозство померло, аж попу дочку воротит мусили.

И Сефес Нисеотенин мель гневъ на Паламида и обмовил его царемъ грецкимъ, якобы Паламид трояном был зычливым. И забили его камнем⁴⁴.

А Ахиллей се для того розгневал и не хотелъ валчити противко трояном, же его милого приятеля невинне забили, по котором плакал велико.

В том теды трояны осмелилися. А Ектору тежъ зъ его товариши смелост болшая припала. Выпадали на греческии войска и потоками кровий розливали, а греков яко колосе пожинали, котории Ахиллея не могли упросити, абы мель застановитися еллином. Ажъ зас убит есть Патроклий, приятел его, през руку Ектору. То ледве его подбудило⁴⁵. А коли выехал Ахиллей, огнем дышучи, противко троянским войскам, поразбивал имъ полки и позабивал наездники чолнейшии. Коли цар Приям видел, же погинули ему войска, призвал на посилокъ амазонитов⁴⁶, котории теж погинули от великой силы. А трояном моцъ уставала. Потом Приям послал до Тавтантия, индейского царя, и упросил его, же ему прислал войска индейского, которому мнозству его^b не было личбы. Индеяне, котории сут черни, яко уголь, которих грекове, коли обачили, устрашилися и убоялися ихъ велми — такъ ихъ самих, яко и зверей, котории были на войну зучени⁴⁷. И ледве се грекове остояли, бо згола з обозами утекат хотели от Трои, не до|₇₀^{алл.}|сведчивши ихъ бою. А коли досведчили, поплюскали вси поля индейскою кровю. Искомандровы^c быстрины кровю се отменили.

А в том пришол празникъ еллином и варваром, и учинилося промеж ними примире, же, сходячисе одны до других, жадной прикности выражати не починали для учтивости своего свята.

А потом царица Евтропия, жена Ектора царя, сына Приямова, видела в ночи таковой сонъ: якобы вышла з Трои места мечка^d, а з греческого войска вепрь, и повадилися з собою. И поразивши

^a Ad marginem.

^b Ad marginem.

^c Ad marginem: *река*.

^d Ad marginem: *медведица* (ад серб. меџка, 'мядзведзица').

вепрь медведицу, а втягнуль ю до греческого обозу.⁴⁸ Евтропия, очутившися от сна, бегла до свекра своего Прияма, царя тройского. И почала, плачучи, просити его, абы в день завтрешний не пуцал на войну Ектора, сына своего, бо певне убить, мовит, буде. И сонъ ему сказала.

А коли назавтрее прибрався цар Екторъ противко Ахиллею валчит, зашли ему тройский пании, то есть Якама, мати, жена и сестри его, не допушаючи ему выходит на войну. Мати указовала ему перси, мовечи: «О сыну, вспомни, однакъ, на мои болести, которием през тебе подыймовала, то тепер не зоставляй мене без плоду. Услухай, а ужалуйся матки твоей»⁴⁹. Жена теж его принесла сына своего и повергла его перед ним, мовечи: «Змилиуися, наостатокъ, и ужалуйся над тым маленьким а милым сыном твоим, который се по тебе сиротою зостат мае». А онъ ихъ жадною мерою не услухал а вышол противко Ахиллею. Всяко ж се з собою того дня не валчили, але учинили примире на два дни. Потом Ектор того ж дня выбил семь полков грецкого войска. А назавтрее зась Ектор, не утерпевши, выехал валчити з Ахиллеемъ, которого наехалъ Ахиллеи, пробил его копьемъ и с коня мертвого скинулъ. А потом, его взявши, до своего шатра при|₇₁|неслъ. Полки теж вси распорошил и позабивал валченики.

Коли уведали кн[я]жата и панове тройскии о забитю Ектора, плакали ревно. А Приям царъ, отецъ его, оболочкисе в подлыи а роздертыи шаты, и взявши гусли, шол до греческого обозу. И допытавшися Ахиллеева шатра, пришол до него, играючи жалосно на гусях, где накормили и напоили его з вечери за росказанемъ Ахиллея.

А коли в ночи вси уснули, Приямъ цар шукал в шатре сына своего Ектора. И нашол его на постели мертвого лежачого з Ахиллеем, которого видевши, Приям воздхнул зо всего сердца и заплакал. А Ахиллей, очутившися от сна, зляклься велми и пытал его: «Кто есть?» А он рече: «Ям есть Приям, цар тройский. Шукаю Ектора, сына своего». Улякшися зас, Ахиллей рече ему: «Поневажес ты есть — от страху твоего естем мертвый». Рекль Приям: «Не бойся, пане мой, з детства того не чинил есмь, абых кого спячого стратилъ. Але прошу тебе о Ектора, сына моего». И рекль Ахиллей: «Если мне присягнешъ на том, же мене з Трои места выпустите здорового, теды я сам Ектора до места понесу на плечах своих»⁵⁰. И присягль Приям царъ. Теды Ахиллей назавтрее, взявши на плечи Ектора, и принесль его до места Трои и отдалъ его имъ почтиве. И рекль Приям цар до

Ахиллея: «Пойдива до церкви бога Аполона и учинимо присягу и примире не воеватися межи собою, а дам за тебе дочку свою Полексену, которая ест межи всеми невесты навдичнейша».

И сталося такъ. Первей Приям присягнул и отступил. Потом прилякнул Ахиллей присягат. В том Александръ-Фариж, сын Приямов, который засадили потаемене, и устрелил его в самую пята⁵¹ ядовитою стрелою. И утеклъ з божницы, бо был Ахиллей вес у зброи, толко плюсны его были без железа. Доведалися о том Дисевес и Диоген и Еа, бо были з ним заедно^a в Трои, |₇₁^{адв.}| и припадши, над нимъ плакали ревно. А онъ ледве промовил, мовечи: «Забил мене зрадливе Александер-Фариж». И то рекши, умерль.

Царъ Приям послал до обозу, ознаймуючи грекомъ, што съз Ахиллеемъ учинило, а пытаючи ихъ, што мель чинити з оным теломъ. А они приказали, тело его, спаливши, попель его до них прислати. Учинил то так Приям: попел онъ, в золотую скринку всыпавши, послал до царев до обозу, где все грецкое рицество плакало по такъ мужном а ни звитяжоме рицери. И там его поховали.

А узнавши Якама, царевая тройская, упадокъ места Трои, Полидвора, сына своего меншого, заслала за море до Полинещора, царя погажского, абы ся не звель потомокъ Трой⁵².

Потом же зас точилася битва велми великая по вси дни, же ся напоила крови вся земля тройская. Искомандрины быстри з кровю плынули. Але вещь всяко греком радили, мовечи: «Не возмете Трои места през войну, если не учините над нимъ якои штуки».

И такъ умыслили: учинили коня з дерева велми великого и заклепили в нем 300 велми валечных з оружьем^b рицеров. А сами якобы бежали до своего панства. А коня оставивши у пристани моря. А затаивши, ся в острове⁵³ скрили.

Обачили трояне, же на пристани ч[о]л[о]в[е]ка жадного немашь, дивовалися оному коневу, уробленому мистерне, а не розумели зрады. Одны радили коня оног онем спалити, а други — в море увалити. Але, коли был пришил °от Бога намененый час згинуту месту, урадили на хвалу звитежства впровадит его до места. И коли упровадили его до места, стали вси ести, и пити, и играти, и безпечне през ночь оную спати.

^a Сербізм (серб. *заједно*, 'разам').

^b Ad marginem: *збройныхъ*.

^c Ad marginem: *ижъ*.

А рицество грецкое, которое было в коню оном, выпавши, запалили место.

Теды грекове, котории се были до острова за|₇₂|ховали, обачивши поломен великий в месте, зараз приплынули в кораблях до Трои. А оное ихъ рицество, которое было в месте, отворили имъ вси местский брамы, которими яко гвалтовная наплынуло до Трои грецкого люду, котории секли, забияли и мордовали вес народъ людский, который был в Трои. Не было взгляду на особы: деточокъ маленькихъ о муръ розбияно, а болшихъ мечем стинано. Паненокъ теж поривано несчадно, инших в мори топлено. И не было жадного дому, который не был кровю облитый. А иных мордовъ не можна речъ вымовити. Поймавши ж Александра-Фарижа и Елену царицу, привели ихъ до царя Менелая, котрым зараз головы пооттинати казал⁵⁴. Потом привели Поликсену, дочку Прияма, царя тройского⁵⁵, которой теж голову утяли на гробе Ахиллееве, же такой рицер а для еи марне згинуль. †^a

Также стяли и Якаму царицу. А Трою, место на вес светъ славное, все огнем выкотили и з грунту вывернули, ижъ праве не зосталъ камен на камени, которое аж и по сес день стоит пусто⁵⁶.

Коли теж то уведал царъ погажский, што се такъ стало Трои, забил Полидвора, сына Приямова, и вкинуль его в море.

А такъ Менелай, царъ грецкий, воротилс до Грецеи з славою а з звитежством великим. Стоялъ под Троею 10 лет и 7 м[е]с[е]ц[е]й.

И такъ конецъ стался Тройскому панству.

А Ахиллей онъ был сынъ царя Каяты, а инде поведают — Фирилеша⁵⁷.

Омиръ — авторъ той тройскои повести.⁵⁸

† А инде пишут, же оную Поликсену один сенатор^b тройский, именем Енея, заховал ю от смерти, ижъ ему была покровная, за што был от греков з панства выволаный⁵⁹, о чом зараз знай.

Тэкст падаецца паводле рукапісу F.XVII, №5 РНБ, арк. 67–72.

^a Знак зноскі ў рукапісе. Гл. апошні абзац твора.

^b Ad marginem: *княжа*.

ТРОЯ

У часы, калі цараваў у Жыдоўскай зямлі Давід, сын Ясееў, валадаром грэкаў быў паморскі цар Прыдэш. Адночы, хочучы ўпаляваць якога звера, заплыў ён да надзвычай прыгожай і маляўнічай выспы, якую з аднаго боку абмывала вялікае мора, з другога — рака Скамандар, а з трэцяга — Пялешына мора, або Вялікае возера. З чацвёртага ж боку прылягаў гай, званы Дадома, з пятага падступаліся даліна і лес, дзе расло нямала садовых і іншых дрэваў. Спадабалася цару тая выспа і яе размяшчэнне, і там заснаваў ён горад на гонар уласнага імя, які будаваў да самай смерці. Паміраючы, наказаў ён сыну не спыняць будавання горада. Таксама і ўсе наступныя цары, паміраючы, завяшчалі адзін аднаму працягваць тую справу, аж да шостага пакалення не пераставалі будаваць горад. А калі царскі сталец перайшоў да Траіла, той прыклаў куды большыя за продкаў намаганні ды назваў горад сваім імем — Троя. Па смерці Траіла сталец перайшоў да сына ягонага Прыяма, які меў жонку, званую Якама.

Адночы прысніла тая Якама, нібыта спарадзіла не дзіця, а галавешку: высока ўзляцеўшы ў паветра, упала яна ў мора, з якога на Трою паляцелі іскры ды, упаўшы на горад, усцалі такі пажар, што ўсё згарэла. Прачнуўшыся, расказала царыца Якама той сон цару Прыяму, мужу свайму. Тады Прыям, склікаўшы мудрацоў і вешчуноў, распавёў ім пра сон, а яны так яму адказалі: жонка твая мае спарадзіць сына, праз якога загіне Троя, нават каменя на камені па ёй не застанецца. І загадаў цар Прыям жонцы сваёй, каб адразу, як толькі народзіць, аддала сына на загубу. І вось, калі прыйшоў час, спарадзіла царыца сына. І як глянула на яго, чароўнае і пекнае дзіця, — адчула жаль, як кожная маці, і не змагла загубіць. Тады, спавіўшы немаўля ў дарагое адзенне ды паклаўшы ў пялюшкі дастаткова срэбра і золата, загадала царыца занесці яго падалей ад горада і там пакінуць на волю лёсу.

У Троі жыў і жанаты пастух, жонка якога акурат у той самы час спавіла сына. Тады ж і пастух, пасучы авечкі, знайшоў тое царскае дзіця, пакінутае ў дрымучым лесе, і забраў яго, а прынёсшы дадому, загадаў жонцы карміць і гадаваць разам з уласным сынам. І назвалі яго Фарыжам.

Калі пайшоў Фарыжу сёмы год, пачаў ён хадзіць з бацькам у поле. І вось аднаго разу ён, які бавіўся пераважна гульнямі, выявіў сваю моц — спыніў двух дужых быкоў і змусіў іх барукацца паміж сабой. Каторы з быкоў перамагаў, таму хлопчык сплятаў і ўскладаў на рогі аліўкавы вянок, а каторы прайграваў, таму саламяны.

Калі Фарыж падрас і зрабіўся прыгожым юнаком, пачаў ён вадзіць таварыства з баярскімі сынамі і выяўляць рыцарскія здольнасці: у любой забаве ці вылазцы не меў сабе раўні, быў адважны і мужны, і кожны ставіўся да яго з павагай.

Адночы слаўны ўдзельны княжыч, званы Вялеш, ладзіў бяседу, або пір, для ўсіх паноў і дваранаў ды іх жонак. На той бяседзе быў і Фарыж, пастухоў сын, — запрасіў яго сам княжыч. Былі там таксама і тры дзяўчыны-вяшчунні, якіх эліны шанавалі за багінь, але чацвёртай з іх не паклікалі, бо надта ж звяглівая была. Тады яна, бачачы такую да сябе непавагу, загадала зрабіць залаты яблык і напісаць на ім — «Гэты яблык хай атрымае найпрыгажэйшая з трох багінь», а потым падкінуць яблык у сад, дзе піравалі госці.

Гуляючы па садзе, знайшлі багіні той яблык, а прачытаўшы напісанае, вырашылі, што гэта штучкі Фарыжа, пастуховага сына, і яблык павінна атрымаць тая з іх, якую Фарыж палічыць найпрыгажэйшай.

І вось адна з багінь, употай пераняўшы Фарыжа, пачала прасіць яго, кажучы: «Калі назавеш найпрыгажэйшай мяне, дам табе новае імя — назавешся Аляксандрам. Яшчэ скажу табе праўду пра тваіх бацькоў і ўвесь род твой, бо ты не сын старога пастуха. Нарэшце, звяду цябе з жонкай грэчаскага цара Менелая, найпрыгажэйшай сярод усіх жанчын». І абраў Фарыж Ялнушу (так звалася гэтая найпрыгажэйшая між багінь), а тая сказала, што ён — сын цара Прыяма і царыцы Якамы.

Узрадаваны, прыйшоў Фарыж да свайго названага бацькі-пастуха і, развітаўшыся з ім і за ўсё падзячыўшы, выправіўся да цара Прыяма, якому і паведаміў, што ён — ягоны сын. І цар Прыям, дапытаўшыся ў жонкі праўды, прыняў яго з радасцю і палюбіў.

Разважыўшы, склікаў Прыям усіх мудрацоў і вешчуноў і мовіў: «Калі б знайшоўся чалавек, які абвёў бы Трою шырэйшым муром, я заплаціў бы яму тры меры золата». Спаміж усіх вызваліся на тую справу толькі два дэмані. І вось якім чынам будавалі горад: Тэбуш граў на арфе, а горад будаваўся сам; а Нептэнабуш, даючы нырца ў рэчку, выносіў наверх каменне і

вапну. Гэтак збудаваці неўзабаве горад, які вельмі спадабаўся цару. Калі ж дэмань нагадалі Прыяму пра заслужаную плату, той не разлічыўся з імі дарэшты, як было дамоўлена. Тады, угневаньня, дэмань мовілі: «Мы збудаваці горад Трою, мы ж неўзабаве і зруйнуем. Многія вешчунь і элінскія багіні шмат разоў яго прадказваці заняпад горада Троі».

Аляксандр-Фарыж упрасіў бацьку свайго, цара Прыяма, і з мноствам скарбаў і слугаў выправіўся да Менелая, грэчаскага цара, на службу. Менелай сустрэў яго ласкава і прывеціў, і Аляксандр, аддаючыся пад царскую апеку, мовіў: «Прышоў я паслужыць табе, о цар, не дзеля нейкага ўзбагачэння або нажывы, але каб ушанаваць вашэця вялікай славай». Дужа спадабаліся Менелая тья словы, і ставіўся ён да Аляксандра ў доме сваім з вялікай павагай: сам цар і царыца Алена елі й пілі з ім за адным сталом.

А потым Аляксандр і царыца Алена пакахалі адно аднаго.

Тым часам паслаў Менелай да брата свайго, цара Агемена, пераказаць: «Радуйся, мой браце, што цары, нам роўныя, прыходзяць да нас на службу». Агемен жа адпісаў яму: «Усцешна мне, што мы з табай самаўладцы. Але чаму маю чышчыца з таго, што роўныя нам цары ў нас на службе? Акурат гэта мяне і непакоіць: баюся, каб чужая ўдзячнасьць не перавысіла нашай пачціваці, з чаго нам напотьым можа быць вялікая ганьба». — «О, як не да спадобы брата мая слава», — падумаў на тое Менелай.

Атрымаўшы данясенне, што паўстаў на яго Ругас, князь каакімскі, вырашыў Менелай выступіць у паход не марудзячы. Загадаў ён збірацца з сабой і Аляксандру-Фарыжу, але той здаўся хворым і злёг у ложка. «Як выздаравею, — мовіў, — даганю цябе ў дарозе».

Па ад'ездзе Менелая выйшла царыца Алена з паненкамі прагуляцца па садзе. Тым часам Аляксандр-Фарыж змовіўся са слугамі і выкралі яны царыцу, а потым усе разам, сеўшы на хуткі карабель, кінуліся наўцёкі і паплылі ў Трою, везучы з сабой Алену. Але ніхто з траянцаў таго не ўхваліў, бо справа магла скончыцца праліццём крыві. А цар і царыца, бацька і маці, прынялі Фарыжа з вялікай пашанай.

Дачуўшыся пра жонку сваю, царыцу Алену, Менелай адразу вярнуўся з вайны. Даведаўся пра тое і брат ягоны, Агемен, які сабраў войска і прыйшоў Менелая на дапамогу. Прыбылі таксама і іншыя грэчаскія войскі, якім не было ліку. Яшчэ далучыліся да іх Аякс, сын Саламанікаў, з трыццаццю караблямі, і Паламід, сын Прыдэкаў, таксама з трыццаццю караблямі войска.

Жыў у той час у Грэцыі знакаміты муж Урэкшыш, сын Лантэшаў, які, удаючы з сябе вар'ята, пачаў араць пясок ды сеяць у яго соль. (А тое зрабіў, каб не браць удзелу ў праліцці траянскай крыві.) Хочучы ведаць праўду, загадалі цары пакласці пад саху яго ўласнага малага сына.

— Як вар'ят, — пастанавілі, — то пераарэ і сына свайго.

Калі ж так і зрабілі, спыніў той чалавек валы ды пакінуў араць. Загадаўшы яго прывесці, пыталіся цары, чаму так павёўся.

— Лепш мне тры гады бегаць шалёным сабакам, як спрычыніцца да праліцця траянскай крыві, — адказаў той.

Прышло па зямлі і моры на дапамогу царам бясконцае мноства народу з Афінаў, з Італіі, з Архія і ўсёй Элады ды іншых царстваў: Менесерэс з Афінаў, Нестар з Піласа, Дысес з Саламіна, Еа, Ідамяней з Крыга, Тліпалеж з Родаса — усе слаўнага роду, царскай крыві, адважныя і мужныя ў баі. Гетманам усяго рыцарства абралі Ахіла, бо ён быў спрытны і стойкі ў баі, за што празваны быў Ірам. Адных толькі караблёў, на якіх зрабілі нечаканы напад на Траянскія астравы, было тысяча сто семдзсят. На сушы руйнавалі ўсе гарады і крэпасці, а людзей секлі або гналі ў няволю. Так прагнулі грэкі разбурыць Трою, каб паплаціцца за ўласны сорам з-за царыцы Алены, а Троі адпомсціць за тое, што жыла ў вялікай раскошы і скарбах. Бачачы тое аграмаднае грэчаскае нашэсце, выслалі траянцы па дапамогу і ў адказ таксама сабралі войска без ліку: карыйцаў, лікійцаў, місійцаў, меонянаў і фрыгійцаў, прызваўшы да сябе ўсе азіяцкія народы. А ў самой Троі здатных да бою мужоў было восем тысяч. І так ваявалі дзесьць гадоў. Спачатку траянцы без цяжкасцяў трымалі абарону, а потым, спазнаўшыся са спрытам і адвагай Ахіла, зачынліся ў горадзе і заселі на мурах.

Жанчына, званая Вялеша, якую ўсе ў Троі шанавалі як багіню, праз чары валадарыла над марской непагадзю. Разгневаўшыся, нагнала яна хвалю з мора, хочучы атапіць караблі з грэчаскім войскам. Заклапочаньня, кінуліся цары да свайго жраца Колкаша. І мовіў ім жрэц: жыве ў Троі багіня, якая ўгнавілася на вас з-за сваёй лані, якую вы забілі, і хоча за тое вас атапіць; але калі цар Агемен аддасць ёй дачку сваю Цвятану, хваля супакоіцца. Рады не рады, а мусіў цар Агемен аддаць Вялешы сваю дачку.

Затым прыплылі грэкі пад Трою, аднак траянскае рыцарства сваімі частымі пастрэламі не дало іх караблям падплысці да

горада бліжэй. А найбольш стараўся Эктар, сын Прыямаў, які адной запаленай стралой з лука тапіў па тры караблі запар. А Аякс, сын Саламанікаў, захінуў ад Эктаравых стрэлаў сваім шчытом семнаццаць караблёў.

Потым грэчаскі цар Менелай заключыў з элінамі замірэньне, пад часнае слова адправіўся ў горад і ўгаворваў Прыяма вярнуць яму царыцу Алену і спыніць праліццё людское крыві. Але мала дапамаглі тыя ўгаворы: Аляксандр-Фарыж і самога Менелая, напэўна б, забіў, каб не заступніцтва Прыяма.

Эктар штодня кідаўся ў бой і заўсёды наносіў грэкам паразу, але ж і ён пабойваўся Ахілавай моцы. Аднойчы, калі Эктар ужо многа дзён рабіў вылазкі супраць грэкаў, выехаў яму насустрач са сваёй харугвай Ахіл. Спаткаўшыся, працягнулі яны адзін аднаму рукі, але таго дня не схацелі ўступаць у бой.

Тым часам грэкі схапілі і прывялі ў свой лагер дачку жраца Рыжэўша. Бачачы незвычайную пекнату і шляхетнасць тае дзяўчыны, пабраўся з ёй цар Агемен, брат Менелая. А жрэц Рыжэўш быў сынам чараўніка Тэбуга. І вось той Тэбуг праз чары напусціў на грэкаў паморак, ад якога памерла нямала народу, перш як грэкі вярнулі жрацу дачку.

Сефес Нісеатэнін трымаў зло на Паламіда, таму навіў паклёп перад грэчаскімі царамі, нібыта Паламід тайна на баку траянцаў, і закідалі таго каменнем. Таму і разгневаўся Ахіл і больш не хацеў ваяваць з траянцамі: без віны забілі грэкі яго люблага прыяцеля, па якім горка плакаў. На тое гледзячы, траянцы асмялелі, а найбольшую адвагу выяўлялі Эктар з таварышамі — рабілі вылазкі супраць грэчаскіх атрадаў, рэкамі разліваючы кроў і пажынаючы іх, як калоссе. Грэкі ж не маглі ўпрасіць Ахіла спыніць элінаў, пакуль не загінуў ад рукі Эктара сябра ягоны Патрокл — толькі тое змагло зрушыць Ахіла. І як выехаў Ахіл, агонь пускаючы на траянцаў, — разбіў іхнія палкі, а найважнейшых воінаў разлучыў з жыццём.

Бачачы, што гіне ягонае войска, прызваў цар Прыям наапаследак амазанітаў, якія таксама палеглі ахвярамі грэкаў. А траянскага моц згасала. Выправіў Прыям па дапамогу да індыйскага цара Таўтанція, і той прыслаў толькі частку свайго войска, але нават ёй не было ліку. Індыйцы чорныя, што вугаль, таму спужаліся грэкі і збаяліся як іх саміх, так і тых звяроў, што былі навучаныя на вайну^a. Ледзь выстаялі грэкі, бо, не разумеючы правілаў бою індыйцаў, хацелі былі ўжо ўцякаць са сваімі абозамі з-пад Троі ні

^a Маюцца на ўвазе сланы.

з чым. А як скемілі што да чаго — усю зямлю залілі індыйскай крывёй, ад якой выйшаў з берагоў Скамандар.

А тут надыйшло свята як у элінаў, так і ў варвараў, і заключылі яны між сабой такое замірэньне, што пры сустрэчы, шануючы кожны сваё свята, не дазвалялі выказваць адзін аднаму будзь-якія прыкрасці.

Затым царыца Еўтрапія, жонка Эктара, сына Прыямавага, прысніла ўначы сон: нібыта выйшла з Троі мядзведзіца, а з грэчаскага войска — вепр, і пачалі вадзіцца між сабой. Вепр перамог мядзведзіцу і павалок яе ў грэчаскі лагер. Прачнуўшыся, пабегла Еўтрапія да свёкра, траянскага цара Прыяма, і ў слязах пачала прасіць яго, каб не пускаў назаўтра сына свайго Эктара на вайну, «бо напэўна, — казала, — забіты будзе»; і расказала яму свой сон.

Назаўтра, калі Эктар збіраўся на бітву з Ахілам, перанялі яго траянскія жанчыны — маці Якама, жонка і сёстры, каб не пусціць на бітву. Маці, трымаючыся за грудзі, усклікала:

— О сыне, згадай жа, аднак, пра той боль, які мела я пры тваім нараджэнні! Не пакідай жа мяне цяпер без прыплоду! Паслухайся мяне, злітуйся з роднае маці!

А жонка, прынёсшы, паклала перад ім сына, усклікаючы:

— Злітуйся, нарэшце, хаця б з гэтага немаўляці, люблага сына твайго, які праз цябе мае застацца сіратаю!

Ён жа аніак не схацеў іх слухаць і выступіў супраць Ахіла. Але таго дня бітвы не было, і заключылі замірэньне на два дні.

У той жа дзень вынішчыў Эктар сем палкоў грэчаскага войска. Назаўтра ж, не ўцярыўшы, выехаў ён на бітву з Ахілам. А той кінуўся да яго, працяў дзідай і скінуў з каня нежывога, а затым, разагнаўшы траянскія атрады і многіх вояў забіўшы, падхапіў цела Эктара і занёс у свой шацёр.

Як пачулі князі і пань траянскія пра смерць Эктара, заплакалі ўголас. А цар Прыям, апрануўшыся ў рыззё і прыхапіўшы арфу, пайшоў у грэчаскі лагер. Спытаўшы, каторы шацёр Ахілаў, падышоў туды, граючы на арфе, і яго — на загад Ахіла — накармілі і напайлі там рэштай вячэры.

Уначы, калі ўсе паснулі, пачаў цар Прыям шукаць па шацэры сына свайго Эктара, і знайшоў цела ягонае на ложы побач з Ахілам. Убачыўшы сына, уздыхнуў Прыям з усяго сэрца і заплакаў.

— Хто тут?! — прачнуўшыся, усклікнуў спалоханы Ахіл.

— Я, Прыям, цар траянскі. Шукаю Эктара, сына свайго.

— Калі гэта ты, то ад страху перад табой я, лічы, мёртвы, — з яшчэ большым спудам мовіў Ахіл.

— Не бойся, мой пане: з дзіцячых гадоў маіх не было таго, каб я забіў каго спячага. Прашу ў цябе толькі Эктара, сына майго.

— Пакляніся ж, што выпусціш мяне з Троі живога-здаравага, і я знясу Эктара на сваіх плячах да самага горада.

Прыям пакляўся, і назаўтра Ахіл, узваліўшы на плечы цела Эктара, прынёс яго ў Трою і з пашанай перадаў траянцам.

— Пойдзем у храм бога Апалона ды замірымся пад прысягай, што не будзем больш ваяваць між сабой, — мовіў тады Ахілу Прыям. — Аддам за цябе дачку сваю Паліксену, найпрыгажэйшую між дзяўчын.

І сталася так. Першы прысягнуў Прыям, і адышоў убок.

Затым уклечыў Ахіл, і ў той момант Аляксандр-Фарыж, сын Прыямаў, пацэліў яму атручанай стралой у самую пятку (Ахіл быў увесь у панцыры, толькі падэшвы былі не прыкрытыя жалезам) і кінуўся з храма прэч. Сведкамі таго былі Дысевес, Дыяген і Еа, якія суправаджалі Ахіла ў Троі; схліўшыся над Ахілам, заплакалі яны ўголос.

— Забіў мяне па-зрадніцку Аляксандр-Фарыж, — адно і паспеў сказаць Ахіл, а следам сканаў.

Паслаў Прыям людзей у грэчаскі лагер паведаміць пра тое, што сталася з Ахілам, і спытацца, як быць з цэлам. І пажадалі грэкі, каб цела спалілі, а попел аддалі ім. Так і зрабіў Прыям: перасыпаўшы попел у залатую скрыню, адправілі яго ў царскі лагер, і там аплакала ўсё грэчаскае войска такога мужана і непераможнага рыцара. Там жа Ахіла і пахавалі.

Якама, жонка цара траянскага, гледзячы на бурэнне Троі, выправіла свайго малодшага сына Палідвора за мора, да фракійскага цара Палінешчора, — каб не звёўся траянскі род.

Усе наступныя дні працягвалася пад Трояй такая вялікая бітва, што ўсыцілася крывёй уся зямля траянская і хвалі Скамандра плылі напалову з крывёй. Але вешчунны ўпарта раілі грэкам:

— Не ўзяць вам Троі вайсковым майстэрствам, хіба толькі не прыдумаеце якой хітрасці.

І вось да чаго дадумаліся грэкі: зрабілі з дрэва велізарнага каня і схавалі ў ім тры сотні ўмельых у баі зброяных рыцараў. Зрабіўшы выгляд, што маюць вяртацца на радзіму, пакінулі яны каня на беразе мора, а самі сталіся на выспе. Траянцы ж, бачачы,

што на беразе нікога няма, павыходзілі і пачалі дзівіцца з таго ладна змайстраванага каня, але не дапускалі якога падману. Адны раілі каня спаліць, іншыя — кінуць у мора, але ж калі ўжо надышоў вызначаны богам час гораду загінуць, то вырашылі траянцы ўцягнуць каня ў горад. Тое ўчыніўшы, разышліся ўсе есці, піць ды гуляць, і ў тую ноч спалі, не прадчуваючы бяды. А ўначы грэчаскія рыцары, што сталіся ў кані, вылезлі са схованкі і падпалілі горад.

Угледзеўшы вялікае полымя над горадам, грэкі, што сталіся былі на выспе, паплылі на караблях пад Трою. А тыя, што былі ўжо ў горадзе, расчынілі перад імі гарадскія брамы, праз якія нечакана наплыло ў Трою грэкаў, якія секлі, забівалі і мардавалі кожнага, каго спаткалі. Літасці не было нікому: малых дзетак разбівалі аб мур, а большых сціналі мячом; з дзяўчат таксама здэкавалі бязлітасна, а некаторых тапілі ў моры. І не было дома, не залітага крывёй. Іншых здэкаў і апісаць немагчыма.

Схапіўшы Аляксандра-Фарыжа і царыцу Алену, прывялі іх да цара Менелая, і той загадаў неадкладна пасцінаць ім галовы. Затым прывялі Паліксену, дачку траянскага цара Прыяма, якой таксама знялі галаву на магіле Ахіла — гэта ж які рыцар быў і марна праз яе згінуў! Таксама сцялі галаву і царыцы Якаме. А Трою, горад, на ўвесь свет слаўны, так агнём выкацілі і вывернулі з грунту, што, далібог, і каменя на камені не засталася. І да сёння месца тое стаіць пустое.

Дачуўшыся, што стала з Трояй, пагажскі цар забіў Палідвора, сына Прыямавага, і выкінуў яго цела ў мора.

А цар Менелай вярнуўся ў Грэцыю з вялікай славай і перамогай, прабыўшы пад Трояй дзесяць гадоў і сем месяцаў.

Так надышоў канец траянскай дзяржаве.

А той Ахіл быў сын цара Каяты, а іншыя сцвярджаюць, што Фірылеша.

Амір — аўтар гэтай траянскай аповесці.

Хто-ніхто піша, што згаданую Паліксену ўратаваў ад смерці адзін з траянскіх сенатараў, званы Энея (яна была яму сваячка), за што потым грэкі выгналі яго з сваёй дзяржавы.

Ведай цяпер пра тое.

КН[И]ГА О ПОБОИЦИ МАМАЯ, Ц[А]РЯ ТАТАРСКОГО, ОТ КН[Я]ЗЯ ВЛАДИМЕРСКОГО И МОСКОВСКОГО ДИМИТРИЯ

|₃₃| ГЛАВА 1

Повесть о ц[а]рех татарских, якъ довго над Русью пановали по пришествии Мамаевомъ в Рускую землю на великого кн[я]зя Димитрия

Батии, ц[а]рь татарский¹, яко повоевал всю землю Рускую, Польскую, Венгерскую, пришовши |₃₃^{альв.}| в шести сотъ тысячах татар року 1237, которую орду татарскую Золотою названно. От того часу през летъ полтараста кн[я]зи рускии татаром голдовали, и ц[а]ри татарскии, един по другомъ наступуючи, своих баскаковъ, албо атамановъ, то есть старость, над Русью постановляли, котории, сидячи в Руси, дан от Руси выбирали, судии судили и якъ хотели росказовали. От ц[а]рей тежь татарских и кн[я]зи рускии стоновляны бывали, ажъ року 1380 кн[я]зи рускии, особливе Семион Ивановичъ, кн[я]зь Тверский², и Димитрей Ивановичъ Семечин, великии кн[я]зь Владимирский и Московский³, своимъ мужествомъ и храброствомъ татаров |₃₄| до конца побивши досканале зкинули з шии своей ярмо татарское и в першую пришли волность руского панованья⁴.

Такимъ способомъ року 1357 Занабекъ, ц[а]рь великии татарский, с[ы]нъ Азбековъ, внукъ Батыевъ в Заволской, в Перекопской и Крымской орде⁵ ц[а]рьствовал, братовъ своих для лакомства панованя позабивалъ и в русских панствах зневолных мочь свою широко розширалъ. Той заставил на царстве с[ы]на Бербебека, который также дватцать родных своих братовъ позабивалъ, абы ему в панстве не перешкожали, але и самъ ледве две лети |₃₄^{альв.}| на царстве бывши, умерлъ. Сына тежь его Аскула, един месяцъ царствовавшего, Нар, другии царикъ, забилъ. Нара

зас в рокъ потымъ Хидир забилъ. Року 1359 Хидира с[ы]нъ его власный замордовалъ. Але и той на царстве татарскомъ, зле набытомъ, ледве седмь дний выбывши, от ц[а]ря темника Мамая былъ выгнанный и забитый року 1360⁶.

Той безбожный ц[а]рь Мамай, роспытавши у своих советников о Батеи, якъ землю Рускую повоевалъ, кн[я]зей позабивал, города попустошил и под свою владзу подбилъ, самъ той Мамай еще |₃₅| барзей научень от диявола, умыслилъ пойти на Рускую землю, мовячи: «Ижъ я всю землю Рускую борзей, нижь Батии, спустошу, толко яки лепшии и милшии города себе оставлю, в которыхъ буду зъ своими татарами жити.» — не знаючи, злочестивый, же то все рука Б[о]жия справуетъ. О томъ зъ своими нарадившися, собралъ барзо великое войско татар, обещуючи имъ великии богатства рускии, перевезся через реку Волгу, не кажутчи своимъ и хлеба пахати, але на рускии хлебъ до сытости всемъ надеятися. Дошел устия реки Воронежи⁷, распустил свою облаву.

|₃₅^{альв.}| ГЛАВА 2

О змове злой кн[я]зя резанскаго Олга зъ кн[я]земъ литовскимъ Олгердомъ на кн[я]зя московскаго Димитрия и о поселствах ихъ до ц[а]ря татарскаго Мамая

Послышавши Олгъ, кн[я]зь резанский⁸, ижъ Мамаи идетъ на великого кн[я]зя Димитрия Ивановича московскаго Русь воевати и начует на Воронежи, мало ума меючи, послал своего посла з великими подарками до Мамая, написавши такую грамоту: «Восточному ц[а]рю волному Мамаю. Твой посадникъ Олегъ резанский много тя молитъ. Слышах, г[о]с[по]д[и]не, што хочешь ити на Рус, на своего |₃₆| служебника кн[я]зя Димитрия Ивановича московскаго, огрозитися ему хошеши. Н[ы]не, всесветлый ц[а]рю, приспе время тебе: злата и богатства много наполнися земля Московская, а кн[я]зь Димитрий Ивановичъ — великий христианин, егда услышитъ имя твое и гневъ твой, то отбежитъ в дальня стороны, албо в Новгород Великий, албо на Двину⁹. Золото московское многое и богатство все будетъ въ твоихъ рукахъ, твоему войску на потребу. Мене зась, раба твоего Олга резанскаго, держава твоя нехай пощадить: я велми

⁹ Паўночную Дзвіну.

устрашу Рус и кн[я]зя Дмитрия. И еще, царю, молю тя: обадва есмо твои слуги. И я великую обиду маю от того ж великого кн[я]зя Дмитрия. |₃₆^{альв.}| И гды ему за свою обиду твоимъ ц[а]рскимъ именемъ погрозишемъ, он того не дбает, и город Коломну⁹ за себе заграбилъ. По том, ц[а]рю, молю тя: дай мне управу».

З тым писанемъ выправивши Олегъ своего посла к Мамаю, послалъ другого посла къ Олгерду, кн[я]зю литовскому¹⁰, з писмомъ такимъ: «Олегъ, кн[я]зь резанский, великому кн[я]зю литовскому Олгерду радоватися. Ведаю, ижъ давно мыслил есь кн[я]зя московского Дмитрия зогнати, а самъ землю московскою владети. Ныне приспелъ твой час, великий бовемъ ц[а]рь Мамай идетъ на него. Тепер пристанмо до ц[а]ря Мамай, ведаю, же тебе дасть ц[а]рь Москву зъ иншими городами, а мне |₃₇^{альв.}| дасть Коломну, Володимер и Муромль¹¹, котории города суг моее власти. Уже я послалъ своего посла къ царю Мамаю зъ честью и з дарами. Пошли и ты от себе своего кацея, написавши грамоту, якъ самъ знаешъ».

Кн[я]зь Олгердъ, урадовавшися с того, подяковал кн[я]зю резанскому, самъ з великими безчисленными дарами послалъ к Мамаю з таким писанемъ: «Великий кн[я]зь Олгердъ литовский ц[а]рю Мамаю великому. Под твою м[и]л[о]сть прибегает присяжникъ твой и много тя молить. Слышах, г[о]с[по]д[и] не, што хочешъ казнити своего служебника, московского кн[я]зя Дмитрия. Того ради молю, ц[а]рю, великую бовемъ пакость чинить твоему улуснику, кн[я]зю резанскому Олгу, да и мне |₃₇^{альв.}| пакости дееть. Просим обадва, да придетъ держава ц[а]рства твоего на отоки сия, и да приидеть твое розсмотрение нашея грубости от московского кн[я]зя Дмитрия».

З тымъ пославши, мыслили кн[я]зи резанский и литовский, ижъ «кн[я]зь Дмитрии утечетъ, а мы с покоемъ будемъ на его княжении сидеть, и дарами утолимъ Мамай, ижъ пойдемъ з русской земли спокойне. И дасть нам ярълык, албо привилей свой на княжение». Тыи сами не знали, што чинили, не помятаючи, же все есть в руках Б[о]жихих, и кто под кимъ яму капаетъ, той и самъ в тую впадетъ¹².

Кн[я]зь зась Дмитрии ничего о той змове на него кн[я]зей не ведал. Ц[а]рь Мамай принял |₃₈^{альв.}| пословъ вдячне и дары. Прочитавши ихъ писма и зразумевши речъ, частовал послов и отпустилъ. И къ кн[я]зю резанскому, и къ кн[я]зю литовскому такъ отписалъ: «Дякую вамъ за дары, и што писалисте ко мне о отчизне русской, подарую вамъ, толко мне присягните и з войсками своими мене споткайте, где можете. Я вашего на помочъ войска

не потребуую, маю так войска много, которымъ Иерусалимъ давный и хотя-й-яко^a царство взял бы-м, толко вы зъ своим войскомъ огрозитесь кн[я]зю Дмитрею при моей обороне. Мне, ц[а]рю, з подобнымъ ц[а]ремъ битися, а не з Дмитриемъ, моимъ голдовникомъ. |₃₈^{альв.}| Досыть мне, же мя якъ ц[а]ря почтите. Ознайте иншимъ своимъ кн[я]земъ: иду к нимъ с покоемъ».

ГЛАВА 3

Кн[я]зь Дмитрии Ивановичъ Московский молится и раду чинить на Мамай з митрополитом и зъ своими кн[я]зи, о змове тежъ кн[я]зей Олга и Олгерда и Мамаевомъ замысле доведавшися, збираетъ своих кн[я]зей, гетмановъ и войска

Взявши ведомость, кн[я]зь великий московский Дмитрии, ижъ Мамай идетъ на него, |₃₉^{альв.}| ревнуючи Батию, зъ гневомъ барзо зафрасовалси. И ставши перед образом хр[е]стным, над головою его стоянним, упал на колена и з плачемъ молился, жебы Г[о]с[по]д[и] Б[о]гъ грехи его простил и избавил землю Рускую от безбожного Мамай. Помолившися, послал рихло по брата своего Владимира Андреевича до Боровицы¹³ и по всехъ кн[я]зей и воевод своих. И гды приехал братъ Владимиръ и все кн[я]зи и воеводы к Москву, взявши кн[я]зь Дмитрии брата своего Владимира, пошел къ преосвященному митрополиту Киприяну¹⁴, ознаймил ему о томъ, ижъ безбожный Мамай идетъ на нас.

Запытал его митрополитъ: «Чимъ, г[о]с[по]д[и]не, его гневъ на себе подвигнул ес[ь], чога не дал есь?»

Отповедалъ кн[я]зь Дмитрии: |₃₉^{альв.}| «Все ведлугъ постановеня отцовъ нашихъ и болше дал-емъ ему».

Реклъ митрополит: «Жебы той безбожный не спустошилъ нашей земли, пошли ему дары и дарами его гневъ укроти. А если не схочеть, самъ его Б[о]гъ укротит. Якъ св[я]т[и]й Василии Великий учинилъ: Июлиану послал дары, а гды не принялъ, самъ Г[о]с[по]д[и] Б[о]гъ през мученика Меркулия его убилъ»¹⁵.

Теды кн[я]зь Дмитрии, послушавши митрополита, выборного своего и разумного Захарию Тушишина¹⁶ послалъ зъ многим

^a Якое б ні было; любое.

золотомъ и сребромъ к Мамаю, придавши к нему двоихъ толмачовъ.

Посланный Захария, гды пришел в Резань¹⁷ и доведася, ижъ Олегъ |₄₀| резанский и Олгердь литовский, змовившися на кн[я]зю Дмитрия, поддалися Мамаю, послалъ зараз таемне къ своему кн[я]зю Дмитрию, тое ознаяючи. Што услышавши, кн[я]зь Дмитрий розгневался, и зафросаванный молился Г[о]с[по]ду Б[о]гу и просил, жебы его невинности самъ он, Вышний, помъстился. Помолившися, знову з братом своимъ пошел к митрополиту, ознаямил ему о змове на его кн[я]зя Олга резанского зъ Олгердомъ литовскимъ, и плачючи, рекль: «Согрешил-емъ пред Б[о]гомъ, але имъ ничего не есть винень: не беру ничего ничьего, своимъ естемъ доволенъ княжениемъ».

Отповедилъ |₄₀^{альв}| ему митрополитъ: «Даремная и несправедливая, ижъ есть на тебе змова. Не фрасуйся. На Б[о]га въ своей невинности надейся».

Теды кн[я]зь Дмитрии, возвергъши на Б[о]га печаль свою, порадила зъ своими кн[я]зьями и воеводами и послалъ на сторожу от Мамаю крепких своихъ оружниковъ: Радиона Ржевского и Якова Андреева Волосатого, Василья Тупина и многих з ними рыщеровъ. И казал имъ усердно стеречи и, под Орду под[ъ]ежжаючи, языка добывати и правды Мамаевой мысли доведаватися. А самъ кн[я]зь Дмитрии Ивановичъ по всей Руской земли послал гонцовъ зъ своими грамотами, |₄₁| жебы все готовы пришли до Коломны на Успение Пресвятой Б[о]г[оро]д[и]цы на войну з Мамаемъ и з татарами. А поневаж сторожи кн[я]зя Дмитрия забавилися, послалъ еще на проводки Климента Полянина и Ивана Свесланика, казавши имъ скоро ворочатися. Ты стретили Василья Тупина, ведучого языка, который языкъ сказал кн[я]зю Дмитрию, ижъ Мамай конечно идеть на Дмитрия и на Русь, и якъ з Мамаемъ зъединился Олегъ, кн[я]зь резанский, змовившися зъ Олгердом литовскимъ, и не спешить — ждеть осени.

Услышавши кн[я]зь Дмитрии тую певную вестъ, почал тешитися |₄₁^{альв}| Б[о]гомъ и рекль до брата своего и до всех кн[я]зей и воевод, укрепляючи ихъ: «Гнездо естесмы великого кн[я]зя Владимира киевского¹⁸, который насъ вывел зъ тмы безбожности и просветилъ правдивою въ истенного Б[о]га верою. Ревнуймо жъ Ему! Биймося до смерти за веру св[я]тую правдивую з погаными татарами! Г[о]с[по]дъ намъ помощникъ. Не убоимся, что сотворить намъ ч[е]л[о]в[е]къ! Хотя-й-кто [з] насъ за веру умереть — зъ св[я]тыми мучениками в небе венець прийметъ».

Отповедилъ кн[я]зь Владимир Андреевичъ: «Брат стренний и все кн[я]зи! Правдиве такъ есть, ижъ за веру умираючи правди-

ую от Б[о]га заплачу |₄₂| приймуць вечную. Готовы естесмо все на войну з татарами и головы свои за веру святую положить».

Тое услышавши, кн[я]зь Дмитрии Ивановичъ, ижъ все смело готовы на войну, барзо утешился. И ведлугъ его розказанья все воиновъ множество поспешили и пришли ко кн[я]зю Дмитрию на Успение Пресвятые Б[о]г[оро]д[и]цы, мовячи: «Дай нам, Г[о]с[по]ди, течение совершити за Твое св[я]тое имя!» Приехали теж тут же кн[я]зи Белоозерский с присторожными барзо великими войсками: кн[я]зь Федор Семеновичъ, кн[я]зь Семень Михайловичъ, кн[я]зь Андрей Скимьский, |₄₂^{альв}| кн[я]зь Глеб Коргополский¹⁹ и Цындовский, также и Ярославский пришли кн[я]зи зъ своими силами — кн[я]зь Андрей Ярославский, кн[я]зь Роман Проюрожский и кн[я]зь Левъ Курбьский; кн[я]зь Дмитрей Ростовский, и иншии кн[я]зи. И собралися великия войска въ славномъ граде Москве.

ГЛАВА 4

Кн[я]зь Дмитрии приимае бл[а]гословение от св[я]того Сергия в манастыре Живоначалныя Троицы²⁰ и пророчество о звитязстве над татарами

|₄₃| Кн[я]зь великий Дмитрей Ивановичъ, взявши брата своего Владимира Андреевича и всех преславныхъ кн[я]зей русских, пошел з ними к манастырю Живоначальной Троицы, къ преподобному отцу Сергию, и бл[а]гословение взялъ от св[я]тыя обители.

Просиль кн[я]зя преподобный Сергии, жебы послушал св[я]той литоргии, был бовемъ ден неделный августа 18 дня. По отпусте литоргии просил от[е]ць Сергии кн[я]зя Дмитрея, жебы обедал у нихъ. Кн[я]зь отмовлялся, бо пришла ведомость, ижъ поганьи уже зближаются. |₄₃^{альв}| Отповедал ему старецъ: «Обед тебе на поспехъ будетъ. Еще тебе не готов венець, а иншимъ многимъ венцы мученическии готуются». Послухавши, кн[я]зь Дмитрей вкусиль хлеба, а св[я]тый Сергии тымъ часом казалъ воду освятити з мошей св[я]тыхъ мученик Фрола и Лавра, того дня св[я]тыхъ мученикъ память была²¹. И вѣставши скоро от трапезы, преподобный Сергии покропил кн[я]зя и все его воинство и дал великому кн[я]зю крестъ Хр[и]ст[о]въ — знамение на челе — и рекль: «Г[о]с[по]дъ да поможетъ тебе на враги». И

мовиль ему тайно: «Маешь звитязити |₄₄| врагов твоихъ, сколько довлеетъ твоему г[о]с[по]дству».

Кн[я]зь, подяковавши за бл[а]гословение преподобному, рекль: «Дай мне, отче, двох войновъ от твоего иноческаго полку, Пресвета и брата твоего Ослабля²² — то ты и самъ поможешь намъ». Сергии преподобный зараз казал тымъ рицеромъ сведомым наготоватися, и казал имъ вместо прилбицы схиму зъ крестами на голове носити^a, и отпустил ихъ зъ кн[я]земъ, мовячи: «Страждете, добрыи воины, Хр[и]стови». Подаль тежь великому кн[я]зю и всемъ з нимъ мир и бл[а]гословение.

Кн[я]зь великий Дмитрии веселый пришол |₄₄^{альв.}| к Москве, сказал тое все преосвященному митрополиту; и заказал ему митрополитъ, жебы того никому не сказал, што ему тайно рекль преподобный Сергей. А кн[я]зь никому не сказалъ.

ГЛАВА 5

О выправе и выходе з Москвы кн[я]зя Дмитрия на войну противъ ц[а]ря татарского Мамая

|₄₅| Гды пришол августа въ дватцать седмый ден, на память преподобного Пимина, хотел великий кн[я]зь Дмитрии пойти на безбожного Мамаю. Пошол перше в церковь соборную Пресвятой Б[о]г[оро]д[и]цы и, ставши пред образом Хр[и]стовым, пригнувши руки до персей, молился, просячи Хр[и]ста Сп[а]са, абы его грехов не помянул, судил обидящих и возбранил борющихся его и далъ победу на варваров, востающих на хр[и]стиян. Потомъ сталь пред образом Пресвятой Б[о]г[оро]д[и]цы, написаным от св[я]того Луки²³, и молился, просячи, абы Пресв[я]тая Б[о]г[оро]д[и]ца, яко заступница хр[и]стияномъ |₄₅^{альв.}| непостыдная, умолила С[ы]на своего и Б[о]га, жебы не дал осквернити храмовъ своих святыхъ и не погубилъ хр[и]стиян, але дал звитязство хр[и]стияномъ над погаными. Оттол пошоль къ гробу св[я]того чудотворца Петра, митрополита Киевского²⁴. Просиль и его, абы архиерея Хр[и]ста Сп[а]са умолил, жебы Его овца неведный сохранил и отгнал и погубилъ волковъ, безбожных варваровъ, хотячихъ овца Его поглотити.

^a І загадаў ім замест даспехаў, што закрываюць твар, насіць на галаве манаскую шапку з крыжамі — дэталъ адзення вялікасімінікаў.

Так скончавши м[о]л[и]твы, великий кн[я]зь поклонилс митрополиту. Митрополитъ зас бл[а]г[о]с[ло]вил кн[я]зя, далъ ему знакъ победы — крестъ св[я]тый — и отпустил. И послал митрополитъ св[я]щенный соборъ с крилошанами въ Фроловский ворота, |₄₆| в Костянтиновский и в Николский з крестами св[я]тыми и зъ образами чудотворными, абы всехъ воиновъ бл[а]гословили на войну. Кн[я]зь зась великий Дмитрии пошол еще в церковь св[я]т[о]го Архистратига Михайла, где кн[я]зи лежать. Тамъ помолившися пред образомъ св[я]т[о]го Архистратига Михайла, войномъ скорого помощника, пришоль къ гробомъ кн[я]зей и рекль: «Прородители наши, истенный веры св[я]тые православные поборницы, если маете дерзновение у Б[о]га, помолитесь за нас, потомковъ ваших, абы нам далъ Б[о]гъ над погаными звитязство!»

По м[о]л[и]тве вышли з церкви. Княгиня Дмитриева Еудокія и княгиня |₄₆^{альв.}| Володимерова и иных княгинь много со слезами провожали своих кн[я]зей. Кн[я]зь зась Дмитрии тамо удержався от слезъ, рекль своей княгини: «Жено, не плачь. Если Б[о]гъ за нами, кто на нас²⁵?!»

И такъ, пожегнавши, всель на коня своего выборного, з нимъ и все кн[я]зи полетели з Москвы, якъ белый соколы, нарядное войско. Князи теж Белоозерский особно зъ своими полками стройно ехали. Кн[я]зь великий Дмитрей отпустилъ брата своего Владимира на Брашево²⁶ дорогою, бо не вместилося войско все едною дорогою, а самъ пошол на Котел²⁷. Княгиня зась его зъ снохою своею и зъ иншими княгинями смотрели на поездъ ихъ, възшовши на свои высокие злотоверхии терем, |₄₇| и молилися, просячи своему кн[я]зю от Бога помочи на поганыхъ татаръ, жебы двох с[ы]новъ великого кн[я]зя Дмитрия — Василия и Юрия не пустил въ сиротство.

Кн[я]зь великий Дмитрии взял зъ собою десять мужей сорожан²⁸, жебы обачили, што будетъ деятися и поведали потом в далних землях. И пошол великий кн[я]зь Дмитрии, за ним все кн[я]зи руский зъ великимъ войскомъ, аж стукъ стучить, громъ гремитъ по ранней зоре от ихъ поезду, якъ вина пити весело спешатся. Кн[я]зь Владимир Андреевичъ Москву реку перевезся на Красном перевозе в Боровице. Кн[я]зь великий Дмитрии пришол въ субботу на Коломну, на памят св[я]т[о]го Мойсея Мурина, августа²⁹. Тут же |₄₇^{альв.}| стретили его многии воеводы з войсками на реце Северской. Архиепископъ з духовными и зъ крестами стретил в баште городской и бл[а]гословилъ великого кн[я]зя и всехъ з нимъ. Назавътрее в неделю велел кн[я]зь ве-

ликийи всемъ воеводамъ з войсками въехати в поле къ Девичю³⁰. И стало так великое войско на полях коломенскихъ, аж очима зыглянути всего войска не можно было. И поставил великийи кн[я]зь над полками воевод. Себе в полкъ принялъ кн[я]зей Белоозерских. Правую руку себе учинил брата своего, кн[я]зя Владимира Андреевича, дал ему Ярославских кн[я]зей; а левую руку себе учинилъ кн[я]зя Глеба Бранского. Передовыи зас полкъ — Дмитрии Всеволож. Коломенского полку — ^[48] Микула Васильевичъ. Володимерский воевода — Юрьевский Гимофеи Волуевичъ³¹. Костромский воевода — Иван Родионовичъ Кувашия. Переясловский воевода — Андреевичъ Серкизовичъ. А у кн[я]зя Владимира воеводы: Данило Велевуть, Кононовичъ Костянтинъ, кн[я]зь Федоръ Елецкий, кн[я]зь Юрьи Мещерский, кн[я]зь Андрей Муромский.

ГЛАВА 6

О посланью сторожовъ от кн[я]зя Дмитрия, о фрасунку Олга резанского и Олгерда литовского для походу на войну кн[я]зя Дмитрия и о пристью Олгердовичов кн[я]зей на помощь кн[я]зю Дмитрию

^[48] ^{алв.} Такъ великийи кн[я]зь, спорядивши войско, казалъ перевозитися Оку реку и приказал всемъ крепко, жебы, идучи через землю Резанскую, ничего на волос не рушили. И самъ, взявши бл[а]гословение от архиепископа Коломенского, перевезся реку Оку. Оттол пустил на трое сторожовъ, жебы обачилися з татарскими сторожами: Семена Мелика, Игнатия Креня, Фому Тину, Петра Юрьского, Карпа Алексина, Петра Чирикова и иных многих ведомцовъ. За ними и самъ кн[я]зь великийи Дмитрии зъ братом своимъ поспешалъ.

Послышавши Олегъ, кн[я]зь резанский, ижъ великийи кн[я]зь Дмитрии московский з великими войсками идет против Мамаю, ^[49] почал боятися, из местца на месце переходити. Мыслилъ послати до кн[я]зя литовского Олгерда, лечъ не могъ, ижъ дорога вся заступлена. Дивился: «Отколь кн[я]зю Дмитрию помочь и смелость повстати на Мамаю и на нас, двох кн[я]зей?» Сказали ему бояре его, ижъ осмь дней уже, як мы слышали, же кулугер именемъ Сергии въ отчине его, будучи прозорливый, вооружил его и далъ ему на помощь двох калугеров своих. Реклъ имъ Олегъ:

«Чему мне давно не сказалисте? Пошол бымъ к Мамаю, злочестивому ц[а]рю, и упросил бымъ, жебы ничего не чинилъ злого. Беда мне! Згубилемъ разумъ свои. И Олгердъ, мудрейший от мене, ^[49] ^{алв.} не зрозумель пришлих речей. Б[о]гъ на насъ обоихъ поищеть нашей глупости. Великому кн[я]зю бояся передатися, а до Мамаю приставши, буду гонитель на веру православную и на братию; якъ Светополка, земля пожретъ живаго³². М[о]л[и]тва прозорливого Сергия кн[я]зю Дмитрию поможет. Такъ учиню: кому Б[о]гъ поможет, тому присягну».

Олгердъ зас, зобрав литвы много, варягъ и жмоди и пошол на помощь Мамаю. Пришовши Олгердъ къ Одуеву³³, послышалъ, же великийи кн[я]зь Дмитрии з великими войсками пошол на Мамаю и тое, ижъ Олегъ, кн[я]зь резанский, убоился великого кн[я]зя, стал, задержался ^[50] у Одуева и реклъ: «Ошукалемся, чужого разуму слушаючи. Николи Литва не была учена кн[я]зми резанскими. Тепер кн[я]зь резанский Олегъ и мене звон з разуму, и самъ згинулъ. Тут тепер перебудмо, покол почуемъ звитязства кн[я]зя московского».

В той же часъ с[ы]ны Олгердовы Андрей, кн[я]зь Полоцкий, и Дмитрией, кн[я]зь Бранский³⁴, будучи окрещены в православную веру през свою мачеху, княгиню Анну³⁵, за што от[е]ць ихъ Олгердъ поганин ненавидил, але Б[о]гъ любилъ, послышали, ижъ великийи фрасунокъ великому кн[я]зю московскому и всему православному христианству от безбожного Мамаю належить, и они фрасовалися. ^[50] ^{алв.} И послал кн[я]зь Андрей къ брату своему меньшему родному Дмитрию буквицу малую, на которой тое было написано: «Ведаешъ, брате, же насъ откинулъ от себе от[е]ць н[а]шъ Олгердъ для того, же принялисмо веру православную, але Б[о]гъ насъ принялъ. Не жалуймо жъ и до смерти подвизатися за веру св[я]тую. Пойдемо на помощь кн[я]зю московскому Дмитрию и всему хр[и]стианству против паганого ц[а]ря Мамаю».

Тое письмо прочитавши от брата своего, кн[я]зь Дмитрии урадовался и з слезами реклъ: «Дай нам, Г[о]с[по]ди, доброе Тебе угодное хотение совершити». Потом казалъ послу: «Мовте брату, ижъ естемъ готов з тобою ити з войскомъ зколко маю». — Бо ^[51] у них войска готовы были для дунайских татаръ. — «Треба, — мовить, — намъ ити на Сиверь къ Дону, где кн[я]зь Дмитрии. И так утаемся тоею дорогою от отца».

Рыхло теды обадва кн[я]зи Олгердовичи, браты, пришли к Северу³⁶ и, знявшись, радосно привиталися, якъ Иосифъ з Вениа-

миномь³⁷. Оттоль з войскомь строинымь зараз на Дон пришли, з которого ихь приходу великий кн[я]зь Дмитрей московский изь братом своимь, барзо радуочися, похвалил Г[о]с[по]да Б[о]га и, принявши ихь вдячне и чесно, великими удароваль дарами. И рекль имь: «Не для мене сте пришли ко мне, але Г[о]с[по]дь Б[о]гъ, любячи, послал вас к намь на помочь хрестиянству |₅₁^{альв.}| против поган, якъ Аврамъ Лоту³⁸, такъ вы намь. А чрез васъ Б[о]гъ поможеть».

Зараз з тою вестью послалъ великий кн[я]зь к Москве, к митрополиту, ознаймуючи, ижъ Ольгердовиче, оставивши отца своего, пришли ему на помочь. З чого радуочися, митрополит зъ слезами хвалил Г[о]с[по]да Б[о]га и приказалъ день и ночь за великого кн[я]зя по церквахъ молити Б[о]га, набарзей въ Сергиевом манастыре. А княгиня Дмитриева Еудокія давала всякую милостиню, завше до церкви ходила.

|₅₂| ГЛАВА 7

О взятю языка Мамаевого от сторожей кн[я]зя Дмитрия, о раде его зъ кн[я]зями и о шукованю зъ обоихъ сторон войскъ и о укрепленихъ войскъ от кн[я]зя Дмитрия и о молитве его

Затымь великий кн[я]зь пришол на месьце, названое Березуй³⁹, за две albo за три мили Дону, сентябрия пятого дня. Тамъ прибегли два его сторожи — Петръ Готский и Карпъ Алексинь, и привели языка значного от сыновныхъ ц[а]ря Мамаю. Той языкъ |₅₂^{альв.}| сказал, ижъ ц[а]рь на Кузмине есть, дожидается кн[я]зей к себе Олга резанского и Алгерда литовского, а твоего прихода и спотканы не сподевается. Олгъ писал к нему, ижъ за три дни маеть быти на Дону. Спыталь его великий кн[я]зь о силе Мамаевой. Отповедил языкъ, ижъ никто его войска не переличить, барзо великое. Почал думати великий кн[я]зь зъ своимь братом и зъ кн[я]зями литовскими: если перевозитись за Дон, чили тутъ стояти.

Отповедили Алгердовичи: «Сего дня кажемо войску перевозитись за Дон, то никто не погадаеть назад, а о великом войску поганском |₅₃| не фрасуймося. Б[о]гъ не в силе человеческой, але в правде благоволить. Ярослав, перевезшися реку, звитязиль Св[я]тополка; и прадед твои Александеръ Невский, перевезшися

реку, короля немецкого звитязиль⁴⁰. Ты, Б[о]га призываючи на помочь, тое ж чини. Если и помремь, у Б[о]га заплату приемемь, тымь и войско свое подкрепляи. Не боися. Витязей маешь много добрых».

Казалъ теда кн[я]зь великий войскомь своимь за Дон перевозитись. Тымь часомь почали вестники прибегати, ознаймуючи, ижъ близко уже бегають татаре. Тут же почали збиратися волки стадами, |₅₃^{альв.}| выючи безпрестанно, галки и орлы от устья Дону, кричачи и ждучи битвы, лисицы, брешучи, и иншии звери, на кров чигаючи и на трупы⁴¹.

Старейшии воины руский радовалися, неприятелей близко чуючи, а молодшии и иншии унывали, видячи пред очима смерть, которых укрепляли старейшии за смерть дочасную, вечный животъ прекладаючи и венцы небесный, о которых Сергий преподобный предрекль.

Шестой години на ден пришол Семен Меликъ зъ своею дружиною, за которым гнали татарове ажъ до полковъ русских, которыи их отогнали.

|₅₄| Обачивши татарове множество полковъ русскихъ, оповедили ц[а]рю Мамаю, ижъ кн[я]зи руский ополчившися стоятъ при Дону. Ц[а]рь зъ гневомь крикнул: «Такъ, моя сила! Если сихъ не побю, якъ маю вернутися въ свою землю!?» И казалъ всему войску своему справитися.

Меликъ зась сказал великому кн[я]зю, ижъ «на Гусинь бродъ перешли уже за единочь, заутра придуть на Прадву^a. А ты, великий княже, сегодня справь войско, жебы не поспешили поганцы». Зараз теда великий кн[я]зь Дмитрии Ивановичъ зъ братом своимь кн[я]земъ Владимиромъ Андреевичомъ, и зъ кн[я]зями |₅₄^{альв.}| литовскими Андреемъ и Дмитриемъ Ольгердовичами, почали справовати и шиковати през годинъ шесть. Особливе з Литовское земли Дмитрии Боброкъ, родом з земли Вольнской⁴², барзо нарядне своих ушиковал и порядне. Кн[я]зь великий зъ братом своимь и зъ Алгердовичами и з иншими кн[я]зями, взышовши на высокое место, обачиль все хорогвы войска хр[и]стиянского и все войско ихъ рядне въ зброях и в прилбцах, от золота светящихся, и порядне ушикованое на войну охочих рицаров, и Б[о]гу молячихся о победе на враги, удивился и урадовался. Также и кн[я]зи литовский |₅₅| почудилися и рекли: «Подобно тое войско ц[а]ря македонского войску. Такъ великое, якъ пред нами не бывало!»

^a Непрядву.

И зседши, великий кн[я]зь палъ на коленах пред образомъ Хр[и]стовымъ, написаномъ на хорогве чорной Болшого полку, и помолился, мовячи: «Владыко Г[о]с[по]ди, призри на нас, рабовъ Твоих, кровию Твоею искупленных! Обрати лице Твое на нечестивых варваръ и даж намъ на них победу м[о]л[и]твами Пресвятой Б[о]г[оро]д[и]цы и руского светителя Петра!»

По м[о]л[и]тве всель на коня и з кн[я]зьями ездити почаль по полкахъ, каждому самъ мовячи: |₅₅^{альв.}| «Братия моя милая, с[ы]нове хрестиянстии! Приспелъ часъ вашего подвига. Мужайтесь! Станте крепко на неприятеля, который уже на реце Неправде близко! Г[о]с[по]дъ силенъ во бран, Г[о]с[по]дъ заступникъ н[а]шъ, Б[о]гъ Ияковль! Уповайте на Б[о]га. Миръ вамъ его з нами завтра обачюся».

Тое мовивши, отпустил брата своего Владимира вверхъ по Дону в дубраву, жебы его полкъ утаился. Даль ему годных рыцеровъ своего двора и отпустил тежъ з нимъ сведомого своего воеводу Димитрия Волынского. На ночь Рождества Пресвятой Б[о]г[оро]д[и]цы⁴³, ночи тогда светлы и теплота была.

|₅₆| ГЛАВА 8

О приметахъ слышанных и о видении явленномъ, з которыхъ звитязство кн[я]зю Димитрею пророковано над Мамаем, и о м[о]л[и]тве великого кн[я]ззя

Дмитрии Волынский взял самого толко великого кн[я]ззя. Выхалъ з ним в поле Куликово в ночи и рекль: «Спробую своей приметъ». И сталъ посреде обоих войскъ, русских и татарских, почал слухати, на полкъ татарский обернувшись. Послышалъ стукъ велик, якъ торгъ |₅₆^{альв.}| збираючися, албо город будуючися. Назаде ихъ — волки, выючии грозно. По правой стороне ихъ — вороны кричачии. И стался страхъ и крикъ великий пьтатствъ. Вороны, якъ горы, летали против по реце Неправде, а гуси и лебеде, крылми плещучи, незвычайную грозу позавали.

Рекль великий кн[я]зь Волынцу: «Слышу, брате, великая гроза есть». Отповедил Волынецъ: «Призываюся, великий княже!»

Кн[я]зь знову вернулся на полкъ рускии. «Што слышати?» — спытал Волынецъ. «Што слышно?» — рекль кн[я]зь. — Не слыхать ничего, толко видялемъ много зарей огненныхъ, зби-

раючихся». |₅₇| Рекль Волынецъ: «Огни — добрый знакъ. Призывай Б[о]га з верою». И знову рекль: «Еще есть примета». И зсевши Волынецъ з коня, поникъ на землю, приклонивъ ухо правое и, долго лежавши, встал и поникъ. Кн[я]зь великий спыталъ его: «Што есть, брате?» Онъ не хотель сказати, але примушень от кн[я]ззя, сказалъ: «Едно есть тебе пожитечно, а другое скорбно. Слышалемя землю, плачущуюся на двое: една сторона, якъ неякая жона, плакала горко поганским голосомъ с[ы]новъ своихъ, а другая сторона якъ неякая панна, якъ свирель, жалосно плачевнымъ голосомъ. Зъ тоеи приметы я познаваю, ижъ Божию силою |₅₇^{альв.}| и помощью св[я]тыхъ мученикъ Бориса и Глеба⁴⁴ звитязишь погановъ, але будет многое падение войска хр[и]стиянского».

Услышавши тое, великий кн[я]зь заплакал и рекль: «Нехай будутъ звитязства Г[о]с[по]днии». Мовил Волынецъ: «Не кажи того никому, ни брату своему. Завтра кажи на коне седати, м[и]л[о]сти Б[о]га и св[я]тыхъ Его и крестомъ — оружиемъ непобедимым — огорожатися на противныхъ».

Тоей жъ ночи неякий синглитъ, именовъ Фома Кацей, поставлен сторожемъ от великого кн[я]ззя на руначеру^a Михайлове⁴⁵ для мужества его, на крепкой сторожи от поганъ видель на высокости оболокъ, якъ полки неякии от востоку, |₅₈| барзо от полуденной зас стороны пришли два младенцы^b светлыи, маючи свечи и мечи острые в рукахъ, — которые были мученики Борисъ и Глебъ, — и рекли полковникомъ восточнымъ поганскимъ: «Кто вам казал потребляти нашу Отчизну, которую намъ Г[о]с[по]дъ даровал?» И почали ихъ сечи младенцы мечми, и не единъ от них не избылъ целый. Назавтрее сказалъ тое видение самому кн[я]зю. А кн[я]зь заказал ему, жебы никому не поведалъ. Самъ зась великий кн[я]зь, поднесши руки и очи на небо, почаль зъ плачем молитися: «Г[о]с[по]ди, м[о]л[и]твами св[я]тыхъ мученикъ Бориса и Глеба, поможи мне, якъ Моисею |₅₈^{альв.}| на Амалика⁴⁶, якъ Ярославу на Св[я]тополка и якъ прадеду моему Александру⁴⁷ на хвалящогося короля немецкого разорити его отчество! Поможи намъ, хр[и]стияном, Твоимъ рабомъ поганымъ, блюзначих Тя!»

Такъ помолившись, поехавъ к полькомъ.

^a Незразумелые слова.

^b Тут: маладыя воіны.

ГЛАВА 9

О поставлении от кн[я]зя Дмитрия Михайла вместо себе, о листе от св[я]т[о]го Сергия, о охоте кн[я]зевой на войну и о выеханю на герць з татаринном Пересвета чернца

⁵⁹ В праздник Рождества Пресвятой Б[о]г[оро]д[и]цы⁴⁸, третьей години на день^a справившись, почали обои войска трубити на войну. Рускии трубы гримели, а татарскии — якъ онемели. Еще не зышлися з собою, бо мъгла была, а великий кн[я]зь Дмитрии, ездячи на своемъ выборномъ коне, укреплял свое войско и мовиль зъ слезами: «Не страшетеся, за св[я]тые церкви и за веру хр[и]стиянскую и за Отчизну милую голов своих класти не щадете!»

Такъ укрепивши, под[ъ]ехал под свою черную короговъ^b и, зъсевши зъ своего коня, зложилъ зъ себе царскую одежду, възселъ на иного коня и въ иншую ⁵⁹ ^{альв} одежду одевся. А свою одежду вложилъ на своего любимаго Михайла Бренина и коня своего далъ ему и свою короговъ рыделю казал над нимъ возити, под которою тои Михайло за своего кн[я]зя был и забитый. А самъ кн[я]зь великий, вынявши зъ запазухи свой крестъ, в котором была часть Животворящего древа, рекль: «В тебе, кресте св[я]тый, остатняя моя надея. Якъ помоглес Костянтину звитьжити враги хр[и]стиянския⁴⁹, такъ и намъ поможи звитьжити поганого Мамаю и его всю силу».

Того ж часу пришло писане от преподобного Сергия, в котормъ тое ⁶⁰ написано: «Великому кн[я]зю Дмитрею Ивановичу и всемъ кн[я]земъ рускимъ и всему православному воинству миръ и бл[а]гословение!» Далъ тежъ посланецъ великому кн[я]зю хлебъ Пресвятые Б[о]г[оро]д[и]цы⁵⁰ от игумена Сергия.

Тымъ все писанемъ утешившись, отвердилися на войну. А великий кн[я]зь, поцеловавши посланца, взялъ хлебъ св[я]тый и рекль: «О великое имя Пресвятыя Троицы! Пресвятая Б[о]г[оро]д[и]ца, помагай намъ на противныхъ м[о]л[и]твами преподобного Сергия и спаси насъ!» И взявши свое копие и палицу свою железную, самъ вперед хотелъ ⁶⁰ ^{альв} скочити на погановъ, але богатыри его рускии удержали, мовячи: «Не годиться тебе

^a Каля 3 гадзін раніцы.

^b харугву.

вперед битися, але особно смотрети, стоячи, на битву полку и уважати, где показатися. Коли ты где поденешся, што и по нас будеть? Мы готовы головы свои покладати, а ты по насъ память будешъ творити и впишешъ въ книги на память потомнымъ векомъ».

Кн[я]зь, заплакавши, рекль: «В земной чести я естемъ пред всеми вами почтен. Нехай же вперед васъ голову положу и вперед васъ венець от Хр[и]ста прииму; благая от Г[о]с[по]да приналемъ, злыхъ не стерплю»⁵¹.

Затымъ передовыи полки ⁶¹ почали сходитися з татарами. Первое полкъ проводилъ Дмитрии Всеволожь и Володимеръ, братъ его. Правою рукою ишол Микула Васильевичъ з коломничами и зъ иными кн[я]зьями.

А поганый татаре ишли обоими руками^a, бо не было имъ где ростягнутися. А царъ безбожный Мамай зъ трома своими кн[я]зьями възшолъ на местце смотрети кровопролития. Затымъ выехал з полку татарьского татарин, на имя Челебеи, на герць, якъ давный Голиадъ^b. Того обачивши чернецъ Сергиевъ Пересветъ, з полку Владимера Всеволожа, рекль: «Сеи ⁶¹ ^{альв} татаринъ хочеть себе противного герцовьника. Я з нимъ хочю видитися и ударитися и восприяти венець царствия». Мель на своей прилбицы схиму зъ крестомъ. Потом рекль: «Простете мя и благословите. И ты, брате мой, прости и благослови и молися за мене». Рекли все: «Б[о]гъ тебе да проститъ и благословитъ и поможе тебѣ м[о]л[и]твами св[я]т[о]го Сергия».

И такъ ударилися. Обадва, з коней попадавши, померли.

ГЛАВА 10

О войне кн[я]зя Дмитрия и войскъ рускихъ з войсками Мамаевыми, о раненю кн[я]зя Дмитрия ⁶² и о побитью войскъ руских от татаръ и о звитьзстве потомъ славном през помочь брата кн[я]зя Дмитрия войскъ руских над татарами

Затымъ крикнувши все войска рускии: «С нами Богъ!»⁵². И знову: «Б[о]же хр[и]стиянскии, поможи намъ на враги!» А та-

^a з двух бакоў.

^b Галіяф.

таре крикнули: «О г[оспод]ь Маг[а]меть!» И зышовшися, почали крепко битися. Зь обоихъ сторон лиетъся кров богатырская под седлами оковываемыми, котятся прилбицы золотыи под ноги конские, за прилбицами — и головы богатырские, а татарские вдвое того падают на поли |₆₂^{альв.}| Куликове, в тесномъ месте межи Доном и Мечею. Лютяся реки кровавыи от множества побитыхъ, сабли блискают, якъ блискавица, а копии, якъ громъ, ломаючися, трищать. От третей години ажъ до шестой билися. Тамъ в три години безчисленное множество строена розумного Б[о]жияго побито. От шестой зас години почали татаре одолевати, а хр[и]стияне изнемогати: много храбрыхъ богатырей русских, и молодыи зацное, побито. Многии с[ы]ны рускии конскими копытами татарскими потерты, и самага кн[я]зя великого Димитрия ранено, ажъ нуждею, схилившися з коня, пошел з побоища. |₆₃| Един верный самовидецъ от полку Владимира Андреевича поведаль, ижъ видель шестой години над великимъ кн[я]земъ небо отворенное, з которого вышол облакъ, якъ ранная заря, низко держачися. Той облакъ — полнъ рукъ человеческих; каждая рука держала оружие. Тыи руки спустилися над головы хр[и]стиянские на оборону: уже бовемъ отвсюль обышли татарове хр[и]стиян.

Обачивши з дубровы, в которой на засадце седель кн[я]зь Владимиръ Андреевичъ, ижъ барзо много хр[и]стиян побито и звитяжають татаре, не могучи болше братии своихъ православныхъ убиваня терпети, рекль Дмитрею Волынскому: «Што за корысть |₆₃^{альв.}| тут болше стояти! Наши до конца погибають. Даймо имъ помочь, хотя и сами з ними головы положимъ!»

Рекль Волынский: «Беда, вижу, велика. Але еще не час намъ ити, бо кто не в свой час починаетъ што — шкodu относить. Потривай мало, а Б[о]га призывайте. Въ осмую годину будетъ ласка Б[о]жия и помочь хр[и]стияномъ».

Владимеръ почал молитися, просячи Г[о]с[по]да Б[о]га о м[и]л[и]т[о]с[е]рд[и]е и о помочь на поганыхъ. А в полку его с[ы]ны рускии плакали, видячи братии и друзей своихъ от татар барзо много погибающихъ, и сами порывалися на ихъ оборону, якъ на чашу вина. Волынецъ имъ еще боронил, мовячи: «Пождете, будетъ |₆₄| вашъ часъ!»

Въ осмую теды годину дунув ветеръ полудневый ззаду ихъ, тогда Волынецъ великимъ голосом крикнулъ: «Княже Владимире, пришил час!» И рекль: «Братия милая, держайте! Сила Б[о]жия помогаетъ намъ».

Богатыри зас рускии вышли з дубровы и кинулися на татар, якъ ясныи соколы на журавлевъ. Татаре, обачивши знагла много полковъ русских, зътривожилися, крикнувши, же русь мудра: молодшихъ вперед на нас выправили, а се самыи богатыри-рицери з[а]садские идуць. И почали татаре уступовати. А рускии полки ихъ погнали помочью св[я]тыхъ мученикъ Бориса и Глеба |₆₄^{альв.}| и секли утекающихъ поганъ. Татарове, утекаючи, волали: «Беда, беда тебе, нечестивый Мамаю!»

Рускии, Б[о]га призываючи, без числа татаров побивали, бо нелзя имъ было от руси утекати, же коней мели потомленыхъ. А Мамай, видячи свою беду, почал призывати своихъ боговъ: Перуна, Савата, Ираклия, Гурга и великого своего помощника Махмета. Не маючи себе от нихъ помочи, свою голову почаль унести, видячи новыхъ людей русских, крепко секучихъ татаров. Побегъ зь четырма своими мужами. За ними погналися рускии воины, але ижъ ихъ не догнали, ижъ кони Мамаевы добрыи были и непотомлены. А татаров, |₆₅| побитыхъ помочью св[я]тыхъ мученикъ Бориса и Глеба, якъ в видении видель пред реченный Фома Кацей, по обоихъ сторонахъ реки Непрадвы безчисленное множество лежало. Мало ихъ за Мамаемъ утекло.

ГЛАВА 11

О найденю раненаго кн[я]зя Димитрия и о радости великой звитязства над татарами

Такъ рускии войска, звитязивши татар, вернулися кождый под свою короговъ, |₆₅^{альв.}| а кн[я]зь Владимиръ Андреевичъ сталъ под короговою чорною и не нашол брата своего великого кн[я]зя Димитрия Ивановича под его короговою, толко кн[я]зей Олгердовичовъ, казал в великую трубу трубити на радость. И за годину, не дождавшися брата, пытал у войску, кто бы видель albo слышалъ о великомъ кн[я]зю.

Рекли кн[я]зи литовскии: «Мы сподеемася, ижъ жив гдес, але ранен барзо». И инший рекл: «Я его видель пятой години крепко з татарами биючого». Другии рекль: «Я после того виделемъ его зь четырма биючогося татарами, которыи барзо на него натирали». Потом единъ молодой навасилский⁵³ кн[я]зь Стефан |₆₆| поведаль: «Я пред твоимъ, княже, приходомъ виделемъ великого кн[я]зя, идучого пешого з побоища, барзо раненого, але не моглемъ ему помочи, бо за мною три татарыи гналися».

Рекль кн[я]зь Владимир: «Пошукайте, братия! Кто найдет моего брата, великого кн[я]зя, живого, той будет у нас первый честию». Скочили теды искати. И едны наехали Михайла Андреевича Бренника, въ одежды великого кн[я]зя, убитого. Други наехали кн[я]зя Феодора Семеновича Белоозерского и разумели, ижъ великий кн[я]зь, бо былъ ему подобен. А два — Феодоръ Саборъ и Григорий Холопищевъ — на правую сторону к дуброве скочили и, мало зъехавши з побоища, |₆₆^{альв}| наехали великого кн[я]зя Дмитрия велми рененаго, отдыхаючого под тению березовою. И зпавши з коней, поклонилися ему. И зараз Сабор знову к войску скочилъ и сказал кн[я]зю Владимиру: «Великий кн[я]зь Дмитрей Ивановичъ живъ и царствует!»

З тоей новины все кн[я]зи и воеводы, урадовавшись, скочили зараз на конех и, прибегши, упали на ногахъ его и мовили: «Радуйся, давный Ярослав! Радуйся новый Александре, светило земли Руской, звитяжцо врагов!»

Великий зась кн[я]зь ледве промолвилъ: «Скажите, братия, што деется?» Рекль кн[я]зь Владимиръ: «М[и]л[о]стию Б[о] жию и Пресвятыхъ Б[о]г[оро]д[и]цы |₆₇| и м[о]л[и]твами св[я] тых мученикъ Бориса и Глеба, сродниковъ наших, также св[я] т[ите]ля Петра и н[а]шего вооружителя Сергия звитяжены сут враги н[а]ши, а мы целы».

Урадовавшись, великий кн[я]зь рекль: «Сей день — его же сотвори Г[о]с[по]дь — возрадуемъся и возвеселимъся во нь. Хвалю Тя, Г[о]с[по]ди Б[о]же, и уповаю на Тя вовеки!»

ГЛАВА 12

О поезде кн[я]зя Дмитрия межи трупами, и о личбе забитыхъ и о похованю ихъ, о славномъ въезде его в Москву |₆₇^{альв}| и о погибели Мамаевой и Олговой, и о соромоте Олгерда, кн[я]зя литовского

Потомъ всель на коня великий кн[я]зь Дмитрии, поехалъ на побоище, обачил много русских побитых, але четверако болшь поганых татаровъ лежачих. И рекль Волынцу: «Правдивая твоя примета. Годен естес завше быти воеводою».

И почал великий кн[я]зь зъ кн[я]зями и зъ воеводами ездити по всемъ побоищу. Наехалъ мечьце, где лежали осмь кн[я]зей забитыхъ белоозерскихъ, адинъ за другого положеныхъ. Тут же

близко лежить и Микула Василевичъ. |₆₈| Плакаль над ними великий кн[я]зь и мовил: «Братия моя, кн[я]зи и с[ы]нове руский! Если маете у Б[о]га дерзновение, пострадавши за веру Хр[и]стову, помолитесь за насъ!» Далей едучи, наехал своего наперсника — Михайла Андреевича Бренника, подле его — сторожа Семена Мелика и Тимофея Волуевича убиенныхъ. Заплакавши, рекль: «Любимый мой слуга Бренникъ. В моемъ наряди вместо мене, за мене поехавши на смерть, есть забитый?» Знову рекль: «О крепкий нашъ сторожу Мелику! Нашее целости стерегучи, за нас голову свою положил ес[ь]». |₆₈^{альв}| Далей поехал, наехал чернца Пересвета и подле его значного богатыря, албо рыцара, Григория Капустина. И рекль до своих: «Смотрете, братия, нашего починальника Пересвета, той бовемъ звитяжил подобного себе рыцера татарина, от которого всемъ было пити горкую чашу». Затым росказал кн[я]зь великий трубети въ трубу выборную на собране войскъ. И на тое^а трубене собралися все, звитязства песнь спеваючи.

А гды собралися войски, ставши, великий кн[я]зь з радостию почал мовити: «Кн[я]зи руский, бояре метныи, воеводы силныи и с[ы]нове всей земли Руской! Вамъ подобаетъ такъ же служити и далей, |₆₉| а мне з вашей службы тешитися. А скоро мене приведетъ Б[о]гъ на мою столицу, буду васъ всехъ годными дары даровати. Теперъ кождый своих похавайте, жебы тела хр[и]стиянския не были на прокормъ зверемъ и пѣтахомъ».

И стоял великий кн[я]зь осмь дней за Дономъ, докол порозбирали тела хр[и]стиянския от поганскихъ и поховали, а поганский покинули зверемъ на покормъ.

Потомъ рекль великий кн[я]зь: «Зличете, колко у кого воевод». Отповедил Григорей Александровичъ, московский бояринъ: «У насъ, у нас сорока бояръ болших московских нетъ, а дватцати кн[я]зей белоозерских |₆₉^{альв}| и тринадцати бояровъ, посадников новгородцкихъ, и четыре десяти бояриновъ серпуховскихъ, дватцати боляриновъ переясловскихъ, а дватцати пяти боляриновъ костромскихъ, тритцать пять боляринов владимерских, осмь боляриновъ суздальскихъ, чтыридесят бояриновъ муромскихъ, тритцать боляринов ростовских, дватцать пять боляринов дмитровскихъ, шездесять боляриновъ звъ[е]ногородских, пятнатцат боляринов углицкихъ. А всего войска дружины згнуло полтре-

^а У рукаписе замест 'на тое' — *такое*.

тя ста тысячъ^а. И помиловал Б[о]гъ землю Рускую: осталося всей дружины войска |₇₀| сорокъ тысячей и пять».

Воздохнувши, рекль: «Братия, кн[я]зи, воеводы, бояре и все рыщери и молодьи с[ы]нове рускии, межи Дономъ и Днепром, на Куликове поле за землю Рускую и за веру хр[и]стианскую побитии! Простите насъ, а вамъ да будетъ вечная память и венець живота вечного!»

Тое вырекши, великии кн[я]зь Дмитрии Ивановичъ з позастальными кн[я]зьями, з болярами, з воеводами и з войскомъ всемъ зъ славнымъ звитязствомъ пошолъ на свою столицу к Москве.

Безбожный зась ц[а]рь татарский, Мамай, з побоища побегши, прибег до городу, |₇₀^{адв}| над моремъ лежачого, Кафы⁵⁴. Тамъ затаилъ имя свое, але познанный, забитый зосталь от фрягъ⁵⁵. Зле животь скончилъ.

Услышавши тое все, Олгердъ, кн[я]зь литовский, иж великии кн[я]зь Дмитрии звитязил Мамай, вернулся с соромомъ великимъ назадъ, Олегъ тежъ, резанский кн[я]зь, также, впавши въ фрасунокъ великии, зле свой животь скончилъ. Обратися болезнь его на главу его⁵⁶ и впадеса въ яму, юже садела.

Тэкст падаецца па Пагодзінскім спісе канца XVII ст. №1569, арк. 33–70 адв (РНБ, Санкт-Пецярбург).

^а 250 тысяч.

ПРА РАЗГРОМ МАМАЯ, ЦАРА ТАТАРСКАГА, КНЯЗЕМ УЛАДЗІМЕРСКІМ І МАСКОЎСКІМ ДЗІМІТРЫЕМ

РАЗДЗЕЛ 1

*Аповесць пра татарскіх цароў, як доўга панавалі яны над
Руссю да нашэсця Мамай на Рускую зямлю, на вялікага
князя Дзімітрыя*

Батый, татарскі цар, які захапіў усю Рускую, Польскую, Венгерскую зямлю, з'явіўся з шасцюстамі тысячамі татараў у 1237 годзе; туу татарскую Арду назвалі Залатой. З таго часу блізу паўтараста гадоў рускія князі былі ў залежнасці ад татарскіх. Татарскія ж царкі, змяняючы адзін аднаго, прызначалі на Русь сваіх баскакаў, альбо атаманаў, гэта значыць старостаў, якія, седзячы на Русі, збіралі з яе даніну, адпраўлялі суды і чынілі, што хацелі. Таксама прызначалі татарскія царкі і рускіх князёў; але ў 1380 годзе рускія князі, а найперш Семіён Іванавіч, князь цьверскі, і Дзімітры Іванавіч Сямячын, вялікі князь уладзімерскі і маскоўскі, перамогшы татараў сваёй мужнасцю і адвагай, нарэшце скінулі з шыі татарскае ярмо і першымі пачалі вольна панаваш у рускіх землях.

У 1357 годзе Занабек, вялікі татарскі цар, сын Азбека, унук Батыя, які цараваш у Заволжскай, Перакопскай і Крымскай Ардзе, забіў, спакушаны прагай панавання, сваіх братоў і шырока распасцёр магутнасць на паняволеныя рускія дзяржавы. Пасля сябе пакінуў ён на царстве свайго сына Бердэбека, які таксама забіў дваццаць родных братоў, каб не перашкаджалі ў панаванні; але ж і сам, пабыўшы на царстве няпоўныя два гады, памёр. Таксама і сына ягонага, Аскулпа, які цараваш толькі месяц, забіў Нар, іншы царок. Затым праз год Хідыр забіў Нара. У 1359 годзе Хідыра замардаваў яго ўласны сын. Але і апошні, пабыўшы на

здабытым такім злым чынам царстве сем дзён, быў выгнаны цемнікам Мамаем і забіты ў 1360 годзе.

Гэты бязбожны цар Мамай, распытаўшы ў сваіх раднікаў пра Батыя — як той зваяваў Рускую зямлю, пазабіваў князёў, спустошыў гарады і ўсё падначаліў сваёй уладзе, — сам гэты Мамай, добра падвучаны д'яблам, вырашыў пайсці на Рускую зямлю, кажучы, што «я ўсю Рускую зямлю хутчэй за Батыя спустошу; сабе я пакіну толькі якія лепшыя і прыгажэйшыя гарады, у якіх жыцьму са сваімі татарамі». Не ведаў, злыдзень, што ўсё ў руцэ Божай. Параіўшыся са сваімі, сабраў ён велізарнае войска татараў, абяцаючы ім вялікія рускія скарбы, і пераправіўся цераз раку Волгу, загадаўшы сваім хлеба не сеяць, а спадзявацца дасыта наесціся рускага. Дайшоўшы да вусця ракі Варонежы, распусціў ён сваю аблаву.

РАЗДЗЕЛ 2

Пра злачынную змову разанскага князя Алега і літоўскага князя Альгерда на маскоўскага князя Дзімітрыя і пра іх пасольствы да татарскага цара Мамаю

Дачуўшыся, што йдзе Мамай на вялікага князя Дзімітрыя Іванавіча Маскоўскага, каб захапіць Русь, і што на начлег ён спыніўся на рацэ Варонежы, Алег, разанскі князь, мала розуму маючы, выправіў да Мамаю з вялікімі дарами пасланца, напісаўшы такую грамату: «Усходняму цару, вольнаму Мамаю. Твой стаўленік Алег Разанскі вельмі цябе просіць. Пачуў я, васпане, што хочаш ісці на Русь, на свайго падданага, князя Дзімітрыя Іванавіча Маскоўскага, — прыгразіць яму хочаш. Цяпер, найяснейшы цару, прыйшоў твой час: золатам і багаццем поўніцца зямля Маскоўская; а князь Дзімітры Іванавіч, вялікі хрысціянін, як толькі пачуе імя тваё і спазнае твой гнеў, уцячэ ў далёкія краі: ці ў Ноўгарад Вялікі, ці на Дзвіну. Маскоўскае золата і ўсё багацце будзе ў тваіх руках, на патрэбу твайму войску. З мяне ж, раба твайго Алега Разанскага, хай твая моцць злітуецца, і я моцна ўстрашу Русь і князя Дзімітрыя. І яшчэ, цару, прашу цябе: мы абодва твае слугі, але была мне вялікая крыўда ад таго вялікага князя Дзімітрыя. Калі я прыгразіў яму тваім царскім імем, ён на тое ані не зважыў, ды яшчэ прыбраў да рук горад Каломну. Таму, цару, прашу цябе: знайдзі ўправу».

Выправіўшы з тым лістом пасланца да Мамаю, другога Алега адправіў да Альгерда, літоўскага князя, з такім лістом:

«Алег, князь Разанскі, вялікаму князю Літоўскаму Альгерду — добрую навіну. Ведаю, што даўно маеш намер выгнаць вялікага князя Маскоўскага Дзімітрыя і апанаваць зямлю Маскоўскую. Цяпер прыйшоў твой час, бо йдзе на яго цар Мамай. Давай далучымся да цара Мамаю: ведаю, што ён аддасць табе Маскву з іншымі гарадамі, а мне — Каломну, Уладзімер і Мурамль, якія мне належаць па праву. Я ўжо адправіў пасланца да Мамаю з вітаннем і дарами. Пашлі ж і ты ад свайго імя, напісаўшы грамату, як сам ведаеш».

Усцешаны, падзякаваў князь Альгерд разанскаму князю, а потым з вялікімі дарами адправіў да Мамаю ганца з такім пасланнем:

«Вялікі князь Альгерд Літоўскі — вялікаму цару Мамаю. Да тваёй міласці звяртаецца прысяжнік твой і вельмі цябе просіць. Даведаўся я, васпане, што хочаш пакараць слугу твайго, маскоўскага князя Дзімітрыя. Гэтага ў цябе і прашу, цару, бо вялікія крыўды чыніць ён твайму ўлусніку, разанскаму князю Алегу, ды і мне таксама. Абодва просім: няхай прыйдзе моц царства твайго на гэтыя межы, будзь нам суддзёй у тым, што цяпер мы ад маскоўскага князя Дзімітрыя».

Паслаўшы лісты, меркавалі разанскі і літоўскі князі, што князь Дзімітры ўцячэ, а мы спакойна сядзецьмем на яго княжанні, а Мамай задаволім дарами і ён, даўшы нам ярлык, альбо прывілей на княжанне, з мірам пакіне Рускую зямлю. Яны й самі не разумелі, што чынілі, не памятаючы, што ўсё ў руках Божых; а хто каму яму капае, той і сам у яе ўпадае.

Князь жа Дзімітры нічога не ведаў пра тую змову князёў на сябе. З удзячнасцю прыняў цар Мамай пасланцоў і дары. Прачытаўшы лісты і зразумеўшы, пра што гаворка, пачаставаў ён пасланцоў і адпусціў іх, а князям разанскаму і літоўскаму так адпісаў:

«Дзякую вам за дары і за тое, што напісалі мне пра вашу рускую Айчыну — аддам вам яе, адно мне прысягніце і сустрэньце са сваім войскам, дзе самі пажадаеце. Не патрабую вашага войска на падмогу: маю і сам такое вялікае, што мог бы захапіць старажытны Ерусалім і любое царства. Вы толькі стварайце князю Дзімітрыю сваім войскам пагрозу, а я трымацьму абарону. Мне, цару, годна біцца з роўным царом, а не з залежным ад мяне Дзімітрыем. Дастаткова і таго, што як цара мяне ўшануеце. Скажыце іншым вашым князям: іду да іх з мірам».

РАЗДЗЕЛ 3

Князь Дзімітры Іванавіч Маскоўскі моліцца і трымае раду з мітрапалітам і князямі наконт Мамаю; даведаўшыся пра змову князёў Алега і Альгерда і пра задуму Мамаю, збірае князёў сваіх, гетманаў і войскі

Вялікі князь Маскоўскі Дзімітры, даведаўшыся, што, як даўней Батый, ідзе на яго Мамай, разгневаўся і занепакоіўся. Укленчыўшы перад хрэсным абразом, што вісеў над галавой, маліўся з плачам, каб Госпад Бог прабачыў яму грахі і выбавіў Рускую зямлю ад бязбожнага Мамаю. Памаліўшыся, паслаў як хутчэй па брата свайго Уладзімера Андрэвіча ў Баравіцу і па ўсіх князёў сваіх і ваяводаў. Калі ж прыехалі брат Уладзімер і ўсе князі і ваяводы ў Маскву, князь Дзімітры разам з братам сваім Уладзімерам пайшоў да найсвяцейшага мітрапаліта Кіпрыяна паведаміць, што «ідзе на нас бязбожны Мамай».

«Чым, васпане, выклікаў ты ягоны гнеў, чаго не даў?» — спытаў мітрапаліт.

«Даў яму ўсё згодна з рашэннем айцоў нашых, і нават больш», — адказаў Дзімітры.

«Пашлі яму дары і дарамі супакой гнеў ягоны, каб гэты бязбожник не спустошыў нашай зямлі, — параіў мітрапаліт. — Калі ж не захоча, сам Бог яго спыніць, як зрабіў тое святы Васіль Вялікі: паслаў Юльяну дары, а калі той не прыняў, сам Госпад Бог забіў яго з дапамогай пакутніка Меркулія».

Выслухаўшы мітрапаліта, паслаў князь Дзімітры з вялікай колькасцю золата і срэбра свайго мудрага выбарнага Захарыю Тушышына, прыдаўшы яму двух перакладчыкаў.

Прыбыўшы ў Разань і даведаўшыся, што Алег Разанскі і Альгерд Літоўскі, змовіўшыся на князя Дзімітрыя, прысталі да Мамаю, адразу адправіў Захарыя князю свайму Дзімітрыю тайнае пасланне. Выслухаўшы пасланне, дужа ўгнавіўся князь Дзімітры і, устрывожаны, маліўся Госпаду Богу і прасіў, каб сам Усявышні папомсціў за бязвіннага. Памаліўшыся, зноў пайшоў з братам да мітрапаліта, абвяшчаючы яму пра змову князя Алега Разанскага і Альгерда Літоўскага і, плачучы, мовіў: «Зграшыў я перад Богам, але перад імі ні ў чым я не вінаваты: нічога не бяру чужога, сваім княжаннем здавольваюся».

«Дарэмна і несправядліва ўчыненая на цябе змова, — сказаў мітрапаліт. — Але не трывожся, на Бога ў сваёй невінаватасці спадзявайся».

Тады князь Дзімітры, даверыўшы Богу свой клопат, параіўся з князямі і ваяводамі, а потым паслаў на ахову ад Мамаю сваіх моцных ваяроў: Радзівона Ржэўскага, Якава Андрэвіча Валасатага, Васіля Тупіна і іншых рыцараў. І загадаў ім несці пільную службу і, робячы вылазкі ў Арду, здабыць языка, каб даведацца праўды пра намеры Мамаю. Сам жа князь Дзімітры Іванавіч разаслаў з сваёй граматай ганцоў па ўсёй Рускай зямлі, каб усе нападзены былі на Успенне Найсвяцейшай Багародзіцы ў Каломне для вайны з Мамаем і татарами. А паколькі ад вартавых не было яшчэ вестак, адправіў Дзімітры Іванавіч на вывед яшчэ і Клімента Паляніна з Іванам Свесланікам, загадаўшы вяртацца як найхутчэй. Едучы, стрэлі яны Васіля Тупіна, які веў языка. Той язык мовіў князю Дзімітрыю, што Мамай ідзе на Русь, на Дзімітрыя, і што Алег, князь Разанскі, змовіўшыся з Альгердам Літоўскім, хаця і далучыўся да Мамаю, але не спяшаецца — чакае восені.

Атрымаўшы тую вестку, суцешыўся ў Богу князь Дзімітры і мовіў брату і ўсім князям з ваяводамі, пацяшаючы іх: «Мы — гняздо вялікага князя Кіеўскага Уладзімера, які вывеў нас з цемры бязбожнасці і прасвятліў праўдзівай верай у існага Бога! Возьмем жа з яго прыклад! Будзем біцца да смерці з паганымі татарами за сапраўдную веру святую! Госпад наша падмога. Не боймася таго, што можа прычыніць нам чалавек! Нават калі хтосьці з нас прыме смерць за веру — са святымі пакутнікамі атрымае вянец у небе».

«Стрыечны браце і ўсе князі! Гэта сапраўды так, што, паміраючы за сапраўдную веру, прымеце ад Бога вечную ўзнагароду. Мы ўсе гатовыя да вайны з татарами і гатовыя скласці галовы за святую веру», — мовіў князь Уладзімер Андрэвіч.

Дужа ўсцешаны быў князь Дзімітры Іванавіч, пачуўшы, што ўсе з адвагай гатовы да вайны. Па яго загадзе рушыла ўсё тое мноства вояў і прыйшло да князя Дзімітрыя на Успенне Найсвяцейшай Багародзіцы, кажучы: «Дазволь нам, Госпадзе, здзейсніць гэтую справу за тваё імя святое!» З'явіліся таксама князі белаазерскія з велізарным войскам, якое да іх далучылася: князь Фёдар Сямёнавіч, князь Сямён Міхайлавіч, князь Андрэй Скімскі, князь Глеб Каргапальскі і Цындоўскі. Таксама прыйшлі са сваімі сіламі князі Яраслаўскія: князь Андрэй Яраслаўскі, князь Раман Праюржскі і князь Леў Курбскі, князь Дзімітры Растоўскі і іншыя князі. А сабралася тое вялікае войска ў слаўным горадзе Маскве.

РАЗДЗЕЛ 4

*Князь Дзімітры прымае ў манастыры Жыватворнае
Тройцы блаславенне ад святога Сергія і прароцтва пра
перамогу над татарамі*

Разам з братам сваім Уладзімерам Андрэевічам і ўсімі найслаўнейшымі рускімі князямі адправіўся вялікі князь Дзімітры Іванавіч у манастыр Жыватворнай Тройцы да найпадобнага айца Сергія, дзе прыняў ад святога блаславенне.

І прасіў найпадобны Сергій князя адстаяць святую літургію, бо быў дзень нядзельны, 18 жніўня. Па сканчэнні літургіі прасіў айцец Сергій князя Дзімітрыя з ім паабедаць, але князь адмаўляўся, бо прыйшла вестка, што пагане ўжо набліжаюцца. «Абед спрычыніцца да твайго поспеху. Яшчэ не падрыхтаваны табе вянец, бо многім рыхтуюцца вянцы пакутнікаў», — мовіў старац. Паслухаўшыся, адведаў князь Дзімітры хлеба, а святы Сергій загадаў тым часам асвяціць вадку мошчамі святых пакутнікаў Фрола і Лаўра — у той дзень было памінанне тых святых пакутнікаў. Потым, устаўшы ад трапезы, акрапіў найпадобны Сергій князя і ўсё яго воінства і пазначыў вялікага князя крыжам Хрыстовым — знакам на чале, і мовіў: «Няхай дапаможа табе Госпад супраць ворагаў». Затым сказаў яму пакрыёма: «Ты пераможаш ворагаў сваіх, якія шкодзяць твайму панаванню».

Падзякаваўшы найпадобнаму за блаславенне, мовіў князь: «Дай мне, ойча, двух вояў з твайго манаскага палка — Перасвета і брата твайго Аслабля, — тады і ты нам дапаможаш». І загадаў найпадобны Сергій тым існым рыцарам рыхтавацца, наказавшы замест шалома мець на галаве манаскую шапку з крыжам; і адпусціў іх з князем, мовячы: «Прыміце ж выпрабаванне, годныя воі Хрыстовы!» А яшчэ пажадаў вялікаму князю і ўсім, хто быў з ім, міру і блаславіў.

Радасны, вярнуўся вялікі князь Дзімітры ў Маскву і пераказаў найсвяцейшаму мітрапаліту, як што дзеецца. І загадаў мітрапаліт князю Дзімітрыю трымаць пад сакрэтам сказанае найпадобным Сергіем. І не абмовіўся князь нікому.

РАЗДЗЕЛ 5

*Пра выправу і выхад князя Дзімітрыя з Масквы на вайну з
татарскім царом Мамаем*

Калі надышоў дваццаць сёмы дзень жніўня, памяць найпадобнага Пімена, вырашыў вялікі князь Дзімітры рушыць на бязбожнага Мамаю. Найперш пайшоў ён у саборную царкву Найсвяцейшай Багародзіцы і, стаўшы перад абразом Хрыстовым, маліўся, склаўшы рукі на грудзях, просячы Хрыста Збаўцу, каб не памятаў грахоў ягоных, каб пакараў тых, што крыўдзяць яго і змагаюцца з ім, і спаслаў перамогу над варварамі, што паўсталі на хрысціянаў. Затым стаў перад абразом Найсвяцейшай Багародзіцы, пісаным святым Лукой, і маліўся, просячы, каб Найсвяцейшая Багародзіца, як беззаганная заступніца хрысціянаў, упрасіла Сына свайго і Бога, не дала апаганіць сваіх святых храмаў і не губіла хрысціянаў, а спаслала ім перамогу над паганамі. Адтуль пайшоў на магілу святога чудатворцы Пятра, мітрапаліта Кіеўскага. Маліўся і да яго, каб упрасіў архірэя — Хрыста Збаўцу — захаваць сваіх бяскрыўдных авечак і прагнаў ды загубіў ваўкоў — бязбожных варвараў, якія хочуць праглынуць авечак ягоных.

Па малітвах пакланіўся вялікі князь мітрапаліту. Мітрапаліт блаславіў князя, даў яму знак перамогі — святы крыж — і адпусціў. І адправіў мітрапаліт святароў з клерам да Фролаўскай, Канстанцінаўскай і Нікольскай брамаў са святымі крыжамі і чудатворнымі абразамі, каб усіх вояў блаславілі на вайну. Вялікі ж князь Дзімітры пайшоў яшчэ і ў царкву святога арханёла Міхаіла, дзе пахаваныя князі. Памаліўшыся там перад абразом святога арханёла Міхаіла, надзейнага памочніка вояў, падышоў ён да княжацкіх магіл і мовіў: «Прабацькі нашыя, абаронцы сапраўднай праваслаўнай веры, калі маеце ласку ў Бога, маліцеся за нас, нашчадкаў вашых, каб спаслаў нам Бог перамогу над паганамі!»

Па малебне выйшлі з царквы. Княгіня Еўдакія, жонка князя Уладзімера і шмат іншых княгіняў у слязах праводзілі сваіх князёў. Князь жа Дзімітры стрымаў слязу, кажучы сваёй княгіні: «Жанчына, не плач: калі Бог з намі, хто ж супраць нас?»

Развітаўшыся так, асядлаў свайго выборнага каня, а за ім і ўсе князі паляцелі з Масквы, як белыя саколы, стройным войскам. Асобным строем паехалі таксама са сваімі палкамі і князі белаазерскія. Вялікі князь Дзімітры брата свайго адправіў

па дарозе на Брашава, бо ўсё войска на адной дарозе не змяшчалася, а сам пайшоў на Кацёл. Княгіня ж з нявесткай і іншымі княгінямі, узышоўшы на залатаверхі княжацкі церам, глядзелі на іхні строй і маліліся, просячы ў Бога дапамогі свайму князю супраць татараў, каб двух сыноў вялікага князя Дзімітрыя — Васіля і Юрыя — не пакінуў Бог сіротамі.

Вялікі князь Дзімітры ўзяў з сабою дзесяцёх мужоў-сарачынаў, каб глядзелі, што будзе дзеецца, і потым распавялі ў далёкіх землях. І рушыў вялікі князь Дзімітры, а з ім і ўсе князі рускія, з вялікім войскам — аж стук стукае, гром грывіць пасля ранішняе заранкі ад іхняга ездз; спяшаюцца з радасцю, як віно піць. Князь Уладзімер Андрэевіч пераправіўся цераз Маскву-раку на Красным перавозе ў Баравіцы. Вялікі князь Дзімітры прыйшоў у жнівеньскую суботу, на памяць святога Майсея Мурына, у Каломну. Тут жа, на рацэ Северскай, спаткаўся ён з многімі ваяводамі і іх войскамі. Ля гарадской вежы стрэў яго архіепіскап з духавенствам і крыжамі і блаславіў вялікага князя і ўсіх, хто з ім. Назаўтра, у нядзелю, загадаў вялікі князь усім ваяводам ехаць з войскамі ў поле пад Дзевіч. І стала на каломенскіх палях такое вялікае войска, што нельга было ахапіць яго вокам. І паставіў вялікі князь ваяводаў над палкамі, у свой полк узяўшы белаазерскіх ваяводаў. Па правай руцэ паставіў брата свайго, князя Уладзімера Андрэевіча, далучыўшы да яго князёў яраслаўскіх; а па левай руцэ паставіў князя Глеба Бранскага. Пярэдні полк — Дзімітры Усевалаж. Каломенскі полк — Мікула Васілевіч. Уладзімерскі ваявода — юр'еўскі Цімафей Валуевіч. Кастрамскі ваявода — Іван Радзівонавіч Кувашыя. Пераяслаўскі ваявода — Андрэй Саркізавіч. А ў князя Уладзімера ваяводамі былі: Даніла Вялевут, Канстанцін Конанавіч, князь Фёдар Ялецкі, князь Юры Мяшчэрскі, князь Андрэй Мурамскі.

РАЗДЗЕЛ 6

Пра зсылку лазутчыкаў князем Дзімітрыем; пра неспакой Алега Разанскага і Альгерда Літоўскага, звязаны з паходам князя Дзімітрыя на вайну і пра з'яўленне на дапамогу князю Дзімітрыю князёў Альгердавічаў

Сабраўшы войска, загадаў вялікі князь перапраўляцца цераз Аку-раку, моцна ўсім наказаўшы, каб, ідучы праз Разанскую

зямлю, нічога й на волас не парушылі. Таксама і сам, прыняўшы блаславенне ад архіепіскапа Каломенскага, пераправіўся цераз раку Аку. Адтуль выслаў лазутчыкаў на тры бакі, каб разведалі татарскія вартавыя пасты: Сямёна Меліка, Ігнага Крэня, Фаму Ціну, Пятра Юрскага, Карпа Алексіна, Пятра Чырыкава і многіх іншых разведчыкаў, за якімі паспяшаліся і сам князь вялікі Дзімітры з братам.

Даведаўшыся, што вялікі князь маскоўскі Дзімітры з вялікім войскам ідзе на Мамаю, спужаўся Алег, разанскі князь, і пачаў пераходзіць з месца ў месца. Хацеў ён паслаць вестку літоўскаму князю Альгерду, ды не змог, бо дарога была занятая: «Адкуль у князя Дзімітрыя падмога і смеласць паўстаць на Мамаю і нас, двух князёў?» — дзівіўся Алег. Баяры ж ягоныя казалі, што яшчэ восем дзён таму чулі, што манах з Дзімітрыевай зямлі па імені Сергій, маючы дар прароцтва, узброіў Дзімітрыя і даў яму ў падмогу двух манахаў. «Чаму ж вы раней мне пра тое не казалі? — спытаў Алег. — Пайшоў бы і я да Мамаю, злашчаснага цара, прасіць, каб не чыніў нічога благага. Гора мне, што розуму збыўся! І Альгерд, мудрэйшы за мяне, таксама не зразумеў прышлых справаў. Цяпер мы абодва паплацімся за сваю неразважнасць. Баючыся даверыцца вялікаму князю і далучыўшыся да Мамаю, буду я ганіцелем праваслаўнае веры і братаў сваіх; як Святаполка, жыўцом праглыне мяне зямля. Малітва Сергія-прарока дапаможа князю Дзімітрыю. Зраблю так: каму Бог дапаможа, таму і прысягну».

Тым часам Альгерд, сабраўшы вялікае мноства літвы, варагаў і жмудзі, рушыў на падмогу Мамаю. Дайшоўшы да Адуева, даведаўся ён, што вялікі князь Дзімітры ідзе на Мамаю з вялікім войскам і што Алег, князь разанскі, збаяўся вялікага князя. Стаўшы пад Адуевам, так ён разважыў: «Ашукаўся я, чужога розуму слухаючы. Ніколі не вучылі Літву разанскія князі. Цяпер вось разанскі князь Алег і мяне збіў з тропу, і сам згінуў. Будзьма тут, пакуль не пачуем пра перамогу маскоўскага князя».

Тады ж Альгердавы сыны — Андрэй, князь Полацкі, і Дзімітры, князь Бранскі, — ахрышчаныя мачыхай, княгіняй Ганнай, у праваслаўную веру (за што ненавідзеў іх бацька-язычнік Альгерд, але любіў Бог), дачуліся, што чыніць бязбожны Мамай немалы клопат вялікаму князю маскоўскаму і ўсяму праваслаўнаму хрысціянству, і ўстрывожыліся. Паслаў князь Андрэй брата свайму меншаму Дзімітрыю ліст, напісаўшы: «Ведаю, браце, што бацька наш Альгерд адварнуўся ад нас, бо мы прынялі праваслаўную веру, але Бог нас прызнаў. Не шкадуйма

ж сіл, каб да смерці бараніць святую веру. Хадзем — на ўспамогу князю маскоўскаму Дзімітрыю і ўсяму хрысціянству — на паганага цара Мамаю».

Прачытаўшы ліст ад брата, усцешыўся князь Дзімітры і мовіў, плачучы: «Дай нам, Госпадзе, учыніць угодную табе справу!» А пасланцу мовіў: «Скажы брату: гатовы йсці за табой з усім войскам, якое маю. (Бо войскі іхнія стаялі, гатовыя выступіць на дунайскіх тагараў.) Трэба йсці нам на Север, да Дону, да князя Дзімітрыя, а бацька наш пра тое не даведаецца».

Неўзабаве абодва князі, браты Альгердавічы, сустрэліся на Северы і, абняўшыся, радасна прывіталіся, як Іосіф з Веніямінам. Адтуль з пашыхтаваным войскам дайшлі яны на Дон. Усцешаныя іх з'ўленнем, узнеслі вялікі князь маскоўскі Дзімітры з братам хвалу Госпаду Богу і, прыняўшы іх з удзячнасцю і пашанай, адарылі вялікімі дарамі. «Не дзеля мяне прыйшлі вы сюды, але Госпад Бог, любячы, паслаў вас на ўспамогу хрысціянству ў бітве з паганамі. Як Аўраам дапамог Лоту, так і вы нам. А праз вас ды ўспаможа нам Бог», — мовіў Дзімітры.

Затым паслаў вялікі князь ганца ў Маскву, да мітрапаліта, з весткай, што Альгердавічы, пакінуўшы бацьку свайго, прыйшлі яму на дапамогу. Усцешаны, з плачам узнёс мітрапаліт хвалу Госпаду Богу і загадаў дзень і ноч маліцца па цэрквах, і асабліва ў Сергіевым манастыры, за вялікага князя. А княгіня Дзімітрыева, Еўдакія, пастаянна ходзячы ў царкву, раздавала ўсялякую міласціну.

РАЗДЗЕЛ 7

Пра ўзяцце ў Мамаю «языка» княжымі лазутчыкамі; пра раду Дзімітрыя з князямі і прыгатаванне войска з абодвух бакоў; пра ўмацаванне войска князем Дзімітрыем і малітву апошняга

Затым, верасня месяца пятага дня, прыйшоў вялікі князь у месца, званае Беразуй, за дзве або тры мілі ад Дона. З'явіліся туды і два яго лазутчыкі — Пётр Гоцкі і Карп Алексін, вядучы важнага «языка» з ліку вяльможжаў цара Мамаю. Ад «языка» даведаліся, што Мамай знаходзіцца ў Кузьміне, чакае да сябе князёў — Алега Разанскага і Альгерда Літоўскага; «а твайго з'яўлення і стрэчы з табой не чакае. Алег напісаў яму, што праз

тры дні будзе на Доне». Спытаў у яго вялікі князь пра Мамаева моц, а «язык» адказаў, што ніхто не палічыць той моцы — настолькі яна вялікая. І радзіўся вялікі князь з братам і літоўскімі князямі: ці то пераправіцца за Дон, ці застацца на месцы.

«Калі сёння загадаем войску пераправіцца за Дон, ніхто ўжо не зможа павярнуць назад. А велічынёй паганскага войска не пераймаймся: Богу любая не моц чалавечая, а праўда, — мовілі Альгердавічы. — Яраслаў, пераправіўшыся за раку, перамог Святаполка; таксама і прадзед твой, Аляксандр Неўскі, пераправіўшыся за раку, перамог нямецкага караля. Ты, заклікаючы Бога ў падмогу, рабі тое ж. А калі й загінем — ад Бога прымем узнагароду, тым умацоўвай і войска сваё. Не бойся, маеш шмат годных рыцараў».

Тады загадаў вялікі князь войску пераправіцца за Дон. Тым часам пачалі з'яўляцца лазутчыкі з весткамі, што татары ўжо блізка. І пачалі збірацца ў зграі, выночы несупынна, ваўкі; крычучы і чакаючы бітвы, — галкі і арлы з вусця Дона; брэшучы, — лісіцы і, пільнуючы крыві і трупаў, — іншыя звыры.

Ведаючы пра набліжэнне ворага, старэйшыя рускія воідаваліся, а малодшыя і астатнія, гледзячы смерці ў вочы, журыліся; старэйшыя ўмацоўвалі іх перад заўчаснаю смерцю, абяцаючы вечнае жыццё і вянцы нябесныя, якія прадказаў ім найпадобны Сергій.

А шостаі гадзіне на дзень з'явіўся з дружынай Сямён Мелік — сціглі іх татары да самых рускіх палкоў, якія прагналі іх прэч.

Бачачы вялікае мноства рускіх палкоў, данеслі татары цару Мамаю, што, апалчыўшыся, стаяць рускія князі на Доне. «Перамога будзе мая, бо калі не паб'ю іх, як жа вярнуся ў сваю зямлю?!» — усклікнуў Мамай у гневе і загадаў войску рыхтавацца да бітвы.

А Мелік паведаміў вялікаму князю, што за ноч татары дайшлі да Гусінага Броду і заўтра з'явіцца на Няпрадзве. «А ты, вялікі княжа, рыхтуй войска сёння, каб не апырэдзілі нас паганцы». Потым вялікі князь Дзімітры Іванавіч з братам, князем Уладзімерам Андрэвічам, і з літоўскімі князямі Андрэем і Дзімітрыем Альгердавічамі шэсць гадзін рыхтавалі і шыхтавалі палкі. З Літоўскай зямлі найбольш стройна і хораша пашыхтаваў сваіх вояў Дзімітры Баброк, родам з Валынскай зямлі. Вялікі князь, узышоўшы разам з братам, з Альгердавічамі й іншымі князямі на ўзвышак, агледзеў харугвы хрысціянскага войска, і ўбачыў ён, што ўсё тое войска — пры зброі ды ў шаломах, што зылі

золатам, — належным чынам пашыхтаванае, і ўбачыў, што ўсе тыя рыцары гатовыя да бітвы і моляцца Богу аб перамозе над ворагам. Здзівіўся і ўсцешыўся князь. Здзівіліся і літоўскія князі, мовіўшы: «Гэтае войска роўнае войску цара македонскага! Яно такое вялікае, што даўней такога і не бывала!»

Укленчыў вялікі князь перад абразом Хрыстовым, намаляваным на чорнай харугве вялікага палка, і пачаў маліцца, мовячы: «Госпадзе, Валадару, глянь на нас, рабоў тваіх, крывёю Тваёю збаўленых! Адварні аблічча Сваё ад паганых варвараў і спашлі нам перамогу над імі, малітвамі Найсвяцейшай Багародзіцы і свяціцеля рускага Пятра!»

Па малітве асядлаў Дзімітры каня і пачаў аб'язджаць з князямі палкі, кажучы кожнаму асобна: «Браты мае любыя, сыны хрысціянскія! Надышоў час вашага подзвігу. Мацуйцеся! Цвёрда трымайцеся перад ворагам, які ўжо блізка — на рацэ Няпрадзе! Госпад магутны, у бітве Госпад абаронца наш, Бог Якова! Спадзявайцеся на Бога! Мір вам Ягоны на заўтра!»

Мовіўшы так, адправіў Дзімітры брата свайго Уладзімера ўверх па Доне ў дуброву, каб схаваў там свой полк. Даў яму годных рыцараў з прыдворных, а таксама адправіў з ім вопытнага ваяводу Дзімітрыя Валынскага. Было тое ў ноч на Раство Найсвяцейшай Багародзіцы; і была тая ноч светлая і цёплая.

РАЗДЗЕЛ 8

Пра пачутыя прыкметы і візію, па якіх прадказалі князю Дзімітрыю перамогу над Мамаем, і пра малітву вялікага князя

Узяўшы толькі вялікага князя, выехаў з ім Дзімітры Валынскі ўначы ў поле Кулікова і мовіў: «Спраўджу сваю прыкмету». Спыніўся ён на роўнай алегласці ад абодвух войскаў, рускага і татарскага, і пачаў прыслухоўвацца, павярнуўшыся ў бок татарскага палка. Пачуў ён вялікі грукат, як на пачатку торжышча альбо пры будове горада. Ззаду ваўкі завывалі страшна, па правай рuce закаркалі вораны, усчалася жудасць і вялікі крык птушыны: гурмамі паляцелі вораны проці цячэння ракі Няпрадвы, а гусі і лебедзі, лапачучы крыламі, склікалі незвычайную буру.

«Адчуваю, браце, што вялікая бура падымаецца», — мовіў вялікі князь Валынцу.

«Яе і клічу, вялікі княжа!» — адказаў той.

Зноў павярнуўся князь у бок рускага палка. «Што чуваць?» — спытаў Валынец. «Што чуваць? — перапытаў князь. — Нічога не чуваць, адно бачу мноства вогненных звяроў, якія збіраюцца». — «Агні — добры знак, — мовіў Валынец. — Прызывай Бога з верай». І дадаў: «Ёсць яшчэ прыкмета». Скочыўшы з каня, прыпаў Валынец да зямлі, прыклаўшы правае вуха, і, праляжаўшы нямала, падняўся, зажураны. «Што такое, браце?» — спытаў вялікі князь. Той жа не хацеў казаць, але, змушаны, мовіў: «Адно нясе табе карысць, а другое — жалобу. Чуў я, як плакала зямля ў два галасы: з аднаго боку, нібы якая жанчына горка аплаквала паганскім голасам сыноў сваіх, а з другога боку, нібы якая панна, нібы жалейка жалосным плачным голасам галасіла. З таго мяркую, што з Божай моцай і з дапамогай святых пакутнікаў Барыса і Глеба пераможаш паганаў, але шмат будзе палеглых у хрысціянскім войску».

Заплакаў вялікі князь і мовіў: «Няхай прыйдуць перамогі Гасподнія!» — «Не кажы пра тое нікому, нават брату, — мовіў яму Валынец. — На світанні загадай сядлаць коней, маючы надзею на непераможную зброю — ласку Божую, святых яго і крыж».

Тае ж начы адзін новапасвечаны рыцар па імені Фама Кацэй, якога вялікі князь за адвагу прызначыў камандзірам вартавога паста ў Міхайлаве, несучы пільную варту ад паганаў, убачыў у вышыні аблокаў: нібы якія воі з Усходу, з'явіліся хутка з паўднёвага боку, трымаючы ў руках свечкі і вострыя мячы, два светлыя юнакі — былі гэта пакутнікі Барыс і Глеб — і мовілі ўсходнім паганскім ваяводам: «Хто вам дазволіў нішчыць нашу Айчыну, дадзеную нам Госпадам?» І пачалі юнакі сячы іх мячамі, і ніхто не ацалеў. Назаўтра расказаў Фама пра тую візію самому князю. Князь жа забараніў казаць будзь-каму пра тое, а сам, узняўшы рукі і вочы да неба, з плачам пачаў маліцца: «Госпадзе, малітвамі святых пакутнікаў Барыса і Глеба дапамажы мне, як Майсею супраць Амаліка, як Яраславу супраць Святаполка і як прадзеду майму, Аляксандру, супраць нямецкага караля, які гразіў разбурыць ягоную Айчыну! Памажы нам, хрысціянам, рабам тваім нягодным, што зневажаюць цябе!»

Так памаліўшыся, паехаў вялікі князь да палкоў.

РАЗДЗЕЛ 9

*Пра замену князя Дзімітрыя Міхайлам, пра ліст ад
святога Сергія, пра князева жаданне вайны і пра выезд
Перасвета-манаха на двубой з татарынам*

У свята Раства Найсвяцейшай Багародзіцы а трэцяй гадзіне на дзень пачалі трубіць у абодвух войсках на бітву. Рускія сурмы грымелі, а татарскія як анямелі. Яшчэ не зышліся войскі, бо вісела імгла, калі вялікі князь Дзімітры, ездзячы на сваім выборным кані, пацяшаў войска сваё, кажучы з плачам: «Не жахайцеся! За святую Царкву, за веру хрысціянскую і за любую Айчыну галоў сваіх класці не шкадуйце!»

Так узмацніўшы іх духам, пад'ехаў Дзімітры да сваёй чорнай харугвы і, скочыўшы з каня, скінуў царскія шаты. Змяніўшы каня, апрануў ён іншыя шаты, а свае ўсклаў на любага яму Міхайла Брэніна, якому аддаў і свайго каня; і загадаў рыцару трымаць над Міхайлам сваю харугву, пад якой той і быў забіты замест князя. А сам вялікі князь, выняўшы з-за пазухі крыж з кавалачкам Жыватворнага Дрэва, мовіў: «У табе, Крыжу святы, апошняя мая надзея. Як дапамог Канстанціну перамагчы ворагаў хрысціянскіх, так і нам дапамажы перамагчы паганага Мамаю і ўсю моц ягоную!»

У гэты час прыйшло пасланне ад найпадобнага Сергія: «Вялікаму князю Дзімітрыю Іванавічу і ўсім князям рускім і ўсяму праваслаўнаму воінству супакой і блаславенне!» Перадаў таксама пасланец вялікаму князю ад ігумена Сергія хлеб Найсвяцейшай Багародзіцы.

Усцешаныя тым пасланнем, усе адважыліся на бітву. А вялікі князь, пацалаваўшы пасланца, узяў святы хлеб і мовіў: «О вялікае імя Найсвяцейшае Тройцы! Найсвяцейшая Багародзіца, дапамажы нам супраць ворагаў малітвамі найпадобнага Сергія і ўратуй нас!» Схапіўшы дзіду і жалезную булаву, хацеў ужо першым кінуцца на паганаў, але стрымалі яго асілкі рускія, кажучы: «Ты павінен не біцца наперадзе, а стаяць на аддаленні, назіраючы за бітвай, палком, і зважаць, дзе паказацца. Калі ты раптам загінеш, што ж з намі будзе? Мы гатовы класці галовы свае, а ты будзеш чыніць памяць па нас і ўпішаш імёны нашыя на памяць наступным стагоддзям».

Заплакаўшы, мовіў князь: «У зямной пашане ўшанаваны я вышэй за ўсіх вас. Няхай жа першым між вас складу галаву і

першы між вас прыму вянец Хрыстовы! Дабро ад Госпада зведаў, благога не пацярплю!»

Затым пачалі сыходзіцца з татарамі пярэднія палкі. Першы полк ачалылі Дзімітры Усевалаж і Уладзімер, брат вялікага князя. Па правай руцэ ішоў Мікула Васілевіч з каломенцамі і з іншымі князямі.

А паганья татары йшлі па абедзве рукі, бо не было ім дзе расцягнуцца. Бязбожны цар Мамай узышоў з трыма сваімі князямі на ўзвышэнне, каб глядзець на кровапраліцце. Затым, як старажытны Галіяф, выехаў на двубой ад татарскага палка татарын па імені Чалябей. Агледзеўшы яго, мовіў Перасвет, Сергіеў манах з палка Уладзімера Усевалажа: «Гэты татарын шукае праціўніка для двубою. Я гатовы з ім біцца і прыняць вянец царства нябеснага». (Меў ён на сваім шаломе манаскую шапку з крыжам.) Затым сказаў Перасвет: «Прабачце мне і блаславіце! І вы, браты мае, прабачце і блаславіце, і маліцеся за мяне». — «Няхай Бог прабачыць табе і дапаможа малітвамі святога Сергія», — адказалі ўсе.

І вось сышліся Перасвет з Чалябеем, і абодва, пападаўшы з коней, сканалі.

РАЗДЗЕЛ 10

*Пра бітву князя Дзімітрыя і рускіх войскаў з войскамі
Мамаю, пра раненне князя Дзімітрыя і пра паражэнне
рускіх войскаў ад татараў, і пра слаўную затым перамогу
рускіх войскаў над татарамі, дзякуючы дапамозе брата
князя Дзімітрыя*

І ўсклікнулі рускія воі «З намі Бог!», а затым «Божа хрысціянскі, дапамажы нам супраць ворагаў!», а татары крыкнулі «О Госпад Магамет!», і сышоўшыся, пачалі лютую бітву. З абодвух бакоў льецца па акаваных сёдлах кроў асілкаў, коцяцца шаломы залатыя пад ногі конскія, за шаломамі — і галовы асілкаў; а татарскіх удвая больш падае на полі Куліковым, у цесным месцы паміж Донам і Мечай. Льюцца рэкі крывавай ад мноства палеглых, шаблі бліскаюць, як бліскавіцы, а дзіды, ламаючыся, як гром, трашчаць. Ад трэцяй гадзіны аж да шостай біліся. За тры гадзіны палегла безліч разумных Божых стварэнняў. З шостай гадзіны пачалі татары браць верх, а

хрысціяне знемагалі: шмат адважных рускіх асілкаў, і вельмі маладых, палегла. Многа сыноў рускіх капытамі татарскіх коней раздушана, а сам вялікі князь Дзімітры паранены; павісшы на кані, змушаны быў пакінуць поле бітвы. Адзін пэўны сведка з палка Уладзімера Андрэевіча расказаў, што а шостаі гадзіне бачыў над князем расчыненае неба, адкуль, нізка навісаючы, выйшла воблака, як ранішняя заранка. Тое воблака — поўнае рук чалавечых; кожная рука трымала зброю. Завіслі тыя рукі над галовамі хрысціянаў, баронячы іх, бо ўжо з усіх бакоў абступілі татары хрысціянаў.

Убачыўшы з дубровы, дзе быў у засадзе, што палегла дужа шмат хрысціянаў і татары перамагаюць, князь Уладзімер Андрэевіч, не могучы болей стрываць забойства сваіх праваслаўных братоў, сказаў Дзімітрыю Вальнскаму: «Што за карысць стаяць тут і надалей?! Нашы конча гінуць. Хадзем жа ім на дапамогу, нават калі самім давядзецца галовы скласці!»

«Бяда, бачу, вялікая, — мовіў Вальнскі, — але не час нам яшчэ рушыць, бо калі хто пачынае штосьці не ў час — шкоду прыносіць. Счакайма крыху, прызываючы Бога. А восьмай гадзіне будзе ласка Божая і дапамога хрысціянам».

Уладзімер пачаў маліцца, просячы ў Госпада Бога ласкі і дапамогі на няверных. А ў палку ягоным сыны рускія плакалі, гледзячы на вялікае мноства гінурых ад татараў братоў і сяброў сваіх; і рваліся на іх абарону, як да чашы віна, але Вальнец забараняў ім, кажучы: «Чакайце, будзе і ваш час!»

А восьмай гадзіне падзьмуў ззаду паўдзённы вецер. Тады крыкнуў Вальнец зычным голасам: «Княжа Уладзімер, надышоў час! — і ўсклікнуў: — Браты любя, пачынайце! Моц Божая нам дапамагае!»

Тады выскачылі з дубровы асілкі рускія і наляцелі на татараў, як сокалы на журавоў. Устрывожыліся татары, бачачы неспадзяванае мноства рускіх палкоў, і, крыкнуўшы, што русь хітрая — спачатку выставілі на нас маладзейшых, а цяпер пусцілі з засады самых волатаў-рыцараў, — пачалі адступаць. А рускія палкі з дапамогай святых пакутнікаў Барыса і Глеба гналіся за імі і секлі няверных. «Гора, гора табе, нягодны Мамаю!» — крычалі, уцякаючы, татары.

Рускія, заклікаючы Бога, без ліку татараў забівалі, бо не маглі тыя ад русі ўцячы, бо коні іхнія былі натамленыя. А Мамай, бачачы няўдачу, пачаў прызваць багоў сваіх: Перуна, Савата, Іраклія, Гурга і вялікага свайго памагатага Махмета. Не прычакаўшы падмогі, кінуўся ён ратаваць сваю галаву: гледзячы,

як свежыя рускія сілы сякуць татараў, уцёк з чатырма воямі. Рускія воі кінуліся ім наўздагон, але ж не дагналі, бо коні ў Мамай былі добрыя і не натамленыя. А безліч пабітых з дапамогай святых пакутнікаў Барыса і Глеба татараў, як тое й адкрылася ў візіі згаданаму Фаме Кацёю, засталіся ляжаць на берагах ракі Няпрадвы. Не многія ўцяклі з Мамаем.

РАЗДЗЕЛ 11

Пра знаходжанне параненага князя Дзімітрыя і пра вялікую радасць перамогі над татарамі

Перамогшы татараў, сабраліся рускія войскі кожнае пад сваю харугву. А князь Уладзімер Андрэевіч стаў пад чорнай харугвай, але не знайшоў побач сябе вялікага князя Дзімітрыя, толькі князёў Альгердавічаў. І загадаў трубіць у вялікую сурму ў радасць перамогі. Праз гадзіну, не дачакаўшыся брата, пачаў распываць па войску, ці хто бачыў ці чуў пра вялікага князя.

«Спадзяемся, што жывы, але, магчыма, моцна паранены», — мовілі князі літоўскія. «Я бачыў, як а пятай гадзіне ён моцна біўся з татарамі», — сказаў адзін. А другі дадаў: «Пасля гэтага бачыў я, як біўся ён з чатырма татарамі, якія моцна насядалі на яго». Потым малады навапольскі князь Стафан паведаміў Уладзімеру: «Да твайго прыходу, княжа, бачыў я, як князь ішоў з поля бітвы. Быў ён моцна паранены, але я не мог яму памагчы, бо за мной гналіся тры татарыны».

«То шукайма, браты! — мовіў князь Уладзімер. — Хто знойдзе брата майго, вялікага князя, жывога, той будзе ў нас у першай пашане!» Тады ўсе разышліся на пошукі. Адны знайшлі Міхайла Андрэевіча Брэніна, забітага ў адзёні вялікага князя, другія — князя Фёдара Сямёнавіча Белаазерскага і вырашылі, што гэта вялікі князь, бо быў на яго падобны. А двое — Фёдар Сабар і Рыгор Халапішчаў — кінуліся ў правы бок, да дубровы і, ад'ехаўшы крыху з поля бою, знайшлі параненага вялікага князя Дзімітрыя, які адпачываў у ценю бярозы. Скочыўшы з коней, пакланіліся яму, а Сабар кінуўся назад да войска і паведаміў князю Уладзімеру: «Вялікі князь Дзімітры Іванавіч жыве і царуе!»

Усцешаныя той навіной, ускочылі ўсе князі і ваяводы на коней і, даімчаўшы, кінуліся Дзімітрыю ў ногі і мовілі: «Радуйся,

даўні Яраславе! Радуйся, новы Аляксандру, свяціла зямлі Рускай, пераможца ворагаў!»

«Скажыце, браты, што дзеецца?» — ледзь вымавіў вялікі князь. «З ласкі Божай і Найсвяцейшай Багародзіцы і малітвамі святых пакутнікаў Барыса і Глеба, суайчыннікаў нашых, а таксама свяціцеля Пятра і ўзбрацеля нашага Сергія пераможаны ворагі нашыя, а мы цэлыя», — адказаў князь Уладзімер.

Усцешаны, мовіў вялікі князь: «Гэтым днём — стварыў яго Госпад Бог — узвесялімся і ўзвялічымся. Слава табе, Госпадзе Божа, і на Цябе спадзяюся навекі!»

РАЗДЗЕЛ 12

Пра блуканне князя Дзімітрыя між трупаў, пра лічбу палеглых і іх пахаванне, пра слаўны ўезд Дзімітрыя ў Маскву і пра пагібель Мамая і Алега, і пра ганьбу Альгерда, літоўскага князя

Затым, сеўшы на каня, паехаў вялікі князь Дзімітры на поле бою. Убачыў ён мноства палеглых рускіх, але паганых татараў забіта было ў чатыры разы больш. І сказаў князь Валынцу: «Праўдзівая твая прыкмета. Ты годны быць ваяводам заўсёды».

І паехаў вялікі князь з князямі па ўсім полі бою і даехаў да месца, дзе ляжалі, кінутыя адзін на аднаго, восем палеглых белаазерскіх князёў, а побач ляжаў і Мікула Васілевіч. Заплакаў над імі вялікі князь і мовіў: «Браты мае, князі і сыны рускія! Калі маеце ласку ў Бога, пацярпеўшы за веру Хрыстову, памаліцеся за нас!» Едучы далей, знайшоў свайго наперсніка — Міхайла Андрэвіча Брэніна, побач з ім — забітых вартавога Сямёна Меліка і Цімафея Валугевіча. Заплакаўшы, мовіў: «Любыя браты мае, хто можа памерці за пана свайго так, як любы слуга мой Брэнін, які паехаў у маім адзенні замест мяне і забіты насмерць?!» І яшчэ мовіў: «О дужы вартавы наш Мелік! Клапоцячыся пра нашу цэласць, злажыў ты за нас галаву сваю!» Паехаў далей, знайшоў манаха Перасвета, а побач з ім — вядомага асілка, або рыцара, Рыгора Капусціна. І сказаў сваім: «Паглядзіце, браты, на нашага пачынальніка бітвы, Перасвета, бо ён перамог роўнага сабе рыцара-татарына, пасля чаго ўсім давялося піць горкую чашу». Затым загадаў вялікі князь трубіць

у выборную сурму вайсковы збор. І сабраліся ўсе на трубленне, спяваючы песню перамогі.

І калі сабраліся войскі, вялікі князь, стаўшы, сказаў з радасцю: «Князі рускія, баяры выбітныя, ваяводы моцныя і сыны ўсяе Рускае зямлі! Вам належыць гэтак жа служыць і надалей, а мне — цешыцца з вашай службы. Як толькі прывядзе мяне Бог у маю сталіцу, усіх вас адару годнымі дарамаі. А цяпер пахавайце кожны сваіх, каб не былі хрысціянскія целы на пакорм звярам і птушкам».

І стаяў вялікі князь за Донам восем дзён, пакуль аддзялілі целы хрысціянаў ад няверных і пахавалі, а няверных пакінулі на пакорм звярам.

Затым сказаў вялікі князь: «Палічыце, колькі ў каго ваяводаў». — «Няма больш між нас сарака вялікіх маскоўскіх баяраў, дваццаці белаазерскіх князёў і трыццаці баяраў, пасаdnікаў наўгародскіх, і чатырох дзсяткаў серпухаўскіх баяраў, дваццаці пераяслаўскіх баярынаў, дваццаці пяці кастрамскіх баярынаў, трыццаці пяці ўладзімерскіх баярынаў, васьмі суздальскіх баярынаў, чатырох дзсяткаў мурамскіх баярынаў, трыццаці растоўскіх баярынаў, дваццаці пяці дзімітраўскіх баярынаў, шасцідзсяткі звянігарадскіх баярынаў, пятнаццаці угліцкіх баярынаў. А з усяго войска палегла траціна ад ста тысяч. Але злітаваўся Бог над Рускай зямлёй: засталася з дружыны сорак пяць тысяч войска», — адказаў Рыгор Аляксеевіч, маскоўскі баярын.

Уздыхнуўшы, мовіў Дзімітры: «Браты, князі, ваяводы, баяры і ўсе рыцары і маладыя сыны рускія, паміж Донам і Дняпром на полі Куліковым за зямлю Рускую і за веру хрысціянскую палеглыя! Прабачце нам, а вам няхай будзе вечная памяць і вянеч жыцця вечнага!»

Сказаўшы тое, са слаўнай перамогай пайшоў вялікі князь Дзімітры Іванавіч з ацалелымі князямі, з баярамі, з ваяводамі і з усім войскам у сваю сталіцу, у Маскву.

А бязбожны татарскі цар Мамай, уцёкшы з поля бою, прыбыў у горад над морам, у Кафу, дзе жыў, стаўшы сваё імя, але, апазнаны, быў забіты генуэзцам. Дрэнна скончыў сваё жыццё.

Даведаўшыся, што вялікі князь Дзімітры перамог Мамая, вярнуўся Альгерд, літоўскі князь, назад. Таксама і Алег, разанскі князь, займеўшы вялікі клопат, дрэнна скончыў жыццё: абярнулася хвароба ягоная яму ж на галаву, і ўпаў ён у яму, якую сам выкапаў.

ИСТОРИЯ О АТЫЛИ, КОРОЛИ УГОРЬСКОМЪ

ГЛАВА I

^{|173|} Кгды перед давными часы гуннове, або, як их нине посполите зовуть, угрове, из своими княжаты Белем, Кэвом и Кадыком¹ положилися были обозом надь рекою Тисою, тогды в тот часъ въ Паньнонеи, то есть в том краю, который теперь угорскимъ зовемо, мешкали розные народы; а украиные местца, для наездовъ неприятелей^a сторожу держечы и до обороны готовъ будучы, держаль с тое стороны Дуная некий Матэрнус, албо якъ его некоторые зовуть, ^bМатрынусъ². Тот не толко тые краины, которые тепер Угорскою землею зовемы, але теж и Далмацыю, обою Сэрбьскую землю, Ахаю, Трацыю и Мацэдолию³ у своей владности мель. А такъ, коли ему его люд дал справу, иж великое множество гунновъ, або угров, в земли его великою моцю над рекою Тисою обозомъ ся положило, умыслил просити о помочъ Дэтрыка⁴, который на тот часъ немалую часть Немецкое земли⁵ под своею владности мель. Поневаж самъ обавялся давать отпор такъ великому множству неприятел, тот тогды, зобравшы борздо зо всихъ пограничныхъ народовъ великое войско, яко бы до угашенья всимъ догорающее пожого, прытягнувши до Угорское земли, положился недалеко от Дуная къ полудневой стороне, на том местцу, которое теперъ Лязгалемъ⁶ зовуть. От того местца недалеко было место, которое звано Потэнцыяна, межы тымъ преречонымъ полемъ а местомъ Тэтэс⁷, которое на берегу тое ж реки лежало, годно вечное паметки для особного местца и иныхъ пожитковъ. Там кгды Матэрнусъ мешкал а войско до даваня отпору так наглому неприятелю поготову мель, ехал до него Дэтрыкъ, абы з нимъ порадил, якъ бы в тои ^{|174|} мере поступовать мели, а ижбы межы собою постановили: если бы было лепей, перепровадившыся через Дунай, на угры въ обозе

^a Confer O.: *barbarorum* [варвараў; неприяцеляў].

^b Confer O. прапушчана: *praefectus* [прэфект, намеснік правінцы].

неготовые ударыть, чыли найти иньшую дорогу, которая бы их пожыть, або пакъ яким бы способом з неприятелемъ таким несподеваным а незнаемым битву сточыть мели. Што скоро шпекгове угром ознакомили, кгды ся оная их рада должей, нижли прыстояло межы гэтманы, проволокла. Зоставившы у войску для броненя жонь и всих речей своих нешто люду, сами з другимъ множествомъ жолнеров, перепровадившыся через Тису, прытягнули на местца, близко Дуная лежачые. А ачъколве[к] Дэтрык и Матэрнусъ мели тую справу от сторожы, ижъ ся неприятель приближаеть, ведьже розумели то быть межы собою а межы угры великий муръ Дунай, маючы за тое, абы через него угрове нелачно перебить мели. Спустившыся тогды на тое, кгды лениве а нечуйне въ своихъ справахъ поступовали, угрове, розумеючы то себе быти малую працу — по перееханю оныхъ высокихъ а до переезду трудныхъ горъ и глубокихъ рекъ через Дунай перепровадитъся,— уживаючы до того меховъ скураныхъ, которыхъ до такового потребы у войску велми много мели, — над надею неприятелей нижей Бу[д]зыни⁸ перепровадилися через Дунай на томъ местцу, на которомъ теперъ ест местечко, которое для того перепроважени зовуть по-угорску Кэленфэульдэ, то ест земля переезду, або перепроважени⁹. И там справившы жолнеры свое, ударыли знагла а без вести ополночы на Матэрна и на Дэтрыка у места Потэнцыи в шатрох, а они в тот час, будучы на впокою, спали. Которые, будучы незвыклымъ окрыкомъ угров, на знак татарского^a от нихъ учыненымъ, обужоны, не ведали, што бы чынить, якъ бы ся вымкнути або неприятелю отпор дать мели. Жольнеры тэж и товаришы их, также якъ и гэтманове, будучы так наглымъ неприятельскимъ втаргненемъ перестрашены, занедбавшы зброй и обозу, почали утекати. Угрове утекаючыхъ гонили, цэлую ночь били, секли а забивали и все, где могли, мечомъ трапили.

^{|175|} Назавтрэе^b угрове — абы сами себе и жолнеры их, зь оное поражки въ неприятелю нocy прошлое учыненное будучы спрацованы, отпочынули — положилися обозомъ в долине Тарнокъ¹⁰ недалеко от Потэнцыи.

Тою поражкой ¹¹люду своего Дэтрык и Матэрнъ будучы непомалу засмучоны, мыслили о томъ у дни и в нocy, якъ бы оную

^a на знакъ татарского — Confer O.: *more Scythico* [па звычай скіфаў].

^b Пасля гэтага слова ў O.: *insequenti* [гнаныя, пераследаваныя].

поднятую соромоту зацным яким учынкам затерли^a. Зобравшы тэды астаткі онога войска, которые были от поражки zostали, взявши к тому жолнеры, для бороненя места zostавлены, и другие, на иныхъ местцахъ будуче, справившы их первеи, нижли бы угрове зъ онога упрацованья поправити а покрепиться могли, ударыли на них в оной долине Тарнокъ

Угрове частю с поражки прошлое нocy, окром великое працы в неприятелю учыненное, смелость взявши, частю тэж множеству люду своего уфаючы, смеле противко неприятелю шли и мужне ся боронили. Гэтмане, поделившись войском, кождый частю напомниманемъ а намовленемъ частю тэж неприятелскую неможност и троха лю[ду] лъжучы, чынили пилностъ, абы жолнеры их тым острей [и муж]ней на неприятеля натирали; а где бы тэж неприятель наибольшей налегаль сами надбегали, мужне себе в битве починали а мужства своего знаки оказовали.

^bЗ другое стороны тэж рымяне не ленивей отпор угром давали, себе и горла своего боронили а в люду угорскомъ великую поражку чынили, паметаючы на то, же в той битве о их маетностъ, панство и о здраве игра шла.

Была тэды быстра и великая битва^c и поражка з обоух сторон: поле обоей стороны трупами положоно было. От поранку аж до вечора битва ся точыла, по чом лацно бы кождый обачыти мог мужство обойга люду, якъ хто много рукою и мужством а дужостью тела могъ Але кгда ся вже солнцэ хилило къ вечору, почали угрове слабити для невыспаня прошлое нocy, неотпочинку и працы, почали тогды порхати. Которых, иж вже битвою спрацованы были, Дэтрыкъ и Матэрнь не могли гонити. Угрове, перепровадившыся так прудко, яко и первеи, через Дунай, вернулись до своего обозу, который были за рекою zostавили.

^dПоведають, ижъ в той битве сто двадцать и пять тисечей угров побитыхъ легло, межы которыми тэж Кэво один гетманъ былъ забить. А рымяновъ поведають жебы мело полечы ^eдвакоть сто тисечей и десеть тисечей — окром тых, которые въ обозе были побиты. Заправду быстра то битва а вечное паметки годна. Назавтрэе Дэтрыкъ и Матэрнь, ачколвекъ битвы выгнали,

^a Confer O.: *deherent*; В.: *zatarli* [заглядзілі].

^b Ad marginem: *Битва Дэтрыкова зъ Угры*.

^c Confer O.: *atrox pugna*; В.: *sroga bitwa* [жорсткая бітва].

^d Ad marginem: *Личба з обудух сторон побитых*.

^e Ad marginem: *Potężna potrzeba* [Вялікая неабходнасць].

ведьже, однакъ, не хотели на том местцу верненья угровъ ждати а битвы с такою великою люду своего небезпечностью — которое ся пэвне сподевали — давать. А такъ, рушывшись, тягнули спешно з остатком люду до местечка Тулны, которое было недалеко от Ведня, а тепер есть до Ракуское земли прылучено¹².

ГЛАВА 2

^aУгрове, доведавшись, иж неприятель утек, вернулись на оное поле, на котором битва была; на котором позбиравшы трупы свое, а наибольшей Кэвы гэтмана, зъ великою [...] ^bобычаемъ татарскимъ погребли их подле дороги, на которомъ местцу поставили столпъ каменный, абы быть оных речей, которые ся там стали, у людей потомныхъ паметкою. И дали тому местцу имя Кэвегаза, то ест дом Кэвы, которые тепер, отменивши и отнявши некоторые литэры, зовуть Кэазо¹³. Потомъ, коли угрове водле обычаю своего трупы свои поховали, не за долгий час всю дольную Угорскую землю, которая есть над Дунаем, — частю моцно, частю тэж черезъ подане — подъ свою моцъ подьбили. В которой zostавившы жоны, дети и все домовство, хотечы далее щастя своего досветчыти, з великим войскомъ, которое были зася зо всего поспольства досыть немалое пописали, надувшись с прошлого звияжства, тягнули до Тулни местечка. Дэтрыкъ и Матрын, по прошлой битве зобравшы новое войско, зашли им дорогу на поли, которое зовуть Кэсмаур¹⁴.

Угрове умыслили первой умереть, нижли ся битвы зборонять а месца уступить а славу першого своего мужь¹⁷⁷ства, так великими працами и небезпеченствы вже набытую, зэльжыть. Первеи тогды нижли неприятель справившы войско, на пострах неприятелю учынили огромный а страшливый окрыкъ, бьючи по-свойску в бубны, стреляючы здалека на неприятеля розною бронею, мешали им гуфьцы; а коли видели у них великую мешанину, учынивши поткане, чынили з ними вруч. Дэтрыкъ также зъ своими не ленивей себе починал: тамъ, где наибольшей налегаль неприятель, отпор даваль а себе и своихъ мужне боронил. Але угрове, где одно натерли, всюды великую поражку чынили. Почавшы от свитанья аж до девятое години

^a Ad marginem: *Трупы похованые*.

^b Confer В.: *потрп*. У іншым месцы тэжсту [194] у падобнай сітуацыі ўжыта слова 'почестность'.

на день быстра битва трывала. Наостаток рымяне, поднявши велми много ран, подали тыль. Угрове, пустившыся по них, кого догонити могли — забивали.

^aМатэрнь в той битве забит. Дэтрык, будучы в чоло з луку пострелень, ледво ушол, с которое раны потомъ ледве живы осталъ, для которое раны поднятое угрове его назвали Несмертэльным, которого и нынешних часов угрове¹⁵ въ своих песнях, исторыею — обычаемъ кгреков — в себе замыкающих, Дэтрыком Несмертэльнымъ зовуть. Поведают, иж половицу тое стрелы, которою был пострелен, — абы оное раны близною и стрелы половицою у цэсара о себе сведэцтво даль — до Рыму был зь собою занес. Так много крови на томъ местцу битвы текло, иж мало не все поле было криваво. Яко ж и угром тое звитяжство неледа якъ прышло, бо сорокъ тисечей ихъ полегло, межы которыми Бэля, Кэвэ и Кадыка гэтманы побиты, которых тела у того столпа каменого, што есми о нем вышей поведаль, в гробе Кэвы поховано. Рымянов велми много полегло, окромя троха, которые утечы могли. По той битве ни о што ся не кусили против угром ани немцы¹⁶, ани иншыя народове, так двух битвъ поражою знадзоны; сила ихъ была зьутьлела и упала.

ГЛАВА 3

Одержавшы угрове тое звитяжство, почали заразом всей той земли, |₁₇₈| што ее тепер Угорьскою зовуть, и всим краинам, которые под Матэрномъ были, волне розказовати; а жаден не был, хто бы ся противку их обурыл; такъ же оное великое панство наглою щастя отменою за короткий час з рук до рук перешло. Стратившы тогды, яко-мъ поведаль, угрове чотырохъ гэтманов, того униманья были, абы тое так великое панство, працами, небезпечностями и моццю набытое, крепчейше напотом было, коли бы над ним якого великог[о] мужа переложыли. Бо паметали на тое, иж не меншого мужства надоби до захаваня королевств, нижли до набываня. Долго тое тогды перvei межы собою розьбিরали, хто бы налепей тому спростати а такъ великое множество людей великим щастем большей, нижли перvei, вынеслые, с посполитым добромъ мог радити. Потом за сполным всихъ заволенемъ року от нароженья Сына Божого чотырыста первого обрали Королем Атылю¹⁷, которыи з личбы оных угор-

^a Ad marginem: *Матэрнь забить.*

скихъ гэтманов толко самъ вже был з братомъ Будою zostал. О которого прыроженю, обычаех и знаку тела видить ми ся быти не зь дороги нешто поведать.

^aАтыльля тогды, которого по-угорскии зовуть Этэле, был середнего узросту, персеи и плечей шыроких, головы водле иньшых члонков померное, облычя чернявого, очю светлых, на взгляде быстрость якуюсь в себе маючой, бороды редькое, носа закрывленого, походу гордого, до вэнуса велми склоньный; на працу телесную, на голодь, неспанье^b, на студень и на горячость велми терпливый; великого сердца, рады доброе и смелый, руки хисткое^c и мужное, в речах рыцэрских^d учоныи, до славы велми хотливый; въ оглуменю неприятеля, в нараженю [фортэлев]^e и зрады велми ростропный^f и хитрый, в битве всего доглядуочый — часомъ мужного жолнера, часом справного гэтмана повинности досыть чынечы, противко пышнымъ крнобрный, а против покорныхъ — лацный и милосердныи.

Тое тогды мужство и сердечное и телесное в себе маючы, взявши под свою моц панство, што далей тым болшей за[...]г хутю розшыраня панства своего, хотячы ся на тые люди, за которых помочю Матэрнь против ему и против его люду воину вель, обурыти а кривды поднятое помститися. |₁₇₉| Умыслил тогды што наборздеи ударыть на Словенскую землю¹⁸ и на сербьские обедве, на Ахаю, Мацэдонию и Трацию, которые перед тым посылали Матэрнови жолнеров на помоч. Але абы в небытности его оному панству его на чом не сходило а ижбы был тот, который бы на его местцу королевством владнул, про то Буду, брата своего, переложыл надъ усею оною краиною, которая идеть одъ Тисы-реки аж до другою реки, Танаис¹⁹, ку полночной стороне.

^hРосказаль тогды всим онымъ грубого народу краинам, которые были под панованемъ угорским, абы ему послушны были, а он сам з места Сыкамбрые²⁰, которое был себе столицою

^a Ad marginem: *Взрост и обычаи Атылевы.*

^b У рукапісе памылкова: *на спанье.*

^c Confer O.: *strenuus*; В.: *chybkiey* [хуткай].

^d Confer O.: *in rebus militaribus* [у вайсковых справах].

^e Confer O.: *dolis*; В.: *fortelow* [падступстваў, хітрасяў]. Далей слова *фортэль* ужываецца.

^f Confer O.: *ingeniosus*; В.: *dowcipny* [вынаходлівы, дасціпны].

^g Confer O.: *cupiditate*; В.: *zapalał się* [распальваўся, загараўся].

^h Ad marginem: *Выправа и войско Атылево.*

обрал, вытянул в поле з войском, в котором было десетькרותо тисечей люду боевого; бо так кройника угорская светчыть, же так великое войско мел, окром оных народов, которые ся были отусюль до него зошли. Светчать исторыкове²¹, иж такая его была выправа военная. Шатры мел розмаитые водле обычаю тых королевствъ которые был перед тым под свою моц подьбил, дивным мистэрством робленые. Тотъ, в котором самъ мешкаль, былъ шолковый, золотом гафьтованый и дорогим каменемъ насажаний; жерди, на которыхъ стоял, были золотые, а споенье их было перлами осажено. А другие, в которых кони стояли, вси были шолковые. Ложа, на которомъ лежал, столы, начыне кухонное, седьла, рады, иные конские уберы золотом и дорогими каменьями были осажены. А так борздо скоро на початку панованя своего, иж велми был хотливый до всихъ речей, на войну потребных, прото справил велми много дел и иншого начыня военного до ламаня муров и на окоповане обозу. Справил тэж былъ десеть тисечей воев, косами осаженных, абы ими обоз свой якъ муромъ оточыл. Мечъ носил, якъ он сам мнимал, от бога посланный. Бо кгда некоторое ночи во сне видял якъ бы его Марсь у зброю убираль, назавтрей некоторые его войска жолнерын прынесъ ему мечъ, который с трафунку нашол на просторном поли, коли шол следом [...]а раненое. Которая реч непомалу его в том потвердила, абы сьну своему прошлому верыль. Гэрбъ, якъ на тарчы, так на хоругвах, носил орла, коруну |₁₈₀| на голове маючого^b. Жолнеры его мели бронь, с Татарское земли²² прынесеную: тарчы скурою поволоканые а железом гладкимъ окованые, луки зъ стрелами, древца а шабли у боковъ. Узрост ихъ был не велми великий, але обличя на погледенью велми грозны, борода долгие, волосы нестрыжоны. Одење было с косматых скур, обычаем татарскимъ.

Тым убером всим людем были на пострах, которог[о] угрове в каждой потребе военной ужывали ажъ до часу Кгейси, сына Торонового²³. За бога фалили: Евиша, Марса, Мэрькурыуша и Вэнуса,²⁴ которых справою мнимали, иж ся им мело на всем щастить.

^cТытул Атыли, которым ся писал, тот был: Атыля, сын Бэн-дэкгэчов, внук великого Немрота, въ Энкгадзе выхованыи, з

^a Confer В.: *ialoszki* [цялушкі].

^b У рукапісе: *маючую*.

^c Ad marginem: *Тытуль Атыли*.

божей ласки корол Угорский, Медский, Кготский и Датский,²⁵ Страх Света. До которого тытулу потом для слов пустольниковых прыдал: Бич Божый²⁶, о чом нижей повемъ шырей.

А тым способом зобравшы и прыготовавшы войско, не толко своимъ, але тэж и всимъ иншим людем был Атыльля на див и на страх.

ГЛАВА 4

Паметаючы тогды на тое Атыля, иж словаки, сэрбове, ахаичыки, мацэдоны и траконове²⁷ против ему и против его народу Матэрнови перед тым на великой помочы были а иж за их помочю великая ся была поражка в люду угорском стала, прото, вторгнувши з великою охотою у их землю, пустошыл ихъ всякимъ способом; уже и до Костантынополя з надею звитежства прыближался, кгда часу на тую войну готованя новина прышла, иж Тэодозыусъ-цэсар²⁸ умер. Сабэзьликъ²⁹, исторык зацный, пишет, ижбы угрове от гэтманов Тэодозыусовых одною битвою были звитяжоны. Але старая угорска кройника светчыть, иж угрове, не отнесшы жадное поражки ани шкоды, звитяжство одержавшы, з радостю и з великою корыстю зъ Атылем вернулись до Сыкамбрыей.

По Тэодозыусе на цэсарство наступил Мартиян³⁰, который обовля₁₈₁ючыся силы Атыллены, много королевствъ розшыроной^a, абы его чотыри насильнейшыя народы — от усходу слонца пэрсове, от заходу висикготове, от Афрыки вандалеве³¹, от полночное стороны угрове — заразом одного часу войною [...]b, прото зъ Кгэнъсэрыком, вандалским королем³², и с пэрсы до пэвного часу перемире взяль, так розумеючы, же коли бы тые утихнули, лацней бы ся угром опирати мог.

Кгда Атылля — або боечыся, жебы Марциян-цэсаръ противко ему зъ Азеи не вытянул, якъ некоторые поведаять, або тэж перепужавшыся тое злое ворожки, же шатер его, кгда поветрэ тихое было и небо ясно, нагле ся обвалил — до Сыкамбрыей ся вернулъ, распустившы войско на тые угорские местца, которые был имъ на то роздал, абы в них себе по тых працах через неякий час отпочынули а вчас себе учынили, он сам — абы того часу,

^a У рукапісе памылкова: *розшыроный*.

^b Confer В.: *nie trapili* [не сцяснілі]. Далей у падобных выпадках [201, 203] ужываецца слова 'утиснути'.

который мель от войны волный, марне а окром посполитого подданных своих пожитку не травил — умыслил Королевство свое уставленем правь укрепити, уважаючи то у себе, же до укрепления королевства так много надобе прав, якъ и зброи. А такъ, кгда на том засель, абы права, которые бы с посполитымъ люду его добром^а были, списаль, становечы межы подданными порадок, водле которого бы жыть мели. Много королевъ и народов — будучы до того приведены частью имена его славою, которое ся вже мало не по всем свете было ославило, частью тэж так мнимаючи, же он, зложывшы зъ себе оное першэе окрутное прырожене, удался до скромнейших а людем прыстойнейших обычаев и хоче королевство свое прав уставленемъ укрепити, а тою речю оказалъ бы по себе неякий знак скромности, повсягливости и справедливости своее, — з розмаитых света краины штодень до него ся зъездчали. Которых абы собе посторонныхъ людей с прыязню хуть зъедналь, ласкаве их прыймаючи, великие имъ дары даваль.

Межы которыми — Валамир, кготовъ, на всход слонца мешкающих, кроль; Гарьдэрык, король кгэпидов велми можный и валечный а для зацных справь велико славный; к тому тэж Дытмар и Витмар, остроготские княжата; к тому маркоманьнове, овадове, гэрзулеве, |₁₈₂| швабове и иные народы с Турынкгией и Рукгией — вси для рыцэрских справ великозацные — королю Атыли доброволне ся поддали а до него прылучыли³³.

Атыля, змоцнившыся так много звитяжствъ а поднесшыся в пыху панством так много королевствъ и много народов, был того мниманя, жебы вже лацно въвесь заход слонца шаблею мог под свою моц подбить. А ижбы частью оказованьем богатствъ своих, частью укладностю, добродействы и вшелякою гойностю нахилил ку собе тыхъ, которые его еще так собе велико не важыли ани у них был в подив, уставилъ день, которог[о] бы не толко его подданные, але тэж и посторонные, которые бы то учынити хотели, прырекшы им за покой и безпеченство, до них волне ходили. Для которое прычыны много людей з далеких краин до него ся з доброе воли своее зъездчало.

Дэтрык Вэронэнчык, о котором вышшей поведал-ом, ижъ з Матэрномъ против угром нещастливе вальчыл з многими^б панов земли Немецкое, которую под своею владностю мель, слышечы

^а У рукапісе памылкова: *добрым*.

^б Confer O.: *ac multorum*; В.: *z wielem* [з мноствам].

о той добротливости Атыли, з доброе воли своее до него прыехал. Которымъ Атыля, великую хуть и склонность указавшы и ласкаве их прынявшы, великие дары им дал. Дэтрыкъ, видечы Атылля так хутливого и ласкавого против себе и против тымъ, што з ним прыехали, намовил его, с прыроженя его до войны и до таких забавъ хутливого, абы против Немецкое напервеи, а потом и Француское земли шаблю поднесъ. До чо[о] тым его латвей намовил, ижъ ему за пэвную речъ поведал, иж в Немцах³⁴ и у Францэи люду жадного поготову до обороны нет.

А так Атылля, зобравшы великое войско з люду и своего и постороннег[о], которые ся были до него зъехали а о которых разумель, иж ихъ против себе хути и верности дознал, рушылся зъ Сыкамбэрыей. Пишэть Сабэзьликъ, зацный исторыкъ, ижъ на тотъ час войска его было ^апятькrotь сто тисечей до бою людей годных. Ведучы тогды войско через Ракускую, Баворскую, Швабскую землю и через тые немецкие краины, которые лежатъ межы тыми местцы, где ся Рэн и Дунай починаеть, а в тягненню вси местечка, которые ему на дорозе были, — частью для отпорности, частью жэ ему живности боронено, |₁₈₃| и тесност дорог ему заважала, — з кгрунту вывернувшы, частью тэж некоторые в ласку прынявшы, тягнуль з войском до Констанцэи³⁵.

^бЖыкгимонт-король, будучы на тот часъ оное земли паном, недалеко от Базылеи, места, надъ Рэномъ лежачог[о], з великим войском дорогу ему зашол³⁶. Которого Атыля зо всим его войском латво поразил и отгромил. Онъ, будучы пораженный а оною битвою зутленный, видечы ся бытъ и щастем и моццю Атыли далеко^с неровным, подъдался ему ис королевствомъ своим. А оттуль же, кгда штоден Атыли прыбывало и силы и богатствъ, облежъ место Арыкгэнтину, лежачее над Рэном; того места жаден был еще аж до того часу моццю не взяль. Але кгда его Атыля за короткий час добыл, все подал на лупъ жольнером, все будоване, для обороны учыненное, казал показити и порозвалять. Муры на много местцах зъ землею зровнано, абы на паметку имени Атылевого всим людемъ волный до местца оног[о] был прыступ. И казал то возному обволаять, абы оных муров розваленыхъ за его жывота обывателе не смели поправоват. А для того ж оное место по-немецку названо ^дСтрашпуркгъ³⁷, што ся выкладаеть «замок

^а Ad marginem: *войско Атылево против Немцов*.

^б Ad marginem: *Жыкгимонт-корол у Базылеи поражен*.

^с У рукапісе памылкова: *далеко*.

^д Ad marginem: *Арыкгэнтину чому Страшпуркомъ зовуць*.

дорогий». Потом, перепровадившыся через Рэн, тягнул з войском через тулинкги, гэдви и сэкуаны, которые^a за нашого веку буркгундчыкамы зовут. Кгундыкара, короля их, который вже в тотъ часъ з великою силою хотель ся до Аэцыуса и Тэодорыка³⁸ прылучыти, зо всіма его войски в битве поразил [...]^b.

Которое зацное звитяжство одержавшы, много оборонных месть сэкванскихъ и французскихъ велми богатых и зацныхъ (межы которыми личать Лировъ, Бэсонт, Магышкон, Люкгдунъ, Кабилен и Линкгон)³⁹ з кгрунту вывернул и збурыл. Сабэллик так поведает, ижъ у Французской земли напервей ся на ремэнсы⁴⁰ обурыл. Тамже и Никазы⁴¹, того места бискуп, о которомъ споведаю нижей, чоловіекъ для особныхъ обычаевъ и святобливости живота велико славный и зацный, там забить. Але кройники угерские светчать, иж збурене Рэму и смерть Некажого аж ся по Каталянонской битве⁴² стала.

ГЛАВА 5

Атыля мало перед тым нижли на посредку земли Французское дотягнуль, видечы, ижъ щасте, всих речей пан, где бы ся одно обернуль, звитяжство ему обецовало, заразом тэж то передъ себе внимане |₁₈₄| беручы, жебы у Французской земли жаден ему дороги не зашол, который бы щастю и силы его отпор могъ дати. Почаль себе во всем над звычай недбалей почынати а множество люду своего болшей, нижли прыстоить, уфати. А для того ж, иж еще о войску Аэцыусовом, против себе зобранымъ, ниякое пэвное ведомости не мелъ, мнималь, абы меншого войска мог меть досыть до указаня того, што был умыслил. Послалъ тогды третюю част войска своего на пустошэне границ ишпанских.

^cПоведают кройники угерские, иж тые жолнеры Атылевы, звоевавши огнем и мечом некую част Ишпаней, дошли были аж до короля Бэтыцкое стороны, которому было имя Мироман; который, велми улякнувшыся угров, вси местца в должъ и в шырыну велми^d воюючыхъ, зъ Ишпала, где мешкал, через теснины

^a У рукапісе памылкова: *которое*.

^b Confer B.: у *wygladzil* [знішчыў]. Далей у падобным выпадку [205] ужыта слова 'выкоренити'.

^c Ad marginem: *Мироман, бэтыцкій король*.

^d Confer O.: *vehementer* [горача, з запалам; моцна]; B.: *srodze* [жорстка, люта].

мора Кгадытанского аж до Афрыки утекъ.⁴³ Ведже я пэвне того твердити не смею, кгда ж то ест реч явна, ижъ Французскую землю Аквитанскую и Ишпанскую⁴⁴ на тот час висиготове были посели. А кгда есми тепер учынил змену о А[э]цыусе, прото о его початку и повоженью водле тое ведомости, которую о нем маю, нешто коротюхно споведаю⁴⁵.

Тотъ напервей — для особного мужства и в речахъ рыцэрскихъ беглости от Гонорыуса-цэсара на местцо Костанцыусова надъ всіма войски будучы преложон — много мужства своего знаков против буркгундом, франкомъ, гальяном⁴⁶ оказовал. Потом — иж гальяном, вангдалем и швабомъ, которые ся были положили у Эмэрыты, над Арою-рекою лежачою, моцю неровен будучы, до Далшее Ишпаней,⁴⁷ албо боечыся непрятел, або тэж розумеючы, же ся не годило войска своего против так великому множству людей сквапливе ставит, войско свое был назад увель — прото Гонорыусъ отнял ему был гэтманство, на которого местцэ даль былъ некакого Кастына, татарского народу⁴⁸ ч[о]л[о]века. Аэцыусъ, отнесшы тую зэльжывость, вернувшыся до Рыму, умыслил на [...]а спокойный жывот вести, в котором, однак, от оскаржэня непрятел своих не мог быти беспечон.

^bА так, коли его оскаржоно, якъ бы он што новог[о] [...]с мел, смерти инак увойти не мог, одно иж таемне до Угор утек, где за живота ещэ Гонорыусовог[о] мешкаючы, у Атыли и угров был в ласцэ: частью для особливое годности, частью тэж для того, ижъ ся всих Влоскей земли⁴⁹ справ и поступковъ от него угрове доведали. Тотъ тогды, кгда Гонорыусъ умер а на местцэ его Валентинян настал, вернувся до Рыму, откуль, коли его прыведено до цэсара, за радою Пляцыдэй⁵⁰, матки, былъ прынят в ласку; а Кастына, о котором поведал-ом вышей, |₁₈₅| зъ земли выволано. Тому Аэцыусови Валентынян поручыл был Французскую землю, абы ее боронилъ, бо ему то был обецал, жэ латвей могъ загамовать угры, абы зъ границ вгорьскихъ выступит не смели.

А так Атыля с тыми, которые-м вышей поменил, королми и людми на Французскую землю, которою Аэцыусъ справовал, напервей обурытыся умыслил: частью для того, иж Аэцыусъ

^a Confer B.: *na wsi*. Далей у падобным выпадку [216] ужыта слова 'село'.

^b Ad marginem: *Аэцыусъ до Угор утекъ*.

^c Confer B.: *kowác* [чыніць змову].

обетниц, которые был угром о Влоской земли учынил, не держаль, частю, а радшей, подобно, для того, иж, звальчывшы Францускую землю, сподевался латвей потомъ Влоскей достати, которое вже му ся давно было за намовою Аэцыусовою захотело. Забившы тогды Кгундыкара-короля и вывернувшы, яко-мъ поведаль, местечка буркгундыйские, тягнучы подле Родану-реки а збурывши вси местца, которые му ся на дорозе трафляли, тягнул до Аурэлиэ — места, лежачого над Ликгером, [а] облегъ его⁵¹.

^aКоторого кгда великою силою добывал, в тотъ часъ тепер доведалься, иж Аэцыусъ намовлял короли и народы, абы великою силою против ему тягнули. То ся Атыли над надею прыдало. Прото, абы Аэцыусъ, што ся вже, однакъ, было стало, Тэодорыка, заходныхъ кготов короля, с которым вже был давно великую войну зачал, ку себе не наклонил, умыслил Тэодорыка, на тот час Ишпаней и Францэи Аквитанское пануючого, намовляти, абы его мог до себе наклонит.

^bПослал тогды послы до него, ознаймуючы ему, жэ он до Француской земли прытягнуль большъ для того, абы королевъ и народовъ прыязнь, нижи непрязнь, себе зъєднал. Маючы за то, жэ ничого знаменитшого а до захованя панства на долгий час безпечнейшого быти не може — одно добродейством а прыязню, поки ся може стать, сэра королев себе еднаць а ку себе скланяць. И для того ж велцэ того прагне, абы з нимъ прыязнь, прэмире взяль, не хотечы жадное войны възрушашъ, одно ж толко зь самими рымяны прычыну войны маешъ, которые еще с початку угром завжды непрятелми бывали.

Кгды то Тэодорыкови попрощницы поведано, послове, не справившы ничого, вернулися. Бо вжо перед тым Аэцыусъ, будучы тое надеи, жэ Атыля мель прагнути прыязни Тэодорыковой, самъ перvei наклонил его былъ себе и на войну ся з ним стоварышыл, тягнучы его к себе частю обетницами, частю прыпоминанемъ старое вазни межы угры а кготтами.

^cПоведаючы, же кготтове за давных часов отнесли были от угровъ кривду |₁₈₆| и зэльжывост. Продкове его зь столиц своих от угров были выгнаны: угрове тое были справили, иж кготтове, будучы з отчызны выгнаны, мужством отчыстым мусели себе

^a Ad marginem: *Аурэля облежона.*

^b Ad marginem: *Послове Атыли до Тэодорыка-короля.*

^c Ad marginem: *Речь до Тэодорыка Аэцыусова.*

нового мешканя искати у Францэи и въ Ишпаней; а тепер ся зас о то старают, абы их зогнали с тыхъ местцъ, которые себе они за давных часов мужствомъ своимъ зготовали. К тому тэж и тое прыдавал, же тепер прытягнули угрове до Француское земли тым умысломъ, абы и кготское, и рымское панство з великою их зэльжывостю, если бы ся на то сполне не огледели, мечом посоль поселъ. А прото ж тепер богъ дал до того дорогу, абы стародавняя кривда, кготтом от угров учынена, была помщона, а пыха и быстрост ихъ погамована быт могла. Што бы велми латво учынити, коли бы Тэодорык силу свою до силы рымское прылучыл; а он всяким способом хочет ся о то старати, если себе не хочет ни в чом винен зостат, абы за его справою стародавнихъ продковъ своих кривдъ за помочю божю помстился, а Францускую землю от округенства оногo грубогo народу вызволил.

Тэодорык-король, будучы тыми словы и прыпоминанемъ давное непрязни велми рушоный, обецался стоварышыти зь Аэцыусом на войну против угромъ; а под тою умовою з ним ся збратиль, иж однакою силою и сполнымъ накладом войну противъ угром вести и кончыть мели.

ГЛАВА 6

Кгды ся Атыля о товаришстве Тэодорыка зь Аэцыусом от послов своих доведаль, такъ розумел, иж прожне мель далее ожыдати, але ничого не мешкаючы умыслиль вытягнути против непрятелей, абы за его отволокою сила непрятельская с пограничныхъ людей што далее то болшей на каждый ден не прыростала. А так, оттягнувшы от Аурелией, поспешылься з войскомъ против непрятель, ишучы тое рады, абы их неопатрнех а непоготову здыбал. Коли вже з войскомъ тягнуль, жолнеры ег[о] нашли над прервою некоторое горы велми высокое неякого пустынника — который, абы, будучы волен от забавок того света, мог на послузе божой во впокою жылот вести, збудовал был себе подлюю кучку на оном местцы — и привели его до Атыли.

^aКороль, з ег[о] |₁₈₇| прыитья велми ся урадовавшы, пытал его: што бы за ч[о]л[о]в[е]къ былъ, которого бы бога хвалиль и чому бы на местцы так трудном и прыкромъ жылот свой вести умыслил? И што бы за щасте ему на войне бог обецал? Оный

^a Ad marginem: *Пустынника до Атыли жолнеры привели.*

пустынник мольчавшы долго, а потом, якъ бы духом божым надъхненный, отказал королю, же есть француз, а хвалить одного бога, которог[o] хрестяне⁵² хвалять, а он на том местцу, откуль его приведено, обралъ себе мешканье — абы, будучы от земских забавок отлучоный, богу тому, которог[o] имя визнавал, поддавши тело под силу розумови, а недосыпанемъ и недоеданьемъ [...]^a, спокойнейшею мыслею служыти, закон его розмышлявати а прыказане ховати мог.

^bПотом мовил: «А ижъ мене, о наможнейшый межы корольми, до того прыневоляеш, абых тебе волно божю ознаймилъ и рады твоее повожене, ачколвек одного, который вси людские речы в руцэ своей мает, есть есми наменшым робачком — ижъ не ест реч подобная, абы хто нескончонные рады его мель порозумети, — а так, абы еси не мнималъ, абых я воли бога моего, которого ты не знаеш, которого веру и люди, его хвалечые, преследовати умыслил еси, поты, поки его ласка мне дает хотя троха ведати, не мел, ведай о том, ижъ Бог, будучы злостями люду своего роздражненный — который, видечы, ижъ от справедливости и от правдивое веры до непобожности ся наклонили, пыхою, лакомством, несправедливою панованя хутю ест зажжены; убогие утискают, до жадное речы болшей ся не склоняють, одно до внутренне войны; роскошей телесных, занедбавшы розуму, ищут, зыску спросного прагнут; добрыми людми гордять;^c в похлебьцах, которые ничог[o] иного не чынят, одно короли и без охиленья королевства с кореня выворочают, и в иньшом ушы роскошыванью болшъ ся кохають, нижли в правде и в учтивых забавках; к тому тэж иньшими учынками спросными сут сплюгавени а до каждое речы непобожное склонны, — хотечы их до скромности, покоры, мерности, справедливости, милости сполной и сполного покою, повстягливости, против убогим гойности, до розознаваня добрых, до слуханя правды (которая короли и панства их в цэлости заховываеъ), до учтивное забавки и до иньших цнот, до правдивого хваления себе (которое наибольшей въ веры а в милости ку нему и ку ближнему належить) и до справедливого живота за твоим побужанемъ привести — мечъ свой тепер в руки твои дал.^d Бо ты естэсъ Бич Божьи, на каране

^a Confer B.: *trapiq̄c ie* [тут: прыгнятаючы, знясільваючы іх].

^b Ad marginem: *Пророцтво пустынникова Атылі.*

^c Ad marginem: *Пустынниковы слова.*

^d Ad marginem: *Атыля Бич Божьи.*

выступковъ люду хрестянского посланьи. Тотъ зася, кгда ся люд его упаметаеъ, коли будет хотети, от тебе озме, а другому водле воли своее дасть. |₁₈₈| Тобе дотуль тое можности земское ужывати допустит, поки ему будетъ ся здало: который абыс пэвне ведалъ, ижъ мысль, рада и можность твоя^a окромъ воли Божое жадное моцы не будетъ мети, а ижъ вси речы не толко земские, але тэж и небеские у его воли суть положоны — маю за тое, же еси обачыл знаки звездочные. В той битве, которую з рымьяны будешъ мель, упустишъ перо. Але, однакъ, не вжо зараз можность твоя и панство твое з рук твоихъ отыйдет, леч дотуль его ужывати будешъ, докуль Бог, абы ся его люд за твоимъ [...]^b полепшыл, тебе назначыл».

Атыля, кгда тые слова пустэлниковы учул, здивившыся оног[o] ч[o]л[o]в[e]ка такъ мудрой вымове, ведъже з несподеваного посэльства прелекнувшыся, казалъ его от себе отвести а для знаменитое мудрости ег[o] въ учтивой сторожы ховать дотуль, ажъ бы ся от своихъ практыкаров, которых на тот часъ пры себе велми много мел, доведался чога пэвнейшого около повожэнья своихъ речей. Прызвавшы их тогды до себе, пыталъ их, што бы о прышлой битве розумели. Тые, гледевшы натыхмество водле науки своее на черова быдльчые⁵³, поведили пустэлниково пророчество быти правдивое. Тое тэжъ прыдали, же мель гетманъ непрятельский в той битве полечы. Прото, хотя Атыля фрасовался о нефортуное прышлой битве повожене, веджэ волель пуститися на щасте а всякого нещастя дознати, нижли тыль подати а мужства своего славу спросным утеканемъ зэльжыт. Потом, даровавшы одного пустэлника [а] одославшы его до его кучьки, с которое было его приведено, рушылься, якъ наборздеи мог, зо всим своимъ войском ку полно Каталянницкому⁵⁴, где [А] эцъусъ и Тэодорык зъ Санкгибаном Алянским и Мэронэусомъ, французским^c королем, з розмаитыми людми: буркгунды, французы, которых королемъ былъ Мэронэусъ, з люоцяны, арморыки, сароны, рыпарыолямы, брыкгоны, лямбрыоны, сарматамы, лютэцьяны и брытанны⁵⁵, которые болшей з вазни противъ Атыли, нижли з милости противъ [А]эцъусови з великими войски зъехалися были. А кгда там прытягнуль, доведавшыся войско

^a Ad marginem: *Божя моць панства воюе.*

^b Confer B.: (za twoim) *trapieniem* (polepszył) [(з тваёй) дапамогай (палепшаў)].

^c Confer O.: *francorum* [франкскі].

непрыятельское быть далеко большое, нижли первей мнимал, почал того велми жаловать, ижъ трэтую часть войска своего до Ишпаней был послал. Умыслил тогда битву зволочиваючы дотуль, жэбы ся оное его войско до него вернути могло. А обваровавши обоз свой оными десетма тисечми возов, косами осаженных, о которых поведаль-ом вышей, под заслоною сполное около покою намовы послал до [А]эцыуса послы,^a просечы станья або короткого прэмиря. Але [А]эцыусь частью для того, ижъ рады Атылевы добрэ былъ сведом, частью тэж, ижъ так много |₁₈₉| королев и розмаитых народов моцы збытне уфал, не хотел жадног[о] прымера дать.

Атыля, ачъколвекъ ся межы страхомъ и надею размышляль, розважаючы себе частокрот, же его войско перед непрыятельским меньшее было, к тому тэжъ и оное пустэликово, и вещьков своихъ практыку; ведъже, однакъ, згиненемъ гетмана непрыятельского, о котором поведали практыкаре, саъ себе тешылъ, а сэрцэ боязливое неякою надею тешыл, будучы тое надеи, якобы в той битве [А]эцыусь без охилена згинути мелъ. А так, хотя бы тэж не ведаю, зъ якою войска своего небезпечною, предся умыслил то отнесь, што бы нещасте военное прынесло — бы одно, яко ся сподевал, А[э]цыуса забитого видель.

Много знаков небескихъ тое битвы назначало срокгость. Два разы того року было затмень Месеца, много мест наглым тресеньемъ земли упало, небо ся кривавыми вороты отворило, а ощепы огнистые⁵⁶ з обоупне ся через него пробивали; надъ то еще через колко ночей видено комэту, стегаячую поломя свое ку заходной стороне. Которых дивовъ много ся людей лекало, а не толко Атыля, але и [А]эцыусь зъс Тэодорыком велми ся клопотали, готуючыся до прышлое битвы яко налпей могли, кгда ж обоя сторона тушыла себе выйграти. Тягнул тогда Атыля з великою прудкостью на поле Каталянницкое⁵⁷. На которое кгда прытягнуль, зобравшы до себе жолнеры, учынил до них напаминане тыми словы:

^a Ad marginem: *Послове Атылевы до [А]эцыуса.*

ГЛАВА 7

^a«Сама речъ мене до того ведет, жолнеры а товаришы мои намужнейшые, абых нинешнего дня до васъ нешто мовил. Або, ведаю, ест так великая и потребная, иж если не хочэм богатствъ, маетностей и здорovia нашего въ явную небезпечност удать, мусим о ней велми пилное старане мети. Бо а которую через вси веку н[а]шого часы срожшую, пилнейшую а небезпечнейшую потребу мели есмо передь собою, яко теперь, кгда о королевство, о маетности и о горла нашы игра идетъ? Не вонтплю ничего о вашом, жолнеры шляхэтные а товаришы навернейшые в потребахъ, мужстве, статэчности и во всяких прыгодах невыповеданое терпливости. Бо на што-м очыма моими в много трудностях и небезпечностяхъ гледель, о том не прыстоит мне намней вонтпит. |₁₉₀| Або ведаю — путившы на сторону вси иншые ваши мужные учынки, которых есте прошлых лет досыт мужне доказали, — а которые есте трудности а небезпечности, во всей Немецкой земли и в ыншых непрыятельских землях, через которые есмо зброино тягнучы, мели [а] мужным сэрцэм не перемогли? А ачколвек есте того з вашог[о] мужства доказали, ведъжэ моя тэж прытомност и речей всех трудных сполне зношене якую-колвек побудку вамъ до оказованя мужства дала. Бо а которое трудности, которое працы, которое небезпечности, если на нас всех прышла, я з вами сполне однаким сэрцэм не зносил? А которая мене коли реч щастлива вышэй вынесла? Не пьрекладаюся над вас, яко ся, однак, учынити годить гэтманови, але в каждомъ щастливом и нещастливом повоженю показовался есми одного стану быть з вами. Для которых прычын видит ми ся, иж не потреба, и час тэж того не несет, абых многими словы мелъ вас до того намовляти, до чого вас сама потреба, острый народу людского остень с прыроженья вашог[о] попихати мает. Видите, яко можлиого непрыятеля, товаришы намужнейшые, тепер на себе маем, зъ яким множством люду а яко прыготованымъ? Што за снадность до битвы непрыятель наш мает — на око видите, жэ ему у его королевстве, у ойчызне а, яко посполите мовят, на домовых сметях. А зася против тому, што за личба нас ест против имъ, яко небезпечно в земли непрыятельской битву давать, потреба, абы то кождый з вас у себе пилне уважал. Нинешнего дня або звитяжство зацное^b за помочо божю

^a Ad marginem: *Реч Атыли до жолнеров.*

^b У рукапісе памылкова: *зачну.*

одержать маем, если не хотим прыйти в неволю, которая далеко срожшая есть, нижли смерть, або вси аж до одног[о] погинут мусим. Прышли есмо на тое местцо, жолнерэ мои шляхэтные, иж отсюл не можэмь иначей выйти, одно через мужество а через мечь. Спереду нас неприятел налегает, река Лигерь с правое стороны заважаеь, з левое Родан, а за ними — места и иньший французского народу [...]^a; дороги, через которые есмо прышли тесны, нам залегь а скончєня тоє битвы ждєть, чыгаючы на наш лупь. А если бысымы умыслили вь обозє сь замкнути а, гуфьцэ нашы добре справившы и обьваровавшы, помалючку назад уходити, а што бы было над то подобєнство утеканя соромотнейшого нашой славе, розмайтими а велми великими звияжствы набытое? а што бы было неучтившого? а што намь спроснейшого? ^bшто народу татарскому, всему свету страшливному, непристойнейшого? што продковь наших мужству противнейшог[о]? Завжды то за реч лепшую и хорошшую почитано — зацне а славне умереть, а старшыхь наших гробы наведит, нижли обычаем людю ничемног[о] а невалечного, перед неприятелемь нашим спросне утекаючы, |₁₉₁| соромотный а зэльжывости полный вести жывот.

Если ся мужне поставимь, вытягнувшы против неприятелю, можэм тоє надеи быти, же Марсь, особливый нашого народу бог, нам допоможе. Если же звияжство рукою а шаблею нашою одержемя, а которог[о] пожитку з него не будемь мети? Напервей лупь неприятельский намь ся достанє, к тому тэж королевство Французское⁵⁸ велми богатое и обфитое нам прыбудеть; наостаток, славою непоследнейшею^c нашы мужные справы оздобимь. Над то, кгда тых еще поразим, вже ся нам во всей Эуропе жаден иньший неприятель не укажеть, хто бы нам до богатствь и панования всего света мел перекажати. Королевство Французское кгда прылучено будет до нашого Угорского и Немецкого панства⁵⁹, которые^d вже под ярмо наше прышли, якь великии принесет богатствамь нашимь прыдаток, якь великое жывота н[а]ш[о] го щастє! А што нам бог лепшог[о], пожиточнейшог[о] и щастлившого може дати надь тоє? Нехай вас не страшыть множество

^a Confer B.: *motloch* [зборышча, натоўп, тлум].

^b Ad marginem: *Атыля сам народом татарским зовєт.*

^c У рукапісе памылкова: *славу непоследнейшую* (confer B.: *slawą niepośledniejszą*).

^d У рукапісе памылкова: *которое*.

непрыятел, ани чужое краины несведомость. Бо а што ж есмо аж до того часу иншого чынили? — одно то, же есмо вь обчой земли много королевь и много народов мужне звияжыли. Тые неприятели, на которые тепер гледите, не суть вамь незнаемые. Тых што намужнейшую и напотужнейшую част вже перед тым вы, намужнейшыє жолнеры, восполок зо мною з домов ихь выгнали есте. Вашого мужства и шабэль вже давно дознали. Тых напервей, скоро з домов наших ойчыстых вышедшы, первей подь Эмэрыком, потомь под Винитаром-королем⁶⁰ спросне розгромєные, всего есмо королевства збавили. Не суть тые над продки свои, кготы, ани зацнейшыє, ани мужнейшыє. Всю силу кготскую вже я давно за вашымь мужством, намужнейшыє жолнеры, звуглиль, знищылъ и выгладил. А тые остатки, которые еще суть подь Тэодорыком, княжатем кготским, не будут ждати вашого натираня, ани шабли, ани силы ваше, если обачать, иж ся на них мужне обурьте. Маючы еще перед очыма, жолнеры милые, оноє прошлое поражки а надзы свое, от продков первей наших, а потом от вас подьнятое, памєтку, которая немало сэрца и мужства, если его еще што мают, имь одыйме. А о [А]эчыусє волю перед вами ничего не мовити, нижли мало мовити. Розуму, обычаєв и стану его вже давно так вы сами сведоми естєсте, яко и я; который, будучы для ггносности а ничэмности своей з Влоское земли выгнан, до нашог[о] панства утекъ, у войщэ нашом досыт через долгий час межы вами жолнерскую служыл а никгда предся больших мужства своего *не о*^a |₁₉₂| ^bне оказал знаков, нижли который наменьшый з вас; и овшэм, если чого коли доказал, тогды то учынил маючы уфност, оборону и смелост с товаришства вашого. Лечь нехай будет, иж маєть якую годность рыцэрскую в себе — от вас ся еє, без охилєнья, научылъ. Зна[є]ть вашу незвияжоную шаблю, знает мужство, знает в каждой справе мудрост, трьвалост и статэчност. Не своим ся будєть перед вашою шаблею пописоваль, если узрат, же вы за мою справою против имь вытягнєте.

Наостаток и то у себе уважєте, што за жолнерэ ведєт — французы, которые ся не так до мєча, яко до пороженя годят; ачь суть узросту высокого, але на працу нетерпивиы, а заразы за першым потканємь рады слабеют. Поневаж тогды, товаришы а сполне зо мною жолнеры нашляхэтнейшыє, в той битве о чєсть,

^a * * * Паўтор.

^b Ad marginem: *Мужство [А]эчыушова.*

о славу и о горла всихъ васъ игра идеть: поневаж королевство велми великое а зацное нинешнего дня до нашог[о] панства латво прылучоно быць може, поневаж с тым непрыятелем битву меть маеце, которог[о] продки зъ ихъ мешканя латве есте выгналі; а к тому тэж з людми болшъ покою, нижли войне прывыклыми чыніти маеце, которых гэтман не мней, нижли который з вас, ест вам знаемы; прото годится, абы есте были сталого сэрца, а всего доброг[о] и щастливого сподевалися. За богомъ напервей, которого есте справоу на местцэ тое здоровы прышли, а потомъ за мною, гетманом, и сполным жолнером вашым подьте. Допоможе бог щастю вашему, додаст моцы, славы и богатствъ. А я нигде вас не выдам, абых з вами вси небезпечности, если до того прыйдетъ, сталым сэрцэмъ зносил, з вами восполк и жыл, и умер. Мене тогды себе берыте передь очы, а я то учыню, иж первей шаблю мою, у крови непрыятельской огретую, нижли зброи ваши, кровю скропленые, огледаете. А вы моих учыньков наследуйте, а кгда обачыте, же я себе мужне буду почынал, тогды вы тэж охотным, а не льякльивым сэрцэм на непрыятеля натирайте, ломите а поражайте. Не з великою небезпечностю звитяжство одержымъ, если однаким мужствомъ а однаким сэрцэмъ з непрыятелемъ ся потыкати будемъ».

Кгда того Атыля домовиль, такъ много сэрца жолнером его прыбыло, такъ великая хуть в них, ся просячых битвы, зажгла и такъ ся великое отусюль мовенье стало, иж того прагнули, абы з доброе воли своее в непрыятеля первей ударыли. Але Атыля нешто жолнеров напродь выславшы, абы первей легькие утарчки чыніли, сам часу а снадности до сточеня волное битвы искал, которую умыслне отвлочал ажъ ку вечору — для того, если бы (якъ ему пракътыковано) |¹⁹³| непрытитель в битве гору мелъ, абы вжды ноч прыходячую себе и своим могъ мети на помочы.

Кгда ся тогды слонцэ ку заходу склонялося, вывел Атыля воиско свое на местцэ, которое розумель до того быти способное, и ушыковал его тым способом. Острокготы и част товаришвов своих на правом рогу поставил, Валямира-короля над ними преложыл. Левый рогъ засадила кгэпидами и остатком товаришвов своих, над которыми Ардарыка-короля⁶¹ преложыл. На чоле поставил другие дробнейшыя короли з людомъ збройным. А сам з людом што начольнейшымъ своим подле хоругви стал. Остаток войска справил в гуфъ валный, в котором люд был пребраный — для того, абы непрытитель, множству люду своего

уфаючы, с тылу на нь не ударыл або его не огорнулъ. З другое стороны [А]эцыусъ з рымскимъ людом на левом рогу сталъ, Тэодорык з висэкготами — на правом. А Санкгибана, короля алянского — иж вжо давно на него мели подойзрэне, якобы до Атыли прыстати а Аурэлию, столечное место свое, ему подати мел — в середнемъ гуфе поставили. А кгда тым способомъ обедве войска были справлены, Атыля, скоро ся почало к вечору хилити, казал затрубити ку потканю. Гуфьцэ з obu сторонъ полегку поступовали.

^aКгда вже были от себе на стрелене з лука, угрове з луков, с которыми добрэ умели, здалека велми робили непрыятеля, конем и людем много ран задали. Рымяне тым ся прудчеи поспешали, абы от стрель и иных потисков будучы волни, могли з угры зблизка чыніть вруч мечми, которым велми уфали. Валямир с правого рогу з острокготами [А]эцыуса и рымский чольнейшый люд остре нагрывалъ. Также тэж и Арьдарык, король кгэпидов, на Тэодорыка и на висэкготы мужне нагираль. ^bПотом, кгда вже вси обоей стороны силы, мужне боронячыя чсти, щастя и горла своего, поражаю а кровю змешалися, так великая з obu сторонъ была поражка, так срокга и кривава, иж не ведаю, бы который векъ срожшую паметати могъ. Трупов по полу такъ много было, иж наостатокъ на трупах битва ся точыла. Так великое крови и людское, и конское было пролитье, иж струга малючка, которая была посеред поля, нагле забравшы якъ поток, трупы забитых за собою относила.

^cПоведают за пэвное, иж о сто и осмдсят тисеч людей з obu сторонъ в той битве полегло. Тэодорык-король, Тразымундов отец⁶², кгда, на коню ездечы, своихъ до битвы наминаль, от некоторог[о] угрына стручоный с коня на землю, был в битве потоптанный. |¹⁹⁴| Поведают некоторые, жэ его некий Аудакг⁶³ острокгот пробиль оцэпом. Тразымундъ, Тэодорыков сын, кгда, вночы заблудившы, трафил на войско угорьское, отменивши потребу в мужство, секъся з ними мужне; которого кгда у голову ранено — такъ, иж с коня спал, — ледве его свои ратовали. [А]эцыусъ тэж, зафросовавшыся о поражку люду своего, блукаючыся, ледво ся до своихъ вернулъ.

Тут исторыкове не згожаются, хто битвы выграл, если угрове чыли рымяне. Некоторые пишут, жэ А[э]цыусов людъ, доведав-

^a Ad marginem: Луки у угров давно.

^b Ad marginem: Битва великая.

^c Ad marginem: Личьба побитых.

шыся о Тэодорыковай смерці, первей почал пирхасьць. Але другіе інак пішут, паведаючы, же абоя сторона долго аднакое шасьць в битве мела, аж наостаток Атыля, будучы паражон, утекъ до обозу, возми, косами осажонными, заточоного. Яко-колвекъ ся стало, то ест пэвная речъ, иж тая битва сталася з великою обоєю стороны небезпечнасьцю, з великою паражкою и згубою.

ГЛАВА 8

Тразымундъ, Тэодорыка, отца своего, смерці велми жалуючы, назавтрей нашолъшы межы трупы побитых тело его, учынил ему з великою почестнасьцю, яко королеви, обход, на што угрове з обозу своего гледели; по том умыслил зъ остатком люду своего, угледевшы до того час погодный, ударыти на обозъ Атылев а смерць отцовъскую угорскою кровю оплатити. А Атыля, утратившы прошлого дня всю моц люду своего, доведавшыся от шпекгов умыслу Тразымундывого, праве о своих речах звонтпившы, прызвав до себе своих жолнеров, просил и напминаль ихъ, — поневаж так много воен подняли, великие сведэцтва мужства своего усюды оказали а мног[o] королев и королевствъ з великою мужства и можности своею славою звитяжыли, а того рымянина-непрыятеля, который тепер, роспышневшы, налегает на его обозъ, хочечы на него ударыти, а которого вчорашнего дня великою паражкою утруднили, — абы ся покрепили а сэръца лепшое взяли, паметаючы на продки свои и своего через так много лет оказаного мужства и звитяжства, если ж бы неприятель вытягиуль а на них ся обурыти смель — поневаж жадное |₁₉₅| иншое надеи здоровья нет, абы славы, працами а небезпечнасьцями набытое, рукою шаблею а мужствомъ охотне боронили а в цэлости ее заховали. То им тэж прэкладаючы, же першая сила неприятельская ест преломена, одна ночь не много им силы або сэръца прыдати могла; а с тыми битву мают мети, которых дня вчорашнего непомалу звутлили, розгромили а яко быдло подавили. А они ещэ мают сэръца незвитяжонной силы и небезпечности до вытрываня всяких трудностей⁶⁴, давным рыцэрскимъ звычаем утвержоны; а тым еше их реч ест безпечнейшая, иж обозомъ всякими потрэбами обварованым, яко накрепчейшым муром, оточоны сут. А такъ не мают ся чого бояти; шасте будут мели по себе, абы за ним, яко за гэтманом, смельшы йшли а очы свое на него оборочали. А он того дня хочет то росправити, иж або неприятельское войско угорским войском и мужством з

божю помочю паразитъ, або обычаем продков своих, которые завжды звыкли звитежать а незвитяжоны быти, хвалебную и славную^a перед ихъ очыма подойме смерць.

Тымъ напминаемъ потешывшы и покрепившы неяко жолнеры свои, он самъ ся предся намышляль о звитяжстве:^b если бы неприятель налег, вонтпилъ, всего ся боял, опатруючы перед часом свое речы, если бы яка прыгода прыпала. А прызвавши до себе колько особ, которым большей уфаль, поведал имъ правдиве, иж угорская реч велми у великом вонтпеню, а иж ся обовляет множества неприятел, абы — если бы мужне а потужне налегали — сила люду его, прошлого дня звутлена, не была преломена. Але поневаж фортуна славу военную и повожэне в руцэ своей маеть, он предся хочет за нею ити а з ними восполк всякую пилност и старане чынити, працу подняти а мужства рушыти, абы неприятель звитяжства не одержаль. Лечъ если же так шасьць прынесет (которое неуставичное и вонтпливое ест а не завжды лепшым звыкло зычливо быти), жебы обозу его неприятель добыл, тогды волить згинути з руки своих жолнеровъ, нижли прыити в моц неприятельскую а, будучы з много зацныхъ за их мужством справ так зацный, з великою соромотою в посмевиску быти. Росказал тогды седла и иншыя спраты, которые напрудчей поготову были, на одну громаду скласти а з них могилу учынити. Прыятелом, которым наболшеи уфал, отведъшыся з ними насторону, раду свою таемне ознаймилъ, иж если бы неприятель, добывшы обозу, гору взял, он хочеть |₁₉₆| ^cна оную могилу, зъ седел учыненую, вступити. А прото ж просил их, намавлял и напминаль, абы в тот час под него огонь заложыли, поневаж вжо волит за справаю своих умереть, нижли з великою соромотою прыйти до неприятеля в неволю. Кгды им такъ росказал учынити, казалъ тэж трубачом трубити, абы якого подобенства улякнення по себе неприятелю не давал, але абы ся здал быти пилным а битвы знову прагнучым; ждал вторгнення неприятель, не спечы цэлую ноч. Не мней тэжъ товаришы и жолнерэ его были пилны а готовы все, што-колвекъ бы шасьць прынесло, мужне зноситъ.

Кгды и угрове въ обозе, и Тразымундъ зъ своими намышлялися, радечы межы собою, што бы имъ было пожыточней учынити.

^a У рукапісе памылкова: *хвалебною а славною* (confer В.: *chwalebna a slawna*).

^b Ad marginem: *Атыля себе вонтпилъ*.

^c Ad marginem: *Звонтпене Атыли*.

[А]эцьюсь, будучы сведом рады Тразымундовой, обавялся если бы кгодове добыли обозу угорского, а Тразымундъ мель бы гору над угры, абы он млоденецъ быстрыи, надавшыся^а з оного свежого звитяжства, выкореневшы угры, не зламал ему прэмера а всее силы своее противъ ему и против рымскому люду не обернулъ. Прото, казавшы всим выйти, учынил до Тразымунда речъ тыми словы:

«Прэмире, прыязнь и стоварышэне на войну, которое-м с Тэодорыкемъ, отцом твоим, мел; потом мужство твое, которого-мъ и перед тымъ у многих речах дозналь и вчора против тым грубым людем, сполнымъ^б всихъ добрых непрыятелом, — на што есмо вси гледели — смелымъ а нелякливым сэрцэм оказал-эсь, ведет мене до того, Тразымунде-королю, абых чого ты для молодости твоее и сэраца — хотя еси прыроженя дофътипного, ведже тою свежою отца твоего пораждою большеи заетроного а быстро-го, — так далецэ обачыти не можэш, я тебе на память прывель. Ударыт на непрыятеля, обозу его добывать, штурмовати на него а хотеть его выкорэнити — суть то знаки великого мужства и уродивого сэраца. И ни о што ся иншого обема старать и усиловати не годит, одно кривды поднятое мститися на непрыятеля, кгда ся до того погода укажэт — ударыти, добывати, выкорэнити его, а славу зацными справами, поки можэш, розшырати. Леч если пилне у себе розважыш сила наша, которая прошлое битвы надзою ест велми звутлена; если ся тэж прыгледиш щастно военному, которое не мужнейшым^с албо смельшымъ, але тымъ, которымъ |₁₉₇| оно хочет, звитяжство давати звыкло; если, наостаток, углянеш в речы твой власные, яко ся тепер, по смерти отца твоего, мают — трудно у себе становити, што бы лепей або пожиточней чынити: если тепер намъ ся о што кусити и почати што, а остатки войска нашого, долгою войною звутленого, нерозмыслне на щасте пустит, чыли на инший часъ тую войну заховать. Непрыятель, ач есть непомалу и он дня вчорашнего звутлен, ведже, однакъ, имо его великие а зацные речы, которых аж до того часу доказал, тэж з учорашнее великое люду н[а]ш[о]го поражки, от него поднятое, можем познати: есть то народ быстрый, дужый, мужный а волит наболшые небезпечности подняти, нижли ся

^а Тут: заганарыўшыся. Confer В.: *nadąwszy się* [паказаўшы пыху].

^б У рукапісе памылкова: *сполныхъ* (confer В.: *сполным*).

^с Confer О.: *non valentioribus*; В.: *nie możnieyszym* [не мацнейшым].

дати звитяжыти. Если еси умыслил ударыть на угры, тогды або выйграют битвы, чого боже ухаваи, або до одног[о] вси^а полягутъ на пляцу; але смерть их не сухо ся нам одерет. А если выйграют битвы, тогды наши речы сполне прыйдут в такую трудност, иж о твое и рымское панство будет ся потреба непомалу бояти, бо будет у великой небезпечности.

Завжды то бывало великое мужство и не леда рада — прышлые речы наперед углядывати, небезпечностям, которые бы прыйти могли, розумом забегати, раду водле потребности, яко час прынесет, одменити; а поки маешъ час и поки можэшъ все у себе розважат, абы потом, упавшы у небезпечност, не здалося, иж прожне розуму ужывати або раду одменяти хочеш. Я заправду пры тебе спрыязливе, верне и статэчным сэрцэм буду стояль, а яко на мужног[о] ч[о]л[о]в[е]ка належыт, умыслил есми в каждую небезпечност смеле ся удати, если одно может што славы достать з упору а з нерозмыслности. Але видело бы ми ся, же бысмы не толко больший пожыток, але тэж и большую славу отнесли, если бысмы — поневаж непрыятел, будучы пораженный и розьгроменый, до обозу зь соромотою великою дня вчорашнег[о] утекъ — остатки жолнеров нашихъ напоном сховали, а панства нашог[о] оборону в цэлости заховали.

К тому еще, Тразымунде-королю, видит ми ся быти реч велми пожиточная твоим властным потребам (которые абы были цэлы зь стороны прыязни и товаришства нашог[о] сполного, не мней ми о них идеть, нижли о мои властные), если их будешъ над вси чужые прэкладаль, а здоровье твоихъ жольнеровъ, |₁₉₈| которые еще позостали а тебе и справам твоим пожиточни быти могут, не леда яко себе важыл. Отец твой тебе а Валямира, брата твоего, дома тепер мешкаючого, оставил королевства своего дедичми. Брат, порушоный хутю панованя, доведавшыся о смерти отцовской, што он дома в небытности твоей мыслит або вьщынает — ты не ведаешъ. Мало ест тых людей, которые бы кривност над хуть панованя прекладали. А если он, будучы хутью панованя звитяжоный, до чого ся нового склонитъ, панство отцовское, тебе выгубившы, себе прывлащыт, богатства^б домовые заберет, сэраца люду своего, на всякую отмену щастя склонные, добротливостью, гойностю и иньшыми таковыми выбавами до себе нахилить, што ж тебе щасте оставит? До

^а Ad marginem: *Розважане*.

^б Ad marginem: *Домовые зайзрости*.

чога ж тебе прыйдет — одно до того, абыс ся права твоего от брата войною допиралъ? Панства а королевства и богатствъ з великою — для неуставичности щастя — небезпечною мечом доставал? А знищывшы тепер або толко звутлившы жолнеров твоихъ силы, што жъ за оборону будеш мелъ, албо чога ся дома сподевати можешъ?

Ну жъ тэды, Тразымунде, намышляйся, што ест пилнейшого а наглэйшого: если брата твоего радамъ забежеть а королевство отцовское в моц твою взяти, маючы еще жольнерэ в цэлости, чыли на угры з вутливимъ щастемъ в речы так небезпечною ударыти. Если мое здание хочеш ведати, я ражу войска нашого остатки в цэлости заховати; а ты абы-с радшей о своих речах, поки маешъ час и можешъ, мыслил а радил, нижли ся на новые войны щасте пуцаль — абыс, хочечы болшей достати, и того, чога продкове твои с працою великою набыли, спросне не утратил. Кгды непрыятель обачыть, жэ есмо еще цэло zostали, ничога против намъ, яко внимаю, не узновить. А зася противъ тому, коли моц наша будет цэла, завжды што-кольвек будет мел перед очыма, чога ся будет обовял, лекаль и выстерегаль».

Тразымундъ, тою [А]эцыусовою облудною прыязнюю и намовою лацно ся давшы намовити, понехавшы рады о добываню обозу Атылевого, прызвавшы до себе своихъ, которые, пры его отцу стоечы, стоварышылися были з ним на войну, вернулься до Толезы⁶⁵. За которого от[ъ]еханемъ [А]эцыусъ и тые, которые ся были рымяномъ на помочъ зъехали, где хто хотел роз[ъ]ехалися. Новина о той битве Каталяуницкой, такъ срокое и крвавое, вже ся была по всемъ свете розышла, о которой тэж и оная третяя част войска Атылевог[о], |₁₉₉| **которую был до Ишпаниа послалъ, добре ведала. Прото, боечыся жольнеры гневу Атылевого, которого дивная реч якъ се бояли, не вернулись до него до Угор николи, абы для омешканя не были караны. Але по его с поль Каталяуницкихъ одтягненю положылисе были и засели пры границахъ тыхъ поль; и того мниманя суть угрове, але не ведаю, с чога то маюць, иже одъ презвища гэтмановъ угерьскихъ, которые угерскимъ языкомъ зовуть ишпаны (якъ кройника угерска свецыгъ, не згажаючысе з другими), королевству Ишпанскому прозвище дано Ишпаниа⁶⁶, хотя Трокгусъ Помпэюсъ пишеть, ижъ тую землю, которую перед тымъ^{**а} Иберыею, от Ибэра звано, названо, от Ишпала, Ишпаниею⁶⁷.

^a ** *** Записана іншым почыркам.

[А]эцыуса вборзде потом з росказаня Валентыныяна-цэсара в Рыме забито: частю для того, же былъ в подойрэню, яко бы ся на панство касати мел, частю тэж — а радшей для того, — иж его обьмовлено, яко бы он прычину до тог[о] дал, же Атыля, который зо всеми войска своими по той прошлой битве велми латвей могъ быти выкорэнен, ушол рук рымских.

ГЛАВА 9

Кгды Атыля доведася, же [А]эцыусъ и Тразымундъ и иншые непрыятели где хто хотелъ роз[ъ]ехалися, дивная речъ, якъ ся съ того болшей, нижли прыстало, пышнилъ, розумеючы, иж вжо рымское войско напотом не мело смети выходити против ему. А заразомъ оные пышные слова почал мовити: иж звезды перед ними падають, земля дрыжыть, а иж ест молотом всего света. Потомъ з великое хлубы а о собе мниманя росказал, яко был пустэлниа рэк, абы его звано бичомъ божым а тот тытуль до листов прыкладано.

Тягнувшы тогды на тое местцо, где битва была, мешкал там колко дней, абы жольнере его в покою себе выгхнули. Там учынившы водле звычайу народу своего Марсови офяры и иншые обходы для щастливого в речахъ его повожена, вытягнул з войскомъ до другихъ францускихъ мест, абы на себе не з большым, нижли первеи, страхомъ обурыль. Напервеи тэды до Трекашу — места (кото₂₀₀роое тэж Треками и Троею часомъ зовуть), на границахъ сэнонскихъ над рекою Сэквяною лежачого, прытягнулъ.⁶⁸ Кальлимахъ поведаетъ⁶⁹, же первеи до тунгровъ тягнул и столечного ихъ места добыл, а мешчаны его, не маючы жадного на плотъ и на векъ баченя, вси аж до одного позабывал. Леч если ся хто тому пилне прыгледитъ, тунгрове суть люди эбуронског[о] народу, недалеко от реки Моса в земли Леодынско⁷⁰, далеко от тое дороги Атылевой лежачой. Прожна бы то тэды его праца — от тунгровъ ворочаться до Трековъ, яко Кальльмахъ поведаетъ. ^aТыхъ тэды Трековъ, албо Троей, бискуп, што его звано Люпус, то ест волькъ,⁷¹ человекъ святобливого жывота, убравшыся ув оденъе бискупе, з множествомъ духовныхъ особъ вышол противъ Атыли прыеждчаючому.

Тотъ, учынившы прыстойное поздоровене, пытал Атыли, што бы был зачъ, иж так много королевъ звитяжывшы, народы

^a Ad marginem: *Люпус бискуп противъ Атыли вышоль.*

и люди поразившы, места збурывшы, все моццю подь свою моць подбиваеь. Которому Атыля отказаль: «Я естэмь король угорский, Бич Божый». Которых слов Люпусь улукнувшыся, рекль: «А хто ж ся Бичови Бога моего опреть, абы ся над кождым, над кимь хочеть, гневити не мелъ? ^aПод же тэды, як поведаеш, Бичу Бога моего, едь, где хочеш, — все тебе, яко слуге Божому, чому ся я збороняти не буду, послушно будеть».

Казал потомь браны местьские отворить а Атыли (держечы под нимь коня за поводы) з великою учтивостю впровадил. Который — albo поволностю а укладностю оного бискупа будучы звитяжоный, або тэж з воли божое не учынившы жадное шкоды и кривды никому — зо всими войски своими через место едучы, другою броною з места выехал. Кроиника угорская поведаеь, же там оттуль до Толесу-места тягнуль, которому^b ся доброволне подало. Але не ведаю, если то може быти правде подобно, бо Толеса, будучы на онь час столицою Тразымундовою на границах Францэи Нарбонэнской, недалеко от гор Пирэнэйских, над Кгарумною-рекою⁷² лежала: место было людное, арцыбискупомь, кольлекгиями студентскими и купецкими гандлями велицэ зацно и славно; которая дорога далеко от предсезятья Атылевого была, бо онь былъ умыслиль, добывшы некоторыхь мест Француское земли, ку польночной стороне лежачое, вернутися до Сыкамьбрыей, столечного места своего.

Кгды тэды от Треков до Ремов тягнуль, великое милосердье и ласку всюду на дорозе оказывал. Бо ^cкгды не мелъ ^dтрецкихь обыватэлев, которые от страху зь жонами и з детми до лесовь близских, хотечы здоровье свое обваровать, утекали, на дорозе убачыл, казавшы имь быти доброе мысли а не бояться, допустил имь до дому ити. ^dМежы котормы привели до него жольнерэ некоторую невесту от реки, до которое хотела от страху вьскочыти; которая была девочку малючкую, абы руки тымь волнейшы мела, у шыи себе на хустках увезала, а двое меншых всадила на быдла, которое перед собою гнала; потом тэж иньшыхь девочоць семь большых мела около себе, осадившыся ими водле порядку лет ихь. Рушыло Атыли непомалу плачливое оное невесты над-

^a Ad marginem: *Бич Божый*.

^b Confer В. (ktore tu) павінна быць: *которое ему*.

^c Confer О.: *pleros* [нямала, шмат]; В.: *nie miał* [не меў].

^d Ad marginem: *Злитоване Атыли над утекаючымы и над невестою, детми отяжonoю*.

зное до ногь его паднене и так много детоць личба, и, казавшы ей встати, самь ее руками своими подвигнуль. ^aКоторую потом великими дары — абы девочки выховала и замуж выдала — даровавши, казал ся ей додому вернуть.

Вборзде потом Атыля облегеь Рэмы-место, маючы на него давно вазнь, иж кгды на поля Каталяуницкие (яко-м вышей поведал) спешно тягнуль, ремэньсове жольнером его много злого вделали. Паметаючы тогды на то все, выпустошывшы огенемь и мечомь краину, ремэньсом прылеглуую, а место ихь тяжким облежэньем оточывшы, казалъ делы муры бити а розваляти — так, иж для густости куль и иньшыхь пострелов, частю тэж для частыхь а потужныхь великого люду штурмовь жадэн человекь до бороненья муру прыступити не смель. А для того жь мешане не толко ся бояли и лекали, але и вси надзы, которые вь облеженю прыпадаюць, терпели: невесты, дети и девочки плакали, крычали, голос до неба выносечы, другие розмышляючы себе окрутност звитяжцы, которое — ся чуючы до себе, што Атылевым жольнеромь перед тымь выражали, сподеваючыся ее на себе — велми бояли, всих до того дорог искали и досветчали, абы небезпечности уйти могли.

^bБыл на тот чась в том месте бискупомь блогославеный Никазыи — человекь, справедливоство, святобливостю жывота и обычаевь зацный. Тотъ зь Эутропею, сестрою своею, паненкою, еще з молодых летъ до кляштора даною (которая так чудностю, яко тэж иньшими душными дары была оздобена), через весь оный облежэнь час уставичне ся молитвами бавили, абы ублагали гнев Божый, для которог[o] розумели, же Атыля мелъ мешаны велми утискати, а его ^cмилосердье, до всих покорныхь прыходячые, одержали. До того, коли Атыля срокгимь облеженемь былъ велми тяжкий а вжо не мели жадное надеи здоровья своего, мешане — одны тяжко въздыхаючы, другие плачущы — с покорою утеклися. До которого, в тот час Богу молящого, такъ мовили:

«Бьсмы того не ведали, зацный мужу, иж Бог всемогущый тую ласку и м[и]л[о]с[е]рдье свое тебе дал, иж твое молитвы суть ему вдячны, а тую всю надзу для нашихь злостей на насъ

^a Ad marginem: *За божео волею милосердье королевское, хотя окрутник*.

^b Ad marginem: *Никазый-бискуп*.

^c Ad marginem: *Реч рэмэнсовь до Никазог[o]*.

допустил, а кгда ся мы до лепшого способу жытя наверхнем, Бог зася непрыятеля от шый нашыхъ або отпудит, або его ласкавшим противъ нам учынить — не мели бысмы того у своей моцы розмышлятца, если ся до тебе утечы, чыли з дэспэрацэи (которая ся насъ, розмаитыми надзми велми утисненыхъ, срогко держыть) инак о себе мыслить.

Леч ижъ и милосердые Боже мимо вси иншыя людскыя речы завжды важнейшыя быти розумеамъ, и тебе з много знаков ему быти прыемнымъ ведаем, не отегалися есмо прыйти до тебе, за которог[о] радою або обороною и жыть и умерети давно есмо вже умыслили. Што за множество ест непрыятель — видишь, што за окрутенство против всим — и ты ведаеш, и мы ведаем, чого много околичныхъ мест трупов явным сведэтствомъ ест. Так великому того грубого народу множеству должей силами нашыми опираться жадным способом не можемъ: мусимъ албо доброволне ся непрыятелю поддать, а верности, которую есмо пописовалися, бочыся смерти, отступитъ, або, не хочечы моцы а окрутности их досветчыть, сами себе смерть задать. Одно с того двойга подыняти мусимъ, если або нас Бог не ратуе, або за твоею радою надеи якое не будем мети отдаленья от себе тое небезпечности.

Почтивост сама вела бы насъ до того, абысмы, до остатнег[о] тьхненя опираючыся так окрутному непрыятелю, от статэчности, мужства и верности наше для страху смерти не отступовали, коли бы есмо мели якую надею обороненя места. Бо тэж, однак, ведаем, жебы нам было пожыточней тое облеженя надзы до якого короткого часу вытерпеть, абысмы потом покою а вольности пожеданое зъ жонами и з детми ужывали, нижли, для гнюсности и ничемности не даваючы отпору непрыятелю, вдатся в спросную а вечную неволю.

Але што за лекарство на тое зло найти маем, што маем чынити, будучы вже долгими працами, невысыпянемъ и голодом знадзоны, абысмы ся смерти, передъ часом прыходячое, устерегли — згола не ведаем: якъ тые, которые вже окромъ того |₂₀₃| тьху, для долгого непокою ледве отдыхаючого, а скуры, давным голодом зморцоное, ледве знать, яко видишь, иж есмо възды люди. Ты, о котормъ розумеамъ, же ведаеш воли Боже нешто, порады нам, што маем с того двойга злого, над нами висячого, обратъ. ^aЕсли подамо непрыятелю место — без похибы маестности и горла всих нас в небезпечность удамо; а опят, если насъ

^a Ad marginem: *Рады жедают.*

кгвалтом, а чого злого над нами не будет? А якого окрутенства, в которм тот твой люд не ест терпливый, над нами тотъ грубыи народ броити не будет? Нехай такъ будетъ, жэ некоторые межы нашыми суть на тую надзу и на муку терпывые. Але далеко большей тых есть, которые, будучы звитяжоны кривкостью чововечою, страхом и муками, Бога ся запрутъ, веры, которую вызнали, отступяць, а души своей ущэрбене учыняць.

Твоя то тэды реч ест, мужу Божыи, абысь тому злomu, нас вельцэ утискаючому, забегъ а о твоей громаде, от страху дрыжачой, радил а в час лекарство якое, если можеш, даль: абысмы ся от учтивости и побожности, надзою прымушоны, не одорвали а от воли Божое не отступили».

ГЛАВА 10

Никазыи, маючы еще перед докончэньемъ того об[ъ]явенье от Бога, короткими словы так имь отповедал:^a «Ачъколвек не так много, якъ вы внимаєте, мои милые мешчане, бачу в себе годности, ведже што-колвек есть даров Божых, мне данных, то я все прыписую Его ку мне милости, м[и]л[о]с[е]рдью и добродейству; Которыи не для моих заслугъ, але зъ властное Своее добротливости хотелъ мене ласки Своее а неосацованных добръ Своихъ участникомъ метъ. Которому што-кольвек у мне есть — все прыписую; а тог[о], што даром Божымъ ест, не маете для чого силам моим прывлащать. Он моц, можност и добротъ свою во мне выставил. Я Его духу, надхненью и воли мушу быти послушон. Которого если розказанью, иле можем, досыть чынити будемъ а обетницъ жывота небеского пэвною надеею ожыдати будемъ — ничого на насъ в тых речах свецкихъ так тяжкого не прыйдеть, чог[о] бы есмо у Его вере статочне зносить а вытерпети не могли; ничог[о] такъ трудного а непрыятельского, што бы нам легкого а ку вытерпеню лацног[о] быти не мело. Множество а окрутность того грубого народу, мешчане |₂₀₄| рэмэнсы, вже давно и ведаю, иж надзы в суседстве близких народов дознал есми того, которая заправду зъ Божого допущеня походить.

Атыля не могъ бы вамъ шкодить ани моцы своее против вам вытягнути, бысмы были грехами н[а]шыми Бога на себе не розгневали. Который то вже постановиль у себе, што мне вже давно ознакомиль, иж тое место наостатокъ в руки непрыятельскыя

^a Ad marginem: *Отповедь Никазого; Реч бискупя.*

прыйдзец; а вы зо мною восполок на округност того грубога народу есьцесте наготовани, абысмы за выступки телесныя, которых есмо виньни, короткія а дочасныя мукі утерьпевшы, досталися до жывота небескаго а были его участнікамі. Ну жь тэды, намилейшыя братя, што ж кольвекь за надза і небезпечност на вась прыйдзец — сталым а мужным серцэм терпите. За мною идите, пастэром і отцом вашым, мене себе передь очы покладайте — абысте вы на духу здоровы были, я ся напередь в неспрэчечност удамь. Короткія то будуть мукі, якія вы от того грубога людю будем терпегі. Оны й небескія заплаты, якія Бог тымь, што Его у вера а в милости визнаваюць, от початку постановил, яко суть неогарнены смысломь людскімь, такь зася суть шастлівы, несмертэлны а на жадныя веки нікгда нескончоны.

Нехай же вась тэды нічога не страшыць телесная або надза, або мука, ані ся годить тымь, якія вась праследуюць, злого не зычыць, але, наследуячы Хрыстуса Езуса і науки і учынку, за непрыятелы вашы — абы ся до правдывое знаемості Божое і до правдывое дарогі навернули — зо мною восполокь уста-вичне ся молите».

Также тэж і оная Эутропія-панна смеле намовляла мещаны ку мужному зношенью того, што вжо праве перед очыма видела, даючы то по себе знати, же хотя белая голова, предся перед іхь очыма хочеть то оказати, же хотя бы непрыятель телу ея мукі задаваль, предся серцу статэчності, абы пры добром зостать а в нем не мело трывати, отняти не будеть могь.

С тыхь тэды людзей побожных напамінаня мещане, нешто боязни на сторону отложывшы, охотнейшым вжо сэцэм ждали всякіх прыгод. А в тоть чась угрове, збурывшы муры а через ніхь перешедшы, і іншыя обороны розметавшы, до места нагле вторгнулі і внутры^а ся всюды по месту почали, полны шаленое запальчывості, расходіць^б, забіяючы кого поткалі — так дорослыя, якь недорослыя, не фолькуючы жадному веку ані плоти. |₂₀₅| Ніказы і Эутропія, здывившыся так великай непрыятельскай округності, спеваючы набожныя песні, до костела Панны Марыі, который был тот цный бискуп збудовал, утекли в тот способ, абы где за часу шасліваго повожэня Богу

^а Confer O.: *ubique*; В.: *wnetże* [следам, адразу].

^б Ad marginem: *Мордь*.

ся молили. ^аТам тэж часу набольшаго нешастыя а праве остатнега крэсу Богу душу дали. Угрове з великаю попудлівостю збегліся тэж до того ж костела, которых кгда Ніказы узрал, кываючы на ніх рукою а даючы знать, абы помольчалі, так до ніх вкоротцэ мовіл:

^б«Віжу я, жолнере намужнейшыя, же есте вы от правдывых а мужных жолнеров крови далеко отроділі, а намней не паметаеце на скромност, каторою многа дикіх зверат с прырожэня меваяць. Которое кгда бы есте абы наменшую^с троха мели, не так бысте ся роспусне срожылі вь звіяжстве, каторое звіяжоным частокроть фольковати а на самыя пышныя срожыцься звыкло; ані бысте такое округності ужывалі, жебы есте все мечомь выкореніць, ніжлі на ваш пожыток обернуці волелі, якь бы тое чые іншое, а не ваше было, чога есте не так далецэ сіламі вашымі, яко Божымь допушчэнемь досталі. От великое а шаленое быстрості і попудлівості не бачыце, іж і увесь люд в неволю, і маетності а всі нашы речы ку вашой оздобе, кгдаыце место взяли, прышло. Люд хрыстанскі, с покорою падаючы до ног вашых, просіць, абы былць от вас горломь дарован. А вы кождога, кога поткаеце, яко быдло забываеце, над всі обычаі побожності людьскае. Если ж есте умыслілі быстрості вашой не погамоваць, але, запомневшы побожності і пожытковь вашых, всі местца округенством напалніць хочете, — на мене, о жолнерэ, который есьцесмі іхь пастыром, вашу ядовітост оберніце! От трачэня тых повстегніце вашы рукі, сфолькуйце покорнымь, перед вами падаючым: пышныя а отпорныя, каторыя ся вамь протывяць, громіце. Мене, бискупа іх, если вас большь округност, ніжлі побожность рушаеце, мене, мовлю, каторы-м ажь дотуль ваше звіяжство зволочывал, забіце, на мене ся обурьце, поневаж ся так Богу здало — душу выдрыце, а тыя мой овцы, каторыя нічо[о] злого не заслужылі, горломь даруйце».

Кгда тым напамінаемь быстрость угорьская нічога ся не гамовала, але ся на всіх срожылі — і на тых, каторыя ся былі до костела зобралі, — тоть побожний бискуп Ніказы ^дпочал

^а Ad marginem: *Смерть люта*.

^б Ad marginem: *Слова Ніказо[о] до угровь. Cudne słowa*.

^с Слова падкрэслены ў рукапісе.

^д Слова падкрэслены ў рукапісе.

яко и перед тым, молитвы, плачу полныя^a, до Бога чынити: а скоро он псалмь Д[а]в[ы]д[о]въ заспевае «Душа моя до земли прыльнула»⁷³, ^bтэды некотарый воевода, добывшы шабли, стяг его. |₂₀₆| Которого голова, хотя от тела отпала, так поведает, иж предся спевати не перестала, але предся тые слова Давыдовы выговорила: «Ожив мене, Пане, водле слова Твоего»⁷⁴. Тым то способом тот блокгославеный муж, хвалечы Бога, зс тог[о] света зышол.

^cПотомъ угрове, срожачыся без меры, улакомившыся на хорошество оное Эутропей-панна, хотели ей квалт учинити; которая, яко ся здавна статэчне научыла чыстости своее стеречы, так и в тотъ часъ, обернувшыся до того, што Никазого забил, рекла ему: «Наокрутейший зо всех, которых земля уродила! Або не ведаешъ, на якого-сь мужа Божого, невинностью а святобливостью жывота зацног[о], руками ся своими таргнуль? Которого-сь, хотя-ть ничог[о] злого не учынилъ, незбожне горла збавил? Слушне тебе за такой злостивый учынок справедливы Суд Божый будетъ ждати. Мало маешъ на том, же-сь ч[о] л[о]в[е]ка святобливого в костеле божом забил, але и мене до того прыневоляеш, абых твоей спросной хути поволна была? Але Бог, который цноты и чыстости боронить, того твоег[о] сквалливог[о] а незбожного учынку за моею послугою незомщонного не пустить». А домовляючы того, Эутропя торгнулася ему до волосов, а потомъ, ухватившы его крепко за горло, выбила ему очы. ^dДругие жолнере, которые гледели на мужство тое белое головы, будучы рушоны прыгодною товариша своего, торгнулися на оную панну и на иншыя хрестяны, которые были в костеле, а позабывали их.

Пишутъ некоторые так, ижъ угрове, кгда вже над всеми — так тыми, што в костеле были, яко тэж и надъ тыми, што на иншых местцах по месте — досыть срогкости ужывали а до маестности ся кинули, небескими страхи были преражоны.

^eВидели на поветрыю войска потыкающа; слышали в костеле якийсь дивный а страшливый шум и громот. Которыми знаки будучы престрашоны, дали лупови покои а на розные местца з

^a У рукапісе памылкова: *тильные* (confer В.: *pelne*).

^b Ad marginem: *Никазыи забит.*

^c Ad marginem: *Эутропией статэчност.*

^d Ad marginem: *Мужство девочэ.*

^e Ad marginem: *Знаки дивныя.*

великим страхом з места повтекали; а потом оное место долго пусто стояло. Походни гораючыя надъ местом часто и долго видано, спеване якоесь з неба слыхано. Много мешчанов, которые были, боячыся непрыятеля, повтекали^a, узревшы так много чудов и знаков, доведавшыся о отягненню непрыятельскомъ, вернулись опят до места, а Никазого и Эутропию и иншых людей цнотливых тела з великим плачом поховали.

ГЛАВА 11

То кгда ся в Ремэнскомъ месте деяло, Атыля некоторг[о] гэтмана своего |₂₀₇| Кгюлу, албо, якъ его некоторые зовуть, Юлюса, давшы ему немалую часть войска своего, послалъ до Колна, которое зовуть Агрыпъпина абы его добывал. Которое место якъ тепер, такъ и на он часъ было зацное и великое.

В тотъ часъ Этэреус, сын короля анкгэльског[о], млоденец хороший, цнотливый и добрых обычаев, почаль ся старать в мальженство о Уршулю⁷⁵, брытанског[о] короля девку-одиначку, пославшы з великою хутью послы до отца ее. Которого, коли не ведал, што бы за отповедъ дати мел, Уршуля смутного и троскливого напомнимела, абы, давшы фрасуньком покой, заручыл ее за Этэреуса, поведает, иж маеть тое обявенье от Бога, абы ся не збороняла малженства того в тотъ способ, иж бы ей еще дано волные тры лета, через которые бы отправила дорогу свою, на которую ся была обещала, то ест абы шла до Рыму, маючы пры себе десеть тисечей панен. А протож того ся домовляла, абы и онъ, и Этэреусъ, паниц ее, старалися сполне, якъ бы ей нашли десеть панен особое чыстости и статэчности, а кожда з них абы мела пры себе тисечу панен, и она сама абы тэж также пры себе тисечу мела, одно жебы вси были особое цноты и чыстости. Послове, взявшы од отца Уршули тую отповедъ, з радостю от[ъ]ехали.

Этэреусъ и брытанский король, отец Уршули, зобравшы водле змовы такъ много панен, дали их Уршули в товаришество, которая, прынявшы тое шляхэтное товаришество а справившы одиннадцать великих кораблей и другие речы, на так далекую дорогу потребные, пустилася морем з Брытаней аж до того местца, где Рэнь в море упадаеть, где тепер ест часть Гольляндэи⁷⁶, откуль опят рекою против воды прыехала до Кольна з великою

^a Ad marginem: *Видане дивное.*

радоцю мешчановъ, а с Кольна до Базылеи. Тамъ зоставившы корабли и иншэ спраты, шла пеша до Рыму; которая потомъ, обходившы и огледавшы местца и святости вси в Рыме, яко была обещала, вернулася до Базылеи; а папежъ Цырыяк⁷⁷ провадилъ ее з великою почестностью ажъ до местца. Всевшы тэды у Базылеи у корабль, Рэномъ-рекою на дол ехала до Кольна; которая, выседшы на берегъ, ничего ся неприятеля не сподеваючы, але такъ внимаючы, абы все безпечно было якъ первеи, кгда ся до места прыближати почала, тогды ее угрове зо всех сторон обскочыли а з оными всеми паннами окрутне позабывали. Так тогды оная шляхэтная панна зъ Этэреусомъ, паницэмъ своимъ — который, доведавшыся, же Уршуля назадъ едетъ, з маткою и з сестрою Флюрентыною и з ыншыми некоторыми бискупы аж до Кольна противъ ее был выехал, — ^аиз оным Цырыяком-папежом и зо всеми оными паннами с того света зошла, а чыстость свою Хрыстусу, |₂₀₈| правдивому девицства облюбенцови, офяровала. Тых панен тела лежать въ Колне. Исторыкове не згожаються о часе того побитья. Але иж кройника угорская старая тот час побитья тых панен быти поведаетъ, подобна реч ест къ верэ, иж в тотъ час, кгда Атыля у Францэи был, Уршуля с паннами своими была от угров забита.

Атыля, добывшы Рэмов, переехавшы Францускую землю, а Фляндрыю⁷⁸ злупившы и звоеавшы, тягнуль до Турынкгии. Тамъ, хотечы оказати, ижъ всю Францускую землю и увесъ заход слонца звияжыл, умыслил в месте Изынацъ⁷⁹ зъездъ метъ великий фэсть учинити. А протож много пограничныхъ королевъ и народов — частю з боязни, частю иж и его самого, и его пыху рады бы были видели — зъехалися до нег[o]; которые Атыля, гойне ударовавшы, вольно пустиль.

Было немало народовъ, над берегами мора Брытанского⁸⁰ и Бальгыцкого, або Немецкого, мешкаючых, которым еще не праве страшна была можность Атылева. Прото, абы и тые шабли почувли, обрал колко гэтманов, абы, тягнувшы з войском, калетаны, нортманны, морыны, тункгры, фрызы, цымбры и прусы⁸¹ воевали а все — если не будутъ его панованья послушны — огнем и мечом пустошыли. Тые вси народове, злякнувшыся тягнучых неприятел, доброволне ся поддали угром. А в тотъ час Атыля, доведавшыся, иж рымяне и кголове пописують жолнерэ, збирають войско а войну против ему

^a Ad marginem: *Одиннадцать тысяч девц.*

хотять възновити, обавяючыся, абы он самъ и его жолнере, так великими працами, войнами и звияжствы, розмайтымъ повоженемъ одержаными, будучы велми спрацованы, не был яко от неприятеля [...]^a, опустившы Францускую землю, вернулься до Сыкамбрые, столечного ув Угрехъ места своего, где былъ Буду, брата своего, зоставиль.

ГЛАВА 12

Атыля кгда ся на войне французской забавил, Буда, брат его, — частю для того, иж о звияжстве и о жыводе Атылемом ничего пэвног[o] не ведалъ, частю тэж радшей для того, иж королевство двух панов мевать не може — умыслил панство Угорское, вылучаючы от того брата, сам посести; которое для тое прычыны водле воли своее дома справовати почал. Которое речы |₂₀₉| были великие знаки, иж замок оный, который Атыля, почавшы недалеко Сыкамбрые будовать, казалъ был Атылемъ прозвати, он, узгордившы волею братэрскою, от своего имени назвал Будую^b. Для тых прычынь будучы обмовленыи Буда. Кгда Атыля для того змоцнения не смел ся на него явне кинути, на зраде на него ударывшы, поймалъ его и забил, и казал вкинути у Дунай, над которымъ Сыкамбрыя и Буда, албо Будзынь, столечное Коруны Угорское место, лежить. Некоторые такъ поведаютъ, иж Буда еще передъ битвою Каталяуницкою был забит, але я, держачыся кройники угорское, держу о том, же ся то по той битве стало⁸². Забившы Буду, казал обволати тот вырок, абы кождыи тот замок Атылем звалъ, а Будзыня не вспоминал. Ведже, иж посполите прыроженя людские бывають розные, а большей ся до речей заказаных горнуть, прото много их было, которые тому росказанно не чынили досыть. Угрове тот замок и место еще и тепер Будую, албо Будзынем, а немцы^c Эцэльбургкгъ, то естъ «замок Атылем»⁸³ зовуть; теперъ от цэгельней — бо там перед тымъ много вапна жыгано — зовуть Офьфэн⁸⁴. Откуль значытсся, ижъ немцы, якобы через мечъ от угровъ достаты, на онъ часъ тэжъ Атыли послушны были.

По забитью Буды, кгда ся вси речы ув Угрехъ въспокоили и порадне постановили, Атыля пять лет в Сыкамбрыи мешкал. А

^a Confer В.: *oszukan* [падмануты].

^b Ad marginem: *Теперь то Будзынемъ зовуть.*

^c Confer О.: *Teutones* [тэўтоны].

через тот часъ жолнерэ его, прывыкшы лупу, Сэрбскую землю, Маэдонію, Ахаю, Тэсалию⁸⁵ и Трацэю наездчали, лупили и пустошыли, а наостаток тэж места и люди угорские, Атылевы подданные, велми утискали и шкоды им чынили, так иж много его подданных, не могучы терпети такого лупежства, отбегшы добытку и быдла, уприсившыся перvei у Атыли, на иншое местцо переноситися мусели, где хто волель.

А сам Атыля, абы мог ведати, што ся по всихъ краинахъ света дееть, постановил на чотырох местцахъ посты, албо подводы: одну в Кольне, што их зовуть Акгрыппина, другую въ Едоре, месте далматскомъ, третюю в Литфе⁸⁶, четвертую у реки Танаис. ^аС тых местцъ кождое мало не всего света справы через отменены на местцахъ своихъ посты до Сыкамбрыи до него доношоно; а он опять оним всимъ волю свою ознаймвалъ. Кгды то постановил, тот мель с того пожыток, иж частью снадности а погоды на непрятеля — якъ бы против ему справил — искаль и пильновал; частью тэж о всем в час, што они против ему почать хотели, пэвную ведомость мевалъ.

ГЛАВА 13

²¹⁰ | Сыкамбрыю-место, о которомъ чынил часто възменку, поведають исторыкове, иж французове, збурывши за справою Антэнора Троянского⁸⁷ Паннонию, которую теперъ Угорскою землею зовуть, на паметку имени своего перед давными часы збудовали и через много лет в нимъ мешкали. Того места Атыля, коли угрове Паннонию (яко-м вышей поведал) посели, поправиль а столицою собе ку мешканю обралъ. Которое если от сыкамбровъ⁸⁸, людей немецкого народу, над Рэном мешкаючых, которое перед тым французове воинами утискали, если тэж для которое иншое прычыны Сыкамбрыею названо, — не маю достаточное о том пэвности. Тамъ хотя особою своею Атыля умыслил былъ мешкати, ведже, будучы велми хутливый до славы, уставичне о том мыслил, яко бы панство розшырыль, королевство до королевства прылучал, кождый народ под свою моц подбилъ а славы собе войною примножал. К тому тэж, распоминаючы собе поражку люду своего каталяуницкую, о том розмышливал, на том увесь был, усихъ дорогъ а фортэлев до того искал, якъ бы ся крывды оное поражки помстити

^a Ad marginem: Подводы Атылевы.

могъ. В тотъ часъ, услышавшы пэвную о смерти [А]эциусовой новину, розумеючы, же на доказане того, што былъ вжо давно умыслил, дорога ему ся от бога подала, а к тому никто вже не был, который бы его силам ровень мог быти, умыслил наперvei на землю Влоскую обуритися, абы звитяженемъ ее жалосное на Каталяуницкихъ полях битвы паметку новымъ мужством а новою военною славою затер. А так, призвавши до себе королев и народов, которые через тот час подъ его хоруговую войну служыли ему кгволи, учынил до них речъ тыми словами:

^a«Кгды вашэ мужство а сэрцэ до справъ военных охотно, мои милые гэтманове шляхэтные и жольнере мужные, самъ у себе уважаю, а к тому тэж и то, яко-м много людей, народов, краю, королевствъ мужством вашымъ, силами и товаришствомъ ратованый, под мою моцъ подбил; яко-м, наостаток, много звитяжствъ по всихъ землях одержал, — зда ми ся реч непотребная, абых васъ многими словы до того, до чого сами с прыроженя своего склонъни естесте, або напоминаль, албо побужал. Поневажъ до кождыхъ мужныхъ а рыцэрскихъ справ, которые прыстоять мужнымъ людемъ, якъ еще сперву склонни а охотни были есте, досветчыль еси самъ того. Толко о то ся нам потреба пильне старати, абысмы ся |₂₁₁| дороги до учынена чого зацного — што ест у людей в такой потребе реч напереднейшая, — скоро ся подаст, не лениве а хутливе хватали. Которое если ся держати будем, товаришы милые, тэды все нам поготову будеть; лечъ если ее занедбаемъ, а як много працы, стараня и фрасунку перvei поднять мусим, нижли бы ся нам зась подала?»

Сила рымская, великое панство, шырокое, вельможное а паметное завжды было, маючы под своею моцю увесь светъ, вже вам давно ест сведомы. Тое панство, иж просторнейшэ, шырсэ и зацнейшэ перед тымъ бывало, тым большому упадку а небезпечности тепер подьданы ест. Если пильне углянем в тое, якъ ся тепер ихъ речы мають, а чого злого они тепер, за нашего часу — або з Божог[o] допущеня, або тэж зъ якого силь их звонтленья а нахиленья — не утерпели? Вандалове, висикготове, брытаннове и немцы, которые панство рымское водле воли своее наездчали, давають то нам знати, якъ силы их тепер суть слабы, звонтлены а вынадзоны. Афрыку, Ибэрыю, Францэи немалую часть, Брытанънию — которые земли перед

^a Ad marginem: Реч Атылева до королевъ и жольнеров своих, кгды на Влоскую землю войну поднести мель.

тым под рымскім панаванемъ были — тепер непрыятель маеть. Паннония, Сэрбская земля, Трацыя, Мацэдония, Словенская земля и иншыя вьсходу слонца краины мужством, жолнере мои милые, вашымъ рымяномъ отнятые, под нашим панаванемъ суть. Чого ж тогды вже иншого не доставаеть? — одно абысмы, на Влоскую землю обурывшыся, которая ест над вси помененыя краины преднейшая, подбили ее под свою силу. Чого — если же дороги, нам от Бога до того даное, жолнере милые, з рук спросне а недбале упустить не будете хотели — лацно доказать будете могли. ^aБо а которые местечка и великие места, которые, наостаток, народове, которые королевства шабли ваше не боялися, не почули, не дознали? Што ся коли, жолнере намужнейшыя, так трудног[о] вам видело, чого бы ваше мужство и во всех речах статэчност лацнымъ не учынила? А если же рымяне в королевствах и в краинах помененых, которые перед тым подъ ихъ панаванемъ были, не могли ся ваше шабли, вашому мужству и mocy жадным способом отняти, — што ж, розумеете, што теперь против вамъ, силы зуполные маючым, долгим отпочыванемъ змоцненным, мног[о] товаришства розмноженемъ заможным, панство рымское, вже звонтленое, будеть могло?

Битва Каталяуницкая, абых тэж и наше поражение, вьспоминаючы чужую надзу, не запомняль, ачколвекъ неякою товаришова наших и сполных [|]₂₁₂ жолнеров за мужством [А] эцыусовым прынесла; ведже если личбу непрыятел побитыхъ до наших прыровнаете, обачыте, же то, што есмо мы терпели, будеть смехомъ а игрышомъ перед ихъ упадком. Ани я еще тое прошлое битвы надзу, если есте которую подняли, гнюсности а ничэмности ваше прыписовати могу. Бо а хто з вас не мель рукъ у крови непрыятельскихъ омочоных, або хто з вас непрыятелеви горла не выдраль? Але што-колвек там злог[о] на насъ прышло, то прышло з розного а никгды не однакого повоженя войны а облудного щастя, которое такъ люди мужные, яко тэж гнюсные а ничэмные однако без браку многокротъ утискать упадком звыкло. Тепер тэды, товаришы а жолнере мои мужные, час ест, абысмы ся оной давно поднятое поражение новымъ мужством помстили. Што будеть без похибы, если не будем волели ничэмне есть^b вь гнюсности, нижли ся тое дороги а снадности, которая

^a Ad marginem: *Выславяетъ людъ свои.*

^b *ничэмне есть* — перакладчык не зразумеў пол. 'niczemnieć' [марнаваць сілы, знаходзіцца ў бяздзейнні].

се тепер подала, держать. Сэрцэ мое, будучы тых речей, которые мають прыйти, пророком, мне даеть знати, ижъ Влоская земля в коротком часе не з великою працою н[а]ша будеть; которая кгды под нашу моць прыидеть, што жъ вжо зостанеть вь Эуропа, што бы не лацно мусело подъ ваше ярмо прыйти?

Ну ж тэды, мои милые товаришы, яко ся есте до иншых речей аж по нинешний день охотне брали, так ся тэжъ и на тую выправу до Влох берыте. Не зоставайте собе винни в щастю, вь богатствах и в зацности вашей. Чого потреба на войну, вже тепер готуйте.

З мною восполк пушайтесь за щастемъ. Верьте мне, жэ не праца, не небезпечность и не иншыя, которые ся на войне трафяють, надзы або трудности не одорвуть мене от розьмножания вашихъ богатствъ, от захованья прыязни и помаганью товаришства а от бороненя здоровья вашего. Все хочу з вами сполне подымовати и, овшем, всего перед вами хочу первеи коштовать, только за мною, за щастемъ а за снадностью, або погодою, — которые две речы на войне суть напреднейшыя — идите. Постараюся о тое за помочю Божею, ижъ Влоское земли немалая часть первеи будеть под вашим панаванем, нижли рымская сила против вамъ выйдеть».

^aТыми словы гетмане и жолнере Атылевы такъ были рушенны, иж з великою радостью кликали, же не толко до Влоское земли з нимъ потягнуть^b, але до каждое части света, до которое Атыля каже, за его хоруговою смеле пойдуть а росказане чынить будутъ.

^cЗобравшы тэды Атыля своих и острокготов, эрулев, турцы-линкгов, овадовъ, рукгов⁸⁹, которых спереду в товаришстве на войне зь собою мель, войско, кгды, зготовавшыся в дорогу, на конь вседал, поведают, же крукъ, [|]₂₁₃ ^dотъ усходу слонца прылетевшы, усель на правом плечы его, а потомъ възлетел къ горе и летель так высоко, же его потом жадэн дозреть не мог. С тое ворожки Атыля, будучы вэсол, заразом тягнул в дорогу: напервей тэды до Стырыи, Карынтыи, Словенской и Долмацкое земли

^a Ad marginem: *Позволене вальки.*

^b У рукаписе памылкова: *потягнути* (confer В.: *posiagną*).

^c Ad marginem: *Выправа Атыли до Влохъ.*

^d Ad marginem: *Крук знак.*

вторгнуль, которые звоевавши^a а Салону и Спалят места зьжогъшы, до берегов Адрыатыцкога мора прыцягнул.⁹⁰ Потом Трактур, Скардону, Сыбиник, Ядору, Новую Сэгнию, Потэнцыю, Поле, Тэркгестъ, Капифэрыю⁹¹, места велми богатые и велми хорошые, збурыль а на луп своимъ жолнером обернулъ.

На самым до Волоское земли втяганю нешто люду Валентыняна-цэсара засело было теснины, або ужыны, дорог, хочечы Атыле [...] ^b назад; але кгда ся там прыближалъ, тогды вси от страху повтекали.

^cРОКЪ, которог[о] Атыля обурылся на Вьлоскую землю, был от Нарожения Божого чотырыста пядесятыи. Эузэбиусъ прикладаеть до того одинъ рок, а Сыкгэбэртъ⁹² — чотыры.

Вэнэтове, о которых исторыкове поведано, ижъ, згубившы под Троею Пилимона-короля, маючы вожэм Антэнора, до внутрної Адрыатыцког[о] мора одноги были прышли, на тот часъ около Адрыи мешкали.⁹³ Тые зо многими мешчаны аквилеенскими и от иныхъ близких мест обыватэлыми, боячыся Атыли, опустившы свое властное мешкане, напервей утекли были до некоторое выспы недалеко от Аквилей-места; потомъ, домнимаваючыся, жебы и там Атылева сила досягнути мела, ^dперенеслися до иншоое выспы, от навалности морское безпечнейшее, которую зовуть Рыуусъ Альтус⁹⁴. На котором местцу почали будовать тое место, которое теперь Вэнэцэю зовуть.

ГЛАВА 14

По збуреню мест преречных, кгда Атыля ку Аквилей тягнул⁹⁵, зашло ему дорогу от Тэръкгэстынское отноги⁹⁶ рымское войско досыть великое, которое поразившы а выкоренивши, облежъ Аквилей-место. Которое, ач трудное было ку добытыю — частно для того, иж мешчане, доведавшыся о тягненью Атыли, огледелися были на всякие потребы,^e ку вытраванню облежениа и ку обороне места потребных, частью тэж |₂₁₄| для того, иж немало

^a Ad marginem: *Панства и места збуроны.*

^b Confer B.: *cofnac* [тут: адкінуць].

^c Ad marginem: *Рок, которог[о] Атыля на Влоскую землю обурылся.*

^d Ad marginem: *Початок Вэнэцэи.*

^e Ad marginem: *Аквилія од Атыли облежона.*

люду мужного ку обороне в ним мели, — ведже абы толко тое одно место не было прожно от того так великого сэраца короля можности и потужности, хотелъ под ним всякого нещастя досветчыти. А так добываючы его дела, которых немало зъ собою меваль, кгда ему ся не водле мысли шанъцовало, ^aтры лета попрожницы под нимъ стравил. А в тот час вси поля вколо повоевал, которая реч была того прычыною, иж въ обозе Атылевым велми трудно было о живность, а для того ж так люди, яко и быдята мусели едаты незвычайные потравы, розмаитые хоробы прыносячы. До того вже было прышло, же ся былъ Атыля пры том облеженю велми стошнилъ, и жолнере — частно надзами долъгого облежениа, частно недостатком речей потребныхъ — велми были стрывожоны и на теле звонтэлены. Вже всюды по обозе слыхатъ было шамрене и нарекане жолнеров, гневаючыхся, иж не з людми прыстойною войною, але с каменными а муры и баштами недобытыми справу мели, с которое працы и терпливости ани славы, ани нагороды жадное метъ не мели, поведано, жебы то было им учтивей и пожыточней до Рыму, Влоское земли головы, заразом тягнучы, если бы ся Атыля въ облеженю мест кохаль; которого добывшы, лацно бы ся другие места поддали а все Влоское земли богатства угром ся достали. К тому ещъ, взявшы Рым, мели бы вечную своих справ славу.

Тое жолнеров нарекане ачъколвекъ Атыли было велми прыкрое, ведже, абы толко того одного места мощность славы его, с так много зацныхъ справ по всем свете квитнучое, не нищыла, благаючы жолнере свое — частно надею одержениа звитяжства, частно великими обетницами — а их хуть против себе еднаючы, умыслил так долго от облежениа не отступовать, аж бы того места яко-колвек достал. Што абы што рыхлей справити мог, прото и сам у небезпечност удавался, ездечы часто около муров местских, огледаючы а ищучы, с которое бы его стороны лацней добыть. А такъ, кгда некоторые молчанье облежонных а муры пустые вабили его до того, абы близко под мур заехал, некоторые жолнере местцы, вытекшы таемне через рынштоки и иншые подкопаные проходы под^b муром, для [...] ^c угров учыненые, нагле ся до него торгнули.

^a Ad marginem: *Аквиліи тры лета добываль.*

^b Ad marginem: *Фортэль.*

^c Confer B.: *oszukania*. У іншым месцы тэксту [178] у падобным выпадку ўжыта слова 'оглумене'.

^aАтыля, видечы, же ани утеканю, ани в ыншы своих помочей надеи здорова не мель, одно у своей дужости а мужстве, абы, однак, без помсты не умерь, смеле на них ударыл, а забившы двух — кгда другие, видечы его смелость, не такь сквапливе на него натирали, — здорово до своих вернулься.

¹²¹⁵ Поведають, ижъ тые жолнере местцы поведали опят своимь, ижъ зь очю того жольнера, хто-колвекъ былъ (бо не ведали, жебы то Атыля был), искры якъ бы огнистые блискалися, кгда на них, заядовитившыся, гледел. Другог[о] потом дня, кгда, прожно розмаите до места штурьмовавшы, Атыля, фрасунку полонь, водле своего звычайу около места ездиль, увидел, ижъ бусел наверху некоторое высокое вежы гнездо мел, с которого дети свои, еще голые, одно по другом до троснягу, которая⁹⁷ была недалеко места, ^bв губе по одному носиль. На што Атыля загледевшыся, кгда долго стоял, мыслечы. Потом рекъ до своих, же тот птах, чуючы места того вже велми близкий упадок, беспечное детямъ своим местцэ готуе. Бо ижъ ся до троснягу з детми переносил — значыло ся, ижъ в коротком часе место до его рук прыйти мело; а прото ж бусель, чуючы прышлый упадок, хотель дети свои меть на волности, абы потом восполк з местом вборзде не згорели або ся з вежою не обвалили.

А прото ж Атыля, будучы тою ворожою напомененый, того ж дня почаль места лепей и потужней добывать. Але коли в тот час, яко и первей, не повелося ему водле мысли, назавтрэ казал седла каждого четвертого коня зо всего войска своего зобрати и в перекоп накласти по той стороне, где мур былъ слабшый, и зажечы — абы мур, будучы огнемъ звонтлений, або самъ ся обвалиль, або ся потом деламъ лацней дал збить. В тот час Атыля, наготовавшы начыне до битя муру, а жолнере до штурму^c напоменушы, ждал часу, абы, скоро бы огонь утихъ, муръ ламаль а до места штурьмоваль. Але его тая рада не омылила, бо муръ, будучы великим а гвалтовным огнем звонтлений, лацно ся дал розвалить. Атыля, видечы тую снадность до взята места, напоминал жолнере, абы каждый водле мужства своего старался через мур перебити а до места войти. Они, з великою охотою беручыся до того, кинулися на жолнере, места боронячы, будучы готовы всякие раны подыймовати. Ани зброини мешчане, ани жадна небезпечност не могла их от предсявзятя гамовать;

^a Ad marginem: *Дужост Атыли.*

^b Ad marginem: *Ворожка з бусла.*

^c Ad marginem: *Мур вонтлен.*

але смеле а нелякливе через мур ся перебивал. Не меншым тэжъ серцэмъ мешчане места, себе а своего и жон и детей своих горла боронили, видечы, ижъ жадное иншее надеи здорова не мели, одно коли бы неприятеля, долгою працою и надзами вже спрацованого, отогнати а место моцю и мужствомъ своим захавать могли. Што Атыля видечы, казал раннее до обозу отводить а свежым на тое местцо наступовать.

Самъ — которая речъ тэж и гнюснэ, або недбалые, жолнере в речы вонтпливой побужать а мужными ¹²¹⁶ чынити звыкла — пры них был, каждого ся мужству прыглядывал, на кождог[о] властным его прозвискомъ кликал, напоминал, просил, абы того, што почали, не переставали, поведаючы, же вжо болшую працою трудност и небезпечност подняли, а до одержаня места меньшая зостала, за которое подыймоване кождому з них великую нагороду наготоваль.

А такъ жольнере, велми потужне силы прыложывшы а около муру пилне ся забавившы, за тры години место взяли;^b молодые и старые однако забивали, ани векови, ани плоти не фолькговали, хибач треха белых головъ што хорошшых зоставили. Все, што было в месте, на лупъ жольнером подано; о трыдцать и семь тисечей людей там забито.

Была на тот час в месте белая голова, так набожностью, яко чыстостю и роду зацностю славна, а так хороша, ижъ цуднейшее в месте над нее не было. Звано ее Дикгъна. ^dТая, доведавшыся, ижъ угрове кождог[о] забивали, хибач белые головы што хорошшыя зоставовали, утекла наверхъ дому своего, умыслившы первей умерети, если бы ей^e который угрын хотель кгвалт учынити, нижли чыстость свою сътратити. А так, кгда некоторый жолнер, улакомившыся на ее хорошество, ^fгонил ее, хотечы ей учынити кгвалт, она ускочыла в реку Натысону, которая под ее дом текла, и утопилася. Так она статэчная невеста жолнера спросного спросной хути смертю своею ушла.

^a Ad marginem: *Мужство королевское.*

^b Ad marginem: *Аквилія взята.*

^c Ad marginem: *Тые не бывають забиваны.*

^d Ad marginem: *Дикгна белая голова.*

^e У рукапісе памылкова: *ее.*

^f Ad marginem: *Цнота белое головы.*

ГЛАВА 15

Кгды вже Аквилія была збурана — а через тот час obleжена ee поддался за справою Гельмуньда-бискупа Тарвижъ, и Вэрона за Дыядэрыковаю справою; Утынъ тэж Атыля збудовал — абы паметку именя своего, если бы Аквиліи достати не могъ, у людей потомных зоставил, тягнул ку Конкорды⁹⁸, у которой дорозе хороший мужного сэрца знак оказалъ. Некоторые хлопи зъ села, што ся кукглерством бавили, люди уродивые и дужого тела, в надею якого пожытку прышли до Атыли и чынили штуки дивные, скачучы велми хипко и мистэрне межы мечми. Кгды другие, што на то гледели, смеялися с тог[о], Атыля мел то за реч спрсную а непристойную, ижъ оные дужые тела, которые ся борздеи на жолнерскую працу, нижли на кукглярство згодити могутъ, такъ ся ледачым бавяць а животь порожнюючий а непожыточный ведутъ.^a Казаль их |₂₁₇| тэды у зброю убратъ и казал имъ, абы так на конь вседали у зброи, яко и онъ. Чого кгды — они тому не прывыкли — учынить не могли, ани з луку стреляти, ани стрэлы на тетиве положыти не вмели, казалъ^b оные тела ихъ, збытне перед тым в порожневаню розтылые, скромным покармомъ такъ выхудити, иж потом мерностю а цвичэньемъ не леда в кождой речы мистромъ будучы выучоны, обоей речы велми лацно досыть учынили; которыхъ потом послуги и дужости у многих рыцэрских речах ужывал.

А такъ, кгды до Конкордыи прытягнуль, згубившы^c семнадцать тисечей угровъ, добыль места, на которого муръ самъ первеи вьскочылъ. Потом другие места близкие, частю через силу взявши и збурывши, частю через подане одержавшы, а первеи Падву (где Марульлюса Калябрыйчыка⁹⁹, поэты, виршы, ему к воли написаные, до огня вкинути казалъ — иж, водле волности поэтыцкой назбыт его выславяючы, написал, якъ бы^d Атыля от богов пошол, — поведаячы то быти великую невстыдливость, кгды люди смертэльные змышляючыся мети початок от богов не-смертэльныхъ), потом Вэнэцыю¹⁰⁰, Мантуу, Брыксию, Бэргамъ, Кремону, Фэрраръ — места крепкие и богатые — моцью взялъ а на луп жолнером подаль.^e Которые вси, частю для хорошог[о]

^a Ad marginem: *Атыля кукглеры цвичыць.*

^b Ad marginem: *Наука скачком.*

^c Ad marginem: *Конкорды добыль; самъ король на муръ вьскочы.*

^d Ad marginem: *Атыля виршы зьжог.*

^e Ad marginem: *Места, которые побрал.*

а коштовног[о] ихъ будованья, частю тэж для прозбы прыятель цэло зоставил а не жог ихъ. Хиба самую Брыксию — для раны, в бране местской, кгды ся квалтом до неи вдирал, поднятое — восполокъ з мешаны, замкнувши их в нимъ, до кгрунту зьжечы был умыслиль, але его прыятели такъ же прозбами от того отвели. Добываючы тэж Винцэнцыи знаменитое, мужства своег[о] сведэцтво оказал, бо кгды жолнере его для потужности obleженных и глубокости^a воды до муру звлочали ближей ся шанцоваць, самъ, у перекоп прудко вьскочывшы а через воду аж до персеи брынучы, до муру прышол. Которым его учынком жолнере побужоны, за встыдомъ мусели ся до муру убегаць, а некоторые з них потонули.

Тамъ оттуль до Равэнны тягнуль¹⁰¹. Был там на тот часъ бискупом того места Янь, аррыанской сэкты великий^b оборонца¹⁰²; тот, здавна зобравшы великие богатства — так велико наследуючы в том папежа рымского, яко тэж на злост и на зельжывост, — учынил был дванадцать бискупов, тое жъ сэкты вызнавцовъ, абы за ихъ послугою и помочью оную сэкту свою шырей по Влоской земли розмножыл. Тотъ, коли ся Атыля до Равэнны прыближал, з множествомъ духовных особъ и мешан вышедшы против ему, просил его покорне, абы гневъ свой на сторону отложыл, обещаючы ему того довести, если бы его веру прынял а тых, которые костела рымског[о] слушають, пренаследовал, иж в коротком часе Рыму и всее Влоское земли и Афрыки окром працы а небезпечности достати можэ.

Которому Атыля отповедалъ, же поневаж ся в по|₂₁₈||кору вдали, он имъ ничего злого не учынить, а обетниц, если имъ досыть учынити будеть мог, рад ждати будеть: «Вшакже, абы, однакъ, потомъкове твоих мешанов не пышнилися тымъ, жэ-м я того места за якими умовами, а не моцью достал, прото хочу, абы вси браны местские зараз были пообвалены, а через некоторую част муру, розваленую а копытами коний наших утлучоную, зo всим войскомъ збройно хочу до места як звитяжца уехати». ^cЯн-бискуп и мешане, вырозумевшы волю Атылеву, отворывшы браны местские, з радостю розказане чынили а короля до места упровадили. В котором Атыля зo всеми своими войски потуль мешкал, поки хотелъ. Потомъ Тыцын, который тепер Папиёу

^a Ad marginem: *Зацный учынокъ Атыли.*

^b Падкрэслена ў рукапісе.

^c Ad marginem: *Знакъ звитяжства.*

зовуть, Плацэнцыю, Парму и Мурыны¹⁰³ збурывши, ^aМэдыолян взял моццю — мешчаны позабывал, место збурыл и з землею зривналь.

Тамь отгуль прытягнувши на тое местцо, где Мынць до Паду впадаець, почал себе розмышлять, если мел з войском тягнути до Рыму, будучы рушоный прыгодою Марыка¹⁰⁴, короля кротского, о котором поведано ему, иж, кгда тэж былъ первой того места добыл и вылупилъ его, нагле умер. А так, кгда въ обозе размышлявал себе, што бы мель чынить, панове преднейшыя рымские, обовляючыся, абы ся Атыля до облежена Рыму не поспешылъ, шли до Лва, папежа¹⁰⁵, и просили его, абы ехал с покурою до Атыли, гневъ его ублагал а горла рымяном упросилъ, маючы тую надею, жебы то у него лацно упросил, поневаж тэж также Яна, равэннэнского арцыбискупа, кгда пал до ногъ его, в ласку прынял. Лев-папежъ, частю прозбою рымяновъ, частю костела своего небезпечностю прыведеный, умыслил так учынить. Поведаець Сабэллик, ижъ Валентынян-цэсар Лва-папежа на то был намовиль.

Кгда ся то деяло, тогды Атыля — абы его жолнере, которые працам а уставичнымъ справам прывыкли, не зничэмнели у прожневаню а в покою — неякого Зовара, войска своего гетмана, обрал, который, взявши немалую часть войска, тягнул до Апулии, Калябрыи¹⁰⁶ а до тыхъ Влоское земли местць, которые лежать надъ моремъ Адрыатыцком, и пустошыл ихъ. Который кгда вжо з великимъ лупомъ ворочался назад, в тот час Лев-папеж, яко был умыслил, з великимъ множством^b духовенства, убравшыся в костельные уберы, взявши зъ собою, яко пишэть Сабэльликъ, одного бурмистра^c и немало особъ з Рады Рымской^d, прыехал до Атыли; которог[о] кгда Атыля, вышедшы противъ ему, з великою учтивостю прыняль, тыми словы до него мовиль:

[₂₁₉] ^e«Великая перед тымъ, незвитяжонны королю, рымянов, всего света звитяжцов, слава была. Рымяне звыкли были звитяжоннымъ отпушцать, у покуру ся даваючы в ласку прыимовать, а

^a Ad marginem: *Мэдыолян*.

^b Ad marginem: *Папежъ до Атыли*.

^c Confer O.: *consul* [консул].

^d Confer O.: *Romanus Senatus*[Рымскі Сенат], Б.: *Rada Rzymska* [Рымская Рада].

^e Ad marginem: *Речь Лва-папежа до Атыли*.

звитяжство мелосэрдьем мякчыть. Которыми речами панство и богатства розмножали, а славу имениа своего чынили несмертэлную. Таковыя, кгда того час былъ, рымяне мели обычай; але, кгда час отмены прышолъ, што нам щасте отняло — то тебе тепер, Атыля-королю, дало; колько намъ убыло славы — толко его твоему мужству прыбыло. Ачъкольвекъ еси много месть, много народов и королев звитяжыл, зацнэ-сь трыумпы речы, от тебе доказаных, справиль; мало не вси краины света мужства твог[о] а моцы твоее слава перешла; ведъже если ся тому пилне прыгледишь, тые вси речы не большую славу тебе, нижли тот сегоднешний день, уво всих людей, напотом будучых, зъеднать можетъ. Людъ Рымський, которые передъ тым всего света паномъ был, которого правомъ^a много ся королевъ и народов перед тым судило, тепер, прыведенны твоею можностю, с покурою до тебе прышолъ, просечы у тебе покою а хочечы вси способы покою, которые ся тебе сподобають, добровольне прыняти, толко абы-сь нас розумель быти годные твоего милосердья, ласки и прыязни.

Не потреба тебе шабл[е]ю Рымског[о] Места^b и тых местць, которые суть ему послушны, доставать. З доброе воли своее твой ест Рым, мы твои естэсьмы, твое ест все, што ест нашо, все чыни водле воли твоее, ужывай твоих правъ — все твоему росказаню будетъ послушно, место шабли словъ ужывай.

Ну жъ тэды, наможнейшый королю, которые еси аж до нынешнего дня иншихъ звитежати звык, теперъ сам себе звитяж, сэрцэ образоное погамуи, гневъ повстягни, которымъ, подобно, умыслил еси был срокго ся з нами обходить! Жадною речью до несмертэлности ближей прыступити а Богу подобным быти не можеш, одно отпушцаючы покорным, а милосердья просящим уделять».

Потомъ и бурмистръ, и Сэнат Рымский с плачом пали до ногъ Атыли. Которым Атыля, казавшы повстать а не фрасоваться, ^cповедал, же им покой обецуе, а к тому их в ласку, въ оборону, в товарышство и в прыязнь озме. Учынившы такое постановенье о податокъ, абы рымяне напотом на каждый рок Атыли податокъ давали, Лев-папеж все, о што просил и чога хотелъ, у него одержжалъ.

^a Ad marginem: *Права рымские*.

^b Ad marginem: *Покора рымянов*.

^c Ad marginem: *Ласка Атыли*.

Кгды вже отшоль папеж и он Рымский Сэнат, гетманы пытали Атыли: для чо[о] бы надъ звычай так ся лацнымъ а мякким против рымяном ставил, |₂₂₀| а давшыся их прозбам и плачу увестъ, так пэвное звияжство з рук упустиль и все Эуропа панство, которое во всемъ здается на волю папезову? Которымъ Атыля отповедил, иж так учынить и прыстало, и потреба было. Досыть на томъ, же до него с покорою прышли а до ногъ его всего света панове пали; Рим, который всему свету перед тымъ пановал, вызнавшыся быти звияжонимъ, теперъ ся поддал под его пановане; податок рымяне на себе вложеный доброволне прыняли и все росказанье чынити мають. А што ест набольшог[о], ^aповедал, иж над голову папезову¹⁰⁷ видел чловека в шыроком оденью, поважного, сивого, з добрым¹⁰⁸ мечомъ, грозечы его забити, если бы на его хуть не позволиль. Оттуль же уросла была кунштъливая прыповесть^b у его жолнеровъ, иж Атыля большей ся бойть дикихъ зверат самых толко прозвищъ, нижли зброиноного войска, поневаж у Францыи над волкомъ, а въ Влохахъ надъ ильвом¹⁰⁹ не ужывал своего панованья.

ГЛАВА 16

Вернувшыся до Равэнны, Атыля казал Яна-арцыбискупа всадити до везэня, а от него и от мещанов равэнненскихъ взявши шестдесят тисечей гывен золота, его самого и всех, которые арърыанскую веру держали, казал погубити: або для того, иж то был у него Лев-папез уприсил, або тэж радшей для того, иж, подобно, в небытности его што нехорошого против ему вьчынали. ^cПотомъ, прызвавшы до себе оных королев и гэтманов, которые у его войщэ были, выличал укротцэ, которые^d войны за их мужством скончылъ, якъ возможные короли, народы, места и местечка под свою моц подбил, якие працы и небезпечности, абы им не-смертэлную славу зъеднал, частокротъ подыймоваль. А тепер вжо то собе розмышливаеъ, ижъ вси люди для того працують, абы, доставшы вечное славы, по тяжких а долгихъ працах колко

^a Ad marginem: *Видене*.

^b Ad marginem: *Прыповесть*.

^c Ad marginem: *Rzecz Atyle do żołnierzow, gdy się z Wloch do Węgier chciał wrocić* [Слова Атылы да вояў, калі хацеў вярнуцца з Італіі ў Венгрыю] (пол.).

^d У рукапісе памылкова: *которое* (confer В.: *ktore* (woyny) мн.л.).

бы могли тэж нешто покою ужывали а вытхнули телу, короткий векъ маючому. А прото ж, если бы розумели, иж досыть мели на той славе, которое до того часу достали, умыслиль до Угор, до назначоног[о] ему и имъ ку отпочыненью местца вернутися, поневаж вжо досыть |₂₂₁| богатствъ, досыть трыумфов и славы, досыть зацности уво всех народов достал. Годиться, абы по працах прышло отпочынене а на их местцо наступило, поневаж вжо^a з великою славою своею справили. Вси люди по великих а тяжких працах звыкли ся держать покою и отпочыванья — якъ нагорды за працу, трудности, фрасунки и непокои, перед тым поднятые. Кгды его гэтманы тую раду похвалили, спешыл ся, абы ся борздо до Угор вернул.

Валеньтынянь-цэсар, о котором чынил есми ^bвышей възменьку, мель сестру Гонорыю¹¹⁰, которая, окром ведомости брата своего пославшы до Атыли, просечы, если бы ся мель оженити, абы ее понял. А если бы ему ся видело, жебы або вернулс назад, або послал до Валентыняна, брата ее, посла своего, просечы, абы ему сестру свою в малженство дал. Вже был Атыля з влоских границ вытягнуль, кгды посол до него прышол. А ачколвекъ тое посэльство было у него вдячно о малженстве тое белое головы, которая была особное чыстости и зацности, ведже розумел то собе быти реч трудную, обтяжливую а неяко зэльжывую — войско свое, вже далеко от Влоской земли будучое а такъ далекими дорогами спрацованое, звлаща будучы вже ближе Угорское, нижли Вьлоское земли, розмиловавшыся одное белое головы, назад вернуть. А так, пославшы посла своего до Валентыняна-цэсара, просил, абы ему дал в малженство Гонорыю, сестру свою, а в посагу — половицу панства своего; чога если бы не учынил, теды ся зараз хочеть до Влоское земли вернути, а ему все панство отнявшы, сестру кгвалтом взяти. Отправившы тэды посла, сам ся вернулъ до Угор.

Кгды в Сыкамбрыи, столечномъ месте своем, мешкал — ачъколвек, яко-м вышей поведал, умыслил был по так великих войнах, водле свое мысли справленых и скончоныхъ, собе отпочынуть; ведже то трудно быти маеъ, абы сэрцэ, которое ся на то народило, жебы завжды што справовало, будучы готовы до войны а до великихъ речей хутливые¹¹¹, — прото, не пере-

^a Confer В. (wszytko) павінна быць: *все*.

^b Ad marginem: *Гонорыя, сестра цэсарова*.

ставаючы на той славе, которой^a был так многих справъ достал, против тому, што был первей с похваленом своих жолнеров учынити умыслил, мыслил о том во дни и в нocy, абы, звятяжывшы вжо Эуропу, силы свои на Азыю, Асырыю¹¹² и Эгипт обернулъ, будучы тог[о] мнимая, же мало еще славы и панства достал, если бы тэж оные крайны света силы и шабли его не дознали а ему послушны не были.¹¹³

Кгды ся тэды, яко-м поведалъ, Атыля [...] б а намышляль, што бы чынити мель, нетерпливостю милости будучы звятяжонны, не ждучы отповеди Валентыняновы о малъженство Гонорыи, поняль Микольту, дочку короля Бактрыянског[о]¹¹⁴, |₂₂₂| паненку вельми хорошую; на которой вэсэлю, праве покоролевску учыненым, кгды большей надъ обычай жарль вина, потом вночы назбыт болшъ, нижли прыстоить, малженьством ся бавил. Которые две речы, то ест вино и вэнусъ, поневаж не толко старым, але и молодым за збытним ужыванем суть небезпечные, кгды кров во всемъ теле его узварыла, а он твердо заснул, пустилася ему кров носомъ и удусила его року Божого, яко угорская крайника светчыть, чотырыста чотырдесятого пятого¹¹⁵.

Микольта почула, же горячая кров ей на перси текла, а очутившыся, почала^c мужа [...] д и будить. Которого тело кгды [...] е почула быти студеное а без души, злякнувшыся несподеваное прыгоды, почала великимъ голосомъ кликати на тых, што у дверей оное ложницы спали. Которые, очкнувшыся зъ оного кликаня королевои, розсветившы свечу а вшедшы до покою Атылевого, нашли, иж с кровю душа з него давно вышла. Тогды ся стало великое всех кликанье и верещанье, ку небу идучое, по всей Сыкамбрыи было полно плачу и жалосного нареканя, кождый так великого короля смерти велми плакал. Новина о смерти его в коротком часе по всей Угорскои земли розышлася, кождый жалобу на себе оболоч. А всюды так было полно жа-

^a У рукапісе памылкова: *которое* (confer В.: *khorey*) тв. ск.).

^b Confer В.: *wahal*. Раней [196] перакладчык замест *'wahal się'* ужывае дзеяслоў *'намышлятися'*; у дадзеным выпадку лакуна, бо ў В. непасрэдна за дзеясловам *'wahal się'* стаіць *'namyślac się'*.

^c Ad marginem: *Смерть Атылева*.

^d Confer. В.: *tasać* [шчупаць, мацаць].

^e Confer В.: *z tapania* [пашчупаўшы, памацаўшы].

лости, иж через долгий час жадного знаку весэля таког[о]^a або доброе мысли не было видать.

Кгды ему учынено угорскимъ обычаем обход, а пры теле гонитвы¹¹⁶ чынено и спеване жалобное з выславленем зацныхъ его справ спевано, потом его з великою а королю такому належаюю гордостью^b в гробе продков его поховано на долине Кэазо, недалеко от столъпа каменог[о], где Кэву, Кэму, Кадыка и Бэля, яко-мъ вышей поведал, были похованы.

Тое нocy, которое Атыля умер, поведають, же Марцыянови, цэсарови Констянтынопольскому, снилося, якобы ся лук Атылев зламалъ.

Пишуть исторыкове, иж Атыля уродилься был того дня, которого Юлиусъ Цэсар¹¹⁷, а умеръ петнадцатого дня марца, которог[о] тотъ Юлиусъ въ Главе^c Рымской двадцатьма и трети ранами был забит. ^dА был жыв, яко кроиника угорская светчыть, сто двадцать и чотыры лета. Сабэзьлик поведаеть, жебы Атыля мель умереть року веку своего пятьдесят шостого, але ся то не видить быти къ речы, бо то ест речъ ясна, же Атыля межы иншыми гетманы угорскими был одним в тот час, коли угрове выгнали кготы з мешканя их, а потом вошли до Паннонии, которую от их прозвища Угорскою землею прозвано. А то не ест речъ здорожная — верыти, же он вже в тот час был человеком дорослым и статочным, поневаж с так много тисечей людеи, от народовъ на войну нарожонных, для мудрости и в речах рыцэрскихъ беглости и тела дужости в личбу иншых гетмановъ был поличонь. А угрове ушли были до Паннонии, яко-м вышей поведал, року от Нарожения Хрыстусовог[о] трыста |₂₂₃| семдесят третого, по котром року обран был Атыля королемъ року двадцать осмого, который был от Нарожения Божого чотырыста першый, от которог[о] королеваль лет сорок чотыры. А если Атыля, яко Сабэзьлик поведаеть, умер пятдесят шостого року веку своего, тогды в тот час, коли его обрали королем, мель дванадцать лет, што ест против разуму. Бо бы был он люд валечный а многими^e зацныхъ справъ и на тот час славный короля так молодог[о], а не

^a Confer В. (iakięgo) павінна быць: *якого*.

^b Confer О.: *apparatu*; В.: *potpa* [раскошай].

^c Confer О.: *Capitolium*, Б.: *Kapitolium* [Капітолій (будынак Рымскага Сената)].

^d Ad marginem: *Вежъ Атылевъ а Сабэзьликова о немъ омылька*.

^e Confer В. (wielem) павінна быць: *множеством*.

только речей посполитых, але тэж и своих властных справовати не умеючого — а звычайна напачатку, кгда королевства шаблею доставали а войною ся все бавили — себе не обрал.

А так, водле пререченога рахунку, которое ся до правды болшей стосуе, коли Атылю королем обрано, в тот часъ ему было семдесят лет и две. Оттуль ся тэды значыть, иж он в тот часъ, коли угрове с Татарское земли вышли, пятьдесят мель лет и две. Што все если в одну личбу зложыш, покажеться, же Атыля был жыв лет сто двадцать и чотыры¹¹⁸, не яко Сабэльлик поведаетъ — пятьдесят шесть.¹¹⁹ А иж о немъ пишуць, же так много лет мель, може ся то дивно не здать, бо межы много иншымы, которых я тут умыслне опуцаю, тэж Эмэрык, висиготский корол, мало тэж не такъ много лет был жыв.

Над то еще меншь будем ся дивовать так мног[о] лет Атылевых, если тэж и то у себе уважым, же тэж угрове могли рокъ коротшыи личыти, нижли мы, яко аркадове — тры, харове и акарнанове — шесть, а египтчане чотыры толко месецы спродку у год личыли¹²⁰; або тэж еще и то, иж Атыля до дужости прырочена своего а доброг[о] умеркованя тела такъ много лет наших, якъ их мы мерым, пережыти мог.

Его смерть много чудов перзначыло. Того дня, которого възале его было, конь што налепшыи и навернейшыи, которых в битвахъ под собою мевал, не маючы в себе жадног[о] уперяжающее хоробы знаку, нагле здох.

Микольта тэж, п[а]ни молодая, входечы до ложницы так ся вельми в правую ногу о порог ударыла, иж от великог[о] болю через немалую фильу усести мусела. Перед его смертью на двадцать дний комэту ку всходу слонца видено. Надъ то поведають, иж некоторая невеста вещая, Атыля кгда назадъ тягнул з Влохъ до Угорское земли, на перепроваженю через реку Ликус, межы реты а виньдэликамы¹²¹ текучое, приехавшы к нему на кони, трыкротъ ядовитым а гневу польнымъ голосомъ рекла «Назад!» Атыли.

ГЛАВА 17

По смерти короля Атыли два властные^a сынове, невластные сыны сэрцэмъ и мужствомъ далеко преходячые — один Хаба, зъ Геррыхи, Гонорыуса, кгречкога цэсара, дочки^b, а другой Алядарыкъ, зъ Крэйнгикъцэ, княжати баварского дочки уроженный, — вели спор з собою о панство.¹²²

Дэтрык Вэронэньчык, который сестреницу^c Атылеву за собою мель, о котором [224] была вышей възменка, гэтман войска Атылевог[о], з ыншымы немецкими и других посторонных народов паны, которые ся пры Атыли бавили, зостали пры Алядарыку яко пры том, который, однакъ, з народу их немецкого пошол. Хаба большую част угровъ зычлившую себе мель. Тые два Атылевы сынове, хутю панованя побужоны, кождый хотел на себе панство посести. Зобравшы тэды з обудву сторон великое войско, положились обозом на полях Сыкамбрейских, где учынившы поткане. Так ся великая поражка стала, иж вода в Дунаю, почавшы от Сыкамбрыи, аж до Потэнцыи-места наполю с кровю текла. ^dТая битва трывала аж до пятнадцатого дня, а не первей ся скончыла, аж болшая част посторонных жолнеров от угровъ побита была. Алядарык в той битве забит. Первей выграл битвы Хаба; наостаток, будучы Дэтрыковыми фортэльми^e поражен, зъ шестмадесят братов своих, невластных сынов Атылевых, и з двадцатьма пятьма тисечей угров, которые с поражки еще были позостали, утекъ до Кгрэцыи до Гонорыуса-цэсара, [...]^f своего. У которого мешкавшы трынадцать лет, опустившы тую част королевства, которая по матцэ на него прыходила, до Татарское земли за рок вернулся. Еще Бэндэгуз — яко кройника поведаетъ, которой мусим верыти, — дедъ его по отцу, былъ жыв. За которог[о], вжо велми старого, радою поняль был жону з народу коросманов¹²³, с которою мель дву сыновъ — Эдэмэна и Эда. Который, паметаючы на объфитость земли Угорьской, частокротъ сыны свои напоминал, абы, коли доростуть, Угорское земли опят доставали. Которому напоминаню потомков

^a Confer O.: *legitimi* [законныя, законнанаходжанья].

^b У рукапісе апіска: *дочку*.

^c Confer O.: *neptem ex sorore* [пляменніцу па сястры].

^d Ad marginem: *Битва две недели*.

^e Confer O. замест гэтага слова: *arte* [мастацтвам, майстэрствам].

^f Confer O.: *avunculum* [Gen. sing. ад *avunculus*, 'дзядзька па маці'].

его потомъ досыть чынили, бо по смерти Атылевой у трыста лет угрове, с Татарское земли знову вышедшы, повторе землю Угорскую были посели. Тотъ Хаба, недолго в Татарской земли будучы живъ, умер.

Некоторые, што ся с кроиникою угорскою не згожають, поведаять, иж по смерти Атылы угрове в Паннонеи, то ест в той земли, которую тепер Угорскою зовемо, пановали аж до часу Маурьщого-цэсара¹²⁴. Ведъже, поневаже-м я ничого далей писати на тот час не умыслиль — одно до смерти Атылевы, — прото хто бы што далей о справах угорскихъ ведати хотел, нехай въ ихъ крайницэ чытаеть.

У лацінскім тэксце М. Олаха далей змяшчаецца заключны, XVIII раздзел, які адсутнічае як у польскім, так і ў беларускім перакладах:

CAPUT XVIII

Post pugnam in agro Sicambrico commissam praeter exercitum Chabae, qui in Graeciam erat profectus, tria millia Hunnorum caedem elapsa in campo Czegled, ubi nunc oppidum est eius nominis, consedere. Hi metuentes Detrici et aliorum Germanorum potentiam in eam Daciae partem, quae nostra hac tempestate Transsylvania sive Septem castra (a septem ducibus Hunnicis, qui in silvano ingressu Hunnorum in Pannoniam castra sua eo loci fixerant) denominantur, celeri itinere appulere. Qui, ut facilius persuaderent se non esse Hunnorum reliquias, mutato agnomine Hunnico se Siculos denominarunt. Hic populus etiam nunc a nostris putantur vetustiores esse Hunnorum, qui in Hungaria remanserint. Sunt in eum hi aucti iam numerum, ut, dum bellum eis ingruat, facile ad quinquaginta et amplius armatorum hominum millia conscribere in campumque educere possint. Gravatum patiuntur suam familiam domumque externae nationis misceri connubio; moribus, ritibus ac legibus aliorum Hungarorum sunt longe dissimiles. Ad explicandam animi sui sententiam ac voluntatem quotidianam praeter usum papyri et atramenti aut characteris aliarum linguarum notas quasdam bacillis ligneis incidunt aliquid inter se significantes, quibus ita incisis apud arnicos ac vicinos vice nuncii epistolaeve utuntur.

Hi Siculi in hunc diem credunt Chabam non revertisse in Scythiam, sed in Graecia peremptum. Cuius rei gratia in hominem ex aliquo loco remoto nunquam rediturum hoc utuntur dicterio eum tunc reversurum, dum Chaba ex Graecia in Hungariam. Volunt se omnes

haberi ingenuos, utpote qui sint veterum Hunnorum reliquiae. Nec abs re ea uti curant libertatis praerogativa, neminem enim patiuntur inter se libertate esse superiorem. Minimus eorum eam habet inter eos immunitatem, quam maximus. Sunt divisi in comitatus Czik, Gyrgyo, Kysdy, Orbay et alios aliquot, quos ipsi regiones vel potius sedes vocant, in quibus ex his, qui sunt vetustioris familiae, ditiores ac potentiores constituunt sibi capitaneos sive patronos, quos lingua sua lofysekkel vocant; hos observant, verentur atque colunt. Si quid contra eos excitatum fuerit hostile, horum signa sequuntur. Hi potestatem summam habent eos iudicandi, convocandi et de summa totius rei cum eis una decernendi. Tributum nemini nec regi nec aliis pendunt, praeterquam quod, quum rex coronatur Hungariae aut uxorem ducit aut nascitur ei filius, viritim singulos conferunt regi boves. Verum id quoque non sine magna difficultate plerumque faciunt, quod mea aetate non sine patris mei incommodo evenit. Nam, quum Paulus Thomoreus iussu Uladislai regis sub tempore nativitatis Ludovici filii ad hos boves Siculos stigmatem notandos (cauterio enim boves regi donati inuruntur) cum aliquanto militum numero missus fuisset atque in auxilium sedecim equites Stephanus Olahus pater meus misisset, Paulus ipse repetens boves regi pro more gentis debitos, quum illi se ea in re difficiles praeberent et contra eum tenderent, coactus est cum illis manum conserere, qui, fortioribus multitudine Siculis, cum suis copiis, quas ad numerum quingentorum et ultra equitum habebat, victus prostratusque viginti sauciatus fuit (si satis memini) vulneribus. Quo in conflictu multi suorum militum fuerunt occisi; maior pars rebus spoliati aegre domum recurrerunt, inter quos patris etiam mei equites tres occubuere reliquis semilaceris redeuntibus.

Poena hac in suos delinquentes utuntur. Quum quempiam eorum contra rempublicam bonumque commune aliquid perpetrasset aut contra libertatem, quam ultra res omnes mortalium merito aestimant, clam moliri senserint aut ad edictum eorum publicum contra hostes non assurgere comparereque viderint, direptis ipsius facultatibus ac rebus, domum funditus demoliuntur et, si eius copiam habere possunt, occidunt. Parent post regem nemini, quam vaywodae Transylvano, quem rex comitem eorum, dum hanc vaywodatus confert aut mutat praefecturam, semper creat. Verum huic quoque saepe sunt inobedientes. Superioribus annis, quum dicto Ioannis a Zapolya (tunc comitis Scepusiensis et vaywodae Transylvani ac Siculorum comitis, nunc vero regis) minime parerent, coactus est contra illos exercitum comparare, arma sumere, vi eos persequi. Hic viriliter ante aciem exercitus sui aliquot saltem suorum stipatus omnibus inspectantibus praecurrens cum eis confligit ac eos profligatos dicto audientes esse

coegit. Ita hac quoque tempestate Siculi veterum morum ac libertatum Scythicarum necdum sunt obliti.

Старабеларускі тэкст падаецца па унікальным рукапісе XVI ст., так званым Пазнанскім зборніку (MS. 94, арк. 173–224; Бібліятэка Рачыньскіх, Познань).

Разначытанні з польскім тэкстам падаюцца па: *Historia spraw Atyle Krolá Węgierskiego. Z Łacińskiego języka na Polski przelożona przez Cyprianá Bazyliká... W Krakowie Drukował Máciej Wirzbięta Roku Páńskiego, 1574.*

Разначытанні з лацінскім тэкстам падаюцца па: *Nicolaus Olahus. Hungaria — Athila / Ed. C.Eperjessy et L.Juhász (= Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum I.FOGEL Moderante. Redigit L.Juhász, Saeculum XVI). Budapest, 1938. P. 35–72.*

У каментарых разначытанні з лацінскім тэкстам падаюцца праз *O* або *Confer O*; разначытанні з польскім тэкстам — праз *B* або *Confer B*.

ГІСТОРЫЯ ПРА АТЫЛУ, КАРАЛЯ УГОРСКАГА

РАЗДЗЕЛ I

У тыя даўнія часы, калі гуны, або, як іх цяпер паўсюдна прынята называць, угры, аселі з сваімі князямі Бэлам, Кэвам і Кадыкам над ракой Цісай, у Паноніі (значыцца, у той зямлі, якую цяпер мы называем Угорскай), жылі розныя народы. Ускраінныя ж паселішчы па другі бок Дуная, заўсёды гатовы да іх абароны і аховы ад наездаў непрыяцеля, трымаў нейкі Матэрн, альбо, як называюць яго некаторыя, Макрын. Яму падпарадкоўваліся не толькі тыя краіны, што завуцца цяпер Угорскай зямлёй, але і Далмацыя, абедзве Сербскія зямлі, Ахая, Фракія і Македонія. Калі ж воіны даклалі, што вялікая лічба магутных гунаў, або уграў, усталявала на ягоных землях над ракой Цісай свой лагер, вырашыў ён прасіць дапамогі ў Дэтрыка, які на той час трымаў пад уладай немалую частку нямецкіх земляў; бо ж Матэрн збаяўся даць адпор такой колькасці ворагаў выключна сваімі сіламі. Дэтрык, хутка сабраўшы з усіх памежных народаў вялікае войска — як на тушэнне ўсясветнага пажару — і дасягнуўшы Угорскай зямлі, спыніўся бліз Дунаю, у паўднёвы бок, на тым месцы, якое цяпер называюць Лязгаль. Побач быў горад, званы Патэнцыяна, годны вечнае памяці з-за свайго размяшчэння і іншых адметнасцяў — знаходзіўся ён між згаданым полем і горадам Тэтэс, стаяў на беразе тае ж ракі.

Калі Матэрн, дзеля адпору такому неспадзяванаму ворагу трымаючы войска напачатку, спыніўся ў Патэнцыяне, выправіўся да яго Дэтрык, каб параіцца ды разважыць, што маюць рабіць у такіх абставінах, як лепш зрабіць: ці, пераправіўшыся цераз Дунай, неспадзявана напасці на угорскі лагер, ці знайсці іншы, больш прымальны шлях, або проста вырашыць, пры якіх абставінах можна рашыцца на бітву з такім нечаканым і нязнаным ворагам. Праз шпегаў пра ўсё гэта неўзабаве даведаліся угры. Скончыўшы нараду, што цягнулася больш, як прынята між гетманаў, ды пакінуўшы трохі вояў для абароны сваіх жонак і ўсяго набытку, вялікім войскам

пераправіліся яны цераз Цісу і рушылі на гарады, што месціліся па Дунаі. Калі лазутчыкі паведамлілі, што вораг набліжаецца, Дэтрык і Матэрн, спадзеючыся, што угры не хутка змогуць пераправіцца цераз раку, вырашылі, што Дунай — надзейная сцяна паміж імі й уграмі.

У той час, як яны, спадзеючыся на тое, легкадумна і няўважліва паставіліся да справы, угры, пасля цяжкага пераезду і пераходу праз высокія горы і глыбокія рэкі, не палічылі за цяжар пераправіцца цераз Дунай, скарыстаўшы скураныя мяхі, якіх у войску на падобныя выпадкі было нямала. Неспадзявана для праціўніка яны пераправіліся цераз Дунай там, дзе цяпер раскінулася мястэчка, якое па-угорску (на памяць пра тую пераправу) завецца Кэленфеульдэ, што азначае зямля пераезду або пераправы. Сабраўшы там, ля горада Патэнцыяны, сваіх жаўнераў, апоўначы угры неспадзявана напалі на шатры Матэрна і Дэтрыка, якія тым часам адпачывалі. Абуджаныя ўчыненым уграмі нязвычайным для сябе клічам, падобным на татарскі, яны разгубіліся і не ведалі, ці то ўцякаць, ці то даваць ворагу адпор. Перастрашаныя тым нечакным нападам, пакінуўшы й зброю і лагерь, кінуліся — што жаўнеры, што гетманы — з таварышамі наўцёкі. Угры ж гналіся за ўцекачамі ўсю ноч: білі іх, секлі й забівалі; паўсюль, дзе толькі змаглі, прайшліся мячамі.

На наступны дзень угры, каб пасля нанесенай ворагу ў мінулую ноч паразы даць прыездных і сабе і жаўнерам, усталявалі ў даліне Тарнак, непадалёку ад Патэнцыяны, лагерь. Дэтрык жа і Матэрн, моцна засмучоныя з паразы сваіх сіл, і ўдзень і ўначы думалі пра тое, як змыць якім слаўным учынкам панесеную ганьбу. Нарэшце, сабраўшы рэшткі войска, што ацалела пасля паразы, і далучыўшы да іх пакінутых для абароны горада жаўнераў, а таксама тых, што знаходзіліся ў іншых гарадах, у згаданай даліне Тарнак напалі яны на уграў, падрыхтаваўшы войска перш, чым тыя змаглі пасля моцнае стомы аднавіць сілы й падмацавацца. Ды угры, натхнёныя нанесенай ворагу паразай і ў спадзеве на моц свайго велізарнага войска, смела рынуліся ў бой і мужна бараніліся, нягледзячы на моцную стому. Гетманы ж падзялілі войска, і кожны з іх то ўшчуваннем і ўгаворамі, то зважаннем на малую моц і мізэрнасць варожых сіл, рабіў усё магчымае, каб жаўнеры з большай лютасцю ды адвагай наступалі на праціўніка. А там, дзе вораг налягаў наймацней, гетманы аказваліся самі, мужна ўступаючы ў бой і выяўляючы прыклады асабістай адвагі. Але ж і рымляне, не пакладаючы рук, таксама давалі уграм адпор: баранілі сябе і сваё жыццё,

наносілі уграм вялікія страты, памятаючы, што ў гэтай бітве на кон пастаўлены іх маёмасць, дзяржава і жыццё.

Пачалася жорсткая і вялікая бітва, і была параза з абодвух бакоў — з абодвух бакоў поле было ўсцелена трупамі. Бітва цягнулася ад раніцы да вечара, па чым кожны можа з лёгкасцю пераканацца ў мужнасці абодвух народаў — хто з іх больш слаўны рукой, адвагай і дужасцю цела. Калі сонца пакацілася на захад, аслабла угорская моц, бо не выпаліся угры й не адпачнулі мінулай начы; да таго ж далі яны бой. Тут угры пачалі ўцякаць, але Дэтрык і Матэрн не мелі ўжо сіл іх пераследаваць, бо і самі моцна стаміліся ў бітве. Угры ж, пераправіўшыся цераз Дунай гэтак жа хутка, як і перад тым, вярнуліся ў лагерь, які заставаўся на тым беразе, за ракой.

Колькасць забітых з абодвух бакоў^а. Кажуць, што ў той бітве палегла сто дваццаць пяць тысяч уграў, спаміж якіх аказаўся і адзін гетман — Кэва. Рымляне ж сцвярджаюць, што палегла не менш як двойчы па сто тысяч, не лічачы забітых у лагеры. Сапраўды, лютай была тая бітва, і годная яна памяці.

Назаўтра Дэтрык і Матэрн, хаця і выйгралі бітву, не схачелі чакаць на тым месцы вяртання уграў, каб з такой вялікай для свайго войска рызыкай зноў даць ім бой, якога было не мінаваць. Таму, спешна выступіўшы, рушылі яны да мястэчка Тулны, што было непадалёку ад Вены, а цяпер далучана да Ракускай зямлі.

РАЗДЗЕЛ II

Пахаваныя целы. Даведаўшыся пра адступленне непрямых, вярнуліся угры на поле, дзе была бітва. Падбраўшы там трупы сваіх, а найперш гетмана Кэвы, з вялікай урачыстасцю іх пахавалі паводле татарскага звычаю — пры дарозе. На тым месцы паставілі каменны слуп, каб быў памяткай для прышлых пакаленняў пра падзеі, што там адбываліся. Тое месца назвалі Кэвегаза, што азначае дом Кэвы; але цяпер, адняўшы й адкінуўшы некаторыя літары, называюць яго Кэза.

Неўзабаве пасля таго, як пахавалі угры нябожчыкаў па сваім звычаі, дзе сілаю, дзе праз абяцанне апекі падпарадкавалі яны сабе ўсю ніжнюю Угорскую зямлю, што ляжала за Дунаем. Пакінуўшы там жонак, дзяцей і ўсю гаспадарку,

^а Тут і ў падобных выпадках — запіс на палях рукапісу.

поўныя фанабэры з мінулых сваіх перамог, хочучы і надалей выпрабаваць фартуну, рушылі угры вялікім войскам, перад тым папісаным з усяго паспальства, да мястэчка Тулны. Дэтрык жа з Матэрнам, сабраўшы па апошняй бітве новае войска, заступілі ім шлях у полі, што завецца Кэсмаў.

Угры ж пастанавілі, што лепш памерці, як прайграць бітву і здаць горад, занядаўшы здабытую ў небяспеках славу пра сваю найвышэйшую адвагу. Сабраўшы войска перш за непрыяцеля, учынілі яны яму на пострах аглушальны й страшэнны крык, усім войскам б'ючы ў бубны, з адлегласці страляючы ў непрыяцеля з рознай зброі і сеючы разлад у ягоных атрадах. Бачачы збянтэжанасць у стане ворага, сышліся з ім у рукапашным баі. Дэтрык з сваімі таксама не спаў у шапку — даваў адпор там, дзе непрыяцель налягаў найбольш і адважна бараніўся. Ды ўсюды, дзе адно налягалі,— усюды мелі угры велізарныя страты. Ад світанку аж да дзвяцатай гадзіны на раніцу доўжылася тая лютая бітва. Аж урэшце рымляне, атрымаўшы безліч ранаў, кінуліся наўцёкі. Угры, пусціўшыся наўздагон, забівалі кожнага, каго даганялі.

Матэрн забіты. У той бітве забілі Матэрна. Дэтрык, якому з лука прабілі лоб, ледзь уцёк. Ад тае раны ён потым ледзь не аддаў Богу душу. З-за той раны празвалі яго угры бессмяротным. І ў нашыя дні свае песні, паводле грэчаскай традыцыі, завяраюць угры гісторыяй пра Дэтрыка, называючы яго бессмяротным. Распавядаюць, што палову стралы, якой быў паранены, насіў ён з сабой у Рым, каб шрамам ад раны й паловай тае стралы засведчыць цэзару праўдзівасць сваіх слоў. На месцы той бітвы столькі крыві пралілося, што ледзь не ўсё поле насыцілася крывёй. Уграм тая перамога таксама нялёгка далася, бо палегла іх сорок тысяч. А паміж іншых забітых былі й гетманы Бэла, Кэва і Кадык. Целы Бэлы й Кадыка пахавалі ў магіле Кэвы, ля таго каменнага слупа, пра які я распавядаў вышэй. Вельмі шмат палегла ў той бітве рымлянаў, хіба адно невялікая іх колькасць змагла ўцячы. Па той бітве ні ў чым не прычылі уграм ні немцы, ні іншыя народы. Вось так, па знісільваючай паразе ў дзвюх бітвах, аслабілі рымляне, і моц іхняя заняпала.

РАЗДЗЕЛ III

Узяўшы перамогу, пачалі угры вольна пачувацца па ўсёй той зямлі, што цяпер завецца Угорскай, і ва ўсіх краінах, што былі пад уладай Матэрна. І не было нікога, хто мог бы ім процістаяць. Вось так, праз раптоўную змену фартуны, за кароткі час перайшла гэтая вялікая дзяржава з рук у рукі. Страціўшы, як я ўжо казаў, чатырох гетманаў, вырашылі угры, што дзеля таго, каб зрабіць сваю вялікую, сілай у гэтых цяжкасцях ды небяспеках здабытую, дзяржаву больш магутнай, трэба прызначыць яе валадаром якога вялікага мужа. (Бо памяталі пра тое, што для захавання каралеўстваў патрэбна не меншая мужнасць, чым для іх заваёвы.)

Доўга потым найперш міжсобку вырашалі, хто з іх ліку больш варты пасады і хто змог бы кіраваць на агульнае дабро такім вялікім мноствам людзей, велічнай фартунай узнесеных вышэй, чым раней. Нарэшце, па агульнай згодзе, року ад нараджэння Сына Богага 401 абралі на караля Атылу. З усёй лічбы угорскіх гетманаў засталіся адно ён ды брат ягоны Буда. Пра радавітасць, звычкі і знешні выгляд Атылы распавяду трохі шырэй.

Узрост і звычкі Атылы. На той час Атыла, якога па-угорску называюць Этэле, быў сярэдняга веку, шырокі ў грудзях і плячах, галаву меў сувымерную з іншымі часткамі цела. Меў смуглы твар, светлыя вочы, у паглядзе была рашучасць; меў рэдкую бараду, загнуты нос, ганарлівую хаду. Быў дужа схільны да мілоснай забавы, лёгка зносіў цяжкасці, голад, няспанне, сцюжу і спёку. Адкрыты сэрцам, даваў добрыя парады. У баі быў рухомы, лоўкі й адважны. Быў абазнаны ў воінскіх навуках і дужа ахвотны да славы. У вылазках і падмане непрыяцеля быў вельмі разважлівы й хітры. Падчас бітвы паспяваў прасачыць за ўсімі, часам выступаючы як адважны воін, часам выконваючы абавязкі спраўнага гетмана. Да пыхлівых быў бязлітасны, а да пакорных ласкавы й міласэрны.

Будучы такі адважны і сэрцам і целам, узяўшы дзяржаву пад сваю ўладу, ён што далей, то больш прагнуў яе пашырэння; збіраўся абрынуцца на тыя народы, з дапамогай якіх Матэрн веў вайну супраць яго і ягонага народа — каб папомсіцца за перажытыя крыўды. Задумаў Атыла як найхутчэй напасці на Славенскую зямлю і на абедзве Сербскія, на Ахаю, Македонію і Фракію, якія да таго пасылалі ў падмогу Матэрну жаўнераў. А каб у час ягонай адсутнасці ў дзяржаве чаго не сталася (калі

б з'явіўся хтосьці, хто захапіў бы Атылаў каралеўскі сталец), — на той выпадак прызначыў ён брата свайго Буду каралём над усёй той краінай, што пачынаецца ад ракі Цісы й цягнецца да іншай — Танаіса — у паўночны бок. Загадаў усім краінам, у якіх жылі дзікія народы і якія апынуліся пад уладаю уграў, быць паслухмянымі Буду. Сам жа з горада Сікамбрыі, які абраў за сталіцу, рушыў у паход з войскам, якое налічвала дзесяць разоў па сто тысяч збройнага люду — сведчыць угорская хроніка, што Атыла меў такое вялікае войска (і гэта не лічачы народаў, якія адусюль папрыходзілі да яго).

Гісторыкі распавядаюць, як выглядала вайсковая выправа Атылы. Былі размаітыя, з вялікім майстэрствам робленыя шатры — паводле звычайу тых каралеўстваў, якія на той час ён ужо зваяваў. Шацёр, дзе жыў Атыла, быў шаўковы, гафтаваны пазалотай і ўпрыгожаны каштоўнымі камянямі; жэрдкі, на якіх трымаўся, былі з золата, а перакладзіны між імі — з жэмчугу. Астатнія Атылавы шатры — для коней — былі з шоўку. Канапу, на якой спаў, сталы, кухоннае начынне, сёдлы, рады й іншую конскую зброю ўпрыгожвалі золата і каштоўнае каменне. На пачатку панавання Атыла прыклаў нямала высілкау на выраб гарматаў, іншага вайсковага рыштунку для разбурэння муроў і акупання лагера, бо быў ахвочы да ўсялякае рэчы, што магла прыдацца на вайне. Змайстравалі таксама дзесяць тысяч вазоў, асджаных косамі, каб можна было, як сцяной, акружыць тымі вазамі лагер.

Насіў Атыла меч, які, як верыў, спаслаў яму сам Бог: аднае начы бачыў сон, нібыта Марс убіраў яго ў зброю. А назаўтра адзін з жаўнераў прынёс яму меч, які, ідучы тропам параненай ялавіцы, выпадкова знайшоў у шырокім полі сярод трафеяў. Тое здарэнне канчаткова пераканала Атылу даверыцца сну. На шчыце і на харугвах меў адзін герб: арол з каронай на галаве.

Жаўнеры ягоныя мелі зброю, прынесеную з Татарскай зямлі: абцягнутыя скурай і акаваныя гладкім жалезам шчыты, лукі са стрэламі, дзіды й шаблі пры баку. Былі яны не дужа старыя векам, але надзвычай пагрозныя абліччам: даўгія бароды, нястрыжаныя валасы, адзенне — паводле татарскага звычайу — з калматых скур. У такім выглядзе наводзілі угры жах на любога, чым і карысталіся ў кожнай ваеннай патрэбе аж да часоў Гейсы, сына Таронавага. За багоў шанавалі Юпітэра, Марса, Меркурыя і Венеру: лічылі, што дзякуючы гэтым багам ва ўсім мецьмуц фартуну.

Тытул Атылы. Тытул, якім ганаравалі Атылу, быў такі: Атыла, сын Бендэгечаў, унук вялікага Немрада, выхаваны ў Энгазе, з Божае ласкі кароль Угорскі, Мідыйскі, Гоцкі і Дацкі, жах свету. Да гэтага тытулу з цягам часу дадаў ён словы пустэльніка — Біч Божы, пра што раскажу больш падрабязна ніжэй. Сабраўшы такім чынам войска і падрыхтаваўшы яго, не толькі свайму, але таксама і ўсім іншым народам стаў Атыла на здзіў і на пострах.

РАЗДЗЕЛ IV

Памятаючы, што славакі, сербы, ахейцы, македоняне і фракійцы аказвалі Матэрну вялікую дапамогу ў барацьбе з ім і ягоным народам і што не без іхняга ўдзелу народ угорскі зведаў вялікую паразу, Атыла з гатовасцю абрынуўся на іхнія землі і спусташыў, як толькі змог. Спадзеючыся на перамогу, падышоў ён быў ужо і да Канстанцінопаля, аж у час падрыхтоўкі да нападу прыйшла навіна, што памёр цэзар Феадосій. Знакаміты гісторык Сабелік піша, нібыта ў першай жа бітве Феадосіевы гетманы перамаглі уграў. Аднак старая угорская хроніка сведчыць, што угры ўзялі перамогу без паразы і ўсялякае страты і, задаволеныя, з вялікай здабычай вярнуліся з Атылам у Сікамбрыю.

Пасля Феадосія царства перайшло да Маркіяна, які, асцерагаючыся Атылавай моцы, павялічанай захопам многіх каралеўстваў, баяўся, што чатыры наймагутнейшыя народы (ад усходу сонца — персы, ад захаду — вестготы, з Афрыкі — вандалы, з паўночных краёў — угры) адначасна пойдучы на яго вайной. Таму ён заключыў з Генсерыкам, каралём вандалаў, і з персамі часовае замірэнне, добра разумеючы, што, замірыўшыся з імі, зможа даць уграм больш годны адпор. Але тут Атыла, ці то баючыся, каб цэзар Маркіян не пайшоў на яго вайной з Азіі, ці то напужаны дрэннай прыкметай, калі ў ціхае надвор'е сярод белага дня абрынуўся раптоўна ягоны шацёр, вярнуўся ў Сікамбрыю. Ён распуціў угорскае войска па тых гарадах, якія прызначыў на кватараванне, — каб войска пэўны час адпачыла і мела які пярэдых.

Сам жа, каб прысвяціць вольны ад вайны час не пустому, а агульнай карысці падданных, задумаў умацаваць каралеўства ўстанавленнем законаў. Ён добра разумеў, што для ўмацавання каралеўства законы неабходны гэтак жа, як і зброя; і паколькі ўзяўся за справу, трэба ствараць законы, што паслужылі б на

карысьць усяму людству і ўсталёўвалі між падданных парадак, згодна з якім яны меліся б жыць. Нямала каралёў і народаў, якіх прыцягвала і слава ягонага імя, што ўжо прагрэмела ці не па ўсім свеце, і перакананне, што Атыла, утаймаваўшы прыродны люты нораў, стане больш сціплым і прыстойным у звычках ды захоча ўмацаваць каралеўства устанаўленнем права — тым пакідаючы па сабе хоча якую памяць пра ўласную сціпласць, разважлівасць і справядлівасць, — штодня з'язджаліся да яго з розных краінаў свету. Ласкава прымаючы й жадаючы з'яднаць гэтых чужых людзей сілай сяброўства, асыпаў іх Атыла каштоўнымі дарами.

Між іншых па ўласнай волі прысягнулі каралю Атылу і далучыліся да яго: Валямір, кароль готаў, якія жывуць на ўсходзе сонца; Гердэрык, кароль гэпідаў, магутны й лоўкі ў баі, слаўны сваімі подзвігамі; таксама Дзітмар і Вітмар, остгоцкія князі; да таго ж маркаманы, авары, герулы, швабы ды іншыя народы з Цюрынгіі й Ругіі — усе велікаслаўныя сваімі вайсковымі подзвігамі. Атыла, натхнёны такой вялікай колькасцю перамог, ганарыўся дзяржавай мноства каралеўстваў і народаў, быў пэўны, што з лёгкасцю падпарадкуе сваёй шабляй землі на захад ад сонца.

Дзеля таго, каб ці паказам сваіх багаццяў, ці падарункамі, дабрадзеяствамі і ўсялякаю шчодрасцю схіліць на свой бок тых, хто яшчэ не цаніў яго так высока і не дзівіўся з ягоных справаў, прызначыў Атыла дзень, калі вольна маглі прыйсці да яго не толькі падданыя, але і чужыя людзі, якія жадалі б тое зрабіць. Абяцаў ім прытым недатыкальнасць і бяспеку. З гэтай прычыны з'язджалася да яго па добрай волі шмат людзей з далёкіх краінаў. Дэтрык Веронскі, якога я згадваў вышэй і які няўдала ваяваў разам з Матэрнам супраць уграў, працуўшы пра дабрадзеяства Атылы, па сваёй волі прыехаў да яго з шматлікімі панамі Нямецкай зямлі, якую трымаў пад уладай. Атыла выявіў да іх вялікую прыязнасць і прыхільнасць і, ласкава прыняўшы, адарыў іх багатымі дарами. Бачачы, што Атыла такі прязны й ласкавы да яго і тых, што прыехалі з ім, намовіў Дэтрык Атылу, з натуры сваёй схільнага да вайны й падобных заняткаў, каб той узяў шаблю перш на Нямецкую, а потым і на Французскую зямлю. На тую справу змог падгаварыць ён Атылу тым хутчэй, што пераканаў яго ў адсутнасці ў Немцах і Францыі сіл, гатовых да абароны.

Тады Атыла, сабраўшы вялікае войска з свайго і пабочнага люду — тых, хто прыехаў і каму ён даваў, бо пераканаўся ў іх прыязнасці і вернасці, — выступіў з Сікамбрыі. Знакаміты

гісторык Сабелік піша, што на той час Атылава войска складалася з пяцісот тысяч здатных да бою мужоў. Ведучы войскі праз Ракускую, Баварскую, Швабскую землі й праз тую нямецкія краіны, што ляжаць паміж імі, падышоў ён да Канстанцыі. Зруйнаваў гарады, што знаходзяцца ля вытокаў Рэйна і Дуная, а заадно і ўсе мястэчкі, што апынуліся на ягоным шляху, — з-за супраціву жыхарства і абароны ім свайго набытку. Перашкаджала Атылу і цеснасць дарог.

Параза караля Жыгімонта ў Базылеі. Кароль Жыгімонт, які пановаў у той зямлі, стаў з сваім вялікім войскам непадалёку ад Базылеі, горада над Рэйнам, і закрыў Атылу шлях. Але Атыла з лёгкасцю ўзяў перамогу і разграміў ягонае войска. Зведваўшы паразу і знясілеўшы ў той бітве, зразумеў Жыгімонт, што магутнасцю і ўдачай зусім нераўня ён Атылу, таму і сам, і ўсё ягонае каралеўства прысягнулі Атылу. З таго часу, як штодня пачало прыбываць Атылу і моцы, і багацця, узяў ён у аблогу горад Аргенціну, што над Рэйнам. Даўней нікому не ўдавалася ўзяць таго горада. Калі ж неўзабаве змог зрабіць тое Атыла, ён аддаў горад на рабунак жаўнерам, а ўсе абарончыя збудаванні загадаў панішчыць і зруйнаваць.

Чаму Аргенціну называюць Страсбургам. У многіх месцах муры зраўнялі з зямлёй, каб, на памяць пра Атылу, усім людзям быў да таго горада вольны доступ. І загадаў вознаму абвесціць, каб пры ягоным жыцці не смелі месцічы адбудоваць разбураных муроў. Таму па-нямецку горад называецца Страсбург, што перакладаецца як «дарагі замак».

Затым, пераправіўшыся цераз Рэйн, рушыў Атыла з войскам праз землі тулінгаў, эдуаў і секванаў, якіх за нашым часам завуць бургундамі. Атыла нанёс паразу Гундыкару, іхняму каралю, які ўжо аддаўна моцна жадаў далучыцца да Аэцыя і Тэадорыка, разбіўшы ўсё ягоныя сілы.

Узяўшы такую слаўную перамогу, зруйнаваў Атыла і разбурыў нямала секванскіх і французскіх умацаваных гарадоў, вельмі багатых і знакамітых, між якіх згадваюцца Ліроў, Бесон, Матыскон, Лугдун, Кабілен і Лінгон. Сабелік паведамляе, што ў Французскай зямлі Атыла перш-наперш напаў на жыхароў Рэймса; тады ж быў забіты й біскуп гэтага горада Ніказій, пра якога распавяду ніжэй, чалавек шырокавадомы й слаўны выключнасцю й святасцю жыцця. Але цвердзяць угорскія хронікі, што разбурэнне Рэймса і смерць Ніказія адбыліся пасля Каталонскай бітвы.

РАЗДЗЕЛ V

У той час Атыла зайшоў ледзь не да сярэдзіны Французскай зямлі. Ведаючы, што шчасце — гаспадар усялякай справы, што дзе ён ні абярнецца — таварышыць яму перамога, а таксама ўпэўнены, што ў Французскай зямлі не будзе нікога, хто заступіць яму дарогу, хто зможа супрацьстаяць ягонай удачы й моцы, пачаў ён у кожнай справе паводзіцца надзвычай нядбала і вялікай колькасці людства свайго давярацца больш, як прыстала. А праз тое, што не меў яшчэ пэўных звестак пра сабранае супраць сябе войска Аэцыя, меркаваў Атыла, што для асягнення задумы дастаткова будзе і меншага войска; таму траціну войска выправіў на пушташэнне іспанскіх межаў.

Міраман, кароль Бетыцкі. Угорскія хронікі распавядаюць, што, зваяваўшы агнём і мячом пэўную частку Іспаніі, дайшлі тыя Атылавы жаўнеры аж да земляў Бетыцкага караля, званага Міраман. Той Міраман, дужа спалоханы моцай уграў, якія ўсе гарады і ўздоўж і ўпоперак ваявалі, з Іспала, дзе жыў, праз цяжкі Гадэскага мора ўцёк аж у Афрыку. Напэўна сцвярджаць не магу, але ж ці не ў той час вестготы аселі ў Французскай, Аквітанскай і Іспанскай землях. А калі ўжо згадаў я пра Аэцыя, то распавяду сцісла (паводле тых звестак, якія пра яго маю) што-нішто пра тое, адкуль ён з’явіўся і чым праславіўся.

Спачатку за асабістую мужнасць і дасканаласць у рыцарскіх справах прызначыў яго цэзар Ганорый замест Канстанцыя галоўнакамандуючым арміі. Потым выявіў ён немалую адвагу ў барацьбе з бургундамі, франкамі, галамі. Затым праз тое, што сілай быў няроўны галам, вандалам і швабам, якія аселі ля Эмерыты, што стаіць на рацэ Ары, адвёў Аэцый сваё войска назад, да Дальняй Іспаніі: ці то баючыся непрыяцеля, ці то разумеючы таксама, што няварта бяздумна процістаяць войска такому мноству народаў. За той учынак пазбавіў Ганорый Аэцыя гетманства, а на яго месца прызначыў нейкага Кастына, татарына. Перажыўшы тую няміласць і вярнуўшыся ў Рым, вырашыў Аэцый спакойна жыць на вёсцы; але дзякуючы ворагам не мог спадзявацца на ціхае жыццё. Адночы пасля таго, як зрабілі на яго данос, нібыта ён штосьці задумаў. Аэцый каб пазбегнуць пагібелі, не меў іншага выбару, як уцячы ва Ўгоршчыну. Жывучы там яшчэ за часоў Ганорыя, быў ён у Атылы й уграў у вялікай пашане: за сваю годнасць, а таксама за тое, што даведаліся ад яго угры пра ўсе справы й падзеі, што дзеяліся ў Валожскай зямлі. Пасля таго, як Ганорый памёр, а яго месца заняў Валентыніян,

Аэцый вярнуўся ў Рым. Там, з парады цэзаравай маці Плацыдыі прадстаўлены цэзару, ён зноў займеў ласку, а згаданага мной вышэй Кастына выгналі з той зямлі. Цэзар Валентыніян даручыў Аэцыю абарону Французскае зямлі, бо той паабяцаў, што лепш як хто іншы здолее задобрыць уграў, каб не пашыралі межаў.

І вось разам з тымі каралямі й народамі, якіх я згадаў вышэй, вырашыў Атыла перш-наперш напасці на Французскую зямлю, якой кіраваў Аэцый: часткова праз тое, што Аэцый не стрымаў абяцанняў, дадзеных уграм на конт Валожскай зямлі, часткова (а магчыма, і пераважна) праз тое, што, зваяваўшы Французскую зямлю, спадзяваўся затым хутчэй захапіць і Валожскую, пра якую даўно ўжо марыў па размове з Аэцыем.

Як я ўжо распавядаў, забіўшы караля Гундыкара ды зруйнаваўшы бургундскія мястэчкі, рушыў Атыла ўздоўж ракі Радан.

Аблога Аўрэллі. Спляжыўшы ўсе гарады, якія адно трапіліся яму па шляху, падышоў Атыла да горада Аўрэллі, што стаіць над Лігерам, і пачаў аблогу. Тым часам Атыла, здабываючы Аўрэллію, працуў, што намаўляе Аэцый каралёў і народы выступіць на яго з вялікім войскам. Нават і не спадзяваўся Атыла на такую ўдачу.

Пасольства Атылы да караля Тэадорыка. Дзеля таго, каб Аэцый, як аднойчы было ўжо, не схіліў на свой бок караля остготаў Тэадорыка, з якім даўно вёў вайну, вырашыў Атыла правесці з Тэадорыкам, які панаваў тады над Іспаніяй і Аквітанскай Францыяй, перамовы, каб схіліць таго на свой бок. Выправіў Атыла да Тэадорыка пасланцоў, паведамляючы: у Французскую зямлю ён прыйшоў найперш у пошуку прыязнасці каралёў і народаў, а не варажнечы; мяркуе, што няма нічога больш простага і для захавання дзяржавы на доўгія часы больш бяспечнага, як дабрадзеяства і прыязнасць; наколькі тое магчыма, будзе схіляць да сябе каралеўскія сэрцы; а ўсё тое робіць, каб увайсці з ім у дружбу і, не жадаючы ўчынаць вайны, заключыць замірэнне; прычыну для вайны мае толькі з рымлянамі, якія адвеку былі ворагамі уграў.

Надарэмна пераказаўшы ўсё тое Тэадорыку, вярнуліся пасланцы назад, не дамогшыся нічога: перад ім Аэцый, мяркуючы, што Атыла паспрабуе шукаць Тэадорыкавай дружбы, ужо сам схіліў яго на свой бок.

Слова Аэцыя да Тэадорыка. Ставарышаваў ён з ім на вайну, схіліўшы да сябе і абяцаннямі, і напамінам пра даўнія

непаразуме́нні між уграмі й готамі. Казаў, што калісьці, яшчэ ў даўнія часы, готы ўжо зведалі з боку уграў крыўду і здраду, а продкі Тэадорыка выганяліся уграмі з сталіцаў; і гэта угры зрабілі так, што готы, гнаныя з сваёй айчыны, адважна мусілі шукаць сабе новых месцаў у Францыі й Іспаніі; што зараз яны таксама хочуць сагнаць іх з гэтай зямлі, якую ў даўнія часы готы здабылі сваёй адвагай. Да таго дадаў, што цяпер угры, вялікія падступнікі, прыйшлі ў Французскую зямлю, каб захапіць мячом адразу і Гоцкую, і Рымскую дзяржавы — калі толькі яны супольна не перашкодзяць той задуме. Таму цяпер Бог паказвае шлях да таго, каб старадаўняя крыўда, прычыненая уграмі готам, была адпомшчана, а угорскія пыха і спрытнасць утаймаваны. Што лёгка можна было б зрабіць, калі б Тэадорык злучыў сваю моц з рымскай. А паколькі ён, Аэцый, не хоча потым пачуваць за сабой віны, то прыкладзе любыя намаганні, каб з Божай дапамогай папомсціць за крыўды сваіх даўніх продкаў, а Французскую зямлю ачысціць ад лютага дзікунскага народа. Моцна ўзрушаны тымі словамі й напамінам пра даўнюю варажнечу, абяцаў кароль Тэадорык Аэцыю сваю дапамогу ў вайне з уграмі. А пагадзіўся з Аэцыем таму, што меліся весці й закончыць вайну з уграмі супольнымі намаганнямі.

РАЗДЗЕЛ VI

Даведаўшыся ад сваіх пасланцоў пра Тэадорыкава таварышаванне з Аэцыем, зразумеў Атыла, што далей чакаць няма сэнсу. Вырасыў ён неадкладна выступіць супраць ворага, каб прамаруджваннем не памножыць варожае моцы памежнымі народамі, што ні дзень — то ўсё больш і больш. Выступіўшы з Аўрэліі, рушыў ён войска насустрач ворагу, чакаючы хвіліны, каб знянацку заспець таго цёпленькім.

Жаўнеры прыводзяць да Атылы пустэльніка. Падчас паходу знайшлі Атылавы жаўнеры на схіле адной высачэзнай гары пустэльніка. Той, хочучы быць вольным ад спакусаў гэтага свету ды, служачы Богу, весці ціхае жыццё, збудаваў сабе ў тым месцы нягеглую хацінку. І прывялі таго пустэльніка да Атылы. Кароль вельмі ўсцешыўся яго з'яўленню і пацікавіўся, што ён за чалавек, якога Бога ўслаўляе, чаму вырашыў правесці жыццё ў такім нязручным і непрыглядным месцы і якую ўдачу ў вайне паабяцае яму, Атылу, Бог. Спачатку пустэльнік доўга маўчаў, а потым, нібы натхнёны Боскім Духам, адказаў каралю, што ён француз

і ўслаўляе адзінага хрысціянскага Бога. Там, дзе яго знайшлі, абраў ён сабе месца жыхарства, каб, пазбыўшыся зямных спакусаў, служыць таму Богу, якога вызнае, падпарадкоўваючы цела ўладзе розуму; каб, нясілячы сябе недасыпаннем і недаданнем, служыць Яму ўмеркаванасцю думкі, разважаць над Яго прыказаннямі і выконваць Яго волю.

Прадкаванне пустэльніка Атылу. Пустэльнікавы словы. Затым пустэльнік мовіў: «Паколькі ты, о наймагутнейшы з каралёў, змушаеш мяне абвесціць табе волю Божую і даць парад, што маеш рабіць; паколькі я — наймізэрнейшы чарвячок перад Тым, які ўсе справы людскія трымае ў сваёй руцэ, бо немагчыма, каб нехта змог спасцігнуць Ягоны бясконцы провід; таксама і дзеля таго, каб ты не думаў, што мне няведама воля Бога майго, пра якога ты й не чуў; і дзеля таго, каб ты не пераследаваў веру ў Яго і тых людзей, якія пакланяюцца Яму, — я скажу табе пра тое, што Ён у ласцы сваёй даў мне хоць трошачкі зразумець. Ведай жа, што Бог моцна абражаны грахамі люду свайго. Ён бачыць, што людзі адступіліся ад справядлівасці і праўдзівай веры, што праз пыху сваю і ненасытнасць пачалі жыць непабожна, распаліліся прагай несправядлівага панавання, прыгнятаюць бедных. Ні да якой справы не схільныя так, як да разладаў ды цялеснай распусцы. Занябдаўшы розум, шукаюць-прагнуць непрыстойных выгодаў, пагарджаюць годнымі людзьмі, аддаючы перавагу лісліўцам. Нічога іншага не робяць, адно звяргаюць каралёў і, не марудзячы, пад корань вынішчаюць каралеўствы. Ім больш даспадобы ліслінасць, што песціць іхнія вушы, чым праўда і прыстойны занятак. Да таго ж і іншымі непрыстойнымі ўчынкамі зніславілі сябе ды маюць схільнасць да ўсялякай непабожнай рэчы і справы.

Атыла, Біч Божы. Хочучы наварнуць іх да сціпласці, пакоры, умеркаванасці, справядлівасці, усеагульнай любові й спакою, стрыманасці, шчодрасці да бедных, распазнання годных людзей, слухання праўды, якая беражэ каралёў і іхнія дзяржавы, да прыстойных заняткаў і да іншых цнотаў, да праўдзівага ўслаўлення Бога, якое выяўляецца найперш у веры й любові да Яго і да бліжняга, — хочучы з тваёй дапамогай дамагчыся ў жыцці справядлівасці — даў цяпер Бог меч свой у рукі твае. Бо ты ёсць Біч Божы, спасланы для пакарання хрысціянскага люду за правіны. Пасля таго, як людзі апамятаюцца, меч гэты, калі захоча, Бог у цябе адбярэ ды аддасць іншаму, паводле волі Сваёй.

Божая моц заваёўвае дзяржавы. І столькі дазволіць Ён табе карыстацца з зямной магутнасці, колькі палічыць патрэбным: каб ты ведаў напэўна, што думка, парада і магутнасць без волі Божай не маюць ніякай моцы і што ўсе не толькі зямныя, але і нябесныя справы знаходзяцца ў Яго волі. Спадзяюся, што ты ўжо разгледзеў размяшчэнне зорак. У бітве, якую мецьмеш з рымлянамі, ты ўпусціш пярэ, але ж не адразу мужнасць твая мінецца і не адразу дзяржава твая выслізне з рук тваіх — будучы да таго часу, які вызначыў табе Бог, каб праз цябе навярнуць народ свой».

Выслухаўшы пустэльнікаву прамову, здзівіўся Атыла мудрасці слоў гэтага чалавека. Аднак жа, перастрашаны няўдалым пасольствам^a, загадаў адвесці пустэльніка назад і пільна сцерагчы яго аж да часу, пакуль не атрымае ад сваіх варажбітоў (якіх пры сабе меў тады шмат) больш пэўнага адказу пра стан сваіх спраў. Паклікаўшы да сябе варажбітоў, распытваў іх пра будучую бітву. Тыя, агледзеўшы згодна з навукай сваёй вантробы жывёлы, пацвердзілі, што прадказанне пустэльніка збудзецца. Дадалі таксама, што загіне ў той бітве непрыяцельскі гетман. Хаця Атыла і не быў пэўны ў поспеху прыйшлай бітвы, аднак вырашыў, што лепш даверыцца фартуне і звездаць няўдачу, чым паказаць тыл і прадказаным адступленнем здрадзіць славе сваёй адвагі. Затым, адарыўшы пустэльніка і адаслаўшы да хацінкі, з якой яго й прывялі, як найхутчэй рушыў Атыла войска на Каталаунскае поле. На тое поле з'ехаліся ўжо Аэцый і Тэадорык з Сангібанам Аланскім і французскім каралём Мероніем; бургунды й французы, каралём якіх быў Мероній, а таксама розныя іншыя народы: люцыяне, арморыкі, сароны, рыпарыёлы, брыгоны, ламбрыёны, сарматы, лютэцыяне і брыты, якія найбольш з варожасці да Атылы, як з любові да Аэцыя прыбылі з вялікімі войскамі. Прышоўшы туды, пабачыў Атыла, што непрыяцельскае войска куды большае, як меркавалася. Тут ён моцна пашкадаваў, што адправіў у Іспанію траціну войска. І вырашыў ён адцягнуць бітву, каб тое войска паспела вярнуцца.

Атылава пасольства да Аэцыя. Умацаваўшы свой лагер дзесяццю тысячамі асаджаных косамі вазоў, пра што ўжо я згадаў вышэй, выправіў Атыла пасланцоў да Аэцыя — быццам жадаючы заключыць мірную дамову, — просячы ў таго пярэдых

^a Да Тэадорыка.

або кароткага замірэння. Але Аэцый, добра ведаючы вартасць Атылавых слоў і празмерна спадзеючыся на моц такога мноства каралёў і народаў, не схацеў заключыць ніякага замірэння. Атыла, вагаючыся між страхам і надзеяй, часам разважаў так: войска ў яго меншае за непрыяцельскае, да таго ж мае прадказанне таго пустэльніка ды прароцтва ўласных варажбітоў. Аднак следам сцешваў сябе прадказанай варажбітамі пагібеллю непрыяцельскага гетмана, а трапяткое сэрца сваё цешыў нейкай надзеяй на тое, што ў бітве загіне менавіта Аэцый.

Хаця й не ведаю, ці дапускаў Атыла магчымасць той небяспекі для свайго войска, якую магла прынесці параза ў вайне, але спадзяваўся ён толькі на адно, аднаго толькі й хацеў — пабачыць забітага Аэцыя.

Многія знакі нябесныя прадвешчалі лютасць бітвы: у той год два разы адбывалася зацьменне Месяца, шмат паселішчаў было разбурана нечаканымі землятрэскамі, расчыніліся крывавыя вароты ў небе, праз якія і з поўначы, і з поўдня прабіваліся вогненныя ашчэпы. Больш за тое, цягам колькіх начэй была відна комета, якая адкідвала хвост у заходні бок. Многія людзі жахаліся тых дзівосаў. І не толькі Атыла, але ж і Аэцый з Тэадорыкам, як найлепш рыхтуючыся да будучай бітвы, прыкладалі немалыя намаганні, бо кожны з іх бачыў у тых дзівосах сведчанне ўласнай хуткай перамогі.

Затым Атыла спешна рушыў на Каталаунскае поле, і калі там апынуўся, сабраў жаўнераў і звярнуўся да іх з такім словам.

РАЗДЗЕЛ VII

Слова Атылы да жаўнераў. «Жаўнеры й таварышы мае най-мужнейшыя, сама справа таго вымагае, каб у такі дзень сказаў я вам колькі слоў. Справа наша настолькі значная і неабходная, што калі не хочам падвергнуць яўнай небяспецы багачыў, маёмасці й здароўя, мусім у гэтай справе выявіць вялікую стараннасць. Бо калі яшчэ за час нашага існавання паўставала перад намі такая жорсткая, пільная і небяспечная неабходнасць, як цяпер, калі вырашаецца лёс каралеўства, маёмасці й жыцця нашага? Не сумняваюся, высакародныя жаўнеры і найадданейшыя таварышы, у вашай мужнасці, якую вы здатныя выявіць пры патрэбе, у стойкасці й невыказнай цяроплінасці ў кожнай прыгодзе. Мне тым больш не выпадае скардзіцца на тое, на што давалося нагледзецца на ўласныя вочы ў шматлікіх цяжкіх і небяспечных справах.

Бо, пакідаючы ўбаку ўсе вашы мужныя ўчынкi, з вялікай адвагай здзейснення ў мінулыя гады, ведаю, якія цяжкасці й небяспекі давалася перажыць вашым адважным сэрцам у Нямецкай ды ў іншых непрыяцельскіх землях.

І паколькі вы даказалі тое сваёй адвагай, то, можа, і мая далучанасць, і мой удзел разам з вамі ўва ўсіх цяжкіх справах далі вам які-кольвек штуршок да выяўлення адвагі. Бо якой жа цяжкасці, якой працы, якой небяспекі, што датычылася ўсіх нас, не зносіў я разам з вамі ў аднолькавай меры? І калі якая ўдалая справа ўзвышала мяне над вамі? Я не паную над вамі, як варта рабіць гетману, але ў кожным шчасным і няшчасным становішчы я выяўляў жаданне быць разам з вамі. Зважаючы на гэта, мяркую, што няма патрэбы, ды і час не дазваляе, каб я шматслоўна пераконваў вас у тым, да чаго павінна скіраваць вас сама неабходнасць, ваша чалавечая натура.

Вы бачыце, наймужнейшыя мае таварышы, якога магутнага непрыяцеля маеце перад сабой, якая з ім процьма народу і як ён падрыхтаваны; бачыце на ўласныя вочы, якую перавагу ён мае ў бітве дзякуючы таму, што знаходзіцца ў сваім каралеўстве, у айчыне, ці, як кажуць, на хатніх смецях. Далей, зважаючы на тое, якой колькасцю мы выступаем супраць іх, якую небяспеку нясе неабходнасць прыняцця бою ў непрыяцельскіх землях, кожны з нас павінен добра памятаць: сёння мы (калі не хочам апынуцца ў няволі, якая шмат жахлівейшая за смерць) павінны або атрымаць з Божай дапамогай слаўную перамогу, або — загінем усе да аднаго. Прыйшлі мы на тое месца, высакародныя мае жаўнеры, з якога не маем іншага выйсця, адно як праз адвагу і меч: спераду цісне на нас непрыяцель, з правага боку спыняе рака Лігер, з левага — Радан, а за імі — гарады й іншыя паселішчы французай. Вораг стаіць на цесных дарогах, па якіх мы сюды прыйшлі, і, спадзеючыся нас абрабаваць, не можа дачакацца гэтай бітвы. А калі б мы акружылі сябе вазамі ды, падрыхтаваўшы і ўмацаваўшы нашы слаўныя гуфы, паціху адступалі назад, то што было б для нашай здабытай у розных вялікіх перамогах славы больш зняважлівым за гэтае падабенства ўцёкаў? Што было б больш няўдзячным, больш нягодным для нас?

Атыла называе уграў татарскім народам. Што больш ганебным было б для татарскага народа, які наводзіць жах на ўвесь свет, і больш агідным у параўнанні з адвагай нашых продкаў? Заўсёды лічылася, што лепш высакародна і слаўна прыняць смерць і легчы ў магілы продкаў, як весці ганебнае

і поўнае падману існаванне, подла ўцякаючы ад ворага нашага — быццам той нікчэмны народ, што не здатны да бітвы. Калі мы, рушыўшы на непрыяцеля, выкажам адвагу, то можам спадзявацца, што Марс — найвышэйшы Бог нашага народа — нам дапаможа. Калі ж рукою сваёй і шабляй атрымаем перамогу, ці ж не мецьмем з таго ўсялякай карысці? Найперш нам дастанецца нарабаванае ў непрыяцеля, да таго ж далучым да сябе багатае і ўрадлівае Французскае каралеўства і, нарэшце, немалой славай аздобім нашы мужныя подзвігі. Больш за тое, калі зможам нанесці паразу, у Еўропе мы больш не сустрэнем аніводнага іншага непрыяцеля, які змог бы перашкодзіць нам ва ўзбагачэнні й панаванні ва ўсім свеце. Які вялікі набытак для багаццяў нашых, якое вялікае шчасце прынясе ў нашыя жыцці далучэнне Французскага каралеўства да Угорскай і Нямецкай дзяржаваў, што ўжо апынуліся ў нашым ярме! А што лепшае, карыснейшае і больш удалае за гэта можа даць нам Госпад? Хай не перастрашвае вас ані мноства ворагаў, ані няведанне чужога краіны — бо чым жа яшчэ займаліся мы дагэтуль, як не перамагалі з адвагай шматлікіх каралёў і народы па ўсёй зямлі? З тымі ворагамі, якіх бачыце перад сабой, вы ўжо сутыкаліся. Наймагутнейшых і найдужэйшых з іх, найадважнейшыя жаўнеры, не без майго ўдзелу выгналі вы ўжо з іхніх жыллішчаў — даўно ўжо спазналіся з вашай адвагай і шабляй тая, каго, прагнаўшы з нашых спадчынных земляў (спярша за часоў Эмерыка, а потым за каралём Вінітарам) выгналі мы, разбіўшы дарэшты, з усяго каралеўства. Яны ані вышэйшыя за продкаў сваіх готаў, ані слаўнейшыя, ані адважнейшыя: ужо ўсю гоцкую сілу, дзякуючы вашай мужнасці, найадважнейшыя мае жаўнеры, спапяліў я, знішчыў і зруйнаваў з зямлёй. А тая рэшткі, што пакуль шчэ падпарадкоўваюцца гоцкаму князю Тэадорыку, не чакацьмуць ні нашага нападу, ні шаблі, ні моцы вашай, калі ўбачаць, як адважна абрынецца вы на іх. Перад вачыма сваімі маюць яны напамін, любыя жаўнеры, пра тую мінулую паразу і пра тую няшчасці, што перш прыносілі ім нашыя продкі, а потым і вы — гэта адыме нямала духу і адвагі, калі яны ў іх яшчэ засталіся.

Мужнасць Аэцыя. А пра Аэцыя не хачу вам нічога казаць: пра яго розум, звычкі й становішча вам даўно і добра вядома не горш, як мне. Ён, праз сваю подласць і нікчэмнасць выгнаны з Валашскай зямлі, уцёк у нашу дзяржаву, працяглы час служыў між вас у маім войску жаўнерскую службу. І ніколі не выказваў прыкмет такой адвагі, якая аказалася б вышэйшай за адвагу найменшага з вас. І наогул, калі ён і выявіў сябе ў чым,

то ўчыніў гэта, будучы пэўным у вашым заступніцтве і адвазе. Але дапусцім, што ён мае ў сабе якую-ніякую рыцарскую высакароднасць — ад вас, безумоўна, ёй навучыўся. Відаць, ведае непераможнасць вашай шаблі, ведае адвагу, мудрасць у кожнай справе, трываласць і стойкасць; не ўсфанабэрышца сваёй шабляй перад вашай, калі ўбачыць, што вы з маёй дапамогай выступіце супраць яго.

Нарэшце падумайце і пра тое, што за жаўнераў ён вядзе? Французаў, якія не так здатныя да мяча, як да паражэння. Хоць яны й статныя ростам, але ў бітве нецярплівыя, а па першай сутычцы й наогул слабнуць. Паколькі, таварышы мае і ўсе высакароднейшыя мае жаўнеры, у бітве гэтай справа пойдзе за гонар, славу і жыццё ўсіх вас; паколькі сёння можа быць лёгка далучана да нашай дзяржавы вялікае і слаўнае каралеўства; паколькі маеце біцца з тым непрыяцелем, якога продкі вашы без вялікага высілку пазбавілі жытлішчаў (а да таго ж справу мецьмеце з людзьмі, што да міру больш звычайныя, як да вайны; і гетман іхні вядомы вам не горш, як вы адзін аднаму) — дзеля гэтага трэба, каб былі вы непарушныя сэрцам і спадзяваліся на ўсё добрае і шчаснае. Перад усім ідзеце за Богам, дзякуючы якому дайшлі да гэтага месца, а потым ужо за мной, гетманам і гэтакім жа, як і вы, жаўнерам. Бог паспрыяе вашай удачы, дадасць моцы, славы й багаццяў, а я ні ў чым вам не здраджу. Хай усе небяспекі, калі дойдзе да гэтага, перанясу я разам з вамі з непарушным сэрцам. З вамі разам жыву, то няхай разам і памру. Не зводзьце з мяне вачэй; а я шаблю сваю ўмыю непрыяцельскай крывёй перш, чым вы ўбачыце, што кроў пакрапіла вашу зброю. Бярыце ж з мяне прыклад, і калі пераканаецеся, што я пачынаю без страху, тады й вы з адважным, а не пужлівым сэрцам наступайце на непрыяцеля, крушыце і перамагайце. Без вялікай цяжкасці атрымаем перамогу, калі кожны стрэне непрыяцеля з аднолькавай мужнасцю і духам».

Адно скончыў Атыла, так натхніліся сэрцы ягоных жаўнераў, такім моцным жаданнем бітвы загарэліся яны ды такая вялікая пагалоска паўсюдна пайшла, што ўсе прагнулі толькі аднаго — па добрай волі сваёй як мага хутчэй нанесці ворагу ўдар. Але наперад Атыла выслаў толькі нейкую частку жаўнераў — каб напачатку яны ладзілі лёгкія сутычкі; сам жа чакаў зручнае хвілі да пачатку бітвы, якую наўмысна адцягваў аж да вечара. На той выпадак, калі б, як было яму прадказана, непрыяцель узяў у бітве верх, тады ў падмогу яму і людзям ягоным будзе ноч, якая надыходзіць заўсёды.

Калі сонца пакацілася на захад, прывёў Атыла сваё войска на тое месца, якое пліччэй прыдатным, і пашыхтаваў яго наступным чынам: остготаў ды частку сваіх таварышаў размясціў на правым флангу, прызначыўшы галоўным над імі караля Валяміра; левы фланг прыкрыў гэпідамі й рэштай сваіх таварышаў, галоўным над якімі прызначыў караля Ардарыка; на чале паставіў іншых, менш значных каралёў са збройнымі людзям; сам жа разам з сваімі перадавымі атрадамі стаў пад харугву; рэшту войска выставіў у абарончы гуф, які пакінуў дзеля таго, каб непрыяцель, спадзеючыся на мноства свайго люду, не ўдарыў яму з тылу або не ўзяў у акружэнне. З боку непрыяцеля з левага флангу стаў Аэцый з рымлянамі, з правага — Тэадорык з вестготаў, а караля Сангібана Аланскага паставілі ў сярэднім гуфе, бо ўжо даўно мелася наконт яго падазрэнне, што хоча прыстаць да Атылы і здаць яму Аўрэлію, свой сталічны горад. Калі два гэтыя войскі былі пашыхтаваны згаданым чынам, Атыла, паколькі пачало хіліцца да вечара, загадаў трубіць да бою.

Уграм здаўна ведамы лукі. Гуфы з абодвух бакоў пачалі паціху наступаць. Калі ж яны ўжо былі адзін ад аднаго на адлегласці лучнога стрэлу, угры здалёк пачалі страляць з лукаў, з якімі добра ўмелі абыходзца, нанёсшы непрыяцельскім коням і людзям шмат ранаў. Рымляне ж тым хутчэй паспяшаліся, каб пазбегнуць стрэл і іншых знарадаў, маглі з уграмі твар да твару рубацца мячамі, на якія яны мелі вялікую надзею.

Вялікая бітва. З правага флангу не даваў перадыху Аэцыю й рымскім перадавым атрадам Валямір з остготаў. Таксама і Ардарык, кароль гэпідаў, адважна наступаў на Тэадорыка і вестготаў. Потым, калі абодва войскі, мужа баронячы свой гонар, шчасце і жыццё, змяшаліся ў стратах і крыві, такая вялікая параза была з абодвух бакоў, што і не ведаю, ці была калі больш жорсткая параза. Так шмат было на полі палеглых, што пры канцы бітвы ішла на трупах. Такое вялікае было праліццё крыві і людской і конскай, што маленечкі ручаёк, які бег сярод поля, нечакана ператварыўшыся ў плынь, адносіў за сабою забітых.

Колькасць палеглых. Сцвярджаюць напэўна, што палегла ў той бітве з абодвух бакоў па сто восемдзесят тысяч. Тым часам кароль Тэадорык, Тразіmunдаў бацька, ездзячы на кані ды заклікаючы сваіх да бітвы, быў збіты нейкім угрынам з каня на зямлю і ў бітве затаптан. (Некаторыя ж сцвярджаюць, што нейкі Аўдаг, остгот, прабіў яго здыдай.) Тразіmunду, Тэадорыкаваму сыну, які, заблукаўшы ўначы, натрапіў на угорскае войска, было не да мужнасці — ён адважна рубаўся з уграмі, але так

паранілі яго ў галаву, што зваліўся з каня, і свае ледзь паспелі яго ўратаваць. Таксама і Аэцый, які перажываў паразу свайго войска, заблукаў ды ледзь змог вярнуцца да сваіх. Гісторыкі не маюць згоды наконт таго, хто ж выйграў бітву — угры ці рымляне. Адны пішуць, што людзі Аэцыя, даведаўшыся пра смерць Тэадорыка, пачалі ўцякаць першымі. Але другія пішуць пачаць абадвум бакам, аж урэшце Атыла, панёшы паразу, уцёк у лагер, акружаны вазамі з косамі. Як бы тое ні было, а напэўна вядома адно — для абадвух бакоў тая бітва была звязана з вялікай небяспекай, паразай і згубай.

РАЗДЗЕЛ VIII

Тразімунд моцна перажываў смерць свайго бацькі Тэадорыка. Знайшоўшы назаўтра ягонае цела сярод трупаў забітых, наладзіў яму ганаровыя каралеўскія паховіны, за чым назіралі з свайго лагера угры. Потым, палічыўшы час прыдатным, вырашыў ён з рэштай сваіх людзей напасці на Атылаў лагер і адпомсціць за бацькаву смерць угорскай крывёй. Атыла ж, страціўшы за мінулы дзень вайсковую моц і даведаўшыся ад шпегі пра намеры Тразіमुнда, засумняваўся ў поспеху ўласнай справы. Склікаў ён жаўнераў ды пачаў іх прасіць і ўгаворваць, каб яны, памятаючы сваіх продкаў ды ўласную адвагу і пераможнасць, якую выяўлялі цягам столькіх гадоў, мацаваліся і адважыліся сэрцам, бо перамаглі ўжо ў столькіх войнах, усюды выявілі вялікія адзнакі адвагі й з вялікай славай для сваёй мужнасці й моцы перамаглі нявала каралёў і каралеўстваў. Таксама як і рымскага непрыяцеля, які цяпер, заганарыўшыся, наступае на іхні лагер і якога ўчора ўтаймавалі вялікай паразай. Калі ж непрыяцель выступіць і пасмее на іх напасці, то няма іншага спадзеву, адно як бараніць і захаваць здабытае ўласнай рукой і шабляй і адвагай у ратнай славе ды небяспэкае. Атыла пераконваў іх, што асноўныя сілы непрыяцеля зломлены — адна ноч не магла прыдаць яму вялікай адвагі й духу; што яны маюць біцца з тымі, якіх яшчэ ўчора амаль знішчылі, разграмілі і, як быдла, перадушылі; што яшчэ маюць дастаткова пераможнага духу і небяспэкі, каб зносіць розныя цяжкасці, устаноўленыя даўнімі рыцарскімі звычаямі. А яшчэ тым іх становішча больш бяспечнае, што яны, як наймагутнейшым мурам, акружаны лагерам, умацаваным усялякімі прыстасаваннямі, і таму не

маюць чаго баяцца. Удача будзе на іхнім баку, калі смялейшыя ісцімучы за ім, сваім гетманам, звяртаючы на яго свае позіркы; і хоча распачаць такую справу ў гэты ж дзень. «Альбо з Божай дапамогай і з дапамогай угорскага войска ды яго адвагі нанясу варожаму войску паразу, альбо, па звычаі продкаў сваіх, якія заўсёды перамагалі і былі непераможнымі, прыму на вашых вачах годную і слаўную смерць».

Атыла вагаецца. Крыху сцешыў і абнадзеіў Атыла той прамовай сваіх жаўнераў, а сам думаў пра перамогу: як бы сумняваўся ў ворагу, усяго баяўся, дачасна прадбачыў зыход сваёй справы ў выпадку, калі станеца што благое. Таму, склікаўшы некаторых людзей, якім давяраў найбольш, адкрыта паведаміў ім, што угорская справа знаходзіцца ў вялікай небяспэцы і што ён баіцца мноства непрыяцеляў. Угры біліся мужна і з усяе моцы, і мноства знішчанага за мінулы дзень люду не адновіцца. Але паколькі вайсковая слава і шанцаванне знаходзіцца ў руках фартуны, ён перш за ўсё пойдзе за ёй і разам з імі будзе выяўляць усялякую пільнасць і стараннасць, прыкладаць намаганні і выяўляць адвагу, каб не атрымаў непрыяцель перамогі. Калі ж адвернеца ад яго ўдача (нетрывалая і няпэўная дый не заўсёды прыхільная да лепшага) і вораг захопіць ягоны лагер, тады хацеў бы Атыла лепш загінуць ад рук уласных жаўнераў, як аказацца ў руках непрыяцеля — яму, праслаўленаму дзякуючы іхняй адвазе многімі слаўнымі ўчынкамі, з вялікай ганьбай падвергнуцца абсмяянню? На той выпадак загадаў знесці ў кучу сёдлы й іншы рыштунак, што аказацца пад рукой, зрабіўшы яму з таго магілу.

Сумненні Атылы. Адышоўшы ўбок з прыяцелямі, якім найбольш давяраў, тайна паведаміў ім пра сваё рашэнне: калі непрыяцель, захапіўшы лагер, возьме верх, ён ўзйдзе на тую складзеную з сёдлаў магілу; і прасіў іх, заклікаў і ўгаворваў, каб у такім выпадку падквалі пад яе агонь, паколькі лепш яму памерці ад рук сваіх, як з вялікай ганьбай для сябе апынуцца ў варожай няволі. Затым загадаў трубачам трубіць, каб не выявіць перад непрыяцелем нават нейкага падабенства страху, каб той думаў, што Атыла не спіць ды зноў рвецца ў бой.

Не клаўшыся цэлую ноч, чакаў Атыла нападу ворага. Усе таварышы ягоныя і жаўнеры таксама выяўлялі чуйнасць і гатовасць мужна зносіць усё, што спашле лёс.

Тым часам, пакуль і угры, і Тразімунд з сваімі меркавалі й раіліся, як быць, Аэцый, добра ведаючы пра Тразімундаву задуму, баяўся, каб гэты спрытны юнак не парваў з ім замірэння ды не

абярнуў на яго і рымлянаў свае сілы. Калі готам удалася захапіць угорскі лагер, Тразімунд, поўны гонару з нядаўняй перамогі, выкараніць уграў і возьме над імі верх. Таму, загадаўшы ўсім выйсці, звярнуўся Аэцый да Тразіमुнда з такім словам:

«Мір, прыязнасць і хаўрус у вайне, якія меў я з тваім бацькам, затым твая мужнасць, якую бачыў я ў многіх справах і якую ўчора ў бітве з тым дзікім народам выявіў ты з адвагай і бясстрашнасцю духу, што бачыў я, Тразімундзе-каролю, на ўласныя вочы, прымушаюць мяне нагадаць табе пра тое, чаго ты праз маладосць сваю і раз'юшанае нядаўняй бацькавай паразай рашучае сэрца не можаш прадбачыць, хаця і разумны ты ад прыроды. Напасці на ворага, захапіць ягоны лагер, штурмаваць і хацець яго знішчыць — усё гэта адзнакі вялікай адвагі й высакароднага сэрца; ні пра што іншае не варта і клапаціцца — толькі помсціць непрыяцелю за прычыненыя нам крыўды; калі падвернецца зручнасць — напасці, зваяваць, знішчыць яго ды слаўнымі ўчынкамі павялічваць як мага сваю веліч. Сілы нашы — па добрым разважанні — панеслі ў мінулае бітве, на жаль, вялікія страты; таксама калі прыгледзішся да ваеннай удачы — яна не адважнейшаму альбо смялейшаму аддае перамогу, а каму пажадае; калі ж, нарэшце, глянеш на ўласныя справы, як яны ёсць цяпер, па смерці твайго бацькі, — цяжка вырашыць, што лепш або з большай карысцю зрабіць: ці то нам цяпер што вырашаць і пачынаць, а рэшту войска нашага, знясіленага працяглай вайной, неабдуманна даверыць удачы, ці то адкласці тую вайну на іншы час?»

Разважанне. Непрыяцелю, хоць і ён таксама моцна знясілены ўчарашняй паразай, спадарожнічаюць вялікія і слаўныя справы, пра яго права на якія можна меркаваць таксама і па нашай учарашняй паразе: гэта гарачы, моцны й адважны народ, які хутчэй прынясе нам вялікія беды, як дасць сябе перамагчы. Калі ты вырашыў напасці на уграў, то яны або выйграюць бітву (ад чаго Божа барані!), або ўсе да аднаго палягуць у полі. Але іхняя смерць нам лёгка не дасца. Калі ж выйграюць бітву яны, тады наша супольная справа акажацца пад такой пагрозай, што трэба будзе баяцца і за тваю, і за Рымскую дзяржаву, бо апынуцца яны ў вялікай небяспецы. Заўсёды цаніліся вялікая адвага і добрае бачанне будучых справаў — каб разумна запабягаць небяспекам, якія могуць нас напаткаць, і змяняць свае намеры, калі будзе на тое патрэба. А покуль яшчэ маеш час пра ўсё гэта добра разважыць — каб потым, у небяспецы, не выявілася, што позна ўжо разважаць або змяняць рашэнне, — я табе дапамагу з прыязнас-

цю, вернасцю і трываласцю духу. Вырашыў я смела кінуцца ў любую небяспеку, як належыць адважнаму чалавеку, калі толькі магчыма здабыць славу праз упартасць і неразважлівасць. Ды здаецца мне, што мы не толькі большага спажытку, але і славы большай даможамся, калі пакінем рэшту жаўнераў на потым, паколькі непрыяцель, зведаўшы паразу і разгром, з вялікай ганьбай уцёк учора ў свой лагер. Гэтым нам удалося б захаваць абараназольнасць нашай дзяржавы.

Да таго ж, Тразімундзе-каролю, падаецца мне, што будзе вялікая карысць, калі свае ўласныя патрэбы ты не паставіш вышэй за ўсё, а да жыцця тых жаўнераў, якія ацалелі й могуць яшчэ аказаць вялікую паслугу і табе, і тваім справам, не паставішся абы-як. Твае патрэбы павінны адпавядаць агульнаму нашаму настрою. Для мяне гэтыя патрэбы не менш важныя, як уласныя.

Міжусобіцы. Бацька твой дзедзічамі свайго каралеўства пакінуў цябе і твайго брата Валяміра, які цяпер дома. Ты ж не ведаеш, што, даведаўшыся пра бацькаву смерць, задумвае або ўсчынае ў тваю адсутнасць дома рухомы прагаю панавання брат. Мала такіх людзей, што паставяць крэўнасць вышэй за прагу панавання. А калі ён, апантаны прагай панавання, схіліцца да чаго іншага: адабраўшы ў цябе, прыўлашчыць бацькаву дзяржаву; адбярэ хатнія скарбы; дабрачыннасцю, шчодрасцю ды іншымі падобнымі захадамі схіліць на свой бок сэрцы свайго звычайна да змены фартуны народа, — што ж табе пакіне ўдача, што ж з табою станецца?! Толькі адно: прыйдзецца табе даводзіць брату сваё права вайной; права на ўладу, каралеўства і багацці — з-за вялікай няўстойлівасці фартуны — будзеш адваёўваць праз меч. А знішчыўшы цяпер або толькі аслабіўшы сілы сваіх жаўнераў, што ж мецьмеш для абароны альбо на што можаш спадзявацца дома? Таму, Тразімундзе, вырашай, што больш неабходна і патрэбна — ці запабегчы намерам твайго брата ды, яшчэ маючы пад рукой жаўнераў, прыняць пад сваю ўладу бацькава каралеўства, ці пры такіх неспрыяльных умовах і няпэўнасці ўдачы напасці на уграў. Калі хочаш ведаць маё меркаванне, то я раю табе захаваць рэшту нашага войска ў цэласці. А табе лепш разважыць і параіцца пра свае справы, покуль маеш час і магчымасць, чым пускацца на ўдачу на новыя войны, прагнучы захапіць як мага больш, — каб зусім не пазбыцца і таго, што з вялікай цяжкасцю здабылі твае продкі. Калі непрыяцель убачыць, што мы яшчэ разам, то нічога ён, як мне здаецца, супраць нас не пачне. Наадварот, калі сілы нашы будуць разам, — заўсёды мецьме навідавоку тое, чаго будзе пазбягаць, палюхацца і асцерагацца».

Лёгка паддаўшыся той зманлівай Аэцыевай прыязнасці й прамове, пакінуўшы намер захапіць Атылаў лагер і склікаўшы ўсіх, хто яшчэ пры бацьку ставарышаваўся з ім на вайну, вярнуўся Тразімунд у Талесу. Па ягоным ад'ездзе Аэцый і тыя, што з'явіліся былі на падмогу рымлянам, разышліся хто куды.

Вестка пра тую лютую і крываваю Каталаунскую бітву разышлася была ўжо па цэлым свеце. Добра ведала пра яе і тая траціна войска, якую Атыла пасылаў у Іспанію. Таму, баючыся гневу Атылы, якога дзіўная рэч як баяліся, жаўнеры ўжо ніколі не вярнуліся да яго на Угоршчыну, каб адразу па вяртанні не быць пакаранымі; а пасля адыходу Атылы з Каталаунскіх палёў спыніліся там і аселі. І так мяркуюць угры, што ад назвы угорскіх гетманаў, якіх па-угорску называюць «ішпаны» (як сведчыць, насуперак іншым, пра тое угорская хроніка), — пайшла назва Іспанскага каралеўства — Іспанія. Ды не разумею, чаму яны так вырашылі, бо піша Трог Пампей, што тую зямлю, якую перад тым ад Ібера называлі Іберыяй, ад Іспала назвалі Іспаніяй. Неўзабаве быў забіты ў Рыме на загад цэзара Валентыніяна Аэцый: ці то праз тое, што падазраваўся ў прэтэнзіях на трон, ці то (і хутчэй за ўсё менавіта з гэтай прычыны) праз тое, што зрабілі на яго паклёп — нібыта ён спрычыніўся, каб Атыла, якога пасля вышэйапісанай бітвы можна было лёгка знішчыць разам з ягоным войскам, выслізнаў з рук рымлянаў.

РАЗДЗЕЛ ІХ

Як даведаўся Атыла, што Аэцый і Тразімунд з іншымі непрыяцелямі раз'ехаліся хто куды, дзіўная рэч, як узганарыўся з таго — больш, як варта было. (Думаў, што рымскае войска не адважыцца больш выступіць супраць яго.) Потым пачаў казаць тыя напышлівыя словы: што зоркі перад ім схіляюцца, зямля дрыжыць і што ён — молат усяго свету. Поўны ганору ды самаўпэўненасці, апавядаў, нібыта сказаў яму пустэльнік, каб назваўся Бічам Божым ды прыпісваў той тытул у лістах. Вярнуўшыся на месца бітвы, прастаяў там колькі дзён, каб жаўнеры адпачнулі ў спакоі. Прынёсшы ахвяры па звычай свайго народа ды ўчыніўшы на поспех справаў іншыя паднашэнні Марсу, рушыў стуль Атыла з войскам да іншых французскіх гарадоў — каб напасці на іх з не меншай, як раней, лютасцю. Спачатку падышоў да горада Трэкаша, што таксама завецца Трэкамі й Трояй і стаіць на рацэ Секване на сенонскіх межах.

Распавядае Калімах, што спачатку Атыла рушыў на тунграў і захапіў іх сталіцу, а месцічаў, не зважаючы ні на век, ні на плоць, усіх перабіў. (Калі хто хоча ведаць больш дакладна, тунгры — гэта людзі эбурэнскага народа, блізу ракі Мос у Леадынскай зямлі, што ляжыць далёка ад шляху Атылы. Надарэмнымі былі б яго намаганні — ад тунграў вяртацца да трэкаў, калі б было так, як апавядае Калімах.)

Біскуп Люпус выходзіць насустрач Атылу. Тады біскуп тых Трэкаў, або Троі, званы Люпус (што азначае «воўк»), чалавек у жыцці беззаганны, увабраўшыся ў біскупскія рызы, выйшаў з мноствам духоўных асоб насустрач Атылу.

Годна прывітаўшы яго, спытаў Люпус, што ён за чалавек, калі перамог столькіх каралёў, скарыў народы й людзей, разбурыў гарады — усё падпарадкаваў сабе сілай. «Я — кароль Угорскі, Біч Божы», — адказаў Атыла. Напалоханы тымі словамі, мовіў Люпус: «А хто ж спрацівіцца Бічу Бога майго, — каб ён на кожнага, на каго схоча, не гневаўся? Ідзі ж, як ты кажаш, Біч Бога майго, едзь, дзе пажадаеш — усё, чаму я не спраціўлюся, будзе табе паслухмянае, як слуге Божаму».

Затым загадаў Люпус расчыніць гарадскія брамы і, трымаючы каня Атылы за ўздэчку, з вялікай пашанай увёў таго ў горад. Атыла ж, ці то пераможаны пакорай і пакладнасцю біскупа, ці то з волі Божай не прычыніўшы нікому ніякай шкоды і крыўды, праехаўшы з войскам праз горад, выехаў праз іншую браму. Угорская хроніка сцвярджае, што адтуль рушыў ён да горада Талесы, які здаўся добраахвотна. Ды не ведаю, ці магчыма ў тое паверыць, бо Талеса, якая была на мяжы Нарбонскай Францыі блізу Пірэнейскіх гор над Гарумнай-ракой, на той час была сталіцай Тразіmunда. Горад быў людны, слаўны і знакаміты сваім арцыбіскупам, студэнцкімі калегіямі ды купецкімі кірмашамі. Дарога да яго пралягала ўбакі ад шляху Атылы, бо, захапіўшы некаторыя гарады ў Французскай зямлі, якая ляжыць у паўночны бок, надумаў Атыла вярнуцца ў сваю сталіцу, Сікамбрыю.

Ідучы з Трэкаў на Рэмы, па ўсім шляху выяўляў Атыла вялікую міласэрнасць і любоў. Ён не чапаў трэцкіх месцічаў, якія, ратуючы жыццё, у жаху ўцякалі з жонкамі й дзецьмі да бліжэйшага лесу. Заспеўшы іх на дарозе, мовіў ім Атыла, што не мае благіх намераў і што не варта яго баяцца; і дазволіў ім вярнуцца дахаты. З іх ліку прывялі да яго жаўнеры жанчыну ад ракі, у якую тая са спуду хацела кінуцца. Жанчына, каб мець вольныя рукі, падвязала хусткамі на шыю сваю малую дачушку, а дзвюх меншых пасадзіла на быдла, якое гнала паперадзе. Былі

пры ёй яшчэ сем большых дзяўчынак, якія атачылі яе паводле свайго веку.

3 Божай волі Атыла, хоць і жорсткі, выявіў міласэрнасць. Моцна ўзрушыла Атылу слёзнае падзенне яму ў ногі той няшчаснай жанчыны і такая вялікая колькасць дзяцей. Загадаўшы устаць, дапамог ёй падняцца, а потым, адарыўшы вялікімі дарамі — каб выхавала дзяўчынак ды павыдавала замуж, — загадаў вяртацца дамоў.

У хуткім часе ўзяў Атыла ў аблогу горад Рэмы, бо аддаўна меў на яго вока: калі спешна ішоў на Каталаунскія палі, пра што я распавядаў вышэй, прычынілі рэменсы шмат благога ягоным жаўнерам. Памятаючы пра ўсё гэта, выпусціў агнём і мячом усю зямлю, што належала рэменсам; а ўзяўшы іхні горад у цяжкую аблогу, загадаў біць з гарматаў па мурах і так разбіваць іх, што з-за гушчыні куль і іншых пастрэлаў, а таксама з-за частых і шматлюдных моцных штурмаў ніводны чалавек не мог падступіцца да абароны мура. Таму месцічы не толькі баяліся і пужаліся, але і зносілі ўсе няшчасці, што выпадаюць на час аблогі. Дзяўчаты, дзеці й дзяўчаткі плакалі, крычалі, узносячы голас да неба; іншыя разважалі пра лютасць пераможцы, што мела абрынуцца на іхнія галовы за супраціў Атылавым жаўнерам — дужа баяліся, што абрынецца на іх тая лютасць, ды ўсімі праўдамі й няпраўдамі шукалі й выведвалі шляхоў, каб пазбегнуць небяспекі.

Біскуп Ніказій. На той час біскупам горада быў бласлаўлены Ніказій, чалавек слаўны правільнасцю, святасцю свайго жыцця і звычак. Разам з сваёй сястрой, дзяўчынай Еўтрапіяй, якую яшчэ ў юнацтве аддалі ў кляштар і якая квітнела так прыгажосцю, як і іншымі душэўнымі дарамі, увесь гэты час праводзіў ён у малітвах — каб змиласцівіць гнеў Божы, праз які, меркавалі, Атыла збіраўся моцна на іх памсціцца. Ласку, якая не мінае пакорных, захавалі да часу, калі Атыла моцна стаміўся ад жорсткай аблогі. А ўжо і не спадзяваліся месцічы застацца жывымі: адны, цяжка ўздыхаючы, другія — плачучы, з пакарай сабраліся перад Ніказіем, які тым часам маліўся Богу.

Зварот рэменсаў да Ніказія. І звярнуліся да яго з такім словам: «Калі б мы не ведалі, слаўны мужу, што ўсемагутны Бог даў табе тую ласку і міласць, што Яму прыемныя твае малітвы; што ўсе гэтыя няшчасці Ён спаслаў на нас за нашы бясчынствы; што, калі навернемся да праўдзівага ладу жыцця, адразу Бог непрыяцеля ад шый нашых або адпужне, або зробіць ласкавым да нас — не ў нашай моцы было б разважыць: ці то да

цябе прыйсці, ці то з безнадзейнасці, якая жорстка трымае нас рознымі няшчасцямі, парадзіць сабе што іншае. Але мы ведаем, што Божая міласэрнасць для людзей заўсёды была важнейшай за ўсе іншыя клопаты, і з многіх прычынаў ведаем, што ты Яму любы. Не марудзячы прыйшлі мы да цябе, з чыёй парадай і заступніцтвам даўно ўжо вырашылі й жыць, і памерці.

Якое мноства ворагаў, якая лютасць да ўсяго — ведаеш ты і ведаем мы; многія з навакольных гарадоў з'яўляюцца таму сведкамі. Мы больш не ў стане ўласнымі сіламі даваць адпор такой колькасці гэтага дзікага народа: мусім або добраахвотна здацца ворагу і, баючыся смерці, адступіцца ад прысягі, якую давалі, або, не жадаючы зведаць яго сілы й лютасці, самім прычыніць сабе смерць. Нейкай адной з дзвюх гэтых рэчаў мусім аддаць перавагу, калі Бог не ўратуе нас або не ўдасца нам з тваёй дапамогай аддаліць ад сябе тую небяспеку. Сама неабходнасць вымагае, каб мы, даючы адпор такому лютаму ворагу, пад страхам смерці, да апошняга ўздыху былі стойкія, адважныя і цвёрдыя ў веры, покуль зможам бараніць свой горад. Бо ведаеш таксама, што лепш нам зносіць беды гэтай аблогі і потым жыць з жонкамі й дзецьмі ў спакоі й чаканай свабодзе, чым апынуцца ў ганебнай і вечнай няволі, праз уласную гнюснасць і нікчэмнасць не даўшы ворагу адпору.

Чакаюць парады. Якое ж лякарства маем ужыць супраць таго зла? Што ж мы, ужо знясіленыя доўгім напружаннем сіл, недасыпаннем і голадам, маем зрабіць, каб засцерагчыся ад заўчаснае смерці? Мы не ведаем — як тыя, пра каго ўжо нішто не сведчыць, акрамя дыхання, якое ледзь цепліцца ад доўгага неспакою, ды ссохлай ад працяглага голаду скуры; сам бачыш, што мы ўсё-ткі людзі. Ты, які, мяркуем, разумеш Божую волю, парай, што нам абраць з гэтага дваінога зла, якое навісла над намі. Калі мы без страты жыцця і маёмасці здамо ворагу горад — падвергнемся вялікай небяспецы. Зноў жа, калі не будзе нам ніякага гвалту, злачыну і лютасці, у якой той народ не ведае мякы, не будзе той дзікі народ абыходзіцца з намі вольна, — хай станецца так. Бо адны з нас тое няшчасце і пакуту могуць знесці цярдліва, але значна больш тых, што, пераможаны недасканаласцю чалавечай натуры, ад пакутаў і жаху адракуцца ад Бога, ад веры, якую вызнавалі, адступяцца, а душы свае спаганяць. Цяпер гэта твая ўжо справа, мужу Божы, запабегчы таму злу, якое моцна нас прыціскае, вырашыць штосьці з грамадой, якая дрыжыць ад страху, і своечасова прызначыць нейкія лекі, калі табе тое

па сілах, — каб мы, змушаныя бядой, не збыліся пачцівасці й пабожнасці і не адступіліся ад Божай волі».

РАЗДЗЕЛ X

Адказ Ніказія; слова біскупа. Ніказій, якому яшчэ да таго было адкрыццё ад Бога, так адказаў ім у кароткім слове: «Не так шмат, як мяркуеце, любячы мае месцічы, знаходжу ў сабе годнасці, а ўсе тые дары Божыя, што мне дадзены, маю дзякуючы Яго да мяне ласцы, міласэрнасці й дабрадзеіству. Не за мае заслугі, а з асабістай сваёй дабрывы хацеў Ён мець у маёй асобе ўдзельніка сваёй ласкі й невымернай дабрывы. Усё, што маю,— маю дзякуючы Яму. А таго, што з’яўляецца дарам Божым, не варта вам прыпісваць маёй моцы: Ён моц, магутнасць і дабрыву Сваю выявіў ува мне, я павінен быць паслухмяны духу, волі й натхненню Ягонаму. Калі мы як мага будзем трымацца Ягоных прыказанняў і з цвёрдай надзеяй чакаць мем абяцанага жыцця на небе — не будзе ў нашых свецкіх справах нічога настолькі цяжкага, з-за чаго не зможам выявіць стойкасці і захавачь веру ў Яго, нічога настолькі нязноснага і варажлага, чаго не зможам ператрываць лёгка і цяплява.

Шматлюднасць і лютасць таго дзікага народа, рэмскія месцічы, мне ведамы здаўна, бо па няшчасці суседніх з намі народаў я зразумеў, што ўсё дзеецца з Божай волі. Не змог бы Атыла прычыніць вам шкоды, нават моцай сваёй выступіць супраць вас, каб не ўгневалі мы Бога нашымі грахамі. Ён вырашыў, пра што даўно даў мне адкрыццё, што горад гэты ўрэшце будзе ў руках непрыяцеля. А вы разам са мной асуджаны на лютасць таго дзікага народа, — каб, зведаўшы за нашы цялесныя грахі кароткія і дачасныя пакуты, дайшлі да вечнага жыцця ды сталіся яго ўдзельнікамі. Таму, любячы браты, якая б ні напаткала вас бяда ці небяспека, — трывайце з цвёрдым і мужным сэрцам. Ідзеце за мной, пастырам і айцом вашым, бярыце з мяне прыклад. А я першы пайду насустрэч небяспецы: нядоўгія будуць пакуты, якія зведаем ад таго дзікага народа. Нябесныя адплаты, што адведу прызначаны Богам для тых, што вызнаюць яго ў веры й любові, наколькі неасэнсаваныя чалавечым розумам, настолькі ж і несмяротныя і на векі вечныя несканчальныя. Таму няхай нішто вас не страшыць — ні цялеснае цярпенне, ні пакута, таксама як не варта зычыць злага тым, хто вас пераследуе. Але, наслідуючы вучэнне і ўчынкі Езуса Хрыста, несупынна маліцеся разам са

мною, каб ворагі вашы навярнуліся да праўдзівага разумення Бога і ступілі на шлях праўды».

Таксама і тая дзяўчына, Еўтрапія, смела заклікала месцічаў да мужнага значэння таго, што бачыла на ўласныя вочы, так мяркуючы: хоць яна і дзяўчына, але перад імі ўсімі хоча найперш давесці — нават калі вораг аддасць ейнае цела на пакуты, ён не парушыць стойкасці ейнага духу; толькі так можна застацца на баку праўды, і без гэтага няма стойкасці. Выслушаўшы тых пабожных людзей, адкінулі месцічы ўсялякія сумневы і з большай адвагай у сэрцах чакалі, што будзе.

Мардаванні; лютая смерць. А тым часам угры, разбурыўшы муры і зруйнаваўшы іншыя абарончыя збудаванні, пралезлі праз іх ды неспадзявана ўварваліся ў горад і, поўныя шалёнага запалу, разбрыліся, забіваючы кожнага стрэчнага, — як дарослага, так і маладога, не зважаючы ні на век, ні на плоць.

Ніказій і Еўтрапія, здзіўленыя так вялікай лютасцю ворага, пад спеў пабожных песняў зачыніліся ў касцёле Дзевы Марыі, збудаваным тым слаўным біскупам, каб памаліцца Богу пра надыход лепшых часоў. Там жа ў чорны час апошніх імгненняў жыцця аддалі яны Богу душы. Моцна напалоханыя, збегліся да касцёла і угры.

Слова Ніказія да уграў. Убачыўшы іх, Ніказій, узяўшы руку ды падаючы знак, каб памаўчалі, звярнуўся да іх з такім словам: «Бачу я, наймужнейшыя жаўнеры, што вырадзілася ў вас кроў сапраўдных і мужных жаўнераў. Найменш памятаеце вы пра ўмеркаванасць, якую нават многія з дзікіх звяроў ад нараджэння маюць. Калі б мелі яе крыху, не так распусна лютавалі б вы пасля перамогі, якая звычайна дае пераможаным пярэдых, а да напышлівых ставіцца сурова; і не былі б вы такімі лютымі, што ўсё вам трэба выкараніць мячом, а не абярнуць сабе на карысць — як бы чыёсьці, а не ваша ўсё гэта, што здабылі вы не столькі праз сваю моц, колькі праз Божае папушчэнне. Ад вялікага ды шалёнага спеху, спуджанасці не заўважаеце, што з захопам горада ўся наша маёмасць і рэчы — вам на пацеху; а народ апынуўся ў няволі. Хрысціянскі народ, з пакарай прыпадаючы да ног вашых, просіць вас дараваць яму жыццё; а вы кожнага, каго адно напаткаеце, забіваеце як быдла, пераступаючы праз усе звычайныя чалавечыя пабожнасці. Калі ж не хочаце ўтаймаваць свайго спрыту ды, забыўшыся на пабожнасць і ўласную здабычу, хочаце напоўніць горад гвалтам — на мяне, о жаўнеры, які ёсць іхнім пастырам, скіруйце сваю нялюдскую. Устрымайце рукі свае ад забойства прысутных, злітуйцеся над тымі, што

падаюць перад вамі з какарай; пыхлівых, непататных, якія вам працівацца, біце; мяне, біскупа іхняга, калі вамі лютасць кіруе больш, як пабожнасць, — мяне, кажу вам, які аж да гэтага часу адцягваў вашу перамогу, забіце, на мяне абрыньцеся! Калі Богу тое ўгодна, вырвіце мне душу, але гэтым маім авечкам, якія не заслужылі нічога благога, даруйце жыццё».

Калі ж і гэты заклік не ўтаймаваў угорскай рашучасці і угры надалей выказвалі лютасць, — тыя, што сабраліся пры касцёле, таксама, — тады пачаў той пабожны біскуп Ніказій зноў спяваць Богу слёзныя малітвы.

Ніказій забіты. А як завёў ён Давідаву псалму «Падупадае ўва мне душа мая», тады адзін з гетманаў, выхапіўшы шаблю, сцяў яму галаву. Галава Ніказія, хоць і звалілася з плячэй, ды не спыняла спеву і вымавіла тыя словы Давідавы: «Божа! імем Тваім уратуй мяне». Вось так, праслаўляючы Бога, зышоў з гэтага свету той пачцівы муж.

Стойкасць Еўтрапіі. Потым надзвычай лютыя угры, спакусіўшыся на прыгажосць згаданай дзяўчыны Еўтрапіі, захацелі яе згвалтаваць. Тады яна, здаўна навучаная сцерагчы сваю непарушнасць, абярнулася да таго, каторы забіў Ніказія, і мовіла яму: «Найлюцейшы з усіх, якіх спараджала зямля, ці ж ты не ведаеш, на якога Божлага чалавека, слаўнага цнатлівасцю і святасцю жыцця, узяў ты руку? Каго, хоць і не прычыніў ён аніякага зла, бязбожна пазбавіў ты жыцця?! Ведай жа, што за гэтакі злы ўчынак чакае цябе справядлівы Божы Суд. Мала табе, што ў касцёле Божым забіў святога жыццём сваім чалавека, дык ты яшчэ і мяне змушаеш паддацца тваёй нячыстай пажадзе?! Але Бог, які абароніць цноту і чысціню, з маёй дапамогай не пакіне неадпомшчаным гэты спешны й бязбожны твой учынак».

Дзявочая мужнасць. Тое сказаўшы, рванула яго Еўтрапія за валасы, а потым, моцна ўхапіўшы за горла, выціснула яму вочы. Астатнія жаўнеры, якія былі сведкамі адвагі гэтай дзяўчыны, узрушаныя няшчасцем таварыша, кінуліся на яе ды на іншых хрысціянаў, што былі ў касцёле, і пазабівалі іх.

Дзівосныя прагвы. Некаторыя пішуць, што угры (калі ўжо над усімі — як над тымі, што былі ў касцёле, так і над тымі, што знаходзіліся ў іншых месцах горада — уволю палютавалі і кінуліся ўжо рабаваць маёмасць) былі напалоханы нябеснымі жахамі: бачылі ў паветры войска, што сышлося ў бітве; чулі ў касцёле нейкі дзіўны і страшны шум, гром. Напалоханыя тымі праявамі, спынілі угры рабункі ды ў вялікім жаху паўцякалі з горада ў розныя месцы. І потым той горад доўга стаяў пусты,

часта і падоўгу можна было пабачыць над ім палаючыя паходні ды пачуць нейкі спеў, што зыходзіў з нябёсаў. Многія месцічы, якія, баючыся ворага, былі паўцякалі, убачыўшы так шмат цудаў і праяваў і даведаўшыся пра адступленне ворага, зноў вярнуліся ў горад. З вялікім плачам пахавалі цэлы Ніказія, Еўтрапіі ды іншых высакародных людзей.

РАЗДЗЕЛ XI

У час, калі тое дзеелася ў горадзе рэменсаў, Атыла паслаў аднаго з сваіх гетманаў, Гюлу, або, як завуць яго некаторыя, Юлу, прыдаўшы яму немалую частку войска, здабываць Кельн, які яшчэ называюць Агрыпінай. Горад гэты як цяпер, так і ў тыя часы быў слаўны й вялікі.

Тады ж сын ангельскага караля — прыгожы, цнатлівы й выхаваны юнак Этэрыі — пачаў рабіць захады, каб пабрацца з Урсулай, адзінай дачкой брытанскага караля. З вялікай ахвотай выправіў ён паслоў да ейнага бацькі. Калі ж той, засмучаны і ўсхваляваны, не ведаў, які даць адказ, пачала Урсула прасіць, каб ён, адкінуўшы ўсе сумненні, заручыў яе з Этэрыем, кажучы, што мае абвясчэнне ад Бога — не працівіцца гэтаму шлюбу; тым больш, што яна мае шчэ тры гады, каб выправіцца ў той шлях, які абяцала прайсці — паехаць да Рыма з дзесяццю тысячамі дзяўчат. Упрасіла яна бацьку і свайго паніча Этэрыя супольна пачаць росшук дзесяці дзяўчын асаблівай чысціні й непарушнасці, і каб кожная з іх мела пры сабе тысячу дзяўчын; і каб сама яна таксама мела пры сабе тысячу; і каб усе з іх былі беззаганна цнатлівыя й чыстыя. Узяўшы ад бацькі Урсулы той адказ, паслы паехалі радасныя.

Этэрыі і брытанскі кароль, бацька Урсулы, сабраўшы паводле дамовы такую вялікую колькасць дзяўчат, прыдалі іх Урсуле ў кампанію. Яна ж, прыняўшы тую шляхетную кампанію і падрыхтаваўшы адзінаццаць вялікіх караблёў ды іншыя рэчы, неабходныя ў далёкі шлях, пусцілася морам з Брытаніі да месца, дзе Рэйн упадае ў мора, дзе цяпер знаходзіцца частка Галандыі. Адтуль супраць цяжэння ракі прыбыла яна, да вялікай радасці месцічаў, у Кельн. З Кельна ж скіравалася ў Базылею, скульп, пакінуўшы там караблі й іншае начынне, пайшла пешшу ў Рым. Абышоўшы там ды агледзеўшы, як і абяцала, усе святыя мясціны, вярнулася ў Базылею. Сам папа Кірыяк з вялікай пашанай праводзіў яе да самой Базылеі.

Адзінаццаць тысяч дзяўчын. Сеўшы ў Базылеі на карабель, выправілася Урсула ўніз па Рэйне да Кельна. Там, зыходзячы на бераг, не думала яна пра небяспеку, бо меркавала, што ўсё будзе бяспечна, як і раней. Аднак на падыходзе да горада акружылі яе з усіх бакоў угры і бязлітасна забілі разам з усімі тымі дзяўчатамі. Вось так шляхетная дзяўчына з панічом сваім Этэрыем (які, даведаўшыся, што Урсула вяртаецца, выехаў ёй насустрач, разам з маці й сястрой Фларэнцінай ды з некаторымі біскупамі, аж у Кельн), разам са згаданым папам Кірыякам ды ўсімі тымі дзяўчатамі сышлі з гэтага свету.

Чысціню сваю праўдзіваму Хрысту і дзявоцтва Абранніку свайму ахвяравала Урсула. Целы тых дзяўчат ляжаць у Кельне. Гісторыкі не прыйшлі да згоды што да часу забойства. Але паколькі старая угорская хроніка адносіць забойства менавіта да гэтага часу, імаверна, што Урсула з дзяўчатамі былі забітыя уграмі тады, калі Атыла быў у Францыі.

Захапіўшы Рэмы, пераехаўшы Французскую зямлю ды зрабаваўшы Фландрыю, рушыў Атыла ў Цюрынгію. Хочучы паказаць, што зваяваў усю Французскую зямлю і ўвесь Захад, задумаў ён склікаць у горадзе Айзенаху з'езд і зладзіць там вялікі фэст. Таму многія з памежных каралёў і народаў — гнаныя страхам і жаданнем пабачыць і Атылу, і ягоную веліч — з'ехаліся ў Айзенах. Годна адарыўшы, адпусціў іх Атыла з мірам.

Па ўзбярэжжы Брытанскага, Балтыйскага і Нямецкага мораў жыло нямала народаў, што не зведалі яшчэ страху перад магутнасцю Атылы. Дзеля таго, каб і яны зведалі шабель, прызначыў Атыла колькіх гетманаў, каб яны, ведучы войска праз землі калетанаў, нортманаў, марынаў, тунграў, фрызаў, кімбраў і прусаў, іх зваявалі. Калі ж тыя народы не схочуць скарыцца ягонай волі — хай спустошаць іхнія землі агнём і мячом. Усе згаданыя народы, напалоханыя варожым нашэсцем, дабрахоць паддаліся уграм.

Тым часам Атыла, даведаўшыся, што рымляне і готы праводзяць попіс жаўнераў, збіраюць войска і хочучь аднавіць з ім вайну, і баючыся, каб ён сам і яго жаўнеры, стомленыя вялікім напружаннем сіл, войнамі і розным чынам здабытымі перамогамі, не панеслі ад непрыяцеля паразы, пакінуў Французскую зямлю ды вярнуўся ў Сікамбрыю, сваю сталіцу на Уграх, дзе пакінуў быў брата свайго Буда.

РАЗДЗЕЛ XII

Паколькі Атыла затрымаўся на французскай вайне, брат ягоны, Буда, праз тое, што нічога не ведаў напэўна ні пра перамогу, ні пра жыццё Атылы, а хутчэй праз тое, што ў каралеўстве не бывае двух гаспадароў, задумаў вызваліць Угорскую дзяржаву з-пад братавай улады і панаваць самадзержна. Што і зрабіў неўзабаве. Справа тая мела вялікія наступствы, бо замак, які Атыла загадаў будаваць пад Сікамбрыяй і назваў Атыла, Буда, пагарджаючы братавай воляй, назваў на свой гонар Будаі.

Цяпер яго называюць Будзынем. Зважаючы на ўзмацненне Буда, Атыла не мог абвінаваціць яго проста, а таму, напаўшы па-зрадніцку, забіў яго і загадаў кінуць у Дунай, на якім стаяць Сікамбрыя і Буда, або Будзынь, — сталічны горад Угорскай Кароны. Сцвярджаюць некаторыя, што Буда быў забіты яшчэ да Каталаунскай бітвы, але я, услед за угорскай хронікай, трымаюся той думкі, што было тое пасля згаданай бітвы. Забіўшы Буда, загадаў Атыла абвесціць, што кожны павінен называць замак Атылам, а Будзыня й не згадваць. А паколькі натура чалавечая розная і больш схільная да забароненых рэчаў, шмат было тых, хто не зважаў на загад: той замак і горад угры і цяпер яшчэ называюць Будаі, або Будзынем, а немцы — Эцэльбургам, што значыць «замак Атылы». Цяпер, дзякуючы цагельні (бо даўней там апальвалі шмат вапны) называюць яго Оффэн, з чаго вынікае, што немцы, нібыта зваяваныя угорскім мячом, на той час таксама быццам бы падпарадкоўваліся Атылу.

Па забойстве Буда, калі ўсё на Уграх уціхамірылася і жыццё пайшло належным чынам, пяць гадоў жыў Атыла ў Сікамбрыі. Тым часам яго жаўнеры, звыклыя да рабункаў, рабілі набегі на Сербскую зямлю, на Македонію, Ахаю, Фесалію і Фракію — рабавалі й спусташалі.

Атылавы пасты. Урэшце угорскія гарады і Атылавы падданыя таксама адчулі такое прыцягненне і панеслі такую шкоду, што многія, не ў стане трываць падобнага рабавання, мусілі, спытаўшы дазволу, перасяляцца ў іншыя месцы — хто куды змог, — пакінуўшы маёмасць і жывёлу. Сам жа Атыла, каб ведаць, што дзецца па краях свету, устанавіў у чатырох гарадах пасты, або лагеры, — адзін у Кельне, які называюць Агрыпінай, другі ў Задары, далматыйскім горадзе, трэці ў Літве, чацвёрты — на рацэ Танаіс. Кожны з тых гарадоў праз пастаўленыя ў ім пасты дакладваў у Сікамбрыю пра справы ці не з усяго свету; і тым жа шляхам даносіў Атыла да ўсіх сваю

волю. З таго меў Атыла такую выгаду: шукаў адпаведнай нагоды і чакаў прыдатных абставін на выпадак, калі можна будзе выступіць супраць ворагаў. Заўсёды ў час меў ён весткі пра ўсё, што задумоўвалі на яго ворагі.

РАЗДЗЕЛ XIII

Распавядаюць гісторыкі, што ў даўнія часы французы, спустошыўшы з дапамогай Антэнора Траянскага Панонію, якая цяпер завецца Угорскай зямлёй, збудавалі на памяць пра сябе горад Сікамбрыю, дзе і жылі працяглы час.

Калі угры аселі ў Панонію, пра што я распавёў вышэй, Атыла той горад разбудаваў і зрабіў сваёй сталіцай. Горад назвалі Сікамбрыяй ці то ад сікамбраў, людзей нямецкага племені, якое жыве на берагах Рэйна і якому даўней французы не давалі ў вайне прэдыху, ці то з якой іншай прычыны — не маю на гэты конт пэўных звестак. Хоць і абраў Атыла Сікамбрыю месцам пражывання, аднак жа, будучы прагным да славы, увесь час меркаваў, як пашырыць дзяржаву, далучыць каралеўства да каралеўства, падпарадкаваць усе народы, вайной памножыўшы сваю славу. А згадваючы каталаўскую паразу сваёй арміі, разважаў — і толькі тое было яму наўме, і толькі да таго шукаў розных шляхоў і зручнасцей, — як адпомсціць за крыўды тае паразы.

Дачуўшыся пра смерць Аэцыя і разумеючы, што сам Бог адкрывае яму шлях для завяршэння даўняй задумы, што не сталася нікога, яму роўнага моцай, вырашыў Атыла спачатку напасці на Валоўскую зямлю — каб праз яе заваёваць, праз новую адвагу і вайсковую славу знішчыць усялякую памяць пра вартую жалю бітву на Каталаўскіх палях. Склікаўшы да сябе каралёў і народы, якія з яго згоды і пад яго харугвай даўней пастаянна бралі ўдзел у вайне, мовіў да іх Атыла.

Слова Атылы да каралёў і сваіх жаўнераў, калі збіраўся ісці вайною на Валоўскую зямлю. «Мае любыя шляхетныя гетманы і адважныя жаўнеры! Паколькі адвагай і сэрцам вы гатовыя да ваенных спраў, не бачу патрэбы ў шматслоўных закліках або пабуджэнні вас да таго, да чаго вы й самі схільныя з натуры сваёй; памятаючы, як шмат людзей, народаў, краёў, каралеўстваў удалося мне, ратаванаму вашай моцай і таварыствам, скарыць дзякуючы вашай адвазе, нарэшце, як шмат перамог атрымаў я па ўсіх землях, — я ўпэўнены ў тым. Бо на любую мужную і

рыцарскую справу, якая ўпрыгожвае адважнага чалавека, цяпер вы гатовыя і схільныя гэтаксама, як і даўней, у чым я не раз пераконаўся асабіста. Толькі пра тое мы павінны мець клопат, каб смела ісці па шляху, які вядзе да здзяйснення слаўных учынкаў (што ў такім пачынанні павінна быць для чалавека галоўным), каб без ляноты і дабрахоць ступіць на гэты шлях адразу ж, як ён адкрыецца. Калі не збочым, любыя таварышы, тады ўсё будзе ў нашых руках; калі ж занядаем — колькі працы, намаганняў і клопату давядзецца прыкласці, перш чым той шлях зноў адкрыецца перад намі!

Здаўна ведама вам сіла рымлянаў, іх вялікая дзяржава, якая, трымаючы пад сваёй уладай цэлы свет, заўсёды была бязмежнай, магутнай і слаўнай. Дзяржава гэтая — паколькі даўней была яна больш абсяглая, заможная і слаўная — тым большаму заняпаду і небяспецы цяпер падвяргаецца. Прыгледзьмасья пільней, як ім цяпер паводзіцца і якіх бедаў не змаглі пазбегнуць у нашыя дні ці то з Божага дапушчэння, ці то з нейкага знясілення і заняпаду сваёй магутнасці. Вандалы, вестготы, брытаны й немцы, якія рабілі набегі на Рымскую дзяржаву, паказваюць нам, як зменшылася, заняпала і знясілела рымская магутнасць. Афрыка, Іберыя, немалая частка Францыі, Брытанія — землі, якія раней былі пад рымскай уладай, цяпер — у руках непрыяцеля. Панонія, Сербская зямля, Фракія, Македонія, Славенская зямля й іншыя краіны на ўсход сонца, адабраныя ў рымлянаў дзякуючы вашай адвазе, любыя мае жаўнеры, цяпер пад нашай уладай. Чаго ж нам не хапае яшчэ? Аднаго: каб мы, уварваўшыся ў Валоўскую зямлю, якая найважнейшая за ўсё згаданыя краіны, падпарадкавалі яе сабе. Што вы зможаце лёгка зрабіць, калі ганебна і нядбала не ўпусціце з рук самім Богам дадзенай нам магчымасці, любыя жаўнеры. Бо якія ж мястэчкі і вялікія гарады, якія, нарэшце, народы, якія каралеўствы не збаяліся яшчэ, не адчулі й не зведалі моц вашай шаблі?

Праслаўляе сваіх воінаў. Хіба ж было калі вам, найадважнейшыя жаўнеры, хоць што настолькі цяжкае, чаго б вы, дзякуючы сваёй адвазе і стойкасці ўва ўсіх справах, не маглі лёгка зрабіць? Калі рымляне ў згаданых каралеўствах і краінах, што былі пад іх уладай, нікім чынам не здолелі процістаяць вашай шаблі, вашай адвазе і моцы, — што ж, вы думаеце, зможа проціпаставіць знясіленая ўжо Рымская дзяржава нам, якія аб'ядналі сілы, адужалі па немалым адпачынку, узмацніліся моцай хаўруснікаў?

Згадваючы Каталаунскую бітву, прыгадваючы нашу паразу, не забываймася і на чужую няўдачу, што напаткала людзей Аэцыя дзякуючы адвазе нашых таварышаў і супольных нам жаўнераў. Бо калі вы параўнаеце колькасць забітых ворагаў з нашымі стратамі, убачыце: тое, што страцілі мы — смех і гульня ў параўнанні з іх заняпадам. Не магу спісаць панесеную вамі ў мінулай бітве няўдачу на вашу ляюту і нікчэмнасць, бо хто з вас не абмыў рук у крыві непрыяцеля або не разлучыў ворага з жыццём? Калі й зведалі мы што благое, то дзякуючы розным неспадзяванкам вайны і паводзінам аблуднай удачы — яна ў роўнай меры і беспамылкова мае звычку караць паразай як адважных, так і нікчэмных. Таму цяпер, мае мужныя таварышы і жаўнеры, — самы час з новай адвагай папомсціць за тую даўнюю паразу. Што абавязкова зробім, як не будзем нікчэмнымі й ляютнымі, а скарыстаем з магчымасці і зручнасці, якія адкрыліся нам цяпер.

Сэрца маё, будучы вешчуном тых справаў, што маюць адбыцца, падказвае мне: у хуткім часе Валожская зямля без вялікіх цяжкасцяў будзе нашай. І калі яна будзе ў нашых руках, што ж тады застанеца ў Еўропе, чаго б мы з лёгкасцю не запрэглі ў сваё ярмо?

Таму, любячы мае таварышы, як да сённяшняга дня з ахвотаю браліся вы за іншыя справы, з такой самай ахвотай бярыцеся і за гэту выправу ў Валохі. Не пазбаўляйце сябе ўдачы, багацця і славы. Што патрэбна для вайны — цяпер рыхтуйце. Разам са мной выпраўляйцеся па шчасце. Паверце, што ні знясіленне, ні небяспека ці іншыя якія няўдачы або цяжкасці, што спадарожнічаюць вайне, не перашкодзяць майму намеру памножыць вашыя багацці, захаваць прыязнасць, умацаваць таварыства і абараніць ваша жыццё. Хачу разам з вамі зведаць усё, і ўсё хачу зведаць першым. Адно ідзеце за мной, за фартунай, за зручнасцю, або ўдачай, — гэтыя дзве рэчы на вайне найважнейшыя. З Божай дапамогай усе высілкі пакладу на тое, каб немалая частка Валожскай зямлі апынулася ў вашых руках перш, як рушыць на вас рымская моц».

Гатовасць да вайны. Так узрушаны былі тымі словамі Атылы гетманы й жаўнеры, што ў вялікай радасці пачалі ўсклікаць — не толькі да Валожскай зямлі, але і ў любую частку свету — куды адно загадае Атыла — смела пойдучы пад яго харугвай і будучы выконваць загады.

Выправа Атылы ў Валохі. Сабраў тады Атыла сваіх жаўнераў ды остготаў, герулаў, турцылінгаў, авадаў, ругаў, войска якіх заўсёды таварышавала яму на вайне.

Воран. Распавядаюць: калі Атыла сядзе на каня, прыляцеў ад усходу сонца воран і сеў яму на правае плячо, а потым сягнуў увыш і так высока паляцеў, што ніхто і не змог бы яго разгледзець. Усцешаны той добрай прыкметай, адразу ж рушыў Атыла ў дарогу.

Разбураныя дзяржавы й гарады Спярша ўварваўся ён у Штырыю, Карынтыю, Славенскую і Далмацкую землі, зваяваўшы якія ды спапяліўшы гарады Салону і Спалят, выйшаў да берагоў Адрыятычнага мора. Потым зруйнаваў і аддаў на рабункі жаўнерам Трагір, Скардону, Шыбенік, Задар, Новую Сень, Патэнцыяну, Поле, Тэргест, Капіферыю — надзвычай заможныя і прыгожыя гарады.

На самым падыходзе да Валожскай зямлі, хочучы адрэзаць Атылу шлях да адступлення, засела ў цяснінах, або звужэннях дарог, невялікая купка людзей цэзара Валентыніяна; ды калі Атыла наблізіўся да таго месца, са страху ўсе яны паўцякалі.

Год, у які Атыла абрынуўся на Валожскую зямлю. Год, у які Атыла абрынуўся на Валожскую зямлю, ад Божага Нараджэння быў чатырыста пяцідзясяты. Яўсёвій дадае да гэтага адзін год, а Сігеберт — чатыры.

Пачатак Венецыі. У тыя часы каля Адрыі жылі венеты, пра якіх гісторыкі пішуць, што, страціўшы пад Трояй караля Пілімена ды абраўшы на правадыра Антэнора, прыйшлі яны ў нутраную затоку Адрыятычнага мора. Баючыся Атылы, разам з многімі жыхарамі Аквілеі й іншых бліжэйшых гарадоў, пакінулі яны свае жыллы ды ўцяклі спачатку на адну з выспаў каля Аквілеі. Потым, баючыся, што і там дасягне іх Атылава моц, перабраліся на іншую, больш бяспечную перад марскою навалай выспу, Рыўус Альтус, і там пачалі будаваць горад, які цяпер завецца Венецыя.

РАЗДЗЕЛ XIV

Аблога Атылам Аквілеі. Па разбурэнні пералічаных гарадоў, калі набліжаўся да Аквілеі, з боку Тэргесцкай затокі перайшло Атылу дарогу вялізнае рымскае войска, перамогшы й знішчыўшы якое, узяў ён у аблогу горад Аквілею. Захапіць яе было дужа цяжка: і таму што месцічы, даведаўшыся пра

набліжэнне Атылы, належна падрыхтаваліся да аблогі ды абароны горада, і таму, што ў горадзе было многа мужных людзей, гадовых да адпору. Дзеля таго, каб толькі гэты горад адчуў моц і магчымасці такога вялікага караля, задумаў Атыла абрынуць на яго ўсе няшчасці.

Тры гады ваяваў Аквилю. І здабываў Аквилю гарматамі, якіх меў нямала. Аднак шанцавала Атылу не настолькі, як ён разлічваў,— тры гады страціў пад тым горадам надарма, спусташаючы ваколцы, бо ў лагеры не ставала харчовага запасу. А таму як людзі, так і жывёлы вымушаны былі спажываць нязвычайную ежу, якая спараджае разнастайныя хваробы. Дайшло было нават да таго, што за час аблогі Атыла моцна схуднеў. Таксама і жаўнеры, зносячы невыгоды працяглай аблогі і адчуваючы нястачу самага неабходнага, хваляваліся і знясілівалі целах. Паўсюдна ў лагеры ўжо чутно было незадавальненне і нараканне жаўнераў, якія абураліся, што змагаюцца не з людзьмі на сапраўднай вайне, а з камянямі, мурамі й незадабытымі баштамі, не маючы з тых высілкаў ды цяжкіх ані славы, ані якой узнагароды. Казалі, што большую славу і карысць займелі б, калі б адразу рушылі на Рым, сэрца Валашкай зямлі, калі б Атыла, вядома, быў майстрам у аблозе гарадоў. Калі б захапілі Рым, лягчэй паддаліся б іншыя гарады, і ўсе багачы Валашкай зямлі прыйшлі б уграм да рук. Да ўсяго, захапіўшы Рым, мелі б па сабе вечную славу.

Дужа прыкра было чуць Атылу падобныя нараканні жаўнераў. Таму, не жадаючы, каб стойкасць аднаго горада ставіла крэс на яго квітнеючай па ўсім свеце славе велічных дзей, натхняючы жаўнераў вялікімі абяцаннямі ды надзеяй на здабыццё перамогі, яднаючы вакол сябе іх памкненні, вырашыў Атыла даць ім здымаць аблогі, покуль якім чынам не здобудзе горада. Каб як хутчэй здзейсніць намер, часта падваргаў сябе небяспецы, ездзячы пад мурамі, выглядаючы ды вышукваючы, з якога боку горад можна здабыць лацвей. І вось аднойчы, калі зацішыў абложным горадзе ды бязлюдныя мury спакусілі Атылу пад'ехаць бліжэй, накінуліся на яго неспадзявана колькі жаўнераў з горада, што ўпотаі прабраліся праз рынштокі ды іншыя зробленыя для ашукання ўграў падкопы-праходы пад мурам.

Моц Атылы. Бачачы, што ні ўцёкамі, ні іншым якім чынам жыцця не ўратаваць — толькі ўласнаю моцай і рашучасцю, Атыла адважна кінуўся на іх, каб у любым выпадку не загінуць, не адпомсціўшы. І забіў двух; астатнія ж, бачачы такую адвагу, нападзілі не так рашуча, і Атыла жывы-здоровы вярнуўся да сваіх.

Кажуць, тыя жаўнеры з горада распавядалі потым сваім: з вачэй невядомага жаўнера — бо не ведалі, што гэта быў Атыла — блішчэлі агністыя іскры, калі ён раз'юшана на іх пазіраў.

Наступнага дня, калі Атыла, поўны трывогі, па звычцы праяздаў ля горада і безвынікова разважаў пра разнастайныя спосабы штурму, прыкмеціў ён на макаўцы аднае вежы бусянку, з якой насіў бусел у дзюбе па адным сваіх яшчэ не апераных малых у трыснёг, што рос побач з горадам. На тое глядзячы, доўга стаяў Атыла ў задуменні.

Варажба на буслу. А потым сказаў сваім, што тая птушка, адчуваючы хуткае падзенне горада, рыхтуе малым бяспечнейшае месца, бо хаваецца з імі ў трыснёг (што мела значыць — неўзабаве горад будзе ў Атылы ў руках). Бусел, прадчуваючы хуткае разбурэнне, хоча захаваць малых у бяспецы — каб не згарэлі ў горадзе або не зваліліся з вежай. Таму Атыла, памятаючы пра варажбу, пачаў з большай ахвотай ваяваць горад. Калі ж справы пайшлі ў ранейшым кірунку, назаўтра загадаў сабраць па ўсім войску сёдлы з кожнага чацвёртага каня ды кінуць у перакоп з таго боку, дзе мур быў слабейшы; а тады падпаліць: каб мур, аслаблены агнём, або сам абваліўся, або паслужыў потым у лацвейшым завяршэнні распачатае справы.

Мур аслаблены. Атыла ж, падрыхтаваўшы рыштунак для разбівання муру і натхніўшы жаўнераў на штурм, чакаў часу, калі аціхне агонь ды можна будзе ламаць мур і штурмаваць горад. Задума яго апраўдалася, бо мур, аслаблены вялікім і страшным агнём, лёгка паддаўся разбурэнню. Бачачы зручнасць для захопу горада, Атыла заклікаў жаўнераў, каб кожны па сваёй адвазе стараўся прабіцца праз мур і ўвайсці ў горад. Яны ж, гатовыя прыняць любыя раны, з вялікай ахвотай узяліся за справу і рынуліся на жаўнераў, што баранілі горад. Ані ўзброеныя месцічы, ані якая небяспека не маглі адварнуць іх ад задумы, і яны смела і бяспэчна прабіліся праз мур. Месцічы таксама не з меншай адвагай баранілі сябе і жыцці ўласных жонак і дзяцей, бо ведалі, што няма іншай надзеі застацца жывымі, адно як даць адпор непрыяцелю, знясіленаму доўгімі змогамі й няўдачамі, што толькі моцай і адвагай можна ўберагчы свой горад. Ведаючы пра тое, загадаў Атыла параненых адвозіць у лагер, а на іх месца кідаць свежыя сілы.

Каралеўская мужнасць. Сам Атыла таксама быў з імі, паколькі і ляютныя або нядбайныя жаўнеры ў амаль вырашанай справе робяцца смелыя і адважныя: прыглядаўся да мужнасці кожнага, кожнага называў па імені, заклікаў, прасіў, каб не перапынялі пачатага. Казаў пры тым, што найбольшая

цяжкасць і небяспека пераадолены і для захопу горада засталася прыкласці зусім няшмат намаганняў, што кожнага з іх чакае вялікая ўзнагарода.

Аквілея ўзятая. І жаўнеры, прыклаўшы ўсе намаганні й скупіўшыся пад мурам, за тры гадзіны ўзялі горад. Аднолькава забівалі як маладых, так і старых, не зважалі ні на век, ні на плоць.

Гэткіх не забіваюць. Пакінулі хіба толькі прыгажэйшых з жанчын. Усё, што мелася ў горадзе, аддадзена было на рабунак жаўнерам. Забілі там трыццаць сем тысяч людзей. А ў той час жыла ў горадзе дзяўчына, слаўная як сваёй пабожнасцю, так і цнатлівасцю ды шляхетнасцю роду, і такая пекная, што не было ў горадзе лепшай, як яна.

Дзяўчына Дыгна. Звалася яна Дыгна. Бачачы, што угры забіваюць усіх, адно пакідаюць пякнейшых жанчын, забралася яна на дах свайго дома: калі б які угрын захацеў яе згвалтаваць, вырашыла перш памерці, як пазбыцца дзявоцкасці.

Цнатлівасць дзяўчыны. І вось, калі насцігаў яе, спакусіўшыся на ейную прыгажосць і хочучы згвалтаваць, адзін з жаўнераў, ускочыла Дыгна ў раку Натысону, што працякала пад ейным домам, ды ўтапілася. Вось так праз уласную смерць уратавалася ад нячыстай пажады гнюснага жаўнера тая стойкая дзяўчына.

РАЗДЗЕЛ XV

Аквілея была разбурана. У часе яе аблогі дзякуючы біскупу Гельмунду здаўся Тарвіж, а дзякуючы Дыядэрыку — Верона. Таксама збудаваў Атыла Утынь — на той выпадак, каб, як не ўдасца захапіць Аквілею, пакінуць нашчадкам па сабе памяць. Рушыў ён да Канкордыі, па шляху да якой выявіў адважнасць сэрца.

Атыла навучае акрабатаў. Хлопцы з сяла, што займаліся акрабатыкай, людзі прыгожыя і дужыя целама, прыйшлі да Атылы ў спадзе на якую ўзнагароду ды пачалі вырабляць дзівосы, надзвычай лоўка і па-майстэрску скачучы між мячоў.

Навучанне акрабатаў. Атыла ж палічыў справай ганебнай і нягоднай, што такія дужыя целы, прыдатныя хутчэй да жаўнерскае службы, як да акрабатыкі, занятыя такой лядашчай справай ды вядуць пустое і непатрэбнае жыццё. Загадаў ён узброіць іх і пасадзіць на коней. Калі ж тыя не здолелі, бо не былі прывучаны да падобных рэчаў — ані з лука страляць, ані

стралу ўскласці на цяціву не ўмелі — загадаў так выхуціць іх празмерна размякляя ад нявартых заняткаў целы, што яны неўзабаве лёгка справіліся з задачай і, дзякуючы ўмеркаванасці й навучанню, сталі майстрамі ці не ў кожнай справе. Іх дапамогу і дужасць скарыстоўваў потым Атыла ў шмат якіх рыцарскіх справах.

Зваяваў Канкордыю; кароль першы ўскочыў на мур. І вось, падышоўшы да Канкордыі, захапіў Атыла той горад, страціўшы семнаццаць тысяч уграў. Ён першы ўскочыў на мур Канкордыі. Потым захапіў і іншыя бліжэйшыя гарады: ці ўзяў іх сілай і разбурыў, ці атрымаў праз добраахвотную здачу.

Атыла спаліў вершы. Першай была Падва, дзе загадаў кінуць у вогнішча прысвечаныя яму вершы Марулія Калабрыяца, бо той, згодна з паэтычнай вольнасцю, празмерна ўзносіў Атылу — пісаў, нібыта радавод ягоны вядзецца ад саміх багоў. Атыла ж палічыў за вялікую ганьбу, што ён, смяротны чалавек, можа весці радавод ад несмяротных багоў.

Гарады, якія захапіў. Потым узяў прыступам і аддаў на рабунак жаўнерам Венецыю, Мантую, Брэшыю, Бергама, Крэмону, Ферару — умацаваныя і заможныя гарады, якія, з-за іх добрай і пекнай забудовы, а таксама на просьбы сваіх прыяцеляў пакінуў нескранутымі, і нават не паліў. Хіба толькі Брэшыю — у адпомсту за рану, атрыманую пад гарадской брамай, калі ўпарта спрабаваў праз яе прайсці — разам з месцічамі, замкнуўшы іх у горадзе, надумаў быць пусціць на попел, ды адгаварылі Атылу ад той задумы сваімі просьбамі прыяцелі.

Слаўны ўчынак Атылы. Таксама выявіў Атыла адвагу пры здабыванні знакамітай Вінцэнцыі: калі, пераадольваючы супраціў узятых у аблогу і глыбокую водную перашкоду, ягоныя жаўнеры спрабавалі перабрацца праз роў бліжэй да мура, ён, барзджэй ускочыўшы ў роў і па самыя грудзі рынуўшы ў ваду, першы аказаўся ля мура. Натхнёны ягоным учынкам, мусілі прысаромленыя жаўнеры кінуцца да мура, і некаторыя з іх пры тым патапіліся.

Адтуль рушыў Атыла на Равэну. На той час арцыбіскупам горада быў Ян, вялікі абаронца арыянскай секты. Ужо даўно, беручы прыклад з папы рымскага, сабраўшы вялікія скарбы, праз злосць і здраду высвяціў ён дванаццаць прыхільнікаў сваёй секты на біскупаў, каб з іх дапамогай шырэй распаўсюдзіць сваю ерась па ўсёй Валашкай зямлі. Калі Атыла ўжо падступіў да Равэны, той арцыбіскуп, выйшаўшы з мноствам духоўных асоб і месцічаў яму насустрач, пачаў пакорліва прасіць Атылу

не гневаца на іх, абяцаючы: як прыме Атыла ягоную веру, а тых, што прызнаюць рымскі касцёл, будзе пераследаваць, то хутка і без вялікіх намаганняў ды небяспекі захопіць Рым, усю Валашскую зямлю і Афрыку. Атыла ж адказаў яму: паколькі здаліся на ягоную міласць, ён не зробіць ім благага ды з вялікім задавальненнем чакацьме выканання абяцанняга, калі толькі арцыбіскуп здольны стрымаць сваё слова.

Знак перамогі. «Тым не менш, дзеля таго, каб нашчадкі тваіх месцічаў не ганарыліся, што я захапіў ваш горад дзякуючы нейкім умовам, а не ўласнай моцай, хачу, каб зараз жа расчынілі ўсе гарадскія брамы, бо хачу заехаць у горад як пераможца — праз якую-небудзь разбураную ды ўтаптаную капытамі нашых коней частку мур».

Зразумеўшы волю Атылы ды расчыніўшы брамы, з радасцю выканалі арцыбіскуп Ян і месцічы той загад і ўвялі караля ў горад. І стаяў там Атыла з войскам, колькі скажаць.

Медыялан. Пасля гэтага, зруйнаваўшы Тыцын, які цяпер называецца Папіяй, Плацэнцыю, Парму і Мутыну, узяў прыступам Медыялан — месцічаў пазабіваў, а горад зруйнаваў. Прышоўшы адтуль да месца, дзе Мынц упадае ў Пад, здумеўся Атыла, ці варта ісці на Рым, бо быў моцна ўзрушаны выпадкам з Марыкам, гоцкім каралём: паведамлілі яму, што па захопе і рабаванні Рыма Марыка неспадзявана памёр. Пакуль Атыла вырашаў у сваім лагеры, што рабіць, найбольшыя рымскія паны, баючыся, каб Атыла не паспяшаўся з аблогаю Рыма, з'явіліся да папы Льва і прасілі, каб той паехаў да Атылы і, улагодзіўшы ягоны гнеў, выпрасіў рымлянам жыццё. Спадзяваліся, што папу лёгка тое ўдасца, бо Ян, равэнскі арцыбіскуп, кінуўшыся Атылу ў ногі, займеў у яго вялікую ласку. Зважаючы на просьбы рымлянаў, а таксама прымушаны небяспекай для Касцёла, папа Леў пагадзіўся. Сабелік сцвярджае, што на тую справу натхніў папу Льва цэзар Валентыніян. Калі ўсё тое дзеелася, Атыла — дзеля таго, каб жаўнеры, звычайныя да бітваў і пастаяннага напружання сіл, не знішчымнелі ў бяздзейнасці ды спакоі — прызначыў гетманам над войскам нейкага Завара. Узяўшы немалую частку войска, выправіўся той Завар у Апулію, Калабрыю ды ў тыя краі Валашскай зямлі, што на ўзбярэжжы Адрыятычнага мора.

З'яўленне Папы да Атылы. І калі той гетман вяртаўся з вялікай здабычай, папа Леў, нібы ведаючы пра тое, акурат у той самы час з вялікім мноствам духавенства прыехаў да Атылы. Святары былі ў касцельных строях, і былі з імі, як піша Сабелік, адзін бурмістр ды нямала асобаў з рымскае рады. Атыла,

выйшаўшы папу насустрач, прыняў яго з вялікай пашанай. Той жа мовіў да Атылы.

Слова папы Льва да Атылы. «Вялікай была да цябе, непераможны кароль, слава рымлянаў, пераможцаў свету. Рымляне заўсёды прабачалі пераможаным, з любоўю прымалі тых, хто быў пакорлівы, і міласэрнасцю змякчалі перамогу — праз падобныя ўчынкі прырашчалі дзяржаву ды памнажалі багацці, а славу сваю рабілі бессмяротнай. Такія звычаі мелі ў свой час рымляне. Ды надышоў час пераменаў: што ўдача адабрала ў нас, тое цяпер табе, кароль Атыла, уручыла; колькі славы паманшала нам, столькі дадала тваёй мужнасці. Паколькі зваяваў ты шмат гарадоў, шмат народаў і каралёў, то слаўна справіў трыумф здзейсненага табой. Ці не ўсе краіны свету абляцела слава пра тваю мужнасць і магутнасць. Аднак жа, калі прыгледзецца больш разважна, усе твае папярэднія ўчынкі ў наступных пакаленнях дададуць табе славы менш, як можа даць адзін сённяшні дзень.

Рымскія законы. Рымскі народ, які дагэтуль быў валадаром усяго свету, законамі якога дагэтуль карысталіся многія каралі й народы, цяпер, прыведзены тваёй магутнасцю, прыйшоў да цябе ў пакоры, просячы міру і хочучы добраахвотна прыняць любы мір, які табе будзе па душы.

Пакора рымлянаў. Адно каб ты не адмовіў нам у сваёй міласэрнасці, ласцы і прыязнасці. Не маеш патрэбы ўздымаць шаблі на Рымскі горад і на гарады, што прызнаюць яго ўладу: з добрай волі Рым — твой, мы — твае, усё, што наша, — тваё; рабі ўсё па ўласнай волі, ужывай сваё права — усё будзе паслухмянае твайму загаду. Замест шаблі — слова ўжывай.

Ну ж, наймагутнейшы кароль, які аж да сёння звык перамагаць іншых, — цяпер сам сябе перамажы, абражанае сэрца суціш, супыні гнеў, праз які, відаць, намерваўся з намі жорстка абысціся. Ніякай справай не наблізішся ты да бессмяротнасці і не станеш роўны Богу, не навучыўшыся прабачаць пакорлівым ды выяўляць міласэрнасць да тых, хто просіць». — Пасля гэтага і бурмістр, і рымскі сенат з плачам кінуліся Атылу ў ногі.

Міласць Атылы. Атыла ж папрасіў іх падняцца і не турбавацца ды сказаў, што даклярае мір і прымае іх з любоўю й прыязнасцю, беручы пад абарону і ў сваё таварыства. Затым абвесціў загад пра падатак: рымляне штогод павінны сплываць яму падатак. А папа Леў атрымаў ад Атылы ўсё, пра што прасіў і чаго хацеў. Калі папа і рымскі сенат ад'ехалі, спыталіся гет-

маны ў Атылы, чаму ён, насуперак звычай, так дабрадушна і мякка паставіўся да рымлянаў; паддацца іх просьбам і плачу — значыць упусціць з рук такую пэўную перамогу ды панаванне над усёй Еўропай, якая ўва ўсім прыслухоўваецца да папскае волі. Атыла ж адказаў ім, што зрабіць так было і патрэбна, і неабходна: дастаткова, што прыйшлі да яго ў пакоры і кінуліся яму ў ногі паны цэлага свету. Рым, які датуль панаваў над светам, прызнаўшы паразу, тым самым прызнаў ягоную ўладу, а рымляне з уласнай волі прынялі ўскладзены на іх падатак ды абяцалі выконваць загады.

Візія. «Але самае галоўнае, — мовіў Атыла, — што над галавой папы бачыў я чалавека ў шырокіх шатах — паважнага, сівога, з мячом, — які пагражаў забіць мяне тым мячом, калі не зраблю таго, чаго хоча папа».

Прыпавесць. З таго часу і з'явілася сярод Атылавых жаўнераў жартоўная прыпавесць, што Атыла больш баіцца саміх імёнаў дзікіх звяроў, як узброенага войска, паколькі не скарыстаў ён з сваёй улады: у Францыі — над ваўком, а ў Валохах — над ільвом.

РАЗДЗЕЛ XVI

Вярнуўшыся ў Равэнну, загадаў Атыла кінуць арцыбіскупа Яна ў турму. Затым, запатрабаваўшы ў яго і ў равэнскіх месцічаў шэсцьдзесят тысяч грыўняў золатам, яго самога ды ўсіх, хто трымаўся арыянскай веры, загадаў загубіць: магчыма, пра тое прасіў яго папа Леў, але хутчэй таму, што ў адсутнасць Атылы ўсчалі арыяне нешта нядобрае супраць яго. Потым, склікаўшы да сябе каралёў і гетманаў, што былі ў войску, пералічыў Атыла войны, выйграныя дзякуючы іхняй мужнасці; прыгадаў, як падначаліў сабе магутных каралёў, народы, гарады й мястэчкі; на якія высілкі і небяспекі шматкроць сябе асуджаў, каб здабыць ім несмяротную славу. І цяпер пэўны: людзі прыкладаюць намаганні, каб, здабыўшы вечную славу, пасля цяжкіх і доўгіх выпрабаванняў атрымліваць пэўны час асалоду ад спакою і даць адпачынак целу, якое нядоўгі век мае. А таму, калі угры вырашаць, што дастаткова з іх ужо здабытае славы, ён вернецца з імі на Угры ва ўжо вызначанае для іх мірнага жыцця месца, бо дастаткова ўжо багачцяў, дастаткова трымфаў і велічы, дастаткова славы атрымаў між усіх народаў. Па ратнай працы неабходны і адпачынак, бо завяршылі ўжо угры пачатае з вялікай славай для

імя свайго. Усе людзі па вялікай і цяжкай ратнай працы трымаюцца міру і адпачываюць — для іх гэта ўзнагарода за перажывае напружанне, цяжкасці, клопаты й неспакой. І калі гетманы ўхвалілі тое рашэнне, Атыла спешна вярнуўся на Угры.

Ганорыя, сястра цэзара. Цэзар Валентыніян, згаданы мной вышэй, меў сястру Ганорыю. Яна выправіла без братавага дазволу пасланца да Атылы, просячы, як надумае ажаніцца, пабрацца з ёй: як згодны, хай вяртаецца назад або прышле да Валентыніяна з той просьбай. Калі з'явіўся пасланец, Атыла ўжо пакінуў межы Валошскай зямлі. Хаця тое пасольства — з-за шлюбу з дзяўчынай, якая мела выключную чысціню і высакароднасць, было Атылу па душы, аднак ён вырашыў, што справа тая нялёгая, цяжкая, а ў нейкай ступені і здрадлівая — дзеля каханна да тае дзяўчыны павярнуць назад войска, якое было ўжо далёка ад Валошскай зямлі і стамілася ў вялікай дарозе. Таму Атыла, выправіўшы пасланца да цэзара Валентыніяна, прасіў даць яму Ганорыю за жонку, а ў пасаг за ёй — палову дзяржавы; калі ж не, ён вернецца ў Валошскую зямлю і, скінуўшы Валентыніяна з панавання, возьме сястру ягоную гвалтам.

Адправіўшы пасланца, вярнуўся Атыла на Угры, дзе жыў у Сікамбры, сваёй сталіцы, — пастанавіў, як казаў я вышэй, адпачыць па тых вялікіх войнах, ім задуманых і завершаных. Але дужа цяжка сэрцу, народжанаму заўсёды штосьці здзяйсняць, адпрэчыць сталае жаданне ваяваць і здзяйсняць вялікія справы. Таму, не здавольваючыся здабытай у шматлікіх подзвігах славай, насуперак таму, што са згоды ўласных жаўнераў намерваўся рабіць раней, і ўдзень і ўначы думаў Атыла па зваяванні Еўропы абрынуць сваю моц на Азію, Асірыю і Егіпет — меркаваў, што мала яшчэ здабыў славы й панавання, калі не зведалі моцы й шаблі ягонай ды не падпарадкаваныя яму тыя краіны свету.

У тым разважанні перамагла яго нясцерпнасць каханна: не чакаючы адказу Валентыніяна пра свой шлюб з Ганорыяй, пабраўся Атыла з Мікольтай, дачкой бактрыянскага караля, вельмі пекнай дзяўчынай. На вяселлі, зладжаным з сапраўдным каралеўскім размахам, піў Атыла віна больш, як зазвычай. А потым, уначы, значна больш, як прынята, цешыўся мілоснымі забавамі.

Атылава смерць. Дзве гэтыя рэчы, то бок віно і любошчы — паколькі яны не адно старым, але і маладым пры празмерным захваленні небяспечныя, — спрычыніліся да таго, што калі Атыла моцна заснуў, закіпела ў целе ягоным кроў, пацякла носам і ўдушыла яго, як сведчыць угорская хроніка, року Божага 445.

Пачула Мікольта, што сцякае ёй на грудзі гарачая кроў і, ачнуўшыся, пачала мацаць і будзіць мужа. А мацаючы, адчула, што цела халоднае і бездыханнае. Тады спалохалася з неспадзяванай прыгоды ды пачала голасна клікаць тых, што стаялі пры дзвярах спачывальні. Яны ж, пачуўшы ўскрык каралевы, зацэплілі свечку і, зайшоўшы ў пакой, убачылі, што душа даўно пакінула Атылу разам з крывёй.

Тады пачалі склікаць усіх. І ўсчаўся лямант, што ляцеў да неба. Уся Сікамбрыя напоўнілася плачам і жалобным галашэннем — кожны аплакваў смерць такога вялікага караля. Вестка пра смерць Атылы хутка разляцелася па ўсёй Угорскай зямлі, кожны апрануўся ў жалобу, паўсюдна было такое шкадаванне, што цягам доўгага часу не было прыкмеціць у людзях якой радасці ці добрага настрою. Хаваючы Атылу па угорскім звычаі, учынілі пры ягонай магіле высцігі на конях і жалобнае галашэнне з праслаўленнем вялікіх дзеяў нябожчыка, а потым з вялікай і годнай такога вялікага караля пашанай пахавалі яго ў склепе продкаў у даліне Кэза, непадалёку ад каменнага слупа, дзе былі пахаваныя Кэва, Рыва, Кадык і Бэла, пра што я пісаў вышэй.

Распавядаюць, што ў ноч, у якую памёр Атыла, прысніў канстанцінопальскі цэзар Маркіян, нібыта зламаўся Атылаў лук. Гісторыкі пішуць, што Атыла нарадзіўся ў той самы дзень, што і Юлій Цэзар, а памёр у 15 дзень сакавіка, у які згаданы Юлій, атрымаўшы 23 раны, быў забіты ў рымскім Сенаце. А жыў Атыла, як сцвярджае угорская хроніка, 124 гады.

Узрост Атылы і памылка Сабеліка на гэты конт. Сабелік сцвярджае, што Атыла памёр дзесьці на 56 годзе жыцця. Але нам тое падаецца наймаверным, бо вядома, што Атыла быў галавой угорскіх гетманаў ужо тады, калі угры выгналі готаў з іх земляў, а затым прыйшлі ў Панонію, якую ад іхняга імя празвалі Угорскай зямлёй. Небеспадстаўнае і сцвярджэнне, што ўжо на той час быў гэта дарослы і самастойны чалавек: за сваю мудрасць і веданне рыцарскай справы ён, з ліку многіх тысяч людзей, народжаных чалавецтвам для вайны, быў залічаны ў гетманы. А угры прыйшлі ў Панонію, як казалася вышэй, у год ад Нараджэння Хрыстовага 373; потым, праз 28 гадоў, Атылу абралі на караля — гэта быў ад Нараджэння Богага 401 год; пасля чаго Атыла 44 гады быў каралём. Калі ж Атыла, як сцвярджае Сабелік, памёр на 56 годзе жыцця, тады ў час, калі яго абралі на караля, было яму 12 гадоў. А гэта пярэчыць здароваму сэнсу, бо ваяўнічы і ўжо ў тыя часы слаўны многімі велічнымі справамі народ не абраў бы так маладога караля, які не мог не толькі грамадскіх, але і ўласных учынкаў здзяйсняць; і асабліва

напачатку, калі угры шаблямі ваявалі каралеўствы і вайна была іх улюбёным заняткам.

Такім чынам, з прыведзенага падліку, які дае больш імаверны адказ на пытанне, вынікае, што на той час, калі абралі Атылу каралём, было яму 52 гады. Калі ўсё скласці ў адну лічбу, атрымаецца, што Атыла пражыў 124 гады, а не 56, як сцвярджае Сабелік. А што пішуць пра яго, нібыта меў так шмат гадоў, — не трэба здзіўляцца, бо паміж іншых, каго я тут наўмысна не згадваю, Эмерык, кароль візіготаў, пражыў амаль столькі ж. Яшчэ менш будзем дзівіцца з такога ўзросту Атылы, калі пры мем пад увагу, што ў уграў год мог быць карацейшы, чым наш: як у аркадаў — тры, і акарнанаў, у якіх год складаўся з шасці, а ў егіпцянаў — адно з чатырох месяцаў. Не варта забывацца і на тое, што Атыла, дзякуючы сваёй прыроднай моцы і добрай умеркаванасці цела, мог пражыць столькі гадоў і паводле нашага летаблічэння.

Смерць ягоная была пазначана многімі праявамі. Таго дня, калі было вяселле, нечакана здох, не меўшы яўных прыкметаў хваробы, самы лепшы і самы верны з усіх, на якіх ён бываў у бітвах, Атылавых коней.

Таксама і Мікольта, маладая пані, уваходзячы ў спачывальню, так моцна выцяла правую нагу аб парог, што з болю аж прысела. Перад ягонай смерцю на ўсходзе сонца на працягу дваццаці дзён відаць была камета. Больш за тое, апавядаюць, што, як вяртаўся Атыла з Валохаў назад ва Угорскую зямлю, адна дзяўчына-вяшчунка, пад'ехаўшы да яго на перавозе цераз раку Лікус, што працякала паміж землямі рэтаў і віндэлікаў, з'едлівым і поўным гневу голасам крыкнула тройчы Атылу: «Назад!»

РАЗДЗЕЛ XVII

Па смерці караля Атылы два яго законнанароджаныя сыны, якія нашмат пераўзыходзілі духам і адвагаю незаконнанароджаных, — адзін Хаба, ад Герыхі, дачкі грэчаскага цэзара Ганорыя, а другі — Аладарык, народжаны ад Крэйнгікцэ, дачкі баварскага князя, — усчалі спрэчку за дзяржаву. Дэтрык Веронскі, гетман Атылавага войска, які быў жанаты з пляменніцай Атылы і пра якога згадвалася вышэй, разам з іншымі нямецкімі і ад розных народаў панамі, якія бавілі з Атылам час, засталіся на баку Аладарыка — таго, хто выйшаў з іхняга нямецкага народа. Але большая частка уграў зычліва ставілася да Хабы. Кожны з гэтых

Атылавых сыноў, рухомы прагаю панавання, хацеў падначаліць дзяржаву сабе. Сабраўшы тады з абодвух бакоў вялікае войска, разбілі яны на Сікамбрыіскіх палях свае станы. Там і сышліся на бітву. І такая вялікая была параза, што вада ў Дунаі, пачынаючы ад Сікамбрыі аж да Патэнцыяны, цякла напалову з крывёй.

Двухтыднёвая бітва. Бітва тая доўжылася пятнаццаць дзён і скончылася не раней. Большая частка найманых жаўнераў была перабіта уграмі. У той бітве забілі Аладарыка. Хаба спачатку выйграваў бітву, а потым, панёшы параду ад вялікага майстра вайны Дэтрыка, разам з шасцюдзсяццю братамі, незаконнанароджанымі сынамі Атылы, і з дваццаццю пяццю тысячамі уграў, якія ўцалелі пасля паразы, уцёк у Грэцыю, да цэзара Ганорыя, свайго дзедка. Пражыўшы там трынаццаць гадоў і пакінуўшы атрыманую па маці частку каралеўства, праз год вярнуўся Хаба ў Татарскую зямлю. Яшчэ быў жывы, як апавядае хроніка, якой маем даць веры, Бендэгуз, ягоны дзед па бацьку, ужо вельмі стары, з парады якога узяў Хаба жонку з народа карасманаў, ад якой меў двух сыноў — Эдэмена і Эда.

Памятаючы пра багацці Угорскае зямлі, часта наказваў Хаба сынам сваім, каб, падрасшы, зноў ваявалі Угорскую зямлю. І нашчадкі здзейснілі той наказ, бо праз трыста гадоў па Атылавай смерці угры, зноў пакінуўшы Татарскую, захапілі Угорскую зямлю. А Хаба, пражыўшы ў Татарскай зямлі нядоўга, памёр.

Некаторыя, хто не згаджаецца з угорскай хронікай, пішуць, што па смерці Атылы угры панавалі ў Паноніі — у той зямлі, якую мы цяпер зазем Угорскай — аж да часоў цэзара Маўрыкія.

Паколькі я не меў намеру пісаць нешта далей, адно як да смерці Атылы, то няхай той, хто хацеў бы даведацца больш пра далейшыя угорскія справы, чытае ў хроніцы.

У лацінскім тэксце Міклаша Олаха далей змяшчаецца заключны, XVIII раздзел, які адсутнічае як у польскім, так і ў беларускім перакладах.

(*Пераклад з лацінскай Жанны Некрашэвіч-Кароткай*)

РАЗДЗЕЛ XVIII

Па ўчыненай на Сікамбрыіскім полі бітве тры тысячы гунаў (акрамя войска Хабы, якое было выпраўлена ў Грэцыю), якія ўратаваліся ад забіцця, пасяліліся на раўніне Чэглед, дзе цяпер

знаходзіцца горад пад той жа назвай. Тыя, баючыся моцы Дэтрыка і іншай моцы нямецкай, зручным шляхам накіраваліся ў тую частку Дацыі, каторую ў нашыя часы называюць Трансільванія або Сяміграддзе (ад сямі гунскіх палкаводцаў, якія ў час паўторнага прыходу гунаў у Панонію заклалі на гэтым месцы свае лагеры). Яны, каб лягчэй пераканаць у тым, што з'яўляюцца рэшткамі гунаў, змяніўшы гунскую мянушку, назвалі сябе сікуламі. Нават цяпер нашы ўважаюць, што гэты народ — тыя найдаўнейшыя з ліку гунаў, якія быццам бы засталіся ў Венгрыі. Яны памножыліся да такой колькасці, што калі б раптам усчалася вайна, то лёгка маглі б набраць да пяцідзсяці тысяч і больш збройных людзей і вывесці іх на поле. Неахвотна дазваляюць яны сваім сваякам і сямейнікам мяшацца ў шлюб з чужымі народамі; звычаямі, абрадамі і законамі яны значна адрозніваюцца ад іншых венграў. Для выкладу сваіх поглядаў на жыццё, а таксама штодзённых памкненняў, акрамя ўжывання паперы, атрананту або спецыфічных знакаў іншых моваў, яны выразаюць штосьці на драўляных кіях — нешта, што яны пазначаюць паміж сабой, і гэтымі рэзьбамі карыстаюцца для паведамлення або пісьма да сяброў ці суседзяў.

Тыя сікулы меркавалі таго дня, што Хаба не вярнуўся ў Скіфію, а згінуў у Грэцыі. З гэтай прычыны, стаўшы ў бяспечным месцы, любяць яны пакпіць з чалавека {калі хочучь сказаць}, што ён ніколі не вернецца: маўляў, тады ён вернецца, калі Хаба вернецца з Грэцыі ў Венгрыю. Усе яны хочучь лічыцца высакароднымі, як тыя, што з'яўляюцца рэштамі даўніх гунаў. Але найперш клапацяцца яны пра тое, каб карыстацца першасным правам свабоды, бо не дапускаюць, каб хтосьці з іх меў у свабодзе вяршэнства. Сярод іх гэтае вызваленне мела хутчэй меншасць, чым большасць. Былі яны падзелены на намесніцтвы Чык, Дзье́рдзье, Кішдзь, Орбай і некаторыя іншыя, каторыя называлі сваімі валасцямі або маяратамі, сярод іх больш багатыя і ўладныя — з ліку тых, хто быў даўнейшага роду — прызначаліся за капітанаў або патронаў; на сваёй мове яны называлі іх «лофьсэжель»; іх паважалі, баяліся і шанавалі. Калі нехта спрабаваў паўстаць супраць іх ваража, харугвы таго пераследаваліся. Яны валодалі вярхоўным правам іх судзіць і прыцягваць да адказнасці і прымаць адзінае рашэнне па ўсёй справе. Нікому падатку — ані каралю, ані каму іншаму — не плацілі, за выключэннем таго, што калі ў Венгрыі кароль каранаваўся або браў шлюб, або ў яго нараджаўся сын, то каралю прыносілі быкоў — з кожнага чалавека па адным. Насамрэч яны

выконваюць гэта, пераважна не без вялікай цяжасці, бо і на маім вяку чынілася тое не без страты для майго бацькі. Бо калі Павел Тamarэй на загад караля Уладзіслава ў час нараджэння яго сына Людовіка быў пасланы з пэўнай колькасцю жаўнераў, каб пазначыць кляймо тых сікульскіх быкоў (бо быкі, падораныя каралю, кляйміліся каўтэрыем), на дапамогу мой бацька, Стафан Олаг, паслаў 16 вершнікаў {афіцэраў}; сам Павел, патрабуючы быкоў, прызначаных каралю паводле звычаю народа, паколькі тыя выявілі ў гэтай справе незгаворлівасць і паўсталі супраць яго, быў вымушаны сысціся з імі ў рукапашным баі; ён, пераможаны і разбіты сікуламі, якія мелі колькасную перавагу, разам з сваім войскам, якога меў больш як 500 вершнікаў, атрымаў дваццаць ранаў (калі я не памыляюся). У гэтай сутычцы палегла шмат яго вояў; а большая частка, абрабаваная, з цяжасцю вярнулася дамоў; сярод іх загінулі таксама тры вершнікі {афіцэры} майго бацькі, хаця астатнія, нападзіўшы, вярталіся назад.

За правіны ўжывалі да сваіх наступнае пакаранне. Калі падазравалі, што хтосьці з іх нешта ўчыніў супраць дзяржавы і агульнага дабрабыту або штосьці тайнае задумляе супраць свабоды, якую справядліва ўважалі вышэйшай за ўсе справы смяротных, або калі ім здавалася, што хтосьці не рупіцца і не з'яўляецца ў адпаведнасці з яго грамадзянскім абавязкам супраць ворагаў, то, разрабаваўшы яго дабро і маёмасць, яны цалкам бурылі ягоны дом і, маючы магчымасць завалодаць дабром, забівалі яго. Пасля караля яны нікому так не падпарадкоўваліся, як Трансільванскаму ваяводу, якога кароль заўсёды прызначаў ім за намесніка да таго часу, пакуль ён не далучыць гэтае ваяводства ці не зменіць намесніцкую ўладу. Аднак былі таксама часта і такія, хто не падпарадкоўваўся яму. У мінулыя гады, калі яны зусім не падпарадкоўваліся загаду Яна з Запалі (тады Сцэпусінскага намесніка і Трансільванскага ваяводы, а таксама Сікульскага намесніка, а цяпер караля), быў той вымушаны сабраць супраць іх войска, узяць зброю, каб сілай прывесці да паслушэнства. Ён, мужна сабраўшы перад бітвай сваё войска, хай невялікае, затое з ліку сваіх, апярэджаваючы ўсіх выведнікаў, даў ім бой і прымусіў, каб яны, пераможаныя, падпарадкаваліся загаду. Так нават у гэтай ліхой прыгодзе сікулы яшчэ не забыліся пра даўнія звычаі і вольнасці скіфаў.

[О ПЕТРЕ НЕДВЕДКУ, МОСКАЛЮ, КАЗКА] O PIETRZE NIEDŹWIADKU, MOSKALU, KAZKA

A[nn]o 1607 in Januario

Петр Москаль¹, будучи у Оршы, который се менил быти сыном Князя великого Московского Федора Ивановича а з маткы Ырины Годуновъны², яко и где мешкал по уроженію своем, так о себе справу давал ест.

Кгды се уродил, матка его Ырына, познавшы по небозщикю брате своем, Борисе Годуну³, иж о панстве Московском промышлял, хотечы бытъ Государем Московским, и для того его, Петра, уродивши, утаила. Гды Борис пытал, штобы уродила, она отказала, же не угоде — полмедведка и полчеловека. В том часе тот Борис дал покой, болш о том не пыталсе.

А она, матка его, хотечы ухоронить от смерти, на што се был Борис усадил, дала его до бабки, которая его приимовала, именем до Ганны, Василевое вдовы, которая живет в селе Протошыне, от Москвы версты тридцат, и указала той бабе, абы его, Петра, при дорозе положила место сироты, а потом его з людьми взяла за сироту. Што она бабка так учынила. А то для того, абы люди якого внимания о той бабе и в подозреню яко того дитяти не мели. И так пры той бабе мешкал через час немал, аж прышол до розуму. А матка его вже во особе его, Петра, повторе поведала брату своему, иж дочку уродила.

Потом, кьды Годун струвшы Федора, отца его, сам на царстве Московском зостал а матку его в чорницы постриг и ведал то от баб своих вешок, иж царевич Дмитр, которого он забыл кто смерть приправитъ хотел, жив ест.⁴ И к тому послух пошол на Москве, же он царевич Дмитр ест у Криму. Борис шол до сестры своее а до матки его, Петровы, до монастыра, где вжо она была черницею. Там же се пытал о Дмитре, если бы жив был, и если она о том ведаеть.⁵ Она гды правде поведала, же царевич Дмитр ест от смерти ухоронены и жив, ено не ведаеть,

где есть, он з запалчывости заразом сестру свою пробил, так иж заразом умерла.⁶

Потом прышлы стрелцы з Остарахани по казню до Бориса Годунова. Он Петър до одного стрельца, неякого Федора, пристал, одошодшы от тое бабки своее. Потом Федор его принял за дитя место сирот, и шол он с тыми стрельцами аж до Старахани, прыпытуючысе о дядыи своем Царевичу Дмитре. И был у того стрелца во Старахани перед смертю Годунову два годы, не казуючысе никому. А по смерти Годуновой, гды царевич Дмитр зостал на панстве Московском государем⁷, он Петр мыслил о том, яко бы до него з Остарахани прыбыть. И ехал судном рекою купец астараханский до Москвы, неяки Кошел. И он Петр просил его, Кошеля, поколко раз, абы его до Москвы место сироты завез. Которой был не хотел на судно взят, аж се ему споведал, же он ест сын небожчыка князя великого Московского Федора. И взял его з собою до Москвы тот Кошел. И гды прыехали, право назавтрее по забитю князя Дмитровом⁸, он Петр, з судна высевши, до Москвы пришол. А тот купец астараханский, Кошел, бачечы замешане великое у Москве, назад до Старахани вернувьсе.

И мешкал у Москве он Петр у неякого Ивана Месника на улицы Покровской через вес тот час, аж теперешны Шуйский на панстве государем зостал⁹. А иж на Москве тот послух пошол, же царевич Дмитр сам ест жыв и ест у Литве, а в особе его забили немчына, он Петр мыслил о том, як бы ему до Литвы выехат. И так выехал з Москвы с купцами смоленскими и приехал до Смоленска о Светой Пречыстой¹⁰. И мешкал у Смоленску у неякого Богдана, Микитина сына, кушнера. Который то Богдан кушнер, маючы товар свой, учынил з литовскими людми пограничными рок, хотечы им товары продат. И выехал он с тыми товарами до села Василевич на Миколу, свято руское¹¹. Кторое село поблизу границы. И там у Василевичах были подданые Максимовичови, влости копыское з села Романова. И он Петр подданому романовскому Степану Логуну сказал, же до Литвы хочет до дядка своего царя Дмитра Ивановича. И он Логун его оттулу з Василевич ночью за границу вывел и до Копыси припровадил.

Тэкст падаецца па: *Бодянский Д. О поисках моих в Познанской публичной библиотеке // Чтения в Обществе истории и древностей российских. 1846, №1, кн. 1–4, с. 3–6.*

КАЗАННЕ ПРА ПЯТРА НЯДЗВЕДКУ, МАСКАЛЯ

Року 1607 у студзені

Будучы ў Воршы, Пятро Маскаль, які лічыў сябе сынам Вялікага князя маскоўскага Фёдара Іванавіча і Ірыны Гадуновай, так сам асабіста сведчыў, як і дзе жыў па сваім нараджэнні.

Спарадзіўшы яго, маці ягоная Ірына даведалася, што ейны брат, цяпер ужо нябожчык Барыс Гадуноў, робіць захады, каб стаць гасударам маскоўскай дзяржавы, і таму, спарадзіўшы, яго, Пятра, схавала. А калі Барыс пытаўся, каго спарадзіла, адказала, што пачвару – паўмядзведзя-паўчалавека. Тады Барыс пакінуў яе ў спакоі і больш пра тое не пытаўся.

Яна ж, маці, хочучы абараніць ад загубы, на чым настойваў Барыс, аддала яго адной бабе. А тая баба звалася Ганнай, была яна ўдава па мужу сваім Васілю і жыла ў сяле Пратошыне, за трыццаць вёрст ад Масквы. І загадала Ірына той бабе, каб яго, Пятра, паклаўшы пры дарозе, як падкіданца, узяла потым пры людзях да сябе, як сірату. Тая баба ўсё ўчыніла, як было загадана. А ўсё дзеля таго, каб людзі ні самой бабы, ні дзіцяці не трымалі пад падазрэннем. І так жыў Пятро пры той бабе немалы час, пакуль дасягнуў пагрэбных летаў. А маці ягоная іншым разам паведамiла свайму брату, нібыта насамрэч спарадзіла дачку.

Затым, атруціўшы бацьку ягонага Фёдара, а маці пастрыгшы ў чарніцы, апанаваў Гадуноў маскоўскі сталец. І дачуўся ён ад сваіх баб-варажбітак, што царэвіч Дзмітры, пра забойства якога нічога пэўнага не было ведама, жывы. А тут і чуткі пайшлі па Маскве, што той царэвіч Дзмітры жыве ў Крыме. Тады Барыс адправіўся да сваёй сястры, яго, Пятровай, маці, у манастыр, дзе яна ўжо была пастрыжана ў чарніцы, і там распытваў яе пра Дзмітрыя – ці жывы ён і што ёй пра тое ведама. І калі тая сказала праўду, што царэвіч Дзмітры ўратаваны ад смерці і жывы, адно яна не ведае, дзе ён знаходзіцца, ён у ярасці так ударыў сястру, што тая следам і сканала.

Затым ехалі астраханскія стральцы ад Барыса Гадунова, і той Пятро, пакінуўшы бабку, прыстаў да аднаго з стральцоў, званага Фёдарам, які прызнаў яго, як сірату, сваім дзіцем. І йшоў Пятро з тымі стральцамі аж да Астрахані, распытваючыся пра дзядзьку

свайго царэвіча Дзмітрыя. А потым жыў два гады ў таго стральца ў Астрахані, да смерці Гадунова, не адкрываючыся нікому. А пасля смерці Гадунова, калі царэвіч Дзмітры стаў гасударам у Маскоўскай дзяржаве, прызадумаўся Пятро, якім бы чынам дабрацца да яго з Астрахані. І плыў па рацэ на судне ў Маскву астраханскі купец, нейкі Кошаль. І прасіў Пятро колькі разоў таго Кошалья, каб яго, як сірату, у Маскву завёз. Але той не хацеў браць яго на судна, пакуль Пятро не адкрыўся, што ён – сын нябожчыка вялікага князя маскоўскага Фёдара. Тады ўзяў яго той Кошаль з сабой да Масквы. І калі прыплылі, акурат назаўтра па забойстве князя Дзмітрыя, Пятро, пакінуўшы судна, пайшоў у Маскву. А той астраханскі купец Кошаль, бачачы ў Маскве вялікі неспакой, вярнуўся назад у Астрахань.

І жыў Пятро ў Маскве ў нейкага Івана, месніка з вуліцы Пакроўскай, увесь той час, пакуль не аказаўся гаспадаром дзяржавы цяперашні Шуйскі. А паколькі пайшлі чуткі па Маскве, што царэвіч Дзмітры жывы і знаходзіцца ў Літве, а замест яго забілі немца, падумаў Пятро, якім бы чынам яму ў Літву з'ехаць. А потым, пакінуўшы Маскву з смаленскімі купцамі, ужо на свята Святой Прачыстай быў ён у Смаленску, дзе спыніўся ў нейкага Багдана, Мікітавага сына, кушнера. Той кушнер Багдан, маючы тавару, дамовіўся з літоўскімі людзьмі сустрэцца на мяжы, хочучы прадаць ім тавар, з чым і выехаў да сяла Васілевіч, якое было пры самай мяжы, на Міколу, рускае свята. І там, у Васілевічах, аказаліся падданья Максімовіча, з сяла Раманава Копыскай воласці. І сказаў Пятро раманаўцу Сцяпану Лагуну, што хоча ў Літву да дзядзькі свайго цара Дзмітрыя Іванавіча. І той Лагун яго адтуль, з Васілевіч, правёў уначы праз мяжу і даставіў у Копысь.

РЫЦАРСКІ РАМАН

[ПОВЕСТЬ О ТРЫШЧАНЕ]

ПОЧИНАЕТСЯ ПОВЕСТЬ О ВИТЕЗ[ЯХ] С КНИГЪ
СЭРБЪСКИХ, А ЗВЛАЩА О СЛАВНОМЪ РЫЦЭРЫ
ТРИСЧАН[Е], О АНЦАЛОТЕ И О БОВЕ И О ИНШЫХЪ
МНОГИХЪ ВИТЕЗЕХ ДО[БРЫХЪ]^а

|₁| Быль король име[нем К]левдась¹, он мель [вел]икую любовь с ко[ролем] Аполоном², и для их великое любви мешкаль один у другого д[олго], прыехавшы со всеми слугами и двором своимъ. И прыехал кор[оль] Аполонъ з двором своимъ до короля Клевдаса и ме[ш]каль в нег[о] до году. И была у короля Аполона кролевая велми х[ороша]. А короля Клевдаса сын³ былъ велми добрый юнак и витезь велми добрый. И розмилдовался королевое Аполоновое великою милостю, и вже болшь не мог терпети и мовиль ей о своей великой ку ней милости. Але она никоторым обычаемъ на то не хотела позволить. И рекла ему: «Яко ты мне о том не встыдишся мовити?» Видевшы онъ, иж не могъ к тому прыйти, ждал коли ся роз[ъ]едуть корол Аполон от короля Клевдаса до своего королевства, и тогда сын короля Клевдасов направил ся и взялъ зъ собою добрыхъ юнаков в товарышство. И засел в дубровахъ однихъ близко дороги. И коли ся к нему приближил король Аполонъ, а они, ся направившы, ждали короля Аполона, и вдарыли на него и его самого, пойявшы, окрутне зранили, с которых ран жив быти не мог, и всю дружину его побили. И рек король Аполон своей королевой: [«Як ти перед вчорей] рек^b, так ся стало, и тая окрутная смерть [мне

---

^а Загалолак з'яўляецца агульным для «Повести о Трышчане» і змешчанай пасля яе «Исторыи о княжати Кгвидоне», больш вядомай як «Повесть о Бове».

Супастаўленні з найбольш блізкай да беларускага перакладу крыніцай — т.зв. Венецыянскім спісам «Трыстана» — абазначаюцца праз TV (гл. Sgambati E. Il Tristano Biancorosso, 1983).

^b Першыя 6 старонак рукапісу моцна пашкоджаны. У квадратных дужках без агаворак падаюцца абноўленыя рэканструкцыі, заснаваныя на наступных выданнях тэкста: 1) *Починаецца повесть о витезях с*

прышла». Она был]а велми смутна и жалостива. И рекла: [«Ох, мой Божэ! Не вем, як] тое зло сталося. И коли ся сы[н короля Клевдасов вернул], он увошол у водну комору високу[ю, где была короле]вая уведена, хочечы сполнити сво[ю волю з нею]. Королева то видела, иж для нее много [шкоды учынил, рекла] ему: «О лихий злый человек, мой господарь прышо[л у ваш двор] |,| для [т]воей доброе славы, а ты его о смерть прыправил] и хотел [б]ы еси еще мене посоромити, але то не може быти». [И то] рекшы, отступила от него и скочыла у окно велми з вы[сокого] палацу и забилася насмерть.

Коли он то ведал, и рек «Я самъ [есми] уморыль такую королеву, [зъ] сего света так чудную, [своею не]опатрностью^а». И он плакавшы, и казалъ ее погresti. [По]слалъ королю Аполону ран гледети, и поведали ему, ижъ жыв не может быти, и он его казал пустити.

И коли умер король Аполонъ, отказал тело его, в реку вкинувшы^б, утопити. И коли вкинули в реку, был у него один хортъ, который от него николи нигде не отступовал, але за паном своим шоль у реку плавом, ищучы в рецэ пана своего, и нашолъ его велми у глубоком виру, инявшы его за руку и выволоч на берег зубами своими. И выкопавшы яму ногами своими, и положыль в ней пана своего и закопал песком, штобы его не нашолъ ни один зверь, и сель на оной могиле, штобы мог видети.

И поехалъ король Клевдасъ в ловы, и ехал одним узречем, и много зверу половиль и ехал к одному городу, и приближылься

книг сэрбских, а звлца о славном рыцэры Трышчан[е], о Анцалоте и о Бове и о иных многих витезех добры[х] // Веселовский А. Н. Из истории романа и повести / СОРЯС. Славяно-романский отдел. Т. 44, №3. Спб., 1888. С. 1–127 (Приложение); 2) *Повесть о Трышчане* / Подг. Т. Судник // Легенда о Тристане и Изольде. М., 1976. С. 384–474; 3) *Починаеть ся повесть о витезях с книг сэрбских, а звлца о славном рыцэры Трышчан[е], о Анцалоте и о Бове и о иных многих витезех до[брых]* // Sgambati E. Il Tristano Biancorosso // *Studia Historica et Philologica*. Vol. XV. Sectio Slavoromanica. Bd. 4. Firenze, 1983. P. 93–398; 4) *The Byelorussian Tristan* / Translated by Zora Kipel. New York – London, 1988. P. 153–157; 5) *Повесть о славномъ рыцэры Трышчане* / Расчытанне і каментар А. Бразгунова // *Віаіорускі Трыстан=Беларускі Трышчан*. Wrocław, 2007. S. 141–193.

^а [своею не]опатрностью — TV, f.1vb: per mia crudelitathe [праз маю лютасць (жореткасць)].

^б в реку вкинувшы — у французскіх раманах рака называецца Луарай; TV, f.2^{га}: dentro in mar [укінуў у мора].

ку оному хорту Аполонуву. Хортъ увидевшы люди и почаль выть велми высокимъ голосом. Коли король видель хорта, и послал видети, што ест.

Они поехали и, видевшы, поведали королю, мовечи: «Намъ ся видит, якобы человекъ новоукопан, а хорт стоит на гробе а нигде не идетъ зъ гроба». А король был велми мудръ и поехал сам видеть оног[о] [хорта]. И рекъ: «То ест хорт короля Аполонуву, который [казал про того хорта:] то ест мой наболший прыатель». [И] сказа[л] роскапати могилу, штобы видяль мертвеца, [и коли роскапали, онъ позна]л, иж былъ король Аполон, и вда[рыл] ся в груди, велми высоким голо]сом говоречы: «Вже ж еси загибъ [з таковое ганбы, коли] наибольший мой прыатель умер [зраднe]. И искал, кгде б]ыло ему быти уховану.

И зсель ис ко[ня своего король] ис плачем со слезами, и казал его понести [у одинъ город]^а, который был недалеко оттуль, и вбравшы |,| тело короля Аполона як естъ потребно, положыл его в кошт[ел]. А по томъ король Клевдасъ казалъ кликати по всим местам [абы ся до]ведати, хто вморыл короля Аполона, хочечы того велм[и великими] дарьми даровати, если бы о том хто што пэвн[ого] ведал, а если] бы хто ведал а не хотел правды споведати, такой [мает быти гор]ломъ карань.

И коли вышла от короля зап[оведь, девка Аполо]нова рекла: «Государу королю! Если бы еси был о [томъ шлюб дал, по]ведеаю о королю Аполоне, якою он смертью [умер, и могу ти все] споведати; водлугъ твоего шлюбу прошу тебе [одноe] ласки». Рек король: «О што мене будеш просити [всего того] дам ти». И девка все споведала по раду, якъ ся его [сын розми]ловаль королевое Аполонувое и не могъ ее инак [узяти и засел] у водной дуброве и вбилъ мужа ее короля Аполон[а и як всю дру]жыну его побил, и якъ ся королева убила зъ жа[лости по мужу и по том] што ся чинило, по раду ему споведала.

И рек король [Клевдас: «Сын мой и] мене загубил и Аполона^б. И послал по сына Аполон[ова и казал его опеко]вати, поки бы мел лета^с. И потом послал по свое[го сына, и коли он] перед него прышол, погледель на него велми серд[ито и рек:

^а [у одинъ город] — TV, f.2^{hb}: in uno castello [у нейкі замак].

^б «Сын мой и] мене загубил и Аполона» — TV, f.2va: Mio fio me ha vergognadho, et io vergognarò lui [сын мой мяне зганьбіў, і я яго зганьблю].

^с *поки бы мел лета* — TV, f.2va: che dapuò ello fo re de Cornovaglia et de Lionis [пакуль стаў бы каралём Карнавалі і Ліёнца].

«Нэн]дзьный чловеце, уморыл еси одног[о] от добры[х рыцэры и наболь]шого прыятеля у моим дому, а мене е[си засоромил и загубил]. Але такь хочу вчынити, ижь озмеш зап[лату, як для такога чыну] злого прыстоит».

А коли он вид[ел таковое короле]вое злое воли против себе, и заволат: «Государу [королю, змилуйся!» Але] король не порушылся ни однимъ милосердь[ьем и казал] огонь класти и сына своего в него вкину[ти. И прышла] тая девка, которая то споведала, и поклекнувши [перед королем, рекла:] «Государу королю, деръжы ми свой шлюб, якь ми еси обещаль». [И король] рекь: «Девко, говоры». И девка рекла: «Прошу [у] тебе твоего сына». И коро[ль] рекь: «Готов ти ест, але мает прыняти смерть». И казал его вкинути у вого[нь, и так] он вмер. И рекь король девцэ: «Озми [тепер его] собе [мертва. То ест мо]я воля, таковое немилосер[дье карати. Можеш взяти тепер] его и п[огрес]т[и, яко ему прыстоит].

[4] [Але то] оставмо и вернимся ку оному Аполонову дитяти, [которому] имя было Кандиешъ⁴, который был у доброй опецэ у ко[роля Клевда]са, покул был добрый витез и великое доброты и за ег[о] [добротъ] был государемъ корновалским и елионосским, и вси оба[вляли его с]я.^a

Король Клевдась дал за него дочку свою именован [Крэсилу. И жыл]и⁵ у великой милости и ласцэ. И сплудили дети [много; стар]шого поставили королем корновалскимъ, а молод[шого елионосским], а иные шли по свету рыцэрскимъ обычаем [ищучы собе добр]а, и так ся были по сторонах расплудили, иж не [ведали, от них] який повиноватыи albo кривный.

[И прышло королевс]тво корновалское у руки королю Пелишу; онъ [мел два сыны: одного имен]ем Марка, што ся вродил марта месяца, а другого [Перлу. И коли корол]ь был близко смерти, он коруноваль сына своег[о] [Марка на кор]олевство корновальское.

Король Марко дал сестру [свою Елиобел]у за короля Мелиядуша, который былъ велми [милован] у Елионосе⁶. Елиобела королевая была велми [щудна, и меж]и собою у великой милости жыли и дивне ся назбыт, [иж королевая жы]ла за ним много лет, а детей не мела, а потом [по великом часе в] животе плод носила, и все королевство [Елионосское велми] узрадовалоса, жадаючи мети потом[ство от короля Мелияду]ша.

^a и вси оба[вляли его с]я — ідэнтычна з TV f.2va: et si fo lui temudo de tutti.

И поехал король у ловы з мно[гими рыцэры, и пры]ехал къ одной воде, пры которой умеръ [один рыцэр. И там] прыехала одна девка, которая его [велми любила, больш]ь, нижли сама себе от многих летъ, для [того, абы ег]о могла найти. И рекла: «Много говорать [о тебе добра, д]а бых я такую доброт познала, я быхъ [тебе] привела у таковое место, где бы ты пры вечере видел [щудную реч, яковое еси давно не видаль]. Корол, будучы велми добрый рыцэр, жадал видети тую реч. Она рекла: «Я тебе поведу там». И король сел на конь и рекь девцэ: «Вседай, [поед]у за тобою».

И она ехала дорогою, [вечер]омъ ехала [дубровою], а потом ночь была в[елми ясна, и вид]ели вел[икий замок на горе. И выше]вшы, [люди их уба]чили⁵ многие, велми весело прыняли коня под королем и зброю. А то был город оное девки. Она его повела у водну велми хорошую комору. И коли был король у ложницы, пременилося королю сэцэ и мысль. И не была ему навме его королевая ани Елионос, королевство его, ни слуги — толко оная девка, которая его увела до тог[о] города, иж был дивне зачарован.

Видевшы то королевы витези, иж не было короля колко ден, и ехали его искати и не могли его найти ани о немъ ведомости мети. И оная королевая взявшы зь собою одну девку и сама поехала искати короля Мелиядуша, абы то могла о немъ якую ведомост мети. И в[ъ]ехали у великие дубровы. И много блудили, ищучи по всех сторонах короля. И поткали Мерлина⁷ пророка, и Мерлинъ поздравил королевую. И она ему на то рекла почестне, и рекла: «Добрый чловеце, если будеш слышал, albo маеш якую ведомост о моемъ пану, королю Мелиядушу, который згибъ без вести, для Бога поведай ми, если жыв естъ». Мерлин рекь: «Госпожо, правду тебе поведам, иж ест жыв, здоров и велми весел такъ, иж николи перед тымъ так весел не бывал. Але ты вже ег[о] своими очима не можеш видети». И то рекшы, згинул от нее. И она была велми жалосна и почала тужыти и плакати, кленучы день роженя своего и годину тую, в которую ся родила. И хто бы тое видяль, не был бы такъ твердого сэръца, штобы на нее смотречы не плакал. И королевой розмножылася жалост, и не могла далее ехати и зсела ис коня.

И прышло з оное туги час пороженя, и почала просити Бога, мовечы: «Господи Боже, отпус[ти тело] мое и прыйми в ласку душу мою». И рекла ей девка: «Государине, якь ся чуешь?» Рекла королевая: «Тут вже мой конец, толко бы мя Богъ простилъ от беремени, штобых могла породити, а надо мн[ою] нехай его

святое милости будет воля». И рекла: «Государине, чы [можеш] усести на конь, я бых ти помогла, ехали быхмо [к]ь мест[у], где бы могли мети огонь». Рекла [коро]лева[я девцэ: «То] |₆| не може быти, тут мой конец, проси Бога за мене». И девка почала вельми грозно плакати, и не ведала, што мела вчинити от жалости. И тую всю ноч мучылася, иж ее государиня въ великой болести была.

А рано на свитаньи породила доброго витезя, а сама ся приближала къ смерти. И рекла девцэ, которая деръжала дитя: «Дай ми мое дитя». И девка ей подала. И видевшы королевая дитя найцуднейшее, которого перед тым николи так цудного не видала своими очыма; и рекла: «Сыну мой, велми есми тебе жедала видети, але коли ты вижу, з ласки Божое найцуднейшее дитя, которого-мъ нигде николи не видала от жоны роженана, да твоя краса мне ничого доброго вчинити не может — толко смерть для великое муки, которую пры пороженю твоемю маю. Прышла есми жалостна на сее место и в жалости есми тебе породила. Але ми тая жалост у веселе ся обернула для твоего пороженя, и хоче быти вже мой конец. А ты ся в жалости родиль, и нехай тебе будет имя Жалост. А коли бы пан Бог жывоть твой у веселе и в радост обернулъ и его провадил!» И то рекшы, подала дитя девцэ и сама Богу душу дала. И в тотъ ся часъ родиль добрый витез Трышчан, которого чудные дела и доброе витезьство и цудные речы хочу вамъ споведати и як его девка везла.

И коли девка видела свою государиню умерлую, она почала плакати и драти лицэ свое, и было ее чути велми далеко. И на голос тое девки прыехали два витези. Они были кривные и близкие королю Мелиядушу. Коли они видели девку и дитя прыкрыто крелевое плащомъ а [кро]левую мертву, они рекли: «Коли король Мелиядуш згибъ [а ко]релевая мертва, убимо мы тое дитя а будемо [г]осподары Елионосу». И то чувшы, девка прыступила к нимъ и рекла имъ: «Витези, не грешите перед Богом душою и вмомъ [а н]е вбивайте того дитяти. А я вам прысягаю верою и душою, [шт]о его хочу понести ув ыную землю, где о немъ николи вести [не буде]т». Оные витези дали дитя девцэ и взяли короле[в]у[ю мерт]ву [и поне]сли ее у городъ. И люди^а почали говорити: |₇| «Королевая была бременна, где ся подело дитя?» И они ся отмовляли, иж не ведают дитяти, нижли не могли ся отмовити о том.

^а *И люди* — TV, f.3vb: le done [жанчыны].

И прышоль Мерлинъ-пророк и рекъ им: «Вы есте знашли королевую и дитя и хотели есте дитя забити, нижли его девка отпросила. А то есте хотели для того учинити, абы ся вамъ тая земля остала». И еще рек Мерлинъ: «Панове, я вам повемъ вашего короля Мелиядуша, который забыл самъ себе и своего королевства и вас всихъ, слуг своихъ». Они почали говорити Мерлину: «Просим ты пробогъ, поведь нам нашог[о] пана короля Мелиядуша». Рек Мерлин: «До трех ден его увидите».

И вбачыль Мерлинъ одного младенца, который был крелевства Сулешского, именовъ Говорнаръ⁸, который был побег з дому, боячыся отца своего и брата; а былъ велми добрый и мудрый. И рек: «Пане Говорнаре, озми сына королева и ховай ег[о] а вчы мудрости и рыцэръству, иж онъ къ таковой доброты хоче прыйти и к рыцэръству, хотя не хочеш им ся опекаети». И он отказал: «Я тебе не знаю, однако ж его озму на мою волю и на мою науку и в опеку; я его хочу ховати и опекаети, якъ наиболее буду могъ». А Мерлинъ рек: «Я тебе его давам». И потом поехали оба вместе. И другого дня прыехали к одной рецэ, которой имя Брыкия⁹. С тое реки если бы которая жона пила, не зносила бы дитяти до часу. И подле тое реки был столпъ мурованый, и на немъ слова были вырыты здавна, которые говорыл[и]: «У сее воды хотят ся собрати наибольшые тры рыцэры». Мерлинъ указаль писмо, рекъ: «Што то ест?» Рек Говорнаръ: «Я чту слова, а не вемъ, которые то вите[зи]». Рек Мерлинъ: «То мають быти наибольшые рыцэры на свете — Гале[ц] а Онцалот¹⁰ и Трышчанъ. Которого мають быти высококого сэрца и рыцэрства, иж свет мает мети о[т] них великую реч и великую добротъ. И один з них маеть быти королевичъ всего королевства. Але ся варуи, абы не погиб твоим опеканемъ». Рек Говорнаръ: «Моимъ опеканемъ не мает погинути, поки я б[уд]у могъ». И коли поехал оттуль, и прыехал къ девцэ, которая ховала |₈| дитя; а вже была его крестила и дала ему имя як королевая нарекла. Рекъ Мерлинъ девцэ: «Понеси дитя у город^а, бо негодно ест тут деръжати, може тамъ найти отца своего». Девка понесла его у Елионос^б.

А Мерлинъ поехал с панамы где была оная панна короля Мелиядуша зачаровала, и там ее зымали и рекли ей: «Забьем тя, если намъ не споведаеш короля Мелиядуша». И она много хитровала, якъ бы его не дала, што его вельми миловала —

^а *у город* — TV, f.4va удакладняе: ala citade d'Albine [у горад Альбіну].

^б *у Елионос* — TV, f.4va: ala citade d'Albine [у горад Альбіну].

болшъ, ніжли сама себе. И они ее грозно працовали, и она рекла: «Пойдите, дам вамъ вашого пана короля Мелиядуша». И велми ся възрадовали, з великим веселем прышли у Елионос, тут со всим народомъ вчинили великое веселе.¹¹ Затым прыехала девка з детемъ у Елионос, подала его королю, отцу его. А король былъ велми жалостен по королевой; коли видял дитя, потешылся, о котором внимал, абы дитя з нею погубло.

Коли панове видели Трышчана и рекли: «Вси есмо нинешний день весэли». И рекли на Мерлина: «Пророкъ тот тебе много добраго вчинил». И рекль Мерлинъ: «Тое добро, которое есми вам вчинилъ, учинил есми болшъ для иныхъ, ніжли для васъ. А тепер вамъ говору: «Меите опеку о томъ дитяти, бо он мает прыйти на великое добро человечество и на славу сего света».

Король, то бачечы, велми ся дивил и, отведь Мерлина, просил его, абы ему споведалъ, што ест онъ. Мерлин рекъ: «Могу ти споведати, але ты мя никому не поведай». Король ся ему обецал; онъ рече: «Я есми Мерлинъ-пророк, я прышоль выймати тебе с поиманя, у котором тебе была панна зачаровала; а то есми тебе вчинилъ милуючы твоего сына». Рекъ король: «Пане М[ерли] не, поведь ми, што ти ся видит о моемъ сыну?» Рек Мерлинъ: «Маеъ быти трех рыцэровъ наибольшый рыцэръ, велми твердого жывота. И многимъ будет потребен, и не дай его в опеку никому, толко Говорнару из Галиуша, то ест человекъ велми добрый и верный, — тот ся имъ мает добре опекаати». Рек король: «Будь так, якъ ты велиш».

Потом Мерлин отголе проч пошел, [и] на жадные прозбы не хотел ся уняти. И потомъ король шоль къ девцэ и къ своему сыну и пытал: |,| «Вжэ ли крещено дитя?» Рекла девка: «Уже». Рек король: «Якъ ему имя?» Рекла девка: «Пане, имя ему ест Трышчан, так ему матка его дала имя, умираючы». Потом позваль король Говорънара и рек ему: «Озми сына моего на свою науку и ховай его и опекайся имъ так верно и мудро, як бы еси у сороме не был; и прыстав к нему мамку, якъ ест паняти годно».

То остовмо и поведаймо о короли Марку корновалском.

Корол Марко мель в себе брата молодшого, именем Пэрлу, добраго рыцэра. В тот часъ, коли ся Трышчан родил, прышли послы из Орълендэи¹² у Корновал просити дани, которую были долъжни от семи лет.

Кгды то споведали королю Марку, онъ былъ велми смутен; и видял то брат его Перла, што ся корол застрашыл, — а было много людей у гостилницы, — рек: «Прыступи каждый, слухай». И рек: «Не лекайся, королю Марку, не давай дани, але отоймися

мечомъ на поли, занюж если умрешъ от меча, почесно умрешъ». Рек король: «Которую дань давали первеи, и теперъ того не могу отнятися». И рек Перла: «Як которое перво глупе чынили, такъ и ты хочешъ».

Король знал брата своего велми добраго рыцэра и смела и милована от добрых людей; и вмыслилъ забити его, абы ему панства не взялъ. И не былъ того долго. Поехали оба в ловы^a, и спрацовалися, и прыехали к одной рецэ^b. Король ся напилъ, а Пэрло прыгнулся пити: король вынялъ мечъ и тял брата Перлу по голове велми мощно, и Перло тогды ж умер. Корол зрадне вбил брата Перлу по голове велми мощным ударом. И скоро ся то стало, того жъ часу Мерлин даль знати Анъцолоту, добраму рыцэру; потомъ Анъцолотъ ударыль корол[я у] вочы: «Ты-сь зрадне вбилъ добраго рыцэра, брата своего».

То оставмо и вернимося до Трышчана, которого Говорнаръ взял на свою опеку от короля Мелиядуша.

Который король Мелиядуш былъ великий час не женившыся после королевое Елиобелы. Потом взялъ королевну з Малое Земли¹³ за себе. Оная пани была досыт цудна. |₁₀| А коли она была прышла, в тот час было Трышчану сем летъ. А былъ так цудны, иж на свете не было ему ровни, толко Анцэлот. А былъ у мачохи его сын, и она коли видела Трышчана такъ хорошого и борздо ростучы, боечыся иж под ее сыномъ озметъ панство — а сыну ее был один годъ — и, вмыслившы, рекла: «Хотя ми умерети, а мушу Трышчана вморыти». И не могла иным, толко трутизноу. По томъ направила трутизну у фляшу серебряную в питье и поставила у головахъ в ложи. И одна панна, [што] носила королевича, сына ее, ушла в ложницу, а дитя почало плакати. И видевшы девка вино у фляши светло, взявшы, напоила дитя. А кгды дитя напоила, того ж часу умерло. И девка, видевшы, закрычала плачом великим, и збеглося множество людей и вбачыли дитя вмерлое. Говорыли девцэ: «Ты-сь смерти заслужыла, иж королевича уморыла». Кгды королевая прышла на оный гук и видела сына своего мертва, пала на землю и сомлела. И коли прышла къ памети и мовила оной девцэ: «Што-м тебе злого вчынила, иже-с ми сына вморыла?» И девка отказала: «Я его не морыла, але уморыль его тот, который трутизну тую поставил».

Девку иняли и привели перед короля. А король был велми смутень и рек девцэ: «Ты-сь винъна». Она мовила: «Тот винень,

^a у Елионос — TV f.5rb: de la citade de Noron [пад горад Нарон].

^b к одной рецэ — TV, f.5rb: la fontana de Lion [да ракі пад Ліёнам].

хто тую трутизну нарадиль». Рек король: «Пустите ее, она тое трутизны не радил, лечь хто злы, ненавидечы того дитяти, то уделаль».

А Говорнаръ, который был велми мудръ, рекъ: «Пане, рач ведати: тая трутизна направлена тебе або твоему сыну, тепер будь опатрен а умея ся стеречи. Трышчанъ, который ест у моей опецэ, дай его на мене, далибогъ будет добре опекан». И корол добре позналь, иж тая трутизна справлена на когоколве[к] з нихъ, и мель раду зъ своими паны потай, якъ бы мел найти, хто то учиниль. Они ему отказали: «Треба ся тебе и Трышчану стеречи».

А королевая была вельми жалостна, уморывши сына злою справою и неопатрностью своею, и волела бы сама умерети; и мыслила на своем сэрцу: «Толко есми сына вморыла, |₁₁| а чого есми хотела, того не вчынила». И почала ся старати на кождый день.

А Говорнаръ, который мель в себе мудрост, бачылъ кождого дня ее речы и погледы, и почал ся домышляти, иж она мыслит о смерти Трышчану, што она была нарадила тую трутизну на Трыштана, и мовиль ему: «Если ты обцовати будеш з мачохою, добудешъ смерти; чсти ее и вгожай ей, але варуйся ести и пити от нее, нижли што я тебе дам — тое ежъ и пи». И рекъ Трышчан: «Я не впушу жадного росказанья твоего».

И было одного дня лете, седель корол один в ложницы, и хотелося ему пити. Прышоль к нему Трышчанъ. Король рекъ: «Сыну, принеси ми пити». И отворыл одну олмарею, где стояли добрые питья, и нашоль одинъ кубокъ чистое трутизны и, взявъшы, прынесъ королю. А королевая прышла в тотъ час и вбачила в короля кубок в руцэ и закликала: «Пане, для Бога не пи того питя!»^a Король рек: «Пани, што то ест?» И она не смела ему поведати, ижъ то трутизна, и мовила: «Не добро то тебе пити». Рек король: «Для чого его ховаеш?» Она вмоклла, а король мел большое розмышлене а гневъ.

^bТрышчан прышоль и пал на колене своемъ и на королевы поклонилъся з великою покорою, просечы в него одного дару. А король его миловаль болшь, нижли самъ себе и не домыслился, абы мель о королевой просити. И король рек: «Не проси, але

^a У TV f.6rb каралева дадае: «che depronto tu seras morto» [бо як толькі вып'еш, адразу памрэш].

^b Наступныя чатыры абзацы Пазнанскага зборніка ў TV размешчаны ў іншым парадку: 3, 4, 1, 2.

сам озми — нічога ти мною не забаронено». Трышчан тое чуль и велми покорне и вдячне подяковаць отцу своему, и рекъ: «Пане, ты-с ми дал королевое жывот. Покорне ты прошу, абысь ей отпустил гневъ, который маешъ на нее. Не радъ бых то видяль, абы моя мачоха и моя пани умерла тым обычаем». Король был велми мудръ и не бачыл зрады ни от кого, толко от нее, и не рад бы ей отпустил. И рекъ: «Сыну, хто тебе сее радил?» Трышчан рек: «Богъ ве, ни с кимъ ся есми не радил, але правда и подобность моя на то мя вела, иж ми ся то не подобало, абы моя пани згинула, коли ей могу жывот заховати».

Рек корол королевой: «Выпи тот кубок». Рекла она: «Не буду». И король мовиль: «Тобе ест погинути, што еси хотела Трышчана або мене уморыти». И рек ей: «Поведай борздо, |₁₂| на кого еси тую трутизну нарадила?» Она рекла: «Не на тебе». Рек корол: «Але для кого? Годно ти погинути!» Королевая почала крычати: «Королю, для Бога буд ми милостив!» Рекъ корол: «Поведай борздо!». И взяль мечъ и рек: «Поведай, або теперь умрешъ!». И коли ся она видела пры смерти, рекла: «Я-мъ то вчынила на Трышчана». Рекъ король: «На мою веру, собе еси смерть нарадила, иж тебе Трышчанъ невинен былъ ничымъ».

И казалъ ее повести у везэне. И собралъ пановъ, и положыл тую речъ перед ними, и мовиль имъ: «На мою веру, если бы есте правдиве судити не хотели, то вамъ будетъ смерть». Они рекли: «Годно ей ест умерет, а инак не може быти для того, што хотела сына твоего уморыти». И король рекъ: «Тот суд вашъ не будетъ рушон». И коли то пание уведали, почали велми плакати и чынити великую жалость, што их паней королевой вмерети, и не рекли нічога.

А король рек: «Сыну мой Трышчане! Ты ей мыслил верую добротъ, а она зло и зраду. И хотела ты вморыти, але горшей ся ей стало, нижли заслужыла. Будь такъ, якъ ты хочешъ, нехай будет тобою вызволена». Он за тое покорне подяковаць отцу и збавиль мачоху от смерти. И был Трышчанъ фален от всихъ людей добрыхъ в Елионосе, и вси говорыли: «Коли прыйдетъ к летомъ, не хибит великое доброты». И королевая остала во эпокои пры короли, але король не мел на нее ласки, леч толко ненавидяль со всего сэрца.

Потом, немного минувшы, король поехал в ловы з доброю дружиною, а с нимъ Трышчан и Говорнаръ, абы ся учыл лову. И ехали по дуброве, але прыехали два рыцэры у зброи и со всею бронеею, и спытали: «Кое тут ест король?» Они рекли: «Ото король из сыном». Рек Говорнаръ: «Што говориш? Нетъ тутъ

его сына, оставил дома». И приступили тые рыцэры, рекли королю: «Ты намь не чынил ничего злого, але нехто иный с твоего двора мыслит насъ погубити и тепер мыслимо збыти того, если узможем». И вынявшы мечы. Нихто не могъ того оборонити, абы король не был раненъ смертною раною у голове. А ихъ обеих тутъ же забито. А они обадва были племя |₁₃| князю из Нороту¹⁴, которые были наибольшое племя от Корновали. То имъ была одная ворожитка поведила: «Вам погинути от короля Мелиядуша двора». А в том имъ была рада от короля Марка корновальского, иж онъ боялся Трышчана, если прыйдет к летомя, абы его с панства не выгналь, якъ была оная ворожитка рекла. Яко ж и по томъ, коли Трышчанъ прыйшол к летомя, прыйшоль изъ своею дружиною и вбилъ князя из Норота своею рукою и сказиль город ихъ, ижъ там камень на камени не зостал.

А кгда короля бояре видели мертва, они не ведали, што бы мели вчынити, рекли межы собою: «Ни один панъ, ни один пан не естъ такъ зле встережонъ от своих, якъ наш от насъ». И Трышчан плакал много со всеми людми своими. И прыправили носило на два кони и понесли короля. А коли были близко города, и люди з города вчынили великий плач и жалост по немъ и погребли почестно, як слышът на таковог[о] пана.

И коли то увидел король Марко, почал много мыслити о том. И пришоль к нему одинъ хлопец, который болшей ведал, нижли иные люди, по Мерлину и все, што мает быти. И для того его корол болшей любил. Рек королю: «Мысль борздо, хочет твой сестренец Трышчанъ учынити тебе велми жалостна». Рек король: «Як то може быти, абы Трышчан к тому рыцэрству прыйшол?» Рекъ хлопец: «Маеть на то прыйти, иж на свете не будет рыцэра над него». И король умолкъ.

И Говорнар, который был велми мудрый, бачыл, што мачоха его еще ненавидит, иж бы ся ей тая земля остала, и отведъшы его проч, и рекъ: «Мой добрый прыятелю и сыну! Твоя мачоха тебе велми ненавидит и мыслит тебе вморыти. Поедмо у Францыю потай ик королю Перемонту¹⁵ — там ся навчыш мужству и будешъ человек знаменитый. А коли розведашъ твою добротъ, прыйдеш на рыцэрство, тогды поедешъ у Елионос на свою отчизну, нихто ти не будет смети речы, штобы тобе невдячно». Рек Трышчан: «Мистре, где ми ты узвелиш, тамъ я хочу поехати, занюж не нахожу болшей прыязни ни у водномъ человецъ, яко в тебе». Рекъ Говорнаръ: «Нарадимося. Поедмо завтра». По зоры заказал |₁₄| Трышчану, и нарадилися, як было имъ потреба. И взяли з собою золота и серебра досыт и ехали тый ден до

Францэи икъ королю Перемонту. Говорнаръ заказал Трышчану, жебы ся не поведаль, хто а откуль естъ. И Трышчанъ мовиль: «Я радъ тебе слухати».

А кгда прыехали до короля Перемонта, король его вдячне прыняль и казалъ ему дати добрую господу. Трышчан почаль рости и лепъшати и в малых днеш, иж ся ему дивовати почали, играл в шахы и в варцабы лепшей над иныхъ, и всякое его доброты не было ровни, а нихто такъ стройне не мог на кони седети, якъ он.

И коли ему было дванадцат лет, онъ был великое доброты и мудрости во всякой его речы. Пание и панны и кождый человекъ дивовалися ему, которые его видели, и кожда была пани и панна рада тому, абы их Трышчанъ миловаль.

Трышчан онъ тэж служыл дворно и почестно королю Перемонту, а король иныхъ панянь на дворе своемъ не ставиль ни за што напротивку ему. А нихто тэж не зналь его, хто а откуль ест.

И мель тот король одну дочку¹⁶, панну велми пекную. Тая ся розмиловала Трышчана и мовила: «Человечее око не видало такъ цудного младенца, якъ Трышчан естъ». И коли его где видела, очи ее и мысль не была инде, толко при нем. Такъ его миловала, якъ сама себе, и не могла ся домислити, як бы мела к ласцъ его и къ милости прыйти и с ним пополнити волю свою. И мыслила о том: «Если ему дати знати, он к тому не призволить, еще молод, не сквапится ку такой милости. Але коли бы ми ся обецал миловати мене, я бых ждала до его часу, и волела бых его ждати, нижл[и] быти королевою наибольшою наибольшого королевства. Але боюся, иж не всхочет для молодости и не смети будет [для] отца моего того вчынити».

И некоторого дня она седела на впокои в одной коморе, и казала къ себе [позв]ати Говорнара, и рекла ему: «Пане Говорнаре! Я милую твоего Трышчана болшей, нижли себе. Прошу вас за то: приведи его на то, абы онъ мене миловаль. |₁₅| Если бы он того вчынити не хотел, прыправлю его къ великой легкости». И Говорнаръ то слышалъ и засмутилъся, и не ведал, што бы мель с тымъ вчынити, и мыслиль немалую филию: «Если бы Трышчанъ мель то вчынити, а король бы ся того доведаль, караль бы его непочестне». И отказаль ей: «Добре, милостивая королевна, для вашей милости то вчыню, буду то ему мовити, ижбы он твою волю попольнилъ. Але он естъ молодъ. Если ся такъ борздо не станет, не мей на него гневу». И она ему подяковала велми вдячно. И затым Говорнаръ шоль до господы и былъ смутен,

и почаль мыслити: «Если Трышчанъ то вчынить, то зле, а не вчынившы тэж недобре». И мовиль Трышчану: «Што мыслишь вчынити? Королевна тебе назбыт милует. Если б еси ее милувати не хотелъ, она хочет сама себе уморыти». И Трышчанъ ему отказаль: «Если мя милует збыточною милостью, я того не вчыню, нехай збытокъ пры ней, бо я зрадцою пану своему быти не хочу за тую его ласку и почесност, которую он мне чынит, а не знаючы мене, хто а откуль есми». Кгды то Говорнаръ слышалъ от Трышчана, велми ся тому дивоваль, иж в таковой молодости бачылъ на такую почесност, бо оногo часу толко было ему тринадцат лет. И еще его Говорнаръ большей коштоваль в том и рекъ ему: «Для чого не хочеш такъ чудное панны милувати?» Трышчан ему рекъ: «Чудност ее не может мене прывести ку зраде, а если быхъ к тому призволилъ, як ты мне в томъ раду додалъ, але тебе было мене отводити от того».

И назавтрей королевна призвала Говорнара и рекъла ему: «Доведал ли ся еси от Трышчана?» Он рекъ: «Трышчанъ вас милует дворною милостью, нижли того не хочэ вчынити, што бы было ку зраде отцу твоему». И рекла королевна: «Такъ ли ся Трышчан совсими от мене отнесль?» И пошла велми смутна, кленучы ден тот, в которыи ся родила, и ввошла у ложницу и плакала велми грозно.

И одного дня была она в ложницы в розьмышленю о милости Трышчанове, а тая ложница была темна, в которой была она.

Трышчанъ шол мимо в другую комору, не ведаючы, што она там есть. И она, его убачывшы, выскочыла а вѣхватила его за горло обема руками и почала цаловати и милувати. А он, боечыся, ¹⁶ жебы его хто не вбачыл, и почал ее от себе отпихати обема руками. Она то обачывшы, иж того мети не может, чого хотела, закликала великим голосомъ. И почувшы рыцэры королевы, — и король не позналь, што его дочка — и побегли тамъ рыцэры королевы и застали. А она за горло Трышчана держыть, и почала жаловатися: «Панове, Трышчан мя хотелъ згвалтовати». И они поймали его и прывели до короля, поведали, што видели и слышали от паньны. Король засмутилъся велми, и рекъ: «Я тебе честую, яко ж ест явно всимъ людемъ, а ты прыводишь мне ганбу а тым себе смерть делашь». И казалъ его вкинути в темницу. А Говорнаръ в тот час былъ на госпoде и доведалься, што Трышчанъ ест въ темницы, и былъ о том велми жалостен, рекъ самъ къ себе: «Я есми загиб, нигде не мамъ веселя, а о себе не вемъ, што ми будет».

И шоль Говорнаръ до короля, и которые его стречали, тые его соромотили, говоречы: «Так ли еси вывчилъ Трышчана? Он

теперь впал въ зло». А Говорнаръ шол молчкомъ и прышол перед короля. И прыклекънулъ на колене, рекъ: «Пане, для Бога змилуйся, выслухай речы моее!» И король мовил: «Говоры». И Говорнаръ рекъ: «Пане, буд тое почестно заховано, на впокою хочу вамъ поведати».

Король шоль в одну комору, а Говорнаръ за нимъ, и сказал ему все по раду, якъ ест королевна розмилувалася Трышчана и мовила ему въ своей речы, посылаючы до Трышчана, и якъ ей Трышчанъ отказаль.

Король то слышалъ и не почал великого сэрца мети на Трышчана. Нижли еще в том во всем Говорнару не доверал, и рекъ: «Я того хочу скоро доведатися; если будет правда, тогды будет прост, а если будетъ винень, хочу ему вчынити яко винному».

И пошоль Говорнаръ от короля. А король послалъ по дочку свою и рекъ ей: «Дочко моя милая, што мыслишь с Трышчаном? Я ему хочу зло вчынити, а твоей легкости помстити». И королевна иногo не смела речы, леч мовила: «Государу, справедливе ест, нехай кождый озметъ по своим делам». И рекъ король: «Дочко, если ты всхочеш, ты будешъ ему жона, а если не всхочеш, он будет мертвъ».

И панна почала гледети самъ и там, и позналь король, иж не есть панна неприятель Трышчану. И казалъ прывести Трышчана ¹⁷ и Миленца^a, дяковича ее, который недавно человека забил.

А кгды прыведени перед короля, король взял мечъ, рекъ: «Дочко, видишь тых двухъ млоденъцов, которые мают померети. Але одного хочу пустити, которого ты усхочеш; и ты пусти, кого твоя воля ест, а другой нехай умрет». Она не вмела, што вчинити. И мыслила сама в себе: «Если пущу Трышчана, будетъ королю жаль Миленца, если пущу Миленца, тогды моему намилейшому Трышчану вмерети». И замолчала, и король позналь, иж она милуетъ Трышчана. И еще ее большъ прыстрашыл, и рекъ: «Дочко, озми, кого воля твоя будет». Она, боечыся отца, рекла: «Пусти моего брата Миленъца». Рекъ король: «Тогды ест Трышчану вмерети». **И взял Трышчана за верхъ головы и замахнул мечомъ, рекъ: «Маю тяти». И она, тое видевшы, не могла втерпети и рекла: «Государу отче, пусти ми Трышчана, а з Миленцомъ чыни, што хочэшъ». И король рекъ: «Узяла еси Миленца, а Трышчанъ мусить умерети». Она рекла: «Пане, каюся, волю Трышчана, а з Миленцомъ чыни, што хочэшъ».

^a *Миленец* — хутчэй за ўсё, гэтае слова азначае 'фаварыт, улюбенец' (*миленец* — ад *милувати*).

Рекль король: «Взяла еси Миленца, а Трышчан мусить умерети, который есть велми винен». И замахнул мечомъ, якобы голову ему стяги; и она прыскочывши и зашытила его рукою, и рекла: «Пане, не заби Трышчана, але заби мене». И рекль король: «Инакъ не можэ быти, одно Трышчана мушу стяги». И королевна рекла: «Пане, дай мне мечъ — нехай я его убью». И король ей далъ мечъ; она, посмотрэвши на Трышчана, рекла: «Пане, албо пусти Трышчана, албо хочу сама себе убити тымъ мечомъ». И рекль ей король: «Чому ты так милуешъ Трышчана?» Она рекла: «Болшей его милую, нижли сама себе, а коли ты его убьешъ, я хочу сама себе убити». И король рекль: «Дочко, ты мей Трышчана». А затымъ рекль Трышчану: «Ты вжэ правъ». А Трышчан подяковал королю и королевне велми покорно**^a |₁₈| и пошел у великий палац.

Коли Говорнар увидял Трышчана, он былъ велми весел и пытал его: «Якъ ты корол пустиль?» Трышчан ему повелит все по раду, якъ ся што чынило. Рек Говорнаръ: «Коли ж еси простъ, би чоломъ королю, абы ты отпустиль, иж коли не вчыниш на волю панны, абы ти чога злого не вчынила».

Трышчанъ рек: «Учытелю, якъ ся тебе видит, где быхмо мели ехати?» Рекъ Говорнар: «Болей ми ся видит, абыхмо ехали у дворъ короля Марка, дядка твоего. А если ся усхочешъ таити, не может ты ништо познати, иж еси много прыросъ от тых часовъ, як есмо из Елиноса выехали, и можеш тамъ служити, доколе ти ся будет час пасати на рыцэрство. А коли усхочешъ пасатися, король ты своею рукою пашеть». И рекъ Трышчан: «Будь, якъ ты велишъ».

И назавтрей прышол Трышчан перед короля и вдарыл чолом, и рек: «Хочу поехати у свою землю». И покорно подяковал королю и добрымъ людямъ на ласцэ. И король ему подяковалъ на его верной службе и обещал ему свою прыязнь.

А коли увидела королевна, што Трышчанъ едет проч, она была збытне смутна и послала ему иноходника и выгла одним пахолкомъ. Трышчан обещал дар оному пахолку, чога будет просити. Онъ рекъ: «Пане, хочу, коли будешъ рыцэромъ, абыс мя пасаль». И еще королевна послала ку ему, просечы: «Пане, даи ми свой мечъ, абых его помиловала». И Трышчанъ ей мечъ послалъ, и она рекла: «Волю умерети после меча Трышчанова, нижли быти найболшою королевою». И проколося на томъ местцу.

^a ** ** Записана іншым почыркам.

А Трышчан поехал съ Францэи у Корновалю икъ королю Марку изъ Говорнаромъ. И вдарыли ему чолом, и рек Говорнаръ: «Милостивый королю! То есть пане, прыехал тебе служыти, абыс его пасал своею рукою на рыцэрство». Король его прынялъ весело, обещался его пасати, коли онъ усхочет, а не познал его. Трышчан служыл дворно и цнотливе, и хто его видел, кождый ся дивовалъ, што ест за пане.

А потом Трышчан велель себе пасати. И король казал прыправити, што потреба рыцэру. И прыправили велми почестно. Трышчан былъ у церкви, а назавтрей его король пасал. И тут было много людей добрыхъ; хто его виделъ, кождый мовил: «Не видали есмо лепшого рыцэра».

Будучи ему на том весельи, |₁₉| прышли чотыри рыцэры из Орълэндэи икъ королю Марку и почали мовити без поклона: «Королю, к тебе насъ послал добрый рыцэр Амурат из Орълэндэи¹⁷, говоречы: «Дай дань, которую твое продки даявали моимъ продкомъ ис Корновали ув Орлендэю, абы была готова дней до десети». Если дасте, мы прыйдемъ мир, а если не хочеш дати, ведай тое, иж у малых днехъ не останеть тут пядь земли, штобы не скажона».

Слышалъ ты король Марко, и престрашылся назбыт, и не ведал, што им отказати. А Трышчан выступилъ и стал передъ королемъ и рек посломъ: «Ходите сюды, коротые есте такъ зуфалое посэлство принесли. Поведаите вашому пану: ачколвек наши продки з немудрости своее до вашего королевства дань давали, але тепер ее вже не озьмешъ; а если ваш панъ король арлендэйский хотель бы ее мети, нехай прыйдет а озметъ через мечъ на поли, а инак ее не может мети. А я готовъ отняти ее моею рукою».

Рекъли послы королю Марку: «Если то ты мовишъ?» И король рек: «Коли он хочеть взяти тую битву за корновалскую свободу, говору и я». Рекли послы Трышчану: «Хто есть ты?» А онъ рек: «Я есть гость, а имя мое Трышчанъ». И они рекли: «Отпусти намъ, Амурат не будет ся с тобою бити, если не будешъ великого роду чоловекъ». А Трышчанъ рек: «Для того тая битва не ростанеть: хотя он ест королевичъ, а я сын короля Мелиядуша елиноского а племенникъ есми короля Марка. Таился есми досель, тепер ся таити не могу».

И послы ехали проч борздо и споведали королю Амурату, што им отказал. И онъ рек: «Хто ест, который тую битву взял?» Они рекли: «Сын есть короля Мелиядуша, племенникъ есть короля Марка. Он новопостановленъ рыцэром, але есмо не видали так чудног[o] рыцэра, иж он самъ взялъ битву без намовенья».

И рекъ Амурат: «Он будет каятися. Новый рыцэр новую смерть хочет взяти. Нарадили есте, той битве где быти?» Они рекли: «Не». Онъ рекъ: «Пойдите опять и направьте — того не хочу откладати». И рек Гарнот¹⁸: «Я вамъ вчыню дружбу, иж того рыцэра |₂₀| увижу, кого так фалят». И они ехали морем и сухом и пришли в Корноваль ик королю Марку и поведали речи короля Амурата. Рекъ король Марко: «Лепей нехай будеть битва тая у вострове Самсоне¹⁹: они поедутъ кождый у своемъ судне, и кождый будет себе морнаръ». И нарадили битву за две недели.

И послы пришли къ Амурату и поведали ему, иж нарадити битву у вострове Самсоне. Рекъ Амурат: «То ми ест мило». И рекъ Гарноту: «Видель ли ты того рыцэра?» Он рек: «Видел, и коли быс хотелъ мое рады слухати, ты быс оставил тую битву а вчинилъ быс мир межы вами, бо коли ся вы два соймете на той битве, не може быти без великое печали: иж коли тебе што будет, то великая шкода ув Орленъдэи будет, а коли ся ему што станет, великая шкода всему свету будеть, иж он не будет такой, штобы дома мешкаль. А у мое дни не видель есми лепшого рыцэра, а коли дойдет лет, будет великое доброты». И рек ему Амурат: «Мир не може быти, если ми не дойdet дань готова». И почаль ся направляти.

А король Марко и Трышчан и вси рыцэры, панны и пание корновальские, ходечы у цэрковъ, молилися Богу, абы имъ Бог помогъ и збавилъ ихъ от Амурата.

Трышчанъ направилъся, што было ему потребно. А назавтрей Трышчан мъшы слушал и шол у гостилницу у бляхахъ и во всей зброи. И вси панове шли против его.

И король Марко рекъ: «Сыну мой милый, чому-с ся так от мене таиль? Коли быхъ ты знал, хотя бы ся вся Корноваль пороботала, не даль быхъ ти битися, иж если тебе што ся станет — я николи не мамъ веселя». Трышчан рекъ: «Пане, не страшыся, ачей нас Бог не забудет своею ласкою. И надеюся, иж намъ даст Бог почтенъе и свою помочъ».

Тогды прышла вестъ, што вже Амурат у вострове Самсоне. Трышчан рекъ: «Дайте ми гелмъ». И дали ему добрый гелмъ, |₂₁| и самъ корол повезал ему и поправил всю зброю и огледал и потвердилъ, и привели ему доброго фреза. Трышчан шол в лодью и борздо стал у вострове. Ам[урат] его бачылъ, дивовалься, якъ смель взяти битву противъ него. А Трышчан, коли прыстал, одопъхнул свою лодью на воду. И пыталъ его Амурат: «Чому еси одопъхнул лодью?» Рек Трышчан: «Одному з нас проч пойти у твоей лодьи, а другому здесь остати». И Амуратъ тую речъ

прыняль за мужество, и волель бы его не пытати, што ему мудре отказал. И рекъ Амурат: «Покинь тую битву, бо не рад бых ты загубилъ: хочу ты держати якъ моего товариша, а миловати яко брата». И рекъ Трышчанъ: «Я битву покину, коли дань отпустишь корновальскую. А если не хочешъ, ты ся би». Рек Амурат: «Готуй же ся къ битве». И Трышчан рекъ: «На то есми прышол».

Битва Трышчанова зъ Амуратэм³ И всели оба на кони, и вдырылися так мощно — абы их добрая зброя не одержала, оба бы были мертвы; и древа поламали и оба пали с конми на землю и втотчас оба скочыли на ноги, ранены. Трышчан былъ ранен у стегно кроткем ядовитым, Амурат был ранень бэзъ яду. И взяли мечы и почали ся рубати велми мощно велик часъ, ударая один другого. И ранилися на много местъ, и познали один другого, иж есть велми добрые рыцэры. Амурат внимал о себе, што он больший ест на свете; а коли видель Трышчана, он мель страх от него. И оба ся втомили, што инакъ не могло быти, нижли одному тут остати, и для того кождый ся змогал на вдарцы. И вси, которые ихъ видели, дивили ся великимъ дивом. И бившыся, отступилъ одинъ от другого, уклонившыся на шыты.

Амуратъ рекъ: «Если Трышчан у другое прыйдетъ у такой мощы, я не могу от него стерпети», — иж бачылъ его наибольшого рыцэра. И коли они опочыли, Трышчан скочыл и почал рубати велми з высока мечом и почаль покрыватися шытомъ и мечом. Амурат вже не могъ. И видел то Трышчан, розсеръдитил ся и вдарыл его мощно поверхъ гелма колко могъ и ростяль ему гелмъ и голову до мозкгу, и остал ему вломокъ меча в голове. Амурат чулся ранень смертною раною, и покинувши шыт и мечъ и побегъ до лодьи; и прыйдетъ |₂₂| къ своему великому судну и къ дружыне, которые его ждали. Слуги его прыняли велми смутно и вложили его в судно. И рекъ: «Идете борздо». И почали ся отпихати, плачучы. А корновальцы, которые того гледели, почали кликати: «Злая вам дорога, ото вамъ дань!»

Рекъ король Марко и иные корновальцы: «Бог дал нам почтенность, и Трышчанова добротъ». Видевшы его одного у вострове, пустилися к нему много людеи. Нашли Трышчана велми ранена и велми слаба от крови, што его кров сошла и не мог на ногах стояти. Але иные ему раны не так шкодили, якъ тая, што въ стегне, што был ранень кроткем ядовитымъ. И оны его повезли на край.

³ *Битва Трышчанова зъ Амуратэм*. — Тут і далей курсівам вылучаны загалюкі ad marginem.

Король прыступил и прыняль Трышчана, почал цаловати и миловати. И рець ему: «Якъ ся чуешь?» Трышчан рець: «Велми ест ранен есми, а коли даст Богъ, могу быти здорově». И король его повель в цэрков дати фалу Богу, а потом его повель на палац з великим веселемъ и играми, иж были освобождени Трышчаном от роботы.

И по томъ Трышчан прышоль до господа, розболелься от раны ядовитое такъ силно, ижъ ледве стерпелъ. И прышли лекары, прыложыли мастей што налепшыхъ; и скоро был здорově ото всих ран, кромя тое, которая была ядовитая — тое не могли злечыти, и што коли прыкладали къ оной ране, то все ничего не помагало; и не розумели, што прыкладати к той ране, которая его велми мучыла.

Одное нocy Трышчан велми ся мучыл, вразившыся в оную рану, и ништо прыступити к нему не смель, толко Говорнаръ — тотъ николи не отступал от него никуды. И плакаль, видечы пана своего пры смерти, иж не было человека, хто его первей видел, абы его мог познати. И король почал плакати велми грозно, и люди добрые вси плакали, якобы имъ мель сын або братъ умирати: «О Трышчане, почестный и добрый рыцэру, цудная молодости! Коль дорого купиль еси свободу корьновальскую! Мы оставуем весели, а ты вмираеш окрутною смертъю!»

И будучы Трышчан на своей постели самъ, а пры немъ одна невеста, которая прышла гледети, якъ ест немоцонъ, и почала плакати велми жалостно и рекла: «О Трышчане, я ся тебе дивую, якъ ты ²³ не мыслиш самъ о себе, якъ бы-с могъ найти якое лекарство в ыншой земли! Ведь еси коштовал — во всей Корновали доброго лекара нет!» Рець Трышчан: «Я не могу на кони седети ани на носилицах нестися». Она рекла: «Я тебе не могу порадити. Навчыт тебе тот, который небо и землю сотворыл». И Трышчан рець Говорнару: «Узнеси мя на палацъ, с которого на море видно». И Трышчан гледель великий час, и рек Говорнару: «Позови ми короля Марка». И король прышол и рек: «Сыну, чога мя еси зваль?» И рець Трышчан: «Прошу тя, пане, дай ми одну реч, которая тебе немного важыти будеть». Рек король Марко: «Хотя бы и много важыла, тогды я на твою волю вчыню. И нет того, чога бых я для тебе не вчынилъ». И Трышчан ему за то покорне подяковалъ: «Я, пане, лекара у сей земли не могу найти тепер. Есми терпел много и вижу добре, што ся моя смерть прыближыла. Хочу пойти ув ыншую землю по свету. Нареди ми доброе судно и поставъ, што ми тамъ по-

треба, в немъ — стравы и питья и одно легкое ведро^a, которое бы могъ один человек долов спускати, и покрый ми его добрым сукномъ для дождчу и для ветру: хочу ся пустити по мору, куды ми фортуна прынесеть. Ачей ми ся где лекар наидеть к той ране, от которое умираю? Если пакъ ся не наидеть, тогды я мертвъ». Рек король: «Сыну, якъ хочеш пойти, будучы такъ немоцонъ?» И рець Трышчан: «А хотя пакъ умру там, однако ж и тут умру. А коли будетъ Божя воля, ино мя море и ветрь къ фортуне прынесет? И коли будет судно готово, вложы мя в него и дай ми мою арьфу, а другую лютню; а на [в]часъ^b себе гуду, абы ми туги и болести легъчало».

И король Марко то слышал, почал плакати велми смутно, и не мог ему долго отказати за слезами. Отрезвевшы, рець: «Сыну Трышчане, пак ли мя хочеш оставити совсим?» И Трышчанъ рек: «Пане, инак тепер не может быти. А кгда найду лекара и буду л[и] здоров, обещаю ти ся вернути засе у Корноваль». И коли король видел, што инакъ не може быти, он ему казал направити судно почестно, якъ самъ Трышчанъ росказал, и поставиль в нем што было потреба Трышчану всего досыть. И коли было готово, велель его увести у судно велми немоцного. И видевшы то, корновалене почали плакати ²⁴ велми жалостно, а король со всеми велможами своими плакали без перестаня. И коли Трышчан тое видел, и было ему велми жаль; и отопъхнулся от краю боръздо, и напяли парусы. И был имъ ветр вправный и шли боръздо, а не ведали, куды иду. И так шли два дни; и прыгнала его фортуна в Орленъдэю подъ один город, в которомъ былъ король Ленъвиз. Тот мель в себе жонку, сестру короля Амурата, которого убилъ Трышчан, и мель в себе дочку на ймя Ижоту²⁰. Оная панна велми знала лекарство от ран, и не было тое раны, которое бы не могла злечыти.

И коли Трышчан был на краи мора перед замком, онъ с того былъ велми весел и взял арьфу и настроилъ, и почаль играти, што нацудней могъ. Король Ленъвиз видель с палацу и прыступил ближей и слухал великий часъ. И было ему видет велми дивно, иж так цудне и жалостне играл, а судно коштовно покрьто злотоглавом. И призывалъ къ себе королевую, и она видела судно и слышала арфу и дивилася много. И рецьла королю: «Прошу тебе, идемо видети онога дива». И пошли на долъ къ мору сами-два, и слухали арьфы, поки перестал.

^a ведро — ад серб. *једро*, ‘ветразь’.

^b [в]часъ — ад пол. *wczas*, ‘адпачынак’.

А коли Трышчан пересталъ играти, почал плакати и крычати от болести, которую мель. Приступил корол и королева къ судну и видели Трышчана, и поздравили его, и он имь вернулъ поздравиене. И пыталъ Трышчан короля, не знаючы, што король: «Прошу тя, пане, которая то земля, где есмо пристали?» Рекъ король: «Вы есте в Орлендэи». Коли Трышчан тое чуль, он большъ былъ немоцонъ от раны, нижли первеи, што ся боял: если его познають, то он загибъ для Амурата.

Король спыталъ его: «Прошу тебе, рыцэру, поведай ми, откуль еси?» Трышчан рекъ: «Пане, я есми изъ Елионоса-города, а от земли объфитое. Пришол есми немоцонъ от раны, не могъ есми найти лекара. Терпель есми такие муки и болести! Бы на мою волю, давно бых рад умер! Але коли Пан Бог не хочет, мушу терпети; а волель бых смерть, нижли такой жывотъ».

Коли король слышалъ от Трышчана такъ говоречы, он над нимъ ²⁵ мель милосердые и верыль ему, иж правду поведает. И рек король: «Если-с рыцэр?» Рекъ Трышчан: «Естэмъ». Рек король: «Не дбай, рыцэру, ты еси прышоль в таковое местцо, где, даст Богъ, будешъ здоровъ. Ест в мене дочка, што ся всякой ране домыслить лепшей всих лекарей; а я вемъ, будетъ ся она рада тобою печаловати для Бога и для дворности». Трышчан ему подяковалъ велми дворно и покорне.

И король с королевою пошел до палацу, и нарадили ему господу в одной ложницы, и велель его прынести нагору в комору, где было наражено ему местцо, и положили его тамъ. А по томъ король послал по дочку свою Ижоту, и коли прышла, рек ей: «Милая дочко, поиди со мною, погледь оного рыцэра гостя, который ест велми немоцон от раны, и печалуйся имь для Бога и для мене и для доброе славы, якъ бы был борздо здоровъ». Она рекла: «Я, государу, рада твоего расказаня пополнити и буду ся працювати, якъ могучы». А так шла до Трышчана. А коли она видела рану, прыложыла одно зеле, што ся годило до раны. Тогды Трышчанъ въздыхнувшы от сэраца и от болести, которую мель.

А королева, которая ся не стерегла ани ся домышляла, абы был ядъ в ране, почала его тешыти и рекла: «Не страшыся, рыцэру! Если будет Божя помоч, я тебе хочу вчинити борздо здорова». Трышчан рекъ: «О Боже, коли бы то могло быти, быхъ я былъ здоровъ, не просил бых Бога!» Болшей десети дней панъна прыкладала зелье, которое знала, а ему все на погорышене шло. И почала Ижота клести сама себе, и рекла: «Я не знаю, што чынити, што бы ми потребно ку той ране». И почала рану розыгледати, и прышло ей на умъ, што есть рана ядовита. И рекла

сама къ себе: «Если не будет рана ядовитая, мушу его покинути, иж ему не могу помочы». И велела Трышчана понести на слонцэ и почала с пилностью рану розгледати. Рана ся почала скварыти. И рекла Ижота: «Пане, я вижу добре, што ти рану казило и што еси не могъ лекарства найти: железо, которымъ еси былъ ранен, тое было ядовито; а того ся ниhto не домыслиль. А теперь, коли есми тое розбачыла, ты з Божеею помочо будешъ здоровъ». Трышчан о томъ былъ весел, а панна почала вабити яд из раны и почала знову лекарство прыкладати к ране, и у малых днех ²⁶ познал Трышчан на себе полепшэне; а не было его болшей, толко кожа да кости. И до двухъ месецэи был Трышчан здоров, так хорош и легок, якъ перед тымъ былъ. И прышло ему на умъ, абы ехаль до Корновали што наборздеи, бо ся боял, абы его не познали, и былъ у размышлени.

И в тые дни прыехали три рыцэры от Округлого Стола короля Артиуша, именемъ Гарнотъ, Кажынъ и Бэндемагул²¹. И оные три рыцэры были великое доброты и великое славы. Кажын былъ меншого рыцэрства, нижли тые два рыцэры, але был гордыи и мовный. И прышли ув Орлендыю для оное панъны, которая мела замуж ити, и для того велела кликати на турнаи. И прышло много добрых рыцэровъ: который бы рыцэр болшъ мужоваль в том турнаю, тот ее пойметъ; а если бы ее не хотель поняти, и она ему маеть дати дар такъ много, што колкодесять рыцэров мают. И для того тые три рыцэры прышли ув Орлендыю. А зналь их король Ленвиз²² и радъ их видель, и веселился о них, и сели за столъ. Король и рыцэры, коли видели Трышчана, ниhto з нихъ его не позналь. Гарнотъ его перед тымъ видель, але ся рушыль Трышчан немоцю, и для того его не позналь. Але не было межы ними ни одного, который бы такъ цудный былъ, якъ Трышчанъ. А Трышчанъ позналь Гарнота, скоро его успоменуль, што он прыходил у Корноваль с послы короля Амурата, и для того болшей ся боял, абы его не познали. А они на него пилне гледели, што ся он видель гость. И пытали о немъ короля, и король имь поведаль все по раду, яким умысломъ прышоль изъ Елионоса: «...И нет на свете человека, хто бы его видел такъ немоцного, штобы не жаловал. Але милостью Божю и працю дочки моее Ижоты он есть здоровъ». И тут о немъ много говорыли и пилне на него смотрели. А Гарнотъ прыступил къ Трышчану и, отведышы его проч, пыталъ его: «Прошу тя, рыцэру, поведай ми, если рачыш, хто еси а откуль?» Рекъ Трышчанъ: «Я есми один гость. Болшей ся от мене не доведашъ. Прошу тя, не мей ми за злэ». И на томъ его Гарнотъ оставиль.

И рекъ король: «Хочу пойти на тот турнай, але бы мя там не познали, прошу вас, не кажыте мя, если хто васъ будеть пытати».

Потом король спыталь Трышчана: «Рыцэру, якъ ся чуешъ?» Трышчан рекъ: «Добре, по милости Божей. Для чого мя пытаешъ?» Рекъ ²⁷ король: «Если тебе треба зброи и коня, я тебе дам, и млоденцов, хто бы тебе служыл». Трышчан рекъ: «Пане, не естэм у моцы моей, не смею много працоватися. А коли ты вьсчочеш ехати, помогу за вашу ласку а понесимо оруже, иж человекъ не ведает, што ся ему где прыгодит».

Рекъ король: «Будь то на твою волю, якъ ты велиш, але ми ся велми хочет, абы ты ехал со мною». Трышчан ему обецал а назавтрей поехали къ турнаю. И стретил ихъ Гаваон, племеньникъ короля Артиуша, а за ним одинъ юнак,^a который ему носил щыт и сулицу (то был тот юнакъ, который даровал находника и выжла от дочки короля Перемонта). И тот видель Трышчана, позналь его, прыступилъ, почаль Трышчану ноги цаловати. И Трышчану былъ страх, што его млоденец открыеть. И рек ему Трышчан: «Пойти хочю, не поведай мя жадной живой души». Он рекъ: «Пане, о том не дьбай. Але прошу тя, дай один дар с твоее ласки». Трышчан рек: «Готов ти ест, если такова реч, которая ся може дати». Рекъ юнакъ: «Пане, велика ласка. Ведаешъ ли, што ми еси обецаль? Дай ми». Рек Трышчан: «Не вемъ». — «Рекъ мя еси поставити рыцэром, коли есми тебе даровал инаходником и выжломъ от Перемонта короля дочки. Але, пане, хотель бых, штобы мя еси завтра пасаль». Рек Трышчан: «Будет такъ, якъ есми тебе обецаль». По томъ Трышчанъ спыталь: «Хто ест оный рыцэр, которого ты оруже носишъ?» Рек юнакъ: «То ест панъ Гаваон, племеньникъ короля Артиуша. Он мя обецал поставити рыцэром коли я усчочу. Да коли есми видел твою милость, я волю быти рыцэр от твоее руки». Рек Трышчанъ: «Якъ ты хочешъ. Да прошу тя, поиди опят къ пану Гаваону и понеси ему древо и зброю, што можеш, для его кашталянства и дворности, рыцэрства, а зася для твоей дворности». Рек юнак: «Нехай, пане, так будеть, якъ ты велишъ». И взяль он в него зброю и поехал за ним. И спыталь его Гаваон: «Што то за рыцэръ, кому ся ты такъ умилно поклонил?» Рек юнак: «То ест одинъ гость, але велми храбръ». Рек Гаваон: «Якъ ему имя?» Рек юнакъ: «Пане, тепер ся того не можешъ доведати». Гаваон оставил тую реч.

^a а за ним одинъ юнак — фраза ad marginem.

Король поехалъ з малою дружиною, и ништо его не позналь. ²⁸ И Гаваон его не позналь, иж и перед тым его не видал.

И спыталь король Трышчана: «Ведаеш ли, што то за рыцэр, который сам-один едетъ?» Рекъ Трышчанъ: «То ест Гаваон, племеньникъ короля Артиуша». Рек король: «Я слышал о немъ, он ест дворен паням и паннамъ». И ехали посполе в товаришстве; корол ся не даль знати Гаваону. Коли было ближей къ вечеру, стретил ихъ рыцэр, который носилъ чорныи щытъ безъ знамени, а с нимъ были пахолки два. Рыцэр ехал велми стройно и дворно и носил два мечы. Коли прыехали ближей, рекъ Гаваон: «Видите ль вы того доброго рыцэра?» Король рекъ ему: «Якъ ты его доброт знаешъ?» Гаваонъ рек: «Ни одинъ добрый рыцэр не смеет носити двухъ мечов, если бы ся не биль зъ двема рыцэры. По том познати доброго рыцэра, иж за их великую смелость они носятъ два мечы». Рек король: «На мою веру, великую речъ взяль тот рыцэр на себе. Да прошу тебе: коли бы ся нашол рыцэр самъ собою, жебы его добыль, што бы вчинил о томъ?» Рекъ Гаваон: «Пане, если бы ся нашолъ рыцэр самъ сабою, который бы не был из Лондреша²³, он бы терпелъ не носить оружа цэлы год за соромы. А коли бы его побил рыцэр из Лондреша, або который великий рыцэр, он бы откинул одинъ мечъ, а другий бы носилъ, иж сут з Лондреша наибольшыи рыцэры». Коли корол то слышал, рек: «Тепер быхъ не оставил за великую речъ, абых не видел тот турнай и того доброго рыцэра».

И тую ночь стояль близко турная десет миль у водномъ замку. И назавтрей Трышчан юнака поставилъ рыцэром; и былъ храбръ и великое доброты. И был товариш от Округлого стола, великое доброты. И зася с прыгоды забил его Трышчанъ своею рукою, не знаючы, иж он стояль за Паламидежом²⁴, который велми миловаль чудную Ижоту. А тому рыцэру было имя Бербешъ.

И назавтрей рано прышол король къ турнаю. Трышчан оного юнака поставившы рыцэрем, дал ему конь и зброю, и поехали къ турнаю, который ся былъ собралъ на одном болоте под замком. А тот турнай былъ посполитый.

Прыехали тут два короли: король Янишъ из Локве²⁵, а другий — король ²⁹ Артиушъ з Лондреша, который мелъ в себе сто рыцэров. И тот служыл прынчипу Галиоту²⁶ а держаль Западные Острова. И коли былъ тот турнай в Орьлендэи, того лета Аньцалот поставилъ рыцэром.

И коли ся злучыли обе стороне вместо, и тут указали одны другим сулицы, и была битва велми густа и велми мощна, и тут рыцэры падали с коней на землю. А было десет рыцэров от

Округлого стола, тые держали одну руку против короля Яниша из Локви и чынили они великое чудо, прогнали много рыцэров. Гарноть а Иван²⁷, сынъ короля Урыяна, а Гаваон, Геешъ и король Бэндемагул, Дондиель, Согремор, Гвиреш²⁸ — тые рыцэры были велми добрые. И коли ся они пуслили в тотъ турнай, они вчынили великое чудо в малом часу. И вси не могли противъ их стрывати; и держали поле, а были бы побиты, коли бы не было доброго рыцэра з двема мечы и с чорнымъ щытом. Коли он вдарыл з другое стороны турная и почал чынити великое чудо, если бы человекъ не виделъ — не могъ бы тому верыти: он почаль здирати гелмы з рыцэровъ и метати с коней по земли. И вси, которые его видели, мовили, што он добыл сего турная. И для его рыцэрства вси зляклися и не могли стрывати против его. Гаваон былъ раненъ двумя ранами, а Гарноть мель тры раны, а Иван также. И все мели раны тяжкие и звалены были с коней.

И коли король изэ стома витезми видел себе побитого, он былъ такъ жалостень, што мало не встекся, бо он миловал красную Ижоту всимъ сэрцэмъ и боялся, абы она того не доведалася; и мыслил о томъ, якъ бы ся мьстил. Для того послал волати по всим сторонамъ — нехай будет опять турнай до десятого дня, бо мыслилъ прыехати опатрно и нарядно лепшей, нижли перво.

И коли был волан турнай и было слышати усим, и роз[ъ] ехалися вси [и] король Ленвизъ, абы ся справили къ другому турнаю. И коли видел король Стоский, што с чорнымъ щытомъ рыцэр тотъ турнай добыл, онъ его прынял у великую любов. Поломидеж поехал ув Орлендэю, говоречы тот турнай [в] почстене Ижотино. А Трышанъ завжды мель на сэрцы и мыслил, якъ в том другом турнай мель бы ся з ним расправити, с тым рыцэром с чорным щытом и з двема мечы. ^[30] И вступил въ храброст против Поламидежа, и гледель на него злыми очыма, иж ся ему видело, што он чынити великий сором рыцэромъ. Для того Трышанъ на него мель гневливое сэрцэ и мыслилъ ему зло на сэрцу, што видел его так красного рыцэра и годного по всему добру. И такъ ся ему видело, ижъ он хочет мети Ижоту, и она его милует со всего сэрца. И почали ся з ним непрязнити и немилувати межы собою Трышан и Паламидежь. А в том Ижота не знала ани ся не домыслила, жебы они ее миловали. И была в нее служебница именем Брагиня²⁹, красна и мудра, она ся домыслила, иж они оба милуютъ Ижоту. И некоторого дня Брагиня рекъла Ижоте здворки: «Господарине, будь то за кунштъ: если бы тебе миловали тые два рыцэры, которого з них бы ты хотела миловати — Паламидежа албо нашего рыцэра, зануж они

оба тебе милуютъ?» Ижота, розсмеяся, рекла: «Я им милости заборонити не могу, коли ся мое сэрца к нимъ не обернетъ. А коли бы на тое прышло, волела бых прыстати къ Паламидежу, бо он ест большии рыцэр. Коли бы нашъ так рыцэр былъ добръ и такого вроженя, якъ по немъ бачым, он бы былъ наибольший и нацуднейший рыцэр». И все тое говорене слышали они оба, Паламидежь и Трышан: седели в одной коморе. И коли они вышли вон, Трышанъ пошоль на одно болото гуляти. И почав мыслити, иж его милост къ Ижоте нудила, рек сам къ себе: «Я не могу прыйти на досконалост красное Ижоты, если не оборону пыхи Паламидежовы. А того не могу вчынити без доброго коня и без доброй зброи и без великое трудности и працы, кгдаж есть Паламидеж от добрых рыцэров». И так в жестоком сэрцы пребываль Трышан аж до турная.

И коли король хотелъ поехати в турнай и спытал Трышана: «Хочеш ли ты поехати в тот турнай в нашо товаришство?» И он ему рекъ: «Еще ся, государу, в силе не чую». Король ему уверьыл и на том его оставил; а то так для того отказаль, хотечы поехати по турнай, як бы его не познали. И в третий ден король поехал къ турнаю з малою дружиною. А Трышан осталъ велми печален, иж не ведалъ, як бы могъ попольнити, што мыслил.

^[31] Будучы он в той мысли, прышла к нему Брагиня, которая его велми любили, а рекла: «Пане, што мыслишь?» Трышан рекъ: «Панъно, коли быхъ ведалъ, иж ми можеш помочы в томъ моем мышленью, я быхъ вамъ поведал». Она ся ему обещала: «Што буду могла». Он рек: «Панъно, я быхъ поехал к тому турнаю, бы ми был конь и зброя». Она рекла: «Чему-сь посполь с королемъ не ехал?» Рек Трышан: «Хотель бых поехати потай, якъ бы мя не познали». И рекла девка: «А зась для того осталъ?» Трышан рекъ: «Заисте для того». Она рекла: «Не тужы конемъ и зброею: для того не останешъ, штобы-сь не былъ в турнаю». Трышанъ ей подяковал велми ласкаве, а потом рек: «Моя милая панно, печалуйся мною, я бых не хотелъ мешкати». Она нашла доброго коня и добрую зброю безъ другого знамени, и дала ему свои два браты, абы ему служыли. Трышанъ поехалъ, а Брагини просиль, абы его никому не поведала. И поехал скровно, и засталъ много рыцэров от многихъ сторон в турнай.

И коли там вбачыли Трышана, вси хвалили, которые ся на то гараздъ знали, иж стройне на кони седель. Сталь на одной стороне против всихъ рыцэровъ гледечы, што ся будетъ чынити. И тогды прыехаль Паламидежь в той зброи и в том знамени, в которомъ перво былъ, велми пышно. Коли его виделъ Гаваон,

погледевшы на великіе рыцэры, и рекъ: «Тепер маеце што видети, што будет чынити добрый рыцэр. И варуйся каждый вдарцу его!»

Гарнот рекъ: «Еще есми не видел ровни ему на свете». И он почал таковое чудо чынити, што не было рыцэра в том турнаи, который бы не мель страху от него. И збилъ много рыцэровъ. Поехал по турнаю, налево и направо великое чудо чыначы; и не нашолся рыцэр, который бы смель дождати его. Король Ленвиз и король изэ стома рыцэры и вси великіе рыцэры, которые перво поле деръжывали велми добре рыцэрскимъ обычаем, — и на конецъ прышло им оставити поле, хотя и не хотечы, перед Паламидежом. И Паламидеж стал у томъ почстений. А вси почали кликати: «С чорномъ щытом и з двема мечы другий раз добыл турнаю!»

¹³² И коли Трышчан тое чуль и видел, рекль: «То ест Паламидеж — познал его знаме». И рек: «Дайте ми гелмъ, з добрымъ рыцэром хотель бых ся на поли видети». И рыцэры вси к нему кинулися, и каждый з них давал ему свой гелмъ. И кгда Трышчан гелмъ узложыл, и они ему повезали и потвердили, якъ ест потреба напротивъ другому рыцэру, и взял сулицу и справилъся противъ Паламидежу.

И коли ся увидели один другога, Трышчан рекъ: «Рыцэру, потреба ми тя ест». И онъ ся направиль к нему. И онъ рекъ: «Едь сюда, да видишь!»

Битва Трышчанова с Паламидежомъ И такъ ся пустили один къ другому и вдарыли велми мощно. И Паламидеж зламал сулицу, а Трышчан вдарыль его так мощно, што он палъ на землю с конемъ. И от того удару забился велми и не вмель, што вчынити, и дивилъся тому, што ся ему так прыгодило, и усель на коня и хотель поехати на стан. И не смотрель очыма ани сам ани там. А Трышчанъ, который ся на него велми гневал, виделъ его бегучы, ехаль за нимъ и погонил его. И мало на том мель, што ему в томъ скиненью один соромъ вчыниль. И мыслиль его на то привести, штобы николи не смель прыйти къ Ижоте на очы. И догонил Паламидежа, рек голосом: «Рыцэру, вернися, да видимъ, который з нас годнейшый доброты рыцэрское и который з насъ годнейшый миловати красную Ижоту». Коли Паламидеж тую речь чуль, он ся домыслил, што есть Трышчанъ, и престашылся велми, иж не верыль, абы он так добрый былъ, доколе не виделъ от него того удару. И вернулъся к нему и взялъ мечъ, и видел, што не може от[ъ]ехати без раны. Трышчанъ прышол велми прудко и взял мечъ, почали ся мощно рубати. Трышчан прыступиль и тьяль

его великим ударом по гелму; он ся не могъ на кони одержати и пал на землю, розбит, и лежалъ великую филью, не знаючы если ден або ночь. И коли Трышчан тое виделъ, он был о том велми весол, што ся ему добре стало, и виделъ то, што сполнилъ свою волну, чога найболей жедал. И коли добыл доброго рыцэра Паламидежа, которого велми ненавидель, и поставиль его у такой ганбе, и поехалъ ¹³³ от того турная до госпеды. И ехал пан Трышчан по дуброве, и стретила его одна девка з двема пахолки, и домыслилася, што он былъ в турнаи, иж видела в него зброю, столкану от великих ударов. И, ставшы, поздравила его велми умилно. Он ей вернулъ поздворене велми дворно. И рекла девка: «Пане, вы едете с турная?» Рек Трышчанъ: «О чомъ мя пытаешъ?» Она рекла: «Пане, хотела бых, абыс ми поведал, хто добыл турнаю». Рек Трышчан: «Панъно, если на то твоя воля, я ти повемъ: сесь турнаю добыла одна панна красная, которую есми у вочы виделъ сего дня». Она стояла великую филью у розмышлению, и рекла: «Рыцэру, диво ми поведаеш. Прошу тя, споведай ми имя тое панъны, нехай бых умела поведати, где буду пытана». Рек Трышчан: «Тепер ся имени того от мене не доведаеш». Рекла девка: «Прошу тя, пане, сойми гелмъ з головы: нехай быхъ парсуну твою видела, а вамъ почесност вчынела, бо есми посоль Артиуша-короля». Трышчан знял гелмъ з головы и рек: «Панно, смотри себе на мене колко хочешъ». Она рекла: «Пане, вижу тя велми весела, тепер ся могу пофалити, што есми видела лепшого рыцэра надо вси рыцэры. Але прошу тя, пане, споведай ми имя свое». И рекъ Трышчанъ: «Моего имени тепер не можеш знати, бо его трудно поведасть». Девка рекла: «Ехала есми много земель для твоего имени, шкода ж моее працы, коли есми васъ видела, а имени вашого не вемъ». — *Рек Трышчанъ:*^a «Ведай заисте, иж не тот я, кого ты ищешъ». Рекла девка: «Прошу тя для Бога, чы не ты взял Болячую Стражу³⁰ и выкоренил злый обычай, который трывал в томъ городе, где много людей добрых померло за беззаконие тое проклятое уставы?». Рекъ Трышчан: «Панна, заисте не был есми в том городе ани ведал его. Да прошу тя, панно, если взята Боляча Стража?» Рекла панна: «Я есми видела, коли влезъ тотъ рыцэр в оный город и с ним неколко добрых рыцэров; а ни одинъ такъ не вчыниль своєю рукою, якъ тот рыцэръ». Рекъ Трышчан: «Прошу тя, панно, если ты его видела без зброи?» — «Видела-мъ, онъ ест всей красы и всих лет, якъ ты, и для того заисте внимала-м есми, абы он

^a Ad marginem.

рыцэр. Але в том есми хибилла от моее ³⁴ | мысли». И конец тыхъ речей роз[ъ]ехалися.

Трышчан прыехал къ Брагини, которая ему много послужыла, и девка поехала от Трышчана велми смутна, што ся о немъ не доведала. Прыехала в турнай и вбачыла Паламидежа, поехала к нему, а онъ плачеть велми грозно и кленеть день, в который ся родиль, и час, [в] который на коня уседаль. А девка плакала, што турная не зостала, которого жедала потребней усего видети. И, прыехавшы к нему, поздравила его; а не знала, хто он есть, и нашла его велми смутна: онъ тужыл о своей прыгоде и клял того дня, в которыи ся народил, и часть, в который на конь усель. И, прышедшы к нему, девка рекла: «Рыцэру, Боже ты потешъ». Он ей отказаль: «Дай ти Богъ свою ласку». И рекъ Паламидеж: «Для Бога, панно, стретила ль еси рыцэра в белой зброи?» Она рекла: «Пане, я его стретила и с нимъ говорыла неколко речей, онъ едетъ одинь-самъ дубровою». Рекъ Паламидеж: «Если ведаешъ от него што говоречы, для Бога, поведай ми». Она рекла: «Не вемъ, иж есми перед тым его не видала и не могла имени доведатися, бо он ни от Круглого Стола, ни от двора Артиуша-короля». Рек Паламидежъ: «Если то правда?» Она рекла: «Заисте такъ». Он рекъ: «Охъ мой Боже, то есми горей еще зсоромочон и жалостен, нижли первей». И почал велми тужыти и плакати; и откинулъ гелмъ и оба мечы, и щыт кинулъ на дорогу, и всель на своего коня без зброи, и ехал с плачемъ и з великою жалостю. И видевши то, девка жаловала его велми любезно: «Для Бога, рыцэру, поведь ми, чому ся так смутиш?» Онъ ей поведал все по раду:

«Быль мене Богъ почстиль у первомъ турнаю, а в другомъ вышей всихъ будучы я в том почстеньи. Прышол некоторыирыцэръ, такъ силно и жестоко збил мя напервей сулицою, а потомъ мечомъ; и вчынилъ мя до конца у великой ганбе перед таким народом и перед такими людми добрыми. Для того не могу носити оружя цэлый годъ. А коли быхъ хотель носити, я быхъ ся печаловаль, якъ бы ему мьстиль. ³⁵ | А тепер есми загиб и волель бых умерети, нижли жыв быти». Рекла девка: «Пане, поведай ми имя свое». И он рекъ: «Я есми Паламидеж». И то рекшы, поехали от нее велми борздо, и она поехала своею дорогою искати того, которыи взял Болячу Стражу. А то былъ Анъцолот з Локвей³¹, который поехал искати себе ровни и рыцэрства по кролевствамъ. Быль послан Гаваон искати его также, и ехаль всюды, где слышал соймы рыцэрские.

И едучы девка по турнаи, стретила пана Гаваона едучы велми борздо, и поздравилися. Рекъ Гаваон: «Прошу тя, панно, поведай ми якую повесть о рыцэры, который носит знаме бело и зброю без другого знамени, што недавно от насъ от[ъ] ехаль». Рекла девка: «Я ти повемъ, если ми споведаешъ того, кого я ищю». Рекъ Гаваон: «Которого ты ищешъ?» Она рекла: «Я ищю повести о рыцэру, который добыл Болячую Стражу». Рекъ Гаваонъ: «То внимамъ за правду, што то ест тотъ, которого ты стретила, и я тэж о нем ся пытамъ». И рекла девка: «Заисте не тотъ, бо тот там николи не был, але ест онъ тому подобен поставою и мужством». Рек Гаваон: «Если же не тот, а вжэ еду изъ земли гетое у Лондреш, ачей бых мог чути о нем, для кого есми много працювал». Рекла девка: «Еду я с тобою». И поехали оба вместе и прыехали к тому месту, где был Паламидеж покинул зброю. Позналь ее Гаваон и рекъ: «То зброя одног[о] рыцэра велми доброг[о]». И взял щыт и повесиль его на дереве. Рекла панна: «Коли быс ведалъ того, который тую зброю покинулъ, якъ тужил и плакаль, ты бы ся тому велми дивовал». И поведала ему все по раду, што видела и слышала от него. Гаваон рекъ: «Можеш ли знати имя его?» Она рекла: «Не хотель ми поведати». Рекъ Гаваон: «Радъ бых ведалъ всю истоту о нем, абых умель поведати королю Артиушу и у иныхъ королевскихъ дворех». По томъ поехали къ королю и ввошли у великий корабль.

То оставмо, вернимося къ пану Трышчану.

Коли Трышчан от[ъ]ехал от девки, и ехал прудко и прыехал в город на господу ко Ижоте и къ Брагине. И прышол ночью, таяся. ³⁶ | А Брагиня стретила, которая была рада ведати истоту о турнаю. И коли она видела, пошла к нему. Поздравившы, пытала его: «Мой добрый а почестный пане, якъ ся еси мель у своей речы? Поведай ми о турнаю, хто от него чест мель?» Рек Трышчан: «Моя милая панно, не могу ти того часу поведати». Рекла Брагиня: «Пане, поведай ми о Паламидежу — он ли добыль турная?» Рекъ Трышчан: «Не могу ти о нем поведати. Леч добре то вемъ, што он есть от добрыхъ рыцэров, которые по свету слывут. Але так ся ему тепер прыгодило, иж не добыль чести в томъ турнаи». Она рекла, усмехнувшись: «А ты, наш рыцэру, якъ ся еси мель?» Рек Трышчан: «Я есми доконал свое вмышление, якъ есми хотел; а прошу тя, болшей мя не пытай». Она его на томъ оставила, иж ся была домыслила, што он не хочет о своей легкости ани о добром поведати. И она ему дала добрую постелю, и он легъ спати, што был вельми трудень и опухнул велми от вдару. А коли опочынул до своей воли, и назавтрей было

ему видене затекло и посинело от многих вдаров. А коли почали люди говорыти о рыцэры, который был в белой зброи, и Трышчан о том стыдился, бо не рад бы, штоб его познали. И третега дня прыехал король Ленвизъ из своєю дружинаю у свой двор, а с нимъ прыехали великие рыцэры Гарнотъ, Бандэмагул пан и Ован³², и не мовили иного ничего, толко о турнаи и о беломъ рыцэру а о Паламидежу. И дивилися, што белый рыцэр безъ вести ехал. И рек Бандэмагуль Гарноту: «Мне ся видит, иж то ест оный рыцэр, который добыл Болячую Стражу, тот рыцэр везде ся таил». Рече король: «Прошу вас, што ест за рыцэр, о комъ вы говорыте?» И рек Гарнот: «Пане, мы мовим о томъ, которого недавно пасал мой отец король Артиуш. И тот вчынил таковое рыцэрство своєю рукою, якъ человекъ не видел ани слышал; и нет человека, который бы имя ег[о] знал, ³⁷ або хто ест онъ». Рек король: «Коли он добыл битву, а имя свое таит и не хочет, штобы его знали, тот велми ест добрый». И вси тые речы его Трышчан перед себе брал. А Брагиня была велми мудра и бачна, вси тые речы на сэрцы своем мела, и прышло ей на ум: «Ачей будет тот рыцэр, кому я дала коня и зброю и щыт?» И почала пытати одного и другого о беломъ рыцэры, и доведалася истотне, што ест Трышчанъ почстенъ в турнаи, и была о томъ велми весела, и мыслила, як бы могла ведати имя его, откул ест. И в тот вечор прышла ик королю Ленвизу, и рекла: «Господару королю, рач ведати о белом рыцэры, кого жадаешъ, который добыль сесь турнай». Рек король: «Девко, я того велми жадам, бо есми видел велику добротъ его моима очыма». И рекла Брагиня: «Не тужы, я тя хочу на дорогу навести». Рек король: «Если ми правду споведаешъ, буду тому велми вдячон». И назавтрее Брагиня рекла королю: «Пойди со мною у палац». И он шоль, и вказала ему тую зброю и щыт, и рекла: «Можеш ли ее знать, если еси видель в томъ турнаи?» Рек король: «Заисте тая зброя и тот щыт былъ на том рыцэры, который добыл турная. Але для Бога, девко, поведай ми, если што ведаеш о немъ». Рекла Брагиня: «Пане, коли еси о том весел, не хочу таити перед тобою: то был оный рыцэр, который у твоем дому тепер, которого ты прыняль ранного и болного, которого твоя дочка злечыла».

Король то слышал, задивилься, не верыл тому, жебы он так добрый был. И почал пытати: «Которым обычаем то знаеш по нем?» Она ему поведала все по раду, якъ ему коня и зброю дала и якъ тэж опять прыехал к ней. И король прызвал там неколко людей, которые были з ним на турнаю, и рекъ им: «Можете ли познати тую зброю и тот щыт?»

Они рекли: «Заправду тая зброя добыла сего турная». И потом король былъ весель. И пошоль до Трышчана, и рек ему: «Мой почстений рыцэру, я мамъ на тя жаль, што ся еси толко таилъ от мене для своего почстения. ³⁸ Если твоя воля, поведай ми имя свое». Коли Трышчан то чуль, злякъся велми, што будетъ познанъ, бо ведалъ, ижъ ему тут наибольшое зло мыслят, и отказал: «Королю пане, для мене еси много вчынилъ, чога я никому не повинен так много чынити, якъ тебе буду; поки жив, хочу ти отдавати моими службами, коли где мене будет потреба». Рек король: «Я иного тепер не потребу, одно абыс ми споведалъ имя свое». Рек Трышчан: «Мой пане, тепер то быти не можеть, абых ти споведал». Рек король: «Поведай же ми, ты ли носилъ белую зброю на семь турнаи, которую ти дала Брагиня?» И рекъ Трышчанъ: «Я носил тую зброю, да того ми жаль, што вы тое ведаете». Рекъ король: «Рыцэру, ты можэш того не жаловати и дати мне знати свою речъ, што ми еси вчынилъ великое почъстене, ижъ з моего дому рыцэр добыль турная. Для твоего рыцэрства и для твоее прыязни и доброты дарую ти свою прыязнь». Трышчан подяковал велми умилно. Потом Трышчаново рыцэрство было значно ув Орленъдэи, и был велми чествован от короля и ото всех добрых людей. И не было панны и панее во всемъ королевом дворе, которая бы не была рада миловати его от всего сердца, если бы он хотель. Внимали, што Ижота его милует потай, але она мела цнотливое серцэ, и король был рад, штобы она его миловала, а он ее, и штобы ее взял за себе, бо знал тое, иж она не можеть за лепшого пойти рыцэра над него; але о том велми жаловаль, што не ведал имени его, и не смель ему докучати ни пытати.

И одного дня Трышчан мылся у ванне у водной коморе, и служыла ему Ижота и иные многие девки, и каждая мела то себе за великий дар, што ему послужыла. И туды ходечы, один человекъ на ймя Кушынь³³ прыступил къ постели Трышчановой и взял мечъ. И вынявшы его, почал гледети, и видевься ему хорошъ и остръ; и не насытился, глядечи на него, и прынесъ его до королевое. Она его почала огледати и убачыла ³⁹ в него щербину, и рекла Кушыну: «Поведай ми, чый то меч?» И он ей споведал. И она рекла: «Понеси его за мною». И он понесъ, и влез за нею у ее комору. Она вынела из скрыни уломок меча и прыложыла его къ мечу, и он прыстал. И она видела, што тот мечъ, который убил брата ее Амурата, и вдарыла ся по лицу, и рекла: «Ох мой Боже! Мой неприятель ест у нашем дому, который убил моего брата короля Амурата, доброго рыцэра! То ест

Трышчан, для того ся таиль, а то ест тотъ меч, который учинил всихъ нас жалостных и понизил и уменьыл всю Орлендыю». И розгневалася велми. Узявши меч и пошла на Трышчана велми прудко. И прышодшы к^а нему, замахнула стяги его; Трышчан скрылься у кадъ. И рекла: «Трышчане, ты еси тут мертвъ от сего меча, которымъ еси убил моего брата короля Амурата; тепер еси мертвъ от моее руки». Трышчан нияко ся не сполохал. А пахолок прыступилъ, рекъ: «Пани, варуйся, не вбивай рыцэра своей рукою: не слушый тебе, такой корунованой паней королевой, окрываети свое руки в крови рыцэрской. Если есть винень, дай тую помсту на короля: он может учинити, што будетъ слушно ему, и годно твою жалост мстити». А пани пред ся не вnelася, наступила тяти Трышчана, а пахолок ее уфатил за руку, не даль тяти. А Ижота покинувши соромъ, бо ее милость Трышчанова тиснула, и заштылила его рукою велми милосердно. И рекла королева: «Моя милая дочко Ижота, што чынишь?! То ест Трышчан, который убиль твоего дядка Амурата».

И на тот крыкъ прышол король, и рекъ: «Пани, чому ся так гневаеш?» Она рекла: «Господару, якъ ся не гневати? Нашла есми найболшого неприятелиа своего Трышчана, который вбил брата моего Амурата, тым ся таил в нашом дворе. Або его ты вби, або я. То есть тот мечъ, которым Амурата вбил, а он нехай от того ж меча умрет». Король то чувшы и помыслиль, бо был велми мудрый, и рек: «Тихо, пани, дай тую помсту на мене, я хочу вчынити, якъ ест право годно, а тебе будет не жаль». И взял от нее мечъ, и рек: «Пойди тепер вонъ». И она пошла, |₄₀| а король пытал Трышчана. И рек Трышчану: «Милый прыятелю, ты-с вбил Амурата?» Рек Трышчан: «Таитися болшей не могу, я есми его вбил. Нихто ми не може прыганити, иж такъ годилося: мне его вбити, або ему мене — инак не могло быти». Рек король: «Ты еси мертвъ». И засе ему рекъ: «Опранися и прыйди ко мне до великого палацу». А пры Трышчане оставилъ тры пахолки, поки ся вбереть. Трышчанъ ся убралъ чудне и почестно и прышол до великого палацу у великой жалости, а наибольше для того, иж пры нем не было меча его. А палац былъ полон добрых людей, паней и панень. И коли они видели его, гледели на него велми пилно для его чудности и великое доброты и рыцэрства, и дивовалися великой чудности его и чудныхъ умысловъ а преспечности и дворности. И мовили панны до Ижоты: «Если бь

^a У рукапісе памылкова: *п*.

Трышчан мель смертъ, который чуднейшый всих на свете, было бы его жаль всим людем».

А такъ вси добрые люди и рыцэры мовили: «Бог ве, на свете нетъ такого рыцэра. И великий бы грехъ, абы за то[го] его забити, который ся вже не може вернути». По томъ прышла королева и почала королю докучати, со плачом мовечы: «Пане, то есть мой неприятелиа, мсти над нимъ, поки ест у твоей моцы. Але коли ты его впустиш, не будет на твою волю».

Король миловал королеву и не ведал самъ, што мель учынити, и мольчал много, ничего не мовечы. А наконецъ мовил всимъ в слышание: «Трышчане, ты ми еси велми винен, але хотя ми вси люди будут мети за зле, што ты хочу пустити с покоем, освободити от смерти, которую еси мель поднят — але прыняль есми тебе у мой дом немоцного и бедного, дал есми тебе здорове; другое: ты еси таковъ рыцэр, я тебе ровни не знаю на свете; третее: не здрадне еси убиль моего шурына Амурата, убил еси его рыцэръским обычаем, — за то трое отпускаю ти смертъ, але такъ вчыни, якъ я тебе повем: коли ся то такъ стало, тогды што можешъ наборздеи бежи |₄₁| з моее земли, нигде не мешкай, абых ты болшей того нигде не знашол, бо ты пэвне мушу забити, если буду мог».

Слышавшы тое, Трышчанъ подяковал велми умилно первеи Богу и королю и взял отпушенье от короля и от всихъ людей, которые тут были. Король его отправил почестне и дал ему коня и зброю, и Брагиня дала ему свои два браты, абы ему служыли. И велми была жалостна, але не дала ся знати королевой, бо королева гневалася для Трышчана, што ему король отпустил смертъ. А Ижота и иные девьки говорыли: «Лепей то ест, што Трышчан прост от смерти за оного, который ся не мает вернути».

А Трышчан поехал къ прыстанищу из своею дружиною, а люди говорыли и дивилися его доброты и дворности. А коли ехал в судне, был имъ добрый ветръ — на ихъ волю прыгналъ ихъ боръздо у Корноваль. И был тому Трышчанъ велми весел и въздалъ фалу Богу со всего сэрца. И тут опочынули одинъ день, пытаячыся о короли Марку и оныхъ панохъ. И назавтрей поехал, где ему поведали короля Марка.

А коли Трышчанъ прыехалъ у двор короля Марка, король его велми вдячно привиталь, и тутъ было великое веселе, которое чынил король и панове, так, якъ бы имъ прышол Отец. И миловали его панове, якъ свое сэрцо. Пыталъ король Трышчана, якъ ся ему што прыгодило от того часу, якъ от нихъ поехалъ на море немоцон. Трышчанъ ему поведал все по раду, якъ его фортуна

прывнесла ув Орлендэю, и якъ его король прыняль у свой двор и ласков до него был, и як его дал лечыти дочцэ своей Ижоте, которая вмела от раны вышей иных лекаровъ. И опят поведалъ о ее красе, и якъ его познали для меча, и як его король збавиль от смерти и пустил его добре почстене. А не поведалъ ему, якъ збил Паламидежа и добыл турная. И былъ Трышчан в Короновали от людей у великомъ почъстеньи, якъ сам король Марко. А королевство Корновалское все было им свободно, и многие стороны боялися его.

И в тые часы была одна пани, дочка одного князя, цуднейшая над усю Корновалу, и недавно за себе поняль ее один рыцэр из Лон|₄₂|дреша, именовъ Сегурадеж³⁴, для ее красы, бо она была яко цвет и рожа. И король Марко розмиловался ее так силно, што нет на свете речы, чога бы для нее не вчынил, толко бы ее по своей воли мелъ. И она прыхожала часто в королев двор на игру.

И одного дня прышла у двор на веселе, и король был велми весель о ее прыходу. А коли ее видел Трышчан, почал на нее велми гледети, бо ся ему видела найцуднейшая реч по Ижоте. И прыстало к нему ее сэрцэ, и погледалъ хитро, якъ бы того ништо не бачыл. Коли она видела Трышчана, найцуднейшого и найболшого рыцэра, и прыйде ей на умъ: коли бы хотель миловати ее, она бы большого не хотела, бо знала его доброт и мела всю свою мысль пры Трышчане, и если бы могла без своее ганбы миловати его. А око ее не было инде, толко пры Трышчане. И забыла всих людей пры Трышчане, а Трышчанъ забыль Ижоту. Они погледали один на другого велми умило, и домыслильсь один, што в другого навме.

И коли было къ вечору, пани узала прощэне от короля. И прыступила велми вдячно къ Трышчану, мудро рекла: «Пане, я есми твоя, если ты хочешъ». Рек Трышчанъ: «Велика ласка, пани, я тя прыймам велми вдячне, яко твой рыцэр». Одно тое рекшы межы собою, пани пошла до господы, а Трышчана понесла в серцы. И прышедшы на госпуду, послала хлопъца до Трышчана, которому ся велми зверыла, и рекла: «Пойди скровно къ Трышчану и мов ему потаемене: нехай прыйдет ко мне на змерканъи и мовит со мною, и прыйдет наражон со всимъ оружьемъ, бо не ведает человекъ, што ся ему где прыгодит; и прыедьте оба на болото конец мора». И хлопец рекъ: «Пани, я готовъ справити твою волю». И пошол къ Трышчану, и отведъ его наособь, и поведал ему посэлство свое панее. Трышчанъ рекъ: «Я рад вчынити на ее волю, а ты не ходи никуды з двора, поедьмо оба посполе».

И прызваль одного пахолка, и рекъ: «Держы ми конь оседлан и зброю на первомъ змеркани, |₄₃| да не поведай никому».

А король Марко видел Трышчана, один-наидине с хлопъцом мовившы, и пошоль от пановъ у комору, и велель всимъ выйти. И рекъ хлопъцу: «Што еси с Трышчаномъ говорыль, з моимъ сестренцомъ?» И магуш^a рекъ: «Пане, я того тебе не могу поведати, отпусти ми. Але дамъ ти знати, иж тот твой сестренець ни стюдено ани тепло». Рек король: «Хочу, абыс ми поведалъ, хотя и не по воли». Рек хлопец: «Не годится мне таемницъ поведати, а то бых зрадца былъ». Рек король: «Мусиш поведати, албо маеш тепер же умерети». Хлопец злякся велми и рекъ: «Господару, я ти повемъ, да для Бога не поведати никому». И король ся ему обецал, и он споведалъ все, якъ его пани послала къ Трышчану и якъ онъ хочет поехати к ней.

И услышал то король, былъ о томъ велми жалостен, бо он ее хотель мети по своей воли, а она ся от него отмовила и не прызволила ему жаднымъ обычаем. И седель много мыслечы, и рекъ самъ к себе: «Бачъна того, она ся от мене отмовила, так великому пану — а могъ бых ей зло и добро вчынити — и далася тому, который не может ей ничего вчынити и не ест рыцэр такъ добрый, якъ я. Поправде она бэзумная невеста, и для того будетъ мети великую жалость». Але не дал знати магушу мысли своей и ставильсь лепшымъ рыцэромъ, нижли Трышчан. И мыслил великий час, и рек магушу-хлопцу: «Дивно ми твоей паней, якъ ся такъ борздо розмиловала Трышчана, которые еще детина; а я знаю лепшого рыцэра, нижли Трышчана, а панъ ест великий, якъ я самъ, который хотель велми миловати ее, она ся отмовила от него». Рекъ магуш: «Господару, не ведаете ль вы того, што часто ся прыгожае межы мужыков и невест? Другии обереть себе меншую и пушую, а могла бы ему быт двакрыт лепшая; такъ же и невеста не всхочет доброго рыцэра або великого пана». И рек король: «Я самъ ее досыт искал, а она ся отмовила от мене, и для ее глупости хочу ее уморыти и домъ ее погубити». Коли магушъ то чуль, злякся, бо знал короля наизрадлившого человека, и домыслильсь тому, |₄₄| иж король мае ехати вместо Трышчана, абы мелъ ее по своей воли. А лепей бы паней загинути, нижли тое вчынити: потом бы Трышчанъ мыслиль королю што злого вчынити. Рек король магушу: «Што мыслишь?» И он ему споведалъ всю правду.

^a магуш — чараўнік (ад іт. mago, лац. magus).

И коли король познал, што он свою панию зчычыть ему больш, ніжли Трышчану, былъ тому велми рад: «И ты ми можешъ добра много вчынити, иж я маю твою панию на мысли, бо коли бы мя мела раз в себе, по томъ бы мя завжды рада мети». Рек магуш: «Пане, я рад што буду мог вчынити, але с Трышчаномъ што мыслиш? А я рекъ пойти з ним, а если ему зольгу, зле ми ся станет». — «Для того не дбай ничего, я хочу поехати с одним пахолкомъ въ зброи, а вас буду ждати пры студни, куды вамъ ехати. И там хочу почостовати Трышчана, што забудет твоее панее милости. А коли его отбуду, тогды поеду с тобою, а ты мя поведеш вместо Трышчана, а тебе будетъ за то велми добро». И магуш рекъ: «Я рад вчынити на твою волю, але для Бога поведай ми: якъ мыслиш отбыти Трышчана, велми доброго и мощного рыцэра? Для Бога не пускайся на такую прыгоду, бо он хочеть поехати въ зброи». Рек король магушу: «Подобно, ся тебе видить, штобы Трышчан мощней мене был? Не страшися, хочу его вчынити ганбена». И вышол король з магушомъ с коморы. И Трышчан его видевши, и рекъ: «Я готовъ ехати». Рек магуш: «Нехай будет час».

Король призвал одного пахолка: «Наготуй ми конь и зброю ку змерканю, а не поведай никому». И вбрался въ зброю, и всель на конь, и поехалъ с тым пахолкомъ к тому месту, а пахолк по нес его шчыть и сулицу. И прыехали к той воде. Король зъсель с коня и рекъ: «Намъ тут потреба ждати того, кого тут прохали». И опочываючы, они вбачыли, аж едет Трышчан с одним пахолкомъ и з магушом. Король всель на конь и рек пахолку: «Дай ми шчыт и сулицу». Рек пахолк: «Што хочеш, пане, чынить?»⁴⁵ И король рек: «Тот едет, кого я ненавижу и не могу весел быти, покул не вкорочу жывота его». Рек пахолк: «Пане, отпусти ми, то ми ся не видит добре, бо коли онъ есть у твоёмъ дому, можеш его у другий поганьбити а вчынити на свою волю. А хитро ся ему не можеш помстити. А если ти винен, не вдавайся на такую прыгоду, на смерть або на жывот». Рек король: «Одно ты смотри». И коли былъ Трышчанъ близко, король крыкнуло: «Трышчане, рыцэру, варуйся мене». Трышчан задивился о том. Видел рыцэра, што его ждеть, он взялъ шчыт и сулицу, и вдарылися мощно.

Битва короля Марка с Трышчаном Король зламалъ сулицу на много штукъ. А Трышчан его вдарыль у самые перьси, и палъ король на землю велми розбить, а Трышчан поехалъ мимо его. И коли ся король видель збит, былъ велми смутен и волель бы себе смерть, ніжли жывотъ. А пахолк скочыль с коня и рек: «Господару, можеш ли жыв быти?» Король рекъ: «А што по

моем жывоте, коли в сороме есми зостал до моее смерти и моее жалости конца не маю? Дай ми конь и поедьмо до дому скромно. И куды поехал Трышчанъ?» — Пахолк рекъ: «Не вемъ, прогналь мимо». — «То еще горей, если мя будет позналь». Рекъ юнакъ: «Якъ может познати? Ты в зуполной зброи, а ночь темна». И король поехал, и рекъ самъ к себе: «Охъ мой Боже, коли бы мя зброя не одержжала, я бых былъ мертвъ». А коли видел магуш, што ся учынило межы королем и Трышчаномъ, онъ былъ с одное стороны весел, а з другое смутен³⁵.

И назавтрее король Марко седель у великом палацу за столом зъ своими паны и паниями и паннами, и была полъна всякого украшения. И прышол один рыцэр у великий палац велми дворно и преспечно, и поздоровил короля и всихъ паннов и рыцэров. И мовиль королю Марку: «Дай ми один дар с твоее ласки, которог[o] буду просити. Я есми жожалый рыцэр от Округлого Стола: если ми отмовиш, не будешъ мети доброе славы». И король ему обещал; и спытал его: «Якъ тебе имя?» А он рекъ: «Имя ми ест Блерыж, кривный есми короля⁴⁶ Бана из Банака³⁶. А по рыцэрству мя многие знают, бо есми поставлень недавно рыцэромъ. Ты-с ми обещал дар, которог[o] в тебе буду просити». Король рек: «Обещаль есми, хотя ми и много шкоды будет». Он рекъ: «Ты-с ми дал панию албо панну, которую я усхочу». Рек король: «То ест велика реч, але инакъ не може быти». Онъ ему еще подяковаль и прыступил, где седель рыцэр Сегурадеж, а з нимъ седела его пани; и поклонился, и взялъ ее за руку, и поставил передъ собою. И рек Сегурадижу: «Рыцэру, ты тое панее не маешъ, если ее мечом не добудешъ». Сегурадеж скочыл и рек: «Блерыже, если ее мечом не добудеш, не будешъ ее мети». И вбрался въ зброю, и всель на конь и поехал за ним. И догонил его, и почал кликати: «Блерыжу, варуйся мене, або отдай тую панию!».

Битва Сегурадежа з Блерыжомъ И вдарыл один другого такъ сильно — сулицы поламали. Сегурадежъ палъ на землю, ранен у ребра, и забилъся велми, што былъ человекъ велми тяжок. А Блерыж поехал с панею, а она велми плакала по своем пану.

И седель король Марко перед своим шатром в холоде из своими паны. И проехали два еждчалые рыцэры. Король рек: «Радъ бых, абы ми поведали о короли Артиушу и о рыцэры, который добыл Болячую Стражу». И рекъ Аудрет, племенник короля Марка, а Трышчану з другое сестры братъ, которая была дана ув Орьлендэю первое дани Амурату королю (он былъ недавно поставлень рыцэром, онъ завидел Трышчану за его доброту),

рек королю: «Если велишь, поеду я и приведу их к тебе, нехай говорат с тобою». И король рекъ: «Поедь же борздеи, распыталъ бы их о тамошнихъ справахъ». Онъ поехал без зброи.

А в тотъ часъ прыехала одна девка передъ короля и почала смотрети по людех, не рекшы ничего ани поздоровившы короля. Почали рыцэры усмехатися, и погледали один на другого о ее глумовсти. Король рекъ: «Девко, досыт еси смотрела на нас и не мовившы ничего. Што ся тебе о насъ видить?»

⁴⁷ И она рекла: «Пане, ничего ми ся злого не видит, леч добре; рада бых видела одного рыцэра». Рек король: «Якъ ему имя?» Она рекла: «Трышчанъ». И король позвати его велель, а он в шахы игралъ. И коли он прышол, и девка почала говорить: «Трышчане, злый и худый рыцэру и страшливый пущей всихъ, што носиш зброю, а не бачышь свое негодности. И дивлюся, якъ смеешъ обцовати з людми добрыми, бо еси не годен з рыцэры обцовати. И коли бы ты они знали, такого костю, они бы ся тобою соромели, бо они тобою зганбени. А то тебе говору перед королемъ Маркомъ и перед добрыми людми, а они нехай знают твою негодност. А рекла ти есми, на што-м была прышла».

Трышчан сталъ, якъ забылься, и не ведал, што отказати. Корол рекъ: «Девко, прошу тя, поведай ми, где так Трышчан проступилъ?» Она рекла: «Не хочу, штобы ся он повышал». И, то рекшы, поехала от них проч. А Трышчан мыслилъ немалый часъ, соромеючыся, о тыхъ речахъ. И шол до господы велми сердитъ, и почал вбиратися в зброю велми борздо. И прышол Говорнаръ, и пыталъ его: «Чому ся убираешъ?» И онъ ему все по раду поведал, што ему девка говорила перед многими добрыми людми: «Хочу ся доведати, за што мя так соромотила и которая то моя негодност. А зброю беру не для девки, але человекъ не ведаеть, што ся ему где прыгодит». Рек Говорнаръ: «Хотель быхъ и я ехати с тобою». А Трышчанъ рекъ: «Можешъ». И поехали борздо за девкою. И коли былъ на поли, стретилъ их Аудретъ: едучы от тыхъ рыцэров, он ихъ был догонилъ и поздоровил: «Панове, откуль едете?» Они рекли: «От короля Артиуша двора. Ездимо, ишучы розличныхъ прыгод, яко ж еждчалые рыцэры». И онъ рекъ: «Ведаете ль, што тут есть король Марко? А мене послалъ, ижъ бы есте ехали до него для ваше почестности». Они повелили: «Ради быхмо вчынили на его волю, але маем инъшыя потреби и просим тя — вымов насъ от того якъ надворнеи ведаешъ». Рекъ Аудрет: «Не вчыните ль того, то государу королю ганьбу ⁴⁸ вчыните, яко бысте его ни за што не мели. А за то бы вам много злого прыйти могло». Они рекли: «То ничего,

што ты говориш, а там мы не едемъ». Рек Аудрет: «Я васъ хочу повести без ваше фалы, коли не хочете поехати». И вхватил одного за узду, которому было имя Согремор, што он бачечы, иж он так zufальный — хоче его силою повести, — ро[з]смеялся и рек: «Рыцэру, не видишь ми ся мудръ, што мя хочешъ силою повести». Онъ рекъ: «Понехай, узрышь!» Согремор добылъ меча и вдарыль его плазом по голове такъ мощно, ижъ он палъ на землю и памети отбыл а кров текла з уст. И коли ся распаметовалъ, встал велми смутно и ледве всель на конь; а мало от[ъ] ехавшы, стретил Трышчана.

И кгда Трышчан видел Аудрета кривава, было ему велми жалъ, иж его миловалъ большей, нижли Аудрет его; и рекъ: «Хто ты так поразилъ?» И он ему споведалъ всю правду. Рекъ Говорнаръ: «И ты не велми вежливъ, што хочешъ силою двухъ рыцэров повести». Трышчан рекъ: «Твое ганьбы мне велми жалъ: што буду мог, хочу ся мстити. Поведай ми, куды поехали». Он рекъ: «И я ся верну с тобою». Коли Говорнаръ то чуль, рекъ Трышчану: «А и ты який мудрецъ, што хочеш з двема рыцэры битися, которые з Лондрешьского королевства! Внимаш, што они як корновальские рыцэры? Прошу тя, тому дай покой — то суть выбранные рыцэры и великое доброты, по чужым землямъ ищут своего дела, гдеколвекъ чуютъ рыцэровъ. Для Бога, не пускайся на тое мьщене!» Рек Трышчанъ: «Мистре, если сут они выбранные, то лепей, иж не будут оба вместе битися для сорому, а по одному. Если Бог похочет, не надеваюся дойти сорому». Рекъ Говорнаръ: «Як твоя воля». И догонил ихъ Трышчанъ, и закликал: «Рыцэры, варуйтеся мене!» И они стояли.

Согремор рекъ: «Хотель быхъ его прыняти». А Дондиэль рекъ: «Нехай его я прыиму». **Битва Трышчанова зъ Дондиэлемъ** И обернулися к себе, и вдарыль одинъ другого такъ мощно, ижъ Дондиэль с конем палъ на землю, и от того паденя забился велми. И видель Согремор Дондиэля збита, и рекъ: «Ты будешъ ⁴⁹ тепер же за него помшон, коли я буду мог».

Битва Трышчанова зъ Согреморемъ И справился къ Трышчану, што конь може скочыти. Трышчанъ его вдарыл, и он палъ с конемъ на землю, и ранилъ его в левый бокъ. И коли Трышчан оба рыцэри збилъ, рекъ Аудрэту: «Ты вже помшон и можешъ ехати до короля, и мов: «Тые рыцэры не хотели ся вернути»; але о нашей кольбе не поведай, бо не потреба». Он рекъ: «Нехай так, якъ ты велиш». И дивилься Аудрет Трышчану, што мужовал против двухъ рыцэровъ, бо он не надевался, абы Трышчан таковый рыцэр былъ.

И Согремор видель себе збита, рек Трышчану: «Прошу ты для Бога, поведай ми, ис которое еси земли?» Онъ рек: «С Корновали». И рекъ Согремор: «Не могу верыги». Рекъ Трышчан: «И ты ми не веръ, але естъ такъ, якъ ти поведил». Коли Согремор то чуль, он почаль велми тужыть и плакати. Трышчан его спытал: «Чому так тужыш?» Онъ рекъ: «Я не жалую, што есми збить, нижли жалую, што мя збилъ одинъ рыцэр с Корновали, где николи не было доброго рыцэра. Для того я обещаюся Богу дотуль не носити оружья, докуль не вижу других рыцэровъ осоромочоныхъ от Круглого Стола от худыхъ рыцэров с Корновали». И откинул от себе щыт и сулицу и всю зброю свою, и почаль плакати велми жалостно о прыгоде и о соромоте своей. А Трышчан ся тому дивовал, и рекъ: «Для чого ты не хочеш носити оружя — што есми вас збил?» Он рек: «Повець ты, для чого: если быхъ я приехал, а того бы ся в нас довели, што есми збит от одного посполитого рыцэра ис Корновали, оны бы мя осудили, што есми не годень носити оружя, бо в Корновали сут навбожшыя рыцэры. Для того его волю сам покинути а сам ся осудити, нижли бы мя осудили». И тому ся дивил Трышчан велми; большей бы з ним говорыл, да поспешался за девкою велми, а вечер ся прыближал. И оставил ихъ, и поехал за девкою велми борздо. И стретиль одного хлопя, и рекъ: «Видел ли еси одну девку едучы на инаходнику? Не вем, маеть ли дружыну або не маеть, але я ее одну видел у дворе». И онъ рекъ: «Видел есми ее едучы с однимъ рыцэромъ |₅₀| а пахолком; а с нимъ ест пани великое доброты и велми красна». Слышалъ то Трышчан, был велми весоль и рек: «То ест оная пани, которая поведена з двора королевского. Тепер хочу мети, чого жадаю». И поехал за нимъ угоняти тую панию и Блeryжа, который ее вель. Увидель ихъ близко одного города, входечы у ворота.

И видечы то Трышчан, што их не може догонити перед городомъ (а они тую ноч мають ночовати в томъ городе), рекъ Говорнару: «Мистре, што есмо хотели, то есмо нашли — оную девку, которая ми псовала, и оную панию и того рыцэра, который ее ведець, для которое мене мой дядя ненавидит. Але ноч насъ споткала, и коли быхъ ихъ на поли застал — або было ему тую панию пустити, або быхъ ся бил з ним, поки быхъ не мог ударыти мечом. А тепер не вемъ, што быхмо учынили». Рекъ Говорнаръ: «Чы хочеш ты битися с тымъ рыцэром? Прысегам Богу, если ся хочеш бити с каждымъ рыцэром, которые прыездчают у Корновалу, — много хочеш тяжкости мети. А ты ведаешъ, иж тот рыцэр тебе не винен, ты ся з нимъ бити не можешъ, коли

он не всхочет». И рек Трышчан: «Мистре, и велми могу, бось ты многократъ слышал о тыхъ рыцэрох, што в нихъ такой обычай, иж одинъ другого может битвою зачепити, а они ему не мают за сором. То они нарадили, што сут еждчалые и въбранные рыцэры такового доброты так ся коштуют со всякими рыцэрми, абы была знакомота ихъ добротъ. Для того могу мети с нимъ битву и могу бити почстен. Мистре, коли ся я не буду бити з добрыми рыцэры, я не буду такъ знакомит, якъ есми добръ. И если ми ся в томъ противиш, то знаю, иж мя не любиш». Говорнар то чувшы, и рекъ: «Коли ся хочешъ бити з Блeryжом, я тя не внимаю, але прошу ты — буд дворен». Рекъ Трышчан: «Добре мовиш».

И оную ноч стоял он на месте в одное старое вдовицы землянки. Тая мела одного сына молода и храбра; онъ почаль пильно смотрети на Трышчана того вечора: «Пане, не жалуй, што ти хочу речы». Рэкъ Трышчан: «Мовъ, што хочеш». Онъ рекъ: «Если-сь былъ ув Орленъдэи?» Рекъ Трышчан: «Для чого мя пытаешъ?» И он рекъ: «Видиш ми ся тот рыцэр, который добыл двух турнаевъ ув Орленъдэи, которому рыцэрству вся оная земля дивовалася». Рекъ Трышчан: «Брате! Много ест людей, што одинъ другому подобен. И я бых рад, абыхъ такъ |₅₁| добръ был».

И назавтрей Трышчан слухал мъшы и потом убрался у зброю и поехал за рыцэромъ, и догонил его на поли и закликал: «Рыцэру, варуйся мене!». Блeryж ся обернулъ и взял щыт и сулицу — тые оба были великое доброты.

Битва Трышчанова зъ Блeryжомъ И скочыл один к другому вказати свое рыцэрство, и вдарылися такъ мощно, иж оба с коньми пали на землю и почали ся мечы рубати по гелмах. И видели, иж оба не звышати один надъ другим, якъ два львы, по полю гоняючыся. И в малой фили оба ранилися и обили на себе зброи от мощныхъ вдаровъ. И оба два внимали, иж один от другого прыйметъ ганбу албо смерть; и обема было потреба опочынути. Блeryж отступил и положыл щыт и мечъ, абы отпочынулъ, почаль дивитися и рекъ: «Не ест иншый, леч Анъцолот з Локве». А Трышчан также опочивал. Блeryж рек: «Рыцэру, я знаю, што ты первый от добрыхъ рыцэров. Прошу ты, поведай ми имя свое. Не говорю ти для того, абыхъ ти што наперед дал, леч абыхъ ведалъ, кого есми добыль або хто мене добыль». И Трышчанъ рек: «Коли жодаешъ ведати имя мое, я есми Трышчан изъ Елионоса, сынъ короля Мелиядуша». Коли Блeryж то чуль, рекъ: «Во ймя Боже, я с тобою битися не хочу, бо есми слышалъ о тебе много добра; але я ся тебе даю: меи тую битву за добытую». И подал ему меч. Рекъ Трышчан: «О пане, того почстеныя не заслужылъ я,

ани есь есми годен, бо так же и мне ест потреба опочынути. А коли хочеш оставити битву, я рад, але маеш отдати тую панию, бо ни для чого иного не ехаль есми, одно для нее». И рек Блерыж: «Пане, не могу того вчынити, иж ты ведаеш, иж я ее добыл есми сулицею. Але если всхочеш, вчынимо так — даймо на ее волю: с ким она полюбит пойти, нехай того она будет». Рек Трышчан: «Добре». И поставили панию межы собою и рекли ей: «Тая битва тебе деля, злюби кого хочеш, нехай перестанет битва». Она им подяковала и рекла так: «Трышчане! Велми есми тебе рада видела |₅₂| и миловала, але коли-с так лихий, што мя еси допустил одному рыцэру чужому повести з двора твоего дядка, для того николи тебе не буду миловати». И обернувшись, пошла кь Блерыжу.

Коли Трышчан тое видель, был велми смутен: если бы его збито, не был бы так смутень, иж он миловал тую панию со всего сердца, и от великое жалости не мог ни слова промовити. И пошол до коня, и приехал у двор короля Марка.

Король Марко был слышал от Аудрета, якь Трышчан збил тых двух рыцэров. И король мель великь страх, иж Трышчан прыйдет на великую доброту и, облакомившись, абы ему не взял земли. И рекь Трышчану въ слышане всех людей: «Милый мой сестренче! Я много слышал о тебе, чому я могу верыти. Для того, абых о том не мыслил, прошу тя, абыс ми присягнуль, што ми споведаеш и не затаишь, о чом тя буду пытати, а тебе с того сорому не будет». Трышчан не хотел зневерытися дядку; и Говорнарь ему мовиль, абы ему што мога угожал во всемь. И рек: «Пане, готов есми поведати все, в чом ми ганбы не будет». И рек король: «Присягни ж ми». Трышчан присягнуль, и король рекь: «Прощу тя, споведай ми все по раду рыцэрство твое, што ти ся пригодило от того часу, якь есми тебе пасал на рыцэрство». Рекь Трышчан: «Што есь воля твоя, а мне того не трудно». И почаль ему поведати по раду. И прышол к тому, што был вчынил ув Орлендэи. И тут его слухали з великим дивом, и стояли вси як забывься; и споведаль имь до Блерыжа.

И король и Аудрет были велми смутны, а иные вси веселы. И рекь Трышчан: «Пане, болшей того есми ничего не вчынил. Але, пане, забудьте тое, я то мамь ни за што». И король рекь: «Не хотел быхь забыти жадным обычаемь. А коли тебе Богь даст, можешь быти большой рыцэр на свете. И от сее фили вжо есми в доброй надеи и лепей весел, нижли перво». А панове рекли: «Тепер, Корновал, не бойся, докуль Трышчань здоровь пры нась». И еще король рек: |₅₃| «Боже, ему дай здорове». А не об[ъ]явилъ

король никому свое мысли, што был велми смутен. И почаль боятися Трышчана, и не было на свете речы, которую бы волель, толко уморыти Трышчана неякь хитро, штобы ся не довели. И почаль мыслити, як бы могло быти, «бо ему не могу во всемь угодити; а если хиблю, то есми загиб. А коли бы его не было на свете, я бых николи никого не боялся».

И будучы он в той печали, прышла ему на умь одна реч, от чого бы могь весел быти и збыти Трышчана.

Одного дня было неколко з нимь дворан и мовили ему: «Милостивый королю! Немудре чынишь, иж жоны не маеш». И Трышчан рек: «Пане, велми слушне, штобы ся ты оженил; и вся бы Корновала болшей была бы важона от околичныхь суседь». И король рекь: «Сестренчэ мой! Коли ты всхочеш, я буду собе мети жону. А иный мене не может оженити, одно ты, а на тебе то залежыт: если всхочеш, ты можеш найти мне красную жону и добрую, якую бых я хотелъ». Рек Трышчан: «Если то на мене залежыт, будеш ю мети, хотя ми на то горло втратити». И простер руку противь одно цэркви, которую близко видель, и рек: «Такь ми Бог помози и его моц! Я хочу вчынити мою моц». Король рек: «Уже яко бых ю мель в мене! Я тебе повемь тую, которую бых мети хотелъ. Ты ведаешь, што ми еси поведаль одну панну и фалиль еси ее, што ж ее красе нет ровни на свете — тая ми нехай будет жона, а иная жадная не будет, а то ест королевна орлендэйская, красная Ижота. И не мешкай, прынеси ми ю, а озми, што тебе будет потреба, якь дворан много [такь] и всего, што вам надобеть».

Коли Трышчан тое слышал, позналь, што его дядко ненавидит и шлет его на смерть ув Орлендэю. И ачколвек ма быти зь его недобрымь, однако жь на то прызволил, яко ся ему обещаль. И рек король: «Милый мои сестренчэ, обещаи ми ся пополнити с правого сердца». И рекь Трышчань: «Пане, хотя ми умерети, |₅₄| а ты ее будеш мети». И король ему подяковал и рек: «Будьте готовы и справтеся порадне, якь бы есте тую реч повели почестне. Але мое серцэ не отпочинеть, докуль ся ты не вернешь, а Ижота будеть у моемь дому». И Трышчан рад бы ся былъ отмовиль от тое дороги, иж знал, што его шлет тамь, где ему нагоршыи непрятели для Амурата; и калясь о том, але однак ся не отмовиль. И выбрал сорок панянь молодых, абы ехали с ним. Они были вельми смутны, бо надевалися такь мети ганбу, яко в наибольшихь непрятелехь. Але хотя не хотели, мусели ся направляти на дорогу.

Судно было готово, и они были готовы. Говорнаръ плакаль велми, и рек Трышчану: «Можеш познати, якъ тебе твой дядко ненавидить. А то он вмыслиль большей для твоей смерти, ніж для Ижоты». Рекъ Трышчан: «Мистре, не бойся: хотя он мыслит зло, а коли я ему вгожу в томъ и в другомъ, мусить ми добро мыслити и чынити». Рек Говорнаръ: «Боже ти дай добро!».

Панъ Трышчанъ отправилъся у судне на море изъ своею дружиною велми достаточне и богато. И коли ехали, была межы ними игра и куншты, якъ то межы рыцэры и молодыми людми. А коли успоменули, куды идут, тогды не вмели што речы. Але Трышчан ихъ тешыль и клалъ то у смехъ, и они ся тешыли и дуфали у Трышчаново рыцэрство и говорили: «Мы с Трышчаном не прыймемъ лиха».

И былъ имъ супротивный ветръ, и морнары ляклися и змогалися много и не могли ити; а пустили судно, куды ветръ понесеть, и почали Бога просити: «Боже, смилуйся и збавъ насъ от смерти!». Тривала тая година день и ноч. А назавтрей ветръ пересталъ и море втихло, и они нашлись близко одного места, которое звано Домолот, столечное место Артиуша-короля³⁷, бо было роскошно и богато, над вси городаы выбрано, а было пры моря.

И коли ся тут познали, не было тутъ короля Артиуша: поехали былъ у Каръдуель з невеликою дружиною. И спыталъ Трышчанъ морнараров: ^{|55|} «Где есмо?» И они рекли: «Мы есмо у великой земли». Рек Трышчан: «Вже не боймося и vzdаймо фалу Богу, што есмо на краи, и озмемъ собе тут покой и вчашность, фалечы Бога, што нас здоровыхъ прынес на край». И такъ вчынили: роспяли шест шатров великих и вынесли щыты и зброи, и вывели кони, и стояли на том местцу в ыгре и у веселью.

И в тот час выехали два рыцэры еждчалыхъ, которые были знялися на дорозе, не значычы одинъ другого, а з ними по пахолку. А имена одному Ящор, братъ Анчалотов, а другому Марганоръ³⁸; Ящор былъ поставленъ недавно рыцэромъ, якобы чотыри недели, але не мешкаль у дворе ни тыдня — поехал фортуны искати; и сталося ему много добра, иж он былъ от добрыхъ кольцовъ и велми высокомо сердца. А Марганор был старышымъ лет а николи не был збит; але не былъ такого сердца, яко Ящоръ.

Коли они прыехали ближей къ шатром и ввидели щыты и гельмы, и рекли: «То сут еждчалые рыцэры: стоят в холоде, а щыты поклали обычаемъ лонъдрешскимъ — которые кольвек едут мимо, абы ся з ними коштовали; и хто бы их минуль, не покусившыся, то бы ему соромъ». Рекъ Марганор: «Мы маем

кольбу, а тые нас ждуть або иных. Але если ся не будем с ними колоти, то есмо в сороме». И рек Ящор: «Ну жъ, во имя Боже!» И направилися, якъ потреба. А с Трышчаномъ был один рыцэр, што ведал обычаи тотъ, бо ездиль по короля Артиуша земли; рекъ: «Трышчан, видиш, тые два рыцэры готуютьс якъ кольбе, што не могут пройти не бившыся, видечы наши щыты перед шатри». Рекъ Трышчан: «Так ли ест обычаи ихъ?» Он рекъ: «Так». Рекль Трышчанъ: «Блогославени тые, которые тот обычаи постановили! И мы того не опускаймо, дайте ми зброю». И рекли другие: «Чому?» Рек Трышчанъ: «Видите ль тыхъ двухъ рыцэров, што хочут битися з нами?» И они рекли: «А коли мы не хочем?» Рекъ Трышчанъ: «Коли мы ся маем бояти ^{|56|} тыхъ двухъ рыцэров, тогды не озмемъ Ижоты из Орлендэи, где инакъ ее не добудем».

И коли былъ оправленъ, всель на конь и от[ъ]ехал мало от шатров. Рек Марганоръ: «Рыцэр ест готов. Если хочеш, едьмо к нему». **Битва Трышчанова з Марганором** Ящоръ, будучы молодшый, не хотел перед ним попередити, и онъ ехалъ и вдарыл Трышчана в щыт велми мощно. Сулица пошла ему на трески, а Трышчан ся нимало не рушыл и вдарыл Марганора велми мощно, и он палъ на одну сторону, а конь на другую, нижли не ранень, и велми ся збил от паденья.

Трышчан збилъ одного и ехал къ другому, и Ящор к нему. И вдарылъ Трышчана, аж ся ему сулица на трески спадала. **Битва Трышчанова зъ Ящором** А от того вдару пробилъ ему щытъ и зброю и раниль его в левый бокъ немного; а Трышчан его вдарылъ так мощно, аж Ящор на землю пал. И видечы ся сколотъ, скочыль и взял мечъ и рекъ: «Рыцэру, почстился еси сулицою, бися еще мечом, доколе добудеть один другог[о]». Рек Трышчан: «Я того не хочу, иж ми ни о што не идетъ. А кололися есмо для обычая, а битися не хочу». Рекъ Ящор: «Побиймося немного». Трышчан рекъ: «Не хочу». Ящоръ былъ велми смутен, рек: «Так ти Богъ помози! Хто еси, што такъ боишься мечного удару?» Рек Трышчанъ: «Я есми с Корновали». Ящоръ рек: «Чы властный еси рыцэръ короля Марка?» Рек Трышчанъ: «Естем, и вси тые, которыхъ бачыш». Ящор рекъ: «Въ злый час вы пришли есте в сюю землю, коли я зганбень». Рекъ Трышчанъ: «Для чого?» Он рекъ: «Хтокольвекъ почует, што я збодень от тебе, каждый мя будет мети за худого рыцэра, и негоден есми оружя носити». И откинулъ от себе щытъ и мечъ и почалъ плакати и клести себе. Рек Трышчан: «Што то чыниш, прошу тебе?» Ящор рекъ: «Не хочу того носити оружя, ани ехати на том кони, на которомъ есми такову ганбу прынял от одного рыцэра, бы ми пешу

пойти». ^{|57|} И пустил коня у поле. И тому ся Трышчан насмеял и рек: «Рыцэру, сором мне есть пустити тя пеша. Коли не хочеш того коня и зброи, озми мою зброю и конь». Рекъ Ящор: «Не дай того Богъ! То бых еще горей зганбен, бых ся оболочъ въ зброю корновальскую». И пошоль пешъ, оставилъ того коня и зброю на поли; а с ним поехал Марганор велми жалостен. Трышчан вернулься до дружыны и поведал имъ Ящоровы речы; и почали дивитися.

И назавтрей стоечы они там, узрели — судно велико идеть к нимъ до прыстанища. Они прыстали, а в томъ судне былъ самъ король Ленвизъ Орлендэйский. И прыстали одалей судна из стрельбищэ и вышли на край, и поставили шатерь, вывели кони; и король усель на конь и поехал къ Трышчановым шатром. И коли был у шатров, спытал: «Откуль ест тая дружына?» Они рекли: «Ис Корновали». Рекъ король: «Которая потреба вас сюда занала?» Они рекли: «Зла година». Король спыталъ: «Есть ли тут Трышчан?» Они рекли: «Ест, оно отпочываеъ у шатре. Але вы откуля, што пытаете Трышчана?» Король рек: «Я есми один рыцэръ из Орлендэи, велми есми ег[о] радъ видети. Надевамяся, иж он будетъ рад видетися со мною». И они рекли: «Якъ тебе есть имя, быхъмо ему умели поведати?» Он рек: «Имя ми ест Ленвизъ, поведайте ему».

Коли чул Трышчан менучы Ленвиза, онъ скочыл и рек: «Где есть?» Они рекли: «Там тя ждеть». Онъ пошоль боръздо и видель короля перед шатромъ и бегъ к нему велми весело. И облапилися велми мило и пыталися, якъ ся кому прыгодило от того часу, коли ся розлучыли. Рекъ король: «Велми есми весел, што есми тебе нашоль». Рекъ Трышчан: «Пане, а якая мене ест тебе потреба? Я есми много мель почесности у твоёмъ дворэ, а то недавно избавил мя еси смерти. А я тебе обещаь, што нетъ речы на свете, чого бых для тебе не вчынилъ, одно бы без моее ганбы». Рек король: «Велика ласка, повем ти, для чого есми прыехаль тутъ, у Кролевство Лондрешское. Были ув Орлендэи после тебе частые турнаи, ^{|58|} на которые прыеждчали много добрых рыцэров из Лондреша и з Галиуша и от иных сторонъ. И было неколко турнаевъ под онымъ городомъ, где ты збилъ Паламидежа. И прыехали чотыри рыцэры уроженые а кровные короля Бана Баноцкого, и тые добыли тот турнай. И просилъ есми ихъ, абы стояли у моёмъ дому; и они прыехали, и иных досыт у тот город, у которомъ ты стоял. Будучы они тамъ, нашлося по грехом, чого ж я не сведомъ, иж одинъ з них убить у моёмъ дому, чого затаить не могу. Але то Богъ ве, ижъ

есми в томъ невинен и жаловаль есми того велми. Такъ ми Бог помози — волель бых утратити один добрыи замок, нижли бы ся тое злое у моём дому стало. И видевшы то, тые тры рыцэры, которые были з ним, гневалися на мене, да не могли ми ничего учинити у моём дому. И одинъ з нихъ, именем Бланор³⁹, рекъ: «Королю Ленвизе, мы есмо прыехали у твой домъ, званые яко къ прыятелю, а ты нам учинил, як неприятель — забил еси нашего брата у своем дому зрадне. Тутъ с тобою не можем ничего почати, але ся росправиш со мною на дворе короля Артиуша битвою». И то рекшы, поехал. Также и другие рыцэры, которые там были, говорыли, бо всимъ того было жалъ. И недавно ми прынесли листы от короля Артиуша, позываючы мене и даючы рок, абых сталь перед ними битися и отвестися неправде, которую Бланор на мене положыл для смерти своего кровного. А дает ми ведати: если бых не стал, то мам згинути яко зрадца. На которые позовъ мушу стати, бо ест король Артиушъ так силенъ, иж можетъ мя згубити. А во всех моих людех нетъ человека, который бы могъ битися з Бланоромъ, ани ся сам таков чую, бых ся могъ от его потвары отвестъ, иж один онъ от добрых рыцэров, которые слывут по свету. Для того есми у великой печали, и не вемъ, што бых учынилъ. Але за мою доброт, которую еси мель у моёмъ дому, смею тя просити, абы еси за мене з Бланоромъ бился, и надеюся на твою ласку».

^{|59|} Коли Трышчан то выслушал, был велми весел и рек самъ к себе: «Уже жъ буду мети Ижоту, по што есми прышол». И отказал ему: «Пане, ты для мене много чынилъ, а я готов для тебе чынити. Але умовмося: коли, даст Богъ, тое справлю, дай ми один дар, которого буду у тебе просити». Король ему велми радъ обещаь. И Говорнар, и вси панове корновальские и орлендэ[й]ские почали мовити, абы чули обе стороне, которые тут стояли: Трышчан естъ готов битися з Бланором за правду. А король ему обещаь дар, которого будет Трышчанъ просити, коли тую реч сполнит. И рекли: «Такъ ли есть?» Рек король: «Такъ». И Трышчанъ: «Такъ есть». И тут ударыли у бубны и у трубы трубити с обу сторон; и было великое веселье, ижъ орлендэене знали Трышчана велми доброго рыцэра, и рекли: «Уже жъ Бланор збитъ, коли на тую потребу нашшли Трышчана». А корновалене мовили: «А мы маемъ то, што хотимъ». Трышчан рекъ тым и другимъ: «Если мя милуете, не поведайте мя, ани откуль есми я, ани о том, што мам тую битву прыняти». Они рекли: «Пане, будь на твою волю». И злучылися вместо орлендэене с корновалены.

И пры том весельи прыехала у шатер одна девка, носечы один щыт хорошый; а былъ без иного белега, не так, якъ иные щыты: на нем была написана одна пани, и один рыцэр цаловал панию; а щытъ был росьщэплен посередине, и не могли его ниякъ стиснути^а; а он щыт росщеплен былъ межы усты витезевыми и панее. Трыщанъ и иные почали дивитися и пытати девки: «Откуль еси ты?» И она рекла: «Я есми гост с чужого панства, а послана есми от одное паней до другое, большое». Рек Трыщан: «Прошу, поведай ми, если рачышь, чому тотъ щыт рошепился? Чы может ся стиснути которым обычаемъ?» Рекла девка: «А хто еси, што мя пытаешъ?» Рек Трыщанъ: |₆₀| «Я есми гост с чужое стороны». Рекла девка: «Если хочеш нешто ведати от мене, поведай ми имя свое». Он рекъ: «Имя ми есть Трыщан, сестронец короля Марка корновалского». Она рекла: «Пане, слышала есми много доброго о тебе от многихъ людей. Для того ти повемъ: у сей земли один витезь такъ великий, иж надъ него ни близко ни далеко нетъ; а милует одну панию велми високу у сей земли. Так ю впрэиме милует, лепей нижли сам себе, а пани ег[о] также. Але еще ся не познали телесне, одно ся цаловали. И з оное милости тот щыт учыненъ ест, якъ его видиш; и не может ся жаднымъ обычаемъ зступити, докул ся они злучать и будут мети свою мысль и добрую волю. Тогда ся тот щытъ зступит». Рек Трыщанъ: «Поведай ми, девко, имя того рыцэра». Она рекла: «Того ти не повемъ нияко жэ». Рекъ Трыщан: «Девко, ест ли корол Артиушъ у Домолоте?» Она рекла: «Нетъ, але естъ у Кардуели. А оставил короля Кардоса и короля из [С]гоцэи⁴⁰ смотрети тое битвы, которая мает быти королю орлендэйскому з Бланором. У дворе тепер много добрых рыцэров племени короля Бана Баноцкого, которые прыехали для тое битвы». Трыщан рекъ: «Яков тотъ витезь, с ким ся королю бити?» Рекла девка: «Велми витежства доброго».

Затым девка поехала до Кардуеля, бо там надевалася знайти кого искала. А тая девка была одное паней з Локве, которая была великая зелейница и чаровница, болшей нижли иные ведьмы; а того была навчылася от Мерлина-пророка, который много знал о прыйдучых речах, але ся в томъ не вмель мудро заховати, абы его не вморыла тая, которую миловал зо всего сердца и зверылься ей всег[о], а она его вморыла, руками его живот затворыла у гробе под землею, зачаровавши такъ, иж онъ не был |₆₁| собою

^а Падкрэслена ў рукапісе.

волен.⁴¹ А от того велико ся зло стало, што такая мудрост пала перед оную жону.

А тая пани з Локви,⁴² о которой вамъ поведамъ, ведала вси речы, которые были межы королевою Веливерою⁴³ и Анцалотом. Она хотела ведати ихъ справу, для того послала королевой тую девку и щыт; и поручыла ей такие речы, абы королева знала, што тотъ щыт, и гледела на него, и девку тэж задержала в себе, поки ся тут злучытъ зъ Онцалотомъ, хочечы видети, чы ступится тогда щытъ вместо. То оставмо.

А Онцалот в тотъ часъ былъ в прынчыпа Галиота, который велми миловаль Анцолота — волель бы вмерети, нижли бы не мети его в товаришстве. А если бы Анцалот вмер, онъ и вси рыцэры силою бы его жаловали, бо не было так сильное руки и такъ высокого сердца.

Трыщан опять пошел до короля и поведал ему все, што чул от девки: и о Бланоре, якъ прыехал у двор короля Артиушов, и якъ король Артиушъ оставил два короли смотрети битвы. «Треба се вам поспешыти, — рек король. — Так намъ Бог помози и дай почстене, якъ есми правъ». Говоречы они такъ, аж опять едет девка, плачучы. Трыщан сталъ, якъ забывся, и оставил короля и шоль борздо къ девцэ и рекъ: «Што ся тебе стало?» Она рекла: «Пане, щытъ, который есми носила, отнялъ ми его один витезь — я есми загибла и не вем, што чынити. И мало мя не вбилъ, што есми не хотела щыта дати. Тепер ся не смею вернути ни наперед пойти, куды-мъ шла». Трыщан был злое воли, и рекъ: «Щытъ може быти у тебе. Поведай ми, куды поехал?» Она рекла: «Простою дорогою». И Трыщан ся убралъ у зброю борздо и поехал за нимъ, а с нимъ один пахолоть, и борздо его догонилъ. И с тымъ витезем были два пахолъки. Коли его видел, Трыщанъ кликнулъ витезю: «Верни щытъ девцэ, |₆₂| або ся варуй мене!».

Битва Трыщанова зъ Бреусом И он забол к нему и вдарыл его всею моцю и зламал сулицу, а Трыщан его вдарылъ, аж сулица прошла плечо правое, а онъ пал на землю. А коли Трыщан вынялъ сулицу, и онъ сомлель от болести. Трыщанъ, хочечы ведати, хто ест он, зъсель с коня и снялъ ему гелмъ з головы, и рекъ ему: «Ты еси мертвъ, если ся не обещаеш, што ти велю!» И он видел голову свою голу, и мелъ страх смертныи, и вынялъ меч свой и подаль Трыщану, и обещал ему учынити, што велить. Рек Трыщан: «Всядь на конь а едь за мною, взявши щыт». И он всель и поехал. И коли были близко шатров, онъ вернул щыт девцэ, рек: «Готов есми оправити, што тебе жал». Рекла девка:

«Не хочу от тебе болшей, толко щыта». Трышчан рекъ: «Хто еси ты?» Онъ рек: «Бреусъ»⁴⁴. Рек Трышчан: «Чы по милости есть Бреусъ?» Онъ рекъ: «Такъ мя люди зовут». Рек Трышчан: «Я слышалъ от людей говоречы зло о тебе. Але коли бых ты такъ не пустиль, я бых мстиль на тебе за твою злост и зраду. Але иди с покоем». А девка подяковала Трышчану велми умилно и поехала своею дорогою.

Трышчанъ прыехалъ до короля, и король рек Трышчану: «Едмо там, где насъ ждуть». Рекъ Трышчан: «Будь такъ». И нарадившыся, почестне поехали. И прыехали в Дамалот, и ехали мимо королевский двор, а перед дворомъ седело людей добрых досыт. Трышчан ехал изъ своею дружиною господскимъ обычаемъ. А ехал в гелму, бо не хотель, абы его познали; один витезь несъ сулицу, а другой ему несъ щыт. А тогды были у дворе вси добрые витези, кривные короля Бана Баноцкого, и были оные два короли, которых оставил король Артиушь видети тую битву. Коли оные племя видели короля орлендэйского, што прышоль нарядно отвестися от зрады, которую на него Бланор зложыл, и видели, што есть готов юнак и нараден, пыталися о нем и не могли доведатися.

Король Ленвизъ прышол къ онымъ двум королем и рек: «Панове, я готовъ о тую правду от зрады, которая на мене ^[63] положона от другого, отвестися». И прыступившы племя короля Бана, рекли: «Так ти хочем указати, якъ еси уморылъ нашего племеньника зрадне у своем дворе». Рек Бланор, который ест один з нихъ наилучшый рыцэр: «Я ти хочу мечом указати, если Богъ ми даст». И положылъ рукавицу на знакъ битвы. Трышчан прыступил икъ королемъ двум и рекъ: «Панове, я отнимаю короля орлендэйского, иж он у той смерти невиненъ, который убить у его дому». И взял рукавицу. Рекли короли: «Едте ж без мешканья, и конецъ тыхъ речей».

Бланор шоль убратися и убрался у наибольшую зброю, и огледали его; и дали ему великого коня и доброго, который был прыньчыпа Галиота, короля; Блeryж ему щыт понесъ, а другой витез сулицу.

И ехали перед городъ з великою дружиною, а не былъ нихто з нихъ у зброи, толко Бланоръ. А коли были на поли, король Ленвиз вывел Трышчана и рек, плачучы: «Прошу ты для Бога, меи ся самъ к собе и не лекайся». Рек Трышчанъ: «Если Бог похочет, который жывет у правде, я тебе хочу тепер избавити от Бланора». И взял щытъ и сулицу и сталъ на поли храбро. Рекъ Блeryжъ Бланору: «Оно рыцэръ, с ким ты ся бити. Але знат по

немъ, иж добрый по седенью и на ношенью оружя. Помысль на то, што ни одинъ витез з нашего роду не был такой злый, где бы чсти не добыл, и намъ дал Богъ тую ласку свою. А тепер варуйся, абыхмо не были тобою понижоны». Он рекъ: «Брате, не отчайся!» И такъ ехали на поле.

Битва Трышчанова з Бланоромъ Коли ся оба видели на поли, и пустилися один къ другому и вдарылися, и оба поламали сулицы а пали с коньми на землю, и оба ся ранили и розбили. А скочыли велми храбро и почали ся рубати по гельмах велми мощно, не уступая один другому. И которые пры том были, вси ся дивовали, што они чынили. Кордосъ король рек: «Милый Боже! Великое бы зло, если бы тые два пали! Я вижу, иж оные легкие и мощные». А витези ся рубали без перестанья, и в малом часу на нихъ ^[64] зброи ослабели и в щытов бенди^a отпадали, и ранилися на много мест. И дивилься Трышчанъ Бланору, а Бланор тэж рекъ: «Сего чуда ни чоловекъ не видаль». И оба боялися смерти або ганбы. Трышчан позналъ Бланора, што ест добрый витез, якого не видель у свои дни; и бачылъ, што ся силит зъ своей мощы, а наперед не маеть в чом трывати. И почал Трышчан ему брати поле. И тут была битва силна, и вси говорыли: «Тые витези от добрыхъ витезей». Блeryж рек своей братьи: «Я вижу, што тотъ витезь не маеть ровни на свете, и Анцологъ не ест таковь, я знаю по вдарахъ. И видите Бланора, иж онъ не будет мочы стрывати до конца».

Король орлендэ[й]ский, видечы храбрость Бланорову, иж ся держьыть противъ Трышчану, мель великий страхъ. И рубаючыся они, ослабели имъ вдарцы. Трышчанъ рек: «Я хочу видети, докуль ты можешъ стерпети». И была имъ потреба опочынути; Бланор не могъ болшей и положылъ щытъ и мечъ и възлегъ на землю, мель страх от смерти, а Трышчан такъже. Коли почынули добрый часъ, Бланоръ, который ся видел на погибели, мыслиль: «Если он другой раз не утомится, я не могу от него стерпети». И рекъ: «Витезю, знам, што еси наибольшый витез сего света, для того жаедаю ведати имя твое. И за то ты не хочу ниодного добра вчынити, леч наибольшое зло. Але нехай бых зналь, от чыее руки умру, або кого добываю». Рекъ Трышчан: «Если ми зло мыслишъ, я знамъ во вдарцах твоего меча. Я тебе фалю, але не мыслишъ о собе, иж не можеш иного добыти, одно смерти. Але ведай, от кого умрешъ: я есми Трышчан, сестренец короля Марка Корновальского». Коли Бланор тое чуль, онъ былъ велми

^a *бенди* — цебенкі (бакавыя скураныя лопасці ў сядле).

веселье и рек: «Я есми слышал о тебе великую славу по свету. А если мя добудеш, мое близкие не будут мети сором; але коли пак, дасть Бог, я тебе добуду — великое чести добуду». И взялъ щытъ и мечь и рекъ: «Бачышь, на твою ганбу прышол еси сюда, если моя правица здрава будетъ». Трышчан отказаль: ⁶⁵ «Моею ганбою не будеш ся фалити — тепер познаеш, с ким еси кружки делиль». И скочыль к нему, и почалася битва велми мощна. И вси почали говорыти: «Если быхмо не видели, то быхмо не верыли». И такъ они ходили, беручы один другому поле; и рубалися великую филю. Бланор болшь не могъ меча подьнести. Видевши то, Трышчан рекъ: «Боронися — потреба ти ест, або мысль о себе!». И он не могъ ничего отказать. Видель Трышчан, што ся стыдитъ, ударыл его по гелму такъ мощно, иж не мог на ногах стояти и палъ на землю, не рушыл ни рукою ни ногою; и рекъ Трышчану: «Сойми ми главу, прошу тя, нехай моему сорому будет конецъ!». Трышчан то видель, иж онъ от великого сердца не хочеть податися и волить умерети, ниж мовити «Побить есми». «А коли его пушу а не дасть ми меча, моя битва мало помочна, ани добыта; а коли его убью, то зле учыню: убиль такова витезя». И пошол до королевы, и рекъ: «Панове! Мы есмо ся так били, якъ вы сами видели. Але один з насъ не хочет дати меча и мовити не хочет «Побит есми»; и волить умерети, нижли мовити то своим езыкомъ. А што бы тому за ганба, што ему на тот час фортуна не послужыла? А если ся вам видит, уложите миръ межы нами, а нехай корол арлендэйский будет волен от потвары. А коли будет еще битва, муси быти ещэ горей — то вже хто з насъ муситъ жывот дати на той битве».

Короли розумели, иж Бланор волить умерети, нижли то мовити; и видели Трышчанову доброт, иж не радъ убити Бланора, а маючы его по своей воли и могучы надъ ним што хотя вчынити. И радилися, што бы мели с тым чынити. А такъ ся имъ видело, ижбы перестала битва а Бланор не вмеръ, коли ест на то Трышчанова доброта и милосердье. И рекли Трышчану: «Рыцэру, дякуемъ ти на твои дворности, што отпущаешъ смерть Бланору. Ты вже можеш розобратися, если рачыш. Мы то прыймуемъ, иж корол орлендэй[й]ский прав от поклепу Бланорова». Трышчан имъ подяковаль. Рекъ король орлендэйский: «Можемъ ли пойти свободне, якъ правые, куды хочем?» Они рекли: «Можете, ⁶⁶ куды ваша воля». Трышчан уложилъ мечь у пошвы, а щытъ на плечы, и пошоль до коня и всель велми легко, якобы не ранень; и вси ся дивили, якъ могъ на кони седети. А Трышчан такъ скочыл храбро, якобы не ударень.

Видечы племя Бланорова, што Бланор палъ, шли к нему, внимаючы, штобы мертвъ.

А корол Ленвиз видел едучы Трышчана, рек двум королямъ: «Панове, пустите мя за моим витезем, бы ми не уехалъ, абых его не потеряль». Рекли они: «Споведай намъ имя того витезя, а потом поедешъ з Богомъ». Рекъ он: «Не могу вам споведати без хибы, бо хочу ехати, абых его не потеряль: то ест Трышчан, сестренець короля Марка Корновальского, витезь большый на свете». То рекшы, всель на конь и прыболъ за ним борздо из своими дворены.

А было перvei слышано Трышчаново рыцэрство у Лондрешском кролевстве у кроля Артиушовомъ дворе. И коли поведали королю Артиушу, якъ Трышчан отпустил смерть Бланору, збивши его, а онъ не хотель ему дати меча, рек король: «То ест наибольшая рыцэрская штука, чого есми нигде не видел. И весь свет о томъ его хочуть пофалити. И не може быти, абы не прышоль к великой славе, коли он в тыхъ летех, будучы молодъ, а умель показати такую добротъ».

А коли Трышчанъ прыехал къ дружине къ шатром своимъ на берегъ, шли противъ его з великим весельемъ и пытали его, якъ ся ему стало. Онъ рекъ: «По милости Божей избавил есми короля от Бланора и от печали». И они пофалили Бога. И рекли ему: «Пане, не велми ль еси зранень?» Рекъ Трышчан: «Не естэм без ранъ, але не дбаю того. Коли есмо не посоромочени, то есмо весели, иж достали, чого хотели».

И прыехал король Ленвизъ из своею дружыною и, зъседшы с коня, прышоль къ Трышчану и почал цаловати его, говоречы: «Трышчане, нашоль мя еси мечомъ, я есми твои и все, што мамъ. Але жедаю ведати, не велми ль еси зранен?» Рекъ Трышчанъ: «Если будетъ добрый лекаръ, не боюся смерти от ранъ». Рекъ король: «Лекара добудем, коли мы просты от печали». Корол ⁶⁷ позвал лекары, и огледали ему ран и вделали, што потребно. Рекъ Трышчан: «Королю, ты ведаешъ нашу умову?» Рекъ король: «Вемъ, мамъ ти дати, чого ты хочешъ». Трышчан ему подяковаль велми покорно и рекъ: «Я прошу твоее дочки Ижоты моему дядку королю Марку». А потом его пыталъ: «Пане, куды хочемо отселя?» Рекъ король: «Не хочу ити отселя, поки тебе увижу здорового; а по томъ поедемъ ув Орлендэю што можемъ наиборьздей. Але прошу тебе: для твоей дворности, поедьмо со мною поспол, а змешкаем тут, покуль тебе потреба».

И было тут великое веселье и прыязнь орлендэеномъ с корновалены, которые были перво в наибольшой неприязни межы собою.

Трышчан всю тую ноч працоваў, а король мало спаў. И наватрее король позваў одного мудрого человека и поведал ему сон свой, што видель. Онъ рекъ: «Пане, я бых вамъ радиль: не дай ты дочки своее Трышчану, бо коли она пойдеть в Корновалу, мусить мети велми нужные речы, чога ни одна девка не мела». Король рек: «Того не могу вчинити, я ее даль за такового витезя, який есть Трышчан, который такъ много вчинил для мене. Коли бых ее не даль, то бых был зрадца, бо есми умовиль с нимъ, кгда-м его потребоваў на мою великую потребу. А я дочку велми милую, але ми ся не годит для нее вѣтратити чести. Нехай ся станеть воля Божя! Не могу ее не дати».

А пан Трышчанъ отпочынуль и велел морнаркомъ оправити корабль и шоль ув Орлендэю. Тутъ была честь и великое веселие въ дворе королевомъ. Тут было витезей, паней и панен досыт, которые смотрели славного витезя пана Трышчана, который ихъ избавиль от печали Бланорovy.

И тутъ веселившись, отправились от короля и от королевое на море з великим весельемъ, а з собою ведучи красную Ижоту, а с нею много добрых паней и панень, коштовно убраныхъ, як есть слушно таковой паней. И з милости плакали король и королевая и вси люди добрые. А королевая отозвавши Говорнара и Брагиню и рекла им: «Озмите тую фляшу сребреную, полную питя, и заховайте ее. А коли корол Марко изъ Ижотою будут на постели, дайте им напитокъ ⁶⁸ того питя: напервей королю, а потом Ижоте. А коли ся они оба напьют, проли останок; бо если бы ся хто иный того питя напил, много бы ся зла могло стати, иж ся то именует милостное пите. А коли ся оба напьютъ, велми ся будут миловати: до их жывота никто не можетъ зла вкинути межы них».

Они ся обещали то вчинити. И потом взяли прощене от короля и от королевое. И напяли парусы, и пошли з великимъ весельемъ, Ижота пры Трышчане, и ни один не мыслиль з нихъ ганебное речы ни в чомъ, одно правое доброе почтене.

Идучы они по мору. Коли был третий день, Трышчан зъ Ижотою игралъ в шахы. Была на Трышчане злотоглавая жулица и шата, а на Ижоте зеленого оксамиту саянь. А было то лете, и былъ великий зной. Рек Трышчан: «Треба ся намъ напити». И Говорнар шоль и принесъ кубокъ з оное фляшы милостного питя, забывшись, бо в коморе было много всяких судов, и даль Трышчану, а другий даль Ижоте.

И скоро ся напили того пива, и, еще не допившы кубьков, впади межы собою у великую милость, аж и до жывота своего

одинъ другого не оставиль. И почали гледети одинъ на другого и не мыслили ни о комъ, толко о себе. И сели якобы злякшыся: Трышчан мыслил до Ижоты, а Ижота до него; а короля Марка запаметали. Трышчанъ рекъ: «Дивуюся, откуль ми прышло то так прудко, а первой ми того не было». И мыслиль одинъ къ другому, и мовили сами себе: «Мысль наша есть неверна». Але пиво их перемогло. Рек Трышчанъ: «Если я милую Ижоту, то не дивно: она ест намильшая речъ на свете, лучшее бы-м не могъ найти; а я есми ее вывелъ и мне ест дана, а милость наша скрыта може быти». А Ижота мыслила: «Если я милую Трышчана, то ест не дивно: он есть моя ровня и такъ высокого роду, якъ и я; и витезя большого на свете нет». И тую мысль обачыли, иж оба ся милуют со всего сердца. Ижота ся о том веселила и рекла: «Коли мя милуетъ наибольший витезь, чому мне большого добра?» А Трышчан рекъ: «Я мам великую фортуна на свете, иж мя нацуднейшая панъна милуетъ, ⁶⁹ а я ей того не заслужыл».

Коли Говорнаръ успоменуль, што имъ дал любовное пиво, он ся злякъ и сталъ якъ забывшись, и почаль себе смерти жедати, иж Трышчан милует Ижоту, а Ижота его. И рекъ Брагини: «Мы есмо винни, што дали пить оное пиво не знаючы». Рекла Брагиня: «Мы есмо злую дорогу нашли и погинули, а Трышчана и Ижоту погубили есмо». Он указал фляшу, в которой было пиво, и рекъ: «Знаеш ли, што ест тое?» Она рекла: «То есть пиво милостное». Онъ рекъ: «Зле есмо поручено намъ острегли, того есмо дали напитися Трышчану и Ижоте — ото ж ся милуют». Брагиня почала плакати и рекла: «Зло есмо великое учынили! Не може быти, абы с того не пошло много злого. Тепер нам годиться быти велми мудрыми, а мы есмо велми смутны о том». Але ихъ жалость была велми искрыта, штобы ся иные не довели.

А Трышчан и Ижота терпети не могли. Рекъ Трышчанъ Ижоте: «Я тебе милую из сердца». Она о том была велми весела и рекла Трышчану: «Я не милую ниодное речы на свете, якъ тебе. И ни дай Богъ, поки буду жыва!». Видечы то, ижъ ест Ижота с нимъ одно мысли, не откладаючы далей того, шли у комору и спольнили свою волю. Оттоле навеки не отменилася ихъ милость, и от тое милости мели великие працы. И негъ того рыцэра, который бы подняль толко муки для милости, колко Трышчанъ. (А такъ была велика шкода, иж у тые часы не было большого витезя над него: онъ был третий витез на свете.)

Рекъ Говорнар Брагини: «Што ти ся о том видит? Види ми ся, што Трышчан узяль паненство Ижоте: я есми их видел уместе». Она рекла Говорнару: «Мы есмо погубли, коли ее найдеть

корол Марко не в паненстве, он мусить погубити всех насъ». Рекъ Говорнаръ: «Не бойся! Коли ж уже такъ ся стало по наших грехах, треба ся намъ печаловати о той речы, абы ни хто не ведал». Рекла Брагиня: «Як то може быти?» Рекъ Говорнаръ: «Дай то на мене, я то вчыню». |₇₀| И она рекла: «То бы то добре, бы то Бог дал!».

А о том Трышчанъ и Ижота не знали ничего, што они то ведают. И не мыслил Трышчан ничего, толко о Ижоте, а Ижота о Трышчане. И не было в них иное навме, толко якобы в рай были. И миловали один другого болшей, ніж самъ себе. И такъ вросла ихъ милость, ижъ не знали, якъ бы ся въздержали один от другого; а шли до Корноваля без мешканя.

И была имъ одна переказа: в один день година ся отменила, а море надулося, ветръ повсталъ и погнал ихъ кгвалтомъ тую ночь, куды не хотели. И назавтрей подъ некоторым градом великимъ и мощным, который былъ на одном острове на моры, около его было много острововъ великихъ. А тые острова полны добрых людей и всякого добра, которых то зовуть Долние острова. А пан их есть Галиот прынчыпъ. А то была его отчызна; иные земли и панства побрал своею добротю. А тогды былъ Анцолот в одной земли, которая ся зовет Соренлоисъ⁴⁵. Рекъ Трышчанъ: «Ведаете ль вы, морнары, где есть тот Плачевный городъ⁴⁶?» Рекли они: «Не вемы, але он ест прынчыпа Галиота городъ». Рекъ Трышчан: «Я быхъ по воли не хотел ся в нем найти, иж ми поведали, што в немъ злыи обычаи». Говоречы они о томъ, аж идутъ шест чоловеков збройныхъ. Коли видели, што они с кораблемъ не могутъ никуды, они имъ рекли: «Откуль есте вы, што есте прыстали у наше прыстанище без нашог[о] дозволеня?» Рек Трышчанъ: «Мы есмо с Корновали, послы короля Марка, а идемъ из Орлендэи. А то нас зла година загнала, а вам есмо не винни ани шкодим вамъ ничего». И они рекли: «Откуль есте вы, за нашу вмову вы — вязни нашы, вылезте вон, штоколвекъ ест вас тут, и пойдите у город и увидите закон наш». Трышчан рек дружины своей: «Якъ хочемо? Если ихъ послушаемъ, то в руках есмо, могутъ намъ зло вчинити». Они рекли: «Не вемы, што они мыслять. А лепей намъ тут боронитися што могучы, хотя и побитися». А иные рекли: «Наше отнимание непомочно ничего, иж есмо у ихъ |₇₁| руках: могут нас из судном потопити албо з города камнем побити, але лепей даймося у ихъ руки». Рек Трышчанъ: «Панове, варуйтеся што чынити: тотъ городъ так злого закону! Коли ся дадимъ у ихъ руки, они насъ могут погубити, або в темницы вкинути. Тут не будет от насъ наша по-

слуга имъ вдячна, а и ласка ихъ намъ ничемна. Я бых рекъ, лепей боронимося што могучы: лепей намъ вмерети, нижли въ ихъ ласцэ быти, бо ихъ ласка не ест намъ пожыточна». Рек Трышчан Ижоте: «А ты што мыслиш о том?» Она ся была престрашыла и рекла, плачучи: «Трышчане, я не вмею о том мовити. Я тебе дана в твои руки и в опеку, ты мене вывелъ з моее земли; а если мне прыйдетъ ганба албо смерть, то ми от тебе будет».

Коли Трышчан то слышал, почал клеисти тот день, в который ся родиль, и рекъ: «Панно, чы хочеш абых ся биль в сем судне, докуль мя забьют, або подмо нагору в замок и даймося имъ в руки?» Она рекла: «Нехай так будет, якъ ты хочеш». Рек Трышчанъ: «Пойдимо нагору к ним и терпемо, што нам прыйдет от них, коли не можемо ся им оборонити». И к тому прыступили вси и вылезли вон зъ судна и пошли нагору у город. Нашли в замку досыт добрых людей, витезев и пахолковъ, и невест, и слугъ. И прывели ихъ у водинъ великий домъ, в котором было мног[о] коморок, а в нихъ были вязни, которых имывали. А двор былъ огороженъ велми твердымъ муром, иж ни один вязен не може втечы. И пустившы ихъ внутрь, ворота замъкнули. И рек Трышчан: «Панове! Мы есмо вязни, да есмо погигбли, иж тые сут такъ злого закону и такъ неверни, иж мы не выйдем одъ них безъ наше смерти, если Богъ нас не вызволитъ». И почали вси плакати и тужыти велми грозно молчком, бо не хотели, абы их иные слышали.

А такъ был Трышчан з дружиною своею тот день и ночь у везенно, и ни хто ихъ не видел. И назавтрей прышли к нимъ шесть чоловековъ без оружя и рекли имъ: «Як ся маете?» Рек Трышчан: «Яко в той прыгоде, которую нам Бог далъ. Але прошу васъ, панове, так вамъ Бог помози, тут ли маемъ остати, в сем везени? Споведайте намъ». Рекъ один витезь: |₇₂| «Тое нетство, с которого николи никто не выходит, то такъ справлено всимъ, которых тут сажають. И николи вже не выйдут с того плачу и в слезахъ вси дни свои; и для того ся зовет Плачный городъ». Рек Трышчанъ: «Охъ мой милый Боже! Если то правда, если бы ни одинъ не былъ живъ, который сезде влезет?» И онъ рекъ: «Заисте ни один от того часу, як тотъ законъ поставленъ. Але коли бы нашолся витезь велми высококого сердца и рыцэрства, а пани крашей наше пание, а прыехали бы оба посполе, то бы были нам господары; а тые бы мусили померэти, которым мы служыли».

Коли Трышчанъ то чуль, велми ся обвеселиль, и рече: «Коли быхмо были справедливе сужоны, были бысмы просты от везеня, иж Ижота найцуднейшая реч на свете, а о рыцэры што Богъ

даст». И рече витезю: «Поведай ми, прошу ты, коли бы тут нашолся рыцэр болшъ вашог[о] рыцэра, а пани цуднейшая ваше паней, чы могли быхмо выйти з нетства?» Он рече: «Вышли б есте, але ся то тут не може найти, бо наш рыцэръ ест панъ врожены и стоит в той твердости. А таковыи ест рыцэръ, што не мает друга на свете». Рек Трышан: «Коли бы ся нашолъ рыцэр большый на свете, и большей Анцолота?» — «И такому мы дадим ровню». — «А коли вашего витезя добудет, будем ли прости от везеня?» И он рекъ: «Будете, коли бъ з нимъ посполъ прышла пани». Рекъ Трышан: «Я тебе мовлю, мы есмо свободни, если нам кривды не вчыните. То бых рек и на дворе короля Артиушовомъ, иж тот витез, которого вы поведаете, не ест болшъ нашего, ни она пани не цуднейшая надъ нашу». И оный витез стал, якъ забывшыся, и рек: «Где ест тотъ, которого вы так фалите?» Рек Трышан: «Если нам право будет учинено, а вышли быхмо на поле, а держати ль будете нам ваш закон и правду? И выведте вашу панию и вашего рыцэра и дайте нас на правый судъ: если будет наша пани лепшая и витез наш лепшый, нехай будем свободни; а коли ся то так не найдет, нехай ми главу сотнуть». Рек оный рыцэр: «Досыт еси мовиль. Я хочу пойти и поведати тамъ, где ся годит». И так он пошолъ с тыми, которые с ним прышли.

А повемъ вамъ, для чога ся зовет тот город Плачный: бо поставленъ злыми законы в тые лета, коли |₇₃| Иосифъ⁴⁷ пошол у великие краины прыказанем Господа нашего Исуса Хрыста и обратил был множество люду на хрестянскую веру. А коли слышалъ, ижъ тые Долние острова полны людства, Иосифъ послал там набожныхъ людей обрачати къ Богу народ. И обратили вси тые острова, кромя одного острова, который ся зовет Орашы⁴⁸. И тамъ мало было иныхъ людей, толко орашы, а пан ихъ былъ орашец и мель дванадцать сынов, и вси были орашцы. Коли хрестяне прышли в тот остров, тогды был государь тому острову именею Давлитесь. И былъ некая ранень от медьведа дикого, и тут откинулъ от Иосифа крещения.⁴⁹

Коли оный витез прышолъ къ Брунору и к его паней и рече: «Пане, поймали есмо молодыхъ людей корновален и поведили есмо им закон наш сего города. И один витезъ зъ их товариства поведался быти лепшей тебе и панию лепшую, нижли наша пани. И для того есмо прышли дати ведати вам, бо мы не можемъ опустити закону нашего, што нам вставили предкове наши. Для того поведайте, што маете чынити».

РЕКЪ Брунор: «Не я его вставил, ани я его могу опустити: зовите тыхъ, которые мають судити и смотрети. Которая пани цуднейшая, тая вам останет панею, а другая мусить умерети. И справуйте тую битву, а я готов». Они рекли: «Инакъ быти не может». И прышли къ Трышану и мовили ему: «Коли вы маете витезя того, якъ есте рекли, и вамъ може ся добре стати. Будьте готовы, бо завтра будете битися». И выпустили ихъ тот день и ноч. И давали Трышану, што была потреба. И приходило много рыцэров, пытаючы имени его, а не могли ся доведати; и гледели на Ижоту, а она ся таила и не могла ся утаити. И тые, которые видели, говорыли межы собою: «Згубили есмо панюю нашу господарыню, бо ест |₇₄| тая лепшая».

И назавтрей Трышан убрался, и давали ему иный мечъ, и он рекъ: «Дайте ми мой меч». И они ему дали. Усель на конь велми добрый, а Говорнаръ несъ ему щытъ и сулицу. А Ижота убралася велми в коштовное оденье и всела на инаходника, а Брагиня и другие девки з нею. И прыехали къ шатром и нашли тыхъ, которые мают судити их красу, у шатрох. А тые шатры были полны добрыхъ людей и витезей и паней, которые прышли гледети тое битвы. И прыехалъ Трышан з дружыною и, зседшы с коней, и сели, бо еще Брунор былъ не прыехалъ. И тут затрубил человекъ у рогъ, которого рогу далеко было чуть. И усель Бруноръ на добрый конь и выехал з города велми убран; а с нимъ прышло неколко витезей и пани его, мати Галиотова.

Коли Брунор прыехалъ къ шатром, рек: «Где ест тая невеста, которая равна ест нашей паней красою?» И они ему указали Ижоту. И он видель Ижоту, и престрашылся велми, и рече: «У мои дни не видель есми лепшее невесты. Я ся бою утратити наймилейшую реч для тое паней красы». И прышла мати Галиотова, которая была великое красы. А коли она видела Ижоту, она ся престрашыла, иж ей за ее красу умерети, бо ся она ей видела найцуднейшая реч на свете.

Видель Трышанъ оную панию, кивнул Ижоте и прыступиль к судямъ. И почал мовити: «Панове и пание, которые маете судити красу тых паней! Гледите, ото они стоятъ посполъ. Судите право». И они молчали, бо видели, што Ижота далеко цуднейшей тое паней. И Трышанъ мовиль повторе: «Я вас прошу, держыте мя на правде у вашем законе».

Они отказали, жалостны: «Мы маем такъ учынити, але вельми намъ жаль». Обротившыся ко Ижоте и рекли: «Пани, ты-сь лепшая, и твоя краса смерти тя избавила. И для твоее красы тебе хочемо держати за нашу господарыню. Але коли лепшей

тебе которая прыйдет, будь пэвна, иж мусиш умерети, як и тая, которая такь долго была межы нами, |₇₅| которую есмо у великой почестности мели, а тепер есть осужона на смерть. А намь того велми жаль, але инак не може быти, бо есмо присягнули тот закон держати. Тоть будь проклять, хто тот законь напервей поставил!» Коли то выказали, вси закрычали великимь голосомь, плачучы с такою жалостью, иж не было такого человека, который видел, штобы не жаловал.

РЕКЪ Трышчань: «Панове! Велика ласка, где ест тот, с которымь ся мне бити?» Они рекли: «Ото тот властныи». И вказали на Брунора. И онь рекь: «Варуйся мене, иж я не хочу року откладати».

Битва Трышчанова з Брунором И взяль щыть и сулицу и скочыль к нему, а онь к нему. И вдарыл один другого так мощно и прыкро, аж оружие и щыть имь выпадали з рук, и ранилися оба и пали с коней. Трышчан был ранень неглубоко у бок, а Брунор был ранень у перси велми глубоко. И сулицы поламали, и вынемшы мечы, почали ся рубати велми мощно. Брунор позналь по вдарцахь, иж Трышчан один от добрыхь витезей, и почал ся силити. И рубал один другого велми мощно и велми часто: кождый рубаль оберучь, бо имь обема о горло шло. И познал Брунорь, иж Трышчань большой надь него витез; для того ся покрываль мечом, абы ся Трышчан упрацоваль. Але то не могло быти, и трафлял Трышчана тяти в голое место, але Трышчан на то былль добрый мистрь — вмель ся стереч. И рубалися великий час, и были оба ранены; и вмордовалися, иж потреба имь было отпочынути. И отступил одинь от другого, и стали, възлегшы на щыты и на мечы, гледечы один на другого, и стояли великую филью.

Рекь Трышчан: «Пане Бруноре! Я тебе мамь велми за доброго рыцэра и велми вмелого, и для того тебе прыяю. То Богь ве — не рад бых, абысь мель загинути; але прошу тебе, если можешь оставити тую битву з моимь почстенемь и з вызволенемь тое дружыны, я рад оставлю, абы ты не вмер». Рекь Брунорь: «Мы есмо на том местцу — либо ты мене заб[ъ]жешь, або |₇₆| я тебе, або оба будем мертвы, инак не може быти». Рекь Трышчан: «Где есть ненавист, там милости неть. И коли ж такь, варуйся мене!». И почали ся рубати, и вси ся имь дивовали. И наконець Брунор не могь стерпети, пустил щыт и меч, и самь на землю паль. Рекь Трышчань: «Або вже большь не можешь?» И Брунор рекь: «Рыцэру, такь ти отпускаю тую битву, не мей ми за зле, иж не чиню по воли, бо не могу». Рекь Трышчан: «Я тя хочу пожаловати, дай

ми свой мечь и мовь: «Побит есми». Рек Брунорь: «То быхь был злый человекь, коли бых рекь то своимь езыком, што б было з моею легкостю. Не дай того Бог до моее смерти, которая есть близко мене!». Рекь Трышчан: «Чуеш ли ся на томь, што можешь жыв быти?» Рек Брунорь: «Твой ми мечь ниодного продлужена не даль, вжэ есть конець близко. Если ми не верышь, тепер же самь узрыш». И то рекшы, пустиль душу.

Видель Трышчань, иж вмер, и снял ему гелмь з головы и кинуль от него далеко. А позваль тых, которые его были привели, рек имь: «Панове, если я досыт вчынил за моее свобоженье и моее дружыны?» Они рекли: «Досыть еси вчынил, добыл еси сесь град и сесь островь, и нам еси всимь господар. А тая паньна, которую еси прывел, ест наша господарыня; але еще маеш прыняти реч». Рекь Трышчань: «Которую?» Они рекли: «Той нашей паней Бруноровицы вьтни главу мечомь». Трышчан ся огленул на нее, а она плачет велми грозно. И было ему ее велми жал, и рекь: «Як я маю вбити жону?» И они рекли: «Инак не может быти». Трышчан был велми сердить и почал много мыслити. Рекь Трышчан: «Проклять тот, который тот закон поставил, и тые, которые тот закон держат! Я мушу вчынити таковую речь, што не буду николи весель, коли то успомену». И пошол, стяль ей голову и рекь имь: «Вы мене привели кь ганбе, иж кождый добрый человекь, который то уведает, поставит ми то за ганбу». Рекли они: «Не тебе то ганба, але тым, которые тоть |₇₇| закон учынили. Пойдимо ж нагору у город, и там намь прысягнешь у городе дерьжати закон того города, якь сут чынили первые, которые были перво тебе». Пан Трышчань не радь былль тому панству, але инакь не могло быти, и пошоль с ними у замокь. Рекли: «Трышчане, тут нам прысягни». Трышчань не радь былль прысягнути, але инак не могло быти — прысягнул имь. Они ему велели стати у том месте со Ижотою, в котором стояль пан Брунорь зь своею панею.

Они туть мешкали у такой милости, Трышчану не было иного навме, толко Ижота, а Ижоте Трышчан.

А коли видела бедная сестра Галиотова своего отца и матер мертвых, и она девка была найсмутнейшая на всем свете. Будучы она у той жалости, и учынила одну судину, и взяла отцову голову и матерыну и прыправила на конь; и поехала з малою дружыною у Долные острова искати Галиота. И кудыколвекь ехала, стречала рыцэры а юнаки, у каждого пытала о Галиоте-прынчыпе, и кождый ей поведаль правую дорогу, где есть пан Галиот. Едучы она и стретила одного рыцэра велми доброго,

высокаго рыцэрства, у зуполной зброи едучы з малою дружыною. Она его поздравила, онъ ей вернулъ поздравленье велми дворно. И рекла панна: «Рыцэру, дай ми ся спытати як пана и для твоей дворности, если еси слышал якие слухи о Галиоте-прынчыпе?» Рекли они: «Ты еси стрела, кого ищеш». И она на него смотрела долго великую филью, а не познала его, што былъ у зброи. А коли его познала, и кинулася к нему на горло, плачучы и не могучы говорыти. Коли узмогла говорыти, рекла: «Николи есми не слыхала такъ великому пану бы ся такая жалост стала, якъ тебе, которую ти хочу поведати, бедная твоя сестра». И открывшы судцы, у которых были тые кости, и рекла: «То ест кости того, хто тебе родил, а то голова того, которая тебе у чреве носила; обоухъ ихъ убил своєю⁷⁸ рукою Трышан, сестронец короля Марка корновалского, и для того есми поехала тебе искати, абыс о том ведал, што бы-сь мель с тым чынити, бо ты можеш учынити, што хочеш, яко силный человекъ». Рекъ Галиот: «Якъ ся то стало?» Она ему споведала все по раду, и Галиот порозумел, иж Трышан в том невинень, не мель на него жестокого сердца, и з великое жалости прослезился и рекъ: «Милая моя сестро, намъ стало такъ великое зло за мои грехи. Коли бых ся надевал, я бых давно сказиль тые злые законы, которые у том острове. Але теперь пойду и скажу тые злые законы, а Трышану учыню, якъ ему слушыть. А для того не могу ся ослушати: абыхъ ся не мстиль, то бых зле учынил. И поки буду жив телом моим, буду ся мстити. Вернимося у Сореилонсь и там положымъ тело отца моего и матки у водной опатии. И там порадимося, якъ быхмо прыйти мели на помщене».

И поехали вси велми жалостни, и не зналь жадэн человекъ, штобы то Галиот, бо ехал з малою дружыною. И прыехали къ оному граду, у котормъ былъ король из стома витези. Коли онъ видель Галиота, был велми рад для того, што Галиот прыехаль, да не вдячно ему было, што прыехал з малою дружыною, и рек: «То вжэ не дармо». И коли Галиот розобрался зъ зброи, король прышел и рек ему: «Пане, якъ ся маешъ? Чому еси так невесел? Для Бога поведай ми, што ся стало?» Рекъ Галиот: «Не дивно, што есми не весель, же ми ся стала великая легкост и жалост». И почал поведати, якъ ему Трышан убил отца и матеръ. Рече король: «То ест, господару, великая жалост. Да што с тым мыслишь?» Рекъ Галиот: «Хочу поехати у тот остров с одним рыцэром и з двема пахолками и з добрым конемъ и з зброею, так штобы мя ни один человекъ не позналь, иж хочу прыйти гостем, хочу ся бити с Трышаном. Если мя убьетъ, то ми жалости конец; а коли

я его убью, ништо ми тог[о] не поставит за ганбу, леч за рыцэрство. А тебе прыказую, абыс ми собралъ пятьсотъ тисечъ войска добрых людей.⁷⁹ И пойди по мору у тот остров, под Плачный город: хочу сказити тые злые законы, што имати гостей и держати в темницы. И ты погуби их всих и вози у болото; и нехай не останется ниодин человекъ ни жона. А которые гости найдеш, тых всих пусти свободне». Рекъ король над сту витези: «Пане, што велиш мне, то все будет мною готово, коли не умру. Але як ты мыслиш битися с Трышаном, который ест наибольший рыцэръ, яков не ест ни Онъцолот Локвенский⁵⁰, и не мает друга на свете рыцэрством по всих чотырох сторонах по мору и по суху? Не пускайся на такую прыгоду и погибель, на то я тебе не ражу». И рекъ: «Пане, дал ти ест Богъ панство и такую моц, што ся не годит тебе мстити ни кластися о такую реч легко, бо если ся тебе зло станеть, або смерть, — все твое панство зле упало; а если ты осоромотит, то ти будет великая легкост. Пане, я тебе завжды мам за доброго, я тебе ражу: оставь тую битву с Трышаномъ. А коли его найдешъ ласкою, он, видевь такую твою жалост, онъ самъ прыймет на себе тую помсту. А если вы два будете на поли, если ты он не преможе — сотни ми главу».

Рекъ Галиот: «Знам, што ми говорыш правду, и я в тебе велми дуфамъ. Але коли бых я ему мстил Анъцалотомъ або иными рыцэры, то бых горей учынилъ. Але, як есми тебе росказал, такъ учыни. Хотя ми будет умерети, мушу то вчынити; што есми вымыслил, то и вчыню, бо не буду во впокою, доколе не вижу Трышана». И король был у великомъ страху, што ся боял, иж Галиот не можетъ терпети против Трышану; и был велми смутен, иж миловаль своег[о] пана Галиота зо всего сердца.

По тых речах Галиотъ велель понести отца своего в один кляштор и положить в коштовный гроб, и голову матерыну, з великим плачом. И по томъ оставил сестру у томъ граде велми почестно, а сам поехал къ мору с одним рыцэром и з двема служебники и с конемъ, на которого коня велми надевался; и зброю взяль велми добрую и мечъ, который был Анъцолотъ дал.

Коли прыехал къ мору из своєю дружыною, ништо его не позналь, бо не еждчывал з малою дружыною. Стоял тамъ ден. И нашолся ему корабль направлен а година добра, и пошел по мору. И коли былъ далее от края, рекъ морнар: «Добывайтесь под Плачный город». Они рекли: «Не дай того Богъ намъ, што-быхмо там были: лепей⁸⁰ бы намъ смерть, нижли там пойти». Рекъ Галиот: «Не можетъ быти инак, мусите там пойти». Коли морнары то слышали от Галиота, не ведали, што бы вчынити,

иж «если бы там пошли, то погибли, а не пошедьшы — Галиот велми сердить а мае дружыну и зброю, может насъ погубити». И он другой раз рекъ: «Ходите, не бойтеся, без боязни можете там быти». Рекли они: «Пане, если може то быти, абыхмо ся не бояли, змилуйся для Бога, не хотечы наше и свое смерти, бо ведаеш самъ, иж ниодин там не останет, штобы не был мертвъ. Тамъ насъ не веди». Рек Галиот: «Або не хочете ити, где я велю? Тепер есте мертвы на том месте». И выняль меч, замахнулъ, якобы тять. Они ся перестрашыли и рекли: «Пане, коли инакъ не може быти, мы вси въ твоих руках — што велиш, то вчыним, толко не погуби нас». И он рекъ: «Не бойтеся, не будет вам ничего». И они обернули къ острову, а другого дня прышли у востров къ прыстанищу под Плачный городъ.

И прышли к нимъ люди з вышнего замку и рекли: «Поймани есте». Галиот рекъ: «Хотя есмо прыстали у вашу землю, але не годитса насъ имать, занюж есми готов тот ваш закон деръжати». И они рекли: «Тогда хочеш битися с Трышчаномъ, который есть наболшый витезь на свете». Рекъ Галиот: «Хотя бъ большой, нижли ест, але на иное не прышол, леч с нимъ битися». Они рекли: «Выйдите вон». Они вышли, и граждане морнаров в темницу повели. Рек Галиот: «Пустите ми тые два юнаки и витезя, нехай ми помагают товаришства до того места, где будет битва». И пытали его: «Якъ тебе ест имя?» Рек Галиот: «О моемъ имени тепер не можете ведати. Поведете мя, где маемъ битися». Они рекли: «Тым ся не печалуйте, скоро будет битва». И всело ихъ на кони петнадцат конников, и Галиот з дружыною ехал к тому месту, где мае быти битва.

А Трышчанъ был у вышнемъ замку со Ижотою и з Говорнарм и з Брагиною у великом веселю. Тут Трышчан не вспоминаль ничего, одно Ижоту, а Ижота Трышчана. И тое имъ нецство было велми сладко, и мешкали якобы в Бога, а не поменули о королю Марку ани о Корновали. Жыли тут у томъ веселю два месецы. И наконцы третего месеца прышол один витезь передъ Трышчана и рече ему: «Пане, ты ся можешъ веселити ныне со Ижотою, а завтра маеш ся бити ⁸¹ с однимъ витеземъ, который для того прышол з двора короля Артиуша битися с тобою. Мы есмо его поставили на месте, где ся мае бити». Рек Трышчан: «Ведаете л[ь], што за витезь на ймя?» Рек: «Не ведаемъ, не хотелъ намъ о собе поведати». И Трышчан помыслиль, абы то не Анцолотъ; рекъ: «Я знаю, который то витезь. Чы нарадили есте битву? Коли он на то прышоль, он будет мети. Да хотя онъ на мое зло прышол, однако ж поздоровте его от мене, бо я внимаемъ, иж он

ест великий витезь». И он с тым одышол от него а прышоль къ Галиоту и рек: «Завтра ся мае бити, а Трышчан тя поздоровляет». Рекъ Галиот: «Поздоровляет мя Трышчан якъ неприятель, а я его также поздоровлям якъ неприятеля». И говорыли межы собою досыт, а не познали его, хто ест. Говорнаръ слышалъ, иж оный рыцэр о битве говорыть, рек: «То ест, конечно, Анцолот: поехал з двора Артиуша-короля, ищучы розличных и жестоких прыгодъ». И велми ся его Говорнар бояль, и прыступил къ Трышчану и рекъ: «Завтра маеш битися». Рек Трышчан: «Ведаеш ли, с ким?» Онъ рекъ: «Не вемъ, але надевамся, иж Анцолот умыслне на то прыехал — битися с тобою; але онъ естъ большой витезь на свете». — «Я радъ с нимъ покуситися, занюж коли прыйдет на вдарцы а коли мне Богъ похочетъ зычыти, а будемъ ли ровни, то бых не хотелъ большое славы. А если мя убьетъ, волю быти от него побит, нижъ от пяти иных». Говорнаръ ся еще большей перестрашыл и рек: «Так ест, якъ ты говорыш. Але тут велик страх и велика погибель». Рекъ Трышчан: «Для смерти не треба ся бояти. Ведаеш ты сам, мистре, ижъ мы завжды на том».

Слышавшы то, Ижота почала плакати и тужыти, говоречы: «Тяжко моему сердцу! Якъ то ест злая прыгода! И в злый часъ есми родилася на сесь светъ! Еще ми не вышли тры месецы моей фортуны и моему веселю, и вже ми ся находит мука и скороченье моему жывоту. И если бы ми ся прыгодила великая рана або смерть, то бы ми сладко и лепшъ было».

Трышчанъ ее тешыл, говоречы: «На мою веру, не будет он над мене мети наперед ничог[o]». Рече Ижота: «Я не прошу от Бога болшъ, одно бы ми ты здоров был а не былъ осоромочен от тое битвы, занюж ся я ниодного витезя не бою, толко Анцолота». И в том страху стояли. А Галиот о томъ ничего не ведал.

⁸² И коли была ноч, прыйдет один витезь у зброи, которые были пры Галиоту, и рекъ: «Повемъ вамъ: прышоль король над сту витези, а с нимъ войско, прыстали у прыстанище збройни на конех. Мы рекли, абы вышли вон, хотечы учынити нашъ закон. Коли есмо хотели ихъ поймати, они пофатили оружые и побили наших людей немало, порубали и покололи. И мы перед ними не могли терпети и далися есмо у их руки. И мы есмо, пане, у их руках, а они сут из Коръелоня⁵¹, люди Галиота-прычпыпа».

Коли то они слышали именуочы Галиота, побегли вси по своих потребах, а Галиот стояль до ютра в шатре. А на свитани убъралъся Трышчан у великое оружые и, слухавшы мшы, поехалъ з города, а с нимъ Ижота и Говорнар и Брагиня и чотыри пахолки. Коли был близко шатров, Галиот был на кони и видел Трышчана

близко, взял сулицу и щыт. Трышчан видель, иж он ест готов, и рекъ Гаворнару: «Поедь къ оному витезю и доведайся, если ест Анцолот: волель бых с нимъ товаришство мети». Говорнар поехалъ и поздоровилъ Галиота, и он ему вернулъ поздравлене. Говорнар рекъ: «Рыцэру, то ест Трышчанъ, с ким ся ты маешъ бити. Але онъ тебе просит для твоее дворности — споведай ему, хто еси ты. Вже ведаеш, с кимъ ся бьешъ; нехай бы тэжъ и онъ ведалъ, с кимъ ся бьет». Рекъ Галиот: «Коли он Трышчанъ, а я его непрятель смертный; а по правде, што ми убилъ отца и матку. И прышол есми мститися на немъ моим теломъ, если буду могъ. А имя ми ест Галиот з Долних островов, досыт далеко слышать имя мое».

Чуль то Говорнаръ от Галиота, ведаючи, иж Галиот болшый господар на свете, прешрашылся и поведалъ Трышчану. Чуль то Трышчан и рек: «Божэ, фала ти буд, иж набольшый пан и набольшый витезь от света берется против мене битися со мною на поли, а то ест цвет добротам и храбрством: паном пан прышол битися со мною, могучы поставити сто тисеч войска на поли зброинных зъ сулицами». Конец тых речей.

Битва Трышчанова зъ Галиотом ПУСТИЛЪСЯ один къ другому, якъ могли кони скочыти, и ударыл один другого так мощно, ажъ ся сулицы им поломали. И вдарылися так мощно, ажъ оба пали с конми на землю, и от тог[о] удару |₈₃| были ранни. И оба ускочыли так, якъ тые, которые были великое доброты и великог[о] сердца, и пофатили мечы и почали ся рубати. И Трышчан был у страху (а оны оба были великие человеки), и билися такъ силно — не было человека, который видел, абы страху не мел. Трышчан билъ мощно, а Галиот также: указывалъ одинъ другому свое непрятельство. Трышчан познал своего непрятеля, а Галиот рек: «То ест набольшый витезь, который по свете слывет; тут ми прыняти смерть або быти добрым человеком». Они ся оба силили, увазуючы один другому свое витезьство. А Ижота конца гледела того, кого миловала болшъ, ниж сама себе. Коли он прыймал таковые ударцы, она была бледа и дала б весь светъ, абы он был здоров и прость от тое битвы. Коли Галиот билъ Трышчана, тогды он на коленах падалъ, а Ижота прыймала ударцы в сэрцэ свое и была бледа, якъ папуга⁵²; а коли Трышчан Галиота билъ и поле ему брал, а Ижота была велми весела и румяна. Они билися, а Ижота брала ударцы у свое сэрцэ и была пэвна, же Трышчан маеть добытую битву, занюж онъ гонилъ Галиота по полю куды хотя. А Галиот былъ велми ранен а кровю сходил. Трышчан не велми былъ раненъ, а Галиот ся

силиль противъ Трышчану, што наболей могъ, и мовил: «Нехай вижу, колко могу с нимъ трывати».

Будучы Галиот у своей тэськности и говорыл: «Я не могу збыти смерти от Трышчана». Аж вышол корол над сту витезми з людми збройнными на помоч Галиоту, а шли прудко, бо король видель, што его Трышчан змагал.

Коли Галиотъ позналъ свою хоруггов, тогды рек: «Трышчане, ты мертвъ! Видиш? — то сут мои люди. А ты ми убилъ отца и матку: если бых ся тебе не мстил, вес свет бы ми за зле мель». Рек Трышчан: «Не може то быти, пане, штоб ты мене людми застрашыль! Я тебе знаю, так доброго, — не ехал бы ты ко мне, если бы еси мель мне инымъ мьстити. Я ся иног не бою ани ся стерегу, толко тебе. А Бог ве, же-м ти не винен въ смерти отца и матеры твоей; и сам то добре ведаешъ. А даю ти сюю битву за добытую а пусти мя з моею дружыною свободне. Зле-м вчынилъ, иже-мъ добыл меча против тебе, напротивъ набольшого пана и набольшого витезя. А то Бог ве, же того не мовлю для страху, абых ся |₈₄| боял смерти». И прыступил, даль ему меч. Галиот взял мечъ и рек: «Ты-с ми толко вчынил, што быхъ тебе мель ненавидит со всего сердца, але не чиню того для твоее доброты, иж еси набольшый витез на свете. Не ест годно тебе погубити, и обещаю тебе свою прыязнь». А Трышчан поклекнул пред нимъ на колени свое и подяковал ему дворне за его ласку. Галиот его узвел под руки а рек: «То ся не годит, ачколвекъ я великий пан, а ты также великий человекъ и вроженный, яков и я. А витез еси болшый, нижли я, и нет тебе друга на свете».

А король над стома витезми к ним прыближается из сулицами на Трышчана. И Галиот закликаль на него што могучы: «Стой! Вернися от Трышчана, если ти жывот треба!». Король, тое чувшы, стал и вернулъ войско и поехал самъ до Галиота и пыталъ его, рекучы: «Пане, як ся еси мель?» Рек Галиот: «Добре, з ласки Божое, але не велми». Рек корол: «Я вам перво о том поведиль». И Галиот рек: «Коли есми из жывотом с тое битвы, але велми ми ся хотело з ним бити и весел есми о том, што ся з нимъ познал. Если бы ся могло стати, хотелъ бых мети их из Аньцолотом посполь, бо тые витези якъ храбрые, так дворные и всякое доброты полны». Рек король: «А што теперь мыслишь?» Галиот рекъ: «Поедьмо вси до дому Трышчанова с нимъ; и там опочыну, покуль буду здоров». И всель Галиот, и Тышчан, Ижота, и вся их дружына велми прудко. И коли прыехали на гору и в замок, который ся зовет Ораш, огледали ран Галиоту и Трышчану. И были в Галиота великие раны, и кровю был надышол. Лекары

прыложылі зелье кь ранамь, и дивилися, якъ ест живь; и не мог рушыты теломь цалый месец.

А Трышчан лежал пятнадцат дний, а товаришы его были пры немь; а которые были у темницы, тые ся вси собрали кь Трышчану. А тые люди прышли из Артиушом-королем, который надъ сту витезми⁵³, и вшли у Плачевный город; и выступили вязни, а град зажгли, бо гражане билися з ними о тот закон Иосифов, который деръжали много лет. А Галиот прыказал, абы нихто Трышчановых не гневал ани его гостя, а не дал от себе Трышчану отходити, поки оба выздоровели.

Рек Галиот Трышчану: «Я был пришол у тот островь на твою смерть, помстити смерти отца |₈₅| моего и матки моее; але ведаю, иж ты вбил ихъ по неволи. Для твоего рыцърства отпускаю тебе тое. А поведал ми еси, иж несеш тую панну за своего дядка, якъ ся еси ему обещалъ; я тя пускаю з нею, але велми ми жаль того, што не можешъ ехати зо мною, иж есми не видел жадное мильшое речы, коли бых вас виделъ с паномъ Анцолотом уместе. Ты можешъ взяти отпущение у своего дядка, и прыедь ко мне у королевство Сирелонское або гдеколвек буду: успомени тую дворность, што еси мель от мене и отпущеня гневу моего. Прыед ко мне што наборздеи можешъ, а я ти обещаюся, якъ витезь, бо есми не король, тые панства и земли мое, што есми забрал, Анцолоту и тебе, абых мель з вами двема товаришество, а вы со мною — я быхъ большого богатества не хотелъ». Рек Трышчанъ: «Пане, велика милост, ты-сь такъ много для мене учынилъ, я тебе того не могу заслужити. Але коли Бог даст жывоть, я тебе хочу ускоре видети гдеколве[к] будешъ. То ти говору зь своею дружиною».

И было ему море тихо, и Галиот его провадилъ до мора и просил его, абы инак не вчынилъ, и так бы учынил, яко ся прыобещал. Але потом, мало помешкавшы, прышла ему вест, што Галиот преставился. И о том Трышчан былъ велми жалостен.

И коли ся розлучыл Галиот с Трышчаном, писал Галиот лист своею рукою и послалъ до королевое Веливеры⁵⁴, поведаючи ей тое попсование злых законовъ по смерти отца и матки своее, и якъ нет болшых на свете от двух витезей: «И межы ихъ не знам, который болшый — если Анцолот з Локве чыли Трышчан зь Елиноса, сестронец короля Марка».

Коли Веливера тот лист прочла, было ей велми вдячно, и рекла: «Мило бы ми видет панну Ижоту и пана Трышчана у дворе». Не чут было о Анцолоте правдивое весте, иж в тотъ час былъ онъ з ума ступил, а такъ былъ два годы⁵⁵. А то было тогды, коли

Миленец короля Бана и Бендемагуль прыехали у двор короля Артиуша и добыл королевую Веливеру в опецэ Кенишовой⁵⁶, столника, и повел ее у Лондрешь.

И коли прыехал пан Трышчан у Корноваль со Ижотою ик королю Марку из своею дружиною, и тут было великое веселе: якъ молодой, так и старый — вси ся веселили и грали. И в том веселью, коли вже была ночь а былъ часъ Ижоте с королем Марком пойти до ложы, — а Ижота была у великой печали, иж не могла забыти того, |₈₆| кого миловала — рекла сама к себе: «Еще бых волела у вострове Орашову быти, где есми мела Трышчана по своей воли». И в той мысли легла на постели. Для утраченья паненства своего упросила Брагиню, абы вместо ей с королем на ложы была тую первую ночь.

И король Марко, мешкавшы, прышол до нее у ложницу. А в ложницы никог[о] не было, одно Трышчан и Говорнар а Брагиня. Скоро ся король розобрал, Трышчан погасилъ свечы, и рек король: «Чому-сь то вчынил?» Рекъ Трышчан: «Обычай тот ест ув Орлендэи: коли хочет великий пан на першую ночь лечы с панною, свечы угашают, абы ся панна не стыдила. И мене мати ее заклела, и я ся ей такъ обещалъ». Рек король: «Добрэ еси учынилъ». И затым вышли вон из ложницы Трышчан, Ижота и Говорнаръ.

А Брагиня легла на постели вместо Ижоты. А Ижота была на тот часъ устала напротив короля: коли король увошол у ложницу, и стояла Ижота у закрете, поки к ней вышла с коморы Брагиня. Коли король спольнил з Брагинею, не позналъ, штобы не Ижота. И скоро по спаню вышла Брагиня, а Ижота, ушедшы, легла с королем.

И коли было назавтрей, рек король Марко Трышчану: «Трышчане, угодниче мой, сыну мой нероженный! Прынесъ ми еси чистое злато!». И былъ Трышчан о томъ велми весел. И на той радости велель король Марко витеземъ исполнити сердце весельем, а говорыл: «Прывелъ ми Трышчан чистое золото!». И казал прывести всякие гудбы и дуды и бубны, трубы, шахи, варцабы, лютни, арганы. Того деля учынилъ такое веселье, абы ся рыцэры ку храбрности мели. Видечы панны такое веселье, танцовали горотинский танец, за доброт пану Трышчану говоречы: «Прывелъ нам панъ Трышчан, у чомъ намъ ест пети и грати до конца дней наших!» И позирала руса Ижота своими ясными очыма на особу пана Трышчана, а Трышчан также на Ижоту позирал. Нихто того со всихъ витезей и паней и панен не зналъ, толко Трышчан

а Ижота и Говорнаръ и Брагиня. И пребывал король Марко у весели зъ своими витезми.

И одного часу прышол один витез короля Марка и рек ему: «Велможный королю! Нехай то будет утаено, што ти хочу поведати». И позревъ король на витезя, рек: «Говоры, што хочешъ». Рекъ витез: «Ты пан мощный, а мне невдячна твоя легкость. Я ти повемъ: милуешь Трышан Ижоту телеснымъ учинкомъ». Король рекъ: ⁸⁷ «Можете ль того довести?» Он рекъ: «Пане, заисте есми чул, иж мают сыйтиса у первую сторожу нocy у городец за сенми». И король Марко, хотечы того доведатиса, рекъ рыцэромъ: «Маемъ ехати». Рек Трышан: «Кому велишь зъ собою?» Рек Трышану: «О почстанный рыцэру Трышане! Не едь тепер со мною, жди мене тут завтра». И от[ъ]ехалъ король далеко от двора и вернулъ рыцэров от себе, а самъ вернулъся опять до двора и ушол у городецъ и възлезъ на яблонь. А тогды была ноч месечна, и для того не могъ скрыти теню своего.

А пан Трышан змовил был со Ижотою, абы вышла у городец. Она вышла и стала близко тое яблони велми весела о милости Трышановой. А прышол Трышан ко Ижоте близко и убачылъ тень чоловечый на яблони, и погледель ку верху, и поклекнулъ на колено, рек Ижоте: «О велебная пани, всимъ паниямъ коруна! Для того есми тебе просилъ, абы еси вышла у сесь огородецъ, я бых сказал мысль мою. Мышлю пойти по мору и по суху, бо есми чул, што рекъ король Марко: «Позирует Трышан на Ижоту милостнымъ обычаемъ». Ино для Бога, поведай королю мою службу, якъ есми бился с огненнымъ Бланором, з найболшымъ витезем, для его, быхъ ему тебе досталъ. Нехай бы ся на мене король не гневаль». Ижота была велми мудра и ко всякой речы хитра — познала, ижъ Трышан нешто видит, и посмотрела по огородцу и обачыла тень чоловечыи на земли. И не возревшы на дерево, и рекла: «О велебный витезю, всим витезем коруно, который милуешь панство короля Марка, бо ведает король твою великую послугу, што еси освободилъ всю Корновалу от мала и до велика, и вси окольные стреснулися для великого витезства твоего! То бы мель быти великий див, жебы корол забыл твоее доброты а мель верыти одному витезю. Буду я о тебе мовити государу королю. Надевамся, иж король мне, мальжонцэ своей, будет верыти. А коли еси вмыслил ходити по мору и сухом, еще понеهاي, покуль прыйдет корол Марко». Пан Трышан въздал фалу Богу и подяковал за то красной Ижоте а поклонилъся, шол у вобецный палац, а Ижота — до ложницы.

И злез король Марко из древа и рек сам к себе: «Нет тут Трышановы вины. Если бы то была правда, ино то бы теперь было». Прышло на мысль ему, иж тотъ витезъ гневъ мает на Трышана, иж с Трышаном ходил ув Орлендэю по Ижоту: а коли прыстали под замокъ Дамолоть в Лоньдрышскомъ кролевстве ⁸⁸ в держанью короля Демагуля⁵⁷, а так к нимъ прыехали были два витези, Ящоръ и Маргоноръ, ровни собе пытаючы; а Трышан велми хотель з ними коштоватиса, и тот витез внимал его, мовечи: «Трышане! Не пошли есмо с тыми витезми битися, але пошли есмо прынести Ижоту из города Бияна⁵⁸ из Орлендэи, дочку короля Ленвиза, нашему пану, королю Марку». Тогды ему рекъ Трышан: «Если ты боишься колоти у Лондрешы, тогды не йди с нами ув Орлендэю, зануж там найдем много добрыхъ витезей; а не дадут намъ Ижоты без мощное битвы». И за тое тотъ витез гневалься на Трышана. И прышол тот гневъ королю на умъ, и не верыль ему.

Прышол корол Марко у палац, и прышла к нему Ижота и рекла ему: «Велебный пане! Повемъ ти одну реч. Коли еси от[ъ]ехал из своими витези до другого двора, а тут оставилъ Трышана, онъ захотел поехати по свету, и я его пытала: «Чого дея едеш?» И он ми рекъ: «Позналъ есми, што король на мя позирует гневными очыма». И я его унела, доколе ся по тебе доведемъ. Прошу тя, государу, для того позирания: ведаешъ сам, яко Корновала была понижона, оли жъ ее Трышанъ освободил — убилъ наибольшого рыцэра Амурата орлендэйского у вострове Самсоне, освободил Корновалу от великого и до малого. А то вчынил для того, абы ты пановал. А еще побилъ наибольшого витезя, огненого Бланора: и то чынил для тебе, мене тебе доставаючы. И еще: который бы колвек рыцэр прыехал откул на твой двор ровни пытати, а если б ведал, што Трышан у вас ест, не мети будет с нимъ битвы; а если ся будет бити, ты будеш повышон Трышаном. Бо коли прыездчали рыцэры на отца моего двор, тогды ся не мог найти ни один витез, которыи бы ся противил Паламидежу; и коли ся зъехал с Трышаномъ, ино Трышан с коня его скинулъ. Для того, пане, не дай ему от себе проч пойти». И король Марко послушал ее чудныхъ речей и рек ей: «Поведано ми на Трышана, але самъ знаю верна его к себе и милую его серцэмъ, яко сам себе».

А потом рек король Марко красной Ижоте:

Сонъ королевский «Видель есми сонъ: было одно панство велми хороше, и на немъ была выросла одна рожа велми пекна, а на ней были цветы велми красны. И говорыли витези: «То будет

панство доброе для тое красное рожы». И говорыль пан того панства: |₈₉| «Панство мое, але рожя не моя. Хтоколвек озмет цвет от рожы, будеть ему рожя». И многие рыцэры прыездчали у тое панство, а кождый рыцэр хотелъ того цвета от тое рожы, и ништо не могъ взяти цвета от рожы. И прышоль один витезь и простер руку к той рожы и отняль один цветъ от рожы. И рекли оные витези: «То ест диво, якъ долго не могъ ништо отняти цвета от тое рожы, а сесь рыцэр скоро прышол и взяль цвет ее». А тот витезь былъ вельми весель о той рожы. А коли еще большей хотелъ цветов, тогда не могъ большъ уфатити. И в тот час прочутилься есми от сна». Ижота рекла: «Пане, мне ся видит, который витезь взял цвет от тое рожы, его будеть и рожя». Корол внимал, штобы ся того ништо не домислил, а Ижота была вельми мудра и домислилася, для чого то корол мовил, и внимала, жебы ему Брагиня поведала ее миловане с Трышчаном. И была Ижота вельми сердита на Брагину; и мыслила, яко бы она не была жыва⁵⁹.

И поехал пан Трышчан в чыстые дубровы искати битвы, бо от неколку дней жедалъ того. А Ижота рекла Брагини: «Поехал пан Трышчан битвы искати и там мусит неколку ран мети, а того былия мало, чым раны лечыти. А такъ поехати мне або тебе зелья того искати». Рекла Брагиня: «О почтеная пани! Не слышыт тебе мимо мене ехати. А хотя бы ми и далеко морем и сухом ехати, я поеду не толко до чыстых дубров — и далей — прынести зелье пану Трышчану. Але, прошу тебе, пошли со мною двух витезей, абы ми которого прыслоvia не было». Ижота казала^a позвати двух хлопов и велела имъ вбратися у зброю, а кгда ся они убрали, рекла имъ: «Поедьте с тою девкою и тамъ загубите ее насмерть. А я за то вам упрошу короля, абы васъ поставил витезми».

А коли прыехали в чыстые дубровы и мыслили мног[o], говоречы: «Тая панна много послужыла пану Трышчану у граде Бияну у Орлендэи, она ест мудра и хитра. Споведаймо мы то ей, чого для поехали есмо. Может ли то она вчинити, яко быхмо были просты от карности, и она от смерти?» И они рекли: «Ведаеш ли, панно, што маеш от нас смерть?» Она рекла: «Не могу ничого з вами мовити, докул не вижу парсун ваших». И они зняли гелмы и указали ей парсуны, и она познала их, Брагиня, што они поехали |₉₀| для ее смерти, и рекла: «Вы не смеете быти просты от греха и учынити прыказане Пана нашого». Они рекли: «О добрая панно! Для того есмо тебе споведали, штобых-

^a У рукапісе памылкова: *казали*.

мо просты от греха, а ты от смерти». Девка рекла: «Поведете мя на распутие чыстых дубровъ: ест оно древо вельми красно, где завжды много лютых зверей — к тому мя древу прывяжыте, нехай от зверей умру». А для того рекла, иж мало того, штобы не былъ витезь пры том дереву.

И тые хлопи привели ее и привезали к тому дереву; и позирали на вси стороны, откуль тые зверы прыйдут. И вбачыли, аж едет красный Паламидежъ Ануплитич⁶⁰, а за нимъ его слуги. И сполнила Брагиня сердца веселя, ижъ познала красного Паламидежа. И взрель Паламидеж, и рекъ своимъ: «Не стало ми ся на мою мысль: я былъ для того поехалъ, абых от руки пана Трышчановы вмер, ажъ его самого смерть поткала. Бо коли бы был панъ Трышчан жыв, не стало бы ся то Брагини». Рек еи: «Помилуй тебе Бог, панно! Якою смертию пан Трышчан згибъ? Бо если бы он был жыв, не стала бы ся тебе такая легкост». И она рекла: «Рыцэру, я тя знамъ, иж ты храбрый рыцэр Паламидеж, сын короля Ануплита, набольшый непрыятель пану Трышчану. Такъ бых не погибла от лютых зверей, якъ есми не видела весельшого пана Трышчана, як вчора был; и поехалъ в чыстые дубровы битвы искати з добрыми витезми, иж того давно жедал». Рекъ Паламидеж: «Што за выступъ твой пред красною Ижотою, иж еси в таковой муцэ?» И она рекла: «Опрости мя от древа, я вам повем». Паламидеж отвезал ее от древа и рек: «Поведай, панно». Она рекла: «Для того ми ся то стало: пошла есми зъ своею госпожею з одног[o] кролевства у другое; она понесла свои одинъ цвет, а я мой другий цвет; и ходили есмо морем и сухом; идучы по мору, пани моя утопила свой цвет, а я своег[o] не втопила, и она поставила мой цвет, где бы мело быти цвету ее место. И за то ми ся тое зло стало». Паламидеж рек: «Ведаеш ли то пан Трышчан?» И она рекла: «Не ведаеш». И он рек: «О добрая панно! Ты много послужыла пану Трышчану, а мне еси много выступила; а коли есми тебе опростил от смерти, послужы ми». И она рекла: «Кождый рыцэр годен чсти зчыти витезем и паннамъ». Паламидеж рек: «Поедмо с нами в Корновал». И поведай ми обычай вашого пана, короля Марка». И она |₉₁| рекла: «Добрый ест обычай нашого пана: коли прыйдут витези на господу а поведять королю Марку, ижъ прыехали витези з ыное стороны битвы искати, повинен имъ кождому король послати конь и зброю; если будут свое кони потрудили — нехай ся на свежих збодают». Паламидеж рекль: «Отчого таковыи обычай вставлен? Занюж тотъ обычай ест короля Артиуша, который ест всимъ королем коруна по всим чотыром сторонамъ». И

она рекла: «Тот обычай въставлень, коли прышол пан Трышчан из Орлендэи в Корновалю». (А за тым поехал Паламидеж в Корноваль.) Паламидеж рекъ: «Панно, хотел бых я, абы мя не ведали — хто есми и откуль — до часу».

И коли прыехали на госпуду рыцэрскую, тогды ему привели коня и зброю прынесли, и рекли: «Вы есте витези. Прышли есте битвы искати?» Паламидеж рекъ: «Явне. Ест ли тут панъ Трышчан?» Они рекли: «Поехал в ловы». Паламидеж рекъ: «А мне его поведали у дубровах». Они рекли: «Поехал был битвы искати з великими рыцэры и добыл тых рыцэров». И пытал Паламидеж: «Не ранень ли велми?» Они рекли: «Ранен, але не велми». Пытал ихъ Паламидеж: «Борздо ли мает прыехати пан Трышчан?» Они рекли: «Не ведаем. Если бы ся ему там битва нашла, и он бы змешкал, иж он есть всимъ витезем коруна, которие милуют нашего пана короля Марка».

Паламидеж был о томъ велми весель, што ему тут не споведали Трышчана, и вышол перед госпуду и видел тры паньны. А они идут по улицы, говоречы: «Велит король витезямъ и девкам к собе прыйти у вобецный палацъ». Рек Паламидеж: «Брагине, што ти ся о томъ видит?» Она рекла: «Видить ми ся, што государь король хочет о мне пытати». И онъ рек: «Коли мне час вдарыти чолом королю?» И она рекла: «Коли ся сойдут витези до короля у вобецный палацъ». Он рекъ: «Милая панно, пилнуй того». А потом рекла Брагиня Паламидежу: «Чась тебе чолом вдарыти королю Марку». И он пошол, а с ним его витези.

А так прышол красныи Паламидеж з двема мечы, с чорным щытомъ у обецный палац икъ королю Марку и поклонился. Король его привитал велми цудне, а потом рекъ король: «Хто бы мог ведати, якою смертью згигла девка Брагиня, я быхъ его дароваль велми много; а хто бы ее споведал живую, за што бы его рука сягнула, то бы ся ему не заборонило». Паламидеж почал ему поведати о короли Артиушы. Король Марко исполнил сердце веселемъ и велель прынести шахы: рекъ Паламидежу, абы игралъ с ним. А коли сели играти, рекъ король Паламидежу: «Так ти я говору, рыцэру, што ниhto ся мне не противит в шахы играти». Рек Паламидежъ: «Я вем, королю, што еси пан хитрый. Але коли хочешъ играти о тое: который з насъ выйграет, по што ся его рука хватит — нехай собе озмет?». И на то оба призволили. И выйграл о тое Паламидеж и рек королю: «Марко Корновалский, ты-с рекъ: хто бы вам поведал о жыоте девки Брагини, по што бы того рука сягнула, то нехай озмет. А еще еси рекъ: хто бы з нас кого в шахы пойгралъ, за што ся рука его хвтит — не-

хай озметъ. А болшая ест речъ вера кролева, нижли королевство его. Дай ты мне красную Ижоту, а я тебе дамъ девку Брагиню». Король рекъ: «Где есть?» Онъ рекъ: «На моей госпуде». И рекъ Паламидеж своему витезю: «Прыведи Брагиню!». И витез ее прывел. А коли видел ее король Марко, велми был весел, и рек одной девцэ: «Пойди, мов Ижоте: нарежайся — поехати маешь с Паламидежомъ».

А красная Ижота рядилася велми тихо, ождаючи, штобы прыспел панъ Трышчанъ: не смель бы Паламидежъ о том ни поменути. А такъ прышла цудная Ижота пред короля, и рек корол Марко: «Рыцэру, ото ж ти пани». Паламидежъ исполнил сердце весельем и vzdаль фалу Богу, и подяковал королю Марку за Ижоту. Цудная Ижота рекла: «Витезю, коли мене мое грехи дали за короля Марка Корновалског[o], он велел мене тебе дати. Ты самъ ведаеш, што еси служыл у моего отца тры годы для мене а не могъ еси мене выслужыти. Але коли мя еси досталъ так борздо у короля Марка, подмо ув оную цэрков и кленим[o] ся Богом, абы не оставил один другого до смерти». О том был Паламидеж велми гневень и рекъ: «Подмо, пани!».

И прыехали къ цэркви. Ижота зъседышы и ушла в цэрков первеи Паламидежа. А были в той цэръкви ремяные лествицы долов спущены, Ижота полезла по тыхъ лествицахъ до окна верхнего. И коли была у окне, узволокла лествицу к собе. А затымъ вшол витез Паламидежъ¹⁹³ Ануплитич у цэрковъ велми весел. А коли Ижоту свою видел у окне цэрковном, был велми смутен и рек: «О почстеная пани! Чого для то чынишь? Злезь доловъ и кленимося один другому Богом, абы не оставил одинъ другог[o] до смерти — а сама еси то рекла. Пани, я тебе говору верою витезскою: коли мне тебе дал король Марко, не хочу поехати без тебе». И рекла Ижота: «Витезю, поедъ з Богом, ижъ есть витези у короля Марка, которые поехали у ловы; а коли ты найдут пры ихъ цэркви, будеш мети мощную битву». Паламидеж рек: «О почстеная пани! Я не боюся ниодного витезя, коли ми ты дал король Марко». Тогды погледела Ижота куды поехали витези, и вбачыла, аж едетъ къ цэркви пан Трышчанъ (бо тот обычай мел Трышчан: коли ехал до двора або з двора, завжды заездчал к той цэркви). Ижота рекла Паламидежу: «Витезю, едь з Богом! Едетъ на тя витез». Паламидеж рекъ: «Пани, што мя страшыш витезем? Не будь один, нехай будут два! Пани, сойди доловъ: поехати тебе со мною». Ижота рекла: «Витезю, поедъ з Богом! Витезь едет к цэркви витезьским обычаем: стережыся вдару оногo витезя». Паламидеж рекъ: «Не будь один, нехай будут тры! Пани, злезь

долов и кленимся, як есмо рекли». Рекла Ижота: «Витезю, поедь от цэркви — дойдеш сорому от вдару другога витезя, бо вже витез близко цэркви, который на тя едеть». Паламидеж рекъ: «Не буд один, будь их десеть! Прыймам верою витезскою ждати тебе тры дни и тры ночи, а не хочу ехати без тебе». Рекла Ижота Паламидежу: «Не тры, не два — одинъ Трышчан едеть». А Паламидеж вскочыль на коня и побегъ, што наборздей мог, бо ведает, ижъ умеет Трышчан с копомъ на кони.

И видел Трышчанъ, где побегъ витезь от цэркви, и позналъ по знамени, и скочыль, што наборздеи мог; и не догонил, вернулся, бо ему конь был спрацован у ловах.

А коли прыехал панъ Трышчан до цэркви и видель чудную Ижоту, и розгневался велми, а не хотелъ для Паламидежа пытати, одно рек: «Всядь, пани, на коня и едмо до короля Марка». Ижота рекла: «Не годит ми ся ехати икъ королю, ижъ ме отдал Паламидежу». Трышчан рекъ: «О почстеная пани! Якъ то може быт, штобы тебе далъ Паламидежу, ¹⁹⁴ ижъ король Марко любит всякое розличное веселе?» Ижота рекла: «Трышчане, коли бы ему мило веселе, якъ бы мене дал еждчалоу рыцэру?»

А по тыхъ речахъ поехал от цэркви пан Трышчанъ со Ижотою по свету ездити. И ехали от Корновали къ Домолоту, и стретила их одна девка и рекла: «Рыцэру, я не знаю, хто еси, але бачу тя добраго витезя. Мне жаль твоее легкости, занюж коли поедешъ тою дорогою, не можешъ быти без легкости». Пан Трышчан рекъ: «Панно, дяковано ти будь от всех витезей, што еси рада остеречи витезя от легкости. Прошу тя, панно, чога доля мене унимаешъ от тое дороги?» И она рекла: «Добрый рыцэру, напереду тебе стоит корол Артиушъ из своею королевою Жэниброю. А так есть мног[о] добрыхъ рыцэров, занюж кождый добрый рыцэр милует панство короля Артиуша. А тые рыцэры, коли узрат с тобою нацуднейшую панию, усхотят ю у тебе отняти мощною битвою. Рыцэру, не будет тамъ один або два, але там много витезей добрыхъ — будетъ кому ламати сулицы, и сам собою ее отдати мусишь». Панъ Трышчан рекъ: «Панно, зафалено ти буди всеми витези и паннами, што еси рада отвести витезя от легкости. Але рачы то ведати: хто бы мя колвек не отвернул копьемъ на кони, ништо мя не можэ отняти от тое дороги». А затым ся ростал панъ Трышчан с тою девкою.

И коли видель шатры короля Артиуша, — и там ся надеваль битвы — и были велми чудне украшоны. Того для рек пан Трышчан красной Ижоте: «Почстеная пани! Видиш шатер короля Артиуша, якъ близко дороги роспят? А я вемъ, што тут много

добрых витезей. А если мы поедем правою дорогою на шатер короля Артиуша, будет на мя мощна битва; а коли поедем стороною около короля Артиуша, — и так ся надевамъ битвы — узмовять: «Оно ведет страшливый витез нацуднейшую панию!». Для того, пани, мушу пойти правым путемъ къ шатру короля Артиуша. Але тебе мовлю верою витезскою: если инуды посмотришь, нижъ мне, Трышчану, межы плеч, а коню моему межы уши, буду ся на тя велми гневати». И рекла Ижота: «О почстеныи рыцэру Трышчане! Коли быхъ я много ходила по мору и сухомъ, не видала быхъ ниодног[о] рыцэра большого, толко тебе. А которые суть наибольшие витези от двора короля Артиуша, ¹⁹⁵ тыхъ я всех видала у дворе отца моего у Орлендэи».

А так прыехалъ Трышчан къ шатру короля Артиуша, бо так близко был шатер дороги роспятъ — аж поврозы через дорогу переходили. Трышчан поехал дорогою по поврозех и зацепилъ конемъ поврозов и страшнул всем шатром; а в тот час король седель за столом ис королевою своею Жэниброю и з своиими витези. И видевшы то, витези скакали через столы гледети того, говоречы: «Хто ест так пышный и[к] нашему пану королю Артиушу, который есть всем королем коруна?» Красная Ижота и Говорнаръ, чувшы звук от судов в шатрах — што витези, скачучы через столы, розбивали суды — и велми ся злякли, боячыся ганбы. А коли были за нимъ зъ шатра вышли, видели его наибольшого витезя и с ним панюю. А был тутъ с ними и Аньцолот, сын Долота, короля з Локви, ⁶¹ намилейший товаришь Трышчановъ (але не познал Трышчана, што был въ зброи), и виделься ему велми добрый рыцэръ; рече: «Много есми ходил моремъ и сухомъ, а ниодного рыцэра не видел, который бы такъ мощно на кони седель або такъ хорошо ногу в стрымени держалъ, кром одного, а ниодное панны не видел есми так чудное, кромя одное».

И был в короля Артиуша подчашый именован Геушъ⁶², новопоставлен витезем, а мель великую храброст, але мало силы. Тот подчашый видел нацуднейшую панию Ижоту и сполнилъ серцэ веселемъ и vzdаль фалу Богу; прышол в шатер икъ королю Артиушу и поклякнуль, мовечы: «Пренаможнейший кролю, всемъ королем коруно! твоему панству ровни нетъ далеко ани близко! Ты мне рекъ: быхъ я видел нацуднейшую панию, тую ми еси мель дати. Прото, пане, коли быхъ я много лет ездиль морем и сухом, не мог быхъ так найти чудное девки, якъ тая, зъ онымъ витезем, который минул мимо твой шатеръ, не вдарыль вам чолом. Нехай ему отойму тую панию, а его к тебе приведу». Король рек: «Витезю, если ми того витезя приведеш, не толко оная девка, але

чога всхочеш, то озмеш». Оный подьчашый подяковаль велми смело, якъ бы вже въ своихъ рукахъ мел, и почаль ся убирати въ зброю велми борздо, поспешаючыся за Ижотою. И Анцолоть ему рекъ: «Геушу, не квапся ехати за тым витезем, бо я знаю, ^{|96|} **якъ он на кони седить и як ли ногу в стрэмени держыт. Перво хочэ дати твой кон видение, нам на поводы наступаючы, нижли бы ты его привел пры своем слабом стрэмени. Я тебе повем: справедливе не могъ бы страшливый витез так цудное панны водити, и перво нас бы в него отняли». Геушь рэчэ: «Не слышит ниодному витезю другого витезя отводить** от его почестности. А я тебе повемъ верою витезскою: коли я с нимъ сойдем, мало з нимъ мышлю мистэрства простирати». Панъ Анцолоть рече: «Пане подьчашый, я тое надеи: коли ся соймете, мало мистерства будете простирати».

А так поехалъ подчашый за паном Трышчаном што наборздеи могъ у великой безпечности. А коли его увидели Ижота и его Говорнаръ, и рекла Ижота Трышчану: «Витез за тобою едет». Рече Трышчанъ: «Якъ едеть?» Ижота рекла: «Што наборздеи, колко конь может». Рек Трышчан: «Тот витезъ новопоставлен а мыслит со мною мало мистерства простирати, а я с нимъ». Аж кличе Геушь-подчашый великим голосомъ: «Рыцэру, што водишь на-цуднейшую панну! Почекай мя, нехаи увидиш, который з насъ будет годнейший миловати ее». Пан Трышчан перво копье взял подъ пахи, ниж ся обернулъ, и речэ: «Едь, да видишь!».

Битва Трышчанова з Геушом Коли снялися копья вместо, Геушь полетель на одну сторону, а конь его на другую сторону. А Ижота и Говорнаръ гледели, што ся межы ними учынить. И они не могли познати, штобы ся Трышчану нога у стрымени рушыла, не толко штобы ся у седла показило для зуфалое речы того витезя. Скочыл с коня пан Трышчан и скинулъ Геушу гелмъ з головы и хотель его души избавити, и он его просиль о жывоць. И рече ему пан Трышчанъ: «Учыни ж так, што я тебе велю, а я тебе вызволю от жестокое смерти и от острого меча моего». Оный витезъ рече: «О пане, хотя бы мя еси послал далеко морем и сухом, если мя жывота не збавиш». Рече Трышчан: «Рыцэру, розберыся из своее зброи и даруй тую зброю своему пану, который тя послалъ». Обернулъся к нему плечыма.

И злюбил на том тотъ витез и пошел пешь, несучы свою зброю. Аж идетъ крал Артиушь из своими витезми и кролева Женибра с паннами. И увидели витези, што идет конь, нуступая на поводы, а за ним иде витез, нагнувся. И тые витези, што были товариши подьчашого, говорыли королю Артиушу: «Пане, якъ

храбрый твой под^{|97|}чашыи а наш товариш Геушь! Надеваемся, што убил оного витезя зь оною панною а зброю его несет, што николи есмо первеи не видали такъ цудное зброи, якъ была на том рыцэры». Пан Анцолот рече: «О мой Боже! Якъ нестале поведаете нашому пану королю Артиушу, бо коли бы нашъ витез того витезя добыл, для чога бы своего коня упустил? А я вамъ говорю верою витезскою: наш витез свою зброю носит».

А по тыхъ речахъ прышел подчашый, несучы зброю свою на беремени, и прыступиль **къ королю, рэчэ: «Пане, воли мя жыва, ниж мертва, волел есми то учынити, нижли голову утратити. А я тебе поведам, ижъ нет витезя, которым бы ся ему противил». И был корол о том велми жалостень, што его витезю сталася легкост. И позвал корол свою королевую Жэнибру и рэк: «Пани, пойди с паннами а проси Анцэлота, абы привель того витезя, занож он наболшый витез межы нами, всим витезем коруна, который любят панство мое». Королева просила Анцэлота, такъ говорэчи: «Наивышшый витезю Анцэлоте! Для Бога сойми з нашог[о] пана, короля Артыуша, терновъ венец и узложы смилного: приведи к нам того витезя, а тебе будет оная панна». Анцэлот рэкъ: «Почтеная пани! Чога для мене шлеш за тым витезем, за прыкрою моею смертью? Але коли ты велишь, я мушу ехати». А затым убралсе в зброю и всел на конь и поехалъ за Трышчаном такъ тихо ступою, бо ведал, што можэ его догонити, говорячы: «Не бежыть тот витез, который водить такъ цудную панну из собою».

А коли был близко Анцэлот, увидели его Ижота и Говорнаръ, и рэкла Ижота: «Пане Трышчане, еде за тобою витез витезским обычаем». Пан Трышчан рэк: «Пани, якъ еде тот витез?» Она рэкла: «Витез ест цудное особы, а еде тихо ступою». И Трышчан погледел далеко передъ себе** и увидель велми хорошую цэрковь, а перед нею пекная сень. Рече Трышчан: «Поедмо к той цэркви под оную сень». И поехали тамъ. И рекъ Ижоте: «Пани, то ест витезъ старых витезей, я ^{|98|} не вемъ, если ты будеш его, або моя». А затым прыехали къ цэркви, и селъ под оною сенью в холоду и зняль гелмъ з головы, бо ему была голова употела. Видель его Анцэлот и скочылъ велми борздо, ижъ позналь, што панъ Трышчан, и о познаню его был велми весель.

И видевшы его, пан Трышчан възложыль гелмъ на голову и вскочыл на конь, а был готовъ. И видел его пан Анцолот на кони, кинул гелмъ свой. И Трышчан его позналь, скочылъ с коня, и привиталися велми ласкаво. И пытали одинъ другог[о]: «Рыцэру, якову еси прыгоду мель от тыхъ часов, якъ есмо ся ростали?»

Хвалились ему пан Трышчань, так говоречы: «Которые колвекъ витези, што, ездечы, ровни ищут — племя короля Бана от Банока або короля Перемонта Француского — некоторые ся не противили вдарцу моему». Пан Анцелот рече: «Которыи колве[к] витези любяць короля Артиуша, я тымъ витеземъ всим коруна». И затым мовиль къ пану Трышчану: «Вели коня собе готовати и едмо у твою дорогу, занюж не вернуся до короля Артиуша». Рече Трышчан: «Для чого не маешъ ехати икъ королю?» И он рече: «Для того, што есми им мертвъ, толко есми тобою живъ». Трышчан рек: «Якъ то може быти, рыцэру?» **И он рэкъ: «Послалы были мя за тобою, абых тя прывел, а того бы не вчинил ниодин витез». Речэ Трышчан: «Хочэмю поехати икъ королю Артыушу, а буду ему мовити, иж ты болшый витез надъ мене». Анцэлот рэкль: «Чого Бог не хочэтъ, ништо не можэт учынити: не ест я болшый витез над тебе — ты всим витезем коруна». И зася рэкли: «Што узмовит Ижота, то учынимо». Руса Ижота рэчэ: «Вы есте оба добрыи витези: Бог ве, который з вась болшый. Але коли есте рэкли то, што я реку, тогды поедмо къ королю Артиушу. Много витезей говоратъ, ижъ ест кролева Жэнибра лепша над мене, а я сама по собе ведаю, што есми лепшая. Але хочэмъ ведати красу паней и доброту витезев».

А затым поехал пан Трышчан из своим наймилшым товаришомъ Анцэлотом къ королю Артиушу. Видевшы их, витези были велми весэлы, |₉₉| мнимаючы, што Анцэлотъ ведет того витезя. А коли были близко шатра, тогды видели, ажъ оныи витези милуються велми чудне межы собою. И такъ увошли у шатер къ королю Артиушу; а тот корол миловаль витези болшы, ниж што иного. И пан Трышчан палъ на колена и речэ: «Пане! Нехай ведает твое панство, ижъ ест болшый витез Анцэлот — прывел мя, якъ еленя за горло, пред вашу велебност». И то рекъшы, всталъ. Тогды пал на ногу Анцэлотъ и въздалъ фалу Богу, и рече королю и кролевой: «Панове, дякуйте пану Трышчану за мой животь, иж мене не хотел погубити, одно мя прывель, якъ дитя бичом, на стан короля Артыуша. Рачте ведати, иж Трышчань ест всим витезем коруна по всим сторонам чотыремъ, морем и сухом». И вси витези рэкли: «Вы есте оба добрыи витези. Помилуй вась Бог, якъ ся есте чудне рыцэрством поставили: вашому рыцэрству нет ровни ни близко ни далеко. То вжо есмо вашу доброту видели, нехай ещэ видим красу паней вашэй».

А королева Жэнибра [и] Ижота обе ся вкрасили што наболлей могли. И вышли витези и суди кроля Артиушова, глядечы красы их. И один изъ судей рекъ: «Мы есмо поставлены, абыхмо

судили справедливе на обе стороне. Але мне ся видить, якъ ест лепшым злото от срэбра, такъ лепшая того витезя пани от нашое кролевое. А вам што се видит?» Они рэкли: «Якъ еси судиль, и нам ся такъ видит, иж нет витезя, добротою подобного пану Трышчану** ани паней, которая бы ся противила паней Ижоте». Кролева Жэнибра за то была велми гневна на тые судьи, нижли не могла тому ничог[о] вчынить. И много мыслила, чым бы могла поганбити Трышчана; и просила Гаваона, сестренца кроля Артиушова,⁶³ рекучы: |₁₀₀| «Рыцэру, збодайся с Трышчаномъ, и если его добудеш, велику чест будеш мети, иж добыль набольшого рыцэра. А коли онъ тебе добудет, ганбы тебе с того нет, аже ты добыль наибольшый рыцэр». Гаваон рече Трышчану: «Рыцэру, вели готовати собе конь — хочемо ся покостовати». Трышчань рече: «Добрый рыцэру! Добре еси рек, я не от колко дний жедал фортуны покусити». А такъ выехал Гаваонъ у зуполной зброи.

Битва Трышчанова зъ Гаваоном И коли ся видели тые витези межы собою, коли бы могъ Гаваон — роскинулъ бы тую битву, якъ ся ему виделъ Трышчан хорош и добръ у зброи. И рече Гаваонъ: «Витезю, варуйся ударцу моего!». А такъ ся оба ударили, древа скрушыли на много уломъков и треснулися плечыма и щытами. Гаваон пал на одну сторону, а конь его на другую. Жэнибра з девками гледела, што ся межы ними учынить, але не познала, штобы ся Трышчану нога у стрымени рушыла, не толко штобы ся ему у седла што сказило. Красная Ижота въздала фалу Господу Богу и рече: «Помилуй Бог пана Трышчана!» Видевшы то кролева Жэнибра — Гаваона на земли — и велми сердита была: не жаловала спадения Гаваонова, колко жаловала речей Ижотиных. Королева шла у обещный палац ку витезем и рече им: «Почтованые витези нашего короля Артиуша! За часть Божю и ку воли всим витеземъ и паннамъ збодайтесь с Трышчаном. А коли хто з вас добудет Трышчана, он повышыт весь двор короля Артиуша; а если он вась добудет, в том вамъ не будет жадное ганбы, бо онъ ест всим витеземъ коруна».

И втотъчас вси ся убрали и всели на кони и волали къ пану Трышчану: «Варуйся вдарцу моего!». И который колвекъ прышол на вдарецъ пана Трышчанов, каждый падалъ за конь. **Битва Трышчанова з витезми короля Артиуша** И тая битва трывала тры дни. А кгда видела кролева, што нетъ ни одного витезя у дворе кролевом, который бы збил Трышчана, толко ся сподевала на Аньцэлота и просила его, говоречы: «Добрый рыцэру Анцэлоте! Збодайся с Трышчаномъ, ачей быхмо были тобою повышоны». Анцэлот рек: «Чому мя шлешъ к лютой смерти — вдарцу Трышча-

нову? Я то мушу вчыніти». А затым рекъ Трышчану: [|]₁₀₁ «Рыцэру, кажы конь готовати себе, а вбирайся въ зброю — хочемо ся коштовати». И он рекъ: «Рыцэру, нет ниодного рыцэра, с ким бых ся так рад коштовал, якъ с тобою, занюж если мя добудешъ, то мя добыл намилейшый товариш а набольшый витезь; а коли я тебе добуду, то еси добыл намилейшо[о] товариша и наболшого витезя. Нижли бачылъ еси, якова ми была мощная битва за тые тры дни. Дай ми рок той битве один день». Анцолот рече: «Не годно тебе от мене року просити дня, озми себе рокъ пятнадцат дний — будеш со мною мети мощную битву, ниж со всеми тыми витези». А для того такой рок положили, иж ведалъ Анцолот, иж до того року усхочет Трышчан битися.

И часъ был поехати Трышчану до своего стану, и поклонившыся королю и королевой и витеземъ. И хотел с ним пойти Анцолот, и упростила его королева, говоречы: «Рыцэру добрый, не йди тепер: чули есмо, иж мает прыйти король Самсизжъ от Чорного острова на двор короля Артиуша».

А затым прыехалъ король Самсизжъ⁶⁴ и рече: «Вемъ, королю, иж еси всимъ королемъ коруна. Для того еси прыехал, иж вемъ у тебе набольшых витезей. А вы, витези, которые милуете панство кроля Артиуша, нехай которог[о] я васъ добуду — нехай я над ним воленъ; а если который з васъ мене добудет — нехай будетъ волен надо мною». И витези о томъ были велми веселы и убралися у зброи. И каждый з них жедалъ первей прыняти битву один перед другимъ съ Самсизжомъ ку воли королю Артиушу.

Битва Самсизжа-короля з рыцэры Артиуша-короля А затымъ король Самсизж уоружылъся и всель на конь, и бился з витезми королевыми. И который колве прышол на ударец Самсизжов — нашолся за конем. И збил король Самсизжъ одиннадцат витезев. А захотелося Анцолоту пойти против Самсизжу. И коли ся поткали, древа поломали на много штукъ и вдарылися плечыма, аж под обема кони пали. Анцолот спалъ с коня, а крол Самсизжъ повис на кони и не ростался с конемъ. И говорыли витези кроля Артиушовы: «Не ест понижена битва нашымъ витезем, бо оба с коней спали». Кроль Артиушъ рече: «Не мо[|]₁₀₂ жемо побитое битвы на ногах поставити. Тот витез битву добыл, который ся с конем не ростал». А был король Артиушъ милъ витеземъ, а витези ему; и рече кроль: «Волю пойти з моими витезми в Чорный островъ в темницу кроля Самсизжа, нижли тут остат от нихъ». И воруужылъся кроль Артиушъ и всель на конь, и рече кролю Самсизжу: «Варуйся вдару моего!».

Битва короля Артиуша зъ Самсизжом И потъкалися короли на вдарец. И королю Самсизжу латвейшая была битва из Артиушом, нижли з наменьшым витеземъ с тых его одиннадцати витезей. И паль Артиушъ-кроль далеко от коня. А потом кроль Самсизж повель короля Артиуша и его витези, а тые витези его были велми смутни, каждый был бледъ от смутку.

Рече Анцолот королю: «Пане, мыслемо, якъ быхмо были просты от руки Самсизжовы. Если не будемо просты Трышчаном, а иным витезем не будем просты». И призвали к себе Женибру-королеву. И рече Анцолотъ: «Пани, пойти найди пана Трышчана и поведай ему, што ся надъ нами учынило, и от мене ему мов: «Просил тя Анцолот, твой намилшый товариш: «Рыцэру, если не будемо тобою прости от Чорного острова темницы короля Самсизжа, тогды нам умерети у его темницы».

А кролева шла велми поспешно и стретила одну девку и рекла ей: «Девко, можеш ли ми што поведати о пану Трышчане?» Оная девка рече: «Пани, о ком пытаешъ? Тому витезю всегда ест дома, а господа его на кони». Кролева поехала от тое девки велми смутна; и стретила другую девку, и рече: «Девко, можеш ли што поведати о пану Трышчане?» И она рекла: «Пани, я тебе не знаю, што еси за пани и откуль еси и якъ тебе имя, але вижу тя добрую панною, але смутну. Коли мя пытаешъ о пану Трышчану, для его доброты я ти хочю поведати. Ведаеш первое прыстанище? А в того прыстанища много судья, и перво вбачыш судью пана Трышчаново въкрашоно пэрлы и дорогим каменемъ. А если его в томъ судне не будетъ, и ты его тамъ пытай, на котором стану красу и веселье наболшое узрыш, бо то он любит».

Жэнибра-королева поехала от тое девки весела и скоро увидела [|]₁₀₃ тое прыстанище, познала судно пана Трышчаново по повести оное девки и была велми рада. И близко того судна много станов витезских было. Тая пани видела перед онымъ станом девку и пошла к ней, и рече: «Прошу тя, девко, кое стан Трышчановъ?» И она рекла: «Которого пытаешъ, перед тым станомъ стоишъ». И королева безъ вести влезла в стан а скоро почала говорыти пану Трышчану, якъ повель корол Самсизж короля Артиуша зъ его рыцэры. И еще рекла: «Рыцэру, мовиль тебе Анцолот, твой намилшый товаришъ: если не будемъ высвобожены тобою от темницы Самсизжа-короля, то мусимо там помрети».

А в тот часъ панъ Трышчан почывалъ, иж вчорайшый день бился з великими витезми и добыл дванадцат рыцэров; и мел раны невеликие, и для того лежал. А коли слышал речы коро-

левое, взяль мечь в головах и стреснул такь прудко, аж з рань кровь по постели потекла. И видевшы то, Ижота рече: «Пани, ты королевая корунованая. Якъ еси ты прышла къ набольшому витезю с печальными речми? Тобе было прыйти тихо и отворыти мяккие уста на тихие беседы — нехай бы ся витезю серцэ на храброст обротило». Королевая рекла: «Пани Ижота, якъ наша мысль розна! Ты нацуднейшая пани на свете, а маешь водле себе своего пана, у ком надею маешь; ты его можеш учынити здорова наболее до десети дней. А я видела, где поведен мой пань, король Артиушь, и его витези». И поглянул пань Трышчан сердито на Ижоту для речей королевое Женибры.

Ведаючы Ижота обычай Трышчанов, ижъ ему мило веселе, и похватила королевую за руку и почала играти горатанский танецъ велми пекне, и для того почало ся серцэ пану Трышчану на храброст обрачати, и рече Говорнару: «Дай ми лютню». И почаль играти велми цудне, и обема паням и пану Трышчану исполнилося серцэ веселем, слухаючы лютни. Потом пан Трышчань рече Ижоте: «Направ ми судно и положи ми у нем хлеба и вина. Прыймамъ тебе верою рыцэрскою: або ми остати с королем Артиушом у темницы Самъсижовой, албо ми вызволити короля Артиуша и его витези». |₁₀₄| Ижота рече: «Пане, можеш пойти, коли будеш здоров». Рече Трышчань: «Могу лечытс я идучы, якъ и лежечы, ижъ которые раны подь зброею упаре, тымъ лекара не треба». Видевшы Ижота, што не можетъ его уняти, рече: «Пане, твое судно ест украшено, готово а легко; можемо уставити стравы и вина». Тогда ушел Трышчан у судно и Ижота и Говорнаръ и кролева Женибра.

И коли ся отопхнули от берега, ветрь усталъ, а море ся надуло, и не знали, где прыстали. Просила Жэнибра^а Ижоту, говоречы: «Пани, я ся не учыла по мору ходити. Проси пана Трышчана, абы велел указати прыстанище, а мы быхмо уздали хвалу Богу, который нас избавить морское смерти».

Видечы Трышчан, што на вольнах морскихъ, взял лютню и почаль играти. И коли играл немало, ниодная пани не дбала о прыстанищы — так имъ было мило слухати. Тогда рек Трышчан морнаркомъ: «Прыставте насъ къ прыстанищу, да вздадимъ фалу Господу Богу, што нас избавиль морское смерти и от греха».

И прыставили морнаре подь один замокъ, где было доброе прыстанище, але злый обычай⁶⁵. Тут прыняли Трышчана ласкаве и пытали его: «Витезю, што тебе тые панны?» И он рекъ: «Се-

^а Лігара а выпраўлена з у.

стры ми ест». Указаль Женибру, рече: «То ми сестра старшая», и указал Ижоту: «А то ми ест молодъшая». И они рекли: «Помилуи васъ Богъ, але нигде есмо такъ одностайного роду не видали». Пан Трышчан рече: «Витезю, не рачте за зле мети, о што вас спытам, бо в нашой земли за то не дивят: бо если бы ведал, тэды бы не пытал». Они рекли: «Витезю, тут обычай добрый, пытай, што ти треба». Рече Трышчан: «О томъ васъ пытамъ: вижу вас особы красны, але чому есте так бледы?» Они ему рекли: «Чы не ведаешь тутошнего обычаю? Тому замку ест пань одна панна, которая мужа не знает, а таковый обычай мает: хтоколвек у тое прыстанище прыстанет, ништо ей не смееть чоломъ ударыти, если не будет валашан. А ты, рыцэру, если-с ест валашан, удар ей чолом». Рече Трышчань: «Много есми ходиль морем и сухом, а не видел есми такъ злого обычаю. Тяжко вамъ, што его терпите, а нам... |₁₀₅| а нам може быти, што Бог даст. Дайте ми коня и зброю, а поеду, отколе есмо прыехали». Они рекли: «Рыцэру, могли бы ся того домислити и иньшые рыцэры, абы ся то могло стати».

И поймали Трышчана, и вкинули в темницу. А в той темницы было дванадцат витезей от семи летъ, и тые змовлялися: «Даймося звалашати: лепей намъ умерети на свете, нижъ у темницы». И один от нихъ рече: «О Боже мой! А то в насъ пан Трышчан!» А другой витезь рече: «Чому ся узрадовал набольшого витезя легкости, а нашой погибели?» Он рече: «Не радуюся я тому, што ты говорыш, але радуюся нашому опрощению а его почтенью, бо я вемъ, што умеет учынити пан Трышчан з мечомъ».

И были у оное панны два браты — один над нею старшыи, а другой малодшый. Тотъ малодшый завжды коли хотель тогды мовиль сестре, але старшыи не смель. И рече ей малодшый брат: «Панно, нехай озму оного витезя сестру старшую за брата, а молодъшую за себе». Она ему рече: «Если ми будеш о том большей мовити, розлучу тя з душою». И он пошоль вонъ, и видель Женибру и Ижоту, а они стоят, велми цудне убралися; и рече со всего сердца: «Коли бы хотела пойти за мене тая молодшя, я бых еще мовиль сестре своей!» И прышло к ним и рече Ижоте: «Панно, если я упрошу сестре моее, хочеш ли пойти за мене? А можем пустити брата вашого». Ижота рекла: «Паницу, намъ нет ничего милей брата нашог[o], который в темницы вашей». (А носила Ижота под сукнею мечь Трышчанов.) И оный паниц рече: «Могу я дати вам видети брата вашого, але откажы ми о милости, што я тебе мовиль». Ижота рече: «Одно ты проси сестры своее».

В тот часъ Ижота вкинула мечъ в темницу. И взялъ пан Трышчанъ мечъ въ свое руки а шоль ку варотамъ темничнымъ; а за нимъ тые витези вышли с темницы. И коли их узрели тамошние витези, и пустилися к ним улицами, хватаючы копья в руки и мечучы гелмы на головы: што тэж и перvei добывалися с темницы витези, нижли опять ихъ загонивали. И один от нихъ, велми храбрый, перво иных прыбегъ къ Трышчану, хотечы его угнати у темницу — тому витезю полетела голова далеко от трупа. Панъ Трышчанъ почаль чынити жестокие |₁₀₆| вдарцы, и в когоколвек увидел копье в руках або гелмъ на голове, того кожного забил.

А был обычай тое панны, иж ни против одного витезя не рушылася з месца, коли ей чоломъ вдарыль. А кгда ей споведали о Трышчану, а она на золотом узголовю посмыкалася, як змия на купе. А коли видела пана Трышчана у дверехъ палацу своего, такъ скочыла велми прудко, стретила его насеред палацу — а вода по ногам текла — и поклякънула перед Трышчаномъ. И пан Трышчан ухватил ее за верхъ головы и стял голову, кинуль вон далеко, говоречы: «Нехай ся не деръжыт злый закон у томъ острове».

И погледель Трышчан по палацу, ест ли тут витези, але не было никог[о], разве одно паня (еще не был поставлен витеземъ). И прышло ему на умъ, якъ его увидел, рече: «Чы не тое то панны брат, што хотел взяти Ижоту?» И пошоль с ним вон. И рече Женибра и Ижоте: «Пани, годенъ ли тот паниц голову стратит?» Ижота рече: «Пане, мы не ради ни одной смерти, але просиль тот панич мене». И Трышчан ему стял голову. Женибра рече: «Пани, чому то еси учынила?» Ижота рече: «Почтеная пани! Я вижу тепер натуру пана Трышчана: коли бых ему правды не поведала — не вемъ, што бы ся з нами учынило».

А потом ся витези собрали у вобецный палацъ, и панъ Трышчан велел прывести к себе вси кони и зброи тое панъны и даровал тых витезей, которых застал у темницы, кожного конем и зброею. И еще имъ рече: «Витези, вы ждали выйти на свет от неколка лет, а теперь хто што хочеть, нехай себе берет». Тые витези велми покорно подяковали пану Трышчану и мовили ему: «Рыцэру, коли ты насъ опростишь от смерти, мы хотим пойти с тобою и хотим вамъ служыти». И Трышчанъ рекъ: «Витези, будь вам дяка от витезей и от паней, што мя частуете межы собою. Але ся мною не печалуйте, пойдите в дома ваши. А который з васъ усхочет назватися пану Анцолоту слугою, а мною, Трышчаном, дань, хочу того вчынити тому замку и тому прыстанищу паномъ». И рече с них один витез именовемъ Амодоръ⁶⁶: «Пане, я хочу быти слугою пану Анцолоту, тобою, паномъ Трышчаном,

дань». И панъ Трышчан тот замокъ и прыстанищо ему даль для того, абы ся |₁₀₇| звал намилейшого товарища его слуга. И говорыли тые витези: «О наш милый Боже! Якъ много мыслить пан Трышчан повышенемъ Анцолотовым! Помилуй его Бог!».

А потом пан Трышчан пустился на море до короля Самсижа велми поспешно, и прыстал в другое прыстанище, которое то прыстанищо велми хорошо, а градъ красен и вси обычаи добрые мель⁶⁷. Толко один зрадливыи крыжнакъ, тот былъ много добыль зрадою и был виненъ ганбою витезем и паннам. А таковой обычай мель: кожного гостя зрадне забиваль и статки его брал. И коли ся приставиль пан Трышчан с тыми панями, взял у руки лютию и почаль играти велми пекне. Прышли витези того града слухати того веселя и тое красоты. И прыйде з ними зрадливыи крыжнакъ. И говорыли: «Тот витез не на зло создан, але ку вытежеству створен». Нихто былъ сыт, слушаючы тое лютни. А оный зрадливыи крыжнакъ помышляль, якъ бы убил того витезя пры тых двух паннахъ, и говорыл: «Я мам злота и сребра и усякое красоты, што есми добыль зрадою и безпечностью моею, и еще коли бы-м тому витезю пры оныхъ паннахъ голову стял, то бы ми досыт Бог учинил».

От того часу и до нocy ходил зрадный крыжнак около Трышчана, хотечи, абы его могъ забити. Але того не мог довести, и рече: «Может по рану пойти на мшу, а я его дождчу за муром, и такъ ему хочу главу стяти». Аж идет Трышчан на мшу к той цэркви; а за нимъ Ижота меч несла, а королевая Женибра щытъ. А витези, которые их видели, говорыли: «То ест наибольший витез и нацуднейшые панны!». А коли были близко цэркви, Ижота рече Трышчану: «На ти мечъ, витезю, — варуйся удару другого витезя». Трышчанъ первой меча добыл, нижли ся обернул, аж стоит витезь з нагимъ мечомъ за муром, хотячы тяти Трышчана. Пан Трышчан наскочыль на него, и от одного вдару спала голова крыжнаку. Трышчан рекъ: «Якъ есми стал витеземъ, ни з одним витеземъ так простого бою есми не простер, якъ з сим витезем. Того ми жалъ». Рекли ему витези того града: «Нехай он больш того не будет зражати; и тебе хотел тым жо послужыти». Трышчану то было не мило, што его вбилъ: мнимал, ижъ бы его тутошние витези вызывати на битву мели за крыжника, бо ся поспешал къ королю |₁₀₈| Самсижу. И кгда Трышчан прышол в цэрковь, прышли к нему витези града того с панънами а мовили ему: «Рыцэру, зафалено ти будь всеми витезми, што еси нам выкинулъ злый закон от доброго прыстанища. Пойди з нами, подадимъ тебе все имене его, бо тое именье вамъ прыгожо, а

нікому іншаму, да тому, кому ты дасі, бо ты над тымь волень, иж есмо такь реклі: от кого ему смерць будет, тому имене его». Пошол пан Трышчань с тымі витезмі; оны ему указалі адны склепы і, отомкнушы, реклі: «Рыцэру, то ест твое».

Видель Трышчан у тыхь склепах много всяког[о] добра розлічнаго: золата і сярэбра і перель і дорогаго каменя, і всяког розлічнаго каменя і товару. Пан Трышчан почаль дэліці тое добро рыцэрэм і паннамь і комукоўкь годно было. А такь і яго даравалі витезі того града, говоречы: «Повышен будь, витезю, што есі загубіл зрадліваго крыжнака».

Трышчан туть опочинул некалькі днёв. І рече кралевай Женибре і красной Ижоте: «Почтеныя пание! Ото видите прыгоды нашы на сей дорозе. А есі тымь обычаемь прыйдёмь кь королю Самсизу к Чорному острову — не вемь, што ся о нас учыніт, а не толко што быхмо короля Артиуша і яго витезі опростили». Оныя пание реклі: «Пане Трышчане, хотя быхомь ходілі морем і сухом, не нашлі быхомь таког[о] порадыцы, якь тебе». Пан Трышчан велель собе скроіці латынскія шаты і Говорнару свому, а тым панямь абема — мнішскія шаты. І наклал у судно всяког розлічнаго товару, і учынілся латынніком і пустился на море; і рече морнаромь: «Везіце нас к Чорному острову». І отопхнуліся. І колі шлі по мору гдэ далеко от прыстаніща, тогды Трышчан завжды у лютню іграць а тымь панямь серцэ веселілі. А потым прыстал к Чорному острову отоку.

І відевшы, витезі короля Самсизовы шлі к нему што наборздеі, бо такіы обычай кроль Самсиз мель: от кого бы колбек судно прышло, тогды, прыходечы, витезі бралі што хотелі; а тоть купец, што споведае, што в него взято, то кроль платіт за витезі. |₁₀₉| І рече Трышчан морнару: «Отпхніся от краю, бо я ведаю короля Самсизов обычай. А есі хто в мене озмет Женибру або Ижоту, не мае мнэ кроль Самсиз чымь заплаціці, а злота і сярэбра і я досыт маю». А затымь заклікаль, говоречы, Говорнарь: «То ходіт адін купец, а хотел бы свой товар продати, нехай ему кгвалту не будет». І оны реклі: «Купче! Шлюбует господар кроль і вси витезі: есі бы не было твоее доброе воли, а кгвалту ти не будет і напотом».

Прысталъ пан Трышчан, і роспялі шатер і расклалі перед нимь розлічнаго товару много. І прышол адін витез кь Трышчану, мовечы: «Рыцэру добрый, для чога ся есі учыніл латыннікомь?» Рече Трышчан: «Много людей, подобных витезем. Я бых радь, абых тот витез былъ, ког[о] ты менишь, але я латыненинъ. Есі ти чога потреба, купи, мам ти што продати». І он рече:

«Рыцэру, я тебе знам, ты — тоть рыцэр, што оно побіль тры витезі, племенніковь короля Бана Банецкого вь дворе короля Ленвиза ув Орлендзі. Тобе неть ровні добротою блізка ні далеко». Рече Трышчан: «Ништо такь не омыляець, якь парсуна човеческа. Колі б ты узложыл зброю, я бых мнімаць, што ты витез, але ты бачу, што есі блазэнь, а хочеш от мене дару». Оному витезю было соромь велмі, і говорыль: «Ничога есі такь прылічнаго не видель, якь тот купец ко оному витезю доброму».

І пыталі яго іншыя витезі: «Латыніне, што ест тобе тые пание?» Трышчан рець: «То ми сестры: адна старшая, а другая молодшая». І оны паведалі королю Самсизу, говоречы: «Пане, которыи купец шлюбую просіл, ест с нимь дзе дэвкі сестры, але быхмо накрыж светь прошли, цуднейшых быхмо не нашлі. Але што молодшыя бела, якь паперь, а красна, якь рожа! Есі бы-с хотел, могь бы их купіці». І шол самь кроль Самсиз, абы их видель. І прыіде кь шатру Трышчанову і рече: «Здоров, латыніне!» Трышчан потек к нему і поздоровіл яго. І дывіліся кралевай витезі, як мистерне тот латыненин до кроля кинул: «З нас бы того ніхто так не вчыніл!».

Кроль шоль в шатер і зосталь оныя пание в шахы іграючы, которыя шахи былі крышталовы велмі пекны. І пытал |₁₁₀| кроль: «Латыніне, што тобе ест тые панні?» Рече Трышчан: «Сестры ми ест». Кроль рече: «Продай ми тые шахи». І он рець: «Не можеш ми заплаціці». І кроль рець: «Колі бых хотелъ, я бых тебе дал за кождог[о] пешка еждчалаго витезя, а за короля — того кроля Артиуша». А Трышчань рець: «Што ся не продает, того не можеш купіці». І кроль рець: «Продай ми сестру молодшую, а хочю тобе золотом трыкрат ее отмерьці, а сярэбромь — колко самь усхочеш». І онъ рець: «Пане, рек ми есі: чога быхь не хотел продати, в томь кгвалту не будет. А колі бых сестру свою хотелъ продати, в первымь же прыстаніщу большую бых цэну взял». І рець кроль: «Іграймо ж в шахи о нее і о третнюю часть моего королевства!» І Трышчан рець: «На што бы ми не было моей воли, рець ми есі, на то кгвалту не чыніт. А я не знаю, як в шахи іграют: я поставлю попа^а в старшом мѣстцу, а іншыя шахи гдэ маемь поставіці?» Рек кроль: «Правый ест латыненин, у ныхь поп начеснейшый». І зась рече кроль: «Латыніне, збодаймося ж о тую панну і о пол[ъ] моего королевства!». Трышчан рече: «Рек ми есі: на што моей воли не будет, кгвалту быці не мело.

^a поп — назва пешкі ў славянскіх землях у Сярэднявеччы.

А я не знаю, як на коня усести и як у зброю убиратися». И он рекъ: «Рубаймося ж о нее о все мое кролевство! С того тройга оберы собе, што хочеш. А коли не всхочеш, я и даром озму». Трышчан рече: «Коли нет у первой речы, не може быти и у последней, бо есми не видал болшое битвы, одно коли ся почнут бити, играючи, латынские дети, текучы по улицах, древяными мечыками. Так ли и мы маемъ?» Король рече: «Так, латынниче, але мы будем железными. Добре еси учинилъ, што ми еси тую цудную панну прывель».

И назавтрей принесли от короля Трышчану двою зброю, говоречы: «Убирайся, латынничэ!» Трышчан почаль класти левую наруч на правую руку, а правую — на левую, а правую нанож на левую, а левую — на правую. И рекъ: «Понесите тую зброю пану вашему, иж не може прыстати светлая зброя на латынские плечы». И они понесли зброю, и говорыли: «Милостивый король! Не вмеет вбиратися, а наша пани, позираючи на него, смеется — тым ся веселит, не жалуючи смерти брата своего для твоего почтения».

А межы тым |₁₁₁| Трышчан рекъ Женибре и Ижоте: «Справуйте лекарство до ран, занюж пойду къ наболшому витезю сего света. А вберитесь в налепъшые шаты». И вышол панъ Трышчан в зуполной зброи — а на гелму в него велми цудного цвету венокъ, — а за нимъ обе пание, аж стоит король Самсиж изъ своими витезми. И коли обачыл Трышчана, не радъ бы с нимъ мелъ битвы. Але коли видел Ижоту, пекне убраную, хотя б ему и шлюб втратити, взял бы ее без кождое битвы — такъ ся ему хороша видела. И рече кроль: «Латынничэ, о што еси со мною прынялъ битву? О мое кролевство?» И он рек: «Королю! Ты-с то мовиль, а я того не прыймалъ! Занюж вижу близко себе смерть свою. Але мушу прыняти с тобою сечу. Я много ходилъ морем и сухом, а коли маю вмерети, волель бых тамъ, где видять болшь смерть мою. Чуль есми, што есть в тебе много добрых людей в темницы: вели ихъ вывести — нехай видят смерть мою». Король рек своимъ: «Што то ему поможе, иж кроль Артиушъ з витезми своими увидят смерть его? Велите ихъ вывести с темницы!»

И кгда кроль Артиушъ з витезми своими вышли, и видевшы их, Артиушовы витези дванадцат и пан Анцолот розсмеялися, окром Паламидежа, наибольшого непрятеля Трышчана.

Король Артиушъ рече: «Чому ся смеете? Не дивлюся иншым, але дивуюся Анцолоту, што ся смеет смерти наиболшо[о] витезя а намилшого товариша своего, а нашой и своей погибели». Паламидеж рече: «Если маем быти просты Трышчаном, лепей

бы нам умерети в сей темницы в Чорномъ острове». Анцолот рече: «Не смеюся я ег[о] смерти, але ми ест мила свобода наша, иж вемъ: коли ест тут Женибра кролевая а Ижота, укажэт пан Трышчан кунштъ».

Король Самсиж прыступил и рече Трышчану: «Бися, латынничэ!» Трышчан рече: «Пане, навчы мя». Король вынял мечъ и почал бразкати по зброи его, говоречы: «Так тьни, а так ся укрий», и зася рече: «Хочеш ли, латынине, оставити тую битву а дати мне панну?» Рече Трышчан: «Кролю, ты-с мене научыл добре, яко пан великий. Але коли бых ся мог уложить от твоего меча, смель ли бых тяти?» И он рече: «Если можеш, укывайся, але не узможеш». Рече Трышчан: «А коли быхъ могъ тяти, смель ли быхъ?» |₁₁₂| Король рече: «Тни». Трышчан рече: «Кролю, научыл мя еси, варуйся ж мя!»

Битва Трышчана зъ Самсижом-королемъ И почали ся гоняти, якъ лвы, по полю, один на другог[о] наская, якъ тым витезем, которымъ не было ровни близко ни далеко. Прыбивал Самсиж Трышчана, и он ся заметал мечомъ и щытом и на колени падалъ предъ мощными ударцами Самсижовыми. А коли Трышчан прыбивалъ Самсиса, он ся заметал мечомъ и щытом и на колени падалъ передъ мощными ударцами Трышчановыми. Витези короля Самсижовы говорыли: «Дива великие! Не мог ся найти ни одинъ витезь, который бы ся могъ противити нашему пану, а оный латынник такъ чынит, скаче, яко левъ». И прыскачыл Самсиж, и почаль рубати, што наболей мог, по зброи Трышчановой. Да бы ихъ зброи не одержали, оба бы были мертвы. На конецъ битвы пойзрел панъ Трышчан, аж Ижота з лица ступила; и для того панъ Трышчан откинулъ щытъ и взял мечъ у обе руки, и почал чынити жестокие ударъцы без укладанья. И тьял короля Самсиса по обоихъ руках, и отпали ему руки з мечомъ на землю. И рече Трышчан: «Паметайся, королю, абых ти рукъ не окривиль, але болшь того не умею». И ухватилъ мечъ свой за конец и понес Самсису, говоречи: «Чого для еси покинул мечъ твой? Если тяжок, на жъ ти мой мечъ, а тот дай мне». И пойзрел кроль Самсиж на Трышчана гневнымъ обычаем. Рече Трышчан: «Чому на мя так сердито смотриш — што есми тебе победил хитре и мистэрне? Инак есми не вмель с тобою пойти, ено такъ». Кроль рек: «Почтенный витезю Трышчане! По шырмеръству есми тебе позналъ и просил есми Бога, абыхъ не вмер наглою смертью от жестокихъ вдарцовъ твоихъ и от острого меча твоего. Я тебе говорю верою витезскою: бых ми еси того послал, хто бы

ми о тебе поведал, — я бых тебе пустил короля Артиуша и его витези, бо вижу, ижъ ми для их прышла смерть».

Видель то корол Артиушъ из своими витезми, пошоль до Трышчана и сполнили сердэ веселем. И почали ся с Трышчаном прывитати велми ласкаво и въздали фалу Господу Богу а дякова-ли пану Трышчану: «Навышшый рыцэру! Зафалено ти буд всими витезми, ижъ еси нась освободил от темницы Самсижовы». И кождый рек: «Богъ помилуй Трышчана, иж так много працювал для короля Артиуша и его витезей своею доброю волею». |₁₁₃| Пан Трышчан казал прынести тое веселе, которым ся Самсиж веселил — трубы, дуды, лютни, арфы, арганы, шахи, варцабы, — велми цудне украшено обычаемъ господским; и почали веселитися. Того веселья мило было слухать королю Артиушу и его витеземъ. И коли пан Трышчан самъ узял лютню и почал играти велми стройно, королю Артиушу и его витеземъ исполнилося сердэ весельемъ, слушаючы ноты лютни Трышчановы. И нихто з витезей не был сытъ, слушаючы. Тогды Ижота ухватила королевую Женибру и даровала королю Артиушу: «Пане, даруй ты панъ Трышчанъ тую панию. Ачъколве[к] которая легкость вам стала, нехай ся почестностю направит». И кождог[о] витезя даровала конемъ и зброєю; и еще рече витезем: «По што ся чыя рука хватит, не будет ему заборонено». Анцолоту рече Ижота: «Рыцэру, дарует ти Трышчанъ штоколвекъ добыль именов зрадцы крыжнака, а дарует ти витезя Амодора изъ замкомъ тое девки, што была пониженный закон поставила у своемъ прыстанищу». Кроль Артиушъ уздалъ фалу Господу Богу и дяковаль Трышчану, говоречы: «О навывшшый витезю Трышчане! Захвалено ти будь великое твое рыцэрство всими витезми и всими людми по всихъ чотырох сторонахъ! Доброти твоее нетъ друга ни близко ни далеко на земли!».

Тут прыехал один витезь из Францэи от короля Перемонта, и ведаль о тыхъ витезях в того прыстанища, и велми хотел с ними ровни пытати⁶⁸. Видель то Трышчанъ, иж он на то прыехаль, рече кролю Артиушу: «Велможный королю, всим королем коруно! За част Божю дай ми один даръ». Артиушъ рекъ: «Надо всимъ еси волен, одно не дамъ ти гонити с тым витеземъ». Трышчан речэ: «Я того прошу, а иногo всего досыт мам». И крол: «Для того-мъ то рек, што еси спрацован, але и тымъ будь воленъ». И подяковаль ему Трышчан, и витезь францэйский рек ему: «Рыцэру, за свою великую легкост дякуеш ему». И Трышчан рекъ: «Погледишь тог[о]!»

Битва Трышчанова з витезем францэйским И всели оба на кони а вдарылися мощно, копя строшчыли на много штукъ, а сами ся вдарыли шытами и плечыма. Витезь францэ[й]ский полетель на одну сторону, а конь его на другую, |₁₁₄| и нихто не мог познати, штобы ся Трышчану а нога в стрымени рушыла. И другие были витези прышли ровни пытати. А кгды видели францэйского витезя збитого, и не хотели ся коштовати, вдарыли чолом Артиушу и поехали там, откул были прыехали. И в том прыстанищу корол Артиушъ и его витези отпочынули неколко дней. И отопъхнулися з великим веселемъ на море от Чорного острова, а с ними панъ Трышчан.

И в первомъ прыстанищу отлучылся от нихъ пан Трышчан. А Анцолотъ много просиль короля, абы пустиль его с Трышчаном. Король рече: «Добрый рыцэру Анцолоте! Коли прыйдемъ до дому, отголь можешъ поехать къ Трышчану, бо завъжды его можешъ найти, где витези ровни пытають».

А загым прыехало къ Трышчану сем витезей, и vzdали фалу Богу, што нашли Трышчана, и рекли ему: «О навывшшый рыцэру! Ты повиненъ почстенемъ витезскимъ. Прыехали есмо на величество славы твоея, иж и иные витези о твоей милости ся пытають». Рече Трышчан: «Говорыте, што потреба?» Они рекли: «Славутный рыцэру! Таковый обычай мает Смердодугий поганин: хто у его прыстанищу прыстанет, кождого витезя велми ласкаве будетъ прыймовати. А коли будет перва стража ночи, укинеть витезя на острые муки. И ниодин витезь не может поехать без легкости. И мы-смо были у его прыстанищу и терпели тое, што и другие витези. За част Божю, пожалуй наше легкости, пойди с нами ко оному прыстанищу — бо если не будем тобою повышоны, то вже нам конецъ, — ачей бы еси з Божей ласки тот злый закон сказал». Трышчан рече витеземъ: «И мне есть жаль тое ганбы ваше. Я хочу пойти з вами, але штобы мя нихто не знал — хто есми и откул — до часу».

И коли прышоль Трышчанъ с тыми витезми у прыстанищу Смердодуга-поганина. И вышли против ихъ с того замку витези и велми их ласкаве прывитали. И розлучыли их зъ оружьем, и вели их у вобецный палац. И прыйде Смердодуга-поганин у ложницу къ жоне своей и рече дочэ своей: «Озми лютню и пойди в чорный палацъ и весели оныхъ витезей, которые не чували, играючы, поки будет час вкинути их на муку».

И она, взявшы лютню, пошла к нимъ и почала играти велми хорошо. Тые витези, которые не чували |₁₁₅| играючы пана Трышчана, мнимали, ижбы нихто так цудне не мог играти, якъ тая

панна. Трышчан рече: «Панна, нехай бы ся не опросил, о што ты пожедам». Она рекла: «Не опросишся». И он рекъ: «Позыч ми тое лютни: видимъ, иж велми пекне играешъ, а мы хожалые витези — ачей хто з насъ троха на лютни умеетъ?». Она ему дала лютню, и Трышчан не ударыл у лютню, перvei почал строити и настроил. И почаль играти велми чудне. Кождому витезю исполнилось серцэ веселя. И тая девка прыступила ближей, абы могла ноту переняти. И говорыла к себе: «Коли бых я такъ умела, штобы ми стояло за все имене отца моего!» Трышчан, познавшы то, отдал ей лютню, и она тут не хотела ни ударыти и пошла къ отцу своему, и рече отцу: «Отчэ, если бы еси хотель тых витезей соромотити, жыв не будешъ, занюж естъ межы ними пан Трышчан, которыи не даст соромотити». Смердодугий-поганин рече: «Якъ ты можешъ познати пана Трышчана? А тые витези, которые его видали, чы не познали бы? А ты, его николи не видевшы, знаешъ?» Она рекла: «По том я знаю, иж ни один витез не вмеетъ на лютни так, якъ я, кром один Трышчан. А естъ межы ними один витез, што лепшей, нижли я, на лютни играетъ».

И поганин самъ пошел гледети; и прышодшы к ним, почаль с ними размовляти. Ино по правде чудные речи походили от того витезя, которог[о] ему дочка поведала. И по его доброте позналъ и почал с ними дворыти, што налелеи умель, и далъ имъ на нощ добрый покой на ихъ волю.

А назавтрей ихъ отпустилъ. И после ихъ ворота граду затворыли и узводы узвели. И один витез з города рече: «Вы, семь витезей, дякуйте пану Трышчану за упокой сего прыстанища, а мели бысте легкость. А кгда з вами Трышчан, ничего ся не бойте». Трышчан самъ рекъ: «Мы быхмо ради, абы з нами был пан Трышчанъ. И къ которому быхмо колвекъ прыстанищу прыстали, везде быхмо были повышени с Трышчаном». Он рекъ: «Заисте ты еси самъ Трышчан». От[е]хавшы от того града, розстался з ними пан Трышчанъ, и они ему дяковали, што в том прыстанищу почтены им были.

Смердодугий-поганин говорыль: «Много еси рыцэровъ осромочал, а коли бых могъ еще Трышчана осромочит, |₁₁₆| то бых доконал своего умыслу». И поехал за Трышчаном; а догонил его, рече: «Навышый рыцэру и славный по всихъ чотырох сторонах! Мыслил еси по свету ездити, ани с одним витезем ани с королем не хотель бых ездити, одно с тобою, и назватися хочу твой слуга. Прошу тя, пане, поедь в дом мой, абых поручыль замокъ князю, а поеду с тобою». Пан Трышчан на его слово поехал тамъ. И кгда прыехалъ къ прыстанищу, вышли

напротывъ Трышчану з многим веселемъ, мовечи: «Возвеличано имя твое! А мы — слуги твое». И з ним розлучыли оруже его и вышли с палацу.

Почали тут межы собою радити. И былъ тут один витез здалека, и рекъ пану Трышчану: «Рыцэру, я не знаю, хто естэс а откуль, нижли бачу васъ доброго рыцэра и красную особу. Мне жаль твоее легкости: о томъ радять, коротою бь смертью мели тебе вморыти». И Трышчанъ погледель по палацу и не видель гелму ани меча ни копья, и велми отчаялся, што не было пры немъ меча его. Витези того града прышли в палацъ и поймали Трышчана, а рекли: «Которою смертью хочем его вморыти?» Смердодугий-поганин рече: «Поведите его и сотните».

А тогож дня былъ прыехал храбрый витез Паламидеж Ану-плитич з двема мечы и з чорнымъ щытомъ, найбольшый неприятель Трышчанов, от двора короля Артиуша. И он рекъ: «Не слушит так доброму витезю без битвы главу стяти, добудьте его битвою рыцэрскимъ обычаем. То еси видал, што витез витезю главу сотнетъ, але рыцэрскимъ обычаемъ. А того не видалъ, якъ вы хочете». Они ему отказали: «Мы видали, што тать за татя вступаеця». Видечы то Паламидеж, што обоих поганьбили, скочыль; и подал одинъ мечъ Паламидеж Трышчану, и сам з другим мечом. И Трышчан скочыль, якъ лютый, а почаль рубати мощно направо и налево, и в когоколвек увидель копе в рукахъ а на голове гелмъ, тых стинал. И пошел к палацу вбити поганина; и ввидел его бегучи велми рыхло, и догонил его Трышчан. И он вскочыл в цэрковь свою, где не годится рыцэру з мечом войти. Трышчан рече: «Пойди вон, зрадцо, и боронися битвою». И онъ рече: «Ведай запэвне — покуль еси тутъ, не выйду отселе». Якож и не выходилъ, докуль въ его замку былъ.

Трышчан пошоль от тое цэркви, бо ведалъ тотъ закон, што ему |₁₁₇| тут не годится з голым мечом стяти, и пошел на палац Смердодугов и въздал фалу Господу Богу, што его избавил наглое смерти. И рече Паламидежу: «Витезю, зафалено ти будь витезми и паннами, што ми еси не допустил згинути». Паламидеж рече Трышчану: «Рыцэру, за всю мою службу, што ти еси послужыл и еще ти мышлю послужыти, дай ми одну реч, которое буду у тебе просити». Трышчан рече: «Чого просишъ, дамъ ти, окром Ижоты». Паламидеж рече: «Будь ми набольшый неприятель, якъ еси перво был». Трышчанъ рече: «Нехай того витезю! Ты мне великое почстене учынилъ, а я тэж могу мыслити о твое почстенье». Паламидеж рече: «Иншого не хочу, нижли одно того».

И коли видел Трышчан, ижъ мусит мети битву с Паламидежом, и рече Трышчан: «Рыцэру, если маю битися, волю моимъ мечом, нижъ тымъ мечомъ». И прынесли пану Трышчану его мечъ, и убралися оба витези у зброи.

Битва Трышчанова с Паламидежомъ И скочыль одинъ на другог[о] велми храбро, и почали ся гонити, якъ два лвы. И такъ ся мощно рубали, абы их зброя не одержала — оба были мертвы. Прыбиваль Паламидеж Трышчана, он ся укрывал мечом и щытом, уступая перед удары Паламидежовыми. А потом Трышчан кинуль от себе щытъ и взяль мечъ у обе руцэ и почал рубати не укрываючыся. Паламидежъ ся заметаль мечом и щытом, на обе колени падая, надеючыся смерти от мощного удару Трышчанова. Витези того града говорыли: «Тот витез погубилъ много витезей, а тепер добывает красного Паламидежа». Трышчан тьял Паламидежа по гелму и ростял ему гелмъ, и дал ему великую рану на голове. Трышчан рече: «Витезю, если мя добудешъ, не дадут ти витези пофалы, бо еси видел, якую есми битву мель с оными витезми. Понехаимо тое битвы а положимо себе рок: где ль бы колвек который з нас был, нехай ся становит на тот рок пры той цэркви, где ся витези збирают». И положили рок пятнадцат ден. Для того то вчынил Трышчанъ, иж хочет вчынити его острый мечъ тяжку смерть Паламидежу.

И росталися один от другог[о]. Паламидеж поехал до двора короля Артиуша, и поведаль о прыгоде Трышчановой, говоречы: «О витези нашего доброго пана короля Артиуша! Помените добротъ пана Трышчанову, як он много |₁₁₈| витезем почтения чынил, а тепер не может себе добра вчынити». Король Артиушь и его витези рекли: «Для чого?» И он рекъ: «Подступил его Смердодугии-паганин, вбавиль его в град свой зрадне и оковаль, и я с поганиномъ бился есми об него и взял рану на главу свою, для которое болшей не могъ ся есми бити з нимъ. И положили есмо рок пятнадцат дний пры той цэркви, — поведиль ее именовъ. — Если буду мочы, я буду битися за него. А если ми тая рана до того року не згойтса, тогды вы его выпростайте». Королю Артиушу и его витезем было велми жаль. Анцолот рекъ: «Якъ ся тая легкост стала моему товаришу?» И зася стал весель с королем: «Смердодугии выйдет: мало будет со мною мистровства простирали».

И коли рокъ прышол, прыехал пан Трышчан к той цэркви, а с ним Ижота и Говорнар. И была над дверми тое цэркви написъ тыми словы: «ТУТЪ СЯ мает бити лев зъ змиемъ сего дня». Трышчан рече: «Если я лев, а Паламидеж — не змеи; а если я змеи,

тогды Паламидеж — не левъ. Буду я одинъ з нихъ, а Паламидежъ не будет». А в том пан Анцолотъ прыехалъ у зброи и мнималь, абы то его ждал Смердодугии-поганинъ. А Трышчан былъ того домниманя, абы то прыехал Паламидеж. Анцолот скочыл прудко и храбро, и Трышчан его ждалъ смело и умело.

Битва Трышчанова з Анцолотом И коли ся вдарыли, копья скрушыли и вдарылися плечыма и щытами, и под обема кони пали. Трышчанъ спал с коня и вхвatility мечъ, и рече: «Нихто болшей с копемъ на кони а нихто з мечомъ на земли». И скочыл одинъ къ другому и почали ся гонити, як два лвы, одинъ другого наскакивая, як тые, которым не было ровни близко ни далеко. Пребивал Анцолот Трышчана, а он ся закрываль щытом и мечом и вступаая перед ударцы Анцолотовыми. А коли почаль панъ Трышчан рубати велми жестоко без укрываня, Анцолот закрывался мечомъ и щытом, на колени падаючы перед мощными ударцы Трышчановыми. И рек Говорнаръ Трышчановъ: «Велико диво! Доселе не могъ найтися ни один витезъ з великих витезей от короля Артиушова двора и от Бэнока, племени короля Банова, и з далеких стран, который бы мог так з мечомъ трывати против моего пана Трышчана, толко его наместейший |₁₁₉| товариш Анцолот, сын Долота, короля з Локви». А Говорнаръ Анцолотов⁶⁹ говорыл: «Много есми ходилъ морем и сухом, а не видал есми ниодного з великих рыцэров короля Артиушовых, ани з ыншыхъ далеких сторон, коротый бы могъ такъ з мечом трывати против пана моему Анцолоту, толко пан Трышчанъ». Ижота тые речы выслушавшы, и рекла витеземъ: «О добрые витези, розберытеса, абы того вамъ не было жаль». И сняли гелмъ и познали ся и почали ся облапяти велми ласкаве. И пытал одинъ другог[о], яковыя прыгоды мель, як ся с ним ростал. Хвалилися ему Трышчанъ, и рече: «Колкоколвекъ витезей еждчалыхъ, которые добрые витези, ездечы, ровни искали — и племени короля Бана Бенецког[о], и от короля Перемонта Францэйског[о] — нихто ся не мог мне спротивити». И Анцолотъ рече: «Которые колвек милуют нашего пана короля Артиуша, тым всимъ я есми коруна».

А затым рече Анцолот: «Рыцэру, узложи гелмъ на голову и рубаймося, толко есмо тепер зранилися, ани [в] одной битве не можем один перед другим повышон быти. Лепей нехай умрет один от другог[о]». Трышчанъ рече: «Помилуй тя Бог, рыцэру, што битися хочешъ! Нет ниодного витезя на свете, с ким быхъ я рад так битву мель, як с тобою. Занюж если мя добудеш, то мя добыль найболшый витез а наместейший товариш; а коли я тебе добуду, то есми добыл всимъ витезем коруну, найбольшого

вitezя а намилейшого товарыша. Але, рыцэру, волель бых ты не знати, иж бых радней с тобою бился, ніжли знаючы тебе». Ижота рече: «Будзьце здровы, рыцэры, а можете быти здровы за пятнадцат дний; а битве дайте покой». А побрала ихъ Ижота, и они поехали у зброях; а раны имъ под зброями прели.

А стретил ихъ одинъ оправца в чорномъ знамени, а за нимъ везут мертвого вitezя в колесехъ, и тот оправца къ пану Трышчану рекъ: «Рыцэру, мой пан Паламидеж с тобою змовил рыцэрскимъ словомъ: в котором имену гдеколвек будеть, же бы ся на тот змовный рок становил в той цэркви. Он бы волель жывым быти, але нехай мертвого вitezя реч права будеть». Трышчан рече: «Для тое умовы хотел ся есми убити з моимъ намилейшым товаришом!»

И поехал пан Трышчан и Анцолоть. И стретила их одна девка, |₁₂₀| носечы лист, писан до пана Трышчана. И дала лист Трышчану, и он, прочотшы, розсмеялся. И рек ему Анцолоть: «Чому ся смееш?» И он рекъ: «Тому ся смею: ездит девка по народу, такъ говоречы: «Береться турнай на дворе короля Перемонта Францэйского от семи лет. Хто хочет свою сестру або дочку королевую поставити, поедь без мешканя.» А мы тамъ не можемо ехати, бо есмо велми раннь». Анцолоть рече вitezю: «Можемо мы тамъ ехати, хочемо видети, с которое стороны вitezь турная добудеть, ачей быхмо могли опосле копье в руки взяти и гелмъ на голову напротив того вitezя».

И прыехали у одно село. А тое село было полно вitezей и паненъ. И ни один вitez не хотелъ имъ господо поступити. А ихъ была вжо ночь застала. И взяли древа у руки, хотечы битвою господо искати. И ехали от того села, и видели напереди одны дворы, што были добры, але опали, а перед ними стояла панна велми з малою дружыною. Трышчан рече: «Панно, ест ли у тебе где стати?» Она рекла: «Може быти», — и ухватила за руку Трышчана, а за другую Анцолота и увела их в один палац. А тот палацъ былъ велми цудне украшон, и зася пошла у другий палацъ, и тот унутры украшонъ господскимъ обычаем. Рекла панна: «Вitezи, добрые вам тут станы: вамъ самым у том палацу, а у другом — вашим конемъ». Трышчан рече: «Якъ намъ добръ стан, такъ и конемъ нашимъ». И прынесла имъ ести две птицы — одну печоную, а другую вароную, вина а хлебец; и конем дано ести. И рече имъ: «Вitezи, честуйтеся, занюж вамъ мыслити обо мне и о себе». И они ся посумнели, иж были ранены, а она им велит себе королевую поставити.

А по томъ пан Трышчан рек: «Панно, не рач подивити, о што ты буду пытал». И она рекла: «Рыцэру, таков тутъ обычай, нет с того диву, чого рыцэр пытает, занюж если бы ведал, и он бы не пыталъ». Трышчанъ рече: «То добрый обычай. Прошу тя, поведь ми, што то за пташечки?» И она рекла: «То ест два скока, а я есми дочка одного короля, который вальчыл напротив короля Перемонта. И звалчыль его Перемонт, и взял землю его и отогнал от него вси слуги его, толко ему мене оставилъ с тыми скоками. И я якъ могучи кормила есми отца своего: што убила на обедъ, того бывало и на вечеру, а што къ вечеры, того и на снадане». Пан Трышчан рече: |₁₂₁| «Панно, то ся еси кинула на великую вагу, што еси для нас убила тое, чым бы еси мела кормити отца своего». Она рекла: «Вitezи, я того не жалую, што есми убила два скока двум соколом, иж вижу васъ доброе особы и цудное парсуны. Вitezи, вам мыслить о мне и о себе».

А назавтрее поехали проч, ни один другому не мовячы. И Анцолоть рече: «Рыцэру, што мыслиш, иж со мною не мовиш?» Трышчан рекъ: «А ты што мыслиш?» И он рек къ Трышчану: «Але ты ест старшыи, мне годится вас пытати». И Трышчан рекъ: «Я мышлю, яко быхмо оную панну королевою поставили». И Анцолоть рекъ: «О добрый рыцэру Трышчане, Бог же вам заплат, што мыслиш о почестномъ тое панны за ее учту! Оба есмо одное мысли».

И вернулись ку оной панне, и пан Трышчан рече: «Панно, вбрайся и украся што налепей можеш: если Бог даст, маешъ быти сего дня королевою». И она рекла: «Рыцэру, так ми Богъ поможы, не мам болшо[о] вбирания, толко то, што на мне ест, да один венец цудного цвету цыприсова, который прынесен от двора короля Артиушова». И взяла венчык и узложыла на голову свою, и они рекли: «Добре ти прыстой тот венец».

А затымъ поехали с тою панною к тому турнаю. И наехали вitezя, у зброи едучы; а за ним везут у возе панну, велми у коштовныхъ шатахъ убраную. Трышчанъ спыталъ слугъ: «Который то ест вitezъ?» И они рекли: «То ест вitezъ Амодор, пана Анцолотов слуга, а славным рыцэром Трышчаном дан». И Трышчан к нему рек: «Заисте тут ест Трышчан и Анцолоть». Слышалъ то Амодор, скочыль с коня и сняль гелмъ з головы и поклякнул перед ними, и рече: «Мои панове, куды едете?» Трышчан рече: «Едемо у турнай вашого пана короля Перемонта, ачей быхмо могли нашу сестру королевую^a поставити». И онъ им

^a Другое о выпраўлена з у.

рекь: «Для Бога вернися, ачей бых мог я свою сестру поставити кралевою⁶; я вемь, што у вась сестри нет». Трышчан рече: «Витезю, хто бы нась не вернулъ копемь, а прозбою нас ништо не может уняти». Амодор рече: «Я вемь, што умеет чинити пан Трышчан з мечом на земли, а не толко з дровом на кони; я мушу вернутися». Трышчань рече: «Амодоре, нам бы удячно, штобы ты с нами поехалъ. Але коли ся ворочаешъ, наша панна не мае доброе шаты: позычь намъ шат своее панны». Амодор рече: «Пане, беры, што ти треба». |₁₂₂| Пан Трышчан взял оные шаты, у которых сестра Амодарова хотела кралевою стати, и рек панне своей: «Убирайся у шаты».

Коли ее видели у шатах, велми ся им подобала, хотя бы и сестра ихъ была, не соромели бы ся ею. Анцолот рече Трышчану: «Рыцэру, дай ми один дар, чога у тебе попрошу». Трышчан рече: «Все еси волень у мене взяти, окром красное Ижоты». Анцолот рек: «Будь ты ныне мой пан, а я твой оправца». И онъ рек: «Нехай того, рыцэру, ты старшыи и большыи рыцэръ, нижь я, ты будь мой пан, а я твой оправца». И Анцолоть рекь: «То быти не може».

А того турная былъ обычай: который витез опосле прыедет, тот свою паньну мае нижей посадити. И они прыехали к тому турнаю къ воротамъ, где былъ коловорот затворен, и витези вже гонили. И Анцолот скочылъ черезъ коловорот и отворылъ, а Трышчан с панною въехал. Ажь сядят два рады панен от воротъ шранковыхъ до судей. Панъ Трышчанъ посадилъ свою паньну в навышомъ местцу. А коли видель сын короля Перемонтов Трышчана, и рек: «Я бымъ зычыл, коли бы того витезя панна кралевою была». А кгда видела дочка кралева оную паньну, не зычыла, абы ее витез турная добыл; и, дивуючыся, мовили: «То витез ест упрамыи — прыехалъ в турнай опосле и свою панну вышей всих посадил». Трышчан рекь своей панне: «Даи ми тот венець». И она вскочыла и зхватила венець зъ себе и взложила своими белыми руками на его светлый гелмъ, рече: «Добрыи рыцэру, почестне его носи по турнай и, оборонившы мне, зася его верни». А иные панны, мовечы, смеялися ей: «О глупая девко, якъ може, не оборонившы, вернути тот чудный венець?! А коли он всядет на конь, его бледое лицо и светлый гелмъ маюти наши витези змешати с прохомъ».

Услышал витезь Дивданъ⁷⁰ — а былъ болшей вдячон девкам, нижли рыцэромъ — и жедал потькатися с Трышчаномъ. Пан

^a Другое о выпраўлена з у.

Трышчан всель на конь, Анцолот ему за стрымя прынял. Витезь Дивдан рек: «Рыцэру, варуйся вдарцу моего!». Трышчан рече: «Кгда того хочешъ, будемъ мети!».

Битва Трышчанова з Дивданомъ А коли ся вдарыли, Дивдан пал на одну сторону, а конь ег[о] на другую. |₁₂₃| А панны смотрели, што ся межы ними мае чыинити, але не могли познати, абы нога Трышчану в стрымени рушылася, не толко, штобы в седла рушылося. А Аньцолот попалъ Дивдана и кинулъ черезъ шранокъ. И рече: «Я поведаю каждому рыцэру: мой панъ свободно по турнаю ездит». Видевшы тое, ихъ панна исполнила серцэ весельемъ и почала поглядовати смело межы паннами. И видевшы витези того турная, што Трышчан смело ездит по турнаю, боялися его удару. А он, ездечы, чыинилъ жестокие удары направо и налево, и къ которому витезю прышол — поставилъ его за конем; а Анцолот беручы и метал за шранокъ. А мовил великимъ голосомъ: «Витези, мой пан по турнай свободно ездит». И рекли судьи: «Тот витезь турная добывает, с кимъ ходит добрый оправца».

И былъ тут один король от многих лет и рече: «Не тот, але оный витез добывает, который свободно по турнай ездит». А тогды свободно по турнаю ездилъ Ящор Мадерым, брат Анцолотов⁷¹, сынъ Домолота, короля Локвенского. Девка Трышчанова рекла: «Где сила, тутъ и памет». И еще рекли суди: «Тот витезь добывает, за ким он добрый оправца ходит. Не дивно, што рыцэръ рыцэрский чыинит, бо ест рыцэр, але диво, што его оправца велико рыцэрство чыинит, у зброяхъ рыцэровъ черезъ шранки мечет». А оный король предъ ся мовит, иж оный рыцэр добывает, што свободно по турнаю ездит. И панна Трышчанова рече: «Охъ, мой Боже! Добрыи обычай у нашой стороне, не дадут скомороху добрые люди зъ собою розмовляти, дадут ему дуду — нехай ихъ веселит». И коли видель пан Трышчан, о чомъ судьи говоратъ, и слышалъ своее панны смелую речъ, и рече: «Рыцэру, который свободно по турнаю ездит, варуйся вдарцу моего». Ящоръ рече: «Ходи да видишь!».

Битва Трышчанова зъ Ящорем И коли ся вдарыли, Ящор полетель на одну сторону, а конь его на другую сторону. Трышчан рече: «Ох, моего товариша намилейшого брате, не хотелъ есми, абы ся то над тобою стало, але не збит еси от инога рыцэра, толко от Трышчана, або от пана Анцолота». Ящоръ скочылъ на конь и прысталъ к нимъ. И поехали тые тры рыцэры — Трышчан, Аньцолот и Ящор — накрыж по турнаю. И не могъ имъ противня

найтися: который витез виделъ ихъ трех, метал копе з рукъ и гелмъ з головы, а не хотели з ними коштоватися.

^{|124|} Трышчан рече: «Мы, Трышчан и Анцолот, прырекамы словомъ рыцэрским: «Доколь конь не падет, не хочу зсести для того: ачей будет рыцэр издалека ехал а не прыспель, хочу его дождати»».

Анцолот виделъ одного травника, а он траву несеть и рече: «Рыцэру, оно едеть рыцэр рыцэрскимъ обычаем, трещыт ему конь копытомъ, а твой конь спрацовалься». И он обротил такъ мощно, иж ему конь пал. А для того то Анцолотъ вчынил, абы ся рыцэрское слово спольнило. Рече Трышчан своей панне: «О добрая панна! Которые панны намъ смеялися, тепер ты надо всими тыми кролица. Волна еси которую хочешъ куды послати».

И тут панъ Трышчан заволавлъ во услышанье всему турнаю: «Панна, озми крогуля на руку, а поступи и сядь на столцы позлочоном». И она села, и была королевою корунованою. И корол Перемонт, што былъ взялъ у отца тое панны именье, все ему вернул до конца, бо тую панъну взял за сына своего.

Тое рыцэрство учынившы, тые два рыцэры, пан Трышчан а панъ Анцалот, и поехали одными чыстыми дубровами. И приехали под один город велми великий, и велми богатое место над иныя города. А то была отчына одных трех братьов, сильных рыцэров, што перед тым были на земли наймоцнейшыя рыцэры. Имена имъ Либрун, Игрун, Марко⁷². И два их были умерли, а Либрун былъ живъ и держалъ тот город, а имя тому городу Кесарыя⁷³, а велми былъ город давный. А тому витезю Либруну было сорок лет, якъ коня опустил для старости а сулицу прыслонилъ а зброю повесил. И была сулица мхом обросла. А была в него жона велми хороша, имя ей было Цвитажия⁷⁴.

И Трышчан и Аньцолотъ стали под городом, а послали к той паней его, говоречы: «Выйди вон зь замку — маемъ один з нас с тобою мети любовь». Оная пани с того была велми смутна, и пошла къ Либруну и рекла: «Дождали есмо жалости и легкости: прыехали два рыцэры а стали передъ городом, а шлюют ко мне, говоречы: «Выйди вон из града: имает с тобою одинъ з насъ любовь мети». Витезь Либрун послалъ к ним, ^{|125|} мовечы: «Витези, поедте з Богом». И они не внялися, послали еще къ паней, прыказуючы: «Выйди зь замку». И Либрун зася послалъ к нимъ, мовечы: «Витези, поедьте з Богом». И они еще послали къ паней. Витез Либрунъ рече: «Дайте ми зброю и сулицу и конь». Коли сулицу взяли, аж она мхом поросла; и обвили ее ручниками, и онъ вбрался и всель на конь и выехал к ним

на поле, и рече им: «Тецэте, витези!». И они подворыли межы собою: «Который перво хочемъ?» И похотель Анцолот. Рече Либрун: «Под шлюбом не хочу с однимъ, леч оба поспол, бо я первых витезей витез».

Битва Либрунова зь Трышчаном и з Анцолотомъ И они оба вместе пустили к нему и вдарыли его оба ровно, аж сулицы поломали на много зломковъ. А Либрун схватилъ их с коней — одного одною рукою, а иного иною рукою — и положыл их митус перед собою на кони и потрепал их кожного рукою по челюсти, и рекъ: «Едьте з Богом! Вы есте оба добрые витези». И они поехали, з одное стороны велми смутны, а з другое смеялися. И поехали одными дубровами, и поткали одного витезя, а он едет велми цудне. И рекли ему: «Рыцэру, не едь, не бився з нами». И он рекъ: «Не вмемъ ся колоти». И они рекли: «Отойдем вамъ коня». И он рекъ: «Але не вмемъ». И они ему взяли коня и зброю, и он рек: «Коли инакъ не може быти, дайте ми мой конь и зброю». **Битва Трышчанова и Анцолотова зь Галецомъ** И вбрался, всель на конь. А захав ему против Анцолотъ — он збилъ Анцолота. И было Трышчану велми жал.

И скочыл против его велми прудко, и якъ ся вдарыли, оборвалися в седла Трышчанова попруги, и полетель къ земли; и летечы выхватил мечъ с пошвов а сталь на ногахъ, яко бы нерушоный. И он познал Трышчана велми сердитого и закликаль: «Я есми Галець Аньцолотович!» И Трышчан и Анцолот были тому велми веселы, а Галець велми смутен, иж своего отца и Трышчана зболь И от такъ великое жалости пострыгся въ мнихи, а опосле не слыхали есмо о немъ жадное повести, если ^{|126|} живъ або вмер. А Трышчан зь Анцолотом поехали до двора короля Артиуша. А коли прыехали, король ихъ з великимъ веселем прынялъ. А потом панъ Трышчанъ взялъ прощене короля Артиуша, и корол его отпустилъ з многим весельемъ и з многими дары. И вси паны и добрые люди отправили его с поздравенемъ и дворностью. И поехал Трышчан и Ижота въ Корновалю къ королю Марку.

И коли прыехали, Трышчан даровал Ижоту королю Марку и рече: «Королю, маешъ ми за нее дяковати, што есми тебе ее другии разъ мечом добыл». Кроль Марко дяковалъ ему, говоречы: «Мой милый сестрэнче Трышчане, ты много доброго вчынилъ, а я твой, и все твое, што я маю; будь на твою волю».

Трышчан поклекнулъ на колени и vzdаль фалу Господу Богу. И потом дяковалъ королю Марку велми покорне. И тутъ была вся Корноваля вместе, и не был ни старъ ни молодъ, хто бы не йгралъ а не танцовалъ и не веселилъ. И такъ были ради, якъ

бы імь самъ Бог прышо, иж были так веселы — лепей, ніжъ тогда, коли імь перво Ижоту прынесъ из Орлендэи.

Коли доведалася Ижота веры и правды Брагинины, она ей дала ласку большую, ніжъ первой. И был король тому велми весель и весь двор его. И дал король Трышчану ключы своего королевства, и рече: «Сестренчэ, волен еси моим королевством, иж еси тебе верного нашол, бо ми еси сполнилъ веру и правду». И был тут Трышчан чостован кролем Маркомъ и всеми добрыми людми, якъ и сам крол. И прышла Корноваль ку тому, што ее боялися вси земли и вси королевства для пана Трышчана.

И в тот часъ чути было, иж берется турнай у Пазаранской земли подъ городом Бароком⁷⁵. Волала его одна панна на ймя Ижота З Бельми Руками, одного короля дочка. И на тот турнай поехалъ пан Трышчан. Коли прыехал къ турнаю, ажъ прышло много витезей от многих земель. И тут былъ взялъ |₁₂₇| один витез одну сторону турная, а пан Трышчан другую сторону. Тогда Трышчан закликаль витезю Лвова знаменая у очю зубы: «Поткайся со мною!»

Битва Трышчанова с Климберком И ударылися так мощно и жестоко! Климберко⁷⁶ зламал сулицу на много штук, Трышчан его вдарыл всею мощю, што мель у себе — Климберко пал с коня на землю; а Трышчан скочылъ к нему. Климберко кликнул: «Рыцэру, меи сюю битву за добытую!». Трышчан всель опят на конь и поехал по турнаю, велико чудо чынечы направо и налево: никто не смель его дождати, бо збил былъ пятнадцат витезеи пасаных и осмнадцат бановъ. И кликаль Трышчан: «Если ещо хто хочет, нехай ся готует къ колбе!». И закликал один витезь, который был великое доброты, именем Ердинь⁷⁷, брат тое Ижоты, што З Бельми Руками. И кликнул: «Рыцэру, жди мя!» Трышчан его дождал.

Битва Трышчанова зъ Ердином И коли ся вдарыли, сулицы полomали. И ударылися щытами и плечыма, и пали оба с конми, и, ухватився, почали ся рубати, якъ два лвы. Трышчан велми много умель, нишли раны были его зняли от многих вдаров, а однако ж в томъ не дбалъ и тьяль наостаток Ердина всею мощю, што мог, а онъ палъ мертвъ.

И вчынившы тое рыцэрство добрыи рыцэр панъ Трышчан и поехал до цэркви в опатию. А в тотъ часъ прышо, ему лист от красное Ижоты, говоречы: «Пане, як рыба безъ воды не може быти жыва, так я без тебе не могу жыва быти». И Трышчан от великого смутку и от ран сомлель, занюжь было дивно, якъ мог терпети таковыя раны, бо кров с него велми шла. И отправил до

короля Марка с тымъ: «Пане дядко! Не могу ехати ани стерпети, штобъ мя несли. Если-м вамъ добре послужылъ, ещо може мене вам потреба быти. Пошли ми кролевою Ижоту, ачей бы мя злечыла, иж она лекарство добре умеет, а я лежу в Пазарейской земли под градом Бароком». Корол Марко отпустилъ Ижоту вдячне, и она пошла велми з веселымъ серцэм. А прышодшы, почала его лечыти, што могучы. И не вем, если с тых ран выздоровель, або так вмеръ. Потуль о нем писано⁷⁸.

Тэкст падаецца паводле рукапісу XVI ст. Бібліятэкі Рачынскіх у Познані (MS.94, арк. 1–127).

ТРЫШЧАН

ПАЧЫНАЕЦЦА АПОВЕСЦЬ З КНІГ СЕРБСКІХ ПРА РЫЦАРАЎ, А МЕНАВІТА: ПРА СЛАЎНАГА РЫЦАРА ТРЫШЧАНА, ПРА АНЦАЛОТА І ПРА БАВУ, І ПРА ІНШЫХ МНОГІХ ГОДНЫХ РЫЦАРАЎ

Жыў кароль па імені Клеўдас. Меў ён вялікую любоў да караля Апалона, і праз гэтую вялікую любоў паміж сабою гасцявалі яны, бывала, падоўгу адзін у аднаго, прыезджаючы з усімі слугамі і дваром. Аднаго разу прыехаў кароль Апалон з усім дваром да караля Клеўдаса і жыў у яго каля года. І была ў караля Апалона каралева, вельмі прыгожая жанчына.

А сын караля Клеўдаса быў вельмі добры юнак і годны рыцар. І моцна пахахаў ён каралеву, Апалонаву жонку, і не мог ужо трываць болей, і прызнаўся ёй у моцным сваім каханні. Каралева ж не магла на тое згадзіцца, і мовіла: «Як табе не сорамна казаць мне пра гэта?»

Зразумеўшы, што свайго не даб'ецца, вырашыў хлапец пакацаць, пакуль паедзе кароль Апалон ад караля Клеўдаса ў сваё каралеўства. А як надышоў той час, узяў сабе Клеўдасаў сын у таварыства годных юнакоў, і, падрыхтаваўшыся належным чынам, прытаіліся яны пры дарозе, што ішла праз дуброву. Калі ж пад'ехаў кароль Апалон да таго месца, дзе яны чакалі напагатове, то напалі на караля і цяжка яго паранілі ды перабілі ўсю ягоную дружыну. Праз тыя раны не мог кароль Апалон быць жывы і так мовіў сваёй каралеве: «Як і казаў я табе заўчора, так і сталася — прыйшла па мяне гэтая лютая смерць». Каралева ж з вялікага смутку і жалосці мовіла: «Ох, мой Божа! Не ведаю, як тое зло магло стацца!»

А сын караля Клеўдаса, вярнуўшыся на палац, зайшоўся ў адзін вялікі пакой, куды адвялі каралеву, прагнучы здзейсніць з ёю сваё хаценне. Каралева ж бачыла, як шмат ён прычыніў ёй шкоды, і сказала: «О ліхі, злы чалавеча! Мой гаспадар прыехаў да твайго двара дзеля твае добрае славы, а ты прычыніў яму смерць ды яшчэ й мяне хочаш пасароміць. Але не бываць таму!» Сказаўшы гэтак, адступілася ад яго каралева і скочыла з акна высачэзнага палаца, і забілася насмерць.

Даведаўшыся пра тое, сказаў юнак: «Я сам праз неабачлівасць сваю загубіў такую чароўную на ўвесь свет каралеву!» І плакаў; і загадаў пахаваць каралеву. Затым паслаў агледзець раны караля Апалона. І паведамілі яму, што кароль не жыцьме; тады загадаў пакінуць караля ў спакоі.

Па смерці караля Апалона загадаў Клеўдасаў сын укінуць ягонае цела ў раку ды ўтапіць. Так і ўчынілі. А быў у караля Апалона хорт, які нідзе і ніколі не пакідаў гаспадара. Рынуўся той хорт плавам за панам сваім у раку, шукаючы яго; а знайшоўшы ў глыбокім віры, схпіў пашчай за руку ды выцягнуў цела зубамі на бераг. Затым, выграбшы яму, паклаў у яе пана свайго і прысыпаў жвірам, каб не ўчуў які звер, і сеў на магіле, цікуючы, што дзеецца навокал.

Аж паехаў у ловы кароль Клеўдас і, ездзячы ўзрэччам, шмат упалываў рознага звера. Надарылася ж, што, вяртаючыся ў горад, праязджаў ён ля таго Апалонавага харта. А той, пачуўшы людзей, пачаў моцна скуголіць. І кароль, убачыўшы харта, паслаў слугаў глянуць, што там такое.

Тыя ж, паехаўшы і зразумеўшы, што да чаго, вярнуліся і мовілі каралю: «Здаецца, там нядаўна пахавалі чалавека: хорт стаіць на магіле і нікуды не сыходзіць». А кароль быў дужа мудры: паехаў пераканацца на свае вочы. «Гэта хорт караля Апалона, майго найбольшага сябра», — сказаў кароль і загадаў раскапаць магілу, каб зірнуць на нябожчыка. Бачачы, што гэта напраўду Апалон, моцна заплакаў кароль Клеўдас, усклікаючы: «Авохці ж мне! Найбольшы мой сябра не жыве! Пахаваю ж яго з пашанай, як належна такому каралю».

Плачучы, скочыў Клеўдас з каня, каб самому панесці цела караля Апалона ў горад, што быў неўздалёку. Увабраўшы Апалона ў каралеўскія шаты, паклаў яго Клеўдас у касцёле. А потым, хочучы знайсці забойцу караля Апалона, загадаў паўсюдна абвесціць, што вялікімі дарамі асыпле таго, хто паведаміць нешта пэўнае; калі ж хто, ведаючы, не захоча сказаць праўды, той пазбудзе жыцця.

Па выйсці каралеўскага загаду і каза Апалонава служанка Клеўдасу: «Васпане кароль, ведаю, якою смерцю памёр кароль Апалон і магу табе ўсё распавесці. Па слове тваім ласкава прашу ў цябе дару». — «Што ні папросіш, усё атрымаеш», — паабяцаў кароль. Дзяўчына ж распавяла каралю ўсё па парадку: як сын ягоны захахаўся ў каралеву, жонку Апалона, і не мог без яе жыць; і як стаіўся з таварышамі ў дуброве і забіў мужа яе, караля Апалона; і як усю дружыну Апалонаву перабіў; і як з тугі па

мужу наклала каралева на сябе рукі; і што потым сталася — пра ўсё расказала.

«Сын мой і мяне загубіў, і Апалона», — сказаў на тое Клеўдас. Потым паслаў кароль па Апалонавага сына і загадаў слугам апекавацца ім, аж дасягне гадоў. А затым паслаў па свайго сына і, як той ужо падыходзіў, зыркнуў на яго ў вялікім гневе і сказаў: «Ліхі чалавеча! Загубіў ты аднаго з самых годных рыцараў і найбольшага сябра майго дому, а мне прычыніў вялікую няславу. То вось жа й табе адплата — адкажы за ўчыненае табою зло».

Зразумеўшы нядобры намер караля, узмаліўся сын: «Васпане, злітуйся з мяне!» Ды не ўзрушыўся кароль міласэрнасцю: загадаў раскласці вогнішча і ўкінуць туды свайго сына. А дзяўчына, якая пра ўсё расказала каралю, укланчыўшы, усклікнула: «Васпане кароль! Трымай сваё слова, як мне абяцаўся!» — «Кажы, дзяўчына!» — мовіў кароль. «Прашу ў цябе твайго сына». — «Ён твой, але спачатку мае прыняць смерць», — сказаў кароль ды загадаў кінуць сына ў агонь, і той памёр. І кажа тады кароль дзяўчыне: «Цяпер можаш яго забраць і занесці, куды твая воля!» Бачачы тую неміласэрнасць, узяла яго дзяўчына, каб пахаваць.

Спынімся тут і вернемся да таго Апалонавага дзіцяці. Імя яму было Кандыеш, і было яно пад пільнай апекай караля Клеўдаса да таго часу, пакуль не вырасла ў рыцара вялікае годнасці. За сваю адвагу стаў гэты рыцар гаспадаром Карнавалі і Еліёнаса, і ўсе перад ім дрыжэлі.

Кароль Клеўдас выдаў за Кандыеша дачку сваю Крэзілу, і жылі яны між сабою ў вялікай любові і ласцы. І нараджалі дзяцей: старэйшы стаў каралём Карнавалі, а малодшы — Еліёнаса, астатнія ж рушылі па свеце рыцарскім звычайам. І так былі па краях свету распладзіліся, што і не памяталі, хто з іх каму родны або сваяк.

Карнавальскае каралеўства перайшло да караля Пеліша, а ён меў двух сыноў: аднаго імем Марк, бо нарадзіўся ў месяцы марцы, а другога Пэрлу. Паміраючы, каранаваў кароль Пеліш сына свайго Марка на Карнавальскае каралеўства.

Кароль Марк аддаў сваю сястру Эліабелу за караля Меліядуша, слаўнага ў Еліёнасе. Каралева Эліабела была вельмі прыгожая, і жылі кароль з каралевай між сабою ў вялікай любові і вельмі хораша. Хаця і шмат гадоў пражыла з ім каралева, а дзяцей ад караля не мела, аж потым па многіх гадах зачала ва ўлонні сваім. І каралеўства Еліёнаскае ўзвесялілася, жадаючы мець нашчадкаў караля Меліядуша.

Аднойчы паехаў кароль Меліядуш з мноствам рыцараў у ловы і даехаў да ракі, пры якой памёр нейкі славуты рыцар. Сталася так, што прыехала туды і адна дзяўчына, якая шмат гадоў была закаханая ў караля — кахала яго больш як сябе, — і сказала: «Нямала кажуць пра тваю славу. Калі б ты быў ласкавы, прывяла б я цябе ў такое месца, дзе пры вячэры ты ўбачыў бы дзіва, якога даўно не бачыў». Будучы вельмі годным рыцарам, захацеў кароль пабачыць тое дзіва. «Я завяду цябе туды», — сказала дзяўчына; а кароль ускочыў на каня і мовіў: «Сядай, я паеду з табой».

І так ехалі яны да вечара, і ехалі праз дубровы, а потым ноч надышла вельмі ясная. І ўгледзелі яны цудны замак на гары, і выбегла стуль мноства людзей, і з вялікай радасцю прынялі яны ад караля каня і зброю. (А быў гэты горад тае дзяўчыны.) Дзяўчына ж павяла караля ў вельмі прыгожы пакой; і як толькі кароль апынуўся ў спачывальні, перамяніліся сэрца ягонае й розум, бо ён быў дзівосным чынам зачараваны, і не была яму наўме ні ягоная каралева, ні Еліёнас, ні каралеўства ягонае, ні слугі — толькі гэтая дзяўчына, якая заманіла яго ў той горад.

Рыцары, бачачы, што караля няма ўжо колькі дзён, выправіліся на пошукі, але не маглі ні знайсці яго, ні вестку пра яго якую займаець.

Тады каралева Эліабела, узяўшы з сабою служанку, сама паехала шукаць якое весткі пра караля Меліядуша. І заехалі яны ў вялікія дубровы, і доўга блукалі, шукаючы па ўсіх баках, аж напаткалі Мерліна-прарока.

Мерлін прывітаў каралеву, яна таксама пачэсна адказала яму на прывітанне: «Добры чалавеча! Калі чуў ты што або вестку якую маеш пра майго пана, караля Меліядуша, што згінуў без вестак, — дзеля Бога, скажы, ці жывы ён?» — «Васпані, скажы табе праўду: ён жывы-здоровы і ў такім добрым настроі, што ніколі раней такі вясёлы не бываў. Але ты ўжо яго не пабачыш». Сказаў тое Мерлін і знік.

Моцна зажурылася каралева, пачала яна тужыць і плакаць, праклінаючы дзень свайго нараджэння і тую гадзіну, у якую нарадзілася. І каб хто тое пабачыў — не быў бы настолькі ён жорсткі сэрцам, каб не заплакаць, на яе гледзячы. Агарнула каралеву туга і, не могучы ехаць далей, ссела яна з каня.

І праз усё тое прыблізіўся час параджэння, і пачала каралева маліць Бога, мовячы: «Госпадзе Божа, адпусці грахі мае і прымі ў ласцы душу маю!» — «Васпані, што з табою?» — спыталася

служанка. «Тут ужо мне канец! Толькі б мяне Бог аслабаніў ад вагітнасці, каб магла я спарадзіць. А нада мною няхай станецца воля Яго святое літасці»,— адказала каралева. «Васпані, ці можаш ты ўсесці на каня? Я падмагу табе, і мы паедзем пашукаем дзе агню»,— сказала служанка. «Не быць таму — тут мне канец! Прасі Бога за мяне»,— адказала служанцы каралева. Служанка ж заплакала ўголос і не ведала ў распачы, што ўчыніць; і ўсю тую ноч пакутавала праз тое, што ейная пані зносіла моцны боль.

А раніцою на досвітку спарадзіла каралева годнага рыцара; сама ж была ўжо блізкая смерці. І сказала служанцы, якая трымала дзіця: «Дай мне маё дзіця». І падала ёй. Угледзеўшы такое пекнае дзіця, што ніколі не бачыла на свае вочы, мовіла каралева: «Сыне мой, дужа хацелася мне цябе ўбачыць. І вось гляджу на цябе, з ласкі Божае найпякнейшае дзіця, што раней нідзе і ніколі не бывала народжана жанчынай, ды пекнасць твая нічога добрага мне не варожыць — толькі смерць ад вялікае пакуты, якую пры нараджэнні тваім маю. Прыйшла я маркотная ў гэтае месца і ў смутку цябе спарадзіла, ды гэты смутак мне ў радасць абярнуўся праз тваё нараджэнне. Прыходзіць ужо мне канец. Ты ў смутку нарадзіўся, і няхай імя табе будзе Смутак. Хай бы Пан Бог жыццё тваё на радасць і шчасце змяніў і гэты твой смутак звёў». Сказаўшы тое, падала каралева дзіця служанцы, а сама аддала Богу душу. Вось так нарадзіўся годны рыцар Трышчан, пра дзівосныя ўчынкі, годнае рыцарства і чудныя справы якая — і як везла яго служанка — хачу я вам распавесці.

Служанка, бачачы пані сваю нежывую, пачала галасіць і драпаць сабе твар, і чутно было яе вельмі далёка. На той голас з’явіліся два рыцары (а былі яны крэўнымі сваякамі караля Меліядуша) і, гледзячы на дзяўчыну і загорнутае ў каралевін плашч дзіця ды саму памерлую каралеву, сказалі: «Калі загінуў кароль Меліядуш і каралева таксама нежывая, заб’ем мы гэтае дзіця ды будзем гаспадарамі Еліёнаса». Пачуўшы тое, падышла да іх дзяўчына ды кажа: «Рыцары, не грашыце перад Богам душою і розумам, не забівайце гэтага дзіцяці! Я ж вам клянуся вераю і душою, што занясу дзіця ў іншую зямлю, адкуль пра яго ніколі й весткі не пачуецца».

Пакінулі тыя рыцары дзіця на дзяўчыну, паднялі мёртвую каралеву і панеслі яе ў горад. А людзі пачалі пытацца: «Каралева ж была цяжарная, дзе ж падзелася дзіця?» Рыцары ж казалі, што пра дзіця нічога не ведаюць, чым, аднак, не маглі адхрысціцца ад распытаў.

Аж прыйшоў Мерлін-прарок і сказаў ім: «Вы знайшлі каралеву і дзіця і хацелі дзіця загубіць, але ж выпрасіла ў вас яго дзяўчына. А тое хацелі вы ўчыніць, каб гэтая зямля перайшла да вас». І яшчэ сказаў Мерлін: «Панове, я скажу, дзе падзеўся кароль ваш Меліядуш, які забыўся і сам на сябе, і на сваё каралеўства, і на ўсіх вас, слугаў сваіх». І пачалі людзі прасіць Мерліна: «Просім цябе, прарок, скажы нам, дзе кароль наш Меліядуш!» — «Праз тры дні яго ўбачыце»,— адказаў Мерлін.

Угледзеў тут Мерлін аднаго хлопчыка па імені Гаварнар, які быў з Сулешскага каралеўства: ён, баючыся бацькі і брата, уцёк з дому; хлопчык гэты быў вельмі добры і разумны. «Пане Гаварнару, вазьмі да сябе каралевіча: ахоўвай яго і навучай мудрасці і рыцарству, бо ён мецьме і годнасць і рыцарства, хоць ты, магчыма, і не захочаш ім апекавацца»,— звярнуўся да яго Мерлін. «Не ведаю, хто ты, але з радасцю вазьму хлопчыка ў сваю навуку і апеку. Я з ахвотаю буду яго ахоўваць і як мага ім апекавацца»,— адказаў Гаварнар. «Гады даручаю яго табе»,— прамовіў Мерлін.

Потым рушылі яны разам і назаўтра прыехалі да ракі, назва якой — Брыкіня. Калі б якая жанчына напілася з тае ракі — не вынасіла б дзіцяці да патрэбнага часу. Ля ракі стаяў мураваны слуп, на ім здавён-даўна былі высечаныя такія словы: «Пры гэтай вадзе збяруцца тры найвялікшыя рыцары». Паказаў Мерлін на той надпіс і спытаўся ў Гаварнара: «Што гэта?» — «Я прачытаў надпіс, але што гэта за рыцары, не ведаю»,— адказаў Гаварнар. Мовіў тады Мерлін: «Гэта найвялікшыя ў свеце рыцары Галец, Анцалот і Трышчан, якія будуць высокія сваёй адвагай і рыцарствам, бо спазнае свет іх вялікую годнасць і вялікія справы. Адзін з іх будзе каралевічам усяго каралеўства. Ды сцеражыся, каб не загінуў пад тваёй апекай». — «Пад маёй апекай, дакуль змагу, не загіне»,— сказаў Гаварнар.

Потым паехаў Мерлін адтуль і прыехаў да дзяўчыны, што перахоўвала дзіця, якое ўжо ахрысціла і назвала імем, дадзеным каралевай. «Нясі дзіця ў горад, — загадаў Мерлін дзяўчыне, — бо не гадзіцца яго тут трымаць, а ў горадзе можа знайсці свайго бацьку». І панесла дзяўчына дзіця ў Еліёнас.

А Мерлін паехаў разам з панамі туды, дзе адна паненка трымала зачараванага караля Меліядуша. Там злавілі яны тую паненку і сказалі: «Мы цябе заб’ем, як не прызнаешся, дзе кароль Меліядуш!» Яна ж усяляк хітравала, каб не аддаваць караля, бо моцна кахала яго — больш, як саму сябе. І дапытваліся ў яе з пагрозамі, і нарэшце сказала: «Хадзем, аддам вам вашага пана,

караля Меліядуша». Усе дужа ўсцешыліся і з вялікай радасцю прыйшлі ў Еліёнас, дзе ўсёй грамадою ўчынілі вялікі пір. Затым прыехала ў Еліёнас дзяўчына з дзіцем і аддала тое дзіця каралю, бацьку ягонаму. А кароль быў у вялікай тузе па каралева, і таму, калі ўбачыў дзіця, усцешыўся, бо думаў, што разам з жонкаю загінула і дзіця.

«Усім нам сёння радасць! — сказалі паны, убачыўшы Трышчана; а потым дадалі пра Мерліна: — Гэты прарок нямала прынёс табе добра». — «Тое добра, што зрабіў для вас, зрабіў я больш для іншых, як для вас. А цяпер кажу вам — апякуйцеся гэтым дзіцем, бо народжана яно на вялікае добро чалавецтву і на славу гэтаму свету», — адказаў Мерлін.

Слухаючы, моцна здзівіўся кароль. Потым, адвёўшы Мерліна ўбок, прасіў яго прызнацца, хто ён. «Табе магу прызнацца, але ты мяне нікому не выдавай», — прасіў Мерлін. Кароль прысягнуў. Мерлін жа сказаў: «Я — Мерлін-прарок, прыйшоў вызваліць цябе з няволі, у якой, зачараванага, трымала цябе тая паненка. Зрабіў я гэта дзеля цябе, бо люблю твайго сына». — «Пане Мерліне, скажы ж, што ты прадбачыш наконт майго сына?» — «Між трох рыцараў ён будзе найвялікшы і самы жывучы рыцар. Многія мецьмуць у ім патрэбу. Ты ж не давай яго ў апеку нікому, акрамя Гаварнара з Галіюша — гэта вельмі годны і верны чалавек, ён будзе добра апекавацца Трышчанам», — адказаў Мерлін. «Хай будзе, як ты хочаш», — пагадзіўся кароль.

Потым пайшоў Мерлін стуль прэч, і ні на якія просьбы не пажадаў больш там заставацца. Кароль жа пасля ўсяго адправіўся да сына і дзяўчыны. «Ці ўжо дзіця ахрышчанае?» — спытаўся кароль. «Ужо», — адказала дзяўчына. «Як жа яму імя?» — спытаў кароль. «Пане, завуць яго Трышчан: такое імя дала яму, паміраючы, маці», — адказала дзяўчына. Тады паклікаў кароль Гаварнара і загадаў: «Вазьмі сына майго на сваё навучанне і беражы яго, і апекуйся ім так верна і мудра, як бы граху не ведаючы. Прыстаў да яго мамку, як тое годна для панскага сына».

Спынімся тут і распавядзем пра караля Марка Карнавальскага.

Кароль Марк меў малодшага брата па імені Пэрла, годнага рыцара. У той час, калі нарадзіўся Трышчан, з'явіліся ў Карнавалі пасланцы з Арляндэі — патрабаваць даніны, якую павінны былі ім карнавальцы за сем гадоў.

Як паведамлілі каралю Марку пра пасланцоў, дужа ён засмуціўся. Зразумеў брат ягоны Пэрла, што кароль спужаўся.

А ў гасцёўні было мноства людзей. «Падыдзіце ўсе бліжэй і слухайце, — сказаў Пэрла. — Не бойся, кароль Марк, не давай даніны, збудзься яе з мячом у полі, бо калі памрэш ад мяча, — з гонарам памрэш». — «Гэтую даніну давалі мы й раней, і цяпер я не магу яе збыцца», — адказаў кароль. «Як раней па-дурному рабілі, гэтак і ты хочаш рабіць», — сказаў на тое Пэрла.

Кароль ведаў, што ягоны брат вельмі годны і смелы рыцар, любімы добрымі людзьмі, і задумаў забіць яго, каб не пераняў Пэрла часам улады ды не панаваў потым доўга ў Карнавалі.

Выправіліся яны неяк разам у ловы. І стаміліся былі, і прыехалі да нейкае ракі. Спачатку напіўся кароль; а калі ўжо і Пэрла нахіліўся, каб напіцца, тады кароль Марк выхапіў меч і з сілай рубануў ім свайму брату па галаве — Пэрла сканаў на месцы.

Па-зрадніцку забіў кароль брата свайго Пэрлу моцным ударам па галаве. Адно сталася, і Мерлін адразу даў ведаць пра тое годнаму рыцару Анцалоту. Потым, ужо пазней, сказаў Анцалот каралю Марку ў вочы: «Ты па-зрадніцку забіў брата свайго, годнага рыцара».

Спынімся тут і вернемся да Трышчана, якога ўзяў Гаварнар пад апеку ад караля Меліядуша.

Кароль Меліядуш па смерці каралевы Эліябелы доўгі час быў не жаніўся. Потым пабраўся з каралеўнай з Малое Зямлі. Гэтая пані была даволі прыгожай. Калі яна з'явілася пры двары, на той час Трышчану было сем гадоў. І быў ён такі пекны, што не было яму раўні на ўсім свеце, хіба толькі Анцалот.

Быў у Трышчанавай мачыхі сын. Бачачы Трышчанаву прыгажосць і хуткае сталенне, збаялася мачыха, што ён адыме ўладу ў ейнага сына, якому быў адно год. І, надумаўшы, паставіла: «Хоць і самой мне памерці, а мушу Трышчана загубіць». І не магла тое ўчыніць ніякім іншым чынам, як з дапамогай атруты.

Замяшала яна атруту ў пітво ды паставіла ў срэбранай пляшыцы ў галавах ложка. Неўзабаве служанка, што няньчыла каралевіча, увайшла ў спачывальню; а дзіця пачало плакаць. Угледзеўшы ў пляшыцы светлае віно, узяла служанка ды напіла ім дзіця, а як толькі напіла, дзіця і сканала.

Бачачы тое, заплакала служанка і загаласіла. Збеглася на той крык мноства людзей, і ўбачылі яны, што дзіця нежывое. «Ты заслужыла смерць, бо загубіла каралевіча!» — усклікнулі яны. На той шум з'явілася і каралева, ды, бачачы свайго сына нежывога, упала непрытомная. Калі ж прыйшла да памяці, сказала

той дзяўчыне: «Ці ж я прычыніла табе якое зло, што ты загубіла майго сына?» — «Не я загубіла яго, а той, хто пакінуў гэтую атруту»,— адказала дзяўчына.

Служанку схопілі і прывялі да караля. А кароль быў у вялікай тузе і сказаў дзяўчыне: «Ты вінаватая». — «Вінаваты той, хто прыгатаваў гэтую атруту»,— адказала дзяўчына. «Адпусціце яе — яна тае атруты не гатавала,— мовіў кароль. — Аднак жа хтосьці злы, ненавідзячы гэтае дзіця, учыніў тое».

Гаварнар жа, які быў вельмі разважны, сказаў: «Пане, ведай: тая атрута была прыгатаваная для цябе або для твайго сына. Цяпер ты павінен быць асцярожны й абачлівы. Трышчана, які пад маёй апекай, пакінь мне — далібог, буду як мага яго апекаваць». Зразумеў кароль, што тая атрута прыгатаваная для кагосьці з іх, і таму трымаў тайную раду з панамі, якім бы чынам знайсці таго, хто ўчыніў такое. «Вам з Трышчанам трэба быць асцярожнымі»,— параілі яму паны.

Каралева, загубіўшы сваім злым учынкам і неабачлівасцю роднага сына, маркоцілася, і радая была б сама памерці, і думала ў сэрцы сваім: «Адно ўласнага сына загубіла, а чаго хацела — таго не ўчыніла». І пачала шчыраваць у сваіх намерах штодня.

А Гаварнар, які быў разважны, штодзень заўважаючы яе пгляды і чуючы размовы, пачаў здагадвацца, што яна шукае смерці Трышчану і што для яго рыхтавала тую атруту. І сказаў тады Гаварнар Трышчану: «Калі пазбягацьнеш мачыхі, то прычакаеш смерці. Таму шануй яе і дагаджай ёй, але асцерагайся піць і есці з ейных рук. Толькі тое, што я давацьму — тое еж і пі». — «Я выканаю ўсе твае прыказанні»,— адказаў яму Трышчан.

І было неяк улётку: сядзеў кароль у спачывальні ў адзіноце, і захацелася яму піць. У гэты час зайшоўся да яго Трышчан. «Сыне, прынясі мне папіць»,— папрасіў яго кароль. Той расчыніў шафу, у якой знаходзіліся добрыя напоі, і знайшоў там кубак чыстае атруты ды, узяўшы яго, паднёс каралю. Аж тут зайшла да караля каралева. Ubачыла яна ў каралеўскай руцэ кубак і ўскрыкнула: «Пане, дзеля Бога, не пі гэтага пітва!» — «Пані, што ж тут?» — спытаўся кароль. Яна ж не наважылася яму прызнацца, што гэта атрута, і сказала: «Нядобра табе гэтага піць». — «Навошта ж ты гэта захоўваеш?» — пацікавіўся кароль. Тая змоўкла, а кароль доўга разважаў і гневаўся.

Тут падышоў Трышчан і з вялікай пакорай укленьчў перад каралём, просячы ў яго аднае ласкі. Кароль любіў Трышчана больш, як самога сябе, але нават і не думаў, што Трышчан

прасіцьме за каралеву, таму адказаў: «Не прасі, а вазьмі сам; нічога табе мною не забаронена».

Пачуўшы такі адказ, Трышчан вельмі ўдзячна і пакорліва падзякаваў бацьку і мовіў: «Пане, ты аддаў у мае рукі жыццё каралевы. Пакорліва цябе прашу — забудзься пра гнеў, што трымаеш на яе. Не хацеў бы я ўбачыць, як памірацьме мая мачыха і пані праз тое, што сталася». Кароль быў вельмі мудры, але ні ад каго не зведаў ён здрады, толькі ад каралевы, таму і не хацеў ёй прабачаць. «Сыне, хто цябе гэтаму навучыў?» — спытаўся ён у Трышчана. «Бог сведка — ні з кім я не раіўся. Але справядлівасць і сама натура мая прывялі мяне да таго: не да твару мне, каб загінула пані мая, калі я магу захаваць ёй жыццё»,— адказаў Трышчан.

Тады загадаў кароль жонцы: «Адпі з гэтага кубка!» — «Не буду!»— адмовіла тая. «Ты прымеш смерць за тое, што хацела загубіць Трышчана або мяне,— прамовіў кароль. — Кажы хутчэй, для каго прыгатавала гэту атруту!» — «Не для цябе»,— адказала каралева. «То для каго ж? — спытаў кароль. — Ты годная пагібелі!» Каралева ж кінулася ў плач: «Кароль, дзеля Бога, будзь літасцівы да мяне!» — «Кажы хутчэй! — прыкрыкнуў кароль і схопіўся за меч. — Кажы, бо цяпер жа памрэш!» Зразумеўшы, што сапраўды можа памерці, прызналася каралева: «Я прыгатавала гэта для Трышчана». — «Прысягаю: ты сама прыгатавала сабе смерць, бо Трышчан ні ў чым перад табою не вінаваты!» — мовіў на тое кароль і загадаў кінуць каралеву ў вязніцу. Потым склікаў ён паноў, паклаў перад імі тую пляшыцу ды мовіў: «Прысягаю: як не пажадаеце судзіць па праўдзе, то прымеце смерць». — «Яна заслугоўвае смерці, а інакш і быць не можа, бо хацела загубіць твайго сына»,— пагадзіліся паны. «Я датрымаюся вашага прысуду»,— запэўніў іх кароль. Як дачуліся пані пра той прысуд, пачалі ўголас плакаць і шкадаваць, што іхняя каралева памрэ, але ўголас не казалі нічога.

«Сыне мой Трышчане,— сказаў кароль,— ты зычыў ёй толькі дабро, яна ж табе — зло і здраду, ды хацела цябе загубіць. А сталася з ёю горш, чым яна заслужыла. Хай будзе так, як хочаш ты — няхай будзе вызваленая табою». Трышчан пакорліва падзякаваў бацьку за тое і збавіў мачыху ад смерці. І хвалілі ў Еліёнасе Трышчана ўсе добрыя людзі. «Калі Трышчан пасталее — і тады не страціць ён сваёй вялікае годнасці»,— казалі яны.

Каралева засталася жыць у каралеўскіх пакоях, але кароль больш яе не кахаў, толькі ненавідзеў усім сэрцам сваім.

Затым, па нейкім часе, паехаў кароль Меліядуш з годнай дружынаю ў ловы. А з ім, каб вучыцца ловам, паехалі і Трышчан з Гаварнарам. І як ехалі яны дуброваю, з'явіліся раптам два рыцары пры зброі і ў панцырах ды запыталіся: «Хто тут кароль?» — «Вось кароль з сынама», — адказаў адзін з паноў. «Што гэта ты кажаш! — запярэчыў Гаварнар. — Няма тут каралеўскага сына — кароль пакінуў яго дома». Тады пад'ехалі тыя рыцары бліжэй і сказалі каралю: «Ты асабіста не ўчыніў нам нічога злога, але хтосьці з твайго двара пагражае нам пагібеллю; таму, як зможам, мы загубім яго».

Тут выхалілі яны мячы, і ніхто з паноў не паспеў абараніць караля ад смяротнае раны ў галаву. Абодвух тых рыцараў забілі следам (а яны былі з племені князя з Нората, якое было большае за карнавальскае). «Вы загінеце ад людзей з двара караля Меліядуша», — сказала ім аднойчы нейкая варажбітка. Наконт гэтае справы мелі яны раду з каралём Маркам, бо той баяўся Трышчана: мог, пасталеўшы, выгнаць яго з каралеўскага пасаду, як была прадказала варажбітка. Прадказала яна таксама, што станеца потым: калі Трышчан дасягнуў патрэбнага веку, прыйшоў ён з дружынаю і забіў князя з Нората, і вынішчыў горад ягоны так, што каменя на камені не пакінуў.

Як убачылі баяры караля Меліядуша нежывога, то й не ведалі, што ім рабіць. «Ніводны гаспадар не ахоўваецца так блага, як наш», — казалі паміж сабою. Трышчан таксама моцна плакаў з усімі сваімі людзьмі. І паклалі насілку на два кані, і павезлі караля. А як былі ўжо пад горадам, учынілі месцічы вялікае галашэнне і жалобу па каралю; і пахавалі Меліядуша пачэсна, як і належна такому вялікаму пану.

Калі пра тое даведаўся кароль Марк, упаў ён у вялікі роздум. І прыйшоў да яго адзін юнак, які дзякуючы Мерліну ведаў больш за іншых людзей: ён ведаў пра ўсё, што мае стацца, і таму кароль любіў яго больш, чым каго. «Сам падумай, — мовіў ён каралю, — твой сястрынец Трышчан хоча прычыніць табе вялікую крыўду». — «Як жа можа стацца, каб Трышчану ўдалося стаць такім рыцарам?» — здзівіўся кароль. «Мае так стацца, што не будзе на свеце рыцара, большага за яго», — адказаў юнак каралю, і той прыціх.

Гаварнар, які быў вельмі разважны, заўважаў, што мачыха і надалей ненавідзіць Трышчана, бо хоча, каб гэтая зямля дасталася ёй, і, адвёўшы ўбок, сказаў яму: «Мой любы сябра і сыне, люта

ненавідзіць цябе твая мачыха і хоча загубіць. Выпраўляйся ўпотай у Францыю, да караля Перамонта, — там навучышся адвазе і станеш знакамітым чалавекам. А калі кожны ўбачыць тваю годнасць, станеш рыцарам: тады зможаш вярнуцца на сваю бацькаўшчыну, у Еліёнас, і ніхто ўжо не пасмее сказаць табе што-кольвек насуперак». — «Настаўнік мой, куды загадаеш, туды й паеду, бо ні ў адным чалавеку не бачу такой прыязнасці, як у табе», — пагадзіўся Трышчан. «Падрыхтуйся ж ды едзьма заўтра на святанні». Гэтак дамовіліся яны з Трышчанам.

Падрыхтаваўшыся належным чынам ды ўзяўшы з сабой дастаткова золата і срэбра, выправіліся яны ў прызначаны дзень у Францыю, да караля Перамонта. Гаварнар загадаў Трышчану не адкрывацца, хто ён і адкуль. «З радасцю паслухаюся цябе», — пагадзіўся Трышчан. А як прыехалі да караля Перамонта, прывеціў яго кароль ласкава і загадаў адвесці яму харошы пакой.

Трышчан рос і харашэў. А ўжо праз пару дзён — аж усе з яго дзівіліся — граў у шахматы й варцабы лепш за астатніх, і ў любой ягонай годнасці не было яму раўні; і ніхто не мог так спраўна ўсядлаць каня, як ён. Калі ж споўнілася яму дванаццаць гадоў, ужо быў ён годны й разважны ў кожным сваім учынку. Паны й панны, і кожны чалавек дзівіліся з яго. Любая пані ці панна была б рада, каб Трышчан пакахаў яе. Трышчан жа пачэсна служыў пры двары караля Перамонта, і кароль іншых панічоў свайго двара ставіў за нішто перад ім. Але не ведаў ніхто, хто ён і адкуль.

А была ў таго караля дачка, вельмі прыгожая дзяўчына, і яна пакахала Трышчана. «Не бачыла вока людское такога цуднага дзіцяці, як Трышчан», — разважала яна. Калі страчала дзе Трышчана, думкі ейныя і вочы былі пры ім. Пакахала яго, як саму сябе, і не магла даўмецца, як дамагчыся ласкі ягонай і каханья ды споўніць з ім свой намер, і гэтак разважала: «Калі намігну яму, ён на тое не папусціцца: замалады, не паквапіцца на такое каханне. Вось калі б ён прысягнуў мяне пакахаць, то я пачакала б, покуль прыйдзе той час: лепш дачакацца яго, як быць найвялікшаю каралеваю найвялікшага каралеўства. Але ж, баюся, не схоча праз маладосць сваю, і праз бацьку майго не адважыцца тое ўчыніць».

І вось каторага дня адпачывала яна ў пакоі і загадала паклікаць да сябе Гаварнара. «Пане Гаварнару, — пачала каралеўна, — люблю я твайго Трышчана больш, як сябе. Прашу цябе: скіруй яго на тое, каб пакахаў мяне. А як не захоча таго зрабіць, прычыню

яму вялікае няшчасце». Пачуўшы тое, засмуціўся Гаварнар і не ведаў, што парадзіць, а следам падумаў: «Калі б Трышчан учыніў такое і даведаўся б кароль — пакараў бы яго бязлітасна». Каралеўне ж адказаў так: «Добра, літасцівая каралеўна, зраблю гэта для вашмосці: скажу яму, каб выканаў тваю волю. Але ж ён яшчэ замалады: калі тое станецца не так хутка, не трымай на яго гневу». Каралеўна вельмі шляхетна падзякавала Гаварнару. Затым Гаварнар пайшоў да сябе і, засмучаны, разважыў так: «Калі Трышчан гэта ўчыніць, то дрэнна, а не ўчыніць — таксама добра не будзе».

«Што мяркуеш рабіць? — спытаўся Гаварнар у Трышчана. — Каралеўна цябе моцна кахае, і калі ты адмовішся яе кахаць, накладзе на сябе рукі». — «Калі яна пакахала мяне празмерным каханнем, то хай жа не чакае ад мяне таго ж. Няхай ейная празмернасць застанецца пры ёй, бо я не хочу здрадзіць свайму пану за тую ласку і пачэснасць, якую ён мне аказвае, не ведаючы, хто я і адкуль»,— адказаў на тое Трышчан. Пачуўшы тое ад Трышчана, моцна здзівіўся Гаварнар, што ў такім маладым веку бачыць такую пачэснасць, бо на той час Трышчану было трынаццаць гадоў. Тады Гаварнар пачаў пытацца з большай настойлівасцю: «Чаму ж табе не даспадобы каханне з такой прыгожай дзяўчынай?» — «Ейная прыгажосць не давядзе мяне да здрады. А калі б я і папусціўся на тое, у чым ты даеш мне параду, то табе ж давялося б мяне і адваджаць ад гэтага»,— адказаў Трышчан.

Назаўтра паклікала каралеўна Гаварнара і спыталася: «Ці даведаўся ты ў Трышчана?» — «Трышчан кахае вас так, як прынята пры двары, бо не жадае рабіць тое, што было б здрадай твайму бацьку»,— адказаў ёй Гаварнар. «То Трышчан зусім мяне адвергнуў?» — прамовіла каралеўна; і пайшла яна прэч у вялікім суме, праклінаючы дзень, у які нарадзілася. Пайшла яна ў спачывальню і там моцна плакала.

Сядзела аднойчы каралеўна ў спачывальні ў роздуме над сваім каханнем да Трышчана. А ў той спачывальні, дзе яна знаходзілася, было цёмна. Трышчан праходзіў міма таго пакоя, не ведаючы, што там каралеўна. Тая ж, убачыўшы яго, выскачыла з пакоя ды абхапіла яго рукамі за шыю і пачала цалаваць ды лашчыць. А той, баючыся, каб хаця хто іх не заўважыў, адштурхоўваў каралеўну абедзвюма рукамі. Зразумеўшы, што не даможацца, чаго хацела, каралеўна моцна закрычала. Пачулі той крык каралеўскія рыцары (у караля нават і думкі не прамільгнула, што крычыць ягоная дачка), збегліся і спыніліся:

трымае каралеўна Трышчана за шыю і скардзіцца ім: «Панове, Трышчан хацеў мяне згвалтаваць!» Яны ж схапілі Трышчана і павялі да караля, якому расказалі пра ўсё, што бачылі й чулі ад панны. Моцна засмуціўся кароль і сказаў: «Я выказваю да цябе павагу, і бачаць тое людзі; ты ж чыніш мне ганьбу, а сабе — смерць». І загадаў кінуць Трышчана ў вязніцу.

Гаварнар жа ў той час быў у сябе; а як даведаўся, што Трышчан у вязніцы, моцна з таго засмуціўся. «Я прапаў, нішто мне не ў радасць, і не ведаю нават, што са мной будзе»,— падумаў ён і вырашыў пайсці да караля. Усе, каго страчаў на шляху сваім, сарамацілі яго, кажучы: «Гэтак ты вывучыў Трышчана? Ён цяпер паддаўся благому». Але Гаварнар ішоў далей, а як прыйшоў да караля, укленьчыў перад ім, кажучы: «Пане, дзеля Бога злітуйся і выслухай мяне!» — «Кажы!» — загадаў кароль. «Пане, хай будзе пачэсна захавана тое, што хачу вам паведаміць з вока на вока»,— папрасіў Гаварнар. Кароль зайшоў у адзін з пакояў; Гаварнар рушыў следам і расказаў пра ўсё па парадку: як каралеўна закахалася ў Трышчана, што сказала яму, пасылаючы да Трышчана, як Трышчан ёй адмовіў.

Кароль выслухаў, але не навярнула сэрца ягонае да Трышчана: ён яшчэ не цалкам давяраў Гаварнару ў гэтай справе. «Хачу як мага хутчэй разабрацца з гэтым: калі ўсё акажацца праўдай, тады прабачу Трышчана, а калі выявіцца вінаваты — абыдуся з ім як з вінаватым». З тым і пайшоў Гаварнар ад караля. А кароль загадаў паклікаць сваю дачку. «Дачка мая любая,— мовіў кароль,— што думаеш пра Трышчана? Я хачу прычыніць яму зло і папомсціцца за тваё няшчасце». І каралеўна не здолела нічога іншага сказаць, як толькі: «Васпане, гэта справядліва: хай кожны атрымае па справах сваіх». — «Дачка, калі ты захочаш, то будзеш яму жонкай, а калі не — ён памрэ»,— сказаў кароль. Дзяўчына ж пачала бегаць вачыма туды-сюды, і зразумеў кароль, што яна — не вораг Трышчану.

І загадаў кароль прывесці Трышчана і Міліенца, дзядзькавіча каралеўны, які незадоўга да таго забіў чалавека; і калі прывялі іх, узяў меч і сказаў: «Дачка, ты бачыш гэтых двух юнакоў, якія павінны прыняць смерць, але аднаго з іх я хачу вызваліць: адпусці, якога захочаш, на каго будзе воля твая, а другі няхай прыме смерць».

Каралеўна не ведала, што й рабіць, і падумала сабе: «Калі адпусчу Трышчана — каралю будзе шкада Міліенца, калі ж адпусчу Міліенца — тады прыняць смерць майму каханаму Трышчану». І прыціхла. А кароль здагадаўся, што яна кахае

Трышчана, ды яшчэ больш прыстрашвае дачку, кажучы: «Дачка, вазьмі таго, на каго будзе твая воля!» Каралеўна ж, баючыся бацькі, сказала: «Адпусці брата майго Міліенца!» — «Тады прыме смерць Трышчан!» — усклікнуў кароль і ўхапіў Трышчана за макаўку; і ўзмахнуў мячом, кажучы: «Зараз буду сячы!»

Гледзячы на гэта, не стрывала дзяўчына дый кажа бацьку: «Васпане ойча, адпусці Трышчана, а з Міліенцам рабі, што хочаш!» — «Ты выбрала Міліенца, — адказаў на тое кароль, — а Трышчан мае прыняць смерць!» — «Пане, каюся: кахаю Трышчана, а з Міліенцам рабі, што хочаш!» — «Ты выбрала Міліенца, а Трышчан, які вельмі вінаваты, мае прыняць смерць», — паўтарыў кароль і замахнуўся мячом, быццам хочучы сцяць Трышчану галаву. Тады яна падскочыла і захінула Трышчана рукою: «Пане, не забівай Трышчана, а забі мяне!» — «Іначай і быць не можа, — не пагаджаўся кароль, — толькі Трышчана мушу загубіць!» Тады каралеўна сказала: «Пане, дай мне меч — хай я сама заб'ю яго!» Кароль даў меч, яна ж, глянуўшы на Трышчана, сказала: «Пане, або адпусці Трышчана, або я сама сябе заб'ю гэтым мячом!» — «Ці ж ты гэтак кахаш Трышчана?» — спытаўся кароль. «Люблю яго больш, як саму сябе, — адказала дачка. — Калі ж ты яго заб'еш, я таксама сябе заб'ю!» Тады мовіў кароль: «Дачка, бяры Трышчана!» А затым сказаў Трышчану: «Ты ўжо апраўданы!»

Трышчан з вялікай пакарай падзякаваў каралю і каралеўне ды пайшоў на вялікі палац. Гаварнар жа, угледзеўшы Трышчана, быў вельмі ўсцешаны і спытаўся: «Чаму кароль цябе адпусціў?» І Трышчан распавёў яму ўсё па парадку, як што адбывалася. «Калі ж ты не вінаваты, бі каралю чалом, — параіў Гаварнар, — каб адпусціў цябе: бо калі не зробіш таго, чаго хоча панна, глядзі, каб хача не спрычыніла яна табе нічога благога». Тады Трышчан спытаўся: «Настаўнік, як мяркуеш, куды нам найлепш падацца?» — «Найлепш, мяркую, выправіцца да двара твайго дзядзькі, караля Марка. Як захочаш, то ніхто цябе не пазнае, бо ты дужа падрос з таго часу, як мы пакінулі Еліёнас. Зможаш служыць у свайго дзядзькі, пакуль не надыдзе час твайго пасвячэння на рыцара. А як захочаш пасвяціцца, кароль падпярэжа цябе ўласнай рукою», — адказаў яму Гаварнар. «Хай будзе па слове тваім», — пагадзіўся Трышчан.

Назаўтра прыйшоў Трышчан да караля, ударыў чалом і сказаў: «Хачу адправіцца ў сваю зямлю!» Ён пакорліва падзякаваў каралю і добрым людзям за ласку, і кароль таксама падзякаваў яму за верную службу і абяцаў сваю прыязнасць.

Як убачыла каралеўна, што Трышчан з'язджае, то ўпала ў вялікую маркоту; і паслала Трышчану праз свайго слугу іншаходніка і выжла. Трышчан паабяцаў слуге дар, які ні папросіць. «Пане, — сказаў слуга, — хачу, каб ты апярэзаў мяне, як станеш рыцарам». І другім разам паслала каралеўна да Трышчана, просячы: «Пане, аддай мне свой меч, каб я з ім палюбілася». Трышчан паслаў ёй меч, яна ж прамовіла — «Лепш мне памерці ад Трышчанавага мяча, чымся быць найвялікшаю каралеваю!» — і закалолася.

З Францыі Трышчан з Гаварнарам выправіліся да караля Марка. І біў яму Гаварнар чалом, кажучы: «Міласцівы кароль, гэты пан прыехаў службыць табе, каб ты пасвяціў яго ўласнай рукою на рыцара». Кароль з радасцю прыняў Трышчана і абяцаўся пасвяціць яго на рыцара, калі той сам пажадае. Але ж не пазнаў Трышчана. І Трышчан служыў шляхетна і з вялікім майстэрствам, і кожны, хто яго бачыў, дзівіўся, які гэта годны пан.

Потым захацеў Трышчан пасвяціцца, і загадаў кароль падрыхтаваць усё, неабходнае рыцару. І падрыхтавалі ўсё належна. Цэлую ноч быў Трышчан у царкве, а назаўтра пасвяціў яго кароль на рыцара. І было там шмат добрых людзей; і кожны, хто бачыў Трышчана, казаў: «Не бачылі мы больш годнага рыцара!»

І калі быў Трышчан на тым фэсце, прыбылі з Арляндэі да караля Марка чацвёрта рыцараў і пачалі казаць яму без паклону: «Кароль, паслаў нас да цябе годны рыцар Амурат з Арляндэі, кажучы табе: «Дай даніну, якую твае продкі давалі маім з Карнавалі ў Арляндэю, і каб была падрыхтаваная за дзесяць дзён». Як дасце, заключым з вамі мір; а як не схочаш даваць, ведай — праз колькі дзён не застанеца тут і пядзі непарушанай зямлі». Пачуў кароль Марк тыя словы і спалохаўся; і не ведаў, што адказаць.

Тады, выступіўшы наперад, стаў Трышчан перад каралём і даў паслам такі адказ: «Ідзеце сюды, вы, якія такое слаўнае пасольства прынеслі! Перадайце вашаму пану: паколькі нашыя продкі давалі вашаму каралеўству даніну праз уласнае глупства, хай пан ваш, кароль Арляндэйскі, калі хоча мець даніну, прыйдзе і возьме яе мячом у полі, бо іншым чынам не возьме. Я ж гатовы адабраць гэтую даніну ўласнай рукою». — «Ці ж і ты гэтак мяркуеш?» — спыталіся паслы ў караля Марка. «Калі ён згодны прыняць бой у імя свабоды Карнавалі, — адказаў той, — то гэтак жа мяркую і я». — «Хто ж ты?» — спыталіся тады ў Трышчана

паслы. «Я — іншаземец, а імя мне Трышчан». — «Прабач,— запярэчылі паслы,— але Амурат не прыме твайго выкліку на бітву, калі ты чалавек не шляхетнага роду». — «Праз тое бітва не адкладзецца,— супакоіў іх Трышчан. — Хай Амурат каралевіч, але ж і я — сын караля Меліядуша Еліёнаскага, а каралю Марку даводжуся пляменнікам. Дасюль я хаваў сваё імя, але цяпер ужо не магу таіцца».

Паслы як хутчэй вярнуліся і перадалі каралю Амурату адказ Марка. «Хто ён, які прыняў бітву?» — спытаўся Амурат. «Сын караля Меліядуша, пляменнік караля Марка. Ён — новапасвечаны рыцар, і ніколі раней не страчалі мы такога цудоўнага рыцара, бо ён сам прыняў бітву, без угавору»,— адказалі паслы. «Ён яшчэ каяцьмецца: новы рыцар новую смерць прыняць хоча,— прамовіў Амурат. — Ці ж дамовіліся вы, дзе той бітве быць?» — «Не»,— адказалі паслы. — «Паедзьце ж туды зноў і дамоўцеся: не хоча адкладваць гэтае справы»,— загадаў Амурат. І напросіўся да іх рыцар Гарнот: «Я складу вам кампанію: хацеў бы паглядзець на таго рыцара, якога ўсе так хваляць».

Паехалі паслы морам і сушай і прыбылі ў Карнаваль да караля Марка, і перадалі яму словы караля Амурата. «Няхай будзе тая бітва на выспе Самсоне: толькі яны самі, кожны ў сваёй лодцы, адправяцца туды; і кожны сам сабе будзе за мараплава»,— прапанаваў кароль Марк. І прызначылі бітву праз два тыдні.

Вярнуліся паслы да Амурата і сказалі яму, што бітва прызначаная на выспе Самсоне. «Добра,— прамовіў той і спытаўся ў Гарнота: — Ці ж ты бачыў таго рыцара?» — «Бачыў,— адказаў Гарнот,— і калі б ты прыслухаўся да маёй парады, то не ўвязваўся б у гэтую бітву, і заключыў бы між вамі мір. Бо калі вас двох зыздзецца ў той бітве, вялікі смутак будзе: як станецца што з табою, будзе вялікая шкода для Арляндэі, а калі з ім што станецца, будзе вялікая шкода ўсяму свету — бо Трышчан не з тых, хто адседжваецца дома. За ўсё сваё жыццё не страчаў я лепшага рыцара. А як дасягне ён патрэбнага веку, мецьме вялікую годнасць». — «Міру не будзе, пакулі не вазьму гатовай даніны»,— адказаў Амурат і пачаў рыхтавацца да бітвы.

Кароль Марк, Трышчан і ўсе карнавальскія рыцары, панны й паны, ходзячы ў царкву, маліліся Богу, каб дапамог ім і збавіў ад Амурата. Трышчан падрыхтаваўся належным чынам і назаўтра, праслухаўшы мшу, увайшоў у гасцёўню ў панцыры і пры поўнай зброі; і прайшліся паўз яго ўсе паны. «Сыне мой любы, чаму ты ад мяне таіўся? Каб ведаў, што гэта ты, то хай бы ўсю Карнаваль захапілі — не дазволіў бы табе біцца, бо калі

з табою што здарыцца, ніколі ўжо не зведаю радасці»,— сказаў яму кароль Марк. «Пане, не бойся: мо не міне і нас Бог у ласцы сваёй. Маю надзею, што ён нас пашануе і спашле сваю дапамогу»,— адказаў Трышчан.

Потым прыйшла вестка, што Амурат ужо на выспе Самсоне. «Дайце мне гелм»,— папрасіў Трышчан. І падалі яму харошы гелм, і сам кароль павязаў яму і падправіў усю зброю, і агледзеў, і спраўдзіў яе; прывялі яму таксама харошага каня. Трышчан ступіў у ладдзю і ўжо неўзабаве быў на выспе.

Глядзеў на яго Амурат і дзівіўся, як гэта ён адважыўся на бітву з ім. Прыстаўшы тым часам да берага, Трышчан адштурхнуў сваю ладдзю на ваду. «Навошта адштурхнуў ты ладдзю?» — спытаўся Амурат. «Толькі адзін з нас ад'едзе ў тваёй ладдзі, а другі застанецца тут»,— адказаў Трышчан. Зразумеў Амурат, што словы гэтыя сведчаць пра мужнасць, і пашкадаваў ужо, што спытаўся, бо мудры адказ даў яму Трышчан. І мовіў Амурат: «Пакіньма гэтую бітву, бо не хачу цябе забіваць: жадаў бы мець у табе таварыша і любіць цябе, як брата». — «Я пакіну бітву, калі адмовішся ад карнавальскай даніны. А не хочаш, то біся са мною»,— адказаў яму Трышчан. Амурат жа прамовіў: «Дзеля гэтага я й прыйшоў!»

Бітва Трышчана з Амуратам. І ўскочылі абодва на коней, і стукнуліся так моцна, што калі б не засланіла іх надзейная зброя — абодва б памерлі. І паламалі дзіды, і пападалі абодва з коней на зямлю, і следам паўскаквалі на ногі. Трышчан быў паранены ў сцягно атручаным гротам, а Амурат гротам без атруты. І схапіліся яны за мячы, і доўга і моцна рубаліся, удаляючы адзін аднаго, і параніліся ў многіх месцах. І зразумелі, што абодва годныя рыцары. Амурат уважаў сябе найвялікшым на свеце рыцарам; калі ж убачыў Трышчанава рыцарства, то перастрашыўся. І прытаміліся абодва, і не суджана было іначай, як аднаму з іх застацца на полі, а таму кожны стараўся наносіць удары. І ўсе, хто бачыў іхнюю бітву, былі ў вялікім здзіўленні. І адступіліся рыцары адзін ад аднаго, пахіліўшыся на тарчы. «Калі Трышчан зноў выкажа такую моц, я не стрываю ягоных удараў»,— думаў Амурат, бо бачыў у Трышчане найвялікшага рыцара. Калі адпачнулі, падхапіўся Трышчан і штосілы пачаў рубаць зверху, закрываючыся тарчай і мячом, але Амурат не меў ужо моцы для бітвы. Зразумеўшы тое, узлаваўся Трышчан і што моцы рубануў яго паверх гелма; і рассек яму гелм і галаву аж да мозгу; і застаўся ў Амуратавай галаве аскепак ягонага мяча. Адчуў Амурат, што паранены смяротнаю ранаю, і адшпурнуў

тарчу і меч, і кінуўся да ладзі; а як дапоўз да вялікае ладзі і сваёй дружны, што чакала яго, у вялікім смутку стрэлі яго слугі й паклалі ў ладзію. «Плывіце хутчэй!» — загадаў Амурат. І адплылі ад таго берага з плачам; а карнавальцы, гледзячы на тое, крычалі ўслед: «Благой вам дарогі — вось вам даніна!» І сказалі кароль Марк і іншыя карнавальцы: «Пашанаваў нас Бог і даў нам Трышчанаву годнасць!»

Мноства людзей кінулася да Трышчана, як угледзелі, што на выспе ён застаўся адзін. І ўбачылі, што Трышчан моцна паранены й аслаб ад зыходу крыві (бо страціў ён многа крыві і праз тое не мог стаяць на нагах). Ды не так шкодзілі яму іншыя раны, як тая, што ў сцягне, куды быў паранены атручаным гротам.

І павезлі Трышчана да берага. І падступіўся кароль, і, прыняўшы Трышчана, пачаў цалаваць яго й лашчыць. «Як пачуваешся?» — спытаўся. «Я моцна паранены, але ж, дасць Бог, ачуняю», — адказаў Трышчан. І спачатку павёў кароль яго ў царкву, каб узнесці Богу хвалу, а потым з вялікай радасцю ў палац на пір, бо збавіў Трышчан народ ад няволі.

Потым Трышчан пайшоў дадому і так моцна захварэў з атручанай раны, што ледзь трываў боль. Прыйшлі лекары, прыклалі найлепшых масцяў, і неўзабаве Трышчан ачуняў ад усіх ран, акрамя тае, што была атрутнай — гэтай лекары злячыць не маглі. Што ні прыкладвалі яны да тае раны — нішто не дапамагала; і не ведалі, што рабіць з ранай, праз якую трываў Трышчан вялікія пакуты. Аднае начы моцна пакутаваў Трышчан ад тае раны, і ніхто да яго не мог падступіцца, толькі Гаварнар: ён ніколі й нікуды не адлучаўся ад Трышчана і плакаў, бачачы пана свайго пры смерці, бо не было таго чалавека, які бачыў Трышчана раней і пазнаў бы цяпер. І моцна заплакаў кароль, і ўсе добрыя людзі таксама плакалі так, нібы паміраў іхні сын або брат: «О Трышчане, добры і пачэсны рыцару, цудоўная маладосць! Як жа ж дорага купіў ты свабоду Карнавалі! Мы застаемся ў радасці, а ты паміраеш лютаю смерцю!»

Трышчан ляжаў на сваёй пасцелі, і была пры ім адна дзяўчына, што прыйшла паглядзець, наколькі ён нядужы; і пачала яна вельмі жалосна плакаць: «О Трышчане, дзіўлюся я з цябе — чаму не клапацішся сам пра сябе? Ты ж бы мог знайсці сабе якое лекаванне і ў іншай зямлі! Ты ж ведаеш — па ўсёй Карнавалі не знойдзеш добрага лекара!» — «Я ж не магу ні сам асядлаць каня, ні стрываць, каб мяне неслі ў насілках», — сказаў Трышчан. «І я не магу табе дапамагчы: навучыць цябе той, хто стварыў неба і зямлю», — адказала дзяўчына.

І каза тады Трышчан Гаварнару: «Аднысі мяне ў палац, з якога добра відаць мора». Доўга глядзеў Трышчан на мора і нарэшце папрасіў Гаварнара: «Пакліч да мяне караля Марка». — «Сыне, для чаго ты мяне паклікаў?» — прыйшоўшы, спытаўся кароль. «Прашу цябе, пане, — дай мне адну рэч, якая табе не шмат каштавацьме», — папрасіў Трышчан. «Хаця б тая рэч і шмат каштавала, але і тады выканаю тваю волю. Няма таго, чаго б не зрабіў я дзеля цябе», — адказаў кароль Марк.

Трышчан з пакорай падзячыў яму за тое. «У гэтай зямлі, пане, лекара мне не знайсці. Я нямала ператрываў і цяпер добра разумею, што смерць мая блізка. Хачу паехаць па свеце, у іншыя землі. Падрыхтуй мне добрае судна і пакладзі ў яго ўсё, што можа спатрэбіцца: стравы і пітво, і лёгкі ветразь — каб адзін чалавек мог з ім управіцца — ды пакрый яго дарагім сукном ад дажджу і ветру. Хачу я пусціцца па моры туды, куды прынясе мяне фартуна — а раптам і знайду лекара, што вылекуе мне рану, ад якой паміраю. Калі ж не, то я ўжо не жылец». — «Сыне, як жа ты паплывеш такі нямоглы?» — спытаўся кароль. «Хаця і памру там, аднак жа і тут памру. А будзе на тое Боская воля, то мора і вецер прынясуць мяне да фартуны. Як толькі падрыхтуюць судна, занясі мяне ў яго і дай мне маю арфу, а яшчэ лютню, каб на час падарожжа была ў мяне музыка, што аблегчыць маю тугу і хваробу», — адказаў Трышчан.

Тужліва заплакаў кароль Марк, тое пачуўшы, і доўга праз слёзы не мог адказаць Трышчану; а супакоіўшыся, спытаўся: «Сыне мой Трышчане, ці ж ты назаўсёды хочаш мяне пакінуць?» — «Пане, цяпер не можа быць іначай, — адказаў той. — Абяцаю табе: як толькі знайду лекара і акрыяю, адразу ж вярнуся ў Карнаваль». Зразумеў кароль, што іначай і быць не можа, і загадаў падрыхтаваць судна так, як прасіў Трышчан. І змясцілі на тым судне дастаткова таго, пра што казаў Трышчан. Калі ж усё было падрыхтавана, загадаў кароль завесці нядужага Трышчана на судна. Гледзячы на гэта, вельмі жалосна заплакалі карнавальцы; таксама і кароль разам з сваімі вяльможамі плакаў несупынна. Як убачыў тое Трышчан, моцная туга агарнула яму душу, і, напяўшы ветразі, як мага шпарчэй адплыў ён ад берага. І быў ім спадарожны вецер, і плылі яны хутка, але ж не ведалі, куды плывуць.

І гэтак плылі праз два тыдні. І прынесла фартуна Трышчана да аднаго горада ў Арляндэі, дзе жыў кароль Ленвіз, жонкай якога была сястра караля Амурата, забітага Трышчанам. А яшчэ

была ў караля дачка па імені Іжота. Гэтая дзяўчына добра зналася на леках для ранаў, і не было тае раны, якой яна не злячыла б. Апынуўшыся на ўзбярэжжы пры замку, усцешыўся Трышчан: узяў арфу, настроіў і пачаў граць так чароўна, як толькі мог.

Убачыў і пачуў тое з палаца кароль Ленвіз і падышоў бліжэй; і доўга слухаў. Было яму надзвычай дзіўна бачыць і пакрытае лілеямі ды багата ўпрыгожанае судна, і чыёсьці чароўнае і тужлівае гранне. Паклікаў ён да сябе каралеву, якая таксама паглядала на судна, слухала арфу і вельмі дзівілася. «Прашу цябе, пойдзем ды глянем на той цуд», — сказала яна каралю. І пайшлі яны разам на дол, да мора, і слухалі арфу, покуль Трышчан не скончыў. І адно спыніўшыся, пачаў ён плакаць і крычаць ад болю, які трываў.

Падышлі кароль з каралеваю да судна і, убачыўшы Трышчана, прывіталі яго. Трышчан таксама іх прывітаў ды спытаўся ў караля (не ведаючы, што гэта кароль): «Скажы, пане, што гэта за зямля, да якой мы прысталі?» — «Вы ў Арляндэі», — паведаміў кароль. Як пачуў тое Трышчан, яшчэ больш, чым раней, заняжухаў ад раны; бо спужаўся: калі яго пазнаюць, то загіне за ўчыненае Амурату.

«Прашу цябе, рыцару, скажы мне, скуль ты?» — спытаўся ў Трышчана кароль. «Пане, я з горада Еліёнаса, з багатае зямлі, — пачаў Трышчан. — Прыплыў я сюды ў немачы ад раны, бо не мог знайсці лекара. Такі боль і пакуты я ператрываў, што, каб мог, з радасцю ўжо даўно б памёр. Але ж, калі не дапускае пан Бог маёй смерці, мушу трываць. А па мне лепш смерць, як такое жыццё».

Пачуўшы такую Трышчанаву гаворку, злітаваўся з яго кароль і паверыў, што ён кажа праўду. «Ці ты рыцар?» — пацікавіўся кароль. «Так», — адказаў Трышчан. «Не турбуйся, рыцару: ты патрапіў у такое месца, дзе, дасць Бог, выздаравееш: маю я дачку, што лепш за якога лекара кожнай ране прыдумае лекаванне. Ведаю, што яна будзе радая паклапаціцца пра цябе дзеля Бога і сваёй шляхетнасці», — сказаў яму кароль. Трышчан жа з вялікай павагай і пакарой падзячыў каралю.

Затым кароль з каралевай пайшлі ў палац. І падрыхтавалі Трышчану пакой у адной са спачывальняў, і па каралеўскім загадзе занеслі яго наверх у той пакой і там пакінулі. А потым кароль паслаў па дачку сваю Іжоту; і калі тая прыйшла, сказаў ёй: «Любая дачка, хадзем са мною — агледзь таго рыцара-госця, які дужа хворы ад раны. Парупся пра яго дзеля Бога й мяне і добрае славы, каб хутчэй акрыяў». — «Васпане, я радая выка-

наць твой загад і старацьмуся з усіх сілаў», — адказала Іжота і пайшла да Трышчана.

Агледзеўшы рану, прыклала яна нейкія прыдатныя да таго зёлкі. Здрыгануўся Трышчан усім сэрцам ад трыванага болю, а каралеўна, не заўважыўшы і нават не падумаўшы, што ў ране можа быць атрута, пачала суцяшаць яго, кажучы: «Не бойся, рыцару! Як будзе на тое Божая воля, я хутка пастаўлю цябе на ногі». — «О Божа, каб жа ж так магло стацца! Каб жа ж быў здаровы, не прасіў бы Бога», — мовіў Трышчан.

Больш за дзесяць дзён прыкладала дзяўчына зёлкі, на якіх зналася, а Трышчану ўсё горшала. І пачала Іжота праклінаць сябе, кажучы: «Не ведаю, што й рабіць, што маю да гэтае раны прыкласці». І зноў пачала аглядаць рану. І прыйшло ёй на розум, што рана атручаная, і падумала сама сабе: «Як акажацца, што рана не атрутная, мушу яго пакінуць, бо не здолею памагчы». Загадала яна вынесці Трышчана на сонца і пачала ўважлівай аглядаць рану, а рана ад сонца пачала запыкацца. «Пане, цяпер я разумею, чаму твая рана не гаілася і чаму ты не знайшоў лекаў: жалеза, якім ты паранены, было атручанае; і ніхто пра тое не падумаў. Але ж цяпер, калі я тое ўразумела, ты, з Божай дапамогай, акрыяеш», — сказала Іжота.

Усцешыўся з таго Трышчан. Дзяўчына ж пачала выцягваць з раны атруту і зноў прыкладаць лекі. Праз колькі дзён адчуў Трышчан палёгку (а быў ён ужо толькі скура ды косці), а праз два месяцы быў зусім здаровы: такі ж харошы й лёгкі, як і да хваробы. І прыйшло яму на розум, што трэба як найхутчэй ехаць у Карнаваль, бо баяўся, што яго пазнаюць. І здумеўся Трышчан.

У тыя дні прыехалі тры рыцары ад Акруглага Стала караля Артыюша, якіх звалі Гарнот, Кажын і Бандэмагуль. Былі гэта рыцары вялікае годнасці і славы. Кажын, у адрозненне ад іншых двух рыцараў, адносіўся да ніжэйшага рыцарства, але быў ганарлівы і гаваркі. А прыбылі яны ў Арляндэю дзеля паненкі, якая хацела выйсці замуж і дзеля гэтага загадала склікаць рыцарскі турнай. І з'ехалася нямала іншых годных рыцараў: той з іх, які пакажа ў турнаі найбольшую адвагу, і атрымае паненку; калі ж не захоча пабрацца з ёю, дзяўчына павінна даць яму такі вялікі дарунак, які будзе варты колькіх дзясяткаў рыцараў. Дзеля гэтага і прыбылі ў Арляндэю тры згаданыя рыцары.

Кароль Ленвіз іх ведаў, быў ім рады і цешыўся за іх. І сядзелі ўсе пры сталі, і калі ўбачылі рыцары Трышчана, ніхто яго не пазнаў; адзін Гарнот бачыў Трышчана раней, але з таго часу

Трышчан пазбавіўся немачы, а таму і Гарнот яго не прызнаў. І не было між тых рыцараў такога ж цудоўнага, як Трышчан. Трышчан жа пазнаў Гарнота і адразу прыгадаў, як той прыходзіў у Карнавал з пасламі караля Амурата, і таму пачаў асцерагацца, каб хто яго часам не пазнаў. А рыцары ўважліва прыглядаліся да яго, бо здавалася ім, што гэта іншаземец; і пыталіся пра яго ў караля, а той распавёў ім усё па парадку: дзеля чаго прыбыў Трышчан з Еліёнаса; што няма на свеце чалавека, які б, бачачы ў такой немачы, не пашкадаваў бы яго; «але літасцю Божай і стараннямі дачкі мае Іжоты ён акрыяў». І шмат гаварылі рыцары пра Трышчана, пільна ўглядаючыся яму ў твар. Тады Гарнот падышоў да Трышчана і, адвёўшы набок, спытаўся: «Прашу цябе, рыцару, скажы мне, калі хочаш, хто ты і адкуль?» — «Я іншаземец, — адказаў Трышчан. — Больш ад мяне ты ні пра што не даведаешся. Прашу цябе, не трымай на мяне зла». З тым Гарнот і пакінуў Трышчана.

«Хачу і я паехаць у той турнай, — сказаў кароль. — Але, каб мяне там не пазналі, прашу вас: не выдавайце мяне, калі хто спытаецца». А потым звярнуўся да Трышчана: «Рыцару, як пачуваешся?» — «Добра, праз ласку Божую, — адказаў той і спытаў: — Чаму ты ў мяне пытаешся пра гэта?» — «Калі маеш патрэбу ў зброі і кані, я дам; дам і юнакоў, якія будуць табе прыслужваць», — сказаў кароль. «Пане, я яшчэ не набраў былой моцы і доўга біцца не змагу. Аднак жа, калі вы надумаеце паехаць у турнай, за вашу ласку я памагу вам несці зброю, бо не ведае чалавек, што і дзе яму прыдасца», — мовіў Трышчан. «Хай будзе, як ты кажаш, — пагадзіўся кароль. — Але мне дужа хочацца, каб ты паехаў са мной». Трышчан паабяцаўся.

А назаўтра паехалі ў турнай. І стрэў іх Гаваон, пляменнік караля Артыюша. А разам з ім быў адзін юнак, які насіў ягоную тарчу, і быў гэта юнак, які падараваў Трышчану іншаходніка і выжла ад дачкі караля Перамонта. Ubачыўшы Трышчана, ён пазнаў яго, падбег і кінуўся цалаваць яму ногі. Трышчан жа спалохаўся, што юнак яго выдасць, і сказаў: «Я маю пайсці, не кажы пра мяне ніводнай жывой душы». — «Пане, не хвалойся пра тое. Але прашу цябе — дай мне з тваёй ласкі адзін дар». — «З ахвотай, калі толькі маю рэч, пра якую ты просіш», — мовіў Трышчан. «Пане, вялікая ласка твая, ці ж памятаеш, што мне абяцаўся? Тое і дай». — «Не памятаю», — адказаў Трышчан. «Калі я дарыў табе іншаходніка і выжла ад дачкі караля Перамонта, ты абяцаў пасвяціць мяне на рыцара. Таму, пане, мне і

хацелася б, каб заўтра ты мяне пасвяціў». — «Як абяцаў, так і будзе, — сказаў Трышчан і потым спытаўся: — А хто ж той рыцар, зброю якога ты носіш?» — «Гэта пан Гаваон, пляменнік караля Артыюша, — мовіў юнак. — Ён абяцаўся пасвяціць мяне на рыцара адразу як захочу, але ж паколькі сустрэў вашэця — хочу стаць рыцарам ад тваёй рукі». — «Як сабе хочаш. Прашу цябе, пайдзі зноў да пана Гаваона і занясі яму дзіду і зброі, колькі падымеш, за ягонае кашталянства, шляхетнасць і рыцарства, а таксама за тваю годнасць», — сказаў яму Трышчан. «Хай станецца, пане, так, як ты хочаш», — пагадзіўся юнак. Узяў ён зброю і паехаў да Гаваона. «Што гэта за рыцар, якому ты так прыветна пакланіўся?» — спытаўся той. «Гэта нейкі іншаземец, але ж вельмі адважны», — адказаў юнак. «Як жа яго зваць?» — пацікавіўся Гаваон. «Пане, — адказаў юнак, — цяпер пра тое ты не даведаешся». І Гаваон пакінуў тую справу ў спакоі.

Прыехаў з малою дружынай і кароль Ленвіз, але яго ніхто не пазнаў (і Гаваон таксама, бо і да таго ніколі не бачыў Ленвіза). «Ці ты не ведаеш, што гэта за рыцар, які едзе асобна?» — спытаўся кароль у Трышчана. «Гэта Гаваон, пляменнік караля Артыюша», — адказаў той. «Я чуў пра яго, — сказаў кароль, — ён прыслужвае жанчынам і дзяўчатам». І паехалі яны ў кампаніі, але кароль не прызнаўся Гаваону, хто ён такі.

Ужо пад вечар стрэліся яны з рыцарам, што насіў чорную тарчу без адзнакі; а пры ім было два збраяносцы. Рыцар ехаў вельмі стройна і шляхетна і меў пры сабе два мячы. І калі ён пад'ехаў бліжэй, сказаў Гаваон каралю Ленвізу: «Ці бачыце вы таго годнага рыцара?» — «Ці ты яго добра ведаеш?» — пацікавіўся Ленвіз. «Ні адзін годны рыцар не павінен насіць два мячы, хіба калі мае бітву з двума рыцарамі, — паведаміў Гаваон. — Па тым і пазнаюцца годныя рыцары: за сваю вялікую смеласць носяць яны па два мячы».

«Здаецца мне, што гэты рыцар узяўся за вялікую справу, — разважыў кароль. — Скажы, калі б знайшоўся рыцар, які змог бы яго перамагчы, што б ён меўся рабіць потым?» — «Пане, — адказаў Гаваон, — калі б знайшоўся такі рыцар, ды яшчэ і не з Ландрэша, зазнаў бы ён ганьбу, бо на цэлы год пазбавіўся б права на нашэнне зброі. А калі б яго перамог рыцар з Ландрэша або які іншы вялікі рыцар, ён адкінуў бы адзін меч, а другі пакінуў бы пры сабе. Бо ж найбольшыя рыцары — з Ландрэша». Выслухаўшы яго, сказаў кароль: «Ужо ж я сабе не прабачыў бы, не пабыўшы ў гэтым турнаі і не пабачыўшы такога годнага

рыцара». У тую ноч спыніўся Ленвіз непадалёк — за дзесяць міляў — ад турнаю, у нейкім замку.

Назаўтра пасвяціў Трышчан таго юнака на рыцара. Быў Трышчан адважны й вялікі ў годнасці сваёй. І быў пры тым вельмі годны рыцар ад Акруглага Стала. Трышчан выпадкова забіў яго сваёй рукою, але ж не ведаў, што той быў на баку Паламідажа, які моцна кахаў чароўную Іжоту. А звалі таго рыцара Бербеш.

Назаўтра раніцою з’явіўся кароль у турнай. Трышчан, пасвяціўшы зганага юнака ў рыцары, даў яму каня і зброю, і паехалі яны разам у турнай, што меўся адбыцца на ўзмор’і ля замка. І было на турнаі шмат народу.

Прыехалі туды і два каралі: адзін — кароль Яніш з Локвы, а другі — кароль Артыюш з Ландрэша, з якім было сто рыцараў. Служыў ён прычыпу Галіёту і валодаў Заходнімі Выспамі. У тым жа годзе, калі адбываўся гэты турнай у Арляндэі, Анцалот быў пасвечаны ў рыцары.

Калі ж сышліся ўсе з абодвух бакоў і ўзнялі адзін на аднаго дзіды, пачалася цесная й лютая бітва; і падалі рыцары з коней на зямлю. Ад Акруглага Стала было дзесяць рыцараў, якія ўсе разам біліся з каралём Янішам з Локвы. І ўчынілі яны вялікі цуд — узялі верх над многімі рыцарамі. Гарнот і Іван, сын караля Урыяна, а таксама Гаваон, Гееш і Бандэмагуль, Дондыэль, Сагрэмар і Гвіраш паказалі вялікую рыцарскую годнасць. Апынуўшыся на рысталішчы, яны хутка ўчынілі вялікі цуд, і ніхто не мог процістаць ім або ўтрымаць поле. Усіх бы яны перамаглі, каб не было там годнага рыцара з двума мячамі і чорнаю тарчай. Ён наляцеў з другога боку рысталішча і ўчыніў вялікае дзіва (хто не бачыў, не даў бы таму веры): пачаў зрываць з рыцараў гелмы і скідваць іх з коней на зямлю; усе, хто бачыў тое, пагаджаліся, што ён перамог у турнаі. І ўсе перастрашыліся з ягонага рыцарства, і ніхто не мог яму процістаць. Гаваону нанеслі дзве раны, у Гарнота было тры, тое ж і ў Івана. Астатнія рыцары таксама мелі цяжкія раны і былі выбітыя з сядла.

Калі зразумеў Кароль Ста Рыцараў, што ён пераможаны, — так зажурыўся, што ледзь не ступіў з глуздоў, бо ўсім сэрцам кахаў ён прыгожую Іжоту і баяўся, каб яна хаця не даведлася пра гэткую ганьбу. І задумаўся, якім бы чынам папомсціцца. Дзеля гэтага паслаў ён па ўсіх старонах прасіць рыцараў зноў з’ехацца ў турнай праз дзесяць дзён, бо спадзяваўся прыехаць

туды больш падрыхтаваны і пры лепшай, як раней, зброі. Калі ж быў абвешчаны турнай і кожны пра тое пачуў, раз’ехаліся ўсе — і кароль Ленвіз таксама, — каб падрыхтавацца да новага турнаю.

Як убачыў Згоцкі кароль, што рыцар з чорнаю тарчай перамог у турнаі, — дужа яго палюбіў.

Прыехаў у Арляндэю Паламідаж і прысвяціў той турнай Іжоце. Трышчану ж увесь час было цяжка на сэрцы, і думаў ён, як яму паквітацца з тым рыцарам з чорнаю тарчай і двума мячамі. І адважыўся ён выступіць супраць Паламідажа. І глядзеў на яго злосна, бо лічыў, што Паламідаж чыніць рыцарам вялікую ганьбу. Гневаўся ж Трышчан і трымаў на Паламідажа зло, бо бачыў у ім так пекнага і ва ўсім годнага рыцара і меркаваў, што Паламідаж хоча атрымаць Іжоту і што тая кахае яго ўсім сэрцам.

І пачалі Трышчан з Паламідажам варагаваць між сабою і нелюбіцца. А Іжота і не ведала і не здагадалася, што яны абодва ў яе закаханыя. Мела яна служанку па імені Брагіня, прыгожую і разумную дзяўчыну — тая здагадалася, што абодва рыцары кахаюць Іжоту, і аднойчы сказала Іжоце знячэўку: «Васпані, прымі гэта за жарт: калі б цябе кахалі тыя два рыцары, каго з іх пакахала б ты — Паламідажа альбо нашага рыцара? Бо яны абодва цябе кахаюць». — «Я ім каханні забараніць не магу, калі маё сэрца да іх не пераменіцца. А калі б на тое пайшло, прыняла б прапанову Паламідажа, бо ён большы рыцар. Калі б наш рыцар быў такі ладны й такога ж роду, які відзён у Паламідажу, ён быў бы найбольшы і найцудоўнейшы рыцар», — засмяяўшыся, адказала Іжота.

Пачулі тое, седзячы ў адным пакоі, Паламідаж з Трышчанам. А калі яны выйшлі на двор, Трышчан пайшоў прагуляцца на ўзмор’е. І прыйшло яму на розум, што пакутуе ён ад кахання да Іжоты. «Я не дайду дасканаласці, вартае пекнай Іжоты, калі не саб’ю Паламідажавай пыхі. Паламідаж — годны рыцар, а мне такім не стаць без добрага каня, без добрае зброі і вялікіх цяжкасцяў і высілкаў», — разважаў Трышчан. З гэтым цяжарам на сэрцы і рушыў ён у турнай.

Пастанавіўшы паехаць у турнай, спытаўся кароль у Трышчана: «Ці не хочаш паехаць у турнай у маёй кампаніі?» — «Яшчэ я, васпане, не пачуваюся ў моцы», — адказаў той. Кароль паверыў і пакінуў яго ў спакоі. А насамрэч Трышчан, жадаючы паехаць у турнай, таму так адказаў, што не хацеў, каб яго пазналі.

На трэці дзень з малою дружынай паехаў кароль у турнай, а Трышчан застаўся ў вялікай маркоце, бо не ведаў, як выканаць задуманае.

І як быў ён у тым здуменні, прыйшла Брагіня, якая моцна яго любіла, і спыталася: «Пане, пра што думаеш?» — «Панна, каб жа ж мне ведаць напэўна, што ты дапаможаш мне ў тым роздуме, з радасцю расказаў бы», — мовіў Трышчан. «Чым змагу, успамагу», — адказала дзяўчына. «Панна, я паехаў бы ў той турнай, каб меў каня і зброю», — сказаў Трышчан. «То чаму ж ты не ехаў разам з каралём?» — пацікавілася Брагіня. «Хацеў бы паехаць употай, — мовіў Трышчан, — каб ніхто мяне не пазнаў». — «Таму ты й застаўся?» — спыталася дзяўчына. «Толькі праз гэта». — «Не тужы праз каня і зброю, з тым затрымкі не будзе — каб табе ды не пабыць у турнаі».

Вельмі ласкава падзякаваў ёй Трышчан, а затым сказаў: «Мая любая панна, паклапаціся пра мяне, я не хачу затрыmlівацца». Брагіня знайшла добрага каня і панцыр без чужое пазначкі і прывяла двух сваіх братоў, каб прыслужвалі яму. Ад'езджаючы, папрасіў Трышчан Брагіню нікому пра яго не казаць. І паехаў пакрыёма, і заспеў у турнаі многіх рыцараў з розных старон.

Калі ж з'явіўся Трышчан у турнаі, усе, хто на тым добра знаўся, хвалілі яго, што гожа сядзіць на кані. Трышчан стаў збоку насупраць рыцараў, чакаючы, што будзе дзееца.

Тут з вялікай пышнасцю прыехаў Паламідаж з той самай зброяй і пад тым самым сцягам, што і раней. Ubачыўшы яго, паглядзеў Гаваон на вялікіх рыцараў і мовіў: «Цяпер маеце на што паглядзець — як павядзецца добраму рыцару. І няхай кожны сцеражэцца ягонага ўдару». — «Яшчэ не страчаў я на свеце яму раўні», — сказаў на тое Гарнот.

Паламідаж пачаў вырабляць такія цуды, што не было на турнаі рыцара, які б яго не збаяўся. І збіў Паламідаж многіх рыцараў і потым праехаўся па турнаі налева і направа, чынячы вялікі цуд. І не знайшлося рыцара, які б адважыўся яго дачакацца. Каралю Ленвізу і Каралю Ста Рыцараў, якія годна і па-рыцарску баранілі поле, давалася ўрэшце, хаця і без вялікай ахвоты, уступіць поле Паламідажу. Той спыніўся, гэтым ушанаваны, а ўсе пачалі ўсклікаць: «Рыцар з чорнаю тарчай і двума мячамі другі раз перамог у турнаі!»

Пачуўшы і ўбачыўшы тое, падумаў Трышчан: «Гэта Паламідаж» — бо пазнаў яго па сцягу — і сказаў: «Дайце мне гелм: хацеў бы і я спаткацца на полі з годным рыцарам». Тут усе ры-

цары кінуліся да яго, і кожны працягваў Трышчану свой гелм. Калі ж ён уздзеў гелм, яны начапілі на яго панцыр і праверылі яго трываласць так, як прынята пры бітве з іншым рыцарам. Ухапіў Трышчан здіду і пайшоў на Паламідажа. Калі ж яны ўбачылі адзін аднаго, сказаў Трышчан: «Рыцару, я па цябе!» А Паламідаж пайшоў насустрач і сказаў: «Едзь сюды, то паглядзім!»

Бітва Трышчана з Паламідажам. Кінуліся яны адзін на аднаго і так моцна стукнуліся, што зламаў Паламідаж Трышчанаву здіду; а Трышчан так моцна стукнуў Паламідажа, што той упаў на зямлю разам з канём, моцна выцяўся і не ведаў, што мае чыніць. І здзіўся Паламідаж, што з ім сталася. Асядлаў ён каня і вырашыў ехаць у лагер, і нават не азірнуўся па баках.

А Трышчан, які моцна гневаўся на Паламідажа, бачачы, што той уцякае, паехаў за ім следам. Мала было Трышчану, што падзеннем нанёс Паламідажу вялікую ганьбу: надумаўся Трышчан абысціся з ім так, каб ніколі больш не адважыўся Паламідаж паказвацца Іжоце на вочы. Дагнаўшы Паламідажа, крыкнуў голасна: «Рыцар, вярніся — пабачым, хто з нас больш варты рыцарскага імя і хто больш годны кахаць пекную Іжоту!» Пачуўшы тыя словы, здагадаўся Паламідаж, што гэта Трышчан, і моцна спужаўся, бо, пакуль не зведаў ягонага ўдару, не мог паверыць, што Трышчан акажацца такі годны. Вярнуўся Паламідаж да Трышчана; узяў ён меч і зразумеў, што не зможа пакінуць поле бітвы без раны. Трышчан падскочыў і ўхапіў меч, і пачалася між імі лютая сеча. Трышчан падступіўся і моцна рубануў Паламідажа па гелме: той не ўтрымаўся ў сядле і зваліўся, разбіты, на зямлю; і доўга ляжаў, не разумеючы, ці то дзень, ці то ноч. Ubачыўшы тое, усцешыўся Трышчан, што яму добра абышлося: бачыў, што выканаў свой намер — тое, чаго жадаў найбольш. Пасля перамогі над годным рыцарам Паламідажам, якога ён моцна ненавідзеў і якому прычыніў такую ганьбу, паехаў Трышчан з таго турнаю дадому.

Ехаў пан Трышчан дуброваю і сустрэў адну дзяўчыну з двума слугамі. Здагадалася яна, што Трышчан быў у турнаі, бо ўбачыла, што панцыр ягоны пагнуты ад моцных удараў. Спыніўшыся, вельмі любасна прывіталася яна з Трышчанам, Трышчан таксама шляхетна прывітаўся з ёю. «Пане, ці вы едзеце з турнаю?» — спыталася дзяўчына. «Пра што ты ў мяне пытаешся?» — спытаўся Трышчан. «Пане, хацела б я, каб ты распавёў, хто перамог у турнаі», — папрасіла дзяўчына. «Панна,

калі табе так няўцерп, то распавяду, — пагадзіўся Трышчан. — У гэтым турнаі перамагла адна пекная панна, якую сёння бачыў я на ўласных вочы». Доўга стаяла дзяўчына ў здуменні, а потым кажа: «Рыцару, дзівосы нейкія ты мне гаворыш. Назаві мне, прашу цябе, імя тае панны, каб і я магла яго назваць, калі хто спытаецца ў мяне». — «Цяпер імя таго ты ад мяне не даведася», — адказаў Трышчан.

«Прашу цябе, пане, здымі гелм з галавы, каб я паглядзела на аблічча тваё і ўшанавала цябе, бо я — пасланніца караля Артыюша», — мовіла дзяўчына. Тады зняў Трышчан гелм з галавы і кажа: «Панна, глядзі сабе на мяне дасхочу». — «Бачу, пане, што ты вельмі задаволены. Цяпер буду хваліцца, што бачыла найлепшага з усіх рыцараў. Але прашу цябе, пане, — назаві мне сваё імя». — «Цяпер майго імя ты не даведася, бо яго нельга называць», — адказаў Трышчан. «Каб даведацца тваё імя, праехала я шмат зямель. Шкада ж мне сваёй працы, калі вас пабачыла, а імя вашага не даведася», — мовіла дзяўчына. «Ведай сапраўды, — сказаў Трышчан, — што я не той, каго ты шукаеш». — «Скажы мне, дзеля Бога, ці гэта не ты ўзяў Балячую Варту і выкараніў благі звычай, што існаваў у тым горадзе, дзе шмат добрых людзей памерла праз несправядлівасці таго праклятага звычайу?» — спыталася дзяўчына. «Панна, я на праўду не быў у тым горадзе і не ведаю пра яго. Скажы мне, панна, ці ўзята Балячая Варта?» — пацікавіўся Трышчан. «Бачыла я, як той рыцар (а пры ім было некалькі годных рыцараў) захапіў той горад. І ніхто не зрабіў столькі сваёю рукой, як той рыцар», — адказала дзяўчына. «Скажы ж мне, панна, — ці ты бачыла яго пры зброі?» — «Я адно бачыла, што ён такі ж пекны і ў тым самым веку, што і ты. Таму вырашыла, што ён рыцар. Але хіба што я ў тым памылілася». Пагаварыўшы так, яны раз'ехаліся.

Трышчан паехаў да Брагіні, якая шмат у чым яму памагла. Дзяўчына ж ад'ехала ад Трышчана вельмі сумная, бо нічога пра яго не даведася. З'явілася яна ў турнаі і, стрэўшы Паламідажа, пад'ехала да яго. А той плача горкімі слязьмі і праклінае дзень свайго нараджэння і той час, калі асядлаў каня. Дужа шкадавала дзяўчына, што не застала турнаю, які больш за ўсё хацела пабачыць.

Пад'ехаўшы, прывітала дзяўчына Паламідажа — а яна не ведала, хто ён — і застала яго ў вялікай тузе праз тое, што сталася; і праклінаў Паламідаж дзень свайго нараджэння і час, у які асядлаў каня. Падступіўшыся, спытала дзяўчына: «Рыцару, хай Бог спашле табе суцяшэнне!» — «Хай спашле Бог і табе

сваю ласку! — адказаў Паламідаж. — Панна, скажы дзеля Бога, ці не страчала ты рыцара ў светлай зброі?» — «Стрэла, пане, і размаўляла з ім пра некаторыя рэчы, — адказала дзяўчына. — Ён паехаў дуброваю адзін». — «Калі ты, гаворачы з ім, пра штосьці даведася, дзеля Бога, скажы мне!» — «Не-не, бо я раней таго рыцара не бачыла; я нават не змагла даведацца ягонага імя, але ён не ад Акруглага Стала, не з двара караля Артыюша», — адказала дзяўчына. «Ці ты кажаш праўду?» — спытаў Паламідаж. «Так», — пацвердзіла дзяўчына. «Ох, мой Божа, я зняслаўлены і засмучаны яшчэ больш, як раней», — мовіўшы тое, зажурыўся Паламідаж і горка заплакаў. Адшпурнуў ён гелм і абодва мячы, а тарчу сваю кінуў на дарозе; затым сеў няўзброены на каня ды паехаў з плачам і ў вялікай журбе.

На тое гледзячы, шкадавала яго дзяўчына: «Дзеля Бога, рыцару, скажы мне, з чаго ты гэтак зажурыўся?» І расказаў ёй Паламідаж пра ўсё па парадку: «Пашанаваў мяне Бог у першым турнаі. А ў другім, калі ў той пашане быў я вышэй за іншых, з'явіўся адзін рыцар. Спачатку ён моцна і жорстка збіў мяне дзідаю, затым мячом і, нарэшце, прычыніў мне вялікую няславу перад такой колькасцю народу і перад такімі годнымі людзьмі. Пасля гэтага я цэлы год не змагу насіць зброі; бо калі б насіў, — думаў бы, як яму адпомсціць. Я прапаў — лепш мемерці, як гэтак жыць». — «Пане, назаві мне сваё імя», — папрасіла дзяўчына. «Я Паламідаж», — адказаў той і, сказаўшы, спешна паехаў прэч.

Дзяўчына ж пайшла сваім шляхам — шукаць таго, хто ўзяў Балячую Варту; а быў гэта Анцалот з Локвы, які вандраваў па каралеўствах, выглядаючы сабе раўні і рыцарства. На яго пошукі быў выпраўлены таксама і Гаваон, які ехаў усюды, дзе чуў пра рыцарскія соймы. Вяртаючыся з турнаю, сустрэла дзяўчына пана Гаваона, які вельмі спяшаўся. Яны прывіталіся. «Прашу цябе, панна, скажы мне хоць што пра таго рыцара, які кагадзе адсюль з'ехаў і носіць белы знак ды зброю без чужога знака», — папрасіў Гаваон. «Скажу, калі скажаш мне пра таго, каго я шукаю». — «Каго ж ты шукаеш?» — «Шукаю вестак пра рыцара, які здабыў Балячую Варту». — «Мяркую, гэта той, каго ты сустрэла. Я таксама пра яго пытаюся», — сказаў Гаваон. «Не, гэта не ён, — запярэчыла дзяўчына, — бо ён там ніколі не быў, але паставаю і адвагаю падобны да таго рыцара». — «Калі так, паеду я з гэтае зямлі назад у Ландрэш: мо пачую што пра таго, дзеля каго шмат пастараўся», — вырашыў Гаваон. «І я паеду з табою», — паставіла дзяўчына.

І паехалі яны разам, і прыехалі да таго месца, дзе Паламідаж выкінуў зброю. Гаваон пазнаў яе і сказаў: «Гэта зброя вельмі годнага рыцара». Ён падняў тарчу і павесіў яе на дрэва. «Каб ты толькі ведаў, як тужыў і плакаў той, хто пакінуў гэтую зброю, то нямала здзівіўся б», — сказала дзяўчына і распавяла Гаваону пра ўсё, што бачыла і чула ад Паламідажа. «Ці ведаеш, як ён завецца?» — спытаўся Гаваон. «Ён не пажадаў назвацца», — адказала дзяўчына. «Хацеў бы я даведацца пра яго ўсю праўду, каб распавесці пра тое каралю Артыюшу, ды і пры іншых каралеўскіх дварах таксама», — мовіў Гаваон. Потым селі яны на вялікі карабель і паехалі да караля Артыюша.

Спынімся тут і вернемся да пана Трышчана. Пакінуўшы дзяўчыну, Трышчан паехаў хутчэй. І прыбыў у горад, дадому, да Іжоты і Брагіні, і прыйшоў да іх уначы, хаваючыся. І стрэла яго Брагіня, якая хацела пачуць праўду пра турнай; і калі ўгледзела яго, падышла, прывіталася і спытала: «Мой добры і пачэсны пане, як табе павялося ў тваёй справе? Раскажы мне пра турнай, хто здабыў у ім гонар?» — «Любая мая панна, не магу цяпер табе нічога казаць», — адмовіў Трышчан. «Пане, скажы ж мне пра Паламідажа: ці не ён перамог у турнай?» — папрасіла Брагіня. «Не магу табе нічога пра яго сказаць, хаця добра ведаю, што ён з тых годных рыцараў, слава пра якіх шырыцца па свеце. Але цяпер сталася так, што не здабыў ён гонару ў тым турнай», — адказаў Трышчан. Яна ж, усміхнуўшыся, спытала: «А як табе, наш рыцар, павялося?» — «Я зрабіў, што хацеў. Прашу, не пытайся ў мяне пра большае», — адказаў Трышчан. На гэтым Брагіня пакінула яго ў спакоі, бо здагадалася, што не хочацца яму расказаць ні пра сваю няўдачу, ні пра свой поспех.

Падрыхтавала яму Брагіня добрую пасцелю, і паклаўшы Трышчан спаць, бо быў моцна пабіты й апухлы ад удараў. Адпачнуў ён, колькі схацеў, назаўтра ўбачыў, што цела пасіненала і ацякло ад мноства удараў. І пайшла людская пагалоска пра рыцара, які быў у турнай ў светлым панцыры. Трышчан жа пазбягаў тых размоваў, бо не хацеў, каб пра яго даведаліся.

На трэці дзень вярнуўся кароль Ленвіз з дружынаю да свайго двара, а з ім прыехалі вялікія рыцары Гарнот, Бандэмагуль, пан Ёван. І ні пра што не гаварылі яны, адно пра турнай і белага рыцара, ды яшчэ пра Паламідажа. І ўсе здзіўляліся, што белы рыцар згінуў без вестак. «Здаецца мне, гэта рыцар, які здабыў Балячую Варту, бо той рыцар заўсёды хаваўся», — сказаў Бандэмагуль Гарноту.

«Скажыце, што гэта за рыцар, пра якога вы гаворыце?» — спытаўся кароль. «Пане, мы гаворым пра таго, каго мой бацька, кароль Артыюш, нядаўна пасвяціў на рыцара. Ён выявіў уласнай рукою такое рыцарства, якога людзі не бачылі й не чулі. Ды нікому няведама ні імя гэтага рыцара, ні хто ён такі», — адказаў Гарнот. «Калі ён перамог у бітве, а імя сваё трымае пад сакрэтам і не хоча, каб пра яго даведаліся, гэта вельмі годны рыцар», — сказаў кароль. І кожнае каралеўскае слова Трышчан успрыняў на сябе.

Брагіня была вельмі разумная і разважлівая дзяўчына і ўспрыняла тыя словы да сэрца, і прыйшло ёй на розум: «А што, калі гэта рыцар, якому я дала каня, зброю і тарчу?» І давай распытваць аднаго і другога пра белага рыцара і даведалася напэўна, што гэта Трышчан быў уганараваны ў турнай. Дужа з таго ўсцешылася дзяўчына і разважыла, дзе б ёй даведацца, як таго рыцара клічуць і скуль ён.

У той жа вечар прыйшла Брагіня да караля Ленвіза і мовіла: «Спадар кароль, пачуй жа, як таго і хацеў, пра белага рыцара, які перамог у турнай». — «Дзяўчына, я вельмі хочу пра тое даведацца, бо на ўласныя вочы бачыў вялікую годнасць таго рыцара», — адказаў кароль. «Не турбуйся, — сказала Брагіня, — я навяду цябе на правільны шлях». — «Як скажаш праўду, буду табе вельмі ўдзячны».

Назаўтра ж сказала Брагіня каралю: «Ідзі за мною ў палац». Кароль пайшоў, і яна паказала на зброю і тарчу ды спытала: «Ці пазнаеш, калі бачыў яе ў тым турнай?» — «Сапраўды, гэтая зброя і гэтая тарча былі на рыцары, які перамог у турнай. Але ж, дзеля Бога, скажы мне, дзяўчына, калі што ведаеш пра яго!» — усклікнуў кароль. «Пане, калі ты ўсцешаны з гэтага, не буду трымаць ад цябе ў тайне: быў гэта рыцар, які цяпер у тваім доме, якога прыняў ты параненага і хворага і якога ацаліла твая дачка», — мовіла Брагіня.

Пачуўшы тое, здзіўся кароль і не паверыў, каб Трышчан мог выявіць такую годнасць, і пачаў дапытвацца ў Брагіні: «Як жа ты даведалася, што гэта ён?» Яна ж распавяла яму пра ўсё па парадку: як дала Трышчану каня і зброю і як ён да яе вярнуўся. Паклікаў тады кароль да сябе людзей, што былі з ім на турнай, і спытаўся: «Ці вы пазнаеце гэтую зброю і тарчу?» — «Сапраўды, гэтая зброя перамагла ў турнай», — адказалі тыя.

І ўсцешыўся кароль, а потым пайшоў да Трышчана і сказаў яму: «Годны мой рыцару, маю на цябе крыўду, што, да твайго гонару, ты столькі ад мяне таіўся. Калі жадаеш, скажы мне сваё

імя». Пачуўшы тое, моцна спалохаўся Трышчан, што будзе апазнаны, бо ведаў — тут для яго рыхтуецца найвялікшае зло. Таму адказаў каралю: «Пане, ты для мяне зрабіў так шмат, што нікому не павінен я столькі, як табе. Да канца жыцця буду дзякаваць табе сваімі паслугамі, калі будзе якая патрэба ўва мне». — «Я не патрабую цяпер нічога, адно хочу, каб ты назваў мне сваё імя», — мовіў кароль. «Пане мой, цяпер не магу табе назвацца», — адказаў яму Трышчан. «Скажы ж мне хаця, у тым турнаі ці не ты насіў светлы панцыр, які дала табе Брагіня?» — спытаўся кароль. «На мне быў светлы панцыр, але шкада, што вы пра тое даведаліся», — сказаў Трышчан. «Рыцару, не шкадуі пра тое і паведамі пра свой учынак, якім ты аказаў мне вялікі гонар, бо з майго дому рыцар перамог у турнаі. За такое тваё рыцарства, за прыязнасць і годнасць абяцаю табе сваю каралеўскую прыязнасць», — мовіў кароль. Трышчан з вялікай пашанай падзякаваў каралю.

Пасля гэтага Трышчанава рыцарства было прызнанае і ў Арляндэі. Быў ён уганараваны каралём і ўсімі добрымі людзьмі. І не было пры ўсім каралеўскім двары панны або пані, якая не рада я была б пакахаць яго ўсім сэрцам, калі б ён таго захацеў. Усе думалі, што яго тайна кахае Іжота, але тая мела цнатлівае сэрца, а кароль быў бы рады, каб Іжота пакахала Трышчана, а Трышчан — Іжоту і ўзяў яе за сябе. Ведаў кароль, што не знайсці дачцэ лепшага, як Трышчан, рыцара, і дужа шкадаваў, што не ведае ягонага імя; але ж не мог кароль надакучаць Трышчану роспытамі.

Аднаго дня мыўся Трышчан у сваім пакоі ў ванне, і прыслужвалі яму Іжота і мноства іншых дзяўчын; і кожная мела за вялікі гонар, што прыслужвала яму.

Прахаджаючыся там, нейкі чалавек па імені Кушын падышоў да Трышчанавага ложка і ўзяў ягоны меч. Выняўшы з похваў, пачаў ён разглядаць той меч і ўбачыў, што добры й востры. І не мог ён здаволіцца, гледзячы на меч, таму прынёс яго да каралевы. Тая ж пачала разглядаць меч ды ўбачыла на ім шчарбіну. «Скажы, чый гэта меч?» — спыталася яна ў Кушына, і той сказаў. «Нясі яго за мною!» — загадала каралева. Кушын панёс і ўвайшоў следам за каралевай у ейныя пакоі. А каралева выняла з куфэрка мечны абломак ды прыклала яго да Трышчанавага мяча. Той акурат падышоў, і зразумела каралева, што гэта меч, якім забілі ейнага брата Амурата. Пляснула яна сабе па твары і ўсклікнула: «Ох, мой Божа! Мой вораг, які забіў

брата майго, караля Амурата, годнага рыцара, у нашым доме! Гэта Трышчан, таму ён і таіўся. А гэта — меч, які спрычыніў усім нам жалобу і прынізіў, і зганьбіў усю Арляндэю!»

Моцна ўгневалася каралева і, схапіўшы меч, кінулася да Трышчана. А прыбегшы, замахнулася на яго, каб пасекчы, але Трышчан схаваўся ў кадушку. «Трышчане! — усклікнула каралева. — Ты загінеш ад гэтага ж мяча, якім забіў брата майго, караля Амурата! Цяпер жа памрэш ад мае рукі!» Трышчан ніколечкі не спалохаўся, а ягоны слуга падступіўся да каралевы і мовіў: «Пані, асперажыся, не забівай рыцара: не гадзіцца табе, такой каранаванай пані каралева, скрываючы свае рукі рыцаравай крывёю. Калі ён вінаваты, пакінь гэтую помсту каралю: ён зробіць, што палічыць слушным і патрэбным, каб адпомсціць за тваю жалобу». Пані ж не ўнімалася і хацела ўжо рубануць Трышчана, але хлопец не даў — схапіў яе за руку. Іжота ж, забыўшыся на прыстойнасць (бо пакутавала ад кахання да Трышчана), міласціва абараніла яго рукою. «Дачка мая, любая Іжота, што ты робіш?! — здзівілася каралева. — Гэта ж Трышчан, які забіў дзядзьку твайго Амурата!»

На той крык з'явіўся кароль: «Пані, з чаго ты гэтак угневалася?» — «Спадару, як тут не гневацца? — мовіла каралева. — Знайшла я свайго найбольшага ворага, Трышчана, які забіў брата майго Амурата: таму ён і таіўся пры нашым двары. Або ты яго забі, або я сама. Вось гэта — меч, якім ён забіў Амурата, няхай жа і сам памрэ ад гэтага мяча!» Выслухаў яе кароль і здумеўся, бо ён быў разважны. «Супакойся, пані, пакінь гэтую помсту мне — я абыдуся з ім, як патрабуе справядлівасць, ты не пашкадуеш. — Забраў тут кароль ад яе меч і дадаў: — А цяпер выйдзі». І каралева пайшла.

Кароль жа пачаў дапытвацца ў Трышчана: «Любы дружа, ці ты забіў Амурата?» — «Не магу больш таіцца, я забіў яго. Ніхто не мае права мяне ганьбаваць, бо так выпадала: або я заб'ю яго, або ён мяне — іначай і быць не магло», — адказаў Трышчан. «Ты нябожчык, — мовіў кароль. — Апранайся і прыходзь да мяне ў вялікі палац». І пакінулі з Трышчанам, покуль збярэцца, трох пахолкаў.

Трышчан хораша і годна ўвабраўся і ў вялікім смутку — найбольш праз тое, што не меў пры сабе свайго мяча — пайшоў у вялікі палац. Палац быў поўны годных людзей, паноў і паняў. Убачыўшы Трышчана, пачалі яны вельмі ўважліва разглядаць яго, бо быў прыгожы, вялікае годнасці й рыцарства. І здзівіліся ўсе з ягонай незвычайнай прыгажосці й цудоўнай знаходлівасці,

якія выказваў ён сваёй рашучасцю й ветлівасцю. «Калі б памёр Трышчан, найпрыгажэйшы між рыцараў свету, — казалі панны Іжоце, — усім людзям было б таго шкада». І ўсе годныя людзі і рыцары казалі: «Бог сведка — няма больш на свеце такога рыцара. Было б вялікім грахам забіць яго праз таго, які ўжо не вернецца». Затым прыйшла каралева і пачала назаліць мужу плачам, кажучы: «Пане, гэта мой вораг! Адпомсці яму, пакуль ён у тваёй уладзе! Як адпусціш яго — не будзе больш па тваёй волі».

Кароль любіў каралеву і не ведаў, як тут абысціся. Ён доўга маўчаў, нічога не кажучы; нарэшце прамовіў, каб пачулі ўсе: «Трышчане, ты вельмі вінаваты перада мною. Але я, калі нават ніхто і не ўхваліць майго ўчынку, адпускаю цябе з мірам — выбаўляю ад смерці, якую ты меўся прыняць. Па-першае, я пусціў цябе ў свой дом нямоглага і беднага, вярнуў табе здароўе; па-другое, ты — рыцар, якому я ў свеце не ведаю раўні; па-трэцяе, ты забіў майго швагра Амурата не падступна, а згодна з рыцарскім звычаем — з трох гэтых прычынаў выбаўляю цябе ад смерці. Але зрабі, як я параю: калі ж так сталася, то як мага хутчэй уцякай з маёй зямлі й нідзе не спыняйся, каб я цябе нідзе не знайшоў, бо тады ўжо напэўна павінен буду забіць, калі здолею».

Выслухаўшы, Трышчан вельмі годна падзячыў найперш Богу і каралю ды атрымаў ад караля і ўсіх прысутных людзей прабажэнне. Даўшы каня і зброю, адпусціў яго кароль з пашанай; а Брагіня дала двух сваіх братоў, каб прыслужвалі. І была Брагіня ў вялікай тузе, але не паказвала таго перад каралевай, бо тая гневалася на Трышчана, што кароль выбавіў яго ад смерці. «Гэта добра, што Трышчан вольны ад смерці за таго, які ўжо не вернецца», — казалі Іжота і іншыя дзяўчаты. І паехаў Трышчан з таварышамі да прыстані, а людзі гаварылі пра яго і дзівіліся з ягонае годнасці і шляхетнасці.

І паплылі яны на судне, і быў ім спадарожны вецер, які хутка прыгнаў карабель у Карнаваль. Трышчан быў таму дужа рады і ад сэрца ўзнёс Богу хвалу. Адпачыўшы там дзень і распытаўшы пра караля Марка і ягоных паноў, паехаў назаўтра Трышчан туды, дзе, як яму казалі, быў кароль Марк.

І калі прыехаў Трышчан да двара караля Марка, з вялікай любасцю прывітаў яго кароль. І ўчынілі кароль і паны такі вялікі пір, нібыта прыйшоў да іх Айцец нябесны. І палюбілі паны Трышчана, як сваё сэрца. Кароль распытваў Трышчана, як яму павялося з таго часу, калі ён, нямоглы, адплыў за мора.

Трышчан распавёў усё па парадку: як прынесла яго фартуна ў Арляндэю; як прыняў яго кароль да свайго двара і аказаў вялікую прыязнасць; як даручыў лячыць дачцэ сваёй Іжоце, якая лепш за любога лекара зналася на ацаленні ранаў; зноў распавёў пра ейную прыгажосць; як яго апазналі па мячы; як выбавіў яго кароль ад смерці і адпусціў з вялікай пашанаю. Але змоўчаў Трышчан перад каралём Маркам, як выбіў з сядла Паламідажа і перамог на турнаі. Стаўся Трышчан у народа Карнавалі ў такой вялікай пашане, як сам кароль Марк. Дзякуючы яму зрабілася вольнае Карнавальскае каралеўства, і многія краіны яго баяліся.

Жыла ў тых часы дзяўчына, дачка аднаго князя, найпрыгажэйшая ва ўсёй Карнавалі. Пабраўся з ёй кагадзе рыцар Сегурадаж з Ландрэша — за яе прыгажосць, бо была яна, нібы кветка ружы. І так моцна закахаўся ў яе кароль Марк, што не было на свеце таго, чаго б дзеля яе не ўчыніў, адно каб яна па ахвоце яму аддалася.

Тая дзяўчына часта прыходзіла да каралеўскага двара на гульні. І вось аднойчы з'явілася яна на фест, і кароль быў вельмі рады яе пабачыць. Заўважыўшы тую дзяўчыну, пачаў Трышчан яе ўважліва разглядаць, бо перад ім была найпрыгажэйшая пасля Іжоты панна; і запала яна Трышчану на сэрца, і выяўляў ён вялікую асцярожнасць, каб хаця хто пра тое не здагадаўся. Калі ж дзяўчына пабачыла Трышчана, найпрыгажэйшага і найвялікшага рыцара, прыйшло ёй на розум: калі б пакахаў яе, то большага яна й не хацела б; бо ведала дзяўчына Трышчанавы годнасці і ўсімі думкамі сваімі была пры ім. Каб жа ж магла яна без ганьбы для сябе яго пакахаць! Ні на кім не спыняла пагляду, адно на Трышчану, і забывалася пры ім на астатніх людзей; а Трышчан забыўся на Іжоту. І паглядалі адно на аднаго з вялікай любасцю, і кожны здагадаўся, што іншы меў наўме. Калі пачало вечарэць, папрасіла дзяўчына ў караля прабажэння, шляхетна падступілася да Трышчана і разважна сказала: «Пане, калі хочаш, я твая!» — «Маеш да мяне вялікую ласку, пані, — адказаў Трышчан. — З вялікай ахвотай прымаю цябе, бо я твой рыцар».

Толькі гэта казалі паміж сабою. Дзяўчына пайшла дамоў, несучы ў сэрцы сваім вобраз Трышчана, а прыйшоўшы, паслала хлапца, якому ва ўсім давярала, да Трышчана, пераказваючы: «Ідзі да Трышчана і скажы пакрыёма — хай прыйдзе да мяне на змярканні ды пагаворыць са мною. Хай прыходзіць пры поўнай зброі, бо не ведае чалавек, дзе яму што прыдасца. Прыезджайце

абодва да затокі на ўзмор'і». — «Усё зраблю так, як ты хочаш», — адказаў хлопец.

Прышоў ён да Трышчана і, адвёўшы ўбок, перадаў яму просьбу сваёй пані. «Я рады зрабіць, як яна хоча. Ты ж не адыходзь нідзе з двара, паедзем разам, — сказаў Трышчан і, паклікаўшы слугу, загадаў: — На першым змярканні трымай майго каня асядланага і зброю нападгатове, ды не кажы нікому».

І бачыў кароль Марк, як Трышчан размаўляў сам-насам з хлапцом. Зайшоў ён тады ў пакой да паноў і загадаў адтуль усім выйсці. «Пра што размаўляў ты з Трышчанам, маім сястрынцам?» — спытаўся кароль у хлапца. «Пане, не магу сказаць, адпусці мяне, — папрасіў Магуш. — Адно скажу, што твой сястрынец — ні сцюдзёна, ні горача». — «Я хачу, каб ты мне раскажаў, хаця б і проці сваёй волі», — загадаў кароль. «Не гадзіцца мне выдаваць таямніцы — я стаў бы здраднікам», — адказаў хлопец. «Мусіш расказаць, інакш цяпер жа памрэш!» — прыгразіўся кароль. Дужа спалохаўся хлопец і мовіў: «Спадару, я табе скажу, але ты, дзеля Бога, не кажы больш нікому». Кароль прысягнуў. І сказаў хлопец каралю, што пані паслала яго да Трышчана і што той збіраецца да яе паехаць.

Пачуўшы тое, кароль быў нямала засмучаны, бо сам хацеў авалодаць дзяўчынай, але тая яму адмовіла і ніякім чынам не выказвала да яго прыхільнасці. Сеў кароль у здуменні і так разважыў: «Выпадае на тое, што яна адмовіла мне, такому вялікаму пану, — а я ж мог прычыніць ёй і зло, і дабро! — ды аддалася таму, хто не дасць ёй нічога і не такі годны рыцар, як я? Дапраўды, яна бязглуздая жанчына, і з таго мецьме вялікі клопат». Але не выдаў кароль Магушу сваіх думак — ён палічыў сябе лепшым, як Трышчан, рыцарам. І доўга думаў кароль, аж нарэшце сказаў Магушу: «Дзіўлюся я з тваёй пані, што так хутка закахалася ў Трышчана, ён жа яшчэ дзіця! Ведаю ж я рыцара, лепшага за Трышчана — таго, хто прагне ейнага каханья. У вялікім панстве сваім ён роўны мне, яна ж яму адмовіла».

«Пане, ведаецца, так часта бывае між мужчынам і жанчынай, — сказаў Магуш. — Іншы выбера сабе меншую і прыгажэйшую, а мог бы мець у два разы лепшую. Таксама і жанчына не хоча часам годнага рыцара або вялікага пана». — «Я і сам нямала дамагаўся яе, але і мне яна адмовіла, — мовіў кароль. — І за ейную бязглуздасць прычыню ёй смерць ды знішчу ейны дом!»

Пачуўшы тое, спужаўся Магуш, бо ведаў каралю як найздрадлівейшага чалавека. І прыдумаў ён, каб кароль паехаў замест Трышчана, тады б аддалася яму панна па ўласнай волі. (А для пані лепшай была б смерць, чым гэта: потым Трышчан прычыніў бы каралю што ліхое.) «Пра што мысліш?» — спытаўся кароль у Магуша, і той адказаў, што думаў.

Зразумеўшы, што сваю пані Магуш зычыць яму больш, як Трышчану, дужа ўсцешаны быў кароль: «Ты мог бы зрабіць мне нямала добра, бо я маю тваю пані на мыслі. Калі яна хаця раз прыме мяне ў сябе, потым заўсёды будзе радая прымаць». — «Пане, з радасцю зраблю ўсё, што змагу. Але што думаеш наконт Трышчана? Я абяцаўся пайсці з ім, а калі яму схлушу, мне не паздаровіцца», — сказаў Магуш. «Пра тое не турбуйся. Я вазьму з сабою панцырнага пахолка і пачакаю ля прыдарожнай студні, паўз якую вы паедзеце, і так пачастую там Трышчана, што забудзецца ён на любошчы з тваёй паняй. А ўладзіўшы справу, паеду з табою, і ты правядзеш мяне да пані замест Трышчана. І мецьмеш за тое вялікую выгоду». — «Я рады выканаць тваю волю. Але, дзеля Бога, скажы мне, як ты збіраешся паквітацца з Трышчанам, вельмі годным і моцным рыцарам? Дзеля Бога, не пускайся ў такую прыгоду, бо ён паедзе пры зброі», — сказаў Магуш. «Відаць, ты мяркуеш, што Трышчан мацнейшы за мяне? — спытаўся кароль. — Не бойся, я адно прычыню яму ганьбу». І выйшлі кароль з Магушам з пакоя. Потым, убачыўшы Магуша, мовіць яму Трышчан: «Я гатовы паехаць». — «Яшчэ не час», — адказаў Магуш.

Тым часам кароль паклікаў слугу: «Падрыхтуй мне да змяркання каня і зброю, ды не кажы нікому». Узброіўшыся і сеўшы на каня, паехаў ён з пахолкам да прызначанага месца, а слуга панёс ягоную тарчу і дзіду. І калі даехалі да мора, кароль ссеў з каня і сказаў: «Тут пачакаем таго, каго запрасілі». Адпачываючы там, убачылі яны, што едзе Трышчан з слугою і Магушам.

Тады ўскочыў кароль на каня, а слуге загадаў: «Падай мне тарчу і дзіду!» — «Што збіраешся рабіць, пане?» — спытаўся слуга. «Едзе той, каго я ненавіджу. Няма мне суцяшэння, пакуль не ўкарачу яму жыцця!» — «Пане, прабач, ды здаецца мне, што гэта няслушны ўчынак, — сказаў слуга. — Паколькі Трышчан у тваім доме, ты можаш і пры іншых абставінах зняславіць яго ды зрабіць з ім усё, што захочаш. Падступствам ты яму не папомсціш. Калі ён перад табой вінаваты, не кідайся ў такую прыгоду, сабе на смерць або на жыццё». — «Ну то глядзі ж!» — усклікнуў кароль.

І калі Трышчан быў зусім блізка, закрычаў кароль: «Рыцару Трышчане, сцеражыся мяне!» Здзівіўся Трышчан, убачыўшы рыцара, які яго чакае, ды ўхапіўся за тарчу і дзіду.

Бітва караля Марка з Трышчанам. І сутыкнуліся яны моцна: кароль паламаў дзіду на часткі, Трышчан жа пацэліў яму ў самыя грудзі. Моцна пабіты, зваліўся кароль на зямлю, а Трышчан паехаў далей.

Дужа засмуціўся кароль, убачыўшы сябе пабітым, і прагнуў больш смерці, чым жыцця. А слуга скочыў з каня і сказаў яму: «Спадару, ці ты выжывеш?» — «А што з майго жыцця, калі не пазбудуся цяпер сораму да самае смерці і жалю свайму канца не бачу? Дай мне каня ды едзьма дадому, — мовіў кароль. — А куды ж паехаў Трышчан?» — «Не ведаю, праехаў міма», — адказаў хлапец. «Будзе яшчэ горш, калі ён мяне пазнаў». — «Як мог ён цябе апазнаць? — спытаўся юнак. — Ты ж у панцыры, а ноч цёмная». Кароль ехаў і думаў: «От мой Божа, каб не абярог мяне панцыр — быў бы я цяпер нябожчык!» Убачыўшы, што адбылося паміж каралём і Трышчанам, Магуш з аднаго боку ўсцешыўся, а з другога — засмуціўся.

Назаўтра сядзеў кароль Марк у вялікім палацы, поўным усялякіх аздобаў, з сваімі панамі, панямі й паннамі за сталом. Аж увайшоў паспешна, але годна, у палац нейкі рыцар. Прывітаў ён караля ды ўсіх паноў і рыцараў, і сказаў каралю Марку: «Дай мне з ласкі сваёй адзін дар, якога я папрашу. Я — рыцар, з'явіўся ад Акруглага Стала: калі мне адмовіш — не мецьмеш добрае славы». Кароль паабяцаў яму дар і спытаўся: «Як ты завешся?» — «Імя мне Блерыж, я сваяк караля Бана Баноцкага, — адказаў рыцар. — Па рыцарстве мяне не многія ведаюць, бо я нядаўна стаў рыцарам. Ты абяцаў мне дар, які папрашу». — «Сапраўды, абяцаў, хаця магу з таго мець немалую шкоду», — сказаў кароль. «Дай ты мне пані або панну, якую я захочу», — папрасіў рыцар. «То вялікая справа, — мовіў кароль, — але так і будзе».

Рыцар яшчэ раз падзякаваў каралю і падышоў туды, дзе сядзеў рыцар Сегурадаж, а з ім — яго пані. Пакланіўся ёй Блерыж, узяў за руку, паставіў перад сабою і сказаў Сегурадажу: «Рыцар, не мець табе гэтае пані, пакуль не здабудзеш яе мячом!» Падскочыў да яго Сегурадаж і кажа: «Блерыж, калі не здабудзеш мячом, то не мецьмеш яе!» Тут Сегурадаж узброіўся, сеў на каня ды паехаў за Блерыжам, а дагнаўшы, крыкнуў яму: «Блерыж! Сцеражыся мяне або аддай пані!»

Бітва Сегурадажа з Блерыжам. І ўдарылі яны адзін аднаго так моцна, што паламалі дзіды. Сегурадаж, паранены ў рэбры, зваліўся на зямлю і так моцна пабіўся, што быў у цяжкім стане. А Блерыж паехаў з паняю; яна ж горка плакала па сваім пану.

Сядзеў кароль Марк з панамі пры сваім шатры ў цяньку, аж едуць два падарожныя рыцары. «Мне было б прыемна пачуць ад іх пра караля Артыноша і пра рыцара, што здабыў Балячую Варту», — сказаў кароль. Аўдрэт — новапасвечаны рыцар, пляменнік караля Марка і Трышчанаў сястрэнец, маці якога была аддадзена за караля Амурата ў Арляндэю з першай данінай — зайздросціў Трышчану ў ягонай годнасці. «Загадай, і я паеду ды прывяду іх — хай пагавораць з табой», — мовіў ён каралю. «Язджай жа хутчэй — распытай пра справы ў іхніх краях», — загадаў кароль. І Аўдрэт, няўзброены, паехаў.

Тым часам пад'ехала да караля адна дзяўчына ды пачала прыглядацца да людзей, нічога не кажучы і не вітаючы караля. Рыцары ж пачалі пасміхацца з ейнай дурноты і пераглядацца між сабой. «Дзяўчына, хопіць ужо на нас глядзець, нічога не кажучы! Што ты пра нас думаеш?» — спытаў кароль. «Пане, нічога благога я не думаю, толькі добрае, — адказала дзяўчына. — Хачу пабачыць аднаго рыцара». — «Як жа ён завецца?» — пацікавіўся кароль. «Трышчан», — адказала дзяўчына. Тады кароль загадаў паклікаць Трышчана, а той гуляў у шахматы. Калі ж ён прыйшоў, накінулася на яго дзяўчына: «Трышчане, злы і благі рыцар, страшнейшы за ўсіх! Што ты носіш зброю, а нягоднасці сваёй не заўважаеш?! Дзіўлюся я, як гэта ты можаш мець стасункі з годнымі людзьмі — ты ж няварты быць між рыцараў! Калі б ведалі яны пра цябе, такога злюку, — сорамам гарэлі б, бо ты ўсіх няславіш. Кажу табе гэта перад каралём Маркам і перад годнымі людзьмі — няхай ведаюць, што ты нягоднік! Вось, я сказала табе, дзеля чаго прыйшла». Трышчан стаў, як укапаны, і не ведаў, што й адказаць. «Прашу цябе, дзяўчына, скажы, у чым гэта Трышчан так завінаваціўся?» — спытаўся кароль. «Не хочу, каб ён зазнаваўся», — адказала тая і, сказаўшы, паехала прэч.

Прысаромлены, доўга думаў Трышчан над сказаным. У вялікай злосці пайшоў ён дадому і пачаў спешна ўздзяваць панцыр. Тут прыйшоў Гаварнар і спытаўся: «Навошта ўздзяеш панцыр?» І распавёў яму Трышчан усё па парадку пра сказанае дзяўчынай у прысутнасці мноства годных людзей. «Хачу ведаць, за што яна мяне згносіла і ў чым гэта я нягоднік. А зброю бяру не праз дзяўчыну: не ведае чалавек, што і дзе яму спатрэбіцца», — мовіў Трышчан. «Хацеў бы і я паехаць з табою», — сказаў Га-

варнар. «Едзь»,— пагадзіўся Трышчан. І паехалі яны як хутчэй за дзяўчынаю.

Ужо ў полі сустрэў іх Аўдрэт, які вяртаўся ад рыцараў. Дагнаўшы тых рыцараў, ён прывітаў іх і спытаў: «Панове, скуль едзеце?» — «З двара караля Артыюша. Ездзім, шукаючы розных прыгодаў, бо мы падарожныя рыцары»,— адказалі тыя. «Ці ведама вам, што тутэйшым каралём з'яўляецца Марк? — спытаўся Аўдрэт. — Ён паслаў мяне, каб вы, у імя вашага гонару, ехалі да яго». — «Мы б і радыя паслухацца каралеўскае волі, але маем іншыя патрэбы. Таму просім цябе: выбаў нас ад гэтага як мага больш прыстойна»,— адказалі рыцары Аўдрэту. «Калі не паслухаецца, тым самым прычыніце спадару каралю ганьбу — нібыта ён для вас нішто. Праз тое вам можа стацца немалое зло»,— папярэдзіў Аўдрэт. «Пустое кажаш, мы туды не паедзем»,— адказалі рыцары. «Тады я завяду вас проці вашае волі, як самі не хочаце ехаць»,— сказаў Аўдрэт і ўхапіў за аброць каня аднаго з рыцараў, які зваўся Сагрэмар. Бачачы, што Аўдрэт такі зухваты — хоча павесці гвалтам, расмяяўся Сагрэмар і мовіў: «Рыцару, здаецца мне, што ты дураваты, калі хочаш павесці мяне гвалтам!» — «Няхай сабе й так, пабачым!»— адказаў Аўдрэт. Выхапіў Сагрэмар меч і стукнуў плазам Аўдрэта па галаве, ды так моцна, што той зваліўся на зямлю і страціў прытомнасць, а з рота ў яго пацякла кроў.

Ачомаўшыся, устаў Аўдрэт, як у сне, і ледзь узлез на каня; і, праехаўшы трохі, стрэў ён Трышчана. Ubачыўшы акрываўленага Аўдрэта, вельмі ж засмуціўся Трышчан, бо любіў Аўдрэта больш, чым Аўдрэт яго. «Хто цябе так пабіў?» — спытаўся Трышчан. Аўдрэт расказаў усю праўду. «А ты не дужа далікатны, калі вырашыў павесці гвалтам адразу двух рыцараў!» — заўважыў яму Гаварнар. Трышчан жа сказаў: «Мне дужа шкада твае ганьбы. Скажы мне, куды яны паехалі?» — «Я таксама паеду з табою»,— сказаў Аўдрэт.

Пачуўшы тое, сказаў Гаварнар Трышчану: «Ці ж ты разумны чалавек, калі хочаш біцца з двума рыцарамі з Ландрэшскага каралеўства?! Ты думаеш, што яны як карнавальскія рыцары? Прашу цябе, пакінь гэтую справу ў спакой, бо яны вялікія і годныя рыцары — усюды па чужых краях шукаюць сабе промыслу, дзе толькі пачуюць пра рыцара. Дзеля Бога, не паддавайся на помсту!» — «Настаўнік, калі яны такія выбітныя, то й лепш: яны не біцьмуцца са мною ўдвох — што было б вялікай ганьбаю,— а па адным. Дасць Бог, не звездаю ганьбы!» — адказаў на тое Трышчан. «Воля твая»,— сказаў Гаварнар.

Трышчан дагнаў тых рыцараў і ўсклікнуў: «Рыцары, сцеражыцеся!» Тыя спыніліся. «Хацеў бы я з ім пазнацца бліжэй»,— сказаў Сагрэмар, а Дондыэль мовіў: «Няхай я буду з ім біцца!»

Бітва Трышчана з Дондыэлем. Павярнуліся Трышчан і Дондыэль адзін да аднаго і сутыкнуліся так моцна, што Дондыэль разам з канём паваліўся на зямлю і ад таго падзення моцна пабіўся. І ўбачыў Сагрэмар, што Дондыэль пераможаны. «Калі здолею, то цяпер жа адпомшчу табе за яго!» — крыкнуў ён Трышчану.

Бітва Трышчана з Сагрэмарам. І кінуўся Сагрэмар на Трышчана так спешна, як толькі конь мог скачыць. Ударыўшы, параніў яго Трышчан у левы бок, і паваліўся той разам з канём на зямлю.

Перамогшы абодвух рыцараў, сказаў Трышчан Аўдрэту: «Ты ўжо адпомшчаны і можаш ехаць да караля. Перадай яму: гэтыя рыцары не скацелі вяртацца. Але пра нашу бітву не кажы, бо няма патрэбы». — «Хай будзе, як ты кажаш»,— пагадзіўся Аўдрэт. І дзівіўся ён з Трышчана, што той біўся з двума рыцарамі, бо не думаў, што Трышчан акажацца такім рыцарам.

Ubачыўшы, што пераможаны, спытаўся Сагрэмар у Трышчана: «Скажы, дзеля Бога прашу цябе, з якое ты зямлі?» — «З Карнавалі»,— адказаў Трышчан. «Не магу паверыць»,— здзівіўся Сагрэмар. «Можаш не верыць мне, але ўсё так, як я сказаў»,— мовіў Трышчан. Пачуўшы тое, пачаў Сагрэмар моцна гаравец і плакаць. «З чаго ты гэтак гаруеш?» — спытаўся Трышчан. «Не так шкада мне, што я пабіты, як шкада мне, што пабіў мяне рыцар з нейкае Карнавалі, дзе адвеку не было годнага рыцара. Таму клянуся перад Богам не насіць зброі да таго часу, пакуль не ўбачу іншых рыцараў Акруглага Стала, пасаромленых благаімі рыцарамі з Карнавалі»,— адказаў Сагрэмар і адкінуў прэч ад сябе тарчу, дзіду і ўсю сваю зброю; і ў вялікай тузе пачаў ён аплакваць сваё няшчасце і ганьбу. Здзівіўся з таго Трышчан і спытаўся: «Чаму ж ты не хочаш насіць зброі? Праз тое, што я вас перамог?» — «Скажы табе, чаму: калі б я паехаў да Акруглага Стала, і там даведася б пра нашу ганьбу — што я пераможаны нейкім паспалітым рыцарам з Карнавалі — рыцары б дакаралі мяне, што я не годны да нашэння зброі, бо ў Карнавалі жывуць самыя ўбогія рыцары. Таму лепш я сам выкіну зброю і сам сябе папікацьму, чым папікацьмуць мяне»,— адказаў Сагрэмар. Здзівіўся Трышчан з тых словаў. І гаварыў бы ён з Сагрэмарам яшчэ, але вечарэла, і Трышчан паспяшаўся за дзяўчынай.

Пакінуўшы рыцараў, паехаў ён шпарчэй за дзяўчынай. І стрэў аднаго хлапца. «Ці не бачыў ты дзяўчыны, што ехала на іншаходніку? — спытаўся ў яго Трышчан. — Не ведаю, мае яна дружыну ці не, але бачыў яе пры двары адну». — «Бачыў я, што ехала яна з нейкім рыцарам і пахолкам, а з імі была дужа пекная і высакародная пані», — мовіў хлапец. Усцешыўся Трышчан, пачуўшы тыя словы, і сказаў: «Гэта тая пані, якую павезлі з каралеўскага двара. Цяпер я атрымаю, што хочу!» І кінуўся да ганяць тую пані і Блeryж, які яе вёз; і ўгледзеў іх блізу нейкага горада ўжо тады, як яны заязджалі ў браму.

Зразумеў Трышчан, што не дагоніць іх ля горада і што ў тым горадзе яны хочуць заначаваць. «Настаўнік, каго хацелі, мы знайшлі — тую дзяўчыну, што мяне ганіла; тую пані, праз якую ненавідзіць мяне мой дзядзька; таго рыцара, які яе вязе. Але застала нас ноч. Калі б я дагнаў іх у полі, то рыцар або адпусціў бы тую паню, або мне давалося б з ім біцца, пакуль не змог бы яго мячом. А цяпер і не ведаю, што маем рабіць», — сказаў Трышчан Гаварнару. «Ці ты хочаш біцца з тым рыцарам? — спытаўся Гаварнар. — Клянуся перад Богам: калі будзеш біцца з кожным рыцарам, які прыязджае ў Карнаваль, то мецьмеш шмат непрыемнасцяў! Ты ж ведаеш, што той рыцар перад табою не вінаваты і што ты не зможаш з ім біцца, калі ён не захоча!» На што адказаў Трышчан так: «Настаўнік, яшчэ як магу! Ты ж не раз чуў — маюць рыцары той звычай, што адзін другога могуць выклікаць на бой. Яны не лічаць тое за ганьбу: прынята, што вандроўныя і выбранецкія рыцары маюць паводзіцца менавіта так ды ўступаць у двубой з рознымі рыцарамі, каб шырылася слава пра іхнюю годнасць. Таму я магу выклікаць яго на бой і тым аказаць яму пашану. Настаўнік, як не буду біцца з годнымі рыцарамі, то не мецьму і славы, роўнай маёй годнасці. Калі ты супраць, значыцца, ты мяне не любіш!» Выслухаў яго Гаварнар і сказаў: «Як хочаш біцца з Блeryжам, я не супраць. Але прашу — будзь высакародны». — «Добра кажаш!» — пагадзіўся Трышчан.

Тае начы начаваў Трышчан у аднае старое ўласніцы-ўдавы. Мела яна маладога й адважнага сына. У той вечар хлапец уважліва прыглядаўся да Трышчана. «Пане, не крыўдуй на тое, што хочу сказаць». — «Кажы, што хочаш», — мовіў Трышчан. «Ці быў ты ў Арляндзі?» — «Чаму ты пра гэта пытаешся?» — пацікавіўся Трышчан. «Здаецца мне, што ты той самы рыцар, які быў у Арляндзі пераможцам у двух турнях і рыцарству якога дзівілася ўся тая зямля», — адказаў хлапец. «Браце, нямала ёсць

падобных з твару людзей. Я быў бы рады, каб так аказалася», — сказаў Трышчан.

Назаўтра, адбыўшы імшу, увабраўся Трышчан у панцыр ды паехаў за рыцарам. Дагнаўшы яго на полі, усклікнуў Трышчан: «Рыцару, сперажыся мяне!» Блeryж абярнуўся і ўхапіў у рукі тарчу і дзіду (а тарча і дзіда ў яго былі вельмі добрыя).

Трышчанавая бітва з Блeryжам. І наляцелі адзін на аднаго — паказаць сваё рыцарства. І так моцна сышліся, што абодва з коньмі пападалі на зямлю. Пачалі яны сячыся мячамі па гелмах і зразумелі, што не перамагчы ім адзін аднаго — як двум ільвам, што ганяюцца па полі. І хутка абодва былі паранены і пакарабацілі моцнымі ўдарамі адзін аднаму панцыры. Абодва разумелі, што аднаму з іх давядзецца прыняць ад другога ганьбу або смерць; абодвум патрэбны быў пярэдых. Блeryж адышоўся і паклаў тарчу і меч, каб адпачыць. «Гэта не хто іншы, як Анцалот з Локвы!» — здзіўлены, падумаў ён. А Трышчан таксама адпачываў. «Рыцар, я ведаю, што ты першы між годных рыцараў, — звярнуўся да яго Блeryж. — Прашу цябе, назаві мне сваё імя. Не кажу табе свайго дзеля таго, каб спачатку ты хоць нешта сказаў, а таксама каб ведаць мне, каго я перамог або хто мяне перамог». — «Калі ты хочаш ведаць маё імя, то я — Трышчан з Еліёнаса, сын караля Меліядуша», — адказаў Трышчан. Пачуўшы гэта, сказаў Блeryж: «У імя Гасподняе, я не хочу біцца з табою, бо чуў пра цябе шмат добрага. Я прызнаю перад табою сваю паразу: лічы, што ты перамог у гэтай бітве». І аддаў Трышчану меч.

«О пане, я не заслужыў такое пашаны. І тым больш яе не заслугоўваю, што таксама маю патрэбу адпачыць», — сказаў Трышчан. — «Калі ты хочаш спыніць бітву, я буду рады. Але ты павінен аддаць тую пані, бо ехаў я ні па каго іншага, як па яе». — «Пане, не магу я гэтага зрабіць, бо табе ж вядома, што я дзідаю здабыў яе. Але, калі хочаш, зробім так: няхай сама вырашае, з кім пайсці — таму і будзе яна належаць», — сказаў Блeryж. «Добра», — пагадзіўся Трышчан. Паставілі яны паню між сабой і сказалі ёй: «Гэтая бітва адбылася праз цябе. Палюбі каго схочаш — хай спыніцца бітва». Яна ж падзякавала ім і адказала: «Трышчане, я была вельмі рада цябе бачыць і кахаць. Але, паколькі ты такі ліхі, што дазволіў нейкаму чужому рыцару павесці мяне з двара твайго дзядзькі, ніколі больш не пакахаю цябе!» І, павярнуўшыся, пайшла да Блeryжа.

Убачыўшы гэта, моцна зажурыўся Трышчан. Калі б ён аказаўся пераможаны, не быў бы такі сумны, бо ўсім сэрцам

кахаў тую паню. І ад вялікае тугі не мог Трышчан вымавіць ні слова; і пайшоў да каня, і паехаў да двара караля Марка.

Давялося каралю Марку пачуць ад Аўдрэта, што Трышчан перамог абодвух тых рыцараў. Дужа спалохаўся кароль, што дойдзе Трышчан да вялікае славы, а ўпадабаўшы яе, адбярэ ў яго ўладанні. І сказаў, каб усе пачулі: «Любы мой сястрынец, нямала я чуў пра цябе такога, чаму не магу даць веры. Таму — не падумай благага — прысягні, што раскажаш мне ўсё і не ўтаіш нічога, пра што я ў цябе пытацьмуся. А табе з таго ганьбы не будзе».

Не хацеў Трышчан, каб дзядзька ў ім зняверыўся, дый Гаварнар раіў як мага ва ўсім яму дагаджаць. «Пане, я гатовы раскажаць пра ўсё, з чаго не будзе мне ганьбы», — адказаў каралю. «Прысягні ж», — мовіў кароль. Трышчан прысягнуў. «Прашу цябе, раскажы мне ўсё па парадку пра сваё рыцарства і што з табою сталася ад таго часу, як я пасвяціў цябе на рыцара». — «Як твая воля, а мне тое не цяжка», — адказаў Трышчан і распавёў каралю пра ўсё па парадку. І дайшоў да таго, што чыніў у Арляндэі, і слухалі яго з вялікім здзіўленнем: усе стаялі, як забыўшыся. І распавёў ім пра ўсё да выпадку з Блерыжам.

Кароль і Аўдрэт былі ў немалым смутку, астатнія ж усцешыліся. «Пане, больш за гэта не ўчыніў я нічога. Але, пане, забудзься на ўсё — яно для мяне нішто», — сказаў Трышчан. «Не, ні ў якім выпадку на гэта мне не забыцца! А ты, дасць Бог, станеш найвялікшым рыцарам у свеце. Ад гэтага часу я маю вялікую надзею і задзелены табою больш, як раней», — мовіў кароль. А паны казалалі: «Цяпер, Карнаваль, не бойся, пакуль Трышчан з намі і пры добрым здароўі». І яшчэ мовіў кароль: «Дай яму Бог здароўя!»

Ды нікому не сказаў кароль, чаму быў у вялікай маркоце. Пачаў ён баяцца Трышчана. І не было ў свеце нічога, чаго б яму хацелася; толькі аднаго хацеў кароль — каб якім падманным чынам забіць Трышчана ды каб не даведаліся пра тое людзі. І здумеўся кароль, як тут парадзіць: «Бо не магу ж я ва ўсім яму дагаджаць! Як дам маху — тады я прапаў. Не было б яго наогул на свеце — і я ніколі б і нікога не збаяўся». І гэтак ён маркоціўся, і прыйшла яму на розум думка, чым сябе супакоіць і як пазбыцца Трышчана.

Аднойчы прыдворныя, што апынуліся побач, казалі каралю: «Міласцівы кароль, ты робіш неразумна, што не маеш жонкі!» — «Пане, сапраўды, ты павінен жаніцца, — падтрымаў іх Трыш-

чан. — Больш паважалі б Карнаваль акаляючыя суседзі». — «Сястрынец мой, калі ты захочаш, я мецьму жонку, — адказаў яму кароль. — Ніхто не можа мяне ажаніць, толькі ты, і тое ад цябе залежыць: як захочаш, то знойдзеш мне прыгожую і годную жонку, якая падабалася б мне». — «Калі ад мяне залежыць, будзеш яе мець, хаця б і збыцца мне за тое жыцця, — адказаў Трышчан і прасцёр руку ў бок царквы, якую заўважаў наўдалёку. — Няхай дапаможа мне Бог і ягоная моц!»

«Мне здаецца, што яна ўжо побач са мною. Я назаву табе тую, якую хацеў бы мець, — сказаў кароль. — Памятаеш, ты раскажаш мне пра адну дзяўчыну і прыўносіў яе, што няма ў свеце раўні ейнай прыгажосці? Няхай жа яна будзе мне жонкай, і ніякая іншая. Гэта — арляндэйская каралеўна, пекная Іжота. Не марудзь жа, прывязі яе да мяне. І вазьмі, што табе будзе патрэбна — як мноства прыдворных, так і ўсяго, што вам спатрэбіцца».

Пачуўшы тое слова, здагадаўся Трышчан, што ненавідзіць яго дзядзька і пасылае ў Арляндэю на верную смерць. Хаця й варажыла яму з таго толькі няшчасце, Трышчан пастанавіў зрабіць так, як паабяцаў дзядзьку. Кароль жа сказаў: «Любы мой сястрынец, прысягні ж, што чэсна выканаеш маю просьбу». — «Пане, калі нават мне давядзецца памерці, ты ўсё адно яе мецьмеш», — адказаў Трышчан. Кароль падзякаваў і мовіў: «Рыхтуйцеся ж, ды загадзя парайцеся, як вам належна ўчыніць тую справу. Але не мецьме сэрца маё супакою, пакуль ты не вернешся і не будзе ў маім доме Іжоты!»

Трышчан і рады быў адгаварыцца ад падарожжа (боразумеў, што пасылае яго кароль туды, дзе жывуць найгоршыя ворагі) і каляўся, што пагадзіўся, але ж не адмовіўся. Выбраў ён сорак маладых паноў, каб ехалі з ім. Яны ж былі ў вялікай маркоце, бо не спадзяваліся тае ганьбы — пабываць у найбольшага ворага. Аднак жа, хацелі не хацелі, а мусілі выпраўляцца ў дарогу.

Судна было падрыхтавана, падрыхтаваліся й яны. Моцна плакаў Гаварнар, кажучы Трышчану: «Цяпер ведаеш, як ненавідзіць цябе твой дзядзька! Гэтае падарожжа задумаў ён не так дзеля Іжоты, як дзеля тваёй смерці!» — «Настаўнік, не бойся, — адказаў на тое Трышчан. — Хаця і задумаў ён злое, але як дагаджу яму і ў адным, і ў другім, ён будзе вымушаны і жадаць мне добра, і чыніць дабро». — «Дай табе Бог добра!» — усклікнуў Гаварнар.

У вялікай раскошы, усяго маючы дастаткова і шмат, выправіўся пан Трышчан са сваёй дружынаю на судне ў мора.

Плывучы, ладзілі яны гульні й забавы, як гэта бывае паміж рыцараў і маладых людзей. А прыгадваючы, куды плывуць, не ведалі, што й казаць; а Трышчан весяліў іх і ўсё зводзіў на жарты. Яны таксама весяліліся й спадзяваліся на Трышчанаву рыцарства ды казалі: «З Трышчанам не зазнаем ліха!»

І быў ім супраціўны вецер. Маракі перастрашыліся, і знемагалі яны, і не маглі кіраваць суднам, і пусцілі яго на волю ветру, просячы Бога: «Божа, злітуйся і выбаў нас ад смерці». І было так дзень і ноч, а назаўтра вецер аціх і мора супакоілася. І апынуліся яны наўздальку аднаго горада, які называўся Дамалот — сталічны горад караля Артыюша, бо быў гэта самы багаты й раскошны з усіх гарадоў, і стаяў той горад на ўзмор'і. А калі яны там апынуліся, караля Артыюша не было ў горадзе: з невялікай дружынай паехаў у Кардуэль.

«Дзе мы?» — спытаўся Трышчан у маракоў. «Мы ў Вялікай Зямлі», — адказалі тыя. «Не боймася ўжо ды ўздайма хвалу Богу, што мы ля берага: тут знойдзем сабе адпачынак і забавы, хвалячы Бога, што прынёс нас жывымі да берага», — сказаў Трышчан. І зрабілі так: напялі шэсць вялікіх шатроў, вынеслі тарчы й зброю, павыводзілі коней ды стаялі ў тым месцы, [бавячы час] у гульнях і забавах.

У той самы час ехалі два вандроўныя рыцары, якія, не ведаючы адзін аднаго, стрэліся на дарозе (пры кожным было па слуге). Адзін рыцар зваўся Яшчор, ён быў братам Анцалота, а другі — Марганор. Яшчор нядаўна, тыдні з чатыры таму, быў пасвечаны на рыцара, але і тыдня не бавіў пры двары — паехаў шукаць фартуны. І здарылася з ім нямала добрага, бо ён быў з годных рыцараў і вельмі высокі сэрцам сваім. Марганор быў старэйшы гадамі і нікім яшчэ не быў пераможаны, але не меў такога сэрца, як Яшчор.

Пад'ехалі яны бліжэй да шатроў і ўбачылі тарчы й гелмы. «Гэта вандроўныя рыцары прыпыніліся ў халадку, а тарчы яны паклалі паводле ландрэшкага звычайу: каб усе, хто едзе міма, біліся з імі. Калі б хто праехаў міма і не пазмагаўся з імі, то была б яму ганьба», — разважылі Яшчор і Марганор. «Маём бітву: яны чакаюць нас або каго іншага. Калі не будзем з імі біцца, то ганьба нам», — сказаў Марганор. «Ну, то ў імя Богае!» — сказаў Яшчор. І падрыхтаваліся яны да бітвы як мае быць.

А быў з Трышчанам адзін рыцар, які ведаў той ландрэшкі звычай, бо вандраваў па зямлі караля Артыюша. «Трышчан, — сказаў ён, — бачыш, тыя два рыцары рыхтуюцца да бітвы, бо, угледзеўшы пры шатры нашыя тарчы, не могуць праехаць без

бою». — «Ці ж гэта ў іх такі звычай?» — пацікавіўся Трышчан. «Так», — адказаў рыцар. «Бласлаўленыя тыя, якія звычай гэты ўстанавілі! — усклікнуў Трышчан. — А мы не ўпусцім нагоды, дайце мне зброю!» — «Навошта?» — спыталіся астатнія. «Ці бачыце тых двух рыцараў, што збіраюцца ў бой?» — спытаўся Трышчан. «А калі мы не схочам з імі біцца?» — спыталіся тыя. «Як збаімося тых двух рыцараў, то не возьмем Іжоты з Арляндэі, дзе інакш, як праз бітву, яе не здабудзеш», — сказаў Трышчан.

Трышчанова бітва з Марганорам. Падрыхтаваўшыся, ускочыў Трышчан на каня і крыху ад'ехаўся ад шатроў. «Рыцар ужо падрыхтаваўся, — сказаў Марганор Яшчору. — Як хочаш, то едзьма да яго». Будучы маладзейшы, Яшчор не хацеў кідацца паперад. А Марганор пад'ехаў бліжэй і што сілы ўдарыў Трышчану ў тарчу, аж дзіда ў яго пайшла на трэскі. Але Трышчан ніяк не пацярпеў ды штомоцы ўдарыў Марганора ў адказ: той упаў на адзін бок, а конь яго — на другі. І ці не параніўся Марганор, бо моцна пабіўся пры падзенні.

Трышчанова бітва з Яшчорам. Збіў Трышчан аднаго рыцара і скіраваўся да другога. Яшчор жа так стукнуў яго, што дзіда разляцелася на кавалкі; тым ударам прабіў ён Трышчанаву тарчу і панцыр і крыху параніў яго ў левы бок. Трышчан жа ўдарыў Яшчора так моцна, што той зваліўся на зямлю.

Бачачы, што пабіты, ускочыў Яшчор на ногі і схапіўся за меч. «Рыцар, — усклікнуў ён да Трышчана, — біўся ты дзідаю, біся ж яшчэ і мячом, пакуль не пераможа адзін з нас!» — «Не хочу, бо няма мне за што з табой біцца, — адказаў Трышчан. — А змагаліся мы дзеля звычайу, і больш біцца не жадаю». — «Давай жа хоць трохі», — мовіў Яшчор. «Не жадаю», — адказаў Трышчан. Яшчор моцна здзівіўся і спытаўся: «Хай табе Бог памагае, хто ж ты, што так баішся ўдару мяча?» — «Я з Карнавалі», — адказаў Трышчан. «Ці ж ты сапраўды рыцар караля Марка?» — спытаўся Яшчор. «Я, і ўсе тыя, каго ты бачыш», — адказаў Трышчан. «У ліхі час прыйшлі вы ў гэтую зямлю, бо я зганьбаваны», — мовіў Яшчор. «Чаму?» — спытаўся Трышчан. «Калі хто-кольвек пачуе, што я збіты табою, то кожны ўважыць мяне за благога рыцара. Я не варты насіць зброю», — адказаў Яшчор і адшпурнуў ад сябе тарчу й меч ды заплакаў, праклінаючы сябе самога. «Што ты робіш, пытаюся?» — здзівіўся Трышчан. «Не хочу насіць гэтай зброі, ані ездзіць на гэтым кані, на якім зведаў ад нейкага рыцара такую ганьбу, што застаецца мне толькі йсці пешшу», — адказаў Яшчор і пусціў каня ў поле. А Трышчан засмяўся з таго і мовіў: «Рыцар, сорамна мне адпускаяць цябе

пешага: калі не хочаш гэтага каня і зброі, вазьмі майго каня і зброю». — «Не дай таго Бог, бо меў бы шчэ большую ганьбу, калі б уздзеў карнавальскі панцыр»,— сказаў Яшчор і пайшоў пешшу, пакінуўшы каня і зброю ў полі; з ім паехаў і зажураны Марганор. Трышчан жа вярнуўся да таварышаў і распавёў ім пра Яшчоравы словы. І здзівіліся ўсе.

Назаўтра, стоячы на тым самым месцы, угледзелі яны, што плыве ў іхні бок, да прыстані, вялікае судна. І прыстала судна да берага, а ў ім аказаўся сам кароль Ленвіз Арляндэйскі. І прыстала на адлегласці стралы. Пазыходзілі рыцары на бераг і паставілі шацёр, павыводзілі коней. А кароль асядлаў каня і паехаў да Трышчанавых шатроў і, пад'ехаўшы, спытаўся: «Адкуль такая дружына?» — «З Карнавалі»,— адказалі яму. «Якая ж патрэба прывяла вас сюды?» — пацікавіўся кароль. «Злая прыгода». — «Ці ёсць тут Трышчан?» — спытаўся кароль. «Ёсць, вунь адпачывае ў шатры. А адкуль жа вы, што пытаецеся пра Трышчана?» — спыталіся ў караля. «Я — рыцар з Арляндэі і вельмі хацеў бы з ім пабачыцца,— адказаў кароль. — Спадзяюся, ён будзе рады пабачыцца са мною». — «Як жа ж ты завешся, каб мы маглі яму перадаць?» — «Скажыце яму, што імя мне — Ленвіз».

Пачуўшы згадку пра Ленвіза, ускочыў Трышчан і спытаўся: «Дзе ён?» — «Чакае цябе там»,— адказалі яму. Трышчан кінуўся шпарчэй і ўбачыў перад шатром караля і ў вялікай радасці падбег да яго. І абняліся яны вельмі любасна і пыталіся адзін у аднаго, што каму сталася ад часу расстання. «Я дужа рады, што адшукаў цябе»,— сказаў кароль. «Пане, а якая табе ёсць ува мне патрэба? — спытаўся Трышчан. — Зведаў я вялікую шану пры тваім двары, а нядаўна ты збавіў мяне ад смерці. Я абяцаўся, што няма на свеце таго, чаго не зрабіў бы для цябе, адно каб без ганьбы для імя свайго».

«Вялікая твая ласка,— мовіў кароль. — Скажу табе, дзеля чаго я прыехаў сюды, у Ландрэшкае каралеўства. Пасля цябе ў Арляндэі часта ладзіліся турнаі, у якія прыезджала нямала годных рыцараў з Ландрэша, з Галіюша і з іншых краёў. І было колькі турнаў пад тым горадам, дзе ты перамог Паламідажа. І прыехалі туды чатыры рыцары — высокага роду, крэўныя караля Бана Баноцкага — і перамаглі ў тым турнаі. Я запрасіў іх у свой дом на пастой. І прыехалі яны, а з імі шмат іншых рыцараў, у той горад, дзе і ты спыняўся. І будучы яны там, сталася за мае грахі, не ведаю за якія, што аднаго з іх забілі ў маім доме — чаго не хачу трымаць у тайне, але Бог сведка — няма

тут маёй віны. Дужа шкадаваў я пра тое. То ўспамажы мне Бог! Лепш мне збыцца добрага замку, як стацца таму злу ў маім доме! Даведаўшыся пра забойства, тыя тры рыцары, што былі з ім, гневаліся на мяне, ды не маглі нічога зрабіць мне ў маім доме. І адзін з іх, па імені Бланор, сказаў: «Кароль Ленвіз, мы прыехалі ў твой дом, пакліканыя як да сябра, а ты ўчыніў нам як вораг — па-здрадніцку забіў ва ўласным доме нашага брата. Мы не можам нічога з табою зрабіць тут, але ты разлічышыся са мной у бітве пры двары караля Артыюша». І, сказаўшы гэтак, паехаў. Іншыя ж рыцары, што былі там, гаварылі тое самае, бо ўсе шкадавалі пра здарэнне. Надоечы прынеслі мне ліст ад караля Артыюша: кліча мяне і дае тэрмін, у які маю з'явіцца да іх на бітву і адвесціся няпраўды, узведзенай на мяне Бланорам праз смерць яго сваяка. Шле мне Артыюш вестку, што калі я не з'яўлюся — загіну як здрайца. На гэтую позову мушу з'явіцца, бо кароль Артыюш настолькі моцны, што можа мяне загубіць. Між усіх маіх людзей няма чалавека, здатнага да бітвы з Бланорам. Сам жа ж не пачуваюся аж так моцна, каб адвесці ад сябе яго-ную хлусню, бо ён з ліку тых годных рыцараў, якія сльвуць па свеце. Вось праз гэта я ў вялікім смутку і не ведаю, што і рабіць. Але за тую дабрыву, якую зведаў ты ў маім доме, наважваюся прасіць, каб ты прыняў за мяне бітву з Бланорам. Спадзяюся на тваю ласку». Так сказаў кароль Ленвіз Трышчану. Выслухаўшы, вельмі ўспешыўся Трышчан і падумаў сам сабе: «Ужо ж мецьму Іжоту — тое, па што з'явіўся». Каралю ж Ленвізу адказаў так: «Пане, ты шмат зрабіў для мяне, і я гатовы зрабіць для цябе ўсё. Але дамовімся: дасць Бог, спраўлюся з гэтым — дай мне дар, якога ў цябе папрашу». З вялікай радасцю абяцаў яму кароль так і зрабіць. І пачалі Гаварнар і ўсе карнавальскія ды арляндэйскія паны казаць, каб пачулі прысутныя там ад абодвух бакоў людзі: «Трышчан гатовы біцца з Бланорам за праўду. А кароль абяцаў яму дар, якога, уладзіўшы гэтую справу, папросіць Трышчан». І пыталіся ўсе ў караля: «Ці так?» — «Так»,— адказаў кароль, а Трышчан пацвярджаў: «Сапраўды так».

І ўдарылі тут з абодвух бакоў у бубны і затрубілі ў трубы. І быў вялікі пір, бо ведалі арляндэйцы, што Трышчан — вельмі годны рыцар. «Калі дзеля гэтай патрэбы знайшлі Трышчана, то Бланор ужо, лічы, пераможаны»,— казалі яны. «А мы мецьмем тое, чаго хочам»,— казалі карнавальцы. «Калі вы мяне любіце,— сказаў Трышчан адным і другім,— то не кажыце ні хто я, ні адкуль я, як і пра тое, што маю прыняць гэту бітву». — «Пане,

хай будзе па тваёй волі», — адказалі яны. І зышліся арляндэйцы з карнавальцамі.

У час таго піру пад'ехала да шатра адна дзяўчына. Мела яна пры сабе толькі дабротную тарчу без усялякіх адзнакаў — не такую, як іншыя тарчы: была на ёй маляваная нейкая пані і рыцар, які яе цалаваў. І была тая тарча расшчэпленая пасярэдзіне, і немагчыма было якім чынам яе сцягнуць (а тая тарча была расшчэпленая між вуснаў рыцара й пані).

Трышчан і іншыя падзівіліся з таго ды спыталіся ў дзяўчыны: «Адкуль ты?» — «Я — госць з чужога краю. Я паслана ад аднае пані да другое, [яшчэ] большае», — адказала тая. «Прашу, скажы ж мне, як маеш ахвоту, чаму расшчэпілася гэтая тарча? Ці нельга яе якім чынам сашчапіць?» — спытаўся Трышчан. «А хто ты такі, што пытаешся ў мяне?» — пацікавілася дзяўчына. «Я — госць з чужога краю», — адказаў Трышчан. «Як хочаш ад мяне пра што даведацца, скажы мне сваё імя», — мовіла дзяўчына. «Імя мне — Трышчан, я пляменнік караля Марка Карнавальскага». — «Пане, — сказала тая, — ад многіх людзей чула я пра цябе нямала добрага, таму раскажу табе.

Жыве ў гэтай зямлі такі вялікі рыцар, што ні блізка, ні далёка няма яму раўні. І кахае ён адну пані з гэтае зямлі, вельмі высокую родам. Так шляхетна яе кахае, як самога сябе, а пані яго таксама. Але яны шчэ не пазналіся цялесна, толькі цалаваліся. На гонар таго кахання, як бачыш, і зроблена гэтая тарча. І ніякім чынам нельга яе злучыць, пакуль не злучацца яны і не споўняць свайго намеру і добрае волі — тады злучыцца і гэтая тарча». — «Назаві ж мне, дзяўчына, імя таго рыцара», — папрасіў Трышчан. «Гэтага я табе нізашто не скажу», — мовіла тая.

«Дзяўчына, ці ж кароль Артыюш у Дамалоце?» — спытаўся Трышчан. «Не, ён у Кардуэлі, але пакінуў караля Кордаса і караля са Згоцыі паглядзець на тую бітву, што будзе паміж арляндэйскім каралём і Бланорам. Пры двары цяпер многа годных рыцараў з племені караля Бана Баноцкага, якія прыехалі дзеля тае бітвы». — «А што ж той рыцар, з кім мае біцца кароль?» — спытаўся Трышчан. «Вельмі годны рыцарствам», — адказала дзяўчына.

Затым дзяўчына выправілася ў Кардуэль, бо спадзявалася знайсці там таго, каго шукала. А была гэта дзяўчына аднае пані з Локвы, якая была вялікай зэлачнай, чараўніцай, — большай, чым іншыя ведзьмы. А навучылася яна чараўніцтву ад Мерліна-прарока. Той Мерлін шмат ведаў пра будучыню, але ж дапусціў безразважна, што згубіла яго тая, якую кахаў усім сэрцам і якой

цалкам даверыўся. Яна ж уласналучна пазбавіла яго жыцця, зачыніўшы пад зямлёй у магіле, зачараваўшы так, што той не здаваў сабе справы. І сталася з таго вялікае зло, што загінула праз тую жанчыну гэтая мудрасць. А тая пані з Локвы, пра якую я вам распавяду, ведала ўсё, што адбывалася паміж каралеваю Велівераю і Анцалотам. Хацела яна даведацца ўсё пра тую справу і з тым выправіла да каралевы дзяўчыну з тарчай. І даручыла ёй, каб пачула каралева Велівера, што азначае тая тарча, і пабачыла яе на свае вочы; ды яшчэ каб затрымала дзяўчыну пры сабе, пакуль не злучыцца панна з Анцалотам — вельмі хацела даведацца, ці сыдзеца тады й тарча. Тут спынімся.

У той час Анцалот быў у прычэпа Галіёта, які яго вельмі любіў. Анцалот жа хутчэй абраў бы смерць, як пазбыцца з ім таварышавання. І калі б Анцалот раптоўна памёр — Галіёт і ўсе рыцары дужа б яго шкадавалі, бо ніхто не меў такой моцнай рукі й высокага сэрца, як Анцалот.

Трышчан зноў пайшоў да караля Ленвіза і распавёў яму пра ўсё, што чуў ад дзяўчыны, і пра Бланора — што той прыбыў да двара караля Артыюша, і як кароль Артыюш пакінуў двух каралёў паглядзець бітву. «Маеце паспяшацца, — мовіў кароль Ленвіз. — Хай паможа нам Бог і ўганаруе, калі мая праўда».

Так яны размаўлялі, аж ізноў едзе, плачучы, тая дзяўчына. Трышчан стаў, як забыўся, а потым пакінуў караля і хутчэй пайшоў да дзяўчыны. «Што з табой сталася?» — спытаўся ён. «Пане, — кажа тая, — нейкі рыцар адняў у мяне тарчу, якую я везла. Я прапала, не ведаю, што й рабіць: ён мяне ледзь не забіў, што я не хацела аддаць тарчы. Цяпер не магу ні вярнуцца, ні рушыць далей, куды йшла». Разгневаўся Трышчан ды кажа: «Тарча будзе пры табе. Скажы мне, куды падаўся рыцар?» — «Проста па дарозе», — адказала дзяўчына. Трышчан хутчэй увабраўся ў панцыр (а з ім быў адзін са слугаў) і паехаў за тым рыцарам і неўзабаве яго дагнаў.

А пры тым рыцары былі два збраяносцы. Ubачыўшы рыцара, крыкнуў яму Трышчан: «Вярні дзяўчыне тарчу або сцеражыся мяне!»

Трышчанова бітва з Брэўсам. І наляцеў Брэўс на Трышчана, і ўдарыў яго штормоцы, і зламаў дзіду. А Трышчан так стукнуў Брэўса, што дзіда прайшла таму правае плячо і ён упаў на зямлю. А калі Трышчан ухапіў дзіду, то [Брэўс] знепрытамнеў ад болю. Трышчан жа, хочучы ведаць, хто ён такі, саскочыў з каня і зняў яму гелм з галавы. «Ты — нябожчык, калі не паабяцаеш зрабіць тое, што я табе загадаю!» — усклікнуў Трышчан. Той,

бачачы сваю галаву непакрытай і будучы ў смяротным страху, дастаў свой меч і працягнуў Трышчану, і прысягнуў зрабіць усё, што той загадае. «Сядай на каня,— загадаў Трышчан,— возьмі тарчу ды едзь за мною».

І той сеў на каня і паехаў. І калі былі неўздалёку шатроў, вярнуў Трышчан дзяўчыне тарчу, сказаўшы: «Я гатовы зрабіць усё, што пажадаеш». — «Не хочу ад цябе большага, толькі тарчу»,— адказала дзяўчына. Тады спытаўся Трышчан у Брэўса: «Хто ты?» — «Брэўс»,— адказаў той. «Ці ж ты напраўду Брэўс?» — спытаўся Трышчан. «Так завуць мяне людзі»,— адказаў той. «Я чуў, як людзі дрэнна адзываліся пра цябе. Каб я не пусціў цябе вольна, то папомсціў бы табе за тваю злосць і здраду. Але йдзі ў спакой». А дзяўчына вельмі хораша падзякавала Трышчану і паехала сваім шляхам.

А Трышчан паехаў да караля Ленвіза, і сказаў яму кароль: «Едзьма туды, дзе нас чакаюць». — «Хай будзе так»,— пагадзіўся Трышчан. І падрыхтаваўшыся належным чынам, паехалі яны ў Дамалот. І праязджалі паўз каралеўскі двор, а перад тым дваром сядзела шмат годных людзей. Паводле панскага звычаю, Трышчан ехаў са сваёй дружынаю, і ехаў у гелме, бо не хацеў, каб яго пазналі. Адзін рыцар нёс дзіду, а другі — тарчу. А ў той час былі пры двары ўсе годныя рыцары — сваякі караля Бана Баноцкага. Былі там і тыя два каралі, якіх кароль Артыюш пакінуў паглядзець бітву.

Заўважылі тыя сваякі арляндэйскага караля, які збройна прыехаў зняць з сябе паклёп, узведзены Бланорам; заўважылі яны таксама падрыхтаванага да бітвы і хораша апранутага юнака. І пыталіся пра яго, і не маглі даведацца. Падышоў кароль Ленвіз да тых двух каралёў і сказаў: «Панове, я гатовы аддзяліць праўду ад паклёпу, які ўзведзены на мяне іншым». Сваякі ж Бана Баноцкага, падышоўшы, мовілі: «Мы хочам табе паказаць, як падманным чынам змярцвіў ты ў сваім двары нашага адзінапляменніка».

«Як будзе Божая воля, праз меч укажу табе, хто з іх найлепшы рыцар»,— мовіў рыцар Бланор і, на знак выкліку на бой, паклаў пальчатку. Трышчан падышоў да двух каралёў і сказаў: «Панове, я бяру на сябе бітву арляндэйскага караля, бо ён не вінаваты ў смерці таго, хто забіты ў ягоным доме». І ўзяў пальчатку. «То едзьце ж, не марудзячы,— казалі каралі. — І канец тым размовам».

Бланор пайшоў увабрацца ў панцыр і ўвабраўся ў самы вялікі. Яго агледзелі, далі добрага і вялікага каня, які належаў каралеўскаму прынчыпу Галіёту. Блерыж панёс Бланораву тарчу, а іншы рыцар — дзіду. І паехалі з вялікай дружынаю за горад, і ніхто з іх не быў у панцыры, толькі Бланор. А як былі ўжо на полі, вывеў кароль Ленвіз Трышчана і сказаў, плачучы: «Прашу цябе, дзеля Бога, сцеражыся й не бойся». — «Калі Бог захоча ўказаць на таго, хто жыве ў праўдзе, то я збаўлю цябе ад Бланора»,— мовіў Трышчан і, ухаліўшы тарчу і дзіду, смела стаў на полі. «Вось рыцар, з якім маеш біцца,— сказаў Блерыж Бланору. — Па ім відаць, што ён умее годна трымацца ў сядле і насіць зброю. Памятай, што ніводны рыцар з нашага роду не быў такі благі, каб не адстаяў гонару. Такую ласку даў нам Бог. А цяпер сцеражыся, каб мы не былі табою прыніжаныя». — «Браце, не адчайвайся»,— мовіў Бланор.

Трышчанава бітва з Бланорам. І так выехалі яны на поле. І калі ўбачыліся Трышчан з Бланорам на полі, то пусціліся адзін да аднаго і сутыкнуліся так, што абодва паламалі дзіды, пападалі з коньмі на зямлю і абодва параніліся й пабіліся. І ў вялікай адвазе паўскоквалі і пачалі штомоцы сячыся па гелмах, не саступаючы адзін аднаму. І ўсе, хто там быў, дзівіліся з таго, што яны чынілі. «Божа любы!— мовіў кароль Кордас.— Было б вялікае няшчасце, каб загінулі два гэтыя рыцары. Бачу я, якія яны спрытныя й дужыя». А рыцары секліся без супыну, і хутка аслаблі на іх панцыры і паадпадалі ў тарчах падвязкі; і параніліся ў многіх месцах.

Дзівіўся Трышчан з Бланора (а Бланор таксама). «Ні адзін чалавек не бачыў шчэ такога чалавека»,— думаў ён пра Трышчана. І абодва баяліся смерці ці ганьбы. Зразумеў Трышчан, што Бланор — годны рыцар, якога не бачыў ён за ўсе дні жыцця свайго; і адчуў, што ўсёй моцаю сіліцца Бланор, але доўга не стрывае, і пачаў выцяняць яго з поля. І была тут моцная бітва, і казалі ўсе: «Гэтыя рыцары — з годных рыцараў!» — «Бачу я, што гэты рыцар не мае сабе ў свеце раўні,— сказаў Блерыж сваёй дружыне. — Нават Анцалот не такі — я бачу па ўдары. Пабачыце, што Бланор таксама не зможа стрываць да канца». Арляндэйскі кароль, бачачы адвагу Бланора — што той трымаецца супраць Трышчана, — моцна спужаўся.

І пакуль яны рубаліся, аслаблі іхнія ўдары. «Хацеў бы я ведаць, колькі ты яшчэ вытрымаеш»,— падумаў Трышчан. І была ім патрэба перадыхнуць. Бланор больш не мог: паклаў тарчу і меч ды лёг на зямлю, меў страх перад смерцю; Трышчан зрабіў

тое ж. А як добра адпачылі, Бланор, які лічыў, што прапаў, падумаў: «Калі толькі ён не знясіліцца зноў, я не стрымаю ўдару». А Трышчану сказаў: «Рыцару, ведама мне, што ты — найвялікшы на свеце рыцар, таму хачу ведаць тваё імя і таму не маю намеру рабіць табе якое дабро, толькі зло. Ды хацелася б ведаць, ад чыёй рукі памру або з кім змагаюся». — «Што ты зычыш мне зло, ведаю па ўдарах твайго мяча і ўхваляю цябе ў тым; але ж не ўважаеш на тое, што нічога, акрамя смерці, цябе не чакае. Ведай жа, ад каго памрэш: я — Трышчан, пляменнік караля Марка Карнавальскага», — адказаў Трышчан. Пачуўшы, дужа рады быў Бланор і мовіў: «Я чуў пра тваю вялікую славу ў свеце. Калі ты пераможаш мяне, то не мецьмуць сваякі мае ганьбы. Калі ж, дасць Бог, я цябе — здабуду вялікі гонар». І, узяўшы тарчу і меч, дадаў: «Пабачыш: на сваю ганьбу прыйшоў ты сюды, калі толькі мая правая рука будзе ў моцы». — «Не пахваляцца табе маёй ганьбай — цяпер жа даведаешся, з кім дзяліў арэну», — адказаў Трышчан.

Падскочыў да яго Трышчан, і распачалася вельмі моцная бітва. «Калі б не бачылі, то не далі б веры», — пачалі ўсе казаць. І гэтак яны біліся, саступаючы адзін аднаму поле. І рубаліся доўга, аж нарэшце Бланор не змог больш узяць мяча. Ubачыўшы тое, мовіў Трышчан: «Маеш бараніцца, інакш — думай пра свой лёс». Бланор жа не змог нічога адказаць. І зразумеў Трышчан, што яму сорамна: так моцна стукнуў яго па гелме, што Бланор не ўстаяў на нагах ды паваліўся на зямлю, не варушачы ні рукою, ні нагою. «Здымі мне галаву, прашу цябе, — мовіў ён Трышчану. — Няхай ганьбе маёй прыйдзе канец». Трышчанразумеў, што толькі з велічы сэрца не хоча ён прызнаваць паразы й хутчэй памрэ, як скажа «Я пераможаны». — «Калі яго адпушчу, і ён не аддасць мне мяча, — мая бітва не будзе лічыцца ні сапраўднай, ні выйгранай. А забіўшы яго, учыню зло: забіць такога рыцара!» — падумаў Трышчан.

Пайшоў ён да каралёў і мовіў: «Панове, вы самі бачылі, як мы біліся. Але ніхто з нас не жадае аддаць меч другому і не хоча сказаць «Я пераможаны», і хутчэй памёр бы, як сказаў тое ўласным языком. А што будзе Бланору за ганьба з таго, што цяпер адварнулася ад яго фартуна? Калі вы думаеце таксама, заключыце між намі мір, і няхай арляндэйскі кароль будзе вольны ад паклёпу. Калі ж бітва будзе працягнута — станецца яшчэ горш: тады ўжо хтосьці з нас мае расстацца ў гэтай бітве з жыццём».

Каралі разумелі, што Бланор хутчэй памрэ, чым скажа тыя словы. Бачылі яны і шляхетнасць Трышчана — што, маючы яго ў сваіх руках і могучы зрабіць з ім усё, што заўгодна, не хоча забіваць Бланора. І раіліся, што маюць з тым чыніць. І вырашылі, што бітву трэба спыніць, а Бланор не павінен памерці, калі ёсць на тое шляхетнасць і міласэрнасць Трышчана.

І сказалі Трышчану: «Рыцару, дзякуем табе за тваю шляхетнасць, што вызваляеш Бланора ад смерці. Ты ўжо можаш зняць панцыр, як хочаш. Прыйшлі мы да таго, што арляндэйскі кароль апраўданы ад паклёпу Бланора». Трышчан ім падзякаваў. «Ці можам мы, як апраўданыя, пайсці куды хочам?» — спытаўся арляндэйскі кароль. «Можаце йсці куды хочаце», — адказалі каралі. Трышчан уклаў меч у похвы, а тарчу закінуў за плечы, пайшоў да каня і з лёгкасцю — нібыта й не паранены — ускочыў на яго. І дзівіліся ўсе, як ён сядзеў на кані (а Трышчан ускочыў на каня з такой лёгкасцю, нібы й не быў паранены).

Бачачы, што Бланор упаў, кінуліся да яго сваякі, думачы, што ён нежывы. А кароль Ленвіз, агледзеўшы, што Трышчан з'язджае, сказаў двум каралям: «Панове, адпусціце мяне з маім рыцарам, каб ён не з'ехаў і я не згубіў яго». — «Скажы нам імя таго рыцара, а потым язджай сабе з Богам», — адказалі тыя. «Не магу назваць вам без памылкі, бо хочу ехаць, каб не згубіць яго: гэта Трышчан, пляменнік караля Марка Карнавальскага, найвялікшы ў свеце рыцар», — сказаў Ленвіз каралям і ўскочыў на каня. І неўзабаве дагнаў са сваімі дваранамі Трышчана. Але спачатку слава пра Трышчанаву рыцарства дайшла да Ландрэшскага каралеўства, да двара караля Артыюша. І калі распавялі каралю Артыюшу, як, узяўшы перамогу, Трышчан збавіў Бланора ад смерці, а той не хацеў аддаваць яму меч, сказаў кароль Артыюш: «Гэта — найвялікшае рыцарскае майстэрства, чаго я нідзе не сустракаў. І ўвесь свет праславіць Трышчана за гэта. Не можа быць, каб ён не дасягнуў вялікае славы, калі ўжо ў гэтых гадах, будучы маладым, выявіў гэткую годнасць».

Калі Трышчан прыехаў да сваёй дружыны, да шатроў на ўзмор'і, у вялікай радасці страчалі яго ўсе і распыталіся, як яму павялося. «З ласкі Божае збавіў я караля ад Бланора і ад бяdotы», — адказаў той. Тут узнеслі ўсе Богу хвалу і спыталіся ў Трышчана: «Пане, ці ты моцна паранены?» — «Раны ёсць, але я не дбаю пра тое; мы не зведалі паразы, то радуймся, бо здабылі тое, чаго хацелі», — адказаў Трышчан. Тут пад'ехаў кароль Ленвіз са сваёй дружынаю і, скочыўшы з каня, падбег да Трыш-

чана і расцалаваў яго, кажучы: «Трышчане, ты абараніў мяне мячом: цяпер і я сам, і ўсё, што я маю, — тваё. Але скажы мне, ці не моцна ты паранены?» — «Абы толькі знайшоўся добры лекар, — адказаў Трышчан, — тады не страшная мне смерць ад ранаў». — «Калі пазбыліся такое бяды, то знойдзем і лекараў», — мовіў кароль; і паклікаў лекараў, якія агледзелі Трышчану раны і зрабілі ўсё, што было патрэбна. «Кароль, ці памятаеш ты пра нашу дамову?» — спытаўся Трышчан у Ленвіза. «А як жа: маю даць тое, чаго ты захочаш», — адказаў кароль.

Трышчан вельмі пакорліва падзякаваў яму і сказаў: «Я прашу тваю дачку Іжоту для свайго дзядзькі, караля Марка». А потым спытаўся: «Пане, куды маем ехаць адгэтуль?» — «Да таго часу не зрушу я з гэтага месца, пакуль не ўбачу цябе здаровым; а тады як найхутчэй паедзем у Арляндэю. Прашу цябе, дзеля тваёй шляхетнасці: паедзьма са мной разам. Але будзьма тут гэтулькі, колькі будзе патрэбна», — сказаў кароль. Ад гэтага часу паміж арляндэйцамі і карнавальцамі, якія раней былі ў найвялікшай варожасці між сабою, пачалася вялікая дружба і радасць.

І ўсю тую ноч не заплюшчыў Трышчан вачэй. Кароль жа крыху паспаў, а назаўтра паклікаў аднаго мудрага чалавека і расказаў яму бачаны ўночы сон. «Пане, я раў бы табе не аддаваць свае дачкі Трышчану, бо калі яна адправіцца ў Карнаваль — зазнае такое вялікае няшчасце, якога не зведвала ніводная дзяўчына», — сказаў той чалавек. «Не магу так учыніць: я ж паабяцаў яе такому рыцару, як Трышчан. Ён жа ж так шмат зрабіў для мяне. Калі б я не аддаў яе, то быў бы здрайцам, бо дамовіўся з Трышчанам пра гэта тады, калі ў вялікай патрэбе прасіў ягонае дапамогі. Вельмі люблю я сваю дачку, але не прыстала мне пазбывацца праз яе гонару. Хай станецца воля Божая: не магу яе не аддаць», — сказаў кароль.

Адпачыўшы, загадаў Трышчан маракам рыхтаваць карабель, бо збіраўся адплыць у Арляндэю. Пры каралеўскім двары наладзілі на яго гонар вялікую бяседу. Было там нямала рыцараў, паняў і паненак, што прыйшлі паглядзець на слаўнага рыцара пана Трышчана, які выбавіў іх ад Бланоравай няволі.

Адвесьліўшыся, пайшлі карнавальцы ад каралевы і каралевы да мора і, радасныя, рушылі морам дадому, везучы з сабою прыгажуню Іжоту (а з ёю выправілася шмат годных і багата апранутых паняў і паненак, як тое й прыстала гэткай пані). Праз любоў да Іжоты плакалі кароль з каралеваю і ўсе добрыя людзі. А каралева, адазваўшы Гаварнара й Брагіню набок, мовіла ім: «Вазьміце гэту поўную пітва срэбную пляшыцу і захавайце

яе. А калі кароль Марк з Іжотаю будуць ужо на пасцелі, дайце ім напіцца гэтага пітва — перш каралю, а потым Іжоце. І калі яны абое нап'юцца, рэшту выліце. Калі ж хто іншы паспрабуе гэтага пітва, можа стацца вялікая бяда, бо гэта — напой каханья. Напіўшыся, так моцна пакахаюць яны адно аднаго, што да канца іхняга жыцця нікому не ўдасца іх пасварыць».

Гаварнар з Брагіняю прысягнулі так і зрабіць. Развітаўшыся з каралём і каралеваю, карнавальцы напялі ветразі. І ў вялікай радасці выправіліся Іжота з Трышчанам у дарогу, і ніхто не думаў пра штосьці непрыстойнае — толькі пра вартыя, годныя й паважныя рэчы.

Трэцяга дня, плывучы па моры, граў Трышчан з Іжотай у шахматы. На Трышчану былі кармінавыя шаты і жупан, а на Іжоце — зялёнага аксаміту саян. Было лета, і была вялікая спякота. «Трэба спатоліць смагу», — сказаў Трышчан. Гаварнар пайшоў і прынёс кубкі пітва з тае пляшыцы з напоем каханья (запамятаваўшы, што ў ёй, бо ў той каморы было нямала іншых пасудзін) і падаў адзін кубак Трышчану, а другі — Іжоце.

І толькі адпілі таго пітва, нават кубкаў яшчэ не асушылі, як успыхнула між імі такое вялікае каханне, што і да канца жыцця свайго не пакінулі б адно аднаго. І глядзелі адно на аднаго, і не думалі ні пра каго іншага, толькі пра сябе. І селі, як спалоханыя. Трышчан мысліў пра Іжоту, а Іжота пра яго; а на караля Марка забыліся. «Дзіўлюся я, адкуль гэта прыйшло мне так неспадзявана, а раней жа са мной такога не здаралася?» — мовіў Трышчан. І задумаліся адно пра аднаго. «Думка наша памылковая», — так разважалі. Ды ўсё ж змагло іх пітво. «Не дзіва, што я пакахаў Іжоту: яна — найпрыгажэйшае, што ёсць на свеце, і не знайшоў бы я лепшай, — думаў Трышчан. — Я вывез яе з Арляндэі, і мне яна даручана. А каханне наша можа быць і скрытым». Іжота ж падумала: «Не дзіва, што я пакахала Трышчана: ён мне раўня і такі ж высакародны, як і я сама. Дый няма большага рыцара на свеце». І зразумелі, што абое пакахалі сэрцам. Усцешылася з таго Іжота і падумала: «Калі пакахаў мяне найвялікшы рыцар, навошта мне жадаць большага?» А Трышчан падумаў: «Я маю найвялікшую ў свеце фартуну, калі пакахала мяне найчароўнейшая дзяўчына; я ж таго не заслужыў ад яе».

Згадаўшы, што даў ім напой каханья, спалохаўся Гаварнар; і аслупянеў, як забыўся. І пачаў жадаць сабе смерці, што Трышчан пакахаў Іжоту, а Іжота Трышчана. «Мы вінаватыя, што, не ведаючы, далі ім выпіць гэтае пітво», — мовіў Гаварнар Брагіні.

«Мы ступілі на благі шлях і загубілі сябе, а таксама й Трышчана з Іжотай»,— мовіла Брагіня. Гаварнар паказаў пляшыцу, у якой было пітво, і спытаўся: «Ці ведаеш, што гэта?» — «Гэта напой каханья»,— адказала Брагіня. «Дрэнна ж захавалі мы нам даручанае: дапусцілі Трышчану з Іжотай напіцца гэтага пітва, таму яны й кахаюцца»,— сказаў Гаварнар, а Брагіня заплакала. «Вялікае зло мы ўчынілі! Не можа быць, каб па гэтым не сталася шчэ большае зло»,— мовіла Брагіня. — Цяпер нам трэба быць вельмі абачлівымі, а мы ў вялікім суме праз тое». І быў сум іх у тайне — каб не даведаліся іншыя.

А Трышчан з Іжотай не маглі больш цярпець. «Кахаю цябе сэрцам»,— сказаў Трышчан Іжоце. Яна вельмі ўсцешылася з таго і адказала: «Нікога на свеце не кахаю так, як цябе. І не дай мне Бог, покуль жыцьму, каб сталася іначай». Бачачы, што Іжота думае, як і ён, Трышчан, больш не чакаючы, пайшоў з Іжотай у пакой, дзе і споўнілі яны сваю волю. Ад таго часу не спынілася між імі каханне. І мелі яны праз тое каханне вялікі клопат. І няма таго рыцара, які зведаў бы праз каханне столькі пакутаў, як Трышчан. А такая вялікая шкода была, бо тады не было рыцара, большага за Трышчана: ён быў трэцім на свеце рыцарам.

«Што думаеш пра гэта? — спытаў Гаварнар Брагіню. — Здаецца мне, што Трышчан сарваў Іжоціну кветку, бо я бачыў іх разам». — «Як даведаецца кароль Марк, што яна не дзяўчына, то мы прапалі: ён загубіць нас усіх»,— адказала Брагіня. «Не бойся,— кажа Гаварнар. — Калі ўжо так сталася за нашыя грахі, то маем паклапаціцца, каб ніхто не даведаўся». — «Як тое можа стацца?» — спыталася Брагіня. «Даверся мне, я ўсё ўладжу»,— адказаў Гаварнар. «Добра было б, абы тое Бог даў!»— усклікнула Брагіня. А Трышчан і Іжота не ведалі, што Гаварнару й Брагіні ўсё вядома. І не думаў Трышчан ні пра што — толькі пра Іжоту, а Іжота — пра Трышчана. І нішто не было ім наўме: толькі жыць, як у раі, і кахаць адно аднаго больш, як саміх сябе. І так узрасло іх каханне, што й не ведалі, як устрымацца адно ад аднаго. І, не марудзячы, паехалі яны ў Карнаваль.

І надарылася перамена: за дзень надвор'е сапсавалася, усхадзілася мора, узняўся вецер і праз усю ноч гнаў гвалтам іхняе судна туды, куды яны й не спадзяваліся трапіць. Назаўтра апынуліся яны пад вялікім умацаваным горадам, што стаяў у моры, на выспе, вакол якога было яшчэ мноства большых выспаў. А на тых выспах, якія зваліся Дольныя Выспы, жыло многа добрых людзей і было шмат усялякага добра. Гаспадаром іх быў

прынчyp Галіёт, і гэта была яго радзіма. Адвагай сваёю скарыў Галіёт і іншыя землі ды краіны. Анчалот жа ў той час знаходзіўся ў зямлі, што звалася Сарэлойнс.

«Ці не ведаеце, дзе знаходзіцца той Плачны Горад?» — спытаўся Трышчан у маракоў. «Не ведаем. Але ведама нам, што гэта горад прынчыпа Галіёта»,— адказалі тыя. «Не хацелася б мне патрапіць туды не па сваёй волі, бо мне распавядалі, што там існуе благі звычай»,— сказаў Трышчан. Гэтак яны гаварылі, аж ідуць шасцёра ўзброеных чалавек. Разуменчы, што падарожным нідзе не ўцячы з карабля, спыталіся яны: «Адкуль вы, што прысталі да нашае прыстані без дазволу?» — «Мы з Карнавалі, паслы караля Марка, а плывем з Арляндэі. А сюды нас загнала благое надвор'е. Мы ні ў чым перад вамі не вінаватыя і ні ў чым вам не шкодзім»,— адказаў Трышчан. «Адкуль бы вы ні былі, па нашым звычай вы — нашыя вязні. Вылазьце прэч, колькі вас там ёсць, і йдзецце ў горад — там даведаецца пра наш звычай».

«Што рабіць?» — спытаўся Трышчан у таварышаў. — Калі паслухаемся іх, то апынемся ў іхніх руках і яны могуць прычыніць нам зло». — «Немаведама, што ў іх наўме, але нам лепш як мага бараніцца тут, нават калі давядзецца даць бой»,— адказалі адныя таварышы; а іншыя мовілі: «Наша ўпартасць нам нічым тут не ўспаможа, бо мы ў іхніх руках — могуць пагапіць нас з суднам альбо пабіць каменнем у горадзе. Таму лепш аддай-мася ў іхнія рукі». — «Панове, асцерагайцеся штосьці рабіць, бо ў гэтым горадзе такі блгі звычай, што, як аддамося ім у рукі, яны загубяць нас або кінуць у вязніцы. Не прычакаем мы ад іх удзячнасці за сваю паслугу, але ж і ласка іхняя нам не да патрэбы. Раю зрабіць так: будзем бараніцца, колькі зможам — лепш нам памерці, як зведаць іхнюю ласку, бо ласка іхняя не прынясе нам добра»,— мовіў Трышчан і спытаўся ў Іжоты:

«А ты што думаеш пра ўсё гэта?» Іжота нацярпелася была страху і сказала, плачучы: «Трышчане, не ўмею я пра тое сказаць. Мяне аддалі ў твае рукі і пад тваю апеку, ты вывез мяне з маёй зямлі. І калі я прычакаю ганьбы або смерці, то ўжо лепш ад цябе». Пачуўшы тыя словы, пачаў Трышчан праклінаць той дзень, у які нарадзіўся. «Панна,— звярнуўся ён да Іжоты,— ці хочаш ты, каб мы засталіся на гэтым судне, пакуль мяне не заб'юць, або падымемся на гару ў замак і аддамося ім у рукі?» — «Няхай станеца так, як хочаш ты»,— адказала тая. Тады сказаў Трышчан: «Хадзем да іх на гару і трывайма ўсё, што зведаем ад іх, калі ўжо не можам ад іх адбараніцца». І ўсе яго падтрымалі.

І сышлі з судна, і пайшлі на гару, у горад. І сустрэлі яны ў замку мноства добрых людзей: рыцараў, юнакоў, дзяўчын і слугаў. І завялі іх у нейкі вялікі дом, дзе было шмат пакойчыкаў. А ў тых пакойчыках знаходзіліся вязні, зняволеныя жыхарамі таго горада. А турэмны двор быў агароджаны такім трывалым мурам, што ніводны вязень не мог бы ўцячы. Пусціўшы ўсярэдзіну, замкнулі за імі вароты. «Панове,— мовіў Трышчан,— мы вязні і маем загінуць, бо гэтыя людзі такія падступныя і маюць такія дрэнныя законы, што не выйсці нам адсюль жывымі, калі толькі нас Бог не вызваліць». І заплакалі ўсе, і пачалі моцна бедаваць — моўчкі, бо не хацелі, каб пачулі іншыя вязні. Так прабыў Трышчан з таварышамі ў няволі дзень і ноч, і ніхто іх не бачыў.

Назаўтра зайшлі да іх шасцёра няўзброеных людзей і спыталіся: «Як маецца?» — «Як і мае быць у такім выпадку, які спаслаў нам Бог,— адказаў Трышчан. — Прашу вас, панове, памагай вам Бог! Скажыце, ці мы маем заставацца тут, у гэтай няволі?» — «Гэта месца, з якога ніхто не выходзіць: так наканавана ўсім, каго сюды ўпускаюць. І ніколі ўжо такія людзі не спыняюць плачу і праводзяць у слязах усе свае дні — таму і называецца горад Горадам Плачу»,— адказаў адзін з рыцараў. «Ох, мой любы Божа! — усклікнуў Трышчан.— Ці ж гэта праўда, што ні адзін, хто сюды ўвойдзе, не застанецца ў жывых?!» — «Сапраўды, ад часу, як устаноўлены гэты звычай, ні адзін. Ды калі б знайшоўся высокі сэрцам і рыцарствам рыцар, а пані ягоная аказалася б прыгажэйшаю за нашу пані, і калі б яны з'явіліся разам,— сталіся б нашымі гаспадарамі; а тыя, каму мы служым цяпер, мусілі б прыняць смерць»,— паведаміў рыцар.

Пачуўшы тое, узвесяліўся Трышчан ды кажа: «Калі б нас судзілі па справядлівасці, мы былі б пушчаныя з няволі, бо Іжота — найпакнейшая ў свеце, а наконт рыцара — як Бог дасць». А затым пытаецца ў рыцара: «Прашу цябе, скажы мне: калі б тут знайшоўся рыцар, большы за вашага, і пані, прыгажэйшая за вашу, ці мы выйшлі б з няволі?» — «Выйшлі б, але таго тут стацца не можа, бо наш рыцар — шляхетны пан, і ён цвёрды ў сваіх намерах. Ён такі рыцар, што другога такога на свеце няма»,— адказвае той. «А калі б знайшоўся на свеце рыцар, большы за Анцалота?» — спытаўся Трышчан. — «І такому знойдзем раўню». — «А калі ён пераможа вашага рыцара, ці выпускаць нас з няволі?» — «Выпускаць, калі разам з рыцарам прыедзе пані»,— адказаў рыцар. «Мы ўжо вольныя, кажу табе, калі толькі вы не прычыніце нам несправядлівасці,— мовіў Трышчан. — Гэтак сказаў бы я і пры двары караля Артыюша, бо

рыцар, пра якога вы кажаце, не большы за нашага; таксама і ваша пані не прыгажэйшая за нашу». Рыцар аж знямеў. «Дзе той, якога вы гэтак узносіце?» — спытаўся ён. «Калі з намі абыдуцца па справядлівасці і мы выйдзем на поле, ці будзеце вы трымацца свайго закону і справядліва абыдзецеся з намі? — спытаўся Трышчан. — Выведзіце вашу пані і вашага рыцара і аддайце нас на справядлівы суд: калі нашая пані акажацца лепшай і рыцар таксама будзе лепшым, няхай мы станемся вольнымі. Калі ж здарыцца не так, то няхай адсякуць мне галаву». — «Ты сказаў дастаткова. Я хочу пайсці і паведаміць туды, куды належыць»,— сказаў рыцар і пайшоў з тымі, з кім прыйшоў.

А тым часам я раскажу вам, чаму той горад называецца Плачным. Горад быў заснаваны на благіх законах у тыя гады, калі на загад Госпада нашага Ісуса Хрыста Іосіф наведваў вялікія краіны і навяртаў у хрысціянскую веру мноства людзей. Даведаўшыся, што гэтыя Дольныя Выспы поўныя людства, паслаў туды Іосіф набожных людзей, каб навярталі народ да Бога. І навярнулі ўсе тыя выспы, акрамя аднае, што завецца Арашая; не было там іншых народаў, толькі арашы. Валадар іхні быў арашцам, і меў ён дванаццаць сыноў — і ўсе былі арашцы. Калі хрысціяне аб'явіліся на той выспе, яе валадаром быў Даўлігас. І параніў яго аднойчы дзікі мядзведзь, пасля чаго і адпаў ён ад Іосіфавага хрышчэння.

Тым часам з'явіўся да Брунора й ягонае пані рыцар ды кажа: «Пане, узялі мы ў палон маладых людзей, карнавальцаў, і паведамілі ім пра закон нашага горада. Адзін жа рыцар з іхняе кампаніі дакляраваў, што ён лепшы за цябе і пані ягоная лепшая за нашу пані. А прыйшлі мы паведаміць вам пра гэта, бо не можам адмяніць нашага звычайу, устаноўленага нам нашымі продкамі; таму скажыце, што маем рабіць». — «Не я яго ўводзіў, не мне яго й адмяняць: клічце тых, што маюць судзіць і глядзець. Тая пані, якая акажацца прыгажэйшаю, і будзе вашаю пані, а другая мае памерці. Рыхтуйце бітву, а што да мяне — я гатовы»,— сказаў Брунор. «Інакш і быць не можа»,— мовілі людзі. Потым прыйшлі яны да Трышчана і паведамілі яму: «Калі вы маеце такога рыцара, як дакляравалі, то з вамі ўсё будзе добра. Рыхтуйцеся, бо заўтра маеце прыняць бой».

І адпусцілі іх з вязніцы на дзень і ноч. І далі Трышчану ўсё, што было патрэбна. І прыходзіла шмат рыцараў, якія пыталіся пра ягонае імя, але ж не змаглі дазнацца. І пазіралі на Іжоту. Тая ж таілася, ды не магла ўтаіцца; і тыя, што бачылі гэта, казалі

між сабой: «Страцілі мы нашую пані-гаспадарыню, бо гэтая лепшая».

Назаўтра ўвабраўся Трышчан у панцыр, і падалі яму іншы меч. «Дайце мне мой меч»,— папрасіў ён. І далі яму. Ускочыў Трышчан на вельмі харошага каня, а Гаварнар панёс яму тарчу і дзіду. Іжота ж хораша ўвабралася ў багатыя шаты і села на іншаходніка, а пры ёй былі Брагіня ды іншыя дзяўчыны. З'ехаліся яны да шатроў і сустрэлі тых, што меліся рассудзіць іхнюю прыгажосць. А ў шатрах тых было мноства годных людзей і рыцараў ды паняў, што прыйшлі паглядзець на бітву. Прыехаў і Трышчан з таварышамі. Скочылі яны з коней і прыселі, бо яшчэ не было Брунора. І вось затрубіў чалавек у рог, і гук той разлятаўся далёка. Тады ўскочыў хораша ўвабраны Брунор на каня і выехаў з горада, а з ім прыехала колькі рыцараў ды ягоная пані, Галіётава маці. Пад'ехаўшы пад шатры, спытаўся Брунор: «Дзе тая дзяўчына, што сваёй прыгажосцю роўная нашай пані?» І паказалі яму на Іжоту. Ubачыў ён Іжоту і моцна спалохаўся: «Не бачыў я за жыццё прыгажэйшай дзяўчыны. Баюся, што праз яе прыгажосць страчу самае дарагое». Падышла Галіётава маці, якая была вельмі прыгожая; і калі ўбачыла Іжоту, то моцна спалохалася, што праз ейную прыгажосць прыме смерць, бо бачыла ў ёй найпрыгажэйшую ў свеце жанчыну.

Угледзеўшы тую пані, кіўнуў Трышчан Іжоце, падышоў да судзіў і мовіў: «Панове і пані, што маеце рассудзіць нас наконт прыгажосці тых паняў! Гляньце — вось яны стаяць побач. Рассудзіце ж справядліва». Яны ж маўчалі, бо бачылі, што Іжота куды прыгажэйшая, як тая пані. Другі раз звярнуўся да іх Трышчан: «Прашу вас, скажыце мне праўду, паводле вашага закону». — «Мы павінны гэта зрабіць, але нам вельмі шкада, — з жалем адказалі тыя і, павярнуўшыся да Іжоты, мовілі: — Пані, ты прыгажэйшая, і прыгажосць твая збавіла цябе ад смерці. За тваю прыгажосць хочам мець у табе сваю гаспадарыню. Ды як з'явіцца прыгажэйшая за цябе, будзь пэўная, што памрэш, як і тая, што так доўга жыла між намі і якой мы выказвалі вялікую шану. Цяпер жа яна асуджана на смерць; нам дужа шкада, але інакш быць не можа, бо мы прысягалі трымацца гэтага закону. Хай будзе пракляты той, хто першы ўстанавіў гэты закон!» Выслухаўшы іх, загаласілі ўсе гучнымі галасамі, плачучы з такім жалем, што не было чалавека, які б не шкадаваў, гледзячы на тое.

«Панове, вялікая ваша ласка! Дзе ж той, з кім маю біцца?» — спытаўся Трышчан. «Вось той, хто трымае ўладу»,— адказалі

яму і ўказалі на Брунора. «Сцеражыся мяне, бо я не хачу адкладаць фартуны!» — крыкнуў Трышчан да Брунора.

Трышчанова бітва з Брунорам. Схапіў Брунор тарчу й дзіду ды скочыў да Трышчана, а Трышчан — да яго. І ўдарылі адзін аднаго так моцна, што аж зброя й тарчы павыпадалі з рук. І параніліся абодва, і пападалі з коней. Трышчан быў неглыбока паранены ў бок, а Брунор быў глыбока паранены ў грудзі. І паламаліся ў іх дзіды, і, выхапіўшы мячы, пачалі рубацца што моцы. Па ўдары Брунор зразумеў, што Трышчан — з годных рыцараў, і пачаў сіліцца. І вельмі моцна і часта секлі адзін аднаго: кожны рубаў аберуч, бо кожнаму вырашаўся лёс. І зразумеў Брунор, што Трышчан — большы за яго рыцар, таму прыкрываўся тарчаю, каб Трышчан стаміўся, але тое не памагло. Цэліўся Брунор рубануць Трышчана ў адкрытае месца, але Трышчан быў годны майстра — умеў асцерагчыся.

І доўга рубаліся, абодва параненыя; і так стаміліся, што мелі патрэбу ў пярэдыху. Адвільсіся яны адзін ад аднаго і пасталі, абавёршыся на тарчы й мячы і паглядаючы адзін на аднаго. І доўга стаялі. «Пане Брунор, — сказаў нарэшце Трышчан, — я ўважаю цябе за вельмі годнага і ўмелага рыцара, і таму спрыяю табе: бачыць Бог, што не рады б я быў, каб ты загінуў. Дзеля гэтага прашу цябе, калі можаш, завяршы гэтую бітву на маю славу і з вызваленнем маіх таварышаў. Я з радасцю скончу бітву — абы толькі ты не загінуў». — «Мы на тым месцы, дзе або ты мяне заб'еш, або я цябе, або абодва будзем мёртвыя, інакш быць не можа»,— адказаў Брунор. «Дзе нянавісьць, там любові не месца. Калі ж так, то сцеражыся мяне»,— мовіў Трышчан. І пачалі яны сечу, і дзівіліся з іх усе. Нарэшце Брунор не стрываў: адкінуў тарчу і меч, а сам упаў на зямлю. «Ці ты ўжо больш не можаш?» — спытаўся Трышчан. «Рыцару, я прызнаю тваё вяршэнства ў гэтай бітве»,— мовіў Брунор. — Не трымай на мяне зла, што не магу ўчыніць па тваёй волі, бо не магу». — «Я злітуюся з цябе, дай мне свой меч і скажы: «Я пераможаны!» — мовіў Трышчан. «Благі быў бы той чалавек, што сказаў бы тыя словы сваім языком — для мяне гэта няшчасце. Не дай таго Бог да маёй смерці, якая ўжо побач са мною!» — адказаў Брунор. «Мяркуеш, што застанешся жывы?» — спытаўся Трышчан. «Твой меч не пакінуў мне аніякай надзеі, канец ужо блізкі. Як мне не верыш, то зараз пабачыш сам»,— сказаў Брунор і, мовіўшы тое, аддаў Богу душу.

Ubачыў Трышчан, што той сканаў, і зняў яму гелм з галавы, і адкінуў яго далёка. Паклікаўшы тых, што суправаджалі Брунора,

спытаўся: «Панове, ці дастаткова я зрабіў для вызвалення сябе і сваіх таварышаў?» — «Ты зрабіў дастаткова. Ты зваяваў гэты горад і гэтую выспу, і цяпер ты наш гаспадар, а тая панна, якую прывёз з сабою, — наша гаспадарыня. Але ж маеш учыніць шчэ адну справу», — адказалі яны. «Якую ж?» — спытаўся Трышчан. «Адсячы мячом галаву нашай пані Бруноравай», — адказалі тыя. Глянуў Трышчан на пані (а тая моцна плача), і стала яму дужа шкада яе. «Як жа ж магу забіць жанчыну?» — здзівіўся Трышчан. «Інакш і быць не можа», — адказалі судзі. Дужа ўгнявіўся Трышчан і здумеўся. «Хай будзе пракляты той, хто ўстанавіў гэты закон, і тыя, хто гэтага закону трымаюцца. Я мушу ўчыніць тое, праз што ніколі не зведаю радасці кожнага разу, як пра тое згадаю», — падумаў Трышчан і, падышоўшы, адсек ёй галаву. «Вы давялі мяне да тае ганьбы; бо кожны годны чалавек, даведаўшыся, палічыць тое мне за ганьбу», — мовіў Трышчан. «Не табе ганьба, а тым, што ўстанавілі гэтакі закон. Пойдзем жа наверх, у горад, і там, у горадзе, ты прысягнеш нам трымацца закону гэтага горада — так, як рабілі тыя, што былі да цябе», — адказалі яму.

Пан Трышчан не рады быў з таго панавання, але ж не магло быць іначай. І пайшоў ён з судзіямі ў замак, і там сказалі: «Трышчане, тут нам прысягні». Не хацеў Трышчан прысягаць, але інакш не магло стацца — прысягнуў. Яны загадалі яму жыць з Іжотаю на тым месцы, дзе жыў Брунор са сваёй паняю. І было ў Трышчана з Іжотай такое каханне, што не было яму наўме анічога, толькі Іжота, а Іжоце — толькі Трышчан.

А калі ўбачыла бедная Галіётава сястра сваіх бацьку і маці нежывых, пачулася гэтая дзяўчына найгаротнейшаю на свеце. Будучы ў той жалобе, змайстравала яна судзіну, і, узяўшы бацькаву галаву і матчыну, паклала іх туды й замацавала на кані. І выправілася яна з невялікай дружнаю да Дольных Выспаў на пошукі Галіёта. І дзе б ні праязджала, страчаючы рыцараў і юнакоў — у кожнага пыталася пра прынчыпа Галіёта; і кожны ўказаў ёй правільны шлях туды, дзе быў Галіёт.

Едучы, напаткала яна аднаго высокага рыцарствам годнага рыцара, які ў поўнай зброі ехаў з невялікай дружнаю. Яна прывіталася з ім, і ён таксама вельмі шляхетна прывітаўся з ёю. «Рыцару, дазволь мне спытацца ў цябе як у пана і дзеля тваёй шляхетнасці: ці не чуў ты дзе часам якой пагалоскі пра прынчыпа Галіёта?» — «Ты стрэла, каго шукаеш», — адказаў рыцар. Яна ж доўга глядзела на яго і не пазнавала, бо быў у

панцыры, а як пазнала — кінулася яму на шыю, плачучы і не ў сілах гаварыць.

А калі змагла, сказала: «Ніколі не чула я, каб такому вялікаму пану, як ты, прычыніўся такі жаль, пра які хочу паведаміць табе я, твая сястра». І, адкрыўшы судзіну, дзе былі косці, сказала: «Гэта косці таго, хто цябе спарадзіў; а гэта — галава той, якая насіла цябе ва ўлонні сваім. Абоіх забіў сваёй рукою Трышчан, пляменнік караля Марка Карнавальскага. І таму выправілася я на твае пошукі: каб ты даведаўся пра тое і разважыў, што маеш рабіць. Бо ж ты, дужы чалавек, можаш зрабіць усё, што пажадаеш». — «Як тое сталася?» — спытаў Галіёт. Яна распавяла яму ўсё па парадку. Зразумеў Галіёт, што Трышчан у тым не павінен, і не трымаў на яго ў сэрцы сваім крыўды; і праслязіўся з вялікага жалю. «Любая сястра мая, за мае грахі сталася з намі такое вялікае няшчасце, — сказаў Галіёт. — Каб пачуваўся ўпэўнена, то даўно скасаваў бы тыя благаі законы, што існуюць на той выспе; але цяпер паеду і скасую тыя благаі законы. А з Трышчанам абыдуся так, як ён таго заслужыў, бо не магу аслухацца самога сябе: калі б не адпомсціў, то дрэнна ўчыніў бы; і пакуль жыцьму — усёй моцай цела свайго буду помсціць. Вернемся ж у Сарэлойнс і там пахаваем бацькава і матчына целы ў абацтве. Там і параімся, як можам папомсціць». І паехалі ўсе ў вялікім суме, і ніхто не здагадаўся б, што гэта Галіёт, бо ехаў ён з невялікай дружнаю.

І праехалі яны да горада, дзе быў Кароль Ста Рыцараў. Ubачыўшы Галіёта, вельмі ўсцешыўся той з ягонага прыезду; але не спадабалася яму, што прыехаў Галіёт з малою дружнаю. «Гэта нездарма», — падумаў кароль. Калі ж Галіёт скінуў панцыр, падышоў да яго кароль і спытаўся: «Пане, як маешся? З чаго ты такі невясёлы? Дзеля Бога, скажы мне, што сталася?» — «Не дзіва, што я невясёлы, калі мне прыйшло такое вялікае няшчасце й жалоба», — адказаў Галіёт і пачаў распавядаць, як забіў Трышчан ягоных бацьку і маці. Кажы кароль: «Гэта, гаспадару, напраўду вялікі жаль. І што ты мяркуеш пра гэта?» — «Хачу выправіцца на тую выспу з адным рыцарам і двума хлопцамі, на добрым кані і пры добрай зброі — так, каб ніхто мяне не пазнаў; бо хочу з'явіцца пад выглядам чужаземца, хочу біцца з Трышчанам. Калі ён мяне заб'е — канец маёй жалобе, а калі я яго — ніхто не паставіць мне тое за ганьбу, наадварот, за рыцарства. А табе загадваю: збяры войска з пяцісот дабрых воінаў і пльві морам да тае выспы пад Плачны Горад — хачу скасаваць тыя благаі законы, што загадваюць браць чужаземцаў у палон

і трымаць у вязніцы; ты ж перабі ўсіх жыхароў і выкінь іхнія целы ў затоку, і няхай не застанеца ніводнага, мужчыны ці жанчыны. Калі ж знойдзеш там якіх чужаземцаў, то адпусці ўсіх»,— мовіў Галіёт.

На тое сказаў Кароль Ста Рыцараў: «Пане, што загадаеш — усё зраблю, як буду жывы. Але ж як ты можаш думаць пра бітву з Трышчанам, найвялікшым рыцарам,— нават большым за Анчалота? Няма больш такога на ўсе чатыры бакі свету — ні на моры, ні на сушы. Не пускайся, сабе на пагібель, у тую прыгоду — не раю табе гэтага рабіць». І дадаў: «Пане, Бог даў табе царства і такую моц, што не гадзіцца табе ні помсціць, ні легкадумна ставіцца да такога справы. Бо калі з табою здарыцца горшае або смерць напаткае — усё тваё царства, пішы, прапала. А калі Трышчан цябе панізіць, будзе табе вялікае няшчасце. Пане, я заўсёды ўважаў цябе годным рыцарам і раю табе: адступіся ад бітвы з Трышчанам. Як прымеш яго з ласкаю, ён, баччы гэткую тваю жалобу, сам прыме на сябе тую помсту. Калі ж вы абодва станеце на полі і ён цябе не пераможа — адсячы мне тады галаву».

«Ведаю, што ты кажаш праўду, і я табе веру. Але ж калі б я адпосціў яму праз Анчалота або іншага рыцара, то ўчыніў бы горш. Таму зрабі так, як я табе загадаў. Хоць мне і згінучь, але мушу тое ўчыніць, бо не мецьму спакою, пакуль не пабачуся з Трышчанам»,— сказаў Галіёт. І ахапіў караля моцны страх, бо баяўся, што Галіёт не стрывае супраць Трышчана, і зажурыўся кароль вельмі, бо любіў свайго пана Галіэта ўсім сэрцам.

Па той размове загадаў Галіёт аднесці ў адзін кляштар бацькавы косці і матчыну галаву; і з вялікім плачам паклалі іх у багата ўпрыгожаную труну. А па тым у вялікай пашане пакінуў у тым горадзе сястру, а сам на кані, на якога меў вялікую надзею, з адным рыцарам і двума слугамі паехаў да мора. І прыхапіў вельмі добрую зброю і меч, які даў яму Анчалот.

І калі з свайёй дружнай Галіёт прыехаў да мора, ніхто яго не пазнаў, бо ён не ездзіў з малой дружнай. Прастаяўшы там дзень, пакуль знайшоўся гатовы карабель і стала добрае надвор'е, выправіўся Галіёт у мора. І калі яны ўжо былі неўдалёку берага, сказаў Галіёт маракам: «Кіруйцеся пад Плачны Горад». — «Не дай Бог нам там апынуцца! Лепш нам памерці, як плысці туды!» — адказалі маракі. «Не можа быць іначай, мусіце туды плысці»,— сказаў Галіёт. Пачуўшы тое ад Галіэта, не ведалі маракі, што й рабіць: «Паплыўшы туды, згінем, а не — Галіёт будзе ў сташным гневе, ды мае ж дружыну й зброю і можа нас

загубіць». Галіёт жа зноў сказаў: «Плывіце, не бойцеся. Без страху можаце туды з'явіцца». — «Пане, як жа ж нам не баяцца? Злітуйся, дзеля Бога, не шукай нам і сабе смерці, бо сам ведаеш, што не будзе там таго, хто не прыме смерці. Не вядзі нас туды»,— мовілі маракі. «Як не хочаце плысці, куды загадваю,— цяпер жа памраце на гэтым месцы»,— сказаў Галіёт і, выхапіўшы меч, замахнуўся, нібы хацеў сячы. Перапужаліся маракі і сказалі: «Пане, калі няможна інакш, то мы ў тваіх руках — што загадаеш, тое і зробім, толькі не губі нас». — «Не бойцеся, не будзе вам нічога»,— сказаў тады Галіёт. І скіраваліся да выспы, і наступнага дня прыплылі да выспы, у прыстань пад Плачны Горад.

Прыйшлі да іх людзі з верхняга замка і сказалі: «Мы бярэм вас у палон!» А Галіёт адказаў: «Хоць мы й прысталі да вашай зямлі, але няварта нас арыштоўваць, бо я гатовы трымацца вашага закону». — «Тады маеш біцца з Трышчанам, найбольшым рыцарам на свеце». — «Хай сабе нават большым, як ёсць насамрэч, але ж я і з'явіўся не дзеля чаго іншага, як для бітвы з ім»,— адказаў Галіёт. «Выходзьце прэч»,— загадалі людзі. Галіёт з дружнаю выйшлі, і месцічы павялі маракоў у вязніцу. «Адпусціце двух гэтых юнакоў і рыцара — няхай таварышуюць мне да таго месца, дзе адбудзецца бітва»,— папрасіў Галіёт. «Як табе імя?» — спыталіся ў яго. «Майго імя вы цяпер не даведаецеся»,— адказаў Галіёт. — «Вядзіце мяне туды, дзе будзе бітва». — «Пра тое не турбуйцеся, бітва будзе неўзабаве»,— адказалі людзі. І селі яны, пятнаццаць верхнікаў, на коней; і паехаў Галіёт з таварышамі на тое месца, дзе мелася быць бітва.

А Трышчан з Іжотаю, Гаварнарам і Брагіняю ў вялікай радасці жылі ў верхнім замку. Не памятаў там Трышчан ні пра што, толькі пра Іжоту, а Іжота — пра Трышчана. І было для іх тое няведанне асалодаю, і жылі, як у Бога ў раі. І не згадвалі ні караля Марка, ні Карнавалі. Жылі яны ў такой радасці два месяцы, а напрыканцы трэцяга месяца приходзіць да Трышчана адзін рыцар ды кажа: «Пане, цяпер ты яшчэ можаш весяліцца з Іжотаю, але заўтра маеш біцца з адным рыцарам, які дзеля гэтага прыехаў ад двара караля Артыюша. Мы пакінулі яго на тым месцы, дзе мае быць бітва». — «Ці ведаеце, як імя таго рыцара?» — спытаўся Трышчан. «Не ведаем, не захацеў назвацца»,— адказаў рыцар. А Трышчан падумаў, ці не Анчалот гэта, і мовіў: «Я ведаю, што гэта за рыцар. Ці дамовіліся пра бітву? Калі ён з'явіўся дзеля гэтага, то мецьме. І хаця не дзеля майго добра ён з'явіўся, аднак жа прывітайце яго ад майго імя, бо я

думаю, што ён вялікі рыцар». З тым і пакінуў рыцар Трышчана, прыйшоў да Галіэта і пераказаў: «Заўтра маеце біцца, а сёння Трышчан вітае цябе». — «Трышчан вітае мяне як непрыяцеля, і я таксама вітаю яго як непрыяцеля».

І доўга гаварылі між сабою пра рыцара, але не здагадаліся, хто ён. Гаварнар чуў, што той рыцар гаварыў пра бітву: «Гэта, вядома ж, Анцалот — паехаў, шукаючы розных жорсткіх прыгод, з двара караля Артыноша», — падумаў ён (Гаварнар дужа баяўся Анцалота) і, падышоўшы да Трышчана, сказаў: «Заўтра ты маеш бітву». — «Ці ведаеш, з кім?» — спытаўся Трышчан. «Не ведаю, ды мяркую, што гэта Анцалот наўмысна прыехаў біцца з табою, а ён — з вялікіх рыцараў свету», — адказаў Гаварнар. «Я рады падужацца з ім, бо як дойдзе да мечных удараў, а Бог мне паспрыяе і мы акажамся раўнёю, то не хацеў бы я большае славы. Калі ж ён заб'е мяне, то хай лепш ён, чым іншыя пяцёра рыцараў». Гаварнар яшчэ больш спалохаўся і мовіў: «Усё так, як ты кажаш, але вялікі страх і вялікая пагібель». — «Настаўнік, — сказаў Трышчан, — ты сам ведаеш, што смерці баяцца не трэба — на тым і стаім». Пачуўшы, пачала Іжота плакаць і тужыць, кажучы: «Цяжка мне на сэрцы! Што за ліхая прыгода, у які нядобры час нарадзілася я на свет! Яшчэ не выйшлі тры месяцы маёй фартуне й радасці, а ўжо надыходзіць мая пакута, канец жыцця майго. Каб мела я вялікую рану ці прычакала смерці, то было б мне больш асалодна і лепш!» А Трышчан суцяшаў яе, мовячы: «Прысягаю, што не ўзяць яму верху нада мною ні ў чым!» — «Не прашу я ў Бога большага, адно каб ты застаўся жывы ды не меў ганьбы ў той бітве, бо я не баюся ніводнага рыцара, акрамя Анцалота», — мовіла Іжота. І былі Трышчан з Іжотаю ў страху. Галіёт жа нічога пра тое не ведаў.

І як надыйшла ноч, з'явіўся адзін з тых збройных рыцараў, што ахоўвалі Галіэта, і мовіць: «Прыбыў, кажу вам, Кароль Ста Рыцараў, а з ім войска збройнае й коннае; спыніліся яны ў прыстані. Мы, хочучы датрымаць вашага закону, загадалі ім выйсці, а калі захацелі арыштаваць, яны пахапаліся за зброю ды перабілі нашых людзей — нямала пасеклі й пакалолі. Мы ж не змаглі супрацьстаяць, таму аддаліся ў іхнія рукі. Мы, пане, у іхніх руках, а яны з Кар'елоня, людзі прынчыпа Галіэта». Пачуўшы згадку пра Галіэта, усе разбегліся па сваіх патрэбах. Галіёт жа да раніцы заставаўся ў шатры.

А на світанку ўвабраўся Трышчан у вялікую зброю і, выслухаўшы імшу, выехаў з горада. А з ім паехалі Іжота, Гаварнар, Брагіня і чатыры слугі. І калі яны былі неўздалёку шатроў,

Галіёт ужо быў на кані. Ubачыўшы набліжэнне Трышчана, ухапіў Галіёт дзіду і тарчу. Ubачыў Трышчан, што той гатовы, і мовіў Гаварнару: «Паедзь да таго рыцара і даведайся, хто ён: калі гэта Анцалот, хацеў бы я з ім таварышаваць». Гаварнар паехаў і прывітаў Галіэта, і той таксама прывітаў яго ў адказ. «Рыцару, гэта Трышчан, з якім ты маеш біцца, — мовіў Гаварнар. — Ён просіць, дзеля тваёй шляхетнасці, назвацца яму, хто ты; ты ж ведаеш ужо, з кім б'ешся, то хай бы і ён ведаў, з кім б'ецца». — «Калі ён — Трышчан, то я — ягоны смяротны вораг, — адказаў Галіёт. — І ёсць за што, бо ён забіў маіх бацьку і маці. Я прыйшоў адпомсціць яму ўсёй моцаю цела свайго, калі змагу. А імя мне — Галіёт з Дольных Выспаў, даволі далёка можна пачуць імя маё». Выслухаўшы Галіэта і ведаючы, што ён найвялікшы на свеце валадар, спалохаўся Гаварнар і пра ўсё распавёў Трышчану, а той выслухаў і мовіў: «Божа, слава табе, што найвялікшы пан і найвялікшы рыцар свету бярэцца біцца са мною ў полі! Ён — вянец усіх годнасцяў і адвагаў. Пан над панамі прыйшоў біцца са мною, які можа паставіць у полі сто тысячаў войска, збройнага і пры дзідах». Канец тым размовам.

Трышчанова бітва з Галіэтам. Прыпусцілі яны адзін да аднаго так хутка, як толькі коні маглі скочыць, і ўдарыліся з такой моцай, што дзіды іхнія паламаліся. І так моцна ўдарыліся, што абодва пападалі з коньмі на зямлю, ад гэтага ўдару абодва параніліся. І ўскочылі так, як тыя, што маюць вялікую годнасць і вялікае сэрца, пахапалі мячы й пачалі сячыся. Трышчан быў у страху, але абодва былі вялікія мужы й біліся так моцна, што не было чалавека, які, гледзячы на гэта, не збаяўся б. Трышчан біў моцна, і Галіёт таксама: паказвалі адзін аднаму сваю варожасць. Трышчан пазнаў свайго непрыяцеля, а Галіёт падумаў: «Гэта той вялікі рыцар, слава пра якога йдзе па ўсім свеце. Тут мне прыняць смерць або застацца годным мужам». І абодва сіліліся, паказваючы адзін аднаму ўласнае рыцарства. А Іжота думала, што прычакае канца таго, каго любіла больш за сябе. Калі ён трымаў удары, яна бляднела; і аддала б, здаецца, увесь свет, адно каб ён застаўся жывы і не пацярпеў у той бітве. Удараў Галіёт Трышчана — і той падаў на калені, а Іжота прымала ўдары ў сваё сэрца і бляднела, як папуга. Калі ж, выціскаючы Галіэта з поля, біў Трышчан, Іжота весялела і залівалася чырванню. Яны біліся, а Іжота прымала ўдары ў сваё сэрца і была ўпэўнена, што Трышчан годна адстаіць у бітве, адyllі Трышчан як хацеў ганяў Галіэта па полі. Галіёт быў моцна паранены і зыходзіў крывёю; Трышчан жа меў нязначныя раны. Галіёт усёй моцаю сіліўся супраць

Трышчана: «Пабачым, колькі ж я змагу супрацьстаяць яму. — І з сумам падумаў: — Відаць, не абыду смерці ад Трышчана». Тут прыйшоў на падмогу Галіёту са збройнымі людзямі Кароль Ста Рыцараў; а йшлі яны хутка, бо бачыў кароль, што Трышчан змагае Галіёта. Галіёт пазнаў сваю харугву і мовіў: «Трышчане, ты — нябожчык! Бачыш — гэта мае людзі. Ты забіў маіх бацьку і маці, і калі б я табе не адпомсціў — увесь свет уважаў бы мяне за благага чалавека». — «Не можа таго быць, пане, каб ты застрашыў мяне людзьмі. Я ведаю цябе як годнага рыцара: не прыехаў бы ты да мяне сам, каб хацеў папомсціць мне праз іншага чалавека. Я не баюся нічога і не сцерагуся нікога, акрамя цябе. Бог сведка, што я не вінаваты перад табою за смерць тваіх бацькі і маці. Ты і сам тое добра ведаеш. Я прызнаю за табою перамогу ў гэтай бітве, а ты адпусці мяне з маімі таварышамі свабодна. Я зрабіў нядобра, што перамог цябе, вялікага пана і найвялікшага рыцара, мячом. Бог сведка, што кажу тое не ад страху, нібыта баюся смерці», — сказаў Трышчан Галіёту і, падышоўшы, аддаў яму меч. Галіёт узяў меч і мовіў: «Ты мне столькі прычыніў, што я маю ненавідзець цябе ўсім сэрцам. Але не зраблю тое за тваю годнасць, бо ты — найвялікшы ў свеце рыцар. Не гадзіцца цябе губіць, я абяцаю табе сваё сяброўства». Прыпаў Трышчан перад ім на калені свае і шляхетна падзячыў за ласку. Галіёт падхапіў яго пад пахі і мовіў: «Так не гадзіцца, паколькі я вялікі пан, а ты — такі ж вялікі і радавіты чалавек, як і я. А рыцар ты большы, як я, і няма табе ў свеце раўні».

А Кароль Ста Рыцараў набліжаецца з дзідамі да Трышчана. Тут закрычаў яму Галіёт штомоцы: «Стой! Пакінь Трышчана ў спакой, калі хочаш жыць!» Пачуўшы тое, спыніўся кароль і адварнуў войска, а сам пад'ехаў да Галіёта і спытаўся: «Пане, як табе павялося?» — «Дзякуй Богу, няблага, але й не дужа каб добра», — адказаў Галіёт. «Я ж казаў вам і раней, што так станецца», — мовіў кароль. «Я ж застаўся ў гэтай бітве жывы. Але дужа хацелася мне з ім біцца, і я цешуся, што з ім пазнаўся. Калі б тое было магчыма, хацеў бы я, каб яны з Анцалотам былі мне сябрамі, бо наколькі гэтыя рыцары адважныя, настолькі ж і шляхетныя і ўсялякае годнасці поўныя», — адказаў Галіёт. «І што цяпер маеш рабіць?» — спытаў кароль. «Паедзьма разам з Трышчанам да ягонага дому, і там я адпачну, пакуль набяруся сілаў», — адказаў Галіёт. І селі Галіёт, Трышчан, Іжота і ўсе іхнія таварышы хутчэй на коней і заехалі на гару, у замак, што называецца Ораш. Там агледзелі Галіёту і Трышчану раны. Галіёт меў вялікія раны і сплываў крывёю: прыкладалі лекары

зёлкі да ранаў і дзівіліся, як той яшчэ жыве. І цэлы месяц не мог Галіёт цела варухнуць. А Трышчан праляжаў пятнаццаць дзён, і былі пры ім ягоныя таварышы. А тыя рыцары караля Артыюша, што былі ў вязніцы, — усе сабраліся да Трышчана (гэтыя людзі прыбылі з каралём Артыюшам, які Кароль над Ста Рыцарамі). І ўвайшлі яны ў Плачны Горад. Вязні ж павыходзілі на волю і падпалілі горад, бо месцічы біліся з імі за той Іосіфаў закон, якога не трымаліся праз многія гады. І Галіёт аддаў загад, каб ніхто не гнявіў ні Трышчанавых таварышаў, ні самога ягонага госця; і не дазволіў Трышчану ад'ехаць, пакуль яны абодва не акрыялі.

І сказаў Галіёт Трышчану: «Я прыбыў на гэтую выспу па тваю смерць, на помсту смерці бацькі майго і маці маёй, але ведаю, што ты забіў іх не з уласнае волі. За тваё рыцарства прабачаю табе гэта. Ты казаў, што вязеш тую панну для свайго дзядзькі, як і абяцаўся яму, — я адпуская цябе з ёю. Але дужа шкада, што ты не можаш паехаць са мною: нічога больш любяга воку не бачыў бы я ў жыцці, каб угледзеў цябе побач з панам Анцалотам. Ты можаш атрымаць ад свайго дзядзькі дазвол і прыехаць да мяне ў Сарэлойнскае каралеўства або туды, дзе я буду. Прыгадай тую шляхетнасць і адпушчэнне гневу, якія зазнаў ад мяне, ды прыезджай да мяне як найбарздзей. Я ж абяцаю табе — як рыцар, бо ж я не кароль — тыя мае дзяржавы і землі, што заваяваў я для Анцалота і для цябе, каб вадзіць таварыства з вамі абодвума, а вам — сам мною. Большага багацця я й не хацеў бы». — «Пане, вялікая ласка твая — ты ж так шмат для мяне зрабіў. Я й не ведаю, як табе за тое аддзячыць. Як судзіць мне Бог застацца жывому, у хуткім часе хацеў бы я з табою пабачыцца, дзе б ты ні быў. Кажу табе тое разам з сваімі таварышамі», — мовіў Трышчан. І было на моры спакойна. Галіёт праводзіў Трышчана да мора і прасіў яго, каб не ўчыніў інакш — адно так, як абяцаўся. Але потым, па нейкім часе, дайшла да Трышчана вестка, што Галіёт памёр. І быў з таго Трышчан у вялікай жалобе.

Расстаўшыся з Трышчанам, напісаў Галіёт уласнаручна ліст і паслаў каралева Веліверы, а ў ім распавёў пра знішчэнне дрэнных законаў па смерці бацькоў сваіх, і што «няма ў свеце рыцараў большых, як тыя два, і не ведаю, каторы з іх большы — Анцалот з Локвы або Трышчан з Еліёнаса, пляменнік караля Марка». Калі Велівера прачытала той ліст, была вельмі ўсцешная і падумала: «З прыемнасцю пабачыла б я панну Іжоту і пана Трышчана». Пры двары не было пэўных вестак пра Анцалота, бо на той час ён быў з'ехаў з глузду, і было так праз два гады.

А сталася тое тады, калі Міліенец караля Бана і Бандэмагуль з'явіліся пры двары караля Артыюша і Бандэмагуль выкраў каралеву Веліверу, якая была пад аховаю стольніка Кеніша, ды павёз яе ў Ландрэш.

І вось рушылі Трышчан з Іжотаю й таварышамі ў Карнаваль, да караля Марка. І быў там вялікі пір: як маладыя, так і старыя — усе весяліліся й бавіліся. У тым весяленні, як надыйшла ноч, прыйшоў Іжоце час ісці з каралём Маркам на ложа. І была Іжота ў вялікім суме, бо не магла забыцца на таго, якога кахала. «Хацела б я зараз быць яшчэ на выспе Арашай, дзе па сваёй волі мела Трышчана», — падумала яна і з тымі думкамі легла на ложку. (Для страты «свайго» дзявоцтва ўпрасіла яна Брагіню — каб у тую першую ноч аказалася ў ложку з каралём заместа яе.)

Счакаўшы, увайшоў кароль Марк у спачывальню. А ў спачывальні, акрамя Трышчана, Гаварнара і Брагіні, нікога больш не было. Кароль хутчэй распрануўся, а калі Трышчан пагушыў свечкі, спытаўся: «Навошта ты гэта зрабіў?» — «У Арляндэі існуе такі звычай: калі вялікі пан кладзецца з паннаю ў першую ноч, то, каб панна не пачувала сораму, свечкі тушаць. Ейная маці заклінала мяне зрабіць тое, і я паабяцаў ёй», — адказаў Трышчан. «То й добра зрабіў», — мовіў кароль. Пасля гэтага Трышчан, Іжота і Гаварнар выйшлі са спачывальні, а Брагіня легла на ложку заместа Іжоты. У той час, калі кароль уваходзіў у спачывальню, Іжота стаяла насупраць, стаілася за вуглом, пакуль не выйшла да яе з пакоя Брагіня. Споўніўшы сваю волю з Брагіняй, кароль і не здагадаўся, што гэта не Іжота. Неўзабаве Брагіня выйшла, а Іжота, увайшоўшы, легла з каралём.

І як надыйшоў новы дзень, сказаў кароль Трышчану: «Трышчане, угоднік ты мой, сыне мой ненароджаны, прынёс ты мне чыстае золата!» Трышчан дужа ўсцешыўся з таго. І на радасці загадаў кароль Марк рыцарам напоўніць сэрцы свае весялосцю, прыгаворваючы: «Прынёс мне Трышчан чыстае золата». І загадаў прынесці ўсялякія гудзёлкі, дуды, бубны, трубы, шахматы, варцабы, лютні, органы. А такое весяленне наладзіў ён дзеля таго, каб рыцары імкнуліся да адвагі. Бачачы такое весяленне, пачалі панны таньчыць у гонар пана Трышчана гарацінскі танец, кажучы: «Прывёз нам пан Трышчан тое, з чым будзем граць-спяваць да канца дзён сваіх». І пазірала русая Іжота сваімі светлымі вачыма на пана Трышчана, а Трышчан пазіраў на Іжоту. І ніхто між усіх паноў, паняў і паннаў (акрамя Трышчана, Іжоты,

Гаварнара і Брагіні) не ведаў, што сталася ўначы. І праводзіў час кароль Марк са сваімі рыцарамі ў забавах.

Неяк прыйшоў да караля Марка адзін з яго рыцараў і мовіў: «Вяльможны каролю, хай будзе пад сакрэтам тое, што я табе скажу». Зірнуўшы на рыцара, мовіў кароль: «Кажы, што маеш». — «Ты магутны валадар, і непрыемная мне твая неабачлівасць. Я скажу табе: Трышчан кахае Іжоту цялесным чынам», — паведаміў рыцар. «Ці можаш тое давесці?» — спытаўся кароль. «Пане, чуў я, што маюць яны сустрэцца ў першую начную варту ў садочку за альтанкай», — адказаў рыцар. Хочучы ў гэтым пераканацца, сказаў кароль Марк рыцарам: «Маем ехаць». — «Каму загадаеш ехаць з табою?» — спытаўся Трышчан. «О пачэсны рыцару Трышчане, не едзь сёння са мною, чакай мяне тут да заўтра», — адказаў кароль. Ад'ехаўшыся далей ад двара, адаслаў кароль рыцараў, а сам вярнуўся назад, зайшоў у садок і забраўся на яблыню.

А ноч была месячная, і кароль не мог схаваць свайго ценю. А пан Трышчан умовіўся перад тым з Іжотаю, каб выйшла ў садок. Выйшла яна і спынілася пад яблыняй, радаю каханню з Трышчанам. Падышоўшы бліжэй да Іжоты, заўважыў Трышчан на яблыні цень чалавека. Паглядзеў угору, прыпаў на калена і мовіў Іжоце: «О вялебная пані, вянец усіх паняў, прасіў я цябе выйсці ў гэты садок, каб падзяліцца сваімі думкамі. Мяркую пусціцца па моры й сушы, бо чуў, што казаў кароль Марк: «Глядзіць Трышчан на Іжоту мілосным звычайем». Як перад Богам, раскажы каралю пра маю службу, як біўся я дзеля яго з вогненным Бланорам, найбольшым рыцарам. Хай бы кароль не гневаўся на мяне». Іжота была вельмі мудрая й разважлівая ў кожнай справе — здагадалася, што Трышчан штосьці бачыць. Глянула яна на садок і ўбачыла на зямлі чалавечы цень. І, не зірнуўшы на дрэва, сказала: «О вялебны рыцар, вянец усіх рыцараў, які любіш дзяржаву караля Марка, — бо ж каралю ведама пра тваю вялікую службу — які вызваліў усю Карнаваль, ад малага да вялікага! Усе дзяржавы страсянуліся ад рыцарства твайго. Было б вялікае дзіва, каб забыўся кароль на тваю дабрыню і паверыў нейкаму рыцару. Я пагавару пра цябе з гаспадаром каралём. Будзь пэўны, што ён дасць веры мне, жонцы сваёй. Калі ж ты вырашыў адправіцца па моры й сушы, счакай, пакуль прыедзе кароль Марк». Пан Трышчан узнёс Богу хвалу і падзякаваў пекнай Іжоце, і пакланіўся, і пайшоў у агульны палац, а Іжота — у спачывальню.

Злез кароль Марк з дрэва і падумаў сам сабе: «Няма ў тым Трышчанавай віны. Калі б тое аказалася праўдай, цяпер было б інакш». І прыйшла каралю здагадка, што гневаецца той рыцар на Трышчана, бо хадзіў разам з ім у Арляндэю па Іжоту. А калі прыплылі яны да замка Дамалот у Ландрэшскім каралеўстве, якое было пад уладаю караля Дэмагуля, з'явіліся там, шукаючы сабе раўні, два рыцары, Яшчор і Марганор; і дужа хацелася Трышчану пазмагацца з імі. І той рыцар упрошваў Трышчана, кажучы: «Трышчане, не пасылай мяне біцца з тымі рыцарамі. Лепш пашлі мяне прывезці нашаму пану, каралю Марку, з горада Біяна ў Арляндэі Іжоту, дачку караля Ленвіза». Трышчан жа тады адказаў яму так: «Калі ты баішся бітвы ў Ландрэшы, то не едзь з намі і ў Арляндэю, бо і там знойдзем мы шмат годных рыцараў. А Іжоту без вялікае бітвы нам не аддадуць». Вось за што гневаўся рыцар на Трышчана. Прышло тое каралю на розум і не мог даць таму веры.

Як вярнуўся кароль Марк у палац, прыйшла да яго Іжота і мовіла: «Вялебны пане, раскажу табе пра адну справу. Калі ты ад'ехаў з рыцарамі да іншага двара, а Трышчана пакінуў тут, захацеў ён паехаць па свеце. Я пытаюся ў яго: «Чаму ты з'язджаеш?» А ён і кажа: «Даведаўся я, што кароль глядзіць на мяне гнеўнымі вачыма». Я ж супакоіла яго, сказаўшы, што даведаюся спачатку тваю думку. З гэтай прычыны прашу цябе, васпане: ведаеш і сам, як прыніжана была Карнаваль, як вызваліў яе Трышчан — забіў на выспе Самсоне рыцара Амурата Арляндэйскага, вызваліў Карнаваль ад малога да вялікага. І ўчыніў тое, каб ты панаваў. А яшчэ ж перамог ён найбольшага рыцара, вогненнага Бланора, а гэта ж — здабываючы мяне — рабіў ён і для цябе. Калі б які іншы рыцар прыехаў шукаць сабе раўні да твайго двара і даведаўся, што Трышчан у вас, — не рады б з ім біцца. А адважыцца каторы на бітву — Трышчан цябе праславіць, бо калі прыязджалі рыцары да двара майго бацькі, не было сярод іх ніводнага, хто ўстаяў бы супраць Паламідажа; калі ж той сутыкнуўся з Трышчанам, адылі Трышчан змог скінуць яго з каня. Таму, пане, не дазваляй яму пакінуць цябе». Вysłухаў кароль Марк ейныя цудоўныя словы і сказаў: «Даносілі мне на Трышчана, але сам ведаю, што ён мне верны, і люблю яго сэрцам, як сябе самога».

Сон караля Затым сказаў кароль Марк пекнай Іжоце: «Бачыў я сон: была адна цудоўная краіна, і вырасла там пекная ружа, і былі на ёй вельмі прыгожыя кветкі. «Краіна гэтая будзе цудоўнай

для такой пекнае ружы», — казалі годныя рыцары. Гаспадар жа тае краіны казаў: «Краіна мая, але ружа не мая: хто-кольвек сарве гэтую кветку — ягонай і будзе». Нямала рыцараў прыбывала ў тую краіну, і кожнаму хацелася займець кветку тае ружы, ды нікому не ўдавалася яе сарваць. І вось з'явіўся нейкі рыцар — працягнуў руку да тае ружы і сарваў кветку. «Гэта дзіва, што нікому доўга не ўдавалася сарваць кветку ружы, а з'явіўся гэты рыцар — і хутка сарваў ейную кветку», — казалі астатнія рыцары. Калі ж ён захацеў яшчэ больш нарваць кветак, то не змог. Тым часам я прачнуўся». — «Пане, як на мой розум, ружа павінна належаць таму рыцару, які сарваў з яе кветку», — сказала Іжота. Кароль жа меркаваў, што ніхто да таго не дамысліцца. Іжота ж была вельмі мудрая і дамыслілася, навошта кароль тое сказаў: падалося Іжоце, што расказала Брагіня каралю пра ейнае каханне з Трышчанам. Таму моцна ўгневалася Іжота на Брагіню і здумелася, якім чынам звесці яе са свету.

І паехаў Трышчан праз чыстыя дубровы ў пошуку бітвы, бо ўжо колькі дзён думаў пра тое. І сказала Іжота Брагіні: «Пан Трышчан паехаў на пошукі бітвы і там, пэўне, мецьме колькі ранаў. А тых зэлак, якімі лекуюць раны, засталася вобмаль». — «О пачэсная пані, не слухна табе ехаць замест мяне, — мовіла тут Брагіня. — Каб прывезці зэлак для пана Трышчана, я паеду не толькі да чыстых дуброваў, але і далей, нават калі давядзецца паехаць далёка па моры й сушы. Але прашу цябе — пашлі са мною двух рыцараў, каб не сталася мне якога няшчасця».

Іжота загадала паклікаць двух слугаў і загадала ім убарацца ў панцыры, а як увабраліся, мовіла ім: «Едзьце з гэтай дзеўчынаю, а потым загібіце насмерць, а я за тое ўпрашу караля, каб зрабіў вас рыцарамі».

Заехаўшы ў чыстыя дубровы, здумеліся слугі: «Гэтая дзеўчына нямала паслужыла Трышчану ў горадзе Біяне ў Арляндэі. Яна мудрая й разважлівая. Трэба сказаць ёй, дзеля чаго мы прыехалі: ці не зробіць яна так, каб мы былі вольныя ад пакарання, а яна ад смерці?» І спыталіся ў Брагіні: «Ці ведаеш, дзеўчына, што маеш прыняць ад нас смерць?» — «Не магу з вамі ні пра што гаварыць, пакуль не ўбачу вашых абліччаў», — адказала Брагіня. Тады яны паздымалі гелмы і паказалі свае абліччы. І зразумела Брагіня, што яны паехалі, каб забіць яе. «Не смейце рабіць нічога іншага, акрамя таго, што вам загадалі, — мовіла яна. — Як схочаце, можаце застацца чыстымі ад граху і не парушыць прыказання Пана нашага». — «О годная дзеўчына, дзеля таго мы табе й казалі, каб нам быць вольнымі ад граху, а табе

ад смерці»,— мовілі рыцары. «Павядзеце мяне на раздарожжа ў чыстых дубровах. Ёсць там вельмі прыгожае дрэва, пры якім заўсёды мноства лютых звяроў. Прывяжыце мяне да таго дрэва — няхай прыму я смерць ад звяроў». А так сказала, бо рэдка здаралася, каб побач з тым дрэвам не аказаўся рыцар.

І павялі яе слугі ды прывязалі да таго дрэва. І пачалі аглядацца па ўсіх баках — адкуль жа прыйдуць тыя звяры. І ўбачылі, што едзе прыгожы Паламідаж Анупліціч, а за ім — ягонныя слугі. Усцешылася ўсім сэрцам Брагіня, бо пазнала прыгожага Паламідажа. Паламідаж усё зразумеў і сказаў сваім: «Не сталася так, як хацеў: прыехаў я, каб прыняць смерць ад рукі пана Трышчана, аж яго самога напаткала смерць, бо калі б пан Трышчан быў жывы — не сталася б так Брагіні». А затым спытаўся ў Брагіні: «Хай Бог злітуецца над табою, дзеўчына! Якою ж смерцю загінуў пан Трышчан? Бо, каб ён быў жывы, не напаткала б цябе тое няшчасце». — «Рыцару, ведаю, што ты — адважны рыцар Паламідаж, сын караля Анупліта, найвялікшы непрыяцель пана Трышчана. Я гэтак жа не магла загінуць ад лютых звяроў, як не бачыла пана Трышчана такім вясёлым, як учора: паехаў ён у чыстыя дубровы шукаць бітвы з годнымі рыцарамі, бо даўно таго прагнуў»,— адказала Брагіня. «У чым жа правінавацілася ты перад пекнай Іжотаю, што зносіш такую пакуту?» — спытаўся Паламідаж. «Адвяжы мяне ад дрэва, тады скажу»,— адказала Брагіня. Адвязаў яе Паламідаж ад дрэва і мовіў: «Раскажы, дзеўчына». Тады тая пачала распавядаць: «Вось чаму мне так сталася. Паехала я з сваёй паняй з аднаго каралеўства ў другое; яна павезла сваю кветку, а я — іншую. Плылі мы па моры і ехалі па сушы. Плывучы морам, пані мая сваю кветку ўтапіла, а я сваёй не. Яна ж змясціла маю кветку туды, дзе было месца для ейнае — праз тое мне сталася гэтае няшчасце». — «Ці ведае пра гэта пан Трышчан?» — спытаў Паламідаж. «Не, не ведае»,— адказала Брагіня.

І кажа тады Паламідаж: «О годная панна, нямала паслужыла ты пану Трышчану, і перада мною заслугі твае вялікія. Я збавіў цябе ад смерці, паслужы ж і ты мне». — «Кожны рыцар годны таго, каб жадаць гонару рыцарам і паннам». — «То едзьма з намі ў Карнаваль. А яшчэ раскажы мне пра звычай вашага пана, караля Марка»,— папрасіў Паламідаж. «У нашага пана добры звычай: калі рыцары з'яўляюцца пры двары і кажучь каралю Марку, што прыехалі з іншага краю ў пошуку бітвы, кароль кожнаму з іх абавязаны паслаць каня і зброю. Калі ж іхнія коні стомяцца, будуць змагацца на свежых»,— адказала Брагіня.

«Чаму ж існуе такі звычай тут? — спытаўся Паламідаж. — Бо гэта ж звычай караля Артыюша, які вянец усіх каралёў на ўсе чатыры бакі свету». — «Звычай гэты ўведзены быў тады, калі пан Трышчан вярнуўся з Арляндэі ў Карнаваль»,— адказала Брагіня. Пасля гэтага паехаў Паламідаж у Карнаваль. «Панна, хоча, каб да часу пра мяне не ведалі — хто я і адкуль»,— папрасіў ён Брагіню.

І калі прыехалі яны да рыцарскага двара, прывялі Паламідажу каня і прынеслі зброю, спытаўшы: «Ці вы рыцары, што прыехалі шукаць бітвы?» — «Вядома. Ці ж тут пан Трышчан?» — спытаўся Паламідаж. «Паехаў у ловы»,— адказалі яму. «А мне казалі, што ён у дубровах»,— мовіў Паламідаж. «Паехаў шукаць бітвы з вялікімі рыцарамі і перамог тых рыцараў». — «І моцна ён паранены?» — спытаўся Паламідаж. «Паранены, але не моцна»,— адказалі яму. «Ці хутка прыедзе пан Трышчан?» — пацікавіўся Паламідаж. «Не ведаем. Каб знайшоў там сабе бітву, затрымаўся б, бо ён — вянец усіх рыцараў, што любяць караля нашага Марка». Вельмі ўсцешыўся Паламідаж, што нічога не даведаўся там пра Трышчана, і выйшаў на вуліцу. І тут ён заўважыў трох паннаў. Ідуць яны вуліцай, гаворачы між сабою: «Загадаў кароль рыцарам і дзяўчынам з'явіцца да яго ў агульны палац». — «Што ты думаеш пра гэта?» — спытаўся Паламідаж у Брагіні. «Здаецца мне, што гаспадар кароль мае намер распытацца ў іх пра мяне»,— адказала тая. «Калі я павінен біць чалом каралю?» — спытаўся Паламідаж. «Калі рыцары сыдуцца да караля ў агульны палац»,— адказала Брагіня. «Любая панна, пільнуй таго часу»,— папрасіў Паламідаж. І сказала Брагіня Паламідажу па нейкім часе: «Час табе біць чалом каралю Марку». І пайшоў Паламідаж на палац, а з ім яго рыцары.

Прышоў пекны Паламідаж пры двух мячах і чорнай тарчы і пакланіўся. Кароль вельмі ласкава прывітаў яго, а потым сказаў: «Калі каму ведама, якою смерцю памерла дзяўчына Брагіня, хай скажа мне, а я таго чалавека шчодро ўзнагароджу. Калі ж хтосьці скажа, што яна жывая, то што б ні кранула рука ягонная,— не будзе яму забароны тое мець». І распавёў яму Паламідаж пра караля Артыюша, і кароль Марк узвесьляўся сэрцам. І загадаў прынесці шахматы, і сказаў Паламідажу, каб гуляў з ім. Як селі гуляць, мовіў кароль Паламідажу: «Я табе скажу, рыцару, што ніхто не адмаўляецца гуляць са мною ў шахматы». — «Ведама мне, кароль, што ты разважлівы пан. Але ці не хочаш згуляць вось на што: хто з нас выйграе, то няхай пераможца возьме

сабе ўсё, што ні кране рука ягоная»,— прапанавалі Паламідаж. І абодва з тым пагадзіліся.

Паламідаж выйграў і мовіў: «Кароль Марк Карнавальскі, ты сказаў: «Хто паведаміць пра жыццё дзяўчыны Брагіні, той хай возьме ўсё, што б ні кранула рука ягоная». А яшчэ ты сказаў, што калі хто з нас выйграе ў шахматы, то няхай возьме ўсё, што ні кране рука ягоная. А слова караля — рэч важнейшая, чым ягонае каралеўства. Дай ты мне пекную Іжоту, а я дам табе дзяўчыну Брагіню». — «То дзе ж яна?» — спытаўся кароль. «У маім доме,— адказаў Паламідаж і загадаў свайму рыцару: — Прывядзі Брагіню!» І прывёў рыцар Брагіню.

Убачыўшы яе, дужа рады быў кароль Марк і сказаў адной дзяўчыне: «Ідзі, скажы Іжоце: апранайся, маеш паехаць з Паламідажам». А пекная Іжота ўбіралася павольна, чакаючы, што прыспее пан Трышчан — не адважыўся б тады Паламідаж нават і нагадаць ёй пра той ад'езд. І прыйшла чароўная Іжота да караля. «Рыцару, вось твая пані»,— мовіў кароль Паламідажу.

Сэрца Паламідажа напоўнілася радасцю, узнёс ён Богу хвалу і падзякаваў каралю Марку за Іжоту. А пекная Іжота сказала Паламідажу: «Рыцар, за мае грахі аддалі мяне за караля Марка Карнавальскага — ён загадаў аддаць мяне табе. Ты сам памятаеш, як служыў дзеля мяне ў майго бацькі тры гады, ды не змог выслужыць. Калі ж табе так хутка ўдалося адбіць мяне ў караля Марка, то хадзем у гэтую царкву ды паклянемся перад Богам, што не пакінем адно аднаго да смерці». Моцна ўзлаваўся Паламідаж на гэтыя словы і мовіў: «Хадзем, пані!»

І прыехалі яны да царквы. Скочыўшы з каня, зайшла Іжота ў царкву перш за Паламідажа. А ў той царкве звісалі да нізу раменныя лесвіцы. Узабралася Іжота па гэтых лесвіцах да верхняга акна, і апынуўшыся там, усцягнула лесвіцу наверх. Тут, вельмі радасны, зайшоў у царкву рыцар Паламідаж Анупліціч. Калі ж ён убачыў сваю Іжоту ў царкоўным акне, то моцна засмуціўся і мовіў: «О шаноўная пані, навошта ты гэта робіш? Спускайся наніз, паклянемся перад Богам, што не пакінем адно аднаго да смерці. Ты ж сама так прапанавала, пані. Даю табе слова рыцара: паколькі кароль Марк аддаў цябе мне, не паеду без цябе». — «Паедзь з Богам, бо ёсць у караля Марка рыцары, якія паехалі ў ловы: калі яны стрэнуць цябе пры сваёй царкве — мецьмеш вялікую бітву»,— адказала Іжота. «О шаноўная пані, не баюся я ніводнага рыцара, бо кароль Марк аддаў цябе мне»,— адказаў Паламідаж.

Тады паглядзела Іжота, дзе паехалі рыцары, і ўбачыла, што едзе да царквы пан Трышчан. А Трышчан меў такі звычай: едучы да двара або з двара, заўсёды заязджаў да гэтае царквы. «Рыцару, паедзь з Богам — набліжаецца да цябе рыцар»,— сказала Іжота Паламідажу. «Пані, што ты страшыш мяне рыцарам? — адказаў той. — Калі ён адзін, хай будзе два! Пані, спускайся наніз — маеш паехаць са мной». — «Рыцару, паедзь з Богам: рыцарскім звычайем едзе рыцар да царквы, сцеражыся ўдару гэтага рыцара»,— кажа Іжота. «Калі ён адзін, хай будзе тры! Пані, спускайся наніз — прысягнуць, як абяцаліся»,— сказаў Паламідаж. «Рыцару, едзь ад царквы, бо прычакаеш сораму ад удару іншага рыцара — ужо той рыцар, які йдзе супраць цябе, недалёка ад царквы»,— мовіць Іжота. «Калі ён адзін, хай будзе іх дзесяць! Прысягаю словам рыцара, што чакацьму цябе тры дні і тры ночы, бо не хочу паехаць без цябе»,— адказаў Паламідаж. А Іжота й кажа яму: «Не тры, не два —толькі Трышчан едзе». Тады ўскочыў Паламідаж на каня і паехаў як мага хутчэй, бо ведаў, што Трышчан ладзіць з дзідаю й канём.

Убачыў Трышчан, куды паехаў рыцар ад царквы, і пазнаў па знаку, хто гэта. І паімчаўся за ім што найбарзджэй, але не дагнаў і вярнуўся, бо конь ягоны стаміўся ў ловах. Прыехаўшы да царквы і ўбачыўшы чароўную Іжоту, дужа ўгневаўся Трышчан і не схацеў нават распытацца пра Паламідажа; сказаў толькі: «Сядай, пані, на каня, ды едзьма да караля Марка». — «Не магу я паехаць да караля, бо ён аддаў мяне Паламідажу»,— адказала Іжота. «О шаноўная пані, як жа ж можа быць, каб кароль аддаў цябе Паламідажу? Ён жа любіць усялякія разнастайныя забавы». — «Трышчане, калі б ён любіў забавы, ці аддаў бы мяне праезджаму рыцару?» — спыталася Іжота.

Па той размове паехалі пан Трышчан з Іжотай ад царквы вандраваць па свеце, і паехалі з Карнавалі ў Далалот. І стрэла іх адна дзяўчына, і сказала: «Рыцару, не ведаю, хто ты, але бачу, што ты годны рыцар. Шкада мне твайго няшчасця, бо, калі ты паедзеш гэтым шляхам,— не зможаш не стрэцца з бядою». — «Панна, дзякую табе ад усіх рыцараў, што ты радая асперагчы рыцара ад няшчасця. Скажы мне, дзеўчына, чаму ты засцерагаеш мяне ад гэтага шляху?» — «Годны рыцару,— кажа тая,— наперадзе чакае цябе кароль Артыюш з сваёй каралевай Жанібрай, а з імі шмат годных рыцараў, і кожны любіць каралеўства караля Артыюша. Тыя рыцары, як пабачаць пры табе найпрыгажэйшую пані, захочуць адабраць яе ў цябе праз лютую бітву. Рыцару, там

будзе не адзін ці два, а мноства годных рыцараў, што прагнуць зламаць свае дзіды — з уласнае волі аддасі сваю пані». Адказвае ёй пан Трышчан: «Дзеўчына, хай заносаць табе хвалу ўсе рыцары і панні, што ты радаа адвесці ад рыцара няшчасце, ды ведай: хто б і калі ні скінуў мяне дзідай з каня — ён не прымусіць мяне збочыць з гэтага шляху». І пасля раз'ехаліся пан Трышчан з той дзяўчынай.

І вось убачыў ён шатры караля Артыюша (а яны былі хораша ўпрыгожаны); спадзяваўся Трышчан прыняць там бой, таму сказаў пекнай Іжоте: «Шаноўная пані, ці бачыш, як блізка пры дарозе напяты шацёр караля Артыюша? Ведаю, што тут мноства годных рыцараў. Калі паедзем простым шляхам да шатра караля Артыюша, — мецьму вялікую бітву. Калі ж праеду наўзбоч ад шатра караля Артыюша, — усё адно не міну бітвы, бо яны скажуць: «Вось вязе баязлівы рыцар найпрыгажэйшую панну!» Таму, пані, мушу ехаць да шатра караля Артыюша простым шляхам. А табе даю слова рыцара: глянеш куды-небудзь яшчэ, акрамя як мне, Трышчану, між плячэй, а каню свайму між вушэй — буду мець на цябе немалы гнеў». — «О шаноўны рыцару Трышчане! Калі б я доўга блукала па моры й сушы, не знайшла б рыцара, большага за цябе. А тых, што найвялікшыя рыцары пры двары караля Артыюша, — усіх іх бачыла я пры двары бацькі майго ў Арляндэі», — мовіла Іжота.

І пад'ехаў Трышчан да шатра караля Артыюша, бо напяты быў шацёр так блізка пры дарозе, што вярхоўкі віселі над ёю. І паехаў Трышчан па дарозе па вярхоўках і зачапіў іх канём, і скалануўся ўвесь шацёр. А ў гэты час кароль сядзеў за сталом з сваёй каралевай Жанібрай і рыцарамі. Нічога не разумеючы, пачалі рыцары скакаць праз сталы, каб пабачыць, што сталася. «Хто ж гэта паказвае такім чынам сваю пыху перад каралём нашым Артыюшам, вянцом усіх каралёў?» — пыталіся. Пекная Іжота і Трышчан, пачуўшы звон посуду ў шатрах і чуючы, што рыцары, скачучы праз сталы, б'юць посуд, моцна спалохаліся, бо баяліся ганьбы.

І як павыходзілі рыцары з шатра, убачылі яны Трышчана, найвялікшага рыцара, а з ім ягоную пані. Быў між іх і Анцалот, сын Дамалота, караля з Локвы, наймілейшы Трышчанаў таварыш. Але не пазнаў ён Трышчана, бо той быў у панцыры. Убачыў Анцалот вельмі годнага рыцара і кажа: «Шмат вандраваў я па моры і сушы, але не страчаў ніводнага рыцара, які б так моцна сядзеў на кані або так хораша трымаў нагу ў стрэмені, акрамя аднаго, і ніводнае так пекнае пані не страчаў, акрамя аднае».

А быў у караля Артыюша нядаўна пасвечаны на рыцара падчашы па імені Геюш, які меў вялікую адвагу, але мала моцы. Убачыўшы найпрыгажэйшую пані Іжоту, узвесяліўся той падчашы ў сэрцы сваім ды ўзнёс Богу хвалу. Пайшоў ён у шацёр да караля Артыюша і ўкленчыў перад ім, кажучы: «Усемагутнейшы кароль, вянец усіх каралёў, краіне тваёй няма раўні ні далёка, ні блізка! Ты абяцаў мне, што калі я ўбачу найпрыгажэйшую панну, ты аддасі яе мне. І вось, пане, калі б я шмат вандраваў па моры й сушы, то не знайшоў бы такой цудоўнай дзяўчыны, як тая, што з гэтым рыцарам, што праехаў зблізу твайго шатра і не біў вам чалом. Хай я забяру ў яго тую панну, а яго прывяду да цябе». — «Рыцару, калі ты прывядзеш да мяне таго рыцара, то не толькі тую дзяўчыну, але і ўсё, што захочаш, возьмеш», — сказаў кароль Артыюш.

З вялікай адвагай падзякаваў падчашы, нібыта ўжо меў у руках, што хацеў. І давай Геюш хутчэй убірацца ў панцыр, бо спяшаўся за Іжотай. Анцалот жа сказаў яму: «Геюш, не квапся ехаць за тым рыцарам, бо я ведаю, як ён трымаецца на кані і як трымае нагу ў стрэмені. Перш твой конь, наступаючы нам на лейцы, дасць прароцтва, чым ты прывядзеш яго пры сваім слабым стрэмені. Я табе скажу папраўдзе: баязлівы рыцар не вазіў бы з сабой такой прыгожае панні, бо адабралі б яе ў яго шчэ да нас». — «Не гадзіцца аднаму рыцару адгаварваць іншага ад справы гонару. Даю слова рыцара: як стрэнуся з ім — не вялікая будзе мне патрэба ў выказванні свайго майстэрства», — адказаў Геюш. «Пане падчашы, я спадзяюся, што, сышоўшыся, не вялікае майстэрства выявіце вы», — мовіў пан Анцалот.

І вось, як найхутчэй, у поўнай бесклапотнасці, кінуўся падчашы за панам Трышчанам. Калі ж Іжота і Гаварнар заўважылі яго, сказала Іжота Трышчану: «Едзе за табой рыцар». — «Як едзе?» — пытаецца Трышчан. «Што найбарзджэй, як толькі конь можа», — адказвае Іжота. «Гэта новапасвечаны рыцар, ён не мае вялікага намеру выказаць перада мною свайго майстэрства, а я — перад ім», — сказаў Трышчан.

І тут выгукнуў гучна падчашы Геюш: «Рыцар, які возіш найпрыгажэйшую панну, пачакай мяне — пабачыш, хто з нас будзе больш годны ейнага кахання!» Перш як абярнуцца, узяў пан Трышчан дзіду пад паху і крыкнуў Геюшу: «Едзь, то пабачыш!»

Трышчанавы бітва з Геюшам. Калі сутыкнуліся дзіды, паляцеў Геюш па адзін бок, а конь ягоны — па другі. А Іжота з Гаварнарам глядзелі, што будзе. Яны й не заўважылі, каб

Трышчанавя нага нават зварухнулася ў стрэмені, не тое што каб сядло пад ім зрушылася — усё на вялікую славу гэтаму рыцару. Скочыў пан Трышчан з каня, скінуў Геюшу з галавы гелм і хацеў пазбавіць яго душы. А той прасіў, каб яму даравалі жыццё. Тады кажа яму Трышчан: «Зрабі ж тое, што я табе загадаю, і тады я выбаўлю цябе ад лютае смерці і ад свайго вострага мяча». — «О пане, зраблю, нават калі ты выправіш мяне далёка па моры й сушы, адно не адбірай майго жыцця», — адказаў рыцар. «Рыцар, здымі з сябе зброю і аддай яе пану свайму, які цябе сюды прыслаў», — сказаў Трышчан і адварнуўся да Геюша спінай. І здаволіўся на тым падчашы, і пайшоў пехам, несучы сваю зброю.

Аж едзе кароль Артыюш з сваімі рыцарамі й каралева Жанібра з паннамі. І ўбачылі рыцары, што ідзе конь, наступаючы на лейцы, а за ім, схіліўшыся, пляцецца рыцар. Тыя рыцары, што былі таварышамі падчашага, казалі каралю Артыюшу: «Пане, які адважны твой падчашы і наш таварыш Геюш! Маем надзею, ён забіў таго рыцара, што быў з паннай, і нясе ягоную зброю — бо ніколі раней не бачылі мы такога ладнага панцыра, як на тым рыцары». — «О мой Божа! — усклікнуў пан Анцалот. — Якую ж бязглуздыцу верзае вы пану нашаму каралю Артыюшу: калі б наш рыцар перамог таго рыцара, ці ж пусціў бы ён свайго каня?! Даю вам слова рыцара: наш рыцар нясе ўласную зброю».

Па тых размовах, несучы ў абярэмку сваю зброю, падышоў падчашы. Наблізіўся ён да караля ды кажа: «Пане, пабач мяне лепш жывога, чым мёртвага. Лепш было мне выканаць тваё даручэнне, як пазбыцца галавы. Я табе скажу, што няма рыцара, які змог бы яму супрацьстаяць». Моцна засмуціўся кароль, што з яго рыцарам сталася няшчасце. Паклікаў ён сваю каралеву Жанібру і сказаў: «Пані, пайдзі з паннамі і ўпрасі Анцалота — бо ён найвялікшы рыцар між нас, вянец усім рыцарам, якія любяць маю краіну, — каб прывёў таго рыцара».

І ўпрошвала каралева Анцалота, так гаворачы: «Найвышэйшы рыцару Анцалоце, дзеля Бога, здымі з нашага пана, караля Артыюша, цярыны вянец і ўскладзі з сухацвету: прывядзі да нас таго рыцара, і атрымаеш вось гэтую панну». — «Шаноўная пані, дзеля чаго ты пасылаеш мяне па таго рыцара — дзеля маёй прыкрае смерці? — спытаў Анцалот. — Але ж, паколькі загадваеш ты, мушу ехаць».

Затым увабраўся ён у панцыр, скочыў на каня і паехаў за Трышчанам ціхай ступою, бо ведаў, што дагоніць яго. І думаў сабе: «Не ўцячы рыцару, які возіць з сабою такую пекную пан-

ну». Калі быў Анцалот ужо неўздалёку, заўважылі яго Іжота з Гаварнарам. «Пане Трышчане, едзе за табой, паводле рыцарскага звычаю, рыцар», — кажа Іжота. «Пані, як едзе той рыцар?» — спытаўся пан Трышчан. «Рыцар пекны сабою й едзе ціхай ступою», — адказала Іжота. Глянуў Трышчан наперад, у далячынь, і ўбачыў вельмі прыгожую царкву, а перад ёй прыгожую альтанку. «Едзьма да царквы, пад тую альтанку», — прапанаваў Трышчан. І паехалі туды. «Пані, гэты рыцар з бывалых, — сказаў Іжоце Трышчан. — Не ведаю, ці будзеш ты ягонай, ці маёй».

І вось праехалі яны да царквы. Трышчан сеў пад альтанкаю ў халадку і зняў гелм з галавы, бо спацела яму галава. Пазнаў яго Анцалот і паехаў шпарчэй, бо ведаў, што гэта пан Трышчан, і вельмі рады быў з той сустрэчы. Заўважыўшы яго, уздзеў пан Трышчан гелм на галаву і ўскочыў на каня — і быў гатовы да бітвы. Убачыўшы Трышчана на кані, адшпурнуў пан Анцалот свой гелм. Тут пазнаў яго і Трышчан і скочыў з каня. І прывіталіся яны вельмі ласкава, і пыталіся адзін у аднаго: «Рыцару, што за прыгоды ты зведаў ад часу, як мы рассталіся?» Пан Трышчан хваліўся Анцалоту, так кажучы: «З усіх тых рыцараў, што, вандруючы, шукаюць сабе раўні — з племені караля Бана Баноцкага або караля Перамонта Францэйскага — ніхто не ўстаяў пад маім ударам». — «Я — вянец усім тым рыцарам, якія любяць караля Артыюша», — мовіў Анцалот.

Затым кажа Анцалот пану Трышчану: «Загадай рыхтаваць каня ды едзьма разам тваім шляхам, бо я не вярнуся да караля Артыюша». — «Чаму ты не хочаш вярнуцца да караля?» — спытаўся Трышчан. «Таму што пры ім я буду мёртвы, толькі з табой застануся жывы», — адказаў Анцалот. «Як жа так можа быць, рыцару?» — спытаўся Трышчан. «Паслалі мяне былі, каб прывёў цябе — а тое ці змог бы зрабіць хоць адзін рыцар?» Кажа Трышчан: «Паеду да караля Артыюша ды скажу яму, што ты большы за мяне рыцар». — «Чаго Бог не схоча, таго ніхто не ўчыніць: я не большы за цябе рыцар, ты вянец рыцарству», — адказаў Анцалот. І вырашылі: «Што параіць Іжота, тое і зробім». Русая ж Іжота мовіла так: «Вы абодва годныя рыцары — Бог ведае, каторы з вас большы. Ды калі ўжо пастанавілі зрабіць так, як я вам параю, то едзьма да караля Артыюша: многія рыцары кажуць, што каралева Жанібра прыгажэйшая за мяне, але я добра ведаю, што я прыгажэй. Але ж хочу паглядзець на прыгажосць паняў і годнасць рыцараў».

Затым паехаў Трышчан з сваім наймілейшым таварышам Анцалотам да караля Артыюша. Ubачыўшы іх, вельмі радыя былі рыцары, бо думалі, што Анцалот вядзе таго рыцара. Калі ж Анцалот з Трышчанам былі неўздальёку шатра, зразумелі ўсе, што гэтыя рыцары добра ладзяць між сабою.

І вось увайшлі яны ў шацёр караля Артыюша (а больш за ўсё любіў кароль рыцараў). Укленчыў пан Трышчан і мовіў: «Пане, хай ведае тваё панства, што Анцалот — большы за мяне рыцар: ён прывёў мяне, як алена за горла, да вашай вялебнасці». І, сказаўшы так, падняўся Трышчан. Тады ўкленчыў Анцалот, узнёс хвалу Богу і сказаў каралю з каралеваю: «Панове, дзякуйце пану Трышчану за маё жыццё, бо ён не схацеў мяне загубіць — адно прывёў мяне, як дзіця бічам, у лагер караля Артыюша. Ведайце ж, што Трышчан — вянец усім рыцарам на ўсе чатыры бакі свету, па моры й сушы». Сказалі тады ўсе рыцары: «Вы абодва годныя рыцары, хай злітуецца над вамі Бог! І, паколькі вы так хораша выявілі сваё рыцарства, — няма вашаму рыцарству раўні ні блізка, ні далёка. Ужо ж пабачылі мы вашу годнасць, хай жа пабачым яшчэ і прыгажосць вашых паняў».

Прыбраліся каралева Жанібра й Іжота, як толькі маглі. І прыйшлі рыцары і суддзі караля Артыюша ацаніць іхнюю пекнасць. «Нас прызначылі справядліва судзіць на абодва бакі. Ды здаецца мне, што як прыгажэйшае золата за срэбра, так прыгажэйшая пані гэтага рыцара за нашу каралеву, — сказаў адзін з суддзяў. А потым спытаўся ў астатніх: — А як вы мяркуеце?» — «Мы мяркуем таксама, як ты рассудзіў: няма ні рыцара, годнасцю сваёй роўнага пану Трышчану, ні пані, якую можна было б параўнаць з пані Іжотай», — адказалі астатнія суддзі.

Моцна ўгнявілася за тое каралева Жанібра на суддзяў, аднак нічога не магла з тым парадзіць і здумелася, як бы зганьбаваць Трышчана. І прасіла Гаваона, пляменніка караля Артыюша, кажучы: «Рыцар, падушайся з Трышчанам. Як пераможаш яго — будзе табе вялікі гонар, што перамог найвялікшага рыцара; а як ён пераможа — табе ганьбы з таго не будзе, бо пераможа цябе найвялікшы рыцар».

І каза Гаваон Трышчану: «Рыцар, загадай рыхтаваць сабе каня — хачу падушайся з табой». — «До, годны рыцар, — мовіць яму Трышчан, — добра кажаш: я ўжо колькі дзён хочу зведаць фартуну». І выехаў Гаваон пры поўнай зброі.

Трышчанавая бітва з Гаваонам. Як сышліся тыя рыцары на полі, то Гаваон, калі б мог, адмяніў бы тую бітву — такім прыгожым і годным падаўся яму Трышчан у панцыры. «Рыцар, сфера-

жыся майго ўдару!» — усклікнуў Гаваон. І ўдарыліся, паламалі дзіды на мноства кавалкаў і стукнуліся плячыма й тарчамі. Гаваон упаў па адзін бок, а конь яго — па другі. А Жанібра чакала з дзяўчынамі, што ж будзе дзеецца між рыцараў, ды не заўважыла, каб нават нага Трышчанавая рушылася ў стрэмені, не тое што каб зрушылася пад ім сядло. Чароўная Іжота ўзнесла Богу хвалу і ўсклікнула: «Памілуй, Божа, пана Трышчана!»

Ubачыўшы Гаваона на зямлі, моцна ўзлавалася каралева Жанібра і не так шкадавала падзення Гаваонавага, колькі словаў Іжоціных. Пайшла каралева да рыцараў у агульны палац і мовіла ім: «Шаноўныя рыцары караля нашага Артыюша! За гонар Божы і на просьбу ўсіх рыцараў і паняў пазмагайцеся з Трышчанам. І калі хто з вас пераможа Трышчана, ён узвялічыць увесь двор караля Артыюша. Калі ж пераможа Трышчан, не будзе вам з таго ніякае ганьбы, бо ён — вянец усім рыцарам».

І следам усе ўвабраліся ў панцыры, скочылі на коней, і кожны крыкнуў пану Трышчану: «Сферажыся майго ўдару!»

Трышчанавая бітва з рыцарамі караля Артыюша. Кожны рыцар, які трапляў пад удар пана Трышчана, падаў услед за канём. І была тая бітва тры дні.

Зразумела тады каралева Жанібра, што няма пры двары каралю Артыюша ніводнага рыцара, які мог бы выбіць Трышчана з сядла, і спадзявалася толькі на Анцалота. І ўпрошвала яго, кажучы: «Годны рыцару Анцалоце, падушайся з Трышчанам, каб мы былі ўзвялічаныя табою». — «Чаму пасылаеш мяне пад Трышчанаў удар, на лютую смерць? — спытаў Анцалот. — Але мушу тое зрабіць».

Затым гаворыць Трышчану: «Рыцар, кажы рыхтаваць сабе коней і ўбірайся ў зброю: маем біцца». — «Рыцару, няма ніводнага рыцара, з якім мне хацелася б пазмагацца так, як з табою, — адказвае яму Трышчан. — Калі пераможаш ты мяне — перамог наймілейшы мой таварыш і найвялікшы рыцар, а калі я цябе — перамог я наймілейшага таварыша і найвялікшага рыцара. Ці ж ты не бачыў, якая вялікая бітва была ў мяне цягам трох дзён?» — «Не гадзіцца табе прасіць у мяне часу ў адзін дзень, вазьмі сабе часу ў пятнаццаць дзён: бітва са мной будзе мацнейшая, чым з усімі тымі рыцарамі». А такі тэрмін вызначыў Анцалот, бо ведаў: Трышчан захоча даць бой раней.

І прыйшоў час ехаць Трышчану ў свой лагер; адкланяўся ён каралю, каралева і рыцарам. Анцалот хацеў паехаць з ім, але каралева ўпрасіла яго, кажучы: «Годны рыцар, счакай: чула я,

што мае прыбыць да двара караля Артыюша кароль Самсіж з Чорнае выспы».

А потым прыехаў кароль Самсіж і кажа: «Ведаю, кароль Артыюш, што ты — вянец усіх каралёў. Я прыехаў, бо ведаю, што з табой найвялікшыя рыцары. А вам, рыцары, што любіце дзяржаву караля Артыюша, кажу: калі перамагу кагосьці з вас, хай будзе ў маёй волі; калі ж каторы з вас пераможа мяне — хай я буду ў яго волі». Вельмі радзя былі рыцары з той навіны і ўвабраліся ў панцыры; і кожны, згодна з воляй караля Артыюша, хацеў першы прыняць бітву з Самсіжам.

Бітва караля Самсіжа з рыцарамі караля Артыюша. Потым узброіўся кароль Самсіж і асядлаў каня, і біўся з каралеўскімі рыцарамі; і кожны, хто трапіў пад удар Самсіжа, апынуўся пад канём. І выбіў кароль Самсіж з сядла адзінаццаць рыцараў.

Анцалот таксама захацеў выступіць супраць Самсіжа. Калі сутыкнуліся яны — паламалі дзіды свае на мноства кавалкаў і так стукнуліся плячмі, што коні прыселі пад абодвума. Анцалот упаў з каня, а кароль Самсіж павіс на кані, учапіўшыся за яго. «Наш рыцар не зведаў паразы, бо яны абодва пападалі з коней», — сказалі рыцары караля Артыюша. «Прайграную бітву нельга пачынаць нанова: у бітве перамог той рыцар, які не расстаўся з канём», — мовіў кароль Артыюш.

Быў любы кароль Артыюш рыцарам, а яны яму. І кажа кароль: «Лепш паехаць мне з маімі рыцарамі на Чорную выспу ў вязніцу караля Самсіжа, чым адстаць ад іх у той справе». Узброіўся кароль Артыюш, ускочыў на каня і кліча каралю Самсіжу: «Сцеражыся майго ўдару!»

Бітва караля Артыюша з Самсіжам. І сышліся каралі ва ўдары. Для караля Самсіжа бітва з Артыюшам была лягчэйшая, як з найменшым з тых адзінаццаці каралеўскіх рыцараў. І ўпаў кароль Артыюш неўдалёку каня. А затым павёў кароль Самсіж караля Артыюша і рыцараў ягоных у палон. І былі рыцары ў вялікай тузе, кожны быў бледны ад жалю.

«Пане, давай разважым, як нам вызваліцца з рук Самсіжа, — кажа Анцалот каралю. — Як не вызваліцца з дапамогай Трышчана, то й з дапамогаю іншых рыцараў не вызвалімся». І паклікалі да сябе каралеву Жанібру. «Пані, знайдзі пана Трышчана і раскажы, што з намі сталася. Перадай яму ад мяне: просіць цябе Анцалот, твой наймілейшы таварыш: «Рыцар, калі ты не вызваліш нас з вязніцы караля Самсіжа на Чорнай выспе, то нам дзевядзецца памерці ў той вязніцы», — сказаў ёй Анцалот.

Каралева паспяшалася, і стрэла яна адну дзяўчыну. «Дзяўчына, ці не маеш сказаць што пра пана Трышчана?» — спыталася каралева. «Пані, пра каго ты пытаешся? Гэты рыцар заўсёды дома, а дом яго — на кані», — адказала тая.

У вялікім суме ад'ехала каралева ад тае дзяўчыны, і стрэла іншую дзяўчыну й спыталася: «Ці не маеш сказаць што пра пана Трышчана?» — «Пані, я не ведаю ні хто ты, ні што ты за пані, ні адкуль ты і як табе імя. Аднак жа бачу, што ты годная пані, але сумная. Калі ты пытаешся ў мяне пра пана Трышчана, то дзеля ягонае годнасці паведамлю табе. Ці ведаеш, дзе знаходзіцца першая прыстань? У той прыстані мноства суднаў. Ты адразу заўважыш увабранае ў перлы й каштоўныя камяні судна пана Трышчана. Калі не акажацца ў тым судне, спытай пра яго ў тым шатры, у якім заўважыш найбольшую прыгажосць і весялосць, ён тое любіць».

Радасная ад'ехала каралева Жанібра ад тае дзяўчыны. Неўзабаве ўбачыла яна тую прыстань, па апісанні дзяўчыны пазнала судна пана Трышчана і ўзвесялілася. Побач з тым суднам было многа рыцарскіх шатроў. Каралева заўважыла перад шатрамі дзяўчыну, падышла да яе й спытала: «Скажы мне, дзяўчына, дзе тут Трышчанаў шацёр?» — «Стаіш перад тым шатром, пра які пытаешся», — адказала тая. Каралева без папярэджання зайшла ў шацёр і пачала спешна распавядаць пану Трышчану, як кароль Самсіж павёў у палон караля Артыюша з ягонымі рыцарамі. «Рыцару, Анцалот, твой наймілейшы таварыш, прасіў перадаць табе: «Калі ты не вызваліш нас з вязніцы караля Самсіжа, мусім там і памерці».

А Трышчан у той час адпачываў: за дзень перад тым біўся ён з вялікімі рыцарамі — перамог дванаццацёх рыцараў і меў невялікія раны, а таму ляжаў. Пачуўшы словы каралевы, схпіў ён у галавах ложка меч і так моцна страсянуў ім, што аж кроў пацякла на ложак з ранаў ягоных. Убачыўшы тое, сказала Іжота каралеве: «Пані, ты каранаваная каралева, што ж ты прыходзіш да рыцара з сумнымі весткамі? Табе трэба было прыйсці і раскрыць мяккія вусны для ціхіх размоваў, каб сэрца рыцара навярнула да адвагі». — «Пані Іжота, якія розныя ў нас думкі! Ты — найпакнейшая ў свеце пані і маеш пры сабе свайго пана, на якога ўскладаеш надзею. Ты можаш зрабіць яго здаровым, як найбольш, за дзесьць дзён. Я ж бачыла, куды павялі майго пана караля Артыюша і ягоных рыцараў», — адказала каралева. Пасля слоў каралевы Жанібры злосна паглядзеў пан Трышчан на Іжоту.

Іжота ведала натуру Трышчана, што ён любіць павесяліцца. Таму ўхапіла яна каралеву за руку й пачала вельмі хораша граць гарацінскі танец. І пачало ад таго сэрца пана Трышчана поўніцца адвагаю, і прасіў ён Гаварнара: «Дай мне лютню!» Трышчан пачаў вельмі хораша граць, і ад слухання лютні сэрцы абедзвюх паняў і пана Трышчана напоўніліся радасцю.

Затым кажа пан Трышчан Іжоце: «Падрыхтуй мне судна й пакладзі ў яго хлеба й віна. Даю табе слова рыцара: або я застаўся з каралём Артыюшам у Самсіжавай вязніцы, або вызвалю караля Артыюша й ягоных рыцараў». — «Пане, паядзеш тады, як будзеш здаровы»,— мовіла Іжота. «Я магу лячыцца едучы гэтак жа, як і лежачы, бо раны запякліся пад даспахамі і лекар непатрэбны»,— сказаў Трышчан. Зразумела тады Іжота, што не ўдасца яго адгаварыць, і кажа: «Пане, судна тваё ўпрыгожана і падрыхтавана, засталася занесці туды стравы й віны».

Тады зайшоў Трышчан на судна, а з ім Іжота, Гаварнар і каралева Жанібра. Як адплылі ад берага, узняўся вецер і ўсхадзілася мора, і не ведалі, да якога берага прыстануць. Прасіла Жанібра Іжоту, кажучы: «Пані, я не навучаная плаваць па моры. Прасі пана Трышчана, каб указаў прыстань, дзе ўзнеслі б мы Богу хвалу, які выбавіць нас ад смерці на моры». Ubачыўшы, што робіцца на моры, узяў Трышчан лютню і пачаў граць. І доўга граў, і ніводная пані не думала пра прыстань — так любя было ім слухаць. «Пльвіце да прыстані, каб нам узнесці хвалу Госпаду Богу, што выбавіў нас ад смерці на моры і ад граху»,— загадаў Трышчан маракам.

І прысталі маракі пад нейкі замак, дзе была добрая прыстань, але дрэнны закон. Прынялі там Трышчана ласкава і спыталіся ў яго: «Рыцару, кім даводзяцца табе тыя панні?» — «Сёстрамі,— адказаў той і, паказаўшы на Жанібру, сказаў: — Гэта старэйшая сястра». І паказаў на Іжоту: «Гэта — мая малодшая». — «Хай злітуецца з вас Бог, нідзе не бачылі мы так падобных сваякоў»,— казалі жыхары.

«Рыцары, не ўважае за благі намер тое, пра што буду ў вас пытацца, бо ў нашай зямлі з гэтага не дзівацца: калі б ведаў, то не пытаўся б»,— мовіў Трышчан. «Рыцар, звычай тут добры — пытай пра што хочаш»,— адказалі жыхары. «Спытаюся ў вас вось пра што: бачу, што вы прыгожыя сабою, але чаму вы такія бледныя?» — мовіў Трышчан. Яны ж адказалі: «Ці ж ты не ведаеш тутэйшага звычайу? Гаспадыняю гэтага замка ёсць адна дзяўчына, якая не зведала мужчыны і мае такі звычай:

хто-кольвек прыплыве ў гэтую прыстань — не б'е ёй чалом, покуль не будзе спакладзены. А ты, рыцар, калі спакладзены, удар ёй чалом». — «Нямала вандраваў я па моры й сушы, але не страчаў такога дрэннага звычайу,— кажа Трышчан. — Гора вам, што вы яго зносіце; а з намі станецца, што Бог спашле. Дайце мне кая і зброю, і я паеду, адкуль прыехаў». — «Рыцар, іншыя рыцары таксама маглі да таго даўмецца, калі б так магло быць»,— адказалі яму.

Трышчана схапілі й кінулі ў вязніцу, а ў той вязніцы ўжо сем гадоў былі дванаццаць рыцараў. «Давайце дазволім сябе спакласці: лепш нам памерці на волі, чым у вязніцы»,— казалі яны між сабою. «О мой Божа, гэта ж у нас пан Трышчан!» — мовіў раптам адзін з іх; а іншы спытаўся: «Што ты радуешся няшчасцю найбольшага рыцара і нашай пагібелі?» — «Не таму я радуся, пра што ты гаворыш, але радуся нашаму вызваленню і ягонаму гонару, бо я ведаю, як умее абысціся з мячом пан Трышчан»,— адказаў рыцар.

А былі ў тае панні два браты: адзін старэйшы, а другі малодшы. Малодшы мог гаварыць з сястрою заўсёды, калі хацеў, а старэйшы такога права не меў. І кажа ёй малодшы брат: «Панна, хай возьме наш брат за сябе старэйшую сястру таго рыцара, а малодшую возьму я». — «Калі будзеш і надалей казаць мне пра тое — расстанешся з душою»,— адказала яму сястра.

Выйшаў ён з палаца і ўбачыў Жанібру з Іжотай, а тыя ста-яць, вельмі хораша ўвабраныя. І падумаў ён па шчырасці сэрца: «Калі б тая малодшая пагадзілася пайсці за мяне, я пагаварыў бы з сваёй сястрой яшчэ». Падышоў ён да іх дый кажа Іжоце: «Панна, калі я ўпрашу тваю сястру, ці пойдзеш за мяне?» — «Панічу, няма для нас нічога больш любаснага за нашага брата, які ў вашай вязніцы»,— адказала яму Іжота. (А Іжота насіла пад сукню Трышчанаў меч.) — «Я мог бы памагчы вам убачыцца з вашым братам, але адкажы мне спачатку наконт кахання, пра якое я табе казаў». — «Спачатку спытайся ў сваёй сястры»,— кажа Іжота.

У гэты момант укінула Іжота меч у вязніцу. Ухапіў пан Трышчан меч у свае рукі і пайшоў да турэмнае брамы; а за ім і ўсе рыцары выйшлі з вязніцы. Калі ўбачылі гэта тамтэйшыя рыцары — кінуліся да іх па вуліцах, хапаючы з лёту дзіды й чапляючы гелмы на галовы, бо і раней уцякалі рыцары з вязніцы, але іх вярталі назад.

Адзін з іх, вельмі адважны, перш за іншых падбег да Трышчана, хочучы вярнуць яго ў вязніцу — галава таго рыцара далё-

ка адляцела ад тулава. Пан Трышчан пачаў наносіць жорсткія ўдары і кожнага, у каго толькі бачыў дзіду ў руках або гелм на галаве, забіў.

І мела тая панна звычай: не рушалася й з месца насустрач таму рыцару, які біў ёй чалом. Калі паведамлілі пра Трышчана, яна, як змяя на купіне, пасмыкалася на залатой кушэтцы. Калі ж убачыла Трышчана ў дзвярах свайго палаца, дык хутчэй ускочыла, стрэла яго сярод палаца, і цякла вада па ейных нагах. І ўкленчыла перад Трышчанам, а пан Трышчан ухапіў яе за макаўку і сцяў ёй галаву і адкінуў прэч, кажучы: «Няхай не пануе больш дрэнны закон на гэтай выспе!»

Агледзеў Трышчан палац — ці няма там рыцараў, але нікога не аказалася, хіба толькі паніч, што не быў яшчэ пасвечаны на рыцара. І прыйшло Трышчану на розум, калі яго ўбачыў: «Ці не брат гэта тае панні, які хацеў узяць Іжоту?» І выйшаў з ім, і спытаўся ў Жанібры й Іжоты: «Пані, ці павінен гэты паніч пазбыцца галавы?» — «Пане, мы не рады нічыёй смерці, але гэты паніч прасіў мяне», — адказала Іжота. І сцяў яму Трышчан галаву. Тады Жанібра спыталася: «Пані, навошта ты гэта зрабіла?» — «Шаноўная пані, цяпер я ведаю натуру пана Трышчана: калі б я не сказала яму праўды, не ведаю, што б з намі й сталася», — адказала Іжота.

Затым сабраліся рыцары ў агульны палац. Пан Трышчан загадаў прывесці ўсіх коней і прынесці ўсю зброю тае панні. І адарыў кожнага з рыцараў, якіх застаў у вязніцы, канём і зброяй; і сказаў ім: «Рыцары, вы колькі гадоў чакалі выхаду на волю. А цяпер хто што пажадае — тое няхай і бярэ». З вялікай пакорай падзячылі рыцары пану Трышчану і мовілі: «Рыцар, паколькі ты збавіў нас ад смерці, хочам пайсці з табой, хочам табе служыць».

«Рыцары, хай будзе вам падзяка ад рыцараў і паняў, што вы ўшаноўваеце мяне між сабой. А калі хто з вас хоча назвацца дадзеным мною, Трышчанам, слугою Анцалота — таго зраблю я гаспадаром гэтага замка і гэтае прыстані», — адказаў ім Трышчан. І кажа адзін з рыцараў па імені Амадор: «Пане, я хочу быць дадзеным табою, панам Трышчанам, слугою пана Анцалота». І аддаў яму пан Трышчан той замак і прыстань пры ім, каб стаў ён слугой наймілейшаму ягонаму таварышу. І казалі тыя рыцары: «О любы наш Божа! Як клапоціцца пан Трышчан пра ўзвелічэнне Анцалота! Хай злітуецца з нас Бог!»

А потым пан Трышчан спешна выправіўся морам да караля Самсіжа і прыстаў да берага ў іншай дужа добрай прыстані. Горад быў прыгожы, і ўсе звычаі там былі добрыя. Толькі адзін падступны крыжак, які шмат дасягнуў падступствам сваім і быў павінен у ганьбаванні рыцараў і паннаў, меў такі звычай: па-здрадніцку забіваў кожнага госця і забіраў ягоны набытак.

Прыстаўшы з тымі панямі да берага, узяў Трышчан лютню ў рукі і вельмі хораша зайграў. Прыйшлі рыцары з таго горада паслухаць тое вясёлае й прыгожае гранне, а з імі й падступны крыжак. «Рыцар гэты створаны не на зло, а на рыцарства», — казалі яны. І ніхто не мог здаволіцца, тую лютню слухаючы. А падступны крыжак здумеўся, як бы забіць таго рыцара пры тых дзвюх паннах. «Я маю золата і срэбра і ўсялякую прыгажосць, якія здабыў падступствам сваім і адвагаю, а калі б яшчэ і сцяў галаву таму рыцару, што з тымі дзвюма паннамі, то Бог дастаткова зрабіў бы для мяне», — думаў ён.

З таго часу й да ночы хадзіў падступны крыжак ля Трышчана, каб забіць яго, але ніяк яму тое не ўдавалася. «Раніцой рыцар можа пайсці на імшу, я ж дачакаюся яго за мурам — і так адсяку яму галаву», — падумаў крыжак. І вось пайшоў пан Трышчан на імшу: Іжота несла за ім меч, а каралева Жанібра — тарчу. І рыцары, якія бачылі тое, мовілі: «Гэта найввалікшы рыцар і найцудоўнейшыя панні!». А калі былі неўдалёку царквы, кажа Іжота Трышчану: «На табе меч, рыцар, — сцеражыся ўдару іншага рыцара!» Перш як абярнуцца, схпіў Трышчан меч — аж стаіць за мурам рыцар з аголеным мячом, хочучы парубаць Трышчана. Наскочыў на яго пан Трышчан, і з аднаго ўдару пакацілася галава крыжака. «Як стаў рыцарам, то з ніводным рыцарам не меў я такога простага бою, як з гэтым. І вельмі шкадую пра тое», — мовіў Трышчан.

«Не будзе больш падступнічаць, і табе ж хацеў тым паслужыць», — казалі рыцары. Паколькі Трышчан спяшаўся да караля Самсіжа, то не рады быў таму, што забіў рыцара: меркаваў, што з-за крыжака тутэйшыя рыцары выклічуць яго на бой. Калі ж увайшоў у царкву, падышлі да яго з паннамі рыцары таго горада й мовілі: «Рыцар, падзяка табе ад усіх рыцараў за тое, што знішчыў ты ў гэтай добрай прыстані злы звычай. Хадзем з намі — аддамо табе ўсю маёмасць крыжака, бо належыць яна вам і нікому іншаму; ды яшчэ таму, каму ты дасі; ты вольны ў гэтай справе, бо мы вырашылі — ад каго крыжак прыме смерць, таму й ягоная маёмасць».

Пайшоў пан Трышчан з тымі рыцарамі, яны ж паказалі яму склепы і, адамкнуўшы іх, сказалі: «Рыцар, гэта — тваё!» Ubачыў у тых склепах Трышчан мноства ўсялякага добра, золата й срэбра, і перлаў, і каштоўных камянёў, і тавару. Пачаў пан Трышчан дзяліць тое дабро між рыцараў і паннаў і ўсіх, хто на тое заслужыў. А рыцары таго горада таксама адорвалі яго, кажучы: «Будзь узвялічаны, рыцар, што загубіў падступнага крыжака!»

Адпачыўшы ў тым горадзе колькі дзён, кажа Трышчан каралева Жанібры й пекнай Іжоце: «Шаноўныя пані, вы бачыце, якія прыгоды напаткалі нас на гэтым шляху. Калі мы такім чынам дабярэмся да Чорнае выспы, да караля Самсіжа, не ведаю нават, што з намі й будзе, не тое што каб вызваліць караля Артыюша і ягоных рыцараў». — «Пане Трышчане, калі б нам давялося вандраваць па моры й сушы — не знайшлі б мы такога дарадцы, як ты», — адказалі пані. Загадаў пан Трышчан скроіць сабе й свайму Гаварнару лацінскія рызы, а тым паням — манаскія сукні, а ў судна пакласці размаітага тавару. Зрабіўся Трышчан лаціннікам і выправіўся ў мора. «Вязеце нас да Чорнае выспы», — загадаў ён маракам. І паплылі, і як плылі па моры наўдалёку якое прыстані, тады пан Трышчан заўсёды граў на лютні й тым весяліў паням сэрцы. І прыплылі неўзабаве да Чорнае выспы.

Выйшаўшы насустрач, кінуліся барзджэй рыцары караля Самсіжа да судна, бо меў кароль Самсіж той звычай: адкуль бы ні прыйшло судна, рыцары прыходзілі й бралі, што хацелі. А купцу, які паскардзіцца, што яго абабралі, кароль выплачваў замест рыцараў.

І сказаў Трышчан мараку: «Адплыві ад берага, бо мне ведамы звычай караля Самсіжа. І калі хто адбярэ ў мяне Жанібру або Іжоту, то нічым не зможа кароль Самсіж мне сплаціць: золата й срэбра і я маю дастаткова».

Пасля гэтага ўсклікнуў Гаварнар: «Прыплыў адзін купец, які хацеў бы прадаць свой тавар — няхай не чыняць яму гвалту!» — «Купец, прысягаюць гаспадар кароль і ўсе рыцары, што не будзе нічога проці твае волі, і гвалту табе не будзе». Затым прыстаў пан Трышчан да берага; і напялі шатры, і расклалі пры іх мноства размаітага тавару.

Прышоў да Трышчана адзін рыцар, пытаючыся: «Годны рыцар, чаму ты зрабіўся лаціннікам?» — «Шмат ёсць людзей, падобных на рыцараў. Я б і рады быць тым рыцарам, за якога ты мяне ўважаеш, але ж я — лаціннік. Калі табе што патрэбна, купі, маю табе што прадаць», — мовіў Трышчан. А той кажа: «Рыцар,

я ведаю цябе: ты — той рыцар, што перамог пры двары караля Ленвіза ў Арляндзі трох рыцараў, пляменнікаў караля Бана Баноцкага. У годнасці няма табе раўні ні блізка, ні далёка». — «Нішто так не ўводзіць у зман, як чалавечае аблічча. Калі б ты ўздзеў панцыр, я падумаў бы, што й ты рыцар; але ж бачу цяпер, што ты блазан і хочаш ад мяне падарунка», — адказаў Трышчан. Стала таму рыцару дужа сорамна і сказаў: «Нічога не бачыў я так падобнага, як гэты купец да таго годнага рыцара».

Іншыя ж рыцары пыталіся: «Лаціннік, кім даводзяцца табе гэтыя панны?» — «Гэта мае сёстры: адна старэйшая, а другая — малодшая». Яны ж пайшлі і пераказалі каралю Самсіжу, мовячы: «Пане, з тым купцом, які прасіў аб прысязе, дзьве дзяўчыны-сястры. Калі б мы прайшлі свет накрыв, не знайшлі б прыгажэйшых. А малодшая белая, што папер, і прыгожая, што ружа. Каб хацеў, ты мог бы іх купіць».

І вырашыў кароль Самсіж сам глянуць на іх. Падышоў ён да Трышчанавага шагра ды кажа: «Здароў, лаціннік!» Трышчан падступіў да яго і прывітаў. І дзівіліся каралеўскія рыцары, як шляхетна пакланіўся той лаціннік каралю: «Ніхто з нас не здолеў бы гэтак зрабіць». А кароль зайшоў у шацёр і застаў тых паняў за гульнёю ў шахматы, што былі з крышталю і вельмі прыгожыя.

«Лаціннік, кім даводзяцца табе гэтыя панны?» — спытаўся кароль. «Сёстры мае», — адказвае Трышчан. «Прадай мне гэтыя шахматы», — просіць кароль. «Ты не зможаш мне заплаціць», — адказвае Трышчан. «Калі б ты захацеў, я даў бы табе за кожную пешку вандроўнага рыцара, а за гэтага караля — караля Артыюша», — мовіў кароль. «Што не прадаецца, таго не купіш», — сказаў Трышчан. Кароль жа: «Прадай мне малодшую сястру, я адмераю табе за яе золатам трыкроць, і срэбрам, колькі схочаш». — «Пане, ты абяцаў мне, што, калі я не захочу штосьці прадаць, не будзе мне ў тым прымусу. Калі б я хацеў прадаць сваю сястру, то ў першай жа прыстані ўстанавіў бы вялікі кошт», — адказаў Трышчан. Кажа тады кароль: «Грайма ж у шахматы на яе і на трэцюю частку майго каралеўства!» — «На што не будзе маёй волі, абяцаў ты мне, у тым не будзе прымусу», — адказаў Трышчан. — Я ж не ведаю, як гуляць у шахматы. Пастаўлю я папа на першае месца, а дзе маю паставіць іншыя фігуры?» — «Лаціннік мае рацыю — у іх поп самы шанаваны», — падумаў кароль. А потым кажа: «Лаціннік, пазмагаймся ж за гэтую панну і палову майго каралеўства». — «Ты абяцаў мне, што не будзе гвалту ў тым, на што не будзе маёй волі. Я не ведаю, як сесці на каня або ўвабрацца ў панцыр», — кажа

Трышчан. «Давай жа рубацца за ўсё маё каралеўства! З трох гэтых прапаноў выберы сабе што хочаш! А не захочаш — я і дарма вазьму!» — «Як няма праўды ў тваіх першых словах, то не можа быць і ў апошніх. Ніколі не даводзілася мне бачыць вялікае бітвы, адно калі, гуляючы, пачнуць біцца лацінскія дзеці драўлянымі мячамі, гойсаючы па вуліцах. Ці не так і мы з табою маем біцца?» — пытае Трышчан. «Так, лацінніча! Але мы маем біцца жалезнымі. Ты добра зрабіў, што прывёў да мяне гэтую пекную панну».

Назаўтра прынеслі Трышчану ад караля дваіны панцыр, кажучы: «Убірайся, лацінніча!» Трышчан пачаў накладваць левую нароч на правую руку, а правую — на левую, і правую нанаж на левую нагу, а левую — на правую; і сказаў: «Занясіце гэты панцыр вашаму пану, бо не пасуе светлы панцыр лацінскім плячам!»

Панеслі слугі панцыр каралю, і сказалі: «Літасцівы кароль, ён не ўмее ўбірацца ў панцыр! А пані нашая, глядзячы на яго, смяецца, весяліць сябе тым, не шкадуючы, дзеля пашаны да цябе, смерці свайго брата». А Трышчан мовіў між іншым Жанібры й Іжоце: «Падрыхтуйце лекі для ранаў, бо іду я да найвялікшага рыцара гэтага свету. Ды ўбярэцеся ў найлепшыя строі».

Выйшаў пан Трышчан у поўным узбраенні; а на гелме ў яго — вянок вельмі прыгожых кветак, а за ім — абедзве пані. А кароль Самсіж стаяў з сваімі рыцарамі. Калі ж ён убачыў Трышчана, расхацелася яму з ім біцца. А як убачыў хораша ўабраную Іжоту, то каб змог, нават праз парушэнне прысягі, узяў бы яе без усялякае бітвы — такой пекнай яна яму паддалася. «Лацінніча, за што ты пагадзіўся на бітву са мной? За маё каралеўства?» — пытаецца кароль. «Кароль, ты тое сказаў, але я з тым не згаджаўся, бо ведаю, што смерць мая недалёка; але мушу згадзіцца на бітву з табой. Шмат вандраваў я па моры й сушы, і калі ўжо маю памерці, то хацеў бы памерці там, дзе як найбольш людзей пабачыць маю смерць. Чуў я, што ў тваёй вязніцы ёсць мноства годных людзей — загадай іх выпусціць: хай паглядзяць на маю смерць», — адказаў Трышчан. «Чым яму тое дапаможа, што кароль Артыюш з сваімі рыцарамі ўбачыць ягоную смерць? — мовіць кароль сваім рыцарам. — Загадайце ж вывесці іх з вязніцы!»

І вось выйшаў кароль Артыюш з сваімі рыцарамі з вязніцы. Ubачыўшы Трышчана з Самсіжам, дванаццаць рыцараў караля Артыюша — акрамя Паламідажа, найвялікшага Трышчанавага непрыяцеля — і пан Анцалот рассмяяліся. «З чаго вы смяеццеся?» — спытаўся тады кароль Артыюш. — Не дзіўлюся з іншых, але дзіўлюся з Анцалота, які смяецца са смерці найвялікшага рыцара і наймілейшага свайго таварыша, а таксама з нашай і сваёй пагібелі». — «Калі нам суджана быць вольнымі праз Трышчана, то лепш нам памерці ў гэтай вязніцы на Чорнай выспе», — сказаў Паламідаж. Анцалот жа адказаў: «Не смяюся я з ягонай смерці, але любая мне нашая свабода, бо ведаю: калі тут каралева Жанібра й Іжота — пан Трышчан выкажа майстэрства!»

Кароль Самсіж падышоў і мовіў Трышчану: «Біся, лацінніча!» — «Пане, навучы мяне», — папрасіў Трышчан. Кароль выхапіў меч і пачаў бразгаць аб панцыр, кажучы: «Так сячы, а так прыкрывайся!» А затым спытаўся: «Ці згодны ты, лаціннік, скончыць гэтую бітву і аддаць мне панну?» — «Кароль, ты, як вялікі пан, добра мяне навучыў. А што, як змагу я адбіць твой меч, — ці зможаш ты тады сячыся?» — спытаўся Трышчан. «Як зможаш, то прыкрывайся, але ты не зможаш». Пытаецца тады ў яго Трышчан: «А калі б я змог сячыся?» — «Сячыся!» — кажа кароль. «Кароль, ты навучыў мяне. Сцеражыся ж мяне цяпер!»

Бітва Трышчана з каралём Самсіжам. І пачалі ганяцца, як ільвы па полі, кідаючыся адзін на аднаго, як рыцары, якім няма раўні ні блізка, ні далёка. Прыбіваў Самсіж Трышчана — і падымаў той уверх меч і тарчу, і падаў на калені пад моцнымі ўдарамі Самсіжа. А калі Трышчан прыбіваў Самсіжа — той падымаў уверх меч і тарчу, і падаў на калені пад моцнымі ўдарамі Трышчана. «Вялікія цуды! — усклікнулі рыцары караля Самсіжа. — Не было ніводнага рыцара, які змог бы спрацівіцца ўдарам нашага пана, а гэтаму рыцару ўдаецца — скача, як леў». Наляцеў Самсіж і пачаў рубаць з усяе моцы Трышчана па панцыры. Калі б не вытрымалі іхнія панцыры — абодва былі б нежывыя. Пад канец бітвы ўбачыў Трышчан, што Іжота змянілася з твару, і таму адкінуў пан Трышчан тарчу ды ўхапіўся абаруч за меч і, не марудзячы, пачаў чыніць жорсткія ўдары. І секануў караля Самсіжа па абедзвюх руках, і адпалі тыя рукі з мячом на зямлю. «Абараняйся, кароль, каб не акрываўіць мяне рук тваіх — больш нічога я не ўмею!» — усклікнуў Трышчан. А потым схапіў меч за канец і паднёс Самсіжу, кажучы: «Чаму ты кінуў свой меч? Калі ён для цябе зацяжкі, на ж табе мой меч, а гэты аддай мне». І глянуў кароль Самсіж на Трышчана з лютай злосцю. «Чаму так гнеўна на мяне пазіраеш? Што я хітра і лоўка цябе перамог? Не мог я абысціся з табою інакш, толькі так», — мовіў Трышчан. Кароль жа сказаў: «Шаноўны рыцару

Трышчане, звездаў я тваё майстэрства валодання мячом на сабе і прасіў Бога, каб не даў мне памерці гвалтоўнаю смерцю ад тваіх жорсткіх удараў і вострага мяча твайго. Даю табе слова рыцара: калі б ты прыслаў да мяне таго, хто распавёў бы мне пра цябе, я адпусціў бы караля Артыюша і ягоных рыцараў, бо бачу, што прыйшла праз іх да мяне мая смерць».

Бачыў тое кароль Артыюш і рыцары, падышоў кароль да Трышчана, і напоўнілася сэрца ягонае радасцю. І пачалі рыцары любя вітацца з Трышчанам, і ўзносілі Богу хвалу, і дзякавалі пану Трышчану: «Найвышэйшы рыцару, хай будзе табе хвала ад усіх рыцараў, што ты вызваліў нас з Самсіжавай вязніцы». — «Хай злітуецца Бог з Трышчана, бо па ўласнай добрай волі так шмат учыніў ён для караля Артыюша і ягоных рыцараў!»

Пан Трышчан загадаў прынесці ўсё, чым весяліў сябе Самсіж — трубы, дуды, лютні, арфы, органы, шахматы, варцабы, вельмі хораша ўпрыгожаныя паводле гарадскога звычаю. І пачалі весяліцца. Каралю Артыюшу і ягоным рыцарам было любасна чуюць тое весяленне. А калі сам пан Трышчан узяў лютню і пачаў вельмі хораша граць, напоўніліся сэрцы караля Артыюша і ягоных рыцараў радасцю ад слухання гукаў Трышчанавай лютні. І ніхто з рыцараў, слухаючы, не насыціўся.

Схапіла тут Іжота каралеву Жанібру і адала яе каралю Артыюшу: «Пане, пан Трышчан аддае табе гэтую пані: калі вам прычынілася якая непрыемнасць — хай усё пачэсна направіцца». Кожнага рыцара адарыла Іжота канём і зброяю. «Што ні кране чыясьці рука — не будзе яму забаронена тое мець», — сказала Іжота рыцарам. А затым звярнулася да Анцалота: «Рыцар, аддае табе Трышчан усё, што набыў з маёмасці падступнага крыжака. Таксама аддае табе рыцара Амадора з замкам тае дзяўчыны, якая ўстанавіла ў сваёй прыстані адменены цяпер звычай». Кароль Артыюш узнёс Богу хвалу і падзякаваў Трышчану, кажучы: «О найвышэйшы рыцару Трышчане, хай будзе ўзвялічана тваё рыцарства ўсімі рыцарамі і ўсімі людзьмі па ўсіх чатырох баках свету! Годнасці тваёй няма раўні на зямлі ні блізка, ні далёка!»

Тут прыехаў з Францэі адзін рыцар ад караля Перамонта. Ён ведаў тых рыцараў з прыстані і вельмі хацеў падушца з імі. Зразумеў Трышчан, па што ён прыехаў, і сказаў каралю Артыюшу: «Вялебны кароль, вянец усім каралям, дзеля славы Божай, дай мне адзін дар». — «Ты вольны ва ўсім, аднак жа не дазволі табе біцца з гэтым рыцарам», — сказаў Артыюш. «Менавіта пра гэта й прашу, а ўсяго астатняга маю дастаткова», — мовіў

Трышчан. А кароль: «Я сказаў так, бо ты стомлены; але будзь вольны і ў гэтай справе». І падзякаваў яму Трышчан.

«Рыцар, на сваё вялікае няшчасце дзякуеш ты яму», — сказаў Трышчану францэйскі рыцар. «Пабачым», — адказаў Трышчан.

Бітва Трышчана з францэйскім рыцарам. Ускочылі абодва на коней і моцна сутыкнуліся, струшчылі дзіды на многа кавалкаў, а самі ўдарыліся тарчамі і плячыма. Францэйскі рыцар паляцеў на адзін бок, а конь ягоны — на другі. І ніхто не прыкмеціў, каб хоць нага ў стрэмені зварухнулася ў Трышчана.

Іншыя рыцары таксама былі прыйшлі шукаць сабе раўні, ды калі ўбачылі, што францэйскі рыцар пераможаны, не захацелі біцца — ударылі чалом Артыюшу і паехалі туды, адкуль прыехалі. Адпачылі ў той прыстані кароль Артыюш і ягоныя рыцары колькі дзён, а потым у вялікай радасці адплылі ад Чорнае выспы ў мора; а з імі і пан Трышчан.

У першай жа прыстані адлучыўся ад іх Трышчан, а Анцалот вельмі прасіў караля адпусціць яго з Трышчанам. «Годны рыцару Анцалоце, як патрапім дадому, тады зможаш паехаць адтуль да Трышчана: бо заўсёды зможаш знайсці яго там, дзе шукаюць рыцары сабе раўні», — сказаў кароль.

А потым прыехалі да Трышчана сямёра рыцараў; і ўзнеслі Богу хвалу, што знайшлі Трышчана, і мовілі: «О найвышэйшы рыцар, узвялічаны ты рыцарскім ушанаваннем! Прыехалі мы праз веліч славы тваёй, бо і іншыя рыцары пытаюцца пра тваю мосць». — «Кажыце, што патрэбна», — сказаў ім Трышчан. «Славу ты рыцару, мае Смердадуг-паганін такі звычай: калі спыніцца хто ў ягонай прыстані, то кожнага рыцара прыме ласкава; а як надыдзе першая начная варта, кіне рыцара на жорсткія пакуты: і ніводны рыцар не зможа адтуль з'ехаць, не зазнаўшы няшчасця. Мы таксама былі ў ягонай прыстані і зносілі тое ж, што і іншыя рыцары. Дзеля гонару Божага, пашкадуй нашага няшчасця — выпраўся з намі ў тую прыстань, бо калі мы не ўзвялічымся праз цябе, то ўжо нам канец. Будзе лепш, калі ты з Божае ласкі адменіш той злы звычай», — мовілі рыцары. І казаў Трышчан: «Мне таксама шкада тае вашай ганьбы, я паеду з вамі, але з умовай: да часу ніхто не павінен ведаць, хто я і адкуль».

Калі Трышчан і тыя рыцары з'явіліся ў прыстані Смердадуга-паганіна, выйшлі з замка рыцары й вельмі ласкава прывіталі іх; потым забралі зброю і павялі ў агульны палац.

Зайшоў Смердадуг-паганін у жаночую спачывальню ды кажа сваёй дачцэ: «Вазьмі лютню, ідзі ў Чорны палац і, граючы, весялі тых рыцараў, каб не спалі ад грання, пакуль не надыдзе час кінуць іх на пакуты».

І тая, узяўшы лютню, пайшла да рыцараў і пачала вельмі хораша граць. Рыцары, што не чулі грання пана Трышчана, думалі, што ніхто больш не змог бы так цудоўна, як тая панна, граць. «Панна, не адмоў мне ў тым, пра што папрашу»,— кажа Трышчан. «Не адмоўлю». — «Пазыч мне лютні. Чую, што ты хораша граеш. Мы вандроўныя рыцары, мо і між нас каторы ўмее трохі граць на лютні»,— папрасіў Трышчан. Дала яна яму лютню, і Трышчан не ўдарыў па струнах адразу, а пачаў перш настрайваць, а настроіўшы, чароўна зайграў. І ад таго грання сэрца кожнага рыцара напоўнілася радасцю. А тая дзяўчына падступілася бліжэй, каб пераняць ноты. «Каб і я ўмела гэтак граць, што была б для мяне ўся маёмасць бацькі майго!» Пачуўшы тое, вярнуў ёй Трышчан лютню.

І не схацела яна больш удараць па струнах, і пайшла да бацькі свайго, сказала: «Ойча, калі схочаш паганьбіць тых рыцараў, то не жыцьмеш, бо ёсць спаміж іх пан Трышчан, які не дапусціць ганьбы». — «Скуль ты ведаеш, што гэта пан Трышчан? Тыя рыцары, што бачылі яго — ці ж бы яны яго не пазналі? А ты, не бачыўшы ніколі, пазнала?» — спытаў Смердадуг-паганін. «Па тым я пазнала, што ніводны рыцар, акрамя Трышчана, не ўмее граць на лютні так, як я. А спаміж іх ёсць рыцар, які грае на лютні лепш за мяне»,— адказала тая.

І вырашыў паганін паглядзець на ўсё на свае вочы. Прышоўшы да рыцараў, пачаў ён з імі гаворку. І сапраўды, дзіўныя справы зыходзілі ад таго рыцара, пра якога расказала яму дачка; па годнасці ягонай пазнаў яго. І пачаў прыслужваць рыцарам, як толькі мог, і даў ім на ноч харошы пакой на іхні выбар.

А назаўтра адпусціў рыцараў, і зачынілі за імі гарадскую браму і ўзвялі масты. А адзін з гарадскіх рыцараў мовіў: «Вы, сямера рыцараў, дзякуйце пану Трышчану за ўтаймаванне гэтае прыстані, а то мелі б непрыемнасці. А калі з вамі Трышчан — нічога не бойцеся». — «Мы былі б радыя, каб з намі быў пан Трышчан і каб усюды, у якой бы прыстані мы ні з'явіліся, былі мы ўзвялічаныя Трышчанам». — «Сапраўды, ты — сам Трышчан»,— сказаў рыцар. Ад'ехаўшыся ад таго горада, развітаўся пан Трышчан з рыцарамі. Яны ж дзякавалі яму, што праз яго былі ўшанаваныя ў той прыстані.

«Многіх рыцараў я зганьбіў, а калі б яшчэ і Трышчана зганьбіць, то выканаў бы я сваю задуму»,— падумаў Смердадуг-паганін і паехаў ён за Трышчанам, дагнаў яго і кажа: «Найвышэйшы і слаўны ва ўсе чатыры бакі свету рыцар, вырашыў я павандраваць па свеце. І з ніводным рыцарам або каралём не хацеў бы вандраваць, адно з табою. Хачу я назвацца тваім слугою. Прашу цябе, пане, паедзь са мной да майго дому: я пакіну замак на князя ды паеду з табою».

Даўшы веры ягоным словам, паехаў пан Трышчан адзін. І як прыехаў у прыстань, у вялікай радасці выйшлі месцічы страчаць Трышчана, кажучы: «Хай будзе ўзвялічана імя тваё! Мы — твае слугі». І, забраўшы ў яго зброю, выйшлі з палаца; і пачалі радзіцца між сабою.

Быў там адзін рыцар здалёку. І кажа ён пану Трышчану: «Рыцар, не ведаю, хто ты й адкуль, але ж бачу ў табе годнага рыцара і прыгожага чалавека. Шкада мне твайго няшчасця. Яны радзяцца пра тое, якою смерцю цябе ўмарыць». Прайшоўся Трышчан па палацы і, не знайшоўшы ні гелма, ні здзіды, упаў у распач, што не было пры ім ягонага мяча.

Прышлі рыцары таго горада і арыштавалі Трышчана. «Якою смерцю яго пакараем?» — «Ідзіце й засячыце яго»,— кажа Смердадуг-паганін. А таго ж дня з'явіўся там адважны рыцар Паламідаж Анупліціч пры двух мячах і чорнай тарчы — найвялікшы пры двары караля Артыюша Трышчанаў непрыяцель — і кажа: «Не слухна пазбаўляць такога годнага рыцара галавы без бітвы — перамажыце спачатку, паводле рыцарскага звычаю, у бітве. Бачыў я, як здымае рыцар рыцару галаву, але ж паводле рыцарскага звычаю. А таго, што вы хочаце ўчыніць, не бачыў». — «Бачылі мы, як злачынца за злачынцу заступаецца»,— адказалі яму.

Зразумеўшы, што іх абодвух з Трышчанам зганьбілі, падскочыў Паламідаж і падаў адзін меч Трышчану, а сабе пакінуў другі. Як люты звер, наляцеў Трышчан і пачаў моцна рубаць направа і налева. І ў каго толькі заўважаў у руках здіду, а на галаве гелм — таго сек. Потым пайшоў ён у палац, каб забіць паганіна, аж бачыць — той уцякае з усіх ног. І амаль ужо дагнаў яго Трышчан, як той забег у сваю царкву, куды рыцар не мае права ўваходзіць з мячом. «Выходзь, здрайца, і бараніся ў бітве!» — крыкнуў Трышчан. А той у адказ: «Будзь пэўны, што, пакуль ты тут, не выйду адсюль!» (Таксама, як не выходзіў і будучы ў замку.) Трышчан адышоўся ад тае царквы, бо ведаў звычай, што не гадзіцца яму там стаяць з аголеным мячом. Пайшоў ён

да Смердадугавага палаца і ўзнёс Богу хвалу, што збавіў яго ад гвалтоўнае смерці.

І кажа Трышчан Паламідажу: «Рыцару, дзякую табе ад усіх рыцараў і паннаў, што не даў мне загінуць!» — «Рыцару, за ўсю маю паслугу, якую я табе аказаў і яшчэ думаю аказаць, дай мне адну рэч, якую я ў цябе папрашу», — гаворыць Паламідаж Трышчану. «Дам усё, што ні папросіш, акрамя Іжоты», — кажа Трышчан. «Будзь жа маім найвялікшым непрыяцелем, як і раней», — адказаў Паламідаж. «Хай будзе па-твойму, рыцару, — пагадзіўся Трышчан. — Ты аказаў мне вялікі гонар, і я таксама магу аказаць табе гонар». — «Іншага нічога й не хочу, акрамя гэтага», — сказаў Паламідаж. І зразумеў Трышчан, што мае біцца з Паламідажам. «Рыцару, калі я павінен біцца, то хочу біцца сваім мячом, а не гэтым, што ты мне даў», — кажа Трышчан. І прынеслі пану Трышчану ягоны меч. І ўвабраліся абдва рыцары ў панцыры.

Бітва Трышчана з Паламідажам. І кінуліся адзін на аднаго з вялікай адвагаю, і пачалі ганяцца адзін за адным, як ільвы. А гэтак моцна рубаліся дзеля таго, каб не стрымалі іхнія панцыры і абодва былі мёртвыя. Прыбіваў Паламідаж Трышчана — той прыкрываўся мячом і тарчай, адступаючы пад ударам Паламідажа. А потым Трышчан адкінуў ад сябе тарчу, ухапіў меч абаруч і пачаў рубаць, не прыкрываючыся. Паламідаж, падаючы на калені, падымаў угору меч і тарчу, чакаючы смерці ад моцнага ўдару Трышчана. «Гэты рыцар загубіў многіх рыцараў, а цяпер перамагае прыгожага Паламідажа», — казалі рыцары таго горада. Секануў Трышчан Паламідажа па гелме: рассек яму тым ударам гелм і нанёс вялікую рану на галаве. «Рыцару, калі ты мяне пераможаш — не ўхваляць цябе рыцары, бо ты ж бачыў, якая бітва была ў мяне з тымі рыцарамі. Завершым гэтую бітву ды вызначым сабе тэрмін: дзе б ні аказаўся хто з нас, хай спыніцца праз той тэрмін пры гэтай царкве, у якой збіраюцца рыцары», — мовіў Трышчан Паламідажу. І вызначылі тэрмін у пятнаццаць дзён. А так учыніў Трышчан, бо ягоны востры меч мог прычыніць Паламідажу цяжкую смерць. І рассталіся адзін з адным.

Паехаў Паламідаж да двара караля Артыюша і распавёў яму пра Трышчанаву прыгоду, кажучы: «О рыцары нашага добрага пана караля Артыюша! Згадайце годнасць пана Трышчана, як многа гонару аказаў ён рыцарам. А цяпер не можа сабе добра зрабіць». — «Чаму?» — спыталіся кароль Артыюш і ягонья

рыцары. «Падмануў яго Смердадуг-паганін — па-здраніцку заманіў яго ў свой горад і зняволіў. Я біўся за яго з паганінам і атрымаў рану на галаве, праз якую не мог больш з ім біцца. І пастанавілі мы сустрэцца праз пятнаццаць дзён ля тае царквы, — і назваў Паламідаж тую царкву. — Як змагу, буду біцца за яго. Калі ж рана мая да таго часу не загаіцца, тады вы яго вызваляйце». Дужа шкада было таго каралю Артыюшу і рыцарам ягоным. «Як сталася такое няшчасце з маім таварышам?» — спытаўся Анцалот. Але потым усцешыўся разам з каралём: «Як выйдзе Смердадуг — нядоўга яму давядзецца выхваляцца сваім майстэрствам перада мной!»

Калі надышоў тэрмін, прыехаў пан Трышчан да тае царквы, а з ім Іжота і Гаварнар. А над дзвярыма тае царквы былі выпісаны такія словы: «У гэты дзень леў мае біцца са змеям». — «Калі я леў, тады Паламідаж не змей, а калі я змей, тады Паламідаж не леў. Буду я кімсьці з іх, а Паламідаж не будзе», — падумаў Трышчан.

А ў гэты час прыехаў у панцыры пан Анцалот; і вырашыў ён, што гэта чакае яго Смердадуг-паганін. А Трышчан падумаў, што прыехаў Паламідаж. Імкліва й адважна кінуўся Анцалот у бой, а Трышчан чакаў яго смела і ўмела.

Бітва Трышчана з Анцалотам. І як сышліся яны — паламалі дзіды і стукнуліся плячыма і тарчамі, і пад абодвума пападалі коні. Трышчан упаў з каня, ухапіў меч і падумаў: «Ніхто не мацнейшы з дзідаю на кані і ніхто — з мячом на зямлі». Кінуліся яны адзін да аднаго і пусціліся ў высцігі, як два ільвы, кідаючыся адзін на аднаго, як тыя, каму няма раўні ні блізка, ні далёка. Прыбіваў Анцалот Трышчана — і прыкрываўся той тарчай і мячом, адступаючы пад ударамі Анцалота. А калі пан Трышчан, не прыкрываючыся, пачаў вельмі жорстка рубаць — Анцалот, прыпадаючы на калені пад моцнымі ўдарамі Трышчана, прыкрываўся мячом і тарчай. «Вялікі чуд: ні між вялікіх рыцараў з двара караля Артыюша, ні з Банака, з племені караля Бана, ні ў далёкіх краях не было да гэтага часу рыцара, які мог бы гэтак трымацца з мячом супраць пана майго Трышчана — толькі наймілейшы таварыш ягоны Анцалот, сын караля Дамалота з Локвы», — сказаў Трышчанаў Гаварнар. А Анцалотаў Гаварнар сказаў: «Шмат вандраваў я па моры й сушы, але не бачыў ніводнага з вялікіх рыцараў караля Артыюша, ні з іншых далёкіх краін рыцара, які змог бы так трымацца з мячом супраць пана майго Анцалота — толькі пан Трышчан».

Пачуўшы твая словы, кажа Іжота рыцарам: «О годныя рыцары, разбярэцеся, што тут да чаго, каб потым не шкадаваць вам». Паздымалі рыцары гелмы і пазналі адзін аднаго, і пачалі вельмі люба абдымацца. І распытваліся адзін у аднаго, якія хто меў прыгоды ад часу, як рассталіся. Трышчан хваліўся Анцалоту, кажучы: «Колькі ні было вандроўных рыцараў — а гэтыя годныя рыцары, вандруючы, шукалі сабе раўні — і з племені караля Бана Баноцкага, і ад караля Перамонта Францэйскага — ніхто не ўстаяў перада мною». — «Усім, хто любіць пана нашага, караля Артыюша, — усім тым я карона», — сказаў Анцалот.

Затым кажа Анцалот: «Рыцару, уздзень гелм на галаву ды давай рубацца, толькі цяпер мы параненыя. Але ні ў адной бітве не ўдасца нам узвысіцца аднаму над адным. Няхай лепш адзін з нас прыме смерць ад другога». — «Хай злітуецца з цябе Бог, рыцар, чаму ты хочаш біцца? Няма на свеце ніводнага рыцара, з якім бы я так рады быў мець бітву, як з табою. Бо калі ты мяне пераможаш — пераможа мяне найвялікшы рыцар і найлюбшы таварыш, а калі я цябе перамагу, то перамагу карону ўсіх рыцараў, найвялікшага рыцара і найлюбшага таварыша. Ды лепш было мне з табою не знацца, рыцару: тады б'ўся б я з табою з большай ахвотай, як ведаючы цябе», — адказаў Трышчан. «Выздаравейце спачатку, рыцары, — а выздаравець можаце за пятнаццаць дзён, — а бітве дайце спакой», — кажа ім Іжота. Забрала іх Іжота, і паехалі яны за ёю ў панцырах. А раны іхнія прэлі ў панцырах.

І сустрэлі яны аднаго збраяносца з чорным сцягам, за якім везлі на возе мёртвага рыцара. І кажа той збраяносец пану Трышчану: «Рыцар, пан мой Паламідаж умовіўся з табою словам рыцара: у якім бы маёнтку ён ні аказаўся, ва ўмоўлены час аказацца ў гэтай царкве. Хацеў бы ён аказацца ў жывых, але няхай хачя б мёртвы стрымае рыцар сваё слова». — «Праз гэтую ўмову мы з маім найлюбшым таварышам ледзь не пазабівалі адзін аднаго!» — сказаў Трышчан.

І паехалі пан Трышчан з Анцалотам. І стрэла іх, несучы пісаны пану Трышчану ліст, нейкая дзяўчына. Яна аддала Трышчану ліст, а ён, прачытаўшы яго, расмяяўся. «З чаго ты смяешся?» — пытаецца ў яго Анцалот. «Вось з чаго я смяюся: ездзіць дзяўчына па людзях, так кажучы: «Кожныя сем гадоў пры двары караля Перамонта Францэйскага збіраецца турнай. Хто хоча ўкаранаваць сваю сястру або каралеўскую дачку — едзь не марудзячы». Мы ж не можам туды паехаць, бо моцна паране-

ныя», — адказаў Трышчан. «Рыцар, мы можам паехаць туды, каб пабачыць, з якое краіны рыцар пераможа ў тым турнаі — дзеля таго, каб потым узяць нам дзіду ў рукі і ўздзець гелм на галаву супраць таго рыцара», — сказаў Анцалот.

І заехалі яны ў нейкае сяло, а ў тым сяле было поўна рыцараў і паняў. І ні адзін рыцар не жадаў дзеля іх пацясніцца на двары, а іх жа ўжо застала ноч. Тады пабралі яны ў рукі дзіды, хочучы праз бітву заняць двор. І паехалі з таго сяла, і ўбачылі наперадзе заможныя двары, што ўжо прыходзілі ў заняпад. А перад тымі дварамі стаяла панна з невялічкай дружнаю. «Панна, ці ёсць дзе ў цябе спыніцца?» — спытаўся ў яе Трышчан. «Магчыма», — адказала тая і ўхапіла Трышчана за руку, а другою Анцалота, і павяла іх у нейкі палац. А той палац быў вельмі хораша ўпрыгожаны. Затым пайшлі ў другі палац — ён таксама быў усярэдзіне па-гаспадарску ўпрыгожаны. «Годныя рыцары, тут вам прытулак: для вас саміх — у тым палацы, а ў іншым — для вашых коней», — сказала панна. «Які харошы прытулак для нас і для нашых коней!» — мовілі Трышчан з Анцалотам.

І прынеслі ім есці дзве птушкі — адну смажаную, а другую вараную, віно і хлябец; коням задалі аброку. «Рыцары, частуйцеся, бо трэба вам паклапаціцца пра мяне і пра сябе», — сказала рыцарам панна. Яны ж зажурліся, бо яна прасіла іх абраць сабе каралеву; а яны ж былі параненыя.

«Панна, не дзівіся з таго, пра што я пытацьму», — мовіць Трышчан. «Рыцар, тут такі звычай, таму няма дзіва з таго, пра што спытае рыцар. Бо каб ведаў, то і не пытаўся б», — адказвае тая. «Гэта добры звычай. Прашу цябе, скажы мне, што гэта за птушачкі?» — пытаецца Трышчан. «Гэта два галубы. А я — дачка аднаго караля, які ваяваў з каралём Перамонтам, і Перамонт яго перамог, забраў зямлю і павыганяў усіх ягоных слугаў. Толькі мяне пакінуў яму з гэтымі двума галубамі. І я як магла карміла бацьку свайго: што заб'ю на абед — таго хапала і на вячэру, а што было на вячэру — таго хапала і на сняданак», — адказвае тая. «Панна, будзе табе вялікая нявыкрутка, калі ты забіла для нас тое, чым мелася пакарміць свайго бацьку», — кажа ёй пан Трышчан. «Рыцары, я не шкадую пра тое, што забіла двух галубоў для двух сокалаў, бо бачу, што вы харошыя сабою і прыгожыя абліччам. Рыцары, вам думаць пра мяне і пра сябе».

А назаўтра паехалі адтуль, не гаворачы між сабою. «Рыцар, пра што думаеш, што не гаворыш са мною?» — «А ты пра што думаеш?» — пытаецца Трышчан. «Але ж ты старшы, я павінен у вас пытацца», — кажа Анцалот Трышчану. «Я думаю, як нам

тую панну зрабіць каралеваю»,— адказаў Трышчан. «О годны рыцар Трышчан, хай жа Бог вам заплціць, што за ейную пачцінасць думаеш ты пра пачэснасць тае панны! У нас абодвух адна думка».

І вярнуліся яны да тае панны. «Панна, убірайся і ўпрыгож сябе як мага — дасць Бог, станеш сёння каралеваю»,— кажа ёй Трышчан. «Рыцар, ды ўспаможа мне Бог, не маю больш убораў, акрамя таго, што на мне, ды яшчэ вянка з цудоўных кветак кіпарысу, які прывезены мне з двара караля Артыюша»,— адказвае панна. А затым бярэ вяночак і ўскладае сабе на галаву. «Да твару табе гэты вянок»,— сказалі рыцары.

Затым выправіліся яны з паннаю на той турнай. І дагнали рыцара, які ехаў у панцыры; а за ім везлі ўвабраную ў вельмі дарагія шаты панну. «Што гэта за рыцар?»— спытаўся Трышчан у слугаў. «Гэта рыцар Амадор, слуга пана Анцалота, дадзены яму слаўным рыцарам Трышчанам»,— адказала панна. «Далібог,— сказаў Трышчан,— Трышчан і Анцалот зараз тут». Пачуўшы гэта, скочыў Амадор з каня, скінуў гелм з галавы, уклечыў перад імі і спытаўся: «Панове, куды вы едзеце?»— «Едзем на турнай да вашага пана караля Перамонта, бо хочам нашу сястру зрабіць каралеваю»,— адказвае Трышчан.

«Дзеля Бога, вярніцеся, каб мог я зрабіць каралеваю сваю сястру. Я ведаю, што вы не маеце сястры»,— сказаў ім Амадор. «Рыцар, ніхто яшчэ не разварочваў нас дзідаю, і просьбаю ніхто нас не зможа спыніць»,— адказаў Трышчан. «Я ведаю, што пан Трышчан умее абыходзіцца з мячом на зямлі, а не толькі з дзідаю на кані. Я мушу вярнуцца»,— сказаў Амадор. «Амадор, мы былі б табе ўдзячныя, каб ты паехаў з намі. Але, калі вырашыў вярнуцца, пазыч нам убору сваёй панны: наша панна не мае харошага ўбору»,— папрасіў Трышчан. «Пане, бяры, што табе патрэбна»,— сказаў Амадор.

Узяў пан Трышчан тую строі, у якіх Амадорава сястра хацела зрабіцца каралеваю, і сказаў сваёй панне: «Убярыся ў шаты». Калі ж яны ўбачылі яе ў строі, вельмі ім спадабалася: нават калі б яна была іхняю сястрою, не пасаромеліся б яе. «Рыцар, дай мне адзін дар, пра які я ў цябе папрашу»,— кажа Анцалот Трышчану. «Усё вольны ты атрымаць ад мяне, акрамя Іжоты»,— адказвае Трышчан. «Будзь на сёння маім панам, а я буду тваім збраяносцам»,— кажа Анцалот. «Кінь гэта, рыцару! Ты старшы і большы рыцар, чым я,— ты будзь маім панам, а я буду тваім збраяносцам»,— адказвае Трышчан. «Не бываць таму»,— мовіў Анцалот.

А быў у тым турнаі звычай: калі які рыцар прыедзе пасля пачатку турнаю, ён павінен пасадзіць сваю панну на ніжэйшае месца.

Пад'ехалі яны да варотаў таго турнаю, аж калаварот зачынены, і бітва паміж рыцарамі ўжо распачалася. Тады пераскочыў Анцалот праз калаварот і расчыніў вароты, і Трышчан з паннаю заехалі.

Аж сядзяць панны ў два шэрагі ад арэнавых варотаў да судзейскіх. Пасадзіў пан Трышчан сваю панну на самае высокае месца. Заўважыў Трышчана сын караля Перамонта і падумаў: «Хацеў бы я, каб панна гэтага рыцара была каралеваю». Калі ж убачыла гэтую панну каралеўская дачка, то расхацелася ёй, каб ейны рыцар перамог у турнаі. І дзівячыся, усе казалі: «Гэта настырны рыцар: спазніўся на турнай і пасадзіў сваю панну вышэй за астатніх!»

«Дай мне гэты вянок»,— кажа Трышчан сваёй панне. Тая ўскочыла, зняла з сябе вянок, усклала яго сваімі белымі рукамі на светлы Трышчанаў гелм і сказала: «Годны рыцар, з гонарам насі яго на турнаі і, абараніўшы мяне, затым вярні яго». Іншыя ж панны смяліся з яе, кажучы: «О неразумная дзяўчына, як можна, не ў стане абараніць, вярнуць гэты цудоўны вянок?! Калі ён сядзе на каня, ягоны бледны твар і светлы гелм нашыя рыцары змяшаюць з пылам!»

Пачуў тое рыцар Дыўдан, які дзяўчынам быў удзячны больш, чым рыцарам, і захацелася яму сутыкнуцца з Трышчанам. Пан Трышчан скочыў на каня, а Анцалот стаў пры стрэмені. «Рыцар, сцеражыся майго ўдару!»— усклікнуў рыцар Дыўдан. «Як хочаш, то атрымаеш»,— адказаў Трышчан.

Бітва Трышчана з Дыўданам. І як сутыкнуліся, упаў Дыўдан на адзін бок, а конь ягоны — на другі. І глядзелі панны, што ж адбудзецца паміж імі. Але не заўважылі, каб хоць нага Трышчанава зварухнулася ў стрэмені, не тое што каб сядло зрушылася.

Наляцеў Анцалот на Дыўдана і шпурнуў яго праз арэну, і мовіць: «Кажу да кожнага рыцара: мой пан вольна ездзіць па турнаю». Убачыўшы гэта, павесялела іхняя панна і пачала смялей паглядаць на іншых паннаў. Бачылі рыцары, што былі там, як смела ездзіць Трышчан па турнаю, і баяліся ягонага ўдару. А Трышчан, раз'язджаючы, наносіў жорсткія ўдары направа і налева: да якога рыцара ні пад'ехаў — той апынуўся за канём. Анцалот жа хапаў іх і выкідваў з арэны; ды яшчэ прыгаворваў прытым: «Рыцары, пан мой вольна ездзіць па турнаю». І кажуць

судзі: «У турнаі перамагае той рыцар, пры якім ходзіць добры збраяносца». А быў там адзін дужа стары кароль, і кажа ён: «Не такі, а той рыцар, які вольна ездзіць па турнаю».

А вольна па турнаю раз'язджаў толькі Яшчор Мадэрым, брат Анцалотаў, сын Дамалота, караля Локвенскага. «Дзе розум, там і моц», — сказала Трышчанавя дзяўчына. І зноў кажуць судзі: «Перамагае той рыцар, пры якім ходзіць добры збраяносца. Не дзіва, што рыцар выконвае рыцарскі абавязак, бо ён жа рыцар; але дзіва, што выяўляе вялікае рыцарства ягоны збраяносца — шпурыяе праз арэну рыцараў у панцырах». (А кароль вырашыў, што гэты рыцар перамагае, бо вольна раз'язджае па турнаю.) І кажа Трышчанавя панна: «Ох, мой любы Божа, добры звычай у нашым краі: не дазваляць добрыя людзі размаўляць з сабою блазну, дадуць яму дуду — няхай іх пацяшае».

Пачуў пан Трышчан, пра што гавораць судзі, пачуў смеля словы сваёй панні ды кажа: «Рыцар, які вольна ездзіш па турнаю, сперажыся майго ўдару!» — «Наблізся, і ўбачыш!» — адказаў Яшчор.

Бітва Трышчана з Яшчорам. І калі сутыкнуліся яны, паляцеў Яшчор на адзін бок, а конь ягоны — на другі. «Ох, браце майго найлюбшага таварыша, не хацелася мне, каб сталася гэткае з табою! Але ж ты выбіты не якім іншым рыцарам, а Трышчанам, або панам Анцалотам».

Ускочыў Яшчор на каня і далучыўся да іх. І раз'ехаліся тры гэтыя рыцары — Трышчан, Анцалот і Яшчор — па турнаю накрыж. І не магло быць ім раўні. Калі які рыцар бачыў іх трох — кідаў дзіду з рук і зрываў гелм з галавы і не хацеў з імі біцца.

«Мы, Трышчан і Анцалот, даем рыцарскае слова: пакуль не ўпадуць пад намі коні, не злезем з коней, каб дачакацца рыцара, які ехацьме здалёк і не паспее ў турнай», — сказаў Трышчан. Ubачыў тут Анцалот нейкага зэлачніка — а той нёс зёлкі — і кажа Трышчану: «Рыцару, вось едзе рыцарскім звычайем рыцар: конь ягоны б'е капютом, твой жа стаміўся». І так хутка павярнуўся Анцалот, што аж конь ягоны паваліўся. А зрабіў Анцалот гэта дзеля таго, каб стрымаць слова рыцара.

«О годная панна, цяпер ты каралева ўсіх паннаў, якія смяліся з нас — ты вольная адправіць кожную з іх куды пажадаеш», — кажа пан Трышчан сваёй панне. І ўсклікнуў пан Трышчан, каб пачуў увесь турнай: «Панна, пасадзі на руку ястраба ды падыдзі й сядзь у пазалочанае крэсельца!» Тая села і была каранаваная на каралеву. А кароль Перамонт, які забраў у бацькі гэтае дзяўчына

маёмасць, вярнуў яму ўсё дарэшты, бо ўзяў тую панну за жонку свайму сыну.

Выявіўшы такое рыцарства, два гэтыя рыцары, пан Трышчан і пан Анцалот, паехалі праз чыстыя дубровы і выехалі да нейкага вельмі вялікага горада — вельмі багатага ў параўнанні з іншымі гарадамі. А была гэта бацькаўшчына трох братоў, дужых рыцараў, што да гэтага часу лічыліся самымі дужымі на зямлі рыцарамі. Імёны іхнія — Лібрун, Ігрун і Марк. Два з іх памерлі, а Лібрун быў жывы і трымаў той горад. А назва таму гораду — Кесарыя. І быў той горад вельмі даўні.

А калі гэтаму рыцару Лібруну споўнілася сорок гадоў, пакінуў ён праз старасць каня і прысланіў дзіду, і павесіў зброю. І абрасла дзіда імхом. А была ў Лібруна вельмі прыгожая жонка, імя якой было Цвітажыя.

Спыніліся Трышчан з Анцалотам пад горадам і паслалі да тае Лібрунавай пані перадаць: «Выйдзі з замка — адзін з нас мецьме з табою каханне». Моцна засмуцілася з таго тая пані і пайшла да Лібруна; і гаворыць: «Прычкалі мы суму й няшчасця: прыехалі два рыцары і спыніліся пад горадам, і шлюць да мяне са словамі: «Выйдзі з горада — адзін з нас мецьме з табою каханне!» Паслаў да іх рыцар Лібрун перадаць: «Рыцары, паедзьце з Богам!» Але ж тыя не ўняліся — паслалі да пані зноў, загадваючы: «Выйдзі з замка!» Пасля гэтага паслаў да іх Лібрун перадаць: «Рыцары, паедзьце з Богам!» Яны ж зноў паслалі да пані.

«Дайце мне панцыр, дзіду і каня», — кажа тут рыцар Лібрун. Узяў ён дзіду — аж яна абрасла імхом; і абвілі яе ручнікамі. Увабраўся Лібрун у панцыр, сеў на каня і выехаў у поле, да тых рыцараў. «Уцякайце, рыцары!» — крыкнуў ім Лібрун. Яны ж дамаўляліся паміж сабою: «Хто першы будзе біцца?» І захацеў Анцалот. «Клянуся, што не буду біцца з адным рыцарам, толькі з абодвума, бо я — першы сярод рыцараў!» — усклікнуў Лібрун.

Бітва Лібруна з Трышчанам і Анцалотам. І кінуліся яны абодва разам на Лібруна, і абодва ўдарылі проста ў яго — аж паламалі дзіды на колькі кавалкаў. А Лібрун схапіў іх з коней — аднаго адною рукою, а другога другою — і паклаў іх перад сабою мітусь на коней. Патрапаў Лібрун кожнага з іх па сківіцы і сказаў: «Паедзьце з Богам, вы абодва годныя рыцары».

І паехалі яны, з аднаго боку сумуючы, а з другога — смеючыся. І ехалі праз дубровы, і напаткалі нейкага рыцара — а той едзе вельмі хораша. І сказалі яму: «Рыцар, не едзь, не біўшыся

з намі». — «Я не ўмею біцца»,— адказаў той. «Тады забярэм вашага каня»,— сказалі яны. «Але ж я не ўмею біцца»,— адказаў рыцар. І адабралі ў яго каня і зброю. Тады й кажа рыцар: «Калі няможна інакш, дайце мне каня і зброю!»

Бітва Трышчана і Анцалота з Гальцам. І сеў на каня. Сунуўся супраць яго Анцалот — ён збіў Анцалота. І вельмі шкада было таго Трышчану.

Імкліва наляцеў на яго Трышчан. Калі ж яны сутыкнуліся, абарваліся падпругі ў Трышчанавым сядле, і паляцеў ён на зямлю і, падаючы, выхапіў з похваў меч і стаў на ногі, як і не варухнуўся.

Пазнаў рыцар моцна ўзлаванага Трышчана і закрычаў: «Я — Галец Анцалотавіч!» І Трышчан, і Анцалот вельмі ўспешыліся з таго. А Галец моцна засмуціўся, што адолеў свайго бацьку і Трышчана. І праз той вялікі смутак пастрыгся ён у манахі, і пасля не чулі мы пра яго аніякае весткі — ці жыве ён, ці памёр.

А Трышчан з Анцалотам паехалі да двара караля Артыюша, а як прыехалі, прыняў іх кароль з вялікаю радасцю. А потым папрасіў пан Трышчан у караля Артыюша прабачэння, і з вялікай пышнасцю і вялікімі дарами праводзіў яго кароль. І ўсе паны і добрыя людзі шляхетна адпраўлялі яго з пажаданнямі.

Трышчан з Іжотаю паехалі ў Карнаваль, да караля Марка. Калі ж прыехалі, аддаў Трышчан Іжоту каралю Марку і мовіў: «Кароль, ты павінен дзякаваць мне, што другі раз мячом здабыў яе для цябе». Дзякаваў яму кароль Марк, кажучы: «Любы мой сястрынец Трышчан! Шмат добрага ты зрабіў. І я твой, і ўсё, што я маю,— тваё! Хай будзе так, як ты хочаш». Укленчыў Трышчан і ўзнёс Богу хвалу, а потым з вялікай пакораю падзякаваў каралю Марку.

Сышлася тут разам уся Карнаваль. І не было ні старога, ні маладога, які б не граў і не танчыў і не весяліўся. І так усе былі радыя, як быццам сам Бог да іх зышоў, бо так весяліліся — лепш, як тады, калі Трышчан першы раз прывёз Іжоту з Арляндэі.

Даведаўшыся пра вернасць і адданасць Брагіні, палюбіла яе Іжота больш, як раней. І кароль, і ўвесь двор ягоны вельмі цешыліся з таго.

Уручыў кароль Трышчану ключы ад свайго каралеўства і мовіў: «Сястрынец, ты вольны над маім каралеўствам, бо я ўбачыў тваю вернасць, бо ты засведчыў мне сваю прысягу і чэснасць». І частаваў тут кароль Марк Трышчана; і ўсе добрыя людзі частавалі яго так, як і сам кароль. І так узвялічылася

Карнаваль, што праз пана Трышчана баяліся яе ва ўсіх землях і ва ўсіх каралеўствах.

І сталася ў той час вядома, што збіраецца турнай у Пазаранскай зямлі пад горадам Барохам. Склікала яго адна панна па імені Іжота з Белымі Рукамі, дачка аднаго караля. Паехаў у той турнай і пан Трышчан.

Прыехалі ў турнай і ён, і мноства рыцараў з многіх земляў. Заняў тут нейкі рыцар адзін бок турнаю, а пан Трышчан — другі. І крыкнуў пан Трышчан рыцару Ільвінага Сцяга ў самыя зубы: «Біся са мною!»

Бітва Трышчана з Клімберкам. І ўдарыліся так моцна і жорстка, што зламаў Клімберка сваю дзіду на некалькі частак. Ударыў яго Трышчан з усяе моцы, што меў у сабе — і Клімберка ўпаў з каня на зямлю, а Трышчан падскочыў да яго. «Рыцар, ты перамог у гэтай бітве!» — усклікнуў Клімберка.

Ускочыў Трышчан на каня і паехаў па турнаю, чынячы направа і налева вялікі чуд. І ніхто не адважыўся прычакаць яго, бо ён перамог пятнаццацёх пасвечаных рыцараў і васемнаццацёх банаў.

І крыкнуў Трышчан: «Калі яшчэ хто жадае, хай рыхтуецца да бітвы!» І азваўся адзін рыцар, вялікі годнасцю сваёй, па імені Ярдын, брат тае Іжоты, у якое былі белыя рукі: «Рыцар, чакай мяне!» Трышчан і яго дачакаўся.

Бітва Трышчана з Ярдынам. Сутыкнуўшыся, паламалі яны дзіды і ўдарыліся тарчамі й плячыма, і абодва пападалі з коньмі. Падхапіўшыся, пачалі яны рубацца, як два ільвы. Вялікую адвагу выявіў Трышчан, нягледзячы на тое, што ад мноства ўдараў адкрыліся ў яго раны. Аднак жа не дбаў ён на тое. Аж нарэшце рубануў Трышчан Ярдына штомоцы, і ўпаў Ярдын нежывы.

Выявіўшы тое рыцарства, паехаў годны рыцар пан Трышчан да царквы, у абацтва.

А ў гэты час прыйшоў яму ліст ад пекнае Іжоты, у якім тая пісала: «Пане, як рыба без вады жывой быць не можа, так і я без цябе жыць не магу!» І самлеў Трышчан ад вялікага суму і ранаў. Дзіва было, як зносіў ён такія раны, бо моцна сыходзіў крывёю.

І паслаў Трышчан ліст да караля Марка: «Пане дзядзька, не магу ні ехаць, ні стрываць, каб мяне неслі! Паколькі службы я вам добра, то яшчэ можа быць вам ува мне патрэба. Таму прышлі да мяне каралеву Іжоту, каб мяне ацаліла, бо яна добра

знаецца на лекаванні. А я ляжу ў Пазаранскай зямлі пад горадам Барохам».

З удзячнасцю адпусціў кароль Марк Іжоту, і паехала яна з вялікай радасцю ў сэрцы. А прыехаўшы, пачала лекаваць Трышчана як толькі ўмела. І не ведаю, ці ачуняў ён ад тых ранаў, ці так памёр. Дагэтуль пра яго напісана.

[ИСТОРИЯ О БОВЕ]

ИСТОРИЯ О КНЯЖАТИ КГВИДОНЕ^а

¹²⁹ | Яко писмо говорит: «Добрый мужу, Бог ти будь на помоч и вховай тя от смерти и от злое прыгоды!» Хочу вам поведати добрую повесть о Кгвидоне, антонскомъ княжати, и о его сыне, о великом и славномъ рыцэру Бове¹. Тотъ Кгвидонъ храбрый конникъ былъ, але одну речъ злое вчинилъ, иж в час жоны не понялъ, але коли вже старъ былъ, тогда понялъ жону з великог[о] племени, а она его не мела ни за один пенез. И в первую ночь, коли с ним спала, почала от него сына. А коли вышли месецы дней, и она родила сына чудного створеня. И коли его крестили, дали имя ему Бово. И якъ почальъ расти, и он его поручылъ одному служебнику своему Симбалду, и онъ его ховалъ болшей ніжли семь годъ. И оное дитя за тую семь годъ възросло немало, а былъ велми пекное особы: парсуна ему была якъ рожка, а волосы мелъ жолты яко злото; и лучшее дитя над него не могло ся знайти.

Тутъ вернимося. Поведаймо опятъ, якъ жона Кгвидонова згубила пана своего доброго Кгвидона, а ей было имя Меретрысь^б. Оная пани одного часу порану вставшы и убралася у добрыя шаты и умылася водкою рожаною^с, и погледелася в зеркало и рече: «Беда ми, што мой отец и мой род покинули мя, иж мя за тог[о] старог[о] мужа дали, иж он не может ми ку воли вчинити». И призвала одного своего служебника, которому было имя Рычардо, и рече ему: «Поедь къ городу Маганцу до княжати Додона, до моего милого, и поздрови его от мене, бо ми ест велми миль — не пушей отца и матеры; и хотела есми за него поити,

^а Гэта арыгінальны заглавак твора. Супастаўленні з найбольш блізкай да беларускага перакладу крыніцай — т.зв. Венецыянскім спісам «Бавы» — абазначаюцца праз ВV (Веселовский А. Н. Белорусские повести о Тристане, Бове и Аттиле в Познанской рукописи конца XVI в. // СОРЯС, т. 44, вып. 2. — 1888. — С. 350).

^б *Меретрыс* — ВV: *meltris* [чужаложніца ад лац. ‘*meretrix*’] было ўспрынята як імя асабовае.

^с *водкою рожаною* — ВV *aqua roxada*.

але не хотелъ мой отец и мой род. Але ти говору: послужи ми в томъ с право[о] сердца и мовъ ему: нехай зберет своих людей пятнадцать тысячей доброг[о] люду збройного, а нехай прыйдутъ взяти Антон-град². А стали бы в лузе от Склоравеня³, а я в тот часъ пошлю |₁₃₀| Кгвидона в лов. Онъ не озмет зъ собою жадное зброи и слугъ не озметъ болшъ двадцати юнаковъ. А тамъ можетъ отца своего смерть помстити и озмеш град своими людьми, и все мое панство тебе будет, а мене себе озмеш за жону».

И коли Рычардо выслушавшы тых речей и отказаль ей: «Зле ты мовиш и великъ грехъ маешъ. Не помози ми Богъ, если бых тамъ поехал!» И она ся розгневала и рече: «Курвинъ сыну, злодею! Если ми того посэльства не справишъ, роздеру на себе все шаты а буду мовити княжати, што мя еси зачепал, и он тя велит обесит за горло». Чуль то Рычардо, был велми жалостен и рече пани: «Могу я вчинити на твою волю». И вскочыль на одного иноходника^а и поехал къ Маганцу, нигде не замешкиваючы, и прыехал на двор Додоновъ и вшоль у палаць и вдарыль чолом Додону. И он ему рекъ: «Добре ли еси прышол, добрый друже! Отколе едеш и до ког[о] еси прышол, прятелю?» Рычардо рече: «До тебе есми прыехал з добрыми речми из доброго города Антона. Посол есми доброе панее, жоны Кгвидоновы. Мною тебе послала поздравленье и прыязнь. Она хотела за тебе пойти, але того не хотелъ отец и племя ее. Она велела тебе мовити, абы еси собрал своего войска пятнадцат тысяч коньных и прыехал взяти Антонъ-град». И мовил ему все тые речы, што ему пани казала.

Коли чуль Додон тые речы от Рычарда, почал ему говорыти: «Курвыи сыну, Бог дай тебе лихо!^б Кгвидон есть добрый рыцэр на кони у зброи. Коли он убил отца моего, и мне тое ж может учынить. Онъ тебе послал на лазучьстве. Не поможи ми Богъ, если ты не велю обесит!» Рычардо рече: «Пане, выслухай мя: если ми не верыш што я говору, вели мя осадит у темницу до тог[о] часу, поки ся того добре доведаш. Если так не найдеш, того ж часу вели мя обесит». Коли Додон тое от посла чул, и рече: «Вереч^с так мушу вчинити». И велель его вкинути в темницу.

^а иноходник — BV: *palafren* [скакун].

^б *Курвыи сыну, Бог дай тебе лихо!* — BV, v.68: *Fiol de putana, Dio te dia mal afar* [Сын путаны, Бог дай табе ліха!].

^с *Вереч* — BV, v.83: *Per la mia fè* [Праз маю веру; дзеля маей веры].

Собралъ все свои люди, и было ихъ пятнадцат тысяч. И взложыль на себе добрую зброю и вскочыль на боръздый конь, и застрымя се не прыняль, а копье узяль в руки а шыть на плечи |₁₃₁| и поехал зо всеми людьми а гэтманом Дан Албрыго (брат Додонов, муж удалый). Прышли ко Антону-граду и улезли у лугъ от Склоравеня.

Пани Кгвидонова одное ранины уставшы и ушла у комору^а, и прышол к ней Кгвидон. Она рекла: «Пане, послухай мене: заступила есми детем и велми жадаю зверынного мяса. Покорне ты прошу, пане, поедь у ловы, ачей якого зверя можеш уловити». Он ей рече: «Вели ми дати зброю». И вседь на конь и поехал, а с ним десет юнаковъ. И уехал Кгвидон у луг от Склоравеня и почаль искати усюда зверей, и добыль зверыны досыт. И перво нижли выехал з лова Кгвидонъ, доброе княжа, а Додон почал волати: «Кгвидоне Антонский! Тобе прышол нине последний ден». Кгвидон, почувшы, почал плакати и вдарыл ся пястю в груди мощно и рече: «Бедный Кгвидон и злочастен! То есть учынила моя жона Бландоя⁴. А Додон заболь коня и вдарыль Кгвидона коп[ъ]jemъ у перси — онъ в себе не мелъ ниякого оружия, чым ся боронити, же от такого вдару пал мертвъ на землю, а его добрые юнаки того ж часу побито — и поехалъ къ городу борздо, и нашоль ворота отворены а узвод опушон; и уехал у град и пошоль у палац Кгвидонов. А курва жона Кгвидонова против ему вышла и рече ему: «Добре еси прышоль, войниче! Погубил ли еси Кгвидона, который мне немил был ани вдячон?» Он рече: «Убил есми его, пани. За то хочу дат на деведесят молитов». И она его узяла за руку и увела его у одну комору.

А тые люди Кгвидоновы, которые были у городе, все вышли з города, не хотели тут жыти — то вчинили з великое жалости, што их пан добрый погублен. Видель то Додон и поставил сторожу, абы ништо не смель пойти з города, говоречы: «Як есте служыли Кгвидону, так служыте и мне, Додону. Я хочу вас ховати, вернитесь опят все!».

А Бово был побегъ вонъ. И коли его не видел, дядя его Симбалдо⁵ шол его искати, не мог его найти нигде и рече: «О беда мне! Отец мертвъ а сына нет». И пошол у конюшню и погледель под ясли, и увидел Бова, а он тут крыется; и почал его звати:

^а *комора* — BV: *camara* [пакой].

«Сыну, пойдзі сам ко мне». ^{|₁₃₂|} Бово ему рече: «Дяде, што за вчыніло?» А он рече: «Сыну, твой отець мертвъ, убилъ его бэзэцный Додон из Маганца зрадне. Сыну, можеш ли на кони ехати? Хочем поехати во святой градъ Семион, которог[о] ми даль отец твой; такъ трыдцат год, якъ ми его дал. И если быхъ мог тебе донести до того граду, и я бых воеваль Додона». Бово рече: «Могу ехати добре на кони, и поедьмо борздо до святого Семиона-града». И Симбалдо тот часъ пошолъ по замку, ищучы, хто бы хотелъ з ними ехати. И нашол прыятелей Кгвидоновыхъ шестдесятъ конныхъ добрыхъ юнаковъ въ зброях. И взял сына своего Терыза, и поехали ко святому граду Семиону, а Бова из собою понесли.

И один з нихъ вернулься опять ку Антонию-граду и почал кликати: «Додоне з Маганца! Велми твердо спиш, изъ Антония-града уехали шестдесятъ конныхъ, а мають, приходечы, валчыты подъ Антонъ. И взяли зъ собою Бова, сына Кгвидонова; а если он прыйдетъ к летомъ, будет на тебе валчыты а всхочет тебе мстити смерть отца своего. Устанъ и верни ихъ назад, а можеш ухватити дитя и погубити».

А коли крол Додон то услышал, встал, войско собрал и рек: «Дайте ми мое оружье». И вбралъся и поехалъ за Симбалдомъ. И в тот час зрадца Бововъ прыехал, Рычардо; и пытал его Симбалдо: «Чому еси там замешкал?» И онъ отказалъ: «Не мовилъ есми зъ жоною ничего». И Симбалдо пред ся ехал из своими людьми, а Бово з нимъ. По томъ Симбалдо огленулься назад и узрел здалека мног[о] людей, едучы за собою. И в тот часъ служебник Симбалдов вгонилъ его. Он пытал: «Што то за люди?» И служебникъ его рекъ: «Не вемъ». И почал мовити зрадливый Рычардо: «Я на добром кони и въ зброи поеду и доведаюся, што то за люди». И рече Симбалдо: «Поедь, Богу тя полецамъ», — бо не знал, што на зраде ходил. А Рычардо поехалъ велми борздо и прыехал къ Додону, мовечы: «Пане, едь борздеи, бо Симбалдо и его люди не могутъ борздо ехати — можеш Бова ухватити и згубити. А если он дойдет летъ, коли узможеть въ зброи на кони ехати, будет тебе велико зло чынити, прыходя под Антонъ, и отца своего будет ^{|₁₃₃|} мстити смерти». И то рек, опять назад скочыл, што конь может. И коли догонял Симбалда, видел его Терыз Симбалдович и рече: «Отче, то ми ся видит лазука; поеду я, вчыню его мертва». И забол коня, скочыл к нему и вдарылъ его коп[ъ]емъ, щыт ему пробил; и прышло ему коп[ъ]е в серцэ,

и спалъ с коня мертвъ. А Терыз вернулься ко своимъ и поехали къ граду Семиону.

И тутъ ся имъ нефортуна стала: Бово с коня спал, а Додон прыболъ конемъ и вхатилъ Бова и понесъ его у Антонъ. О Боже великий, якая болестъ нашлася!

Видел то Симбалдо, што Додон взял Бова, и от великое жалости сомлел и не мог ни з места рушытися от седла. И видел, што его Додон несеть, и почал кликати што может, говоречы: «Юначе! Верни его опят, хочэмъ его откупити! Озми за него, што хочеш! А если не всхочеш, Додоне, подъ Божю прысягою первей хочэм помрэти, ніж его дати на сромоту!».

И ехали опят за ним ажъ до воротъ городовых. Крол Додон уехавшы з Бовомъ в городъ и велель ворота затворыти и узводъ узвести; и они вернулися и ехали къ святому Семиону.

И от того часу почаль Симбалдо збирати войско⁶ и на каждый ден воевати под Антономъ. И не смели люди из города выходити къ цэркви помолитися Богу, поки третья часть дня выйдет.

И одного часу тая курва Маретрыс рече Додону: «Пане, доколе будем такъ без покоя жыти? Бо покуль тот злодей старый буде жив, не можемъ от него впокая мети. Онъ прывель зъ собою десеть тисечей войска под Антонию, а в тебе в городе ест трыдцат тисеч». И подобалася ему ее реч, и тотъ часъ велель у рогъ трубити, и собралася их трыдцат тисеч конных и добрых збройныхъ. И с тыми людьми ехаль просто да св[я]то[г] о Семиона, и прытягнуль там, послалъ до Симбалда посла и добывал города.

А Симбалдо з города боронилъся, и тамъ было мертвых на обе стороне много. И коли ночовали первую ночь под замкомъ, король Додон Маганецкий тое нocy виделъ во сне, яко бы Бово у зброи проколел ему серцэ и утробу. И вставшы от сна, позвал своего брата Дан Альбрыга и рече ему: «Уберыся у зброю и возми зъ собою сто пахолковъ и поедь до жоны моее, и отъ мене ^{|₁₃₄|} ее поздрови и мов ей, абы ми прыслала сына своего Бова: хочю его загубити, занюж есми сее нocy во сне видел Бова у зброи, проколел ми серцэ и утробу». И Дан Албрыго того ж часу убрався и, взявшы сто юнаков, поспешался до Антония-града. И нашодшы панию Бландою, и поздровилъ ее Додоновымъ поздровением и мовил ей о^a речы Додоновой. Она рекла: «Для

^a У рукапісе о выпраўлена з в.

ласки отца Бовова, не пошлю его къ Додону, але хочу его тутъ отрутити заисте». И Дан Албрыго с тымъ поехали къ Додону. А пани велела Бова замкнути в одну комору. И был тамъ Бово пять дней не едя ани пия, и почаль крычати: «О ты, мати! Маеш великий грехъ, иж мя хочеш такою смертию уморыти». И она, тое учувшы, не могла стерпети и позвала одну девку и дала ей велми злую трутизну и рече: «Пойди, замеси у тесте и спечи один хлебецъ и понеси моему сыну Бову и мов ему: «Поздравляеть ты matka и велела тебе мовити: «За жалост, которую маю со смерти твоего отца, забыла есми тебе. И коли доростеш, дам ти твоего отца зброю и конь»».

А девка с тою трутизною спекла два хлеба, и взяла обрусь с хлебом и шла къ Бову в комору, а за нею прышли двое щенят, которые были велми голодны. И рекла Бову: «Устань, принесла ти есми досыт ести и пити от твоей матеры, велела ты поздоровить: «Не бойся ни одное речы, иж есми тебе давно не вьспоменула. Але коли будеш могъ зброю носити, тогды дам ти зброю». Давшы ему хлебъ, пошла вон, и почала мыслити, и рече: «Беда ми, если я тое дитя умору». И вернулася опят борздо в комору и рече Бову: «Не еж того хлеба, бо ест трутизна!». И Бово рече: «Дай ми скибу», и она рекла: «Чыни ж пак, якъ хочеш». И вышла с коморы. Бово один хлебъ розрезал наполю и кинул половицу одному выжлу, а другую другому выжлу; и еще псы хлеба не з[ъ] ели, обема очы выскакали. И видевши то, Бово вышол с комори у палац, а с палацу побегъ из замку великими вороты.^a

Кгды былъ на поли, ништо его не поткал; а бралъся ко святому Семиону-граду, нишли заблудил з дороги и влезъ у великий лугъ и тамъ ходилъ тры дни, ничого не кушая, кромъ только |₁₃₅| кореня травного и воды. И увидел одно пристанище у мора, и пошол к тому пристанищу на берегъ мора, и почал говорыти: «Охъ мой Боже! Хотя-м къ пристанищу прышол, а не могу за море добытися, а назад не ведаю. Боже, дай мне милост, абых утекъ з моимъ жывотом и мстилъ быхъ смерти отца своего». И смотрел на море и увидел одно судно на моры, и не мог ся докликати ихъ. И увидел его один морнаръ и вказал его усим купцом; они вси его увидели. И мовиль тот морнаръ купцом: «Панове, от сорока годъ⁷ туды по мору хожу и сямъ и тамъ, а жадного-м

^a ...вышол с коморы у палац, а с палацу побег из замку — перакладчык прыняў BV: 'placa' [плошча] за 'palaco' [палац].

чоловека тут не видаль, кром одно двое скота а одного лва, а тепер видимъ одно дитя мало. Поедымо и погледимо: если будет хрестянин, можемъ его взяти, а коли поганин^a, мы не берымо». И пошли судномъ къ берегу, где увидели Бова. Мовили ему: «Отколе еси, хрестянин або ли поганинъ?»^b Бово отказал: «Я по Бозе хрестянинъ и от хрестянина рожон, одного млынара сын, а мати моя богатымъ жонам кошули мыет за п[е]н[е]зи и тым ся кормить, якъ убогая жона. Оно гды есми заблудиль, ест осмый ден, якъ есми ничог[о] не ель ни пиль. Для Бога дайте ми ести!» И тымъ торговцомъ его было велми жал, и взяли его в судно и повезли зъ собою, а дали ему ести и пити. И подняли парус и пошли по другому мору^c, и за трыдцат дней перешли море.

Бово мель достатокъ ести и пити, и вчынился опят хорош, ижъ лепшее дитя не могло быти навеки. И почал один торговецъ говорыти Бову: «Служы мне за страву»; а другий рекъ: «Мне службы, я тебе напервей увидял и я всимъ споведал». А затымъ межы собою посварылися и добыли мечовъ, хотели ся рубати. И Бово имъ рек: «Панове, хочу вам служыти — одному пры обеде, а другому пры вечеры». И торговцы на томъ перестали и рекли: «Добре мовит».

А в тот час судно прыстало у Армению-град. Арменил⁸ увидел древо на пристанищы и велель слугам доведатися, што за люди. И якъ слуги к ним прышли, почали ихъ купцы пытати, есть ли тут король арменейский. И король самъ до них прышол, и увидель Бова стоечы |₁₃₆| серед судна так цудног[о], якобы на-малеван. Корол почал говорыти: «О святая Марыя! Бы ты был з моими дворенми або з моими хлопятами!» И пошол у город. Морнары судно къ берегу прытягнули, король арменейский опят до них вернувся. И видев Бова, а он стоит, услонився на судно. Прыступилъ король, почал на него смотрети. Рекли торговцы: «Пане, кажы, што ти треба?» Корол рече: «Пытам васъ, што то за хлопец, што его вижу? Чы з вашого города?» Они рекли: «Пане, нашли есмо его на пристанищы у мора, а

^a поганин — BV: *saraxin* [сарацын].

^b «...хрестянин або ли поганин» — BV, v.378: *E' tu cristian, saraxin o pagan* [Ты хрысціянін, сарацын ці язычнік].

^c по другому мору — BV, v.389: *l'alto mar* [адкрытае (неспакойнае) мора] перакладчык зразумеў як *l'altro* [другое].

ради быхмо его продали». И корол имь рече: «Хочу вам тое дитя добре заплавити — дамь вамь двадцать литръ злата»⁹. И велель его изъ судна вывести. И вышол Бово, поклонилъся королю. И рече ему король: «Храбрыниче^a, хто твой отец, хто ли твоя матка, поведай ми». И рече Бово: «Пане, мой отец один млынар, а мати моя, ходечы, богатымъ жонам мыеть кошули за п[е]н[е]зи и тым ся кормить, якъ убогая жона». Рече ему король: «Храбрэниче, послужи ми добре. Маеш пойти у конюшню — тамъ тебе годно быти, занож еси самъ поведал себе простого роду».

А коли было такъ, якъ писмо говорить, был Бово чотыры годы у конюшни, служечы машталером^b. И такъ было чудное хлопя, ижъ там лепшого не могло быти. И почали витези о немъ королю говорыти; не одно витези, але и люди иншие и пание.

А коли тые повести чула дочка королева Друженна, што витези и пание о его красе говорят, и почала мыслити, которым бы обычаем могла его насмотретися. И коли ся доммыслила, одного дня пошла нагору у палац до короля. И видевши ее, витези и юнаки пошли против ее, и самъ корол против ее рушылся на ноги: «Дочко, поведай, што ти треба? Не мела еси тог[о] обычая сюда ходити». Кролевна Друженна рече: «Отче, я ти повемень: позвала есми к собе на обедъ шестьдесят невестъ добрых, а треба тэж доброго слуги, хто бы имь служыл». Рече король: «Дочко, возми кого хочешъ». Друженна пошла къ Бову и почала его пытати: «Храбрениче, тебе пойти со мною — маеш послужыти двадцатма¹⁰ невестам добрым». Рече Бово: «Якъ твоя воля естъ».

И коли была Друженна с тыми панями за столом, не могла ничего ести, гледечы на Бово, и не могла з него очю знести. И взяла¹³⁷ у руки хлебъ и нож, и, режучы хлебъ, упустила нароком под стол нож. И Бово нагнулься под столъ подняти нож. Племеннида Друженна прыгнулася, ухватила Бова и поцаловала его под столомъ. И в тотъ часъ оба усклонилися. Бово ся закраснелъ болшей ніж жога, а племеннида панна не могла очю насытити, гледечы на Бова.

И коли оные пание устали, обедавши, поклонившыся, пошли каждая до своео господы. А Друженна шла у свою ложницу. А

^a *храбрыниче* — срп. BV, v.438: *valetō* [пане], якое перакладчык збытаў з *valente* [мужны, адважны].

^b *машталер* — конюх.

Бово сель за столом обедати. И еще был от стола не встал, панъна Друженна послала по него, абы шоль к ней у ложницу, и Бово до нее пошоль. Нашол ее сидя на лаве и поклекнулъ пред нею на колени свое; она ему рекла: «Устань». И почала его пытати о роду его, отколе ест. Бово ей отказал: «Ты зло говоришь, великую ми кривду чыниш. Чому тебе моего роду доведоватися? А коли ты того хочеш, я тебе повемень: мой отецъ был один млынар, моя мати богатым жонам кошули мыеть за п[е]н[е]зи и тым ся кормить, якъ убогая жона». Панна ему отказала: «Млоденьче, не поведаш правды, бо парсуна твоя того не вказуетъ». И Бово рек: «Отпусти мя, маю ехати у поле травы конем жати». И повернулся, скочыл на двор, усель на коня и поехал.

И нашоль у поли свою дружыну, а они вси траву жали. Бово купил травы береме и вскинулъ на конь. И вчынилъ с травы венець и взложыл на главу, и вскочылъ на конь и поехал къ городу. И коли в городе вбачылъ одно войско, стоечы на поли; а в томъ войску кроль Маркобрунъ прышол красну Друженну за себе взяти, а з нимъ двадцат тисечъ войска конного збройного люду. А былъ турнай справленъ, и сам корол Армениль у томъ турнай. А племеннида Друженна того гледела, на кганку стоечы. Бово покинул траву, прыехал а видеель войско на поли, а они у турная бьютъ. И захотелося ему у тот турнай ехати, и скочыл на конь а поехал у поле. И стретилъ одного витезя — а он едет зъ щытомъ позлочыным — и рече: «Рыцэру, позыч ми того щыта ехати у турнай, и хочу людем чынити смехъ». И он ему щытъ даль, и Бово узложыл его на мышцу и поехал, говоречы: «Бых могъ коп[ъ]е найти!» И убачыл жердь пры одныхъ воротех. И взял Бово тую жердь у руки и пошол ку войску на турнай.¹³⁸ И стретил одного пахолка конного — и того с коня збил, и другого поткал — и того с коня скинулъ; и скоро их шести с коней позметал и поехал у войско.

А племеннида Друженна, тое видечы, велми ся веселила. Бово уехалъ у великий турнай и много бою учынилъ. И стретилъ короля Маркобруна и тот час скинул его с коня велми сромотно. А еще у Бова тая жердь была тяж ка, и зметаль с коней болшей ста юнаковъ. А Маркобруна опять всадили на конь. Кроль Маркобрунъ призвал к собе сто витезей и почаль имъ говорыти потай: «Мои витези, который мя скинулъ с коня, прошу вас, учыните его або жыва, або мертва». Кролевна Друженна гледела, што с того маеть быти, и велела у рог трубити¹¹. И того

ж часу витези розобраліся. А Бово вернуўся с турная а отдал витезю щыт, а жерд прыслонил кь тымь воротамь и шол опят в конюшню, носечы на голове с травы венец.

Кроль Маркобрун рече: «Я мам великий гневъ на тую панну, што мя ее юнак с коня скинулъ на оном турнаи — не могу зь жалости жыв быти».

А панъна Друженна пошла в конюшню и нашла Бова, а он легъ на траве, што ся был спрацовал на турнаю. А парсуна его была лепшей, ніжши один цветъ. И она ему рекла: «Дай ми тот венок, абых его с твоее ласки носила». И Бово рече: «Панно, недобре мовиш и велик грехъ маеш, коли ты сякий венец хочеш от мене носити. Веро ти его не дам». Панна еще ему рекла: «Дай ми его». А Бово рек: «Не дам ти его». А панна велми ся розгневала и почала гаворыти: «Курвыи сыну! Так ми прыкро мовишь! Знать по тебе заисте, што еси млынарчыкъ, ижъ ти невдячна милост налепшое панны. А если ми того венца не даси, теперь уйзрыш на мне шаты розодраные, и буду жаловатися отцу, што мя еси хотель кгвальтовати, онъ тя велит обесити». Бово тое чул, не могъ инакь учынити — снял венец зь своей главы и кинул его на землю перед нею, и рече: «Ото ж его возми! Инакь ти его не хочу дати». Племеннида панна почала на его гледети, бо он такъ ей был мил, иж не могла з него очю знести. И прышла ей великая жалост з милости, и рече ему: «Дай ти Богъ зло, курвинь сыну! Если ми его не узложыш на голову, ¹³⁹ уйзрыш на мне вси шаты розодраные». И Бово тое чул, не мог инак учынити — взял венец и взложылъ ей на голову, и она его руки прынемшы и узложыла на себе и велми его моцно поцаловала.

И еще Бово был з Друженною не ростался, прышли сарацэны кь прыстанищу изь-за моря — Лукапер, великого сольдана сын¹². Тотъ Лукаперъ мель межы очю великое пяди, а с ним прышло сто тисечей зброинога люду. И прыехал кь воротам городовым з двадцатма тисечема людей и почаль моцно кликати: «Где кроль ест Армениль?»

Коли ж Армениль чуль, и рече ему: «Хто-с ест, што так кличеш?». Рече Лукапер: «Я из-за моря привель есми з моим отцом сто тисечей войска, а хочу Друженну взяти». И рече ему кроль Армениль: «Перво бых ты всего розсекъ, нижли ю дам». И велель в рог трубити, и собралоса десет тисечей добрых людей войска конных. И кроль Армениль згодившыся з Маркобруном и пошли на поле.

Битва короля Арменила зь Лукапером^a И коли ся зъехалися, кроль Арменил вдарыл самъ на Лукапера и трафлялъ его под щыт и не мог ему зашкодити, бо щыт был добръ, але гвоздзе выпадало, а коп[ъ]е ся зламало, а Лукапер не рушылся в седле нимало. А он вдарыл короля велми моцно, щыт ему розбилъ — але зброя была добра, не дала его погубити — и скинул его велми далеко от коня, и зася его ухватил и дал его двадцатма сарацэномъ повести кь солдану, отцу своему.

Битва Маркобруна зь Лукапером. А Маркобрун также прышоль его вдарыти, Лукапера. И вдарыл его у щыт позлоцон, и не могъ его пробити, а копье зламал; а Лукаперу ни нога в стрымени не рушилася. Лукапер его вдарыл велми моцно и скинул его на землю; и того, звезавшы, послалъ до солдана. И поехал Лукаперъ у бои: на кого-колвек прышол, того мертва учынилъ.

Агулин, которыи хоругов носил, тотъ побегъ. И коли прыехал у городъ, аж Бово з Друженною в конюшни стоить. А первей того, якъ еще Агулинъ не прыехал был, тогды Бово заслышалъ глас, што кони рзали. И възшол Бово на один кганокъ и вбачыл гэрбъ сарацэнскый, там жо видель и арменейскый. И възшол Бово на стену бронную, и почаль гледети у поле, и увидель одного хлопца и спыталъ его, рекучы: «Што то, брате, што плачуть ¹⁴⁰ люди?». И рече ему хлопец: «Мы вси втекли, а короля поймали; и якийсь добрый Маркобрун также поведен». И Бово опят пошол у конюшню и еще там нашол панъну Друженну, и рече ей: «Панно, твоего отца поймано; и Маркобрун, твой паницъ, и болшей тисечы иныхъ рыцэров». И рече ему Друженна: «А мы можем градъ затворыти и взводъ узвести, ты будеш панства сего коруну носити». И он рече: «Якъ то може чоловік учынити, коли его пан за пенези купил на роботу? Але, одначе, мушу там быти. Коли не мамъ зброи, я и без зброи, а коли не мамъ коня, я и пеш поиду. И хочу понести одно великое древо, а кого вдару, тот не будеть болшей биться». И Друженна рекла ему: «Ты пешь не пойдешъ: хочу тебе дати зброю и доброго коня Гальца, и дам ти добрый мечъ Кглярэнцью, который был доброго Аливера¹³. И хочу ти дати доброго коня, которого лепшей не можетъ быти: он былъ один от чотырох, и не могла на нем жадная душа ехати».

^a Битва короля Арменила зь Лукапером. — Т ут і далей курсівам вылучаны загалюўкі ad marginem.

И Бово рече: «Дай ми того истого коня». И она ему указала. И убрался Бово у зброю и взложыл гелмъ на главу, а добрый мечъ ущепилъ на шыю и взялъ щыт на плечо и копье в руки. И скочыл на коня, и за стрымя не прынялся. Панна Друженна пытала Бова: «Чому ся мечомъ не опасаль?». И он рече: «У моей земли таков обычай: ни один юнак не опашется мечомъ, толко витезь». Друженна рекла: «Сядь с коня, я есми дочка короля коронованого а у венцы есми корунском, я могу одног[о] витезя поставити, а звлаца у тот час». И Бово скочыль с коня, а панна Друженна рекла: «Я тебе не могу витезем поставити, докол ми не споведаеш родины своее». И он рекъ: «Панно, я ти повемъ: я сын одного короля, который держаль добрый город Антонию, а имя ему было Кгвидонъ». Коли она чула, што он не з малог[о] роду, прытекшы к нему и трежды его поцаловала сладко и рече: «Я, твоя Друженна, могу тя поставити добрым витезем». И так ему подала заушницу и мечом его опасала. И рекла ему: «Не обцуй же з лихими и зрадливymi». ¹⁴ И ухватила его рукою за горло и велми мощно его облапила. А в тотъ часъ Игулинъ прышоль з битвы ¹⁴¹ и увидел Друженну, а она цалует Бова, и рече ей: «Курво! Дай ти Бог зло! Што ты чыниш? А твой отец пойман, и Маркобрунъ, который ты хотелъ поняти, а ты стоиш у конюшни а молодцы цалуеш. Але коли они с темницы втекутъ, и они тя сотнуть».

Бово тое чул, розгневалъся на него и, шодшы, ударыл Агулина у стегно, и онъ спалъ с коня на землю, и один рукавъ розодрал ему.

А панна Друженна прыказала чотырыста коннымъ, абы ехали за Бовомъ, штобы инакъ не было. И они выехали за Бовомъ з города. А Бово ехал на том великом кони мощномъ.

И прыехал до сарацэнъ, а под нимъ земля треслася спереду и ззад. А панна Друженна гледела коньца и велми ся веселила, ижъ видела Бова велми доброг[о] витезя. И видел его Лукапер, выехал противъ ему и почаль велми говорыти: «Хто ест ты? Поедь назад, не ест твоя Друженна. Дай ми Армению безъ крови пролится и веруй у Махомэта, бога моего¹⁵; а я хочу Друженну взяти». Витезь Бово рек: «Мысль ты заводить! Первей ся хочу дати розсечы, нижли бы ты Друженну взяль».

Битва Бовова з Лукаперомъ И забол борздо коня, и скочыль къ Лукаперу и рече: «Варуися мене! Ты тепер погибь!». И Лукапер к нему пустиль. И вдарыль Бово Лукапера в щыт

позлацонъ, щыт ему пробиль, а бенди опали, и прошло коп[ъ] е в серцэ, и мертвого его скинул на землю с коня. И почал Бово кликати: «Бийте, юнацы, свободно!». И чотырыста конников пошли къ битве, и кождый своего скинул, и был велик бой межы обоими.

А кролевна Друженна велела у рогъ трубити, и собралоса добрых коньниковъ десет тисечей, и послала на помоч Бову, а онъ былъ у бои уступил. И всю тую двадцат тисеч побили, которые прышли з Лукаперомъ подъ Армению-град.

Разве один сарацэнин утекъ старый, што не могъ битися. Бог дай ему лихо, што утекъ! И тры коп[ъ]я у хрыбте отнес, и прыбежъ къ сольдану у заставу. И сольдан его видел, речэ ему: «Што за вести поведаеш о моемъ сыну?» Он рекъ: «Злые вести ношу: выехал один витезь из Армения-града и велми добрый — от первого удару Лукапера с коня мертвого скинул; и двадцат тисеч, которые з Лукаперомъ были, всихъ погубиль». То рекъшы, здохъ, падшы. ¹⁴² А солданъ от тых речеи сомлель и пал на землю, якъ мертвый. И потом, коли ку памяти прышол и всталъ, почаль тужыти велми грозно. И опят рече: «Панове, коли Лукапер загибъ, а надо мною — што будет». А так сольдан улезъ у корабль; а другие сарацэни почали бегати, где хто могъ. И в тот час Бово-витез за ними прыгналь на прыстанищю, и тут ихъ болшей двадцати тисечей убил. Зась вернулься къ шатру и наехал короля Арменила и Маркобруна, где были повязаны, и отвезал ихъ обеюхъ и усадил ихъ на добрые кони (а они были у зброяхъ!)¹⁶. И кроль Армениль пошел за сарацэны, абы ся помстиль, и зашол з другого мора и погубиль всихъ, которые были на прыстанищы.

И витез Бово рече королю: «Пане, што тому ч[о]л[о]в[е]ку слушыть учынити, которого его пан за п[е]н[е]зи купил, если ему на потребу не пойдет? Королю, ты мене купишь за двадцать литръ злота; а тебе хочу дати за одну литру сто литръ: озми тую землю, которую есми добыль».

И все войско на кони усели и поехали до замку. Коли прыехали къ городу, а кролевна Друженна, сточы на кганку, смотрела якъ ехали. И уехали у город, а з ними Маркобрун з левое руки; а Бово ехал по правой руцэ. Кролевна Друженна вышла противъ отца и рекла: «Пане, Бово естъ большыи витезь на свете. И я его поставила витезем, иже-м ся доведала того, што он сынъ доброго короля Кгвидона от доброго города Антоня.

Мои ласкавыи ойце, дай ми его за мужа». И рече кроль: «Я тое, дочко, и самъ мыслиль».

А в тотъ часъ прышоль Агулинъ и рече кролю: «Пане дядку, и мене Бово ударыль у стегно и ногавицу ми роздрал. Я хочу с ним умирита^а, и мовлю то, абы он не былъ витезем. А ты свою дочку можеш дати за которого короля велможног[о] и богатого. А се крол Маркобрун маеть венец корунский, он водит трыдцат тисечей войска: за того можеш свою дочку отдати; а за Бова можеш отдати одну сестру мою. З витеземъ Бовом я хочу змиритися^б, але не вемъ, если он похочеть». И казалъ король войску роз[ъ]ехатися, |₁₄₃| и кождый поехал до господы. А витез Бово пошел ув одну комору и легъ спати.

Агулинъ пошоль у одну комору и легъ спати; и вышедшы с коморы, пошел по городу искати юнаков, которые бы з ним Бова забили. И собралъ ихъ добрыхъ шестдесят, и запысегалъ ихъ на Эвангелеи, абы Бова у коморе на постели забили. И улезшы у комору, увидели Бова: а он лежыт прыкрывшыся колдрою, а добрый его мечъ и вся зброя пры немъ лежала. Агулин скрыль колдру с него, аж Бово нагъ, якъ от матеры рожен. Агулин почал говорыти юнаком: «Вернитесь. Опят можем его потом убити». ^с А они зглянулися один з другим и рекли: «Прывель насъ Агулин на зло: если есмо его теперь не згубили, а опосле он нас всех побъеть, занюж Бово велми добрый витез на кони». Агулин опят его опранул и вышел с коморы у палац. И рече один старец Агулину: «Я есми твой человекъ, хочу ти добре поради, если усхочеш мене слухати. Я велми парсуною къ королю трафился; и хочу пойти у комору, и лягу, и велю прыправити много свеч, абы около мене горели. И нехаи будет пры мне много людей. И пошлю по Бова, говоречы: «Зовет тя король». И он мусит ко мне прыйти; а ты того пилнуй, штобы онъ не въ зброи прышол. И пошлю его до солдана. А ты справ лист до солдана, пишучы ему поздравлене и прыязнь, и еще напишы: «Хто ти тот лист

^а У рукапісе памылкова *умрети* — BV, v.783: *Con lui si me voria acordar.*

^б У рукапісе памылкова *битися* — BV, v.791: *Con lo valetto Bovo me voio acordar.*

^с *Вернитесь опят. Можем его потом убити.* — ‘*oltra*’ перакладчык сразу меў як ‘*altra volta*’ [іншым разам, калі-небудзь] — адсюль ‘потом’. BV, v.814: *Vegni oltra, signori, sil’averemo taiar.*

принесет, то ест витез истый Бово, который твоего сына, доброго Лукапера, убил. Уччини над ним, што хочешъ, або вели его обесити».

И тогды Агулинъ написал лист и послал по Бова, и он того ж часу пошел, и вошоль в комору, и пал перед старцэмъ на колени и рече: «Пане, што велишь?». И рече ему старец: «Велми збит есми в той битве и не вемъ, буду ли живъ. Для того хочу, абы ты поехал до сольдана: от мене его поздорови и проси его, абы мя простилъ от смерти сына его Лукапера. А што тэж онъ учынилъ моим людем, то я ему прощаю». (Витезь Бово внималь, иж бы то король Армений.) |₁₄₄| И старец далъ Бову лист и рече: «Тот лист дай солдану и мов ему: «Цару солдане! Што ти тот лист укажет, то вчыни».

Витез Бово узял лист и заховал, и рече: «Могу ль понести зброю зъ собою?». И он рече: «Не треба. Поедь на инаходнику». (О Боже небеский! И того Бово ничего не познал! А панна Друженна, ни король того не ведали!)

И Бово поехал. А коли такъ было, якъ писмо говорыть, ехал витезь Бово тры дни ни едя ни пия, кром зелья и кореня, што по земли растет. (О Боже, святая Мария, Матка Божа! Прыими Бова, иж велми у злую дорогу входит!) И почал перед себе гледети, и увидел на одном поли, аж стоить один дуб. А под тым дубом стоял один богорадникъ, а перед ним лежалъ бохон хлеба и вино. Витезь Бово к нему прыехал и зсель з [и]находника и рече богораднику: «Помози ти Бог! Если бы-сь хотель, рад бых с тобою ель». Отказаль ему пельгрым: «Если рачыш, ежъ». И Бово почаль ести. И взял одинъ збанок пити, и пельгрым ему дал другой и рече: «П[а]не, лепшей сее вино пей».

И коли Бово того вина напился, тотчас заснул, занюж тое вино было з одним зельемъ змешано. Витез Бово тутъ спал пять дней, не пробужаяся. А богорадникъ знял з Бова его мечъ добрый и всель на Бовова коня и поехал проч, и оставил своего под[ъ]ездка^а, уже был устал. И у пятый день Бово пробудился и почал искати того богорадника, и не нашол его и коня своего и доброг[о] меча, и почал тужити: «То ми далека дорога пешому ити, то есми у злый час рожон». И всель на того под[ъ]ездка — он конь под нимъ пал, иж не могъ его поднять. А небог Бово пошел пешъ день и други, и дошел города Задонии¹⁷. И вошел в

^а *под[ъ]ездок* — BV: *mul.*

город, и на полац ушоль, и увидел сольд[а]на, на кганку стоечы и бороду скубучы, велми плачучы — бо недавно прышоў с-под Арменіі а своего сына, великаго Лукапера, мертва оставил и сорок тисечей своих людей.

И прышед, Бово поклонился ему покорно и почал говорыти: «Ваш панъ Махомет ховаеть великихъ и малых, которые суть в том городе, а звлаща цара сольдана!». И цар отказаль: «Добре-сь прышоў, |₁₄₅| после! Отколе и которые вести носиш?». Рече Бово: «Пане, я из Арменіі от короля Арменила. Мною тебе послалъ поздравление и прыязнь и жедает, абы еси ему дал прощене от смерти сына своего Лукапера. А король арменейский тебе прощает на его побитых людей, бо он тэжь у битве велми ся збилъ, и велми ся боит смерти и хочет с тобою змириться первей смерти, за жывота». И дал ему лист.

И солданъ, узявшы лист, казал его чести; аж тое писано: «То ест тот истый, который забилъ твоего сына Лукапера своею рукою. Послал есми его к тебе, абы-с его казал обесити».

Коли сольдан выслушал листа, и почал смотрети у видене Бову: «Я тя мало могу любити, што ты моего сына Лукапера убил. А хто тебе сюда послал, не маеть ты ни за один пенезь». И рече своим юнаком: «Имите его». И Бово тое чуль; зъжавшы пясть и вдарыл одног[о] сарацэнина перед солданом — онъ мертвъ пал на землю.

Сольдан Бова казал обесити И прыскачыллы многие сарацэни и ухватили Бова, и завезали ему назад руки и вкинули ему на очы хусту, абы не видель, куды его ведутъ. И казалъ его солданъ обесити. И повели Бова до шыбеницы чотырыста¹⁸ сарацэнов.

И была в солдана дочка на ймя Малгарыя. Тая прышла къ сольдану и рече ему: «Г[о]с[у]д[а]ру отче, выслухай мене! Бово так добрый витезь, иж на свете большыи не може быти над него, коли он убил Лукапера, брата моего. А коли оставит Бога своего а уверыт у Махомета, которые ему можеть помочы, ты ми его дай за мужа, иж не маешь такого чловека во всей своей державе, который бы мог твою землю здержати, коли ты умреш; а Бово может царство твое здержати». И он казал привести Бова перед себе. И рекла Малгарыя: «Я сама пойду и верну его». И шла до шыбеницы, велела его вернути; и они вернули — инакъ не смели учынити, — и привели Бова перед солдана. И рече ему солдан: «Брате, я бых рад с тобою миръ учынилъ, если ты усхочеш своего Бога оставити а верыти Махомету, который мо-

жеть тебе добре помочы. А хочю ти дати свою дочку за жону; а коли я умру, ты всего моего царства коруну озмеш |₁₄₆| и будеш г[о]с[у]д[а]р[ь] болшь трыдцати городов»¹⁹. Рече Бово: «Того я не хочю вчынити — Господа Бога оставити а панну взяти, которая у твоей земли росла». И велель солдан опят Бова обесити. И еще Малгарыя почала отцу говорыти: «Отче, дай его мне, а я вкину его у свою темницу; а не дамъ ему ести и пити, бо знаю, иж его Махомет обернетъ у нашу веру, а не дай его погубити».

Сольдан казал Бова в темницу усадити И рече сольданъ: «Впустите его в турму». А тая турма была болшей сорока ступеневъ вшырки²⁰, и ни одна душа в ней не была, толко ящерыцы и змий. Небог Бово седель ни едя ни пия; а якъ вышло дней пять, царовна сама понесла ему ести и пити. И видел Бово у турми одну змею, и просветила тая. Он озревся и увидель у вугле мечъ, который тутъ от давных дней стояль, и взяль тотъ мечъ: помыслиль забити Мальгарыю. И она, тое видечы, рекла Бову: «Што чыниш? Я хочю, штобы ты вбегъ, а прынесла есми тебе ести и пити». И Бово тому ся узрадовал и мечъ кинул, и почал ести и пити. Потом царевна Малгарыя почала ему мовити: «Брате Бово, послухай мене: цуднейшее панъны над мене не знайдешъ. Если хочеш, отступи от Бога своего — возмеш коруну всее державы моего отца». И рече Бово: «Панно, того я не могу вчынити. С того везеня мене Бог мой вызволить. Але перво ся хочю дати розсечы, нижли от Бога отступити и взяти панну сее земли за жону. И не опущу Друженны, которую велми милую». Коли она тое чула, розъгневалася велми и замалымъ не поведала отцу. И опят почала мыслити: «Если повемъ, он велить его обесити, и не буду его мети у своей коморе». И пошла от него.^a

А сольданъ рече: «Того вязня выймите и приведите ко мне: хочю ся доведати, хочет ли своего Бога оставити веру а верыть у Махомэта. А если не хочеть, велю его обесить».

А Бова стерегли у турме двадцать сарацэнинов; и впустили их семи у турму, штобы Бова вывели. Коли они прышли къ земли, почали кликати: «Где ты, темничнику? Велель тебе солдан вести вонъ и обесить».

^a и не буду его мети у своей коморе». И пошла от него. — павінна быць: и не буду его мети». И пошла от него у свою комору. Беларускі перакладчык не зразумеў італьянскай фразы і перанёс знак прыпынку. BV, v.1045: *Po 'nolo poro may rescatar. Ala soa camara ela indrio tornà.*

О двадцати сарацэнинов, которых Бово, в турме будучы, позабываль. И Бово скочыл и вдарыл одного, и он пал мертвъ на землю. И Бово и тых шести побиль. А тые, которые наверху стояли, почали говорыти: «Што там чыните? Чому не ведете?». ¹⁴⁷И они не отказали, иж были мертвы. И пошли другая сем. Витез Бово и тых побиль насмерть, и рече: «О Боже и святая Марыя, Матко Божа! Час и годь тот, коли мя солдан дал стеречи двадцатма рыцэрэм сарацэном, буду споминати! То есми их чотырнадцати забил; а коли быхъ вышел вон, и тым быхъ головы постиналь». И всель на коловорот, а сарацэны его почали тягнути. Як вытягнули, выняль мечъ и тымъ шестма головы постиналь, кром одинъ — втекъ и почал верещати, поведаячы, иж Бово утекъ, деветнадцати стявшы.

И доведалься того солдан, иж Бово утекъ. И мовиль тот сторож: «Коли бых я не втекъ, и мене бы стял; и помог ему Махомэт втечы». И были у сольдана два дяковичы, братеники, одному имя Транкацын, а другому Абрам (были добрые витези), и скоро стали у зброи и побегли за Бовомъ на конехъ, а с ними две тисечы войска. А Бово полем бегъ, што может наборздеи, и мель погинути.

Бово забил Абрама И догониль его Абрам у зуполной зброи и прыбол к нему, хочечы его погубити, а Бово узяль мечъ ув обе ружэ и скочыл к нему. И тял Абрама по гелму, и ростял ему гелмъ и голову, и выпаль мозок з головы. Абрам палъ с коня мертвъ, и Бово инял коня и борздо на него ускочыль; и еще щыт на плечы въскинул и коп[ъ]е его взяль у руки.

И догонил его Транкацын, брат Абрамов, тот был витезь велми хвалебный. И виделъ своего брата мертва, забол к нему, мнимаючы осветити смерть брата своего.

Бово забил Транкацына И витез Бово забол коня и вдарыл Трамкацына коп[ъ]ем, и он пал с коня мертвъ.

А Бово поехал борздо къ мору, и увидел одно судно, ано хочеть ити за море, и вжо торьговцы одопъхнутися хотели. И прышоль Бово, и почаль кликати, говоречы: «Панове, я есми хрестянинъ, а втек с темницы от солдана, держаль мене годь и тры месецы. Для Бога вас прошу, повезите мя — хочу пойти у св[я]тое крещенье^а». И торьговцы вчынили для спасеня²¹, упустили его в судно к себе и отопхнулися на море. А сарацынское

^а ...у святое крещенье — BV, v.1137: *in sancta cristentade* [у святую хрысціянскую зямлю].

войско прытягнуло къ прыстанищу, и почали кликати, купцом говоречы: «Верните того млоденца, што утекъ с темницы от цара сольдана! ¹⁴⁸Если ж его не выдасте, не бывайте у нашу землю ни купити, ни продавати!». Купцы хотели Бова выдати, и Бово, видечы, што его хотять выдати (а там его обесячь), взял меч и забил одного купца. Видечы то, другие купцы мели великую жалость и пали ему на колени, говоречы: «Пане, не чыни зла! Хочем тя повезти где ты велиши». И Бово рече: «Повезите мя под город Армению». И они рекли: «На твою волку».

И подняли парус и шли до Армении, нигде не становяся. И коли хотели у прыстанища ку краю прыстати, ветрь великий отпихал их ден и ноч, и не могли прыстати ку краю и опят вернулись. А была великая фортувина^а, и Бово на поду стоял. И назавтрей великий ветрь, и купцы приставшы на край. И пошли купцы на потребу свою. Бово погледелъ по мору и видел одного рыбака, по мору ездечы. Бово его призваль к себе, и он прыплыль. И рече Бово: «Маешъ ли рыбы што нам продати?». И он рекъ: «Ест, пане, досыт». Бово почал говорыти рыбаком: «Которая то земля и хто ее держыт?». — «Пане, тому городу имя Момбрадъ, а в немъ корол Маркобрун. А тотъ нине чынить великое веселие в городе — узял дочку короля Арменила, красную Дружненну. А коли она тутъ с нимъ прыехала, она просила его, абы не спал с нею до году; для того она учынила, покул Бова забудеть. Крол на томъ ей шлюбил. А то вже от того дня до нинешнег[о] дня годъ». И Бово уздохнул и рече: «То ест нине тот день, што ся мають сойти». И рекъ рыбаку: «Повези мя ку краю у своей лоди: на том пиру хочу быти, бо не можетъ лепшого скомороха над мене быти». И рече торьговцом: «Платите за рыбу рыбаку». Они рекли: «Што ему платити?». Рече Бово: «Дайте ему двадцать литръ злота». И они дали.

И убрался Бово у золотые шаты, и улез у лодю к рыбаку и пошоль морем. И торьговцы узрадовалися, што его збыли. А рыбак его прывез на край, и Бово хватил у свою калиту и нашол пять болванцовъ золотых²², и далъ рыбаку и рече: «Добре ль ти плачно?». И он ¹⁴⁹рече: «Добре, пане! Бог ти помож! Покул есми жыв, не буду рыбами торьговати».

Витезь Бово шол покрай мора и почал мыслити: «Як я могу увойти у город Момбрад? А я в цудных шатах — если мя стре-

^а *фортывина* (харвацкае *fortuvina*) — удача, шчасце.

тить крол Маркобрун, можаць мя познати а за то, што есми его збил, кажэ мя обесити якъ злодея». И узрыть на поли дуб, а под нимъ стоить богородникъ один, што ся зоветъ пельгримъ; и прышед к нему и рече: «Даи ми свое шагы роздраны а возми мое золотые». И рече ему пелгримъ: «Того не хочу вчинити, иж не могу хлеба выпросити у тых шатахъ, а змовяць ми люди: «Украл еси ихъ». Бово прыступил к нему и възвернулъ ему гуню на голову и убачыл под гунею мечъ. Познал свой мечъ добрый Кляренцыю, и вынял его, огледал и рече ему: «То ест мой мечъ, дала ми его племенида Друженна коли мя витеземъ поставила. Ты-сь — пелгрим, который мя очаровал злымъ питьемъ, коли есми шол к солдану в посельство. Курвинъ сыну, дай ти Бог зло! Тепер есми вспоменуль: ты мне дал ести и пити и окормилъ мя однимъ окормом и взял ми еси мечъ, которымъ бых я тисечу сарацэнов мог постинати. От тебе я у солдана у темницы седел. Для того твоего учинку добрымъ ти хочу платити». И вдарыл его больдицою, и тым ударомъ пробилъ ему тры²³ ребра. Пельгрим пал предъ Бовом и рече ему: «П[а]не, для Б[о]га не вчыни ми зла! Дам ти одно зелье бело якъ снегъ: а хто бы ся имъ умыль, будетъ чорный якъ уголь. И еще ти дамъ другое зелье: хто бы его, размешавшы з вином, хотя мало укусилъ — тры²⁴ дни не пробужаяся будетъ спать». Витез Бово рече: «Дай ми тые зелья». И пелгрим далъ. Бово взял и рече: «Будеть ми его потреба ув одинъ час». И сховаль тое корэнье и оболосья в роздраные свиты, а свои ему дал. И мечъ свой под гуню прыпоесаль, и вчынилъ чорнымъ, и пошоль къ городу и влез у город. И видел трех гражан, а они стоять в одномъ угле. И видевшы, почали межы собою говорыти: «Видель ли хто так великог[о] пелгрима ходечы?». И один с нихъ рече: «Откуле еси и с которое земли, а куды идешъ, |₁₅₀| поведь намъ». И Бово ему рече: «Я есми из Франци. А было нас сем тисеч, шли есмо через море и вси погинули²⁵, разве я втек. Для Бога, будте на ме ласкавы и за милость доброго витезя Бова дайте ми». И прыступил один гражанин, вдарыл его за вхо и рече: «Пельгриме, ты не ведаеш тутошнего обычаю? Наш кроль Маркобрун взял кролевну Друженну из Армении-града. Она его на то привела, абы ся заклал на Эвангелеи — коли будетъ в сем местцу, абы с нею Маркобрун не спал до году от того дня, в который тут прышла, для милости того Бова, которого еси перад нами успоменуль. А то еси зле рек, ижъ за его м[и]л[о]сть просишь. А нине они маюць злучытиса на любовь. Пойди ш собе у палац: тамъ чынять великие прыправы к обеду, бо звано

каждого чловека на обедъ, и каждый тебе дасть по пенезю». Бово имъ подяковал и пошол на двор; и вшоль в кухню, где стояли кухары. Бово прыступил, почал говорыти: «Дайте для Бога и за милость доброго витезя Бова».

И встал один кухаръ и взялъ головню горячую и вдарыл Бова по голове и всю гуню ему опалиль.

Бово забил кухара И Бово был велми жалостен, а взял головню и вдарыл кухара по голове. Он пал мертвъ, а мозок и очы ему выскочыли. И другого вдарыл, один осталь, и вси вонь побегли; а тому бок выбиль.

И пошол Бово на палац и стретил одного дворянина. И рече Бову: «Дай ти Бог зло! Чому еси убил кухара?». И рече Бово: «П[а]не, выслухай мя: я в них просиль для Бога, а онъ мя вдарыл головнею и всего мя зъжогъ, а я ся ему боронил. Не мей ми за зле».

И он рече: «Брате богораднику, Бог тя уховай! А я тебе ражу: пойди в комору, бо в коморе Друженна и иныхъ великих паней много, а проси в нихъ про бог»²⁶. Бово вшоль в комору и видель паней, а они седять на обеде за столом. И Бово прыступил ближе и вслонилъся на посохъ, рече паням: «Для Бога вас прошу и за милость доброго витезя Бова».

Коли чула Друженна именуячы Бова, не могла болшей ести ни пити и пошла къ пелгриму и рекла ему: «Видел ли еси где Бова? Якъ его знаеш, што его для просиш? Не ведаешъ обычая, который тут уставлен? — Хто Бова помянетъ, |₁₅₁| мает быти обешон. Але где ты, пелгриме, Бова видел?» И рече Бово: «Я ти хочу тут поведати, так ми Бог помози. Седел есми у сольдана в темницы годъ и тры месяцы». Будучи племенида Друженна з Бовом в той розмове, и услышал конь Бововъ; и познал голос пана своего, почал рзати так мощно — мало ся весь град не рострасъ^a и мало семерых железъ ни розбил: онъ был от чотырох наболшыхъ, которые у граде хованы. И рече Бово: «Што то за конь?» И она рекла: «То ест конь, которого есми дала витезю Бову, и его зброю прынесла есми зъ собою, иж былъ Бово в один часъ мой чловекъ²⁷. А купил его отец мой за п[е]н[е]зи, и поведалься млынаровичом; а он былъ сын одног[о] короля, которому было имя Кгвидон, з города Антона.

^a *мало ся весь град не рострас* — ідэнтычнай фразы няма ў заходніх версіях.

И в тот час прышли сарацэны из-за моря — царь солдан и его сын Лукаперъ з великого града Задонии и большей ста тисечъ войска збройнаго. И прышол мой отецъ и Маркобрун, и поймали моего отца и Маркобруна. А я, злочастница, поставила Бова в тот час витезем, и тогда ся есми доведала, хто его отец. И забил Бово поганого Лукапера, и большей тисечы сарацынов головы стял, и моего отца и Маркобруна освободил, и опят тое ж нocy не вемъ куды пошол. И до сего часу есми его не видала. А Маркобрун выпросил мя у отца моего. Але Бог ведаеть, што на то не была воля моя, што ми отец мой его за мужа дал. И от того часу и до нынешнего дня невесела есми ни день ни ноч для милости Бововы, которого велми милую, а он мене. А коли быхъ его видала, я бых с ним пошла. Для того есми привела коня его и зброю его зъ собою прынесла. А конь не дается ни одному человеку повести, кромя мне, злочастницы, а вже убил семнадцати юнаков, докуль в той стайни поставлен. А все то чынить для своего пана Бова».

Вроженная панна то говорить, а сама плачеть. И в тот час увошол Маркобрун и рече пелгриму: «Дай ти Бог зло! Што ты говоришь моей жоне, иж она велми плачеть?». И рече Друженна: «Пане, не дивно, што я плачу, он ест прышол з двора отца моего и поведаетъ ми, што моя матка умерла». И рече кроль паней: «Дай ему ести». А добрый конь все рязал, чуючы своег[о] пана. |₁₅₂| И рече пелгримъ: «Могу я прыйти к тому коню а могу его злечыти до трех ден, занюж лекара лепшого над мене не може быти на свете: можетъ на немъ кождый хлопец ехати, одно мя к тому коню поведи». И потом прышол опят Маркобрун, и Друженна ему рекла: «Выслухай, королю, што тот пелгримъ говорить: поведаетъся наилучшымъ коньскимъ мистромъ; не можетъ быти жадный пудкий конь ни дикий, которого бы он не могъ укротити». И рече кроль: «Если бы то была правда, як онъ говорить, хочю ему дати четвертую част Момбрада а две тисечы конников, штобы ему служыли».

И взялъ пелгрима за руку, а Друженна за руку за другую, и пошли до коня в конюшню. Конь вчынилъ велико рязане и ланцухи покрышил. А кроль Маркобрун упаль и не хотелъ тут стояти, и пошол з стайни, а ворота ся за ним затворыли; а он мнимал, иж его конь хочеть забити. А Друженна с пелгримом остались въ стайни. И корол пошол с паны у палац. И што то вчынил конь добрый? И всталь на задние ноги, а передние ноги положыл Бову на плечы, и поцаловал усты Бова. (А коли бы тот

конь умель говорить, рекъ бы ему: «Добре еси прышол, пане!») И опят ся спустил на землю.

И Друженна рекла: «Очаровал еси, шатане, его! Якъ борздо к тебе прывыкь!» Рече Бово: «Не дивно то, што конь мене позналъ: я ест Бово, которого ты жалеешь». И она рекла: «Бог ве, ты лъжеш! А где ж пакъ добрый мечъ, которымъ ты есми опасала?» И Бово възнялъ гуню, вынялъ меч Кгляренцыю, и она рекла: «Сойми клубук, укажы тот знак, што есми лечыла тебе ув отца своего, коли еси был с одное скалы спал». И Бово клубук знял, и она его познала. Ай Боже! Почали ся велми цаловати, и рече Друженна Бову: «Хочеш ли у дворе зостати, чыли хочемо ехати?» Рече Бово: «Я хочю в дорогу. Дай ми мою зброю». И она пошла на палаць.

И коли ее увидел Маркобрун, пошол к ней и рече: «Где ест пелгримъ? Чыли его конь зъел або убил?» Она рекла: «Ест у стайни пры коню, а хочеть его нине злечыти и укротити. Хочю ему велети дати постель — нехай и спитъ пры кони у стайни, нехай к нему прывыкаеть и вдни и вночы». И рекъ кроль: «Учыни по твоей воли». И она взяла |₁₅₃| в коморе всю зуполную зброю и увезала в постелю и велела понести до стайни, а сама в тот час шла в комору до ложки. И прышоль к ней кроль, бо вжо было час до ложки, а Друженна борздо змыслила и чашу забытного питья дала ему. И он, скоро ее выпил, тот час заснулъ.

А Друженна шла борздо до стайни, аж витез Бово в зуполной зброи, и гелмъ на голову прыправил, и мечом ся опасал, щыт узложыл на руку и взял тольстое коп[ъ]е под паху. И скочыл на коня, и за стрымя ся не прынял; и не розминулся бы с тисячюю витезей. А Друженна на прудца усела. И выехали с твердог[о] Момбрада, а в тую ночь двадцать миль переехали.

А назавтрей, якъ зора узашла, Друженна не могла ехати, што была велми спрацовалася, и рече Бову: «Хотела бых я зъсести, иж не могу ехати. Для Бога, положи мя тут, близко студенца». И Бово ее зъсадилъ. Она умыла руки, а Бово коня привезаль и напоилъ его, умыл руки; и прышод къ Друженне, и ухватил ее за груди, и спал с нею трейчы. И на томъ месте почала Друженна два сыны (яко писмо говорить, один хочеть быти кроль, а другой княже). Бово тот час заснулъ, занюж не ведалъ, што маеть на него прыити; а коли бы ведал, он бы не становился. Але ся опят вернимо.

Коли ся пробудил Маркобрун и не нашол подле себе Друженны, зменилася ему парсуна. И пошол до стайни, где конь стоял, и не нашол тамь ни коня ни пелгрыма. И сель у великом плачу^а, а велел у рог трубити. И прышло великое войско людства к нему, и рече имь: «Мое витези, тепер ми вас потреба: прышол Бово зь Антония, пелгрымом ся учынил, отвель ми красную Друженну и доброго коня. Прысегам Б[о]гу, хочу за ним пойти с трыдцатма тисечы войска конного, которые суть у граде».

И тут был у короля один мудрый человек именем Мамрэдо, он завжды королю добре радил; и рече: «Кролю, тое нocy Бово двадцать миль уехал, а нине можеть другую двадцать миль уехати. А в тебе ест одинь человек, именем Пулкан. Який ся ч[о]л[о]в[е]к не можеть найти над него: он можеть на трыдцат тисечей конных ударыти. Маеть образь човечый, и руки и перси |₁₅₄| шыроки, до поеса ч[о]л[о]в[е]к, ано нижей як пес — от пса и от жоны рожон ест; а николи на коня не вседал, завжды пешь хожывал, и нет на свете коня, которог[о] бы он не втекь. А коли он идеть, за две мили звукь его чуть. А он ест твой человек, а ты его даруй от твоего имени; он ти можеть прывести Бова и Друженну». И рече крол: «Добре ми еси радил, занюж коли бы войско великое пошло, не перешло бы болшей трех миль за ден, иж войско почываючы идеть». И послал корол по Пулкана, а он прышол и рече: «Пане, што велиш?» Король рече: «Я ти повемь: прышол Бово из Антония, отвель ми Друженну и коня. А если ми их ты можеш прывести, Бова хочу повесити, а Друженну зъжечы. А тебе хочу освободити, и дам тебе четвертую часть Момбрада и тисечу конников, абы тебе служыли, и хочу ти дати одну паньну за жону». И Пулкань тому ся узрадовал и рече: «Пане, могу тебе их прывести перво, ниже три дни выйдут». И почал ся радити, и взяль тры жерди, якь всегда звыкь, и пошол за Бовом (и виделься як дьябол с пекла), побегь полемь.

И третего дня почал догоняти Бова (то была великая охота Пулканова за Бовом, а его звукь за две мили было чуть). Племена Друженна тое чувшы, рекла Бову: «Пане, улезьмо в тот луг, иж за нами — один дьябол явный; имя ему ест Пулкан, от пса и от жоны рожон ест и много конников погубил. И неть ч[о]л[о]в[е]ка на свете, который бы ся ему спротивил. Я тебе прощу, улезмо у тот луг». И рече Бово: «Не помози ему Бог и светая

^а Павінна быць — *palaču*. Італьянскае ‘*palaço*’ расчытана як ‘*пlach*’; comp. BV, v.1295: *in palaço* [у палацы].

Марыя, Матка Божа, если я мам от одного чововека погинути!»). И скочыл на своего коня и взял сулицу у руку и щыт на плечо и стал серед дороги. И в тот час прышол Пулкань и почал волати: «Не можеш утечы! Ты будеш обешон, а Друженна сожжена!». Бово ему отказал: «Прыятелю! Мысль ты заводить — перво ся дамь розсечы, ниже бы-с мя повел».

Битва Бовова с Пулканом А Пулкань прыскочыл и кинул на него одну жердь, и коли б Бово щытомь не заложылся, на том же бы местцу его пробил; а з другое стороны Бог ест защытил, што его не вдарыл. И рече: «То ест один дьябол, што с пекла выгнань». И почали ся бити копьями. |₁₅₅| Пулкань вдарыл Бова по гелму, гелмь был моцон — пробити не могь, а Бово прыгнулся на седельный лук. И велми смутен был Бово — не мог Пулкана ударыти никако ж, и кинул коп[ь]е, и скочыл с коня, и вскинул узду на седло, а щыт обернул на плечы и взял мечь в обе руцэ. Внимал вдарыти Пулкана и прысчочы к нему, а Пулкан скочыл через мечь, а мечь ся в землю забил. А Бово мало не здох от жалости, а Пулкан ему даль одинь удар у щыт. Великь был удар, што Пулкан учынил — от того вдару Бово упал на колени, весь избледь и рече: «Аи Боже, Створытелю небеский! Уховай мя, Пане, от смерти!».

Еще то вамь скажем, што вчынил добрый конь: коли тот конь видель своего пана зле падшы на земьлю, пошол кь Пулкану велми борздо и вдарыл его всеми ногами чотырма. А Пулкань с тым велми умель и всчочыл на коня у седло. И добрый конь позналь, што на нем не его пан, и почаль валятися по земл; а Пулкан не спал с коня, и конь шол под ним у найгушый луг и содраль ему всю парсуну. И не мог скинути, и вернулся опят к тому местцу.

Племена Друженна видела, што вчынил добрый конь, и мела велику жалость; и пала на колена, с правог[о] сердца почала Бога просити: «Боже, который еси прынял муки за нас грешных, который еси створил свет, небо и землю, и море! И Адама еси сотворил, и его жону Евву — учынил еси их з глины и подал еси им все створене, кромя одного овоща, што было наплетив имь. Оная Евва ела и мужу дала, и дьябол на них вражду учынил, иж, по свету ходечы, зло чынить. Тамь был кождый згинул, злый и добрый. Ты еси зышол за наши грехи, который еси в благословеньную Панну вступил, одь нее еси рожен. Мы ведаем дванадцать учеников Твоих²⁸, которых еси мель; и один з них Тебе выдал за трыдцать п[е]н[е]зей зрадн²⁹; и за нас еси

муки терпель, и якъ Тебе Логвин ударыль под правую пазуху, и вышла кров и вода, и тая кров ему злилася на парсуну³⁰, и он прозрель на светъ очыма и видель, што зле учиниль, почаль Тебе просити. И в третий день з мертвых еси всталъ |₁₅₆| и вказалься ученикомъ и вшол еси на небеса. А мы то добре знаем. Я Тебе прошу — учыни милость, ухойвай моего друга Бова, абы не вмер, ани поведен у темницу соромотно».

А добрый конь идетъ противъ своему пану. И рече Пулкан: «Аи Боже и светая Марья! як добрыи конь своему пану верен!» А Друженна почала говорыти: «Пулкане, послухай мя, чому ся не хочеш домыслить? Коли тебе Маркобрун прывелъ зъ собою у двор отца моего, тогды есми тебе ховала, и узрос еси у моего отца дворе. И злым ми хочеш то платити? А коли бы еси з Бовом зъедналься мир деръжати и з ним товарышыти, на всем бы свете не нашлись лепшые товарышы надъ вас». Рече Пулкан: «Я ся рад велми хочу змирити, але не вемъ, если Бово усхочеть; если бы он хотель, я бых пошол с нимъ, иж таких двух друзей не може быти: я, Пулкан, не видел есми ни одног[о] человека, хто бы ся мне спротивиль». А Бово вже велми спрацовался и не мог большой битися. И рече Пулкан Бову: «Пане, хочеш ли ты со мною зъеднатися? Не хочу от тебе отлучытися, хочу пойти с тобою».

Бово ему отказаль: «Пулкане, нехай будетъ на твою волю, а я хочу с тобою змиритися». И тот часъ оба кинули мечы на землю и вложили шлюб межы собою и ухватилися за горло и почали ся целовати.

И змирывшы, Бово всель на коня, а Друженна на йнаходника, а Пулкан пешъ пошол. И прышли ку одной горе, и убачыли на ней замок одного великог[о] княжати: имя тому городу Костел, а княжати имя Орыл^a. И рече Бово Пулкану: «Чый то город?» И рече Пулкан: «То ест город Маркобруна, а взял ему одинъ витез, княжа Орыл. Маеть в себе унутры города пять тисечей витезей и иных юнаков — все на добрых коняхъ — збройныхъ, и сам в городе жыветь; и на каждый ден они мають бегати на конех, воюючи Маркобруна». И рече Бово Пулкану: «У тот город добро нам пойти, можетъ нам княже Орыл великую честь учынити». Рече Друженна: «То ест моя отчызна». Пулкан рече: «Правду

^a *Костел* — італьянскае ‘*castello*’ [замак] успрынята за назву горада.

говорыш». И коли были перед городомъ, |₁₅₇| рече Пулкан воротному: «Отворы ворота, хочемъ пойти у город». И воротный рече: «Не пушу вас». А Пулкан скочыл через стену и отворыл ворота и опустил узвод, и Бово з Друженною уехали у город. И поехали по городу, никому зла не чынечы. И увидели, где седел княжа на кганку; а не было з ним никого, толко одна жона его.

Коли княже видел Пулкана, и рекла ему жона: «Ото ходитъ Пулкан, а с ним едетъ одинъ витез и пани, а надевамя, што ест витез Бово, который взял Друженну у короля Маркобруна». А они шли до палацу. Княже Орыль пошоль противъ Бова, жона его противъ Друженны, и рече ей: «Родичко^a, што ся тебе поткало?» А Друженна почала поведати все по раду, якъ ее Бово украл у Маркобруна, нарадившыся пелгрымом, и якъ ся с Пулканом бил а ни один другого не добыл, и они ся змирыли. И было потом час пойти к обеду, и сель Бово за стол из своєю Друженною.

И в тот час Маркобрун прышоль под замок, и з ним трыдцать тисечей воиска, все на добрых конях в зуполных зброях, и велель шатры поставити; а сам всель на конь безъ зброи, узложыл на себе один плащъ и поехал до города Костела. И прыехавшы близко, вызвал к себе воротного и рече: «Пойди до княжати, нехай прыйдетъ ко мне и говорыть со мною». И воротный пошол и нашоль княже Орыла (а он з Друженною за столом седить), и рече: «Княже, корол Маркобрун прыехал к воротамъ и зоветь тя говорыти зъ собою. А он ест самъ-один и без зброи». И встал Орыл, рече витезю Бову: «Што велиш? Мов». — «Як ся Бога боиш, пойди; але ведаю, чого онъ прышоль».

Княже Орыл шоль к воротамъ и видел короля, и рече: «Добре еси прышоль, королю! Што кажеш?» Рече кроль: «Брате, то добре ведаеш, иж то городъ мой, а ты ми его держышь квалтом. Але мне он не стоить ни за пенез³¹. Але ты не хочеш со мною змиритися и воюеш мя, ходечи под мой город. И я бых ся с тобою хотел зъеднать, коли бы ми ты выдал Пулкана и Бова и Друженну». И рече Орыль: «Пане, я того не могу вчынити — такое зрады двум витезем». А так княжа Орыль опять вернулься и рече Маркобруну: «Велю тя слонами убить». А Маркобрунъ поехалъ опять к войску до шатровъ и велель войску у зброи |₁₅₈| убиратися. А Орыл прышол на палац, и почал его Бово пытати,

^a *Родичко* — BV: *suxina* [стрыечная сястра].

што говорыў Маркобрун, і он ему все поведал. И рече Бово Пулкану: «Вбираймося». И Бово и Пулькан стали у зброи, и рече Бово Пулкану: «Я хочу пойти на тое войско, а ты тут стережы Друженны, абы ей якая здрада не стала». И рече Пулькань: «Нехай будеть на твою волю, брате». Витез Бово скочыў на свой конь и рече княжати: «Пошли со мною свое войско — хочу ся о короля покусити, если буду мог».

Витез Бово выехал з войском з города и пошол на коралы Маркобруна, и стретиль воеводу королева.

Битва Бовова з войском короля Маркобруна И вдарылися древы, Бово вдарыў воеводу у шыт и шыть ему обиль и зброю ему-пробиль, а воевода палъ мертвъ на землю, и коп[ъ]и поломали на много терушков³². И тот час Бово пятнадцат витезей добрых мертвыхъ учынил. И тут великую битву учынилъ витезь Бово: добыл меча и многим головы постинал. И коли видель княже Орыл храбрость Бовову, он уружылся и пять тисеч войска вывелъ из города противъ войску кролеву.

Битва короля Маркобруна с княжатем Орыломъ И увидел их Маркобрун, обернул до них и забол коня, ударыў княжа коп[ъ]емъ у шыт, шыть ему пробил (а зброя была добра, смерти его уховала), и скинул его с коня на землю; и королевы [витези], к нему прыбегшы, ухватили его. И казал у рог трубити, и пошол своєю дорогою из своимъ войскомъ, а княжа Орыла повел звезаного.

И коли витез Бово войско побиль и поле взяль, а того не ведалъ, што король княже ухватил. Витезь Бово прыехал у городъ Костел, ажъ ворота городовые отвороны, а жона княжати сидеть з Друженною, плачучы. Бово рече: «Бог ве, не вемъ, чога плачете». Они рекли: «Пане, кроль Маркобрун отвель княже».

Витез Бово рече: «Тепер же иду за ним». Рече пани: «Пане, для Бога не йди, ховаймы города Костела». И тые сто конников вошли в город, которые з Бовомъ ходили къ битве.

А Маркобрун всадил княже в темницу и опять велел его перед себе прывести, и рече ему: «Брате, послухай, хочу с тобою умову вчынити: хочу ти дати Костель-град и на каждый год десеть литръ злота³³, а ты ми даи Бова и Пулькана и Друженъну. А хочу тя завътра пустити». |₁₅₉| Рече Орыл: «Пане, того я не могу вчынити, перvei ся хочу дати на розсечене, нижли бых мель тым двум витезем здраду вчынити». И велель на поли кол убити и к нему привезаль княже. И велель позвати двадцать добрых мо-

лодцов, абы ножи боли княже. И король опят ему рекъ: «Хочу ти водлуг первое умовы вчынити, иж тебе пушу, а ты зберы в городе тисечу молодцов, а нехай на постели убьють Бова и Пулкана; а ты ми дай своих сыновъ в закладе. А я хочу поехать с тобою до Костела и хочу в лузе скрытися, поки ми то справишь».

Видечы то княже, што иначей не може быти, ку тому прызволит и послал по свои два сыны, и дал ихъ в заставе.

Княже вшоль у город, а король у луг. И вшодшы княже в город, и рече: «Втекъ есми». И шол по городу вночы и собрал сто юнаков збройных, и велель имъ пойти у великий палаць, а сам шол у свою комору.

И Пулкан почул много людей ходечы по палацу, где Бово спалъ. И зася Пульканъ шоль до ложницы, где княже спало изъ своею жоною, и почуль, што княже говорыть жоне, якъ с королею умовил и якъ собрал сто юнаков; «и хочу сее нocy Бова и Пулкана и Друженну ухватити, и хочу дати ихъ Маркобруну. Але коли бых я не замешкаль, бо есми ему своихъ два сыны даль у поруцэ; а коли ихъ^a [не] выдам, он ихъ^b маеть повешати». И рече ему жона его: «Пане, нехай тое речы: лепей хочу, абы мои сыны померли, нижли бы тые два рыцэры погинули». И за тое ее княже вдарыў по виденю, и кровь ей линулася з носа.

Пулкан княже Орыла о смерть прыправил И Пулькан чуючы княжатские речы, и мель смертную жалость, и вдарыў у дvery и розбил ихъ, и шол боръздо къ постели Орылове (а не мель пры себе ничего, толко один ножъ), и ухватил его сонного за волосы и вдарыў его трыкротъ ножомъ, и кинул его мертва. А Пулькан шол в палац и взял мечъ. И увидель конники, шол на них з мечом, и они вси розбеглися и поховалися, куды хто мог.

А Пулькан шол до коморы, где Бово спал, и поведалъ ему все по раду. И с тое повести Бово убрался у зброю и всель на конь, а Друженна на инаходника всела, и поехали з города.

И едучы от того города Костела, и увидели войско короля Маркобруново. Друженна не могла ехати, занюж была |₁₆₀| от бremени тяжка, а Пулкан в той земли был несведом. И рече Пульканъ: «Бово, брате, пойдити ты с панею тою дорогою, а я хочу пойти тое войско пробити». Витез Бово поехал с панею тою до-

^a Баву, Дружену і Пулкана.

^b Сыноў князя Арыла.

рогою, которою Пулькан велел, а Пулкан узяў меч у обе рукі і прыбег к войску, і почаль чыніць жэстокія вдарцы направа і налева: кому-колвек дал адзін удар, тот пал мёртв на зямлю. І разбіў войско на дзве часты, і абярнуўся ку адной стороне. І стрэціў яго адзін полк короля Маркобруна, і побіў іх і повезал, іх коні погнаў перад сабою. І доганіў Бова, і рече: «Мы есмо добре дошли в той зямлі». Пулкан велмі ся здобыў. І рече Бово: «Подмо там, где еси гуф побіў». І прышли к шатрам, і не нашлі в шатрах нічога, і побралі шатры.

А Друженна не могла болшей ехати, іж была в девяти месецов вступила. І они въехали у адзін луг, і тут распялі шатер.

Порожене кролевы Друженны двух сынов І тут кролева Друженна родила два сыны, і нарекла адному імя Сымбальдо, а другому Кгвйдон (імають прыйти на великую доброту, іж на свете большых витезей над іх не будзе). Пулькан тых обою дзеці прыняў, а Друженне дал ести і пити, іж он был тут усюды сведом, усюды ходече.

І был слух по всем свете, іж взяў Бово Друженну королю Маркобруну. І прышоў тот слух у Армению до короля Арменила.

І слышал то король Армениль, велель десеть голей направити і послаў по всех городех іскати, где бы хто мог чути Бова Друженну. І прыказал, абы войско збіралося.

А витез Бово рече: «Брат Пулкане! Пойти хочу до прыстанца к мору, а тебе полецам жону мою і дзеці — ты стережи. Ачей прыйдет крол Армениль з войском на прыстанец з мора, я бых войско розогнал, і пошли быхмо у Армению». Рече Пулкан: «Поедь, брате, Богу ты полецам».

Бово поехал, а Пулкана пры Друженне і пры дзецах оставил. І коли Бово на адну дарогу был прышоў к мору до прыстанца, і коли Пулкан остал с панею в шатре, і Друженна седела^а, держече дзеці, перад шатром, і в тот час выбегла кошуба с края луга через поле¹⁶¹ мимо шатры близко, а за нею два львы. І увидела Друженна львы (а они близко к ней идуть), і она мела смертны страх і кркнула всимь голасом: «Помагай, Пулкане!». А он спал под адным дубом. (Ой Боже, святая Марыя!

^а У рукапісе памылкова — *видела*.

Якое зло учыніла пани, іж закрычала! А коли бы молчала, львы нічо[о бы] не чынілі.^а

Пулкан умер от львов І пробудіўся Пулкан і відел львы (а они из шатра вышлі), он скочыў і вдарыў лва по голове мечом, і он пал мёртв на зямлю. А другий лев скочыў к Пулкану і вдарыў яго ногты у перси і пробіў зброю, і вси ногты у сэрце яго угрузил. А Пулкан тл лва по голове мечом, і оба в тот час палі мёртвы. А Друженна в тот час мела великую жалость, і почала тужыти, і мела великий страх. Не смела тут быти, і взяла свои сыны в руки і пошла тым лугом адною стежкою, которая вела к мору, іскати Бова. Коли прышла на прыстанец, і не нашла Бова. І там яго не нашедшы, пошла, ішучы Бова, по свету і по городех³⁴. А Бово іскаль воиска у прыстанцы і, не нашедшы, вернулася опят к шатру — к Пулкану і к Друженне і к дзецям, і нашоль Пулкана мёртва і два львы мёртвых; і мнімал, іжбы тые львы зъели Друженну і дзеці, а Пулкан за іх бился, і оны і Пулкана загубили. І мел Бово великую жалость і не ведал, што з сабою чыніти, і почал велмі тужыти, аж і памети отбыў. І опят коли ся вьспомнел, зьсель с коня і взяў Пулькана перад себе на конь і понес ку адной опатии і положыл яго в цэркви в добром гробе.

І поехал оттуле ко светому Семиону, і уехал у адзін город, а нашол в городе сто конников зброинных, которых собрал адзін витез, готуючыся некуды проч. І Бово не смель своего коня отыйти і прывезал яго велмі коротко, абы иных коней не бил. Таковы был конь у Бова — жадному не дал к себе прыступити, толко самому Бову. І прывезал коня, вшол у палац городовый; а в нем было много добрых людей, і віделся им Бово велмі добрый рыцэр, і вси против его встали. І был тут адзін ч[о]л[о]в[е]к добрый Рычардо, |₁₆₂| і рече Бову: «Добре еси прышоў, добрый чловец! Можеш тут много добра добыти. Я хочу мовити тым людем, штобы ты был гетманом над сто коннікамі». Витез Бово рече: «То ест на твоей воли». Рычардо рече: «Як тебе імя?» Бово рече: «Імя мне ест Ангось. Да куды мя пошлеш?» Рече Рычардо: «Подь в Антонию-град. А повеь ти: был там адзін господарь великий, іменем Кгвйдон, ужо ест сем год як умер, а звался великим князем; і был в

^а У параўнанні з BV, v.1742 далей прапушчана: *Per ch'eli era fioli de Rayna incorona* [Бо яна была дачкой каранаванага караля].

него сынъ велми цудный, именем Бово, и тот згинул без вести. И послал один добрый человекъ именем Симбалдо искати его по свету, и ест семь годъ, як его ищуть и нигде его не могутъ найти. А я тѣж его ищу и не могу его найти. А коли ж есми его не могъ найти, я хочу опять вернутися. А Симбалдо маеть пять тисеч войска конныхъ, а хочеть пойти воевати под Антонию — хочеть помстити смерти своего п[а]на. Если хочеш со мьною пойти а быти воеводою над тыми сто конниками, за десеть иных збройных хочу тебе платити». Бово рече: «То на твоей воли, а я пойду радъ».

И назавтрей собравшыся вси и шли на прыстанищо, нигде не замешкивая, къ мору, нигде не становяся до св[я]т[о]го Семиона. И коли прыехали ко святому Семиону, увидел Рычарда Симбалдо, прышол к нему и облапил его за горло. И рече Рычардо Симбалду: «Пане, не мог есми Бова найти и прывел есми сто человеков конныхъ. И нашол есми одного витезя, большого над иных витезей; ни одного человека не видел есми так великог[о], великое пяди болшъ иных людей. А маеть зброю добрую, коня доброго; если на него трафится Додон, прыйметъ великое зло от него». И Симбалдо и Терызъ, сын ег[о], видели Бова с тыми людми на моры, пошли к ним.

И взял Симбалдо Бова за руку, а Терыз з другое стороны, и пошли в город; и вси тые люди с ними пошли, которых Рычардо прывел. И спытал Симбалдо Бова: «Якъ тебе имя?» Рече Бово: «Имя мне естъ Ангось». Симбалдо рече: «Мусиш ты быти добрый витез, и парсуна твоя так указуеть». И Рычардо рече: «Не стоить п[е]н[е]зя».

Коли тое Бово услышалъ, рече ему: «За што, брате, ганиш? Я с тобою не хочу турная коштовати, ани в битве на поли». |₁₆₃| И рече Рычардо: «Я с тобою хочу на турнаи ити». Витез Бово рече: «Хочу с тобою умову мети, нехай ся иные за то не бьютъ: если я тебе с коня зоб[ъ]ю, нехай мое юнацы твоимъ наплюють, а коли ты мене скинеш, нехай твое также моим учынять». Рече Рычардо: «Добре мовиш».

Назавтрей вси юнацы конники воруужылися, кождый з собою повель сто коньников. Тые оба витези взяли сулицы и пошли один къ другому.

Бово Рычарда збил с коня Витез Бово вдарыль Рычарда и тот час его скинулъ с коня на землю. И рекли Бововы конники Рычардовымъ: «Видите, што умееть чынити нашъ витез?» А они ничего не отказали. Рычардо рече: «Коли бы онъ видел мой

мечъ, што бы умель чынити? Не смель бы его ждатель». Витезь Бово рече: «Рычардо, послухай, брате! Ты можеш видети мой мечъ, пытаючы перво, нижли от города от[ъ]еду».

Затым вси конники вернулись опят къ городу. Витезь Бово взял Терыза за руку и рече: «Коли хочем пойти добывати Антонию-городъ?» И рече Терыз: «Завтра у первую зору, коли почнетъ свитати». Рычардо усталъ и оправиль себе и свое конники, а Бово Терыза взялъ у свое товаришство, и шли под добрый город Антонию (Бово былъ сведомъ около Антония в кождомъ месте) и, прышод ко Антонию, шыховалися. А былъ обычай тог[о] города: докуль не выйдеть третая часть дня, ворот городовых не отворать.

Бово забрал добыток И коли был часъ ворота отворити, тогды отворыли и узвод опустили, и выгнали многий добыток из града на поле. И видел тое Бово, выехал з луга, отвернулъ весь добыток и подал его своим юнакомъ, и они отогнали наперед. И прышла Додону весть, и он мель великую жалость, и тот час у зброю убрался и велель в рог трубити. Тот часъ собралося воиска пятнадцать тисеч збройныхъ на конехъ, а гэтманомъ — Дан Албрыго. А Додон в зуполной зброи, и ехал перед войскомъ один далее нижъ стрельбище.

И тут витез Бово споведался Терызу — призываль его к себе и рече: « Я есми, брате, витез Бово³⁵. Вкажы ми, если познаешъ у войску, хто загубил нашего пана». И сталъ с того Терыз велми весель, и рече: «Брате, тепер же ти |₁₆₄| его вкажу: оно, што перед всеми едеть, то ест Додон, который загубил нашего доброг[о] короля Кгвидона». Витезь Бово рече: «Ест ли то правда?» Рече Терызъ: «Так ест». Бово рече: «Нехай же ся ему такъ обротить». Рече Терыз: «То ест войско великое, не можемъ противъ их трывати». Витез Бово рече: «Нехай тое речы, тепер же узрыш моего меча коштуючыся на Додоновом войску, зрадцы злого. Перво бых умер, нижли бых не потькался с тым зрадцою».

Битва Бовова з Додоном И забол коня, а древо взял под паху, як добрый витез, и вдарыль Додона у щыгъ позлацон, щыть ему пробил, а сулица прошла всю зброю; и прокололь ему, якъ былъ кротокъ долгъ, и скинул его с коня на землю; и его юнацы прыскочывши и вскинули его на конь, и побегли с ним. Бово-витез похватил добрый меч Кгляренцью и тьял гетмана Дан Албрыга по гелму — до зубов ему мечъ пробегъ. Видель тое Терыз и вельми его похвалиль. И тое войско витез Бово прогнал и пошол ко святому Семиону.

А Додон был велми немоцон от раны насмерть, и почал говорить: «Хто ми можеть помочы от тое раны, дам ему злота колко сам усхочеть». И чуючы Бово тот слухъ, што Додонъ говорить, почал Симбалду говорить: «Я хочу пойти Додона лечыти, а возьмем з собою Терыза». И рече ему Симбалдо: «Якъ ты можеш тое учынити? Занюж Додон познаеть Терыза и повелить вас обесити». Бово рече: «Дай покой той рече: знаю я таковое зелье, што не можеть насъ жаден человекъ познати; и понесем тое зелье з собою». И призвал Бово Терыза, и пошли в комору и помазалися оба тым зелемъ, и стали черные, чернеи уголья. И пошли къ Симбалду, и онъ видел ихъ и почал дивитися, якъ ся пременили, и рече: «Панове, можэте пойти, ано и я вас не могу познати одного з другимъ». Бово рече Симбалду: «Зберы ж ты сто тисеч войска, а я поеду Додона лечыти до осми дней; а осмого дня будь готовъ з войскомъ подъ Антонию. И коли вчуешъ¹⁶⁵ трубечы в рог, будь готов пры воротех — маеш ми в городе помочы». И рече ему Симбалдо: «Пане, понеси тот лист, который есми тебе написалъ, и дай его Глиберту, брату моему, бо он тамъ воротнымъ естъ». Витезь Бово взял тотъ листъ. И учынилися с Терызом пелгрымами (Бово мечъ свой подъ гуню прыпасаль), и пошли до Антония.

И прышли къ воротамъ городовымъ и нашли Глиберта пры воротех. Бово ся з нимъ привиталь и рече: «Прыятелю, можеш ли нас прыняти на свою господу?» И рече Глибертъ: «Што есте за люди?». Рече Бово: «Мы есмо лекары с чужое земли, прышли есмо лечыти Додона». И он рече: «Я вас не могу до своей господы прыняти». И Бово ему лист дал и рече: «Тотъ лист послалъ тебе Симбалдо». И он, взявши лист, прочол, ажъ пишеть: «Хто тебе тот лист дасть, то естъ Бово, а другое — Терызъ, сын мой». И онъ увель ихъ у свой домъ. Бово Глиберту поведаль все, якъ ся зъ Симбалдомъ змовил на Додона. И борздо пошла вестъ по городу, што прышли знаменитые лекары и хотять Додону раны лечыти. И чуль тое Додон, и тотъ часъ по нихъ послалъ, и они прышли. А коли Бово видель Додона, и ступилъ з лица а вчынился блед, якъ пупава^a. Коли видель Терыз, што Бово зменился, и рече: «Коли то лекар идеть лечыти ран, не любить, штобы его жонка стретила³⁶, але тепер его жонки стречали — Бог дай имъ лихо!». И рекла пани Додонова: «Пойдите ж, панове, до

^a якъ пупава — BV: *come cenere lava* [як попел з лавы (вулкана)]. Між славянскіх моваў падобнае слова цяпер сустракаецца толькі ў славацкай: *pupava* [адувачык].

господы, а завтра прыйдите лечыти». А они пошли. Видель ихъ Глибертъ, шоль противъ имъ, и они ему поведали, што ся чынило и як видели своего зрадцу Додона (а он сидить на постели). И потом осмого дня прышли къ Додону, и он имъ рече: «С которое есте земли?». И они рекли: «С твердого города Момбрада». Рече Додонъ: «Если можете злечыти, хочу ся вамъ злотом отважыти». И они, огледавши рану, рекли: «Послухай, Додоне, тот витезь, который ти тую рану дал, мыслить тебе загубити». Рече Додон: «Бог ве, ты даеш ми знати, иж не могу от тое раны выздоровети, але я тому витезю могу помстити».

И Бово и Терызъ в тот часъ скинули зъ себе гуни и ухватили мечы. Бово почаль велми говорить: «Додоне, злый зрадца! Я есми Бово, твой неприятель смертныи! ¹⁶⁶ Ты-сь забил отца моего, а я тебе дал тую рану. А тепер не хочу вдарыти, занюж мати моя тебе навела забити отца моего. И встанъ и пойди з моего города!».

Бово Додона выпровадил з города своег[о] Антония Додон встал с постели, а Бово в рогъ затрубилъ; тотъ часъ Симбалдо прыспель къ городу з войскомъ, а Додон всель на конь и ехал з города, а Симбалдо уехалъ в город. А Бово посель свой город.

И велель перед себе прывести свою матер. А коли она прышла, велель Бово огонь скласти и ее жечы або коньми волочыти^a. И рече ему Симбалдо: «Не чыни того великого греха! Вели ее межы двухъ стень замуравати — нехай ся своих греховъ каеть, нехай на нее всяка мокрота и студен падаеть, а нехай ся ее похоть гасить^b».

О смерти матери Бововы И Бово так вчынилъ, якъ Симбалдо велель. И велель ей давати на ден по тры ейцы и хлеба и помалу воды въ уста пускати. И тутъ она, висечы, умерла. Так Бово помстил отца своего и добыл своего города доброго Антония. А Додона выгналъ от своего добра, што мелъ в городе.

И коли Додон вышоль из Антония, был ему боль от раны, и ехал у Францыю къ королю Пипину³⁷ и жаловался ему, якъ его витезь Бово выгналъ зъ его державы. И просилъ короля, абы ему дал на помоч. И корол тог[о] не хотель вчынити, и он его почаль ещо большей просити. И корол ему дал на помоч трыдцать тисечъ войска, и самъ король с нимъ пошоль, и пошли под Антонию.

^a ...або коньми волочыти — фразы няма ў BV.

^b ...нехай на нее всяка мокрота и студен падаеть, а нехай ся ее похоть гасить — ідэнтычнай фразы няма ў заходніх версіях.

И коли прышли ко Антонью корол и Додон, велель шатры распяты перед градом, и зрадца Додон пожогъ все предместе. Витезь Бово то виделъ и мель великую жалость, и рече: «Дайте ми мою зброю и конь». И дали ему. Бово воруужылся и скочыл на кони, и взял щыт и сулицу, и заболъ коня а пошол у войско Додоново. А Симбалдо и сын его Терыз зь своими пятнадцатъма тисечы войска велели ворота отворыти и взвод отпустить, и все войско з города вышло.

Витез Бово увидел пропоръ Додонов и забол конь, и скочыл, якъ лев голодный. И стретиль первого и другог[о], и скинул ихъ с коней.

¹⁶⁷ **Битва Бовова з Додономъ** И вдарыл Додона у щыт позлацон, щыт ему пробил, и зброю прошла сулица; и трафилъ его под сэръцэ, и скинул его мертва на землю. И видечы Додона мертва, ишол внутрь войска, и кого-колвек ударыл, тые мертвы падали на землю.

Битва Бовова с Пипиномъ Витез Бово поткался у войску с королем Пипином и вдарыл его у щыт позлацон и пробил щыт (а зброя была добра — не дала его погубити), и скинул его с коня; и ухватили его витези Бововы.

И видечы Бово Додона мертва, а короля Пипина ухвачена у своих руках, а он вернулься противъ войска, а короля повел зь собою звязаного. И въехавшы в город, ушолъ в палаць и велель прывести короля, и рече ему: «Королю Пипине! Ты маешъ великий грехъ и мног[о] еси злого учынилъ, што мя еси в моем городе заступилъ и села мои показилъ». И рече ему корол: «Правду говорыш. А я тебе шлюбую — зануж ми иначе не може быти, — хочу тебе прысягнути на Эвангелеи³⁸, што от сего часу навеки не хочу воевати твоего панства». Рече Бово: «Якъ тому могу верыти?» Рече крол: «Дам ти у закладе моего сына³⁹ и будеш безпечон». И рече Бово: «Вели его прывести».

Корол послалъ по своего сына до войска, и пошолъ его посол (а с нимъ граженин^а). И прышодшы къ королевичу, рекли ему, што король велель. А пры немъ были два чоловеки знаменитые, один Солумон, который его ховал, а други Кгвидон, который его учыл; тые оба пошли с ним у Антонию. А коли прышли, корол Пипинъ прыказал Бову у закладе своего сына, а сам взялъ прощене от Бова и пошол до своего войска и почал поведати, якъ ся

^a ...а с ним один граженин — імя асабовое *Pitadin* расчытана як *citadin* [месціч, гараджанін].

з Бовом змирыл, абы кождый ведал, и якъ своего сына у поруцэ дал Бову. И рушылься додому з войском. А Бово собралъ себе великий дворъ витезей и юнаковъ на добрых конях.

И посылшал, што Друженъна прышла ув Ормению и живеть у дворе отца своего, короля Арменила. А Друженна чула, што Бово вернулься у свой город Антонию и якъ помстил смерти отца своего, и не мела своего жывота, если не найдеть своего пана Бова. ¹⁶⁸ И размешавшы одно зелье и намазалася им, и стала чорна, якъ уголь; и взела гусли^а, и взела злота и сребра, колко могла понести; и повела зь собою оба свое сыны, и пошла з города, вчынившыся скоморошницею. И шла по свету и по городехъ, играла у гусли, а сынове скакали (а тым было семъ год). У которое место прышла, або кого на дорозе стретила — нигде ся не нашол, хто бы ей злое слово рек. Племенида Друженна виделася людемъ доброе особы прото, што мела твар хорошу. А то для того чыни[ла], зануж ей стояло за великое кролевство, коли бы Бова нашла.

Але тут вернимося до Бова.

Бово часто прыпоминал о Друженне. И прышол к нему посол зь Сарацэнское земли⁴⁰ от града Задонии от царевны Малгореи, дочки цара солдана, сестры великого Лукапера. И нашол Бова (а он с однимъ витеземъ в шахи играеть и свое сэръцэ веселить), и поздоровилъ Бова, и рече ему Бово: «Здоров будь, прыятелю! Добрэ еси прышол! Ис которое еси земли?» И онъ рекъ: «Пане, я посоль от царевны Малгарыи, которая тебе велми милуетъ, дочка цара солъдана, который тебе в темницы держаль в Задонии-граде. А стоит около города корол угорский⁴¹ и хочеть ее силою взяти, а она его не маеть ни за одинъ пенезь. А отец ее, цар солъдан, умер; и до тебе послала, штобы-сь ей помогъ. Успоми ея великую добротъ, што тебе она чынила, коли ты был в темницы у ее отца. И хочеть панна Малгарыя креститися у твоего Бога веру, а ты ее пойми за жону, и будеш господар трыдцатъма и двум мурованым городамъ⁴². И Бово росмеялся и рече: «Панове, што ся вамъ видить в той речы? Нарядимося пойти там, ачей можемо ее опростити от тое печали». И рече Симбалдо: «Помозимо ей што наболей можем!».

^a гусли — BV: *arpa* [арфа].

Витез Бово того ж часу послалъ по всех своих землях, абы прышли зброины на конех. И собралося конных пятнадцать тисеч, а пешых сто тисеч. И вышли з города Антоня (гетманом — Терызь), и шли два дни, а третего дня дошли.

И видел Бово на поли воиско, [|]₁₆₉ и пошол к нимъ. Тое войско, видевши, што не могут терпети против Бова, и побегли⁴³. **Бово побил войско угорьское** Витез Бово гониль за ними и побил их. Прышол къ городу Задонию и нашол ворота отворены, и въехалъ в город и шолъ на палац со всеми витезми.

И прышла к ним панна Мальгарыя и покорне подяковала витезю Бову. Велель Бово стати добрым людемъ у великий круг^a, и казалъ позвати одног[о] бискупа, и велель крестити красную Мальгарыю; и для ее чудности не хотель ей имени отменити и велель ее Малгорэтою звати. Бово почал прыправлятися къ весэлю, хотечи ее поняти за себе.

И тот час прышла Друженна в город Задонию, и видела Бова, а онъ стоить на одномъ кганку, а с нимъ его витези и царевна Малгорэта. Друженна почала у гусли играти велми пекне, а ее два сыны танцовали. И почала Друженна прыпевати о короли французскомъ и о Бову аньтонейскомъ. А витези и юнацы слухали до конца, што она прыпевала (а она прыпевала о Друженне чудной, якъ ее Бово втратил близко мора на прыстанищы).

Коли Бово тые песни порозумел, прышодшы к ней и рече: «Пани, поведай ми, што за песни?» И она опять почала прыпевати. И рече Бово: «У злый час есми рожен, што тая скоморошка, ходечы по городом, прыпеваеъ о мне и о Друженне.» Рече пани: «Прыйди сюды к намъ, маешъ быти честована и добре дарована». Коли пани то познала, и не хотела болшей играти; и пошла Друженна на стан. А витези и юнацы велми ся дивили, што она говорила, играючи в гусли.

Коли был часъ к обеду, Друженна оба сыны вбрала в шаты и рече: «Пойдите у двор: коли усхочеть тот пан умывати руки, вы ему один воду дай, а другой ручникъ^b. А як сядеть за столом, стойте передъ нимъ. А коли васъ спытаеъ, где ваш отец, и вы мовте: «Не ведаем, не видели есмо его якъ и родившыся, ищемъ

^a ...*стати добрым людем у великий круг* — ідэнтычнай фразы няма ў заходніх версіях.

^b ...*а другой ручник* — ідэнтычнай фразы няма ў заходніх версіях.

его, ходечы по чужых земляхъ. Есть тут наша мать, можэм ее попытати». Такъ ихъ навчыла.

[|]₁₇₀ И они стали перед Бовом. Видел ихъ Бово и спытал Симбалда, который подле него седель: «Знаеш ли, што то за дети?» Рече Симбалдо: «Не ведаю а отколе суть». И вси почали ся дивити. Витезь Бово рече: «Дети, прыступите ближей. Откуль есте вы?» Рекли дети: «Мы не вмеемъ того поведати, не ведаем отца своего, не видели есмо его якъ и родившыся, але ведаеъ н[а]ша мати, што имя ему Бово з доброго города Антонья. А мы его ищемъ, ходечы по чужых земляхъ. А наша мати — дочка короля армянейског[о], а имя ей Друженъна».

Коли витез Бово позналъ тые речы, што дети говораъ, и скочыл через стол, прышолъ къ своим детемъ, почал ихъ целовати и от великое м[и]л[о]сти сомлель. И коли ся успоменул и рече: «Сынове, я есми тот, кого вы ищете! Где ест ваша мати? Для Б[о]га поведайте ми!» Рече Кгвидонъ: «Там ест, на стану». И рече Бово: «Пойдимо где ваша мати». И дети пошли, а Бово за ними; витези и юнацы вси пошли за ними, оставившы потравы на столе. Прывели их дети до стану, где седить Друженна (а она была чорна, якъ уголь). И видевши ее, дети (она седить на земли) рекли: «Ото наша мати». Бово рече: «Нешляхэтницы! Вы мною кунштуете?!» Замахнулъ рукою, хотечи их вдарыти. И видечы то, Друженъна скочыла и рече: «Пане, пожди тут мало, пани ест в другомъ [доме]^a, я велю выйти». И влезла в другой домъ, умылася водкою чудною — лицэ и руки, — опять стала по-первому чудна. И вбралася у велми коштовное платье, у злотоглав, и взложыла на голову венец велми чудный, и вчынилася так расна, якъ ни одна речъ на свете.

И вошол Бово у комору и ввидел Друженну у красной парсуне, и прыступиль к ней борздо и велим милостиво поцаловал. И много ся з нею миловавши, пошол с нею на палацъ.

И пошла повесть по городу, што Друженна прышла. [|]₁₇₁ И вчувшы то, Малгарыя прышла на палац и нашла Бова з Друженъною и з сынми. Тые панее обе велми ласкаве ся прывитали, и рече Малгарыя: «У добрый час еси прышла, пани!» И почала Бову говориати: «Господару, я тебе прошу: коли тебе прышла пани Друженна, а ты мне дай которого своего витезя вроженог[о] и доброго, штобы могъ рыцэрство носити и добрую зброю штобы мог, царства моего коруну, трыдцать и два города, што держал отец мой цар сольдан». Бово рече: «Геперь я тебе

^a . Тут у BV аповед абрываецца (v.2490).

могу вчыніти». И прызваць Терыза и рече ему: «Хочу, штобы еси понял панну Малгарыю за себе». Витез Терыз прыняв ея велми вдячно и сталъ господаремъ всей его державе.

И тут перво взял Бово панну Друженну, и тутъ было многое веселие, тут витези танцы играли. Тутъ веселившыся витез Бово з Друженною и зъ своими сынми до города. Из своимъ войскомъ от города Задонии вышли у свою отчизну, в град Антонию. И там было великое веселе, што ся злучыл зъ своею панею и з детми.

А Терыза Симбалдовича оставилъ у Сарацынской земли. А юнацы Бововы — кождый у дом свой. А витез Бово з Друженною и з своими сынми был у великой моцы и славе. А з великое ласки и милости оба сыны свое поставил витезми а даровал каждому з них по сту витезей на добрых конех. А за жывота своего нарече своего сына, которому было имя Кгвидон, королем, а которому имя Симбалдо, тому речеть великий княз. И в той силе жывучы, были храбрые витези коньные и зброинные. И вси окольные земли боялися их и служыли им, бо были великое доброты и рыцэрства.

А Терызу в Задонии в Сарацынской земли дал Богъ сына от царевны Мальгорэи, имя ему Кгвидон, и тот былъ у великом панстве. А у Кгвидона ещо был сынъ, имя ему было дедово — Терыз, а matka его была Спэрра.

А такъ ся dokonчыло писанье о Бове.

Тэкст падаецца па рукапісу Бібліятэкі Рачынскіх у Познані (MS.94, арк. 129 — 171).

БАВА

Як напісана ў кнігах, годны чалавеча, хай табе Бог памагае і бароніць ад смерці й ліхой прыгоды! Хачу распавесці вам пекную гісторыю пра Гвідона, князя Антоніі, і яго сына, вялікага і слаўнага рыцара Баву. Гвідон быў смелы вершнік, але ж адно дрэнна зрабіў, што не ажаніўся своечасова. А як стаў стары ўжо, тады ўзяў жонку з вялікага племені, але тая ні за грош яго не ставіла, але, лёгшы з ім у шлюбную ноч, панесла сына. Калі ж выйшлі неабходныя месяцы, спарадзіла сына незвычайнай прыгажосці. Ахрысціўшы, назвалі яго Бавой. І калі падрос Бава, даручыў Гвідон яго выхаванне аднаму са слугаў — Сімбалду, і той апекаваўся Бавой больш як сем год. За той час хлопчык добра падрос і стаў дужа пекны сабой: твар меў, як ружа, а валасы жоўтыя, нібы золата. І нельга было знайсці дзіцяці, прыгажэйшага за яго.

А цяпер вернемся і распавядзем, як Гвідонава жонка Бландэя, існа я вяляжанка, загубіла пана свайго. Падняўшыся неяк на світанні, уабралася гэтая пані ў багатыя строі, умылася ружовай вадзіцай, зірнула на сябе ў люстэрка і ўсклікнула:

— Гора мне, гора, што бацька і род мой мяне пакінулі, аддаўшы за гэтага старога чалавека, які не здатны зрабіць таго, што я хочу!

А следам паклікала слугу, званага Рычарда, ды загадала:

— Паедзь у горад Маганц, да князя Дадона, майго каханага, ды перадай ад мяне паклон, бо люблю яго не менш за бацькоў сваіх — з ім я хацела пабрацца, але ж не схацелі таго мой бацька і радня. Прашу цябе, паслужы мне ў гэтай справе ад чыстага сэрца і перадай яму: хай збярэ пятнаццаць тысяч узброеных вояў ды захопіць Антонию. Няхай прыхаваецца ў гаі пад Скларавенем, а я тым часам пашлю Гвідона ў ловы. Ён не возьме з сабой ніякае зброі, а слуг пры ім будзе не больш як дваццаць юнакоў; вось і папомсціць Дадон за бацькаву смерць. І яшчэ перакажы яму на словах: захопіш з сваімі людзьмі горад — уся дзяржава мая будзе тваёй, а мяне возьмеш за жонку.

— Нядобрае ты гаворыш і вялікі грэх на табе, — выслушаўшы, мовіў Рычарда. — Барані Бог, каб я туды паехаў!

— Ах ты, сын прасталыткі, ліхадзей! — угневаўшыся, усклікнула княгіня. — Як не выканаеш майго даручэння, парву на сабе адзежу ды паскарджуся князю, што ты чапляўся да мяне; і ён загадае цябе павесіць.

Моцна спалохаўся Рычарда і здаўся.

— Добра, пані, я зраблю ўсё, як ты хочаш.

Ускочыў ён на іншаходніка ды паехаў у Маганц, нідзе не спыняючыся. І, прыехаўшы да двара, зайшоў у палац ды біў Дадону чалом.

— Ці добра даехаў, любы дружа? — спытаўся той. — Скуль едзеш і да каго, прыяцелю?

— Да цябе я прыехаў з добрымі весткамі з слаўнага места Антоніі. Я — пасланец годнай пані, Гвідонавай жонкі, якая праз мяне пасылае табе паклон і словы прыязнасці. Хацела яна за цябе пайсці, але тое не па душы было бацьку ейнаму ды радні. Прасіла табе перадаць, каб сабраў пятнаццаць тысяч коннага войска ды захапіў горад Антонію.

І пераказаў Рычарда ўсё, што загадала пані. Аж узвіўся Дадон, пачуўшы тыя словы, і закрычаў:

— Хай табе Бог ліха дае, сын вяляжанкі! Вершнік Гвідон — годны рыцар: калі змог ён забіць майго бацьку, то і мне тое ж можа зрабіць. Гэта ён паслаў цябе ў вывед?! Хай Бог ад мяне адступіцца, як не загадаю цябе павесіць!

— Пане, выслухай мяне! Калі не даеш веры таму, пра што я кажу, то загадай кінуць мяне ў вязніцу да часу, пакуль сам не даведаешся праўды. Калі будзе не так, як я казаў, адразу загадай мяне павесіць, — адказаў Рычарда.

— Добра, — пагадзіўся Дадон, выслухаўшы пасланца, і следам загадаў кінуць яго ў вязніцу.

Затым склікаў Дадон усіх ваяроў (а назбіралася іх пятнаццаць тысяч), уздзеў трывалыя латы, ускочыў на хутканогога каня, не зачэпіўшы стрэмені, ухапіў дзёду ў руку, а шчыт на плечы закінуў ды вырушыў з войскам і братам сваім, гетманам Дан Албрыгам, адважным чалавекам. Падышоўшы да Антоніі, заехала войска пад Скларавенем у гай.

Аднае раніцы Гвідонава жонка, прахапіўшыся, пайшла да свайго пакоя. З'явіўся да яе Гвідон.

— Пане, выслухай мяне, — мовіла жонка. — Я цяжарная, і дужа хочацца мне пакаштаваць звярыны. Пакорна прашу цябе, пане, паедзь у ловы — мо ўпалюеш якога звера.

— Загадай, каб рыхтавалі мне зброю, — адно і адказаў Гвідон.

Затым ускочыў ён на каня і паехаў; і з ім было дзесяць юнакоў. Заехаўшы пад Скларавенем у гай, пачаў Гвідон усюды высочваць звера; і шмат упалюваў. Але перш чым скончыў паляванне, пачуў годны князь Гвідон, як кліча яго Дадон:

— Гвідоне Антонскі, надышоў сёння твой апошні дзень!

І зрабілася Гвідону тужліва на душы, штомоцы стукнуў ён сабе даланей у грудзі й падумаў: «Бедны ты, Гвідоне, і няшчасны: гэта ж падстроіла табе твая жонка Бландо!»

А тым часам Дадон зацугляў каня і ўдарыў Гвідону дзёдаю ў грудзі. У таго ж не было пры сабе ніякае зброі, каб можна было бараніцца, і зваліўся ён ад удару на зямлю нежывы. А следам і ўсіх годных юнакоў ягоных перабілі.

Дадон жа — хутчэй у места, і як убачыў, што вароты — насцеж і мост апушчаны, заехаў у горад і кінуўся ў Гвідонаў палац. Аж выйшла яму насустрач жонка-вяляжанка Гвідонава і мовіла:

— Вітаю цябе, ваяру! Ці ж загубіў ты Гвідона, які быў мне нялюбны і не па душы?

— Я забіў яго, пані, і з гэтай прычыны хачу ахвяраваць грошай на дзевяноста малебнаў, — адказаў Дадон.

Яна ж падхапіла яго пад руку і павяла ў адзін з пакояў.

А тыя Гвідонавы людзі, што былі ў горадзе, усе паўцякалі, бо не хацелі там заставацца: усё з вялікага жалю, што загубілі іх добрага пана. Дачуўшыся пра тое, загадаў Дадон выставіць варту, каб людзі не змаглі пакінуць горада, мовіўшы ім:

— Як служылі Гвідону, гэтак жа паслужыце і мне, Дадону! Я буду вашым абаронцам, вяртайцеся ўсе назад.

Бава таксама паспеў схавацца. Не знайшоўшы пляменніка, Сімбалда, дзядзька ягоны, кінуўся ў пошукі, але нідзе не знаходзіў пляменніка і ў роспачы ўсклікнуў: «О гора мне! — і бацька мёртвы, і сына няма!» Потым зайшоў ён да стайні, зазірнуў пад яслі і ўгледзеў Баву, які там схаваўся.

— Сыне, хадзі да мяне, — паклікаў Сімбалда.

— Дзядзя, што сталася? — спытаўся Бава.

— Сыне, бацька твой памёр: па-здрадніцку забіў яго бясслаўны Дадон з Маганца, — адказаў Сімбалда і па роздуме спытаў: — Ці ты ўмееш ездзіць конна? Хачу паехаць у святы горад Сімяён, падараваны мне тваім бацькам. Трыццаць гадоў

мінулася з таго часу. Каб завёз цябе туды, то яшчэ паваяваў бы з Дадонам!

— Я добры вершнік, то едзьма хутчэй у святы горад Сімяён, — мовіў Бава.

Але перш Сімбалда пайшоў пашукаць на замку тых, хто меў бы ахвоту паехаць з імі; і назбіралася шэсцьдзсят латных коннікаў, годных юнакоў, Гвідонавых прыяцеляў. А потым усе яны, узяўшы з сабой Баву і Тэрыза, сына Сімбалды, выправіліся ў святы горад Сімяён.

Адзін жа з тых коннікаў-юнакоў, Рычарда, вярнуўся пад Антонію і, пад'ехаўшы да брамы, пачаў клікаць Дадона:

— Дадоне Маганецкі, вельмі ж моцна ты спіш, калі з Антоніі выехала шэсцьдзсят коннікаў! Яны збіраюцца даць табе з часам бой пад Антоніяй. А яшчэ ж прыхапілі з сабой Гвідонавага сына Баву, які, адно падрасце, пойдзе на цябе вайной і папомсціць за бацькаву смерць. Падыміся ж, вярні іх назад ды, схапіўшы дзіця, загубі яго!

Пачуўшы тое, ускочыў Дадон, склікаў войска і паехаў услед за Сімбалдам.

Тым часам Рычарда, які выдаў Баву, вярнуўся да Сімбалды, а той вазьмі дый спытайся ў яго:

— Чаму ты там затрымаўся?

— Не сказаў жонцы пра ад'езд, — мовіў той.

Нічога не сказаўшы, паехаў Сімбалда з сваімі людзьмі наперад, з ім і Бава. Азірнуўшыся неяк, убачыў Сімбалда ў далечыні вялікае войска, што гналася за ім.

— Што гэта за людзі? — здзівіўся ён.

Тады й кажа здрайца Рычарда:

— Я маю добрага каня і трывалыя латы. Паеду і даведваюся, што гэта за людзі.

— Паедзь, Богам цябе прашу, — пагадзіўся Сімбалда, бо не бачыў, што выпявае здрада.

З усіх ног паімчаў Рычарда, а прыехаўшы да Дадона, мовіў:

— Пане, едзь хутчэй, бо Сімбалда з воямі ўжо прыгаміліся: схопіш Баву і загубіш яго, бо, як дарасце гадоў, калі зможа ў латах ехаць конна, прычыніць ён табе вялікае няшчасце — прыходзячы пад Антонію, будзе помсціць за бацькаву смерць.

Тое мовіўшы, паімчаўся Рычарда назад так шпарка, як конь можа скачыць. Калі ж наганяў Сімбалду, заўважыў яго Тэрыз і мовіў:

— Бацька, здаецца мне, што гэта шпіён — паеду ды заб'ю яго.

І, зацугляўшы каня, наляцеў Тэрыз на Рычарду і пусціў у яго дзідай. Прабіўшы шчыт, працяла дзіда Рычардава сэрца, і зваліўся ён з каня нежывы. А Тэрыз вярнуўся да сваіх, і ўсе разам паехалі ў горад Сімяён.

Аж тут сталася бяда: Бава ўпаў з каня, а Дадон прыпыніў свайго, схапіў Баву і павёз яго ў Антонію. О Божа вялікі, якая сталася бяда!

Угледзеў Сімбалда, што Дадон схапіў Баву, і ад вялікага жалю здранцвеў і не мог зварухнуцца ў сядле. А як убачыў, што Дадон павёз Баву, закрычаў штомоцы:

— Дадоне, вярніся! Я хачу выкупіць яго, вазьмі наўзамен усё, што захочаш! А калі ты не згодны, Дадоне, то Богам прысягаю, што перш памру, як аддам Баву на здзек!

І ехаў Сімбалда за Дадонам аж да гарадской брамы. Але Дадон, заехаўшы з Бавой у Антонію, загадаў зачыніць браму і падняць мост. Давялося Сімбалду вяртацца ў святы горад Сімяён.

З таго часу пачаў Сімбалда штодня збіраць войска і ваяваць Антонію. І не асмелваліся людзі выходзіць з горада нават у царкву, каб памаліцца Богу, пакуль не мінала трэцяя частка дня.

Аднаго дня тая вяляжанка Бландо мовіла Дадону:

— Пане, да якога часу мы будзем гэтак жыць, не ведаючы спакою? Пакуль той стары ліхадзей жывы, не мецьмеш ты ад яго спакою. Прывеў ён з сабой пад Антонію дзесьць тысяч войска, а ў цябе ва ўсім горадзе — трыццаць тысяч.

Спадабаліся Дадону тыя словы, і загадаў ён трубіць у рог. І сабралася трыццаць тысяч добра ўзброеных коннікаў — з тым войскам рушыў Дадон прама да святога Сімяёна. А як даехаў туды, пачаў ваяваць горад. А Сімбалда бараніўся з горада. І было там з абодвух бакоў шмат палеглых.

У першую ж ноч, што былі пад замкам, убачыў кароль Дадон Маганецкі ўва сне, нібыта Бава, пакрыты латамі, працяў яму сэрца і чэрава. Прахапіўшыся, паклікаў ён брата свайго Дан Албрыга і мовіў:

— Уздывай латы, бяры сотню юнакоў ды едзь да маёй жонкі. Прывітай яе ад майго імя і скажы, каб прыслала да мяне сына свайго Баву — хачу яго загубіць, бо гэтае начы бачыў у сне яго ў латах; пракалоў ён мне сэрца і чэрава.

Дан Албрыга зараз жа сабраўся і, прыхапіўшы сотню юнакоў, паспяшаўся да горада Антоніі. Там знайшоў ён пані Бландою, прывітаў яе словамі Дадона і пераказаў, што гаварыў Дадон.

— Дзеля ласкі бацькі Бавы не пашлю яго да Дадона, лепш атручу яго сама, — адказала тая.

З тым Дан Албрыгы і вярнуўся да Дадона. Бландою ж загадала замкнуць сына ў адным з пакояў. І быў там Бава без ежы й пітва пяць дзён, і пачаў жаліцца:

— О маці! влікі грэх на табе, калі хочаш загубіць мяне гэткаю смерцю!

Пачуўшы тое, не стрывала Бландою і паклікала прыслужніцу, дала ёй моцную атруту і загадала:

— Замясі гэта з цестам, спячы хлебчык ды занясі яго майму сыну Баве і так скажы: «Маці твая шле табе паклон і просіць пераказаць: «З жалю, які маю па смерці бацькі твайго, забылася я на цябе. Як падрасцеш, аддам табе бацькаву зброю і каня».

Дзяўчына спякла два хлебчыкі з той атрутай, паклала іх на абрус і пайшла да Бавы (і пабеглі за ёй два галодныя шчанюкі).

— Падыміся, — мовіла дзяўчына Баве, — я прынесла табе ад маці ўдосытак ежы й пітва. Пасылае яна табе паклон: «Не бойся, што забылася я на цябе. Тады, як зможаш насіць зброю, дам табе і зброю».

Пакінуўшы хлебчыкі, прыслужніца выйшла. «Бяда мне, як загублю гэтае дзіця», — падумала яна сама сабе і кінулася назад у пакой.

— Хаця не еж гэтага хлебчыка! — загадала яна Баве. — Гэта атрута.

— Не, адрэж мне скібу, — загадаў Бава.

— Як так, то рабі ж тады, што хочаш, — мовіла дзяўчына і пайшла, не зачыніўшы пакоя.

Бава ж узяў адзін хлебчык, раскrojіў яго на дзве паловы і кінуў адну аднаму выжлу, а другую — другому. Не паспелі сабакі й заглынуць тых кавалкаў, як абодвум павылазілі вочы. Бачачы тое, выскачыў Бава з пакоя ў палац, а з палаца праз галоўную браму кінуўся прэч з замка.

Апынуўшыся ў чыстым полі, не стрэў ён нікога і пайшоў да святога горада Сімяёна. Неўзабаве хлапец збіўся з дарогі і зайшоў у вялікі гай. Блукаў там Бава тры дні, не еўшы не піўшы нічога, акрамя травяных карэнчыкаў і вады. Аднаго дня заўважыў ён на ўбярэжжы прыстань і рушыў туды. «Ох, мой

Божа, хоць я і дабраўся да прыстані, але ж праз мора пераехаць не змагу; і назад як вярнуцца — не ведаю, — падумаў Бава. — Божа, дай мне ласку, каб быў я жывы-здаровы і папомсціў за смерць бацькі свайго!» Тут глянуў Бава на мора і ўбачыў там карабель, але не мог да яго дакрычацца. Заўважыў яго адзін з маракоў і паказаў купцам — тады ўсе ўгледзелі дзіця.

— Панове, — сказаў марак купцам, — сорок гадоў хаджу я па моры і туды, і сюды, але ніколі не бачыў тут якога чалавека, хіба адно пару жывёл ды ільва. А зараз бачу нейкае малое дзіця. Едзьма ды гляньма: калі яно хрысціянскае, то забярэм, а калі язычніцкае, то пакінем.

І скіраваліся да берага, а там убачылі Баву і спыталіся:

— Адкуль ты? Ці ты хрысціянін, ці язычнік?

— Я ў Богу хрысціянін і ад хрысціяніна народжаны. Бацька мой — млынар, а маці мая за грошы мае заможным жанчынам кашулі і з таго корміцца, бо яна небагатая жанчына. Надоечы я збіўся са шляху; сёння восьмы ўжо дзень, як я нічога не еў і не піў. Дзеля Бога, дайце мне што паесці.

Дужа шкада стала гандлярам Бавы, і ўзялі яны хлопчыка на карабель і далі яму есці-піць. А затым паднялі ветразь і паплылі ў іншы бок, везучы з сабой Баву. І за трыццаць дзён перайшлі тое мора.

Баву добра кармілі й паілі, і ён зноў стаў такі ладны, што лепшага дзіцяці не магло быць давеку. І каза яму неяк адзін з гандляроў:

— Служы мне за тое, што я даю табе стравы!

— Не, — запярэчыў марак, — мне служы, бо я першы заўважыў цябе і сказаў пра тое астатнім.

І ўсчалі яны між сабой сварку, і пахапаліся за мячы, хочучы ўжо сячыся.

— Панове, — мовіў тады ім Бава, — я служыцьму вам абодвум: аднаму пры абедзе, а другому пры вячэры.

— Добра кажаш! — пагадзіліся гандляры і памірыліся між сабой.

А тым часам карабель падышоў да горада Арменіі. Убачыў цар Армянін карабель у прыстані і загадаў слугам даведацца, што за людзі прыбылі.

Калі слугі ўзышлі на карабель, спыталіся ў іх купцы, ці ў горадзе арменскі кароль, аж следам кароль сам прыйшоў да іх. І ўбачыў ён Баву (а той стаяў сярод палубы — такі прыгожы,

як маляваны!). «О Святая Марыя! каб жа ж ён быў сярод маіх дваранаў ці юнакоў!» — уздыхнуў кароль і вярнуўся ў горад.

Маракі прыставлі карабель да берага, і тады арменскі кароль зноў вырашыў наведць іх і зноў убачыў Баву (а той стаіць сабе, нахіліўшыся цераз борт). Кароль падышоўся бліжэй і, як зачараваны, глядзеў на юнака.

— Пане, скажы, што жадаеш? — спыталіся маракі.

— Скажэце, што гэта за хлапец, якога бачу перад сабой? — пацікавіўся кароль. — Ці ён з вашага горада?

— Пане, мы знайшлі яго ў прыстані на ўзмор'і і з радасцю яго прадалі б.

— Я добра заплачу вам за гэтае дзіця, — прапанаваў кароль. — Даю за яго дваццаць лібраў золатам.

І загадаў кароль звесці Баву з карабля, і юнак, сышоўшы, пакланіўся каралю, а той спытаў:

— Дважны чалавеча, скажы мне, хто твае бацька і маці?

— Бацька мой — млынар, а маці за грошы мае заможным жанчынам кашулі і з таго корміцца, бо яна небагатая жанчына, — адказаў Бава.

— Дважны чалавеча, служы ж мне аддана: маеш адправіцца на стайню — там табе месца, бо ты сам сказаў, што простага роду, — мовіў тады кароль.

І ўсё сталася так, як напісана ў кнізе: чатыры гады праслужыў Бава машталерам^a на стайні. І такі гэта быў цудоўны хлапчук, што лепшага там і быць не магло. І пачалі рыцары казаць пра яго каралю; і не адно рыцары, але іншыя людзі й пані таксама. Пачуўшы, што кажуць пра пекнату Бавы рыцары й панні, прыздумалася каралеўская дачка Дружнена, як бы гэта і ёй глянуць на Баву. Надумаўшыся, аднаго дня пайшла яна ў каралеўскі палац. Ubачыўшы каралеўну, рыцары й юнакі кінуліся ёй насустрач, нават сам кароль падняўся і падышоў да яе:

— Скажы, дачушка, у чым ты маеш патрэбу? Ты ж не мела звычайно сюды прыходзіць.

— Ойча, вось якая ў мяне справа: паклікала я да сябе на абед дваццаць высакародных дзяўчын, а патрэбны ж таксама і добры слуга, які б ім прыслужваў, — мовіла Дружнена.

— То вазьмі каго хочаш, дачушка, — адказаў кароль.

Тады Дружнена прыйшла да Бавы і загадала:

— Дважны чалавеча, ты маеш пайсці са мной — будзеш прыслужваць дваццаці высакародным дзяўчынам.

— Як твая воля, — адказаў Бава.

Калі Дружнена сядзела з тымі паннамі пры стале, то, гледзячы на Баву, не магла і думаць пра ежу і не зводзіла з яго вачэй. Узяла яна ў рукі хлеб і нож і, рэжучы хлеб, наўмысна ўпусціла нож пад стол. Бава нахіліўся, каб падняць, а шляхетная Дружнена таксама нахілілася ды абняла Баву пад сталом і пацалавала. Следам абое адразу ж падняліся. І заліўся Бава чырванню, нераўнуоучы, як тая ружа, а шляхетная панна, пазіраючы на Баву, не магла наглядзецца.

Паабедаўшы, паўставалі тыя панні і, пакланіўшыся, разышліся кожная да свайго двара, а Дружнена пайшла ў спачывальню. Бава ж сеў паабедаць, але не паспеў шчэ й падняцца з-за стала, як панна Дружнена прыслала па яго, каб тэрмінова ішоў да яе ў спачывальню.

Пайшоў Бава і, прыйшоўшы, уклечыў перад Дружнай, якая сядзела на лаве.

— Падыміся, — загадала яна, а потым пачала распытваць юнака пра яго род, хто ён і адкуль.

— Нядобра ты робіш, што пытаешся, тым прычыняючы мне вялікую крыўду. Навошта табе ведаць пра мой род? — спытаўся Бава. — Але, калі табе ў тым такая патрэба, прызнаюся: бацька мой быў млынаром, маці мая за грошы мае кашулі заможным жанчынам і з таго корміцца, бо яна небагатая жанчына.

— Хлопча, ты кажаш няпраўду, бо аблічча тваё сведчыць пра іншае, — запярэчыла панна.

— Адпусці мяне, я маю ехаць у поле накасіць коням травы, — мовіў Бава і, павярнуўшыся, выбег у двор, ускочыў на каня і паехаў.

У полі сустрэў ён сваіх таварышаў — усе касілі траву. Бава згроб траву ў абярэмак і ўскінуў на каня, а потым сплёў травяны вянок, усклаў сабе на галаву ды паехаў у горад. Па дарозе наехаў ён войска ў полі: гэта кароль Маркабрун прыйшоў узяць пекную Дружнену сабе за жонку. Было пры ім дваццаць тысяч збройных вершнікаў, і ладзілі яны турнай, і сам кароль Армяніл удзельнічаў у тым турнаі, а шляхетная Дружнена пазірала на ўсё, стоячы на балконе. Скінуў Бава траву, пад'ехаў бліжэй і ўбачыў у полі жаўнераў — гэта рыцары караля Маркабруна рыхталіся да турнаю.

^a *Машталерам* — конюхам.

Бава таксама хацеў паўдзельнічаць у турнаі. Ускочыў ён на каня і паехаў у поле, а там напаткаў рыцара з пазалочаным шчытом.

— Рыцару, — звярнуўся да яго Бава, — пазыч мне свайго шчыта, каб я мог паехаць на турнай, бо хочацца і мне пацешыць людзей.

Даў яму рыцар шчыт, а Бава закінуў яго на плячо і паехаў, так разважаючы: «От каб мне і дзіду якую здабыць!» Аж прыкмеціў ён жэрдку ля аднае брамы і, схапіўшы яе ў руку, паехаў да войска на турнай. Напаткаў ён нейкага юнака — і збіў таго з каня, напаткаў другога — і скінуў на зямлю; і так павыбіваў з сёдлаў шасцёх юнакоў. А шляхетная Дружнена, бачачы тое, дужа цешылася. Прыехаў Бава на рысталішча і распачаў бітву, нікому не пакідаючы літасці. Сышоўшыся Бава з каралём Маркабрунам і з вялікаю ганьбаю выбіў яго з сядла. А яшчэ ж у Бавы была тая цяжкая жэрдка — ёй паскідваў з коней больш як сотню юнакоў, а Маркабруна ўсадзіў на каня. Склікаў кароль Маркабрун сотню рыцараў і пачаў перашэптвацца з імі: «Рыцары мае, прашу вас — адпомсціце таму, хто выбіў мяне з сядла, — ці жывому, ці мёртваму».

Каралеўна Дружнена адразу скеміла, чым тое можа скончыцца, і загадала трубіць у рог — рыцары адразу разышліся.

Паехаў з турнаю і Бава. Адаў ён рыцару шчыт, а жэрдку прыставіў да брамы, дзе ўзяў, і, несучы на галаве травяны вянок, пайшоў на стайню.

«Моцна ўгневаны я на тую панну, хлапец якой скінуў на турнаі мяне з каня. Не магу больш і жыць з гэткага жалю», — думаў тым часам Маркабрун.

А панна Дружнена пайшла ў стайню і знайшла там Баву. А той разлёгся сабе на траве, бо моцна прыгаміўся на турнаі, з вянком на галаве (аблічча ж ягонае было прыгажэйшае за якую кветку).

— Дай мне гэты вянок, каб я з твае ласкі магла насіць яго, — папрасіла Дружнена.

— Панна, нядобра ты гаворыш і вялікі грэх на табе, калі хочаш атрымаць і насіць абы-які вянок, — адказаў Бава. — Прысягаю табе, што вянка не атрымаеш.

— Дай, — упарта паўтарыла панна.

— Не, не дам! — стаяў на сваім Бава.

— Ах ты, сын выляжанкі, гэтак ты мне дзячыш?! — усклікнула моцна ўгневаная каралеўна. — Сапраўды, відаць па

табе, што ты сын млынара, калі адвяргаеш каханне з найлепшай паннай! Калі зараз жа не дасі мне вянка, падзяру на сабе шаты і паскарджуся бацьку, што ты хацеў мяне звалтаваць. А ён, будзь пэўны, загадае цябе павесіць!

Пачуўшы такое, не мог Бава ніяк іначай сабе парадзіць, як зняць з галавы вянок і кінуць яго каралеўне пад ногі:

— Вось жа, вазьмі, іншым чынам не жадаю даваць табе вянка!

Загледзелася шляхетная панна на Баву, бо ён так быў ёй любы, што не магла звесці з яго вачэй. Вялікая тужлівасць агарнула ёй сэрца ад кахання да Бавы:

— Дай Бог табе ліха, выляжанчын ты сын! Як не ўскладзеш мне на галаву таго вянка, парву на сабе ўсе шаты!

Па тых словах не мог Бава учыніць іначай, як ускласці ёй на галаву той вянок. І Дружнена схавала Баву за рукі, паклала іх на сябе і моцна пацалавала юнака.

Яшчэ не рассталіся Бава з Дружненай, як з'явіліся з мора ў прыстані сарацыны на чале з Лукаперам (між вачэй той Лукапер меў добрую пядзь шырыні), сынам вялікага султана, які вёў за сабой сто тысяч войска. І падступіў той Лукапер з дваццацю тысячамі войска да гарадской брамы і пачаў голасна клікаць:

— Дзе ты, кароль Армяніл?!

Пачуў тое, спытаўся Армяніл:

— Хто ты, што клічаш мяне?

— Прыбыў я з-за мора, прывялі мы разам з бацькам сто тысяч войска, бо хочу я ўзяць Дружнену, — адказаў Лукапер.

— Я перш пасяку цябе на шматкі, як аддам табе Дружнену, — сказаў на тое Армяніл і загадаў трубіць у рог.

І сабралася коннае войска — дзесяць тысяч годных вояў. І склалі кароль Армяніл і кароль Маркабрун між сабой угоду, а потым рушылі ў поле.

Бітва караля Армяніла з Лукаперам. Як сышліся яны, кароль Армяніл першы нанёс удар Лукаперу: цяляў пад шчыт, ды не змог прычыніць шкоды, бо меў Лукапер трывалы шчыт: хоць павыпадалі цвікі з шчыта і зламалася дзіда, а Лукапер і не зварухнуўся ў сядле. Потым нанёс ён каралю Армянілу моцны ўдар, але той меў добрую зброю — надзейна яго абараніла. Адшпурнуў Лукапер Армяніла далёка ад каня і, паланіўшы, загадаў дваццаці сарацынам везці яго да султана, бацькі свайго.

Бітва Маркабруна з Лукаперам. Вырасыў і Маркабрун зведаць з Лукаперам фартуну: ударыў таму ў пазалочаны шчыт, ды шчыта не прабіў, а здіду зламаў. У Лукапера ж нават нага ў стрэмені не зварухнулася, а следам нанёс ён Маркабруну моцны ўдар і скінуў на зямлю; звязаўшы, яго таксама адправілі да султана. Затым кінуўся Лукапер у бітву, і каго-кольвек стрэў на шляху — таго з жыццём разлучыў.

Агулін жа, які насіў харугву, уцёк з бітвы і дабраўся да горада; тут і застаў ён Бава з Дружнай. Але шчэ раней, да прыезду Агуліна, пачуў Бава, як заіржалі коні. Выйшаў ён на балкон і ўбачыў сарацынскі герб, а побач — арменскі. І потым, глядзячы на поле з броннага мура, заўважыў Бава аднаго хлопца і спытаў:

— Што гэта дзеецца, браце? Чаго плачуць людзі?

— Нам удалося ўцячы, але караля захапілі ў палон. Таксама і нейкі высакародны Маркабрун у палоне.

Тады Бава вярнуўся ў стайню і застаў яшчэ там панну Дружену.

— Панна, — кажа ёй, — бацька твой у палоне, і Маркабрун, паніч твой, таксама. І яшчэ захапілі больш як тысячу рыцараў.

— То зачым горад і мост уздымем, а ты будзеш насіць карону гэтай дзяржавы, — мовіць яму Друженна.

— Ці ж магчыма так паступіць чалавеку, якога пан за грошы наняў на службу? Цяпер я папросту абавязаны быць побач з маім панам: як не маю каня, то і пехам пайду. Вазьму з сабой доўгую здіду: як пацэлю ў каго, то біцца са мной той чалавек больш не зможа.

— Не пойдзеш ты пехам: дам табе зброю і добрага гальскага каня, а таксама і меч-глярэнцыю, што належаў высакароднаму Аліўе. Лепшага каня, чым той, якога атрымаеш ад мяне, быць не можа: гэта адзін з тых коней, на якіх ніводная душа не здолела шчэ ўтрымацца, — сказала тады Друженна.

— То дзе ж той конь? Вядзі мяне хутчэй! — усклікнуў Бава.

І паказала Друженна каня. Тады Бава заклаў латы, уздзеў гелм на галаву, а меч пачапіў на шыю, узяў шчыт на плячо, а здіду ў рукі, ды так ускочыў на каня, што і стрэмені не зачачіў.

— Чаму ж ты не аперазыўся мечам? — спыталася тут панна Друженна.

— У маіх краях такі звычай: ніводны юнак не мае права апярэзацца мечам, толькі рыцар мае на тое права, — адказаў Бава.

— Ссядзь з каня, — загадала тады Друженна. — Я дачка каранаванага караля, і зараз на мне каронны вянец: я маю права пасвяціць на рыцара аднаго чалавека, а ў такі час асабліва.

Скочыў Бава з каня, а Друженна і кажа:

— Не маю права пасвяціць цябе на рыцара, пакуль не распавядзеш мне пра свой род.

— Панна, вось што я табе скажу: я — сын караля, які валадарыў у слаўным горадзе Антоніі; а зваўся ён Гвідонам.

Пачуўшы, што ён з вялікага роду, кінулася Друженна да юнака, тройчы соладка пацалавала і сказала:

— Я, твая Друженна, пасвячу цябе на рыцара!

Затым падала яму сваю завушніцу, аперазала мечам і мовіла:

— Не вадзі ж таварыства з ліхімі і здрадлівымі людзьмі!

Па тых словах абхапіла яго за шыю і моцна абняла. Акурат у гэты час вярнуўся з бою Агулін і ўбачыў Дружену, а тая цалуе Бава.

— Выляжанка! Дай табе Бог ліха за тое, што ты вырабляеш! — усклікнуў Агулін. — Бацька твой у палоне, і Маркабрун, які хацеў з табою пабрацца, таксама, а ты гэтым часам цалуешся з хлапцамі ў стайні?! Бацька і Маркабрун, уцёкшы з палону, пасякуць цябе за гэта!

Угневаўся Бава на тая словы і, падступіўшыся, так выцяў Агуліна ў сцягну, што той зваліўся з каня на зямлю і падраў рукаво.

І загадала панна Друженна чатыром сотням вершнікаў рушыць разам з Баваю. І паехаў Бава да сарацынаў на тым магучым вялікім кані, якога дала яму Друженна — зямля аж стагнала пад ім спераду і ззаду. А Друженна глядзела ўслед і цешылася, бо бачыла, што Бава — годны рыцар.

Заўважыўшы Бава, Лукапер паехаў насустрач.

— Хто ты такі? — спытаў пагрозліва. — Паедзь туды, адкуль прыехаў. Друженна не твая. Аддай мне Арменію без праліцца крыві і прымі веру Магамета, Бога майго. А я вазьму Дружену.

— Думкі зводзяць цябе з тропу, — адказаў яму рыцар Бава. — Перш дазволу рассячы сябе на дзве паловы, як табе пабрацца з Дружнай!

Бітва Бавы з Лукаперам. І следам, хутчэй зацугляўшы каня, панёсся на Лукапера, усклікнуўшы: «Сцеражыся мяне, ты прапаў!» Лукапер таксама прыпусціў каня насустрэч Баве. Тут ударыў Бава Лукаперу ў пазалочаны шчыт і прабіў яго: адпалі навязі з таго шчыта і прайшлася дзіда прама праз Лукаперова сэрца. Скінуў Бава з каня нежывога Лукапера на зямлю ды крыкнуў таварышам: «Біце, хлопцы, смялей!» І рынуліся ў бой чатыры сотні верхнікаў, і кожны выбіў з сядла праціўніка. І пачалася вялікая бітва між войскамі.

І загадала каралеўна Дружнэна трубіць у рог. Калі ж набралася дзесяць тысяч верхнікаў, адправіла іх на падмогу Баву; а той ужо шчыраваў у бітве. І палегла ўсё тое дваццацітысячнае войска, што прыйшло пад Арменію з Лукаперам.

Хіба аднаму старому сарацыну, які, бадай, і да бітвы ўжо быў няздатны, удалося ўцячы. Дай Бог яму ліха, што ўцёк! Несучы ў хрыбетніку тры дзіды, дабег ён да лагера султана. Султан жа, убачыўшы яго, спытаўся:

— Якія ж весткі прынёс ты пра майго сына?

— Благія весткі прынёс: выехаў з горада Арменіі нейкі дужа высакародны рыцар і з першага ж удару скінуў Лукапера з каня нежывога. І ўсе тыя дваццаць тысяч войска, што былі з Лукаперам, таксама загубіў той рыцар, — выдыхнуў стары сарацын і, сказаўшы так, упаў і выпусціў дух.

Ад тых навінаў знепрытомнеў султан і асунуўся на зямлю, як мёртвы. А потым, прыйшоўшы да памяці ды падняўшыся з зямлі, пачаў голасна жаласціцца, пытаючы:

— Панове, калі загінуў Лукапер, што ж тады будзе са мной?!

І кінуўся султан у прыстань да карабля, і астатнія сарацыны таксама даліся наўцёкі, хто куды. Там, у той прыстані, і застаў іх рыцар Бава і ўсіх, больш як дваццаць тысяч, перабіў. Учынiўшы тое, падшоў ён да султанавага шатра і знайшоў там караля Армянiла і Маркабруна, што ляжалі звязаныя. Паразв'язваў Бава ім пугы ды паўссаджваў на добрых коней (а яны ж былі ў лагах!). Прагнучы помсты, выправіўся кароль Армянiл наўздагон сарацынам: зайшоўшы з тылу, перабіў усіх, хто апынуўся ў прыстані.

І спытаўся рыцар Бава ў Армянiла:

— Пане, як варта абысціся з чалавекам, якога пан купіў за грошы, калі пану не будзе ў ім больш патрэбы? Ты, кароль, купіў

мяне за дваццаць лібраў золата, я ж хачу вярнуць табе за адну сто лібраў: прымі пад сваю ўладу гэтую, здабытую мной, зямлю!

Затым усё войска конна паехала ў замак, і калі пад'язджала пад горад, заўважыла яго, стоячы на балконе, каралеўна Дружнэна. І ўехаў кароль з войскам у горад, а пры ім леваруч — Маркабрун, а праваруч — Бава. Выйшла каралеўна Дружнэна насустрэч бацьку і мовіла:

— Ойча, Бава — найвялікшы рыцар на свеце! Я пасвяціла яго на рыцара, бо даведлася, што ён — сын слаўнага караля Гвідона з слаўнага горада Антоніі. Любы мой ойча, дай мне яго за мужа!

— Я пра тое, дачка, і сам ужо думаў, — адказаў кароль.

Аж тут прыйшоў Агулін і сказаў каралю:

— Кароль, пан мой і дзядзька! Бава ўдарыў мяне ў сцягну і падраў мне рукаво. Хацеў бы я выклікаць яго на двубой, каб давесці, што не варты ён рыцарскай годнасці. А дачку сваю можаш выдаць і за якога іншага вяльможнага ды заможнага караля. Вось жа, кароль Маркабрун мае каронны вянец, за ім трыццаць тысяч войска — за яго можаш даць дачку, а за Баву аддай адну з маіх сясцёр. Хацеў бы я парадніцца з Бавой, але ж не ведаю, ці захоча таго ён.

Аддаў кароль войску загад раз'ехацца, і ўсе раз'ехаліся. А рыцар Бава пайшоў у адзін з пакояў ды лёг спаць. Тое ж зрабіў і Агулін, але потым, ціха крадучыся, адправіўся ў горад пашукаць юнакоў, што згадзіліся б разам з ім забіць Баву. І назбіралася шэсць дзесяткаў. Агулін прымусіў іх прысягнуць на Евангеллі, што заб'юць Баву на ложку ў яго пакоі. Затым прабраліся юнакі ў пакой і ўбачылі, што ляжыць Бава, прыкрыты коўдраю; тут жа пры ім і меч яго добры ды ўвесь рыштунак. Сцягнуў Агулін з Бавы коўдру — аж ляжыць Бава голы, як маці нарадзіла!

— Вяртайцеся, мы заб'ем яго потым, — загадаў Агулін юнакам.

Тыя адно пераглынуліся міжсобку: «Не на дабро прывёў нас сюды Агулін: калі цяпер не загубілі Баву, то потым ён нас усіх параб'е, бо рыцар Бава моцна трымаецца ў сядле».

Прыкрыўшы Баву коўдраю, выйшаў Агулін з пакоя на палац.

І кажа тут яму нейкі старац:

— Я твой прыхільнік і магу даць табе добрую парадку, калі толькі захочаш мяне выслухаць. Я дужа падобны абліччам да караля: пайду ў пакой, лягу ды загадаю панастаўляць вакол сябе

запаленых свечак. І няхай будзе пры мне мноства людзей. А потым са словамі «Кліча цябе кароль!» пашліце па Баву. Ён будзе вымушаны прыйсці, ты ж прасачы, каб прыйшоў няўзброены. Я выпраўлю яго да султана, таму падрыхтуй загадзя ліст, прывітай султана і абядай яму маю прыязнасць. І вось што яшчэ напішы: «Той, хто прынясе табе гэты ліст — той сапраўды рыцар Бава, які забіў твайго годнага сына Лукапера. Рабі з ім што захочаш або загадай павесіць».

Агулін хутчэй напісаў ліст і паслаў па Баву. Той, не марудзячы, з'явіўся і, зайшоўшы ў пакой, упаў перад старцам на калені, спытаўшы:

— Пане, што загадаеш?

— Моцна паранены я ў той бітве, і не ведаю, ці буду жыць, — адказаў той. — Таму хачу паслаць цябе да султана: прывітай яго ад майго імя і прасі, каб прабачыў мне за смерць сына свайго Лукапера. А тое, што ён прычыніў маім людзям, я яму прабачаю.

І не ўсумніўся Бава, што перад ім не кароль Армяніл. А старац уручыў Баву ліст і наказаў:

— Аддай ліст султану і на словах так скажы: «Цар-султан, зрабі тое, пра што прашу цябе ў гэтым лісце».

Узяў рыцар Бава ліст, схаваў яго і спытаўся:

— Ці браць мне зброю?

— Няма патрэбы, едзь так, — адказаў старац.

(О Божа нябёсаў, і тут Бава ні пра што не здагадаўся! Ані панна Дружнена, ані кароль нічога ж пра тое не ведалі!)

І паехаў рыцар Бава да султана. І калі даць веры таму, што пішучь, ехаў ён нічога не еўшы не піўшы, акрамя карэння і зёлак, што растуць па зямлі, тры дні. (О Божа! Святая Марыя, Маці Божая, асцеражы Баву, бо на вельмі небяспечны шлях ён ступае!) Глянуў Бава наперад і ўбачыў у полі адзінокі дуб. Пад тым дубам сядзеў багамол, а перад ім ляжаў бохан хлеба і віно было.

— Памагай табе Бог! — пад'ехаўшы і саскокваючы з каня, прывітаў яго рыцар Бава. — Калі ты не супраць, я з ахвотай пад'еў бы разам з табой.

— Як хочаш, то еш, — адказаў пілігрым.

Едучы, узяў Бава збан, каб напіцца.

— Пане, выпі лепш гэтага віна, — параіў пілігрым, падаючы іншы збан.

І адно напіўся Бава таго віна, адразу заснуў, бо былі падмяшаны ў віно нейкія зёлкі, і праспаў ён пад тым дубам непрабудна

пяць дзён. А багамол зняў у Бавы з паса меч і, сеўшы на ягонага каня, паехаў прэч, пакінуўшы Баве свайго стомленага пад'ездка. На пяты дзень Бава прачнуўся ды кінуўся шукаць таго багамола, але ж не знайшоў, вядома, гэтак жа як і свайго каня і свой меч. «Шлях гэты задаўгі, каб ісці пехам, — затужыў Бава. — Не ў добры час я нарадзіўся». Сеў ён быў на таго пад'ездка, ды конь пад ім зваліўся, бо не мог падняць Бавы. Тады небарака Бава пайшоў пехам. Ішоў ён дзень і другі і дайшоў да горада Задоніі, а зайшоўшы туды, скіраваў проста ў палац. Убачыў яго султан, які стаяў на балконе, горка плачучы ды скубучы бараду: надоечы вярнуўся ён з-пад Арменіі, дзе страціў сына свайго, вялікага Лукапера, і сорак тысяч войска.

Падступіўшы бліжэй, пакланіўся Бава султану да зямлі і ўсклікнуў:

— Хай Госпад ваш Магамет бароніць вялікіх і малых — усіх, хто толькі ёсць у гэтым горадзе, а найперш цара-султана!

— Вітаю цябе, пасланец, — мовіў султан. — Скуль ты і што за весткі нясеш мне?

— Пане, прыбыў я з Арменіі ад караля Армяніла. Праз мяне шле ён табе вітанне і абяцанне прыязні ды хоча, каб ты дараваў яму за смерць твайго сына Лукапера. А з свайго боку кароль арменскі прабачае табе за смерць сваіх людзей. Ён таксама моцна пацярпеў у бітве і вельмі ж баіцца памерці непрабачаны. Перш як расстацца з жыццём, хоча з табой замірыцца, — адказаў Бава, і па тых слова падаў султану ліст.

Прыняўшы ліст, загадаў султан чытаць яго перад усімі. І вось што было там напісана: «Перад табой той, хто ўласнай рукою забіў сына твайго Лукапера. Я выправіў яго да цябе, каб ты загадаў яго павесіць».

Выслухаўшы напісанае ў лісце, зыркнуў султан на Баву і мовіў:

— Мала ў мяне прычын цябе любіць, бо забіў ты сына майго Лукапера! А той, хто прыслаў цябе да мяне, ні за грош цябе не ставіць.

І загадаў султан сваім людзям схапіць юнака. Але Бава, сціснуўшы кулак, на вачах у султана так стукнуў аднаго сарацына, што той нежывы асунуўся на зямлю.

Султан загадае павесіць Баву. Тады многія сарацыны рынуліся на Баву: схапілі, звязалі яму рукі ззаду і завязалі на вочы хусціну, каб не бачыў, куды павядуць. І загадаў султан павесіць Баву, ажно чатырыста сарацынаў павялі яго да шыбеніцы.

І меў султан дачку, званую Малгарыя, якая, прыйшоўшы да бацькі, пачала прасіць:

— Выслухай мяне, ойча! Бава такі годны рыцар, што на свеце большага і не знойдзеш — гэта ж ён забіў майго брата. Калі адрачэцца ад свайго Бога і паверыць у Магамета, аддай мяне за яго замуж: ва ўсёй сваёй дзяржаве не знайсці табе чалавека, які ўтрымаў бы твае землі па тваёй смерці, адзін Бава на тое здольны.

Тады загадаў султан прывесці Баву.

— Лепш я сама пайду ды адмяно пакаранне, — сказала Малгарыя.

Затым пайшла яна да шыбеніцы ды загадала адмяніць пакаранне, і яе паслухаліся, бо не мелі права зрабіць інакш.

Прывяла Малгарыя Баву да султана, а той і мовіць:

— Браце, я з радасцю з табой паміруся, калі толькі ты адрачэшся ад Бога свайго ды паверыш у Магамета, які табе шмат у чым дапаможа. Пасля гэтага аддам за цябе сваю дачку, а па смерці маёй атрымаеш карону ўсяго майго царства і будзеш валадаром больш як трыццаці гарадоў.

— Не хачу я Госпада Бога пакінуць, а панну, што вырасла ў тваёй зямлі, узяць за сябе, — адказаў на тое Бава.

Тады ўжо другім разам загадаў султан павесіць Баву. Малгарыя ж зноў пачала прасіць бацьку:

— Ойча, аддай яго мне, а я кіну яго ў сваю турму і не дам ні есці ні піць, бо веру, што Магамет нават яго ў нашу веру. Таму не дай яго загубіць.

Султан загадвае пасадзіць Баву ў турму. І загадаў султан кінуць Баву ў турму. А турма тая ўглыб была больш як на сорак прыступак, і не было там ані душы, толькі яшчаркі ды змеі. І сядзеў там няшчасны Бава, не еўшы не піўшы. Калі ж мінулася пяць дзён, панесла яму царэўна сама ежу і пітво.

І заўважыў Бава, што бліснула ў куце штосьці, нібы змяя. Прыгледзеўся ён і ўбачыў у куце меч, што стаяў там здавёндаўна. Ухапіўшы меч, надумаў Бава забіць Малгарыю.

— Што ты робіш?! Я хачу, каб ты ўцёк! — зразумеўшы яго намер, усклікнула Малгарыя. — А пакуль прынесла табе ежы і пітва.

Усцешыўся Бава з той навіны і, кінуўшы меч, пачаў піць і есці.

Затым царэўна Малгарыя павяла з ім такую гаворку:

— Браце Бава, паслухай, што я скажу. Ты не знойдзеш дзяўчыны, прыгажэйшае за мяне. Як маеш ахвоту, адрачыся ад Бога свайго, тады атрымаеш карону ўсяе дзяржавы бацькі майго.

— Дзяўчына, не магу я тое ўчыніць. З гэтай вязніцы вызваліць мяне мой Бог. І я хутчэй дам рассячы сябе надвое, як адступлюся ад Бога і пабяруся з дзяўчынай з гэтай зямлі. Не пакіну Дружнены, якую моцна кахаю, — адказаў ёй Бава.

Выслухаўшы адмову, моцна ўгневалася Малгарыя ды траха не расказала пра ўсё бацьку. «Калі раскажу бацьку, то загадае яго павесіць, і страчу яго на векі», — разважыла яна і пайшла ад Бавы ў свой пакой.

— Прывядзіце да мяне таго вязня, — загадаў султан. — Жадаю даведацца, ці не хоча ён адрачыся ад веры ў свайго Бога ды прыняць веру Магамета. Як не хоча, то загадваю яго павесіць.

А ў турме Баву сцераглі дваццаць сарацынаў, і сямёра з іх упусцілі ў турму, каб вывелі Баву.

Пра дваццаць сарацынаў, якіх Бава, будучы ў турме, пазабіваў. Спусціўшыся ў яму, пачалі яны клікаць:

— Дзе ты, цямічнік? Загадаў султан вывесці цябе і павесіць.

А Бава падскочыў і ўдарыў аднаго з іх, і той мёртвы ўпаў на зямлю; таксама і астатніх шасцёх сарацынаў пазабіваў. І ўжо тыя, што засталіся наверх, пачалі пытацца:

— Што вы там робіце? Чаму не ведзяце?

Ды ніхто ўжо не мог адказаць ім, бо ўсе былі нежывыя. Тады спусціліся ўніз наступныя сямёра; рыцар Бава і іх пазабіваў насмерць.

«О Божа і Святая Марыя, Маці Божая! Буду ўзгадваць той час і год, калі султан загадаў дваццаці сарацынам мяне сцерагчы. Чатырнаццаць з іх я ўжо забіў, а калі б змог выбрацца наверх, то і астатнім пасцінаў бы галовы», — падумаў Бава. І сеў ён на калаварот, а сарацыны пачалі цягнуць яго наверх.

І адно апынуўся наверх, выхапіў Бава меч ды пасцінаў галовы шасці сарацынам. Толькі адзін урагаваўся: бегучы, галасіў на ўсё горла, што Бава ўцёк, засекашы дзевятнаццаць стражнікаў.

Ад яго і даведаўся султан, што сталася.

— Каб не пабег, засекаў бы й мяне! — галасіў стражнік. — Магамет яму дапамог!

А былі ў султана два пляменнікі-браты: адзін зваўся Транкацын, а другі — Абрам. Абодва былі годныя рыцары. Тыя пляменнікі хутчэй паўздзявалі латы ды кінуліся на конях наўздагон Баву, а следам выправіліся дзве тысячы войска. Бава ж кінуўся полем наўцёкі, што ногі неслі, бо не хацеў загінуць.

Бава забівае Абрама. І кінуўся на яго Абрам, наляцеў, увесь у лагах, хочучы загубіць. А Бава схапіў абяроч свой меч, падскочыў і рубануў Абраму па гелму, ды так рассек яму гелм і галаву, што павыцякалі Абрамавы мазгі, а сам ён зваліўся на зямлю нежывы.

Тады пераняў Бава непрыяцэлевага каня і, ускінуўшы сабе на плечы Абрамаў шчыт і ўхапіўшы ў руку ягоную дзіду, лоўка ўскочыў на ягонага каня. Аж тут падаспеў Транкацын, Абрамаў брат, вельмі слаўны рыцар. Убачыўшы брата нежывога, кінуўся Транкацын да Баву, прагнучы папомсціць за братаву смерць.

Бава забівае Транкацына. Зацугляў рыцар Бава каня ды ўдарыў дзідаю Транкацына — той упаў з каня нежывы.

Бава ж хутчэй кінуўся на ўзбярэжжа і знайшоў там карабель, што меўся ўжо адбыць за мора, бо купцы збіраліся падымаць якар. Выйшаў ён на бераг ды пачаў клікаць:

— Панове! Я хрысціянін, уцёк з султанскай турмы, дзе трымалі мяне год і тры месяцы. Прашу вас, дзеля Бога, вазьміце мяне з сябой — хачу паехаць у хрысціянскую зямлю!

І ў імя выбаўлення ўзялі яго купцы да сябе на судна і адплылі ў мора. Аж падышло да прыстані сарацынскае войска, і пачалі сарацыны крычаць купцам:

— Вярніце нам таго юнака, што ўцёк з турмы цара-султана! Калі ж не выдасце, не з'яўляйцеся больш у нашай зямлі ні купляць, ні прадаваць!

Купцы ўжо хацелі выдаць Баву, як той, добра ведаючы, што яго павесяць, калі выдадуць султану, выхапіў меч і забіў аднаго купца. Бачачы тое, астатнія моцна спалохаліся і ўпалі перад ім на калені, просячы:

— Пане, не чыні ліха! Мы згодныя везці цябе туды, куды захочаш!

— Вязіце мяне ў горад Арменію, — загадаў Бава.

— Хай будзе, як ты хочаш, — пагадзіліся купцы.

Узняўшы затым ветразь і нідзе не спыняючыся, паплылі яны ў Арменію. Прыплыўшы туды, хацелі прыстаць да берага, ды моцны вецер адштурхоўваў іх і ўдзень, і ўначы. І ўсчалася

вялікая бура; і назаўтра таксама быў моцны вецер. (Бава ўвесь час быў на ніжняй палубе.) Калі ж вецер нарэшце аціх, карабель прыстаў да берага і купцы разышліся кожны па сваёй справе.

А Бава, стоячы на беразе, глядзеў на мора. Аж бачыць — плыве рыбак у лодцы. Паклікаў яго Бава, а як той падплыў, спытаў:

— Ці не маеш ты рыбы на продаж?

— Маю, пане, і ўдосталь.

— А што гэта за зямля і хто ў ёй валадарыць?

— Пане, гэты горад называецца Мамбрад, а валадарыць у ім Маркабрун. Сёння ён ладзіць вялікае вяселле: бярэцца з дачкой караля Армянліла, пекнай Дружнай. Прыехаўшы сюды, прасіла яго, каб не спаў з ёй цягам году (каб забыцца за гэты час пра Баву), і кароль абяцаўся. Ад таго дня да сённяшняга мінуў год.

«Сёння той дзень, калі яны маюць злучыцца», — падумаў, уздыхнуўшы, Бава і папрасіў рыбака:

— Перавязі мяне ў сваёй лодцы на той бераг: хачу і я пабыць на бяседзе, бо лепшага блазна, як я, ім не знайсці.

А купцам загадаў:

— Заплаціце рыбаку за рыбу.

— Колькі ж яму заплаціць?

— Дайце яму дваццаць лібраў золатам.

Купцы заплацілі і ўзрадаваліся, што збылі Баву. А Бава апрануўся ў шытныя золатам шаты і паплыў з рыбаком. І калі той прывёз яго на бераг, запусціў Бава руку ў кайстру, намацаў там пяць залатых балванцоў і аддаў рыбаку, спытаўшы:

— Ці добра табе заплачана?

— Добра, пане, памагай табе Бог! Колькі жыцьму, не буду больш гандляваць рыбай.

«Як жа мне ўвайсці ў Мамбрад — я ж у дарагіх шатах? Калі стрэне мяне кароль Маркабрун, то пазнае і за тое, што панёс ад мяне паразу, загадае мяне павесіць, як злчынцу», — разважаў рыцар Бава, ходзячы па беразе мора. Аж бачыць — стаіць у полі пад дубам багамол (яшчэ называюць іх пілігрымамі). Падышоў да яго Бава і кажа:

— Аддай мне свае лахманы, а наўзамен вазьмі мае шытныя золатам шаты.

— О не, бо ў тваіх шатах не змагу выпрасіць хлеба: «Ты ўкраў іх!» скажучы мне людзі, — мовіў яму пілігрым.

Тут падышоў да яго Бава, задраў яму гуню на галаву, і, убачыўшы пад ёй меч, выхапіў яго з похваў.

— То ж мой меч, — мовіў, аглядаючы. — Дала мне яго шляхетная Дружнена, як пасвячала мяне на рыцара. Ты — пілігрым, які зачараваў мяне вядзьмарскім пітвом, калі ехаў я да султана з пасольствам. Курвін ты сын, дай табе Бог ліха! Добра памятаю: ты даў мне есці й піць ды, апаіўшы мяне ўзварам, украў мой меч, якім я мог парубаць тысячу сарацынаў. Праз цябе сядзеў я ў султанскай турме. За такі твой учынак адплачу я табе дабром!

Тое сказаўшы, стукнуў пілігрыма балдавешкаю, зламаўшы яму тым ударам тры рабрыны.

— Пане, дзеля Бога, не чыні мне ліха! — запрасіўся пілігрым, упаўшы перад Бавой. — Дам я табе зёлкі, беляя, што снег: хто імі абмыецца, той зробіцца чорны, што вугаль. А шчэ дам табе іншыя зёлкі: развёўшы з віном, хто б ні паспрабаваў іх, — спацьме беспрабудна тры дні.

«У свой час будзе мне ў іх патрэба», — разважыў Бава, беручы і хаваючы зёлкі. Потым, пачапіўшы на сябе лахманы і аддаўшы наўзамен свае шаты, навязаў Бава меч пад гуню, намазаўся зёлкамі да чарнаты і рушыў у горад.

Прышоўшы ў горад, заўважыў Бава ў нейкім завулку трох месцічаў, якія, убачыўшы яго, пачалі перашэптвацца:

— Ці хто бачыў калі, каб хадзіў такі высакародны пілігрым?

— Скажы нам, адкуль ты, з якое зямлі і куды шлях свой трымаеш? — спытаўся адзін з іх у Бавы.

— Прыехаў я з Францыі, а ўсіх са мной было сем тысяч рыцараў. Плылі мы па моры, і ўсе загінулі, хіба толькі я змог уратавацца, — адказаў той і папрасіў: — Дзеля Бога, будзьце ласкавыя і падайце мне ў імя каханьня годнага рыцара Бавы.

Тады адзін з месцічаў, падступіўшы, даў яму поўху і мовіў:

— Пілігрыме, ці ты не ведаеш тутэйшага загаду? Узяў наш кароль Маркабрун каралеўну Дружнену з горада Арменіі. Яна дамаглася, каб Маркабрун прысягнуў ёй на Евангеллі, што на працягу года, пачынаючы з дня ейнага тут з'яўлення, не спацьме з ёй, нават калі будзе ў горадзе. А ўсё праз каханне да Бавы, якога ты ўгадаў пры нас. Дрэнна ж робіш, што просіш у імя таго каханьня: сёння Маркабрун і Дружнена павінны злучыцца. Ідзі ж у палац: там ладзяць вялікія прыгатаванні да абеду, на які паклікалі ўсіх людзей — кожны дасць табе па грашу.

Падзякаваў ім Бава і рушыў да двара. Зайшоў ён у кухню і пачаў прасіць кухараў:

— Падайце дзеля Бога і ў імя каханьня годнага рыцара Бавы!

Бава забівае кухара. Падхапіўся тут адзін з кухараў, схапіў запаленую галавешку і стукнуў ёй Баву па галаве, абсмаліўшы гуню. Моцна ўзлаваўся Бава: таксама ўхапіў галавешку ды стукнуў кухару па галаве — той асунуўся нежывы: і мозг, і вочы яму павылазілі. Потым стукнуў Бава і другога, выбіўшы яму бок, а астатнія самі паўцякалі.

Затым рушыў Бава у палац, аж пераняў яго з крыкам нейкі прыдворны:

— Дай табе Бог ліха, за што ты забіў кухара?!

— Пане, паслухай: я прасіў іх у імя Гасподняе, а ён стукнуў мяне галавешкаю ды ўсяго абсмаліў. Я вымушаны быў бараніцца, — адказаў Бава. — Не трымай на мяне зла.

— Браце багамоле, — мовіў тады прыдворны, — хай Бог над табой злітуецца. Вось што я табе параю: ідзі ў пакой, бо там Дружнена і шмат іншых вялікіх паняў — прасі ў іх у імя Гасподняе.

Зайшоўшы ў пакой, падступіўся Бава бліжэй да паняў, што сядзелі пры сталае, і, пахіліўшыся на кій, мовіў:

— У імя Гасподняе і ў імя каханьня годнага рыцара Бавы прашу ў вас міласціны!

Як пачула Дружнена згадку пра Баву, не змагла больш ні есці, ні піць і, падышоўшы да пілігрыма, спытала:

— Ці ты часам не страчаў дзе Бавы? Скуль ты яго ведаеш, што просіш у яго імя? Ці ж не ведаеш закону, што тут заведзены: хто ўгадае Баву, той мае быць павешаны? Але дзе ж ты страчаў Баву, пілігрыме?

— Пра гэта і хачу я табе распавесці, хай Бог мне ў тым дапамагае. Сядзеў я ў султанавай турме год і тры месяцы... — пачаў Бава.

Падчас гэтай размовы высакароднай Дружнены з Бавой пачуў і пазнаў голас свайго гаспадара конь, ды так моцна пачаў іржаць, што ўвесь горад страсянуўся, і траха не разбіў сямі жалезных замкоў.

— Што гэта за конь? — пацікавіўся Бава.

— Гэта конь, якога я падаравала рыцару Баве, — мовіла Дружнена. — Узяла я з сабой і ягоную зброю, бо Бава пэўны час быў маім чалавекам. Бацька мой выкупіў яго за грошы, а ён назваўся быў сынам млынара, на самай жа справе быў гэта сын

караля Гвідона з горада Антоніі. У той час прыйшлі з-за мора з вялікага горада Задоніі сарацыны на чале з царом-султанам і сынам ягоным Лукаперам, і было пры іх больш як сто тысяч збройнага войска. Выступілі было супраць іх бацька мой і Маркабрун, ды трапілі яны ў палон. А я, гарэтніца, акурат перапад тым пасвяціла Баву на рыцара і так даведася, хто ягоны бацька. Бава забіў паганага Лукапера, пасцінаў галовы больш як тысячы сарацынаў ды вызваліў бацьку майго і Маркабруна, і тае ж начы зноў немаведама куды выправіўся. А па тым і да гэтага часу я не бачыла яго. Маркабрун выпрасіў мяне ў бацькі, ды Бог сведка, што не было на тое маёй волі, каб ён быў мне за мужа. Ад таго і да гэтага дня не маю я суцяшэння ні ўдзень, ні ўначы праз каханне да Бавы, якога моцна кахаю, а ён — мяне. Каб убачыла яго, пайшла б следам. Дзеля гэтага прывяла каня ягонага і зброю ягоную прывезла з сабой. Той конь не даецца ў рукі нікому, акрамя мяне, гарэтніцы. З таго часу, як паставілі яго ў стайні, ужо забіў семнаццаць юнакоў. А ўсё з-за гаспадара свайго Бавы.

Адказвае гэтак яму шляхетная пані, а сама плача.

Тут зайшоў на стайню Маркабрун і, убачыўшы Баву, спытаў:

— Пілігрыме, дай табе Бог ліха, што ты кажаш такое маёй жонцы, што яна плача горкімі слязьмі?!

— Пане, не дзіва, што я плачу,— мовіла сама Дружнена. — Прыбыў ён з двара бацькі майго і паведаміў, што памерла маці мая.

— То дай яму што паесці, — сказаў кароль і выйшаў.

А конь усё іржаў, чуючы свайго гаспадара.

— Я магу падысці да таго каня і за тры дні ўтаймаваць яго нораў, бо няма на свеце лепшага лекара, як я, — сказаў пілігрым Дружнене. — Потым любы хлопец зможа яго ўсядлаць, адно пусці мяне да таго каня.

Калі ж вярнуўся Маркабрун, сказала Дружнена:

— Кароль, паслухай, што кажа пілігрым: сцвярджае, што ён — найлепшы конскі лекар. Няма ніводнага пудлівага або дзікага каня, якога б ён не змог утаймаваць.

— Калі тое, што ён абяцае, выявіцца праўдай, аддам яму чвэрць Мамбрада і прыдам дзве тысячы коннікаў, якія будуць яму служыць, — мовіў на тое кароль.

Затым узяў ён пілігрыма пад адну руку, а Дружнена — пад другую ды пайшлі яны ў стайню, да каня. Моцна заіржаў конь

і патрушчыў ланцугі. Кароль Маркабрун упаў з перапуду і не схацеў там больш заставацца, і пайшоў са стайні з панамі сваімі ў палац, і вароты за ім зачынілі (думаў кароль, што конь хоча яго забіць). Дружнена з пілігрымам засталіся. І што ж учыніў конь? — Устаў на заднія ногі, а пярэднія паклаў Баве на плечы, пацалаваў яго ў вусны і зноў апусціўся на зямлю. Каб умеў той конь гаварыць, сказаў бы, напэўна: «Вітаю цябе, гаспадару!»

— Зачараваў ты яго, шайтане! — усклікнула Дружнена. — Як жа хутка да цябе ён прывык!

— Гэта не дзіва, што конь мяне прызнаў: я — Бава, па якім ты тужыш, — адказаў Бава.

— Бог сведка, што ты хлусіш! Дзе ж той меч, якім я цябе падперазала?

Бава прыўзняў гуню і выняў меч-глярэнцыю.

— Здымі клубук,— мовіла тады Дружнена,— пакажы след ад раны, якую я табе ўлекавала ў бацькі свайго, калі ты ўпаў аднойчы са скалы.

І зняў Бава гуню, і пазнала яго Дружнена. І — а Божа ж! — пачалі яны моцна лашчыцца ды цалавацца...

— Як мяркуеш: заставацца нам пры двары ці лепш з'ехаць? — спытала нарэшце Дружнена ў Бавы.

— Мяркую, трэба ехаць. Прынясі мне маю зброю, — адказаў той.

І як была Дружнена ў палацы, падышоў да яе Маркабрун і спытаў:

— А дзе ж той пілігрым? Ці яго конь забіў, ці з'еў?

— Ён на стайні пры кані: хоча сёння ж яго вылекаваць ды ўтаймаваць. Я загадаю даць яму пасцелю — хай і спіць ля каня на стайні, каб той прывыкаў да яго і ўдзень і ўначы, — адказала Дружнена.

— Рабі, як ведаеш, — пагадзіўся кароль.

Дружнена ж забрала з пакоя ўвесь рыштунак і, увязаўшы яго ў пасцелю, загадала аднесці ў стайню, а сама рушыла ў спачывальню.

Прыйшоў да яе кароль, бо ўжо час быў класціся спаць. Але Дружнена хутка скеміла ды дала каралю кубак з сонным пітвом. І следам, адно дапіўшы да дна, кароль заснуў. Дружнена ж кінулася на стайню. І вось бачыць: стаіць у латах, усклаўшы на галаву гелм, падперазаны мечам, паклаўшы шчыт на руку і трымаючы пад пахай тоўстую дзіду, рыцар Бава.

І ўскочыў Бава на каня, нават стрэмені не зачачыўшы, і тысяча рыцараў не параўналася б з ім у тым. Села Дружнена на іншага хутканага каня, і выехалі яны з крэпасці Мамбрада.

У тую ноч праехалі яны дваццаць міляў. А назаўтра, адно завіднела, не магла больш ехаць Дружнена, бо моцна стамілася.

— Хацела б я перадыхнуць, бо не маю ўжо моцы ехаць далей. Дзеля Бога, пакладзі мяне тут, пры крыніцы», — папрасіла Баву.

І ссадзіў Бава Дружнену з каня і, пакуль яна мыла рукі, каня напай і навязаў. А потым, памыўшы рукі, прыйшоў да Дружнены, абхапіў яе за грудзі і тройчы спаў з ёю. І на тым месцы зачала Дружнена ад Бавы двух сыноў (як пішацца, адзін будзе каралём, а другі — князем). Па тым Бава адразу заснуў, бо не ведаў, што яго чакае; а каб ведаў, то не рабіў бы прыпынку. Ды вернемся назад.

Як прагнуўся Маркабрун ды не ўгледзеў побач з сабой Дружнены, змяніўся з твару. Кінуўся кароль на стайню, дзе конь стаяў, ды не знайшоў там ні каня, ні пілігрыма. Сеў ён тады ў вялікім палацы й загадаў трубіць у рог. І сабралася вялікае войска, і мовіў кароль:

— Рыцары мае! Маю цяпер у вас вялікую патрэбу: прыйшоў Бава з Антоніі, прыкінуўшыся пілігрымам, і звёў пекную Дружнену і добрага каня. Богам прысягаю: пайду за ім з усімі трыццаццю тысячамі вершнага войска, што маю ў горадзе.

І мовіў тут адзін мудры чалавек, званы Мамрэда, што заўсёды ўмеў даць каралю добрую параду:

— Кароль, гэтае начы Бава ад'ехаўся на дваццаць міляў, а за сёння можа ад'ехацца шчэ на дваццаць. А ў цябе ж ёсць чалавек, званы Пулканам, з якім ніхто не зможа зраўнацца: ён адзін зробіць тое, што трыццаць тысяч вершнікаў. Мае ён чалавечае аблічча, рукі і грудзі шырокія, да пояса ён чалавек, а ніжэй — што сабака, бо ад сабакі й жанчыны народжаны. Ні разу не сядлаў ён каня, заўсёды хадзіў пехам, але няма на свеце каня, якога б ён не апярэдзіў. Як ідзе ён, гук чуцён за дзве мілі. Да ўсяго, ён верна табе служыць. Адары яго ад свайго імя, і ён дапаможа вярнуць табе Баву і Дружнену.

— Добрая твая парада: каб пайшло вялікае войска, не прайшло б яно за дзень больш як тры мілі, бо войска рухаецца наперад з прываламі, — пагадзіўся кароль.

І паслалі па Пулкана, а той, прыйшоўшы, спытаў караля:

— Пане, чым магу вам служыць?

— Паслухай, што я табе скажу, — пачаў кароль. — Прыйшоў Бава з горада Антоніі ды звёў мне Дружнену і каня. Як зможаш

іх вярнуць, дам табе вольную, а ў прыдачу чвэрць Мамбрада з тысячай коннікаў, якія будуць табе служыць. А яшчэ дам табе адну дзяўчыну за жонку.

— Пане, я вярну іх табе перш, як мінуцца тры дні, — мовіў усцешаны Пулкан.

І прыхапіў Пулкан тры дзіды, як зазвычай, і пайшоў за Бавой (а выгляд меў, што д'ябал з пекла). Бегучы полем, на трэці дзень пачаў ён даганяць Баву, і гук ад таго чуцён быў за дзве мілі. Пачула яго шляхетная Дружнена ды кажа Баве:

— Пане, схаваймася ў той гушчар, бо наганяе нас не хто іншы, як існы д'ябал, імя якому — Пулкан. Ён, народжаны ад сабакі і жанчыны, не аднаго рыцара загубіў; і няма чалавека на свеце, які змог бы яму процістаць. Прашу цябе, схаваймася ў той гушчар.

— Хай Бог адвернецца ад мяне і Святая Марыя, Маці Божая, калі я загіну ад рукі аднаго чалавека, — адказаў ёй Бава.

Ускочыў ён на свайго каня, узяў дзіды ў руку і шчыт на плячо ды стаў пасярод дарогі. Тым часам падбег Пулкан і пачаў крычаць:

— Не ўцячэш! Цябе павесяць, а Дружнену спалюць!

— Прыяцелю, думкі твае падманныя: перш дам рассячы сябе надвое, чым ты змусіш мяне вярнуцца, — мовіў Бава.

Бітва Бавы з Пулканам. Падскочыў Пулкан і шпурнуў у Баву дзіды — каб не прыкрыўся Бава шчытом, працяла б яго навывлёт (Бог яго збярэ, што не зведаў ранаў). «Гэта існы д'ябал, прагнаны з пекла!» — падумаў Бава. І пачалі яны біцца на дзідах. Стукнуў Пулкан Баву па гелме, але гелм быў трывалы і цяжка было яго прабіць, ды яшчэ Бава прыціснуўся да сядзельнай лукі. І засмуціўся Бава, што ніяк не пацэліць у Пулкана. Тады адшпурнуў ён дзіды, скочыў з каня, закінуў лейцы на сядло, а шчыт за плечы, і, схапіўшы меч аберуч, занёс на Пулкана. А той скочыў праз меч, і меч утыркнуўся ў зямлю. Ледзь не спруцянеў Бава ад адчаю! Тут Пулкан ужо стукнуў яму па шчыце так моцна, што ад удару ўпаў Бава на калені, спалатгнеўшы і ўзваліўшыся: «Ой Божа, Творца нябесны, сцеражы мяне, Пане, ад смерці!»

Яшчэ раскажу вам пра тое, што ўчыніў добры конь: як угледзеў, што гаспадар няўдала ўпаў на зямлю, наскочыў імкліва на Пулкана і выцяў таго з усіх чатырох капытоў. Пулкан жа знаўся на конях — ускочыў у сядло, але конь, чуючы, што на ім не яго гаспадар, пачаў па зямлі качацца. Але Пулкан утрымаўся. Тады конь паімчаў у самы гушчар, ды хоць і падрапаў Пулка-

ну ўвесць твар, але не змог яго скінуць і вярнуўся на ранейшае месца.

Шляхетная Дружнена бачыла ўсё, што вырабляў конь. Моцна яна зажурылася, уклечыла ды ад чыстага сэрца пачала прасіць Бога.

Малітва Дружнены.

— Божа, які прыняў пакуты за нас, грэшных, які стварыў святло, неба, зямлю і мора! І Адама Ты стварыў, і жонку ягоную Еву — стварыў іх з гліны і аддаў ім усё, што стварыў, акрамя таго плоду, што быў ім на шкоду. Ева ела той плод і дала мужу. А д'ябал, які, ходзячы па свеце, сее ліха, учыніў на іх варажечу. Праз тое кожны — і злы, і добры — загінуў бы, але Ты з-за нашых грахоў зышоў з неба. Ты, якога зачала бласлаўёная Дзева, з якой Ты народжаны! Мы памятаем пра дванаццаць тваіх вучняў, што былі з Табой. Адзін з іх па-здрадніцку выдаў Цябе за дванаццаць грошаў^а. Ты прыняў пакуты за нас, грэшных. Калі Логвін працяў Табе правы бок, выйшлі кроў і вада, і тая кроў пралілася яму на твар, і вочы яму адкрыліся на святло. Бачачы, што ўчыніў зло, пачаў ён прасіць у Цябе літасці. І на трэці дзень паўстаў Ты з мёртвых, з'явіўся вучням сваім і ўзышоў на неба. Пра ўсё гэта мы добра памятаем. Прашу Цябе, акажы ласку — сперажы сябра майго Баву ад смерці і ад ганебнага зняволення ў турме!

А конь тым часам пабег да гаспадара. «Ох, Божа і святая Марыя! — уздыхнуў Пулкан. — Як жа верны свайму гаспадару добры конь!»

— Пулкане, — усклікнула да яго тут Дружнена, — чаму ты не хочаш разважыць? Калі Маркабрун прывёў цябе да двара майго бацькі, я апекавалася табой. Ты ўзрос пры двары майго бацькі, а цяпер хочаш мне за тое злом адплаціць?! Калі б ты схацеў памірыцца з Бавой і з ім таварышаваць, ва ўсім свеце не было б лепшых сяброў, як вы.

— Я з вялікай радасцю памірыўся б, — мовіў Пулкан, — ды не ведаю, ці схоча Бава. Калі ён згодны, я пайшоў бы з ім, бо іншых такіх сяброў і быць не можа. Я, Пулкан, не ведаў ніводнага чалавека, які змог бы мне процістаяць.

А Бава быў так знясілены, што да бітвы быў не здатны.

— Пане, ці не хочаш ты быць мне таварышам? — спытаў яго Пулкан. — Не хацеў бы я з табой расставатца, а хацеў бы з табой паехаць.

^а Юда Іскарыйт выдаў Хрыста за 30, а не 12 срэбранікаў.

— Пулкане, хай будзе па-твойму: я згодны памірыцца, — адказаў Бава.

І пакідалі абодва мячы на зямлю, і памірыліся ды, абняўшыся, пацалаваліся.

Затым усяядлаў Бава свайго каня, Дружнена села на іншаходніка, а Пулкан пехам пайшоў. І даехалі яны да гары, на якой стаяў замак аднаго вялікага князя: замак той называўся Касцёл, а князю імя было Арыл.

— Чый гэта замак? — спытаў Бава ў Пулкана.

— Замак і горад належаць Маркабруну, але цяпер захапіў іх рыцар, князь Арыл. У горадзе ён трымае пяць тысяч рыцараў і шмат іншых юнакоў пры зброі, усе пры добрых конях, на якіх штодня ваююць з Маркабрунам. Сам князь таксама жыве ў горадзе, — адказаў Пулкан.

— Добра было б нам патрапіць у гэты замак, — мовіў Бава. — Князь Арыл можа аказаць нам годны прыём.

— О так, бо гэта мая бацькаўшчына, — сказала Дружнена.

— Праўду кажаш, — пагадзіўся Пулкан.

Калі ж яны пад'ехалі да замка, крыкнуў брамніку Пулкан:

— Адчыняй браму, мы хочам патрапіць у замак!

— Не пушчу вас, — адказаў той.

Тады Пулкан скочыў цераз мур, адчыніў браму і апусціў мост. Бава з Дружненай заехалі ў замак і рушылі, нікому не чынячы благога. І ўбачылі яны князя на ганку, а побач з ім не было нікога, толькі жонка ягоная.

Убачыў князь Пулкана, а жонка і кажа яму:

— Гэта Пулкан, а з ім нейкі рыцар і пані. Спадзяюся, што гэта рыцар Бава, што звёў ад караля Маркабруна Дружнену.

І рушылі Бава з Дружненай да палаца, і князь Арыл пайшоў насустрэч Баве, а яго жонка — насустрэч Дружнене.

— Радзіначка, — усклікнула княгіня да Дружнены, — як табе павялося?!

І распавяла Дружнена, як Бава, пераапануўшыся ў пілігрыма, выкраў яе ў Маркабруна, і як ён біўся з Пулканам і ніхто не перамог, і як яны памірыліся.

Затым надшоў час абеду, і запрасілі Баву з Дружненай да стала.

Як на тое, падступіўся пад сцены замка Маркабрун, а пры ім трыццаць тысяч войска, і ўсе на добрых конях і ў латах.

Загадаў Маркабрун ставіць шатры, а сам, няўзброены, сеў на каня, толькі плашч накінуў, і паехаў да Касцёла. Пад'ехаўшы бліжэй, закрычаў брамніку:

— Пайдзі да князя, хай з'явіцца і пагаворыць са мной.

Пайшоў брамнік і знайшоў князя Арыла пры стале ў кампаніі з Дружнай.

— Княжа, пад'ехаў кароль Маркабрун да брамы і выклікае цябе на размову. Ён адзін і няўзброены, — мовіў брамнік.

Тады Арыл падняўся з-за стала і спытаў Баву:

— Што загадаеш рабіць?

— Як баішся Бога, то ідзі, але я і так ведаю, чаго ён прыйшоў, — адказаў той.

І калі князь Арыл быў ужо каля брамы, мовіў Маркабруну:

— Вітаю цябе, кароль! Што скажаш?

— Браце, ты і сам добра ведаеш, што гэта мой горад, а ты гвалтам у мяне яго адабраў, — сказаў Маркабрун. — Аднак я не дам за гэты горад і граша. Ты ж не хочаш заключыць мір ды ўсё ваюеш са мной, прыходзячы пад Мамбрад. З радасцю таварышаваў бы я з табой, калі б ты выдаў мне Пулкана, Баву і Дружнену.

— Пане, не магу я здрадзіць такім двум рыцарам, — адказаў Арыл. — Таму едзь, адкуль прыехаў, бо загадаю выпусціць на цябе сланоў!

Тады Маркабрун вярнуўся ў свой лагер і загадаў трубіць войску збор.

І калі Арыл вярнуўся ў палац, спытаў у яго Бава, што сказаў Маркабрун, і Арыл распавёў, як усё было.

— Збіраймася! — загадаў Бава Пулкану, надзеючы латы. — Я пайду на Маркабрунава войска, а ты ахоўвай тут Дружнену, каб не сталася ёй часам што ліхое.

— Хай будзе па-твойму, браце, — пагадзіўся Пулкан.

Тады рыцар Бава, уссядлаўшы каня, мовіў князю Арылу:

— Пашлі са мной сотню сваіх вояў, бо хочу я даць бой каралю.

Бітва Бавы з войскам караля Маркабруна. Выехаў рыцар Бава з Арылавым войскам з горада і рушыў на караля Маркабруна. Наляцеў ён на каралеўскага гетмана, і біліся яны на дзідах, паламаўшы іх на мноства кавалкаў. І ўдарыў яму Бава ў шчыт, і паламаў шчыт, прабіўшы гетману латы, і той зваліўся на зямлю нежывы. Учыніўшы вялікую бітву, змярціў Бава пятнаццаць годных рыцараў, а потым выхапіў меч і яшчэ шмат каму пасцінаў

галовы. Бачачы, які адважны Бава, узброіўся князь Арыл і вывеў з горада на караля Маркабруна пяць тысяч вояў.

Бітва караля Маркабруна з князем Арылам. Бачачы варожае войска на падыходзе, развярнуўся кароль Маркабрун, зацугляў каня ды так моцна ўдарыў дзідай у шчыт князя Арыла, што не толькі шчыт, але і латы князевы прабіў. (А латы ў Арыла былі трывалыя — усцераглі яго ад смерці.) І скінуў Маркабрун Арыла з каня на зямлю, і следам каралеўскія воі, падбегшы, схапілі яго. Затым загадаў Маркабрун трубіць збор і рушыў з войскам у лагер, везучы з сабой звязанага князя Арыла.

Перамог рыцар Бава войска і ачысціў поле, ды не ведаў, што кароль схапіў князя ў палон. Пад'ехаў ён да Касцёла, аж брама гарадавая расчынена насцеж, а княгіня з Дружнай сядзяць на ганку, плачучы.

— Бог бачыць, не ведаю, чаго вы плачаце, — здзівіўся Бава.

— Пане, кароль Маркабрун павёў князя ў палон, — мовілі жанчыны.

— Я зараз жа яго вярну! — усклікнуў Бава.

— Пане, дзеля Бога, не рабі таго! Абараняйма лепш горад Касцёл, — узмаліла княгіня.

Тым часам Маркабрун загадаў прывесці да сябе Арыла, кінутага ў турму.

— Браце, паслухай,— пачаў Маркабрун, — хачу я з табой умовіцца: я аддам табе горад Касцёл і штогод давацьму дзесяць лібраў золата, а за гэта ты выдай мне Баву, Пулкана і Дружнену. Тады назаўтра ж я адпушчу цябе.

— Пане, не магу: перш дам сябе на загубу, як пагаджуся здрадзіць тым двум рыцарам, — адказаў Арыл.

Тады Маркабрун загадаў увагнаць пасярод поля ў зямлю палю і прывязаць да яе князя, а потым загадаў паклікаць два дзясяткі добрых малойцаў, каб шпурлялі ў Арыла нажы. І мовіў:

— Магу абысціся з табой па першым угаворы: я адпушчу цябе, а ты збярэш тысячу малойцаў і хай яны проста ў ложку заб'юць Баву і Пулкана. Але перш дай мне ў заклад сваіх сыноў. Я ж паеду з табой да Касцёла і схаваюся ў лесе, пакуль ты ўладзіш мне гэтую справу.

Зразумеў князь, што інакш не выпадае, і пагадзіўся: паслаў ён па сваіх сыноў, і пакінуў іх у закладзе.

І вярнуўся князь Арыл у замак, а кароль Маркабрун тым часам прытаіўся ў лесе. «Я ўцёк», — сказаў князь, прыйшоўшы ў замак, а ўначы выправіўся ў горад і, наняўшы сотню юнакоў пры зброі, загадаў ім прабрацца ў вялікі палац, а сам вярнуўся ў свае пакоі. Ды пачуў Пулкан, што многа людзей ходзіць па палацы ля пакоя, дзе спачываў Бава. Тады падышоў ён да спачывальні, дзе спаў князь з сваёй жонкай, і падслухаў, што казаў князь жонцы пра змову з каралём і нанятую сотню юнакоў:

— Сёння ўначы хачу я схапіць Баву, Пулкана і Дружнену і выдаць іх Маркабруну. Трэба паспяшацца, бо пакінуў яму я ў закладзе двух нашых сыноў: як не выдам Бавы, Пулкана і Дружнены, Маркабрун загадае іх павесіць.

— Пане, пакінь тую справу: лепш памерці маім сынам, як загінуць тым двум рыцарам, — азвалася жонка.

За тых словы ўдарыў ёй князь па твары, аж кроў пырснула ёй з носа.

Пачуўшы, што сказаў князь жонцы, моцна раз'юшыўся Пулкан: грывнуў ён у дзверы, выбіў іх ды кінуўся да княжага ложка. Нічога не маючы пры сабе, акрамя нажа, схапіў Пулкан паўсоннага Арыла за валасы і тройчы пырнуў нажом, кінуўшы нежывога. Потым пабег у палац, схапіў меч і, убачыўшы юнакоў, кінуўся да іх, але яны разбегліся і пахаваліся, хто куды.

Па тым зайшоў Пулкан у пакой, дзе спачываў Бава, і распавёў яму, што сталася. Выслухаўшы, еадзеў Бава латы і асядлаў каня, а Дружнена села на іншаходніка, і яны разам пакінулі замак.

Ад'ехаўшы ад таго горада Касцёла, заўважылі яны Маркабруна войск. Але Дружнена не магла ўжо ехаць, бо цяжарнасць яе знясіліла, ды і Пулкану той край быў невядомы.

— Бава, браце, язджайце з пані па гэтым шляху, а я паеду біцца з войскам, — сказаў Пулкан.

І паехалі рыцар Бава з Дружненай па ўказаным Пулканам шляху, а Пулкан схапіў меч аберуч і кінуўся насустрач войску. Пачаў ён без літасці рубаць направа і налева: каму наносіў удар, той нежывы асядаў на зямлю. І разбіў Пулкан войска на дзве часткі, і з кожнай біўся па чарзе. Пайшоў на яго ў наступ адзін з гуфаў караля Маркабруна, але Пулкан і той гуф разбіў, а потым павязаў усіх ваяроў і коней іхніх пагнаў перад сабой.

— Далёка зайшлі мы ў гэтую зямлю, — па влікай перамозе дагнаўшы Баву, сказаў Пулкан.

— Трэба вярнуцца на тое месца, дзе ты разбіў гуф, — мовіў яму Бава.

Вярнуліся яны назад і, не застаўшы там нікога, забралі шацры.

А Дружнена не магла ўжо ехаць, бо пайшоў дзевяты месяц [цяжарнасці]. Тады яны спыніліся ў нейкім лесе ды напялі шацёр.

Нараджэнне двух сыноў каралеўны Дружнены. На тым месцы спарадзіла каралеўна Дружнена двух сыноў: аднаму далі імя Сімбалда, а другому — Гвідон (яны маюць дасягнуць вялікае годнасці, і не будзе на свеце большых). Пулкан прыняў тых двух немаўлят, а Дружнену накарміў і напаіў (бо ён, усюды бываючы, ведаў тую мясцовасць).

І паляцела навіна па свеце, што Бава адабраў у Маркабруна каралеўну Дружнену, і дайшла у Арменію да караля Армяніла.

І загадаў Армяніл падрыхтаваць дзесяць галей, і выправіў іх у пошукі па ўсіх гарадах, ці не чуў хто пра Баву і Дружнену. Таксама і войска сваё загадаў збіраць.

І сказаў рыцар Бава Пулкану:

— Браце, хачу я паехаць у прыстань да мора. Табе ж даручаю сваю жонку і дзяцей, ахоўвай іх. Калі ў прыстані з'явіцца з войскам кароль Армяніл, мы разам рушым у Арменію.

— Паедзь, браце, — адказаў Пулкан, — хай Бог цябе сцеражэ.

Паехаў Бава, пакінуўшы Пулкана пры Дружнене і дзецях. І тым часам, як ехаў Бава да прыстані на ўзбярэжжы на беразе мора, а Дружнена сядзела ля шатра з дзецьмі на руках, выскачыла на ўзлесак лань ды пабегла праз поле міма шатроў. А за той ланню гналіся два львы: як убачыла Дружнена, што львы ўжо побач, моцна спужалася і закрычала што могуць:

— Пулкане, ратуй!

А той спаў пад дубам. (О Божа! Святая Марыя! Якое ж няшчасце наклікала пані, закрычаўшы! Каб жа ж маўчала, не прычынілі б ільвы ніякае шкоды.)

Смерць Пулкана ад ільвоў. Прачнуўшыся, убачыў Пулкан ільвоў (тыя ўжо выходзілі з шатроў) і рынуўся на іх, ляснуўшы аднаго па галаве мечам — той нежывы асунуўся. Але тут другі

леў наскочыў на Пулкана ды ўчапіўся яму кіпцюрамі ў грудзі — прабіў латы і запусціў свае кіпцюры ў сэрца Пулкана. Ды паспеў Пулкан рубануць таго льва па галаве мечам, і абодва ўпалі без дыху.

Моцна зажурылася і затужыла Дружнена, і стала ёй дужа страшна, і не магла там больш заставацца: падхапіла сыноў на рукі й пабегла лясной сцяжынай да мора, шукаць Баву. Ды не знайшла Бавы ў прыстані і пайшла шукаць яго па свеце, па гарадах.

Бава ж спадзяваўся застаць у прыстані войска, а не застаўшы, рашыў вярнуцца да шатра — да Пулкана, Дружнены й дзяцей. Знайшоўшы там нежывога Пулкана і двух мёртвых львоў, падумаў, што львы паелі ягоных дзяцей і Дружнену, а Пулкан з імі змагаўся, але яны й яго загубілі. Эх, і зажурыўся Бава, што і не ведаў, як тут парадзіць. І так тужліва яму зрабілася, што страціў прытомнасць, а як прыйшоў да памяці, паклаў на сядло Пулкана ды паехаў у абацтва — там, у царкве, яго пахаваў.

З абацтва адправіўся Бава ў святы горад Сімяён, а па шляху туды заехаў у нейкі горад, дзе знайшоў сотню збройных вершнікаў, якіх сабраў адзін рыцар, рыхтуючыся ў выправу. Бава не адважыўся пакінуць свайго каня і — каб не брыкаў іншых коней — навязаў яго на кароткія лейцы: такі ўжо конь быў у Бавы, што нікому не даваў да сябе падступіцца, толькі Баву. Навязаўшы каня, пайшоў Бава ў палац, а там акурат сабралася мноства шляхетных людзей. Усе прынялі Баву за вельмі высакароднага рыцара і паўставалі пры ягоным з'яўленні.

Быў там і адзін добры чалавек, Рычарда.

— Вітаем цябе, добры чалавеча, — сказаў ён Баву. — Тут ты сустрэнеш толькі дабро. Прашу ад імя прысутных, каб ты быў прызначаны гетманам над сотняй вершнікаў.

— Хай будзе па-твойму, — згадзіўся Бава.

— Як жа цябе зваць? — спытаў Рычарда.

— Імя мне Ангас, — адказаў Бава і пацікавіўся: — Што ж загадаеш мне рабіць?

— Паедзь у горад Антонію, — загадаў Рычарда. — Але вось што я скажу табе спачатку. Жыў там вялікі валадар па імені Гвідон — сем гадоў мінулася ўжо, як памёр. Ён быў вялікім князем і меў вельмі прыгожага сына па імені Бава. Але ж згінуў Бава без вестак. Адзін добры чалавек, Сімбалда, паслаў шукаць яго па свеце: сем гадоў шукаюць, а знайсці не могуць, і я таксама. А калі ж не знайшоў, мушу вяртацца. У Сімбалды пяць

тысяч коннага войска, ён хоча пайсці вайною на горад Антонію, каб адпомсціць за смерць свайго пана. Калі ты згодны паехаць са мной і быць гетманам над сотняй вершнікаў, я заплачу табе столькі, колькі плачу дзесяці вершнікам.

— Усё ад цябе залежыць, я ж з радасцю паеду з табой, — адказаў Бава.

Назаўтра ўсе рушылі ў прыстань, да мора, нідзе не спыняючыся аж да святога горада Сімяёна. Калі ж прыехалі ў Сімяён, убачыў Сімбалда Рычарду, падбег да яго і кінуўся таму на шыю.

— Пане, — мовіў яму Рычарда, — не змог я знайсці Бавы. Але ж, ведучы назад сотню вершнікаў, напаткаў рыцара, большага за астатніх. Ніколі раней не страчаў такога вялікага чалавека: ён на цэлую пядзю большы за астатніх, мае добрую зброю і харошага каня. Як стрэнецца з ім Дадон — спазнаецца з вялікай бядою.

Заўважыўшы на ўзбярэжжы Баву з сотняй вершнікаў, паехаў туды Сімбалда разам з сынам сваім Тэрызам. І падхапіў ён Баву пад адну руку, а Тэрыз — пад другую, і так увайшлі яны разам у горад, а з імі і ўсе воі, прыведзеныя Рычардам.

— Як табе імя? — спытаў Сімбалда ў Бавы.

— Ангас, — адказаў той.

— Па ўсім відаць, што ты годны рыцар, — мовіў Сімбалда. — І аблічча тваё пра тое сведчыць.

— Усё гэта не вартае і граша, — уставіў слова Рычарда.

— За што, браце, ганіш?! — пачуўшы тое, усклікнуў Бава. — Я не схацеў бы спаткацца з табой ні ў турнаі, ні ў бітве на полі.

— А вось я быў бы й не супраць спаткацца з табой у турнаі, — мовіў Рычарда.

— Добра, але я выстаўлю табе ўмову, — адказаў яму Бава. — І няхай іншыя не б'юцца за гэта аб заклад: калі я цябе выб'ю з сядла — хай мае хлопцы аплююць тваіх, а калі ты мяне — хай твае маім зробіць тое ж.

— Добра кажаш, — згадзіўся Рычарда.

І назаўтра прывялі Бава з Рычардам з сабою кожны па сотні ўзброеных вершнікаў. І пахапаліся абодва гэтыя рыцары за здзію ды кінуліся адзін да аднаго.

Бава выбівае Рычарду з сядла. Стукнуў рыцар Бава Рычарду і скінуў яго з каня на зямлю.

— Бачыце, на што здатны наш рыцар?! — крыкнула дружина Бавы Рычардавым вершнікам.

Але тыя прамаўчалі ў адказ.

— От каб зведаў ён майго мяча, што б ён рабіў?! — усклікнуў тады Рычарда. — Мой меч не чакаў бы ўдару яго мяча!

— Рычардзе, — мовіў яму ў адказ Бава, — ты зведаеш майго мяча не раней, як я пакіну горад.

Пасля гэтага ўсе вярнуліся ў горад.

— Калі ж мы рушым ваяваць горад Антонію? — спытаў Бава ў Тэрыза, беручы таго пад руку.

— Заўтра на першым святанні, як пачне дзень, — адказаў той.

І назаўтра, падняўшыся, агледзеў Рычарда сваіх вершнікаў (Бава ж узяў Тэрыза сабе ў таварышы), а потым рушылі ўсе да слаўнага горада Антоніі. Прыступіўшы да Антоніі, пашыхтаваліся.

І быў у тым горадзе звычай: пакуль не мінецца трэцяя частка дня, гарадской брамы не расчыняць.

Бава забірае статак. Калі ж прыйшоў час расчыняць браму, тады яе і расчынілі і, апусціўшы мост, выгналі з горада ў поле вялізны статак. Тады выехаў Бава з лесу, завярнуў статак і даручыў яго сваім хлопцам, якія адагналі той статак далей ад горада.

Як дайшла тая вестка да Дадона, моцна ён угневаўся і, усчапіўшы латы, загадаў неадкладна трубіць збор. І сабралася пятнаццаць тысяч вершных латнікаў, гетманам над якімі быў Дан Албрыга. І ад'ехаўся Дадон ад свайго войска на адлегласць стрэлу.

Тым часам вырашыў рыцар Бава адкрыцца Тэрызу і, паклікаўшы таго бліжэй, мовіў:

— Я, браце, рыцар Бава. Пакажы мне, калі зможаш пазнаць між ваяроў, таго, хто загубіў нашага пана.

— Браце, зараз я табе яго пакажу, — усклікнуў Тэрыз, дужа ўсцешаны той навіной. — Вось той, што едзе наперадзе, і ёсць Дадон, які загубіў нашага добрага князя Відона.

— Ці праўда гэта? — засумняваўся Бава.

— Далібог, так, — пацвердзіў Тэрыз.

— Хай жа станецца з ім тое, што павінна стацца!

— Гэта дужа вялікае войска, ці мы зможам яму процістаяць? — здумеўся Тэрыз.

— Пакінь ты размовы, — мовіў на тое Бава. — Зараз пабачыш, як пройдзеца па войску ліхога здрадніка Дадона мой меч. Я хутчэй памёр бы, як адмовіўся стрэцца з тым здраднікам!

Бітва Бавы з Дадонам. Зацугляў Бава каня, узяўшы здіу пад паху, як сапраўдны рыцар, ды пацэліў у Дадонаў пазалочаны шчыт: прабіла здіда той шчыт, а потым і латы прайшла навывлёг. І працяў Бава Дадона найдаўжэйшым, які толькі меў пры сабе, дроцікам, і скінуў яго з каня на зямлю. Тут падбеглі Дадонавы хлопцы, паклалі яго на каня і павезлі. Тым часам рыцар Бава схапіў свой добры меч-глярэнцыю ды рубануў гетмана Дан Албрыга па гелму, да самых зубоў рассекшы таму галаву. Тэрыз усё тое бачыў і ўхваляў Баву за мужнасць. Бава ж, разагнаўшы варажае войска, вярнуўся у святы горад Сімяён.

Моцна занядужаў ад смяротнае раны Дадон і разаслаў вестку па дзяржаве:

— Хто вылучыць мне гэтую рану, таму дам столькі золата, колькі захоча!

Пачуўшы пра тое, і кажа Бава Сімбалду:

— Пайду я, «вылекую» Дадона, і вазьму з сабой Тэрыза.

— Як жа ты зможаш тое зрабіць? — здівіўся Сімбалда. — Дадон пазнае Тэрыза ды загадае вас абодвух павесіць.

— Пра тое не турбуйся, — мовіў Бава. — Ведама мне такая трава, што ніякі чалавек не зможа нас пазнаць.

І паклікаў Бава Тэрыза, і пайшлі яны ў асобны пакой, дзе нацерліся той травой ды зрабіліся чарнейшыя за вугаль, а потым вярнуліся да Сімбалды. А той глядзеў на іх і здівіўся, як яны перамяніліся:

— Панове, можаце ісці, бо нават я не магу адрозніць вас аднаго ад другога!

І мовіў тады Бава Сімбалду:

— Восем дзён я «лекавацьму» Дадона. Ты ж тым часам збяры стотысячнае войска, з якім на восьмы дзень маеш стаяць пад Антоніяй. Як пачуеш, што трубяць у рог, стой нападатове пад брамай — спатрэбіцца мне ў горадзе твая дапамога.

— Пане, вазьмі з сабой гэты ліст, — сказаў тут Сімбалда. — Аддай яго Гліберту, майму брату, ён стаіць у Антоніі брамнікам.

Узяўшы той ліст, пераапрунуліся Бава з Тэрызам у пілігрымаў (а Бава прывязаў свой меч пад гуню) і пайшлі ў Антонію.

Падышоўшы да брамы, Бава прывітаў Гліберта.

— Што вы за людзі? — спытаў той.

— Мы лекары з чужое зямлі, прыйшлі лекаваць Дадона, — адказаў Бава.

— Не магу пусціць вас у двор, чакайце там.

Тады Бава падаў Гліберту ліст і мовіў:

— Гэты ліст пасылае табе Сімбалда.

Узяў Гліберт ліст, а прачытаўшы — «Той, хто падасць табе гэты ліст, — Бава, а другі — мой сын Тэрыз» — павёў гасцей у свой дом, дзе пачуў ад Бавы пра іх з Сімбалдам змову супраць Дадона.

І разляцелася па горадзе вестка, што прыйшлі знакамітыя лекары, якія могуць ацаліць Дадонавы раны. Пачуў пра іх і Дадон і адразу ж загадаў іх прывесці. Гледзячы на Дадона, змяніўся Бава з твару і спалатнеў, як пупава^а, але Тэрыз не разгубіўся і мовіў:

— Калі гэты лекар ідзе лекаваць раны, то баіцца стрэць у той момант жанчыну. Па шляху да цябе напаткалі мы жанчын, дай Бог ім ліха!

— То йдзеце ж ужо сёння, панове, дадому, а заўтра прыходзьце лекаваць, — мовіла ім Дадонава жонка.

А як вярталіся, выйшаў насустрач ім Гліберт, і яны распавялі, як ім павялося і як бачыліся са здраднікам Дадонам.

На другі дзень зноў пайшлі яны да Дадона.

— З якога краю будзеце, панове? — спытаўся той.

— З крэпасці, з горада Мамбрада, — адказалі Бава з Тэрыззам.

— Як здолееце мяне ацаліць, адважу вам золата, — паабяцаў Дадон.

— Паслухай, Дадоне, — мовілі «лекары», аглядаючы рану, — рыцар, што наносіў табе рану, жадаў табе смерці.

— Бог сведка: ты даеш мне зразумець, што я не ацалю гэтае раны, але магу яшчэ адпомсціць таму рыцару, — вырашыў Дадон.

Бава выганяе Дадона з свайго места Антоніі. Тут паскідалі Бава з Тэрыззам свае гуні ды пахапаліся за мячы.

— Дадоне, подлы здраднік! — моцна закрычаў Бава. — Я Бава, твой смяротны вораг! Ты забіў майго бацьку, я ж нанёс табе гэтую рану. Але цяпер я не ўдару цябе, бо гэта маці мая падвучыла цябе забіць майго бацьку. Падыміся ж ды йдзі прэч з майго горада!

І падняўся Дадон з пасцелі.

А Бава затрубіў у рог, і падаспеў у горад Сімбалда з войскам.

І ўзлез Дадон на каня ды выехаў з горада.

^а *пупава* — падобнае слова зараз сустракаецца толькі ў славацкай мове: *pupava*, «адуванчык».

Заняўшы горад, загадаў Бава прывесці сваю маці, а калі тая з'явілася, казаў раскласці вогнішча ды спаліць яе або разарваць коньмі.

— Не бяры на душу такога вялікага граху, — параіў яму Сімбалда. — Лепш загадай замураваць яе між дзвюх сцен: хай каецца ў грахах, хай падае на яе ўсялякая макрэча і слата, хай гасіцца ейная пажада.

Пра смерць маці Бавы. І зрабіў Бава так, як параіў Сімбалда: наказаў даваць маці на дзень па тры яйкі, хлеба і крыху вады, каб адно вусны змачыць можна было; так, вісячы між сцен, яна і сканала. Гэтак Бава здабыў родны горад Антонію, адпомсціў за бацькаву смерць і пазбавіў Дадона багаццяў, што меліся ў горадзе.

Пакінуўшы Антонію, зносіў Дадон моцны боль ад ранаў. І выправіўся ў Францыю, да караля Піпіна, якому і паскардзіўся, што рыцар Бава выгнаў яго з дзяржавы. І прасіў Дадон у караля дапамогі, але той ніяк не згаджаўся, а потым даў Дадону ў падмогу трыццаць тысячаў войска, ды яшчэ і сам паехаў з Дадонам.

Прышоўшы пад Антонію, загадалі каралі ставіць лагер. І выпаліў здраднік Дадон усё перадмесце, што бачачы, дужа перажываў Бава.

— Дайце мне маю зброю і каня, — загадаў ён.

І ўзброіўся Бава, узяў шчыт і дзіду, зацугляў каня і паімчаўся на Дадонава войска. А Сімбалда з Тэрыззам, загадаўшы расчыніць браму і апусціць мост, рушылі яму на дапамогу з пятнаццацію тысячамаі войска.

Бітва Бавы з Дадонам. Угледзеўшы Дадонаў штандар, зацугляў рыцар Бава каня і панёсся, як галодны леў. Наляцеў ён на аднаго і на другога і павыбіваў іх з сёдлаў. І пусціў Бава дзіду ў Дадонаў пазалочаны шчыт, прабіўшы навывлёт і шчыт, і латы, а потым пацэліў Дадону пад сэрца і скінуў яго на зямлю нежывога. Спраўдзіўшы, што Дадон нежывы, кінуўся Бава ў гушчу войска, і каму-кольвек наносіў удар — той трупам падаў на зямлю.

Бітва Бавы з Піпінам. У бітве сышоўся Бава і з каралём Піпінам: пацэліў яму ў пазалочаны шчыт, і прабіў шчыт, але меў Піпін трывалыя латы, якія яго ўсцераглі. Але Бава і Піпіна скінуў з каня, і схопілі яго рыцары.

Бачачы, што Дадон мёртвы і кароль Піпін у ягоных руках, павярнуў Бава войска, вядучы за сабой звязанага караля.

І загадаў Бава прывесці да сябе ў палац караля, і мовіў таму:

— Кароль Піпін, вялікі грэх на табе! Нямала ліха прычыніў ты мне, узяўшы ў аблогу мой горад ды панішчыўшы мае сёлы.

— Твая праўда,— адказаў кароль. — Даю слова, і прысягну ў тым на Евангеллі, што ад гэтага часу і давеку не пайду на тваю дзяржаву вайной.

— Як жа магу даць веры тваім словам?

— Пакіну ў закладзе свайго сына, і ты будзеш у бяспецы.

— Добра, хай яго прывядуць,— пагадзіўся Бава.

Кароль выправіў па сына пасланца ў лагер, а з ім пайшоў адзін з месцічаў. І пераказалі яны каралевічу каралеўскі загад, і той разам з двума знакамітымі мужамі (Салумонам, які апекаваў каралевіча, і Гвідонам, які яго навучаў) з'явіўся ў Антонію. Затым кароль Піпін пакінуў Баву свайго сына ў закладзе, а сам вярнуўся да войска і там распавёў, каб ведаў пра тое кожны, як памірыўся з Бавой і як пакінуў сына пад апекай Бавы. Па тым рушыў Піпін з войскам у сваю зямлю.

Пачуў Бава, што Дружна аб'явілася ў Арменіі й жыве пры двары бацькі свайго, караля Армяніла. А да Дружны дайшлі весткі, што Бава вярнуўся ў свой горад Антонію і адпомсціў за бацькаву смерць. І вырашыла Дружна: як не адшукае пана свайго Бавы, то лепш ёй памерці. Зрабіла яна ўзвар з адной травы, намасцілася ім і зрабілася чорная, што вугаль. Прыхапіла яна гуслі, а таксама золата і срэбра, колькі магла панесці, ды, перапрагнуўшыся ў скамарошніцу і ўзяўшы з сабой абодвух сыноў, пакінула горад. І пайшла па свеце: у гарадах грала на гуслях, а сыны скакалі (а ўжо мелі яны па сем гадоў), і дзе б ні з'яўлялася яна, каго б ні страчала ў дарозе — не знайшоўся, хто сказаў бы ёй благое слова. Людзі ўважалі шляхетную Дружну высакароднай асобай, бо мела яна пекны твар^а. І не казалі свайго імя, бо за ёй, калі б адшукала Баву, было вялікае каралеўства.

Але вярнемся да Бавы.

Бава часта згадваў Дружну і тужыў па ёй. Аднойчы прыйшоў да яго пасланец з Сарацынскай зямлі, з горада Задоніі, ад царэўны Малгарыі, дачкі цара-султана і сястры вялікага

^а Недарэчнасць у рукапісу, зважаючы на тое, што раней Дружна замазала свой твар.

Лукапера. А Бава ў той час гуляў з адным рыцарам у шахматы і тым супакойваў сэрца.

— Вітаю цябе, Бава! — мовіў пасланец.

— Вітаю і цябе, дружа! З якое ж зямлі ты прыйшоў?

— Пане, я пасланец ад царэўны Малгарыі, дачкі цара-султана, які трымаў цябе ў турме ў горадзе Задоніі. Царэўна моцна цябе кахае. Цяпер пад Задоніяй стаіць угорскі кароль: хоча гвалтам узяць Малгарыю, яна ж не ставіць яго ні за грош. Бацька ейны, цар-султан, памёр, таму яна паслала да цябе па падмогу: прыгадай тую вялікую дабрыню, якую выявіла да цябе царэўна, калі сядзеў ты ў турме. Панна наша Малгарыя мае намер ахрысціцца ў веру твайго Бога, а ты ажаніся з ёй, і станеш тады гаспадаром трыццаці двух мураваных гарадоў^а.

— Панове,— засмяяўшыся, мовіў Бава да прысутных, — што вы думаеце наконт гэтай справы? Збіраймася ды выпраўляймася туды, а раптам здолеем выбавіць яе з той бяды?

— Трэба падмагчы ёй з усіх сіл сваіх, — пагадзіўся Сімбалда.

Не марудзячы, выслаў рыцар Бава па ўсіх сваіх землях ганцоў, і сабралася пятнаццаць тысяч вершнікаў і сто тысяч пешых. Гетманам над імі прызначылі Тэрыза. Выступіўшы з Антоніі, ішло войска два дні, а на трэці дайшло да Задоніі.

Бава перамагае угорскае войска. Угледзеўшы ў полі войска, паімчаў Бава проста на яго. Бачачы, што не ўстаяць супраць Бавы, разбегліся воіны, а Бава пагнаўся следам і ўсіх перабіў.

Падступіў Бава да Задоніі, аж бачыць — брамы насцеж. Тады ўвайшоў ён у горад і пайшоў у палац з усім рыцарствам сваім. Выйшла да іх панна Малгарыя і пакорліва падзякавала рыцару Баве, а той сказаў усім добрым людзям стаць вялікім кругам, а потым паклікаў біскупа і загадаў ахрысціць чароўную Малгарыю. І за яе прыгажосць не схацеў Бава змяняць ёй імя, таму загадаў назваць яе Малгарэтай.

І пачаў Бава рыхтавацца да вяселля, бо хацеў ажаніцца з Малгарэтай.

Акурат у той час і прыйшла ў Задонію Дружна. І ўгледзела яна Баву, а той стаіць сабе на ганку сярод сваіх рыцараў, а побач з ім — царэўна Малгарэта. Пекна зайграла Дружна на гуслях і пачала прыпяваць пра французскага караля і Баву Антонскага; а

^а ...станеш гаспадаром трыццаці двух мураваных гарадоў... — Вышэй ішла гаворка пра 30 мураваных гарадоў.

сыны ейныя пачалі танчыць. І слухалі рыцары й юнакі, пра што яна спявала, як зачараваная. А спявала яна пра пекную Дружнену і пра тое, як страціў яе Бава ў прыстані на беразе мора.

І зразумеў Бава, пра што пясца ў песнях, і падышоў ён да Дружнены, пытаючы:

— Пані, скажы мне, што гэта за песні?

Дружнена ж зноў пачала спяваць. І моцна былі здзіўленыя рыцары й юнакі з таго, пра што яна пяла, граючы на гуслях.

«Не ў добры час давялося мне з'явіцца на свет, калі нейкая скамарошніца, ходзячы па гарадах, п'е пра мяне і Дружнену», — падумаў Бава. А ўголос сказаў:

— Пані, падыдзі сюды, да нас: мы павінны добра цябе пачастваць і годна ўзнагародзіць.

Спыніўшы гранне, зайшла Дружнена ў двор.

Блізіўся час абеду. Апанула Дружнена сыноў у багатыя строі і наказала:

— Пайдзіце да двара: як захоча той пан абмыць рукі, хай адзін з вас падасць яму вады, а другі — ручнік. І як сядзе ён пры сталі — станьце перад ім, а калі спытаецца, дзе ваш бацька, скажыце так: «Не ведаем. Мы не бачылі яго ад нараджэння і шукаем яго, ходзячы па чужых краях. З намі тут разам наша маці, можам спытацца ў яе».

За абедам дзеці пасталі насупраць Бавы. Гледзячы на іх, спытаўся Бава ў Сімбалды, які сядзеў побач:

— Ці ты не ведаеш часам, што гэта за дзеці?

— Не, не ведаю, што за яны й адкуль, — адказаў той.

Тады ўсе здзівіліся.

— Дзеці, падыдзіце бліжэй, — загадаў Бава і спытаўся: — Адкуль вы?

— Не можам нічога сказаць на гэты конт. Не ведаем, хто наш бацька, бо не бачылі яго ад свайго нараджэння. Але маці нашай вядома, што завецца ён Бава з слаўнага горада Антоніі. Мы шукаем яго, ходзячы па чужых краях. Маці ж наша — дачка арменскага караля, а завецца яна Дружненай, — адказалі дзеці.

Пачуўшы і зразумеўшы сказанае дзецьмі, скочыў Бава цераз стол і, падбегшы да сваіх дзяцей, пачаў цалаваць іх і абдымаць, і ад вялікае любасці самлеў.

— Сыночкі, я той, каго вы шукаеце! А дзе ж ваша маці? Дзеля Бога, скажыце мне! — ачомаўшыся, усклікнуў Бава.

— Яна ля шатра, — сказаў Гвідон.

— То хадзем да вашае маці, — мовіў Бава.

І пайшлі дзеці спераду, а Бава — за імі, а следам, пакінуўшы застолле, усе рыцары й юнакі. І прывялі іх дзеці да шатра, ля якога сядзела на зямлі Дружнена, і была яна чорная, што вугаль.

— Вось наша маці! — усклікнулі дзеці, убачыўшы Дружнену.

— Хамы, вы жартуеце з мяне! — крыкнуў Бава і замахнуўся рукою, хочучы іх ударыць.

Бачачы тое, падскочыла Дружнена і ўсклікнула:

— Пане, сцакай тут крыху! Пані ў іншым шатры, я скажу, каб выйшла.

Потым зайшла яна ў іншы шацёр, абмыла чароўнай вадою твар і рукі ды зноў стала такая ж прыгожая, як і раней. Апанулася яна ў багатыя, шытыя золатам шаты, усклала на галаву вельмі прыгожы вянок і зрабілася пекная, як нішто на свеце.

Тут зайшоў у пакой Бава, і ўбачыў ён чароўны твар Дружнены, і кінуўся да яе барзджэй і з вялікім запалам пацалаваў. І доўга любіліся між сабой, а потым пайшлі ў палац.

Разляцелася па горадзе вестка, што аб'явілася Дружнена. Пачуўшы тую навіну, з'явілася ў палац Малгарыя, а там убачыла Баву з Дружненай і дзецьмі. І павіталіся між сабою тая пані вельмі ласкава.

— У добры час прыйшла ты, пані, — мовіла Малгарыя Дружнене, а потым папрасіла Баву: — Валадару, паколькі ўжо вярнулася да цябе пані Дружнена, прашу: выдай мяне за аднаго з тваіх шляхетных рыцараў, які захоўвае рыцарскую годнасць і мае добрую зброю, каб мог моцна трымаць карону майго царства і трыццаць два гарады, што падпарадкоўваліся бацьку майму, цару-султану.

— Гатовы хоць зараз, — адказаў Бава, а следам паклікаў Тэрыза і мовіў яму: — Хацеў бы я, каб ты ажаніўся з паннай Малгарыяй.

З вялікай удзячнасцю прыняў рыцар Тэрыз Малгарыю і стаў гаспадаром усёй ейнай дзяржавы.

Затым ажаніўся Бава з паннай Дружненай, і была з той нагоды вялікая радасць. І пакуль былі ў горадзе, увесь час весяліліся і танчылі Бава з Дружненай, іхнія сыны, рыцары і ўсё войска. З горада Задоніі рушылі ўсе ў сваю айчыну, у Антонію. Там таксама была вялікая радасць, што знайшоў Бава сваю пані й дзяцей.

Юнакі, што служылі Баву, раз'ехаліся кожны да свайго дому. А Бава жыў з Дружнай і сынамі ў вялікай славе і магутнасці. З вялікай ласкі й любові пасвяціў ён абодвух сыноў у рыцары, кожнаму прыдаўшы па сотні годных рыцараў-вершнікаў. Паміраючы, назваў Бава свайго сына Гвідона каралём, а Сімбалду — вялікім князем. Жывучы ў моцы, былі гэтыя рыцары адважнымі, і ва ўсіх суседніх землях баяліся іх і служылі ім, бо мелі яны вялікую годнасць і рыцарства.

А Тэрызу ў Задоніі, у Сарацынскай зямлі, даў Бог сына ад царэўны Малгарыі. Назвалі яго Гвідонам, і быў ён вялікім валадаром. Потым ужо ў Гвідона нарадзіўся сын, якога на гонар дзеда назвалі Тэрызам. Маці таго Тэрыза была Спэра.

На тым заканчваецца гісторыя пра Баву.

ДАДАТАК

ПОЧИНАЕТСЯ КНИГА О ТАУДАЛЕ РЫЦЕРИ

^{|_{рмд (144)}|} Лета от нарожения Сына Божияго тысячого тридцатого девятого было другое лето царятаварта цесаря римьского валечного, ишто есть вальку про Ерусалимь мель. А четвертаго лета, якоже есть Еугениуось папежемь былъ волень, в томъ лете тако Еугениуось-папеж възвартился есть былъ до Рима з Влах, ишто слову Гамия; а того ж лета святыи Малахия въ монастыри, иже то слове Глозональ, изшелъ с того света.

С того места былъ есть единъ муж родомъ, ему ж имя было Таудаль, роду словутного, але дель велми недобрыхъ, по телу витяжмый а велми смелый, а о спасении своеа душа мало, або ничего, не смотряше. То ему прелишь бяше противно, а штобъ хто ему хотель мало о спасении души поведати. До церкви такеж не ходяше а нищихъ ненавидяше пред собою. Але играцемъ а пистцом а гудцомъ выдалъ есть что мель. Але мель много товаришовъ а приятеле въдобытыхъ. И любимого имель есть товариша единого в ритерьстве, тотъ ему былъ должен три кони. Тогда Таудалусъ ждалъ ему до урочного року и напминалъ ему, и по том роце приехалъ к нему, а онъ его любовьюно ^{|_{рмд (144)} алаб.}| привиталь. И былъ у него три дни а три ноши. Никам ему не даль ити, тутъ пиль с ним о различных речах (...)

Глава г (3)

Егда ж поидоша посполу, отидоста, не меюще жадное светлости нижли от аггела, и приидоша до долу прелишь грозного а велми темного. А тотъ бяше велми глубокии а полнь горящего угляа, а на том долу покрывало железное тольстотою на десять локоть, а то своею горкостию примогаше. Тут бяше от того покривала такии смрад, ишто бяше душа тръпела всехъ мукъ, премогаль тотъ смрад. А в тотъ доль грозный, что под покривалом, идяху много души грешных; а на том железном покривале горящем паряху ихъ, якобы оскварокъ въ панви. С того со всего еще бяше наигорше, иже скрозе то ^{|_{рмз (147)}|} покрывало цедяху тии грешныа души, ияко воскъ скрозе платъ цедятъ, а [о]пять

тамъ ся обновляху во огни к мукам. Тогда аггелъ к души рече: «Та мука есть вражебниковъ приготована отцовъ а брати, а инымъ тымъ, которыи же даремно поволне враждуютъ делом». И рече аггелъ: «По той ты муце поведу до большихъ. А ты, какъ же былъ еси враждельникъ, обаче того, не будешь тръпети».

Потомъ приидоша к горе велми великою а прелишь к грозной, а ту быше пут велми узкий съ единое страны тое горы — ис тое горы плапоташе огонь [зь] смолы а з серы, а велми смрадныи а прелишь темныи; а з другое страны — снегъ с ледомъ а ветръ велми силно великыи. На тои же то горе было есть полно катовъ бесовъ съ пламенными греблы, съ удицами железными о трехъ розехъ велми острыми, йими ж то души давяху, которыи хотели черес ту гору проити, и вътръгаху ихъ в тыи муки, а по хвили увращаху ихъ въ огонь, и опять зася въ муки. И поведа аггелъ: «Тутъ есть мука льстивыхъ а гневливы неверныхъ».

Потомъ душа Таудалова про великыи страхъ а грозу упадася за аггелом. Идущи, приидоша до глубокого долу нечистого а велми темного, его ж великости не могла душа дозрети, а едно слышала звукъ реки, плывущую серою а рыдание душъ в тои реце, |_{рмз}⁽¹⁴⁷⁾ ^{алв.}| иже мучахуся в ней. Оттуду выхожаху дивове, ияко змръхи, и велми смрадныи смрад.

Иже преогль былъ вси муки, что есть душа была перво видела ихъ, ту пакъ быше една лавичька велми длъга съ единое горы на другую — ияко мостокъ черес доль преглубокии, у даль на милю а единъ в ширину перъстенъ мостокъ ити, — не было льзе жадному преити, нижли божему зволенъцу. С того ж то мостька Таудалова душа видела много душъ падающихъ; нижли единъ законникъ презвитерь — тотъ его прошоль безъ шкоды, иже былъ пыстынникъ, несль есть палму, сиречь знамя, в руке а облъченъ былъ в ризы законскы. А тотъ есть мнихъ напервеи прешоль. Аггелъ, утешаа душу, поведилъ есть: «Не боися, будешь збавена тое-то муки, але иныи мусить терпети». А и да напред и навъ его и превель черес тот мостокъ безъ уразу. И поведилъ есть, глаголя: «Тот-то доль гордыхъ есть мужей, пышныхъ всехъ, немилостивыхъ» (...)

Глава д (4)

Уста розинула велми велика, иже ся такъ здаше, бы могла пожрети девят тысящъ одиньцовъ. Та потвора имяше у своихъ устахъ два обри и единъ главу нагору, а другыи доловъ, и стояху, яко два столпы (...)

Глава е (5)

Тогда Таудалусъ — буд рад или не рад — и взялъ краву, почаль ю процовати, яко ж мога, на мость. Обаче мнози сут праздники техъ мукъ, иже ихъ смертнаа беда вечногъ заслужения не объклижи (...)

Глава s (6)

З нихъ жъ то сут лезли тии истии гадове, имеяху во хвостехъ много жал; а кривы, яко уды, иже то души бодяху з нихъ жъ, то сут лезли. А хотяще вылести з тыхъ душъ тии гадове (...)

Глава ai (11)

Мало егда же беяста отошла, узрели домъ |_{рмз}⁽¹⁵⁸⁾| дивно украшенъ от злата, от сребра а от драгаго каменя; а не быше дверей ани оконецъ в томъ дому. Обаче: вси, которыи хотели, шли от того дому. А втомъ дому такаа быше светлость, же не глаголю, иже бы едно солнце светило, но яко неколико солнцовъ было. Тотъ домъ былъ преширокии а округлы, а вся утворена от хрустала и от злата а от драгаго каменя; а повлаць та вся от злата и от драгаго каменя быше. Такъ смотря, Таудалосъ узре единъ златыи престоль, предрагими поставци повлеченъ а приправлена от всякого найдражшагъ каменя. А на томъ престоле кралъ Кромерътга седел на драгой одежи, что есть на том-то свете наидражши. Егда ж стояше, дивяшес, поиде множество ихъ до того дому з дары своими предъ краля, а каждый ему приношаше свои дары велми веселе и с радостию. Таудалосъ егда ж такъ долго стояше предъ своимъ кралем, яко жъ есть былъ его кралъ на свете, съедетъ много поповъ а дияконовъ, облъчены въ ризы и въ всю священническую одежду, ияко хотяще литургию служити, а ту тотъ домъ оздобяху ий украшаху, а наставляху к тому златыхъ чашей а куфликовъ а калуховъ. И довнимал: иже бы иное вяще хвалы въ небесномъ царствии не было, здало быс досыт тое радости, что есть ту было. А тутъ вси служаху предъ кралем — приходяще, |_{рмз}⁽¹⁵⁸⁾ ^{алв.}| припадали, ему глаголюще: «Блаженъ еси, и добро тебе будетъ, ибо будешь добре уживати въ силе^a рукъ своихъ».

Видно краля въ огни до пояса, а от пояса аж до горла в жини оболчена... а жени прото носи, ибо е с грабу казалъ забити подле святого Патръзна. Кроме тыхъ дву греховъ инии ему (...)

Тэкст твора не захваўся. Беларускі пераклад з чэшскай крыніцы захоўваўся ў Бібліятэцы Красінскіх у Варшаве (Ms. 408), але загінуў у час II Сусветнай вайны

Урыўкі падаюцца па артыкуле А. Брукнера: Brückner A. *Die Visio Tundali in böhmischer und russischer Uebersetzung* // *Archiv für Slavische Philologie*. 1893. Bd. 13. S. 202–204.

^a Ad marginem: *въ крепости*.

КАМЕНТАР

ГІСТАРЫЧНАЯ ПРОЗА

[Александра]

Похождение Царя Александра Македонского (с. 33)

¹ *Хус, цар перский* — у Псеўда-Калісфена праціўнік Нектанеба не названы. Верагодна, маецца на ўвазе бацька Дарыя Кадамана (336–330 гг. да н. э.) Арсам, які ў грэцкім тэксце названы Кірам, а ў паўднёваславянскіх — Курусам (НА — *Artakserkses*).

² *Парты* — парфяне, насельнікі стараж. краіны Парфіі (тэр. сучаснага Ірана).

Меды — мідыйцы, насельнікі стараж. краіны Мідыі на Блізкім Усходзе; назва часам выступае сінонімам персаў.

Персове — персы, стараж. племя на паўднёвым захадзе Азіі (сучасная прав. Фарс, Іран).

Сири — сірыйцы, прадстаўнікі розных сяміцкіх і арабскіх плямёнаў на тэрыторыі стараж. Сірыі.

Месопотани — месапатамцы, зборная назва разнастайных сяміцкіх плямёнаў, што насялялі тэрыторыю паміж Тыграм і Яўфратам (халдэі, вавілоняне).

Дранес — адраісты, незалежнае індыйскае племя, жыло за р. Гідраот (цяпер — Раві, прыток Інда) у прав. Пенджаб.

Фарес — фарэсы, адно са стараж. азіяцкіх плямёнаў (захад Ірана і Афганістана).

Аргири — аргіры, стараж. азіяцкі народ; лакалізацыі не паддаецца.

Халдеи — халдэі, група незалежных сяміцкіх жывёлагадоўчых плямёнаў; жылі на цэнтральна-паўднёвым узбярэжжы Чорнага мора.

Бахири — базіры, старажытнаіндыйскае племя, паводле Арыяна («Паход Аляксандра», IV.27, 5; V.28, 1) жыло ў мясцовасці Базір.

Консирес — кансіры, адно са стараж. азіяцкіх плямёнаў; лакалізацыі не паддаецца.

Гиркани — гірканцы, стараж. азіяцкае племя, якое жыло ў вобласці Гірканія на поўдзень і ўсход ад Каспійскага мора (Арыян. «Паход Аляксандра», III. 23, 1).

Егиопи — эфіопы, насельнікі стараж. дзяржавы Мероэ (поўдзень сучаснага Ірана).

³ *Пелузиум* — Пелузій, горад у Старажытным Егіпце ў правай частцы дэльты Ніла, які ў старажытнасці называлі варотамі ў Пярэдняю Азію. Цяпер — Тэль-Семут (Егіпет).

⁴ *Муриная земля* — старажытная дзяржава Мероэ (на тэр. сучасных прав. Хармазган і Сістан-Белуджыстан, Іран).

⁵ *Серапим* — Серапіс. У грэцкім тэксце Псеўда-Калісфена называецца аракул Гефеста (у Егіпце існаваў аракул бога Тота, якога грэкі атаясамлівалі з Гефестам). У Псеўда-Калісфена сказана, што, з'явіўшыся егіпцянам, Гефест параіў ім адправіцца па прадказанне да Серапіёна. Серапіён быў адным з найважнейшых бостваў эліністычнага Егіпта, яго культ узнік у IV ст. да н. э. у выніку спалучэння элементаў грэцкай і егіпецкай культуры (спалучаў функцыі Асірыса, Апіса, Аіда, Пасейдона і Апалона).

⁶ ...але по малом часе воротитсе до вас. — Рэмінісцэнцыя легенды пра Аляксандра як егіпецкага бога-сонца, які ў старасці пакідае Егіпет, каб праз трыццаць гадоў вярнуцца маладым. Гэта варыянт распаўсюджанага ў позняй Антычнасці міфа пра паміраючага і ўваскрасаючага ў новым абліччы бога-сонца.

⁷ НА, titulus: *Jako Anektanabus wszedł na palac do krolowej Olimpiej.*

⁸ *Филип, цар македонский* — Піліп II, цар Македоніі ў 356–336 гг. да н. э.

⁹ Прыведзены ніжэй аповед пра егіпецкага фараона Нектанеба як бацьку Аляксандра Македонскага супадае з аповедам Псеўда-Калісфена. Нектанеб II (358–341 гг. да н. э.) у 341 г. да н. э. пацярпеў паражэнне ад персідскага цара Артаксеркса III і ўцёк у Эфіопію.

¹⁰ ...коли царь придет з войны, мене выженет а иную жену пойме. — Алімпіяда, дача эпірскага цара Неапталема, выйшла замуж за Піліпа Македонскага ў 358/57 г. да н. э. Дзесьці праз год (у 356 г. да н. э.) нарадзіўся Аляксандр. У гэтым эпізодзе прапушчана дэталі, якая выясняе прычыны, па якіх Піліп збіраўся развесціся з Алімпіядай: т.зв. «вандроўны сюжэт» пра працяглую няплоднасць македонскае царыцы, развіты пазнейшымі гісторыкамі з мэтай падкрэсліць незвычайныя абставіны нараджэння будучага заваёўніка свету.

¹¹ НА, titulus: *Jako Anektanabus w osobie smoczey uprzedał Filipa na wojnie, porażając jego nieprzyjaciele.*

¹² Аповед заснаваны на сапраўдных падзеях, адлюстраваных у гістарычных крыніцах. «Шлюбы і любоўныя прыгоды Піліпа ... пачалі ўплываць на становішча спраў у дзяржаве, што спараджала шматлікія скаргі і жорсткія непаразуменні, якія павялічваліся дзякуючы цяжкаму

нораву раўнівай і хуткай на гнеў Алімпіяды, якая ўвесь час намаўляла Аляксандра супраць бацькі». (Плутарх. «Параўнальныя жыцццяпісьы»: Аляксандр, IX).

¹³ *А всяко ж и от мене и от людей не ест-ес подоизряною.* — Легенда пра вешчы сон Піліпа, якая павінна была пацвердзіць боскае паходжанне Аляксандра, узнікла даволі рана. У Псеўда-Калісфена Піліп не толькі суцяшае жонку, кажучы, што зачацце адбылося не па ейнай віне, але і падазрае пазней у свядомай здрадзе. Праўда, перакананы неўзабаве новымі «знакамі», цешыцца, што жонка мае нарадзіць ад бога.

¹⁴ НА, titulus: *Jako Anektanabus w osobie smokowej ukazał sie Filipowi godującemu, a jako pocałował Olimpią.*

¹⁵ НА, titulus: *Jako ptak niektory wylągl jaje na lonie Filipowym, z ktorego stłuczonego wyszedł wąż mały, który potym rychło zdechl.*

¹⁶ *Ювиш* — у дадзеным выпадку планета Юпітэр (лац. назва — Iovis).

¹⁷ *Анектанав отец твой был.* — У Псеўда-Калісфена Алімпіяда толькі з аповеду Аляксандра са здзіўленнем даведваецца пра падман з боку Анектанава.

¹⁸ НА, titulus: *Jako niektore książę z Kapadocyjej przywiodł w dary konia Bucifala Filipowi, krolowi macedońskiemu.*

¹⁹ *Кападокея* — Кападокія, грэцкая назва цэнтральнай часткі М. Азіі, дзе адбываліся частыя этнічныя змены.

²⁰ *Дучепал мянован есть...роцки походили з его чола.* — Грэцкая назва каня — Букефалас — перакладаецца як «Бычынагаловы». Паходжанне мянушкі антычныя аўтары тлумачаць па-рознаму: адны (Страбон) — незвычайнай шырынёй Букефалавай пысы, другія (Пліній, Псеўда-Калісфен) — наяўнасцю кляйма ў выглядзе бычынае галавы, трэція (Арыян) — белаю плямаю у выглядзе бычынай галавы на баку каня.

²¹ НА, titulus: *Jako Filipowi objawiono, iże ten po śmierci jego miał krolować, któryby na przereczonym koniu jeździł, i o Aleksandrze siedzącym w wozie krolewskim, a jako mówił z kroleм arraydyjskim.*

²² *...всех наук вызволенных.* — На думку старажытных, заняткі т.зв. *вызваленымі навукамі* (граматыка, рыторыка, дыялектыка, арыфметыка, геаметрыя, астраномія, тэорыя музыкі) былі прывілеяй свабодных, вызваленых ад цяжкай фізічнай працы людзей. Гэтае разуменне пазней перайшло ў культуру Сярэднявечча.

²³ *...през учителя своего Аристотеля и Кастора.* — Афінскі філосаф Арыстоцель (384–322 гг. да н. э.), вучань Платона, быў запрошаны Піліпам у настаўнікі да трынаццацігадовага Аляксандра і навучаў яго каля трох гадоў. Па сведчаннях антычных аўтараў, Арыстоцель аказаў на Аляксандра велізарны ўплыў. Аднак у далейшым Піліп перастаў давацца Арыстоцелю і адносіны паміж імі сапсаваліся. Але ў «Александрыі» Арыстоцель да канца застаецца верным дарадчыкам

Аляксандра. Згодна з Плутархам, выхавателем Аляксандра быў Леанід (названы тут Касторам). Паводле Псеўда-Калісфена, музыцы Аляксандра навучаў Алкіп, матэматыцы — Менахм, пісьму — Палінік.

²⁴ *...коли се приближал до Полепонту места, забежалъ ему Миколой* — назва грэцкага п-ва Пелапанэс ператварылася тут у назву горада — Пелепонт. Горадам, ля якога адбылося першае баявое хрышчэнне Аляксандра (338 г. да н. э.), гісторыкі называюць старажытнагрэцкі поліс Херанею, якая акурат і знаходзілася на п-ве Пелапанэс. У Псеўда-Калісфена праціўнікам Аляксандра выступае ганарлівы рыцар Мікалай, сын Арыя, цара Акарнаніі. У дадзеным эпізодзе гаворка ідзе пра турнір, прымеркаваны да адкрыцця Алімпійскіх гульняў (гара Алімпія размяшчалася на п-ве Пелапанэс).

²⁵ НА, titulus: *Jako Aleksander walczył z Mikołajem, kroleм arraydyjskim, a jego przewyciążył i krolestwo jego otrzymał, a jako, wracając sie, znalazł Filipa inszą żonę pojmującego, którą przez wyгнаł, a matkę swoje przywiodł do niego.*

²⁶ *...выгнал Алимпияду а прилучил себе некоторого человека дочку, именем Клеопатру.* — Алімпіяда была жонкаю Піліпа да 340 г. да н. э., калі пасля другога шлюбу цара з шляхетнай Клеапатрай, дачкой палкаводца Атала, была вымушана паехаць у Эпір да брата Аляксандра. У Македонію Алімпіяда вярнулася пасля таго, як царом стаў Аляксандр, якога яна перажыла на восем гадоў. Да таго ж Клеапатрай звалася таксама і дачка Піліпа і Алімпіяды, выдадзеная пазней замуж за эпірскага цара Аляксандра, роднага брата Алімпіяды.

²⁷ *...некоторые з сидячих именем Лисия.* — У выкладзе антычных аўтараў (Плутарх, Псеўда-Калісфен) адзін з набліжаных да цара прыдворных па імені Лісій (Лусій) выказвае цару пажаданне, каб Клеапатра нарадзіла законнага спадчыніка, бо, на думку царскіх «добразычліўцаў», распусная Алімпіяда нарадзіла Аляксандра ад незаконнага мужа.

²⁸ НА, titulus: *Jako posłowie cesarza Dariusa po dań przyjechali, którą był zwykł dawać krol Filip, a jako im na to Aleksander odpowiedział.*

²⁹ *Дарий* — Дарый (Дарый III Кадаман, 336 — 330 гг. да н. э.), персідскі цар, сын Арсама, да заняцця персідскага стальца меў імя Кадаман і з'яўляўся сатрапам персідскай правінцыі Арменія.

³⁰ НА, titulus: *Jako Aleksander jechał, aby zwalczył Armenią na przykazanie krola Filipa, a potym, wracając sie z zwycięstwem, zabił Pauzania, który przeciw ojcu jego Filipowi sie poruszył, a onego zagladził.*

³¹ *Был того часу некоторый человек в Македонии именем Павсонъ.... Которого Павсон стигаючи, волочною окрутне пробил.* — Піліп Македонскі быў забіты ў 336 г. да н. э. пры ўваходзе ў тэатр горада Эгі, дзе меліся адбыцца гульні ў гонар шлюбу яго дачкі Клеапатры з эпірскім царом Аляксандрам. Ніжэйпрыведзеная гісторыя пра смерць Піліпа выкладзена ў поўнай адпаведнасці з антычнай традыцыяй: забойцам

цара названы прыдворны стражнік Паўсаній, у свой час пакрыўджаны Піліпам. Саўдзел у забойстве прыпісваецца і Алімпіядзе (Плутарх). Псеўда-Калісфен прыпісвае Паўсанію каханне да Алімпіяды і намер выкрасці царыцу. Існуе некалькі матываў забойства Піліпа: 1) асабістая помста за гвалт, учынены над ім у юнацтве (у т. зв. Скарочаным спісе беларускай «Алесандрыі» гаворыцца: «Филип ... забит от Паузаног ото, иж ему не хотел справедливости учинит з Аталюса, который его приправил еще хлопцем о соромоту, то ест бридливый учинок против прироженю, о который кгды скаржил, еще ся Филип посмевал» (арк. роа); 2) інтрыгі македонскай арыстакратыі, незадаволенай узрастаннем улады Піліпа; 3) помста Алімпіяды з намерам пасадзіць на сталец Аляксандра; 4) змова самога Аляксандра з мэтай захопу ўлады. Варта ўлічыць, што забойства Піліпа адбылося перад пачаткам плануемага «паходу помсты» супраць Персіі, таму існавала меркаванне, што забойства цара было інспіравана персамі.

³² ...звiтiяжiвши арменi. — Гістарычна гэта быў паход не супраць Арменіі, а супраць фракійскага племені медаў. Прычым, паводле Псеўда-Калісфена, вярнуўшыся з паходу, Аляксандр застае ў бацькі паслоў цара Дарыя, пра што ў беларускай «Алесандрыі» гаворка вялася вышэй.

³³ НА, titulus: *Jako powiedziano Aleksandrowi, iż Filip, jego ociec, jeszczе był nie umarł, a jako tu uczynił poćciwy pogrzeb.*

³⁴ НА, titulus: *Jako Aleksander siedział na majestacie ojca swego koronowany, a jako z Macedony układ uczynił, aby sie ku zbrojom gotowali, a jako sobie rycerstwo obrał.*

³⁵ *Другого дня Александр на столу маестату своего седел. — Аляксандр быў абвешчаны царом у 336 г. да н. э. ва ўзросце дваццаці гадоў і цараваў да сваёй смерці 13 чэрвеня 323 г. да н. э.*

³⁶ НА, titulus: *Jako Aleksander, zgotowawszy zastępy, jechał ku Włoskiej ziemi, chcąc uśmierzyć pychę Rzymianow, a jako tu sie poddali.*

³⁷ Звесткі пра паход Аляксандра ў Італію (Влоскую землю) гістарычна непраўдзівыя.

³⁸ ...до Влох — у Італію.

³⁹ ...квалiлсе до Африки. — Пад Афрыкай тут разумеецца поўнач афрыканскага кантынента, за выключэннем тэрыторыі Старажытнага Егіпта (бо аўтар аповесці адрознівае паняцці Егіпет і Афрыка ў тым сэнсе, што Егіпет для яго не з'яўляецца часткай Афрыкі). Храналагічна гэты паход мог адбыцца пазней, калі наогул меў месца, бо паход Аляксандра ў Азію і Егіпет пачынаўся з іншага месца. Умацаваўшы сваё становішча ў Македоніі і Грэцыі, увесну 334 г. да н. э. Аляксандр перайшоў праз Гелеспонт (Дарданелы) і неўзабаве на рацэ Гранік атрымаў бліскучую перамогу над персамі. Затым ён накіраваўся ў Лідыю, персідскую сатрапію, пасля чаго зваяваў Іонію (вобласць на зах. узбярэжжы М. Азіі), Карыю, Памфілію, Кілікію і Фрыгію (усе — на тэр. сучаснай Турцыі). Пасля бітвы пры Ісе (восень 333 г. да н. э.)

Аляксандр прайшоўся па Сірыі, Палесціне і Егіпце і рушыў у Персію. Па заваёве Персіі адбыўся індыйскі паход, затым Аляксандр вярнуўся ў Вавілон, дзе і памёр ад малярый ў 323 г. да н. э.

⁴⁰ *Фаранрада* — востраў Фарос (Фаранрада) знаходзіўся на ўзбярэжжы, насупраць паселішча Тафострыюм (пазней, у 332 — 331 гг. да н. э., на гэтым месцы была заснавана Алесандрыя Егіпецкая) і прыкрываў уваход у бухту.

Амон (Амон-Ра) — першапачаткова мясцовы (Фівы Егіпецкія), а з часоў Сярэдняга царства і агульнаегіпецкі бог сонца. У Грэцыі і Рыме меў імя Амон і атаясамліваўся з Зеўсам і Юпітэрам. Галоўны храм Амона знаходзіўся ў т. зв. «азісе Амона» (цяпер Сівах). Тут гаворка пра якісьці іншы храм Амона на в-ве Фарос.

⁴¹ НА, titulus: *Jako Aleksander podbil sobie Egipt, Syria, Tyr i wszystkie Żydowstwo.*

⁴² ...нашол там столп царский з великого каменi выкован. — Абеліск, або сфінкс, усталёўваўся перад уваходам у піраміду як сведчанне пра слаўныя подзвігі і добрыя ўчынкi фараона-нябожчыка.

⁴³ ...до Сиреи се поквалит. — Адбылося гэта ўлетку 333 г. да н. э. Македоняне рушылі ў Сірыю, бо там размяшчаліся асноўныя сілы персаў. У дарозе Аляксандр атрымаў паведамленне, што праціўнік зайшоў яму з тылу — у толькі пакінуты кілікійскі горад Іса (а не ў Егіпет, як у творы).

⁴⁴ ...оттоле притягнувши до Дамаску, мужне его звалчил. — На самай справе пасля перамогі пры Ісе Аляксандр адправіў на Дамаск свайго палкаводца Парменіяна для захопу аboзу персідскага цара. Македоняне захапілі велізарную здабычу — у аboзе знаходзіўся паходны скарб Дарыя III.

⁴⁵ ...зараз лист послал до архиерея жидовского именем Адды. — Гэты эпізод з яўрэйскім першасвятаром Іадум (НА: *Iadel*), як і змешчанае ніжэй апісанне наведвання Аляксандрам Ерусаліма, з'яўляецца перапрацоўкай адпаведнага раздзела з твора Іосіфа Флавія «Юдэйскія старажытнасці» (XI, 8:4-5) і гістарычна непраўдзівыя.

⁴⁶ *А всяко ж и для того Тиру не опустил.* — Аблога Ціра працягвалася сем месяцаў, дзесьці ў ліпені-жніўні 332 г. да н. э. горад быў захоплены, пасля чаго распачалася жорсткая расправа над жыхарамі: тых, хто застаўся жывы, прадалі ў рабства, а тых, што былі здатныя да нашэння зброі, укрывавалі (Квінт Курцыў Руф. «Гісторыя Аляксандра Македонскага». IV, 6).

⁴⁷ *Иосафат* — Іясафат, урочышча ў ваколіцах Ерусаліма.

⁴⁸ *Гада* — Газа, крэпасць на мяжы Ізраіля і Егіпта; цяпер — г. Газа ў Палесцінскай аўтаноміі.

⁴⁹ НА: *Gaulus.*

⁵⁰ ...княжа одно, *Бытирион з места Гады.* — Абарону Газы ажыццяўляў адданы Дарыю перс Бетыс.

⁵¹ *Априд(еус)* — пазашлюбны сын цара Піліпа II і брат Аляксандра Македонскага.

⁵² *Еазань* — г. Газа ў Палесціне (НА: Gazan).

⁵³ НА, titulus: *Jako Żydowie przez objawienie anielskie z wielką cicią przyjele Aleksandra.*

⁵⁴ *Стола* — від адзення стражытных рымлянаў.

⁵⁵ У асноўных рэдакцыях твора эпізод з апісаннем паходу на Ерусалім адсутнічае. Для дадзенага твора эпізод запазычаны з Хронікі Георгія Амартола і з'яўляецца інтэрпаляцыяй апавядання Іосіфа Флавія («Юдэйскія старажытнасці». XI, 8).

⁵⁶ *Парменон* — Парменіян (400–330 гг. да н. э.), прадстаўнік вышэйшага значы, македонскі палкаводзец, якога высока цаніў Піліп II. Паводле некаторых аўтараў, пасля забойства Піліпа яго пазашлюбны сын Парменіян аказаўся сярод тых, хто дамогся абвяшчэння царом Аляксандра; прымаў дзейсны ўдзел у многіх паходах апошняга ў якасці перашага дарадчыка. У 330 г. да н. э., пасля пакарання змоўшчыкаў, сярод якіх аказаўся Філот, сын Парменіяна, стары палкаводзец па загадзе Аляксандра быў забіты.

⁵⁷ ...*вшол до церкви божои, которую збуовал он намудриши Соломон.* — Юдэйскі цар Саламон панаваў у Ізраілі ў X ст. да н. э. Пры ім яўрэі пачалі прытрымлівацца монатэізму, быў збудаваны храм агульнаплемяннога бога Яхвэ (Ягвэ, Яговы). Згодна з біблейскімі крыніцамі, галоўнымі часткамі храма Саламона былі свяцілішча, якое размяшчалася ў цэнтры, і прылеглае да яго цёмнае памяшканне ў падзем'і, т. зв. «Святая Святых». Уваход у Святая Святых дазваляўся выключна святарам.

⁵⁸ ...*книги Даниила-пророка.* — Гаворка пра бачанне, выкладзенае ў 8-м раздзеле Кнігі прарока Данііла, дзе ў алегарычнай форме распаведзена пра пагібель «цара Персідскага» (баран, г. зн. Дарый) ад рукі «цара Грэцыі» (казёл, які йдзе над зямлёй, — Аляксандр Вялікі).

⁵⁹ ...*жидове, в Медуи и в Вавилонеи осаженыи.* — У 586 г. да н. э. персідскі цар Навухаданосар II (604–561 гг. да н. э.) разбурыў Ерусалім, большая частка яўрэяў была пераселена ў Вавілонію. Пасля заваёвы Мідыі і Вавілоніі персідскі цар Кір II дазволіў ім вярнуцца на радзіму і выдаў эдыкт (538 г. да н. э.) з дазвалам на адбудову Ерусалімскага храма (гл. I Кніга Ездры. 1:2-4 і 6:3-5), аднак многія з яўрэяў засталіся ў Мідыі і Вавілоніі.

⁶⁰ НА, titulus: *Jako Syrii powiedzieli Dariusowi, iż byli zwyciężeni od Aleksandra, a jego obraz mu przynieśli na kortynie namalowany, który Darius wzgardził.*

⁶¹ НА, titulus: *Jako Aleksander kazał czytać przed swemi rycerzmi list posłany od Dariusa, a jako chciał dać powiesić posły jego.*

⁶² НА, titulus: *List posłany od Aleksandra Dariusowi cesarzowi.*

⁶³ НА, titulus: *List, posłany Dariusowi od Primusa i od Antiocha.*

⁶⁴ НА: *Stragma.*

⁶⁵ НА, titulus: *Jako posłowie Dariusowi podali Aleksandrowi list z nasieniem makowym jemu posłanym.*

⁶⁶ НА, titulus: *List posłany Dariusowi od Aleksandra, przy którym mu posłał pieprzu za nasienie makowe, które wziął od Dariusa.*

⁶⁷ НА, titulus: *Jako Aleksander, wracając się do Macedonij, zwalczył Amontę, księżę Dariusowe.*

⁶⁸ НА, titulus: *Jako Aleksander wszedł do Cylicyjej i do Sawiniej i do miasta Prozopola, potem do Azyjej, podbijając ją sobie, a rycerstwa przywziął.*

⁶⁹ *Киликея* — Кілікія, гіст. вобл. ля малаазійскага ўзбярэжжа Міжземнага мора, на захад ад гор Таўрус; *Савінея* — Савінея, мясцовасць у ваколіцах Ерусаліма.

⁷⁰ *Таврус* — Таўр, агульная назва горнага масіву ў Пярэдняй Азіі, а таксама аднайменная гара ў гэтым масіве.

Просополь (Просополе) — Персепаліс, сталіца Персіі. Насамрэч Персепаліс была захоплена Аляксандрам пазней, у 330 г. да н. э., пасля разгрому войска Дарыя і захопу Вавілоніі.

⁷¹ «*Благо вам, ижесте славы Гомеровои достали!*» — Аляксандр называе на «Іліяду» (побач з «Адысеяй», адзін з сваіх улюбёных твораў), у якой Гамер апісаў аблогу і падзенне Троі, што ў антычнасці лічылася адной з найважнейшых падзеяў сусветнай гісторыі. Аляксандр ускладае дары на магілу Ахіла, нашчадкама якога лічыўся па мацярынскай лініі. Адсюль, згодна з гістарычнымі крыніцамі, пачаўся ў 334 г. да н. э. ягоны паход у Азію.

⁷² НА, titulus: *Jako Aleksander, wyjechawszy z Macedonij, ciągnął zasię do Persyjej.*

⁷³ *Авдырон* — магчыма, г. Арвад у Фінікіі, або г. Абдэры у Фракіі.

⁷⁴ *Брохея* — што гэта за горад, незразумела (НА: *Brochea*).

Халдеополім — г. Каліпаліс у Сірыі (НА: *Kaldeopolim*).

Сеніс — месцазнаходжанне няяснае (НА: *Sennis*).

⁷⁵ НА, titulus: *Jako Aleksander przyjechał do Tebe miasta, które zburzył i z gruntu wykorzenił, dla tego iż sie mu mocnie przeciwili.*

⁷⁶ ...*притягнул до места, которое Тева зовут.* — Аляксандр меў намер ажыццявіць бацькаву задуму — з'яднаўшы моц македонянаў і грэкаў, заваяваць Персію. Багаты і ўплывовы грэцкі горад Фівы (Тева), спадзеючыся, што малады цар не здолее ўтрымаць уладу над створаным Піліпам саюзам, вырашыў выйсці з саюза. Аляксандр штурмам узяў Фівы і бязлітасна пакараў горад за здраду. З пабудоваў было загадана пакінуць толькі дом нашчадкаў вялікага паэта Піндара, творчасць якога шанаваў Аляксандр.

⁷⁷ ...*фундаменты местских, котории збуовал Амфион и Зохус* — Маюцца на ўвазе грэцкія міфічныя героі Амфіён і Зет, сыны Зеўса і Антыёпы. Антычная традыцыя прыпісвае ім умацаванне ніжняй часткі сцяны г. Фіваў (Паўсаній. «Апісанне Элады». II, 6, 4). Па іншай версіі, атрымаўшы ўладу ў Фівах, на загад Гермеса браты ўзяліся за ўзвядзенне гарадскіх мураў: Зет, які валодаў велізарнаю фізічнай сілай, зносіў камяні, тым часам Амфіён граннем на падараванай Апалонам ліры складваў з іх сцяну.

⁷⁸ НА, titulus: *Jako Aleksander przyszedł do Korintu, a niekatory mieszczanin tebański, będąc w żalobie, otrzymał to u Aleksandra, aby miasto tebańskie mógł przywrócić.*

⁷⁹ НА, titulus: *Jako Aleksander wszedł do kościoła Apollinowego, a odpowiedź wziął, iż miał wszystko świat sobie podbić.*

⁸⁰ ...*пришоо до места именем Плятея.* — Горад Платэі ў Беотыі быў разбураны Ксерксам за падтрымку Афінаў у грэка-персідскай вайне. Падчас Пелапанескай вайны жыхары Платэяў былі часткова перабітыя спартанцамі, часткова пераселены. За сувязь з Афінамі пазней горад разбураны фіванцамі, але адноўлены па загадзе Аляксандра Македонскага.

⁸¹ НА, titulus: *Jako Aleksander jechał do Ateny, a jako do nich pisał.*

⁸² *Aleksander... приехал до Афины.* — У Псеўда-Калісфена пра ўзяцце Аляксандрам Афінаў гаворкі няма; аўтар згадвае толькі паход на Фівы (*Тэбу*) і паведамляе, што пасля заваявання Фіваў Аляксандру падпарадкавалася ўся Элада. Афіны ўдзельнічалі ў вайне супраць Аляксандра як хаўруснікі Фіваў і адмовіліся ад супраціву пасля паражэння апошніх.

⁸³ *Евструл* — у Псеўда-Калісфена гэты філосаф мае імя Антыфонт.

⁸⁴ *Демостен* — Дэмасфен (к. 384 — 12.10.322 г. да н. э.), старажытнагрэцкі палітычны дзеяч і прафесійны аратар, праціўнік захопніцкай палітыкі Македоніі і яе цара Піліпа II (яго гнеўныя прамовы супраць Піліпа атрымалі назву «піліпікі»). У 341 г. да н. э. стаў прызнаным лідэрам Афінаў і дамагаўся стварэння антымакедонскай кааліцыі старажытнагрэцкіх полісаў. У 330 г. да н. э. афіняне ўшанавалі Дэмасфена залатым вянком.

⁸⁵ *Сенес* — персідскі цар Ксеркс (Сескерсен, V ст. да н. э.) або адзін з Артаксерксаў (V і IV стст. да н. э.).

Клаед — рака Кладэй у Элідзе і Аркадыі (правінцыі Грэцыі).

⁸⁶ *Пеліпенсове* — жыхары паўвострава Пелапанес у Грэцыі.

⁸⁷ НА, titulus: *Jako Atenowie poslali dań wielką Aleksandrowi i koronę złotą, przychędżoną perłami barzo kosztownemi.*

⁸⁸ НА, titulus: *List posłany Atenom od Aleksandra.*

⁸⁹ ...*абы-сте нам 10 мудръцев послали.* — Аляксандр патрабаваў ад Афінаў выдачы асоб, якія, на яго погляд, былі найбольш вінаватыя ў пагаршэнні стасункаў Македоніі з Афінамі: Дэмасфена, Лікурга, Гіперыда, Паліэўкта, Харэта, Харыдэма, Эфіяльта, Дыатыма і Міроклія.

⁹⁰ НА, titulus: *Jako Lacedemonowie, broniąc przyjąc Aleksandra, gotowali sie ku bitwie.*

⁹¹ *Латедомонея* — Лакедэмон, адна з назваў старажытнагрэцкага горада-царства Спарты.

⁹² НА, titulus: *Jako Aleksander zwalczył Laced[monow].*

⁹³ НА, titulus: *Jako Aleksander po wtore wszedł do krain pogańskich, skąd sie go Dariusz barzo bał.*

⁹⁴ НА, titulus: *Jako Dariusz czynił radę z swemi książęty, jakoby sie mogli sprzeciwić Aleksandrowi.*

⁹⁵ *Миды* — гл. вышэй *Меды*.

Полинати — незразумела.

Итали — італійцы: 1) старажытнае племя на Апенінскім п-ве; 2) італійцы наогул (гл. *Влохі*).

Бартеи — бартэі, іранскае племя, якое паходзіла з вобласці Паратакена, што месцілася паміж Персідай і Мідыяй.

Дырумани — дыруманы (дурэі, гурэі), індыйскае племя, якое жыло па рацэ Гурэй (Арыян. «Паход Аляксандра». IV. 23, 1).

⁹⁶ НА, titulus: *Jako sie Aleksander omywał abo kąpał w rzece, z czego potym dla zimności wody był niemocen.*

⁹⁷ ...*голова его была обтяжона великою болестю, же теж и зимницею был дручон.* — Гістарычныя крыніцы датуюць хваробу Аляксандра і ніжэйпрыведзены эпизод з лекарам Піліпам лістападам 333 г. да н. э. (пярэдадзень занакамітай бітвы пры Ісе).

⁹⁸ НА, titulus: *Jako lekarz dał trunek Aleksandrowi, z ktorego natychmiast był uzdrowion.*

⁹⁹ НА, titulus: *Jako Aleksander podbił sobie Armenią i Media i przyciągnął do rzeki Eufraten, a tam kazał most zbudować łańcuchowy związany.*

¹⁰⁰ *Адриат* — што гэта за горад, незразумела (НА: *Adriacus*).

¹⁰¹ ...*Тигр и Ефрат... в реку Нил впадают.* — Тут знайшлі адлюстраванне «фантастычных» геаграфічных веды старажытных: раней Тыгр і Яўфрат не злучаліся і паасобку ўпадалі ў Персідскую затоку. Памылка, верагодна, звязана з тым, што ў Аравіі існавала рачная даліна Ніл, атаясамленая тут з егіпецкім Нілам.

¹⁰² НА, titulus: *Jako Aleksander przykazał skazić most, przeszedzszy rzekę.*

¹⁰³ НА, titulus: *Jako Dariusz cesarz walczył z Aleksandrem i jako uciekł.*

¹⁰⁴ *В той час Дарый цесар...положився над рекою Тигр.* — На р. Тыгр адбывалася т. зв. бітва пры Гаўгамелах (1. X. 331 г. да н. э.), апошняя і рашаючая ў персідскім паходзе Аляксандра. Персы ўвялі ў бой калясніцы і сланоў, але Дарый III, як і пры Ісе, дачасна палічыў бітву прайгранай і баязліва ўцёк.

¹⁰⁵ Храналагічна гэты эпизод звязаны з аблогай Газы, калі араб-перабежчык зрабіў замах на Аляксандра, параніўшы яго стралой у плячо.

¹⁰⁶ *Бакерем* — Бактры (цяпер — г. Балх, Афганістан), сталіца правінцыі Бактрыя.

¹⁰⁷ *В том-то месте нашол ... матку теж Дариеву и сыны з жонною его.* — Пасля бітвы пры Ісе (333 г. да н. э.) Аляксандр захапіў лагер персаў, а таксама маці, жонку і дзяцей Дарыя. Аднак у адносінах да сваякоў Дарыя ён выявіў велікадушнасць і не прынізіў іх царскай годнасці.

¹⁰⁸ НА, titulus: *Jako jedno księżę Dariusowo do Aleksandra przyszedł, obiecując mu Dariusa w jego ręce wydać.*

¹⁰⁹ ...богу великому стаксы и спютир. — Выраз незразумелы. Відаць, гэта частка якойсьці ўстойлівай формулы прывітання царскай асобы. У сербскай «Александрый» — *хинкир и наасар* (ад тур. *hünkar* і араб. *nasr* — уладар і абаронца).

¹¹⁰ *Деплогионея* — Пафлагонія, гіст. вобл. у М. Азіі паміж левабярэжжам ніжняга цячэння р. Галіс (Кызыл-Ірмак) і правабярэжжам р. Еніджэ.

Аравея — Аравія.

Папатамсея — што гэта за горад, незразумела.

Лаодикея — г. Лаадыкія ў Малой Азіі.

¹¹¹ НА, titulus: *List посланы Dariusowi od marszałka jego, kiedy go Aleksander zwalczył.*

¹¹² НА, titulus: *Odpis Dariuszow.*

¹¹³ ...*Пора, индейского царя.* — Пор быў адным з магутнейшых індыйскіх правіцеляў, належаў да згаданай у Махабхараче дынастыі Пуру (Паўрава). Дзяржава Пора знаходзілася між прытокаў Инда — Акесіна і Гідаспа ў вобласці Пенджаб.

¹¹⁴ НА, titulus: *Jako Rodoga, matka Dariusowa, pisala mu, aby wziął przymierze z Aleksandrem, a iżby z nim po wtore żadnym obyczajem nie walczył.*

¹¹⁵ НА, titulus: *Jako Aleksander szedł do Dariusa oblicznie w osobie Merkuriusa.*

¹¹⁶ *Крама, а перским языком Стагма.* — Пад Крамай павінна разумецца рака Гранік у Фрыгіі (НА: *Grankus*). Тут, відаць, маецца на ўвазе р. Карун (Пасітыр), на берагах якой стаялі старажытныя Сузы.

¹¹⁷ ...*столп золотый... Ксерксови, цареву першому перскому.* — Абеліск цара Ксеркса (каля 519 — 462 гг. да н. э.) у знакамітым палацы ў Персепалі.

¹¹⁸ НА, titulus: *Jako Aleksander potwirdzał svoj lud ku bojowaniu.*

¹¹⁹ НА, titulus: *Jako Darius powtore walczył z Aleksandrem, a jako uciekł będąc zwyciężony.*

¹²⁰ НА, titulus: *Jako Darius, uciekając przed Aleksandrem, wszedł do miasta Susis a tam ciężko płakał.*

¹²¹ ...*виол до места Сусана.* — Сузы (Сузіяна) — горад у Персіі, адна з лятніх рэзідэнцый цара Дарыя. На самай справе пасля паражэння пры Гаўгамелах Дарый разам з набліжанымі ўцёк ва ўсходні Іран (Бактрыю), а Аляксандр пасля перамогі пры Гаўгамелах спачатку захапіў Вавілонію і толькі потым уступіў у сталіцу Дарыя — Сузы (люты 330 г. да н. э.).

¹²² *Аидем* — Алінды, крэпасць у адной з малаазійскіх правінцый, *Карыі*; *Бартрама* — горад у Кілікіі.

¹²³ *Енитор* — Юпітэр; раней у тэксе названы Іовішам.

¹²⁴ НА, titulus: *Jako posłowie od Dariusa przynieśli list Aleksandrowi, a co za odpowiedź wzięli.*

¹²⁵ *Пармезион* — НА: *Parmerion.*

¹²⁶ НА, titulus: *Jako Aleksander postawił namioty swe i zastępy u rzeki Grankus.*

¹²⁷ ...*полаты оздобныи ...которих збудовал Ксеркс, перский цар.* — Знакаміты палац цара Ксеркса (каля 519 — 462 гг. да н. э.).

¹²⁸ ...*оздобрая ролья и великая, на которой се старии цареви и судеве перскии умерлых ховали.* — Царскі некропаль, збудаваны ў персідскім г. Пасаргады.

¹²⁹ *Нина, царя асирийского и перского.* — Нін, сын Бела, лічыўся першым царом Асірыі.

¹³⁰ ...*в которой было велми много вязнев: одны з утинаными ... теж без очью.* — Паводле Арыяна, на падыходзе да Персепаля войска Аляксандра сустрэла вялікая група грэкаў, якія доўгія гады знаходзіліся ў персідскім палоне, дзе падвяргаліся розным здзекам і фізічным калецтвам. Гэта стала адной з асноўных прычын спалення Аляксандрам Персепаля.

¹³¹ НА, titulus: *Jako to przyszło do Aleksandra, że sie Darius gotował ku bitwie.*

¹³² НА, titulus: *Jako Darius cesarz zabít od dwu książąt swych.*

¹³³ ...*один именем Висос, а другии — Ариоварзан.* — Аповед пра забойства Дарыя сатрапам (намеснікам) Бактрыі Бесам і хіліярхам (военачальнікам) Набарзанам сустракаецца ўжо ў антычных аўтараў (Арыян. «Паход Аляксандра». III, 21; Квінт Курцыў Руф. «Гісторыя Аляксандра Вялікага». V, 9, 2), але ў іх забойства апісана пасля ўцёкаў Дарыя з Персепаля.

¹³⁴ НА, titulus: *Jako Aleksander, usłyszawszy o zabiciu Dariusa, przeszedł rzekę.*

¹³⁵ *Кир, цар перский.* — На пачатку твора Кір названы Хусам.

¹³⁶ *Дочку мою Роксану возми себе за жону.* — Згодна з антычнымі крыніцамі, Аляксандр быў жанаты са Статырай, дачкой Дарыя III Кадамана, і Берсінай, дачкой Артаксеркса III. Шлюб з Раксанай, дачкой бактрыйскага сатрапа Аксіярта, быў заключаны праз некалькі гадоў пасля перамогі над Дарыем, падчас знаходжання Аляксандра ў Бактрыі. Раксана была адной з жонак Аляксандра, але толькі яна нарадзіла нашчадка, таму ў пазнейшай традыцыі яна робіцца адзінай жонкай цара і да таго ж ператвараецца ў дачку Дарыя. Пазней Берсіна была выдадзена замуж за Гефестыяна, любімага сябра Аляксандра, а Статыра пасля смерці палкаводца была забітая на загад Раксаны.

¹³⁷ НА, titulus: *Jako Aleksander po śmierci Dariusa cesarza siedział na majestacie, z kamienia kosztownego sprawionym przez Cyrusa krola perskiego, koroną złotą koronowany.*

¹³⁸ ...*през сем стопнев вступовали цареви на маестат.* — Лічбы 3, 7, 9, 12 лічыліся на Старажытным Усходзе свяшчэннымі. Напрыклад, з сямі паверхаў складалася Э-тэмен-анкі (Вавілонская вежа), якая ўляўляла з сябе культавую пабудову вавілонянаў, прысвечаную

вархоўнаму богу Мардуку. Прыведзеныя далей сімвалічныя значэнні камянёў і іх «уплыў» на характар чалавека з'яўляюцца прыкладам сярэднявечнага асэнсавання аднаго з вавілонскіх навуковых трактатаў.

¹³⁹ ... *aby от того места перскога аж до Макидонеи дорога была явна и посполита.* — Так званая Персідская Царская Дарога ад Сузаў да Смірны ў М. Азіі працяглася некалькі тысяч кіламетраў.

¹⁴⁰ НА, titulus: *Jako Aleksander nalaszszy morderze Dariusa cesarza, przykazal skarać.*

¹⁴¹ НА, titulus: *Jako Aleksander cesarz na prośbę ludu ustawił księżę perskie Duricyjusza.*

¹⁴² НА, titulus: *Jako Aleksander wziął sobie za żonę Roksanę, dziewczę Dariusa cesarza.*

¹⁴³ НА, titulus: *Jako Aleksander ciągnął przeciw Porusowi, krolowi indyjskiemu.*

¹⁴⁴ ...*aby против Порови-цареви были готовы.* — Заваяванне Аляксандрам Заходняй Індыі адбывалася ў 327 — 326 гг. да н. э. Ра-шаючая бітва з Порам адбылася падчас пераправы македонскага войска праз раку Гідасп. Згодна з Плутархам («Параўнальныя жыццяпісы»: Аляксандр, LX), прайграўшы бітву пры Гідаспе, Пор падпарадкаваўся македонянам і быў прызначаны Аляксандрам сатрапам Індыі.

¹⁴⁵ НА, titulus: *Jako Aleksander pocieszał rycerze swoje.*

¹⁴⁶ НА, titulus: *Jako Porus, krol indyjski, z wozy, z rycerstwem i ze słoniemi swemi ciągnął ku potykaniu z Aleksandrem.*

¹⁴⁷ НА, titulus: *Jako Aleksander walczył z Porusem, kroleм indyjskim.*

¹⁴⁸ НА, titulus: *Jako Aleksander wszedł do miasta Porusowego.*

¹⁴⁹ У грэцкіх тэкстах гэты горад названы Геліопалем, у іншых антычных крыніцах назва сталіцы Пора не падаецца.

¹⁵⁰ *Каспя* — Задракарта, паселішча на паўднёва-ўсходнім узбярэжжы Каспійскага мора (на поўдзень ад сучаснага г. Бендэр-Таркмен, Іран).

¹⁵¹ НА, titulus: *Odpowiedź na to przez Talifride, krolową amazońską, tak sie mając.*

¹⁵² НА, titulus: *Jako Aleksander z wielkimi nieprzespiecznościami i z uciśnieniem ciągnął z wojskiem swym przeciw Porusowi, indyjskiemu krolowi.*

¹⁵³ *Бактритина* — Бактры (вышэй названы *Бакерем*), сталіца правінцы Бактрыя (цяпер г. Балх, Афганістан).

¹⁵⁴ *Другого теды дня приехали ку одной реце, на которых берегах полно было тростины* — гаворка пра р. Окс (Аму-Дар'ю).

¹⁵⁵ НА, titulus: *Jako Aleksander, jadąc nad rzeką przereczoną, nalazł zamek niezwyceżony i okrutne bestyje, ippotamy i insze, ktore pożerały rycerze jego.*

¹⁵⁶ НА, titulus: *Jako Aleksander przyjechał do jednego jeziora, gdzie tam walczył z smoki i z bestyjami okrutnemi.*

¹⁵⁷ Прыведзеныя далей звесткі пра жывёльны свет Сярэдняй Азіі у многім маюць фантастычны змест.

¹⁵⁸ НА, titulus: *Jako Aleksander przyjechał do storon latrimaryjskich, oruściwszy miejsca nieprzespieczne.*

¹⁵⁹ ...*притягнули в стороны латри мариийскои* — у землі старажытнай дзяржавы на тэрыторыі сучаснага Туркменістана (бліз сучаснага г. Мары).

¹⁶⁰ НА, titulus: *Jako Aleksander po wtore walczył z Porusem, indyjskim kroleм, i zwyciężył.*

¹⁶¹ ...*тягнул на оное местце, где Пор лежал з людом зобраным.* — Мясцовасць бліз сучаснага г. Джампур (Пакістан).

¹⁶² НА, titulus: *Jako Aleksander nalazł lud, który zową Eksydraces, albo Gimnozofiste.*

¹⁶³ *Гимнософисты* — будысты, каста аскетаў у Індыі, якая галоўным прызначэннем чалавека лічыць сузіранне свету і дасягненне праз гэта зліцця з Абсалютам, г. зв. Нірванай.

¹⁶⁴ НА, titulus: *Jako Aleksander pisal do Gimnozofistow.*

¹⁶⁵ *Александр приехал до одного местца, где были столпы, которых Иракий поставил.* — Легенда пра тое, што падчас сваіх падарожжаў Аляксандру давялося пабачыць гіганцкую статую Геракла або скалу, да якой ён дайшоў, сустракаецца ў адной з рэдакцый Псеўда-Калісфена, у творы Арозія «Супраць язычнікаў», а таксама ў шэрагу сярэднявечных паданняў пра Аляксандра. Згодна з грэцкай легендай, міфічны герой Геракл меўся стаць царом элінаў і ўсіх народаў. Магчыма, статуя Геракла — пазнейшае пераасэнсаванне гіганцкай статуі Буды ў Баміяне (Афганістан), узарванай талібамі.

¹⁶⁶ *И вошли на некую низкость болотную и выслую.* — Геаграфічна гэта магла быць толькі пустэля Тар на паўночным захадзе Індыі (штат Раджастхан).

¹⁶⁷ НА, titulus: *Jako Aleksander przeszedł do ostatecznych lasow indyjskich, gdzie tam nalazł wiele sloniow, ktore rozproszył.*

¹⁶⁸ НА, titulus: *Jako Aleksander nalazł niewiasty brodate.*

¹⁶⁹ НА, titulus: *Jako Aleksander nalazł lud nagi.*

¹⁷⁰ НА, titulus: *Jako Aleksander przyjechał ku rzece bragmańskiej, gdzie tam przebywali ippotamowie, kokodrilowcie, niedźwiadkowie.*

¹⁷¹ *Рохманове* — брахманы (браміні), вышэйшая каста ў Старажытнай Індыі, якая выконвала ахвярапрынашэнні, займалася захаваннем і тлумачэннем Ведаў; адно з двух пануючых саслоўяў (варн).

¹⁷² *Пактоль, Гирина* — рэкі Сарабат і Гедыз (раней — Герм), якія працякалі праз г. Сарды, сталіцу Лідыі.

¹⁷³ *Терверус* — Цэрбер грэцкіх міфаў, сабака, які вартуе ўваход у пекла.

¹⁷⁴ *Иовши в правде много жен зчужоложил, Просерпина много их учинила своего чужеложства участники.* — У старажытнасці грэцкія арыстакраты імкнуліся абгрунтаваць сваё права на ўладу паходжаннем ад самога Зеўса (лац. Jovis, Юпітэр), у выніку чаго з'явілася мноства паданняў пра любоўныя сувязі бессмяротнага Зеўса са смяротнымі

жанчынамі. Так, лічылася, што Алкмена нарадзіла ад Зеўса Геракла, Леда — Алену і Палідэўка, Даная — Персея, Еўропа — Мінаса і Радаманфа. «Чужаложства» Празерпіны (грэч. Персефона) з'яўляецца вынікам яе пазнейшага атаясамлення з Геяй, Рэяй, Гекатай і Ісдай.

¹⁷⁵ *Марсови оферуеш венра* — свяшчэннымі жывёламі Марса (грэч. Арэй, Арэс) лічыліся дзяцел, воўк, конь і бык;

Бахусови — козла — вучачы людзей вінаробству, Бахус (грэч. Дыёнис) рабіў чуды: з'яўляўся ў абліччах казла, быка, ільва, пантэры і г.д.;

Еноне — пава — звычайна ў ахвяру Юноне прыносілі белых кароў; яе грэцкаму варыянту, Геры, прысвячаліся гранат, зязюля, паўлін (*пава*) і воран;

Іовишови — телца — свяшчэннымі жывёламі Юпітэра, як самыя магутныя, лічыліся арол і бык (цялец);

Апалонови — барана — Апалон меў мноства прысвечаных яму свяшчэнных жывёл. Галоўнымі лічыліся воўк, дэльфін, ястраб, мыш і яшчарка;

Венере — голубіцу — як багіні плоднасці, Венеры (грэч. Афродыце) прысвячаліся верабей, голуб і заяц;

Минерве — сову — пастаяннымі спадарожнікамі Мінервы былі сава і змяя, як увасабленні мудрасці;

Керере — жито — пасля атаесамлення з грэчкай Дэметрай рымская багіня расліннасці Цэрэра пачала лічыцца багіняй выключна агароднінных і злакавых культур; часта выяўлялася ў выглядзе сталай жанчыны з вянком калосся на галаве або з кошыкам пладоў;

Меркуриеви — мед[ь] — «грошы, медзякі», бо Меркурый лічыўся богам гандлю, прыбытку і ўзбагачэння;

Геркулиеви — олтари, листвием з дерев прихандожоны — Геркулій лічыўся ў старажытных грэкаў богам сонца, яму, як крыніцы жыццядайнасці, прысвячаліся разнастайныя расліны;

Купидови — церков рожою, кветем и листем розмаитым прибираеш. — Рука лічылася сімвалам сына Венеры Купідона, бога-злучальніка закаханых.

¹⁷⁶ НА, titulus: *Odpowiedź Aleksandra do krola bragmańskiego.*

¹⁷⁷ *Дандамий, рохманский игумен, Александрови* — у польскім тэксце гэтыя словы адначасова з'яўляюцца і загаловакам раздзела (НА, titulus: *Didimus, bragmański mistrz, Aleksandrowi*).

¹⁷⁸ ...иже коли смерть прииде, идемы до инших краин ...а не мещкаемы в вечных прибытках на том свете. — Адлюстраванне аднаго з асноўных пастулагаў брахманізму (рэлігійна-філасофскага вучэння, пакладзенага ў аснову індуізму) пра пераўвасабленне чалавечае душы пасля смерці ў іншую, больш нізкую, у залежнасці ад грахоў, істоту (свінню, жабу, жука і г. д.), або, калі чалавек заслужыў тое сваім прыкладным жыццём, пра магчымасці дасягнення нірваны (стану насалоды, растваранасці ў Сусвеце, у якім знаходзілася ўсё існае да таго, як было вылучана Усявышнім з Адзінага ў Асобнае).

¹⁷⁹ НА, titulus: *Jako Aleksander przykazal podnieść slup albo filar martwego na znamię zwycięstwa.*

¹⁸⁰ *В том теж огню нарождаются черви, мянованыи каламандри, без которого огню нимала терпети не могут.* — У сваёй «Кнізе пра разнастайнасць свету» падарожнік Марка Пола выкрывае міф пра саламандраў: «Калі дакапаюцца да тае жылы ... наламаюць (кавалкаў) і разатруць іх, і яны разыходзяцца, нібы ваўняныя ніці; потым іх высушваюць, затым таўкуць у вялікай меднай ступе, мыноць, і застаюцца тыя ніці, пра якія я казаў; зямлю ж адкідваюць, як непатрэбнае. Ніці як з воўны, іх прадуць і ткуць з іх палатно; а палатно ... зусім не белае; кладуць яго потым у агонь, і праз невялікі час робіцца яно белае, што снег; а з'явіцца на палатне плямка ці яно якім іншым чынам забрудзіцца, то кладуць яго ў агонь, патрымаюць крыху, і зноў робіцца яно белае, што снег» (Раздзел XL). Мясціны, дзе «водзяцца» згаданыя «каламандры», геаграфічна могуць быць лакалізаваныя памежжам усходняга Узбекістана з Таджыкістанам.

¹⁸¹ НА, titulus: *Jako Aleksander nalazł ludzi wielkie jako olbrzymy.*

¹⁸² *Адсия* — (НА: *Adzea*).

¹⁸³ НА, titulus: *Jako Aleksander nalazł człowieka leśnego kosmatego, a głos mając jako wieprz.*

¹⁸⁴ НА, titulus: *Jako Aleksander nalazł drzewa, ktore wschodziły wespolek z słońcem.*

¹⁸⁵ НА, titulus: *Jako Aleksander wszedł w padol ciemny, a tam nalazł bazyliczka.*

¹⁸⁶ НА, titulus: *Jako Aleksander dalej nie mogł.*

¹⁸⁷ НА, titulus: *Jako Aleksander wstąpił na górę adamantynową.*

¹⁸⁸ *Антиох* сярод паплекнікаў Аляксандра Вялікага ў гістарычных крыніцах не згадваецца; хутчэй за ўсё пад гэтым імем хаваецца любімы сябра Аляксандра, Гэфестыян.

Птолемеі — Пталемей Лаг (Сотэр), адзін з палкаводцаў Аляксандра, пасля яго смерці стаў царом Егіпта (305 — 283 г. да н. э.).

Пердыка — адзін з шасці стратыгаў войска Аляксандра Македонскага падчас яго паходу ў Азію, блізка сябра цара.

¹⁸⁹ НА, titulus: *Jako Aleksander przyszedł do drzew Słońca i Miesiąca.*

¹⁹⁰ ...прииош до земли, которая речена Прасия. — З канца VIII ст. да н. э. у асірыйскіх тэкстах згадваецца краіна Парсумаш (у складзе краіны Элам). Пасля 714 г. да н. э., аддзяліўшыся ад роднасных ім мідыйскіх плямёнаў, гэтыя землі на паўднёвым захадзе Ірана занялі персы, ад імя якіх і паходзіць назва Парс (тут — Прасія). Тэр. сучаснай іранскай правінцыі Парс.

¹⁹¹ ...которое держала одна вдова именем Кондакея. — У Псеўда-Калісфена Кандакія царуе ў Бероне (Мероэ, старажытнай сталіцы Эфіопіі). Шэраг падрабязнасцяў, а таксама само імя Кандака (кандака — тытул цароў Эфіопіі) звязваюць яе з Афрыкай. Згодна з антычнымі

гісторыкамі (Арыян, VII, 1, 2; Курцый Руф, IV, 8) напрыканцы жыцця Аляксандр меў намер вярнуцца ў Афрыку і выступіць у паход супраць Эфіопіі. Змяшчэнне ў беларускім творы царства Кандакіі на поўдні Персіі звязана, хутчэй за ўсё, з геаграфічнай блытанінай: у старажытнасці існавалі два гарады пад назваю Мероэ — адзін быў сталіцай Эфіопіі, а другі знаходзіўся на паўднёвым узбярэжжы Персіі.

¹⁹² НА, titulus: *Jako krolowa Kandacis Aleksandra wwiodla w palac, a jego obraz jemu ukazala namalowany na kortynie.*

¹⁹³ НА, titulus: *Jako Aleksander przewycięzył cztery a dwadzieścia krolow.*

¹⁹⁴ ...*которих пошли з поколення сынов Афетовых.* — Гл. Быццё 10, 2; 1 Парал. 1, 5. Пакаленне Яфета разглядаецца як «нячыстае», першым яго прадстаўніком быў сын Яфета Магог.

¹⁹⁵ ...*горам двема, которих зовут Увера и Каспа* — перакладчык няўважліва расчытаў фразу з польскай крыніцы: *ubera aquilonis, albo Kaspie gogy* (літар. «Паўночныя горы»).

¹⁹⁶ *В ден остаточный сконченя света выйде Гог и Магог в землю Израилскую.* — У эсхаталагічных міфах юдаізму (яўр. *gog we magog*), хрысціянства і ісламу (Йаджудж і Маджудж) так называюцца ваяўнічыя антаганісты «народу Богага», якія прыйдуць «у апошнія часы» з поўначы або з іншых населеных ускраін свету. Юдэйскія вучоныя эпохі элінізму атаясамлівалі Магога са скіфамі (Іосіф Флавій), часам з мідзянамі або парфянамі.

¹⁹⁷ Confer НА: *Gog i Magog, Mosach i Tubal, Anog, Ageg, Athenat. Pothim Hei, Libii, Cunei, Pharilei, Cebici, Lamarchiani, Chachamii, Amaharte, Agrimardi, Alan, Anufagi, ktore zowq Cinocefali, Caribei, Thasbei, Philozonici, Arcenei i Salterei.*

¹⁹⁸ НА, titulus: *Jako Aleksander byl podniesion od gryfow na wysokość powietrza.*

¹⁹⁹ ...*приехал до моря акиянского* — да Індыйскага акіяна.

²⁰⁰ НА, titulus: *Jako Aleksander pokusil sie na głębokość morską.*

²⁰¹ НА, titulus: *Jako koń Aleksandrow, Bucefalus, zdechl.*

²⁰² ...*там же на том месту место збудовал, которое на паметку своего коня мяновал Дучефален.* — Згодна з Псеўда-Калісфенам, Букефал загінуў яшчэ да двубою Аляксандра з Порамам. Усе антычныя аўтары паведамляюць пра смерць Букефала ў Індыі, што даказваецца яшчэ і тым, што ў гонар свайго каня Аляксандр залажыў у Індыі, на рацэ Гідасп, горад Букефалію (Букефалон).

²⁰³ НА, titulus: *Jako Aleksander przyjechał do rzeki Tyr.*

²⁰⁴ ...*был некоторый человек в Македонеи, именем Антипатер.* — Антыпатр, якога Аляксандр на час свайго паходу ў Азію прызначыў сатрапам (намеснікам) Македоніі, баяўся Аляксандравай няміласці, бо прысяснў царыцу Алімпіяду. Выступаючы ў паход, Аляксандр пакінуў Антыпатру дванаццаць тысячаў пяхоты і паўтары тысячы вершнікаў.

²⁰⁵ НА, titulus: *Jako Antipater jad kupil i poslal synowi swemu.*

²⁰⁶ Пад гэтым імем вядомы дзядох (палкаводзец) Аляксандра Вялікага *Касандр* (355 — 298 г. да н. э.), які ў 306 г. да н. э. стаў царом Македоніі.

²⁰⁷ *Ровоас... наполненный злои мысли... вложил яду на пазногот великого палца.* — Дачуўшыся, што Аляксандр вырашыў адклікаць яго з Македоніі, Антыпатр паслаў свайго сына з атрутай да царскага чашніка Іола (Іула, Юла), які разам з сябрам паднёс цару келіх з атрутай.

²⁰⁸ НА, titulus: Testament Aleksandrow.

²⁰⁹ *Птоломей Египет нехай справует.* — Пталемей Лаг (Сотэр), адзін з палкаводцаў Аляксандра, пасля смерці апошняга стаў царом Егіпта (305 — 283 г. да н. э.). Магчыма, гэта пры яго двары ўзніклі першыя гістарычныя запісы пра жыццё і дзеі Аляксандра, якія пазней паслужылі матэрыялам для першай рэдакцыі «Александрый».

²¹⁰ *Селевкей, то ест Неханор* — Селеўк I Нікатар («Пераможца»), адзін з палкаводцаў Аляксандра.

Селевкея — заснаваная Селеўкам падчас барацьбы паміж дзядохамі дзяржава Селеўкідаў, якая ахоплівала Сірыю, Месапатамію, Малую Азію і шэраг захопленых Аляксандрам усходніх тэрыторыяў.

Елеспонт — Гелеспонт (Дарданелы), пратока паміж Мармуровым і Эгейскім марамі. Тут пад Елеспонтам маецца на ўвазе правінцыя Фрыгія.

²¹¹ *Угорское царство* — тэрыторыя рымскай правінцыі Панонія (Венгрыя). Тут, відавочна, маецца на ўвазе вобласць на поўнач ад Македоніі, якая таксама называлася Паноніяй. Перакладчык атаясаміў гэтыя дзве гістарычна адрозныя назвы, пераклаўшы грэцка-лацінскае ‘*Pannonia*’ як ‘Угорское царство’ (апошняя назва была традыцыйнай у старабеларускай мове для называння рымскай правінцыі Панонія, а пазней і Венгерскага каралеўства, якое ў цэлым ахапіла тэрыторыю былой рымскай правінцыі).

²¹² *Далмацея* — Далмацыя, рымская правінцыя на тэр. Харватыі ад узбярэжжа Адрыятыкі да р. Драва, заселеная ілірыйскім племенем далматаў, а з 6-7 стст. — славянскімі плямёнамі.

Сикилея — Сікілія (Сіцылія), востраў у Міжземным моры; у старажытнасці — фінікійская, грэцкая, карфагенская калонія.

²¹³ *Пелагоней* — Пафлагонія, гіст. вобл. у М. Азіі.

²¹⁴ *Река Соль* — Сола, рака ў Кілікіі (цяпер — Селіпунт, Турцыя).

²¹⁵ НА, titulus: *O stanie Aleksandrowym.*

²¹⁶ *Был жив 35 лет, двадцати лет начал валчить, а 12 лет мужне воевал.* — Паводле Псеўда-Калісфена, Аляксандр пражыў 32 гады і 8 месяцаў, а ваяваць пачаў у 15 гадоў. У Хранографічнай Александрый падаюцца крыху іншыя звесткі: пражыў Аляксандр 32 гады, ваяваць пачаў у 20 і ваяваў 12 гадоў, заснаваўшы 11 гарадоў (калі пагадзіцца, што аўтар аповесці двойчы называе адзін і той жа горад — Александрый у Егіпце і Александрый сталічнай).

²¹⁷ НА, titulus: *Imiona miast, ktore Aleksander zbudował.*

²¹⁸ *Первое место — Александрия Ипусвита, вторая — Александрия на Пипере, третья — во Египте, четвертая — во Орпех, пятая — самая Александрия столечная; Александрия в Скитех, Александрия на Крупиде-реце, Александрия на Трояде, Александрия в Вавилоне на Тигре-реце, Александрия на Масагите, Александрия на Головах Конских; Александрия, где забито Пора.* — У польскім тэксце: Pierwsze miasto Aleksandria Ypuswitas. Wtore Yepiperum. Trzecie Aleksandria Sithia. Czarne Erkustria. Piąte Ymiteon. Szoste Aleksandria Bucefalon u rzeki Silon. Siodme u rzeki Thygris. Osme Babilon. Dziewiąte Aleksandria u Troady. Dziesiąte Masagetis. Jedennaste Yprexiaton. Dwanaste Egipt.

Магчымая расшыфроўка месцазнаходжання гэтых гарадоў наступная:

Александрия Ипусвита — Александрья-Арахосія, або Александрья Акахатонская (цяпер Кандагар, Афганістан).

Александрия на Пипере — паселішча на грэцкім востраве Піперы (Эгейскае мора, а-вы Паўн. Спарады).

Александрия во Египте — магчыма, паселішча Александрьён у Палесціне, на поўнач ад Ерусаліма. У іншым выпадку, аўтар двойчы згадвае Александрью, колішнюю сталіцу Егіпта.

Александрья во Орпех — Александрья-Ортаспіна (цяпер Кабул, Афганістан).

Александрия столечная — горад, заснаваны Аляксандрам Вялікім у заходняй частцы дэльты Ніла (сучасная Александрья, Егіпет).

Александрия в Скитех — Александрья-Эсхата (цяпер Хаджанд (былы Ленінабад), Таджыкістан).

Александрия на Крупиде-реце — Александрэта (цяпер Іскендэрун, Турцыя). *Крупида* — Крупіса, рака ў Сірыі (цяпер на поўдні Турцыі).

Александрия на Трояде — у старажытнасці паселішча бліз руін Троі (Турцыя). *Трояда* — гіст. вобласць у М.Азіі (цяпер — паўднёвы захад Турцыі).

Александрия в Вавилоне на Тигре-реце — у старажытнасці паселішча ў Персіі (мясцовасць паміж сучаснымі гарадамі Абадан і Харэмшэяр на поўдні Ірака).

Александрия на Масагите — Александрья-Арыяна, або Александрья-Антаксана (цяпер Герат, Афганістан). *Масагита* — Масагетыя, тэрыторыя ўздоўж паўночна-ўсходняга ўзбярэжжа Каспійскага мора, па якой качавала ваяўнічае азіяцкае племя скіфаў-масагетаў.

Александрия на Головах Конских — верагодна, Александрья-Маргіяна (цяпер Мары, Туркменістан).

Александрия, где забито Пора — горад знаходзіўся ў месцы зліцця Інда і Гіфазіса (цяпер Сатледж, прав. Пенджаб, Пакістан).

²¹⁹ *Автор твоей повести Александровы, именем Ариян.* — Маецца на ўвазе старажытнарымскі пісьменнік і гісторык Квінт Эпій Флавій Арыян (каля 90–95 — 175 гг.), аўтар шырокавядомага твора «Anabasis

Alexandri Magni» («Паход Аляксандра Вялікага»). Спасылкі на Арыяна як аўтара «Александры» не маюць пад сабой падставаў. Насамрэч у аснове пададзенага тут спісу аповесці — «Гісторыя пра бітвы Аляксандра Вялікага» арцыбіскупа Ляона Неапалітанскага (X ст.).

²²⁰ ...ученик был Епиктита-философа за часов Нерона, цесаря римского — Эпиктэт (пр. 50 — 130 гг.) быў не толькі настаўнікам, але і філасофскім ідэалам Арыяна. У адрозненне ад Эпиктэта, чыё юнацтва прыпала аkurat на гады праўлення Нерона, Арыян не мог жыць у тыя часы, бо нарадзіўся больш як праз 20 гадоў пасля смерці Нерона (68 г.).

[Троя] (с. 199)

¹ Для сярэднявечных літаратурных і гістарычных помнікаў было характэрна імкненне да сінхранізацыі язычніцкай і свяшчэннай гісторыі, што часта прыводзіла да сумяшчэння ў адной часавай прасторы гістарычна аддаленых падзей і асоб. *Давыд*, малодшы сын жыхара Віфлеема Іясея (*Иесея*) быў другім царом Ізраільска-Юдэйскае дзяржавы (*земли Жидовской*), і жыў на мяжы XI–X стст. да н. э. Траянскую ж вайну антычныя крыніцы адносяць да XIII–XII стст. да н. э. *Еліны* — тут Грэцыя ў шырокім значэнні. *Придеш* (Фрыгій, Наўплій) — зўбейскі цар, бацька героя Траянскае вайны Паламеда; міфалагічная традыцыя разглядае яго ў якасці эпоніма фрыгійцаў (жыхароў заходняй часткі Малой Азіі).

² *Скомандра река* — Скамандр (грэч. Ксанф), рака ў М. Азіі непадалёк ад г. Троі (Іліёна), якая згадваецца ў «Іліядзе» Гамера. Цяпер — рака Кючук-Мендэрас (Турцыя).

³ *Пелешино море або озеро великое* — Пелапанескае (уласна Эгейскае) мора. Назва ўзыходзіць да імені фесалійскага героя Пеліяса (што азн. «цёмны»), мужа марской багіні Фетыды, маці Ахілеса.

⁴ *Додома* — Дзіндзімава гара (лац. — гара Іды), гара ў ваколіцах Троі. Цяпер — гара Каз-Даг (Турцыя).

⁵ ...на имя свое место заложив. — Антычная традыцыя прыпісвае заснаванне горада Ілу, цару племені дарданаў, які быў бацькам Лаамедонта. У гонар Іла горад быў названы Іліёнам.

⁶ ...сыну своему — Лаамедонту, сыну Іла і бацьку Прыяма.

⁷ ...аж до шести поколений. — Перабольшванне: сын Лаамедонта, Прыям, быў прадстаўніком толькі трэцяга пакалення, бо заснавальнікам роду траянскіх цароў лічыўся Дардан. У сярэднявечных траянскіх паданнях генеалогія цароў дапоўнена: Frigius, Ilus, Laomedon, Asagacus, Dardanus, Tros, Priamus (у славянскай традыцыі — Фрыгій, Іл, Лаамедонт, Асарак, Дардан, Траіл, Прыям).

⁸ ...царя Троила... — Траіл ніяк не мог быць траянскім царом: ён з'яўляўся сынам апошняга цара Троі Прыяма.

⁹ ...Приям, сын его... — Прыям быў бацькам, а не сынам Траіла.

¹⁰ *Якама* — Гекуба, Гекаба, жонка траянскага цара Прыяма, маці многіх з яго дзяцей, сярод якіх найбольш вядомыя — Гектар, Парыс,

Паліксена, Касандра (Кашута). Легенда пра вешчы сон Гекубы сустракаецца ўжо ў антычных крыніцах (Авідзій. Гераіні, V, XV, XVI; Апаладор. Міфалагічная бібліятэка, III, 148).

¹¹ ...*один пастыр* — пастух Агелай грэцкіх міфаў.

¹² *Фариж* — Парыс, траянскі царэвіч, другі сын Прыяма і Гекубы, які выкраў жонку спартанскага цара Менелая, што паслужыла штуршком да пачатку Траянскае вайны.

¹³ Гаворка пра вяселле цара Пелея (Велеша) і Фетыды, бацькоў Ахілеса.

¹⁴ *которих еллини за богини мели.* — Венера, Палада і Юнона.

¹⁵ ...*четвертой богини для того не звано, же была звадлива.* — У «Притчи о кралех» называецца імя гэтае багіні — Дыевашкордыя, г. зн. Дыскардэя, рымская багіня разладу (грэч. Эрыда). Гэты эпізод — яркі прыклад творчай манеры сярэднявечнага пісьменніка: аўтар нікольні не пераймаецца тым, што Пелей банкетуе ў сябе на радзіме ў паўночнай Грэцыі, а Парыс у гэты час знаходзіцца дома ў Малой Азіі, і робіць апошняга ўдзельнікам вяселля. «Перанос героя» спатрэбіўся для таго, каб багіні («пророчицы») маглі звярнуцца непасрэдна да Парыса з просьбай пра вырашэнне спрэчкі.

¹⁶ ...*з них одна.* — Венера (тут Ялнуша), рымская багіня кахання (грэч. Афродыта). Легенда пра суд Парыса бярэ пачатак у «Іліядзе» Гамера (XXIV, 28–30), дзе сказана, што Парыс-Аляксандр пакрыўдзіў Геру (Юнону) і Афіну Паладу, аддаўшы перавагу Афродыце (Венеры).

¹⁷ ...*Александр будеш назван.* — Паводле грэцкай міфалогіі, гэтае імя Парыс атрымаў яшчэ ў дзяцінстве за ахову жывёлы ад нападу разбойнікаў (грэч. Аляксандр азначае «які перамагае мужоў»).

¹⁸ *Менелай* — цар г. Спарты, малодшы брат Агамемнана і муж Алены, з-за якога ўсчалася Траянская вайна.

¹⁹ ...*два дияволи* — пад уплывам хрысціянскай традыцыі рымскія багі Феб (Тэбуш) і Нептун (Нептানেбуш) ператварыліся ў «д'яблаў». У адпаведнасці з гамераўскай традыцыяй (Іліяда. XXI, 441–460) сцены Троі былі ўзведзены пры бацьку Прыяма, цару Лаамедонце. Лаамедонт (у нашым выпадку — Прыям) падмануў Феба і Нептуна, пасля чаго яны праклялі Трою і прадказалі яе разбурэнне.

²⁰ Далей, у параўнанні з «Притчей о кралех», прапушчаны важны эпізод. Касандры, дачцэ Прыяма, з'яўляецца вярхоўны бог Зеўс, які адкрывае ёй прышлы лёс траянскага царства. У сваю чаргу, гэты эпізод з'яўляецца трансфармацыяй міфа пра каханне Апалона-Феба да Касандры, якую ён надзяліў прарочым дарам; не сустрэўшы, аднак, з яе боку ўзаемнасці, Апалон зрабіў так, што словам Касандры ніхто не даваў веры (Вергілій. Энеіда, II, 246).

²¹ ...*ехал до Менелая, царя грецкого.* — Парыс адправіўся ў Спарту, царом якое быў Менелай.

²² Прапушчаны эпізод пра перапіску парыса і Алены з дапамогай абруса ў прысутнасці непісьменнага Менелая (Авідзій. Гераіні, XVI, 79).

²³ *Агемен* — Агамемнан, цар Аргаса і Мікенаў, правадыр грэкаў у Траянскай вайне, брат цара Менелая.

²⁴ *Ругас, княжа каакимское.* — Згодна з Авідзіем (Гераіні. XV, 195) Менелай выпраўляецца на Крыт; у антычных крыніцах не паведамляецца, што прычынай ад'езду цара была здрада падкантрольнай вобласці.

²⁵ *Аяки, Саламаников сын* — у іншым месцы *Аякс Тэлямоніус* — Аякс Тэламанід, або Аякс Вялікі, герой Траянскае вайны. Саламанік (Саламінік) — мянушка героя, утвораная ад назвы в. Саламін, адкуль ён быў родам. *Паламид, сын Придеков* — Паламід (Паламед), зўбейскі герой, сын цара Наўплія, удзельнік Траянскае вайны.

²⁶ *Урекиши, сын Лантешов* — бацькам Уліса быў Лаэрт; у аснове эпізода — больш позняя паданні паслягамераўскага часу (Гігін. Байкі, 95).

²⁷ *Иуведавши то, царева...* — Міфалогія прыпісвае выкрыццё Уліса Паламеду; сын Уліса — Тэлемах.

²⁸ з *Афины, от Италия, з Архия и зо всея Еллады* — з Афін, Фесаліі (у тэксце памылкова — *Италия*), Ахаі і Грэцыі (у часы Гамера назва *Ахея* была сінонімам Грэцыі, *Еллады*).

²⁹ *Менесерес з Афин* — Менесфей, цар г. Афіны. *Нестор от Пила* — Нестар, цар в. Пілас, разам з сынамі Антылохам і Фрасімедам удзельнічаў у Траянскай вайне. *Дисевес* — Адысей, цар в. Ітака. *З Саламина Еа* — Аякс Тэламанід, або Аякс Вялікі. *Идоменевес з Крита* — Ідамяней, цар в. Крыт, адзін з прэтэндэнтаў на руку Алены. *Тлпалеж з Рода* — Тлепалем, цар в. Родас, сын Геракла.

³⁰ *Ахиллей, евфийский царь* — Ахіл (Ахілес), герой Траянскае вайны, сын цара мірміданянаў Пялея; сябра Патрокла, забойца Гектара. Азначэнне *евфийский* — скажэнне ад *фтиянский*, г.зн. жыхар Фтыі, поліса-дзяржавы ў Фесаліі, адкуль герой быў родам.

³¹ У другой песні «Іліяды» называецца лічба караблёў — 1186.

³² У Хроніцы Манасіі гаворыцца, што Ахілес і іншыя грэцкія воі падначалілі сабе саюзныя ўзбярэжныя царствы і астравы. Нечакана сярод грэкаў разносяцца чуткі, што Алена знаходзіцца не ў Троі, а ў Мемфісе (Егіпет), аднак ахейцы працягваюць аблогу.

³³ *Караны, ликаяны* — карыйцы і лікійцы, жыхары старажытна-грэцкіх калоній на паўдн.-зах. узбярэжжы М. Азіі (г.зв. Карыі і Лікіі (Лікаоніі)). *Місы* — старажытнае племя па поўначы Грэцыі. *Меаняны* — меанійцы, пазычная назва племені лідыйцаў; этнонім «меанійцы» часта ўжываўся як абагульняючы ў адносінах да жыхароў Лідыі і Траяды. *Фругі* — фрыгійцы, жыхары вобласці Фрыгія ў цэнтральнай частцы М. Азіі, усходнія суседзі меанійцаў (лідыйцаў і траянцаў), або меанянаў. Усе — саюзнікі траянцаў.

³⁴ *Велеша* — Фетыда, маці Ахіла; паводле іншае версіі — Артэміда, багіня плоднасці і ахвярапрынашэння.

³⁵ *Колкош* — Калкас (Калхант), унук Феба (Апалона), ад якога ён атрымаў дар прадказання; удзельнік паходу грэкаў на Трою.

³⁶ *кошута* — адзін з сербізмаў рукапісу, серб. ‘кошута’, лань.

³⁷ У аснове эпизода — звязаны з імем Агамемнана грэцкі міф. Перад адплышцем да Троі Агамемнан (або хтосьці з яго спадарожнікаў) падстрэліў свяшчэнную лань, прысвечаную багіні палявання Артэмідзе-Дыяне. Разгневаная багіня наслала на грэцкі флот супраціўны вецер, які надоўга затрымаў адбышчэ грэкаў з гавані ў Аўлідзе (Еўрыпід. Іфігенія ў Аўлідзе).

³⁸ У «Притче о кралех» аповед пра Іфігенію (Цвятану) больш падрабязны. Адысей са згоды Агамемнана падманвае яго жонку Клітэмнастру, якой паведамляе, што грэкі і траянцы заключылі мір, Алена вернута мужу, а Цвятану хочучь выдаць замуж за аднаго з сыноў Прыяма. Клітэмнастра адпускае дачку з Адысеем, і грэкі вырашаюць прынесці яе ў ахвяру Велешы. Пасля таго, як Іфігенію (Цвятану) апалілі віном і пакінулі на востраве, бура сціхла, а Велеша з’явілася Агамемнану ў сне і паабяцала літасціва абысціся з яго дачкой.

³⁹ *Ектор, сын Прыяма* — Гектар, траянскі герой, старэйшы сын цара Прыяма і Гекубы, муж Андрэмахі (Еўтрапіі); правадыр траянцаў у Траянскай вайне, забіты Ахілам.

⁴⁰ Аповед пра дзівосны шчыт Аякса, які абараняе 17 караблёў запар, узыходзіць да антычных крыніц (Авідзій. *Метамарфозы*, XII, 96 і XIII, 2).

⁴¹ Прапушчаны эпизод пра тое, як Адысей прывёз Ахілеса пад Трою.

⁴² *...Рыжжуша попа дочку*. — Рыжжушам названы жрэц Апалона Хрыс. Згаданая тут падзея адыгрывае важную ролю ў «Іліядзе»: неабходнасць вярнуць Хрысеіду бацьку падштурхнула Агамемнана на захоп Ахілесавай паланянікі Брызеіды, што і сталася прычынай знакамітага «гневу Ахіла».

⁴³ *А Рыжжуш поп был сын Тебуга чаровника*. — Г. зн. сынам Тэбуша (Феб, Фебус — адно з імёнаў рымскага бога сонечнага святла Апалона).

⁴⁴ *И Сефес Нисеотенин мел гнев на Паламида... И забили его камнем*. — Сефес — сапсанаване Дисефес (Адысей), Нисеотенин — ад грэч. *νηπιωτης*, ‘астравіцянін’. Гэта найбольш пашыраны варыянт міфа пра Паламеда: Уліс, падкупіўшы раба Паламеда, падкінуў яму ў шацёр золата і падложны ліст ад Прыяма, што павінна было сведчыць пра здраду Паламеда. Пазней падман Адысея быў раскрыты (Авідзій. *Метамарфозы*, XIII, 56–60).

⁴⁵ *То ледве его побудило*. — Паводле Гамера, толькі смерць люблага сябра і папличніка, Патрокла, падштурхнула Ахілеса папомсціцца Гектару і зноў кінуцца ў бой. Бяззбройны, адным сваім выглядам ён

вымусіў траянцаў кінуцца наўцёкі і адбіў у іх цела Патрокла. Затым Гефест выкаваў для Ахілеса новыя даспехі (свае герой аддаў Патроклу, з якога яны былі знятыя як ваенны трафей), каб той мог уступіць з Гектарам у двубой (Гамер. *Іліяда*, XVII–XIX).

⁴⁶ У аснове эпизода — узяты з запісаў Дыктыва або Дарэта міф пра з’яўленне амазонак на чале з царыцай Пенфіселеяй пад Трояй дзеля аказання падмогі траянцам; Пенфіселея гіне ад рукі Ахілеса.

⁴⁷ *...зверей, котории были на войну зучени*. — Сланюў, якія ў старажытнасці шырока выкарыстоўваліся на Усходзе падчас баявых дзеянняў.

⁴⁸ Пра сон жонкі Гектара, Андрэмахі (тут — Еўтрапіі) у VI песні «Іліяды» нічога не сказана. Падобны эпизод маецца ў Дарэта (раздз. 24).

⁴⁹ Confer: Гамер. *Іліяда*, XXII, 80–84.

⁵⁰ Паводле «Іліяды» Ахілес не толькі не прапаноўвае асабіста данесці цела Гектара да Троі, але і выдае яго толькі па настойлівым загадзе багоў, і тое за багаты выкуп.

⁵¹ *...устрелил его в самую яту*. — Фетыда, маці Ахілеса, акунула яго ва ўзросце немаўляці ў воды ракі Стыкс, ад чаго цела Ахілеса сталася непадуладным зброі. Безабароннай засталася толькі пятка, за якую трымала яго маці, апускаючы ў ваду.

⁵² Міф паслягамераўскай эпохі: напярэдадні падзення Троі Прыям (а не Гекуба) адправіў сына свайго Палідора з траянскімі скарбамі да фракійскага (*пагажскага*) цара Паліместра, у г. Херсанес. Даведаўшыся пра падзенне Троі і пазайздросціўшы скарбам Прыяма, Паліместр забіў Палідора; потым Гекуба адпомсціла яму за гэта.

⁵³ *...затаившийся в острове*. — Востраў Танедас у вусці ракі Скамандр. Назва вострава падаецца ў Гвіда дэ Калумны («Траянская гісторыя») і ў Хроніцы Манасіі, але адсутнічае ў самой аповесці.

⁵⁴ Тут за Ахілеса помсціць не Пір, як у міфах, а Менелай, які да таго ж з’яўляецца правадыром грэцкага войска (у «Іліядзе» гэтую ролю выконвае Агамемнан).

⁵⁵ *Поликсену, дочку Прыяма, царя тройского*. — Міф пра прынясенне Паліксены ў ахвяру ценю Ахілеса — паслягамераўскага часу (VI ст. да н. э.). Паводле Дарэта, першы раз Паліксену Ахілес убачыў выпадкова на магіле Гектара і так закахаўся, што быў гатовы заключыць з траянцамі мір. Пасля забойства ім брата Гектара, Траіла, царыца Гекуба завабіла Ахіла ў храм Апалона Тымбрэйскага, дзе яго падступна забілі Парыс і Гелен. У аповесці гэты сюжэт перасэнсаваны: Прыям сам прапаноўвае Ахілесу Паліксену ў якасці падзякі за вяртанне цела Гектара. Паводле антычнай традыцыі, Паліксену прыносіць у ахвяру сын Ахілеса, Неапталем-Пір.

⁵⁶ *...которое аж и по сес день стоит пусто*. — Вядомая з грэцкага эпасу Троя пасля свайго разбурэння была знойдзена толькі ў 70-я гады XIX ст. нямецкім археолагам Г. Шліманам падчас раскопаў на ўзгорку Гісарлык (Турцыя).

⁵⁷ *Ахиллей он был сын царя Каяты, а инде поведают Фирилеша.* — Ахилес быў сынам Пелея (тут — Фирилеша), цара мірміданянаў у Фтыі (Фесаліі) і марской багіні Фетыды. *Каята* — скажонае *Ликомед*, цар, у якога хлопчыкам выходзіўся Ахилес.

⁵⁸ *Омир — автор той тройскои повести.* — Спасылкі на Гамера не маюць пад сабою падставаў, бо многія эпизоды аповесці ўзыходзяць да паслягамераўскай эпохі.

⁵⁹ *...за што был от греков з панства выволаный.* — пасля разбуэрэння Троі Эней застаўся ў Траядзе і быў царом траянцаў, бо з’яўляўся сваяком апошняга цара Троі Прыяма. З ростам рымскае магутнасці з’явілася легенда пра тое, што Эней, выратаваўшы траянскія святыні, пасяліўся ў Лацыё, а ягоныя нашчадкі заснавалі Рым. Рымскі род Юліяў і імператарская дынастыя, заснаваная Юліем Цэзарам, выводзілі свой радавод ад сына Энея Юла (Асканія).

Кн[и]га о побоищи Мамаю, ц[а]ря татарского, от кн[я]зя владимерского и московского Димитрия (с. 216)

¹ *Батии, ц[а]рь татарский* — Батый (Бату-хан, Сеін-хан, 1208–1255), мангольскі хан (з 1236 г.), галава Залатой Арды (1242–1255).

² *Семион Иванович, кн[я]зь Тверский.* — Звесткі не зусім дакладныя: падчас падзей другой паловы XIV ст. цверскім князем быў Міхаіл Аляксандравіч (1333–1399), які здолеў да канца жыцця захаваць незалежнасць Вялікага княства Цверскага і неаднойчы рабіў паходы на Маскву; у Кулікоўскай бітве не ўдзельнічаў.

³ *...Димитрей Иванович Семечин, великий князь Владимирский и Московский...* — Дзмітрый Іванавіч Данскі (з 1359 — князь маскоўскі; 1362–1389 — вялікі князь) названы не толькі па бацьку, але і па стрыечным дзеду — князію Сімяону Іванавічу Гордым (1341–1353).

⁴ Не зусім дакладна: у 1382 г. хан Тахтамыш захапіў Маскву і фармальна залежнасць Расіі ад Залатой Арды працягвалася яшчэ да 1480 г., хаця ў апошнія гады даніны Масковія ўжо не плаціла.

⁵ *Заволжская Арда* — улус Залатой Арды, які ахопліваў землі на ўсход ад р. Волгі.

Перакопская Арда — улус Залатой Арды на поўначы п-ва Крым і прылеглых паўночных землях.

Крымская Арда (Крымскае ханства) — адна з дзяржаваў, утвораных пасля распаду Залатой Арды ў другой палове XV ст.

⁶ *Занабек, Азбек, Бердебек, Аскулл, Нар, Хидир.* — Джанібек, Узбек, Бердзібек — ханы Залатой Арды, апошнія Чынгісіды; хан Бердзібек забіў свайго бацьку Джанібэка і 12 братоў; *Нар* — Наўрус, палкаводзец Бердзібека, забіў яго самога; ваявода *Хідыр* забіў Наўруса, сам быў забіты ўласным сынам, якога таксама адразу забілі. Цемнік Мамай выставіў ханам Абдулу, залатаардынскія вяльможы — Мюрыда. У выніку ўспыхнула жорсткая і кровапралітная вайна ў самой Ак-Ардзе. Нарэшце, жанаты з дачкой Бердзібека беклерыбек (галоўны ваявода)

Мамай захапіў ханскую ўладу. Пасля паражэння на Куліковым полі Мамай уцёк у Крым, быў разбіты ханам Сінай арды Тахтамышам і забіты ў Кафе. Гісторыя барацьбы залатаардынскіх ханаў (гэтак званая «вялікая замятня») выкладзена ў творы канспектыўна і мае мноства недакладнасцей.

⁷ *Воронеж* — рака ў Расіі, левы прыток Дона.

⁸ *Ольг, кн[я]зь резанский.* — Князь Алег Іванавіч Разанскі выступіў на баку татараў супраць маскавітаў, тым самым фактычна здраціўшы агульнарускай вызваленчай справе. Учынак Алега тлумачыцца шэрагам фактараў: Разанскае княства суседзіла з Ардой і заўсёды несла найбольшыя страты ад войнаў, абараніць яго можна было толькі шляхам заключэння хаўрусу з татарами; Алег не верыў у магчымасць перамогі над татарами, бо ўсе папярэднія спробы заканчваліся няўдачай; да таго ж Алег не жадаў падпарадкоўвацца маскоўскаму князю Дзмітрыю Іванавічу. Алег пражыў да 1402 г., у 1387 г. заключыўшы мір з Масквой.

⁹ *Коломна* — горад у Мурама-Разанскай зямлі, цэнтр удзельнага княства, на правым беразе р. Масква; цяпер — райцэнтр Маскоўскай вобл. Расіі.

¹⁰ *Олгерду, кн[я]зь литовскому.* — Альгерд (Альгерд Гедымінавіч, к. 1296 — 1377) быў вялікім князем у 1341–1377. На самай справе ў змову супраць Дзмітрыя Іванавіча маскоўскага ўступіў Ягайла. Імя Альгерда названа, аднак, невыпадкова: палітычнае адзінства вялікалітоўскіх князёў з Масковіяй тлумачыцца ў творы адзінствам праваслаўнага веравызнання, калі барацьба супраць мангола-татараў падаецца як вайна за хрысціянскую веру. Альгерд-язычнік выступае, такім чынам, аб’ектам вострай крытыкі менавіта з рэлігійнага пункту гледжання.

¹¹ *Володимер* — горад у Растова-Суздальскай зямлі, цэнтр удзельнага княства; цяпер — Уладзімір, абласны цэнтр у Расіі.

Муром(ль) — горад у Мурама-Разанскай зямлі, цэнтр удзельнага княства; цяпер — райцэнтр ва Уладзімірскай вобл. Расіі.

¹² Рэмінісцэнцыя з Кнігі Прамудрасці Саламонавай, 28. 10.

¹³ *... по брата своего Владимира Андреевича до Боровицы.* — Маецца на ўвазе адзін з галоўных удзельнікаў Кулікоўскай бітвы, таленавіты ваявода Уладзімір Андрэевіч Храбры (1353–1440) — стрыечны брат Дзмітрыя Данскога, князь серпухаўскі.

Баравіца — горад у Разанскай зямлі; цяпер — г. Бароўск у Калужскай вобл. Расіі.

¹⁴ *...къ преосвященному митрополиту Киприяну.* — Кіпрыян, мітрапаліт Кіеўскі (з 1355 г.) і ўсёй Русі (1378–1407, з перапынкамі ў 1378–1380, 1382–1389 гг.). На самай справе ў гэты час Кіпрыян быў не ў Маскве, а ў ВКЛ — адносіны паміж Дзмітрыем Іванавічам і мітрапалітам былі варожыя, бо князь не прызнаваў мітрапалітам чалавека, які паходзіў з Літвы і быў нярускай па нацыянальнасці. Узаемная варожасць прывяла да таго, што ў 1378 г. Кіпрыян па загадзе

Дзмітрыя Іванавіча быў абрабаваны, збіты і выгнаны са сталіцы, куды прыбыў адразу пасля смерці галоўнага арганізатара нацыянальна-вызваленчай барацьбы рускага народа мітрапаліта Аляксея. Пасля 1380 г. князь пад ціскам маскоўскага духавенства вымушаны быў прыняць Кіпрыяна, аднак у 1382 г. зноў выгнаў яго з Масквы. Толькі пасля смерці Дзмітрыя Іванавіча Кіпрыян змог вярнуцца ў Маскву і замацаваць сваё становішча на кафедры мітрапаліта. У час нашэсця Мамай мітрапаліта ў Маскве наогул не было, на вялікую бітву рускае войска благаславіў святы падзвіжнік Сергій Раданежскі.

¹⁵ *Якь св[я]тм[ы] Василю Великии учиниль: Июлиану послал дары, а гды не принялъ, самъ Г[о]с[по]дъ Б[о]гъ през мученика Меркулия его убиль». —* Васіль Вялікі (329–379), архіепіскап Кесарыйскі (370–379), адзін з айцоў царквы, багаслоў, патрон рускіх князёў з імем Васіль. Вёў актыўную барацьбу з ерассю арыянства, за што быў сасланы і пацярпеў ад імператара Юліяна, т.зв. Адступніка (Юліян Флавій Клаўдзій, 361–363 гг.). У дадзеным выпадку, аднак, імя Васілія Вялікага названа памылкова, бо маецца на ўвазе святы пакутнік Васіль, прасвітар Анкірскі. Папличнікі імператара абвінавачалі Васілія Анкірскага ў тым, што ён сваімі малітвамі і пропаведзямі муціць народ і падымае яго супраць язычніцкай улады. Святога доўга катавалі, прымушаючы адмовіцца ад хрысціянства. Калі яго прывялі да імператара, Васілій прадказаў яму хуткую пагібель. Раз'юшаны імператар загадаў закатаваць Васілія, але ў хуткім часе сапраўды загінуў у бітве з персамі.

¹⁶ *Захарию Тушинина* — маецца на ўвазе далёкі продак Ф. І. Цютчава — сын італьянца Дуджэ ці Тутчэ, які пасяліўся ў Маскве ў 1350-х гг.

¹⁷ *Резан* — Рязань, сталіца ўдзельнага княства ў Мурама-Рязанскай зямлі; цяпер — абласны цэнтр у Расіі.

¹⁸ *великого кн[я]зя Владимира киевского* — Уладзімір (Уладзімір-Васіль Святаславіч Вялікі), князь наўгародскі, вялікі князь кіеўскі (978–1015), хрысціцель Русі, святы (памяць 15 ліпеня).

¹⁹ Ад назвы г. Каргаполля; цяпер — Каргаполь у Архангельскай вобл. Расіі

²⁰ *святой Сергий* — св. Сергій Раданежскі, натхняльнік пераможнай барацьбы з тагарамі, сваім жыццём ён паказаў узор самаадданага служэння Радзіме, агульнай народнай справе, чым была закладзена аснова велікарускай патрыятычна-саборнай ідэалогіі.

Манастыр Троіцы — заснаваная св. Сергіем лаўра (цяпер Троіца-Сергіева), у якой быў уведзены супольны лад жыцця інакаў.

²¹ *св[я]тм[ы]х мученик Фрола и Лавра, того дня св[я]тм[ы]х мученикъ память была.* — Памяць святых братоў-пакутнікаў II ст. Лаўра і Флора (Фрола) прыпадае на 18 жніўня.

²² *Пресвет, Ослабль* — манахі Троіцкага манастыра, да пастрыжэння былі баярамі. Перасвет пачаў Кулікоўскую бітву паядынкам з татарскім асілкам Качубеем. Тое, што бітву распачаў манах вялікасімнага чыну,

а не князь, як рабілася раней, было сімвалам рэлігійна-вызваленчага характару вайны.

²³ *...пред образом Пресвятой Б[о]г[оро]д[и]цы, написаным от св[я]того Луки.* — Гаворка пра Менскую ікону Божай Маці, пісаную, па паданні, св. апосталам Лукой. У X ст. гэты абраз быў усталяваны ў Дзесяціннай царкве Кіева, дзе і прабыў да 1500 г., калі падчас татарскага набегу быў абрабаваны і скінуты ў Днепр, адкуль цудадзейным чынам прыплыў па Свіслачы ў Менск. Згадка пра гэту ікону — адзін з выразных прыкладаў блытаніны дат, фактаў, імёнаў і г. д., прыўнесены пазнейшымі рэдактарамі.

²⁴ *св[я]того чудотворца Петра, митрополита Киевского.* — Свяціцель Пётр Маскоўскі, папличнік князя Івана Каліты, перанёс мітрапалічы пасады з Уладзіміра-на-Клязьме ў Маскву, тым самым заклаўшы будучую веліч гэтага горада як сталіцы Расіі.

²⁵ Пасланне да Рымлянаў св. ап. Паўла, 8. 31.

²⁶ *Брашево* — паселішча ў Чарнігаўскай зямлі.

²⁷ *Котел* (Колтеск) — горад у Чарнігаўскай зямлі (не захаваўся, суч. тэр. Каломенскага р-на Маскоўскай вобл., Расія).

²⁸ *Відаць, сурожан* — суражцаў, жыхароў г. Сураж.

²⁹ *на память св[я]т[о]го Мойсея Мурина, августа.* — У нашы дні памяць Майсея Мурына, або Угрына, прыпадае на больш ранні час — на 26 ліпеня.

³⁰ *Девич* — Дзявочае Поле, мясцовасць у Северскай (Чарнігаўскай) зямлі.

³¹ *Володимирский воевода — юрьевский Тимофеи Волуевичъ* — Цімафей Валувіч, юр'еўскі ваявода (г. Юр'еў-Польскі ва Уладзімірскай зямлі), узначаліў уладзімірскі полк у Кулікоўскай бітве.

³² *...якь Светополка, земля пожретъ живаго.* — Маецца на ўвазе эпізод з «Аповесці мінулых гадоў», калі забойца братоў Барыса і Глеба Святаполк Акаянны (к. 980 — 1019), князь тураўскі (988–1015) і вялікі князь кіеўскі (1015–1019), разбіты Яраславам Мудрым, звар'яцеў і «гонім Божым гневом, прыбежа в пустыню межю Ляхы и Чехы, испроверже зле живот свой в том месте».

³³ *Одоев* — Адоеў, горад у Северскай зямлі; цяпер — горад у Тульскай вобл. Расіі.

³⁴ *Андрей, кн[я]зь Полоцкий, и Димитрей, кн[я]зь Бранский* — Андрэй Альгердавіч (1325–1399) і Дзмітрый Альгердавіч (1347–1399), сыны вялікага князя літоўскага Альгерда; былі на службе ў вялікага князя маскоўскага Дзмітрыя Данскога. Дзмітрый Альгердавіч у 1378 г. добраахвотна здаў свайму брату Андрэю гарады Трубчэўск і Старадуб. Абодва браты загінулі ў бітве на рацэ Ворскле ў 1399 г.

³⁵ Альгерд быў жанаты двойчы: з Марыяй Віцебскай і з Улліянай (названай тут *Аннай*) Цверскай, ад якіх меў дзяцей. Саперніцтва паміж нашчадкамі абедзвюх галін велікакняскага роду пачалося яшчэ пры жыцці Альгерда — старэйшыя сыны (Андрэй і Дзмітрый, ад шлюбу

з Марыяй Віцебскай) былі пакрыўджаны, што велікакняскі пасад дастаўся іх брату па мачысе — Ягайлу, і падаліся ў Масковію.

³⁶ *Север* — відавочна, гаворка пра г. Ноўгарад-Северскі, сталіцу Северскага удзельнага княства.

³⁷ *...якъ Иосифъ з Веняминомъ* — біблейскія персанажы, браты (Кніга Быцця, 45. 14.).

³⁸ *...якъ Аврамъ Лоту.* — Гаворка пра біблейскі эпізод, калі пляменнік Аўраама Лот, што падтрымліваў сувязі з садомскім і гаморскім царамі, трапіў у палон да эламскага цара і быў вызвалены толькі дзякуючы настойлівасці і мужнасці свайго дзядзькі (Кніга Быцця, 14. 12-16.).

³⁹ *Березуй* — Бярозый, горад у Чарнігаўскай зямлі; цяпер — м. Бярэзна Менскага р-на Чарнігаўскай вобл.

⁴⁰ Згадваюцца бітва князя Яраслава Уладзіміравіча са Святаполкам Акааным на рацэ Альце (Льто) 1019 г. і Неўская бітва князя Аляксандра Яраславіча (Аляксандра-Аляксея Яраславіча Неўскага, 1220–1263). У абодвух выпадках дапушчана недакладнасць: хаця бітвы і адбываліся на берагах рэк, войскі Яраслава Мудрага і Аляксандра Неўскага іх не фарсіравалі.

⁴¹ Відавочная рэмінісцэнцыя са «Слова пра паход Ігаравы».

⁴² *...з Литовское земли Дмитрии Боброкъ, родом з земли Волынской.* — Баброк-Валынскі Дзмітры Міхайлавіч, князь, военачальнік і ваявода вялікага маскоўскага князя Дзмітрыя Данскога; сын валынскага князя Карыята-Міхала Гедымінавіча, таленавіты палкаводзец, якому належала выдатная роля ў Кулікоўскай бітве.

⁴³ *На ночь Рождества Пресвятой Б[о]г[оро]д[и]цы* — г. зн. з 7 на 8 верасня ст.ст.

⁴⁴ *св[я]тых мученикъ Бориса и Глеба.* — Браты Барыс-Раман Уладзіміравіч (загінуў 24. 06. 1015), князь уладзімір-валынскі, князь растоўскі, святы (памяць 24 ліпеня); Глеб-Давід Уладзіміравіч (загінуў 05. 09. 1015), князь мурамскі, святы (памяць 24 ліпеня).

⁴⁵ *Михайлово* — горад у Разанскай зямлі; цяпер — г. Міхайлаў у Разанскай вобл. Расіі.

⁴⁶ *Амалик* — біблейны персанаж, адзін з ідумейскіх старэйшын (Кніга Быцця, 36. 12-16.). Памылкова аўтар лічыць Амалика родапачынальнікам амалікіянаў (І Кніга Царстваў, 15. 6.) — старажытнага народа, які жыў між Палесцінай і Егіптам, бо Амалик нарадзіўся значна пазней. Амалик лічыўся нашчадкам Хама — біблейскага прабацькі ўсіх усходніх (з пункту гледжання аўтара — мусульманскіх) народаў. Амалікіяны. якія называюцца ў Бібліі першымі сярод народаў, г. зн. самымі моцнымі (Кніга Лічбаў, 24. 20), процістаялі старажытным юдэям — багаабранаму народу, — калі на чале з Майсеем юдэі прабіраліся ў Зямлю абячаную. Амалікіяны пацярпелі страшэнную паразу (Кніга Зыходу, 17. 8-13.), затым неаднаразова цярпелі паразы ад Гедэона (Кніга Суддзяў, 7. 12-25.), Саўла (І Кніга Царстваў, 15.), Давіда (І Кніга Царстваў, 30), аж урэшце зніклі канчаткова (І Кніга Царстваў, 30. 17; Кніга Параліпаменон, 4. 43.).

⁴⁷ Маюцца на ўвазе перамога Яраслава Мудрага над Святаполкам Акааным на р. Альце і перамога Аляксандра Яраславіча Неўскага над нямецкімі рыцарамі на Чудскім возеры. Трывалыя згадкі пра гэтых князёў, што вызначыліся ў барацьбе не з татарамі, а з палякамі-католікамі (першы) і немцамі (другі) дазваляюць паставіць пытанне пра залежнасць самой Залатой Арды ад каталіцкага Захаду. Атрымліваецца, што Дзмітрый Данскі змагаўся і атрымаў блаславенне Сергія Раданежскага невыпадкова: Маскоўская Русь заўсёды лічыла сваім галоўным ворагам не сцепнякоў, а заходнееўрапейскіх католікаў, арганізатараў крыжовых паходаў супроць праваслаўных. Гэтую гіпотэзу можа пацвярджаць таксама і тое, што на баку татараў выступіў польскі кароль Ягайла, што Мамай уцёк да фрагаў (генуэзскіх пасяленцаў) у Крым і г. д.

⁴⁸ *...празникъ Рождества Пресвятой Б[о]г[оро]д[и]цы* — адно з дванадцятых святаў, святкуецца 8 верасня па старым, 21 — па новым стылі.

⁴⁹ Усходнерымскі імператар Гай Флавій-Валеры (274–337 гг. н. э.) амаль усё жыццё, не будучы сам хрысціянінам, падтрымліваў хрысціян, ад якіх меў дапамогу. Імя Канстанцін ён прыняў толькі ў канцы жыцця перад паходам на персаў, але паспеў зрабіць хрысціянства дзяржаўнай рэлігіяй усходняй часткі Рымскай імперыі. Канстанцін Вялікі атрымаў шмат перамог на моры і сушы, сярод якіх найбольш славутыя — бітва пры Фламініевай дарозе, пры Цыбалах у Ілрыі, на Мардыскіх палях у Фракіі, пад Андрыянопалем і марскі бой пры Галіпалісе. Традыцыйна гэтыя перамогі прыпісваліся ўздзеянню Боскіх сіл і нябеснага знаку «Nos Vince» («з гэтым пераможаш» — дэвіз хрысціян у войску Канстанціна).

⁵⁰ Маецца на ўвазе прасфора, з якой падчас праскамідыі (падрыхтоўчай часткі літургіі) вымаецца частка ва ўшанаванне Божай Маці.

⁵¹ Пар.: Кніга Іова, 2. 10.

⁵² Пар.: Кніга Ісаі, 8. 10

⁵³ Ад назвы г. Навасіль у Северскай зямлі.

⁵⁴ *Кафа* — у Сярэднявеччы генуэзская калонія на п-ве Крым; цяпер — г. Керч (Крым, Украіна).

⁵⁵ Існуе меркаванне, што войска Мамаё было ўзброена генуэзцамі, якія тады валодалі Кафай. Не здзейсніўшы спадзяванняў сваіх «інвестараў», Мамай, як лічыцца, быў імі ж і забіты.

⁵⁶ Парафраз з 3 Кнігі Царстваў, 2. 32.

Історыя о Атыли, короли угорьскомъ (с. 256)

¹ *Кгды гуннове, або якъ ихъ ныне посполите зовуть угрове, изъ своими княжаты Белем, Кэвомъ и Кадыком...* — Гуны і угры атаясамліваюцца ва ўсіх тэкстах «Атылы» — лацінскім (Hunni-Hungari), польскім (Hunnowie-Węrowie) і беларускім (Гунове-Угрове). У адной з мадзьярскіх хронік гаворыцца, што племя Могер выправіла

частку сваіх людзей на пошукі новых земляў. На чале перасяленцаў стаялі шэсць правадыроў: трое з сям'і Zemein — Bele, Kewa, Kadicha, і трое з сям'і Erd — Attila, Bleda (Buda), Rewa. У XI ст. тоеснасць гунаў і мадзяраў (венграў) была ўзведзена ў Венгры да ўзроўню дзяржаўнае ідэалогіі.

² *Tisca* (Tibiscus) — Ціса, левы прыток Дуная (тэр. Сербіі, Венгрыі, Украіны).

Панонія (Pannonia) — рымская правінцыя (тэр. Венгрыі і аўт. вобл. Ваяводзіна ў Сербіі).

Матэрнус (Maternus, Matrinus) — Мікрын, рымскі тэтрарх (кіраўнік чагырох правінцый) Паноніі, Далмацыі, Македоніі, Памфіліі і Фрыгіі. Ён жа: Матэрн.

³ *Далмацыя* (Dalmatia) — рымская правінцыя на Балканах ад узбярэжжа Адрыятыкі да р. Драва, заселеная ілірыйскім племенем далматаў, а ў 6–7 стст. — славянскімі плямёнамі (тэр. Харватыі).

Обоя Сэрбская земля (Illyria, Mysia) — уласна Славенія і Сербія.

Ахая (Achaia) — Ахайя (Ахея), на пачатку н. э. рымская правінцыя, якая складалася з заваяваных грэцкіх тэрыторый (акрамя Фесаліі, Акарнаніі і Этоліі).

Трацыя (Thracia) — Фракія, гіст. вобл. на паўн. усходзе Балканскага п-ва ад Карпатаў да Эгейскага мора і ад Чорнага мора да р. Вардар (тэр. Македоніі і Грэцыі).

Мацэдонія (Macedonia) — Македонія, гістарычная вобласць на поўначы Старажытнай Грэцыі (тэр. паўн. Грэцыі і Македоніі).

⁴ *Дэтрык* (Detricus a Verona) — Дытрых Бернскі, герой раннесярэднявечнага нямецкага эпаса. Пасля бітвы пры Вероне (ням. Берн) у 489 г. атрымаў мянушку Бернскі [тут: Веронскі]. Яго прататыпам быў кароль остготаў Тэадорых (454–526). У «Гісторыі пра Атылу» Дэтрык і Тэадорых часам атаясамліваюцца.

⁵ *Немецкая земля* (terra Germaniae) — землі, заселеныя разнастайнымі германскімі плямёнамі; у шырокім сэнсе — Германія і шматлікія аб'яднаныя нямецкіх плямёнаў на тэрыторыі ад паўн.-усходняй часткі рымскай правінцыі Галія да Балтыйскага мора. Раўназначна ўжытаму далей у тэксце выразу — *панство Немецкое*.

⁶ *Лязгалъ* (Zaazhalom) — мясцовасць у Паноніі, на поўдзень ад р. Дунай.

⁷ *Патэнцыяна* (Potentiana), *Тэтэс* (Thethes) — гарады ў Паноніі, на р. Дунай.

⁸ *Будзынь* (Buda) — адзін з варыянтаў славянскай назвы Буды, старажытнага горада на правым беразе Дуная, з 1242 г. сталіцы Венгрыі. Цяпер — частка г. Будапешт.

⁹ *Кэленфевульдэ* (лац. Kelenfewlde, венг. Kelenföld) — легендарнае месца першае пераправы гунаў цераз Дунай у Паноніі. Confer венг. *helyen* [месца], *föld* [зямля].

¹⁰ *Тарнок* (Tharnok) — даліна р. Тарна, левага прытока р. Задзьва, непадалёк ад мястэчка Торна (Венгрыя).

¹¹ Тут пачынаецца ацалелы польскі тэкст, з якога быў зроблены беларускі пераклад XVI ст.

¹² *Тулна* (Tulna) — Толна, мястэчка непадалёк ад р. Дунай (Венгрыя).

Ведень (Vienna, або Vindaebona) — даўнейшая славянская назва г. Вены.

Ракуская земля (Austria) — заходнеславянская назва Аўстрыі.

¹³ *Кевеза* — Confer з венгерскім: *Kewe Háza* [дом Кэвы].

¹⁴ *Кэзмаур* (Cezunmaur) — у старажытнасці і сярэднявеччы мясцовасць непадалёк ад Вены.

¹⁵ *угрове яго назвалі... нинешніх часоў угрове*. — Confer О.: замест 'угрове' *Hunni* [гуны], замест 'угрове' *Hungari* [венгры].

¹⁶ *Рымянов велмі много polegло... ани иншые народове*. — Confer О.: замест 'Рымянов' — *Hostium* [ворагаў], замест 'народове' *Hostibus* [ворагі].

Немцы (Germani) — у дадзеным кантэксце гэта абагульняльная назва шматлікіх германскіх плямёнаў, якія не знаходзіліся пад уладай Рымскай дзяржавы.

¹⁷ *року отъ нароженья Сына Божого чотырыста первого обрали Королемъ Атылю*. — Насамрэч Атыла быў правадыром гунаў з 434 па 453 гады.

¹⁸ *Словенская земля* (Illyria) — вобласць рассялення славянскіх плямёнаў паміж Балканама і Апенінама, якая ахоплівала тэр. суч. Славеніі, поўдзень Аўстрыі і р-н г. Трыест у Італіі.

¹⁹ *Танаіс* (Tanais) — грэцкая назва р. Дон.

²⁰ *Сыкамбрыя* (Sicambria) — гіпатэтычная сталіца Атылавай дзяржавы, якая месцілася на землях германскага племені сікамбраў (сугамбраў). Магчыма, паселішча на тэр. г. Пешт.

²¹ *Светчать исторыкове...* — Напрыклад, рымскі гісторык Прыск, апісваючы пасольства імператара Ромула Аўгуста да Атылы, сведчыць пра адваротнае: усе набліжаныя да Атылы елі з срэбнага начыння і пілі з залатых шклянак, а сам Атыла еў і піў выключна з драўлянага посуду. Адзенне, мячы і коні ягоных палкаводцаў зіхацелі золатам; Атыла ж да ўсяго гэтага быў абыякавы. Ягоны драўляны палац, збудаваны на ўзгорку, атачала сцяна, таксама драўляная.

²² Тут пад Татарскай зямлёй разумеюцца найперш землі Прычарнамор'я. Confer О.: *ex Scythia* [са Скіфіі].

²³ Перакладчык няўважліва прачытаў гатычную літару 'х', адсюль 'Торонового' замест 'Токсонового'.

²⁴ *Евиша, Марса, Мэрьюрууша и Вэнуса*. — Угры не маглі пакланяцца рымскім багам. Відаць, тут сказваюцца асаблівасці светаўспрыняцця сярэднявечных хрысціянскіх гісторыкаў, для якіх не было істотным, якому канкрэтна богу пакланяліся дзікія народы, галоўным было падкрэсліць, што гэты бог — язычнікі.

²⁵ *Бэндэгэч* (Bendegicz) — Бэндэгуз, легендарны дзед Атылы.
Немрот (Nemroth) — Немрад, халдэйскі (новававілонскі) цар, унук Хама, праклятага Ноем (Быццё, 10:9), легендарны прабацька гунаў.

Энкагда (Engada) — біблейскі Эн-Гадзі, горад у Масферонскіх пянінах у Палесціне (1 Царстваў, 24: 1-2), легендарнае месца нараджэння Атылы. Мадзьярскія летапісы часоў Арпадаў пры апісанні гісторыі гунаў карысталіся радаводамі кн. Быцця паводле бл. Гераніма і Ісідара Севільскага: родапачынальнікам мадзьяраў называецца біблейскі Немрад, унук Хама, праклятага Ноем (гл. Быццё, 9:22-27 і 10:8-12). Немрад лічыўся заснавальнікам шэрагу гарадоў у Вавілоніі і вавілонскім царом.

Медскі — г.зн. мідыйскі. У 614–605 гг. да н. э. Мідыя ў хаўрусе з Вавілоніяй знішчыла Асірыю, але неўзабаве сама была захоплена Вавілоніяй (што дае падставы прыпісаць Атылу, унуку Немрада, тытул мідыйскага (медскага) караля).

Готы (Gothi, Gothones) — усходнегерманскае племя, якое на пач. 1-га тыс. перасялілася са Скандынавіі на паўдн. узбярэжжа Балтыйскага мора. У 3-м ст. падзяліліся на вестготаў, остготаў, малых готаў (Мезія, сучасная Балгарыя) і готаў-тэтраксітаў (Крым). У 357 г. саюз остгоцкіх плямёнаў на чале з конунгам Эрманарыхам быў разбіты гунамі, што дазваляе М. Олаху называць Атылу каралём готаў, пераважная частка якіх пасля паражэння ад гунаў рушыла на Запад (вестготы заснавалі дзяржаву ў Іспаніі, а остготы — у Італіі).

Датскі — прычыны прыпісвання гэтага тытула Атылу незразумелыя.

²⁶ *Бич Божый* (flagellum Dei) — гэты біблейскі эпітэт пачаў ужывацца ў адносінах да Атылы ў V-VIII стст.; лаціна-хрысціянская легенда паказвала Атылу як прадстаўніка жорсткага язычніцтва, насланага на хрысціянаў за іхнія грахі.

²⁷ *Словакі* (Illyricos) — тут: славянскія плямёны ў вобласці паміж Балканами і Апенінамі, якая ахоплівала тэр. сучаснай Славеніі, поўдзень Аўстрыі і р-н г. Трыест у Італіі.

Сэрбове — сербы, славянскае племя, якое займала землі на тэр. суч. Сербіі, Босніі, часткова Балгарыі і Венгрыі; продкі сучасных сербаў і харватаў.

Ахайчыкі — старажытныя грэкі (за выключэннем насельнікаў правінцый Фесалія, Акарнанія і Этолія).

Траконове (Thracae) — фракійцы, жыхары старажытнагрэцкай правінцыі Фракія ў Малой Азіі.

²⁸ *Тэодозыус-цэсар* (Theodosius rex) — маецца на ўвазе Феадосій II Малодшы (401–450), імператар Усходняй Рымскай імперыі (408–450).

²⁹ *Сабэльлік* (Sabellicus, Marcus Antonius Coctius (1436–1506)) — сярэднявечны гісторык; гаворка пра яго «Rhapsodiae historiarum» (Венецыя, 1498–1504, у 2-х тт.) і «Historia Veneta» (Венецыя, 1487).

³⁰ *Марціян* (Martianus) — Марціян (Маркіян), імператар Усходняй Рымскай імперыі (450–457).

³¹ *Вандаleve* (Vandali) — вандалы, усходнегерманскае племя. Сагнанія ў 4-м ст. са сваіх спрадвечных земляў у Дакіі (тэр. суч. Румыніі), дасягнулі праз Галію і Іспанію поўначы Афрыкі, дзе заснавалі сваю дзяржаву, знішчаную ў 533–534 гг. візантыйскім палкаводцам Велісарыем. Ад іх паходзіць назва правінцыі Андалусія ў Іспаніі.

Вісикготове (Vissigothe) — вестготы, германскае племя, заходняя галіна готаў.

Пэрсаве (Persae) — персы, старажытнае племя на паўднёвым захадзе Азіі (пераважна тэр. сучаснага Ірана).

³² *Кгенсэрык, вандалскі кароль* (Gensericus, Vandalorum rex) — Гензэрык (Гейзэрых, Гізэрых, 390–477), кароль вандалаў з 428 г.

³³ *Валамір* (Valamirus) — Валямір, брат караля остготаў Тразімунда.

Гарьдэрык (Hardericus) — Гердэрык, легендарны кароль гэпідаў.

Кэпидове (Gepides) — гэпіды, усходнегерманскае племя, якое прыйшло са Скандынавіі разам з готамі. У IV ст. аселі ў ніж. цячэнні Дуная; у 566 г. разбіты і вынішчаны лангабардамі і аварами.

Дытмар і Вітмар (Dietmarus et Vittimarus) — легендарныя остгоцкія браты-княжычы.

Острогготы (Ostrogothi) — остготы, германскае племя, усходняя галіна готаў.

Маркоманьнове (Marchomanni) — маркаманы, заходнегерманскае племя, якое на пач. н. э. жыло паміж Рэйнам, Майнам і Дунаем.

Овадове (Quadi) — квады, германскае племя, якое жыло на поўнач ад р. Дунай. Памылка ў назве племені ('овадове' замест 'квадове') з'явілася вынікам няўважлівага прачытання беларускім перакладчыкам лацінскай літары 'q' у польскім старадруку (Confer Б.: Qwadowie).

Герулеве (Heruli, Aeruli) — эрулы, германскае племя, якое разам з готамі асела на берагах Чорнага мора. У V ст. далучыліся да Атылы, а пасля ягонае смерці дапамагалі гэпідам у знішчэнні гунскай дзяржавы.

Швабове (Suevii) — швабы, германскае племя, якое засяляла тэр. суч. Эльзаса (Францыя), часткова Швейцарыі і Баварыі (Германія).

Турынгія (Turingia) — Цюрынгія, гістарычная вобласць у Цэнтральнай Германіі.

Рукгія (Rugia) — тут маецца на ўвазе або 1) вобласць, што ахоплівала в-аў Руген з прылеглай мацерыковай часткай, аддзеленай ад яго прагокай Штральзунд, або 2) тэрыторыя рассялення племені ругаў на поўнач ад рымскіх правінцый Норык і Рэція.

³⁴ *Немцы* (Germania) — польская назва Германіі (Niemcy).

³⁵ *Баварская земля* (Bavaria) — Баварыя, гістарычная вобласць на поўдні Германіі, заселеная германскім племем бавараў.

Швабская земля (Suevia) — Швабія, гістарычная вобласць на паўднёвым захадзе Германіі, заселеная германскім племем швабаў.

Ахоплівала частку суч. Швейцарыі, Эльзас (Францыя), поўдзень зямляў Бадэн-Вюртэмберг і Баварыя (Германія).

Рэн (Rhenus) — Рэйн, рака ў Галіі і Германіі.

Констанцыя (Constantia) — Канстанцыя, даўнейшая назва г. Канастанц (зямля Бадэн-Вюртэмберг, Германія), заснаванага ў IV ст. цэзарам Канстанцінам Хлорам.

³⁶ *Жыкгимонт-король* (Sigismundus rex) — бургундскі кароль (516–524), зяць згаданага остготакага караля Тэадорыка (Тэадорыха).

Базылея (Basilea) — лацінская назва г. Базэль (Швейцарыя).

Аргэнтэна (Argentaria, Argentoratum) — скажоная М. Олахам (Argentina) лац. назва г. Страсбург (Францыя).

³⁷ *Страшбург* (Strassburg), горад у Галіі; сучасны Страсбург на паўн. захадзе Францыі, на мяжы з Германіяй.

³⁸ *Тулінгі* (Tulingi) — тулінгі, суседняе з гелльветамі (старажытныя насельнікі Швейцарыі) племя, якое жыло ля вытокаў Дуная (р-н суч. г. Тутлінген у зямлі Бадэн-Вюртэмберг, Германія).

Гэды (Hedui) — эдуі, кельцкае племя, якое жыло паміж рэкамі Лігер (з. Луара) і Арап (з. Сона) на тэр. суч. Францыі. Галоўны горад — Аўгустадун (з. Атэн, Францыя).

Сэкуаны (Sequani) — секваны, кельцкае племя, жыло паміж ніжнім цячэннем р.Секваны (з. Сена) і горным хрыбтом Юра (Францыя). Было ў саюзе з германцамі.

Бургундзкія (Burgundi) — бургунды, германскае племя, якое прыйшло з поўначы. У I-ым ст. разбітыя гунамі, каля 457 г. занялі землі над Раданам (Ронай), дзе заснавалі ўласную дзяржаву, якая ў 534 г. была заваявана франкамі.

Гундыкар (Gundicarius) — Гундыкар, кароль тулінгаў, эдуеў і секванаў (бургундаў).

Аэціус (Aetius) — Флавій Аэцій (к. 390 — 454), рымскі палкаводзец, прызваны Апошнім Рымлянінам; з 433 г. фактычна кіраўнік Заходняе Рымскае імперыі.

Тэадорык (Theodoricus) — Тэадорых I (419–451), кароль вестготаў. Магчымы прататып героя нямецкіх эпічных паданняў Дытрыха Бернскага (Дэтрыка).

³⁹ *Ліров* (Lixorigum) — горад у Галіі; сучасны г. Лёрах у зямлі Бадэн-Вюртэмберг (Германія).

Бэсонт (Besontionum, Vesontionum) — сталіца племені секванаў (цяпер г. Безансон, дэп. Ду, Францыя).

Матышкон (Matisconum) — горад племені эдуеў на р. Арап (цяпер г. Макон, дэп. Сена і Луара, Францыя).

Люкдун (Lugdunum) — лац. назва г. Ліён у Францыі.

Кабілен (Cabilonum) — горад племені эдуеў (цяпер г. Шалон-сюр-Сон, дэп. Сона і Луара, Францыя).

Лінггон (Lingonum) — горад племені лінгонаў (цяпер г. Лангр, дэп. Верхняя Марна, Францыя).

⁴⁰ *Ремэнсы* (Rhemensi) — магутнае кельцкае племя ў Бельгійскай Галіі; жыло паміж рэкамі Аксона (з. Эна) і Марна. Іх галоўнымі гарадымі лічыліся Бібракт (сучасны Бавэ) і Дуракартор (сучасны Рэймс).

⁴¹ *Ніказы* (Nicasius) — Нікосій, біскуп г. Рэмаў (Рэймса), каталіцкі святы.

⁴² *Рэмы* (Rhemes) — Рэймс (Reims), горад на поўначы Францыі, правінцыя Шампань.

Каталаунская бітва (pugna Catalaunica) — Каталаунская бітва паміж войскамі рымскага палкаводца Аэція і арміяй Атылы (451), у выніку якой Атыла пацярпеў паражэнне. Адбывалася на т.зв. Каталаунскім полі (мясцовасць бліз сучаснага г. Шалон-сюр-Марн у Францыі). Гукавое збліжэнне Каталаунскіх палёў з назвай іспанскай правінцыі Каталонія спарадзіла легенду пра выправу Атылам войска ў Каталонію і абставіны з'яўлення там гунскага насельніцтва (гл. наступны раздзел).

⁴³ *Бэтыцкая сторона* (Baetica) — Бетыка, адна з трох буйных правінцый старажытнай Іспаніі, якая атрымала сваю назву ад р. Бетыс (Гвадалквівір, Гібралтар). Іншая назва — Дальняя Іспанія, бо гэтая правінцыя знаходзілася на самым поўдні Пірэнейскага п-ва. Тэрыторыя суч. правінцый Гранада і Андалусія ў Іспаніі.

Міроман (Migomanus) — легендарны кароль Бетыкі.

Ішпал (Hispalis) — Гіспаліс, старажытны горад у Бетыцы (сучасная Севілья ў Іспаніі).

Море Кадзітанскае (fauca Gaditani) — Кадыйская затока, якая атрымала сваю назву ад г. Гад (Гадэс, сучасны Кадыс) у Іспаніі.

⁴⁴ *Францускую землю Аквітанскую і Ішпанскую на той час виси-готове были посели.* — Разрабаваўшы ў 410 г. Рым, вестготы заснавалі ў паўднёвай Галіі й Іспаніі сваю дзяржаву.

Француская земля Аквітанская (Galliam Aquitania) — Аквітанія (Аквітанская Францыя), у старажытнасці рымская правінцыя ў Галіі, у Аквітанскім басейне (паўдн. захад Францыі, у цячэнні р. Гароны, паміж Пірэнеямі і Цэнтральным масівам).

Ішпанская зямля (Hispania) — Іспанія (Іберыя), рымская правінцыя на Пірэнейскім п-ве, а таксама сам Пірэнейскі п-аў.

⁴⁵ Confer O. далей прапушчана фраза: *Aetius ordine patricius ex Dorastana Mysiae erat oriundus* [Аэцій паходзіў з патрыцыянскага роду з Дарастаны ў Мізіі].

Dorostana (Durostorum) — скажоная лацінская назва г. Сілістры (сучасны г. Сілістра ў Румыніі).

⁴⁶ *Гонорыус-цэсар* (Honorius rex) — Ганорый, імператар Заходняе Рымскае імперыі (395–425), дзядзька заходнерымскага імператара Валентыніяна III.

Канстанціус (Constantius) — Канстанцій, у часы імператара Ганорыя галоўнакамандуючы рымскай арміяй.

Франкове (Franci) — саюз разнародных германскіх плямёнаў. У IV ст. падзяліліся на рыпуарскіх франкаў (гл. *рыпарыюлы*), якія пасяліліся ў сяр. цячэнні Рэйна, і салічных франкаў (ад іх бярэ свой пачатак французская каралеўская дынастыя Капетынгаў), якія ў V ст. заснавалі Франкскае Каралеўства.

Галіанове (Halani) — агульная назва разнастайных кельцкіх плямёнаў, якія засялялі тэрыторыі суч. Бельгіі, Галандыі, Францыі, часткова Швейцарыі і Германіі (т.зв. Галію).

⁴⁷ *Эмэрыта* (Emerita) — горад у Галіі.

Ара (Ara) — лацінская назва р. Арап, правага прытоку Соны (Францыя).

Далішая Іспанія (Hispania interior) — рымская правінцыя Іспанія падзялялася на Бліжнюю (ад Пірэнеяў да р. Таг) і Дальнюю (ад р. Таг да Гібралтарскай пратока).

⁴⁸ *Татары* (Scythes) — абагульненая назва разнастайных цюркамоўных народаў, якая замацавалася за імі падчас экспансіі ў Еўропу і Пярэдняю Азію. У Сярэднявеччы з татарамі атаясамліваліся ўсе дзікія качавыя народы Азіі.

⁴⁹ *Влоская земля* (Italia; пол. ziemia Włoska) — польская назва Італіі, раўназначная ўжыванаму далей ‘Влохи’ (Włochy).

⁵⁰ *Валентыніян* (Valentinianus) — Валентыніян III, імператар Заходняй Рымскай імперыі (425–455).

Пляцыдэя (Placidia) — Гала Пляцыдыя, маці заходнерымскага імператара Валентыніяна III і Аўгусты Ганорыі, сястра заходнерымскага імператара Ганорыя.

⁵¹ *Бургундыя* (Burgundia) — Бургундыя, гістарычная вобл. на ўсходзе Францыі, заселеная ў старажытнасці германскім племенем бургундаў.

Родан (Rodhanus) — лац. назва ракі Рона ў Францыі.

Аурэлія (Aurelia) — сталіца племені аланаў (аўрэліянаў); сучасны г. Арлеан у Францыі.

Ліггер (Ligerus) — лац. назва р. Луара ў Францыі.

⁵² Confer O. далей апушчана фраза: *in persona trinum, in substantia tamen et divinitate unicum vere et sancte... colerent* [у Тройцы адзінасутнага і беззаганнага і святога].

⁵³ *Гледевышы натыхместъ водле науки своее на черова быдлячые.* — Маюцца на ўвазе т.зв. гаруспіцыны, гаданне па вантрабах жывёлы, распаўсюджанае ў Ст. Рыме.

⁵⁴ *Каталанніцкому* — Confer O.: *Catalaunicus*, Б.: *Katalaunickiemu* (‘Каталонскаму’ замест патрэбнага ў адпаведнасці з сапраўднай хадой гістарычнай падзеі ‘Каталаунскаму’).

⁵⁵ *Сангіббан Алянскі* (Sangibanus Alanorus) — Сангібан, легендарны кароль аланаў.

Мэронэус (Meroveus) — Меровій, легендарны французскі кароль, пачынальнік французскай каралеўскай дынастыі Меровінгаў.

Люцыяны (Lutii, Luciaes) — славянскае племя ў ніжнім цячэнні Одэра і Эльбы.

Арморыкі (Armorici) — кельцкае племя, жыло паміж вусцямі рэк Секвана і Лігер (Сена і Луара). Тэрыторыя правінцыі Брэтань у Францыі.

Сароны (Saxones) — саксонцы. Відаць, перакладчык няўважліва расчытаў гатычнае ‘х’, якое вельмі падобнае да ‘г’; адсюль ‘сароны’ беларускага тэксту замест ‘саксоны’ (Confer. O.: saxones, Б.: saxony).

Рыпарыюлы (Riparioli) — рыпуарскія франкі, германскае племя ў сярэднім цячэнні Рэйна.

Брыгзоны (Brigones) — кельцкае племя, жыло ў паўн.-зах. Бельгіі (тэрыторыя бліз сучаснага г. Бруге).

Лямбрыоны (Lambriones) — племя ў нізоўях рэк Тычына і Ламбра на мяжы італьянскай правінцыі Ламбардыя і Швейцарыі, у р-не воз. Кома.

Сарматы (Sarmati), аб’яднанне качэўных жывёлагадоўчых плямёнаў (аланы, раксаланы, сарматы і інш.) іранскага паходжання. У першай палове I тыс. засялялі ніж. цячэнне Волгі, у V ст. пераможаны гунамі.

Лютэцыяны (Lutetiaes) — кельцкае племя на тэрыторыях, прылеглых да г. Лютэцыі (Парыж).

Брытанны (Britanni) — брыты, кельцкае насельніцтва Брытанскіх астравоў да набегаў германскіх плямёнаў англаў і саксаў.

⁵⁶ *оцены огнистые* — гаворка пра метэарытны дождж.

⁵⁷ Confer O. далей апушчана фраза: *sive Mauriacum, quem haud procul a Tholosa in longitudinem ducentis, in latitudinem vero septuaginta protendi leucus Sabellicus tradit* [або Маўрытанскае, пра якое піша светлы Сабэлік, што яно недалёка ад Тулузы прасціралася ўдоўж на дзвесце, а ўшыркі амаль на сямдзесят]. У рымскай сістэме шырыня і даўжыня звычайна вымяраліся югерамі (2519 км²).

⁵⁸ *Коралеўства Французскае* (regnum Galliae) — гэта анахранізм, бо каралеўства франкаў пачало складвацца пасля хрышчэння Галіі ў 496 г. (у той час як дзеянне ў творы адбываецца на самым пачатку 50-х гадоў V ст.).

⁵⁹ *нашого Угорскаго и Немецкаго панства* — Confer O.: *imperio nostro Pannonico et Germanico* [імперыі нашай Панонскай і Германскай].

⁶⁰ *Эмэрык* (Hermanaricus) — Эрманарых, кароль остготаў (загінуў у 375).

Вінітар (Vinitarus) — пераемнік Эрманарыха, кароль остготаў, які загінуў у адной з бітваў гунамі і аланамі. Звездаўшы паразу ад гунаў, частка остготаў прысягнула ім, астатнія ж перабраліся за Дунай і далучыліся да вестготаў. Каля 380 г. усходнерымскі імператар Феадосій II дазволіў ім пасяліцца ў Паноніі.

⁶¹ *Ардарык-король* (Ardaricus rex) — адзін з правадыроў гэлідаў, а затым, пасля смерці Атылы ў 453 г., іх першы кароль.

⁶² *Тэодорык-король, Тразымундов* (Trasimundus) *отец* — кароль вестготаў Тэадорых I. Пасля яго смерці Тразымунд быў абвешчаны каралём вестготаў, аднак у 451–453 гг. (час дзеяння ў творы) фактычна не царстваваў, бо браты паднялі супраць яго мяцеж. Скарыстаўшы з адсутнасці Тразымунда з прычыны вайны з аланамі, браты Тэадорык і Фрыдэрык захапілі сталіцу. Пасля смерці Тразымунда царства перайшло спачатку да Тэадорыха (Тэадорых II), а затым да Фрыдэрыка.

⁶³ *Аудагс* — гіпатэтычны забойца караля вестготаў Тэадорыха I.

⁶⁴ *сэрцэ незвiтязной силы и небезпечности до вытрываня всяких трудностей.* — Фраза збытана. Confer В. (serce niezwyсіężone, u sily do wytrwania wszelakich trudności u niebezpieczności) павінна быць: *сэрцэ незвiтязно и силы до вытрываня всякихъ трудностей и небезпечности.*

⁶⁵ *Толеза* (Tholosa), горад на р. Гарона, з 419 г. — сталіца дзяржавы вестготаў; суч. г. Тулуза у Францыі.

⁶⁶ *Коралеўство Ишпанское* (regno Hispaniae) — дзяржава вестготаў, створаная імі на тэр. Іспаніі пасля паражэння ў бітве з гунамі ў 357 г. Пад ‘ішпанами’ маюцца на ўвазе вестготы. Confer О.: *qui Hungarice hispani apellantur (ut abaliis, qui de eorum scripserunt origine, dissentiam) regno Hispaniae (sicuti chronicon refert, penes quod fides sit) nomen inditum esse, nescio, quo argumento, putatur* [якія па-венгерску завуцца «гішпаны» (у чым я не згаджаюся з іншымі, якія калісьці пра гэта пісалі); лічыцца, што [гэтае] імя было нададзена ад Гішпанскага каралеўства (як сцвярджае хроніка, варта даверу) — не ведаю, як гэта даказаць].

⁶⁷ *Трогус Помпэюс* (Trogus Pompeius), сярэднявечны заходне-еўрапейскі гісторык, аўтар «Гісторыі» ў 40 кнігах, якая захавалася ў скарачаным выкладзе («Epitoma Historiarum Philippicarum») Юстына.

Іберыя, старажытная назва Іспаніі. Паходзіць ад р. Ібэр (суч. Эбра), што служыла мяжой, пасля якога Іспанія падзялялася ракой Таг (Таха) на Дальнюю і Бліжнюю. За р. Ібер пачыналася рымская правінцыя Іспанія, якую з часоў антычнасці называлі Іберыяй. На поўдні Іберыі знаходзіўся старажытны горад Іспал (Гіспаліс) на аднайменнай рацэ (цяпер — Севілья), ад якога, на думку аўтара, і паходзіць назва Іспанія.

⁶⁸ *Трекаш, Треки, Троя* (Trecas, Trecae, Troia), горад у Галіі; цяпер Труа на паўн. усходзе Францыі, прав. Шампань, на р. Сена. Ужыванне назвы Троя ў адносінах да горада Труа вынікае з асаблівасцяў яе французскага напісання (Troyes): канчатак -s даў перакладчыку падставы ўжыць назву ў множным ліку — Трэкі.

Сэноны (Senones), буйное кельцкае племя ў Галіі (Францыя), засяляла землі паміж Луарай і Марнай; галоўны горад — Агедынк (з. Санс, дэп. Йона, Францыя).

Сэвана (Sequana), лацінская назва р. Сена (Францыя).

⁶⁹ *Кальлімах поведает* (Callimachus tradit) — гаворка пра Філіпа Буонакорзі, па мянушцы Калімах (1437 — 1496), італьянскага гуманіста, палітыка, гісторыка і пісьменніка эпохі Адраджэння. З 1470 г. жыў у Польшчы. Маецца на ўвазе адна з яго прац — «Athila» (1483).

Тункгры (Tungri, Tongres), адно з кельцкіх плямёнаў у Галіі.

⁷⁰ *Эбуроны* (Eburoni, Eburones), германскае племя, якое жыло на землях, размешчаных па цячэнні р. Маас (памежжа суч. Бельгіі і Францыі).

Мос (Mosa) — Мёз (Маас), левы прыток Рэйна.

Леодынская земля (terra Leodinensi) — землі ў рымскай правінцыі Белгіка, якія прылягалі да г. Лугдунум (сучасны Льеж, Бельгія).

⁷¹ *Люпус, то ест волк.* — Луп, біскуп горада Труа, каталіцкі святы. Нарадзіўся каля 383 г. у заможнай сям’і, пасля 433 прызначаны біскупам, забіты 29 ліпеня 479 г. Лац. ‘lupus’ сапраўды перакладаецца як ‘воўк’.

⁷² *Францэя Нарбонэнская* (Gallia Narbonensis) — Нарбонская Галія, рымская правінцыя ў Галіі, межы якой з поўдня вызначаліся Пірэнеямі, з захаду рэкамі Гарумна і Тарн, з поўдня р. Ізер, з усходу Альпамі і Міжземным морам; назву атрымала ад г. Нарбон.

Гарумна (Garumna) — р. Гарона ў Францыі.

⁷³ Кн. Псальмаў, 41:7.

⁷⁴ Кн. Псальмаў, 53:3.

⁷⁵ *Этэреус* (Aethereus) — Этэры, сын англійскага караля, абраннік св. Уршулы.

Уршуля (Ursula) — Уршула, каталіцкая святая. Падзеі ў «Гісторыі...» адбываюцца ў 451 г., святая ж Урсула выехала з Брытаніі ў 383 г. Тут маем справу з пазнейшым развіццём легенды, калі Атыла быў атажаслены з Татылам, сапраўдным забойцам св. Урсулы.

⁷⁶ *Брытанея* (Britannia) — кельцкая назва Англіі, якая паходзіць ад этноніма брыты.

Гольяндэя (Hollandia) — Галандыя, гістарычная краіна, за некалькі стагоддзяў да н. э. заселеная кельцкімі і германскімі плямёнамі (белгі, батавы, фрызы і інш.). З I ст. да н. э. — пад уладаю Рыма як частка правінцыі Галія, каля IV ст. зноў адваёвана фрызамі, саксамі і франкамі.

⁷⁷ *Папэж Цырыяк* (Cyracus pontifex) — Кірыяк быў не папам (рымскім біскупам), а Канстанцінопальскім патрыярхам (595–606), то бок ужо пасля смерці Атылы, таму ён няк не мог быць сучаснікам апошняга. На падставе рашэння памеснага сабору 597 г. Кірыяк пачаў звацца экumenічным мітрапалітам, што прывяло да яго варажнечы з папам Рыгорам Вялікім. Confer О. пасля словаў ‘папэж Цырыяк’ апушчана наступная фразы: *cuius alii (praeter scriptorem historiae ecclesiasticae, quod sciam) autores nullam faciunt mentionem* [пра якога іншыя аўтары (за выключэннем пісьменнікаў царкоўнай гісторыі), наколькі мне вядома, зусім не згадваюць].

⁷⁸ *Фландрыя* (Flandria) — Фландрыя, гістарычная краіна на паўдн. захадзе Еўропы; цяпер правінцыя ў межах Бельгіі.

⁷⁹ *Изынак* (Isinaca) — Айзенах, горад у Германіі, зямля Цюрынгія.

⁸⁰ *Море Брытанскае* — Паўночнае мора ў яго паўднёвай частцы (да Заходніх Фрызскіх аставоў), уключна з пратокай Ла-Манш (Англіійскім каналам).

⁸¹ *Калетаны* (Caletes, Caletani) — калеты, арэмарыйская супольнасць у Бельгійскай Галіі (ля г. Кале ў Нармандыі, Францыя).

Нортманны (Normanni) — нарманы, назва разнастайных плямёнаў Скандынавіі і Ютландыі (поўнач Даніі) падчас іх заваўніцкіх паходаў на Еўропу ў VIII–XI стст.

Марыны (Morines) — марыны, кельцкае племя на прыморскім узбярэжжы Бельгійскай Галіі (захад Бельгіі).

Фрызы (Phrisas) — германскае племя, у V–VII стст. жыло ў вусці Рэйна; у VII ст. утварылі самастойнае графства.

Цымбры (Cimbros) — кімбрыйцы, германскае племя; з першых месцаў пасялення (п-аў Ютландыя, Данія) у II ст. да н. э. рушылі на поўдзень; у 101 г. да н. э. разбітыя рымлянамі.

Прусы (Prutheni) — балтыйскае племя, на пачатку Сярэднявечча асела на паўдн. узбярэжжы Балтыкі; пазней часткова германізавана.

⁸² *...держу о том, же ся то по той битве стало.* — Аўтар не мае рацыі: Буда быў забіты ў 445 г., а Каталаунская бітва адбылася ў 451 г.

⁸³ *Эцэльбурггъ, то есть «замок Атылем» зовуть.* — Гэта Etselburg [замак Атыльы] «Песні пра Нібелунгаў». Confer O.: *arcem Athilae*; B.: *zatek Atyle* [замак Атыльы].

⁸⁴ *Оффэн* — ням. *Offen* [печ].

⁸⁵ *Тэсалия* (Thessalia) — Фесалія, гістарычная мясцовасць на поўначы Грэцыі, над Эгейскім морам, з галоўным горадам Ларыса.

⁸⁶ *Едора* (Iadera) — горад у Далмацыі (Задар, Харватыя).

Літва (Lithuania) — Літва.

⁸⁷ *Антенор Троянскі* (Antenor Troiani) — удзельнік Траянскае вайны, легендарны заснавальнік Генетыйскае дзяржавы ў Італіі са сталіцай у Патавіі (Падуі).

⁸⁸ *Сыкамброве* (Sicambri, Sugambri) — сікамбры, германскае племя, якое насяляла землі паміж рэкамі Рура (Рур) і Лаўгона (Лан). У 8-м г. да н. э. пераселены імператарам Тыберыем на р. Маас (паўн. усход Францыі, усход Бельгіі, паўдн. усход Галандыі) у пакаранне за перамогу над палкаводцам Лоліем.

⁸⁹ *Турцылінкгі* — відаць, тое ж, што і ‘тулінгі’ (Гл. зн. 38).

Руггі (Rugii) — магчыма, жыхары вобласці паміж р. Гюнс (Кніжага) і возерам Пелса (Балатон, Венгрыя). У адным з дакументаў за 891 г. гэта зямля называецца славянскай.

⁹⁰ *Стырыя* (Stiria) — Штырыя, зямля ў складзе рымскіх правінцый Норыкум і Панонія (Аўстрыя).

Карынтыя (Carinthia) — Карынцыя, зямля ў складзе рымскай правінцыі Норыкум (Аўстрыя, часткова — Славенія і Італія).

Салона (Salona), *Спалат* (Spalato) — гарады ў Далмацыі (цяпер Салона і Спліт ў Харватыі).

⁹¹ *Трагур* (Tragurus), *Скардона* (Scardona), *Сыбынік* (Sibinicum), *Ядора*, *Новая Сэкгна* (Nova Segnia) — гарады ў Далмацыі (цяпер Трогір, Скардзін, Шыбенік, Задар, Сень у Харватыі).

Поле (Pola) — венецыянскі горад у Ілірыі (цяпер Поле на п-ве Істрыя ў Харватыі).

Тэрггест (Tergeste) — венецыянскі горад у Ілірыі (цяпер Трыест у Італіі).

Каліфэрыя (Cariferia) — горад у Ілірыі (цяпер Копар у Славеніі).

⁹² *Эузэбіус* (Eusebius) — Яўсевій Кесарыйскі, візантыйскі тэолаг, аўтар «Царкоўнае гісторыі» (IV ст.).

Сыгеберт (Sigebertus) — Сігіберт (1030–1112), манах з манастыра Жамблу (Бельгія), аўтар шырокавядомае сусветнае хронікі (ахоплівае падзеі 381–1111 гг.).

⁹³ *Троя* (Troia, Iyoon), у старажытнасці горад у М. Азіі на р. Скамандр, месца дзеяння «Іліяды» Гамера. Знойдзена ў канцы 19-га ст. на ўзгор’і Гісарлык (Турцыя) ням. археолагам Г. Шліманам.

Пілімон (Pulemenis) — цар пафлагонцаў Пілімен, які загінуў пад сценамі Троі («Іліяда», песні V:576 і XIII:658). Паводле адной з паслягамераўскіх легенд, пасля падзення Троі частка ўдзельнікаў вайны на чале з Антэнорам Траянскім і ягонымі сынамі выправілася ў Фракію, а адтуль — у Італію. Там, на ўзбярэжжы Адрыятыкі, Антэнор заснаваў Генетыйскую дзяржаву з сталіцай у Патавіі (Падуі).

Адрыя (Adria) — горад у Цызальпійскай Галіі, у вусці ракі По, ад якога бярэ сваю назву Адрыятычнае мора; родны горад імператара Адрыяна.

⁹⁴ *Акви́лея* (Aquilea) — горад у Цызальпійскай Галіі, у Венецыянскай затоцы, т. зв. Другі Рым. Пасля разбурэння Атылам у 452 г. заняпаў (цяпер м. Акви́лея ў вобл. Фрыулі-Венецыя-Джулія, Італія).

Рывуус Альтус (Rivus Altus) — у адным з паўночнаітальянскіх паданняў пра заснаванне Венецыі гаворыцца, што, уцякаючы ад пераследу ‘паўночнага заваўніка’, падуанскія консулы Сімяонэ дэль Глаўконі і Антоніе Кальва да Ламіна паклалі пачатак гораду Рывальта. Відаць, з цягам часу Rialto пераасэнсавалася ў Rivus Altus [глыбокая рака, ручай, канал], што дало назву венецыянскаму кварталу Рывальта.

⁹⁵ *...кдгы Атыля ку Акви́леи тягнул.* — На самай справе Акви́лію браў у аблогу не Атыла ў 452 г., а Татыла, кароль готаў і вандалаў, у 542 г.

⁹⁶ *Тэрггэстынская отнога* (sinus Tergestinus) — Тэрггэстынская затока, даўнейшая назва Венецыянскай затокі Адрыятычнага мора; паходзіла ад назвы г. Тэрггест (Трыест).

⁹⁷ *до троснягу, которая.* — У пол. тэксце слова ‘trzcina’ — ж. р., у беларускім ‘тросняг’ — м. р.; адсюль памылка беларускага тэксту ў дапасванні — ‘троснягу, которая’.

⁹⁸ *Гельмунд* (Helmundus) — біскуп г. Тарвіж у Італіі (Vст.).

Тарвіж (Tarvisium), *Вэрона* (Verona) — гарады ў Цысальпійскай Галіі (цяпер Трэвіза і Верона, Італія).

Дыядэрык (Diatherius, Desiderius) — Дзэідэрыі, кароль лангабардаў (V ст.).

Утын тэж Атыля збудовал. — Атыла не засноўваў г. Удынэ. У аснове гэтага сьвярджэння ляжыць сярэднявечная італьянская легенда: заняты аблогай Аквілеі, Атыла знайшоў непадалёк даліну, каб збудаваць крэпасць для зімавання свайго войска; хочучы ўзняць яе на высокім месцы, ён загадаў насыпаць узгорак з зямлі і каменя, якія яго воіны насілі ў шчытах і шаломах на працягу трох дзён.

Конкордыя (Concordia) — даўней горад, а зараз мястэчка Каорле на беразе Венецыянскай затокі ў Італіі.

⁹⁹ *Падва* (Pavia, Padova) — Падва, горад на поўн. Італіі.

Марульіос Калябрыччык ([Michaelis] Marullius Calaber) — Міхаіл Марульіос Калабрыец, італьянскі паэт з г. Падвы (Падуй).

¹⁰⁰ *Вэнэцыю.* — Confer В. (*Vincensua*) тут павінна быць: *Вінцэнцыю*. (Vincensia, Vicentia) — лац. назва горада Вічэнца ў Італіі.

Мантуя (Mantua, Mantova), *Брыксія* (Brixia), *Бэргам* (Bergamus, Bergamo), *Кремона* (Cremona), *Фэргар* (Ferraria) — Мантуя, Брэшыя, Бэргам, Крэмона, Ферара — гарады на поўн. Італіі.

¹⁰¹ *Равэнна* — Равена, горад у паўночнай Італіі; тут знаходзіцца маўзалеі Галіі Плацыдыі і Тэадорыха (Тэадорыха) Вялікага. Атыла ніколі не заваёўваў Равэну. Фігураваць у гісторыі Атылы было прэстыжна, бо Равэна сапернічала з Рымам у палітычных і гістарычных адносінах. Равэнская легенда з’явілася своеасаблівым адказам на ніжэйпрыведзеную рымскую легенду пра папу Льва.

¹⁰² *Ян, армянскай сэкты великий оборонца* (Ioannes haereseos Arrianae defensor) — у IV ст. у хрысціянстве ўзнікла ерэтычная плынь, якая бярэ назву ад свайго пачынальніка Арыяна, Александрыйскага капелана. Арыяне адмаўлялі догмат пра адзінасутнасць Св. Тройцы.

¹⁰³ Насамрэч пералічаныя гарады ў басейне р. По былі разбураны не Атылам, а Татылам.

Тыцын, который теперь Папию зовут. — Колішняя назва г. Павія (Ticino, Pavia, Pavia) у Італіі.

Плацэнцыя (Placentia), *Парма* (Parma), *Мурыны* (Mucina), *Мэдыолян* (Mediolanum) — П’ячэнца, Парма, Мадэна (Confer О.: *Mucina*, В.: *Mityna*), Мілан — гарады на поўн. Італіі.

¹⁰⁴ *Мынц* (Mincio) — Мінча, рака ў Італіі, левы прыток р. По.

Пад (Padus) — лац. назва р. По ў Італіі.

Марык (Alaricus) — Аларых I (376–412), кароль вестготаў з 395 г., у 410 г. захапіў і разрабаваў Рым, што паскорыла падзенне Заходняй Рымскай імперыі.

¹⁰⁵ *...шли до Лева, папежа.* — У ніжэйпрыведзеным эпізодзе змяшаліся дзве легенды. Адна з іх звязана з імем папы Льва I (440–461), які нібыта спыніў Атылу на беразе р. Мынц магутнай сілай свайго слова. У сярэднявеччы легенда дапоўнілася іншай: падчас размовы папы з Атылам з’явіўся бачны толькі Атылу вобраз апостала Пятра ў папскіх рызах і з мячом у руцэ.

¹⁰⁶ *Апулія, Калябрыя* (Apulia, Calabria) — Апулія і Калабрыя, гістарычныя правінцы на поўдні Італіі.

¹⁰⁷ *над голову папежову.* — Confer В. (nade głową Papieżową) павінна быць: *над головою папежовой*.

¹⁰⁸ Confer В. (dobytum) павінна быць: *добытым*.

¹⁰⁹ *...у Францыи над волком а в Влохах над ильвом.* — Тут абыгрываецца значэнне лацінскіх слоў *lupus* [воўк] і *leon* [леў]. Маюцца на ўвазе біскуп г. Труа Луп і папа рымскі Леў.

¹¹⁰ *Гонорыя* (Honoria) — Аўгуста, сястра заходнерымскага імператара Валентыніяна III; легендарная першая жонка Атылы.

¹¹¹ *будучы готовы до войны а до великих речей хутливые.* — Confer В. (będącz gotowe do wojny, a do wielkich rzeczy chciwe) павінна быць: *будучы готовое до войны а до великих речей хутливое*.

¹¹² *Асырыя* (Assyria) — Асірыя, або Ашур, старажытная семіцкая дзяржава ў паўночнай частцы Месапатаміі, заваяваная вавілонянамі ў 612 г. да н. э.

¹¹³ Confer О. апушчана наступная фраза: *Tradit Iordanis Athilam per id tempus misisse legatos ad Martianum orientis imperatorem, qui dicerent, ni Theodosii praecessoris, promissa sibi servaret, se illius imperium vastaturum. Hoc autem Athilam eo animo fecisse dicit, ne Trasimundus Visigothorum rex conatus ibsius praescire posset, nam paulo post Alanos populos, quos trans Ligerim flumen sub Vissegothorum imperio habitasse testatur, Athila subito invasisset, quem Trasimundus nihilo secius praeveniens iusto praelio devictum coegisset in Pannoniam turpiter refugere. Regem Athilam in Galliam secundo revertisse et cladem a trasimundo accepisse non satis memini me apud alios comperisse, re vera neque chronico neque aliis autoribus alioqui recitentibus tam longam eius profectionem et dedecus acceptum, si quid certi de eo constitisset* [Распавядае Іардан, што ў той час выправіў Атыла да ўсходняга імператара Мартыяна паслоў, якія казалі, што калі той не выканае абяцанняў, дадзеных [яго] папярэднікам Тэадозіем, то ён спустошыць ягоныя ўладанні. Ён сказаў, што Атыла ўчыніў гэта з тым намерам, каб Тразімунд, кароль вестготаў, не змог загадзя даведацца пра ягоныя планы, бо неўзабаве пасля таго Атыла напаў на народ аланаў (якія, як кажуць, жывуць за ракой Лігер пад уладай вестготаў); тым не менш Тразімунд, апярэдзіўшы яго, прымусіў, перамогшы ў справядлівай бітве, ганебна ўцякаць у Панонію. Недастаткова прыгадаў я [тое, пра што] даведаўся ад іншых: як кароль Атыла паўторна вярнуўся ў Галію і як зведаў паразу ад Тразіमुнда; насамрэч, ані ў хроніцы, ані ў іншых аўтараў і наогул у перапісчыкаў

[нічога няма] пра яго доўгае адступленне і звезданую ганьбу, ды і ці існуе хоць штосьці пэўнае на гэты конт?].

¹¹⁴ *Микольта* (Mycoltha) — Ільдыка нямецкіх паданняў і Крымхільда «Песні пра Нібелунгаў».

Бактрыя (Bactria) — старажытная краіна ў сярэднім і верхнім цячэнні Оксуса (Амудар’і) з сталіцай у Бактры (Бактры, цяпер г. Балх у Афганістане); у VII ст. заваявана арабамі.

¹¹⁵ *року Божого... чотырыста чотырдесятаго пятого.* — Насамрэч Атыла памёр у 453 г. У 445 г. ён забіў свайго брата Буду (Бэлу).

Confer O. апушчана фраза: *Non, ut Eusebius ac Sigebertus tradunt, hic quadringsesimo quinquagesimo quinto, ille quinquagesimo quarto* [А не так, як паведамляюць Яўсевій ды Сігеберт: гэты ў 455, а той у (4)54].

¹¹⁶ *Гонітва* — спаборніцтвы ў коннай яздзе; турнір.

¹¹⁷ *Юліус Цэзар* (Cai Iulius Caesar) — Гай Юлій Цэзар (каля 100–44 гг. да н. э.), рымскі палкаводзец, дзяржаўны дзяяч, пісьменнік, заваёўнік Галіі (58–51 гг. да н. э.).

¹¹⁸ Тут абрываецца тэкст В.

¹¹⁹ Confer O. апушчана: *Praeterea tam Eusebius, quam Sigebertus in suis chronicis concordant ab Hunnis profligatos esse Gotthos et Hunnicum imperium inceptum esse anno nati domini trecentesimo octuagesimo, mortuum autem Athilam quadringsesimo quinquagesimo quarto. Quorum temporum annos si contuleris, cognoscens Athilae vitam fuisse septuaginta quatuor annorum, etiamsi tum fuisset natus, quum Hunni Gotthos regno privarant. Sic Sabellius convinci etiam horum duorum testimonio potest* [Затым, як Яўсевій, так Сігіберт у сваіх хроніках згодныя, што готы былі пераможаны гунамі і заснавана была гунская імперыя ў годзе ад Раства Гасподняга 380, смерць жа Атылы (сталася) ў 454 г. Калі супаставіць гэтыя гады, трэба прызнаць, што жыў Атыла семдзесят чатыры гады, гэта значыць нарадзіўся ён тады, калі гуны захапілі Гоцкае каралеўства. Адсюль вынікае памылка Сабеліка ў гэтых двух датах.]

¹²⁰ *аркадове — тры, харове и акарнано́ве — шесть.* — У рукапісе беларускага перакладу памылка, перанятая з польскай крыніцы: замест ‘яко аркадове — тры, харове и акарнано́ве — шесть’ напісана незразумелае ‘трыхарове’, якое польскі перакладчык утварыў шляхам усячэння лацінскіх словаў ‘sicuti Arcades trium, Chares et Acarnanes sex’.

Аркадове (Arcades) — аркадыйцы, насельнікі грэцкай гістарычнай краіны Аркадыі, якая размяшчалася ў сярэдняй частцы п-ва Пелопанес паміж гарадамі Аргас і Алімпія.

Харове (Chares) — карыйцы, жыхары старажытнагрэцкіх калоній на паўдн.-зах. узбярэжжы М. Азіі (г. зв. Карыі).

Акарнано́ве (Acarnanes) — акарнаны, насельнікі грэцкай гістарычнай краіны Акарнаныі, якая знаходзілася ў заходняй частцы Грэцыі па цячэнні р. Ахелой (суч. Ахелаас).

...егіпчане чотыры то́лко месе́цы спродку у год личыли. — Насамрэч старажытнаегіпецкі год складаўся з 365 сут (12 месяцаў па 30 дзён; апошнія 5 сут году не ўлічваліся і былі святочнымі).

¹²¹ *Лукус* (Lycus) — лацінская назва р. Лех, прытоку Дуная
Реты (Rhaeti, Reti) — племя ў рымскай правінцыі Рэцыя (на тэр. сучаснага паўночнага ўсходу Італіі і захаду Аўстрыі).

Віндэлікі (Vindelici) — віндэлікі, германскае племя, якое жыло на тэрыторыі рымскай правінцыі Норык (цяпер зямля Ніжня Аўстрыя); ад назвы гэтага племені пайшла адна з лацінскіх назваў сталіцы Аўстрыі г. Вены — Віндабона (Vindaebona).

¹²² *Геррыха* (Herrycha) — Ганорыя, сястра заходнерымскага імператара Валентыніяна III.

Крэйнгікыцэ (Kreinheiltz) — Крымхільда, адпавядае Крымхільдзе франка-бургундскага эпасу.

...вели спор з собою о панство. — Па смерці Атылы гунскі хаўрус распаўся з-за ўзначаленага Тэадорыкам паўстання германцаў, якія ў 455 г. на рацэ Недао (Панонія, цяпер — Венгрыя) разграмілі гунаў.

¹²³ *Коросманы* (Corosmani) — харасміі (харэзміі), азіяцкае племя, якое жыло ў пустэльні Каракум паміж Каспійскім і Аральскім марамі (памежжа Туркменістана, Узбекістана і Казахстана).

...з народу коросманов. — Confer O.: *ex gente Corosmanorum Scythiae vicina ortam* [паходзіла з народа карасманаў, што (жыве) па суседстве са Скіфіяй].

¹²⁴ *Маурыцый* (Mauricius) — Маўрыкій, імператар Заходняй Рымскай імперыі (582–602). Пасля разгрому германцамі гуны падаліся ў Прычарнамор’е, дзе пазней як народ зніклі; аднак яшчэ доўга гунамі называлі розных тамтэйшых качэўнікаў.

[*О Петре Недведку, москалю, казка*]

O Pietrze Niedźwiadku, moskalu, kazka (с. 365)

¹ *Петр Москаль* — магчыма, гаворка пра Ілейку Мурамца, т.зв. «царэвіча Пятра Фёдаравіча», або Ілжэ-Пятра, аднаго з паплечнікаў Івана Балотнікава.

² *Князя великого Московского Федора Ивановича* — Фёдара І Іванавіча (1557–1598), рускага цара (1584–1598), сына Івана IV Жажлівага і швагра Барыса Гадунова. Фёдар Іванавіч памёр бяздзетны, з яго смерцю перарвалася тая галіна роду Рурыкавічаў, якая ішла ад Данііла Маскоўскага.

Ірына Годуновъна — Ірына Фёдараўна Гадунова, сястра Барыса Гадунова, якая стала рускай царыцай у 1585 г. Пасля смерці мужа на 9-ы дзень пастрыглася ў манашкі пад імем Анастасія, адмовіўшыся ад царства. Нягледзячы на гэта, указы выдаваліся ад яе імя.

³ *по небозицику брате своем, Борисе Годуну.* — Барыс Фёдаравіч Гадуноў (каля 1552–1605), рускі цар (1598–1605).

⁴ *царевич Дмитр, которого он забыл кто смерть приправитъ хотел, живъ ест.* — Сын Івана IV Жажлівага царэвіч Дзмітрый быў забіты 15 мая 1591 г. у Углічы, ва ўзросце 7 гадоў. Паколькі яго маці, Марыя Нагая, была сёмай жонкай Івана IV, а каноны праваслаўя дазвалялі

жаніцца толькі тройчы і толькі з прычыны смерці жонак, царэвічам Дзмітрыя можна лічыць умоўна. Да ўсяго з Марыяй Іван IV не вячаўся. Першыя чуткі пра тое, што царэвічу ўдалося ўратавацца, адносяцца да 1600 г. Тут гаворка пра т.зв. Ілжэ-Дзмітрыя I (па меркаванні большасці гісторыкаў, гэта быў Грыгорый (Юры) Багданавіч Атрэп'еў (каля 1582–1606), якія прад'явіў свае правы на рускі сталец у 1604 г. У 1605 г. «царэвіча Дзмітрыя» прызнала ў Атрэп'еве Марыя Нагая, на той час інакіня Беларускага манастыра.

⁵ Відавочна, тут гаворка павінна ісці не пра Ірыну Гадунову, а пра Марфу Нагую, маці сапраўднага царэвіча Дзмітрыя.

⁶ Звесткі не адпавядаюць рэальным гістарычным падзеям.

⁷ Да Ілжэ-Дзмітрыя рускім царом непрацягла час (з 13 красавіка па 1 чэрвеня 1605 г.) быў Фёдар Барысавіч Гадуноў (1589–1605). Ілжэ-Дзмітрый быў вячананы на царства ў Маскве 20 ліпеня 1605 г.

⁸ *И гды прыехали, право назавтрее по забитю князя Дмитровом.* — У ноч з 16 на 17 мая 1606 г. Ілжэ-Дзмітрый быў забіты маскоўскімі баярамі.

⁹ *теперешны Шуйский на панстве государем зостал.* — вячанне Васіля Шуйскага на царства адбылося 1 чэрвеня 1606 г.

¹⁰ *о Светой Пречыстой* — 16 (28 па н.ст.) жнівеня.

¹¹ *на Миколу, свято руское* — свята св. Міколы прыпадае на 6 (19 па н.ст.) снежня.

РЫЦАРСКІ РАМАН

[*Повесть о Трышчане*] (с. 371)

¹ *Клевдас* — Кловіс першай французскай друкаванай рэдакцыі рамана (1489) і Кледовекс найбольш ранняга яго рукапісу. Згодна з легендай, гэта быў першы хрысціянскі кароль Галіі. Несумненна, што ў гэтым вобразе адлюстраваны франкскі кароль Хлодвіг (каля 466–511).

² *Аполон* — у французскім рамане гэта кароль дзяржавы Леануа.

³ *А короля Клевдаса сын.* — у ранняй рэдакцыі французскага праявінага рамана ён названы Фарамонам, а ў першай друкаванай — Хільдэрыкам.

⁴ *Кандиеш* — Кандас французскіх раманаў.

⁵ У італьянскіх тэкстах дачка названа Крэсцылай (Crescille, Cresilla)

⁶ *Елиобела* — Eliabel французскіх раманаў.

Мелиядуш — Меліядук французскіх праявічных раманаў. У паэтычных версіях выступаў пад імем Рывалена. У італьянскай версіі рамана лічыўся братам караля Марка, што захавана і ў беларускім перакладзе.

Елионос — Леануа, радзіма Трыстана; яе звычайна ідэнтыфікуюць з Лотыянам, мясцовасцю на поўдзень ад Эдынбурга (Шатландыя), што цалкам стасуецца з пікцім паходжаннем вобраза героя.

⁷ *Мерлин-пророк* — у сярэднявечнай літаратуры прарок і чараўнік пры двары караля Артура. Вобраз Мерліна паўстаў як адно з адлюстраванняў апокрыфа пра біблейскага цара Саламона.

⁸ *Сулешиское королевство* — верагодна, памылка перакладчыка (перапісчыка); больш правільна было б «Гулешскага» («Гальскага»), бо далей Галія названа Галіюшам (TV, f.4va: «de Gaules»).

Говорнар — выхавачель Трышчана (фр. gouvernail — 'руль; стырно, накіроўваючая сіла' — пратварылася тут у імя асабовае).

⁹ *Брыкinya* — у французскім тэксце гідронім Bargaigne.

¹⁰ *Гале[ц]* — Галаад артураўскіх раманаў, сын Ланселота, самы дасканалы з усіх рыцараў Акруглага Стала.

Онцалот — Ланселот Азёрны заходнееўрапейскага рыцарскага эпасу. Ён жа ў беларускім тэксце выступае як *Анцалот*, *Аньцалот*, *Анцалот*, *Онцалот*.

¹¹ Паралеляў гэтаму эпізоду няма ў TV; блізкія паралелі маюцца ў «Zibaldone da Canal» і «Innamoramento di messer Tristano» Нікола дэльі Агасціні.

¹² *Орлендзя* — Ірландыя.

¹³ *...з Малое Земли* — з т.зв. Малой Брытаніі (TV f.5vb: «dela Piciola Vertagna» — Брэтань у Францыі); у французскім рамане паведамляецца, што Меліядук жэніцца з дачкою Хаэля Нанцкага.

¹⁴ *Норот* — Нархольт французскага рамана, які згадваецца і ў шэрагу іншых твораў і лакалізуецца ў Брэтані.

¹⁵ *Перемонт* — Фарамон французскіх раманаў.

¹⁶ *И мел тот король одну дочку.* — У французскім рамане яна названа Белідай. Далей у беларускім тэксце прапушчана апісанне візіту да караля Марка ірландца Мархольта-Амурата і прадказання яму смерці ад рукі Трыстана-Трышчана.

¹⁷ *Амурат из Орлендзи* — Мархольт (Амарольда італьянскай версіі). Амурат называецца тут каралём, хаця следам паведамляецца, што ірландскім каралём быў Ленвіз (бацька Іжоты-Ізольды).

¹⁸ *Гарнот* — Газ'ет французскіх рыцарскіх раманаў, брат Гавена, які ніжэй выступае пад імем Гаваона.

¹⁹ *Самсон* — востраў Св. Самсона, названы так у гонар мясцовага святога, які быў біскупам у Далі. Ва ўсіх версіях рамана двубой цвёрда звязваецца менавіта з гэтым востравам.

²⁰ *Ижота* — Ізольда ў заходнееўрапейскай традыцыі.

²¹ *Кажын* — Кей, сенсаль караля Артура.

Бэндемазул — рыцар Бадэмагюс заходніх куртуазных раманаў.

²² *Ленвиз* — імя ірландскага караля праз Лагвіса італьянскага рамана ўзыходзіць да Ангуіса (Ангуіна) французскага праявінага рамана.

²³ *Лондреш* — у французскім рамане тут называецца краіна Логр, якая часта згадваецца ў куртуазных аповедах.

²⁴ *Паламидеж* — Паламед, герой многіх артураўскіх раманаў, рыцар-сарацын, сын Эсклабора (Эскалібура). Нягледзячы на тое, што выступае праціўнікам Трышчана, паказаны як мужны і шляхетны рыцар.

²⁵ *Янши из Локве* — ніжэй ён называецца каралём са Згоцыі (г. зн. Шатландыі).

²⁶ *Прынціп Галиот* — гэты персанаж пастаянна сустракаецца ў рыцарскіх раманах, асабліва ў прысвечаных Ланселоту Азёрнаму. Ён называецца тут «прынчыпам», г. зн. прынцам.

²⁷ *Иван* — Івейн заходнееўрапейскіх раманаў. У беларускім тэксе названы таксама *Ованом* (*Иованом*).

²⁸ Пэралічваюцца вядомыя з іншых версіяў легенды і з раманаў «брэтонскага цыкла» рыцары Круглага Стала: Гаэр'ет (*Гарнот*), Івен (*Иван*), Гавен (*Гаваон*), Кей (*Гееш*).

²⁹ *Брагиня* — форма імені служанкі Іжоты запазычана з італьянскага рамана, дзе яна названа Брагінай (Брандзінай); у фр. раманах — Бранж'ена.

³⁰ *Болячая Стража* — гэта «Небяспечная Варта» (*Douloureuse Garde*) французскіх раманаў, замак, у якім чыніцца ўсялякае незаконне. Праз гэтае выпрабаванне маюць прайсці многія рыцары.

³¹ *Анцэлот з Локвей* — так зразумеў перакладчык мянушку Ланселота — Азёрны (дзю Лак).

³² *Ован* — вышэйзгаданы Іван (Івейн). Магчымае таксама іншае расчытанне імя — *Иован*.

³³ *...один человек на имя Кушын* — гэтага імені няма ў французскім рамане, там проста паведамляецца пра маладога сваяка каралевы. На думку А. Весялоўскага, імя магло ўтварыцца ў выніку няправільнага разумення італьянскага *cugino* [кузэн].

³⁴ *Сегурадеж* — Сегурадэс французскіх раманаў.

³⁵ У французскім рамане далей распаведзена, як Трыстан праводзіць ноч з жонкай Сегурадэса, як Марк тайком лечыцца, каб ніхто не даведаўся пра яго раненне на двубоі. Здагадаўшыся пра начны візіт Трыстана, Сегурадэс пускаецца ў пагоню і дае Трыстану бой.

³⁶ *Имя ми ест Блерыж, кривной есми короля Бана из Банакка*. — Бліберыс, сын Бана з Бенойка («Бана Баноцкага» беларускай аповесці).

³⁷ *Домолот, столечное место Артиуша-короля*. — Знакаміты Камелот рыцарскіх раманаў, рэзідэнцыя караля Артура.

³⁸ *Яшчор* — Гектар Марскі французскага рамана (у італьянскім — Этторэ).

Марганор — рыцар Марганон французскіх раманаў.

³⁹ *Бланор* — у артураўскай традыцыі лічыўся братам рыцара Бліберыса.

⁴⁰ *Сгоцзя* — назва Шатландыі, вытворная ад італьянскай формы (*Sgocia*).

⁴¹ Тут сцісла перададзена гісторыя Мерліна, які навучыў сваю каханку Вівіану чараўніцтву і стаў яе ахвярай: не хочучы з ім расставіцца, Вівіяна навекі зачыніла яго ў велізарным камені, адкуль Мерлін ніякім чынам не мог вызваліцца.

⁴² *А тая пани з Локвеи*. — гаворка пра Дзеву Возера, чараўніцу і вяшчунку, якая выхавала на дне свайго возера Ланселота (адсюль і яго мянушка Азёрны).

⁴³ *Веливера* — Геньеўра (Гвенівера), жонка Артура і дама сэрца Ланселота. Далей названа таксама *Женибра*.

⁴⁴ *Бреусь* — у французскім рамане Брэус мае мянушку Бязлітасны.

⁴⁵ *Соренлоис* — Сарэлуа французскіх праязічных раманаў. Галеот лічыўся прынцам Сарэлуа і Дальніх астравоў.

⁴⁶ *Плачевный город* — у рукапісе называецца таксама *Плачным* (Замак Слэз французскіх раманаў).

⁴⁷ *Иосиф* — Іосіф Арымафейскі, з імем якога звязваецца распаўсюджванне хрысціянства ў Брытаніі.

⁴⁸ *Орашы* — астравы Волатаў французскіх раманаў.

⁴⁹ *И был некак ранень от медведя дикого, и тут откинулся от Иосифа крещения* — у французскім рамане далей тлумачыцца, што кароль Дыялет (Даўлетыс), раззлаваны хрышчэннем многіх сваіх падданных і ўласных сыноў, забівае ўсіх неафітаў і на іхніх касцях загдае збудаваць замак.

⁵⁰ *Онцэлот Локвенский* — Ласелот Азёрны, вышэйзгаданы *Анцэлот з Локвей*, ён жа *Анцэлот*, *Анцэлот*, *Анцэлот*, *Онцэлот*.

⁵¹ *Корьелонь* — Карлеон. Пад такой назвай вядомы некалькі вайіскіх паселішчаў, таму дакладна ідэнтыфікаваць месцазнаходжанне гэтай рэзідэнцыі Артура немагчыма.

⁵² *... и была бледа, як папуга*. — Сярод навукоўцаў існуе некалькі варыянтаў тлумачэння слова папуга: 1) папугай (хаця гэтая птушка звычайна не вызначаецца аднастайнай афарбоўкай); 2) попел; 3) прывід, пудзіла (упудзіць, папужаць і г. д.). Два апошнія падыходы, падаецца, найбольш блізкія да ісціны.

⁵³ *А тые люди прышли из Артиушом-королем, который надь сту витезми*. — Тут відавочная апіска: гаворка йдзе пра воінства, якое прыбыло з Каралём Ста Рыцараў, а не пра рыцараў Акруглага Стала.

⁵⁴ *Веливера* — Геньеўра (Гвенівера), жонка Артура і дама сэрца Ланселота. Яна ж *Жэнибра*, *Женибра*.

⁵⁵ У многіх артураўскіх легендах, выкарыстаных, у прыватнасці, Крэцьенам дэ Труа ў рамане «Рыцар воза», Ланселот часова страчвае розум ад кахання да каралевы; апошняю выкрадае Мелеагант, ад якога яе не змог абараніць сенсаль Кей (у беларускім тэксе вышэй названы Кажынам); нарэшце Ланселот вызваляе каралеву.

⁵⁶ *Миленец* — рыцар Мелегант французскіх і італьянскіх рамануў. Не блытаць з Міліенцам, згаданым на пачатку твора.

Кениш (ён жа вышэй — Кажын) — Кей, сенешаль караля Артура.
⁵⁷ ...замок *Дамолот в Лоньдрышском королевстве в держанью короля Демагуля*. — Відаць, 'Дамолот' не ідэнтычны 'Домолоту' (рэзідэнцыя караля Артура), а 'Демагуль' — скажонае імя вышэйзгаданага караля 'Бэндемагуля'.

⁵⁸ *Биян* — назва сталіцы ірландскага караля Ленвіза.

⁵⁹ *И была Ижота велми сердита на Брагиню; и мыслила, яко бы она не была жыва*. — У беларускай версіі Іжота вырашае загубіць сваю верную служанку не пасля першае шлюбнае ночы з каралём Маркам (як у французскім праязічным раманах), а пасля таго, як выслухала апавед караля пра яго сон.

⁶⁰ *Ануплитич* — у некаторых сярэднявечных помніках Паламідаж называецца сынам Наўпліса, хаця ў французскім праязічным раманах названы сынам Эсклабора.

⁶¹ ...сын *До[мо]лота, короля з Локви*. — тут якаясьці памылка перакладчыка.

⁶² *Геуш* — згаданы вышэй сенешаль Кей (ён жа — *Кениш і Кажын*).

⁶³ ...*Гаваона, сестреница кроля Артишуова*. — Гавен (Гаваон) быў сынам Лота, жанатага са зводнай (але ад аднае маці) сястрой караля Артура, дачкой Іджэрны і герцага Тантыжэльскага.

⁶⁴ *Самсиж* — відаць, гэта Лазансіз, пра двубоі якога з рыцарамі Артура і з самім каралём распавядаецца толькі ў позняй італьянскай версіі (т. зв. «Акруглы Стол»). Прычынай двубояў, палону і ганьбы Артуравага рыцарства паслужыла забойства адным з рыцараў Акруглага Стала чатырох сыноў нейкай дамы. Тая звяртаецца да брата з просьбай адпомсціць і дае яму зачараваную зброю, чым і тлумачацца ўсе дзіўныя перамогі Самсіжа.

⁶⁵ Пра замак з такім дзіўным звычаем распавядаецца толькі ў беларускім раманах

⁶⁶ *Амодор* — імя гэтага рыцара сустракаецца ў пазнейшых з беларускіх па часе творах (напрыклад, у «Трыстане» П'ера Сала).

⁶⁷ Гэтага эпизоду няма ў іншых версіях рамана.

⁶⁸ Гэтага эпизоду няма ў іншых версіях рамана.

⁶⁹ *Говорнаръ Анцолотов* — г. зн. зброяносец Анчалота (фр. *gouvernail*, «руль; стэрно, скіроўваючая сіла»).

⁷⁰ *Дивдан* — Дынадан сустракаецца ў французскім праязічным раманах, дзе ён паказаны як весялун і перасмешнік, а з Трыстанам яго звязваюць сяброўскія адносіны. Менавіта ён у французскім раманах намагаецца адпомсціць Марку за смерць Трыстана.

⁷¹ *Яшчор Мадерым, брат Анцолотов* — Гектар Марскі (італ. *Astore di Mare*), зводны брат Ланселота.

⁷² *Либрун* — у беларускай версіі імя гэтага рыцара атрымалася з мянушкі ў італьянскай версіі (*Sigurans li Bruno*, Сігуранс Цёмны).

Игрун — ад італ. *Agrone*. Прычым гэта не імя персанажа, бо ў італьянскім тэкście было: *Sigurans li Bruno, cavaliere Agrone; Agrone* атрымалася з *Agragone*=а *dragone*. Значыцца, Сігуранс быў рыцарам, які насіў эмблему з выявай дракона.

Марко — персанаж невядомы іншым версіям рамана пра Трыстана.

⁷³ *Кесарыя* — у старажытнасці існавала блізу 15 гарадоў з падобнай назвай, найбольш вядомы з якіх — Цэзарэя ў Сірыі.

⁷⁴ *Цвитажыя* — А.М. Весялоўскі лічыў гэту форму імені перакладанам на славянскі лад раманскіх *Floretta, Floranza*.

⁷⁵ ...у *Пазаранскоу землі под городом Барохом*. — Горад з такой назвай (*La Baroche*, або *Zell*) знаходзіўся ў верхім цячэнні Рэйна на паўночны ўсход ад г. Кальмар (Францыя). *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle*, t. II паведамляе, што ў ваколіцах горада засталіся толькі велічныя руіны крэпасці Абэнак (*Habenack*), блізу яшчэ ў XIX ст. можна было бачыць руіны абацтва (*опатиш*) Пер'е (*Pairies*), заснаванага каля XI ст. Магчыма, *Пазарейская земля* беларускага тэксту — скажонае назва абацтва *Pairies*— *Pasaire*.

⁷⁶ *Климберко* — у раманскіх версіях такі персанаж адсутнічае.

⁷⁷ *Ердин* — Каэрдын (Гедын) заходнееўрапейскай легенды.

⁷⁸ *Потуль о нем писано*. — Падобны фінал не сустракаецца ні ў адной з вядомых версій легенды — гэта вынік апрацоўкі легенды ўжо на славянскай глебе. Іжота адпраўляецца да Трышчана і, магчыма, вылечвае яго. Іншая Іжота (т.зв. Іжота з Белымі Рукамі) згадваецца мімаходзь у канцы твора, аднак яна не становіцца жонкай Трышчана, як у заходніх версіях рамана.

[*Повесть о Бове*] *Исторыя о княжати Къвидоне (с. 589)*

¹ Суаднесенаць імён асабовых і ўласных у беларускім і італьянскім тэкстах наступная:

Абрам — *Абраун, Агулин* (Игулин) — *Ugolin, Ангос* — *Angossoxo, Арменил* — *Arminion, Армения-град* — *Armenia, Бландоя* — *Blondioia, Бова* — *Buovo (Bovo), Гальц* (Галец) — *Galaço Rondello, Гвидон* — *Guidon, Глиберт* — *Çilberto, Дан Албрыго* — *Dan Albrigo, Додон* — *Dodon, Друженна* — *Drusiana, Задония* — *Sadonia, Луканер* — *Lucafer (Lucaferro), Маганц* — *Moguncia, Малгарыя* — *Malgaria, Мамрэдо* — *Morando, Маркобрун* — *Marcabrun, Момбрад* — *Monbrando, Орыл* — *Orio, Пипин* — *Perin, Пулкан* — *Pulican, Рычардо* — *Ricardo, Святыя град Семион* — *San Simone, Симбалдо* — *Sinibaldo, Терыз* — *Teris, Транкацын*, — *Troncatin*.

² *Антон-град* (таксама *Антония*) — Антонія, старажытная назва італьянскага горада Вальтэры.

³ *Склоравень* — што гэта за мясцовасць, невядома.

⁴ Далей у BV, vv.127 — 129, змешчана малітва пра лёс Бавы, адсутная ў беларускім тэкście.

⁵ *Симбалдо* — такое ж імя мае і адзін са слугаў князя Гвідона (гл. пачатак твора).

⁶ BV, v.251 удакладняе: *Quatro cento soldadi* [чатыры сотні жаўнераў].

⁷ *от сорока год*. — BV, v.366: *XXX. anni*.

⁸ *Арменія-град* — старажытная дзяржава ў паўднёва-ўсходняй частцы п-ва М. Азія, т.зв. Малая Арменія. Пад гэтую ж назвай выступае ў творы і сталіца дзяржавы.

⁹ *...двадцать литръ злата*. — BV, v.443: *Trenta marche d'oro* [трыццаць мераў золата].

Литра — лібра, вагавая адзінка Рымскай імперыі, роўная 327,45 грама.

¹⁰ Вышэй, паведамляючы бацьку пра мэту свайго візіту, каралеўна гаворыць пра 60 дзяўчын.

¹¹ *...и велела у рог трубити*. — Гук з рога абвешчаў пачатак і канец турніру; пасля гэтага любая бітва і двубоі паміж рыцарамі лічыліся незаконнымі.

¹² *Лукапер, великого сольдана сын*. — BV, v.549: *El soldan di Sadonia e Lucafer* [Султан Садоніі й Лукафер].

Солдан — BV: *soldano* [султан]; тытул манарха ў беларускім перакладзе пераасэнсаваны як імя ўласнае.

¹³ *Меч Кгляренцяя* — BV: *Ciarenza (Chiarenca)*. Менавіта з італьянскіх рыцарскіх раманаў з'явіўся ва ўсходнеславянскім казачным эпасе меч-кладзенец, названы тут *Кгляренцяяй*.

Аливер — Аліўе з «Песні пра Раланда», верны сябра героя паэмы:

Разумны Алиўе, Раланд адважны.

І ў мужнасці адзін другому роўны.

¹⁴ *«Я, твоя Друженна, могу ты поставити добрым витезем». И так ему подала заушницу и мечом его опасала*. — Правам пасвячэння ў рыцары валодалі толькі шляхетныя асобы, пераважна каралі і члены іхніх сем'яў. Перад пасвячэннем прэзэндэнт меўся паведаміць сюзерэну пра сябе праўдзівыя звесткі і правесці ў малітвах ноч у царкве. Заушніца ўручалася рыцару на знак таго, што ён ужо мае даму сэрца, у імя якое павінен здзяйсняць подзвігі.

«Не обцуй же з лихими и зрадливыми» — фрагмент рытуальнай формулы пры пасвячэнні на рыцара.

¹⁵ *и веруй у Махомэта, бога моего*. — У Сярэднявеччы для хрысціянаў, якія трапілі ў мусульманскі палон, прыняцце ісламу было абавязковай умовай захавання жыцця.

¹⁶ *а они были у зброях!* — Вага поўнага ўзбраення рыцара (латы, шалом, дзіда, меч) сягала некалькіх дзесяткаў кілаграмаў.

¹⁷ *Задония* — скажонная назва сярэднявечнага горада Сідона (цяпер — Сайда ў Ліване).

¹⁸ *чотырыста* — BV, v.954: *plu de mile* [больш за тысячу].

¹⁹ *...большъ трыдцати городов*. — Сопр. BV, v.983: *XXXII. У* беларускім тэксе далей таксама згадваюцца 32 гарады (арк.171).

²⁰ *...была болей сорока ступенев вшырки*. — BV, v.1001: *plu de XL. рiè è la tore fondà* [больш за 40 прыступак углыб].

²¹ *И торговцы вчынили для спасеня*. — Выбаўленне адзінаверца з палону лічылася ў Сярэднявеччы для хрысціяніна вялікай заслугай.

²² *болванец* — бізант, візантыйская залатая манета, якая ў Сярэднявеччы мела хаджэнне па ўсёй Еўропе.

²³ *тры* — BV, v.1155: *II*.

²⁴ *три* — BV, v.1167: *V*.

²⁵ *Я есми из Францѳи. А было нас сем тисеч, или есмо через море и вси погнули*. — Верагодна, гэта алюзія на адзін з крыжовых паходаў у Святую Зямлю.

²⁶ *проси в них про бог*. — Сопр. BV, v.1203: *si domanda carità* [прасі даць табе міласціну].

²⁷ *...и его зброю прынесли есми зъ собою, иж был Бово в один час мой человек*. — Пасля смерці рыцара дама сэрца павінна была, як найвялікшую рэліквію, захоўваць яго зброю.

²⁸ *Мы ведаем дванадцать учеников Твоих*. — Гаворка пра 12 вучняў Хрыста, апосталаў.

²⁹ *...один з них тебе выдал за трыдцать пенезей зрадне*. — Юда з Карыятаў (Юда Іскарыйет), які выдаў Хрыста за 30 срэбранікаў.

³⁰ *...якъ Тебе Логвин ударыл... и тая кров ему злилася на парсуну*. — Паводле евангелляў, пасля таго як капля Хрыстовай крыві ўпала на вочы соцкаму лангіну, яму адкрылася праўда хрысціянскага вучэння.

³¹ *Брате, то добре ведаеш, иж то город мой, а ты ми его держыши квалтом. Але мне он не стоить ни за пенез*. — У параўнанні з BV, v.1520 прапушчана: *Quando lo castelo te avi donar* [Гэты горад я табе падараваў].

³² *...и копи поломали на много терушков*. — Сопр. BV, v.1559: *A. XV. colpi Bovo sua lança speçà* [Паламалі свае дзіды на 15 кавалкаў].

³³ *десеть литръ злата* — BV, v.1595: *XXX. marche* [30 мераў].

³⁴ Далей у BV, vv. 1763–1784, гаворыцца, што Друзіяна, прыйшоўшы на бераг, пазнае бацькавы караблі, на адным з якіх і вяртаецца з дзецьмі на радзіму, у Арменію. У беларускім тэксе пра гэта паведамляецца пазней: «...и послышал, што Друженъна прышла ув Ормению и жыветь у дворе отца своего, короля Арменила» (арк.167).

³⁵ У італьянскіх тэкстах прызнанне Бавы адбываецца крыху пазней, пасля бітвы Бавы з Дадонам (арк. 164).

³⁶ *Коли то лекар идетъ лечыти ран, не любитъ, штобы его жонка стретила*. — Распаўсюджаная ў Сярэднявеччы прымха: любая жанчына лічылася нячыстай, бо магла аказацца ведзьмай.

³⁷ *Пипин* — вядомыя некалькі асоб з такім імем: франкскія мажардомы VII і VIII стст. Піпін і Піпін Герастальскі, а таксама Піпін Кароткі (714–768).

³⁸ на *Эвангелеи* — BV, v.: *per Sagrament* [на Сакрамэнце].

³⁹ *моего сына* — BV, v.2229: *mio fio Karlo* [майго сына Карла].

⁴⁰ *Сарацэнская земля* — у дадзеным кантэксце землі Блізкага Усходу. Сарацынскімі называліся таксама землі паўночнай Афрыкі, заселеныя арабамі і наогул мусульманамі, Іспанія да яе вызвалення з-пад улады маўраў, а пазней і турэцкія землі ў Малой Азіі.

⁴¹ *корол угорскии* — BV, v.2284: *lo re Passamont d'Ongaria* [кароль Пасамон Угорскі].

⁴² *...и будеш господар трыдцатьма и двум мурованым городам.* — Вышэй (арк. 146) ішла гаворка пра 30 мураваных гарадоў.

⁴³ Відавочна, у італьянскім тэксце, якім карыстаўся перакладчык, быў пропуск, бо ў Ven. да v.2386 падрабязна расказваецца пра паход Бавы морам і пра яго з'яўленне ў Садоніі. Пакідаючы войска на дыспазіцыі, Бава выклікае Пасамона на двубой. Акурат у гэты час Дружнана з сынамі прыходзіць да Садоніі і па сцягу пазнае сярод двубойцаў Баву, якога паказвае дзецям. Бава перамагае Пасамона.

SUMMARY

??????????The book «Shot Literature» contains works of the Belarusian writers, whose life was violently broken off in the result of Bolsheviks' terror in 1920–1950s. Dozens of talented literary men: poets, writers, playwrights, critics were exterminated in 1930s during the time of the heaviest repressions.

The fact that had no precedent in the world literature: on the night of 30 October 1937 Soviet executioners shot 22 writers in Minsk. Dozens of literary men were sent to concentration camps in the north of the country, where they died of hard work and inhumane treatment. Altogether during the time of Stalin's rule in the USSR — more than 100 Belarusian writers were killed. Many of them were young people, who just started their creative activity and didn't realize their full potential.

The publication of this book is the tribute to the memory of the people, who became victims of the political terror in the Soviet Union. Belarusian literature hasn't made up for this loss so far.

The book includes the most important works of 65 authors, as well as pieces of biographical information about them.

The compilers of the anthology and the authors of comments are writer and historian Kastus Tsvirka, Doctor of Philology Lidziya Savik and poet Mihas Skobla.

ЗМЕСТ

Милось Трышчанова	5
Ізмарагды ў кароне нашага пісьменства. <i>А. Бразгуноў</i>	7
Прынцыпы перадачы тэксту	30

ГІСТАРЫЧНАЯ ПРОЗА

[Алекса́ндрэя]. Походжение царя Александра Македонского	33
Асноўныя разыходжанні з польскім тэкстам 1550 г. выдання	113
Алекса́ндрэя. Дзеі цара Аляксандра Македонскага.	123
[Троя]. О начале тройском.	199
Троя. Кн[и]га о побоищи Мамаея, ц[а]ря татарского, от кн[я]зя владимерского и московского Димитрия.	216
Пра разгром Мамаея, цара татарскага, князем уладзімерскім і маскоўскім Дзімітрыем	237
Исторыя о Атыли, короли угорскомъ	256
Гісторыя пра Атылу, караля угорскага	315
[О Петре Недведку, москалю, казка]. О Pietrze Niedźwiadku, moskalu, kazka	365
Казанне пра Пятра Нядзьведку, маскаля	367

РЫЦАРСКІ РАМАН

[Повесть о Трышчане]. Починаецца повесть о витез[ях] с книгъ сэрбських, а звычайна о славномъ рыцэры Трышчан[е], о Анцалоте и о Бове и о иныхъ многихъ витезех до[брыхъ].	371
Трышчан	478
[Повесть о Бове]. Исторыя о княжати Кгвидоне.	589
Бава	628

ДАДАТАК

Починаецца книга о Таудале рыцэры	673
Каментар	676
Summary	731

Беларускія Алекса́ндрэя, Троя, Трышчан... : перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стст. / уклад. прадм., камент А. Бразгунова. — Мінск: Беларуская навука, 2009. — 736 с. [8] с.: іл. — («Беларускі кнігазбор»: Серыя 1. Мастацкая літаратура).

ISBN 978-985-6852-74-2.????

Вандроўныя сюжэты гістарычнай белетрыстыкі і рыцарскага рамана XV–XVII стагоддзяў не маглі не заблукаць з Заходняй Еўропы і на Беларусь. Тут на іх аснове былі створаны беларускія варыянты шырокавядомых твораў, якімі зачытвалася ўсё тагачаснае адукаванае грамадства.

Сорак сёмы том кніжнага праекта «Беларускі кнігазбор».

УДК 821.161.3

ББК 84 (4 Бен)

БЕЛАРУСКІ КНІГАЗБОР

Выйшлі з друку:

Серыя I.

ЯН ЧАЧОТ. Выбраныя творы
МАКСІМ БАГДАНОВІЧ. Выбраныя творы
ВАЦЛАЎ ЛАСТОЎСКІ. Выбраныя творы
УЛАДЗІМІР ЖЫЛКА. Выбраныя творы
ФІЛАМАТЫ І ФІЛАРЭТЫ. Зборнік
ЯН БАРШЧЭЎСКІ. Выбраныя творы
ЯНКА БРЫЛЬ. Запаветнае. Выбраныя творы
КУЗЬМА ЧОРНЫ. Выбраныя творы
ЭЛІЗА АЖЭШКА. Аповесці, апавяданні, нарысы
ЛАРЫСА ГЕНІЮШ. Выбраныя творы
ПАЎЛЮК ТРУС. Выбраныя творы
ІВАН МЕЛЕЖ. Выбраныя творы
ЦЁТКА. Выбраныя творы
НАТАЛЛЯ АРСЕННЕВА. Выбраныя творы
ЯНКА КУПАЛА. Выбраныя творы
АЛЕСЬ ГАРУН. Выбраныя творы
АДАМ МІЦКЕВІЧ. Выбраныя творы
ФРАНЦІШКА УРШУЛЯ РАДЗІВІЛ. Выбраныя творы
ВАСІЛЬ БЫКАЎ. Выбраныя творы
РЫГОР КРУШЫНА. Выбраныя творы
ФРАНЦІШАК АЛЯХНОВІЧ. Выбраныя творы
ЯН СКРЫГАН. Выбраныя творы
УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ. Выбраныя творы
ЗМІТРОК БЯДУЛЯ. Выбраныя творы
СТАРАЖЫТНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА (XII–XVII стст.)
СЯРГЕЙ ГРАХОЎСКІ. Выбраныя творы
ЯКУБ КОЛАС. Выбраныя творы
АЛЯКСЕЙ КАРПЮК. Выбраныя творы
КАНДРАТ КРАПІВА. Выбраныя творы
РЫГОР БАРАДУЛІН. Выбраныя творы

Літаратурна-мастацкае выданне

«Беларускі кнігазбор»

Серыя I. Мастацкая літаратура

Беларускія *Александрыя, Троя, Трышчан...*

Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стст.

Адказны за выпуск *Генадзь Вінярскі*

Рэдактар *Кастусь Дуброўскі*

Тэхнічны рэдактар *Алег Глекаў*

Набор і вёрстка *Ларысы Ваўчок*

Карэктар *Лідзія Карамазова*

Падпісана да друку з гатовых дыяпазітываў заказчыка 28.10.2009.
Фармат 84x108 ¹/₃₂. Папера афсетная. Гарнітура Times New Roman.
Афсетны друк. Ум. друк. арк. 38,64 + 0,42 укл. Ул.-выд. арк. 40,27.
Наклад 700 асобнікаў. Зак. .

ПУП «Кнігазбор».

Ліцэнзія ЛВ № 02330/0131712 ад 12.05.06.

220112, Мінск, вул. Я. Лучыны, 38-93.

Тэл./факс (017) 204-86-97, тэл. (029) 772-19-14, 912-83-86.

E-mail: bkniha@tut.by

Надрукавана з дыяпазітываў заказчыка

ў друкарні ПУП «Ходр» ГА «БелТІЗ».

Ліцэнзія ЛП № 02330/0150482 ад 25.02.09.

220004, г. Мінск, вул. Вызвалення, 9.

ISBN 978-985-6852-74-2

РАССТРАЛЯНАЯ ЛІТАРАТУРА. Зборнік
АНАТОЛЬ ВЯРЦІНСКІ. Выбраныя творы

Серыя II.

БЕЛАРУСКІЯ ЛЕТАПІСЫ І ХРОНІКІ. Зборнік
КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКІ. За нашую вольнасць

МІКАЛАЙ УЛАШЧЫК. Выбранае

ЯЎХІМ КАРСКІ. Беларусы

ІГНАТ ДАМЕЙКА. Мае падарожжы

ГАЎРЫЛА ГАРЭЦКІ. Выбранае

ФАДЗЕЙ БУЛГАРЫН. Выбранае

ЧАСЛАЎ ПЯТКЕВІЧ. Рэчыцкае Палессе

АЛЯКСАНДР ЕЛЬСКІ. Выбранае

ЗАРЫЯН ДАЛЭНГА-ХАДАКОЎСКІ. Выбранае

АДАМ МАЛЬДЗІС. Выбранае

АДАМ СТАНКЕВІЧ. Выбранае

Серыя III.

ЁГАН ВОЛЬФГАНГ ГЁТЭ. Выбраныя творы

ФЁДАР ДАСТАЕЎСКІ. Выбраныя творы

Рыхтуюцца да друку:

МІКОЛА ЕРМАЛОВІЧ. Выбранае